

ચેતન

કહાન કુમાર.

કહાં ગયો એ કહાન કુમાર ?

સૌન્દર્ય તણો રાણુગાર,

કહાં ગયો એ કહાન કુમાર ?

અન્ધારિયાંમાં હૈય અનલ,

પ્રકાશમાંનો પરિમલ;

દાનવ દગનો એકલ મલ,

અવનિ કેરે લિદાર:

કહાં ગયો એ કહાન કુમાર ?

પ્રણય વૃક્ષને પાન પાન,

ભક્ત હૃદયને ગાનગાન;

તત્ત્વજ્ઞાનીને ધ્યાન ધ્યાન,

અનંત મધુ અવતાર:

કહાં ગયો એ કહાન કુમાર ?

રસના રસો રાયનાર,

ધર્મધ્વજને ધારનાર;

ગોધનનો એ ચારનાર

આત્મનનો હૃદયાર:

કહાં ગયો એ કહાન કુમાર ?

દેશગજ પરમાર.

* 'સાને ત્યાગી એ સાધવી નાર ? એ ચીતનો રાદ.

દેવરાન નસોદા ઘડગી લડાઈ એ ગોદિનિમાં પપ્પ ગાઉ આપો.

મુલાખ.

(૧)

કહો એ ક્યાં છે રમ્ય મુલાખ ?

ખડલાવે તલુ ખાગઃ—કહો.

૨૩.

વિલસિત કેવળ કુલ-રાગ્ન થો,

ગંગ-રંગ મુલાગ;

મનુ માળી કો બરી બરી ભાવે,

છયકાવે ઉર છાગ;

કહો એ ક્યાં છે શુદ્ધ મુલાખ ?

(૨)

જેહ ગૂંચાય કવિ-કવિતા શુ,

સુદવના સદ્ભામ,

પૂજ્ય જેહથી કુદરત-પ્રતિમા,

જીવનને અનુરાગ

કહો એ ક્યાં છે પુનિત મુલાખ ?

(૩)

જેહ ખીલી સુન્દરી સોમાગ,

ખીલવેશિશુદ્ધ-રાગ

ઝીલે વિરલ વિભૂતિ જોને—

કની ત્રિભૂતન સુખ ત્યાગ

કહો એ ક્યાં છે ધન્ય મુલાખ ?

(૪)

આસ આમ સુવાસ પહે ન્યાં

ચડતાં મુલ-પરાગ,

સુગન્ધ લેતાં, પડ્યા અંતરે—

શીટે ફરી ન રાગ

કહો એ ક્યાં છે દિવ્ય મુલાખ ?

(૫)

વન, ઉપવન, બૂવન, બન ફોર,

ફારંતા ન મુલાગ;

જેહ પરાગે અખંડ ઉપડે

જીવન જીવનનાં ભાગ;

કહો એ ક્યાં છે કાવ્ય મુલાખ ?

કેરાવ દ. સેઠ.

આ કાવ્ય અમદાગ ને અંકમાં પ્રગટ થયેલ, રા. કબાલકરના 'મુલાખ' નામક કાવ્ય ઉપરથી તૃતીય છે. —અધિ.

અશોકને.

તારા દુઃખમાં બંધાયેલ છીએ;
 કેા નિરદિણી : નવગૌરનાઃ
 કહે છે અદોષ તરુપ્રીતિ,
 મુજ પિરસ કેમ શમાયે નાં ?
 હું નીન પત્રે રજા છે,
 અનુરક્ત છું હું રનેદર્શી.
 વામરા ભમે છે તૂંધરે,
 મુજ હિપર બાણ અનંગનાં !
 આશુપત્રો તુજ પુષ્પનાં,
 વાલનાપદે યાતાં, તને
 આનન્દનો પરમાવનિ,
 નેવો યનો-તેવો મદને:
 આપણુ પરસ્પરની
 અવરથામાં દિસે સમતા થણી,
 પશુ વેદ માત્ર; અશોક તું
 ને હું અશોક સદા રહી !

૩-૬-૨૨

જનાર્દન ન્હાનાલાલ મલાસ્કર.

તું એ ખરું કે આ ખરું ?

શીખતી રહી છે વિસ્મયી:
 "આ જીવન તો આનન્દ છે,"
 શીખતી રહી છે અંદગી:
 "આ જીવન ઘેરા શોક છે,"
 શીખતી રહ્યું સાદિત્ય કે
 "જીવન જ્યોતિષવિદાર છે,"
 શીખતી રહ્યું આ જીવન કે
 "જીવન નરકનિવાસ છે."
 કયાં કલ્પના વિદાર એ ?
 કયાં ફૂટે આ વસ્તુસ્થિતિ ?
 કયાં "સ્વપ્ન" જાગી-રસિકતાં ?
 કયાં "સપ્તિ" દુનિયાદારની ?
 કાણે અને ત્યાં દેવુથી
 હોશે રમી બાજ સહ ?
 મુજબ છે મન બાપડું:
 તું એ ખરું કે આ ખરું ?

૩-૧-૧૯૨૧

અશોકને નમસ્કાર.

ખાકે હિન્દ.

(મૂળ ઉર્દૂમાં ગ્યનાગ, પંદિન ખુશનાગયણ અકબરત.)

(૧૯૧૬ની ફેબ્રુઆરીમાં પંદિન મદનમોહન માલવિયાજીએ રૂ. ૫૦૦ ની કિંમતે મૂળ ઉર્દૂ કાવ્ય ખરીદેલું.)

અયિ ' હિન્દભૂમિ તારો મહિમા દિગંત માળે,
રેલી અમીનિધિ કે હુદુત તને નવાળે:
તુજ બાવપર સનાતન સૌન્દર્ય તેજ ગળે
તેનેડી જલે નિરખતા તારી જલે ન આળે:
પ્રતિ પ્રાતઃ બાલમાત્ર તુજ આસ્તી ઉતારે,
હિમાલિ-દેશ તાગ કિરણો થકી સમારે,

૨

સંસ્કૃત-પૂરે દેલ્યા અહીંથી દિશાએ ચારે,
ચીન અર્જન કિનારે, ચેતન અજબ પ્રસારે:
આસમ બધી છવાઇ અજ્ઞાન અધકારે,
અમ ભૂમિ દીપ રહાઈ દોરે ભૂખ્યાને કારે:
ગ્રીસે ન સંસ્કૃતિની જોતા જડે નિસાની,
ત્યારેય હિન્દ આગણુ રેલી ઉઝા પુનાની.

૩

પુરાણુ દેવભૂમિ છીવ જોવાનમે વચળી,
તથા દેવ સરમદે નિજ અહીં દેહને પ્રજ્વળી.
પોથી પ્રજાત્વ પ્રીતે કે અકબરે ઉગ્મળી,
મીંચી રધિને રાત્રે સુગાડી આ રસાળી.
આ ભૂમિની મમારે ચૂનીર કે મૂના છે,
ખડેર અસ્થિ જોના અમ અણમલી મના છે.

૪

ખડેર હજુ જો કે અન્ધારિત દણ કપે છે,
જોના અમારી ગગન ઉન્ના સધિર વહે છે
દેવો અગ્રિમિત દણ જો મની શ્રેષ્ઠ છે,
જો પ્રીતિ વેળ દણ્યે અમ દનમા રહે છે
કસ્મિન શુ ન દાણે કે અર્થ રગ દણ્યે ?
વદતી શુ ન પ્રતાપી પુનિત ગગ દણ્યે ?

૫

• આંકે દિન્દે.

માધુર્ય ને મૃદુતા એનાં એ ફલ રખાવા,
કરતા કલા કલાપી આને એ જંગલોમાં:
ધન વીજના કડાકા એના એ વાદળોમાં,
પણ બપો રહી રિચિલતા અમ દિલ્લી ચળવળોમાં:
એની એ સંસ્કૃતિ, દે દેતી પ્રકાશ અમને,
જહાણ વતન રહ્યું નહિ, જહાણ વિનાશ અમને.

વર્ષોથી વામ નિધિ: પસારી સ્થિતિ અમારી,
પૃથ્વી પરે ભુસાધ ને ને સ્મૃતિ અમારી:
પરી થઈ હજી જરી નહિ ધન નિંદ ને અમારી,
અસમ કદન વિનાની ભૂમિ દિન્દે ને અમારી:
જેનાં ખૂખી ખખના હલટા વધી રહ્યા છે,
કમ ખાખ વારસો દે ગાંધિ સહ રહ્યા છે.

૭

વિશ્વ! દેશપ્રેમજ્યોત, હદ થઈ, હવે જગાવો,
ભુક્ષ્યા: બધિર કાનોમાં મંત્ર કંઈ સુણાવો:
ચેતનવિહીન બોખાં: ચેતન અમળ સ્ફુરાવો,
આ ભસ્મરાશિમાંથી ચીણગારી કંઈ ઉડાવો:
જહાણ વતન સમાયે નયનોમાં તાર થઈને,
સિરમાં ખુમારી થઈને, દિલમાં કરાર થઈને.

૮

કુલ્યાણ શોખીનેને કુલથી લગન મુચારક !
રંગે રસિક જનને રસનાં ઝીલન મુચારક !
પુલપુલને શુભ મુચારક ! શુભને ચમન મુચારક !
બેલી વિનાના અમને જહાણ વતન મુચારક !
વન્દન વને આ પીલશે અમ ઉર પ્રકુલ કળીશું
ને જનની અંકે કુદર તે અંકમાં કળીશું.

૯

બોજન બુખ્યાંને: અમને જહાણ છે વરે વતનનાં,
નયનોની રોશની એ, સુખ સત્ય એ શવનનાં:
જગદગ્ર એ છે જ્યોતિ રંગ રંગ એ પ્રેમ અગનનાં,
જહાણ કુસમ સમ છે કંટાળે આ અમનનાં:
એ અર્ધધૂલિ જેની અમ ભસ્મરૂપ તનને,
મરીને અરે! ચરીશ ખારો વતન-દ્યનને.

“જીવન ચેતન ભર્યાં”

જીવન ચેતન ભર્યાં ચેતન ભર્યાં,
 ભંચો ભંચો છે હિંદી સમાજ
 હો ! જીવન ચેતન ભર્યાં ચેતન ભર્યાં.
 તિમિર નાશ્યું તેજ પ્રકાશ્યું.
 નૂતન ભાવનાનાં ઉગ્યા રવિરાજ;
 હો ! જીવન ચેતન ભર્યાં ચેતન ભર્યાં.
 પંખી બોલે દિલ્લસ ડાલે,
 ગદ્ય ગીતોના અવાજ
 હો ! જીવન ચેતન ભર્યાં.
 વાયુ વાયે સન્દેશ લાવે,
 હિન્દ આવે વર્ષાત ફુલરાજ;
 હો ! જીવન ચેતન ભર્યાં ચેતન ભર્યાં.
 વેણુ વાગે દિવ દિલ્લ નતગે,
 આવે આવે કન્દેયો મહારાજ;
 હો ! જીવન ચેતન ભર્યાં ચેતન ભર્યાં.
 શુદ્ધ સરળતા વળી-વિમળતા,
 આજ ગૃહગૃહે છે સત્ય દળાં રંગર,
 હો ! જીવન ચેતન ભર્યાં ચેતન ભર્યાં.
 અગાધ, પવન, મગસ, મહારાષ્ટ્ર,
 એની ગળી ગુજરાતે આજ લાજ;
 હો ! જીવન ચેતન ભર્યાં ચેતન ભર્યાં.
 ભગો આધર ! ભગો બેના,
 આજ ભગો છે મારો મમાજ
 હો ! જીવન ચેતન ભર્યાં ચેતન ભર્યાં.

ગોકુળકૃષ્ણ દારકાદાસ રાયજીરા.

અંકબરતું સ્વપ્ન.

(ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૯૧થી ચાલુ)

અંગ્રેજ કવિવર ટેનિસનના એ અંગ્રેજી કાવ્યનું અનુવાન.

(૨-ખંડગી-ચાલુ.)

અનુવાદ:- “હતી એ સ્વપ્નની, હાયા વ્યર્થ, સંબ્રમ હો, ન, વા;
હોય મેં ખંડગી છાથી સ્વપ્ન રસ નિવારવા !

“જાગે ને પાણે ને, મન વચન કર્મે, સ્મૃતિ, યથા;
પ્રભુની પૂજા છે સ્થિતિ હિમયઃ એ સર્વ ગમ્ભીર !
પરંતુ જે થાતાં મૃત્યુ વશ, તો, પ્રાર્થના, સદા-
પ્રજુ-દ્રષ્ટિમાં તે બલનિહિન નિસ્તેજ સ્તિતા !

“ખરેલાં આળસો જાગે ને તેથી મૃત્યુ પામતી-
જ્યોતશી જાગતી જેની અંકર્ષ પ્રાર્થના પ્રખી !

(૩-દિ-દ્વવતોનું પ્રજુ-રાજ્ય.)

“સ્વપ્નો ગમે ત્યજ, રહે, પથ, માર્ગ” છે મેં:-
શ્રાંતિજ્યાર્થ, જનને છતનાર ખૂણે-
છતેલ, રાજ્ય સધળે મુજ, હું વિચિત્રતા-
સત્યેજ વર્તણિકા હલ્લે પ્રજુ મુજ નેતા !

“દાના આ દોસ્ત તું મ્હારા ! વશાદર વચીર તું !
આન ને એસ તું પાસે દિલની વાત તો કહુ :

“જ્યાં એક દિલ તું, સખે ! મુજ સંગ મ્હારે,
ત્યાં એકદો ન પડતો દિલ રાજ પાગે;
દિશીર રમ્મ, કલ્પ-છાડ્યો, ચીણી અનુઃ
દોષિ રાજ કષિને, પ્રજુ-રાજ્ય અનુઃ !

“દિન મુસલમાનોને પારસી ખ્રીસ્તી બોલને-
સ્વચ્છ દિલ્લાનોને આરાધીત મોખને !”

અપૂર્ણ.

—વિરહ.—

(ભૂતું કાવ્ય)

સખી શકર નદને વર્ણુન, સુધિવ સુધિવનો વાસ,
કૃષ્ણ કૃપાએ નર્મુત, ગુરુ દાદ્ય માસ ૧
માગદરે મથુરા બણી ગયા ગોકુલ નાય,
હાથ થકી મૂક્યા અમો ન ગમ્યો જાદવ સાથ ૨
નદાના મોગી નીસર્યો નર કરોડા રે કરોડ,
જોડ વખાંડી માહેરી, દેવો દેવને દોશ - ૩
ચદો બાગા રે ચદગવલી બલી દરે રે વિચાર
ચાર પહોર રજની તણા કયમ કરી ગાખુ ધીર ૪
ચાપટ ખેવ ગમે નહી ન ગમે જ્ઞાન ને ગોચર
પુર ન મરે પારથી, ગનીશા મરિ છે. મોર. ૫

પ્રગટ મદન બાધી
મોગ લે બાણ સાધી
હરી હરી દહે ગધા
ગ્રેમની પાસ બાધી ૬
ત્રેહેની બાકુલ જોતી
ચીર શુ' નીર લ્હોતી
અરણ્યાલ નેન દીસે
આસુડે સેજ બીજે ૭

સખી પોય વિષે દહે ગ્રેમદા પતિ શુ' દરે રોશ
મલીન થયું મુખ આપણ દર્શણનો રો દોષ. ૮
હતર દેગે આવ્યો રવી નવે નાર વિલાસ
વાસ કાધો મથુરા વિષે ન મધ્યા અવિનાસ. ૯
દિવસ મોઝો અતિ દોહયો કયમ કરી રાખું યાણુ
રોક્ય અમાણી બામની યધ ઝોડા રે ઝોડ. ૧૦
અરણ્યા યધ મહારી ઝોરડી, દોરડી યધ દેહ
તે કયમ હવે ગોરડી પતે આવે ઘેર. ૧૧

ધેરી છે પટાળા
પામરી પાન ચોલી
વેહે વંદે વાલી
પાપો કેમ પાપી ? ૧૨
લખીત ત્રેહેની ચાગી
નીસરી તન લીગી
યધ ગલ માસ કાગી
પ્રાણુ જાણો અગીની. ૧૩

ચોર પછીના ત્રહિનાઓનું રસિક વર્ણન આવના અકમા

એક આજ્ઞાયાત્રિકા.

શિશિરદિનમાં મેળામેલ અન્તિમ સરોવર સુવસે ચૂંટ્યું ને રાત્રીમહેતવને હારે રાત્રાંત્ર હતું ને વેચના ગયો.

માર્ગમાં તેને એક યાત્રાળુ મળ્યો, જેણે કહ્યું, “તારા આ અન્તિમ સરોવરનું મૂલ્ય કયું— તારાનું યુદ્ધને સરભારવિદે હું તેને પરીશ.”

સુધાસે જોયો. “એક સુવર્ણ મહોર આપી આપ ને લઈ શકશો.” યાત્રાળુએ માથું ધસાવ્યું.

તેને કહ્યું રાત્રાંત્ર પણ પધાર્યા ને એમણે ને એ શિશિરમેલિત પુષ્પને બગવાન યુદ્ધચરણ સંપર્કવા કંઈક લાખવી.

પણ માળીએ જ્યારે બગવાળું કે એક સુવર્ણમહોર તેની કબજાઈ હતી, ત્યારે રાત્રાંત્રએ તેને દશ મહોર આપવા કહ્યું. પરંતુ યાત્રાળુએ તો તેથીય જમણું મૂલ્ય કહ્યું.

સોગ ને લોહપતા વડે આખાંઈ માળીએ કહ્યું કે જો સંપર્કવા એ જાને જણ પુષ્પમૂલ્ય આપે છે, તેનીજ કનેથી સંવિશેષ લાભ મળી શકશે. આથી જાનેને વન્દન મન્દી તે જોયો, “હું આ સરોવર નદિ વેચી શકું.”

નગરકરતા દુર્ગની પાર્શ્વ આંગણાડીઆતી રાત્રાંત્ર બગવામાં બગવાન યુદ્ધ સર્ગીય સુધાસે જોયો. દેવચરણનું પ્રેમ-આદર્શબધું નાન, ને નયનકળી પ્રગાતી શક્યાલા સર્ગી રાત્રિ આભો વળો તે કિયર એકનયન ઉગો રહ્યો.

સુધાસે એ દેવચરણે પુષ્પ સમજ્યું ને શિરસાવન્દી રહ્યો.

બગવાન યુદ્ધને સૌમ્ય મુખે રિતન ક્ષરકણ ને તેમણે કહ્યું, “વાસ, તારી શી વાંછના છે?”

સુધાસે સંકર્ષ વધ્યો, “બગવાન પત્તપાદનો ચોરોક શો સરભારવિદે હું માન વાંછું. હું મળો?”

— મંજુસાસ દવે.

કર્પણ.

શોધી ગયો સરૂ પુસ્તક પાયાં

સાહિત્ય સિન્ધુનાં ખૂણ તળે.

કેદ વેદાંગ પુરાણ પછો પણ

એક ન અક્ષર દાય ચળે.

માનિનિતા મુખની ઉપમાસખ

જાણતે નનનો સાર મળ્યા.

ધારી હતો પરી દર્શન મુખમુ

તો મૂઝ અર્થ અનલ સર્ગો x

નાગરનાસ ઈ. પટેલ.

સમય ટૂંકો છે.

તે મને ત્યજી દીધો અને તારે મરે પડી.

એ ધાર્યું કે હું તારે માટે જોક છું અને તારી એ એકી મર્તિ કે મુનર્જીતના નૂત્રી મજા લેવામાં આવ્યું.

પણ રે! મારા હવે ભાગ્ય, સમય દૂર છે.

ચાનના વય મર વર્ષ એવે જાય છે, વ્યંતરણના દિવસો વીતી જાય છે. દૂરથી પ્રેમને નોંધવું પુણ્યો નહીં કરી શકાય જાય છે, અને રાજા જનો ચેતવે છે કે કમવય પર જામિન્દુશી આ જીન્દુશી નાશવત છે.

જો મને હેઠું હજી મજા છે તેની પાઠમ રાદ જોઈ રહેવામાં આ બધું જાતુ હૈ ?

એનો હૃદનાઈ ને મૂર્ખાઈ બધું કહેવાય, કારણકે સમય દૂર છે

પછી તો ખડખડાટ કરતા પગના પાડતી મ્હારી વર્ણની મત્રીઓ આવે છે, મ્હાને સુરખ માનનાર મદમદ હમે કે; ત્હાને સુમનોના બનુકાર વિમેરી નાખનો એરકાર કાશ્યુન આવે છે

મ્હાને પ્રિયજન! ત્હમે તો કેતરો છે ને, કે આપને તો મ્હનુનોનવા માનવી ને પોતાનું હૃદય બળતે ચાલતી રાખ એની પાઠમ આમ હૃદયમગ ચતુ એ તે કહાપણ બધું કહેવાય ? કાગળે સમય દૂર છે

એ જાણે એસીને એકની એક વાતનું રહ્યું ત્યાં કનું અને 'જીવ માટે' જગત છે' એની પ્રવિનાઓ ન્યા કંઈ એ પ્રેમનું ચતુર છે ?

એક ને એક વાતનો ગોચ કયા કનવો અને કોઈ દિવાઓ આપના આવે તોયે ગાના ન ચતુ એ પ્રેમ વીગતા બધું છે ?

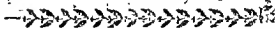
પણ મ્હાને ગાગામાંથી એક પ્રકુદન મુખાગિદ ડોકિયુ કરે છે અને મ્હાને નયન મ્હાને ગીત માટે છે.

હું નથી મ્હાને રાજુ લૂગી મકતો, કે નથી મ્હાને ગીતનો ગદ કંઈ મકતો, કાગળે સમય દૂર છે *

બચુસાઈ રાવત.

મહારી રંગા.

તે

મારે વરસતી હતી તે હું જ્ઞાનો હતો

રંગાને મહેં ઘણી વખત પૂછેલું, “રંગા” તું આ ગાયુ લાંબાં ધોતી તે
લીલા રંગ બજેલી ?” રંગા હમતી ને ખડે આંધારાગિમાં લઈ જઈ પહેલી
ચોપડી બજાવતી.

હમારા ગામની પૂર્વે આવેલા મંદિર તરફ જવામાં ઝીણીરી કાંવનો. સાચું
પહેલી રંગા જતી. તેની પાછળ પડના લાંબા છાંયકામાં ફરતા ફરતા તેનાં પગમાં પગમાં મુકો
હું જતો તે ફરેસના ધુમ્મકમાં પૂન કરતી સ્કારે કોઈ ના હોય તો પોલીઆપર એસી જતો કે કાંતો
અમ્મલક કોમતી હનુગાનને નિદાગ્નજ કરતો. “બાણુ” ચ.લ્ય” હેતું જરૂર સંભળાતું. સ્કારે
હનુમાન કે ગણપતિની નગ્નગધીમાં સંપકાપકો હું સમાધિમાંથી ગણુ થઈ રંગાની આગળ
આગળ એમ કમે જતો. રંગા પાસે ધીમે ધીમે ગાવાનું શીખ્યા તે પાણી બરખા ગળે તો હું
વેળે જાણી ધાગિએ જેવી ગાઈ, જેવું આપડે હેતું ગાઈ. વચ્ચે વચ્ચે કોંઈક ઉંચું ખેંચનાં તે
મદારા તરફ જતી. ફરવાને થતું કે બરખા જેવો દેખ તો દેરડા કપર બેસી જત. બી તેના
મુખ આગળ ચર્ક ગણુગાઈ કરેનો ઉપર ફરી જત. મેં બગાય એટલે મદારા દેખે ગાતી.
સ્કારે સંગીત તેના ધડમાં બરાઈ જત.

રંગા પરજી. તેને વળતી સ્કારે કપડાં ચૂલી હું જેવાં જોડે પાછળ પાછળ. ગતો. કેટલાંક
એસાં ગોનાં પૂજ મડને રડું રડું થતું. હોરે રંગાએ મદારી પાસેથી કેટલાંક રૂક લીધાં. ઘેર આવી
સોપડી જાતી તથી એમ બઢાનું કાઢી હું પુખ રહે.

પણ ચીતી ગયાં. પાણુ રંગા વિસારે ન પડી. હું રંગામાં મદારે ગામ આવેનો પાણુ
રંગા આવતી નહીં. રંગાનાં એક બાઈ સિવાય કોઈ આ ગામમાં રહેતું સહુ નહોતું. લોકમાં હું
જતાં પોડાં ગાવાવા સોગો. ફાણુ જાણે કેમ વિવાંદની વાત કાણુ સ્કારે હું તિરાઈ જતો. તો
મદારે “જણુ” નથી નો મન બળ્યા કરતો.

કુના ઉપરની સ્ત્રીઓ હોળીની છબો સમી લાગતી, ને આંગાવાડિયામાં 'પચુ ખરી' પડનાં પાંડામાં દષ્ટિ દરતી ત્યાં ખેસતો ત્યાં પવનના મુસલામાં કે પાંડાના ખખડામાં 'આયુ ચાલ્ય' ની ખસો પડતી જાસતી. સંધ્યાકાળથી માડી મોડા મધ્યે કુના ઉપર રોજ ખેરતી જોતો પ્રશિન્ના કલ્પમાં વલતાં ઝરણોમાં ખળખળાટ થતો કે હાલમાં ખળખળાટ સંવાદી થઈ જતો આવતો. જળોલોમાં વસતાં કચ્છતરો નાચે જોઈું કરતા નો રંગા પાંખ માથે કડી ઉપર આવશે એમ થવું. જૂના જમાનાની કલ્પનાઓ-દશ્યો-શ્રુતાવળી મચાવી મૂકતાં.

આજની સંધ્યા વિચિત્ર હતી. પિથના ડોળા ઇમમના હોય એમ. સર્થ સૂચના કરતો વિચારશ્રેણી મૂકા ઝાડ ઉપરના લુપ્ત ઉપરના હીછ ગઈ.

જોસમેર પવનની અંદર કોઈ રાજ તૂટી પડ્યું ને તેના જોસમાજ તણાઈ આવી હોતો નેમ ઉંચાણમાંથી ફરતી સાર કાળા વલ્લમાં દંડાચી કોઈ સ્ત્રી જગતું નહારી રંગા.

"કોણુ ? રંગા ?"

"હા જાણુ, રંગા. અમાનજી રંગા."

જેસા કાનગીયાના રંગનો લાછ મરી ગયો. નાગ માગાષ પચુ મરી પડનાયો. વિનુડા રંગનો અવનગા અષ્ટન રંગના કોઈના કુલમાં 'જે રંગા' રંગે નહોતું. —

શબ્દ વર્ષે રંગા મૂકે "રંગા" કહેતાં જીભી.

૨૧-૫-૨૧.

"ચેતિત"

સ્વપ્નમાં રોજયોગ.

ચેત્યુએટ થાકે કે મકાઈ છુટાના વ્યાપરમાં પડું; એમ. એ. મનું કી કથોં મેરી મિટ્ટિ ખાસ દર; વરીન થાકે કે 'ક્રીમ લોન્ડ્રી' લઁએ સુપરેલી દગના થોખીરી દુકાન ખોલું; ડાકટર મનું કે 'હેર દર્મીંગ સનુર' કહે' કેશ કાપણવાલે' દુકાન જમાવું; ઇલાદિ અને: તકવિત' કીધા હજે પચુ વિચિત્ર નિર્ભૂર પર તદિ આસી મહવાથી, સુમસતી 'ફમોન્ડની પતિતા ડાગા કાચના કહે' નવર માનસાહિત પવર કરી મેં કેવરગાં મારે આકિસતમ; અપકાર આદર્થો. ત્યાંથી આંગો તે 'સિનરી'ની દુકાન ખેલી તે કપાડી 'અ...કેન્સી કરવતી સારી લાછવે, કરી કાપડની ફેરી ગયો. તેમાં પચુ વડી કુસાચી અને જોસનો સદો એરો અને પાંડી ફેરવવાનો વખત આવના છેવટ દમનગુ વલ દમનગુ ગંગાને તદિ 'ધીર મમોરે' પેચુ સુશીલાનું ગાયન 'માયા મુંગદા જાવયા રીરીટમા ફેપ્યા હોહળા' જાઈ જો થડી ઊરને ગલેવાવ્યોએ ખરો પરનુ અશ્વસોમ.

વાચનાર વાચના! આ નદરી ગીરંડી કે કરમપેલી પર જારને ખાતર રહ્યા ખડ્યા ને માર આંસુનાં રીપોં ગડારાના, તદિ તો એ: છેવટની આગપાપન તરીકે મેં હવે ગાનની વાહનમાં પડાવો વિચાર કીધો છે તેતે અપશુકન થયે અને હું મિચારા ગાપડા માગાષ વિનાના છેવટને રસી મગવાતો વગર આસો પ્રતિનાથી આ નાગે છેવટના ધોળા છે એમ માનવો કાલુ એમાં પચુ તે જોતીકે ખખેરી કુના થા જમાનો મમર આવે તો પડી પોતીસમાં પાવર મોંધાતી એક ટપમાં પમી વડ તેમાં ફળી નરસને. મેં નિધન કીધો છે. આપવાન

સ્વપ્નામાં જોઈ આવ્યાસ. નહિ એટલે હરી આથી. કે નરીથી સર આન નહિ કરનાં ટપથીજ સર આન
સ્વપ્નામાં જોઈ ડડાપણુ સમાપણું છે. એ કહેવાની જરૂર નથી. કહેવાય છે કે ધીમે ધીમે
માણસ લાંબો પંચ કપાય.

કદાચિત્ તમને એમ લાગે કે આ મારામારીના અને લોકસત્તાવાદના યુગમાં મહે રાજની
માર્કનમાં પડનારું તે સોદસ રોં કીધું હશે. હું ધોળાંદાસ હોવાને લીધે કદાચ તમને મહારી
રાસતીતા પર સંકો લાવવાનું કોરણ મળ્યું હશે. પણ એમ તો માંધીજીએ ઘોલીક પહેરે છે તેથી
શું ? પરંતુ એમથી નો એમથી જ્યારે તમને સંકામ થઈ છે ત્યારે તેનું નિવારણ પણ આવરમ
છે. તત્વ વસ્તુસ્થિતિ આમ છે કે આપણી આ વાર્તાના પ્રવાહ બધો સ્વપ્નમાંજ પડેતો હોવાને
લીધે મહારા રાજ્યધારમારથી નારાજ થઈ મહારી પ્રજા મહારા સામું જાંટ કડાવે અથવા અર
વાનો કે અમેરીકનો મહારા રાજ્ય હોલમાં કરવાના હેતુથી મહારી સાથે યુદ્ધમાં ઉતરે તો-ઓ
નો શું વળી ?-એકાદ-તોમના ધડાકાથી આંખ ખુલી જઈ નિહાતો બંગ થામ એટલુંજ; મુડીની
રોડાણ વિનાનાં પ્રધામાં આટલીયે હિમ્મત ન રાખીએ તો પછી બાપાર કેમ થાય ? હરવાપારે
તમે સંકાના કરતાં રોડાન સુધિ અર્થોત્ કામજૂવન પર કાઢ પણ વસ્તુને માટે સારીરિક થમ
કરવો પડતો નથી. માંગિ અને મગશે, બરે ઇચ્છો અને ફગશે એજ સૂચ પર કાષ્ટજૂવનનો
બ્યવહાર ચાલે છે. આ સુચ સુધિ પર કયેકા બસા વા બગ કાર્યોના પરિણામ રૂપ વિચારો સક્ષમ
જૂવન ઉપર સક્ષમ જામ છે અને મતુજ પોતાના વિચારોના અનુરૂપ સુખ વા દુઃખને પામે છે.
સ્થૂમ જૂવનની ન્હાનામાં ન્હાતી મર્ચાંદિન વસ્તુ સક્ષમ જૂવન ઉપર અમર્ચાંદિ મહોટામાં મહોટું રૂપ
ધારણ કરે છે એટલે સક્ષમ જૂવનનું સુખ પણ મહોટું અને દુઃખ પણ મહોટું. આપણે જેને
રોડાં કે નઈ કહીએ છીએ તે આજ. અત્યુ ! પણ આ બધાં તત્વજૂવનનું હોંડોળાણ કાઢ લાંબી
મહોટી તાળા વિચારકને માટે કામત રાખી આપણે તો આપણી વાર્તાના પ્રવાહમાં લપરવા જઈશું.

મહે ઇચ્છ્યું કે હું કાઠ મહાર પ્રદેસનો રાજા જનું-અને હતુઓ ! મહારા વિમાન અપાદમાં
ઈંગ્લેન્ડનાં પ્રાંતગર લંડનમાં ગ્રીકપુ. વિમાનની સાથે મહારા પણ લંડન પાસમાં કુટાણાં લંડન તે
રાખી ઘોલીઆને ધુણ બગોશી તે બંગેરી વળી પાછું મહે ઇચ્છ્યું-અને મહારા સમક્ષ સ્વાથોત્
વિખ્યાત મયુસાસન અને કોહીનુરનાં હીરાવાંશુ તાજ હાલરે થયાં અને જરૂર લાગે તાજ માંગે
જ્યારી રાજકંઠ તઈ હું મયુસાસન પર ગિરાજો અને નિદ્રાચરન લંડનમાં મહે મહારા અંણ
ચર્ચાંદિ-દીપી, તંત્રમંત્રાન પંચમ બ્યોર્ચ પેતાના રંગ મહેવમાં રાજા નિદ્રાની ચેરમાં-આરામ લેતા
હતા એટલે નિર્વિબે મહારી પદાભિષેકની કિયા થઈ ગઈ. કિંદુરયાનમાંથી મહે મહારા પ્રાપ્ત
મીનીસ્ટર તરીકે જાણીત દમણી દેશમદ્ય રાજ્યેથી કેપાળ ફોને જોનારી લીધા હતા-સેનાપતિ
ખંતનગી તથા કૈનિકા દત્તવાદિ પણ જીવકુત કિંદુરયાનીજ હોવાથી મહારા કુમકારનરમમાં
જરણે જાગી આવે એમ નહિ હતું. રાજા થયો એટલે મહે મહારો વાણીઆસજ પોતાકે લેઈ
કરનારી પોતાક સંછ લીધો. કાન્નાવાદી ટેકર એન્ડ આરિટ-સીટર ગોર્નન્યુર અંજારામ પામે
મહારા માટે કીચેલીય નરીથી બરેલો-કગલો અને લેંગી સીવકાગ્યા અને મહારા
સામીજીને માટે એક રેન્સી બ્રાડકેટ કરાવ્યું. એક વખત પત્રાકરના અંજારાથી ચટક લાગી એટલે
મહેના રીચગણાં સામીજી તો ખસ લખ્યાં લેરા પરજ મંડ્યા ગોર્નન્યુર કારસેકથ મોન્થોરક
જોનારીઆના કજરો કેપિઆના આંકડા આંકવાન મોંઘા એક સમય સાદી દરેગારમાં ગાળ્યા

“તારે હોતું થાયું” પણ તારે છે ?”

“હોતું આપણે ઈસ્વીકારના રસ્તાના વર્ષમાં છીએ નામવર.”

“એહો-એમ-કેમ ?” મહે પૂછ્યું.

“આપ નામવરને ખગર હશે કે આપણે હાત સ્વપ્ન સંજ્ઞામાં છીએ. આ સંજ્ઞામાં કમળા મોમથી આપણે-હજારો વર્ષ આગળ ધણી ગઈએ છીએ તેમ હજારો વર્ષો પાછળ પણ હજી સંજ્ઞામાં છીએ.”

“સમજ્યો, હવે આગળ ચલાવો.”

“તારે ખરી ખાત એમ છે કે ઇ. સ. ૧૯૨૧ માં જ્યારે એ લોકો આપણા વિષે સંજ્ઞા કરતા હતા ત્યારે આપણે હોમરસને માટે ધાંડા પાડી પાડીને મરી ગયા, તો પચુ સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય આપણને એ લોકોએ આપ્યું નહિ તો હવે જ્યારે એ લોકોના આપણી સ્થિતિમાં મુકાયા છે ત્યારે એનીય હજીયો પાછી એમના માયામાં માત્રામાં શો ગયા છે ? આ-અધુ આપણે પ્રત્યાઘાતના નિયમાનુસારનું શાય છે.”

આપણને તો બાહ આ આપણે પ્રત્યાઘાતના નિયમ જાણુ ગયા ગયો, પણ લોકો કાંઈ માને ? દિનપ્રતિદિન હોમરસની પ્રયત્ન ગર્જના બિલબુ રૂપ ધરતી ગત્ર. લોકોએ કહ્યું “અમ્હારી કાપકાન ? અમ્હે હવે સગીર નથી. અમ્હારા ધરનો કારમાર અમ્હેજ કરીએ પછી તે બસો હો વા ખરો એ નીમસિક છે. અને એ અમ્હારા જન્મસિક હકનો બોગવરો અમ્હે કનીએ તેમાં કાપકાતનો પ્રત્યાઘાત તમે કોણ ?”

“એહો ! નથી જોતતા એટલે છેકર શરૂયા કે શું ? જગો છો કે અમ્હે તમને તકવારથી કહ્યા છે અને તકવારથી પાંતરો રાણીયું” રાણીએ કહ્યું.

“હવે કહેવા દો, રહેવા દો એ બધી શીમરી રહેવું હોય તો સમાન ગઈને નહિ તો વિદાય થઈ જાઓ. બાંધી આ તમારી તકવાર બંદક તો બધાં અમ્હારે મન અન્ધારો સમજીને રમકડો છે !”

અત્યાર સંજ્ઞા તો ફીટ હતું પંચુ જ્યારે વિદેશી રાજ્યની કુંસરી નીચે કચડાલી એક-પ્રજા તકવાર બંદકને જન્મ્યાનાં રમકડો ગણતી થઈ જાય ત્યારે તો વિદેશી રાજકર્તાએ કચાળા બંદકનો સંજ્ઞા આવી પહેંચો છે એમ સમજાવું. ખરેખર અંગ્રેજ કવિ કલીકાએ કહ્યું છે કે “Unhappy lies the heart that wears a crown” મુકુટ પહેતાને શિરે ચિન્તાનો બોજો હોય છે એ ખરેખર છે.

વિચાર પ્રસન્ન હશે-હું આત્મે કદમ આપણે આપણે-નીધાદ-રાણીના મ્હારા રંગ મહેલમાં પહેંચો.

“મહેલે પધારો મહારાજ મણીયર મહેલે પધારો” રાણીએ અને જોઈ ગીત સમજાવું.

“આજે એ તમારું ગીત ગીત રહેવા દો. મ્હારા જીવને આજે ફીટ નથી” મહે કહ્યું.

“તેમ મહારાજ આજે તમારું વરનકમલ કાંઈ મ્હારા છે ? રાણી બોલ્યા.

“જામ હું તમારું જોલણ મને આજે જતાયે ગણું નથી.” મહે ઉતરેલા ટપકા જેવા રીકા આગળે કહ્યું.

“મ્હેમ મિય ચંદ ! તમે મ્હને નહોતું કશું કે આપણે રાજરાણી થયાં એટલે હવે આપણે આગળની સુરતી સં-સાં-ની બાબામાં વાત નહિ કરતા સંસ્કારી બાબામાં વાત કરવી ?” ગણીછએ ટ્લીસ કરી.

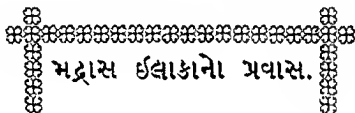
“બસ કર ! મ્હેં તને નહિ કશું કે આજ મને તારું બોલતું જરાયે ગમતું નથી” મ્હેં ખીજવાઈને કહ્યું.

“નહિ ગમે તો પડતે મ્હોટી બટ્ટીમાં, જો મોટા રાજો થયો. આપણે બધું” કે એવું પોત તાવથીએ ત્યારે તો એ છેકજ દાટ્યો, ઉંદ ? “હર મેજેટ્ટી થી કવીન એટો દિવમલાર ઉંદ” મ્હારા પટરાણીના થતાં તાજડા ફાડીને અસ્થાં.

વાત વધી જાય તો પછી મ્હાડું રાજ તરિકેતું ‘પોઝીટન’ અધું છુગ એવું થાય મારી. જે હાથે દિ’મનને ચક્રી મ્હેં તો ઝડ લઇને આંખ ખોલી નાંખી. તખાસ સમ તમે માંગા વા નહિ માનો પણ મ્હારી તો બ્રાહ્મ બારી ચક્ર ચુકી છે કે આ સાળી રાજની લાઈનમાં જે હમે ઝાઝા કસ જેવું નથી રહ્યું.

- સમાપ્ત.

છાટાસાલ યદ્વાબાઈ જાગીરદાર.

મદ્રાસ ઇલાકાનો પ્રવાસ.

[૧]

અધ્યાપાર; કવિ ખખરદાર; વિનીત પરિપદ..

પદમ એવી ! તમે આ જાન્યુ આજ્યા હવ તો મને જલ્દી મળ પડત. નવા પ્રદેશના નવા અનુભવો નવા તાજાં ામગાજાંજાગો નૃ વિનિમય કરી રાકું એવું મારી સાથે કાઢ નથી એવજા પ્રવાસમાં મજા એટલી આવે છે અર્ધી નું ના. રજાઓ આપ્યો છું. આપ્યો તે કિંમત સવારના મેખર ‘પોરના કલગના વેપારીઓને મજરામાં મેજા રાંજતા [કવિ] ખખરદારની અગર ફારી. મજરા નહીં પણ મારી મોટ મુશી. થીજે દિવસે નવારે અધિયાર મેજા અધિયાર મદ્રામળી છ માખા કિપર નહિ અને સમુદના મંગમ કિપર આવેવું છે. અદ્દર રમખીય રથગ છે આર પાંચ માખતી વજરા રોડી છે આખો વિભાગ પુષ્કળ ઝોડીથી બજેસો છે. રથગ રાંજત, રમખીય અને વાતાનગ. પણ ફક્ત ગામીક છે. થીએઓશીકત્ર માસાઈતીનું કન્યે-ચન અને તેવે વગતી પ્રસિદ્ધિઓ આમતી હતી. અધિયાર જે વખત વલ આપ્યો પણુ જોયું કેટલુંક મન જડું મન્યુ. કાયમેરી તથા લેવગ દોલ નું સુન્દર છે. પુરનખતું વેગુખુ ખાતું પણુ જડું મોટા પાયા કિપર છે. ત્યાં એક વડ છે. તેની નીચે ઘણી વખત બારણો આપણમાં આવે છે. વિગાથીઓને રહેવાના રજા પ્રનીત થી ફોતી પર્વ ફરીએનું રમરનું રંગે નેવું છે. અધિયાર વિગાથીઓની બગવાનુ મેક નાટક

પણ દેવે પીઝોસોપીનું કેટલુંક પાંચલ પણ અનુભવ્યું. જીવન ધર્મો સાદક તેઓને લાગ્યું. કેટલીક દેવના સંસ્કારનાં મૂળ સંમાજનાં હોડાં જતાં ગટ્ટેલાં છે, તેવી તેઓ પણ ભલે જાણતી ceremonies કરતાં મંડ્યાં છે. જનસંગઠાસ તથા ગોરકેજના બાજણો સાંભળ્યાં. તા. ૨૨મીની સાંજે ખવરદારને મળવા ગયો. તેમને ઘેર મને લઈ ગયા. શુજરાતી સાહિત્ય ઉપર અને કવિતા ઉપર ઘણી વાતો થયી. તેમનો પરિચયથી મને ખુબજ આનંદ તથા સંતોષ થયો. તેમણે મારું આનંદ્ય પણ કીધું. મુખા કૃતિ સ્મિત ભરી, બાપા સ્વચ્છ સ્પષ્ટ તથા મંદુર, તેમની મહત્વ પ્રકૃતિ પણ એકદમ આકર્ષક, શુજરાતી તથા અંગ્રેજી સાહિત્યનો તેમને ખુબજ ગર. up-to-date પરિચય જાણ્યો. શુજરાતથી આટલા દૂર રહેતાં છતાં શુજરાતની સર્વ પ્રવૃત્તિઓથી સંપૂર્ણ વાકેફગાર રહે છે. જોઈએ અભિમાન કે અહંતા બળે નહીં. નાનાલાલની આવ કવિતા સાંભળે એમને વિરોધ છે. અંગ્રેજી બાપામાં પણ જાડું મુંદર કાળો રંગે છે વળી તેમનામાં નૈસર્ગિક કવિત્વ રહેલું છે. કવિતા જનાવવામાં તેમને નથી કરવો. પદ્યના પ્રવાસ કે નથી કરવી. પદ્યો ઘેર. મુક. આવો મોજા. અવશ્ય સંમાજને પાત્ર છે. હું તેમને બે વાર મળ્યો, અને ધણું શિખ્યો. મોડેટ-કોન્ફેડરન્સ નેશનલ લિબરલ નામ National Liberal Federation. સંમેલનમાં કાંઈ દમ નહીં. પુરા સો ડેવિડ પણ નહોતા એથી એણે વીઝીટર અગ્રમણ્ય મોડેટમાં પણ કેટલાક અંદાવરકર, વાગ્ગો, પરાંતરો, મુરંદનાથ. બેનરજી ઇત્યાદિ આવ્યા નહોતા. પ્રમુખનું ભાવણ પણ મને ન ગમ્યું. અસહકારનો ઉપવાસ કીધો છે. ગાંધીજીમાં વ્યંજ રીતે ગાંધીજીને આરોપ કીધો છે. પીછે કેટલીક બાબતમાં સરકારની લશ્કરી શક્તિનીતિનું ઠીક “કીરીરીગ્રમ” છે. પણ સમગ્ર રીતે સામાજિક મીસીસ બેસેન્ટની પાર્ટી આશીરવાદમાં જોડાઈ છે. મીસીસ બેસેન્ટ અસહકાર વિરુદ્ધનો હાથ રજુ કરી ઠીક જુસ્સાદાર ભાવણ કીધું હતું. જીનું કાંઈ નોંધ લેવા જેવું નહતું. આના contrast માં નાગપૂરની ધમાકા મંતવર ગયા. આ વખતે નાગપૂરની કેમેસ સુમેદ શાન્તિથી પુરી થઈ તે જાણી આનંદ થયો. વિશિષ્ટ હવે પછી.

તમારો
પરમાનંદ

સંસાર મંદિરનું પુનર્વિધાન.

(તા. ૨૨-૫-૨૧ને દિવસે મુસ્તલા સેવા મંડળના આશ્રય નીચે અપામણ આ ભાવણે કરવામાં આવી. આશ્રય વિસ્તૃત અને સંપૂર્ણ રૂપમાં આવ્યું છે-- વિ. ક.)

માનવતંત્ર પ્રમુખ સાહેબ, બહેનો અને બાળકો.

જેમાં પાંચ છ વાંચી છાંપાઓમાં, ખાસિકોમાં, વાતચીતમાં અને જાહેર ભાષણોમાં “Reconstruction of the World” એ પદ આપ. સર્વેએ વાંચ્યું. અથવા સાંભળ્યું. હશે. આજનો આશ્રયનો વિષય તે સમગ્ર પરથીજ મુજબ થયો છે. એ તુરત સમજાશે. પરંતુ તે સમગ્રનું માત્ર આપોતર નહિ કરતાં આપણે અહિં “મંદિર” શબ્દ ઉમેર્યો છે. એ ધ્યાનમાં રાખવાની ખરે છે. તે સમગ્રને લક્ષમાં રાખવાથી જાણ્યો કે આપણે સંસારની પુનર્વિધાનો પ્રયત્ન આપણે માત્ર મધ્ય કાળની મર્યાદાને નથી. મુખ્યત્વે કરીને સદાય જીવનના પ્રદેશમાં સમસ્ત સંસારને

એક પુણ્યપ્રેરક મંદિર તરીકે કલ્યાણે જ આપણે આગળ વધીયું. સંસારમંદિર આજે ખરેખર સમાન દશામાં છે કેમકે તેનો અધિષ્ઠાતા દેવ, માનવીનો પ્રભુઅંશી આત્મા, આજે સર્વ રીતે પતિત દશામાં પડ્યો છે. જાણ જગતમાં પ્રવર્તી ગ્રેહોના અનવસ્થા, અસાચાર અને ગુણમો પણ, આત્મનાં મનુષ્યોની પાપમય હૃદયોના કળકળે જ દેખા દે છે; અને તેથી, સંસારના પુનર્વિધાનની વિચારણા કરતી વખતે આપણે એટલું જ જોવાનું છે કે મનુષ્યાત્માને વિશુદ્ધ, સત્ય અને તેજસ્વી શી રીતે બનાવી શકાય.

સ્વીક્રાંતાયનાં અનેક સુંદર પ્રાર્થનાગીતોમાંના એકમાં આ મનવસતું વચન છે: “પ્રભો! અમને હજુ ય આજ્ઞા છે; તારા રાજ્યમાં ખરેખરે સમાવવામાં આવતાં નથી, પણ નવસંસાર તત્ત્વ છે.” આજના ખરેખર સમાન સંસારમંદિર પર થોડું-ધણું સમારકામ કરવાથી જ અર્થ સરે તેમ નથી. અહિં તહિં છુટા છવાયા સુધારાથી કશું વળે તેમ નથી નવીન મૃદિ સરળત્વ અને ચિરંજીવ થાય તે માટે ખરેખરનો સર્વથા નાશ કરીને, માનવાત્માના નિર્મળ અને અતિ ભૂતા, અનિષ્ઠ અંશોને છેક દૂર કરીને તેને સ્થાને આગુપીઠમાં નવીન તરવો ખીમવવાનાં છે. આ પરથી સમજાશે કે આપણે સંહારક તેમ જ સંયોજક એમ બંને પ્રકારનું કામ કરવાનું છે. અંગ્રેજીમાં જોને ‘ડેડીકેલીઅમ’ કહે છે તે માર્ગ સાગી અને સુષોભ્ય જગનસુધારણા કાળે રવીકારનો પડે છે. આ વિષયમાં ફ્રેંચ રેવોલ્યુશનનું ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત જાણીતું છે. આપણે આજે જોઈ શકીએ છીએ કે તે સમયે જે અગણિત સંહારો થયા તે ન થયા હોત તો આજે પણ હજી આખી દુનિયાં સત્તાશોભી ધર્મચુક્રઓની અને મર્વાંધ આપણુદ રાજ્યોની એડી તળે ક્યડાયથી જ હોત અને રાજનંતરાં દુનિયામાંથી દેશરો લીધો હોત. સમકાલીન ઇતિહાસ ૧૪ નવર કરતાં પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે અસહકારના મહાસંયમન પરંતુ પણ નારંજમાં નિષેવાત્મક માર્ગો લીધા પછી જ સંવિધાયક કાર્ય હાય ધરવાનું બની શક્યુ છે આ મને તેમાં ખીજાં અસંખ્ય દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થાય છે કે સંવિધાનનું કાર્ય શરૂ થઈ શકે ત્યાર હિમાં, કાષ્ઠવાર હિંસક તો કોઈ વાગ આહિંસક ઉપાયો વડે, સંહારકાર્ય હાય ધરવું પડે છે.

આજનો માનવી.

તો હવે વિચારીએ કે મંદિરનું કુરી ચળવળે યથા શકે શક્ય પ્રદેશો તેના-એટલે સાંપ્રત સમયનાં મનુષ્યોનાં-કયાં કયાં દુર્લક્ષ્યોને જડમળથીજ ઉમેડારતી જરૂર છે. અમ કરતાં માટે આજના માનવીના મનની ક્ષિતિ અને જીવનની રીતિનું કાંઈક વિનારી અવલોકન આવશ્યક છે.

મનુષ્યના ઇતિહાસમાં સંસ્થાઓએ અને અમુક વ્યવસ્થિત સમાજ બંધારણોએ પડેવેલીજ ચોક્કસ અંગે ઉપયોગી ભાગ જાણ્યો છે. પરંતુ આજનિંદે જગતમાં ધર્મ, સંમારચનદાગ, કલોગ વ્યાપાર, ગત્ય પ્રકરણ કલ્યાદિ સર્વ વિષયોમાં સંસ્થાઓનું ખરું કર્તવ્ય વિસ્તારે પડ્યું છે. તેમને આધનને બદલે સાધ્ય તરીકે માની લેવામાં આવી છે. આ પરથી, ઘેઘ પગ મહત્વના પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવું હોય ત્યારે પરંપરા અને આગવી પ્રજાનિકાને જેટલું વજન આપવામાં આવે છે તેટલું માનીવના આદર્શ, પ્રેમી અને જીવંતગ્રામી આત્માને અપાનું નથી. પશ્ચિમી, જાદુ અને અટપટી મંત્રાઓના અને પદ્ધતિઓના અતિ ઉપયોગને નીચે આત્મા પર જડતા

પ્રેરક, અવળી અને વિનાશકારક અસર થયા વિના રહેતી નથી. મીઠામાં, ઝોરીમાં, કચરીઓમાં, ધણીખરી સાળાઓમાં અને કેટલીક વાર મૃદુ વ્યવહારમાં પણ, આ પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રાણીને કેવળ એક હાથીઓર રૂપે વાપરવાતું અને મર્યાદામાંથી માણસોના અંધ સ્વાર્થને સાર તેને નીચોવવાતું વર્તણૂં આધુનિક માનવ સમાજમાં જાડું વિસ્તીર્ણ અને પ્રગળ, સ્પર્શમાં પ્રસરેલું હોવાથી, પ્રત્યેક મનુષ્યની સર્વ શક્તિઓ જડ અને નિર્લેપ સંસ્થાઓનું દાસત્વ કલાવતાં, હલાવતાં રોવાઈ જાય છે. જીવનમાંથી સુંદરતા અને પ્રદુશ્વતા ઉડી જાય છે—અને મનુષ્યની મનુષ્ય તરીકે કિંમતજનકુની નથી.

આંખોમાંની આ દશા હોવાથી ખર્ચો અને પ્રયત્નો પણ જીવનના ધત્રો-હોય તેવી રીતે લાગે છે. એકાગ્ર સ્વાર્થમગ્નતા અને અત્યંત સંકુચિત મનોદષ્ટિ એ જાને તેમના સર્વ જનકાંક્ષામાં પ્રધાન પદ ભોજી રચાં છે; અને તેમાં પણ, ગોરી પ્રજાઓના રંગીન પ્રજાઓ અનેના અધમ વર્તને તો હઠ વાળી છે. આ પ્રથમ દાસ ઘણી તીક્ષ્ણતાથી સર્વ અર્થોત્તો કાંચાથી હુલ્લુ જિજ્ઞાસામાં ઉતરવા છડતો નથી પણ “પ્રાન યોવર યોશીઆ” એ લેખુ અંથના માનવાસીન લેખક ગો. પોલ રીકાર્ડે આ જાગતમાં સચવેલ એક અત્યંત સચોટ દર્શનથીજ મનોવ માનીદા, પૂર્વના દેશમાં રંગીન ચામડી સાથે જન્મેલા મહાત્મા ઇસુ ખ્રીસ્ત બને આજે હીં એક વાર જંગલમાં પધારે અને પોતાનીજ અનુભવી યોરી ખ્રીસ્તી પ્રજાઓના દેશમાં પ્રવેશ કરવા છડે તો તે પ્રજાઓએ રંગીને વિરૂદ્ધ થકેલા કાયદાઓને પરિણામે તે મહાત્માની સ્થિતિ કવીચાપ તેલું તાદરૂપ પર્જીન ગો. રિચર આ પ્રશ્નને દે છે; ઇસુ ભગવાન અપેરીકા જવા માહે તો, એક ‘સદ મદર’ ગચ્ચારા ઘાટે તેમની પાસે પૂરતાં નાણાં નહિ હોવાથી તેમને તે દેસાં જુદેશ પર ઉતરવા દેવામાં આવે નહિ; તેઓ દક્ષિણ આફ્રિકાનાં સંસ્થાઓમાં જાય તો તેમનેજ માનવાનો, અને પ્રજાનો દાવો કરતાં યુરોપીઅનોની જોડા બેડ નેડ નેડને દ્રમમાં બેસ્યાં, દેવામાં આવે નહિ; અને એકદેહીઓમાં જ્યાં જાય તો એક પરદેશી ભાવાની પરીક્ષા તેઓ પસાર કરી શકે નહિ તે મુદે તેમને ત્યાં પણ રહેવા દેવામાં આવે નહિ આ સર્વજી છતાં તે પ્રજાઓ ‘સુરેલી હોવાનો દાવો કરે છે; પણ તે ‘સુચારો’ અસડી માણસોનાજ સુચારો છે!”

આવી અસીમ અનાર્થતા પાશ્વર્ય પ્રજાઓમાં છે તેમ બીજી જે પ્રજાઓ તેમની સગળ અને સંતન અસર હેઠળ છેલ્લાં સોએક વર્ષ દરમીઆન રહી છે તેમનામાં પણ કોઈ ને કોઈ રૂપે આવી છે. તેવી રીતે ઉદાહરણો જડવાદ આજે આપા માનવ સમાજમાં પ્રવર્તી રહ્યા છે. આપ હોવાથી આજના મનુષ્યે કેટલાક મહાદુરુષિને જાણે એક કળા તરીકે ખીલવા છે. સાદિયંક આંખનાંઓની ઊંજલી દાંસી, નિજતા તેમ પારકાના માનવ ગોરવને વ્યવહાર કરતી વખતે રક્તચાપી પહે પૂરી બેઠકારી, એક દેવરૂ જાતી રહેલી સુધરેલી અને દંકાંગડી નીચતા, પોતાના માનવે પશુઓ સાથે કામ ખાડતી વેળા તેમનાં અંતર ખીડવાની, તેમની જ કિંચતિમાં મૂકવાની બેષવાઈ અને તેથી સાચી, હડી અને સુસંગન સહાનુચ્છતિનો છેક જ અર્થાવ: આવાં આવાં કાળો દસકાથી મનુષ્યે આજે પોતાની મનુષ્યતાને હાથી નાંખી છે. વંધુમાં, જેઓ ઉંચી પદ્ધતિએ મહાદા છે અને જેમના હાથમાં ઘણી સગા રહી છે તેવા માણસોની નિર્વિચા અગાધતાં પણ તેથી પડવતું એક એવું કારણ જાણાય છે કે તેઓ પોતાની જવાબદારીના અતિ મ્હોટાં ખ્યાલને કીમ સાતાવ્ય અને સમતાવ્ય જાની રહે છે. આથી ઉપરીઓ અને અધીનો વચ્ચે રાજ અને

પણ વચ્ચે તથા વડીલો અને જોબકો વચ્ચે પણ કુદરતી, બચરહિત અને નિર્મળ બચદાર થતો અટકે છે. તે કચે કયાને ખેરલા માણસોની અંતર્દષ્ટિ (vision) આવરાય છે અને તેમની પ્રમાણ યુક્તિનો શોષ થાય છે. પરિણામે, હાલકાપણને, જળજેનીના સત્તાપ્રવર્તનને અને નિગેશ કપાળપનાર માંકડી મનોવૃત્તિને ક્ષેત્રન મળવાથી કુદત પશુબળને જ સંસારોચ્ચદારમાં અંતે સ્થાન મળતું હોય છે અને આત્માનાં સવળાંચ સુદરતર, મુદ્દમતર તત્ત્વો વસાઈને નમ્મ પ્રોય થઈ રહે છે.

પોતાનું આત્મ વર્તન “બચદારુતાન” અને “અનુભવ”ને આધારે સ્વીકારાયેલું છે. એમ કહેતો આ અતિ જવાબદાર, અલ્પદર્શી સત્તાધિકારીઓ તે અધમ અને ખીન કુદરતી વર્તનને વાળખી ફાવવા યત્ન કરે છે, પણ બચદાર જ્ઞાનની ખરી ભાવના કાંઈક જુદી જ છે. મનુષ્ય સ્વભાવને ઝડી અને સમગ્ર દૃષ્ટિથી અવગ્રોહનાં શીખતું. મનુષ્યો સાથે થોડા અને ન્યાય રીતે દામ પાડવા પૂરતાં આતુર્ય અને કળા વિકસાવનાં, અસામાન્ય પ્રસંગો અચાનક આવીને ઉભા રહે ત્યારે ગભરાઈ પડવાને બદલે સમય સૂચકતાથી મુશ્કેલીને હલાવવા માટે શોભરહિતના, માનસિક સમતોલન અને સહન શાંતિને નિરંતર કેળવનાં આ સાચી અને સર્વોપરી બચદાર દસતાનાં મુખ્ય લક્ષણો છે. તે લક્ષણોથી હમેશાં વિશુદ્ધ રહેવાને મળી રહેનાર ફળિતોને વસવાતું ખરું સ્થાન મનુષ્ય સમાજથી ફર-સૂદર વેરાન વગદામા છે.

આ પરથી દરખ વરો કે માનવીએ અમલિત અનિષ્ટો વિના કારક બેઠોરી લીધાં છે. જે નેયમેથી હજાર ઘટિકામ ચલાવે છે તદનુસાર આપણું હરન મળાતું હોત તો આવી સ્થિતિનું અસ્તિત્વ પણ અવગ્રહ થાત. પણ આજે તો આપણે બેઠોરી લીધલા અને અલ્પ પ્રયાસે નિવારી પ્રકાષ તેવાં અનિષ્ટોને હલાવવામાં રાક્ષિ બધ એટલો બધો થાય છે કે વધારે ભવ્ય વસ્તુઓની લાવના કાળે તક પણ મળી રાકતી નથી. વળી ઘણી વાર તો છેક નિર્જીવ, અર્થહીન, માણ્ય અને અત્યાવિદ વાનો કે વસ્તુઓની નિષ્પ્રયોગી અનિ ચિંતામાં પડી તેવાજ દસ રહિન દામ લેપ અને રાક્ષિત બધ થક રચો છે.

વિવચની આટલી ચર્ચા પછી એક પ્રશ્ન તદ્દમ ઉદભવશે: માનવીની આવી બેઠક “અવગ્રાહ” અને સ્વચ્છેદિતાનું મળ કાદળ શું? અને સુલિપ આગેભાગથી આ વિશે જે કિતર અપાયો છે તે આજે “વનુ અપાય-અલ્પદર્શી” વિનક ચંચેલ આત્મા વસ્તુ માનવો કર્તા પોતેજ હોય તેવી રીતે જળનનું તંત્ર પોતાની નિરંકુશ અને મનરતી રીતે વડે ચલાવેલા કચ્છે છે. તે અપાર અલંકાર, શોભ, સ્વાર્થ અને સંકેતક લીનતાની અનિષ્ટવિનાના શ્ય રૂપે માનવ જાતિની આપિ ક્ષિપિ વિશે એક બે જાનુવા જેવી તદ્દન નિરાશાન્નક દરખતાઓ પણ થઈ ગઈ છે. પ્રખ્યાત જર્મન દિલ્લસ તોપાલીસ એમ માનવે. કે માનવી પોતાની નળગણ અને કુદતાથી આખરે એટલો કંટાળી જાય કે આખી માનવ જાતિ એક જામડી વાલમ હલા કડીને સર્વ ફળિતો અંત આનુશે અને નેમ કરીને, કોઈક વિશેષ શારી જગત્પરચ્છા માટે હજારોના મર્ગ સરજ વનાવે. મી. જર્નાર્ટ જોતો માનવના આથી કાંઈક જુદી છે. તેઓ એમ કહે છે કે પદ-મેષ્ટર પોતેજ નુગથી અર્પણ છે અને પૂર્વના પામવાને પડેદેવી યત્ન કરી રહેલ છે. ને ફેલું પાર પાડવાના સાધન નમકે તેણે વાહાવાનનાં મડા સર્જાં, વાનરો ઇત્યાદિ અનિષ્ટોથી પૂટી વડાવી પડતું વખત જ્યાં ને જાતિઓ ફેલુ નિષ્ઠિ માટે નિષ્પ્રયોગી પ્રાગનાં નેનો જાણા સંકલન કરી

નોખવામાં આવ્યો અને તેમને રથાને મનુષ્ય નૃપિ વસાવવામાં આવી હવે, અમુક વર્ષોની અગત્યાગમ મંત્રી એ મુશ્કેલી એમ લાગશે કે મનુષ્યની નીચતા થતાને પૂર્ણતાના પંથમાં તકતર રૂપ છે, તો તે માનવીતા એક સામેથી સંહાર કરીને કોષ્ટક વધારે સુંદર અને સ્વચ્છ નીતિથી પૃથ્વી વસાવશે !

આ અને દશપનાઓ ખરી હોડે ખોટી; પણ તે પરથી એટલું તો સમજશે કે પરિસ્થિતિ કેટલી ગંભીર થઈ છે અને દિવસે દિવસે કેટલી વધારે ચિંતાગ્રસ્ત અને શોકગ્રસ્ત થતી જાય છે.

—ચાલુ—

—(૦)—

વ્યાસ, વાટમીટી અને હોમર.

મનુષ્ય માત્રનો એ એક સ્વભાવ છે કે પોતાના જ્ઞાન પરિમિત થયેલું જોવાને તે હચ્છોતા નથી, પોતાની શુદ્ધિ કામ નથી કરી શકતી એમ જ્યારે તેને માત્રમ પડે છે ત્યારે તે કલ્પનના આસરે ફેરે છે; અને ત્યારેજ દાવ્યનું વ્યવસ્થા થાય છે, બાજુગતન મનુષ્યના અનંતજીવનમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે અને તે એકબીજાનું રૂપ ધારણ કરે છે. જડની સાથે ચેતનનું સમિશ્રન થાય છે. શુદ્ધિનેજ અવલંબીને રહે છે તેને સ્પર્શેષ એક સાધારણ ધટના છે, તેને મન, હિમાલય માન પર્યંત અને મન્દાકિની એક નદીજ છે. પરંતુ કલ્પના દ્વારા કવિ સ્પર્શેષમાં હિમાલયીનું દર્શન કરે છે, હિમાલયમાં બગવાન ત્રિવનું વિશાળ સ્વરૂપ નિરૂપે છે અને મન્દાકિનીમાં માનુષ્યની જોડી મદગદ થઈ જાય છે.

પ્રસિદ્ધ અર્થેક્ટ વેબ્સ એકસંદક છે કે જ્યાં સંસ્કૃતિ (civilization) વિદ્યમાન પામે છે, ત્યાં કવિત્વનો પ્રાસ થાય છે. એના કથનનો અર્થ એવો છે કે જ્યાં જ્યાં મનુષ્યમાંથી પ્રાકૃતિક બાંને નષ્ટ થતા જાય છે અને કૃત્રિમતા આવતી જાય છે જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય પ્રકૃતિના સંસાર છોડીને સંસારમાં પ્રવેશ કરતો જાય છે. ત્યાં ત્યાં તેનો જીવન-રસ સુકોતો જાય. છેવટે ત્યાં કવિત્વને પાણી આવે છે અને તે કોષ્ટક કૃત્યપર પ્રવેશમાં ઉડી જાય છે. જીવનના પ્રમાણ કાળમાં જંગલ કોને સુંદર નથી લાગતું ? એ સમયે તો પવનની સાથે આજો કીડા કરીએ, છીએ, ફાંટાની સાથે મેચી જાંનીએ છીએ. અને પૃથ્વીની ગોદમાં નિશ્ચિત વિશ્વના ક્ષેત્ર સ્પર્શે છીએ. તે સમયે કંઈ પામતા સૂચની પ્રના સમાન આપણું જીવન નિર્મલ, સૌમ્ય અને મધુર હોય છે. પરંતુ જીવનના મધ્યકદ કાળમાં આપણે માટે પ્રકૃતિનું સૌન્દર્ય નષ્ટ પામે છે. સંસારની અનંત કાળમાં નિરત થઈને આપણે કેવળ વિશ્વના વિષમ સંતોષનો અનુભવ કરીએ છીએ. સર્વ કંઈ એવું જોઈ રહે છે; માત્ર ગદ્યાકાવ્યો છીએ આપણે વર્ણનાજી સમયે કાવ્ય દાસ્યનો કંઈ પણ ખ્યાલ કર્યા વિના આપણે આકાશની નીચે પૃથ્વીના વૃક્ષ સ્વચ્છ પરચિદાર કરતાં વેતલ પાખોળ

ન્હાના ન્હાનાં ઝડપ્યાં કલ્પ કલ્પ કરતાં, હસતાં, નાચતાં, ચક્રતાં વણાં જતાં ત્યારે આપણે પણ તેમની સાથે બેસતાં, દૂરતાં અને લેડતાં હતાં પરંતુ સંસ્કૃતિ પામ્યા પછી-સભ્ય થયા પછી આપણે કાલ્પ કીચડને મહારીનું રથાનક માનવા લાગ્યા અને આપણે આપણા સંસારને ન બૂઝ્યાં. વાસ્તીકિ અને તુલસીદાસના વર્ણવર્ણનમાં આપણે આ વાનની યથાર્થતા અષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ. અને વિખ્યાન કવિઓ છે, અનેએ એકજ વિષયનું વર્ણન કર્યું છે. પરંતુ વાસ્તીકિના વર્ણનમાં બ્યારે પ્રકૃતિનું યથાર્થ રૂપ દેખાય છે. ત્યારે તુલસીદાસના વર્ણનમાં આપણને સંસારની કૃતિકાનો પરિચય થાય છે. એનું કારણ એજ કે વાસ્તીકિએ તપોવનમાં કવિના લખી અને તુલસીદાસે કાશી યા અન્ય કોઈ નગરમાં.

કવિના પર દંશ અને કાળનો પ્રભાવ પડે છે, એ પ્રભાવ તેની કલ્પનાગતિનો જાહેર નથી હોતો. તો પણ એટલું તો કહેવું પડશે કે એને લલિત કવિની કલ્પના અમુક નિર્દિષ્ટ પથ પરજ વિચારણુ કરે છે. હોમર સીનાની કલ્પના નહિ કરી સકે તેમજ વાસ્તીકિ હેમનની નૃષ્ટિ ઉપગતી નહિ સકે. બિન્નબિન્ન યુગોમાં બિન્નબિન્ન ભાવો પ્રધાનતા બોગવે છે. એકજ દેવતા શુદ્ધ શુદ્ધ યુગોના કવિઓની કૃતિઓમાં પણ આપણે ભિન્ન ભાવોની પ્રધાનતા જોઈએ છીએ તેનું કારણ પણ એજ છે. સમ્યક્તાના અદિકાપમાં જે કવિઓ થયા હશે તેમની રચનાઓમાં આપણે ભાવોનો આદર્શ નહિ જોઈ શકીએ, નિર્ભય જલધારા સમાન તેમની કવિતા સદૈવ, પ્રાસાદિક અને વિશાલ રહેવાની પરંતુ ધન અને વૈભવસમ્પન્ન દેશમાં કવિઓની ભાષાની સખત એથી અધીનીજ હોવાની જોઈએ નહિ પણ એની કવિતાનો વિષય પણ આજ જગત હોવાનો.

સાહિત્યોએ એવા મુખ્ય મુખ્ય લક્ષણો અનુસાર સાહિત્યના યુગને ત્રણ કાળમાં નહેંચી તાપ્ત્યા છે: પ્રાચીન કાળ, મધ્ય કાળ, અને નવીન કાળ. સાહિત્યોમાં તરફે પડે છે. સાહિત્યના મુખ્ય ત્રિય એજ છે અન્ન જંગમ અને જાતજમન બિન્નબિન્ન યુગોમાં એ બન્નોનો સંબંધ બિન્નબિન્ન હોય છે. કાલ પસુ યુગ કલ્પાનું તો ને-કાળની મર્યાદાઓમાં કદી કંઈ સમાનત્વ અવસ્થ હોવાનું પ્રાચીન કાળમાં જરૂર જાતજમનને અન્નજંગમમાં એવી રીતે એક નવીન જગતની સૃષ્ટિ રચે અને ત્યાં દેવતા અને મનુષ્યોનું સંમિશ્રિત થનું અને સમયે અન્ન જંગમ, અને જાતજમનમાં બંદ ન્હોતો રહેતો. પૃથ્વી જંબુધર્મ ગતી રહેતી, તે કાળ જે વ્યાસ, વાસ્તીકિ અને હોમરનો સત્ય યુગ.

કાળના એ વિભાગ પાડી મધ્ય કાલ કાલ એવા હોય છે કે જેને કવિના અસ્તિત્વ જુદું નથી પાડી શકે. એમાં કવિતાજ અત્યા જટિલ્યો હોય છે, એવા કાળોમાં વિ પોતાના પ્રતિભાવથી પોતાના હલનલા અનુભવો દ્વારા નમત માનવે જનિતા બિન્ન નુઃ બોવાને વ્યક્ત કરે છે. પરંતુ કેટલીક વ્યક્તિઓ પણ હોય કે જેઓ સિદ્ધતાના સંસ્કાર થાય છે તે કાળો મહાકાળ કહેવાય છે અને તેની રચના એવી હોય છે જેની તે કાલ્ય રચનાર વિષયક તરીકે સ્વીકારાય છે-જેથી સમય દેશ અને સત્ય યુગના બન્નો પ્રગટ કરીને પોતાની કૃતિને તે માનવ બનિનું હલનલા જતાની દે છે. ગિગેજા સિમ્બલ સમાન તે પૃથ્વીને ભેરીને અહાન મંડળ મુસી પડેથી જાય છે. કાળનો પ્રભાવ તેના પર નથી પડતો. તે સદા અડત જતી રહે છે અને તેની કવિતા-અવસ્થા અનિર્ભય કાળ પથને જોતાંને ખરિત થયો કરે છે, બારન વર્ષમાં રામાયન અને મહાભારત એ પ્રગટતાં મહા કાળો છે. પ્રાચીન ઓશમાં કલિવડ અને એરેગી પણ એજ

કક્ષાનાં મહાકવિઓ છે. જાસતરંગીઓ જે સ્વાન, વ્યાસ અને વાલ્મીકિનું છે તેજ સ્થાન યુગેયમાં હોમરનું છે.

વ્યાસ, વાલ્મીકિ અને હોમરનાં વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર આપવાનો વિશ્વ પ્રયત્ન નહિ કરતાં તેમનો કાવ્યો વિશે વિચાર કરવાનું અધિક સમુચિત કાર્ય આપણે અહીં કરીશું. એ કવિઓનાં સમયમાં અત્યંત દિવ્યશક્તિઓ પ્રચલિત છે. હોમરનાં દેહકાળે જીવ ચરિત્રો પ્રસિદ્ધ છે. એમાં એકનો લેખક હોમરોડોસ મનાય છે. એ દંત કથાઓમાં કવિઓની અસાધારણ વાતોતોતર કલ્પેશ કર્યો હોય છે. વ્યાસ વાલ્મીકિ અને હોમરનાં કાવ્યો અકોટિક છે. તેમની કૃતિઓથી સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે કે તેઓ દિવ્ય શક્તિ સંપન્ન હતા ને તેમનાં જીવનમાં મનુષ્ય, અલૌકિકતા જુએ તો તેમાં આશ્ચર્ય પશુ શું હોય? કહેવાય છે કે વાલ્મીકિ પ્રથમ અત્યંત દુઃખ અને વ્યથા સહી, પશુ પાછળથી સમતામનું રહ્યું કરીને તે તપસી બન્યા. જેનાં કાવ્યોમાં કરજીરસનાં અપૂર્વ જોતું વર્ણન છે તેની દૂરતા પણ વેદના જેવી દશે. રામાયણના વાચનથી બક્ષિતો ઉદય થાય છે, અને એથી પાંચમું હર્ય પશુ દ્રવિત થઈ બાધ છે. એજ વાતનો ઉલ્લેખ આ દિવ્યશક્તિમાં છે. હાંસ પંડીના વધથી વધારા પામીને એજ સ્લોકની રચના કરી એ વાન પશુ વાલ્મીકિ વિશે પ્રસિદ્ધ છે. એની પદનાઓ અસાધારણ છે છતાં અસંભવિત તો નથીજ. તો પશુ એ પ્રતીતિ થાય છે કે એ દિવ્યશક્તિઓ કવિઓની કૃતિ પર સર્વસાધારણની આલોચના છે. કવિતાની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય છે તે એ ધરતા હાસ ગત્રાવવામાં આવ્યું છે, તર્ક સોકમાં જીવત અને મૃત્યુની જે લીલા થઈ રહી છે, મનુષ્યના હાસ્યમાં પશુ કરજી વેદનાનો જે ધ્વનિ હડી રહ્યો છે, લક્ષિક સંજોગની પછી અનન્ત વિચેષણી જે દ્વારજ નિશા આવે છે તેથી કવિના હૃદયમાંથી સહસ્રા ક્રોધાર નિકળી પડે છે; અને તેજ કવિતા છે, જે કવિતામાં વિશ્વવેદનાનો સ્વર નથી તે કવિતા માણુર્વેદીન છે. એજ બાજ શ્રેણીએ નીચેની પદ્ધતિમાં વ્યક્ત કર્યો છે,

Our Sweetest songs are those

That tell of saddest thoughts.

વ્યાસ દેવે હિન્દુ સમાજને ધર્મ અને નીતિની શિક્ષા આપી છે. એમના મહામારતમાં હિન્દુ સંપ્રદાયની સૃષ્ટિ રચાઈ છે, એથીજ એને પંચમ વેદ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ ધર્મ અને જાતની શ્રદ્ધ વિવેચના કરનાર વ્યાસજીનું જન્મચરિત્ર એવું નથી કે જેને પ્રગટ કરવા સેદા કિસેક આજ એના જીવનથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જન્મથીજ મનુષ્યનું ભવિષ્ય નિર્ધિન નથી થતું. હોમર અન્ય હતા. હોમર જન્મને અર્થજ અન્ય થાય છે. એજ રીતે આપણા સુરસંજી પશુ અન્યજ હતા. જે વાલ્મિકિ જન્મતાં જાણ દર્શપણે નિરુદ્ધાર કરીને અન્તર્ગત સત્યની શોધ કરે છે તેને મારે ચર્મચતુ સર્વથા વર્જ છે, એમાંથી તો આપણે જુદી પર પંખીજ દેખીએ છીએ. પશુ હોમર તેજ વિહીન હતા છતાં પશુ તેમણે જુદી પર સર્મજી દર્શન કર્યું.

વાલ્મીકિ બારતવર્ણના આદિ કવિ મનાય છે. એની મનુના મહાકવિઓમાં થાય છે. હિન્દુ સમાજનાં સમિજોનું સ્થાન પણ હવું છે, તેમની દેવ તુલ્ય પૂજા થાય છે, તેમનાં કથનનું ખંડન કંવાર્વ કાલ સાહસ નથી કરી શકતું. તેમનાં વચ્ચ કહી મિથ્યા નથી થતાં. આદિ કવિની મનુના મહાકવિમાં યજુર એવી એ સમિત થાય છે કે કવિઓ તે સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે જે સ્થાન સમિજોનો મુખ્ય છે. ઉપનિષદોમાં પણ કહેવાયું છે કે 'કવિમનીયો પરિમુલ્યવંધુ' સમિતિ વચનમાં જે મુખ્ય

આવશ્યક છે તે સુધી જો કવિના વચનમાં નહિ હોય તો તેમ આપણે કવિનદિ કહીશું. અલંકાર, આત્મ-
સૌન્દર્ય માધુર્ય વિગેરે કાવ્યના સુગો દહેતાય છે. પરંતુ ઋષિઓની કૃતિમાં આપણે એટલાથી જ સંતોષ
નહિ પામીશું. આપણે તો એની પામે તેની આશ્વાસપીશું જે આપણામાં સ્વર્ગીય બાવ બરી દે.
ઋષિનું વચન કામધેનુ સમાન આપણી મર્મ વામનાઓનો અન્ત આણી શકે છે. અને રામાયણના
વાચનથી પણ કોઈ વાસના રહી નથી જતી. તેથીજ એને સ્વર્ગની સીડી કહી છે.

રામાયણમાં આદર્શ સમાજનું ચિત્ર છે. એથી કોઈકે કોકોને તેની કથા અપ્રામાણિક
છે એમ કાગે છે. પણ તે નેમનો જામ છે. માનવ સમાજ આદર્શ રૂપમાં કેવી રીતે અવતરી
મટે એ ગમાયણ બતાવે છે. પૃથ્વી પર સ્વર્ગ થી રીતે અવતરી શકે તે એમાં જણાવ્યું છે.
અરવિંદ આપુ દહે છે તેમ “ગમાયણમાં વિશુદ્ધ ને નૈતિક અવસ્થાનું ચિત્ર આપણી નજરે પડે
છે. એમાં શારીરિક અને માનસિક બન્ને શક્તિઓનો પૂર્ણ વિકાસ જતાવ્યો છે. સાથે સાથે એ
શક્તિઓના સ્વમાનની શુદ્ધતા અને એને શ્રેષ્ઠ ધાર્મિક છવનતા કાર્યોની સહાયક બનાવવાની
આવશ્યકતા પણ એમાં બતાવાઈ છે.

વ્યાસજીએ મહાભારતમાં પાર્થિવ શક્તિની પરાકાષ્ટા બતાવીને એની નિસ્સારતા જણાવી
છે કર્તવ્ય દ્રવ્ય અને ધર્માધર્મનો અતિ સૂક્ષ્મ નિર્ણય એમણે કર્યો છે ચોતાના કર્તવ્યક્ષેત્રમાં
હોમાઈ જવું એમાજ ધર્મની પગદાશ છે, એવો એણે બોલ્યો છે.

હોમરનાં બે કાવ્યો પ્રસિદ્ધ છે એક ઇલિયડ અને બીજું ઓડેસી પ્રાચીન ગ્રીક
ઇતિહાસમાં પ્રમિદ્ધ યથેસાં ‘ટ્રોજનવેર’ નામનાં યુદ્ધનું સંવિસ્તર વર્ણન ઇલિયડમાં છે. એની
કથા સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે. ‘પ્રાચીન કાળમાં એશિયામાં એક સમૃદ્ધ રાજ્ય હતું. તેની રાજધાની
ટ્રોય હતી. તે રાજ્યના અધીશ્વરનું નામ પ્રાયમ હતું. તેના એક પુત્ર પેરિસ નામે હતો. આટલિરેમ
એનીવાસની શ્રી હેલનનું પેરિસ હજી કરી લાવ્યો. એ અપમાનથી મુગ્ધ થઈને એનીવાસે સર્વ
ગ્રીક રાજાઓને એકત્ર કરીને ટ્રોય પર આક્રમણ કર્યું. બીજાં યુદ્ધ અમ્યુ. બંને પક્ષોના મોટા
મોટા વીરો ધરણીએ કચ્યા. અને શ્રીક વીરોએ ટ્રોયને હરતંગ કર્યું, આ પ્રવિયકની કથા છે.
ઓડેસીમાં યુદ્ધોત્તર નામના એક શ્રીક નરેશની યાત્રાનું વર્ણન છે.

હોમરની કવનશક્તિ અતિ પ્રચલ હતી. એના કાવ્યોમાં વિવિધાણુ શકિત છે. મહાકાવ્યોના
કથા પરજ બાગ દેવામાં આવે છે પણ હોમરે તો જિન જિન ચરિત્રો આકથા અને ચોતાના
કાવ્યને નાટકનું રૂપ આપ્યું. એક વિદ્વાન સમાસોચક દહે છે કે જો આપણે
નાટકકારોમાં હોમરને ન્યાન આપના છંજીએ તો તેમાં હોમરને એકસપીઅરની દેક્ષામાં મક્કે
પડે. આ દૃષ્ટિથી તેના કાવ્યોની તુલના ગમાયણ અને મહાભારતની સાથે આપણે નથી કરી
શકતા. પરંતુ ગમાયણ અને મહાભારતની પોં હોમરનાં કાવ્યોએ સુરોપમાં એક વિચારધાન
દેવાવી. મનુષ્યના છવનમાં જે અદ્યશક્તિનું પ્રાગલ્ભ્ય છે તેનાથી યુદ્ધ કરીને તેણે માનવ જાતિને
અધ્યાત્મ શક્તિ વિહીન છવનું દર્શન કરાવ્યું. ટ્રોયદે દિવાલશક્તિની અને સીતા વિશુદ્ધિની પ્રતિમા
છે. હેલન પાર્થિવ મોંદર્ભની પ્રતિમા છે. તેમ એનજ પ્રભાવથી ટ્રોય જાગર થઈ ગયું. અને
આપણે એમની કવિતાના સુચોપ વિશે વિચાર કરીએ

કવિતાને માટે અલંકાર આવશ્યક મનાયાં છે. હોમરની કવિતા વિશે એક મમાસોચકનું
વર્ણન છે કે હોમરે “મોન્દર્ભ જરિ માં વપમાની પ્રયોગ નથી કર્યો, જે વાતને વિશેષ

પ્રભાવોત્પાદક ગુણવતી તે અદ્વિતીય કૃપાદાતા તે કિન્નેજા કરતાં કિન્નેજા કવિત્વશક્તિ નો ઉન્નતિ કામ છે. તેથી જ તેનો પ્રયોગ તેના પ્રભાવ જોટલાજ અવનાવિકા માટે છે. વાણીકિની કૃપા અહીં મરજ છે. ત્યારે આસરથી કૃપામાં એક પ્રકારની નિરંકુશતા છે.

હોમરની કવિતા વિશે મેથુ આનોઈ કહે છે કે તેના મધ્ય પ્રધાન ગુણ છે. જોડેનો સુગંધ તે તેનો લેખ. ગિરિકાળમાં સમાન હોમરનો કવિતાસૌત. અત્યંત લેગથી, વહી, ભય છે. એની ગતિ કદિ, પંચુ શિયિક નથી ગમતી. એના છન્દની એકતાના પંચુ એવી છે કે તેથી કવિતાની ગતિ મધ્ય તીવ્ર અને છે. તેનો પીળો ગુણ તે તેના બાવોની બન્ધતા. હોમરની પ્રેમપ્રિયતાનું સૌથી સ્વભાવ કારણ એની પ્રાસાદિક કવિતા છે. તેનો નીચો ગુણ તે તેના બાવોની ઉચ્ચતા-તેથી મનુષ્ય પોતાનું મધુલ્ય વિસરી દેવેપમ અને મેથુ આનોઈનું આ કથન માર્ગાળ્ય અને મહાનારત વિશે વાપરીએ. તે તે અવરિત નદિ કહેવાય. એમાં પણ કવિતાની નિર્માણ ધારા, પ્રાસાદ્યુષ્ અને અંગીય બાવો છે.

આઈર્શ ચરિત્રના લેખક એ કવિએનો પ્રધાન ગુણ છે. હોમર આઈર્શ નરહરીઓનો ચરિત્રો આઈર્શમાં આસ અને વાણીકિનાં અંગેનો પણ એવાજ ઉત્તમ છે. પરંતુ એમના ચરિત્રોની પરસ્પર તુલના નથી થઈ શકતી. હોમરની હેમન, વાણીકિની સીરા અને વ્યાસની દ્રૌપદી વંચે અદ્વિતીય નારીત્વો છે. હેમનના અગિવાલેખનમાં જેની સમજતા હોમરના પાત્ર થઈ છે. તેનીજ સમજતા બ્યારા અને વાણીકિને દ્રૌપદી અને સીરાનાં ચરિત્ર સીરાનામાં ગણી છે પરંતુ કતાની કથાનાની વિચાર નદિ ફરીએ. તે રામ અને સીરાનાં ચરિત્રો સર્વોત્તમ છે.

રામચંદ્રનો રામચંદ્ર અને સીરાનાં ચરિત્રો પ્રધાન પદ જોડાયે છે. અન્ય ચરિત્રોની રચાયેલી એ એના ચરિત્રોને પ્રેમ જનાપવા માટેજ થઈ છે. રામચંદ્ર પુરુષોત્તમ છે. શોકમર્ષાદાનો એ સંસ્કૃત છે-સંલ્પવત છે, ગુસ્તીર છે. એમનામાં દેવદુર્ગમ ગુણો છે. પરંતુ રામમાં આજ ગુણો હોત તો કદાચિત આજે મનુષ્યોના હૃદય મન્દિરમાં એમનું સ્થાન રહેત નહિ. એમના ચરિત્રની વિશાળતા અને ભન્ધતા લોહને શોક વિન્નય મુગ્ધા અને નાદાને. છતાં તે મુજો શોકાગ્નિ પોતાની ફરી લેતા નથી. આજે રામચંદ્ર હંપર ગુણ મનાય છે. એમના નામ, માનનું અમણ ફરીને નીચ મનુષ્ય પણ બાવચામતી પાર ફરી જાય છે. આ બહિષ્કાર એનાં અસાધક ચરિત્રોનું પરિણામ નથી; પરંતુ એના પ્રૌદિક ચરિત્રોનું એ પરિણામ છે. એમના વિશાળ મહિ- સૌથી આનંદ-ઉપજ થકે છે-તેમ નાની કામતો. રામચંદ્ર હંપર દના પણ એ આખા હતા મનુષ્ય-રૂપમાં એમનામાં માનવ ગુણો દના એ પુવ દના, બહ દના ને રૂપાળી પેચ દના. એમને મનુષ્યોના સુખ દુઃખ અને આજા નિરાજાનો અનુચર કપો દનો. જે પુરુષ રામચંદ્રનેચર છે તે દરિદ્રોની કુપડીના અનુભવો નથી લઈ શકતો. પરંતુ રામચંદ્ર દારિદ્ર્યનું પંચુ આજે કદિ લઈ શકે. રામચંદ્રના પડથી નીચે કદી દરિદ્રોને પંચુ અનિષ્ટા દીધું. લઈ શકે વાકલ પડેરીને જેમજ જેમકેમાં એજો ધૂમ્માં લઈ અને તેનીજ અપમ પુરુષો પંચુ એમની પ્રાસે જવાનું સાદમ કરતા હતા. તુલસીદાસે રામચંદ્રના ચરિત્રમાં એમની વાનિત્ય આપલું વારવારે સ્મરનું કરાવ્યું છે, એની કંઈ પણ આવંત્યાત નેહી નાંચું કદીજો તે એથી દુઃખચિત્રમાં કેટલાક દોષો આપી ગયા છે. સીરાત્રિયેબની વરવાળી પીડિત થઈ રામચંદ્રએ જે વિશાળાચાર દાર્યા છે તે વાંચીને હૃદય દરીમૂલ થઈ જાય છે. જેમાં તુલસીદાસએ કરેલ રામને રૂચે વડાવ્યો છે તેણે આ પ્રસંગે વાંચી કેટલાક વાંચકની અભિપ્રાયો આપે ન પડે એ

સંબંધિત નથી. પરંતુ એવે રથાને તુચ્છરીદાસજી તંત્રજી કહી દે છે કે 'એ તો હથેર છે-નરહી તો કરી રહ્યા છે-એને સુખ દુઃખ શાનાં?' એવે સમયે હૃદય હતાશ થઈ જાય છે. આપું બંધારે તુચ્છરીદાસજી આપણને કહે છે ત્યારે આપણને લાગે છે કે રામ આપણાથી ધણાજ દૂરે ચાલ્યા ગયા. કૌશલ્યાની પેઠે આપણે પણ હાથ જોડીને કહીએ છીએ કે 'ભગવન, તમે તમારું નિવૃત્ત્ય અમને નહિ જતાવો. હૃદયરત્ન રૂપ ધરીને તમે અહીં ન આવો. તપસરીરૂપમાંજ તમે અમને દર્શન દો.' આવીજ રીતે ધનુષ્યમંગ સગરે સીતાના હૃદયમાં અશા અને નિરાશાનું જે ઠંઠ ગયે છે એથી હૃદયસ્પન્દન ઠાણમર રોકાઈ જાય છે. પરંતુ જ્યાં તુચ્છરીદાસજી આપણને સ્મરણ કરાવે છે કે સીતાજી તો જગજગતની છે ત્યારે આપણી કલકલ નાશ પામે છે. કારણ કે ત્યારે ને આપણાથી ધણાજ દૂર હડી જાય છે. ત્યાં ક્ષુદ્ર મનુષ્યોના ક્ષુદ્ર બાવો પહોંચી શકતા નથી. વાસ્તવિક્ષે રામચન્દ્રજીની હથેરતાપર ખાર નથી ચૂક્યો. મનુષ્યરૂપમાં લાંબીને એમણે રામનું ચરિત્ર આપણ મનુષ્યો માટે સુગમ કરી દીધું છે. સીતાજીનાં ચરિત્રચિત્રરૂપમાં એમને વચ્ચીજ સફળતા મળી છે. એવું દિવ્ય ચરિત્ર ખીજ કોઈ કવિએ નથી આકૃષ્ટ. એજ કારણને લીધે હમણે વર્ષો વીતી ગયાં તો પણ વાસ્તવિક્ષે મધુર જાન બારનનાં તરનારીઓના કૃષ્ણમાં આગે પણ ચૂંટી રહ્યું છે. પ્રાચીન અયોધ્યા નાશ પામ્યું છે પરંતુ હિન્દુસમાજના હૃદયમાં રામાયણમાંનું અયોધ્યા આગે પણ જીવંત જાગતું છે. સંસારમાં હિન્દુ જાતિનું જ્યાં સુધી અસ્તિત્વ રહેશે ત્યાં સુધી તેમનો હૃદયમાંથી રામાયણનો પ્રભાવ ધીમર દૂર થઈ શકશે નહિ.

માનવજાતિ સર્વજ એકજ છે; તોપણ દેશ અને કાળનાં કારણેને લીધે એ અનેક ખંડોમાં વહેંચાઈ ગઈ છે. મનુષ્યોને એક ખીજથી છુટા પાડનાર જ્યાં વ્યવધાનથી યચાવવા, એ કહેવા ધર્મની પેઠે સાહિત્યનો પણ છે. જો એમ થઈ જાય તો આગળે પૃથ્વીપર સૌંદર્યનું યથાર્થ સ્વરૂપ જોઈ શકીએ ખરા; પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે એ ભિન્નતા દૂર થવાને બદલે કલકલ પથનીજ રહી છે ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં કોઈ મહાત્માએ જ્યારે માનવજાતિને એક કરવાનો પ્રયાસ કર્યો ત્યારે તેની ચોટા થઈ જોઈશુંજ નહિ પરંતુ તેથી સંસારમાં જોડાવ વધારનાર એ ખીજ નવાજ પડ્યો જન્મ થયો જન્મમાં જેટલા મન અત્યારે પ્રચલિત છે તે અતિ પ્રાચીન એ ઉદ્દેશીય થયો હતો. તો પણ આપણે જોઈએ છીએ કે દુનિયામાં પગાર દોષ અને ધુવાને બાગ કેસાયે છે. પરંતુ સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં એ સ્થિતિ નથી. અહીં તો કોઈ પણ મહાત્મા આત્માનો અમ્યુદય થવાથી દ્રેષ કે પગુને રથાને પ્રેમ અને સદાનુમતિનો વ્યવ જાગ્રત થાય છે. સર્વે કોઈ પરસ્પર મળે છે અને પોતા પોતાનાં સારા તત્ત્વોની અપને કરે છે. અને એવી રીતે પોતાનું ગમત્વ જોડીને મનુષ્યત્વ પ્રદણ કરે છે. સાહિત્યમાં સેવક-દેવકનું એ કાર્ય અત્યંત શાન્તિથી થાય છે, બારને ધુરેલેરે શું દીઠું તથા દેરકું લીધું એ વિષયનું અનુમનના કરાનું કામ પુનઃત્વગેનાએલું છે. આપણે તો એટલુંજ કહીશું કે સમગ્ર સાહિત્ય વિશ્વસાહિત્ય છે. અને તે સમસ્ત માનવ જાતિનાં કળાશુષ્કે નિર્માય છે. રમ્ય, ગંગા, મિસીસિપી ચિતેરે નદીઓના હૃદય-કમાં કમાં થયો હશે પરંતુ અને તો તે સર્વ માનવ મહાસાગરમાંજ જઈ પડે છે. તેમ જ્યાં વાસ્તવિક અને હૈનરનો જન્મ જગતમાં જુદે જુદે રથાને થયો હતો પરંતુ તેમની કાવ્યધાગ્યો તો એ અનન્ત વિશ્વમાં જોડીને પૂર્વનનો લાગ જોગે છે. x.

મનુષ્યાર્થ કટપણજી દર્શાવી

હાસ્ય-નિરીક્ષણ

(આધુનિક નાટ્યગત ઉપયોગિતાના દૃષ્ટિબિંદુએ.)

ગતિક પૃષ્ઠ ૫૧૨ થી આશુ.

ઉપરોક્ત દર્શનમાં જે બાબતો-કમ્પડ છે-તેના હાર્દની તેમાં લગત પ્રકૃતિ સાચશે-હાસ્ય કરશે; અન્યથા પ્રકૃતિ તેમાં રહેલી અપૂર્ણતા, અદ્યુતના, પ્રત્યુત્પન્નમનિની ચિંત્યતા પરત્વે હાસ્ય કરશે; અને અન્ય પ્રકૃતિ તેમાં રહેલા તુરંત-ચિન્તન પરત્વે હાસ્ય કરશે. આમાં હાસ્ય એક સંભાવના ને હાસ્યિય રહે છે.

(ક) અનુમત્યન્ય ને અતિશયોક્તિનર:-આત્મ કંઈક વિવેચન કરે આની ગાંધુ-નેથી તે પરત્વે થયું હશે-તેની જરૂર નથી. અનુમત્યન્યનામાં અતિશયોક્તિ મળતાં જે અસંભવિતતા હશે-થાય છે-તે અસંભવિતતા સામાન્ય જાના હૃદયમાં મળે હાસ્યના પ્રકાર છે-અનુમત્ય જાનાની છાયા તે તેમનાં હૃદયમાંથી ફરે ફરે છે. કેટલોક સંપ્રેક્ષણ હાસ્ય-અપ્રત્યક્ષમાં, આની અંતર, આ દેશ થતી અસંભવિતતાની અંતર એવી પ્રવચન થતા હ-કે છે કે-તેના પ્રત્યક્ષ પ્રયોજને સાધ્ય નથી થતું-હાસ્યમાં ફરી લેવા છે. એટલા માટે આ પ્રકારનાં હાસ્યની કીમત હાસ્યનાનાં વધુ આંકનો નથી. જે હાસ્ય-અપ્રત્યક્ષ આમ સંપ્રેક્ષણ નથી-તેની આ બીજા પ્રકારમાં જરૂર પડે શી? આ બીજા પ્રકારમાં જે દર્શનો આપું છું-વિવરણ આટલું છે:-

(૧) (નિષ્પ્રયોજન)-જોગિયને દૈવિયી કુત્રાપ અંક ૮. (પ્રયોજન-અને નિષ્પ્રય છે-સગળ નથી). (૨) (સંપ્રોજન) દાન કલાકારનો સંગો અંક ૧૧ અન્યથા (સંપ્રયોજન) માન પદ વિશે પદાર્થમાં અંક ૧૭.

(ક) અનુમત્યન્ય-અતિશયોક્તિનર:-અતિશયોક્તિનર અનુક પારશિકતા અસંભવિતતાના કોમળી હશે. આ છે: પરંતુ આની કંઈક હદ? માનવ-પ્રકૃતિને તેની સામાન્યચિત્તિપરથી અત્યંત ચિત્તિ પર લગત જવાબી, અતિશયોક્તિનર કરવાથી-તે અત્યંત ચિત્તિમાં માનવજીવનની સ્વાભાવિક જાગૃતિ પ્રકૃતિમાં અંક તો તેમાં રહેશે; અતિશયોક્તિ એટલી મધી અતિશયોક્તિમાં બાંધે છે-ત્યાં આ નિષ્પ્રય અંકની છાયા થયું ન દેખાય-તે તે બીજું કંઈ નહિ. પણ અસંભવિતતા, આ તો અતિશયોક્તિ આ પ્રકારમાં આરોપણ ક્યાં સુધી ને કેટલે સુધી થયું તો પ્રયોજની માનવીતાનાં બાંધે હસ્ય થતી ચૂંચિતા. આના પ્રકારમાં હાસ્યમાં અન્ય પ્રકૃતિ હશે ખરી-પરંતુ હાસ્ય અને અન્ય પ્રકૃતિને તે આવા હાસ્યઅપ્રત્યક્ષ પરત્વે નિષ્પ્રકાર હુરશે-અને હસ્યું આવશે-તો તે નહિ કે તે હાસ્યઅપ્રત્યક્ષ પરત્વે, પરંતુ હાસ્યના કચિની વા લેખકની ચૂંચિતાનાં ચિન્તન પરત્વે. આ પ્રકારનાં હાસ્ય-અપ્રત્યક્ષ મનોજ થતા નથી-એટલું નહિ પણ તે આજ સંપ્રેક્ષણ હાસ્ય છે-ત્યાં તેની અંતર નથી થતી, અને થાય છે તે જાણી નથી થતી; ઉપર દર્શનો તેની પેશી અસંભવિતતા જવાબ થાય છે. આના પ્રકારમાં હાસ્યઅપ્રત્યક્ષ ક્યાં નથી, જેની થાય છે, ત્યાં છે. દર્શન તેવીકે:-અજોડનાં વેચ, અંતરમાં સંગત, અંતરની પાસમાં ક્યાં

હિમચમાં ઉપરાહત મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નોંધએ તેથી વધુ પ્રમાણમાં થયું છે. હાસ્યને અદ્યક્ષે મૂલ્ય નળે છે.

હાસ્ય-અપ્રતરાઓનું વળી સામાન્ય નિરીક્ષણ કરતાં આપણને કંઈક બીજું જ આશ્ચર્ય માત્રમ પડે છે. કેટલાક હાસ્ય-અપ્રતરાઓ સંપ્રયોજન આલેખાયના માત્રમ પડે છે, તો કેટલાક માત્ર હાસ્ય ખાતરજ નિષ્પ્રયોજન આલેખાયના માત્રમ પડે છે. કેટલાકનું કહેવું એમ થાય છે કે-પ્રયોજન, આશય જે કહોતો હાસ્ય વિધાનમાંજ; હાસ્ય વિધાનનુસારિય અન્ય કંઈ પ્રયોજનની જરૂર નથી. કેટલાક એમ કહે છે કે-હાસ્ય-વિધાનત્વ એ તો જાણે લેખકનું અસંકે પ્રકારે આલેખવાનું માનસિક વસ્તુ; માનસિક વસ્તુ બીજા પ્રકારનું હોત તો તેજ આતરનું વિધાનત્વ કંઈક બીજા પ્રકારમાંજ દરખ યાત. અપ્રતરા પસંદ કરવામાં; અપ્રતરાનું આલેખન કરવામાં પ્રયોજનની ખાસ જરૂર છે. પ્રયોજનમનુદિસ્ય સર્વોપિ ન પ્રવર્તેતે । 'હાસ્ય મંદિર'માંનાજ હાસ્ય-અપ્રતરાઓ તરફ નવર કરતાં સામાન્યતઃ સર્વ હાસ્ય અપ્રતરાઓ સંપ્રયોજન આ લેખાયના માત્રમ પડે છે; માત્ર એકદં એ નિષ્પ્રયોજન જેવા લાગે છે, પરંતુ તેમાં પણ કંઈક બારીક નજરથી જોતાં કંઈક હુદ પ્રયોજન માધ્યમ પડે છે.

સંપ્રયોજન આલેખાયના હાસ્ય અપ્રતરા હાસ્ય નથી ઉપજાવતા એમ તો નથીજ. હાસ્ય સ્વસ્થા કંઈકે હાસિ પાંડિયાડે છે, એમ પણ નથીજ. એથી વિરુદ્ધ એમ કહીએ તો પણ ચાંચરી-કે તેમાં, પ્રયોજન જ્ઞાન થતાં કંઈક વધુ ક્ષીંત, મનોમતા લક્ષ્ય થાય છે, કેટલાક હાસ્યપ્રદ પ્રસંગો પ્રત્યુત્પન્નમતિ, આકર્ષિત હોય છે-તેમાં પ્રયોજન નજ જળાય; પરંતુ જે હાસ્ય-અપ્રતરા હાસ્ય ઉપજાવવાની ખાતરજ પ્રથમથીજ પૂરું વિચાર કરીનેજ આલેખાયના છે-તેમાં પ્રયોજન ન જળાય એ કંઈક આશ્ચર્યપ્રદ છે, દૃષ્ટાંત તરીકે એકાદ સમામાં માત્ર હાસ્ય ઉપજાવવાની ખાતર એક મહારાષ્ટ્રને પ્રથમથીજ કહેતામાં આવેલું હોય; સમય જ્ઞાવતાં તે મહારાષ્ટ્ર હિમા થાય-અને અસંગદ વાતપ્રસાપ દે. આ હાસ્યજાદ તે થાતુન-અપાને તે હાસ્ય તો કરાવાનાં; પરંતુ-સુતુ કિંદાસ હાસ્યમાં આ મહારાષ્ટ્રની, તેમજ હાસ્ય અપ્રતરાની તુલના કેવી થવાની ?? અુખ્યત્વે કરીને પૂર્વ વિચારિત હાસ્ય-અપ્રતરામાં પ્રયોજનની ખાસ જરૂર છે, અને તદ્દિગ્રીન તેજ અપ્રતરા મૂર્ખતા દર્શક છે-એમ મારું ધારણ છે, આ સંબંધમાં મરે એક પ્રસંગ યાદ આવે છે: તે નીચે પ્રમાણે:-

વડોદરા કોલેજમાં The Bombay Students Federation (Bundla B'ndent) નો વાર્ષિક મહોત્સવ હતો. તેના કાર્યક્રમમાં રમન-ગજન-વિભાગ પરત્વે-હસવાની 'શરત'-હતી કમાનુસાર આ શરત આવી અઢ દશ ઊંઘેવારે આવ્યા: એક, બે અને ત્રણ: હસવાની દિવા શર થઈ. આ શરતમાં હસવાનું હાસ્ય કંઈ ન હતું-હશે ત્યા પડે, ક્યા પ્રકારે? હાસ્યની શરત-એટલે હસવું પણ હાસ્ય કૃત્રિમ, અસંગદ. આવાંજ હાસ્ય પૂર્વ વિચારીત નિષ્પ્રયોજન હાસ્ય અપ્રતરાથી થાય છે. હાસ્ય પ્રકૃતિને તેના પર તિરસ્કાર છુટે છે: મધ્યમ પ્રકૃતિ તેમાં પોતાનો મનોબોલથી રાગે છે: અને નીચ પ્રકૃતિ તુરંમર જાણ્યા સ્વમાને પેટ પડીને હસે છે. સારંગ કે પરાશ રીને સારંગ કરી શક્ય તેમ આવા નિષ્પ્રયોજન હાસ્ય અપ્રતરાઓ અલેખાને સૂચક અને અલેખાનિષ્ઠ છે; અને ત્યાજ્ય છે.

હાસ્યપદ કૃતિ-પ્રકૃતિનું વર્ણ સામાન્ય અવલોકન કરતાં એમ જાતે હોય છે. કે-હાસ્યનું ઉદ્ભવ-સ્થાન ચાર પ્રકારનું છે- (૧) ચેષ્ટા, (૨) વાણીવ્યવહાર (૩) આલેખન અને (૪) ચેષ્ટ વાણીવ્યવહાર.

ચેષ્ટા:-અમુક હાલ ભાવથીજ, અમુક આંગિક ચાળી ચરકાથીજ-કદ પશુ બોલ્યા સિવાય જો હાસ્ય જન્મે છે-તેને આપણે 'ચેષ્ટાપદ' કહીશું.

વાણી વ્યવહાર:-કેટલાક હાસ્ય માત્ર વાણી-વ્યવહારમાંથી જન્મે છે. અમુક પ્રસંગે અમુક વાણી, અમુક બોલ, અમુક પ્રસંગો એવાં આશ્ચર્યકર, એવા અપૂર્વ, એવા અદ્ભુત-સાગે છે તેથી હાસ્ય જન્મ છે. આમ જો હાસ્ય જન્મે છે-તેને આપણે 'વાણી વ્યવહારપદ' કહીશું. આ પ્રકારમાં 'નર્મયુક્ત વાક્યાવૃત્તિ' (wit), 'સમય હાસ્યરસ' Humour આદિ હાસ્ય-અપ્તરસો આવી શકે છે-આવી વાચ છે.

આલેખન:-આલેખપદ જો હાસ્ય ચાલે છે, તેને આપણે વાણીપદ વા ચેષ્ટાપદ ન કહી શકીએ; ચેષ્ટાવાણી વ્યવહારપદ પણ ન કહી શકીએ. આમાં રસ અલેખનપદ જો રચાવે બાંધે તેનાવીજ હાસ્ય જન્મે છે, આ પ્રકારમાં 'લેમ્પોન' (Lampoon) 'કેરિકેચર' (Caricature), 'પેરોડિસમ' અવૃત્તરસ' (Parody) આદિ આવે છે, આ પ્રકારને આલેખનપદ કહીશું.

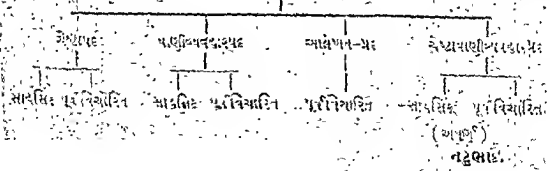
ચેષ્ટાવાણી વ્યવહાર-કેટલાક હાસ્ય અપ્તરસ એમ છે કે-તેમાં નહિ કે એકલી વાણીથી વા નહિ કે એકલી ચેષ્ટાથી-પરંતુ વાણી અને ચેષ્ટા ઉભયથી હાસ્ય જન્મે છે, આવા હાસ્ય રસને લેખાં અપ્તરસોને આપણે 'ચેષ્ટાવાણીવ્યવહારપદ' કહીશું.

આ અપ્તરસોનું નિરીક્ષણ કરતાં કેટલાક પ્રસંગોપાત્ સ્વાભાવિક હાસ્ય-કૃતિને લક્ષ્ય પાડે નીકળી પડતા આત્મ પડે છે; ત્યારે કેટલાકનો અવિર્ભાવ પૂર્વ વિચારીત હોય છે. હાસ્ય રસો જન્મ્યા કરવાનોજ તેની સંક્રમ્ના પ્રથમથીજ થયલી હોય છે, પ્રથમ પ્રકારને આપણે 'સાહસિક' અને પીત્તપ્રકારને આપણે 'પૂર્વ વિચારિત' કહીશું.

સામાન્ય સાહસિક હાસ્ય નિષ્પ્રયોગ્ય હોય છે: પૂર્વ વિચારિત હાસ્ય હરદમેજ સોજીત્તો હોયે વનપ્રજા-સામાન્યતા હોય છે. જ્યાં આમ તે નથી હોતાં, ત્યાં તે સેષકી ગુર્જના કરકે ઉદ્ભવ લેવાને લાગે છે.

આટલા સામાન્ય વિવેચન પછી કપરાત વિભાગનું પૃથકરન આપણે હીકે લાગે છે-અને તે નીચે પ્રમાણે:-

હાસ્ય

કાલ માર્ક્સ.

અનુવાદક:—જ્યોતરના શુક્લ.

કાર્લ માર્ક્સનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૧૮ ના મે મહિનાની પંખી તારીખે ત્રેન્ક ખાતે થયો હતો, તેનો બાપ આગેરાન યાહુદી ગણાય હતો. તે ઘણો ફનેકવાળો ને સુશિક્ષિત. માથુસ હતો અને અરાધ્ય સદીના ક્રાન્તના આગળ વધેલા વિચારો ધરાવતો હતો, ૧૮૨૪માં પ્રશિયન સરકારે હુકમ બહાર પાડ્યો કે સર્વળા યાહુદીઓએ ખ્રિસ્તી ધર્મની દીક્ષા લેવી, ને જે ન લે તેને કાંઈ પણ સરકારી ઓધ્યા ધરાવવા દેવા નહીં. કાર્લ માર્ક્સનો પિતા સ્વનંત્ર વિચારોના હોષ વેદોરેતો શિષ્ય હતો છતાં પોતાનો ઓધ્યા છોડી દઈ કુટુંબને પાયમાલ કરવા કરતાં આ હુકમને તાબે થવાનું તેણે વધારે પસંદ કર્યું. કાર્લ માર્ક્સની માતા હંગેરિયન વંશની ડચ યાહુદી હતી તેના તેના વડવાઓ મોટા પડીત હતા.

નાની ઉમ્મરથીજ કાર્લ ઉત્તમ મનઃ શક્તિ બતાવવા લાગ્યો ને સારે બાળે તેની માનસિક ખીચવણી માટે હરકોઈ પ્રકારનું ઉત્તેજન તેમજ તક તેનાં મા ગાપ તેને આપી મકાનું.

તેનો બાપ તેને સક્ષિત ને વેદોરેત વાંચી સબંગાવતો. ફ્રેન્ચ સાહિત્યનાં જાણીતાં પુસ્તકોનો તેને પરિચય કરાવતો; અને પોતાના ભવિષ્યના સસરા પામે તે કેમર અને શેકરિયપરને આકાંક્ષા શીખ્યો. મજુર વર્ગ તરફની કાર્લ માર્ક્સની કુડી સકાવુટનિ તેમજ તેનો કથનપાથન કરાવતો જુરસો એ ખાસી લામણીનાં કે અંગ કુળના નહી, પણ શુદ્ધ તર્ક, અતર દર્શન તેમજ અભ્યાસનાં પરિણામ હતાં. છતાં એ શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાની, વ્યક્તિત્વ વગરનો વૈજ્ઞાનિક, કે એકમતાયો ઇતિહાસનો અભ્યાસી તો નહોતેમજ. તેના બધા અંગન મિત્રોના કહેવા પરથી તેમજ તેના આખાં જીવન પરથી જણાય છે તેમ તેનાં સમગ્રજિત કાર્નિનની ધેર તે કાંઈ અમુક વિાચમા પારંગન નહોતો પણ એક અદ્ભુત વ્યક્તિ હોવા ઉપરાંત માનુષિક પ્રેમી, ઇર્ષ્યાઓ વાસનાઓ તેમજ ખોમીઓ વગેરે મનુષ્ય હોવા સાહિત્યની મિદ્યાના તેના પ્રથમ પ્રયત્નો કવિતા સ્વપ્નાના હતા તેનો નેવા થોગ્ય છે. એની પુત્રી એલિઝાબેથ જણાવે છે કે 'શાળામાં' તેના મુકાદમાથીએ તેને આકર્ષતો તેમજ તેનાથી હતા-આકર્ષક કારણકે છોડવાથી મર્ખો નોકાન કરવાને તે હંમેશા તૈયાર હતો ને હરતા કારણકે એ તીખી, કીકાતમક વ્યક્તિ લખતો ને પોતાના દુસ્તરોને હાંમીને પાત્ર કરાવતો જીવનના અન્ત સુધી તે કવિતા, કથ ને મગીનો લગ્ન રચો, હોગર ડાન્સ, શેકરિય, સાર્ટે, બાલેટ, મેકિડી તથા પુછીન તેના મનિના લેખક હતા, તેના વખતના ઉત્કાન્તિવાદી જર્મન કવિઓ હેગ્ન, ફ્રેડ્રિચ્શ, વીહટ્ટો તે અંગ મિત્ર હતા, માર્ક્સ-અતરે અધેરા હગ્ન ભાગ્યો જાણુને ને હંચા 'પ્રકારનું' ફ્રેન્ચ તેમજ અંગ્રેજ લખી લકતો. તેમજ વેતાન વિવેક પ્રગતીમાં ઘણો રમ લેતો.

આ બધું જણાવીએ છીએ તે એટલું બતાવવાને કે સાનગ્ય રીતે મનાય છે તેમ માર્ક્સ માત્ર સફેદ-અર્થ શાંતી નહોતો.

૧૮૩૬માં તે પિતાની ઇચ્છાથી ગર્નિન યુનિવર્સિટીમાં જાવતો અજાણ કરવા માટે સોંપે પણ ત્યાં એનું જોએ તેનું ચિત્ત 'ચોંચ' નહી. એને શીએમેરીનો રોષિ વાગેો અને હુકુમીઓની નારીનીસી વચ્ચે ને શીએમેરીનો અર્થ અજાણી થી રહ્યો દરમ્યાન એને ઘણા મોટા માર્ક્સેસ્ટરે ઓળખાણ થયું જેઓ પછી 'વામનના એવી સારે-મતભેદ' પડ્યા છતાં એની શુદ્ધિ અને કરુના શક્તિની કદર કર્યા વિના એના નહીં. તે સમયે એની જ્ઞાનની આકાશ વામનર થમ રની હતી. નિવાય એની કાર્લ કથનના અને વૃત્તાત્મક

શક્તિ દરબાદિ પ્રસાદા પાતે હતો. ૧૮૮૧માં તેજે પુનિર્વાસિટિના શીશોસોશીના આધ્યાપક થાનાં
વિચાર કર્યો, પણ તેના એક અનુભવિ ગિંદરી સગાઈથી એ વિચાર ખડો પડ્યો, તેમ વર્ષ
તે સોડ પણ તરફથી નવાં નીએકા એક પવનો તંત્રી થયો. તે સમયે એની ઉંમર ૨૪ વર્ષની
હતી. એના તંત્ર પર સેન્સરની આંધું નગર રહેતી, જે કે અધિકારીઓના રાય ખાખીને પણ
સેન્સરો માણા લખાણ તરફ આંખ વિચારખણ કરતા એ સેન્સરોને ધમકી અપાવી વારંવાર નવાં
માણસો ગણનાતર પણ તેણે કંઈ દુષ્કાર આવડું નહીં; આખરે બલિનતી સરકારે આ શીશુર
અટકાવવાને એક હુમલો અને ખાંડી લામક હુમલો અટકાવ્યો. તે પવને પ્રસિદ્ધ થયું અટકાવ્યું!
તે સમયે એ કેટલું મુશ્કેલ સંજોગોમાં ગૂંચવ્યો હતો. એની સમજ પ્રમાણે ભરકવા લાગ્યો,
અને વેણ તથા સંસ્કૃત વિગેરે જરૂરી બાબતો પર ધ્યાન આપવાની ચર્ચા ચલાવવાની બધું
જરૂર હતી; આખરે તેણે અર્થ સાચનો અભ્યાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક અરસામાં માહર્ષી પોતાની બાળપણની સોગતી જેની વેળ સાથે લગ્નમાંથી જોડાયો.
તે અતિ ચંચળ અને સુસિદ્ધિ રી હતી, આવો મદદગાર સાથી મેળવવા મારે માહર્ષી ખરેખર
ભાગ્યશાળી હશે-લગ્ન સમયથી ચલુ પર્વત તે નિશ્ચિન્તાથી તેના મુખ દુઃખની સમસ્યાથી થઈ રહી
હતી. તેણીની અગોચર તરફની માદ પ્રીતિ અનન્ત અને અખંડ હતી. ૧૮૮૦ની પાનખર મધુમાં
તેની પિત્રના વસ હતી, એને માહર્ષી પણ દોષક આની પિત્રારીથી હેરાન થયો એક પીત્ર
ખંડમાં સુતો હતો. તે સમયે મર્ણવ કરનાં તેઓની પુત્રી એકિમાનોર લગે છે કે: "તે દિવસ હું કંઈ
પણ જાણી શકીશ નહીં-જ્યારે પિતાજી સંવારમાં પોતાના ખંડમાંથી ખંડાર નીકળ્યા અને માતા
પાસે જઈ શકે એટલી શક્તિ મેં તેમનામાં જોઈ. ફરી એકવાર તેઓ મળ્યાં; માંડગીમાંથી હૈડાં,
કંઠમાંથી-શીંગળામાંથી જુદા સ્ત્રી-પુત્ર નહીં-તરવેલનાકિત મધુઓની જેમ તેઓ ફરી
એકવાર મળ્યાં."

વર્તમાન પર જઈ યયા પછી માહર્ષી અને તેની પત્ની પેરિસ મયાં ત્યાં માહર્ષી તો ફેડરીક
એન્ડ્રીસ સાથે પરિચય થયો અને તેઓ બન્ને રાષ્ટ્રીય અને સાહિત્ય વિષયોમાં સમભાવી હોવાથી
અંગત મિત્રો બન્યા. આટલા વખતમાં માહર્ષી અર્થવાદના પોતાના ખ્યાલની પ્રેરણિક શક્તિઓ
ખાંખી હતી. જ્યારે એ-ગ્રાન્ડ ધગો વખત ઐલોગિક પ્રવૃત્તિનાં પારણાં જેવા ઇંગ્લાંડમાં રહેતા
હતા તે ક્રોડોડો એલોગિક દષ્ટાન્તી વ્યવહારિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરીને એક અનુમાન પર
આવ્યો હતો આ રીતે એ બન્નેએ એકબીજાની અપૂર્ણતા પૂરી અને તે કાર્ય અચક્ર તે નહીં
કર્તા પર પાડ્યું. ધણેજ મુશ્કેલ હતું તેમાં સફરરને ગમે સફળતા મેળવી શક્યા, આ પછી
તેઓનો સંબંધ દરરોજનો થયો; કંતો તેઓ દ્રાવ્ય લખતા અથવા અંગુત મુલાકાતે લેતા.
તેઓનો રાષ્ટ્રીય વિચાર અવધાર કર્યો ગયો આ કેવો રસ નવો હતો તે Bebel-તેના
Darmstadt એ થોડા વર્ષ પર જર્મનિમાં પ્રમુદ કરેલાં તેઓએ એક બીબને કહેવા પોતાનાં
માર પુસ્તક પછી બાધી શકાય છે. માહર્ષી ધગે બધે પોતાનાં કામને લખતા સિધ્ધાંતો સોધવાનું
લખા તેપરો અભ્યાસ કરવાનું કાર્ય કરતો, બધાને એ-ગ્રાન્ડ વાળુંખડ તે સિધ્ધાંતો અમલમાં
મૂકવાનું તથા ખુલ્લું કરીને તેને લગતા વિચારો ફેલાવવાનું તેમજ વિરોધીઓ સાથે વિવાદમાં
હોવાનું કાર્ય કરતો એ-ગ્રાન્ડનાં જવાબવા પ્રમાણે તેઓ જે કંઈ લખતા કે જે કંઈ વિચારો
પ્રમાણ કરતા તે પોતાપોતાની વચ્ચે ગુપ્ત રહી પગ કરતા નહીં.

કોનો વાંક !

એક આત્મકથા.

લેખક

કનયાલાલ માણેકલાલ મુનશ

-૬૬-+૬૬-

પ્રકાશક દેવકું.

૫૬૬.

[૧]

જે સગાંમા દરમ માણુમ મીઠીયો ચોર કે લકડો માનવાને પ્રવત કરે છે, વસ નરે સ્ત્રી પેનાના શીનય મીઠી મરી આમરો નથી એમ પુરવર ધરાને સભ્ય દાઢ નારે છે તુમ અવજી આચરવાની તકને અમારેજ રો ભાગે સ્ત્રી પુરવ નીનિઆન હોનાનો રોજ ન તા નીસા રુનાતા પુરવો ઢાજ ન પીને બેમસા પેતુ નથી તો ગરીબ બીચારી અજા રાંડી મીન આમરી તેતુ નુ?

મારા બાપના ધરમા રહી એમી સુખે જીવન ગણુ એમા પ્રાપ્તો તુ એમ લેજે મને ન ખેઈ હોત તેને નાં પશુ મારા સમારમા એ દર્મિન પોતે જડયુ નહિ

મગા વડાના ને પડોશીએતી સ્ત્રીએ મારી દીકા ધરતી, મારી ચેગ કરતી મરી પાઠ્ય પ્રકા દેખતી અને મને એકલી પાડવામા મળક માનતી હુ તુ મ છુ, મુ ખાકુડુ, પ્રમ વિમ વિનાતુ હુ તેની આખી ન્યાત ને મડો નાને ચિતા થઈ પી અને એ ચિતા માનના છપી પોતીમ પી પોતા ગમાના માડી પાછ મગ બપના અમરો તોજા કરી મને રાજવા, હ મને મનક આવાસ કે મને મ પ્રતા, પ્રા મી મગસા તો પેઈ માઈ ખાવાતુ લઈ-એમ અનેક મિરે મારે તા આનતા અમર આખેએ મારો જીવનકમ નેજ જતા અને એમરી ને મી વગોવવાની ના માટે હાજના

પુરવ મગતુ તા પુરવુજ હુ? મારી દુનિયામા તેમના માન મે પ્રારજ હન પે અગમત તાઈ સતુ બનેના ને પી નગમિનિઆન સમય સાધારો ઉત્સુક મનેવા

પરો વગ મારે મોડે અપી દસ ખાતો ને પાઠ્ય માર નિમ્ન ના મથતો અો સારા માણુમ મના હય દાઢ પ્રેઈ માગ નમ ન ને મારી નેજે પ્રાઈ મરો મેણુમ સમય ન મારે એતુ માનાન હુ પ્રસજે તેની ત દરીએ કરાજ ગ્તો તેમને મન તો પ્રસજે પી રેગરી પીકાતી હતી તેમની મમાજ પી પામતી હુ પડી મણુ એવો જીવનો અમારો હોઉ તેમ મને રોજવાનો તે પ્રવત ધરતા

બી તે વગ એમી મુજબ હુડો હને એમાથી નિમ્ન ન સમજતા કે આમરવ કુ ક્રિયારા માનતા કે અમ વર્વ થરાતો ધરાને લઈ બેગી હુ અને મને અરેપેમે આ ઉદ્દેશ સિદ્ધી હુ માટે પોને બન પી અરના પ્રી આપવાની તખી પેત મજક મોડ નેસા અડખીમાડી દહ મમ મે માર નના અવતા, પ્રાઈ પોનાતી મ ડોખી મનાવસા પડોશીને તા નેડામ મરન પ્રાઈ મડે નમા નાજીનામ રે છે તેની મગજ પુનક તપામ કરસા માઝ બરમુ હવડા પી બે

બોલતી વાતચીત કરી વર્તા. કેટલાક આગળ પડતા પીરો અને મદદ કરવાને જતાને મારી મહેરબાની કોષતા; કેટલાક રસિકો નવામાં પડેા લખી તેમના અંતરના માતો પ્રગટાવતા. અને આ યુધ્ધમાં માટે કેટલાકે મારો પાંચી ગરી ગયો; ને મારાં સાસરીયાંએ અને રીતિને રહેવા દીધી નહિ.

આ યુધ્ધાંતુ બાન અને ધીમે ધીમે યુધ્ધ; પણ દયાશકંદે પહોલો પાડી શીખવ્યો હતો એટલે પાછાગતા પોદા સહેલા યુધ્ધ પડ્યા.

[૨]

મેં ધાણું હતું કે સાસરીયાંથી છુટી પડી અને સ્વતંત્ર જતી એટલે હવે નિરાંતે રહેવાનું જ રહ્યું; પણ આ પારણા સ્થાન પંદર દિવસેજ ટકી.

યોગ દિવસમાં મને એકલાનું અકામળું શરૂ થયું. રાત્રી નાંધ્યુંને નેહાણીની તીખારાની વાદ જોઈની થતી-ગઈ; અને તેમના સદાસા વગર કાંઈક ભેગેની ઉત્પન્ન થઈ. જેમ જેમ મારી નાનકડી દુનિયાની કૃત્રા અને નજાની ગઈ, તેમ તેમ સમરા ને જેડે મારે માથે ધરેલા છત્રની ગેરલાગતી. પણ સાક્ષ્યા લાગી.

લ્યારે મારી દુનીયાએ મારે માટે રચેલા બધુંકર બદલી, કાંઈક સમજા અને પડતી માથે ત્યારે માસ મનની પેદના શરૂ થઈ. હરિશ્ચિતો પ્રાણ લેવા મારે દેશમાં પાનકો કમરામાં રહ્યા હોય તે તે નિરાધાર હરણીની જે દશા થાય તેવી મારી થઈ.

સમજ પડ્યાં હું સ્તંભ જતી; પછી યોરો વખત કોઈકમરત રહી; પણ દેશની નીકળતાનું જાન આપતાં મનોવેદનાતો પાર રહ્યો નહિ. મારા પર હું કાળ કાદવા લાગી. ક્યાં જરૂં; શું કરવું. દેલી મદદ માંગતી તે પણ સુઝ્યું નહિ.

મારું જન આમ અસ્વસ્થ રહેતાં હું લોકોની વાતને વનંછુકમાં અપમાન લેતા લાગી; અને જેમ જ્યો તેમ તેમનાથી દૂર રહેવાતો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પણ એ પ્રયત્ન કરવો સહેલા ન હોતો. વિધવા તરીકે મારાથી અકાર જવાય એમ નહોતું; જીમની સાથે પાનગીત થઈ શકે એમ નહોતું. અને મારો પોતાનો કારમાર સકાવવા માટે મારે જીમની મદદ માંગતી પડતી. અને જેની મદદની નહર પડતી તે મારે દુરમન છે એવી ધારણાથી મારી યુગ્મવળુ, મારી નિજાસતી ને મારે કાંઈ વધતો જતાં.

દયા દેશમાં હું મદદ, સહાયમૂલિ ને સ્નેહની વાટ લેવા કરતી; પણ જ્યાંને ત્યાં મારે માટે નિરાશાજનક નિર્જનતા શિવાય જીવું નહોતું. ને આ સ્થિતિ કદી પણ યદવાવાની નથી એ સ્પષ્ટ દેખાતું મળું.

મારું સ્વાતંત્ર્ય ગાત્ર નામતું જ રહ્યું; સંસારે મારી આસપાસ આયુદ્ધીની છતાં જાંજરી બાંધીએ. ભરી લાઈ પાંચડું બનાવ્યું હતું. અને મારા પાંચરામાં હું રીયાઈ રીયાઈ યુગમાવા લાગી. જે દિવસે મારે હોને ફરતી, રાતે રડતી અને સાસલયક સ્વપ્નાં અનુભવતી.

ધણી વખત દુઃખમાં પરચેશરની પ્રાર્થના કરતી; જાતી જાતીને તેને કહેતી કે આ દુઃખમાંથી મને છોડવ, ધણી વખત તો ઈશ્વર તરફ કોઈ થતો મારે માટે શા સારું આવું દુઃખ સમજું ? મેં શું ક્યાં કર્યું ? મેં શો વાંક કર્યો ? આ ક્યારનો ન્યાય ? અને આ તેની દયા ? આ દુઃખથી મારું કાળજી કહ્યું થતું ગયું; ને દુનીયા સાથે લાંબું યુદ્ધ કરવાની સકિત

મારામાં વધતી ગઈ. ઉમર અને અનુભવ એ વધતાં દુનિયાના દેશ, નિર્દોષ ને દુઃખવાની ગરીબને રહેઠાણની યુક્તિઓની પણ મનઃ પડતી ગઈ.

કોઈક દિવસ તો મારા હૃદયમાં એવો ક્રોધ વમતો કે હું જાન પીમતી, મુકીઓ વાળતી, ક્યાકના કલક સુધી બચાવક જગદંબા બની દુનિયાને મારા ખપ્પરમાં લેવાની ઇચ્છા રાખતી.

વખત જતો ગયો પણ પરિસ્થિતિ જલ્દલામાં કાંઈ ચિન્દ દેખાયાં નહિ. અને સંભાર પાંચર તોડવાની મારી ઇન્જ કઠીથી મજબ થઈ. મને આજો દહાડો યથા કરતું કે હું શું કે કે જેથી મારી નિરાધારી ગય-આ એકવત્તામાંથી બચું-અને પ્રીતની માફક સુખ અનુભવું; ક'લક' કે જ્યાં આવો ઘતકી સસાર ન હોય. આવા પાળી નરનારી ન હોય, જ્યાં નિર્દોષ હૃદય આનંદો અનુભવું. દિવસને રાત આ જખના વધતી ગઈ.

મારા આત્માને પાંખો ફેલાવા લાગી. માંગરિક મર્યાદા છોડી બહાર કરવા, લોકો જોડે બોલવા કરવા, સંસારના દહાવા લેવા, મન ગમતી મોજો માણવા મન ફરી રહ્યું. અને કેને માટે, શો સ આ દેહખાતું ભોગમયું-એ સવલેતો જવાબ જરૂરો નહિ. દુનીયા બહું કરશે તો માથો ફેડે ન્યાતીયાઓ ન્યાત બહાર મુકશે, મંબધીઓ ત્યાગ્ય મણશે; પણ અત્યારે શું નહોતું થતું ?

આખી દુનિયા મને દ્રખી કરવા નેનાથી ધાયને કરતી હતી. જનાં શું મારે યુક્તમગીરી માયું નમાવી, મારા રૂંધી, દુઃખ મલાજ જવું ? આવા વિચારો. આવતા, ને મારું હૈયું તોફા કરી રહેતું કોઈ રીતે આ યુક્તમગીરીમાંથી નામી છુટવા, કાઈક નવો છાન કમ રાક કરવા મ એક પગે થઈ રહેતું.

આખરે મારે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા હું જોઈ અને ધણો વિચાર કરી મેં નિશ્ચ કર્યો કે બધા બધો ધીમે ધીમે છોડી નાંખવા અને જને તો કોઈની મદદ લઈ બણવા માંડવું હું અજાન હતી અને માનતી કે મનને મમશે તે કરીશ તો દુનિયા શું કરશે; પણ મને તે મમકર પ્રતાનું લગતુ ખાન નહોતું.

૩]

મંમાંડ મને અપખ્યં યની મુની હતી, પણ રમેરે મારું માયું સુશોભિત ધાય તો મારા પ મારેલી અસ્પર્શતાની મુકા જતી રહે તેથી દર અકલાકીયે મને આજ હજમતો સ્પર્શ થતો.

હિન્દુ મસારે રોધેની રીયવસતી અનેક રીતોમાં આ એક હતી. જોજો એનો અવજ-આખો નથી તેને એનો પ્રુમીઓની ખચર પડે એમ નથી.

એક નાણુડ, કોડીલી, ભાવમગી બાળકોને બધાથી અકુચો કરતી; તેને સંસારના દહાવા લેવા દેવા; ધણી છોડતો તેનો અધિકાર છીનવી લેતો; તેને કુટુંબમાં ને ન્યાનમાં હડડુત કપ કરવી-આ જ્યાં દુઃખો દસક તો ખરા. પણ દર અકલાકીયે એક નીચ હવડી વર્ણના પુરુષ આગમ માયું નમાવી, તેને હાથે વાળ કાઢવા એ દુઃખ અગમખીજ દુઃખનો હીસાત્ય રહેતો નહિ-કેવ દેવા લોદને રાક્ષસે હાથમા આ યુક્તિ સુઠી રહે, અને કેવ નીચ ને કહોર હૃદયો આ રીત અચર કરવા મથતાં હશે તે મારગી વર્ણી સમજતુ નથી. શું આ રીત જાગતી રાખવામાં મમાયવી મરદોની મદદાને યેગંઓની મુકમગના ! કેઇ વખત તે આવવાની આનાકાની કરતો, કોઈ વખત પોતાની ટુરસેંદે આવી પાજવતો, મેઇ વખત કાંઈક ટીખમ કરી આંખમાં લોડીનાં આંસુ આપતો. તે આવે તેના એ દહાડા પડેતાં હું રામતી. તેના આવી ગયા પછી એ દહાડા તેના અપર્શના સ્મરજે કમકમા આવતાં.

મેં મારે સ્વાતંત્ર્યપુદ્ધ શરૂ કરવાના પહેલા પગલાં તરીકે હાલમને આસાવનો બંધ કર્યો. દરેક હદમાં આ બગર પડનાં ચારે તરફ દલાવળ ચળગ્યા. અચાર નંબર આવતી પોસાણે મારે ઘર તરફ ને પોતાનાં છોકરાં આવનાં પણ બંધ કર્યો; જે પાંદરીઓ ધરને ખૂણે મારે માટે બોલતા તેણે કૃપાઓ વચ્ચે મારાં મીંચરાં ફાડવા માંડ્યાં. મારાં ગાંધાપનાં સગાંઓએ મોકલે મહી ગાળે બાંડી. ફળીયામાં ને ન્યાનમાં હાલકાર ઘણું રહ્યાં.

હું એકની બે ચર્ચ નહિ. વાત વંધીતે મારે સારસે પહોંચી. ત્યાંથી સંદેશ આવ્યાં, પણ મેં ગણકાંયો નહિ. મારાં સાસુ આવ્યાં ને-મને સમજાવી, ધમકાવી; પણ હું ડગી નહિ. કોઈ કહેતા મારે આગર સમાવવી જોઈએ; કોઈ કહેતા મારા ધર્મી નહીંમાં જશે. કોઈને શોકસાજ સાચવવામાં મદત્તા દેખાતી; કોઈને પૃથ્વી રસાતાસ જળ તેનો ડર લાગતો. “સા માટે?” હું બંધાને પૂછતી પણ મારો સવાલ નિવરત્તર રહેતો. અને જે જોણે કેવું ચ વોર કર્મ કર્યું હોય તેમ જ્યાં ગંધારમાં મોં લોગ ચર્ચ જતાં.

વાદવિવાદમાં હું અપાને પહોંચી વળતી; પણ પાછળ મને બધા કામ દેતા તે મને સમજમના. અને તે ઉપરાંત કેટલાંક બદમાશોએ મને ડરાવવાનો પ્રયાસ શરૂ કર્યો. રોતના મારા છાંપડાપર દેશ ને ખારીએ કાંકરા નાંખવાના પ્રયોગો શરૂ થયા. આવી વખતે બીકથી મારું હૃદય ખાણું હલતું; ને મારાં જુસ્સાં ચોસરી જતો. હું રડતી, ગાથાં કુટતી. કોઈ ઉપાય યોજતા તરફથી મારાતી, અને ધણી વાર સંસારનું સામાન્ય સ્વીકારી, તેના અમલુપી જુલમને તાળે ધરાવું મન થતું. પણ સમજાર પડતાં હિંમત પાછી આવતી અને આંસુઓ સુકોઈ જતાં; અને છેલ્લે પાટમેથી નેજાં કાંકરાનો નિશ્ચય દૃઢ થતો. આ યુદ્ધમાં બંધ તો ધરો હતો છતાં મને રસ પડ્યો. અને સંસારના નાનાં મોટાં દુઃખો વિસરી ગઈ. આ વિસરતાં દુઃખો ફરી અનુભવવા કરતાં, આ યુદ્ધ તરીકે ગાંધાપનું અનુભવ.

[૮]

જ્યાં ન્યાતે વિગવાની વાતો ઉડવા લાગી, કે મારા સમરા સળક્યા, અને હું રહેતી હતી તે ગામ આવ્યા. તે સાન પેરીના ન્યાતતા પરેશ હતા. અને મોજમામાં, જમણવારમાં તે હડમણે તેનાં એરો પહેલો હતો. તેના ધરમાં આતું જાડ થતાં, એમના મેળવના મુળીયો હચમચવા માંડ્યા. અને મેં ન્યાત એમને ન્યાત જગાર મુકે તો એમનું શું શું થયું ગયું એવું જોયે તે મને જાહેરા આવ્યા.

તે પાંડા હતા, કોઈએ મારી પાસે જાતો ન આવ્યા પણ એક મારી વૃદ્ધ સગીને મોકલી. માનકુંવરમણી ધરમાં ને ડકાવણ વાળાં હતાં. તેણે કાંકરા કાંચાં પરણાવી, સંસારમાંથી નિવૃત્ત થઈ પરમેશ્વરનું બજન કરવા માંડ્યું હતું; અને પોતાની સલાહથી ને મદદથી તે એકની મીઠી જોગતાં એમ એમારા ગામમાં ફરેલા.

મેં મને મજાવા આવ્યાં અને હું યુદ્ધ માટે સજ્જ થઈ. પણ તેનું મીઠું, દેશાગ દાસ્ય જોઈ મારી સંસ્કૃતતા કાંકર જતી રહી. મેં પાટલો આપી તેમને બેસાડ્યાં.

“મોમ” તેણે કહ્યું “તારા સસરાએ મને મોકલી છે.”

“એના કું જાણી મઠ. તમે શું કામ તરફી લીધી? તમે કેડાનું હોત તો આવત.”

“બહેન! તે આ બધું શું કામ માંડ્યું છે? ને” તેણે આપણું હૈન બંધાં દાસ્યથી કહ્યું.

“હું મોમ મમમાંવંચાં આવી નથી. પણ તું કાંડી છોડી છે. ધરને બોલું ‘સારે એવું’ શા માટે ફરે છે?”

પણ લાગ્યું હતું કે દુનિયા સાથે ધુસ્માં હારી વળે તેના કરતાં આમ નાસી છુટું તો ખોટું નહિ. અને આમ કરવાથી હું સુખામગીરી ફરીથી સ્વીકારવાને ક્યાં જાયતી હતી. મેં કહ્યું હતું, ને જીન્ડે દિવસે મને મહાયોગી મહારાજને ત્યાં લઈ જવાનું માનકું વરણાએ લેવનું આપ્યું.

અકરણુ ૭ મું. મહાયોગી મહારાજને સરણે

[૧]

મહાયોગી મહારાજની પ્રજ્ઞાતિ એવી પ્રચારી હતી કે ગામે ગામ તેના શિષ્યો જરૂરતાં અને જોગસાઓના ઉદ્ધાર માટે તે અચાર નવાર તેમનું આતિથ્ય સ્વીકારી, છુટે છુટે ગામે જતા. આમ કરતાં કરતાં, મારા સંસારને ધેર, હું હતી ત્યારે એક વખત મહારાજ આપ્યા હતા, અને મારે સાંસરે તેમની પધરામણી યજ્ઞ હતી. તે વખતે તેમની સાથે અનેક સ્ત્રી પુરુષો હતાં અને તેઓ બધાં એવાં આનંદમગ્ન દેખાતાં હતાં કે તેમનો આનંદ એકની છાંદશી કરતાં અત્યારે વધારે મોટક લાગ્યો.

અચાર મુઠ્ઠી ધર્મનું આશ્વાસન કે મહાયોગીના આશ્રય શોધવાનો વિચાર પણ મને ન આપ્યો. કારણકે મારે મન સંસારના અનુભવ લેવા તકસતું હતું. માત્ર સાન્નિ શોધતું ન હોતું. અત્યારે મારે મન બદલાયું ન હોતું. મારે સા માટે સંસારના હવાવા ન લેવા એ વિચાર મને પ્રભાવ યથા તો કરતા, એકપણ વર્ણના રાખત અનુભવે મને દુનિયાની એવી કંઈકી જોગપાણી કરાવી હતી કે તેના તરફ કોષ અને નિરસ્કાર પેઢા યથા હતાં અને સંસારના હવાવને મોહ કાંઈકે જોછો ધરો હતો. તેમજ તે મને સદાય અપ્રાપ્ય રહેવાના એવું પણ કાંઈકે લાન યથા લાગ્યું હતું. હરે માત્ર સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા હું ચપતી હતી. મારી હાસની પરિસ્થિતિમાં તે મળ્યું એવું આશ્રય લાગતું હતું. અને મારી એકતાથી અને નસતીલાઓએ કરેલા બુલમથી હું એવી રીતે ચર્ચા કરી કે મહાયોગીના આશ્રમમાં મને વધારે સ્વાતંત્ર્ય ને સુખ મળશે એમ ઓક્તિ લાગ્યું. મનમાં એવી પણ અસ્પષ્ટ આશા યજ્ઞ આવી કે મહાયોગી મહારાજના પ્રતાપથી જો હૃદયમાં સાન્નિ મળે તો જેમ તેમ ફરી જ્ઞાતાથી જ્ઞાતીની છાંદશી ચુમરું.

આમાં અનેક દૃષ્ટિગિન્દુષી અને માનકુંવર કાઢીની સુઘિ પસંદ પડી.

[૨]

ખીન્ડે દિવસે સાંજના મારે યર માનકુંવરકાઢીના મેટા છોકરાને સોંપી, હું અને માનકુંવર કાઢી જે સહેરમાં મહાયોગી મહારાજનો આશ્રમ હતો ત્યાં આપ્યાં, અને તાતના એક માનકુંવર કાઢીના સમાને ધેર હુનમાં, અને સવરે ૮ વાગે આશ્રમમાં ગયાં.

તે આશ્રમ સહેરના આગળ પડતા જાગમાં એક જૂની પણ વિશાળ હવેલીમાં હતો. અને અત્યારે ત્યાં મોટા ફતસખ ફોપ તેમ લોકોની આવ જા દેખાતી હતી. દરેકજા અને ખાસ કરી અગીયારમે ગામે ગામથી હજારો માણસો મહાયોગી મહારાજના પવિત્ર પાદપંજર સ્પર્શી પવિત્ર યથા આવતા. દરેકને કૃપાવાની જે તેમના ચર્ચુમાં મુકતી અદિયા અનેક તેમના બકતો તેમની સાથે રહેતા, તેમની સેવા કરતા, અને તેમની સેવાનો જોષ જરૂર નેવો લઈ જશે એવી સદા ગણતા.

આ આશ્રમનો આગમ્ય એરેરા તેમનાં પ્રવચનો માટે વપરાતો. ત્યાં વિશ્વ યારીઓ વાટે જાણુ પ્રિયાથી હવાને અજવાળું આપતાં. ચારે બીંતિ રંગેલી બહિનનો વિજય દર્શાવતી અનેક છબીઓ અને છબીનું ડોલરકામ તે ખંડો રમણીય બનાવતાં. એક ખુણે મુઢેલું સુખાનું મિંદાસન પ્રેક્ષકને મંદિરની બંધનનાનું બાન કરાવતું. અગારે આ ખંડમાં પાંચસો, સાતસો સ્ત્રી પુરુષો આવે ગયા. હતાં. અને હવે લોકો આવના હતા.

મહારાજની સાથે અનેક બહોતો રહેતા હતા, તેમની સેવા કરતા હતા, અને તેમનો બોધ નરર રવર્ગે લઈ જશે એમ માનતા. આ બધા મિંદાસનની આસપાસ બેસા હતા. તેમાંના એક જણે માનકુંવર કાશીને જોયાં, એટલે આગળ આવી અમને મિંદાસન પાસે લઈ જઈ બેસાડ્યાં.

મહારાજની મહારાજના કમમાં કદી પણ વિષયનો ફેર પડતો નહિ. કદી ધર્મીયાન મોટી વહેલી ધર્મી પણ મહારાજની નીચમિતતાનો નિશ્ચય રહેતો. આ વાત મારા કાનમાં ગાઠુંવર કાશીએ કહી અને સાચાઆદનો ટકોરો થયો.

ટકોરો થયાં સામેના પારણા ખુણાં, ને મહારાજ આવ્યા. મે મહારાજનાં ધન્ય વખાણુ મોંઘાં હતા પણ તેને મહેલે જોતાં વખાણુ બોઝાં સાંચાં

તેને આવતા જોઈને તેની ખ્યતિ મને સકારણુ લાગી. અતિશય ચરમીના શક્યપણુ વિના તેનું કારિર જાડુ સીસુ ને ચળકતું હતું. હવે ને ધાટીનું પણ એક આચુતી કોરવા દેખાતી નહિ. તેનું મોઢુ જાણે ખુદિને મિહિના તેજ હોય એમ તખતખાટ થતું હતું. આંખોમાં એક અખીમયું ને શાન્ત તેજ ચમકતું હતું. ઉમરે છેલ્લાં દશવર્ષ થયાં ને ધીસ વર્ષના કાળના. તે નાહી થોડા, ચંદનથી ચર્ચિત ધર્મ, સદેવ કિમની કદ પહેરી, રૂપેમટેની પાવડીપર ચકી દાણમાં બગવનગીના વજ પગે પડતા બહત જનના ટોળામાંથી જાણે કારકાની રાજા સનામાં જન્મવાન જોષર્ધનધારી હોય તેમ આવ્યા ત્યારે મનમાં અજાય શાન્તિ પ્રસરી રહી શ્રદ્ધાળુમાં આપો અપ બહિન ગેમ યજ, અનુયાયીઓ કિંમુદ જની આ દીન્ય મર્તિ નિહાળી રહ્યા ત્યારે તેમના સુદર દોન દેખાય રામ તેણે દર્શીને આશીર્વાદ દીધા ત્યારે બનાએ સામ્યિસનંદનો રજા ચાખે.

આ તેમની વ્યક્તિને જોઈ મારા થયુ દુઃખી ને અકળારેયા અંતરમાં શાન્તિ મુદ્રી, મને પણ કાનું કે આને ચરણે મારી અશાન્તિ વાખ્યા વિના નહિ રહે.

મહારાજ બેઠા અને કહીથી સીંદ, રમણીનું કદીએરો ચારે એકું એક કાળુ અજન્યનો નરર, જાણે કાંઈ સળીતીતનો ધનાડય બીજાની તરફ પેસો ફેર તે અદર્શથી કેંદરું. બે પાર્શ્વ-જોએ પંખા ચમકતા એક બે બહનજનોએ અજગ આવી તેને ચંદન કપું ને તેણે કનારી આવીનાં અર્થા સમાજનોએ લીંલી ને નવ વાણે પ્રવચન શરૂ થયું.

તે આજ્ય જની મહારાજ સમું જોઈ રહી. તેણે વાનખીન, પ્રવચન, તેનું હરર નરર વરવમાં કનારી રહી મહારાજના મુખમાંથી મીઠા શબ્દ પ્રવહ તીકરો, અને નિરાજનની સાનને ધમકી ગયા.

તે જુદ અને રજા વુજવાની સંજ્ઞાથી નોખતા; અને તેમાં મહેકન, અંકેડ તેમજ બીજા અવના મરેર અવચાં થોડા થોડી વારે પ્રવચનનાં નાશ દુરગાએ. આવતા અને જોતા-જનો પેર પાડી દસન, કેઈ જોડકાન પ્રસંગનું દુઃખમેર વર્ચુન આવતું ને બધાની આંખો શ્રદ્ધા ધર્મ, મહારાજનો સંજ્ઞારી આજ નવીન પ્રવાનની માફક પગમાં શાન્ત, પગમાં ઉઠળને, પગમાં પાને પેનખા પગમાં બેચેરે અજગ વહેરો.

સમકાલીન વિચારસૂષ્ટિ.

જીવન-વિકાસ.

જૂઠ્ઠાં જૂઠ્ઠાં વિજ્ઞાન શાસ્ત્રોમાં જે જે સિદ્ધાંતો છે, તેમાંના ઘણા ખરા માત્ર વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓને જ કામના છે અને તેઓજ તે સ્હમજી શકે છે. પણ સર્વ પ્રકારનાં વિચારકો, તત્ત્વવેત્તાઓ, ધર્મજ્ઞો વિગેરેના મન ઉપર ઉડી છાપ પાડી શકે અને તેઓના વિચારોને ફેરવી નાંખે તેવા સિદ્ધાંતો તો માત્ર વિજ્ઞાનમાં ગણ્યા ગાક્યાંજ છે. ગઈ સદીનો મોટો સિદ્ધાંત જીવન વિકાસ (Evolution theory) નો હતો. તેનો જન્મ દાતા ઈંગ્લંડનો પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિક ચાર્લ્સ ડાર્વિન હતો.

વિચાર શક્તિવાળા દરેક મનુષ્યને હવે ડાર્વિનના સિદ્ધાંતમાં સંદેહ નથી રહ્યો. તેનાં પુરાવાનાં પ્રમાણો અગણિત સંખ્યામાં મળ્યાં છે અને હજી પણ મળતાં જાય છે. પણ આપણે તો હજી ફરિ અસ્તજ રહ્યા છીએ. જે વિચારો આપણા પૂર્વ જોએ આપણને આપ્યા તેને જોયા જાણ્યા વિના ગળી જવાની આપણને ટેવ પડી છે. આપણે તો એમજ માનીએ છીએ કે પૃથ્વી ઉપર ખેડતાં પાણી હટું, હોમાં એક સોનાતું ઈંડું આપું, હોમાંથી શેષયાથી ભગવાન પ્રગટ થયા, હોમની નાલિમાં કમળ ફિગ્યું, તે કમળમાં ગ્રહા આવી વસ્યા અને તેમને એકઠમ પૃથ્વીને એક સાથે સર્વ પ્રકારનાં પ્રાણીઓથી ભરી દીધી. આ સિદ્ધાંત આપણા પુરાણનો છે. તે માટે પુરાવાઓ માંગતા નથી કારણ કે જે વાત પુરાણમાં લખેલી હોય તેના પુરાવા માંગવા એ પાપ છે, એમ આપણે સ્હમજીએ છીએ.

ડાર્વિનના સિદ્ધાંતને પૂરેપૂરો સ્હમજવા માટે તો, તેણે પોતે લખેલી આપણે ઓરિજિન ઓફ સ્પીશીઝ' વાંચવાની જરૂર છે. પણ તે સિદ્ધાંતની ટુકડી કુપરેખા મોર્ગે માસેના 'માઇ મેગેઝિન'માં પ્રગટ થયેલા નિચર ઇઝ એન ઓપ્ટિમિસ્ટ' નામના લેખ ઉપરથી ડીક મેજે છે.

પૃથ્વીને આપણે હાલ જે સ્વરૂપમાં, મનુષ્ય પ્રાણી અને વનસ્પતિથી વસાયેલી જોઈએ છીએ તે સ્વરૂપમાં માવનાં તેને ઓર્ગેમાં ઓર્ગે દસ કોટિ વર્ષો તો ગયાંજ છે. એમ ભૂગર્ભ શાસ્ત્રીઓ કહે છે.

પ્રાણીપદની કાલે અંધારી રાત્રે દેવતાં તેમ સર્વે આપણી દૃષ્ટિમાં નાને તો લાગે જોઈ હતી. તે બંધા, અગણિત ખાસે ખાસે આવેલા નારકામુહની બનેલી છે. તેમ નારકામુહને નિદાસિ આપવા નેપ્પુલા કહે છે. આપણી પૃથ્વી ખમ્બા ત્યારે સૂર્યગામી જૂની પત્રી અંતરિક્ષમાં મુખવા લાગી (હવે 'ચેતન'માં પ્રચલ થયેલો 'અંબગમદ'નો લેખ) ત્યારે નેવાજ નેપ્પુલાના કપડાં હટી, અને અનિશ્ચય વધુ એવા લાઇબ્રેરિયા પિયેરે વાયુઓની ધંધેલી હતી. પત્રી તે વાયુઓના નિશ્ચળથી લેખમાં હવા ખાળી બાંધ્યાં, અને તે મૂંઝમૂંઝાથી રમૂલ રવકપમા આવવા લાગી. વધારે રમૂલ રવકપમાં આવતાં જમીન બપાવા લાગી અને ખડે તથા મહાઆવંતાનું ગંદામું થયું. પૃથ્વી અને જીવોના વચ્ચેના ધરિયાનું મુઠું જૂઠું હતી.

આ પ્રમાણે કુદરતે ત્યાં પ્રાણીજીવનના મહોર પાડે સારી નેવાસી પૃથ્વી હી ત્યારે દુર્લભતાં પદ્ધતીના વાર હવે ઉત્પન્ન થયા, અને કુદરતના ઉત્તિદાસમાં એક બચ્ચ પ્રકારનું સાર થયું તે જીવોની પ્રથમ જીવિત પ્રાણીમાં થઈ, જેણે કે તે વખતે જમીન ઉપર તો રાંડી વનસ્પતિના ઉત્પત્તિ મુઠું મુઠું હતી.

પ્રાણીમાં ઉત્પન્ન થયેલા નરકાક જંગમ સ્વાસ્થ્યિક હતા. પોતાના પ્રાણીની પહાર બીજું હોઈ કે જે નહિ તે જોવાનું તેમને મન થયું અને તેઓ પ્રાણીની પહાર જમીન ઉપર આવવા લાગ્યા પાંદાં તે તેઓ પ્રાણીના મોઢામુને હવાઈ નસલા દોપાથી જમીન ઉપર પછી મળ્યા નહિ, પણ જેમ જેમ વખત નતો બંધા તેમ તેમ જમીન તેમને અનુકૂળ થવા લાગી અને વનસ્પતિને ધોળાક કાં તેઓ ઉત્પન્ન લાગ્યાં. આ પ્રમાણે પ્રાણી જીવનના બે વિભાગ થયા, નરકાક અને જંગમ.

આજ દિવસ સુધી આ જીવોના મરીર લગ્ન બપાવા જોવા. તેઓ લગ્નનું મૂંઝમ મુઠું લેવા લાગ્યા ત્યારે નેમતા બે વિભાગ થયા ત્યારે નેજોને વધારે મહિત અને મુઠુંનાની નરક લગ્નવા લાગી જોને તે મરીરી રાખવા કાઢક પ્રકારની વસ્તુનો પણ તેમને ખપ પડ્યાં. કુદરત લેંડાની માણી મુઠુંના મુઠું અને તેઓને વધારે બળવાન અને જીવોની બનાવવા માટે મરીરને તો મોઢામું, ખમ્બા સાથે સાથે મુઠુંને પણ પાઠામું કાઢક કે લગ્ન હી મુઠું શુ તે આ જીવોને ખબર નહોતી મુઠુંની કિમત આપી તેમને સારી ખરીદ્યું. ખમ્બા ખરીદી મે કરવા જોવી હતી. કાઢક કે લગ્ન પ્રાણી જીવને જે વિકાસ કરવા માગ્યો, તે જીવો મુઠું ધણીજ નહીં વસ્તુ લાગે કે કામગીર કામ આ બધું લખતા વાર નહીં લાગતી, પણ કુદરતે તો આ સ્થિતિએ આવવા લાગ્યા વધી ગયા હતા.

કુદરતના ઉત્તિદાસમાં હવે એ: વધારા દિવસ આવ્યા તે સ્વિસથી પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિનું પોત પોતાનાં લગ્ન લગ્ન માગ્યાં રચાયા. આજ મુખી વનસ્પતી અને પ્રાણી એક સાંજનાં હતાં, તે જાને વચ્ચે જોળખનું થયું મુઠુંકે હતું આજે જીવન ગમને બે માણાઓ ફરી, એક પ્રાણી માખા અને બીજી વનસ્પતિ માખા. બે સ્વિસને મુઠું પીતી ગયા.

પત્રી પ્રાણીજીવનના વિકાસના નેત્ર નવું પવનું બંધાયું. એક પ્રાણીને પાંચેજ પાંચેજ પ્રાણી માખ મેળે ફરતું અને લગ્ન પાંચેજ હતું. આ રીતે નેત્ર પ્રાણીને જન્મ મળે. પણ આથી તે જન્મ આવનાર પ્રાણીને થયું હુજ થયું, અને ધણી વાર તો તે મરી રાખું હતું. હવે કુદરતે તરે નાર્ગ મુઠુંકે કર્યા. જન્મ આવનાર પ્રાણીમા તેણે જીવ ફરવાને એક કોષ મુઠુંકે હવેથી પ્રાણીમાં બે જા થવા લાગી, નર અને માદા. જન્મના જન્મ મરીમાથી અને માદાના પેટથી એમ બે પ્રકારે થવા લાગ્યા.

કુદરતના આ પગલા સાથે પૃથ્વી ઉપર એક મહાન બનાવ જન્મ્યો. તે દિવસથી નર અને માદાએ પોતપોતાના કામની વેળાથી કરી નાખી. માદાએ જન્મવાને સંભાળવાનું અને ઉછેરવાનું માથે લીધું નરે પૃથ્વી ઉપર બાંધી જર પડે તો બીજા પ્રાણીઓ જોડે લડી કુટુંબના પોતાનાં જોડાક લાવવાનું પંડાઈ થયું. તે સ્વિસે પ્રેમ અને હર્ષા અને એક સાથેજ ઉત્પન્ન થયાં. નર અને માદા વચ્ચે પ્રેમ બધાવા લાગ્યા અને તેઓ પોતાનાં જન્મનાં પ્રત્યે વહાલ દેખાડવા લાગ્યાં. મુઠુંકે મુઠુંકે કુટુંબમાં જોડાકની વડેરમી શીન હર્ષા ઉત્પન્ન થઈ અને તેથી એક જીવ બીજા જીવને માવવા લાગ્યા. પણ આ હર્ષાએ જરૂરથી હતી, કાઢક કે હવેથી પ્રાણીઓના મોઢાક વર્ગ પડવા લાગ્યાં; અમુક વર્ગના પ્રાણી બચવાન થવા લાગ્યા, ખીત નબળાં થયાં, અમુક ભોળા થયા બીજાને ભરણ થવું પડ્યું.

કચ્છ, સુધેરે દેશને 'પ્રાણી' શબ્દ વાપર્યો છે, પણ તેથી એમ માન્યું નહિ કે તે વળતે સિંહ, પાંચ, વગેરે અને હાથી, ગેડાં હશે. તેઓ તો હજી સંસ્કૃતજ્ઞાનનાં પ્રાણી હતાં, કુદરતનાં પક્ષાંશ સાથે કચ્છમાં આવતેદેશનાં તેઓ પ્રથમ આગળે હતાં. તેઓના સરીર લેહી શીશ (સમુદ્રમાં કુતપત્તનાં મૂત્રો ગાઢવાં) જેવાં સરીરનાં પ્રાણીઓનાં જેવાં હતાં, તેઓનો આકાર એજ હતો, કદમાં તેઓ મંદાંબી મેદાંસાં, મેદાંસાં અને ખંભે તે દિશામાં તેઓ સરીરને ફેરવ્યા કર્યા વિનાં ચાલી શકતાં હતાં. પણ જે દિવસે તેઓએ જાણવાં અને જાણવાં માંડ્યું, તે દિવસથી તેઓમાં અકસ્મત આવવા લાગી હતી. અને મનુષ્યની તૈના સાથે સ્પર્શ પામ્યાં, સાથે સ્પર્શમાં કુતપત્તિ થઈ તે દિવસથી તેઓએ જાણવાં માંડ્યું એક ચોક્કસ છેડે આગળ રાખી આવવા માંડ્યું, તેઓનાં સરીર આજ ને બન્ને લાંબાં થવા લાગ્યાં અને રાખી અને જાણી એમ બે બાજુઓ થઈ.

જેવી રીતે હાથ ચરીઓ વીનતી ગઈ તેમ તેમ આ પ્રાણીઓમાં નવી શક્તિ અને બળ આવતાં ગયાં, તેઓમાં શરીરમાં સોડી ફરવા લાગ્યું. રસાયણો જંધાવા લાગ્યા મગ્ગલ તંતુઓ (nervous system) વધારવા લાગ્યા, અને હાડકાં ગાંઠવામાં આવવાનું મંડાણ થયું, તે પ્રાણીઓને હવે કુદરત વડેથી પાંચમાં હાડકું (backbone) પણ મળ્યું, અને તેથી તેઓ પેદામાં કરતાં વધારે મજબુત બન્યાં, ચુંચાં ચૂંચી આ પ્રાણી અનુકૂળ રહ્યા કુદરતના આસાન્યમાં દુષ્ટ ચામડીથી વધારે જ્યાં પ્રકારનાં પ્રાણીઓ જ્યાં નહોતાં.

આપણા જાણીતા ગાયત્રીમંત્ર અર્થે શ્રી ગણેશાય નમઃ. તેઓ દેવાદત્તા હવે અમર નામની જેવાં મહા સત્ત્વનાં ઉપર, તેમનાં
પાપોમાં બને દેવો, છત્રી મહાનાં એક જગતના પ્રાણીઓ હતા, તેઓએ વિદ્યાર્થે હવેથી જ્ઞાનને માર્ગે માર્યો
હોયો, આજ સુધીનાં પ્રાણીઓમાં તેમનેજ પ્રથમ અમરનાં અને અમરનાં. દેવોનાં, હવે એને માવાન
દેવોનાં નામ આપ્યો હતા.

આજ સુધી ફરજમાં જવાના કાંઈ બચાવ કશું નહીં હોય. મુગળ સાથેના હુકમો, ફાઈનાલ પ્રાણી કદી નહીં, પાચાળ કરકાશ નહિ, અને સર્વ દુનિયાને લેવામાં આવેલી મુગળી તાલુકો, પાંચ જે કિયે પ્રાણીને કુદરતનું અભીર જોય તોડાયુ, એ કિયેને પુરો કરે જવનનો, જેલોના અપાત્ર સંવાળાઓ, ખોળાને તે કિયે સંપાદનામાં લાવતા આપણને યથોચ્ચ રસ અને જ્ઞાનદ આપે છે. તે અપાત્ર કોમીની ગમત પ્રાણીનો નવો કાચુ કે હાથાઈકરકુ નેમ નેમોને જમ અને ચાપાત્રના સ્વાદુઓ મુગળી દત્ત, લાંબા પર્વ પરી, જાન સુધિમાં જેલો અપાત્ર નાંખાયા, જેલો નર માદાને જોડાયેલા હોય, નેમો પરી, જેમનાં જમતો આંખો જોડવા લાગ્યાં પરી કુદરતમાં વાતચિત, જેલો, લાંબી, લેલોથી જાન્યે અપાત્ર, અને પ્રાણીઓ જેલો જોતને જોતમાં જોડવા લાગ્યાં મર્યાદા, પાંચનાં કદી શરતો અને જાતો પ્રાણી, જેલો અપાત્ર, જેલો કદી મર્યાદા હોય ?

મોખીનીખાતેના પિત્રના પત્નીને કૃષ્ણને પંચો વહી નામ, ત્યારે તેઓ દેખાઈએલી વિગતિમાં
આપણે દેખાઈડરા આપણી દાહની સહિતાં અજગર અને રાશિને ધણે અને મળના આપણાં માણનાં વહેતા
સાંતે મોખે પ્રજનિતને આજગ વર્ણનાં તેમના ભે વિધાય પડ્યા. એક પિત્રાજા પાંખવાજા દેખાઈએલી હતા,
મોખ પિત્રાજાના દેખાઈએલીને પત્ની હતા, પાંખ નહોતી. પાંખાજા દેખાઈએલી ત્યારે કહતા ત્યારે દેખાઈએલી
દાહની પાંખાજા મોખે આપણને મળી હતા, અને તે પાંખા અજગર અજાગર મળી કહતી. પાંખાજા
દેખાઈએલીને મોખે નહોતા દાહ અને પાંખે પાંખે તેઓ આવી સહના હતા.

દેશકર્મના આ બે વિભાગમાંથી પસંદગી અને માનવવાક્ય પ્રાપ્તિના બંન્નાં અને ઉચ્ચે સુસંધી
 નામનું પ્રથમ પ્રગટ થયું. દેશકર્મથી ગુણ સુધીનો કુદરતનો ઉપકાર થયો હોવા છે અને
 પહેલા માત્ર માટે જાગૃત સાહિત્યમાં જોવાં પુરતો નથી; અને તેના દ્વારા જોઈએ તે બંન્ને છે.

મનન અને વિવેચન.

"Truth for God's sake lest men believe a lie."

વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ નરસિંહરાવનું મેંગલ લાપણુ.

એબ્રીન્ટન કાયેરના ગુજરાતી મંડળની આપના સમયે શ. નરસિંહરાવ દીવેડીઆએ આપેલું મંગલ લાપણુ એ માત્ર પર પ્રસિદ્ધ થયેલા માત્ર માસના "વસન્ત"માં છપાયું છે, વક્તાએ પોતે લાપણુ અને તેને "વિવિઙ્ગ વ્યાખ્યાન" કહ્યું છે, પરંતુ અગે ધારીએ છીએ કે તે વિશેષયમાં હઙ્ગિતના કથાર કરતા ચિત્ત્ય વિશેષ છે. ઉપગંત પ્રાપ્ત વ્યાખ્યાનમાં તેમણે ને મુદ્દાઓ અર્થમાં છે, આપણા સહિત જ્ઞાન વિશે ને મિત્ર રો દશ ગ્રંથો છે તથા, તેમના પોતાના દ્રશિનિર્દેશી વાગવિગ્ન અને આદરનક એમ ને થોડી-ટીકાઓ સમકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના તથા સાહિત્ય જ્ઞાનના કેટલાક અંગે પરત્વે કરી છે-તે સર્વ ધ્યાનમાં લેતા તેમના વ્યાખ્યાનને માત્ર પ્રાસંગિક ધટના તરીકે મન્યુ એ ચોગર લાગતું નથી. અને આ કાગ્જથીજ, ભાષાનું પ્રસિદ્ધ થવાને દરરોક કાળ વીત્યા જા છેવેલી મરિત-ન નોર લેવાનું, અને ને ને મુદ્દાઓ અર્થાનુષ્ઠ બંધુવા છે ને વિશે વિવેચન કરવાનું મર્થ અમ્થાને નહિ મગ્જાએ એમ અમે માનીએ છીએ

૧

પ્રપ્તુત નમન ભારણુ તરણુ વિદ્યાર્થીઓના મંડળ સમક્ષ અપાયું હતું. તે વાતે સફૂથી પહેલું ધ્યાન ધેવે કે તેવે પ્રસંગે નક્કાએ શુ કહેલું નેમ્થએ અને શું નહિ કહેલું નેમ્થએ તે વિગેની લાંબી-ટીકા આપના અમે છુટ્તા નથી, પરંતુ એટલુ તો વારંવાર લાગ્યા વિના રહેલું નથી કે નગસિંહરાવે ને ને વચનો માર્ગચર્ચના કે વ્યાવકારિક વપરોગિતાના હેતુથી કચ્ચાયા છે ને મર્થમાથી ગ્રેમ્થા કે ગ્રેભાહન કરતા અતિસાધવાનતા, શુદ્ધ ઉપદેશ અને નિરર્થક ભયર-તિનો કરવી વસા મન્યમ રૂપમા સંભવાય છે સુવાન હન્યમી અખૂટ રાજ્યતાઓનું સદ્મન નિરીક્ષણ કરીને રહેને કમ સિદ્ધ કરવી તે ઉત્તમક શબ્દોમાં વર્ણવવાને ગદ્યે તેમણે સુવાનોની મર્થાદાઓ અને અપૂર્ણતાએ પર એટલે નથી બાગ વિના કાગ્જ મૂક્યો છે કે, તેમણે શુદ્ધ નિષ્ઠાથી આપેલા તે બોધની અસર પણ ઉઠી કે વ્યાપક કે ચિરસ્થાયી ધામ એ અસંભવિત લાગે છે. "લોકપ્રિય" ભાવચક્રારની માનીતિ રીતે ગ્રહણ કરીને તેમણે તરણુને કૃત્રિમ હતાકથી ઉરકરી મૂકવા એવી નકામી અને અશી મત્તાદ આપવા અમે તત્પર થયા છીએ એવો અમારા જ્ઞાનનો અર્થ નહિ થાય એમ આશા છે. તેમ કાર્ય માટે ને અમુક પ્રકારની યોગ્યતા અને સામગ્રીનેમ્થએ તે નગસિંહ-

સાચાં કુદરતેજ મૂલી નથી; અને મૂલી હોત તો પણ તે પ્રચુર વિપવના સંગ્રહમાં અનુચિત રહેવામાં જતાં, બાપનું કરેલી વખતે તેમને પોતાની ઉચ્ચ પદ્ધતિ માન આદિથી અંત મૂલી કાંઈક વધારે પ્રમાણમાં અને અર્થક્રમણે હતું એ તો સદુ કાષ્ઠ તરફથી આ સત્યસાધક જનો જોઈ શકે તેમ છે. યુવકો પાંચે તેમનો સમમાન હેઠ નથી એમ પણ અમારું કહેવું નથી. યુવકોનો પ્રકર અને ઉદ્દામચિત્તિઓ તિરસ્કાર આ વ્યાખ્યાનમાં નથી તેટલે અંશે નરસિંહરાવ "સમમાનચીત્ત" છે એ હકીકત અમે એકદમ સ્વીકારી લઈએ છીએ. પણ યુવાનોના અંતર અને જીવન સાથે કંઈકનાની સંક્રામણી એકરૂપ થવાની પ્રૌઢામાં પરમ સુદર્શીપ ક્રિયા જે વ્યાખ્યાનકારમાં ન માત્રમ પડે, તેઓ પોતાની ને કુદરતી કે ખીંકાવેલી આકર્ષિતને લીધે બંને પ્રાન્તના તરફસંઘર્ષના વૈરદીપ સાહિત્યનાયક ન થઈ શકે; ને પ્રકારના પુરુષોને તરફસંઘર્ષના હાથ મળતે જરૂરીને જઈ જતાવવાનો મત કરવાને કેસમાત્ર અધિકાર નથી. જે અતિ ઉત્સાહ વિષે નરસિંહરાવ આ બાબતમાં અને ખીંકાવે વખતે પણ પાંચવાર ઉચ્ચેષ કરે છે તેના તેઓ પોતે જ જોમ થયા છે-પોતાનું મંતવ્ય વધુ પડતા ભારથી રમુ કરાવતા અને ક્રિત્તાદર્શ તરફામ ગયા છે-એ જોયેલી છે. વ્યાખ્યાનને અને 'સુખાણના' અને 'સમમાણના' વિષે વાર્તાવિક અને વિદ્વાંતમૂલી ટુંકે ચર્ચા કરીને તેમણે જે આદર્શ નજર કરી શકતા હોય તેઓ આપી છે તેને તેઓ આ પ્રસંગે અખણિતપણે અતુલની સહાય દેત તો અચરે હારી રીકાઓ દેવાનો જાન આપત નહિ. એક વિરોધાભાસી વાક્ય પ્રયોગ કરીને કહીએ તો નરસિંહરાવનો અંગે ક્રિત્તાદ દાવજી રીને અને જનુ શાન્તિપૂર્વક વ્યક્ત થયો છે. પણ તેજ કાંઈકથી ને પધારે હાનિકારક છે.

લીલાકાંઠા સમાન્ય રીતે જે દેવમાં પડે છે તેમાંથી જાને અંશે મુજ રહેવા માટે, જાને ઉપદેશક અનવાના વ્યાખ્યાનકારના મોહમાં જોવાને એ દુષ્ટાંત આપીને આ વિભાગ સમાપ્ત કરીએ: (૧) વિચારધર્મિ આખી દુનિયાને અચ્ચેયદવાના જ રાગથી પીગરી જોઈ રહ્યો હોય એવું માની લખતે નરસિંહરાવ શીમ દે છે કે, આ લકમરા મંદગતી ક્રિપતિ જુદાગતી જગતથી આસપાસની વસ્તુસ્થિતિ અને પરિસ્થિતિથી અમંજદ છે એમ મનનાનો ભામ કરશે નહિ. અમિત્તે વિષય તરીકે હતિહાસી પસંદ કરનાર યુવાન એકી-રોગીની ખન્ન. તો આ કુટ પ્રમાણ તેમ નહિ જ થાય એ જાણીને બાપનુંકારની ચિન્તા કાંઈક એવી થતા અંજદ છે. (૨) કલાનતને લકમરું જીવનસા: સાહિત્યના અન્વેષણનું મત, ગયુઓ તો ખરે જામ થશે... સાહિત્યના વ્યાપારમાં પણ દુષ્ટિમતના તરફી હોય તો ખરી- કલાનું તત્ત્વ જોયી લકમું સેવત કરતે. જે મંબીર જામપદારીના જીવન સાથે, જે ચિંતામીત્ર ભારમયાં સાદ: સાથે, આ ને અગમ્યક અગ્રિઅભિનય પ્રયે. આ વાક્યો ઉચ્ચારણાં હશે તેની રહેજે કલાના થઈ શકે તેમ છે. ઉપસા વિભાગમાં ચર્ચેલા દારજોને લીધે, બાપનુંકાર કહેવું "જામ ચિત્ત દર્શન" પણ જીવન સ્વર્ણી ક્રી રહેવું હોય તેનું પાંચાંત થવું નથી. લોકો જાને જામવાનાં સ્થુર સાધનો અને જામ ઉપયોગને વ્યાખ્યાનકારે વધી છૂટી કારોગ કર્યાં છે એ તો દેખીતું છે. "કલપના બો રહીને કમા રહ્યાં." એ મર્તિ અતેરીને દર્શે જીજ્ઞાસુને જોયએ, "પનુ દર્શે જરૂરે જામવાનાં જો-જામવાય છે કે?" આપણે દુષ્ટિમ અને રસમી પડોયા પોતાનાં "ચિત્ત" રમુ કરનાર અધ્યસતર લેખનાર સર્વ દેવનાં સામાન્ય વ્યક્તિનાં મુસિકામાં ભવે જામવાયે પણ રમિક હનિ

મનના સ્ત્રોત છે, પરંતુ એ સ્થિતિને ઓટલી હદ સુધી શા માટે વશ રાખી જઈ કંઈક કરીને મનો-
નૈવેદ્ય (vibration) પર પરાજી રહે, સત્ય દર્શન, યાત્રા નહિ અને સ્વદેશનું મોટું ભાગ્યવાનું
ઉભયે એ વાત આને ?

Y.

કેટલાક સમજી શકાય એવાં કારણો ને લીધે જેઓ એમ માને-માનાવે છે કે નરસિંહરાય અને તેમના સમકક્ષીન સાક્ષર જન્યુઓમાં સ્વદેશપ્રેમ કે સ્વદેશપ્રેમીની બાબતના છે. જો નહિ અથવા જુદા જુદા પ્રમાણમાં છે, તેમની સાથે અને પૂર્ણાંશે સંબંધ રાખતા નથી. તો પણ હરકોઈ નિર્માણવાન મનુષ્ય એટલું તો સત્વર જોઈ શકે તેમ છે કે જે પ્રયત્ન, ઉત્કટ અને અનિવાર્ય સંકેશાભિમાન છેનાં પાંચ વર્ગમાં-અને વિશેષે કરીને છેલ્લા દસેકે મહિના દરમિયાન-સાતત્યવારનાં પ્રમોદનામાં ચિરસ અને અદ્યુત્ત રાષ્ટ્રીય ચેતન રેડી રહ્યું છે, તેની સાથે સરખાવનાં મન-સંમતનાં ઉદ્ધાત્ત ભાસ્તવાસીઓનું દેશાભિમાન જાણું જકી જાય છે. સ્વભાષિક સંજોગોએ તેમને આ સ્થિતિમાં મુક્યાથી તેઓ જે ન્હાનમ-એનુંમેવે છે તે તેઓ ગણી મુશ્કેલીમાં જ સહી શકે એ દેખીતું છે. તેની સ્થિતિની મુશ્કેલીઓ દર દરવાને સ્વરક્ષાનુભા મકાનિવમને આધારે તેઓ યતન કરે, છે, અને તેમ કરવાની જેટલી જેટલી તક મળે તે સર્વે જાગે છે. આ વ્યાખ્યાનના ઉપાનત્ય પરિચ્છેદ (paragrapgh) માં "રાષ્ટ્રીય સંયત્ન"થી આપણા પર આવી પડનાર અર્થો. વિનાશો, વિદેશનાઓ, પ્રકરો, ક્ષોભો ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ વિશે જે કેવળ અહેતુક (ultimatum) અને અપ્રસૂત કલેષો મળ્યાં છે. તેમાં નરસિંહરાયની ઉપરોક્ત વૃત્તિ પ્રકટ થાય છે. કષ્ટા અને સાહિત્ય જેવા તરખતઃ નિર્વિકારી અને સ્મારિક વિશેષોની ચેરો કરતી વખતે જે પુરો રાજદ્વીપ અને અન્યશિયક માંસિક સાંચાતોથી નિપજનાર, શકુ અંશે કાલ્પનિક અને દેક અંશે વાસ્તવિક, અર્થો અને વિનાશોના જાગ્રત્તે પેતાનાં મજાજમાંથી દૂર કરી રાખતા નથી. તેના પુરોની "સંયમ" કે "સંમતોક્તના" કે "સંમતોક્તના" પરત્વે ઉપરોક્ત આપણની મેળના વિશે શું કહેવું? "નનીનાર કરિવા" અને કયા નરના સંયમ વિશેના તેમના મનદર્શન સાથે મને સર્વ સહિતારસિક યુગસીતીઓ સંબંધ વચાયા; પરંતુ તે મનદર્શન સમજી શકાય તેવું છે. એવી ઉપદ્રુ, અંગત અને સંકુચિત અનિયોગોને અયુષરને સ્થેતી મુસાદનાની લાગણી જેટલી અચ્છાગતી, ગૌરવહીન અને નિર્જાળના પ્રદર્શક છે તેટલી જ અપ્રમય અને અમલ છે.

શ્રીશં વિવેચના પ્રવિરૂદ્ધેને હોય રસોગાવિક રાશમાં વિચારનાં આગામ્યકારની એક
 શોધથી ભયભા દર કરવાની જરૂર છે. કૃતિમતા નહિ પણ કળાની સુચોગ્ય અને પ્રશંસાથી
 આગળી કરતાં તેમજ કલાતત્ત્વની સુક્ષ્મ હોયેરસમાં મીમાંસા કરી છે તે કળાનો એક
 સુધરે સિદ્ધાંત રજૂ કરવી હોય તેવાં કલાતા અમુક અંગ વિશે અતિ અંગ્રહ
 કરતી હોય તે સંકેત અને એક પછી યજ્ઞ છે. સુખમાયના, સમનોદાના અને સંગમ એ
 તેની અતિરૂપિતાને પરિચય છે. કલાકૃતિમાં જરૂર, કૃતિમતા અને રૂઢિ પ્રવૃત્તિ આવી જવાના
 ગંભીર ભય છે એ નરસિંહરાય જેવા અનુભવી કલામીમાંનકથી નો અર્થવ્યુત્પન્ન થઈ શકે
 કલમને પ્રેરના, સકલ આવેશ અને કલ્પાદ હોય તે એક જ એ મનસપતો ઉદ્દેશ સરખે તેમજ
 કલ્પો હોય તે આપણી કલ્પની શ્રીશં મંદ્ર અવધાન રૂઢિ નહિ. પરંતુ તેમજ તે પોતાના મંદ્રાવેને

એમજ સંભળનારા માણુ લાગે છે કે ઉત્સાહને એજ પશુ નથી થશે તો વિનોગ'ગન'મા મનડી પડશે? આમ ન હોય તો તેમનો સમનોયના માંગેનો એકપણી આગ્રહ ખીજ કોઈ રીતે સમજાવી શકાય તેમ લાગતું નથી, કળા અને સાહિત્યમા કુદગતી વાદીન અનુમાન હલ્લેઆ રિચિરનમુ ॥ (types) હોય છે અને સમજાતું તથા દીર્ઘદર્શી કલા વિવેચકે તે સર્વ માન પોતાના હૃદયમા સ્થાન ગણતુ થયે છે, પોતાને માટે જે અનુભવ સુદાન આપનાર નીરડો તે સંકટ ભેગેને લયવા ગમ્યા વિના મહુ કોષ્ટને ગમે નવગાડાના ચત્ત કવો એ હરેક રીતે અનર્થકારક અને વિનાશ કારક છે નવસિદ્ધગવની પ્રચુન ખીમાસા સર્વોચ્ચ સ્વીકારી લખ્યો તો નો, 'Poetry must surprise by a fine excess' એક ક્રીટિકની ઉક્તિ બેગી પડાનો નમન અને ક્રીટિક ગુજરાતી સમજા ગતો હોત તો હેનો અત્મા નવસિદ્ધગવના વિદ્વાત બર્ધા વિવેચનની કળીજ હતા એ વાત નિસંદેહ છે

૫

જે મહાન સમજ પોતે બાપશુ ક્યું હતું તેની ઉલોગિયા દર્શાવના બાપશુકાં ક્યું છે કે ગુજરાતી ભાષાની અને સાહિત્યની સમૃદ્ધિ વધારના આ વિનાશી આસ્થામા જે 'ગોગરાની મામથી' મપાન કરી છુટ છે તે શુભ હેતુ પાર પાડનામા તે મહાન સાધનમૂલક ચર્ચાકર્તા બન્યો સુધી તેમજ ક્યુન નિકાર ગહિન છે અને તેમા ઘણી અપૂર્વ મૂલ્યમા ગેરી છે પણ તેમને એટલેથી જ સંતોષ થયો નથી તે સચના પર એજ ખામ કીકા દાગ પોતાના અસ્મિત્વની વિશિષ્ટ ઝાપ પાડના પશુ તેઓ કલ્પ છે તે તીન ઉત્સુકતાને તેઓ આ રીતે બતાવે છે 'ખગી યોગ્યના સપાદન કર્યા વિના માસિકના તત્ત્વના ઉચ્ચ આસન ઉપર બસી મેનનાની અથા માસિકના પૂજામા ધસારો કરાથી આપણી અત્મસ્વનારાની વૃત્તિની પુષ્ટિ સિવાય ખીજુ કળ થાના સમજ નથી" આ અપ્રિય વચનો પોતાના કર્તવ્યનર્મને રજ થતિ ચેતનશી તરીકે ઉચ્ચાર્યા છે. એટલું ઉમેર્યાં થતી તેઓ આગળ કહે છે, 'મ સિકોનું તત્ત્વ લેતુ મે નડાભીમી વાન નથી, તેમ પ્રજાની સમજ લેખકગે સાહિત્યની ગમમૂમિ પર ઊના ગેતુ એ પશુ અતસાન નથી"

અત્મસ્વનારાની અને અત્મસ્વનારાની વૃત્તિ એ પ્રત્યેક મહુ દુઃખ સ્વરૂપો જે એકતરી દુઃખ છે હજારો નો સુધી હજારો ધર્મોપદેશોએ તેની વિરુદ્ધ ભગવાની દારશુ કુલ દર્શાવે આ તે માન સમભા વડુતુ હોડી પેમતી જતી હોય એમ લાગે છે અરિ અનિ જયનીય પરિસ્થિતિ માં વર્ષોપદેશકો જટના જરામંદર છે તેના પેના પાપીઓ નથી અગધીને પડા તમોના મહુ ઉપકામમા બાનુધી રીતરા માડીએ કે તુગનજ તેના અત્મા મહોમે ઉગ્ર છે યોગ્યના સપાદન કર્યા વિનાના મામિત્વના તત્ત્વોના સમાગમમા આવાનુ દુર્ભાગ અમો રામ થતુ નથી પણ નવસિદ્ધગવને પ્રદાય થયુ હશે એમ નારે છે તેમને લીધારાન ગમે જો સુવાગસતેજ આગર હોય તો તે આગર પાગ પાડસાન 'કમળ' કાશ્યુ અપીરે પગ કડવા રામોથી હેતુ સિદ્ધિ નહિ થય જે માયુમ સમજા હશે તે તો યોગ્યના વિનાત્રતી થયે નહિ અને અશુભસમજાઓ થના હોય તો તેઓ પેનાની આત્મસ્વનાની સંકટ રામભાગે રજ થતિ તથા, કંઈ નહિ તો વડી દીન કળા માણુગતી અત્મસ્વના નવાને માનગજ, પોતાની પ્રકૃતિ આતુ ગણવાનાજ તેના અન મપ્પ દુર્ભાગી છવાતી વિરુદ્ધ ગોગરથીન માહિત્યમરો આવી

રીકા કરે તે નિરર્થક અને અસ્યક્તિને બીજો. બીજું એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે નિમિત્ત માસિકોના સંસ્કારો પ્રત્યક્ષ હોયો સ્પષ્ટિ પાત્ત કરી શકે. તેવી સ્પષ્ટિ આગતી યુગ્મરાતી પ્રજામાં હવે પણ ખીલી ન હોય તો તેની સ્થિતિ કંઈકવા દેવાની જવાબદારી તેના સાહિત્યકારોને શિરે પડશે. જોગોએ લોકજન સારોનો સંપર્ક બહુમા તથા હોને પોતાના સ્પર્શિત એકદીના મરે લોમાં હોવાનું પત્તં હશે. અને તેવી રીતે, પ્રત્યક્ષ જાણના વિદ્યાસનો રોધ કરે તેનું પરિણામ ત સાહિત્ય એકલો પાંચીસેક વર્ષ દરમિયાન આ પ્રાન્તમાં વસાયું છે. આ ધરના તે સાહિત્યકારો કરતાં તેમની આસપાસના વાતાવરણને અને તે વખતની દેશભાળને વધુ અંશે આભારી છે એ હકીકત અમરા ધ્યાન બહાર નથી. પરંતુ હાલની સ્થિતિ માટે ફરીઆદ કરવાનો જોગોમાં જોગો હક દોહને પણ હોય. તો નરસિંહરાવ અને તેમના સમકાલીન યુગ્મર વિદ્વાનોને છે કેમકે પાંચીસ પાંચીસ વર્ષ સુધી નવીન કવિતાનો રસ આ પ્રાન્તમાં રેલાયા છતાં, અને વીસવીસ વર્ષ સુધી "વસન્ત" અને "સમસોચક" જેવાં માસિકો આદિ સાક્ષાત્ હોવા છતાં, આ ધરના વર્ષ ૧૯૨૧માં પણ જ્યારે એક પ્રતિષ્ઠિત સાક્ષર ફરીઆદ કરે છે કે આપણે ત્યાં પોતપોતાની તંત્રીઓ પાડે છે અને કામી બુદ્ધિના લેખો પણ બહુ પાડે છે, ત્યારે આ જોમાંથી એક વાત સ્વતઃસિદ્ધ હોવી જોઈએ. એનું, (૧) સાદાજન્ય દસકા સુધી પ્રાંતના સાહિત્ય નાવકોએ જે માર્ગે યુગ્મરાતી સાહિત્યને દાયું તે માર્ગ પ્રધાન અંગે અંતરામાનિક, અભ્યદષ્ટિથી ગ્રેયારો અને અંબીર દોપોથી બરેસો હોવો જોઈએ અથવા તો, (૨) યુગ્મરાતી પ્રત્ય એકી રસવિષુષ, બુદ્ધિદારિયાળી અને કુશલ હોવી જોઈએ કે સાક્ષરોના અવિરત, અસાધારણ, બગીચ પ્રપત્તો છતાં કુશળ તંત્રીઓ કે સમર્થ અને પ્રમાવસાળી લેખકોને તે સારા પ્રમાણમાં હમન કરી સારી નહિ. આ જોમાંથી ક્યા મતને સીકારવો એ વાચકોની ન્યાયરત્તિ અને વિવેક બુદ્ધિ પર છોડીએ છીએ.

પ્રાસંગિક કે.ક.

અમરનેર અંસાર અમરાન્ત શાશ્વી ?

કવિ ન્હાતાલાલની મર્મગામી મીમાંસા.

જાન્યુઆરી-૧૯૨૧ ને દિવસે યુગાઠ પ્રાપ્તનારમાજના આશ્રમ, નીચે કબાસના સ્થાવરો કવિ ન્હાતાલાલ દલપરામે વર્મ દષ્ટિએ સમકાલીન જગતનું અને તેની અશાંતિનાં કારણોનું જે મર્મગામી અવલોકન કવિ દ્વારા તેના સાર એક આગવને પોતાનાં કાંચજોને આપારે નીચે પ્રમાણે લખી મોકલ્યો છે.

આજે કવિ ટેનિસને પોતાના સમયના જગતની અવેગતિ જોખને પોતાનાં એક કાવ્યમાં કવું છે કે આ દુનિયાં મર્મ સક્તિમાન પશુએ નહિ પણ કેહક 'Pleaser' છોડી શક્તિ વાળા મેદાના ન્હાતા દેવોએ રચી હોય તેવું લાગે છે. આગતી દુનિયાં ને પણ એ જ વલ્કન લાગ પાડવાનું કેટલીક વાર મન ચાય છે. આને સર્વત્ર દુનિયાં ખડેર જેવી દશામાં છે. બધાને વર્ષથી મહામર્યાપ પૂરો થયો છેલ્લાય છે છતાં આને નકામું પણ શાંતિ કે સ્થિરતાનો દર્શન થતાં નથી તેજ દારણ થું ? એક કુષ્મ પૂર ન ચાય ત્યાં જીવું, અને એક હજાળ મોંડ પૂરી

થાય તો ખીજના જન્યકાર વાગે-આ સ્થિતિનો અર્થ શે? ધર્મનીકંપ થયા પછી તે પ્રદેસ અસ્તત્ત્વરન થએશે જાણાય તેવો આગના જગનનો દેખાવ તો દારણુથી છે? મહાપુદ્ આરંભીને જગનના રામપુરુષોએ જાણે શેવનાગનું મસ્તક ડોલાવ્યું; પણ આજે તહેને પાછું સ્થિત કરવાની શક્તિ તેમનામાં કેમ નથી જગાતી? આપણા દેશમાં પણ સર્વજ્ઞ અસંતોષ અને અસંતિ શા દારણુથી પ્રસરી રહ્યાં છે?

આ સર્વ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એટલો જ આપી શકાય કે ધર્મને તહેનો હૃદયે સિંહાસન પરની પદ્મચુન કરવાને લીધે આ દશા થત છે આગથી ચાર મેકાપર પૂરોપત્ત વરિષ્ઠ ધર્મોપદેશી પોપતી મળા તોડીને “રેકર્મેશન” શરૂ થયો સારથી, અને આપણા દેશમાં મે.એફ.વી. ૧૨ રાંદરાયણીની મળા હવેખીને આપણા “રેકર્મેશન”નો આરંભ થયો સારથી, આગની સ્થિતિના ખીજ નંખાયાં. તે વખતથી માનવીએ ધર્મના ખાલી સિંહાસન પર “પોલીસીકંસ-ગ્રાન્ડ મીનિ” ના સ્થાપના કરા માંડી. મધ્યગરી ધર્મમારના તૂટવા સાથે પૂરોપમાં એવો વખત આવી જાયો કે આદે દહાડે એકાદ વાર દેવગમાં પ્રાર્થના માટે જવાય કે ન જવાય, પણ પાલોમે’રેમાં ને હરમેશાં કસાકસા કમાક વીનાડયા ગુના નગ્ર આવે! આપણા દેશમાં પણ ત્રણે કાળની સદા અને પાંચ વારની નિમાજ એ હવે ગદ્ ગદ્ વિરલ થયાં છે. જે “થીઓક્સી ધર્મચુન રાજામાવના” હેલી રોમન એમ્પાયર સાથે સંકલિત હતી અને જેને સાચી રાખતા ઇંગ્લંડમાં એ’સીસ દેખવેશે પોતાના પ્યુરીટન પથ દ્વારા ચલત કર્યો હતો તે આમ નહીં થયા લાગી. મુસલમાનો ની ખીજાકનમાં પણ તે જ થીઓક્સીની બાવના છે; પણ અમલગની ખીજાકન પણ ઊભ ગિભ થતા નાથે તેમના હુલનખાથી જે ધર્મતરત કમી થયું.

સાર પછી, જગનના હતિદાસમાં મોટા ફેરફાર કરનાર અને ધર્મમાનવાને વિશેષ નિષિદ કરનાર બનાવો ઓગમીસમી સદીમા બન્યા. ફરતનમાં તરો પર બનુપને પ્રચુતા મળતી મજા તેમ તેમ વરણ, વીજળી અને વાયુને લગતી ગોંધગોળો-આમગરી, આગરોટ, વીજળીનાં-તથા ખીજત વજ્રો, વિમાન, હવાદિ ચલ. તે શોધોને લીને સુજાતમાડનાં સાધનો અત્યંત વધી પડ્યાં; અને એડીસન જેવા મહા જુદિમાન પુરુષો પણ તે વધારમાં કમેદો કરવામાં આયુધ્ય આળી નાંખતા લગ્યા. જગનની ઉચામાં ઉંચી જુદિએ તે સુખ પૂજતા કામમાં શેકાઈ રહેવાથી અનેક અગિય તો જન્મ મજો “પુરાક્ષી-નવપાનોની સર્વોપદિ સત્તા” રક્ષાપાત્ર અને પરિન્યામે, પરબેદ શરૂ થયા. સાથ સાથે નેનિદવાદ અને સત્સાનનવાદનો પન વિલસ થયા લાગ્યો અને જાતીય ઉચ નીચની તથા ગોત્રી પ્રભુઓના સદગ પ્રચુતની (White man's Burdon) બાવના પ્રચારમાં આવી. આ વિચિષ્ઠ પ્રકારની રચૂળ પૂજમાં પ્રભુ પ્રભુનાં સર્વોન્મુષ્ટ મનુષ્યો રંગમાં પડ્યાં રહેવાથી નાથ પ્રભલિત્તના માર્ગે શોધવાનુ અદ્યક્ષ થઈ પડ્યું.

આંગેતીન માનવીએ ‘સુખ’ યામને તહેના એરીસોટેલીઅન અર્થમાં વાપર્યો હોત તો આવી દૃષ્ટિ ન જ થાય. પણ તેમે તો સુખની અર્થજ્ઞ જ માંડી. આપુનિદ સુખરોપક નર્વચાનવ સિદ્ધાંતે હોનમાનવાને એટલી દદ કંપી પવતી નાંખી કે અમનિયમ, અમચર્ચ, તપવાળો, વેગા પ્રાયશિત્ત, એ સર્વને દસી કદાડીને મનુષ્યો તુન્હારતા લાગ્યા. ધર્મની આતી રૂઝ અને પાત્રી કમેદાને લીધે આજે સ્પેરેશન આત્માના મદેદો ને મન્દિરો નદિ પણ પડી મળે છે અને સ્થિતિગર થાય છે.

આ ઉપરાંત ગ્રામ સદામાં વિજ્ઞાન અને ધર્મનિષ્ઠતા જનમરો ગ્રંથો આપેલ વિજ્ઞાનની ગોળીમાં મન-અતિશય પુરોવાદ લેવાથી સહુ કોઈ લેતાં સત્યોનેજ જાનમાં પ્રધાન પદ આપવા સાચું. તે પવનથી વિરૂદ્ધ પાનાર યુરોપમાં તે વળતે એકજ પુરુષ જેમ્સ માર્ટિની (૧૮૦૫-૧૯૦૦) દેશો લેઈ પુકારી પુકારીને ક્યું કે વિજ્ઞાનનાં સત્યો એક નિરપેયગી તો નહિ પણ ધર્મસત્યો તેમાં ઘોળ તો છે. ધર્મ એ માત્ર એકજ વસ્તુ સિદ્ધ અને પરમ છે. આજે હવે મર જોડાઈ પર કોઈ જેના વિજ્ઞાન શાસ્ત્રી પણ માર્ટિનીના તે અભિપ્રાય સાથે સંગત થાય છે. પરંતુ યુરોપી જાનો પ્રમાણ્ય માણસોના પગે મૂકેલા પ્રમાણ તો હજી પણ વિજ્ઞાનનેજ જાનમાં છે. અને આપે છે.

આ પ્રમણે, પ્રેનિસનના "હાના ન્દાના દેવો" એજ મુદ્દિ ઘડી હોય તેવા આશય છે. તે ન્દાના દેવો કોણ? સત્તાન્ધ અને મદાન્ધ ગનેસા ક્યાર, જર, યાવર જોડવાયર એ સપળાઓ તે પ્રકારના દેવો છે. મદા અનુષ્ઠ-*superman* ની બાવના પ્રસારનાર નીચો તેમનો યુરુ થાય. તેમાંજે પોતાનું જ ધારુ કરવાનો મનસુગો કરીને પોતાની સ્વાર્થી રીતો પ્રમાણે ફનીઆને ધડવાનું ગિર્યા મંગત ક્યું. હાલનું ધર્મવિદ્વાન જાન તેવાઓનેજ આભારી છે. કેમકે તે પ્રશુ સંકેતના વિરોધીઓ છે. સંસારાક્રમમાં ધુમકેતુઓ સમા ને આવે છે અને આપણાં જાનની સંધરિત મુખાળાઓમાં તેજાન મચાવીને અદસ્ય થાય છે. પ્રગતિ માત્રના ને દુશ્મનો છે અને મર્ પ્રકારના વિરુદ્ધોનાં કારણ રૂપ અને છે.

અધિમના, કેવળ જરવારી કલ્યાણ જાનથી ચેતી જાને આપણે પણ ને આગથી સંતેરેક વર્ષથી નેમની અમને એમ નાક કરવાનું શરૂ ક્યું ન હોત તો આપણે ત્યાં આજની કુપરાકિપરી દુકતાઓ અને અવસ્થાઓ આપત નહિ.

કાર આશેષે જોગણીસગી સદીની ઘટનાઓને પરિણામે વિશ્વમનુષ્યની પુરાતન બાવનાનો કોય થવા લાગ્યો; તે જોડકે સુધી કે, પ્રત્યોના મહા મંડળ (*Lecture of Nations*) સમક્ષ આજે જાપાને એના કોય નહો કે રંગમેડ નિના સર્વ દેશોની પ્રવતે સમાન પદવી આપવાનું સંકલ્પે મંડા મંડળે રીકારનું નેત્રણે, ત્યારે તે કાપને યુરોપી પ્રત્યોએ કુપરી નાંખ્યો. અને ગવાનું એવું આપવામાં આવ્યું કે તે-કારની તરફમાં જે-અડુ મનિ થઇ છે ને આજની છે. જાતોનું મેનર તે પસાર થવા નેત્રણે! આ વર્તન યુરોપ વાસીઓએ થવા સદમાં ખીલમેલા નેત્રણ અને એક પછી પ્રત્યવદ (*nationalism*)નું પરિણામ છે, તેઓ નથી સમજવા કે અકિતવાની માત્ર પ્રત્યવદ પણ અમુક દર નુરીજ સાચો અને જપોગી છે; સત્તરી સીમા જોગણે પછી એ પતિ દાનિદારક છે. સત્તરનાનો સર્વ એક સિદ્ધાન્ત એ છે કે અકિતજો તેમ પ્રત્યે ખીલતે કુળ દર્ષી પિના આત્મવિકાસ સાધવો નેત્રણે. તે પ્રત્યે આ પ્રમણે નહિ તે પ્રમણે ગયુરની, internationalismની મદાવ અને અન્ય બાવના શી રીને ફગી શકે કે તે જાનના ખીલાકાપ કોય અધ્યય જેની છે. સમસ્ત માનવ જાતિ એક મદા જણ સમાન છે. તેનો પ્રમ પોદાં જોડે જોડે, પોદાં ધણીની દર્ષી કરે અને થઈ નેત્રે આગુચનોક રાણે એ કેમ ખાતરે કે જ્યાં સર્વ અંગ જાણોમાં એકજ રસ વહી રહે છે. ત્યાં તેવો - વિશ્વવાદ શી રીતે પ્રગતિ કે વિશ્વસ સાધી શકે કે સંવાદીત અનુપદ્ય કાલે સર્વ અજોનેક સમનાય આવરંપ છે. તેવો નેત્રણે કોય તરફેજ, આપણે દમકાં જાનમાં માત્ર. તેમ સર્વ જાત પ્રાણીઓ નિર્વર થઈ શકે એમ પણ વર્તે તેને સમાનન મર્ તિહાસનેથી પદમદ દેવ્યાં સત્ય અને પ્રેમને પુત્ર ત્યાં દયાપન દર્ષી જાને, જાનને કદાર અજાય છે. જાનનાં સજો સેવેમાં આગમલ સત્ય સમાને પ્રામાણ્ય મેડ છે તેવો

અન્ય ધર્મસત્તાને મળવું જોઈએ; અને તે આદર્શ નિર્ધાર કરવા માટે પ્રાચીન કાળમાં જોમ ભારતના ધર્મોપદેશો પૃથ્વીના દેશેશમાં ધર્મ ભાવના પ્રમાણમાં અને સુદ કરવા નીકળી પડના, તેમ આજે પણ આપણા સતમહાનને એ બેઉપદેશો આર્તાર્થની પ્રમિદ સુધાર મનાઓના સ્વાસ્થ્ય કાર્ય ઉપાડી લેવું જોઈએ છતાં ભાવના રસ્તે અને આ કાળમાં અત્યંત સુખ થયેન સુખ સામગ્રીઓ પરત્વે તેમજ શીખવાનું ૧) ૨) મેમના કેવળ મહાશુભાર ગવકુરાજ કરના, વૈભવની મધ્યમાં રહેના છતાં નિર્દેશ સિત્તાતિ નખના જનકવિદી પરમ અન્તે ધણે કંચુ ૫ ભોગને કે. આજે આપણા જોમ બીજાઓ તે વાત વિમરે નાખે છે અને તેનીજ આજે એવા પ્રમાણમાં ભોગે વર્ધમાની અમલ છે જેઓ પૂરોપતે, અગેરીકાને, જોરેલીયાને ઓ મૂવા પડેલા આપણને પણ એ મહા સત્ય સમગ્રજો કે મનુષ્ય જાનમાં મુદ્ધ ધર્મ ભાવનાઓજ વેળ છે અને વ્યવહાર દુનિયાદારી રજ્ય સખા એ સર્વ ગોણ છે તેની રીતે ધર્મનો પુનઃ કલ્પ થયો અને કૃષિક એક વરદ સખ પૂનની વેનજ નાથ પામશે ત્યારેજ આજનું કામકામ થઈ-હેતું જગત યાજે નજો અને હિતરોતર અધિક વિકાસ સાધીને ધર્મના હેતુ પર પાડામાં સંકેપ રૂપ થઈ મકશે

ગુજરાતના દેનિસનને કોણ નથી

ઓળખતું ???

મેની મનમોહક, મોઢી કલમને કોણ નથી પિછાનતું ?

પ્રાચીન કવિ કુલુચના, નવકુળના એ

કવિ ન્હાનાલાલ દસપતરામની

નવી પ્રસાદી

ચિત્ર દર્શનો

લખાણના જોડણીજ ઉમંગ છનાઈ અને સુદર બાંધણીવાળા એ પુસ્તકનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. બેજ છે.

અ જને આજ નખો—

મોતીલાલ શામળદાસ શર્મા

પ્રેમસ્થિત રંગમાળાના પ્રકાશક

૨૬, સેન્ટ્રલ સ્ટેશન સુઅર્થ નં. ૬

ગા. ૬ — ગુજરાતના દરેક ગ્રામીણ પુસ્તકો વેચનમાં પામેથી પણ મળશે

આપના ઓળખ માટે ગૌરવે નેમ લેશે

અનતાન

અનતાન-ઉલ્લીને તરતજ બંધ કરે છે.
 અનતાન-ચાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.
 અનતાન-શક્તિ માટે એના જેવી એક
 પદ્ય ચીજ નથી.
 આખો વખત ખોં ખોં કરનારા-
 એએ અનતાનનો તરતજ
 ઉપયોગ કરેલા.

અનતાન-ગાનારાઓ અને બાણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને
 માટે અનતાનનોજ ઉપયોગ કરે છે.

અનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજળ
 રસ આવે છે, અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ દુર કરવા માટે
 અનતાન લોપરવાની ખાસ લક્ષ્યભલુ કરવામાં આવે છે.

અનતાનનું એક પડીકું આજેજ ખરીદો.

નાનું પેકેટ ૦-૧-૦
 મધ્યમ કદનું પેકેટ ૦-૪-૦
 મોટું પેકેટ ફ્રેન્સી પીલ કેચરનું રૂ. ૧-૦-૦

સોલ જોજન્સ, અનતાન જોજન્સી

(અ. આર ચૌખાન)

જુમા મસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ અનતાન વેચે છે.

હાંદગી આગ દરીયા મોટરકાર

અને

એકસીડન્ટ વીગેરેના વીમા ઉતારવાનું
ભરોસાદાર અને સદ્ગુરુ ખાતું.

મેસર્સ ધુરંધર પ્રધર્સ

૭૨, એપોલો સ્ટ્રીટ
ફોર્ટે મુંબઈ.

ચીફ એજન્ટસ:—

ગ્રાલ ઇન્ડિયા યુનાઇટેડ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

નેશનલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

મોટર યુનીયન ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

મીનરવા ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી. ઓફ બેન્ગલુઅર

આન્કા જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

એજન્ટસ:—

કલાધવ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

એકેટરીઝ, ટ્રેડરેસ એન્ડ એજન્ટસ:—

ધી રેપીડ મોટર મરવીસ લીમીટેડ.

મેસર્સ ધુરંધર પ્રધર્સ

૭૨, એપોલો સ્ટ્રીટ

ફોર્ટે મુંબઈ.

૧ અંતિમ આશ.	(કાવ્ય)	જોગીશંકર જોગદનરામ લેશી.	૫૬
૨ નૂના પરિચીત ગુણગ.	'	મનુ ત્રિવેદી.	૫૬
૩ પ્રિયતમના પુનર્દર્શન	'	ગનીદન ન્હાનાલાલ પ્રભાકર.	૫૨
૪ પ્રભાત	"	રમણિક ૨ મહેતા.	૫૪
૫ રમ આગ	"	' નસિની "	૫૪
૬ અકળારતું સ્વપ્ન	"	હચિત	૫૫
૭ હુવરાજની પદસમણી		પાયુભાઈ ગવત	૫૬
૮ વિરહ	(કાવ્ય)		૫૭
૯ શો અદેશાનની યાદ.		અળખાન અ હચુરી	૫૮
૧૦ અંગાર મહિનું પુનર્વિધાન		વિ ૬	૬૦
૧૧ મગ્રાસ ઇલાકાનો પ્રવાસ		મરમાન ૬	૬૫
૧૨ ગ્રન્થ-વિવેચના			૭૦

પૃથિવી વલણ

૩ સાહિત્ય અને સાહિત્યકાવ

જોગમરની ઠવિના

મનુ ત્રિવેદી ૭૩

૧૪ કોનો વાક (આશુ વાલી)

કોનૈયાલાલ માલેકલાલ ગુનશી ૭૭

૧૫ પ્રાન ગિક ટેંક

૮૩

જીજીતરામની જયંતિ

જે સાહિત્ય ભક્તોની જયંતિ

૧૬ માગાર સ્વીકાર

આ નાવિક મુરત વસનેપુરી બાગડ ઉપર આવેલા શ્રી "અંનાવિહ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ગોવિન્દ
જોગાભાઈ નાયકે હાથ, અને શ્રદ્ધાભાઈ લાનભાઈ ઉગરસણિયાએ મુરત, ગોપીપુત્ર
અનાડિયાવાડમાં આવેલી પોતાની પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રકટ કર્યું.

ચેતન

અંતિમ આશ:

:(માઠમાં ચોલશે):

એક જ અંતિમ આશ,
જીવનની

એક જ અંતિમ આશ !

ગ્લાનિ ભયોં દર્દી નયનોને

કયાંય નહિ ઉલ્લાસ

‘એકલ શાંત રહું અંધારે’

એક જ આત્મન નાદ: જીવનની.

કેમ અશાંત અધીર અરેરે !

જનમંડળ સામાન્ય

હમલું એક જ દૂર જવાનું

સમય અનંત મહાન: જીવનની.

કોઈ ભલે ન પિછાને દિલને

મળે ન દર્દ દલાજ

‘એકલ રહેવું’ કાંઈ ન કહેવું:

ઝીલવો આત્મ અવાજ: જીવનની.

નેને લંથું ચેતન ચળકે ને,

હેણું દૂર ઉભસ

આશ નહિ-નિરાશ નહિ-

મારો યશસ્વનો આત્મવિશ્વાસ

જો એક સનાતન હાથ: જીવનની.

ગોંડલ:

૯-૭-૨૧.

ગોરીશંકર ગોસ્વમીશંકર દોશી.

જૂનાં પરિચિત મુખડાં.

અમુવાદક—મનુ ત્રિવેદી.

મુજ બાળપણના દિવસમા,
આનની શાળાકાળમા,
મારે અતના ગોડિઆ, વળી વર્ગમા મિત્રો હતા,
એ સૌ ગયા, નવ કો રહ્યુ, જૂના પરિચિત મુખડાં

મુજ છનનમા હવું હાસ્ય કે,
પીનો સૂર હુ મોજથી,
મુજ હૃદયસાધ્યા મિત્ર સૌ સાથે હુ મોજ ઉગવતો,
એ સૌ ગયા, નવ કો રહ્યુ, જૂના પરિચિત મુખડાં.

એ એકને અતર દીઠા,-
સૌન્દર્યની મૂર્તિ હતી,
તેના વસાયા હાડ સૌ, અખી ન તેની લઈ શકે,
એ સૌ ગયા, નવ કો રહ્યુ, જૂના પરિચિત મુખડાં

મારે બલો એક મિત્ર છે,
રે! મિત્ર એવા ના મળે,
ફૂતબની જન જયમ મિત્રને અણચિન્તબો છોડી દીધો,
ત્યાગી ગયો હુ ચિતવા જૂના પરિચિત મુખડાં

હુ બૂતની માજક બમ્બો,
મુજ બાળપણના ધ્યાનમા,
પૃથ્વી લાગી રહ્યુ સમી મારે રહી ને કાપની
નપની એ શોધતા જૂના પરિચિત મુખડાં

મુજ હૃદયના પ્રિય મિત્ર જો !
મુજ ભાઈથીય વધુ પ્રિય !
મારા પિતાના મુઠ મહોં નાને ન તું જનમ્બો સખા ?
આવી રહી વાનો હવે કનવી પરિચિત મુખડાં.

થોડા જલા સુજગી ગયા,
તે ટેટલાક ત્યજ ગયા,
થોડા ઝૂંટાવી કો ગયુ, સપળા હવે ચાલ્યા ગયા,
એ સૌ ગયા, નવ કો રહ્યુ, જૂના પરિચિત મુખડાં

પ્રિયતમનાં પુનર્દર્શન.

પ્રીતિરસે બરપર, પ્રીતમને દીડા મહે દૂર !

દીડાતો પ્હેર તેથી મળવા પ્રીતમને

હવું તલપવું ફર :

પ્રીતમને દીડા ત્યાં ફર !

નયન હતાં મુગ્ધ થાક્યાં નિહાળી પન્થ,

મળવાને કન્થને આતુર :

પ્રીતમને—

એવે સુષ્ણે શબ્દ સરોવરમાંયથી,

પરખ્યો પ્રીતમનો સર :

પ્રીતમને—

સલિલની શ્વેરપર, કમળને પાંદડે,

જાંસી બળવતેઃ મધુર :

પ્રીતમને—

જળને હિન્દોલ હવું કમળ એ ડોલવું,

હેનાપર ડોલતો ચતુર :

પ્રીતમને—

અધર અરાડી હતી બન્સી એણે અનપ,

અનપ હવું પ્રેમનૂર :

પ્રીતમને—

વિરહતાલું ગીત એ હતો અઝાપતો,

સુણી બની હું ઘેડીનૂર :

પ્રીતમને—

હેણે ગાયું ગીત ગાયું મહે રોલથી,

પૂર્ણ પ્રીતમ ચરે સર :

પ્રીતમને—

પ્રેમતણે આમ યાનાં સાક્ષાત્કાર,

પ્રકટયા ત્યાં રનેડના અંકુર :

પ્રીતમને—

જાણું નહિ ક્યાર આખો સમીપં પાવું,

ચાંપ્યું મુગ્ધ હર સાથ ફર :

પ્રીતમને—

જનાઈન જાનાઈસાઈ પ્રસાદર.

‘ પ્રજ્ઞાત, ’

(યિજ્ઞાસ.)

તિમિર ટળ્યા સુખ જ્ઞાણસુ વાયુ,
અનેગી ઉપાયે જ્યેષ્ઠ આયુ—તિમિર,
‘ચેતન’ હીન પડે નિદ્રાના સુખ સમજામા માણુ,
અપ્ન સર્પા’ ને સત્કુ’ ટાણું કિન્નરના મગગ આવ્યુ—તિમિર,
જ્ઞેષ્ઠિક માફ સગી ગયા સૌ ભારત આસથી નાણુ,
જડતા ગ્વાનિ ફર થયા ને જ્યેષ્ઠ રોગગ વામ્યુ—તિમિર,
ધર્મ ધરી હર કર્મને પચે અરુણે વિપદ અવાવ્યુ,
ધર્મે દીલ શું ? હોય વાટે નાહક માથું જમાવ્યુ—તિમિર.

રમણિક ર. મહેતા

રસ રસાગર.

રસસાગર આ ઉવર્યો શું સળે ?
વધુ’ પૂર ન તોય જીવાય સળે !
રસ એ જીવસા મમ પાન ધરી
કંઈ યત્ન ન તોય જીવાય સળે !
અસમાગર એ નીરખી નીરખી
ભૂની બાન કમ ડો આશ ધરી,
અ પાન કરી અસનાગર
અસમર નની રૂપનાય ચલ્યુ.
અસમાગર એ દગી ઉવરી
મયુગે અ ડે ખાવ આગર રેણા,
તદપી અ એ ન જીનાય મળે !
જીવનાય કદિ ન પીવાય મળે !
અસમાગરુ અ પૂર કયદા ?
અસમાગર નમા અમલન કયદા ?
સુખ આશ અને અભિયાય કયદા ?
રમણિકને એ અદ ! અન કયા ?

“ નસિની ”

~ દૈવિક=કુરુદ દૈવિક-રાગતુ’ નામ*કે અને મનિવા જીવ પ્રદરમાં મરાય
આશ-આશ આશ ગમુ નામ છે અને મરાગ્રા નસાય છે.

અકબરનું સ્વપ્ન.

(અંગ્રેજ કવિવર ડેનિસનના કાવ્યનું અનુવાન-આગળ ચાલુ.)

(" Well spake they, brother etc. ")

૪-પ્રભુકીર્તિનાં આત્મ શુન્ન.

“ તારો ભાઈ ઇશને જો સ્તવે છે :

ત્યાં ફેંછીનો પ્રેમ-લકિત વહે છે !

તારાં ગીતે, સર્જને જેમ ગાળે :

આત્મા શુન્ને, ન્યાં પ્રભુ કીર્તિ રાજે !

“ પ્રભુ ! કીર્તિ ત્હારી ગહન જ વિવેકે ય દિસતી !

સુવિધાઓ બહેતી તુજ સ્વરૂપ પૂર્ણાશજ પ્રતિ :

દિસે અંધારે જો વિજન રણરેતી લઈ જતી :

શકિયે ના બેઠી પ્રણયપદ કંઠે તુજ કરી !

“ આત્મગતિ પ્રભુ જાણે : નતે, ન પ્રભુ, માનવી !

પ્રતિ પન્થી કહેઃ-મારી સદ્ગતિ ! ને જ અન્યની.

“ ગુલાબ શું કમલને “ કુલતું ન ! ” કહેશે ?

“ હું એક રાય ! ” સરુને ત્યમ તાક શું કહે ?

કેરી, કલિંગ ફલ, ફેંકી પડે, શું કહે કે : —

“ હું એક છું પ્રભુ રચ્યું, ધનુ લોગ અર્થે ? ”

“ પ્રભુનું એક ચૈતન્ય, સર્વ વિશ્વે, વહી રહ્યું :

નાહિયે, નાહિયે, કેવું થકકે એક જો નયું ?

“ પ્રત્યેક તારક કહેઃ-હું જ એક સ્વર્ગે ! ”

ઝીકે ન જાણ્યું અહ સંગીન શીદ ગર્જે ?

જો ! જ્યોત તો બળદળે સ્થળ સર્વમાં જો-

પૂજા પ્રણાલી મનુની-રચી સર્વમાં તેહ.”

* * * (આગળ ચાલુ)

—સંલિપ.

યુવરાજની પૃથરામણી.

મા, આપણા દ્વાર આગળ યધને યુવરાજ નીકળવાના છે;—આજ સ્થવારે હું મહારા કામ કેમ કરી શકું ?

મહારી વેણી મહારે કેથ જૂથવી. એ તો મહુને ખતાવ. મહુને કહેને, મહારે કયાં વસ્ત્રાભૂષણ સજવાં ?

મા, આમ નવાઈ પામીને મહારી સ્થામે તે શું બેયા કરે છે ?

એ તો હું સારી પેઠે જાણું છું કે યુવરાજ મહારી ખારી સ્થામે આંગીને બેવાના ચે નથી; હું જાણું છું કે આખના એક પલકાસમાં એ મહારી-નજર આગળથી પસાર થઈ જશે; ફક્ત દૂર વાતાવરણમાં વિલીન થતો વેણુનો સર દર-સુદરથી ડચકાં ખાતો ખાતો મારી તરફ આવશે.

પણ યુવરાજ આપણા દ્વાર આગળથી પસાર થશેજ, અને હું તો એ દશુને માટે મહારાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરીશજ.

મા, યુવરાજ આપણા દ્વાર આગળ યધને નીકળી ગયા. પ્રભાતનાં સૂર્ય—કિરણ ત્હેના રથમાંથી અખકતાં મહારા તરફ આવતાં હતાં.

મહેં મહારા અખચરથી ઘુંઘટ દૂર કર્યો; મહારી ડોકમાંની હીરાકંઠી ખેચી કહાડીને મહેં ત્હેમના માર્ગમાં ફેંકી.

પણ મા, આમ જ્ઞાનંદાશ્ચર્ય પામીને મહારી સ્થામે તે શું જોઈ રહી છે ?

એ તો હું સારી પેઠે જાણું છું કે તેણે મહારી હીરાકંઠી ઉચકી ન લીધી, હું જાણું છું કે એ તેના રથનાં પૈડાં તળે કેચરાઈ ગઈ હતી અને ધૂળપર ફક્ત એનાં રક્તવર્ણાં ચિહ્નોજ પડ્યાં રહ્યાં છે; અને કોઈને ચે ખબર નથી કે મહારી એ લેટ શી હતી, અને કોને માટે હતી.

પણ યુવરાજ આપણા દ્વાર આગળથી પસાર તો થઈજ ગયા, અને મહેં પણ મહારા હૃદયપરનું રત્ન તેના માર્ગમાં ફેંકયુજ. ✽

અચ્યુભાઈ શાવત.

—વિરહ—

સખી માધ વિશે મ્હારે મુખે, દુઃખ પડીઆરે રાધે;
 કાળ અકર નર ઉલટા અંગે થાસ ન માય. ૧૪
 જોવું ન થયું જોવાકરું રાક્ષસી થઈ રાત
 બાત પડી મ્હારી જાતમાં ન લડે મ્હારો નાથ ૧૫
 પાતળું અંગ પક્ષંગમાં રોજ જોડાતો સાંજ
 આજ મ્હારે શા કામતો ન મળ્યા મનરાજ ૧૬
 મ્હારે જોમન જીજલ થયું સુકાકુંબ ઉરજ
 માધવ વિના કાળ મ્હાલશે મનમયની ફાજ ૧૭

સુરત સુખ વિશાળા
 સાંભળો ત્રીજા પાસા
 સુકુતી કુસુમ માલા
 વેહેની નીશ જાલા ૧૮
 નીરખીતાં તન નીચે
 આંસુડે અંગ સીચે
 વેહેની સખી હવે
 બેઠબસી જોલાવે ૧૯

દ્રાગધુ ફૂલો એલકી લમી લુમખે દ્રાશ
 પાંદડે પંખી રમે ન ગમે હરિ વિનાખ ૨૦
 મન ભરી જોવું રે આંખડી વાંકડી થઈ દેડ
 જાંઘ મનમય કડી રે આંખડી વેણુ હીડે સુવેશ ૨૧
 મધુકર જોલે રે કોમીલા લાગે આપણુ કોર
 કારકર શુક સારિકા હાં નવી નંદ કિશોર ? ૨૨
 અખીલ શુલાલ હડે થણું વાળે તાલ મરદંગ
 વિકૂલ વિના વસંત શો દાર કુપળો અંગ ૨૩
 રંગ કશો રે કેસર તણા ગાવે રાગ મદ્દાર
 ફાળુ વિના કથુ પણી રહી કડ રે વિગાર ૨૪

તન મન મન બાગે
 હારનો બાર લાગે
 વેહે આકલ થામ
 અંગ સુકાવું જાય ૨૫
 નીપટની રવી રી એ
 આંસુડે અંગ વીરો
 રાંશી મુખી છે પાસે
 સતેદ વાધશે માંડે ૨૬

એ અહેસાનની યાદ.

લખનાર:-અખબાર અ. હજુરી.

મારૂં મુદતકે ફવા મુલકા વોહ પયદા મુલક.

શીરતો ક્યું હમ ન નીમલે અઝાઅરમા ટિવકા.

પુસ્તકોમાં અહોનિશ માયા ખોસી જાતે વિજના કુષ્ટ બેઠો જાણવા મળતા મુશ્કેલી, નવવિકસિત કુસુમના પિયુષરસનું પાન કરનારા ભોગી જમરો, કોઈક ત્યાં છુલેછુલના મુંદર સરોવોના કપાસમાં, આવો, આવો, અને તમને એથી સ્વર્ગના જેવી મીઠી યોજ મળતી હો પણ એ મજા મારા શુદ્ધ હૃદયને મળી છે, મારી જરૂર પડતી જીવનને નવચેતન આપ્યું છે, તે આગળ એ સર્વ તુલ્ય છે અહા, મી મીઠાસ જાતે હૃદય ચોટી જાય છે હા, તમે ક્યાંથી જાણો કે સો આનંદ મને પ્રાપ્ય થયો છે. હું નમે ક્યાંકથી ગઈ તમને શું તાર પ્રિય છે? તદ્વિતો જાણ્યો તો તમે પણ રસજોષી થયો.

એ મહાની નારીક મીના જાનના શાલી મેજામાં વિવાસ પ્રિય શાહનંદા સહીમની પ્રેમસુષ્ટિમાં વાતો કરી આવેલ મુશ્કેલી ના, થાને ખાતી ફોરી હકમાં આખી સ્ત્રીગામખી રમી આવેલ રસિકોના, અંદર જાનના રનીલ તવાજ વાહલેદગ્યીગાહના ફેર જાનવાળા જલમાઓમાં સામેલ રહેનારાઓના જાણી - આતમાથી પુછો

તેજ, હમુર મયમ ન્યોનની તાલોરશીનો ખુશ હામ હતો ત્યારે આખા દિવસ તેમજ ફુવાના દિ ખુશમાથી સંખ્યાલમ લોકો ટિકટી, આમને વગેરે પ્રખ્યાત રમણો નીકાળવા હતરી મડયા હત. મોખા મારે તરફ લોવાના ટોળે ટોળા, પુરાનન કારીગરી અને મોજવાદ જલોજવાળીના રમણ રમ જેવો, મનેજી, અને મજાજીએ વર્ગે, અર્થાતિક વસ્તુઓ લેવા નીમી મડયા હતા આવા જાણિક સમતા અને હમુરી આગળથીજ જમ હતી માત્ર મારા નેત્રો પરિતાના પરિણામ પણ ઉપર જોડેલા પાથી, જન અસ્તી હવું મારા મિત્રોના આમલથી દુ પલ તેઓની સાથે આગરા મંદીર ની નિવ મના લેવા નીમતા ફરતા ફરતા, તાજમદેવ આમળ આતી પડેલ્યા મોમેરતા મુલાખ, જામોમરા ત્યા દેનીના હોદવાળા, મદ સમિતીની લલિત હજોરમાં આનંદથી મુલકા હતા અને યમુના ઉપરનો વાવુ મોતે સપુર મુશ્કેલી ઉભી થતા મુશ્કેલી જિજાસને તાજી જમતા પ્રાણે જાદા ફોલોતી કાજા દ માતીએ લેવા હતા ફોલોતા દોડા અવરા ખરીતી તાલમીની અરખમંદની આરામમાદ મુખા દર ના મારા મિત્રો મદતીથી મજર મુશ્કેલી તાલનો જીએ લાન લેવા આગળ વ વાદ દુ ત્યાની ખુશુરીથી આકર્ષી, દિવાલો ઉપર લખેલી પાક કોલાનની આવનો, ત્યા સરોવાળી મહેલી પેલ મિત્રો નિમજવામાં નિમજ દનો, જોવામાં ફોલી ગળના અઝમજાદનો આવાજ આવો દોડી જવા માત્ર અરખાવાની મુંદીએ દાખા મુલકી કાળ લાઈ અંદર દાખલ માત્ર ખુરખા ખોલી નાખ્યા.

મહાદા, આ તેજ પાવ હતી જેલે મારા રવજાવના અલખ પરિવર્તન ક્યું છે જેની વાદ અવ ના નીમતી સાથે નથી નેમોપર કદિ ફેલા એક દખર મારો સારો રિવા રતી મદ, જો અમવાજ જાનની દોષ માદ, તનજાદમાં તેમજ અઝ પરા ફરતી મારું દિલ એવા તાર જેમાયું. મને હમુર મે નવર ફોલી હવે પણ નાજમાદ દિલ ન માન્યું, આખરે તે મુશ્કેલીએ સમથી મુખ ફેરવી મિત્ર અને મેતાનું મારું ફો લાદો મારી મદ મારો આજકથી મલખ મદ-અઝ પાદ. માર હવે જોડી અમિત મનનું હવે અને મરમો પદ ને પરી મુશ્કેલી લેવા કમુખ પતી મદા, જો મે વખતે ફેરવે

નરના મળ્યો, ખાધોને મોક્ષ મળ્યો. મરતોને મસ્તીદા — ક્રીડુ ખીર મળ્યો તેમ મારી યોગચર્યામાં મારા બુલંદ ફિરોગને તે મધુરીનાં પુનઃ દર્શન કર્યા તેક મળ્યો અચાનકે મારી દિધી ત્રીજી પોલા બરીથી લઈતા મુલાખી રંગાંબ કપર પડી. તરતજ દોરી ડાંગણી લઈ મારા દોઢા પર તે લાખ્યો. એમ નિર્ધર સૈયોદ — વાંધારી જાગમોથી બુલબુલને પકડી પાંજરામાં કેઈ કરે છે અને મેલિ મળનાં તીર માફક નાહસે છે તેમ હું કમલ આપવા જોતો હોના કે તે ચિત્તવાર, હા હું બુલ નથી કરતો તે વખતે માંડે સિંચાઈ, માંડે હલો માંડે હલ્ય કાખુમાં હલો, તે મારી સમીપ આવી. તમને તે વખતના આનંદનું શું જ્ઞાન છે. તે મુન્દરોચની કોમળ કંઠે મુશકેરાઈ જોડી, “જનોબ, આજે તકરીફ લઈ મુજ નાચીઝ પર અહેસાન ક્યું.” આ મોજા મળવા પે હસી લગાપ આપ્યો, “સાહેબા, આજ ત્યારે એને અહેસાનનું માનો છે તે અહેસાનને બહોળાવાળે એ દેવેકે હનસાનની ફરજ છે.”

આ ક્ષણથી તે મુન્દરી લગજત યઈ લગાપ ન આપી સકી. હું વધુ વાર દિલગર મણુ ને રૂખી લાડ્યો. ધનમાં લગજનાંક પેદા થઈ. એને મારા બુલ પાસમાં જોયો, એના દિવ્ય આંકો પર આસ નોટયા. તે વખતે સ્વર્ગનું મુખ પણ લુગ્હ હતું. બસ, દોઢો ખસવાજ ન આહુના હતા. પણ એવામાં બહારથી કાંઈ કમળગતે અપાજ લીધો, “રેહઅફઝા, કેટલીવાર કમલ મળ્યો કે નહિ ?” મારી અનિચ્છાએ એને ઝાંઘી પડી. તે ગપ. અને મારી રિષતિનું બાન ત રહ્યું. મારા મિત્રો પાછા આગ્યા અને પ્રશ્ન ધેધે, “કેમ, બંદીર, આ તોત્તલી શિલ્પકળાથી મુખ યજ તમારા ભાવિ પરિનતું સ્મરણ આમજ લગવરો ?” અફસોસ, તે લોકો સ્વાંથી લજ્જે કે ક્ષીરે કંઈનીસ — પારસને સ્પર્શ થયો છે. તેની ચાલી બલ ખોમાઈ જાય છે, સેમેશમમાં ધીજળી રહે. તનમનાટ થાય છે. ભરે, સમાજ મારે મારે હજારો કક્ષતા કરે, હું તો મારો અહોભાગનું વર્ણન કરીશ. મારો હંદગી મારે એજ શુખ સમૃતિ બચ છે.

વહોદરા અને પોરબંદર રાત્રીનાં કેળવણી તથા લાખગેરી ખાતાંઓએ સત્કારેલ
 શુજરાતમાં નવચેતન રેડતું એકલું સામાજિક માસિક
સમાજ જીવન. વાર્ષિક લગભગ રૂ. ચાર
 વી. પી. પી. થી રૂ. ૪-૪-૦
 જીવનના ગહન લેહો ઉકેલતી. વિશુદ્ધ પ્રેમના અતૈકિક દર્શન
 કરાવનાર. સ્વતંત્ર નવસકથા
અધિકાર પર પ્રકાશ. કિંમત રૂ. ૧-૮-૦
 સૌ જીવનના અતિ ગહન પ્રશ્નોના ઉકેલ બતાવનાર
અખજાની આત્મકથાઓ. કિંમત રૂ. ૨-૮-૦
 સંસારની કાળી ધોળી બાલુના તાદરશ ચિતારો રજુ કરનાર
વિશ્વલીલા. કિંમત રૂ. ૨-૦-૦
 આત્મ તથા હિન્દી મહાપુરુષોનાં બોધદાયક રસિકાં જીવન ચરિત્રો.
આદર્શ ચરિત્રાવલિ. કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
સમાજ જીવન આંકિસ
 ૧૫૭૫૬-સુતાંલવાદી મુખર્જી નં. ૪

સંસાર મંદિરનું પુનર્વિધાન.

(ગતાક્રના પૃષ્ઠ ૨૧ થી સંપૂર્ણ.)

પરંતુ આપણે તો જગતની પુનર્વિધાન શક્ય છે એટલું સ્વીકારી લીધું છે તેથી માર્ગ મોકલ સહારનો વિચાર અગત્યનો છે તેવી પુનર્વિધાન આપણે ઇનિહામમા પહેલીજ વાર ક નથી. સંસ્કૃતિય દૃષ્ટિએ તે ઈગામા ઘણેનું નર્મ દૂર નથીએ તો પણ જ્યારે જ્યારે ધ્યાનિ થઈ ત્યારે ત્યારે અર્થના અબુત્યાન માટે શુદ્ધ, શકર, કાષ્ટ, મહામહ, અ ઇત્યાદિ અર્થના પુરુષગતોએ પોતાની અત્યુત અને નિગ્ધ વિભૂતિઓના બળે શું સંસાર મંદિરને યરીથી રડવાના મહા પ્રયાસો કરેલા જાણીતા છે. પરિશિષ્ટિ તાત્કાલિક અને મર્યાદા પશ્ચિર્વન કરતા માટે તેમ જ કોઈક અવતારી મહા ધારનાર છે એવી ઘણાંક મનુષ્યો અને મંડળોની માન્યતા છે. આ વિષયમા બૂનકાળ અનુભવ વિચારતાં એટલું સૌ એકદમ સ્વીકારવું પડશે કે અનારધારી મહા પુરુષોએ પોત સમયની દુનિયાને તો પચી નાંખી હતી અને પોતપોતાની નમાજ પર અમુક સમય સુધી તેમનો પ્રભાવ સમજનાથી જાણ્યો હતો. પણ એજ અનુભવ ખીજુ એક કડકું સત્ય પણ શી ઇન્દ્રિયશુદ્ધિઓની શક્તિ સમય જતા પરિશિષ્ટિ અને પ્રમાણમા અગ્રજી માધ્યમ પડી છે તાના અતિ મ્હોટા ભાગે તેમના ઉપદેશની આજ બાવનાઓને વિસારે નાંખીને, પોતપોત સંકુચિત સપ્રણયોના કર્મ કાંડમા અને ધર્મ વિધિઓમાજ પ્રત્યે શોધવાનાં ફાકટ ફાંકાં મ છે. નવીન જગદગુરુના સગધર્મ પણ તેજુજ નહિ અને તેની શી ખાતરી? આ પ્રશ્નના ગમ એક ખીજુ પ્રશ્ન રહેલો છે મનુષ્ય-પ્રાણી અમારથી સંપૂર્ણનીય (perfectible) છે કે નહિ મહાગુરુઓએ ક્યારેય સત્તાન મગ્યેને મનુષ્ય જાતિનો મ્હોટો સમુદય તપોગગ મસાગ વનમા કરેલા તપન, તપોગગની-પરુષ પ્રીતી ભે-અને જીવનમા તેના સ સાક્ષાત્કાર સ્વીકારે તો મંમા દિસે ઈસે વધારે પૂર્ણતા આ માટે પ્રાપ્ત કે જાય નહિ એ સમજવું નથી પરંતુ તેમ ન જરે તો તો અત્યંત કાળથી આપણું આ સસારજ એમ ને એમ નિગત કર્યા કરે અને માનવી માટે આ લોકમા તો કશી આશા નહિ. આજે જેઓ પુનર્વિધાન માટે પ્રયાસ કરી રહ્યા છે તેઓ તો એમ માને છે બાહ્યમા માનવ પ્રગતિ અગ્રજિય નટે તેની રીતે જગતની ગતિ થવી જોઈએ. આપણું કે ધારણુ સો પચાસ વર્ષ પડી ધ્રુવ મગસાનું હોય તો પડી કા—લક્ષ્મી ભિક્ષિ માટે આટ બધો શ્રમ લેવો? તે લક્ષ્ય જગતની માગ સ્થૂન પ્રગતિને અનુનહીને નિર્દર્શન થયું નથી અનુ તરીકે જન્મ ધર્મ પડી આત્માએ જેટલો વિદાસ આ લોકમા જ સાધવાનો છે. તે વિદાસ પચમા ક્યારે પોતે જે સ્વમ વિદ્યમયોઓ સત્તરમુ મગ છે તે વિનાનાં એકે એક મનુષ્ય અને બજર્જનન બધનેને તોડી નાંખીને સસારજીવનને કુદરતી અને રસમય બનાવડું નવમંસાગના બાવનાશીય વિધાનકેનું કનન લક્ષ્ય છે. જેઓએ એમ માની મનુષ્ય કે કે પોતે જનના વાતાવરણમા અને જે દુનિયામાં કંઈપણ અને જ્યાં તેજ સૌથી મરસ તરીકે સ્વીકાર જોઈએ, તેઓ આ બાવના ભિદ દગવાના માર્ગમાં જાણીને કે અભાગના પચરૂપ થાય છે. મનુષ્યોમાં ખીજીઓની માથે જગતમગતા ગદ્દ વર્તોનો મમાવેજ થાય છે. “અનુભવી વરીય” ન.

પોતાનું "કર્તવ્ય" જાળવતી વેળા તેઓ ઘણી વાર સમસ્ત માનવ, જાતિના મહા વહીવટને બહોળી જાતી બચાવ્યા છે. તેઓમાંના ડાઘકોઈ સાચી નિષ્કાયા અને શુદ્ધ હૈયુથી આત્મ વર્તન, ગતિવૃત્તિ દર્શાવે છે. સમગ્ર શક્ય હોય, અને તેથી જ આદિ સ્પષ્ટ કરી દેવા માણે છે કે આ દીકરાઓ પદ્મવતી સંસ્થા સામે યાગ છે. અપવાદ રૂપ અને નિર્દોષ, ઉદ્ધૃત વચની વ્યક્તિઓ સામે નહિ. પદ્મવતી સંસ્થા એવી ચીજ છે કે તેમાં સ્કાંડ તેમ કોઈક વાર ચોળ વર્તના માણસનો પણ સમાવેશ થઈ શકે. પદ્મવતી કે વૈષ્ણવ હૃદયનો વિષય છે, શરીરનો નહિ, એ કથનની સાગીતી તરીકે સૌન્દર્યનાય જેવા નિર્લેપ યુવાનનું દર્શન આપી શકાય.

આ પદ્મવતી ગંડ્યાએ જાળવના જન્મકાળથી જોડેલા કેર વર્નાઓ છે અને જે જે હૃદયગ્રાસ અભ્યાસો માનવીના પરમ પવિત્ર ગૌરવ પર કર્યા છે તેની પાસંકયા વાગેરી જાય તેમ નથી. આત્મા જાળવતી અસંખ્ય નિરાશાજનક અને નરક સમાન સ્થિતિ કુસાની જાળવણીમાંથી તે વળી, અને જે પૂર્વજોની કાલાતીત છાવન રીતિ તે વળી અંધપણે પોષ્યા કરી તે પૂર્વજો મુક્ત થઈ શકે તેમ નથી. તે જીવંત અને પ્રાણુ-સંસ્કૃત છાવનરીતિ તેમને પોતાને પોતાના સમય માટે ભલે સ્વેચ્છા અને સર્વાંગસુદૃઢ લાગી; પરંતુ કુવાનોના ઉત્કર્ષાગિત્તરી આત્મા પર પણ તેની તેજ છાવન ભાવના અને છાવન વ્યવસ્થા તેમજ કૃપામાં જાણકારી અને મુરીડોષીને વગવાડામાં આવે છે ત્યારે તો તે આચરણ આચ-આચર્યોને પ્રમુદોદી દેવા એ એક સાવ સદા સત્યવૃંદ કથન છે કારણ કે પણ પ્રગતિનો પ્રેમી છે, આ વર્ણનો દેવી છે. જ્યારે હોય ત્યારે કુવાનોની સાદસરતિને શકવાનો યત્ન કરવો, જે પૂર્વજો સામે તેમના છાવન પર્વતનો સંબંધ છે. તેની અર્ચામાં તેમની મરજી સરખી થે ન પૂછવી તેની મરજી જાળવવાનો સ્વેચ્છાપ્રયાસ થાય તો જાણના વરતાવીને કુવાનોને ક્યાંની દેવા ને દક્ષક પાડા, તેમના જોતમાં જાણે બુધે જાણે હોય આ પોતાના જોતમાં કડાપણનો સ્વાદિષ્ટ પાષાનો જ બધાં હોય તેથી રીતે તેમના વિચારોને સાંભળવા પણ નહિ અને ગમે તે રીતે, ગમે તે જોગે, પોતાનો કદકો ખસે કરીને ક્યાં રહેવું, તથા આવી બીજી અનેકોતક સત્તાત્વ રીતો વડે તેજોનાં દેવદીપાં માનવજાતને એક વહીવટમાં કોડીની કિમ્મતની કરી નાંખવા-ખા સંપન્નો અવમ પ્રવૃત્તિઓના આદરનાર અને ઉદરનાર માણસો પ્રમુદોદ નથી કરતા. તો જોયું થું કરે છે? તેઓ કથરની દષ્ટિમાં નિર્દોષ છે એમ કયા વિચારશીલ માણસથી કદી શકશે? શરીરની કથાકને જ લીધે 'જહેડેરા' ગજ નાર આપા માણસોને માટે કુવાનોનાં પુણ્યવાંજુ, પ્રેરના વિગાસ હજોત માર્ગરતિ પણ ક્યાંથી રહે? અને જેટલી રહે તેટલી પણ ઉપાકર જ હોય, એકતરફ કે કાણુમાંથી કોગેની ન હોય. શુદ્ધછાવનના અને સમાજ છાવનના બુદે જુડા વાસતાવડ છાવનેને લીધે સમજેલા અસંતાપનો અગ્નિ અત્યારે કુવાન હૃદયોમાં કુવંધાઈ રહ્યો છે; જાણા કુબીની મુદ્દકાદાડીને એ વિનાશ કે વિપ્લવનો કારણ જૂત થાય ત્યાર પહેલાં તેને છાંડીત મના કરતા જેટલું સુત્તરીકણુ આ તેમ જ છતર દેશના સમાજ સરચારામાં રહ્યું હશે તો જ તથા ક્યાંના પુણ્ય પ્રજાતને કમર પણ સર્જ સત્કારવા તૈયાર. કયો અજોગો તે કુવાના પૂરા આચર્યોના માટે કુવાનો કરતાં કુદ્ધોમાં વધારે સુદરનાપણું છે એમ લાગ્યા વિના રહેવું નથી. પરીક્ષા સાંસ હોત તો જાણકારના કે કુવાનોના નરસાવણુ માટે કિસ્મત કુવાનું કારણ જ રહત નહિ, આ વચને આચર્યો છે પણ દરીકો, થોડે પછે તેને પાસે કરી રહી છે.

વ્યવહાર પૂર્વકની આ આલેખાવસિના ઉત્તરમાં એટલીજ વ્યવહાર સિદ્ધિ વાસ્તવિકે ખતેલી હકીકત ટાકનાંની છે કે, માનવીના સ્વભાવને “યદ્યપિ”ના નહિ પણ તેની અણુખીલી કળાએને ખીલવવાના આવા યત્નો આજ પહેલાં ઇતિહાસમાં અનેક વાર થયા છે અને એજવતે અંશે સફળ પણ થયા છે, તે ને યુગોની નિષ્ફળતાનાં કારણોને ધ્યાનમાં રાખીને આજે અધિક વિશ્વ પ્રાપ્ત કરવાનો છે, તેમ થતાં જે અપૂર્વ, સાચો સંસ્કારી નવમાનવી અવની - પર અવનરશે તેના નાતિકે લક્ષણોનું કિંચિત્ દર્શન આ પ્રમાણે થઈ શકે:-

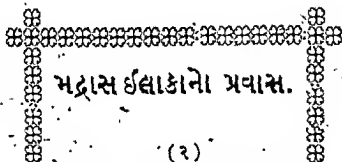
તે નરોત્તમ જીવના સકુલે પ્રસંગોમાં-કુટુંબ વહેવાર, સાંસારિક મનન, કામધંધો, રાજકાર્ય સર્વમાં સામાન્ય રીતે જગન્નંત્ર ચલાવવામાં-કેવળ દુનિયાદારીનું એક તરફી દ્રષ્ટિબિન્દુ ધારી તે ચાનખેરી (cynicism) નહિ આરે, પણ જાવના પ્રધાન વ્યવહાર દ્રષ્ટિથી વર્તશે. આજ સુધીના ધણાજમ જાવના સફલતાએ સૌથી જબાર ભૂલ એ હતી કે પૃથ્વીનાસીએને અગ્રપટ્ટી રીતે તુરગ્ગતીને વોભખા ન રિડયાં કયું. એ વચવા પ્રત્યાધાતરૂં ઉપર ઉંચેખી તે જ્ઞાન વૃત્તિ જન્મ પામી કેમકે મનુષ્યો જ્ઞાનના દર્શના દેખીતા પરાવ્યથી પોતાની જડચિયતાને વધુ કેળવનાં શીખ્યા, પણ ખરું જાન જાના મારે ઉચ્ચ લક્ષ્ય, મનોરથ તેની સાથે નિર્મળ, ન્યાયમય વ્યાકાશપણો સમન્વય આવશ્યક છે. આ સ્થિતિમાંથી પરિણમતું સમનોષ્ઠન જે નવમાનવીનું મહત્તરું લક્ષણ છે. ને લક્ષ્ય વિશેષ વિગત પામીને રિપર યતું જશે તેમ તેમ જુઓની અનદૃષ્ટિ (vision) ઉડશે, અને એ રીતે પ્રમાણબુદ્ધિ કેળવતા આજના મગણિત નિરર્થક કષ્ટો શમશે; નિર્માલ્ય અને ધૂળ જેવી વસ્તુઓ પાછળ ધેવા ખતવાની દેવ પણ કળી થઈ શકશે.

નવયુગમાં સંસ્થાઓને તેમનું યોગ્ય જ્ઞાન આપીને સંપ્રદરશે જ ગણાશે. માનવ પ્રગતિનો સંજોગ આધાર તેમની પર જ ગણવાની મૂર્ખાઈ કાઢી નહિ કરે. નેમના અંધ પૂજા કે અતિદાસત્વ નહિ ચાર્ય. જડતા ત્યાં મૂળ ધામીને મનુષ્યોનું ચેતન હરી લે ત્યાર પહેલાં ‘સંસ્થાઓની યોગ્ય, આમાવિઠ મર્ષદા સમજવારા સ્ત્રી પુરો તેમાં જૈન્ય પ્રમાણ એકરૂપતાના અને જમાવવાના સંજોગ પ્રયત્ન કરશે.

વૃદ્ધ યુવાનો સંયમ જે આજે યુદ્ધના એક પક્ષે સમાન્યતા અને આર્થ બુદ્ધિ તથા ખીજે પક્ષે રિવેકલી દાસત્વ અને કૃત્રિમ વિાવના પાયા પર રચાયેલો છે તેમાં મહાન મૂલ્યગુન-પરિવર્તન થશે-યુવાની જરૂર જ પડશે, જે માણસમાં માણસાઇ રહેવા દેવી હોય અને તેની માણસ તરીકે કોઈ પણ કિંમત સ્વીકારવી હોય નો. તે સંજોગમાં ખરે પક્ષે સહીય, સ્વેચ્છા સંમતતાની, સ્વાતંત્ર્ય અને સાચા સ્વિકૃતી, “બુદ્ધિમુગ્ધતા” અને સંપૂર્ણ સંસ્કારિતાની કાપ પડી-રહેશે. આજની જેમ જુવાનોની જીવનશૈલીને સદા તે યુગમાં નહિ બેલી શકાય તેમનો ઉપયોગ કોઈપણકે અને સંતાનોત્પાદક યંત્રો તરીકે કન્નાર વડીલ નામી વડીલોને દાના હોનાને દાવો કરનાર તે નાદાતોને તેમની બેઠક, બેસરમ ઉજાવવા અજનાવવાની છૂટ બેગમાત્ર પણ નહિ રહે. અને વર્ગ મહાન સમાનતાની ભૂમિત્ર પર રક્ષીને પરતરતું અંતર પ્રીગા, નહિ કે પોત પોતાની નિર્લેખ અસ્તવ્યને રમાયેલા ક્રિસ્ટ રહેશે.

કુટુંબમાં નવયુગનો મહા મનુષ્ય એટલે સંસાર ધર્મને સર્વથાહી દષ્ટિથી પ્રીતનાર સંસારચોખી. યોગમાંયનાનાં કિંચ તત્ત્વોને આગ સુધી વ્યક્તિઓએ નિજ જીવનમાં જીવી ખેતાવ્યા છે. પણ આપણા નરોત્તમ તો તે તત્ત્વોને સામાન્ય માનવજીવનમાં અવતારીને સિદ્ધ કરી દેખાડશે. નિલ જીવનમાં પળે પળે, મનોરથ અને વ્યવહારના સુન્દરતમ મિશ્રચુરપ આ સંસાર યોગ સાધવા આતુર અને યત્નશીલ રહેશે. અખંડ, ઓઝસ્વિની સ્વાતંત્ર્યવાલા હોતે હરે જગશે. હોનાં નિર્મલ નયને અદ્ભુત ગ્લાનપ્રકાશ ફેરી રહેશે. મનુષ્ય જીવનનું જે પરમ લક્ષ્ય, પ્રભુનાં દર્શન નહિ, પ્રભુત્વનાં સંવેદન, હોતે તે નિરંતર દષ્ટિ—સંમિષ દારો, અને સ્વજીવનમાં હોતે સિદ્ધ કરીને માનવ પ્રગતિને હોવા સત્ય, અઘટ, લિખત માર્ગે દોરશે.

વિ. ૬.

મદ્રાસ ઈલાકાનો પ્રવાસ.

(૨)

પ્રાચીન મન્દિરોઃ શ્રી અરવિન્દ ઘોષ.

ચિત્રખરમ તા. ૫-૧-૨૧.

સ્નેહીયર્થે હીરાલાલ.

આજ એક દાગળ તમને ખીરો છે. આ દાગળ ચિત્રખરમ રોડનાના વેઈટીંગ રૂમમાં બેઠો બેઠો લખું છું. ગયા દાગળમાં મરાઠના પ્રવાસનું વર્ણન લખનાં અધિવાદ શ્રી. અમરદાર, અને મોડરેશની ક્રેન્ડરન્સ વિશે ઉલ્લેખ કરી રહ્યો. તે બંધી બાળતો ઉપર નવરાજ હોય તો ધણું લખી શકાય, પણ હવે પંખી જેવા મારા પ્રવાસમાં તેની નવરાજ ક્યાંથી મળે! જેમ ચિત્રકાર રંગો પુરીને આખું સંપૂર્ણ ચિત્ર બનાવવાને બદલે માત્ર રહેત આંખેથી સંતોષ માને તેમ હું પણ મારી imprecisiveness તો સામાન્ય વ્યથા આપી સતેષ લઉં છું.

અહિં અમારો હેઠનાં જે વર્ણનો એક મદ્રાસી ઘરાબ છે તેને પડેલી તોર મગવાનું બન્યું. નેના પરિવર્તી મારા વેપારમાં મને ઘણું બજવાનું મળ્યું. એટલુંજ નહિ પણ બીજી રીતે પણ મને આનંદ થયો. તે મેટ્રીક સુધી બચેજ છે પણ તેનામાં મેં બહુ જી સંસ્કારિતો અનુભવી વેપારમાં જાડુ ધમાક કે તૃષ્ણા નહિ. સાદું જીવન તેથી શાપ એટલી કમાણીથી પણ સંતોષ માને, તદ્દર્શન શકેલા અદેવતાદત્તો તે વ્યસત લગ્યો. તે એક વિદ્વાન આદ્યજુને યુર તરીકે માને છે. તેની પાસે નિરંતર તે અવ્યાપ કહે, નવરાજના વખતમાં તત્ત્વજ્ઞાનના પુરવડાં વાંચે, આવે

* "With flame of Freedom in his soul,

With light of knowledge in his eyes."

—Simonds.

માખન વેપારી વર્ગમાં મળવો દુર્લભ! ઝરીના વેપારીને લગતી ફેટલીક ઝોરીઓ જોઈ, ટુલાક વેપારીઓ ને મળ્યા. આ બાળુ ઝરીના ઉઠાવ બહુ છે પણ અમે મુંબઈના વેપારીઓનું આ બાળુના વેપાર વિશે ફેટલું અજ્ઞાન છે તેની અહિં આગળ પછીજ ખબર પડી. અમુક માલ બહુ ચાલે છે એમ અમળને અને મુંબઈમાં ફેટલોક સંગ્રહ કર્યો છે તેનો અહિં ખપજ મળે નહિ. બાળુના વેપારી ઝરી બનાવવાની અહિં પહેલ વહેલી ફેટરી જોઈ. તે જોતાં મને બહુજ આનંદ થયો. એક મદ્રાસીએ આ હુતર શિખવામાં ધણી મિસ્ત્રન ગુમાવી છે. અત્યારની લથલ પાથલના કાળે તે ફેટરીનાગણે એટલુ ગુમાવ્યું છે કે તેની ફેટરીના સંચા અને મકાન ભિરાચ તેની પાસે કાંઈ નથી રહ્યું અને તેથી ફેટરી તદ્દન અંધ રહે છે. આ માણસને પંદરથી વીસ લાખની બરડ છે લીમીટેડ કંપની કરવા પણ તૈયાર છે.

મદ્રાસ શહેર મને મુંબઈથી વધારે ગમ્યું. શહેર મોટું ખડું છતાં મકાન કે માણસનો એવો ભગવો નહિ. જે માળાનું મકાન બાગેજ દેખાય. શહેરની બાધણી એરી કે જુના પકવાનો બહુ સંભવ નહીં સમુદ્ર તટનો બહુજ સુંદર. હિંદુસ્થાનના બીજા કોઈ પણ શહેરને આવો તટ નથી. મદ્રાસ શહેર પૂર્વાભિમુખ સમુદ્ર કિનારે વસેલું છે. કિનારે કિનારે માણવાના માણસ સુધી ઝીણી-ઝોખી રેતી કોઈ ઠેકાણે કીચડ નહિ કે ખરાબો નહિ અને સમુદ્ર પર તો આપણા મુંબઈથી જુનીજ જાતનો સમુદ્ર પર એકદમ લુચો લાગે અને આખો સમુદ્ર પર જોતાં ધગધગ નહિ.

મદ્રાસમાં જે પ્રાચીન મંદીર જોયાં. એક પાર્થસારથીનું અને મીચું કાપોલેથરનું. બહુજ મોટાં, બાંધણી સારી અને બચ્ચ, પણ મૂર્તિ જે ભાગમાં આવેલી હોય ત્યાં બહુજ અંધાર, એન-ધીને લીધે ચીકાશથી ભરેલું. પાર્થસારથી એટલે કુજી. તેની મૂર્તિ પ્રચડ છે, કાપોલેથર તે શંકર-તેનું તો શિવલિંગજ છે. આગળ પ્રવાસમાં જે મોટાં મંદીર જોવાના છે તેની આ નો શરૂઆતજ હતી.

અહિં મ્યુઝીયમ, જનનરખાનું તથા જીવતી માજીઓનો સંગ્રહ ત્રણે બહુ જોવા લાયક છે. મ્યુઝીયમમાં સર્પોનો સંગ્રહ તથા ધાતુ-તેમજ પથ્થરની વિવિધ પ્રકારની મૂર્તિઓનો સંગ્રહ બહુજ ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. જનનરખાનામાં હિંગંગ હાંગ અને હસ પહેનીવાર જોયાં. મન્ય સંગ્રહનું તો પત્રમાં વર્ણન થાયું નહિ. આખી દુનિયામાં આવા જીમ જેજ છે. મ્યુઝીયમ ની બાજુએ લાઇબ્રેરીનું મોટું મકાન છે. લાઇબ્રેરી મારે આવું બચ્ચ મકાન અને પુસ્તક કુમારોની ઓફિસ હજી સુધી માગ જોવામાં આવેલ નથી.

મદ્રાસથી પહેલી તારીખે અને કાંનજીવરમ આગળ આ તો તદ્દન અજાણ્યું-શહેર અને જાળખાણ નિનાતું હતું. આ લોકોની તામીલ ભાષા આપણને આવડે નહિ તેથી અગવડ પડ્યાજ કરે ધણી વખત એપ્રા અને નિશાનીથી સમજાવતું પરો એક રાત્રે આગળ, ધર્મશાળામાં ઉતર્યા. માઈશ્વર સરકારી લાઈબ્રેરીના વીરોક વિદ્યાર્થીઓ પણ તે નિસાળ તરફથી મુસાફરોએ નીકળેલા તે અહિંજ ઉતર્યા સથે સુતા. આ વિદ્યાર્થીઓને બહુ ઓછી ગીજોથી મધવી લેતા જોઈ મને આનંદ થયો. તેઓ કે. ટી શાહને સંભારતા હતા.

કાળેવચમમાં જે મોટાં જાણીતા મુખ્ય મંદિર છે. એક વિષ્ણુકાંચી, બીજું શિવકાંચી. શહેર-પાથડી-પને ત્રણ માઈલ લાંબું છે. વિષ્ણુકાંચી એક છે, શિવકાંચી બીજી છે. વિષ્ણુકાંચીમાં મંદિર છે. તેની કારીગરી ગમતા. મોડલજ પત્રમાં વર્ણવી શકાય નહિ. નાગરે જુઓ તોજ

આવે. નાનો સરખો મંડળ છતાં બે કસોટ સુધી જોવા કરો તોખવ સંતોષ ન થાય અને જોવાનું પુરું પડ્યું ન થાય. થાંભલે થાંભલે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરે તેવી અનેક મંત્રિઓ જોવાનું કરો. શિવકર્મી પણ ધણે મોકું અને બગ્ય મંદિર છે. આ મંદિરના થાંભલા ગણપતુગથી પંજુ વધી ગય છે. આખી પ્રાધ્વીની જુદી-મંતની ગંગનચુળી ગોપુરા, દરેક મોટા મંદિર સાથે જોડાયેલ સુન્દર સરોવર, પતીકારથબ જુદી જાતનો, થાંભલાની રચના પણ નવીન તરફની અદિત્ય કંભાશીનું મંદિર છે તે પ્રમાણમાં છે. ત્યાં ચંદ્રાચાર્યની મૂર્તિ જોવા જેવી છે.

કંચેરમથી પીછ તારીખે નીકળી રાત્રે ખાર વાગે પોંદીચેરી આવ્યા. મારી સાથે લગભગ ચારસો ફીઆના હસનના સેપસ છે. પોંદીચેરીમાં દાખલ થતાં આ માલ રજરજ ન કરાવીએ તો પાછા ફરતાં દસ દેકા જગત આવવી પડે. આની મને ખબર નહિ. સદમાએ એક મંદાસી વેપારી સાથે હતો તેણે ચેતાવ્યો અને હું ગયો ગયો. અહિં જેને ત્યાં હતોયો તે કોળ (કાઠીગોવાડ) ના અહિંના નાણીતા વેપારી છે. તેમનું નામ બોલ જ્યારામ ધર. હું પીળાની ઝોળખાણ લઈને ગયો હતો છતાં તેઓ એ મારે જે આતિથ્ય કર્યું તેનાથી હું ખુબ પ્રસન્ન થયો.

પોંદીચેરીની પ્રાધ્વી ખડુ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. પોંદીચેરી સહુ કિનારે પુર્વાભિમુખ આવેલું છે. જુદા રીધ્યા રસ્તા. આરો અરો રસ્તો ન મળે, ભુલા પડાય નહિ. બધી ગણતરીથી ભેલી રીતે અધિકું છે કે સૂર્યા. કતારામણ દક્ષિણાધનની ધરમાં બેઠાં ખમર પડે. અહિં ખાંસ કરીને સમુદ્રની ઉપર ફરવાની ખડુ મળ છે. અહિં એમન આવેલી; પોંદીચેરી ઉપર સર્વસાધર નાખેલી સવાના છ વાગ્યા સુધી રહેલી. ઘણાએ જોયેલી. સમુદ્રની અંદર લાંબે સુધી પુલ છે; તેવો હિંદુસ્થાનમાં ખીજે નથી. તે પુલને છેડે જઈએ એટલે આપણને એમ લાગે કે આપણે કોઈ સ્ટીમર ઉપરજ છીએ. આ કેકાલુ મેં યોદધ જોયો તેથી યોગેશો આડલાદ રીતેને વંચીયું ?

અહિં અમરવિંદ ઘોળ રૂઠે તે તમે જણા છે. હું તેમને મળી આવ્યો. અહિંનો ફેરો સંદેશ થયો એક મદા પુરુષનાં દર્શન થયાં. સાંજના આર વાગે ગયેલો મારું નામ મોકલ્યું. "આર્થ" ના. ગ્રાહક તરીકે મને જોળાવ્યો. મને જોવાવ્યો. ખડુ સુદર મંત્રિ, હાંસીયા વધારે શોભે છે. પ્રથમ પરિચયમાં ચાત તો અહું શું થાય તે ઉપરે શરીરે બેઠો. તેમનું શરીર ખડુ દૃઢ લાગ્યું. તેમની સામે બે જંગાળો બેઠેલા. તે તેમના શિવ જેવા લાગ્યા. મારે તેમને મળવાનો તેમણે ઉદ્દેશ પૂછ્યો. મને તેમના દર્શન સિવાય અન્ય કંઈ ઉદ્દેશ હતો નહિ. "આર્થ" નો હું ગ્રાહક છું એમ સમજ મને તત્ત્વ વિદ્યાને લગતાં સુન્દરીમાં પ્રીતિ હોવાનું કારણ પૂછ્યું. મેં તેમને કંઈક ઉપદેશના વંચનો સંભળાવવા વિનંતી કરી. તેમણે કહ્યું કે મારે કોઈ ઉપદેશ આપવાનો છે નહિ. ભાવીરીક્ષ રિતે તેમના વિચારો જણાવવા વિનંતી કરી તે જાગરમાં પચુ લગભગ તેનો કતાર બેઠો. હું મોંડેરીની કાંચરસમાં ગયેલો તે વિરે યોડીક વાતચીત થઈ અને મારે તેમની સાથેનો પુરુષ સમાગમ સમાપ્ત થયો.

પોંદીચેરીમાં મારા વેપારને લગતી અણધારી કેટલીક ખબરો મળી. બે વર્ષે ફેર સામેનો પરિચય થયો. અહિં મને અજિત અને ફેર વચ્ચેના તથાવત ગરોળર સમજાવો. ફેરો માને કરને એકલા બધા મળતાવણ, હસમુખા, અને સરમુ કે આપણને બહુ જ જાનંદ થાય. ફેરો મને નહિ, નીર નહિ; તેપર સમજાવે. તેમજ સગરો કરી આવે, અને સાચી સવાદ

આપે. પણ તેઓ તામીર તેડુમ સારી રીતે જાણે. આગળ જોતાં તેમજ પોંડિચેરી જોતાં જોન આપણને થયા વિના ન રહે કે અંગ્રેજો કરતાં ફ્રેન્ચ આપણને વધારે સારી રીતે સમજાવે. દુષ્ટેતુ' પુત્ર' જ્યે' તેનું પોરેસ્ટ્રલ આણું સુદર છન્ડીયન રટાણું. મેદાનમાં શોખાનાં મોટાં થાંભલાં મુકેયાં તે પણ તદન છન્ડીયન પ્રાચના. પોંડિચેરીમાં ફ્રેન્ચને કમાણી નથી. દર વર્ષે ૩. નવ લાખ મોઢાં છે ત્યારે હિંદુસ્થાનના સુવક્રો ફ્રેન્ચ સાચવી શકે છે.

અહિંથી ચિદંબરમ્ આવ્યો. ત્યાં ઘણું મોટું એક મંદિર છે. તેમાં મુખ્ય મૂર્તિ નરેશ (શંકર)ની છે. શંકરના લિંગને બદલે મૂર્તિની પૂજા થતી જોઈને મને ગમ્યું. વિધ્યનું પણ સાચેજ મંદિર છે. આણું મંદિર બહુ જગ્યા શકે છે.

આ બાબતનાં મંદિરો ખાસ જોવા લાયક. બહુ બચ્ચ પણ ઘણી વખત બીપણુ લાગે. નાની મોટી કોરેલી તેમજ છુટી મૂર્તિઓનો પણ નહિ અને તેમાં ઘણી તો અદ્ભુત અને બાવબર્ણ, પણ મંદિરનું વાતાવરણ બહુ સારું નહિ. આખા મંદિરમાં ઘણે દેકાજો બહુ અંધકાર હોય. પારેવાંને કાનકડિયાંનાં તો મોટાં નિવાસ ગૃહ-થી બહુ છુટથી વપરાય. મંદિરના ટ્રસ્ટાય બાજોમાં વર્ષોનો કચરો બરેલો હોય, દર્ગા જ્યાં ત્યાં આવે (ધી તેમજ પારેવાની ચરકની) વળી મંદિરના દરવાજા મંડપ વિગેરે સુદર હોય પણ જ્યાં મુખ્ય મૂર્તિ આવે ત્યાં લિંગ હોય ત્યાં અંધકાર બરેલો, મીન લપસાળી, દવાનો લગભગ અભાવ, અને ઘડી દરતું ગમે નહિ.

મદ્રાસ આસપાસનો તેમજ નીચેનો પ્રદેશ બહુજ રમણીય. સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં જે વર્ણનો થીએ છીએ તેનો ખરો અનુભવ તો અહિંજ થાય. પ્રદેશ બહુ રસાળ; અહિં દુષ્કાળને કાંઈ જણે નહિ ! મોટે ભાગે ચોખાનો પાક, નાળયેરીનાં વનનો પાર નહિ દેનમાં બેઠાં બેઠાં જીઓ હ વન, અરણ્ય, જગથો તેમજ નાના મોટાં તળાવ, સરોવર, નદિ નાળાંની પરંપરા આલાજ રે. તળાવોમાં ઘણે દેકાજો કુકુદો બગેલાં હોય આ મધુ જોતા 'કાદંબરી'નું સ્મરણ વાગવાર થાય દરે છે.

મદ્રાસીઓ પહેરેગમાં નાદા ગરિયાન બહુ ઝોઝી, મહુ નરમ તેમ કોંઈક ખીંચુ. પારમાં આડી પીંડે ફની જાય તેવા, પણ ખીંચ રીતે સારા. આ બાબતે ચોરી, હુંદરાટ કે ધર્મતા જાળવતીજ નથી દેખાવતા બહુ કાળા અને રૂપ એવું કે વાલી સુશ્રીવ, અને હનુમાન યાદ આવે. હું તો આ લોકોને સુઓવવંશી તરીકેજ જાણાયું ! આજ એક આકાર જોયો અને મને વિભીપણ યાદ આવ્યો. આન છતાં આ જાતિમા પણ refined type છે. ઘણી સ્ત્રીઓ તદન ગોર વર્ણી નહિ પણ નમણી અને સૈમ્ય મુદ્રાવાળી જોવા મળે. રસના-કટિંગનાતું સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં વર્ણન બહુ આવે છે. મારવાડી જામ્બો કંદોરો પહેરે છે તે જોઈને આપણને ઘણી વાર આશ્ચર્ય થાય છે કે આમા તે મંદ્રુન કવિએ શું સૌન્દર્ય જોયું હશે ! પણ અહિંની સ્ત્રીઓમા કેટલીક કુશીનધનિક સ્ત્રીઓની કેટ મેં જોનાના કુદાજ જોયા તે જોઈ મને રસના સૌન્દર્ય સમજાયું. આ મેખલા તે મોતાના પતંગની ઈચ દોડાઈતી પડી હોય અને તેની કોરે ધુધડીઓ આંધેલી હોય અને તે સ્ત્રીઓ પાની માથે કટિ બાજુ હર તંબ આવી જાય તેમ તે પહેરે છે.

ચિદંબરમ્થી કંસાડોબમ આવ્યો. ધર્મજાળમાં કન્યો. વેપારીઓને, મળો અને કુલેશ્વર, ગમગાળી, ચક્રાણિ અને સારંગપણિ એ પ્રમાણે ચાર મુખ્ય મંદિરો અને કાવેરીમાથી પહેલી શાખા નરીતા પ્રાદ જોયાં. આ બધાના વિગત બધી વર્ણન કર્યા ક્રમ ? એક વાર આવી જોઈ

જ્યાં જ્યાં છે. અહિં એક રથાનકવાસી જયુ મળ્યા ગયા તેણે અમારા ગદુ સાથે બહુ દરી-
કુંબાકાણુથી તાંનેરે આવ્યો રાત્રિના સાડા અગિયાર વાગ્યે. ધર્મશાળામાં જગ્યા નહિ તેથી
પરશાળામાં સુષુ જ્ઞાનસારના એકરડી મળ્યા. આ ધર્મશાળા ગદુજ સુંદર અને સગવડ વાળી છે.
એક દિવસ એક કમળુ ચાર આના બાકું લે છે.

તાંનેરુ સુધસિધ્ધ મંદિર નેથુ, રથનામાં plan માં મહેકાનાં મંદિરોથી મરિયાતુ, સાગુ,
અહીં નંદિ એક પથ્થરનો છે. આવડો મોટો નંદિ કે આવડો મોટો પથ્થર નેથો નથી. અહિં
કાંકરના મંદિરમાં સર્વત્ર દક્ષિણા મુર્તિની મુર્તિ હોય છે. ચિત્રજરમમાં જે મુર્તિ નેથ તે ગદુ
સરસ હતી તેરનીના મંદિર નું symmetrical planમાં જેતાં મોટીસાની દુકાં વાદ આવે છે.

તાંનેરનાં છેડા રાખની રાખથીના અવશેષો તેમજ તેના મહેકાતુ ખરિયેરે પશુ જોયા
જેવું છે. આ મહેકામાં પ્રાચિન હસ્ત લિખિત પુસ્તકોનો મોટો ભાણીનો સંગ્રહ છે. તમે અહિં આવો
તો તમને ગદુજ ઉપરોળી સાહિત્ય ગમી શકે. એક મેં સચિત્ત કરાવિષિત રૂબેદની પ્રત
જોઈ તે ખરે ખર મનોહર હતી.

મહેકાને રાત્રે અહિં (નીચીનાપોલી) આવ્યો. અહિં કુંચુ ગળના મગી ૧૧ વેપારી મંચુમલ
જેસીયમ ને ત્યાં હાથો યુ. કાંઈની ઓળખાણના કામથે તેણાંએ મને પોતાની દુકાને કીનાયો
છે અને મારી સારી સંભાળ લીધી છે. સવારના મહેકા અહિં બજારમાં ઘણાજો હોરમેનિયમ
અને તગસા સાથે સુંદર રથે ગાતી ગાતી નીકળે છે. તે સાંભળ્યા- અને તે પશુ અરધા કાગતાં
અને અરધા કંધતાં-આપણને ગંધર્વ ગીતની જાની થાય છે.

નીચીનાપોલી નાણુથી ચાર લાખુતી વસ્તીનું સહેર છે તેની લગભગ મધ્યમાં મત્તપકાદિ
નામની ટેકરી છે. તે એક ટેકરી મોટી મોટી શીખાઓની ગળેલી છે. આશનીક પીકથરમાં જેવા
ટેકરા ટેકરીના દેખાતુ ચીતવેલા હોય છે તેવીજ આ ટેકરી છે. તે ટેકરી ઉપર એક ઘણું વિશાળ
મંદિર છે અને રાય ઉપર મણુપતિનું મંદિર છે. રાય ઉપરથી ચોતરફ તદન સપાટ પ્રદેશ હોવાથી
ગદુ ફરે મુંઝાં નગર પડે છે. આજુ ત્રિગિનાપોલી, દક્ષિણ ઉપરથી સરમ લર્ગ છે. એક જાણુએ
કહેલીનો પડ દુખો મનોહર ગંતાને છે. દૂર શીરગમ્ વેચુવોની યાત્રાનું મોટું ધામ નગરે પડે
છે. પ્રાચીન કુંચુસિત સગવડ આ ટેકરી પરથી જોવામાં ગદુજ મગ આવે.

શીરગમ્ નીચીનાપોલીથી જે માત્ર દૂર છે. કહેલીનો પૂત્ર ઓળંગવો પડે છે. શીરગમ્ના
મંદિરને સાન કોરસા છે. તે ગંડા અંદર મોટી જાળો, પીસીઓ, વિગેરે આવેલાં છે. આ રીતે
આ મંદિર ગદુ જગ્યા રોકે છે. શીરગમ્ યજુ તે ગિરફી સપન મુર્તિનાં દર્શન. નીચીનાપોલી
આવનારે શીરગમ્ જઈ નેથુ જોઈએ. શીરગમ્ ગામને છેડે વાંમેથર મહાદેવનું પશુ ગદુજ
વિશાળ જોવા સાચક મંદિર છે.

આગની કાને ઊડીગત જયુ છે. ત્યાં તો વેપાર ચીરાપ જોણું કાંઈ પ્રયોજતા નથી. ત્યાંથી
મહાસુ અને ત્યાંથી જોઈને સામેથર ગદુજ જે રીતે કહે જણી.

ગ્રન્થ-વિવેચના.

પૃથિવી વર્ણન. *

“પૃથિવી વર્ણન” એ, એકેકની પૂર્ણ વિરોધી એવી એ “પ્રવક્ત્ર હૃદયશક્તિઓના દરુણ હાલ પુલ્ક” ની કથા છે. મનુષ્ય હૃદયની એ મહાઅભિઓ, વૈરાગ્યવૃત્તિ અને વિકાસવૃત્તિ, એ એની વચ્ચે પહેલાંથી છેલ્લા પાના સુધી અખંડ, આવેગમયી રસાત્મી ચાલે છે. કલ્પનારચિત ચિત્રપટ પર એ સુદના પ્રસંગો એક પછી એક પસાર થતા જાય છે તેમ તેમ વૈરાગ્યમાવનાનો પ્રસંગ વધુ વધુ સ્પષ્ટ અને અનિવાર્ય મનનો જાય છે; અને, વિકાસમક્ત રિજેતા આદિથી અનન લગી દુઃખનોના હાથમાં અંધિયાન પહેલો હોવા છતાં, અને આખરે, પણ તેજ સ્થિતિમાં મૃત્યુને ભેટતો હોવા છતાં, પોતાના બક્ષિતત્વના દૈવી પ્રભાવથી, અનુભવ શુદ્ધિમયથી અને અગાધ આ-અહશક્તિથીજ પોતાની જીવનભાવના સિદ્ધ કરે છે.

અવન્તીનાથના આ પ્રભાવ અને મહત્તા લાગે છે એટલાં સ્પૂર્ણ કે કાણજીવી નથી, જેના “અગેઅગમાંથી દિવ્યતા ઝરતી” હોવા આત્મામાં અને જીવનમાં દાહક એવાં તેરવો રમી રવાં હતાં જેનો સંયોગ વિશ્વની મહાવિશ્લેષિઓમાં થે જાણકાર નગરે ચડે છે. જીવનનું માન હાંસમાં ઉડું નહિ પણ સર્વશાકી રહસ્ય જે તારસીઓને પણ સાંપડે નહિ તે મુજબ સાંપડું છે. આનું કારણ તેની અખંડ હાસપરસજના. મૃણાલવતીમાં તે નહોતી તેથી જ તેણે મુજ સાથે બાથ બીડવાની યેચાઈ કરી. મૃણાલના રવભાવમાં આરને આરને, પરિવર્તન ચંદ્ર ત્યાર પહેલાંના હોવા છીંકરા, જડ વૈરાગ્યનો જે હપડાસ દર્શાવે કર્યો છે. તેથી, અનિ-સાધુતાના પ્રેમથી પીડાતાં કેટલાક માણસો કદાચ સ્ત્રીમાં હશે તેવાં માણસોને કથાના ઉત્તર ભાગની મૃણાલવતી અગ્રમ અને પતિન પણ લાગી હશે. પરંતુ સંસરનાં દુઃખ માત્રનું નિવારણ હાસપરસજના, તે જી તેમનામાં અને તેમની અભિજ્ઞાના દેહીનું જીવન તે સર્વને પણ મુજબી માદકજન ઉત્કૃષ્ટ જીવન જોવાવાની દૈવી હાથ લાગત. તેમજ મૃણાલવતી અતિશયિતા અને અન્ધ પૂજા પણ ટળી ગત.

“Religion and Sex” એ પુસ્તકના એક અધ્યયનકારે યોગ્ય વખત પર લખ્યું હશે કે, “Perverted or unsatisfied sexuality has been at the root of much of the world's emotional piety.” આ ન્યારે, મૃણાલ સહજ વિષયેન્દ્ર પેલું અનુભવ રહીને વિરૂપિા થયા પછી, કિમજ્ઞેમરી બક્ષિતરે તો નહિ પણ, જડ, નીરસ વૈરાગ્યરેખા કરી હતી આ વૈરાગ્ય સાથે અને પ્રેમમુક્ત હોવા તો એકને અદ્વે સાત સાત. પૃથિવી વર્ણનને પેલું હોને ચર્ચિા કરી ચક્ર નહિ; પણ મૃણાલના ખીન વૈરાગ્યના મૂળ વાંસ-નાના અસ્વાભોવિક દર્શાવમાં; સ્વાર્થમાં અને સત્તાસોબમાં જ છે. હેણે મુજબે જોયો નહોતો તો

* “પૃથિવી વર્ણન” પ્રેમક: કૌતુહાલ મણિકલાલ મુનશી. મૂળ ક્ર. ૧૯૮૦.

સુધી આ કૃત્રિમતા ક્યારી પડી નહિ, —ત્યાં સુધી તેલગચુની રાજ્યવિધાની સહુને સંસારવિરક્ત સાચી તાપસી — જોવીજ સારવા કરી. અને પ્રયોજનની શરૂઆત પછીનો તહેના વિનિષાંત પણ એવો કમિત અને સૂક્ષ્મ છે કે મુજાલ્લાતીને પોતાને પણ પ્રજા વખતે સુધી તેનું જ્ઞાન થતું નથી. સ્વારી જોવા જતું કે નહિ અને મુંઝવે મળવા જતું કે નહિ એ પ્રશ્નો હોદ્દાતી વખતનાં તેના આત્મચુનો તેની સ્વચર્યાનાં હિતમ દર્શીતો છે. “ત્યારે શા માટે તે જોવા જાય ? તરત પ્રેરણા થઈ-કાચ રૂઢમગધુ, તે પોતે આ દેશના રાજ્યદારમારની વિધાની હતી; તે આવે પ્રશ્ને અદ્યે રહે તો વિધાનીના ધર્મથી બ્રથ થાય.” આ કાચ તહેને પોતાને કાચે છે એટલું “શુદ્ધ” હોત તો તે સૂઝ્યા પહેલાંની અસ્થિરતા અને અકળાટનું કાંઈ પ્રયોજનજ નહોતું. પણ પોતાની સર્વદેશી પૂર્ણતાના ગર્વથી ચક્રચૂર થયેલી આ હ્રય તાપસીને પોતાની નિર્જનના કે આત્મચુના સુધી શકે તેમ નથી.

તે ગર્વને ગાળી નાંખતાં અને તહેને તહેના મંજુલ્યવનું જ્ઞાન કરાવતાં મુંઝવે કશો જમ પડતો નથી. “પ્રશ્ને પ્રશ્નમાંથી, પત્રેપત્રમાંથી” રસ જેવાનાર રસેધર રંગમુખિપર આવતાં પાત જ શુદ્ધ વૈરાગ્યની ઉપાસિકાનો—ઉદાર કે પ્રપાત જે કહો તે શા થાય છે, મુંઝવે પહેલાં જ હારચાણ સાથે “એકાએક નિર્જન આકાશમાં રરિ કો તેમ મુંઝવું સુંદર મુખ, જોઈ, મુંજાણ મધુ બૂલી ગઈ—માન જોઈજ રહી.” આ અર્ધજાત્ર એમાનીતી મૂર્છા ભાગે, જ વળી રહે છે. સીં તો સંપ્રમધર્મની પરમ સેવિકા, રૂપમુખ્ય વિપ્રાસનો કાન મરડી નાંખીને ગર્જી છે. “શુઓ! રૂઢને કેમ કાંઈ નથી થતું ?” પોતાના મનની સ્થિતિનું વિપરીત પ્રદર્શન થવાનું શરૂ થતાં જે સ્વવિરોધ અને અકળામણ મુજાલ્લા મગજને ધૂનાવવા જાગે છે તે આક્રમતાં કર્તાની હાસ્ય, રસતાને જોડવાનો અત્યંત અવકાશ મળે છે. તે હારપરસ કેટલાક સ્થળે એકેકો સૂક્ષ્મ અને માર્મિક છે કે ગોળા મનનાં માણસો તહેનું લક્ષ્યમિંદુ કદાચ સમજી પણ ન શકે. પોતાની સગી પડતી વૈરાગ્ય આવનાને જાણી રાખવા કાંઈ ભારતી ભારતી મુજાલ્લા જે આત્મચુનો આદે છે તે વખતનાં તહેની દ્વેષ મનોદયાનાં વળુનેમાં રહેલી કરાહરીકામાં હાઈગામિતા સાથે કળાનર પળુ એટલું જ પરિપૂર્ણ છે. આથી મનોદયા, પ્રથમ મોળાપ પછીના પ્રકરણ “દયા” માં અને કાંઈ પિંજરમાંથી મુંજો કુદિતપૂર્વક સાધેલા વિજય પછીના પ્રકરણ “ફરી એક પતી” માં સર્વોત્તમ રીતે વ્યક્ત થાય છે. તે પ્રકરણમાં મુજાલ્લાતીના સ્વજાતની એક ખીજ કળા પણ કંઈતી દુષ્ટિગોચર થાય છે. “અવન” “પાળી” અને “દયા ને પાત્ર” અવનતીવાય ના આત્માને વિગારગોની તહેની પ્રેમગ, સન્નિષ્ઠાવુદ્ધત દબ્બા આ પ્રકરણમાં તરી આવે છે. પણ “કાચ કોને શીખવે ?” એ સંસ્તરના-પ્રકરણમાં પરિસ્થિતિ એટલી હદ સુધી ગદગાય છે કે “અંકાચ” અને “નર” પૃથિવી વદન મુજાલ્લાતીના પુણ્યથીવ હાથ-પર મુંજનનો અમૃતમય ટંપ દેવાની ધૃષ્ટતા કરે છે. સિદ્ધાંતરીકે તેને “અપર” નો હાથ કડમાવવામાં આવે છે. પણ તે નથી ચીસ પાડતો કે નથી મગળા કરતો; “અરે તમ્હારી ! આટલેવી જ તમ્હે રાજ થાત એમ માણતું હોત તો હોમ-હોમો હું હાથ આગત.” હવેલી મહા તત્વેલી માફક એ નિર્જન અને અસ્પર્શ છે. તહેના નિર્જન, સર્વસ્વાપક, અનિવાર્ય પ્રમાણનું કારણ પણ એ જ છે.

દેશમાં પ્રજાપતિ પોતેલા સમગ્ર જ મહાપુરુષો પણ એક જ પ્રકારના નથી હોતા. કેટલાકને જાળનેરીથી મહત્તા વગમોડવામાં આવે છે; કેટલાક પોતાનાં પરિમિત યજ્ઞિતોને અમૃતક ધીસીને મહત્તા સાધે છે, અને આચાર, સંજોગ મહાપુરુષોની મહત્તા જન્ય સિદ્ધાંત હોય છે.

મુંઝતી મહત્તા આ ગ્રીમ પ્રકારની છે. તે મૂળાલની માફક કષ્ટ વેડી વેડીને મહાને વધા મથતો નથી; તેનાથી મહાન થવા વિના રહેવાનું નથી. અત્યંત જળવાન કોઈક દેવ શક્તિઓએ માનવરાજ મુંઝવે અવતરવામાં ધન્યતા માની લાગે છે. તેની શાન્તિ ચોગીઓની નિષ્કેષ શાન્તિથી સ્હડીઆતી છે. સરિતાપ્રવાહ જેવી તેની પ્રસંનના અરુણલિપ અને આખૂર છે, તેની વાદ્યપ્રકૃતિ જુદસ્થિતિનું સ્મરણ કરાવે છે. બાજુ બવસાગર તરી નહીં મોક્ષની પરિપૂર્ણતામાં હમણાથીજ મહાસતો હોય તેવી રીતે તે જીવનને અવલોકે તે અનુભવે છે. આ કારણથી જ જે લગાનને મોત ખીમ કુદો ક'ગાળીયનભરી લીરતાથી મર્ચા હોત તેને તે હસને મુખે, રમતો રમતો બેટ રહે, આની પ્રજ્વલિત શક્તિઓનો પ્રતાપ એજ તેની દુર્ધર્ષતાનું મુળ છે તે મહાજ્વાલાની સમીપ આપનાર એકેક એક પન'ગીક' ન્હાતું કે મ્હોલું તેમાં હોમાનાતું જ. શિશુપાળ દેવ હોવા છતાં શ્રીકૃષ્ણને હાથે મર્ષો માટે જ સ્વર્ગમાં જાય તેમ અત્યુચ્ચ, ભયંકર વૈરાગ્યથી નિષ્કુલ, હૃદય હીન, અમાનુષ સમી જની રહેવી તેલંગણની સંખ્યમાતા મુંઝ સરખા પૃથ્વી વડવમને હાથે વશ થઈ અને તેના બગ્ગ વ્યક્તિત્વના પ્રચંડ અગ્નિમાં અદંતા માલ 'મે હોમી શરી. માટે જ પોતાની મનુષ્યતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરીને સંસારમાં સ્વર્ગ અનુભવીને સદ્ભાગી થઈ શરી રોમે રોમે જીવનના રસ પી રહેલા પ્રિયી વસ્ત્રમની વસ્ત્રમતા તેના વિચાર, ગહન હૃદયમાં કુળગતી રસ સાગરના અમૃતથી જ પોષાય છે. તે વક્ષસતાથી સાંપડતી શક્તિઓને લગાવવામાં તેને બેહદ આનંદ પડે છે, તે આખરે મૂળાલને નમાવે છે તેમાં પણ તેના પ્રાથમિક હેતુ તેથી અસામાન્ય માનની પર પ્રભુતા મેળવવી એ નથી જણાતે, કેમકે પ્રભુતાનો સ્વાદ તો અત્યાર સુધીમાં તેણે એટલો બધો ચાખ્યો હતો કે વિશેષતી ધ્રુવ બાજે જ હોય. પણ પોતાની બલિષ્ઠ કૃતિઓ અને શક્તિઓને નિરંકુશપણે ભમવા દેવાની અને તેના બ્રમબુમાંથી મળતો આનંદ લૂંટવાની તેને ટેવ જ પડી હોવાથી, મૂળાલ જેવી મત સ્ત્રી પર તેમને આત્માવવામાં તેને ઓર હોળત આવે છે.

જનસમાજ પોતાની સગવડ અને સંભામની માટે જે નીતિનિયમો બાંધ્યા છે તે આ સ્વેચ્છા-વિહારી બ્રમબુને ગાંધર્તા થઈ શકતા નથી. નીતિની સામાન્ય બાવના સાથે મુંઝે એવો સંપૂર્ણ અને સુદૃઢ અસહકાર કર્યો છે કે “સ્વર્ગ કે નર્કની મુલે પરવા નથી પણ હમણાં અનુભવું છું તેથી સ્વર્ગ વચારે મુગ નથી, ને નર્ક જતા તે ઓહું યસાનું નથી,”—એમ કહેતાં તેને સહેજે સંકાય થતો નથી ‘હેતુ અધીન મન’ એવું છે કે “આનંદ સમાધી અનુભવતાં કહીને કલંક હોય નહિ કે બ્રહ્મ થતાય નહિ. એનો તપની મહાસિધ્ધિ” સિધ્ધાંત જન્મતાના અનુકરણ માટે કેટલો હિતકર છે તે પ્રશ્ન જુદો છે; પરંતુ, સીઝરથી માંડીને નેપોલીયન અને તેની પછીના ભૌતિક બક્ષના સર્વ મહાપ્રજ્ઞોએ પણ તેને જ જીવનના આદર્શ તરીકે સ્વીકારવામાં મનુષ્યજનના સાર્થક માન્યું છે એ ઐતિહાસિક સત્ય તોંવતા જરૂર છે. તેના વનજ અને પુર્વ નમાં કેવળ પશુમળને જ પ્રાધાન્ય મળે છે, એ માનવું જુન બરેવું છે. તેમા કાચું, જંગમી પશુમળ નથી એટલું જ નહિ પણ જે સ્વૈયં બવ વપરાય છે, ને પણ જુદા પ્રભાવથી અને અમત્કારીત વ્યક્તિત્વથી સમૃદ્ધ થયેલું હોય છે. નીતિમાતાથી નિગળા એના આતમગતી કંપના અને તેનું અસ્તિત્વ ગંધ્ય હોવા તો તેનું બાળ પણ મુંઝમાં અને નેપોલીયનમાં છે. જે વિભૂતિઓએ ધન ધૂનથી અને બક્ષમવાઓએ હથેલીમાં રમાડવા લેમનામાં અપ્રમમળ ન હોય એ કેમ માંનવે? એટલું અદં કે આતમગતતા પણ મિનમિન પ્રકારે સ્વીકારવાની જરૂર છે. અને પ્રકૃતિ તે સર્વ પ્રકારને પોતાના અકળ હેતુઓ સિધ્ધ કરાવે તો સ્પષ્ટ તરીકે વાપરે-છે.

સાહિત્ય અને સાહિત્યકાર.

ઓમરની કવિતા.

લેખક: મનુ ત્રિવેદી.

જગતના આદ્યભાષણીજ લોકશાહીનો દોર જ્યારે છે. એ લોકશાહીની અવધૂપાને પામેલો માણસ જે અધિકારમાં પડે છે તેમાંથી સૈદ્ધાંતો પછી પણ તેને કોઈ ખડકર કાંઠે તો તેનું મહાન માન્ય! ઓમર અમ્યમ મિયારો બહો માણસ હતો. જીવન, મૃત્યુ, પ્રજા, વગેરેને લગતા મહાન પ્રશ્નો એણે જાને વિચાર્યા ને એ વિચારણાને અંતે જે જે જગ્યાએ એ મેળવી શક્યો તે નિષ્પત્તિ-સપ્તે જગતને સંકેત કરવાની એણે હિંમત કરી! એ ખુલાસા પરાયણથી આશી આપેલી માન્યતાઓથી વિરુદ્ધ હતા; એ જગ્યાઓમાં લોકોને માન્ય એવા ધર્મના સિદ્ધાંતોથી ઉલટી પાત હતી: ને લોકોને એની ખબર પડતાંજ ઓમરને ઘોર અધિકારમાં નાંખી દેવામાં આવ્યો!

સાત સદીથી વધારે વખત સુધી અધિકારમાં સળડ્યા પછી એટલેકે દિલ્લીજિરાફ નામના અંગ્રેજી કવિએ તેના 'રુમાયત' નામના પ્રખ્યાત કાવ્યનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરી ઓમરને પ્રકાશમાં આવ્યો. 'રુમાયત'નાં અંગ્રેજી ભાષાંતરની પહેલી આવૃત્તિ ઇ. સ. ૧૮૫૮માં પ્રકટ થઈ. ખાત, બરોડા નક્કો છપાવવામાં આવી હતી તે પછી પાંચ શિલિંગ પરથી એક પેની નેટલો બાય હાર્ટી નાંખ્યો ત્યારે અપી. પચ્ચડાને એલિથસ રોડેરી, સિયનગર્લ વગેરે મદદન લેખકોના હાથમાં એ ગુસ્સેક આવ્યું ને તેમને લીધે લોકોનું ધ્યાન એના તરફ દોરાયું. એ ખુલાસાની ખીણ આવડતિ મારે માંગણી થઈ ને ઘોડાજી સમયમાં એની પ્લાનિ અમેરિકા સુધી પસરી ગઈ. અમેરિકાના લોકો ઓમરની કવિતા પાછળ ઝાંડા થઈ ગયા ને અમેરિકામાં એક વખત એવો જગ આગ્યો કે જ્યારે ઓમરની 'રુમાયત'નાં વખાણનામાં માણસો એક ખીણના સંજોગમાં આવતાં તરતજ ખાત મિત્રો થઈ જતાં!

'રુમાયત' ગદ્યનો લીટીનું સુંદર અદ્ભૂત કાવ્ય છે. એમાં શરઆતથી તે અંત સુધી જન્મ, મરણ, જીવન, વગેરેને લગતા પ્રશ્નો પછીજ મોહક રીતે ચર્ચાયા છે ને એ ચર્ચાને પકિયાઓ ઓમર જીવન કેમ ગાળતું તેના ચોક્કસ નિર્ણય પર આવે છે. એ નિર્ણય ધણીને નીકળ્યા ન સામે એ સંબંધિત છે, પણ તેથી 'રુમાયત'ની એક અદ્ભૂત, મોહક કાવ્ય તરીકે કદર કરવામાં કોઈને નાંખે ન હોઈ શકે.

મુખ્યપદ્ધતિ વિષે એ મુખ્ય માન્યતા જગતમાં પ્રચલિત છે. એક કહે છે કે મનુષ્યજીવન એ કાંઈકની લીલા છે, મનુષ્ય કષ્ટપરતોજ અંસ છે, અને અંતે સર્વ કંઈ કષ્ટમાં સમાઈ જવાનું છે. ખીણ માન્યતા એની છે. કે મનુષ્ય વિશ્વનો ધણો સુદૃઢ અંસ છે. એ તો મારે જાણ્યો.

‘હાલી’ નમિયેલી સાથે કાઠી રીતે જોડવલું કરીને આ મીઠી જોડખાનું ધનનાને આપવે આપણા હાથમા લઈ જરીએ તો એના ચૂરેચૂર કરી નાખી આપણી હૃદય પ્રમાણે એને ફરીથી ન પડીએ ?’

આ હીમીએ એનું ખડ હૃદય આપણી આગળ નંદુ કરે છે, એ વાચી આપણને લાગે છે કે એ પણ મિયારો આપણા જેવીજ વાગણીઓવાળો સામાન્ય માણસ હતો, ને ત્યારે આપણે એને ચહાતા લાગીએ છીએ

આપણા વિશ્વની ધનમા મનુષ્ય ધણે મુદ્દન અથ છે પણ એના પોતાના મનથી તો એ ખુબજ છે. છતનની છેરી પડીએ મીઠી એને એક આશા રહે છે કે થોડો વખત પણ હું લોકોને સાબરીશ, થોડું નાજ, પ્રસંગોપાત પણ મારે માટે આસુનાં બે ટીપા પાડશે’ આ આપણા મનુષ્યનું અંધુ છતન પરમાત્મા સદાયભૂત થાય છે, એ આપણા ધનનાં છતનના સુપથે દોરે છે એમને પણ જોરી આગા હતી, ને પોતાના કાવના અને એ માય છે

Ah, Moon of my Delight—who know’st no woe,
The Moon of Heav’n is rising once again
How oft hereafter rising shall she look
Through this same Garden after me—in vain !

‘મારા આનંદના અક્ષય ચન્દ્ર’ આકાશનો ચન્દ્ર જરી એમનાર જો છે તે લો હવે પછી ભવિષ્યમા કેટલીયે વાર જમીને આજ જાગમા એ મને ગ્રાધશે-ને મને નહિ દેશે’

And when Thyself with shining Foot shall pass
Among the Guests Star-scattered on the Grass
And in thy joyous Errand reach the Spot
Where I made one-turn down an empty Glass !

‘અને તારાઓની પેડે ઘાસ પર વેરાયવા મીઠાઓનો ચન્દ્રે થઈ તારા પ્રકાશિત પગવાથી તું જ્યારે પસાર થાય, ને શરમ પાવતું તારું આનંદાચક કાર્ય અનવરતું ને એકો છુ ત્યાં તું આવી ચડે-ત્યારે એક ગ્લાસ ત્યાં ઠાવવી દેશે’

દાર નિષેધના આ જમાનામા દાંડના પોંચના પોંચ ઠાવવી દેવાને અમે તૈયાર છીએ પણ તે તારે ખાતર નહિ, દાર પ્રતેના અમાગ અજુગમાને લીને, તારે ખાતર તો, ઓ કરિ! અને અમાગ હૃદયનો પ્રેમ લાગીશુ’

એમી-સુસાફરને:

સુસાફર! તું મારી પાસ આવ ને માથ આ નિર્મલ્ય દિલનો બાગીદાર થા, ને માન દિવતા દર્શને તારામા તું મમારી લે ને પછી હસ્તના પેતા મગજખાનામા જે તારા વહેવાય છે તેની બે તબ ખાલીએ કે જેથી તું ને હું આ દુનિયાના દર્દી છીએ થઈ તે હેવના સુખમા મગી નહીએ

કોના વાંક !

એક આત્મકથા.

લેખક :

કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.

૨૦૪૩૬૨૨

પ્રકરણ ૭ મું.

મહાધોગી મહારાજને શરણ.

(ગયા અંકથી આગળ)

૧૩

વિપય " નિયતે કુરુ કર્મઘ્વ " હતો; અને થોડો વખત એના પર થતા ધાર્મિક વિચે-
રોમાં મને રસ ન પડ્યો. પણ પછી તો મને પ્રવચન મારેજ માટે હોય એમ લાગ્યું.

" કેરલાક લોકો-વિદ્વાન પણ કુદૃષ્ટ બુદ્ધિના-પાશાલ કેતવણીથી સંસ્કારચુત થઈ દર્મ કરવા
મંજી છે-પણ નિયત-શાસ્ત્રવિદિત નહિ : આપણા શહેરમાં સમાજ ઉદ્ધારવાનો પ્રયાસ થોડાકાલ
થી શરૂ થયો છે. સંસાર તો સુધારવો છે; પણ શાસ્ત્રની મદદ લેવી નથી. તેમને ઘરનો આંધળું
દોષ પણ સ્થાપત્યનાં નિયમો સ્વીકારવા નથી; સમુદ તો તરવો છે પણ નાવનો ત્યાગ કરવો છે.
અને આ-રેતીનો જંગલો આંધળોનો પાયો સ્વીકારવા સ્વચ્છંદ પર રચવા તેઓ માંગે છે. શું સુખાંત !
અથા સતોપાય પણ "

ન તુ પ્રતિનિશ્ચિદ્મૂર્જનચિત્તમાસાદયન્ત ।

પ્રથમ તરંગોની ભયંકર બનેલો દરિયા પણ તરંગ; નિદરેલો નાગ પણ મરત; પર શાખી શંકાવા-
મક્ષા મહેનને મસતોનું કુશળ પણ કાપ આવે-પણ સ્નહરિ મહારાજ કહે છે કે ન તુ પ્રતિ-
નિશ્ચિદ્મ મૂર્જનચિત્તમાસાદયન્ત ।

સ્ત્રી એ સંસ્કારતરિણી છે; વચનઉદ્ધારિણી છે; પણ નંગદમ્યાનો અવનાર છે. તેના
આચારને વિચાર પર અસ્થાનનો આધાર છે-તેના સ્વચ્છંદથી પ્રસન્ન કાલ પાતે છે. મારેજ
મનુષ્યકારણ કહી ગયા છે :

ન સ્વી સ્વાન્ન્યમર્હતિ "

મારું હૃદય ઉછળી રહ્યું. મહારાજ મારે મોટે બોલના હોય એમ લાગતું હતું. ઘડી બેસી પંચુ મારા વિચારો બુઝી મહારાજના સૂચોની સત્યતા જોઈ રહી.

"પંચુ આપણા સ્વપ્નદી સમાજકેદારકો સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર બનાવવા એકે પગે યત્ન રજા છે; અને એમ સમજો છે કે વિધવાઓના પુનર્લગ્નમાં આ સ્વાતંત્ર્ય સમાજ મુખ્ય છે, પણ તેઓ વિસરે છે-મહાકવિ કલાપીનું મૂળ "છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બહેન ! સામાજ્યથી ક'ઈ."

"શાસ્ત્રે ફરેલો વિધવાવિવાહનો નિષેધ સકારણ છે. ક્યાં તો સમાજમાં વિધવાઓ રહેવા દે, કે નહિ તો, કુમારિકાઓ રાખતી પડશે. વિધાયનની હાથ સ્થિતિ છે તે આપણી યશો. સંભારમાં દુઃખ તો છેજ; પણ મોટું દુઃખ છોડી નાતું દુઃખ સ્ત્રીકારવામાં જ વિવેક બુદ્ધિ-જણાય છે.

નારી નિંદા નહિ કરો, નારી રત્નની ખાણ,

તેમાં સૌ પેદા થયા, ક્રુપા પ્રસાદ સમાન.

પણ નો વિધવાવિવાહ પ્રચલિત થાય ને સમાજ અપરિણીતાઓથી ઉત્તરાય તો શી દયા થાય? ક્યાં તો ખાણમાંથી રત્ન ન નીકળે-કે ક્યા તો તેમાં પ્રથમ પાકતા થાય. અર્થુને ગીતાશ્રમાં કહ્યું છે તેમ-

"અધર્માંભિમયાત્કૃષ્ણ પ્રદુષ્યન્તિ કુલમ્ભિઃ ।

ઓપુ દુષ્ટાસુ ધાર્ણેય જ્ઞાયતે ધર્મસંકરઃ ॥

સંકરો નરકાયૈવ કુલજ્ઞાનાં કુલસ્ય ઘ ।

પતન્તિ પિતરો દેવાં લુપ્તપિન્દોદકક્રિયાઃ ॥

દંપૈરેતૈઃ કુલજ્ઞાનાં ધર્મમંકરકારકૈઃ ।

ઉત્સાચરતે જાતિધર્માઃ કુલધર્માંશ્ચ શાશ્વતાઃ ॥

ઉત્સન્નકુલધર્માણાં મનુષ્યાણાં જનાર્દન ।

નરકો નિપતં માર્તો મયતીત્યનુશુભમ ॥ ૧"

ત્યારે આ સ્ત્રોકોનું તાત્પર્ય મહારાજ સમજતી રજા ત્યારે મારા મગજ પર નવું આગવું પડ્યું અને મેં કેરા ઘેર વિચારો કર્યા હતા તેનું મને જ્ઞાન થયું હોય એમ લાગ્યું. પણ તેજે આગળ ચલાવ્યું.

૧ અધર્મે ધેનમાં થાય દુષ્ટચારી ફક્તીઓ;

ત્રીઓ દુષ્ટ યનાં, દુષ્ટ! જાતે છે ધર્મસંકર.

કુશને કુશલાત્રી નાંખે સંકર નર્કમાં;

પડેજ લુપ્તના પિત્રિ લેખનાં પિંડ તપંજ.

ધર્મસંકરકારી આ દેવથી કુશલાત્રીના

ધે છે જાનિ ધર્મો, ને કુશ ધર્મોય શાશ્વત.

કુશ ધર્મો દુષ્ટા જેના, તે જતોના જનાર્દન !

સતનો નર્કમાં માર, યાય એમ નુશુભ છે.

(નંદાનારાય)

પૂર્વે એક ત્રીયારાજ્ય હતું ત્યાં કુંવારી કન્યાઓ રાજ્ય કરતી. ત્યાંની રાણી કુમોરિકા હતી; ત્યાં સેનિકા પણ કુમોરિકા હતી. તે રાજ્યમાં મહાશૂર મત્સ્યેન્દ્રનાથ વિચર્યો; અને જે તપસ્વી ઉર્વશી ને મેનકાથી ન ગળ્યા તે સ્વચ્છંદી કુંવારિકામાં દસાંધા ને યોગબ્રષ્ટ થયા.

“આ કારણથી ત્રિકાલરા મહર્ષિએએ કન્યાને અપરિણીત રાખવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અને જે કન્યાએને અપરિણીત ન જ રહેવા દેવી હોય, અને વર્ણાશ્રમની પવિત્રતા માળવરી હોય, તો વિધવાને પરણતી અટકાવવી જોઈએ. આ બધાં રહસ્યો સમાગ્રશાસ્ત્રથી અંશુમનણુ પીયારા સમાજ-ઉદ્ધારકોને ક્યાં જોવાની પરવા છે ?

“અને આ બધા કરતાં વિધવાનાં સ્થિતિમાં જે વિમલતા છે તે શામાં છે ? નિશ્ચય તપ તપતી તે માતાઓ તો અંબનિનો આધાર રૂપ છે. તેજ ખરી પુણ્યશાળી છે, તેજ ખરી વેદાન્તી છે. તેમની કુટુંબમળમાં એક કુટુંબ નથી-પણ આખી વસુધા છે. તેમને એક ધરનાં આંસુ કુંછવાનાં નથી પણ આખી દુનિયાનાં દુઃખ વિસરાવવાનાં છે. અને તેની એકતાનતા સમાવહારી સંયમે નથી, પણ આખી વ્યગત બેઠે છે, અવિનાશી પ્રભુ બેઠે છે.

“સંસારીતું સુખ કાચું, ઝંઝવાના નીર જેવું;

તેને ગુચ્છ કરીએ રે.

સંસારીતું સુખ કાચું, પરણીને રંગવું પાણું;

તેને ઘેર શીદ નાંખીએ રે.

પરણુ તો પ્રીતમ પ્યારો; અખંડ સમાગમ મારો;

સંઘવાનો ભય ટાળ્યો રે.

મીરાખાઇ બલિકારી, આશા મને એક તારી;

હવે હું તો બડ બાગી રે.

મોહન તારા મુખમાંની માયા લાગી રે.”

મહારાજની ગાવાની કલા પણ અદ્ભૂત હતી: અને આ પદ પુર કરતાં તો હેઠ્ઠી લીરી પાંચાએ ઉપાડી લીધી.

[૪]

સામાનવનો દેહરો યતાં પ્રવચન પુરું થયું. મહારાજે હાથ લંબાવી આસીર્વાચન ઉચ્ચાર્યું: “શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:”

સોતા જતોએ નિસાસો મુક્યો. શબ્દ જાગતો જાહુ પુરો યતાં તેમનાં મહે ઇતન દોરી. હી મણ હોય એમ લાગ્યું. ત્યાં એકેથી વિધવાઓના મુખ પર વિગમ્ય તેમ છંદા રહ્યું હતું. રાણી સંધ્યાઓના હૃદય આશા પ્રભુ ઇતનના ક્લાન્ત લેવાની તક ગઈ બાણી બિન્ન થયલાં હોય એમ લાગ્યું. હું પણ મારા ગાંડપણ તરફ તિરસ્કારથી જોઈ રહી. અને મારું બાગ્ય આડાં વાં બને આ બુદ્ધિ પર વગર મહેનતે કાંઈ આવ્યું તે માટે આવનાં પક્ષવાર મારું હૈયું ગર્વે કિચળી રહ્યું.

બકોએ મહારાજને ફરીથી હાર પડેલાં ને તે હાંનિ અંદરનાં ખંડમાં ચાલ્યા ગયા. કોઈ

નિખરાનના વાગ્યા. માન અમારા જેવા કેટલાક પાઠ્ય રજા, કારણ કે નવથી દસ સુધી છુટકાઓને મહારાજ એકાન્તમાં મળતા અને તેમના મનનું મમલોન કરતા.

બારણા આગળ ઉમેરો પાશ્વર્ય માનકુંવરકણીને ઓળખતો હતો, એટલે તેમના વારો તરતજ આપ્યો. મહારાજને હુકમ એવો હતો આ વખતે એકજ માણસ અંદર જઈ શકે એટલે હું બહાર ઉભી રહી યોડી વારે તે પાઠ્ય નીકળ્યા, અને મને અંદર જતા સંચયું.

આના તેમજ મહાત્માનો પુણ્યદાયી સમાગમ થેલા જતા હું ગમરાઈ, અત્યાર સુધી મન ચાચાને કમથી કરેના પાપો યાદ આપ્યા, વિધવાઓને માટે નિમેષ પ્રભુમય જનનના શિખરેથી હું કેટલી નીચી પડી હતી તેનું બાન થયું. અંદર જતું કે ન જતું એવી રીતે ઉભી થઈ પણ હવે ના મહેવાય એમ નહોતું એટલે ગમરાયેલા હૃદયને લીધે યુગળાતી હું બારણામાં પેલી ને પાઠ્ય બારણું બંધ થયું.

હું મધ્ય બારણા આગળ સ્તબ્ધ બની ઉભી રહી. સામું પાટલા પર પદાસનવાળા મહાયોગી મહારાજ બેઠા હતા, અને તેણે મને પામે આનંદનું નિમંત્રણ માન ચક્ષુઓથીજ કર્યું.

મહારાજના નયનો ગંભીર, તેમજ્જી, સત્તાવાહી હતા-અભારે તેમાં ચમકારો અજમ હતો. તે જોઈ હું ટાણી હતી, હું શા કારણે અહિયાં આવી હતી તે બધું ભુલી ગઈ, મારો પ્રાણ જાણે આકાશમાં પેલા બે તારાઓ તરફ ઉડતો હોય-આકર્ષાતો હોય એમ લાગ્યું.

“ બેસ, મહેન ” ધીમેથી મહારાજે કર્યું.

જોખ્યા વગર હું પગે પડી ને બેઠી.

“ શું દુઃખ છે ? ” તેણે મહારાજના ચાંદળે પુછ્યું “ સમિચલાનંદ તારા જેવાને પૂખી થતા નથી મોહલતા ”

મારા દુઃખ મનથી સચાવ થતા મહાત્માની આંખોએ પ્રસારેલી ધીમ્મત્તમાંથી હું ઝગડાને પુટી.

“ મહારાજ ! મારું દુઃખ કર્તુ મન એમ નથી ”

“ કહેવાની જરૂર નથી ” તેણે ધીમેથી કહ્યું “ મારાથી કાંઈ આગરું નથી. હું આપ નિરાશ છું, મગેન્દ્રાને દુખી છે, પુણીની અધમનાની બાગ ચંદ પડી છે. આપને નિરાશર બની આશ્રય દે છે ”

“ હા ! પ્રભુ ! મહારાજ ! ” મેં ચક્રિત થઈ કર્તુ “ આપ સંજન છો એટલે વારે શું કરું ? મારું દુઃખ કયાને શમશે ? કે આખી જીંદગી દવગી દવગીજ મરનાની ? ”

“ જાણે દુઃખ પાપથી વિમુક્ત થશે ત્યારે દુઃખ વામશે. ”

“ પાપ ! મેં શું પાપ કર્યું ? ” મેં પુછ્યું.

“ જરા વામના ત્યાં પાપ ”

મહારાજને પણ અન્યાય કરના જેમ મારો હનન્યનો મુઝા દરીથી સનેજ થયો-અને તેમાં શક જતો રહ્યો. મેં દિમનથી કહેતા માગ્યું “ મહારાજ ! આપ મનુ પાપ કોને છો ? મેં શું પાપ કર્યું-ત્યારે કર્યું ? આ વરો પરગી ને પડી નજી મહેને રહી. હું પગથી તેમાં મારો પાપ ”

ક્યાંથી નર આવ્યો તેની ખબર નથી. કેવો હતો, ને કેવે મોતે મુકો તેનું જ્ઞાન નથી. છતાં દેવ-માય માટે! લેણી તો પાપનાં પુતળાં છે-મને તે કહે. પણ આપ આપું છું કહો છો?

મદારમા માંડે જોડાયું સાંમળી ધીરજથી દરખા. “વેધમતે દુઃખ શા માટે મળે છે?”

“તમારે બીજું શું? તમે હમણા કહી મયા કે વેધવ્યમાં વિમલના છે; પણ મને એ બધું ખાંસી-કલપણ લાગે છે” મને એમ લાગ્યું કે આ દયાળુ મદારમા આગળ મેષકક હૃદયની હમિયો કાતવવામાં સંક્રિત છે. “મારે જોતાં તો” એમાં તો અનહદ દુઃખ દેખાય છે. મારે નશીબે શા માટે એ દુઃખ જડાયું અને મારે એ શા માટે મૂંઝે મોઢે વેડયા જવું?”

મદારજના મોઢા પર મારો દિમન જોઈ કાંઈ અભાવથી પ્રસરી; પણ તરત તેણે મીઠાશથી કહ્યું “એ દુઃખથી પુનિત થઈ દુનિયાનો ઉદાર દરવાજો તક મળે મારે.”

આ સૂચનામાં મને કાંઈ મારા સવાલોનો ઉત્તર દેખાવો નહિ. મેં તેની સામું જોઈ કહ્યું “મારે દુઃખ વેડી પુનિત નથી થવું. મારે સુખ જોઈએ છે. તેનું કેમ? સૌભાગ્યવતીના શોખ માટે મારી રોગગ તપસ છે. મારા ઘણી સાથે ફરે, જોવું, દસું-તેના ને મારા લાડકોડ સુરા કરે-મારે ઘર કરી તેમાં રાખી થઈ મદાનું-મારું છોકરુંને જ્યેષ્ઠ રમણું ને કહેશે-આ બધું મારે જોઈએ છે. મારે દુઃખના ખોટા, મુઠ્ઠા દલાવણી શા માટે સંતોષ માનવો?”

“પરણી તેથી” શાન્તિથી, ટાળ કરતાં મદારમા જોડયા.

“એક અણુતપ્યા છોકરાનો પાંચ પક્ષ દાય પકડવાની અતેદગારી કરી નેમાં?” મેં વ્યસ્તતા વેર પૂછ્યું ને ક્યાંત કરી કહ્યું “મરને મારાં માને બાપ કે કાચી વયે મને મારફત મારી.”

“બાપ! દુઃખી થવાનો આ પહેલો રસ્તો. મક્ક વાત સંભારથી નહિ. નકામો હૃદય થાય.”

“મદારજ! હૃદયે શમાવવા અતેક પ્રયત્નો કર્યા; પણ અંસાર ક્યાં કાઢને જળીને બેસવા દે છે. મન કોંઈ ને સાંમરીયાનું વલિતરું ક્યું-પણ ધડીતર કોઈએ ઠરવા દીધી નહિ. આખરે મેં નકારી ક્યું કે ને સંસારે સુખ નહિ આપ્યું તે સંસારને તાપે થવું નહિ. હું પણ સાળુસ છું, વ્યુવાનીનું લોહી મારી રોગગમાં કાઢ્યું છે. મારે કુલ્ય નથી થવું પણ રવાન્ય બેઠાવવું છે; મારું જીવન મારે દાયે કેળવવું છે.”

“પતિ વિના કેમ કેળવશે?”

“કાંઈ પરજીનાર મળશે તો. તેમ-નહિ તો મારે પોતાને લાય.”

“કાંઈ પરજીનાર મળ્યો?”

મદારજની શ્રદ્ધા આડરે એવી મીઠી રીતથી મારા હૃદયનાં દારો ખુલ્લતા માંડ્યાં. “ના. એક જન્મુ શમાવવા અત્યો દુનો; પણ તેની દાનત પરજીવાની નરેલી. દુનિયા વિચારા છે. કાંઈ મળશે તો કાંઈ પુરશે.”

“છોકરી! આ સંસારમાં શરીથી ઘર માંડીને રહેવાની કિંઠા ગળાવી એ ભમ છે. મને પરજીને સુખી કરનાર કાંઈ નહિ મળે?”

“કેમ? મેં મંજિત થઈ પૂછ્યું.”

“તું ખીન અનુભવી છે-આપણા મંસારની સ્થના વિચિત્ર છે. મળશે, તો ઘ્રાણ આમટો. ના કરતાં વેધવ્ય સાઈં લાગશે.”

“નહિ મળે તો પણ હું સુખ ભોગવીશ. પરજ્યામાંજ અધું સુખ સમાધું નથી. પણ હાવા કુર સંસારની શુદ્ધામ હુ રહેવાની નથી...”

“તે હું ક્યાં કહું છું, થોડો વખત માઈં આને તો તને સુખ પણ મળશે ને સ્વાતંત્ર્યે મળશે”
“કેવી રીતે ?”

“મન મારવાથી. તેજ બાંધે છે, ને છોડે છે.”

“તે કેમ મરાય. દશ વર્ષ બહું કાંઈં માર્યા” મેં કહ્યું.

“પણ ત્યારે તું મંસારમાં હતી; હવે તેને તીરે ઉભી છે ગમરા નહિ, હું રમ્પો બતાવીશ”

“આપ તો સમર્થ છો. પણ માઈં મન સંસારી છે, લીધાવાળું છે. આપનો બોધ નિરર્થક નથી.”

મહારાજ જરા હસ્યા “આઈં ઉતાવળી યા માં. તું કોની સાથે વાત કરે છે તેનું તને બાન નથી. બહાર ભોડો આવે છે, પ્રવચન સાંભળે છે, ને ઘેર જાત છે, પણ માથા પ્રભાવનો અધાસ તેમને આવતો નથી. તું સંસારી છે, દુષ્પી છે, અકળાવતી છે. હું ચોગી છું, બાનંદ સ્વરૂપ છું. થોડા દિવસમાં તું સુખી ને સંતોષી થશે તારામાં શુદ્ધિ છે, કિંમત છે. તું દુઝારમાં એક છે. તુંજ અસાધ્ય સાંધી શકશે.”

મહારાજના શબ્દો વચ્ચે જતા હતા પણ તેની આંખો પાછી નિશ્ચય યઈં મધ હતી હું પાછી દિગ્મત થઈ મધ, માઈં ભાત જવા માંડ્યું. માઈં માથું ચકર ચકર કરવા લાગ્યું. મારી નગરે તેની મતિ વધારે તેજસ્વી ને પડછગ થવા માંડી, પવે પવે મોટી થતી તેની આંખોમાં અગ્નિલ વિશ્વ સમાધું હોય એવો ભામ થવા લાગ્યો.

“તેની સાથું ભેદના કડ્ડી મહેનત કરી, પણ તેની આંખોનું તેજ મારાથી નહિ મહેનતું. મેં આંખો મીચી. મને લાગે છે કે મે પવ હું મે બાન રહી.”

મારા કાન પર મહારાજનો શાન્ત સ્વર ફરીથી અથડાયો “મોહન ! માનકુંવર બાને મોકલ”
હું જગજાને આવધ યઈં ને બીજી પવે માનકુંવર કાઢી આવ્યાં.

“માનકુંવર બા ! “મહારાજે તેને કહ્યું “આ છોકરીની વ્યથા હું સમજ્યો છું. એને સુકી નાંખો. સન્નિવનન કરશે તો એ સુખી થશે. તમે સુખેથી જાઓ.”

માનકુંવર કાઢીએ પ્રણામ કર્યા ને મહારાજે તેને આશીર્વાદ આપ્યા.

“મોહન !” મહારાજે પાછાં કહ્યું “આ બાઈને ૧૨માં આશ્રમમાં લઈ જઈ રાખ” હું મોઝે મોઝે નમન કરી, મોહન સાથે બહાર નીકળી.

પ્રાસંગિક કે

રણજિતરામ જયંતિ.

(“ચેતના” માટે ખાસ.)

જયંતિ ગ્રન્થને ગૂઢરાતમાં રૂઢ કરનાર સ્વ. રણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતાની એથી જયંતિ જેકે, યુદ્ધ ૧૪ (એમના અવસાનની દેશી તિથિ) તા. ૧૯મી જૂનને હહાડે અમદાવાદમાં પ્રેમાભાઈ હોશમાં થી. આનન્દસંકર બાપુભાઈ કુવના પ્રમુખપણા હેઠળ ઉજવાઈ હતી. એ. પ્રસંગે સ્વ. રણજિતરામ વિશે એ સંખેડે કહેતા માટે એમના માટે પરિચયમાં આવનાર શ્રી ચન્દ્રસંકર નર્મદાસંકરે પંડ્યા નેહિયાદથી આગળ દતા.

શ્રી. ચન્દ્રસંકરે એમની મીઠી અને રસમગ્ની વાણીમાં સ્વ. સાચેના પોતાના સંબંધનો પ્રાથો મંડાવો તે પ્રસંગથી માંડીને એમના અવસાન મુઠીના દશગર વર્ષના ગાળામાં એમની સાથે ગાળેલા સ્નેહહવનનાં કેટલાંક સ્મરણો વર્ણવ્યાં હતાં. સાધારણ રીતે જયંતિ જેવા પ્રસંગે વ્યાખ્યાનો મંબીર ને પ્રાંઢ બાવજરી બાપામાં અપાય છે. એવે સમયે વાતાવરણ બારે બારે હોય છે. એતાજતો ભારેમમ થયા હોય છે. રસ ચખાડવાને માટે નાના હંતેગર શ્રી. ચન્દ્રસંકરે આ પ્રસંગને વધારે રસમય ને સચોટ બનાવવા માટે પોતાનું વ્યાખ્યાન બહુ રમજી બાપામાં આપ્યું. પણ એમની એ રમજી હદ ઉપરાંતની હોવાને લીધે મૂળ પ્રસંગને યોગ્ય સમ્યક્તાથી જોઈતી મંબીરતાને કંઈક અંશે અન્યાય થયો હતો. (તે એટલે સુધી કે વ્યાખ્યાનને અંતે જ્યારે સ્વર્ગસ્થની અવસાન વેળાનું અંતિ કણુ ચિત્ર એ અત્યંત આદ્ર બાપામાં ચીતરી રહ્યા હતાં એમને એતાજોનાં હૃદય પીગળી ગયાં હતાં તે સમયે કણુતાના ચિત્રમાં એમનાંથી સ્મરણનો એક સમ્પદ વપરાઈ ગયો હતો; કે જે તદનતઃ અરથાને અને અરથિયર થઈ પડ્યો હતો.) એમનું વ્યાખ્યાન હદ ઉપરાંત રમજી હતું. મુખ્ય વ્યાખ્યાનકર્તાની એ રમજી અને પાછળથી પ્રમુખથીએ ઉપસંહાર કરતાં કહેલું કેટલુંક વિષયોતર—એ એ વાતો માદ કરતાં, આખી જયંતિનું કાર્ય એટલું તો સંચોપાંગ રીતે પાર ફરવું ને એમાં એટલો તો રસ પડેલો કે એ કલાકે ક્યાં ગયાં એ જાણવું નહિ.

પાછળથી ઉપસંહારમાં પ્રમુખથીએ જણાવ્યું તેમ શ્રી ચન્દ્રસંકરે એતાજતો સંમક્ષ રણજિતરામ વિશેનાં પોતાનાં સ્મરણો કહેતાં એવડી કથા કહી હતી—મેવડાં ચિત્રો દોર્યાં હતાં. એક

આટલો અધો રસ દોર્યુકત અને અરવાને મનાયવી મુઠને અબાની તો નહિ હોય? પણ પ્રસંગને “રસમય ને સચોટ” બનાવવા માટે જ વ્યાખ્યાનમાં એ દામ્ય રસ અરજીકતી રીતે અપોષા હોય તેમ માનવા કરતાં આ પ્રસંગે જરૂર જુદા ક્રમે વિનંદી અવલોકન તેમને વિશેષ સ્થાન દેશે. પોતાનાં વ્યાખ્યાનની આડી અસર વિશે સમજણ આવતાં તા પંડ્યાએ આ ચાર વિશેષણો અમારી સમજ વાપરેલાં “Humour, humorous, realistic and anecdotal” અને તેથી, રણજિતરામ સાચેનાં પ્રસંગે જે કથનાં પનેલા તેમ કથનાં તેમણે પર્વવ્યા કરી રીતે કહેતાં રમજી વિષયગત હતી. કેવળ વ્યાખ્યાનત નહોતી એમ જણાય છે. આ વિષય પદને અન્ય અર્થોમાં પણ સમાવે બાપેલી હોવાથી આટલો ખુલાસો અવરજી કર્યો છે. અમદિ.

રજુજિતરામનું અને બીજાં એમનું પોતાનું; પણ સ્વસ્થિયું ચિત્ર પૂજ્યભાવ, પ્રાદત્તા અને મમતા ભરી લાગણીની પીછી વડે અને પોતાનું નમ્રતાની પીછી વડે.

એમણે કહેલી સંસ્મરણની વાતોના બધાજ પ્રસંગો અહીં નથી આવ્યા. જોડણા ઉપયોગી ને સચોટ વળ્યાયા છે તેટલાજ આપ્યા છે. અને તે બધા અને ત્યાં સુધી શ્રી ચન્દ્રસંકરના ચામ્દોમાંજ (ચુજ્જ આ કહીને) પણ દુઃકમાં સાર રૂપે આપવા ચત્ર કર્યો છે, અલખત, અક્ષરશઃ તો નહિજ.

‘‘ મુંબહમાં રવ. ગોવર્ધનરામભાઈ અંતકાળ હતા તે સમયે (ઈ. સ. ૧૯૦૬-૦૭ માં) મારે રજુજિતરામ સાથે પ્રથમ ઓળખાણ થયું. ગોવર્ધનરામભાઈના મંદવાડ ગંબીર થતો જતો હતો. અને એ હવે નહિ બગે એમ સોને લાગવા માંડ્યું હતું પણ પ્રો. ગજ્જરે બધાને હિમ્મત દેતા. એક દ્વારો પ્રો. ગજ્જરે કહ્યું કે પ્રો. સાંકળચંદ સાહ અંતકાળ માંડા હતા તે વખતે ડૉ. ખ-એ એમ ને ચત્તકારિક દવા આપી ચત્તકારિક રીતે સામ્ય કર્યો હતા. આપણે પણ એ ડૉ. ને બોલાવી દવા કરાવી જોઈએ. પણ એ ડૉક્ટર ને બોલાવવા કોણ બળ ? કાંઈ એમને બાણુ ન હતું. એ સમયે રજુજિતરામ ત્યાં હતા. એમણે કહ્યું : હા. હું એ ડૉ.ને વિશે બહુ ધું. હું કમશેમાં ફરવા બંધ છું ત્યાં રસ્તામાં એમનો ગંગલો આવે છે. આમ કહીને એમણે એ ડૉ. વિશે એટલી માહિતી આપી જણે ‘ એનસાઇક્લોપીડિયા ’ માંનું લખાણ ’ આપણે ફરવા તો રોજ જઈએ છીએ, અને એ વખતે રસ્તામાં ઘણાંયે ડૉક્ટરો, વકિલો કે એન્જિનિયરોના બંગલા આવતા હશે, પણ એ ગંગલાઓમાં વસનારાઓમાંના એકાદ વિશે કોઈ આપણને કંઈક માહિતી પૂછે છે તો આપણે તથી કહી શકતા. આમ ઘણાંયે વાર બને છે. રવ. રજુજિતરામની અવસોહન શક્તિ ને નિરીક્ષણ શક્તિ એટલી બીણી ને તીવ્ર હતી કે એમના યુવન માર્ગમાં આવતી પ્રત્યેક વસ્તુનું એ બની શકે તેટલું જ્ઞાન મેળવી લેતા.”

‘‘ ઉપવા બનાવ પછી ગોવર્ધનરામભાઈ તો ચુજ્જી ગયા. ‘ અમારો સંબંધ કિયસે કિયસે વધતો ગયો. એ સમયે સ્વદેશ સેવાનો પવન દેશમાં વાનો હતો. વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં જોડાઈ, તેમાં કંઈક નવીન શોધખોળ કરીને દેશને ઉપયોગી થઈ જઈએ એવા હિસાસ ને આશાથી હું ‘ પ્રો. ગજ્જરની લેખોરચનામાં ઘણા થયો. હું ત્યાં પ્રયોગો કરતો ત્યારે રજુજિતરામ આવતા. પ્રયોગો પ્રયોગોને દેકારો-ચૂંચા ઉપરજ-હોય અને હું ને રજુજિતરામ એક બાણુએ બેસી અનેક પ્રકારના પ્રસંગો ચર્ચા જતા. ગૂજરાતમાં અદેશાભિમાન કેમ પ્રકટાવવું, ગૂજરાતમાં કેવી સંસ્થાઓ સ્થાપવી, નવું ને મદદ મળત કેમ થવું-વગેરે વિષયો પર વાતો ઉપર વાતો રજુજિતરામ કોઈ જતા.

‘‘ એ વખત મુંબહમાં બીજી માહિત્ય પરિષદ બચવાનો હતો અને શ્રી. કાકરસાવની આદિ-નમાં એની તૈયારીઓ ચલી હતી. એ પરિષદમાં સામ્યને દ્વિર એક નિગંધ વાંચવા માટે તૈયાર કરવાનું મને રજુજિતરામને કહ્યું. ‘ મેં કહ્યું : ‘ અરે ! પણ સામ્યને ઉપર લેખ લખ ? અને તેનું ? ! ’ એમણે કહ્યું : ‘ હા. તમેજ એ લખી શકતા. ’ પ્રો. ગજ્જર પાસેથી તેને મારે વિષય અને સાધનો મેળવી લેને. પ્રો. ગજ્જરને આ વાત કહી, એટલે એમણે તો એમની આખી લાયબ્રેરી ખતાવી દીધી ને કહ્યું કે ‘ આ બધી ચાપડીઓ; રહી; એમાંથી મગ્ગ પડે તે લઈ જઈ. ‘ વાંચીને વિષય દપતવી કાઢો. ’ મેં તો સામ્યને વિશે ઘણુંજ એણું—જન્મે ગિજ્જુલ નહિ—વાંચેલું કે ‘ બજેડું ; એટલે એવડી મોટી લાયબ્રેરીમાંથી વિષય પસંદ કરવો એ તો મોટી મુશ્કેલીની વાત થઈ પડી. આ વખતે રજુજિતરામ મ્દારી કમકે આવ્યા. લાયબ્રેરીમાંથી એમણે પગીશ ચીઝ મુન્દકા ચૂની

કાઠી મને આપ્યાં. અને એ વાંચી બંધ તે પરથી એક નિર્ગંધ ઉપમાની કાઢવાનું કહ્યું. સાંપનેનું પણ એ એટલું વાંચતા. એમનો અવયાસ અતિ વિશાળ અને સર્વદેશી હતો. એમનું વાંચન એટલું વિસ્તૃત હતું—એમનું જ્ઞાન એટલું બહોળું હતું. કે એમને તે વિષય વિશે એમની પાસેથી પૂરતી સાહિત્યી મળી શકે.”

“પ્રેરણા પાનાર, નવો ઉત્સાહ ને નવું જાણ રેડનાર, કોઈના પ્રદેશમાં જૂમવાં મારે. એમ પ્રદેશવાનાર એમના જોયે જાણ્યાર કાંઈ નહિ. હમના લેખકોને મળી રહેવાએ કરતા, વાસોં થાળકતા ને તેને ઉત્સાહથી ભરી મૂકતા. હવેથી નિર્ગંધ મેં તૈયાર કર્યો. ત્યારે એમણે જે અભિપ્રાય આપ્યો, તે આત્મવિશ્વાસ યશની બંધીકે અહીં નથી જણાવતો, જે કે એમાં એટલી ઉત્તમતા ન હતી, તો પણ નવા કાવ્યપ્રદેશમાં પડનારાઓની પીઠ યાજવાની એમની રીતનું એ પરથી મને તો બહુ ભાન થયું. એક દહાડો એમણે મને કહ્યું: ‘ચન્દ્રાંકર! મારે તમારું કાંઈ તમારી સાથે વાંચવાં છે.’ અમે એન્ડ્રેસ જાગમાં ગયા. મેં એમને એ વાંચી-ગાઈ સંભળાવ્યાં. એમણે કહ્યું: ‘મને આ ગદ્યમાં મને છે; તમે આનો સંગ્રહ છપાવો તો?’ પ્રેરણા શીયનાર તો એ એવા હતા, કે એમની સાથે વાતો કરીને દુઃખ પડ્યા પછી આપણને જાણે એમનું ચાલ કે કંઈનું કંઈ કરી નાંખીએ.”

“પાતાને ઉત્તમ લાગે તે અને નવા લેખકોની નવી કૃતિઓનો પ્રચાર કરવાને તો એ ગિરનારીની દહાડાથી કામ કરતા. એક દહાડો, એ હાથમાં ‘વસંતોત્સવ’ લઈને મારે ઘેર આજ્યા. એ વખતે કવિ ન્હાનાલાલનું એ પુસ્તક તુરંતમાં જ ગદ્ય પડેલું. ને એમની નવીન શૈલીની નવી કૃતિ શૂરરાતમાં પહેલવહેલી જ પ્રસિદ્ધ થયેલી. ન્હાનાલાલની એ પ્રકારની કૃતિઓ એમને બહુ ગમતી અને એના પ્રચાર એ બહુ જ આગ્રહથી કરતા. હું એ વખતે કાવ્યના વાંચતો હતો. મારે ઘેર આવી મને નીચે બોલાવીને કહ્યું: ‘ચન્દ્રાંકર! બોલો, શું વાંચશો? વૃત્તીજ્ઞાતનું કે વસંતોત્સવ?’ મેં કહ્યું: ‘વળી, વસંતોત્સવ શું?’ એમણે મને એ ગદ્યાનું. એનો આશય વિસ્તારથી સંમત્યે. એ પ્રતિ મારે મન લગ્યાનું, પોતે ભતે એ વાંચી ગતાનું અને મને એનો રસ લગાડના સિનાનાથી જાતું એટલું કહ્યું.”

“પૂનામાં પદ્મણી સાહેબના કોઈટરી તરીકે એ હતા, ત્યારે હું ત્યાં હતો. અમે જાને દરરોજ મળતા અને સાથે રહેતા જતા. એમનામાં એ ખાસિયતો હતી. એક તો એ કે એ ખૂબ વાતો કરતા. અને જીતું એ ખૂબ આસતા. રૂના નીકળે એટલે એ ચાલ ચાલ કર્યાં કરે, ને વાતો કરે જ જમ. કેટલા માહત્ર ગાડવા તેને હિસાબ નહિ. પૂનામાં ગ્રામાસુ બહુ રમણીય રહેવા છે. અંદર અંદર વરસાદ વરસેનો હોય ત્યારે એમનું મન થામ કે બાંને કપાં બોળવા. પણ આમાં જ રહેવા જાય. અને જાને ઘણીવાર આમ સાથે રહેવા ગયેલા. એકવાર રૂના નીકળ્યા. આંક માહત્રનું મોટું ચક્રર માર્યું. આને રસ્તે એમની વિવિધ વાતો તે ગમણીજ. કેમકી મિલિટરી બનાવવા; રસ્તામાં આપતા ગરનાગાનું ગાયકાન; વચ્ચે વચ્ચે જંગલના દરેકનો સોલ્દારની રમણીયતા; પેલાના વખતના ડ્રગ્સરમારની વાતો; વગેરે વિવિધ સંપૂર્ણ વિવેચન અને વીકાઓ એ ચાલતાં ચાલતાં કર્યો જતા હતા. એવાનાં એ એકદમ અટકાવા અને મને મારું ‘ચંદ્રાંકર, તમને અંધાલુનો ગોળ ખરો કે?’ મેં હા કહી. એમણે ફરી પ્રશ્ન: ‘તમે કહો કોઈકે. તમે કહો એમનાં અંધાલુને જોયાં-જાણ્યાં છે? મેં વધારકિર જાનો ગણાવી-વણવી. એમણે પણ એ વિશે એકી માહિતી કોઈની અને પછી એકવાર ‘તમે ‘અંધાલુ’ ઉપર ‘સુન્દરી સુખેશ’માં એક લેખ

લખો તો ?' થોડેક ચાલ્યા એટલે વળી બીજો પ્રશ્ન : 'તમે કાઠિયાવાડના શ્યાં હો ?' મેં કહ્યું : 'હા.' ત્યારે, ત્યાંનો મકાનો તો જોયાં હશે.' આમ વાન કરતાં કાઠિયાવાડ, ગૂજરાત, ઉત્તર હિંદ વગેરે દેશોનાં ઘર, તે બાંધવાની વ્યવસ્થા, તેમાં રહેવાની સગવડો, તથા અગવડો તે દરેકના ઘાટ, તથા તે જગ્યામાં દરેક વાને ઉત્તમ રંગ, તે વિષે અનેક વાતો એમણે કરી નાખી. ખૂબ મુઠા એમણે એ વિષય પર ચર્ચા. ચોક્કસ દહાડા પછી મેં 'મુન્દરી મુખોધ' માં 'ગૂજરાતની ગૃહવ્યવસ્થા' એ વિષય ઉપર એક નવાનો લેખ પ્રકટ થયેલો જોયો વાનો પરથી. માલુમ પડ્યું કે એ અમારી તે દહાડાની વાતચિતને પરિણામે રજુનિતગમેજ લખેલો હતો."

"૯. સ. ૧૯ ...માં અમારે સાથે મુસાફરી કરવાનું થયું. અમે લખના ગયા. ત્યાં કેટલા મકાનો ને સ્થળો જોના લાયક છે તેની વિગતવાર માહિતીના તો એ જાણે મને અવતાર ન લાગ્યા. દરેક મકાનનો ઇતિહાસ, તેના સ્થાપત્યનો પ્રકાર, તેની અંદરની કલા વિષે વિવેચન, વિગેરે આખોતોની વિગતવાર ચર્ચા (તે એક મુખી કે એ આવવા માટે પથર કેયાથી લાવ્યા હતા તેની પણ માહિતી) એટલી તો ઝીણવટથી એ કરતા કે એમનું જ્ઞાન જોઈને આશ્ચર્ય થયું."

"યમુનાના કાંઠા પર કરતા કરતાં એમણે કહ્યું 'અન્તરકર' આ સ્થળે આપણા બહાલ કાનુકાએ પોતાની ખસરીના મૂર રેલાયા હતા; આજ સ્થળે મેં ગવ સંસ્તનતનો હૃદય ને અન્ત થયો. આજ સ્થળે અત્યારે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના ચિહ્ન રૂપ કાળા ધુમાડાના ગોટા ફૂટતી મીસો ફળી છે." આમ લાવવાની રીતે બોલતાં બોલતાં એમણે યમુનાનો ઇતિહાસ શરૂઆતથી તે અંત સુધી બહુ ઝીણવટથી વર્ણવ્યો."

કાનપૂરમાં અમે ગયા તો ત્યાં કેટલાક ગૂજરાતીઓ વસતા હતા તેની ચોક્કસ સખ્યા તથા તેમના ધંધા રાજગાર વગેરેની રજુહતરામને ખબર ! અને સાથે લઇ એ બધાને તે મળવા ગયા અને ગાતો ફરી. લખનાની ખબરો સાંકડી કેમ છે; તેના વિગતો ખુલાખા એ કરતા દરેક પ્રશ્ન, દરેક મકાન, દરેક મીચીયુ ચીજો એતિહાસિક પાયાદાર હકીકતો એમની વાતો દ્વારા અપિરત વચાગ કરે."

એમની શાંતિ અખડ હતી, એમની સ્વચર્યા ને મજીરના અજમ હતી. એકવાર એમના પત્ની ચિતાબરીરીને વિમાર હતા. મને એ વાતની ખબર નહિ, એટલે હું તો એમને ઘેર ગયો ને એમણે વિવિધ વિષયો પર વાનચીન ગર કરી. એ વખતે સાહિત્ય પરિષદ બરવાની તૈયારી થતી હતી. તેથી સાહિત્ય પરિષદની, અને બીજી અનેક પ્રવૃત્તિઓ ને હીનચાલો. અનેક વ્યક્તિઓ અને અનેક પ્રસંગોની વાતો એમણે ઘરમા મહત્વાદ દોરા ગા શાંતિ, મજીરાઇ અને પૂર્ણ રસથી દર્શાવ કરી. એવામાં મેં અચાનક અંદરથી ચીસ સાંભળી. મેં પ્રશ્ન : રજુનિતરામ, આ શું ? કાઠ માંડ છે ?' એમણે કહ્યું, 'હા, માગં પત્ની મિમાર છે.' મેં કહ્યું : ' પણ આમ !' એમણે જવાબ આપ્યો : 'હા; જરા વધારે મિમાર છે' હું તરતજ ઉચેતે બોલ્યો : 'અરે, બહા માલુસ' મને પહેલાંથી કહેવું તો હતું. તરે તો હડે પેટ સ્વચર્યાથી વાતોજ કર્યા કરો છે.' એ બોલ્યા : 'પણ અંદર બીજા, બધાં છે ને ? તમે જાણો નહિ; માર હજી બીજી વધી વાતો કરવી છે'

"એમનું હૃદય વિચાળ હતું-મમતાથી ભર્યું ભર્યું હતું. પણ ઉપવક નજરે જોનારને એ એના ન સાગતા. ડોઈ પણ પ્રમગમાં એ જાણીએછો આવવાનો તો પ્રયત્ન ન કરતા એ

નાખિયેર જેવાં હતાં. બહારથી આવતાં એકલશ્ચર ને ઓછાં બોલાં; પણ જોમને એકવાર એમનાં વિશાળ હૃદયમાં પ્રવેશવાનું સદ્માત્ર્ય પ્રાપ્ત થતું તેમને એ બહારથી આવતાં ને ઓછાંબોલાં લાગતાં નાખિયેરની અંદરની મીઠાશ અને રસમયી મૃદુતાનો અત્યંત મધુરો અનુભવ થતો. એમની સાથે દળી-ગરેલાઓ સાથે એ રમુજ પણ હતાં. પણ બહારથી જોતાર દોષ પણ માણસ કદિપણ ન માને કે રજુગિતરામ રમુજ હોય."

એમણે રાત નથી જોઈ, દહારો નથી જોયો, અરથી રાત્રે-ગમે ત્યારે તમે એમને કામ માટે-જોડાવો, અને એ બાંજા ચડાવીને તૈયારજ દોષ. ગૂજરાતને માટે-ગૂજરાતની ઉન્નતિને માટે કામ કરવાની એમની ધગશ અનેરી હતી. ગૂજરાતને એક અને અતુલ કરવામાં, એમાં જેમ પ્રેરકશક્તિવાળાં, ગૂજરાતની પ્રજા હિંદમાં છાતી ધરી ધાર ઊભી રહે એવી એને મતાવવામાં રજુગિતરામનાં પ્રયત્નો ધીમા અને અદૃશ્ય પણ સતત ને અડગ હતાં."

અચુલાલ રોવત.

જે સાહિત્ય લોકોની જયન્તિ.

જ્યાં જે આજ ઉમ્મીવાદ ગુજરાતે પોતાના જે આદર્શ રૂપ સાહિત્ય ભક્તોને સ્મરણાર્હિ આપી રૂ. હુંન આસની શરણમાં રજુગિતરામનું ચોખું ઝવંતરી હતું. તેને અને અમદાવાદમાં અને ગાંધીમાં ભગવતી સમાજમાં સાહિત્યભક્તોઓએ સમયાચિત વિવેચનો કર્યાં હતાં. આવા પ્રજામાં સ્વર્ગસ્થના બાંતર કપનની જે વિવિધ કળાઓ પ્રકાશમાં આવતી નવ છે તે પરથી, જેઓને તેમને અંગ પવિત્ર્ય મીઠકષ દર-સંદોતો તેમને રજુગિતરામના પ્રજાવશાગી વ્યક્તિત્વને, અને અમીરી આત્માને વધુવધુ સ્પર્શ ખાણ આવતો નવ છે; અને, તેમના સમાજમાં આવેલા એવા કેટલાક પ્રૌઢો હજુ પણ તેમનું મુખ્ય ગ્રંથ" સા માટે આંકિતા હશે એ સમજવું મુશ્કેલ છે. જુલાઈની ઉમી તારીખે મિ. એ. કે. ફૅર્બર્સના જન્મ દિવસને જો વર્ષ પૂર્ણ થયાં. તે તારીખે પ્રેમાભાઈ દેવમાં તેમની છબિ ખુશી મૂકીને સાહિત્ય પ્રસિદ્ધિ ગુજરાતીઓએ તેમનાં તરફનું ચિંતાનું મજુ ફેરવાવે સ્વત્વ અને વયાસક્તિ ચલ કર્યાં છે. તે પ્રસંગે રા. કેશવદાસ હુંવે વિદ્યાપુત્ર અને રસપ્રદ ઐતિહાસિક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. મિ. ફૅર્બર્સના જન્મની રૂપરેખા દેવમાં રા. રૂમણભાઈ ગીલકે તેમના પિતાનુરામ અને ઉમરા સ્વમાવ વિશે સંક્ષેપમાં દર્શાવે કર્યો હતો. તેમનું જે વિસ્તૃત અને સંપૂર્ણ જીવનચરિત "સસમાજ"ના પ્રથમ ભાગને આદર્શ મૂકાયું છે. તેમાંથી યુવાત સાહિત્ય રસિકો મિ. ફૅર્બર્સના અતિતત્વની, ગુજરાત-પ્રત્યેના તેમના પ્રતિભાવની અને તેથી પ્રેરણને તેમને આ પ્રાપ્ત માટે ઉડાવેલાં વિરલ પત્રિકામની પિણત કરી રાંડો. રૂમણનુરામ જેવા પ્રૌઢ વિનય અને લેખકને હાથે લખાયું તે ચરિત આપણા શિષ્ટ સાહિત્યનું એક ભદ્રાંગુલ રત્ન છે. અને વાંચક સમાજમાં તે વિશેષ પ્રચાર પામે તે આ સમાજમાં ખાસ ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે. કાળુ કે. મિ. ફૅર્બર્સ જેવા કુટુંબરૂપ નીનીનીઅનેને આજમાં સર્વથા અભાવ હોવાથી, જે એક દેવના યોગદા એક પુરુષની અદ્વિત એન અને મનનીય કારકાર્દી પાથી વર્તમાન માટે આપણાં અને લેખિકા માટે આસા દીપ્ત્ય વાપરે.

સામાર સ્વીકાર.

વિમાસિક દિવ્ય વર્ષ ૧ હું અને ૧ દો તંની સુદ્ધસ્ય વરજનાજ વર્ગીસ પ્રકાશક જેન લખકાર્ય મંડળ, રાજનપુર. નોર્થ ગુજરાત. વાર્ષિક લગભગ ૧-૪-૦

સેનત પ્રમુદ: મુદ્દવન વિમાસિકની બેઠ પ્રયોગક લેખીપ્રાસ. આર. પટેલ "સરમાજ" કિમ્બત ૦-૨-૦

શ્રી સૌરાષ્ટ્ર ઉદય પુસ્તક ૧ લુ અંક ૧ લેા સં ૧૯૭૭ અપાઠ તંત્રીઓ. જમનાદાસ જો. શાહ અને જોષાળદાસ વ. શાહ બી. એસ. સી.

પ્રકાશક શ્રી દશા સોરઠીઆ યુવક મંડળ તથા વૉલન્ટીયર કોર તરફથી વંદાવન જો. જેઠ મુલ્ય વાર્ષિક રૂ. ૨-૦-૦ હિંદ બહાર રૂ. ૩-૦-૦

હદેશ નિયમાવલી કપરથી ત્રાતિની " હવેલિને લગ્યા વિષયો નિષ્પક્ષપાતપણે ચર્ચા કરવાનાં અનુમતિ પોષા" કવનાને જણાય છે. તંત્રી લેખમાં દેખવણીને પ્રચાર કરવા જણાયું છે. "૨" થીની બધી કૃતિઓ સન્નિધિ જેલ નહિ અને યુવકોને હમેશા હસ્યુખલ કહેવાય નહિ, "એ કપરથી નિષ્પક્ષપાત" રીતે સુધારાવિષયક અચાંચ માટે તંત્રીઓ પાના પ્રુલ્લાં મુકે છે મી. વિભાગનો તરત આવતો લેખ ત્યાં ખેન છે. એઓ આ જમાના યોગ્ય એ મનુ ભગવાનની અપેક્ષા રાખે છે જે વાસ્તવિક છે. એમણે કહેલાં ત્રાતિઓનાં ચાર ભવિષ્યોમા યોગ્ય કહી શકાય તેમ નથી અને ફક્ત રૈલિને અનુકૂળ સમુજ માટેજ લેખક રમુ કરે છે એમણે આધુનિક સુધારકનું ચિત્ર આલેખ્યું છે જે વસ્તુ સ્થિતિ જેના ખરું છે, પુનઃ કેવળ સુધારકો પર આશ્રેય મુકવો યોગ્ય નથી. સ્વતંત્ર વિચાર શક્તિ અટકી હવે કુપી સમજ પ્રવર્તના ખીસી ન હોય તો પછી સુધારક શુ કરી શકે? એમ છતાં પણ આવા પ્રકારની રીકાળી જરૂર છે કમણ જનિ શિવાય, ૧૫ ભવિષ્ય આવી શકે નહિ, જે કૌશલ્ય સોધતાં કાટનું પ્રવર્તિમળ "યથ અવશ્ય હોય" નેહએ. ગામમા જે સ પૂર્ણ પિકાસ જરૂરનો છે તે કોઇ પણ રીતે વર્ણુશ્રમ યોગ્ય મેળવી શકાય નહિ" ન વિભાગો પણ લીનકુરતી છે. તેથી યતુ નુકસાન વહેલી લેવુ પડે અને વળી ભવિષ્યમાં અત્યારના જેની સ્થિતિ કરી ફરી ઉપસ્થિત થાય. History repeats itself but it is also teaches a lesson કાટની જરૂરીયાતના પ્રમાણમા જે વિભાગો વખતો વખત પડી શકેવા નેહએ તે પીછ કોઇ પણ રીતે મન નથી. દરેક અનુભવો પિકાટ કુદતી રીને ચયાન કરવા નેહએ Saitro તરીકે લેખ ઉપયાગી છે. આ ઉપરાંત બીજા લેખો તથા કામની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓનો હેવાલ પણ છે વૉલન્ટીયર કોરના હદેશો; મોટા અક્ષરે "ત્રાતિ સેવા" નહાના અક્ષરે "લહેર સેવા." અલગત જમે તે માગે પરોપકારી કાર્ય થાય અને યુવકમાં કમ અને સેવાની ભાવના રજવાય એ સ્વતંત્ર છે તો પણ મોટા અક્ષરે "ત્રાતિ સેવા" કાપી નફન સકુચિત હેતુ વાચક સમય અમર યુવક આગળ ખરે કરવો ઉચિત નથી સાથી હતમ નો ફક્ત લહેર સેવા એકું જ હોતું નેહએ નરના મામુમોમા કલા ત્રાતિ ઉપલગી છે એવો ભાવ ધર કવો ન નેહએ

સ્વતંત્ર જાળી શિક્ષણ: લેખક વા. ગિરિમજાંકર બ-વલેકા. પ્રકાશક, શુભરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ. (અવસોદન હવે પછી)

ગરવી શુભરાત સચિન મારિક વર્ષ ૧૫ અંક ૧લો.

નિર્ઝિલિ. કાવ્ય સંગ્રહ લે શુભરાતસ મેટાદકર (અવસોદન હવે પછી)

ચિત્રે: (૧) મહાત્મા ગાંધી (૨) મહામદઅલી અને શીકલઅલી: સાહક; ચાનુકો, ૧૫x૨૦ અને ૧૦x૧૮. ચિત્રગાળા પ્રેસ. પુના સીડી.

માનસ તરંગારસિ: લેખક ચત્રજીવ ભગવાનજી મોટી. મુલ્ય આના છે પોષ્ટેજ બુદ્ધ.

ત્રણ આર્યસિ સુનીની આવક લેખકે ચુકા આતુર્વિષ મોટ ત્રાતિના બાગકોને વિદ્યાદાનમાં મદદ રૂપે આપવા જણાયું છે. કાવ્યના મિષયોની વિવિધતા મારી છે ભાષા સરળ છે તેમજ ભાવો સરળ પણ સારી રીતે કથવારથા છે પ્રેરણાના અકુસ જડી આવે છે અને લેખક કહે છે તેમ જી ક્ષત્રયના ઉભરા છે એ લાગી આવે છે.

જાહેરાત આગ દરીયા મોટરકાર

અને

એકસીડન્ટ વીગેરેના વીમા ઉતારવાનું
ભરોસાદાર અને સફર ખાતું.

મેસર્સ ધુરંધર પ્રધર્સ

૭૨, અંબાલો સ્ટ્રીટ

ફોર્ટ મુંબઈ.

મીફ એજન્ટસ:—

આલ ઇન્ડિયા યુનાઇટેડ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

નેશનલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

મોટર યુનાઇટેડ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

મીનરવા ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ આંધ્ર પ્રદેશ અને

આલ ઇન્ડિયા ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

એજન્ટસ:—

કલાઈવ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

એકેડમીક, ટ્રેડરસ એન્ડ એજન્ટસ:—

મી રેપીડ મોટર સર્વિસ લીમીટેડ.

મેસર્સ ધુરંધર પ્રધર્સ

૭૨, અંબાલો સ્ટ્રીટ

ફોર્ટ મુંબઈ.

જનતાન

જનતાન-ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જનતાન-પાચનશક્તિ માટે અકેમીર છે.

જનતાન-શક્તિ માટે એના બેવી એક
પણ ચીજ નથી.

આખો વખત ખોં ખોં કરનારા
ઓએ જનતાનનો તરતજ
ઉપયોગ કરવો.

જનતાન-ગાતરાઓ અને લાપણ કરનારાઓ પોતાના કંકને
માટે જનતાનનોજ ઉપયોગ કરે છે.

જનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ
સ્વાદ આવે છે, અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે
જનતાન વાપરવાની ખામ લલામણ કરવામાં આવે છે.

જનતાનનું એક પડીકું આજેજ ખરીદો.

નાનું પેકેટ ૦-૧-૦

મધ્યમ કદનું પેકેટ ૦-૪-૦

ઝોટું પેકેટ ફ્રેન્ચી પીલકેસવાળું રૂ.૧-૦-૦

સોલ્ડ એજન્ટસ, જનતાન એજન્ટસી

(જી. આર. ચૌખાણ)

લુથા મસાહદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જનતાન વેચે છે.

બોજ કોઈ પણ જાતની ડાયરી ખરીદતાં પહેલાં
નેશનલ ડાયરી બોવા ચૂકશો નહિ.

—ઘણા સુધારા વધારા સાથે—

સંવત ૧૯૭૮ ની નેશનલ ડાયરી.

તૈયાર કરનાર— રા. રા. છોટુભાઈ દાહ્યાભાઈ દેસાઈ.

તેત્રી અને પ્રકાશક—“અનાવિલ પ્રિન્ટિંગ” તથા “સરસંગ.”

આ ડાયરી નથી પણ દેશદક્ષિણાં હસ્તેનો સાધી છે.
લેખક-ભાષ્યકૃતિને અમૂલ્ય વિચારોના બહાર પૂરા પાડે છે.

જો તમે આ ડાયરી જોવાર જોઈ છે ને સર્વેએ તથા કોનીકલ, હિંદુસ્થાન, સાંખ જેવાં
પ્રેરણાત્મક આદિ પત્રોએ પ્રકાશ કરેલાં કરી છે.

આ ડાયરીમાં તમે શું જોશો ?

૧. મહાપ્રાચીના પથનામૃતો. (દરેક તાલી નદ તરીખ વાર તરે દિગ્ધિ સાથે)
૨. રસિકાં દેશદીપ્તિ.
૩. રાષ્ટ્રીય પંચાંગ. (દુનીઆના ખતાવો, મહાકુરો તથા દલનાથકોના જન્મ મરણની નોંધ)
૪. દિવનું હૃદય (જિભો ખેલો, મચ્છો, વેપાર, પશુપત, રંગવણી, નોકરો વગેરેની દલીલો તથા
ઓંકારો સાથે સાચી દસા દર્શાવી છે.)
૫. પન્દે માતરમ્ ના ફોટામાં ૬૫ દેશનાથકોના ફોટાઓ L. N. C. ના મનિષામમાં કોઈસના
મેસીડીના ફોટાઓ. (આ બે બેએ નવેસતી નેપાર કરવામાં આવ્યા છે.)
- આ ઉપરાંત, ચોષદીવા, સુરોલ્લ મુશોલ, ગોળખતે, અંધ પગે ધણી, કુપ્યોગી
આમતોનો સમાવેશ કર્યો છે.

કિંમત—તાલી સાદા રૂપાલ ૩૨ પેઇ. રૂ. ૧-૧૨-૦ } કાગળો બેલો નીચા
મોટી સાદા રૂપાલ ૮ પેઇ. રૂ. ૧-૬-૦ } પત્ર કયા છે.

તરી આપમે આ ડાયરી નકામી પડશે નહિ. પણ તમારી કાપકદિમાં કાપમનું ન્યાય કરો.
મળવાનું ઉકાલું—શ્રી અનાવિલ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

ખસનપુરી ભોગળ—મુરત.

આસ સુધના—નવા પોસ્ટ ૧૧ કલકા પ્રમાણે દરેક ડાયરીપર ૭ આના. ખર્ચ પડતો
જાણીયો ચાર પાંચ મિત્રોએ સાથે રૂબરૂ સામટી મંગાવવાનીજ ગોઠવણ કરેલી કાપકદોર છે.
કેવળ સામટી મંગાવનારને પોસ્ટ ખર્ચ માફ છે. તથા ૨૫ નક્કે ઉપર મંગાવનારને પોસ્ટ ખર્ચ
માફ વિષય ૧૦ રૂબરૂ કમીશન આપીયું.

જીનતાન

જીનતાન-ઉલ્લીને તરતજ બધ કરે છે.

જીનતાન-પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

જીનતાન-શક્તિ માટે એના લેવી એક

પણ ચીજ નથી

આખો વખત ખોં ખોં કરનારા-

એએ જીનતાનનો તરતજ

ઉપયોગ કરવો.

જીનતાન-ગાનારાઓ અને લાપણ કરનારાઓ પોતાના કંકને
માટે જીનતાનનોજ ઉપયોગ કરે છે.

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ

સ્વાદ આવે છે અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે

જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જીનતાનનું એક પડીકું આજેજ ખરીદો.

નાનું પેકેટ ૦ ૧-૦

મધ્યમ કદનું પેકેટ ૦ ૪-૦

મોટું પેકેટ દેખી પીલ કેસવાળું ૩.૧-૦ ૦

સોલ્ડ એજન્ટ, જીનતાન એજન્ટ

(જી. આર. ડે. ...)

જીઆ મસ્ટર

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ ૯

वेतन

(रसी के साथ।)

आ आरना मुद्रा देणा
 राष्ट्रीय शिक्षण
 कसय निरीक्षण
 कसय कुमारी
 प्रसवशाला वरगत
 भंडास्तय
 अशिक्षार्थ दाय
 प्रविष्टी परस्त्र
 शोना चौक
 बाली (माली)
 अशिक्षार्थ (माली)
 (अशिक्षार्थ अशिक्षार्थ १५५ ६५२)

आगस्ट, १९२२

तन्त्रीया
 अशिक्षार्थ विभक्त्याः
 विभक्त्याः अशिक्षार्थ विभक्त्याः

शिक्षार्थ १५५ ६५२ (अशिक्षार्थ विभक्त्याः)
 शिक्षार्थ १५५ ६५२ (अशिक्षार्थ विभक्त्याः)
 शिक्षार्थ १५५ ६५२ (अशिक्षार्थ विभक्त्याः)
 शिक्षार्थ १५५ ६५२ (अशिक्षार्थ विभक्त्याः)

अशिक्षार्थ विभक्त्याः
 अशिक्षार्थ विभक्त्याः
 अशिक्षार्थ विभक्त्याः
 अशिक्षार्थ विभक्त्याः

લેખોનો અનુક્રમ.

૧ એ પુખ્ત.	‘વિવિત્સુ’	૮૬
૨ એ અનુભવ. (રાસ)	કેશવ હ. શેઠ.	૯૦
૩ પ્રિયા પહેરે હોંસિ આ હાર. (કાવ્ય)	અંદાશ કર નમંદાશ કર પડ્યા.	૯૧
૪ ભોરઘાટ સ્ફુટતાં પૂણિમા.	‘કુમાર’	”
૫ આંખોમાં આંસુ.	જનાઈત જ્ઞાનાભાઈ પ્રભાસ્કર	૯૨
૬ “અકબરનું સ્વપ્ન”	“જન્મ લલિત”	૯૩
૭ કવિ.	અયુભાઈ રાવત.	૯૪
૮ એમજ.	જયોત્સ્ના શુક્લ.	”
૯ પ્રલયકાળનું જગત.	‘પ્રિયંત’	૯૫
૧૦ જગત.	મનુ ત્રિવેદી.	૯૭
૧૧ શુન્સત-એક દૃષ્ટિપાત.	ખટુ ઉમરવાડિયા.	૯૭
૧૨ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ અને શુન્સતી સાહિત્ય.	ગોરીશંકર ગોવર્ધનરામ ભેશી.	૯૮
૧૩ હાસ્ય-નિરીક્ષણ	નટુભાઈ	૧૦૦
૧૪ કન્યા કુમારી-સ્વેતમિંદુ રામેશ્વર	પરમાનંદ.	૧૦૨
૧૫ નટરાજ. (સચિત્ર)	D. B.	૧૦૬
૧૬ અન્ધ-વિવેચના.	ક્રિટિક.	૧૧૦
પૃથિવીવલ્લભ.	ધનયુખલાલ કૃષ્ણલાલ મેહતા.	૧૧૪
૧૭ લોટરી. (વાર્તા)		૧૧૯
૧૮ સામ્રાટીન વિચારચુષ્ટિ	કનેયાલાલ માળેકલાલ મુનશી.	૧૨૨
૧૯ કોનો વાંક (ચાહુ વાર્તા)		૧૨૮
૨૦ પાશ્ચાત્ય સાહિત્યની પ્રસાદી.		૧૩૦
૨૧ સાશાર સ્વીકાર		૧૩૨
૨૨ પ્રાસંગિક કૃંક.		

આ માસિક મુદ્રત જાનપુરી જાગર ઉપર આવેલા શ્રી “અનાવિલ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ગોવિન્દજી પ્રેમભાઈ નાથકે “અન્ધ” અને ખટુભાઈ લાલભાઈ ઉમરવાડિયાએ મુદ્રત, ગોપીપુત્ર એકાદમીવાડમાં ગોવેલી પોતાની ગોપિકામાંથી પ્રકટ કર્યું.

. Venkateswara

ચેતન

એ પુષ્પ.

એ પુષ્પ સોરભ ભર્યું ગયું હા બહીલાઇ
ફેલાવીને સુરભિ હ્યાં સુરદેશમાંની;
હાવાં ય દૃષ્ટિ થકી ના છવિ દૂર થાય
કર્ણે પોંધેલ અમી ના હજીયે ભૂલાય.
તો કે ગયું કુસુમ એ પ્રભુના પદાન્તે
હૈયું સદા ચરચરે રહી એ જવાયે;
એ મોહપાશ સમજી પશુ ના છૂટાય
ગ્લાનિ મહા હૃદયમાંહિ અનુભવાય.
આશુ' મશે લઈ લીધું પશુ હા પ્રભુએ.
હા, યોગ્યતા નવ હતી મમ રાખવા એ;
દેવાધિ દેવ સમજી કરતા જ ન્યાય.
હા, અશ્રુઓ તદ્દપિ ચક્ષુ વિષે ભરાય.
ઓ ઈશ ! માફ કરજો અસહાયતા તું,
આ અશ્રુઓ સરી જતાં યદિ પાપ થાતું;
નિવારી હું ન થકું આજ અમલ્ય શોક
તેથી જ નાય ! વહતાં દગ અશ્રુ ઓઘ.

વિવિત્તુ.

એ અનુભવ.

(२२५.)

( )

આવના ઝાંખી જમ્મે વીગળા રે, x
 ઝરમર વામે આઘા આઘા મેદ;
 સખારી ! એ રતમાં મુતી એકલી રે !
 ઝાંખમાં એરી જમ્મે વીગળા રે !
 નરદમ નીતરે નિર્મળ મેદ;
 સુદાગી ! એ અનુભા ક્યારે ફરી રે !

(2)

ધીવૃક્ષ વન ભરતી ખડુ મોરલી ર,
 કળાવલ નાચે ધનમન મોરલી
 સખીગી ! એ રતમાં ચૂલી એકલી ર !
 દિવસ ભરતી પિયુ મુખ-મોરલી ર,
 નાચે બહાર આંડે પોર
 મુદાગી ! એ અનુભવ ક્યારે ફરી ર ?

123

[illegible]

(۲)

ગાદીએ ખાલી લઈને પાલેસી ૨.
 રા. ૧ મહિય, છા, કુલકુલ
 સપ્તમી એ ૩૦મી મુદત ૨.
 મહિય ૧૫-૨૦ ૨.
 કુલ ૨૫ ૨.
 સપ્તમી એ ૩૦મી ૨.

પ્રિય! પહેરો હાંસે આ હાર.

(લાવણી)

પ્રિય! પહેરો હાંસે આ હાર,

કાથો મ્હે હાંસે તૈયાર

પ્રિય!-

વહેલી ઉઠીતી, વહેલી નાહીતી, વહેલી ગાંઠી પહાર;

છોડ છોડથી પુષ્પો ચૂની, ગૂંથો હાંસે હાર.

પ્રિય!-

કુંળાં કુંળા આ ફૂલ છે, વઢાણા! કુંળા કુંળા સુવાસ;

કુંળું કુંળું આ દિલ દેનારું-કુંળા કુંળા નાર.

પ્રિય!-

ફૂલધેનાને ફૂલધેલી શા દે થીજા વિષકાર?

હાંસે રૂંઢું હું લેને હાંસે, રસિયા ભોગવનાર

પ્રિય!-

મુદના પુષ્પો છે મુદિની, પુષ્પો મુદિ-મીઠાણ,

મુદિની સુન્દરના પુષ્પો-પુષ્પો મુદત-રિજાણ.

પ્રિય!-

પારખનો મંગલો

નરિજા

તા. ૧૮-૧-૨૧

ચન્દ્રગૌર

કે. ૧૮૫૨.

ભોરધાટ ચહુડતાં પૂણિં મા.

ગમનગતિ ધામી ગાડીની અહીંથી જરા પડે

દગવિધમાં ચિત્રો શાંશાં ગિરિવરનાં વહડે

જગ પર બધે શાન્તિ શાન્તિ સુધા વરસ્યા કરે

રજત મય ગાલીયો વિશ્વે પ્રભાકર પાયરે.

જ્યમ જ્યમ શરી ગાડી રયાનો હિયાંજ શૃલાં કરે

ત્યમ ત્યમ નીચે સુદિ જળે નવાં વસતો ધરે;

તરુવર બધાં મૂકે શાન્તિ સુધારસ પી અને

હરિત મંદુરી શોભા આજે નવી દિસંતી વને.

ગગનમહી સૌ કાળાં અઝો નગે શું રમી રલાં

જાગ જાગ તણી જૂતી વાર્તા રસેથી કહી રલાં.

નિરવ સંધળે જળે વાર્તા રસે સદુ. લીન છે.

જુગ તણી કથાના ભાવે આ જન્યાં સદુ દીન છે.

ધવલ ઝરણાં રંગે રહામા નિલા ગિરિનાજને

મુદુ ઝરણથી નીચે વહેતાં-અદૃશ્ય ચતાં-વને

નહીં સ્વર કૂરો પંખીડોના ન પથરા તણો અહીં

સુરવર તણી સુદિ ભાસે, મનુષ્ય તણી નહીં.

—કુમાર—

આંખ્યોમાં આંસુ.

એની આંખ્યોમાં હતાં આંસુ

પિયુષી પડતાં બૂદી:

એની આંખ્યોમાં હતાં આંસુ !

ગાતી તણી એ સેર

જાણે હતી તૂટતી,

કે અમિળિન્દુ ઝરતો સુધાંશુ ?

બાળા હતી બાળેવેશ,

પિયુ જતો'તો યરદેશ;

કહે “પાછાં લેગાં ક્યાર થાશું ?”

હમે ગાયેલ ગીત

ગાતી હતી હું નિત્ય,

પાછાં હવે ક્યાર ગાશું ?

અધુરું રહે સંગીત,

કહો પ્રાણ, ક્યાંની રીત:

પ્રણય બન્સી ક્યાર વાશું ?

વરઘેલીને હું આમ,

જાણે છોડી ન પ્રાણ !

સ્નેહસુધા ક્યાર પીશું પાશું ?

પતિ—વિધિ નિર્મિત આ વિયોગ,

યશે પુનઃ સ્નેહયોગ;

શોભે નહિ આંખ્ય આંસુ !

વિરહ તણું એક વર્ષ

મિત્ર ! વીતાડશે સહર્ષ;

આપો વિદાયહવે જાશું.

પિયુના આ બોલ સુગ્ધ,

સુણી થઈ બાળા સ્તબ્ધ;

મુખથી વહે “ નાથ ! આ શું ! ”

જનનદિન જ્ઞાનાભાઈ પ્રભાસ્કર.

“અકબરનું સ્વપ્ન.”

(અમેજ કવિવર ટેનનિસનાં એ કાવ્યનું અનુદીપ્ત અનુવાન-આગળ ચાલુ.)

(ગઝલ) પ-સાહીદરમાન. (But our Ulmaa)

હુમા પરંતુ આપણાં લીલે ખિજાને બેસતાં,

નાપાક કાકરને રીખાવવા તદખીરાજ વિચારતાં.

પિંજર-પૂર્વા રાતી પથુ જોવા, મને, ખૂશ, ખિજવતાં,

પિંજર કરે સંકોચ, ત્યમ વિકરાળ વધુ વધુ હુરકતી!

નવાઈ રી પછી તો મહે બળવી દાંડી ફરમાવ્યું:-

“ખુદાને ખલ્લ છે પણ પાક ફતરો!” એમ સમજાવ્યું!

“ખુદાએ આપણા અક્લાજ દરગારે;” દરેકે દીન-

“કિયા-તત્તો સરલ ચરે;” ખૂશવે ત્યાં મઝગ મુસ્લીમ!

“બલે, ચાખે સુવરતું માંસ, કે દારૂ પી લે આદમ;”

ખીજાને એ બધા: “ખુદાએ જીવનમાં તો ખુદા હરદમ!”

સણું પણ ત્યાજ ઘૂંધવતી ભરતી નહાનાજ દરિયામાં:

ન અમદાનાં અવાજે એ! મહાસાગર ખરો એના!

લોક-ધર્મો ત્યજવીને ખડાઈ માન્યુ મનાયું તો?

ન છાજે શાહને એ દોઃ રાજ્યારંભ વિમાસું જો!

૬-રોશની-(I hate the rancourtec o-o-o sun of our Islam.)

એ ગાતિ ધર્મવેરને ચાહું કદી ન હું!

દિલને ગમે ત્યમ બંદગી આદમને, ફરવા હઉં:

પર ધર્મગ્રાંથોનાં ક્ષેત્ર ધન કદીય લઉં ન હું!

દર ધર્મનીતિના ધીરોને, પઝીર મિત્ર કહું:

એ નામ નિજ ધર્માધ કેરું અવગણુંજ હું!

કુરાનને તલવાર નેષ અકિત હું રહું:

ખ્રીસ્તી અને ખૂન ચંબ ન્યાણી કમકમુ ચહું!

“અલ્લા જ હંમુ!” ધર્મગ્રન્થ એમને લખ્યું:

મરિયમ સુત ઇસુ ખ્રીસ્ત પયગમ્બરે કહ્યું:

ગોઆન ખ્રીસ્ત પાદરીએ તેજ સૂચ્યું!

“પ્રભુ બાલકો પરસ્પરે પ્રીતિ ધરો સહુ!”

“તમ હુઝુના દેનારને મુખી ચહો સહુ!”

ઈસ્લામના તુરથી વધુ પવિત્ર જે ગણું-

એ રોશની જોને, સખે! ન તિમિર લાં રહું!

(આગળ ચાલુ)

—જન્મ લલિત.

કવિ.

“આહ કવિ ! સ્કાંજ પડતી જાય છે, ત્હારા વાળ સફેદ થતા જાય છે, ત્હારા એ એકા-
વિચાર નિગમતામાં ભવિષ્યનો સંદેશ તું સાંભળે છે ?”

“સ્કાંજ પડી ગઈ છે,” કવિએ કહ્યું “અને હું કાન માંડીને બેઠો છું, કોરણ કે ગામડામાંથી
વખતે, કોઈ મ્હને બોલાવે; ને કે મોહું તો ચક્રમ ગયું છે.

વખતે, કોઈ આમ તેમ કરતાં યુવાન હંમેશાં મિલન થાય, અને આતુર આંખોની !
બેઠકીઓ તેમની શાંતિ તોડવાને, અને તેમની વતી બોલવાને અને વિનવે, તેની હું રાહ જોઉં છું
હું જો જીવન કાંકડે બેસીને મૃત્યુ અને તેની પારનો વિચાર કર્યા કરું, તો પછી તેમનાં કે
આવેશમયીં ગીન કોણ ગૂંથે એવું છે ? સમી સ્કાંજનો તારણ અદશ્ય થાય છે.

પ્રશાન્ત નિદિતપરની ચિનાતી જ્વાલા ધીમે ધીમે હોલવાતી જાય છે. ક્ષિણ થયેલા ચન્દ્રન
તેજમાં ખડિયેરના ચોગાનમાં શિયાળવાં એક સાદે રહી રહ્યાં છે.

મૃત્યુલોકનાં બંધનોમાંથી મુક્ત થવાનો ને હું બંધ બારણે યતન કરવા બેસું, તો પછી
ધર ત્યજ બટકતો કોણક રાત્રિદર્શન કરે, અને નીચી મૂંડીએ અંધકારનો સમસમાટ સાંભળવ
કરે અહીં આવે, તો એના કાનમાં જીવનના રહસ્ય-મંત્રો કોણ કુંકે એવું છે ?

ત્હારા વાળ ઘોળા થતા જાય છે એ તો એક નજીવી બાબત છે.

આ ગામડામાં સૌથી ન્હાનો મણો તોયે હું અને સૌથી વરોટ્કડ મણો તોયે હું છું
હુનિયામાં, મધુર અને સરળ હાસ્ય હોય છે કેટલાકને, તો કેટલાકના નયનમાં ચપળ નેમ
ચમકાર હોય છે.

કેટલાંકનાં આંસુ ધોળે દહાડે ઉભરાઈ આવે છે, તો કેટલાંકનાં આંસુ શોકનાં આવરણ તળે
ઢંકાયલાં હોય છે.

એ બધાયને ત્હારો જાય છે. ભવિષ્યના જીવન પર વિચાર કરવાનો મ્હને અવકાશજ નથી.
હું તો ન્હાના સાથે ન્હાનો ને મ્હોટા સાથે મ્હોટો. ત્હારા વાળ સફેદ થયા તેથી શું ચક્રમયું ?
(રવિ ખાખ્ખા ‘ગાર્ડનર’માંથી)

બચુલાઈ રાવત.

એમજ.

તે રમ્ય રાત્રિ ! તે મનોહર સ્વપ્ન ! અદાદા પ્રભુ !

પણ રે હવે ભાગ્ય ! તે રાત્રિયે વિતી ગઈ, તે નિદ્રાયે હડી ગઈ, ને તે સ્વપ્નયે-હે શું ?
તે સ્વપ્નયે હડી ગયું ? —એમજ.

એમજ. સ્વપ્ન સૃષ્ટિની તે સુષ્ણ સરિતા સુકાઈ ગઈ, પ્રીતિ વૃક્ષની ડાળો પર કુસત ! કુસતા
કોઈ દુબે ધક્કા માર્યો.

જગત આમ કેમ કરતું હશે ?

રે મૃત્યુ ! સ્વપ્નનાં સ્મરણે સાંન્યતાયે જંગમ પડીએ છે !

વસંત ? ક્યાં છે વસંત ? એ તો સ્વપ્ન હતું. ઝીંખની મધ્યાહ્ન જ્વાલા સળગે છે આજ
તો તે સ્વપ્નયે નથી. રાક્ષસી જાગૃતિ આવીને સ્વપ્નની સમાધિનો ભંગ કરાવે છે ! જાગે જાગૃતિ
ના ભયજનક અંધકારમાં સ્વપ્નની મૃત્યુ ધ્રુવપંથ વતી ન હોય, તેમ ! પણ હું તો એ અંધકાર-
માંથીએ એને સોધી દાઉં છું. એ રાક્ષસી જાગૃતિની મને શી દરકાર છે ? હું તો એ દુષ્ટ
જાગૃતિનેજ નિદ્રા મળું છું ! સ્વપ્ન સિવાયનું જીવન બધુંએ અસત્ય છે ! ખરેખર ? હાતો.

હાતો. તે રમ્ય રાત્રિ ! તે મનોહર સ્વપ્ન ! અદાદા ! પ્રભુ ! તે સ્વપ્નનું સ્મરણ ! અદા !
આખું વિશ્વ એ સ્વપ્નમય ચક્ર હતું હોય. સ્વપ્નમાં ફળી જતું હોય એમ લાગે છે ! શું ?
નિઃશ્ચિતિનો મૂર્ધ અગ્ન પામ્યો ? —એમજ.

જ્યોત્સ્ના : મુકલ.

પ્રલયકાળનું જગત્.

—તે, હું, તે, ભક્તસંઘ—

[લખનાર:—“ રૂરિત ”]

જગતના એક પ્રલય કાળે હું જન્મ્યો હતો. હારમાનું કુલ ખીલી ગીમળાઈ ખરી ગયાં હતાં અને નિરાશામાં આંસુના સમુદ્ર બરાઈ જઈ ઝંઝાના બળ જેવા થઈ ગયાં હતાં. તેવે કાલ પ્રલય કાળે હું જન્મ્યો હતો.

જન્મ હુઃખ સાંભરી આવે તેમ આકાશમાં રહાંને ભૂતકાળ જેવા લાગતા પશ્ચિમમાંથી એક મૃણાલિનું ટુંકાયું. રણસિંગાના સ્થરે સમુદ્ર મોજાનીજ હોડીઓ મોજાનાંજ વહાણો ફેંદવા લાગ્યાં. રાખ જેવું આકાશ અને રાખ જેવો સમુદ્ર મનુષ્યનું ચેતન લઈ લેતાં હોય એમ વિકરાળ સ્વરૂપ ધરેલાં લાગ્યાં. મહાભારતની લડાઈએ ખાણની રાખા ઉપર ફેટલાક બીખ્મ સૂતા હોય એમ વેગળે ફેટલાંક પૂલો આત્મા જતો રહેતાં બીખ્મના જડ લાગ જેવા પડી રતા હતા. હેવે કાલ પ્રલય કાળે હું તો જન્મ્યો હતો.

મ્હારી તો આંખોજ નુદી હતી. મ્હારે એક સખી છે. તે અગાસીમાં સ્વવારે રોજ તુલસીનું પાન લેવા જતી. તુલસીનું પાન લેતાં તો લતા જેવી એ લચી પડતી. જગત્ ખલાવડ થઈ હોને નિરખતું પણ કૌતુહલ, સાધુતા અને પવિત્રતાનાં ત્હેનાં કંકણે ખખડતાં એટલે જગત્ નીચું ધાલી બાંધ ખણતું. આજે મ્હારી સખીએ ઇન્દ્રધનુષમાંથી બપડને પૃથ્વીને પાટલે ઉતારી મળેલાં નહીં દીધે. છે. તુલસીનાં પાન તો આજે ૫ તોડે છે પણ પાન તોડતાં દષ્ટિનું કિરણ અને કંકણનાં ખખડાટ જગતને જાણી જોઈને તંદ્રામાંથી જગાડે છે. એ જાગતું એ તંદ્રાથી વસતું ન હોય તો સારું. એ જાગતું નહીં પણ જાગરણ જેવા પ્રલય કાળે જન્મની એક બેખડે હું હોયો રહ્યો હતો.

વેગળે લતામંદિર હતું. ત્યાં પૂજારીઓ ધણી હતા તો કાલ ખરો ભંડત અંદરના પુરખટની બહાર જા ચેતાત્મક માથે સાંઠ અડાવી રહ્યો હતો. ક્રીડિને પેર પહેરખમાર ધણી પૂજારીઓ હતા પણ ફેટલાક ભડોની દષ્ટિ તો આંખોર હેપજ દરી હતી. ધણી ભડ પૂજારીઓમાં રા..... જૂની નાગરણી સંસ્કૃત ઘણી પાંચડીવાળા ગમીર તેમથી દીપતા એક ભક્ત પણ હતા. પાંચડી એ હેમને મન ને મ્હારે મન મર્યાદા, હંકાંપણ, શુદ્ધિ-ગદુ ભૂમિ નહીં-પણ વિવેચકને મારે પૂરતી-એ બધાનું નહાતું સરખું પણ જરા અવધડ ચિહ્ન છે. એ પાંચડી અને ખેસંતી હદ એળંગી કદી હેમનાં શુદ્ધિ ચાતુર્યને સમતોલતાને એ જવા દેતા નહીં. એ ખેસ અને એ પાંચડીની વચ્ચે મ્હાર મને અસ્માંમાં ઘણી વખત પડી રહે છે. કાલ અવનવી પણ હંકાંપણ બરેલી કલ્પના જગણા હાથની આંગળી અસ્માંમાં ખુણાને અડકે કે તરત મંદિરની જગતલી આંતર દષ્ટિએ પડતી. આ ભડતની આંગળ પાછળ પણ ભડતની બહુ નહક નહીં પોદ ધરી ફેટલાંક આજકો જાન કરતાં ને અમૃત સમી કલ્પનાને ઝીલી લેતાં અને નિરંતરતા આસ્વાદાલેતાં. પાંચડીની નીચે જગતનાં દરેકની કાળી દીસતી અમૃત સમી આકસીર દવાઓ ભડાઈ રહી છે. તે કાલ વખત પાછળથી દષ્ટિએ પડે

છે. મંદિરને અપવિત્ર કરવા કોઇ શુરવીર વિદેશી શત્રુઓ. યદી આવતા પણ અહીં તેજથી ભીની ભક્ત દષ્ટિ નીચું જ નેહ રહેતી. એ શત્રુઓ સ્થળને અપવિત્ર કરે તો પણ આશીર્વાદ આપવાનો સમય ચૂકતી નહી. અહમદશાન યથા પંછી હૃદયને હાનિ ધમ્મથી ઉછળાવવાનો વિધિ હેમને માન્ય નથી. એહમદ શાયના ખગ્ગથો ખેલી શકે એમ નથી પણ કોઠ વખત ભક્તના સંધમાં ધક્કા લાગે તો પણ ખમી લે છે, છતાં એ અહમદશાની આંખોમાં અમી અને હૃદયમાં આંનદ વરસી રહ્યાં છે.

પાંચે ખીજ કટલાક પાતળા ગા જેસ વર્ગરનાં નવી શોષ ખોળ પ્રમાણે માથાનો પાછો ભાગ ઢાંકનારા સહૃદય ભક્ત છે. એ મોટા ભક્ત જાહુર છે. દૂર દેશોમાં પોતાના વતનની ભક્તિ ગાય છે, ભજન કરે છે, અને નારદ શું હમે છે. વળી કોષ્ટક આકાશમાથી કેટલીક વસ્તુ ખેંચી લાવે છે, ને મંદિરમાં ચન્દ્રની કોર્પ ઉપર ખેંચી ઉપા સાથે રમે છે. કોષ્ટ ભક્તો ગદા છે, કોષ્ટ જાક છે. કોષ્ટ વીણામાં કુલ થયે છે, કોષ્ટ કાન ધરી કરું સાંભળી રહ્યો છે, હેવા હેવા ભક્તો શવે ત્કારે ભજન ચલાવે છે. એ પૂજારીઓ કંઈ એક સરખું જ ગાતા નથી. કુમ્મટની બહાર પૂજારી થવા કેટલાક તલપી તરવરી રહ્યા છે. કોષ્ટ નિરાશ થઈ ભક્ત સંધની રકામે લડાઈ જાહેર કરી પહાર ઓટલે તારી પણ નિરાશ થઈ બેઠા છે. બે જાણે આજે રાત્ર માંડ્યો છે. એકે સસલું થઈ પેલા અહમદશાની કરતાં મેહોરું ૩૫ લીધું છે. ખીજાએ જરા મર્કટ વિધા માંડી છે. મર્કટ દર્ક ચટાપટા લગાવી કેસરીનું ૩૫ લીધું છે. આ પ્રલય કાળે મર્કટ સસલાતો જ રાત્ર હોય ને. સમુદ્રનાં વધતાં મોજાં એ મંદિરેય પહોંચશે. હાલે પ્રલયકાળે મહારી ચેતના જતી રહેતી હતી.

આજે પ્રલય ધમસાણો જેવાં કાળાં પાણી અબધાણુ જગતના જીવનમાં સંકાનાં પટ ઉપર પડ નાખી પોતાનો પટ મેહોરો ને મોટો કરતાં જ નય છે. આમ જન્મણુ શ્વેત ગંગા ઉછળી રહી છે. દૂર દૂરના ધાટ ઉપર ખેંચી શ્વેત ગંગાનું નિર્મળ ખીન ગાતો કોષ્ટ અસૌષ્ઠિક જગતના પ્રવાહને પોતા તરફ ઉછળાવે છે. પ્રલય કાળે પેલાં શ્વેત અને પેલાં કાળાં પાણી સ્વામ સ્વામાં અડળાશે. કોષ્ટ ચિત્રવિચિત્ર સુવાનો કાળાં પાણીના આચમન કરી આવી કાદવ દયગે ભેગો કરી લાવી કંતો પેલા ગાયકને કે કંતો પેલી શ્વેત ગંગાને મલિન કરવા વેગળા ઉભા ઉભા પણ ચારે પાસે થઈ રહ્યા છે. કાદવ નાંખીને પણ શ્વેત ગંગા તરફ પોતાની પૂજ્ય સુધિ બદલાવે છે.

- દિનરે ખટખટા પત્થરે ખેડો ખેડો હું જાણું જોતો હતો. એ પૂલ, એ સખિની અગાદી, એ મંદિર, એ સાંધું, એ જાણું ગળવા લાગ્યું. સમુદ્રનાં મોજાં છેક હેઠળ સુધી અડળાયા લાગ્યાં. સ્વામ એક મળતી ટેકરી જેવું એક મોજાનું જોત જોતજોતામાં મહને તાણી ગયું. મનમાંથી તેમ દષ્ટિમાંથી બધું નિરમવા લાગ્યું. વધુ ને વધુ વિશ્વ ભૂતકાળમાં તણાવા લાગ્યું. વિશ્વની સ્વપ્ન સૃષ્ટિ થઈ ગઈ.

ધામે ધામે ચાંદ્ર શું કોષ્ટ દિરણુ આંખમાં પેદી કંઈક દંઈક તેજ કંઈક પોસું પોડે લગવા માંડ્યું. જરીક મહારી આંખ ઉઘડીને ચીંચાઈ. ત્હેના ભીના ગાલ, ત્હેની પાછળ કાળા કેસ અને પાછળ જન્મ જોવા ચન્દ્ર લગાઈ રહ્યો હતો.

જગત.

લેખક:—મનુ ત્રિવેદી.

રાત્રિના અંધકારમાં કું રહતા પર જ્યો દતો ત્યારે તેજે આવીને મને કહ્યું: 'માલો, મારે વેર આપણે મજા કરીએ.'

નિદ્રામાં પડેલા જગતને આ વાચનાનું અસ્પષ્ટ શ્રવણ થયું. 'મારીઓ બધી કંડાક દહને ઉઘડી ગઈ ને નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠેલા બધા ભેડો અમારી તરફ જોઈ રહ્યા.'

સંસારનાં બળવાળોરો સમાં અમે બે ઘેર ગયાં અને જગત હેતક ખાઈ ગયું!

ધુમ મઝા ઉઘાડવામાં અને મશગૂલ હતાં ત્યારે બહાર કોલાહલ થવા લાગ્યો, 'તે' ઘરનાં ખારણાં જોરથી ઠોકાયાં.

અમે 'મારીઓ' ગયાં ત્યારે ગગન ભેદી ગર્જના થઈ કે 'બહાર નીકળો!'

હસતાં હસતાં અમે સફેત પૂર્યું: 'અતિથિજ દેખી રહ્યાં છો?' પણ ઉતર ન મળ્યો.

દોડું હડીકું હતું: અમારા ઘરને આગ લગાડવામાં આવી; યોદ્ધા સમયમાં અમિત્રી જવાબાં આપી ધર આપું વેરાઈ ગયું.

અમે પાછલે ખારણેથી બહાર નીકળી ગયાં. ધર બરમશાલ થઈ ગયું.

'કમળો થયો હોય તેની આંખે બંધું પીણું દેખાય, તેથી પીળા રંગોએ બહીવાલું નથી, તેઓ પીળા નથી, થઈ જતા' એવું કંઈક અમે ગાયું અને એકબીજાની સામે જોઈ હસ્યાં.

પક્ષીઓ પોતાના માળામાંથી ઉતરી આવીને અમારે હાસ્ય તારાઓ ખાસે લઈ ગયાં ને આંકાશમાંના સર્વ તારાઓ એક સાથે અમકવા લાગ્યા.

ગુજરાત—એક દષ્ટિયાત.

પણ અરે? ગુજરાત ત્યાં ક્યાં છે?

જગતનો મહાસમારંભ બંધાય ને જુદાજુદી પ્રજાઓને આમંત્રણ અપાય તો દેશ કહેશે, ગુજરાત ત્યાં ક્યાં હશે? અતિથિઓ ઇતિહાસકાર ઇતિહાસ કોતરવા મેસરો, કોઈકે જુની ચિનારો જુદા જુદા રંગો વડે પ્રજાઓના ચિત્રો દોરશે કે મનુષ્ય કર્મના હિસાબ રાખવાર ફિસ્તો સંરવેયું રજુ કરશે ત્યારે કોઈ કહેશે કે ગુજરાત ત્યાં ક્યાં જિમશે? રહતરાતી આંખે એમ કહેવાનો શું પ્રસંગ નથી કે જો બલા ચિત્રકાર! ગુજરાતને ચિત્રતાં ત્હારી પિંછી જરા આછે રંગે ચિતરજે, જો બલા! ઇતિહાસકાર! ત્હારું કોતરકામ જરા ધીરું ધીરું કરજે ને કથરી શિરતાઓ તો ક્યાં એમ માને એવા છેજે?

એમ સાંભળ્યું છે કે મહારાષ્ટ્રની પ્રજા એટલે ભેખડો જેવી અડગતા; રાજપુતો એટલે ચોરવીની હાથલ; અંગાળી એટલે પુષ્પિ બળ ને પટેદી. એટલે સાદસની ધ્વજત મૃતિ; ગુજરાતમાં આજે દેશ સેવ નાં-તો જૂઠા ઝામ્યાં છે મેલ કહેશે કે ગુજરાત એટલે?

વિચ એક સહાયકારી મંડળ છે. ત્હેરી એક પ્રજા ખીલો પાસેથી દેક લે છે ને ત્હને કંઈ આપે છે—અતુલ્ય દેખતી પેઠે જુદાજુદી પ્રજા અન્ધોન્ધરી જોઈ પૂરી પાડે છે. પુરાણ ને અનૈરિકાત

વિગ્ના શિખી એશિયા લેખને વેદાંતનું કુષ્ઠ પીવડાવે છે; સુસલમાનોના ઋતુના ક્રમકારાં જીલ્લું બારત હેના રૂઢ આત્મા પર આર્થતંત્રી અમી છંટા નાંખે છે; જાપાનના હુવર હોયોગનાં બદલામાં દિન્દિહને ધાર્મિક ચેતન બદ્ધે છે; આ ખંડ ખંડ ને દેશ દેશનાં યુગલ છે. પ્રાન્ત પ્રાન્તમાં યે એવાં જ યુગલ હોવાં જોઈએ. મહારાષ્ટ્રની અડગતા, બમનું બુદ્ધિબળ ને રાષ્ટ્ર ચેતન, સુસલમાની ઋતુ ને ઉત્તર દિંદંતું રસિક પૌરુષ એ દિંદંતું અણુબોલું ઝવેર છે. એ સર્વને જીલ્લાં જીલ્લાં અન્ધને આપણું દાંધ બક્ષવું એ ગુજરાતનો પ્રાથમિક ધર્મ છે. ગુજરાત બીજાઓને શું આપશે ?

કહે છે વસંત તો બધેય આવે છે પણ વન કુંભના વસંતની બહાર તો યોરજ છે. અમ્હારી ગુણીયલોનું પણ એવું જ છે. મેહે મેહે જંગમા હેમવહિ. પણ ગુજરાતની ગુણીયલ તો નથી, મહારાષ્ટ્રમાં, બંગાલમાં કે ઉત્તર દિન્દંતમાં. એજ ગુજરાતીઓનું આત્માસન છે. કોણ સ્વર્ગદેવતા ખંડખંડ ને પ્રાન્ત પ્રાન્તથી, સૌ કોણનું હીર ઉધરાવે તો એ વિના ગુજરાત બીજું શું આપશે ? અમ્હારા સાવજશ્ચરા ગુજરાતીઓ જગતના મહા સમારંભમાં આજે અમ્હારી ગુણીયલોથીજ શોભે છે !

—ને ગુજરાતનું કિશોર મંડળ ? પણ સુપુર ! કાજગદાળા ભયંદર પડદાઓ બધે જૂત ને વર્તમાનને વિંટી લે. ખરેખર ! ગુજરાતનું ભવિષ્ય તો એવું નથીજ. અસ્તુ !

બહુ ઉમરવાડિયા.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ

અને

ગુજરાતી સાહિત્ય :

રાષ્ટ્રીય ચળવળને માત્ર સાહિત્ય દૃષ્ટિનિન્દુથી જોતાં બે વાત નજર આગળ આવ્યા વિના રહે શકતી નથી. પ્રથમ વખત દહેવામાં આવતું કે ગુજરાતીમાં, સર્વજ્ઞ વિચારો દર્શાવી શકાય એટલી શબ્દની સમૃદ્ધિ નથી અને તેજ કારણથી ગુજરાતીને જોસ વિનાની ભાષા ગણવામાં આવતી. હેતુલા વર્ષમાં 'નવચયન' માં જે તદ્દન સાદી અને છતાં અત્યંત જોસદાર ભાષા વપરાયી તે ધટનાથી ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં એક અગત્યનો જનાવ જનવા પામ્યો. આજ પહેલીજ વખત સિધ્ધ થયું કે જળ ભાષામાં નથી; જે હૃદયમાંથી ભાષા આવે છે તે હૃદયનું જળ ભાષામાં સાચેજ જગમે છે. ગુજરાતી સસ્ત્રુતમય કરી સાહિત્યમાં એક અગત્યના હેતુ-પ્રગટ્યવતો વિદ્યામ-તરફ આજ દિવસ સુધી સાહિત્યકારોએ લક્ષ ન આપ્યું. આજે તદ્દન સાદી ભાષાએ અદ્ભૂત શબ્દ ગાંભીર્ય સાથે જે સનાતન વીર્ય પ્રજામાં રેડ્યું એ વાનથી એમ સિધ્ધ થયું કે ગુજરાતી ભાષામાં જોસ છે; ભાષા વાપરનારમાં હૃદય જળ ન હતું. તદ્દન નિષ્પ્રજાપાન રીતે, માત્ર સાહિત્યના વિકાસ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કોણ પચ્ચ કહી શકશે કે નવચયનની સાદી ભાષામાં જે અદ્ભૂત સામર્થ્ય પ્રગટ્યું અને જે કામ આજ વર્ષો સયાં ચાલતી રહેલી ચયાંને અતે પણ સાહિત્યકારોથી ન થઈ શક્યું તે કામ-ભાષાને લોકપ્રિય જનાવવાનું-મદદતમા ગાંધીએ પણ થોડા વખતમાં સિધ્ધ કરી જનાવ્યું. રાષ્ટ્રીય પ્રગતિનું, આ સદાજ અને મૈત્ર કાર્ય હતું. કોણ દેશની ભાષામાં કમદા ગિમી

ને અદ્યત્ત સામર્થ્ય, સ્વતંત્રતા વિના ઝંઝૂમમાં મુસ્કેલ છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના કાર્યમાં, સાહિત્યકારો અને સાક્ષરોએ, શા માટે બાગ હોયો નેહએ એનો આ જવાબ છે, યુગ્મરાતીના સારા વાંચનારઓ જાણે છે કે યુગ્મરાતીમાં હજી કોઈ સર્વ દેશી અંધકાર થયો નથી, યુગ્મરાતી ભાષામાં જે કામ કાલાંધિલ અને એમર્સન અગ્રેજ સાહિત્યમાં કરી ગયા તે કામ કોઈએ કર્યું નથી. યુગ્મરાતી ભાષાના કોઈ પણ ભક્તે પ્રગલ્ભવને તદ્દન જ નવીન ચૈતન્યનો સ્ફુલિંગ દર્શાવ્યો નથી.

એવું એક કારણ ચોક્કસ છે કે, યુગ્મરાતી સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રીય ઇમ્પ્રિમિન્ડુયી કામ કરનાર કોઈ વિરલ સાહિત્યકારની હજી સુધી ખોટ જ છે. રાષ્ટ્રને માટે જ્યારે લગભગ જાણી ભાષામાં, માનવજનનાં હિત આદર્શો સાથે કારણથી છોટ મીઠાવી, જન્મભૂમિ માટે કોઈ ને કોઈ લખાયું છે, ત્યારે, યુગ્મરાતીમાં એકાદ અપવાદ સિવાય એવું હલ્લકાર્યું મધુર સંગીત જ નથી. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો સમગ્ર ભાર સાહિત્યકારોએ ઉભાડવાની એટલાજ માટે જરૂર છે કે સાહિત્યના વિકાસનું એ અત્યંત યોગ્ય સ્વરૂપ છે. સાહિત્યમાં નવીન ચૈતન્ય આવવનો અને સાહિત્યોદ્ધાર થવાનો પણ તેમાં જ પુરુષાર્થ માંગ્યો છે. જે જે સાક્ષર યુગ્મરાતી સાહિત્ય પરિપક્વમાં બગીચા યાત્રા કરી રહ્યા છે, તેમણે આ સાહિત્યનો પ્રગલ્ભવ ધડાકાનો પ્રગલ્ભ વિચારવા જોવો છે.

અગ્રેજ સાહિત્યમાં જ્યાં જ્યાં અદ્યત્ત સામર્થ્ય પ્રગટ્યું છે ત્યાં ત્યાં ભાષાની છાપ કરતાં કોઈના ચોક્કસ હલ્લકાર્યું આખી છાપ પડતી હોય તેવું લાગે છે. યુગ્મરાતીમાં પ્રગલ્ભ રાષ્ટ્રીયજન કંઈની ઘેર, એવું સાહિત્ય વિરલ છે. અને કોઈ પણ પ્રગલ્ભ સાહિત્ય, જ્યાં સુધી પ્રગલ્ભ રાષ્ટ્રીય સંસ્કાર ન હોય ત્યાં સુધી, સર્વદેશી નહિ બને. સર્વદેશી સાહિત્ય માટે અથવા શેક્સપીયરનો જન્મ માટે જે વાતાવરણની જરૂર છે, તે વાતાવરણ જ રાષ્ટ્રીય જીવન વિના અંધકાર છે. માણસનું મન ધાર્મિક ધર્માસમાંથી સાદા અને સ્વતંત્ર જીવન તરફ ન વળે, ત્યાં સુધી, જરૂર મેષદૂતનો પેશો મધુરને કંઠજીવા અંકારથી ગેલ કરાવતી સ્વચ્છ આંગળીમાં બેઠેલી હિંદુ-રમણીનો શોક, સમજ્યા વિના જ રહેવાનો. એવું જાણી ભાષાંતર નકામું છે. કારણ કે એ ભાષાંતરમાં વાતાવરણ જ આવે નહિ. યુગ્મરાતમાં કલિદાસને જન્મ લેવાયો હોય તો યુગ્મરાતી સાક્ષરોએ ત્રણ વાતની તૈયારી રાખવી: કલિદાસને યોગ્ય માના: કલિદાસને યોગ્ય વાતાવરણ; અને કલિદાસને યોગ્ય શિક્ષણ આ એક વાત સૌ કોઈ કમળ નહિ કરે કે હાલના યુગ્મરાતી અંધકારના પુસ્તકોનું દ્વિતીય સુદ્ધ ભાગે જ ચાલે છે. જે સડો મૂળ પ્રગલ્ભમાં જ છે તે સડો કાઢવા પહેલાં, યુગ્મરાતી સાહિત્યના સાક્ષરોના સર્વ યત્ન નિષ્ફળ થાય તેમાં નવાઈ નથી. યંત્રી રા. નરસિંહરાવનો નાનુર ઝંકાર કે રા. ન્હાનાલાલનું જ્યાં જન્મ-કે રા. કેશવ હર્ષદ દ્રુવડ વનનેપીડું નવીન સ્વરૂપ પચીત પચાસ પડિતો વચ્ચે વચાચ એમાં નવાઈ નથી! સાહિત્યને રાષ્ટ્રીયમિન્ડુયી જોવાનો આ યત્ન આપણી ભાષામાં નવીન હશે, પરંતુ સમૃદ્ધ ભાષામાં એ જ ઇમ્પ્રિમિન્ડુયી કામ લેવાય છે. કલિદાસનું લખાયું નિર્ધરક છે જે કલિદાસને કોઈ ન વાંચે તો. કલિદાસને ગાંધારી વર્ગ ત્યારે જ પેટા ચાંચ કે કલિદાસે હિંદુ સંસ્કૃતિનું જે વાતાવરણ દર્શાવ્યું છે તે વાતાવરણ કોઈ પણ રીતે પ્રગલ્ભમાં હોય તો. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ એ દેશની સંસ્કૃતિ માટે જે વાતાવરણની જરૂર છે તે વાતાવરણ પેટા કરવાનો સમર્થ પ્રયત્ન છે. એટલા જ માટે યુગ્મરાતી ભાષાના સમૃદ્ધ સ્વરૂપમાં રસ લેતાં સાક્ષરો આ પ્રયત્નને પોતાનો જ પ્રયત્ન ગણે તો સાહિત્યનો ઉદ્ધાર જાણી થાય. જેમ ઇતિહાસમાં ત્રિરાજ વિશે આપણે ધણ બધા છીએ, તેમ સાહિત્યમાં, પ્રેમાનંદ અને દુષારામના આબાસ જેવાં નામો

સિવાય, કાંઈ અવશેષ રહ્યું નથી. આટલું જાણ્યા પછી ને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની જરૂરીયાત સ્વીકાર્યા પછી, એવો દોષલક્ષ્ય માર્ગ નથી કે જે માર્ગે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણને દોષ દૂર સાફરો, આ ધનમાંથી છટકી શકે !

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ હજી જે વિચાર કરત તે આજે કર્તાવ્યમાં મુકાબ ચૂક્યું છે. અત્યંત સાફરોએ આ પ્રયત્નમાં જોડાતાં કેટલોક આત્મભોગ આપવો પડશે, પરંતુ એટલું યોગ્ય છે કે પછી ગુજરાતી ભાષામાં જોડાઈ નથી એ દરિયાઈ હડી જશે ધણી વખત ભાષા દૈનિક એટલાજ માટે અને છે કે વસ્તુ તદ્દન નિર્માલ્ય હોય છે. મનુષ્ય જે કહેવા ધારે છે તે એવું કંઈ હોય ત્યારે ભાષામાં સાદાઈ સાથે ગંભીર અને તર્ક સાથે જોડાઈ જાય છેવી રીતે મળી જાય છે. રાષ્ટ્ર અંતે પ્રજાનું સ્વરૂપ છે, અને જ્યારે એના આધિર્ભાવ માટે યોગ્ય વાતાવરણ હોય ત્યારે અનંત સમય સુધી ચાલે તેટલું ગુપ્ત ચૈતન્ય તેમાં બહુ હોય છે. વિજ્ઞાન જાણે છે કે પરમાણુમાં અત્યંત સામર્થ્ય છે. કારણ કે તે સૂક્ષ્મ છે પરંતુ મજા તત્ત્વ છે. ભાષાનું સાદું સ્વરૂપ એ તેનું મૂળ સ્વરૂપ છે. જો ગુજરાતી ભાષાને અનંત સમય સુધી ખીણ ભાષાઓ સમૃદ્ધિદાયક માને તેમ કરવું હોય તો એક જ રસ્તો છે, અને તે રાષ્ટ્રીયશિક્ષણ દ્વારા પ્રમુખ્યત્વે દેશી, શાલિલાસ કે ગેકસપીઅરના જન્મ માટે યોગ્ય વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવાનો.

ગૌરીશંકર ગાયરધનરામ જોશી.

હાસ્ય-નિરીક્ષણ.

૪. ૨૫મી ચાલુ.

ઉત્તમ હાસ્ય:-

શુદ્ધિ વ્યવહાર, કંપના વ્યવહાર અને સંસાર વ્યવહાર-આ ત્રણેયના રાજ્ય નીચીરાણાં છે. નિદાન શુદ્ધિ વ્યવહારની કક્ષાએનું, કર્મ-કોટીનું નિરીક્ષણ કરીશું-નો આપણને એમ મદદગાર તરીકે કે-ને વ્યવહારની ગતિગમન આવ શુદ્ધિયાળી, સુસિદ્ધી અને ઉદ્ધતનેજ પડે છે, અને તેમાંજ તેનું વ્યક્તિત્વ રસપાન કરે છે. માનસિક-નાદિવક ને ધાર્મિક-નાર્તાવિનોદ દ્વારા પ્રિય હોય છે-માત્ર ઉપરોક્ત જનનેજ. કારણ આ પ્રકારના વાર્તાવિનોદનું વિનોદન તેમની શુદ્ધિ તેમનું જ્ઞાન સહજમાં લઈ શકે છે, અને તેમની ઉદ્ધતતા તેમને આ પ્રત્યે નૈસર્ગિક રીતે ઘેરે છે. આમ પ્રેરકતા, ચોચાતા અને કાર્યપરાયણતા-તેમને માનસવિદારી રાજકર્મસ ખનાવે છે: આ રાજકર્મસનું, સંસ્કૃત માનમસરનાં અમુલા મોતીના મોતીતુલ્ય રસપાન કરે છે. મોતીના મોતીતુલ્ય રસપાન તેમને તેમની વિચક્ષણ શુદ્ધિ કરાવે છે-આ પાન પ્રજ્વાલિત થા રૂઢિપદ ન હોવાથી આ રસતત્ત્વનું રસપાન તેમની શુદ્ધિની ઉચ્ચતા, વિશેષ ઉચ્ચતા અને સર્વોત્તમ ઉચ્ચતાને આભેયમૂલ છે ઉચ્ચ સંસ્કૃતિ ઉચ્ચ ભાષના, ઉચ્ચ વામના. ઉચ્ચ વિચાર, ઉચ્ચ તત્ત્વાભ્યાસન વિગેરે આ શુદ્ધિવ્યવહારનાં, આ શુદ્ધિયાળી, સુસિદ્ધી ને ઉદ્ધત પ્રકૃતિનાં રસસ્થાન છે. આમ રસસ્થાનમાં તેઓ ગયે છે-અને રસના રસતત્ત્વનું પાન કરતાં ઇવનને વિકસાવે છે.

હવે આ બુદ્ધિ વ્યવહારગત રસ-સ્થાનપ્રદ રસપાત્ર માનવજીવનના ઉચ્ચતમ આદર્શરૂપે સર્વશો, સર્વદા અને સર્વાનુમતે સ્વીકૃત થયેલી છે. કારણ પણ તેના સ્પષ્ટ અને સુબ્યક્ત છે. આ પ્રકારનું રસપાત્ર, જીવન-જીવન, જીવિત જીવન પ્રભુના મૃદુમાં, પ્રભુની પ્રભુત્વતામાં પ્રવેશ કરાવનાર આગાહીમર અમદુત, સ્વસ્થ સ્વર્ગપાથેય છે. સારાંશ કે આ પ્રકારનું રસપાત્ર કરાવતા રસવ્યવહારો બુદ્ધિવ્યવહારો, ઉચ્ચ જીવનના ઉચ્ચ આદર્શપ્રદ વ્યવહારો ઉચ્ચતમ છે, અને તદંગત વાર્તાવિનોદ, હાસ્યવિનોદ પણ ઉચ્ચ સંસ્કૃતિમર, ઉચ્ચ ભાવનામર, ઉચ્ચ વાંસનામર અને રસબુદ્ધિ દેવાથી ઉચ્ચતમ, ઉત્તમ છે.

(ઉપરોક્ત આદર્શ જીવન, ઉચ્ચતમ જીવન કેંઈ સદજ પ્રાપ્ય નથી. પ્રત્યેક માનવ તે કંઈ ખરા તેને મારે મથે ખરા, પણ તેને તે યોગ્યતા અને અધિકાર વિના બટ્ટવા અપ્રાપ્ય થાય છે, તો તેનું રજા દર્શન કંઈક જુદીજ કોટિમાં, જુદાજ પ્રકારમાં. આ ઉચ્ચતમ જીવન જીવવાનો અધિકાર, યોગ્યતા પૂર્વ જન્મમાં કંઈકે કંઈ વાસનાનાં બંધનથી બંધ છે. હવે આપણા આ જીવનની સંતરી યોગ્યતા ને અધિકાર અને આ ઉચ્ચ જીવન જીવવાની આકાંક્ષા આના માણસના પ્રત્યેક વ્યવહારમાં આ તેની મહત્તાકાંક્ષા, આ તેની ઉદાત્તતા હુત સિધ્ધ હોનાથી અવસ્થ સ્ફોટ તો પામે છેજ, પરંતુ તેનું યથાર્થ વિલસન આ જન્મમાં પ્રાપ્ય કરેલ પ્રાપ્ત કરેલ સ્થિતિસ્થિતતા, સ્થિતસ્થાર અને સદસંગતિને આધેયબૂત છે. સારાંશ કે આ જન્મ સિધ્ધ, હુતસિધ્ધ જન્મસિધ્ધતા, આ જન્મપ્રદ ખરાગ સંસ્કાર, ખરાગ સંગત અને માયામોહનું માયિક આવરણે સંબંધિતે જોગાયત્ર નથી ચતી લક્ષ્ય નથી ચતી, છતાં જોગાયત્રે પણ તેના પ્રત્યેક જીવન વ્યવહારમાં આ તેની હુતસિદ્ધ જન્મસિદ્ધતા પેલાની ચમક કળકારો દીપાવે છેજ. હું કોણુ અને આ કું ? એમ તેને પથમ વ્યવહારોમાં અને પછીથી પ્રસંગાતીત પ્રસંગો પ્રેક્ષકને પણ એ તે કોણુ ? અને એ કું ? એમ આગાહી કરે છે. સારાંશ કે આ જન્મસિદ્ધ ઉચ્ચ જન્મસિદ્ધતાપ્રદ પ્રત્યેક જીવન-વ્યવહારનું વ્યવહારત્વ ઉચ્ચતમજ રહે છે-રહેશે. દૃષ્ટાંત તરીકે-પૂર્વજન્મના કર્મવાસનાદિના બળે એક પ્રકૃતિનું આમ પ્રકૃતિત્વ ઉચ્ચતમ આ જન્મે જન્મસિધ્ધ જન્મ; પરંતુ આ જન્મમાં સંસ્કાર, સંસંગાદિ અમ્ભસ્કૃત પ્રાપ્ત થયાં-તેના આવરણમાં અંજલો; મૂઠ અંજો. આ વખતે વામમાર્ગ-આદિ ખરાગ ને અધમ પણ તેના જીવનવ્યવહારમાં બુદ્ધિવ્યવહારમાં પણ ધાર્મિક રંગગત ધર્મ ભાવના સ્વરૂપે તેની જન્મસિધ્ધ ઉચ્ચતા સ્ફોટ પામે છે. આ ધર્મભાવનાયનું દર્શન પણ ઉચ્ચતમ છે અને આ અધમ માર્ગ ચરી ગયેલું જીવન પણ આદર્શ જીવન છે.

આ સર્વ વિવેચન કયાં બાદ હવે આપણે 'ઉત્તમ હાસ્ય' તેને કહીશું કે જેમાં અને વ્યવહારત્વ કારણબુતે વ્યાપ્ત જણાઈ આવે છે. હવે આમાં બીજા બાજુ ઉપાધિને અમુક સારૂ વા નરસે લેખાય- તે જુદી વાત છે. ઉચ્ચતમ જીવનું જીવનત્વ દરમ કરનાર વ્યવહાર. વાર્તાવિનોદ; હાસ્ય ઉચ્ચતમ, ઉત્તમ હોય છે- તે આપણે જોયો, અને હવે તેના હાસ્યને આપણે 'ઉત્તમ' ગણીશું.

હવે સ્થાપિ બાવણ રહેલા હાસ સાક્ષાત્કારથી પ્રકટ થકને હાસ્ય રસ રૂપે નિબળ્ન થતાં અંગીઅંગમાં બળ પ્રસારી રહે છે. અને વિચાર દેલાતી રહે છે. આ બળને વિચારનું બહિર્સ્ફોટન તે હસવાની ક્રિયા. આ ઉત્તમ પ્રકારમાં રસવ્યાપ્ત સ્થાન મન-આદિ હેઠળ રિમત વા હસિત પ્રકારની હાસ્ય ક્રિયા. સ્થાપિ બાવણ રહેલા તેને હાસ દરમ ગાય છે.

સંસ્કૃત અલંકાર શાસ્ત્રમાં હાસ્ય કિશોરના નીચે પ્રમાણે પ્રકાર વર્ણવ્યા છે. “હાસ્યના આત્મસ્થ અને પરસ્થ એવા બે ભેદ” કહ્યા છે. આત્મસ્થ (હાસ્ય) (તે) માત્ર-વિભાવ (હાસ્ય ઉત્પન્ન કરનાર કારણ) જોઈ દ્રશ્યને ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાને હસતો જોઈને જે વિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે હાસ્ય રસને પાંડિત્યે પરસ્થ કહ્યો છે. વળી, એ (હાસ્ય) ઉત્તમ જતોને અને નીચ જતોને ધાય (તેથી) તેના (એ રીતે) ત્રણ પ્રકાર છે. તેમજ બીજી રીતે છ ભેદ છે. ઉત્તમ પુરુષમાં સ્થિત અને હસિત હોય એમ પાંડિત્યે કહ્યું છે. મધ્યમ નરમાં વિહસન અને ઉપહસિત હોય. નીચમાં અપહસિત અને અતિહસિત (હોય એમ) કહ્યું છે.”

“ગાલ રહેજ કુથે, કટાણે પજુ બહુ પ્રકટ ન થાય, અને દાંત દેખાય નહિ”-એવો મધુર હાસ તે સ્થિત કહેવાય છે. મ્હોં, આંખ અને ગાલ એ પૂરેપૂરાં કુથેણાં જણાય અને દાંત કાંઈક જણાય તો તે હસિત કહેવાય. રાખ્દ કરતું મધુર કાલગત (સરખા કાળને અંતરે થતું) વા કાયમન સરીર કમ્પથી પ્રસરતું) મ્હોં ઉપર રંગ આવ્યો હોય તેવું. સકોચાવલી આંખોવાળું અને ખડખડ થતું (તે) વિહસિત કહેવાય. ખબા અને માથું નીચાં ધાય. આંખોથી જાડું જોવાય, અને નસકોરાં પૂરેપૂરાં કુથે-એવાં હાસને ઉપહસિત કહેવાય. અરયાને થયેલા, આંખોમાં આંસુવાળા, કંપતા ખભાં અને કેશવાળા હાસતું નામ શાહકર્મદેવે અપહસિત કહ્યું છે. જ્યાં જાડો અને કાનને હડવો લાગે એવો અરાજ થતો હોય આંસુવાપૂરથી આંખો ભરાય મઠ હોય અને પાસાં ઉપર હાય ફરી વળતા હોય- એવું જાસ તે અતિહસિત.”-(રસમંગાધર.)

નહુલાઈ

કન્યા કુમારી-સ્વેતખિન્દુ રામેશ્વર.”

જ્ઞાપન્ટ વેદીય રૂપ તા. ૨૪-૧-૨૧ સવાર.

પરમ રનેલી હીરાકાસ.

તમને વિગતવાર એક કાગળ ડીડીગતથી તા. ૯મીએ જારિશે તે તો મળી ગયો. દગે. રામેશ્વરથી એક નાનો કાગળ તથા નરેશની જગી મોકલેલી તે પજુ બહુ ખર્ચ મળી ગયાં. વધે. તમારો એક કાગળ મદુરા મળ્યો છે. તેમાં તમે ‘મદુરા રાજની ઉત્પત્તિ તથા આજનાઈ શબ્દનો ખુલાસો માંગ્યો છે. આ આવતના જગુકાર માલુમનો તો યોગ થયો નહિ, પણ સામાન્ય રીતે પુછતાં એમ જાણવામાં આવ્યું છે કે ‘મદુરા’ ‘મધુરો’માંથી નીજોમ છે. મધુરનો સંસ્કૃત અર્થ તો તમે જાણો છો. ‘આલવાઈ’ શબ્દનો મદુરા સાથે આ પ્રમાણે સંબંધ છે. અદિ’ ખીનાદી દેવીનું સુપ્રસિદ્ધ મંદિર છે તેજ ભૂમિ ઉપર ગાંધરામાં આવ્યું છે તે આલવાઈ ક્ષેત્ર કહેવાય છે. આલવાઈ ક્ષેત્રનો અર્થ સર્વની-આદ્ય ભરાય સર્વના-આદર કરે, પાવન કરે, સર્વને પોતામાં સમાવે તેવું ક્ષેત્ર-તામીત ભાષામાં થાય છે. આથી વિશેષ જાણવા મળ્યું નથી.

અદિ’ પાંચેક કલાક બેઠી થતું પડે તેમ હોંનાયો આ પત્રમાં મારા ડીડીગતથી અદિ’, સુનીના પ્રવાસની ઝંખી કરાવી થકીય એમ હું ધારું છું. પંખી એક જાડેથી બીજી અને બીજી ત્રીજી હોં એમ અમારો પ્રવાસ ધરાયો તમને સતેલ થાય તેવું વિગત બધું વર્ણન હું અ.ગી નહિ શકું છતાં જેમ લખાય તેવું લખી નાંખું છું.

“માત્રમ કલાકનો પ્રવાસ” એ સિરિંક નીચે પ્રકટ થયેલા લેખોનો ત્રીજો દપનો.

હેલ્થ પત્રમાં મદ્રાસીઓ વિષે મેં કેટલુંક લખેલું. આ બાબતે તેઓના નિત્ય જીવનમાં એક રિવાજ ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવો અને આપણે દાખલ કરવા જોઈએ. અહિં અંગ્રેજી પ્રાતઃકાળે પહેલી ઉઠી પોતાના ઘરનું આંગણ-પૂજા સાથે કરી પાણી છાંટી અને કેટલેક ટેકાએ ગાર લીધી તે ઉપર સંકેદ પાડેલથી એવી સરસ આદૃતિઓ આલેખે છે કે આપણને આશ્ચર્ય થયા વિના ન રહે. કોઈ પણ સાધન વિના આવ આંગણીઓથી સંપ્રમાણ્ય જાત જાતનાં આકારો (Geometrical figures) નાની નાની છોકરીઓ પણ ફરે તે જોઈને કોને આનંદ ન થાય? સવારમાં વહેલાં શેરીઓમાં કે મોટા રસ્તા ઉપર નીકળે તો જ્યાં ત્યાં સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ કુમારિકાઓ યા વિધવાઓને આ સુંદર કાર્યમાં રોકાયેલી જુઓ. આ રિવાજ આપણે ત્યાં દાખલ થાય તો મુશ્કેલી મોડ્ય છે. આવી રીતે શશુમારાયનું શુદ્ધાંગણ અતિથિનું સુંદર સ્વાગત કરવું લાગે !

મદ્રાસીઓનો મુખ્ય ખોરાક ચોખા છે અહિં ચોખાનો પાક પુષ્કળ છે. લોકો ઘઉં ખાવામાં સમજે નહિ તેમ જો પણ નહિ ચોખામાં દાળ નાંખે રાઈતા નાંખે, આમલી નાંખે અને એમાં બીજા સ્વાદિષ્ટ પ્રવાહી પણ મેળવે અને સાથે જ ત્રણ શાક કરે. સવારમાં (Breakfast) તરીકે ઉપલા, ઘોસા અને છતલી નામની ત્રણ વસ્તુઓ ચોખાના લોટની બનાવેલી ખાવાનો આ બાજુ પ્રચાર છે. આ ત્રણે શરૂઆતમાં આપણને ન ભાવે, પણ પછી તો ટેવ પડતાં ભાવવા માંડે છે. આ બાજુ ચાનો રિવાજ નથી. પણ તેને બદલે કૌંસી ધરેલે દાખલ થયેલ છે. ફરેશને ઉપર શરૂ તો પાલ (દુધ) કૌંસીની પુમે સાંભળ્યાજ કરે. ખોરાકમાં આમલીનો ઉપયોગ બહુ મરચાં પણ બહુ બાપ તે આપણને માફ ન આવે.

અહિં દરેકના ત્રણ વખત લગ્ન થાય છે. અને ભાગ્યશાળી હોય ત્યાં પાંચ. પહેલાં લગ્ન તો નાનપણમાં આપણે ત્યાં બ્રાહ્મણોમાં થાય છે તેમ થાય. બીજાં લગ્ન તે (Nuptial marriage) આ લગ્ન પછી વર વધુ સાથે રહે અને સંસાર વ્યવહાર ચલવે. ત્રીજાં સીમન્ત લગ્ન મહોત્સવ હોય છે પણ અહિં તે લગ્ન તરીકે ઉજવાય છે. પછી જો દંપતી જીવન પતિની સાથે વર્ષની ઉંમર સુધી સંબંધ તો (Sixty years marriage) અને તેથી આગળ જતાં એશી વર્ષ સંબંધ તો (Eighty years marriage) થાય. આપણે સાઠ અને એશી વર્ષ લગ્ન થતાં નથી તે આ લોકોનો વ્યવહાર જોઈને દાખલ કર્યા હોય તો કેમ ?

આ બાજુ મદ્રાસની ઉપરના ભાગમાં લોકો તેલુગુ ભાષા બોલે છે. નીચેના ભાગમાં તામીલ બોલે છે. પણ હજી અહિં સૌરાષ્ટ્ર ભાષા છે. સાતસો આઠસો વર્ષ પહેલાં મુસલમાનોના જીલમથી કંચીને સૌરાષ્ટ્રમાંથી કેટલાક બ્રાહ્મણો અને અન્ય યાત્રીના લોકો નાસી આવી અહિં વસેલા. આ બ્રાહ્મણો અહિંના મૂળ બ્રાહ્મણોથી હલકા ગણાય છે; કારણ માત્ર એટલું કે તેઓ મૂળ પર-દેશના તેઓની સૌરાષ્ટ્ર ભાષામાં અને અપરણી ભાષામાં મેળતાપણું છે. અહિં બ્રાહ્મણોમાં આયર અને આયંગર જે જાત છે. આયર તે સિવમકત અને આયંગર તે વિષ્ણુમકત. આ બાજુ બ્રાહ્મણ અને અબ્રાહ્મણ, વર્ગો વચ્ચે બહુ મોટા તફાવતો અસ્તિત્વમાં આવે છે. ખાસ કરીને ગાંધુકાર અને મલખારની બાબતે બ્રાહ્મણો એટલે Intellectual Aristocracy. બ્રાહ્મણો બોલેલા વધારે અને પોતાની જાતને દુનિયાની જનિત્રી બહુ યકિયાતી માનનારા. જે બ્રાહ્મણો બાકી અમિદારી યા રિવાજ હોય તો

આપું રાજ્યતંત્ર લગભગ આઠસોપચીસ બરાબર બધું. આ સામે ખાસે કરીને ત્રાવણકોર રાજ્યમ આઠસોપચી વર્ષમાં ગણતરી નાપર કામને મોટા વિરોધ હોય છે. આ નાપર કામ તે આપણુ શુન્નતમાં નહિયાદ વિગેરેમાં જેવી પાટીદારની કામ છે તેવી છે. આ નાપરોમાં કેળવણી પણ સારી, સુધરેલા વધારે i e. more westernised અને Social reformsના પક્ષકાર. તેઓ માંસાહારી હોય છે; Devorce માં તેઓ સંમત છે.

મદ્રાસી લોકોનું જીવન બહુ સાદું અને તે કેટલીક રીતે અનુકરણ કરવા લાયક. પોશાકના ધોતીયુ પહેરે નહિ પણ કડ આસપાસ વીરું છે અને શરીરનો ખાટોનો ભાગ ઘણું ખરું ઉધાડોજ નોવામાં આવે. મોટા શહેરમાં સારા લોકો ખમીશ અથવા પહેરણ અને ખેત વાપરે. સ્ત્રીઓનો પોશાક બર્ડા હાથના વણેલા પત્તેનો અને લો અને ઘેરા લીલા, પીળા લાલ, કાળા રંગના ચટાપટાથી ભરેલો. આ પોશાક આંખને ગમેછે. સુંદર સ્ત્રી હોય તો સુરંગમુખી દુવ જેવી લાગે. આ પોશાકની મનોહરતા ત્રિવેન્દ્રમના સમુદ્ર તટ ઉપર મે વિશેષે કરીને અનુભવી. ત્રિવેન્દ્રમ નો સમુદ્ર તટ ઘણોજ રમણીય છે બે ત્રણ માઇલ સુધી સીધો સ્વચ્છ રેતાળ સમુદ્ર તટ અને સમુદ્ર જળ પણ નીલવર્ણુ. હું ત્યાં સાયંકાળે પડોઝ્યો. સંધ્યા સમયે, પાદળ વાયા આકાશમા સમુદ્ર પર ઉપર લટકી રહેલા સૂર્યની કિરણાવલિની લીલા તો અદ્ભુતજ હોય છે. આ તટ ઉપર છુટી જવાઈ સ્ત્રીઓ આ બાળુના પોશાકમાં સજ્જ થયેલી જ્યાં ત્યાં ખેડેલી યા ફરતી હતી. તે બધી જાણે કે વિવિધ રંગી કુલો અને પાદડાઓનો સમુદ્ર ન હોય તેવી તે રેતાળ ભુમિમાં દેખાતી હતી. આ દૃશ્યની મનોરતા તમે કદી લેશો. આ બાળુ સ્ત્રીઓ જાત જાતનાં બહુ ધરેણું પહેરે છે-આપણી બાળુએ એટલા ગાંધાં પહેરવાનો રીવાજ નથી.

હું ડીડીંગલથી તા. ૧૧ મીએ નીકળ્યો ત્રિવેન્દ્રમ તા. ૧૨મીની સવારના પહેાંચે તા. ૧૨મીની રાત્રિના મારા ૫૨ એક અકસ્માત થયો પણ તેથી સદભાગ્યે મને ઈજા થવા પામી નહિ. રાત્રિના દશ વાગે મેઘ રોશન આગળ મોહનલાલ ચર્કેલાસમાં ખેડેલા ત્યાં ડામામાં દીરા બુઝાઈ જવાથી તે મારું લેંપ લેવા આવ્યા. તેમને મે લેંપ આપ્યું, પણ ચોતાના ડામા નજીક જતાં તે ઉભો ટ્રેનથી છુટો કરી નાખેલો તેને માલુમ પડ્યો. મને તેજો જાણ્યું અમારો તેમાં સામાન પડ્યો હતો. તેથી અમારા રાત્રે અમે જન્ને ઉભો શોધવા નીકળ્યા. અમે માન ખમીશ અને ધોતીવા ભેગ હતા. મુરદેલીએ ઉભો મલ્યો; અધારામાં આપડાં સામાન હાથ લાગ્યો એક બેડીંગ મે લીધું, એક કાચનો તેલો લીધો. બેડીંગ લઈને આગળ પોલા પાટા હું જોળાંમવા ગયો એટલામા તે મે પાટા વચ્ચે મોટા ખાડો હતો (આવા ખાડા એન્જિનની નીચેથી સાફ કરવા માટે આપણી બાળુએ પણ બે પાટા વચ્ચે ઠેકાણે ઠેકાણે હોય છે) તેમાં હું પડી ગયો. ખાડામાં ઢીચક તેમજ ગંદકી. બે ઘડીક સાતમ નરકનો અનુભવ કરી લીધો. સીધો પોલો તેથી હાથ યા પગ લાગી ગયો નહિ. મને પડતો જોઈને સીમલર દીવો લઈને આવ્યો. અને તેણે મારી પાછળ મોહનલાલ પડ્યા જતા હતા તેને અટકાવ્યા અમે જન્ને સામાન લઈ મુરદેલીએ અમારી ટ્રેનમા ચડી નેડા. આ સાદસ દરમ્યાન ટ્રેન આવી ગઈ હત તો અભણા અપરિચિત રાણાવાળા દેશમાં અમે જન્ને નિર્ધન નિરક્ષર જેવા થઈ પડેલ પણ તેવો અનુભવ અમારા બાળમાં લખેલો નહિ. ત્રિવેન્દ્રમમાં હું જવું તેની ખબર નહિ. મહારાજા હજમ (ધર્મશાળા) છે ૧૫ ત્યાં તો બ્રહ્મજ્ઞનેજ ઉતરવાનો

અધિકાર. માડી વાળાએ શુભરાતી જન્મ કહ્યું તેથી ત્યાં ગયા અને રહેલ્ય થયા. અહિં પશું
 જેનોને હિંદુવાનો નિયમથી અધિકાર ન હોતો. પશુ શરૂઆતમાં અમારા જેનેતવની ધર્મશાળા
 વાળાને ખંમર નહિ અને પાછળથી તો બહુ જોઈ લેવાય. તરતજ કન્યા કુમારી કેમ જવામાં છે
 વિગેરેની તપાસ કરી સાગ્ર દશ વગેરે મોટર ઉપરથી હતી તેમાં ચઢી બેઠાં. ત્રિવેન્દ્રમથી કન્યાકુમારી
 પંચાસથી આવન માંદજ છે. સાંચીશ મામજ મોટરમાં જવાનું પછી ઘોડા માડીમાં મોટરનું બોડું
 રૂ ૧૦ થી ૧૫. આ બહુ સસ્તુ ગણાય. ત્રિવેન્દ્રમથી કન્યાકુમારી જવાની મોટરના રસ્તામાં શું
 વર્જન કરે? કુદરતી સૌન્દર્ય તો જાણે હોતી કાંતીને મર્યાદા ન હોય! કેટલાય માંદજ સુંધી તો
 તાળીએરી, મંપનસ ખંજુરી અને સોધારીના ગાદ વનમાંથીજ પસાર થવાનું. તે માડીમાંથી વારે
 પ્રડીએ દૂર રહેલી મક્કખાર ઘાટની પર્વત માળ ડોડીમાં ક્યોજ કરે અને તે પર્વત માળ પશુ એવી
 સુદર લાગે કે જાણે હિમાલયનો કટકો ન હોય? તે પર્વત માળ ઉપર વાંદળો જ્યાં ત્યાં
 આબોહતાં દેખાય, ઘડિ કાળા વાદળોથી આકાશ ઘેરાય જાય, પ્રડી સોનેરી તડકા આસપાસના
 પ્રદેશને ઢાંકે; નદીનાળાં તથા સરોવર જ્યાં ત્યાં આબ્યાં જ કરે. આમા ફરવાની રેવી મંગ આમે!
 કમળ-ગુલાબી કમળો-થી ભરેલાં સરોવરો અહિં જ પહેલ વહેણે જોવાં. બાબુમુદની કાદબરી
 વારંવાર વાદ આવે. કાદબરીમાં જે વનથીના ભવ્ય વર્જનો આવે છે તેનો અહિંજ સાક્ષાત્કાર
 થાય, આ બાબુનું સર્વ હાંદ કાલિદાસ, બરજુતિ અને બાબુની મનોસંદિગ્ધ પ્રતિબિંબ લાગે.
 લોકોનાં પોષાક પશુ તેવાજ; અહિં મક્કખારમાં મામડીનો વાન ફરી જાય છે; સ્ત્રીઓ ગૌર વસ્ત્રો
 જોવામાં આવે છે; પુરૂષો પંથુ સરસ જોવા મળે, આ બાબુએ જે ફરો તો મહાસ્વેતા, કાદબરી,
 ચંદ્રાપીડ, પુરંદ્રિક, ચક્રાન્તસા, પ્રિયવદા, કમલિકા, લવંગિકા, મહરિકા, તમાલિકા આદિ સંસ્કૃત
 સાહિત્યમાં જ્યાં ત્યાં મંત્રી આત્મા પાચે જોવામાં આવે. કમળ વધ્યાં; નાળીયેરનો પાર નહિ;
 આકબુડ પુષ્પજ; લોકોનું જીવન સાદું, ધર્મ પ્રચલ્ય કન્યા કુમારી સાંજના બરાબર ૭ વાગ્યે
 પહોંચે. સર્વ આનંદમયો હતો, સંધ્યાનું પ્રકાશપૂર આકાશમાં ભરેલી અગ્નિવલિઓ ઉપર હવાઈ
 રહેલું હતું; સમુદ્ર સુધવાઈ કરી રહેતો હતો અને નજીક તથા દુર એકદમ સોનેરી દેખોતા સમુદ્ર પટમાં
 નાની મોટી નૈકાઓ ઝુલી રહેલી હતી. અહિં ભારતવર્ષતા છેડે આવ્યો; અહિંથી અપાર ઉદયિતો આરંભ
 થયો; અહિં અગ્નિના ઉપસાગર અને અગ્નિ સમુદ્રનો સંગમ થયો; આ સ્થળનો મહિમા કેમ વર્ણવું?
 પૂર્વ કે પશ્ચિમના દેશોમાં સફર કરતા વહાણોને અહિં પ્રશંસિયુ કરી પડે અને કન્યાકુમારીને નમન
 કરવું પડે. ભારતના ઇતિહાસની ચકતી પડીતો આ મહાસાગર સાક્ષી છે; છતાં તેથી નિરપેક્ષ આવે
 આ મહાસાગર ભારત બેલાનું સર્વ પાદ પ્રજ્ઞાનન દરી રહેલ છે અને અપૂર્વ ભક્તિ બાવે
 નિરંતર સુખવાટથી. ભારત માતાનાં યશોભય અમર જીવનનું અન્નાહત ચુલ્કાન દરી
 રહેલ છે. આવા અનેક કલ્પનાતરંગોમાં હલત, ક્ષલતાં મે સંધ્યા ગાળી તેમજ
 રાત્રિ વિતાવી. અહિં બરાબર દક્ષિણ છેડે કન્યાકુમારિનું વિશાળ મંદિર છે અને તેમાં
 કન્યાકુમારીની મુડજ સુદર મનોહર મૂર્તિ છે. અહિં કિરવા મારે ધર્મશાળાની સાંચી સમય છે.
 અહિં ત્રિવેન્દ્રમ રાજ્યના આસિરવટ ધર્મનિયમનો પરિચય થયે. તેનો એક નાનો ભાગ
 મેદિમાં બાબુનો હતો. તે બહુ રમ્ય પ્રદૃશિતો હતો. અહિંથી સવારના નેવ વાગ્યે નીકળ્યા.
 સાંજે ત્રિવેન્દ્રમ પહોંચ્યા. રાતે પચવાળા સ્વામીના મુપસિધ્ધ મંદિરમાં ફરવ દરવા ગયા. આ
 મંદિર બીજા મંદિરો કરતાં વધારે ચોખ્ખું અને સાચી ઘટનાવાળું છે. અહિં મૂર્તિ શેષ નામના

ઉપર સુતેલા પદ્મનાભ એટલે વિષ્ણુની છે. મૂર્તિ ચૌદ હાથ લાંબી છે. તેના દર્શન માટે ત્રણ દ્વાર છે. એકમાં મુખકર્મળ દેખાય; બીજામાં નાભિકર્મળ અને ત્રીજામાં ચરણકર્મળ દેખાય. આ મૂર્તિનાં દર્શન માત્ર ઉંચા વર્ગનાં હિન્દુઓને જ થાય છે. હું તો જૈન રહ્યો તેથી મને દર્શન કરવા દેવામાં ન આવ્યા. આવો ભેદ અહિં પ્રથમજ જોયો. રાજા બહુજ્ઞ orishodoy ધર્મશ્રદ્ધાળુ છે. દિવસનો મોટો ભાગ ધાર્મિક ક્રિયામાં ગાળે છે. અંગ્રેજોનો સંપર્ક થાય તો નાહી નાખે. આ મંદિર તેનું જ છે. રાજામહેલની બાજુમાં જ છે. ગજ હથેલાં સવારે સાંજ કપાડે દિવે સર્વ પ્રજા સમક્ષ પદ્મ નાભનાં દર્શન કરવા આવે છે. પોતાને પદ્મનાભદાસ કહેવરાવે છે. માથે મળમલની ટોપી ઉપર પદ્મનાભની પાદુકા ગાખે છે. રાંધ તેતુ રાજચિન્હ છે. પૈસાને અહિં ચક્રમ કહે છે. દિવાન આજણ છે. વર્ણાશ્રમની દિવાલો અહિં બહુજ્ઞ ચોક્કસ અને સુરક્ષિત છે. ઓછામાં ઓછા હબાર આજણો ગમ્મતા રમેડે જમે છે. જે ગમે અમે ત્રિવેન્દ્રમના મુખ્ય મંદિરમાં ગયા તે સોનિ મહદસંક્રાન્તિની હતી તેથી રાને મંદિરમાં મહોત્સવ તથા વરવોડા હતો. આખું મંદિર તેમના દિવાળી બહુ સુંદર રીતે શલુગારવામાં આવ્યું હતું રાજ પોતે કપાડા દિવે વરવોડાના મોખરે હતો. અહિં અસવ દેશી સરજાઈ, ટોલ, ખસી વિગેરે સાંભળવાંતો લાભ મળ્યો. પાછળ કુલની પાલખીઓમાં પદ્મનાભની ગરૂડની તેમજ વિષ્ણુની મૂર્તિ હતી. પાછળ બન્ને બાજુએ છ છ કુમારિકાઓ આપણી આરતિઓ હોપ છે તેવી દિપિકાઓ ઉપાડી આવતી હતી અને વચમાં રાજ્યેશ્વિયન તથા પાછળ રોટના અધિકારીઓ આવતા હતા અને ભજનો ગાતાં હતાં. કુમારિકાઓ દિપિકાઓ લઈ હારખંધ ચાલતી હતી તે ખાંસ ધ્યાન ખેંચે તેવું હતું. લે જોતાં સહેજે પ્રાચીન કાળના રાજદરબારમાં જ્યાં ત્યાં સ્ત્રીઓના પરિચારિકા તરીકેના વર્ણનો સંસ્કૃત સાહિત્યમાં વાંચીએ છીએ તે યાદ આવ્યા વિના ન રહે.

કન્યાકુમારીના સંજયમાં એન વાત રહી ગઈ. અહિં ત્રણ દેવીઓનાં ત્રણ મેઘાં તીર્થ સ્થાન છે, કામાક્ષીનું કાંજેવરમમાં, મીનાક્ષીનું મદુરામાં અને વિદ્યાક્ષીનું કન્યાકુમારીમાં. કન્યાકુમારી તેજ વિવાક્ષી આ ત્રણે દેવીઓની કથા બહુ સરસ છે પણ અહિં તે જણાવવાને અવકાશ નથી.

ખીજે દિવસે સવારે... ..... પર શોધી તેમને મળ્યો. કલાકેક બેઠો; બહુ આનંદ થયો સામાન્ય વિષયો ઉપર ફેટલીક વાનો યદ્ય, બહુ સુખ લાગ્યા પણ ગરિમાઈ અને વડીલાતમાં તહિ કાવત્રાથી અનંદમાં પ્રગેલી ઉડી નિરાશાથી જ્વાલ ગયેલા લાગ્યા. રોટમાં હવે નોકરીની શોધમાં છે અને પોતા વખતમાં મળશે એમ અપ્રા છે. તે પોતાના સમજાને ત્યાં રહે છે. તે રાજ્યના મોટા એધિકારી છે તેમનો પણ પરિચય થયો. માણસ હૃદયવાર પણ બહુજ્ઞ orishodoy ત્રિવેન્દ્રમમાં મુક્તીપત્ર તથા એનજર્નેરી બહુ સરસ છે. મુક્તીપત્ર જોયું. એનજર્નેરી જોના વખત ન મળ્યો. સાંજના ત્રિવેન્દ્રમથી ત્રણ માઇલ ઉપર આવેલ સમુદ્રતટ જોવા ગયો. આ વિભાગ બહુ રુચિયાંભર્યો છે જે વિષે આમજ ઉચ્ચેષ કર્યો છે. ત્રિવેન્દ્રમ મને બહુ ગમ્યું. આખું સહેર બગીચામાંજ વસેલું લાગે છે જ્યા ત્યાં મત જતના ગડો દેખાય. ધર તીર્થ અને છુટાં. આપણા સહેરો જેવી ધમાલ કે ગળપ નહિ આપણને એમ લાગે કે આપણે કાઈ જુદી સહિમા આવ્યા.

ત્રિવેન્દ્રમથી રાત્રે રેલમાં બેઠા. સવારે મીઠાંથી નામના રોટને ઉતર્યા. અહિંથી ત્રણ માઈલ ઉતર કુતાલમનો સુપ્રસિદ્ધ ધોધ છે. તે જોવા ગયા આ ધોધનું સૌન્દર્ય ત્યાં બેઠા દરખનામાં આવે તેમ નથી. હું તો જોઈને આત્મર્પ અકિતજ યદ્ય ગયો. આખા પ્રવાસમાં સૌથી સુંદર અને દિવ્ય સ્થળ

નેયુ હોય તો તે આગ્ર. દરથી ધોધનો ધરધરાટ આપણને. તેના સામીપ્યુ બાન કરાયે. સદ્બાએ અમે ગયાં તે અરસામાં આસપાસ સારો વરસાદ પડેલો તેથી ધોધનો વિસ્તાર ખંડુ વધેલો હતો. પાંચસો ફીટ ઉચેથી નેસપાથ નળા પ્રવાહ જમીન ઉપર ધસી આવતાં એ ઠેકણે યદકાય છે. અને તેને લીધે દરલાય અન્તર મુદી ને રીતળ નળાસિદર ઉંડે છે તેમાં મીનવાનો આનંદ અપૂર્વ છે. ધોધ એવો સદેહ-નિર્મળ કે આપણને એમ ચોંચ કે આ પાણી નહિ. પણ દુધનું પડે છે. આ ધોધ એટલે ઉચેથી પડે છે છતાં તેની વિસિદતા એ છે કે તમે તેની બરાબર નીચે ઉભા રહીને નાહી શકો. પાણી તમારા ઉપર ધાધક પડે છતાં તમને જરાય ઇજા ન આવે, પણ ખંડુ શાન્તિ અને આનંદ મળે. આ ધોધમાં સ્નાન કરતાંથી લકવો, સંધિવા, ગાંડપણ, કાઠ અને ક્ષયરોગ નારા પામે છે એમ કહેવાય છે. ખાણીમાં ઘણી ધાતુઓ હોવાથી ખંડુ ગુણવાળું ગણાય છે. રાત્રીમાં ખંડુ ખીંડુ. આ એકાન્ત પ્રવાહ ત્રણ ટકરીઓ ઉપરથી અનુક્રમે પડેલો હોવાથી તેના ત્રણ 'ધોધ' બનેલાં છે. ઘણે દુર પહેલી 'ટેરી' ઉપરથી ને પ્રવાહ પડે છે તેને Honey fall કહે છે. અને Honey fall કહેવાનું કારણ એ કે આ ધોધની આસપાસ તેમજ ધોધ અને પર્વતનાં ગાળામાં ઘણા મધપુડા છે અને તેથી આ પાણી મધમિશ્રિત બનતું આવે છે. પાણીની ટેરી ઉપરથી પડેલો ધોધ શંભાદેવી ફાલ કહેવાય છે અને અમે ને ધોધ સંગીપ હતા તે કુતાલમ્ ફાલ કહેવાય છે. આ કુતાલમ્નો ધોધ ને ટેરી ઉપરથી પડે છે તેની રાચે જળ આપ્યા. જળ મંવાહ બે ત્રણ ચાર પો આળંગો. એ રાચ ઉપરનું દશ્ય અતિરોચ રમેશીય હતું. મેષદ્રતમાં વાદળને ઉદેશને નીચેની જુમિઓનાં ને વજુનો કોલિવાસે કરેલાં તેનું અહિં નેધાંમાં આવે છે આ પર્વત પણ રામગિરિ નં હોય એવી બાન્તિ ધાય છે. આ રચંય તીર્થસ્થાન ગણાય છે. અહિં પણ ધોધની ખાતુમાં મોટું મંદિર છે. આ મંદિરને અગત્યના પરાક્રમ નેડે જોડવામાં આવે છે. અગત્ય ત્રણ અહિં રહેતા એમ કહેવામાં આવે છે. અમે અહિં ધરાધ ધરાધને સ્નાન કરતાં હૃદયમાં એવાં દેવી બાવો તથા વિચારો પ્રગેરવા કે તે સપ્તેમાં જણાવી ન શકાય.

અહિંથી રાત્રે ચાર વાગે મંદુરા આવ્યા. મંદુરામાં ત્રણ રચળ ખાસ નેવા લાયક. ત્રિમલ માપકરો જુઓ બંધેલો છે. આ બાંધ કામ ખાસ જોવા જેવું છે. અહિંનાં ધોધસાએ ખંડુનું મોટું કદના છે. બીજું ટપ્પા ટેક. આ ખંડુ મોટું સમયોરસ સરોવર છે. વચમાં બંગીયો છે. અહિં વચમાં જુદે જુદે પ્રસંગે મહોત્સવો ધાય છે. ત્રીજું મીનાક્ષીનું મંદિર. બધાં મંદિરોમાં સીધી મોટું અને ખાસ નેવા લાયક. ખંડુનું સરસ કાંતર કામચોળી અનેક મૂર્તિઓ અને ગોપુરાં પણ ઉચાઈ તથા કાંતર કામમાં અદ્વિતીય ચાર મોટા દરવાજો ચાર ગોપુર છે. ચારે ગોપુરમાં આખું પુરોણ આલેખાયલું છે એમ કહે છે બાકી આ બાજુનાં મંદિરો ત્રિપે ને ઉલ્લેખો. આગળ કરી ગયો છું, તે આને પણ લાયક પડે છે. મંદુરા ક્ષમતું પણ મોટું મંથકું છે; અહિં ખંડુ વેપારીઓ છે અને કસંગની સારી ખપતી છે મંદુરામાં હાલ પ્લેગ ચાલે છે છતાં અમે તો ત્રણ રાત રહ્યાં. સદ્બાએ જરાય અદ્યચુ આવી નહિ.

મંદુરાથી રામેશ્વર સ્વામી ઉપાડી. હિંદુસ્થાનનો આ ખાતુએ ખરી રીતે કહીએ તો મંડપ્મ રોરને એત આવે-મંડપ્મ વટાવીએ કે મોટા દરીઓનો પુલ આવે. પૂર્વ દિશાએ Bay of Bengal અને પશ્ચિમમાં Gulf of Mannar આ બંને અહિં મળે છે. પુલ એ માધ્યમ લગમગનો

છે; અસાધારણ બાંધકામ છે. આ પૂલ ઉપર ચાલતાં બન્ને બાજુએ મોટી મોટી શિલાઓ દેખાય છે. તે રામચન્દ્રે બાંધેલા સેતુના અવશેષ છે એમ ગ્રંથાણુ લોકો માને છે. રામેશ્વર ટાપુ છે અને તેનો એક છેડો દરિયામાં ધણે મુખી લંબાય છે તેને ધનુષકોટિ કહે છે. રામેશ્વરના પ્રવાસ દરમિયાન વર્ષા દેવીએ અમારું ખુબ સ્વાગત કર્યું. રામેશ્વરમાં આવવાની બાહ્ય કાળની કંબળા આજ પુરી થઇ. આ ટાપુ બહુ રળિયામણું છે. સમુદ્ર કિનારે રામેશ્વરનું બહુ વિશાળ મંદિર છે અહિં એવું કોતર કામ નથી પણ બ્રહ્મિનું platform ધણું સરસ છે. લંબ ચોરસ મંદિર હોવાથી હારમંથ ચાંમલામાંથી પસાર થતાં બહુ આનંદ આવે છે. અહિંના વિશાળ મંદિરોમાં દરબાજામાં દાખલ થવા બાદ મોટી બજારો હોય છે જ્યાં જત જતની કારોગીરીવાળી સ્ત્રીઓ, દેવોની છબીઓ અને પૂર્ણની સામગ્રીઓ મળે છે. રામેશ્વરના મંદિરની બજારમાં દરિયાક સામાન-ચાંપ કોટી છાપલા વિગેરેની ધણી દુકાનો છે. એ આશ્ચર્યની વાત છે કે આ સ્થળની પ્રતિષ્ઠા રામચન્દ્રને લીધે છે, છતાં અહિં મંદિરમાં પૂજા મહાદેવની થાય. વાર્તા એમ છે કે રાવણને માર્યા બાદ રામચન્દ્ર સદે કુંડલ અહિં આવ્યા, અને મહાદેવની પૂજા કરવાની તેમને ઇચ્છા થઈ પણ શંકરનું સિંગ મળ્યું નહિ. પછી સીતાએ દરિયાક વેળુકાનું શંકરનું સિંગ બનાવ્યું અને તેની પૂજા કરી રામચન્દ્રે આત્મ જીવનને સંકલ્પ કર્યું, તેજ શંકરની રામેશ્વરના મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે એમ કહેવામાં આવે છે. ધનુષકોટિ અને સાંજની ટ્રેનમાં સીકેન મેકમાં બેસીને ગયા. સીકેન-મેક દરિયામાં બાંધેલા પૂલ ઉપર જઈને ઉભો રહે છે અને ત્યાંથી ઉતારીએ સ્ત્રીમરમાં બેસી સીકેન તરફ રવાના થાય છે. અમે આપણા દેહના ઝુપડાં બેથી ધર્મશાળામાં રાત રહ્યા. પવનનો સુસવાટ આવે અને તાડપત્રીમાંથી રેતી આપણા ઉપર ખરે પણ આમાં વસવાતો આનંદ જુદોજ છે. સવારમાં ત્રણ માઇલ ચાલીને ધનુષકોટિના પોષ્ટ ઉપર ગયા કે જ્યાં બકતો. રત્નાકર અને રામચન્દ્રની પૂજા કરે છે, આર્યગણે કાસિદાસે સુવંશના તેરમા સર્ગમાં અતુપમે યજ્ઞન આપ્યું છે તે વાંચીને આથી વધારે મારૂ વર્ણન કોઇથી યતુ અશક્ય લાગે છે. કન્યાકુમારી કે ધનુષકોટિમાં બીજાં ભૂશિરોથી સંતિસાંદર્ભની દૃષ્ટિએ બહુ વિશેષતા છે એમ હું કહેવા માંગતો નથી પણ આવાં સ્થળો સાથે કાળ કાળની આપણી બાવનાઓ તથા વિચારોનાં બંધ બંધાવણ હોવાથી આપણો આત્મા આવા સ્થળોએ અર્પણ આનંદ અનુભવે છે. અહિં એક રામેશ્વરમાં વિશેષ મળ આરવાનું બીજું પણ દારણ હતું. મારી સાથે મહારાના અમારા બે ધરાક વેપારી હતા. બન્ને ધુવાનો રસિક હૃદયનાં હતા અને તેનાં એકને બહુ સરસ ગાતાં આવડતું હતું, તેથી તેઓની કંપનીને લીધે અમારો પ્રવસ સવિશેષ આનંદજનક બન્યો.

રામેશ્વરથી મહુડા આવી ૭ કલાક રોકાઇ ડીડીમલ આવ્યા. ડીડીમલ નાનું શહેર છે પણ બહુ ગમે એવું છે. દક્ષિણ દિશાએ શ્રીમલ્લ નામનો પર્વત આવેલો છે. આ પર્વત બહુ વચ્ચે દેખાય છે. ત્યાંની હવા બહુ આરોગ્યજનક ગણાય છે. આ બાજુનું તે માર્ગેશન કે મદાપરેશ્વર છે. પશ્ચિમમાં એક નાનો પથ્થરનો દુર્ગ છે. દુર્ગ ઉપર સિદ્ધેશ છે. અહિં આકાશના નવાખને અગ્રેજોએ ઘેરો બાંધેલો અને તેને હરોલેશ. ટકરી ઉપર મુમયમાનોએ શ્રીકૃષ્ણશિર્ષ કરેલું એક મોટું મંદિર છે.

અહિં આ વખતે અસાધારણ વરસાદ પડ્યો છે. અમે ત્રિવેન્દ્રમ જતા જે રાત્રે ડીડીમલ જોડકું તે રાત્રે ત્રણ દલાકે આસપાસ જ્યે વરસાદ પડ્યોથી, કેટલાક બાનમાં રેલ ધોવાઈ ગયાથી

અમે ડીડીગલ પાછા આવ્યાં, ત્યાં સુધી ડીડીગલથી ઉપરના કિનારે વિભાગ સાથે રેલ ટપાલનો સર્વ વ્યવહાર બંધ થઈ ગયો હતો. હજુ ત્રીચીનાપેલીથી મદ્રાસ જવાનું નથી. ડીડીગલથી ત્રીચીના પેલી આવ્યા તે વચમાં બે દલાઈ ચાલી બીજી ગાડીમાં બેઠા ત્યારે અચાનુ અહિં આજ સવારે આવ્યો છું. રાત્રે બેગેશર પહોંચીશ. મને એમ લાગે છે કે મુંબઈ માંડે અચુકતું કામ છે. જે તેવી ખંચર બેગેશરની ટપાલથી મળશે તો આ કામગીરી સાથેનું હું મુંબઈ આવીશ, અને નહિ તો બે દિવસ રોકાઈશ તેથી હવે કદાચ આપણે થોડા વખતમાં પ્રત્યક્ષ જ મળીશું. (સમાપ્ત.)

પરમાનંદ.

નટરાજ.

આ અંકમાં મુખપૃષ્ઠનું ચિત્ર 'નટરાજ'ની કાંસાની મૂર્તિનું છે. એ મૂર્તિ સત્તરમાં સૈકાથી વધુ જૂની છે. આ સુંદર મૂર્તિનાં વખાણ કરવાં નિર્વર્ધક છે—એ એટલી પ્રાણથી સૂરતી છતાં પ્રમાણ યુક્ત છે, એ એટલી ઉદારદાર છતાં સદૃશ સુંદર—અપભ્રંશરહિત છે. વ્યાવહારિક મનુષ્યને મારે, આમાં પરિચિત વસ્તુઓની સ્પષ્ટ સ્મૃતિ હોવાથી, તેમાં વ્યાવહારિકપણું પણ આવેલું છે. જરૂર આની મૂર્તિકાર દક્ષિણના મહાતાં નમરોના શિવ મંદિરમાં ઉછર્યો હતો. તે પોતે શિવ ધર્મી હતો, ને તે ધર્મની ક્રિયાઓથી સારી પેઠે જાણીતો હતો. મંદિર સમીપ થીના દેવદાસીઓના નાચ તે પ્રતિદિન નિહાળતો. આ તાલનધ્વનિ તે દેવદાસી તથા દેવની ભક્તિની સ્મૃતિ પરંપરાઓ તેણે નાચ કરતાં શિવ (નટરાજ) ની ઓરતા ને સુંદરતામાં પ્રકટ કરી. કારણ કે ધર્મ ને સંસ્કૃતિ, જીવન ને કલા, એ બધાં હિન્દુ સંસ્કારમાં જોતપોત થયાં છે. જે કલા જીવનને સાંકળી શકે છે તે આસાંધારણ સંસ્કારી પુરુષને હિમ્મત વિનાની હોઈ શકે ખરી? નથી અને અપરિચિત નથી તેટલા મારેજ છું આ કર્પનાસુદિને તે ત્યાગશે?

આશ્ચર્ય થતે ઉપરના વિચારને આવડ સરસ ભાવ આ ચિત્રમાં સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. મૂર્તિની આસપાસ તેની પ્રતિબાની તેજઆત્મક રૂપ વિંટળાયેલું સળગતા અગ્નિનું ચક્ર; પોતાની રિશ્તિ સમજાવતાં સાંકેતિક ચિન્હોવાળા ચાર હાથો વચ્ચેડાટ કરી ઉઠી રહેલું ઉત્તરીય; ને, મળામાં વિંટળાયેલો સર્પ;—એ બધું એકવાર જુઓ; અને પછી ખ્યાલ કરો કે બાળપણથીજ જાણે મનુષ્યોમાં પવાઈ હોય તેમ વારંવાર સાંભળી સાંભળીને શિવની કથા જેના અંતરમાં કોતરાઈ રહેલી છે એવી આર્થ પ્રજ્ઞના હૃદય પર તે મૂર્તિ કેટલી સચોટ અસર કરી શકે?

નટરાજની આ મૂર્તિને લગતી બે કથાઓ છે. એક કથા એમ છે કે શિવજીએ નટરાજનું સ્વરૂપ લઈને પોતાની પ્રિયતમા પાર્વતીને રીઝવા માટે પોતાના દેવી ડમરના નાદ સાથે દેવોની સમક્ષ આ (મૂર્તિમાં જોવામાં આવતું) તાંડવરત્ન કર્યું હતું. શિવજીનું કમર એ વિજયના શંખની જે માળુસાદ અને સર્ગકારકિતની સંજ્ઞા રૂપ ગણાય છે.

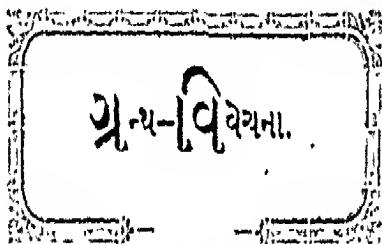
બીજી કથાનો સાર આ પ્રમાણે છે: એકવાર કદા દબર ઋષિઓ સંગા ભરીને વાદવિવાદ કરતા હતા; ત્યાં શિવજી રૂપ બદલીને ગયા. તેમને ઋષિઓ સાથે વાદવિવાદ થયો, તેમાં ઋષિઓ હારવાથી ચીડાયા ને ઘુંગરો થયા; અને તેથી તેમણે દેવકુંદિથી મંત્રગળ વડે શિવજીને નાચ કરવાનો નિમ્મણ કર્યો. તેમણે એક વિદરાજ વાજ ક્રિયન કર્યો. વાજે શિવજી ઉપર તરાપ મારી,

જનુ નેમણે તો મંદમંદ દસતાં ધારણે પડીને પોતાના હાથની ઠાપી સ્વંચાલીના નામ પડે તેનું
આમડું કનરડી નાખ્યું; અને તે જગે જનુનામ વચ્ચે હોય તેમ ઉત્તરીયની પેઠે એ જોતી રીતું.
આ પ્રપત્તમાં નાસિયસ યરાથી અગિઓએ ફરીથી એક ભયંદર સર્જ દિવસ થયો. મર્ષ સિવજી
જગર ખમ્મે; જનુ નેમે તો એમણે કાંઈ પણ આપાસ વગર પડીને પોતાના મનમાં ગીરાગી
દીગો. અગિઓએ ફરીથી છેલ્લો પ્રપત્ત ફરી નિપુર નાખતો એક દીગણો, કદમ્બો. ને શ્રીજી સમસ
વિવસ થયો. સિવજીએ તેને પોતાના પગ તળે દમાગી રીધો ને તેના જગડાની ફરોડ કચરી નાખી
નેનો નાચ થયો.

આમ, જાજાજોની મયિન યતિઓ એ એ કૃષ ધારણ કરીને આવી હતી તેના નાચ ફરી
સિવજીએ નાંચ નૃત્ય આરંભ્યું. અને બધા દેવો તથા પમાતાપથી પુનિત થયેલા અગિઓએ તે
આચર્યચરિત નયને નિતાયું.

આ કથાનું રહસ્ય આપણે આમ કહેવી શકીએ:—મનુષ્યમતિની વાસ્તનાઓ-હવસ-
તામસરસિ-શ્રી પાપનું તો તે અમડું કનરડી પોતાના કનરીય નરીકે રામે છે; અમારી
મત્સર-અમુષા શ્રી સર્વને તે નરમ ફરી નાખી પોતાના કંઈમાં માણાની પેઠે પ્રાચીન કરે છે;
ને આશાની ગતિ કૃષ ત્રિપુરને પોતાના પગને સદા ચમત્તે રાખે છે, અને પની પ્રભુનું લીલામય
નૃત્ય અખંડ ચાલે છે.

D B.

"પૃથિવી વસ્તુમ."

“મુલાલ જાન મૂલી ગુન-નિવરતુ, નગરજનોનું, લોકલાગતુ, મિત્રા આપવાનું. પાન હાથ-માંથી ફેંકી દીધું, ને દોડી મુજના બેડીવાળા પગે વળગી પડી.

“કામા, કરો મહારાજ! પૃથિવીપલ્લભ! મહે તમને જીવતા માયા” કહી મુલાલે મુજના પગની રજ-માથાપર મૂકી.”

વિલાસની વેરાચરીશતાનો નોંધ આટલા પ્રેમજ પ્રત્યક્ષાતથી થતા નથી. તેને આપણે જે છેલ્લી વાર જીવતી નેધએ છીએ તે વખતે-૨૨ મા પ્રકરણને અંત ભાગે-તેના ભાવો આ રાખેલાં વણવાયા છે: “તે અંધા, એટલે રસનિધિની વાટ જોતી તપાનિ ચાતરી સમી વિલાસ ચારે તરફ જોઈ રહી.”-“વિવાર્ત ચાતરી,” પગે વળગીને રજ માથે મૂકનાર ઉન્માદિની નહિ.

પણ વિલાસનો પ્રેમ મુલાલના પ્રેમ કરતાં એટલે જડો હતો એમ તો નહિ જ. તે હજી નિકતનો હતો, અને વિલાસને પોતાને પણ તે કિવાની અધૂરી જ સમજાતી હતી. આ કારણથી જ, રસનિધિ સાથેના રહેવા ચરઆતના પ્રસંગોમાં ક્ષાંતિ “નવાઈ જેવું કાંઈ,” “કાંઈ ન સહમળ્ય એવા કારણથી” એવાં ખો વારંવાર વાપરવાં પડ્યાં છે. વિલાસનાં તે જીવનનાં તે રહેની નિર્ણયતા અને અનુભવતાનાં જ પરિણામ. એ જ કારણથી તે રસનિધિની “રસિકતા”ની દિવ્યશીમાં પાપ અને ક્ષાંક જુએ છે. રહેવાં આત્મચંજનોમાં રહેની આ રમ્ય મુંઝવણભરી દશા ક્ષાંતિ આજા, આંધિ કટાક્ષ સાથે વર્ણવી છે: “રસનિધિએ કહેલી ‘રસિકતા’થી તે શું ચલાઈ. એ તે શું હશે? રહેને તે જાણવાનું મન થયું. રહેને મનને બારવા પ્રપત્ત તો થયો-રખેને તેમનાં ક્ષાંક હોય?.....પણ તે જાણવામાં શું વાંધો હોઈ શકે? લક્ષ્મીદેવીએ નાટક-પણું સાંભળ્યો હતો; રહેના પિતા કવિએ રાખતા હતા. ત્યારે એવા કવિને મળવામાં શું વાંધો?” સહધર્મચારનો ક્યો પ્રકાર હતમ છે તે વિશે તેને રસનિધિ સાથે માત્ર એક પડે છે ત્યારે પણ, અનન્ય વૈરાગ્ય-જાહેરને છાજે તેમ તે રસ, આનન્દ કે પ્રેમ વિનાના શુષ્ક સહધર્મચારનો જ પક્ષ કરે છે. પણ સધળી તકરારનો નિર્ણય એજ વાસ્તવથી આવી જાય છે:—

“તમને તો બંધી હંધી જ વાતો કરો છો.”

“ના. તમને બધું જ કંઈ શીખવવામાં આવ્યું છે.”

મુલાલવતીની ચોંપ નીચે ધંડાયલા વિલાસના સારા વ જીવનની અને તે જીવનમાં રસનિધિએ કરેલા સંપર્ક પરિવર્તનની આવી પણ એ એ વાક્યોમાંથી જ જડી રહે છે.

મુલાલની ઇચ્છા વિરુદ્ધ મુજ પેંનાનો પ્રભાવ તે અર્ધિષ્ઠ માનિતી પર એસાડે છે; રસનિધિની મોહિની વિલાસ પર એવી ઉત્તરી જ રીતે પ્રેસરવા લાગે છે. રસનિધિ પોતે પણ શુષ્ક સ્વેદગળ્ય-અંધા જે રસ ઉપજોગવાને ગેટલી ઉત્સુક છે તેટલો આ પુરાણ તાપસીને પોતાના પક્ષમાં જીતી લેવાને, દેખાઈ આવે તેવી રીતે તો, ઉત્સુક નથી જ. એક સિદ્ધ ક્ષાપૂજકને છાજે તેવી રીતે તે વિલાસ સાથેના પોતાના સંવાદો દ્વારા પ્રેમની અને મુજની દિવ્યશીને પરાજી રીતે બોધ આપે છે; અને તે અસરકારક નીપડે છે. અનેના પ્રથમ મિલન પછી, “વિલાસ જ્યારે પાછી મદિરામાં ગઈ ત્યારે પોતે કાંઈ બદલાઈ ગયેલી હોય એવું લાગ્યું; એટલું જ નહિ પણ સ્પર્શમાં નથી. તેજ લાગ્યું. ગરોમાં કાંઈ નથી ખુપીઆ લાગી-અને જરા કરવા એસતાં જીવ અકળાવો.” આ અકળમખું મને-કમને રહેની પાસે કાંઈક જોષમ જરી સદમામણી કરાવે છે: “કવિને જોતાં આંહાદ પ્રસરી રહેતો. રાજકુવરને જોઈ જોનાર નાસતો.” એ આંહાદ ને ત્રાસ અને વિલાસના

ભાગમાં લખાયલા હતા. એક બાજુ રસનિધિ સાથેનો તહેનો પરિચય વધતો જાય છે, હૃદય પુષ્પની પાંખડીઓ ઉઘડતી જાય છે, તેમ તેમ બીજી બાજુ તહેનો જ્ઞાન્ત, સંયમી, સ્વસ્થ “ગ્રેમી”ની નિષ્કુસ્તા વધવા માંડે છે. શિવાલયમાં જે એ પ્રસંગે સત્યાગ્રય અને રસનિધિનો અગાનક વેગો થઈ જાય છે તે સમયે વિલાસના મનમાં શું ચળું હશે તે કંઈપી શકાય છે. “તૈલપત્ની કૂરતા અને મુજાવની સખ્તાઈ એ બંને લક્ષણોવાળું લોકી અને શુષ્ક નિયમોએ આપેલી કેળવણી, એ બેના મિશ્રણથી બનેલા” અદલ્લંઘ્યરિતના બચાવ રચનાવની અસ્પષ્ટ છતાં લોડી આગાહી ક્રમણા દેવાની વિલાસને તે વખતથી જ થઈ હશે; પણ, આજાનુસાર સંવર્તન કરનાર કુમાર સત્યાગ્રય એક દિવસ પોતાના માથાને ધડથી જૂદું કરવા જેટલો ઘાતકી બનશે એવો ખ્યાલ તો ઉન્મત્તતમ સ્વપ્નોમાં ય વિલાસવતીને કદિ પણ નહિ જ આવ્યો હોય!

આવી નિર્મળ મનની, ગમરૂ, “કાગી કેળ જેવી” પુત્રી પાછળ ઘેલી બનતી લક્ષ્મીદેવી એ કથાનું ગૌણ છતાં ધણું વિશિષ્ટ પાત્ર છે. તહેનું પ્રબળ અને કૈદ વ્યક્તિત્વ કથાના મહોટા ભાગમાં માત્ર અર્ધિ તરફ ચમકે છે પણ અન્તભાગમાં પૂરેપૂરું પ્રકાશી છે. મહારાણી થવાને સરમગણી તે વીરાંગના પોતાની એકની એક પુત્રીના બાવિ દિતને ખાતર પરાધીનતા, અપમાન ને ન્હાનમ સહે છે, પણ પિશાચનુદ્ય કુંવર બ્યારે તે પુત્રીનો વિનાશકે શિરચ્છેદ કરે છે ત્યારે માતાના હૃદયમાં બહુ કાળથી ધૂંધવાતો “વિષ્મસંહારક કોપ” જ્વાળામુખીના અગ્નિરમની જેમ ઉકળીને ઉમરાય છે અને ચોપાસ ફેરે વરતાવે છે. આ ઘટનાને લગતો પ્રસંગ રા. મુનશીની સખળતમ, લાક્ષણિક સીલીમાં આવેખાયો છે અને સુરંગમાંના યુદ્ધપ્રસંગ કરતાં પ્રબુ મ્હડી જાય તેમ છે. તે યુદ્ધપ્રસંગ પણ ઘણી કલાથી આવેખાયો છે, તો પણ, પ્રતિભાચુક્ત ન હોય તેવા કથાકારને હાથે ય તે લખી શકાયો હોત, પરંતુ, “લક્ષ્મીદેવીએ તેજંગ્મુ કેમ છોડયું” એ પ્રકરણની ધમધ, ભવ્યતા અને ત્રિચાત્મકતા તો બીજી કોઇ લેખિનીથી અશક્ય જ નીવડે એમ સાચા વિના રહેતું નથી. તે પ્રકરણ પર રા. મુનશીના અક્તિત્વની જેટલી રમટ, સખળ અને સપૂર્ણ છાપ છે તેટલી આ કથામાં તો અન્ય રથળે નથી જ, અને તેમની બીજી કથાઓનાં પણ ચોર્ણ જ પ્રકરણો પર છે.

લક્ષ્મીદેવી સરમગણી અને અધિધણી છે ત્યારે તહેનો પતિ મુખ્યાંશે સામર્થશાલી છે પત્નીની હાજરીમાં તે હમેશાં ગ્રંથો પડે છે. પણ તહેનું હૃદય વિશાળ છે; લક્ષ્મી કથાકથા જેટલા ધૂંટડા પાપ છે તે તે શાન્તિથી, ખુશ મિત્રમથી કે નામના જ રોપદર્શન સાથે પી જાય છે. વ્યવહારદત્ત પુરુષ તરીકે તે ચક્રવર્તે છે કે રવાતબની પુનઃ પ્રાપ્તિ માટે પજાડા મારવાથી દંધ વચી સહે તેમ નથી; અને ગોચ સમય આવતા પોતાના અનુલ બાહુજળનો ઉપયોગ કરીને આત્મનિર્નયનો સિધ્ધાંતાનુસાર સ્વનંત્રતા સાધવામાં પણ તે પાછો પડતો નથી.

પ્રભાવહીન અને પ્રાયમિદ કૃત્તીના જકત તૈલપ વિશે જાણું રહેવાનું નથી. મુજાવનીમા અદ્ભુત પરિવર્તન થયું ત્યાં મુખી તેના હાથમાં તે રમકડું બનીને રહ્યો, પણ તે પરિવર્તન પ્રકટ થયું કે તરત જહેનના ઉપદેશાનુસાર ખીલવેલી નોડરતાતો ત્હેની જ પર પ્રકાર, ક્યો. આ કાળ ત્હેણે મુજાવના પતિન આત્માને ઉધ્ધારવા નહિ પણ રાજ્યની પ્રતિષ્ઠાને રક્ષવાના હેતુથી જ કપું. ત્હેને અમાપ સત્તાનો પતિ બનાવનાર તસ્ક સ્કેન્ડે દયા દાખવવાને બદલે ત્હેને રીજાવવામાં

તે આનંદ માને છે. પરંતુ આ બંધનાને દ્વંદ્વ-મુલ્યાંકના નહીં પરંતુ પૂર્વકૃત્યનાં. Necessaries તરીકેની સહાય બાંધના હકથમાં પોતે વાવેલ કુસ્તાનાં દેવેચનો સ્વાદ લેને નહીં આખો પડ્યો.

(૨)

“પૃથિવી વસ્ત્રમ”નું પરંતુ ઇતિહાસમાંથી લેવામાં આવ્યું છે પણ તે કયા ઇતિહાસપ્રધાનની, માત્ર ઇતિહાસ વિષયક છે. અમુક ઉચિત ઐતિહાસિક પ્રસંગો અને પાત્રોનો ઉપયોગ થતું હોય એટલું જ નહીં તે પાત્રો ને, પ્રસંગોમાં, મનુષ્ય હૃદયની અગવાન સાગળીઓ સહાયવાની તાની માનીતી મોનસોગલવામાં કરતો ઘણો મુગમતો થાય છે. “મુંજ તરફ અનેક નવલકથાકારો કહ્યાં છે તેમ હું પણ આકર્ષણ” પ્રસ્તાવનામાંનું આ કથન સૂચવે છે કે, આકર્ષણ ખાસવળના સમયમાં નહોતું, તેના અન્તર્ગત વ્યક્તિપ્રભાવમાં હતું. આ પ્રમાણે કથાનો કેન્દ્રસ્થિત ઐતિહાસિક રીતરિવાજોનાં ચિત્રો કે સ્થળ વર્ણનો આલેખવાનો નહિ પણ સર્વશક્ષિક, વૈદ્યશીય, હૃદયોર્મિઓનાં રંગણ આલેખવાનો હોવાથી ઇતિહાસતત્ત્વ પાતળું અને નરર મેલું જ રાખ્યું છે. રા. મુનશીનો મુંજ ઇતિહાસના મુંજથી જાડુ જૂઠો પડી આવે છે, એ રિવાજોનો ખુલાસો પણ આ દૃષ્ટિથી કથાને અવલોકતાં મળી રહે છે.

ત્યારે, “પૃથિવી વસ્ત્રમ” મુખ્યત્વે માનવહૃદયનાં મૂલ્ય અને વિવિધ પરિવર્તનોની કથા અને તેથી તેમાં વ્યક્તિકરને પાત્રાલેખનના સાધન રૂપ બનાવવામાં આવ્યા છે. સંકળ અને તફાવત પાત્રાલેખન માટે સાધવામાં આવેલી આ એકાગ્રતા કાંઈક અતિશયતા ધારણ કરતી પણ તો છે. આ દોષને કર્તાની ઉત્કટ હૃદયતા અને કલાઆતુર નહીં શકે છે, કોઈ એકાગ્ર અર્થ લેખકના હાથમાં મુલાકાવતીનાં અને વિલાસવતીનાં આભરણોનો અને મુંજ-મુલાકાવ તથા સનિધિ દિકાસના અંવાદો-ને સર્વથી કથાનો અર્થ ઉપરાંત બાળ શિક્ષણ છે તે-નીરૂસ અને યોગો ઉપભવનાર, જની જન એ નિઃશંક છે. અને રા. મુનશીની કલા છત્રાં પણ તેમના પિતાકારને તે સંપાદો ને મુંજનો પરથી “આર્મચેર અને સાઇકેરીનું” સ્મરણ, “થયા પિના હોયે નહિ, પરંતુ અંતિમ-જ પ્રકરણો તે સ્મરણને વિસ્મરણનું રૂપ આપી શકે તેમ છે. તે પ્રકરણોમાંના ઝડપમંથ ગદ્યાત્મા પ્રસંગો સાદસો, પરાક્રમે, રક્તપાત, એ સર્વથી સત્તાવીશ પ્રકરણ મુખી ચર્ચાયેલી રસજીવનની દિશ્મુશીની સાન્નિ અને કાર્ષ્વિચરતાનો ખંગ વળી રહે છે તથા સંમતોષતા જળવાય છે.

અન્યકારની લેખનશૈલીની પરીક્ષા એ રીતે થઈ શકે-કલાદૃષ્ટિથી અને પાંડિત્યદૃષ્ટિથી. ગોતર્ધ-નરામ જેવા સિદ્ધ સાક્ષરની શૈલી પરીક્ષતી વખતે આ પ્રકારનો આસ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર હોતી નથી, પરંતુ રા. મુનશીના સંબંધમાં તે જોઈ આવરૂપક અને ઉપયોગી છે.

“The style is the man” એ ન્યાયે કલાકારનો આત્મા તેની કૃતિમાં આવિર્ભાવ પામે છે. અને તેથી કર્તાની વિલાસપ્રિય, જનકન્દ ને પ્રજાનું હૃદયનો પ્રભાવ તેમની શૈલી પર પણ સર્વત્ર પડ્યો છે. તે શૈલીને સ્વ. હાલમહમ્મદે એક વાર સીનેમાંની કિસ્મ સાથે સરખાવી દત્તી. આ શબ્દને લીધે અને સંસ્કૃત શબ્દોના નીક મિશ્રણ છતાં સચવાયેલી સરળતાને લીધે રા. મુનશીની વાર્તાઓ ટુંક વખતમાં ચોખ્ખી રીતે જ લોકપ્રિય થઈ ચકી છે. વાચકને તેની મુન્હાથી કે કન્ઝા વિરૂદ્ધ પણ સંપ્રવાદમાં ધસડી જતા આ જોશ ઉપરાંત, આ શૈલીની ચિત્રામૃતતા પણ

ન્યાન ખેચે નેથી છે ના. મુનશીએ પાત્ર કે પ્રસંગને એક સરસ વર્ણન કર્યું કે તે દીર્ઘ કા સૂધી આપણી કંપના પર મુદ્રાકિત જ થઈ રહેવાનું. પ્રસ્તુત કથામાં બહિર્વાત તરીકે નગર પ્રવેશ કરતા મુનશી અપ્રતિમ વર્ણન આ કર્યનું મહુ સુંદર ઉદાહરણ છે.

૧૩ પાશ્વિય દૃષ્ટિએ તે શૈલીને અવલોકતાને ચત્ત કરવાની પોતાની યોગ્યતા વિશે આ લેખ કાઠક શંકાશીલ છે. પણ ભગવાન પાણિનિના અર્ગરિથિત આત્માને વારંવાર નિર્દયપણે હુમલવાનું. મુનશીની રવ બાણીથી છે-ભવિષ્યમાં વખતે કહેતીરૂપ પણ થઈ પડશે. તે સમર્થ બાળા ગામીના સમર્થ શુભર વાગસ તરીકે નરસિંહરાવ આ ધોર અપરાધ માટે વાર્તાકારને “ક્ષમ આપી યુદ્ધ તેમ નથી” એવું પણ વિનાશી સમાલોચનામાં મન્યના બાકીથી દોષ પર સહમા તિમ્મદમ્પતીકા કરવાનું નહિ ચૂનાર સાહિત્યધુધી “સાહિત્ય” કરે. પણ ગા. મુનશીના આ સાહિત્ય પાપ ઉધાડા પાડીને પોતાનું કર્તવ્ય મનમાનતી તૃપ્તિસાદિત બળચુ છે સાધારણ વાતચીતમાં પણ આ કથાઓ માટે વાત ચાલ ત્યારે મહારા મિત્રો આ માન્ય વિશે ઉલ્લેખ કરીને પોતાને નમ્ર કે ત્રિ અભિપ્રાય આપવાની ખાસ કામગીરી રાખે છે-આ સર્વ વૈષાકધૂની મહારાયાકરણીઓમાં મહારા મરખાનું સ્થાન કયા? (સપ્તાર્થ)

કિશિક.

લોટરી.

રેખા—ધનમુખલાલ દુનુલાલ મેહતા.

એક દિવસ આદીસથી હું શેર ગયો ત્યાં મારી બી થયગ અતિશય ઉશકેરાયલી સ્થિતિમાં ગામથી તેમ ફરતી હતી. હું અદર લખલ યેવો એટલામાજ તેણે પૂછ્યું. “પેની દીકરી કયા? એ દીકરા? આ છે?”

“કમ દીકરી? જેની દીકરી? એ તું મુ બોલે છે?” મે પૂછ્યું.

“બસ, એ તો હું ધાગીજ હતી એણે તે આપણા નસિમમાં કોઈ દિવસ દોષ પણ ખર? જ્યારે નસીમ ઉપરથી ત્યારે તમે દીકરી ગુમાવી” આવું બોલીને તેણે ગઈ દીધું.

બાળકો બાગમાં પગેશીઓના દેખતાજ ગટાસ ચના મોંઘો હતો તે અટકાવવા મે અચળે કાય પડીને અદર ખેચી અને બારણું છૂટ દીધું. પછી પૂછ્યું. “પણ તું પહેલા કહે તો ખરી કે એ દીકરી તું જેની માગે છે? નાટકમાં જવાની કે મીનિગેટાદ્રાની કે દૂનની કે શેની? એકદમ મરવાજ મરે એમાં શી સમજાવું પડે?”

તે જ અવલોકનમાં ‘પૃથિવીવસ્તુઓના અવલોકનમાં લક્ષ્યોપીને તેલપરાજ બોડે પગ-ખુઆ છે (જુઓ “સાહિત્ય”ની જુનાઈ અંક) આજે તે વીરાગના ફરી સજ્જન શાય તો પોતાના મુદ્દ મતીતા પર મદગવાવવા આ આગને કેવો બદલો લે તે મદપના દરખ કરે છે’

—કિશિક.

“અરેરે ! હજી તો તમે સમજતા પશુ નથી ! આપણને લોટરીમાં ખીનું ઇનામ મળું છે- દિવાનખાતાનું રૂનીયર-પણ તમે ટીકીટન જોઈ નાથી એટલે કહેવાથી પણ શો દાવો અને રેઢાથી પણ શો દાવો !”

આ હુપેરથી મને યાદ આવી ગયું. હજી સુધીમાં મેં લગભગ ૫૦૦ લોટરીમાં પૈસા ખર્ચા કરી. કોષ્ટકમાં પહેલું ઇનામ સાત લાખ રૂપિયાનું હતું તો કોષ્ટકમાં પાંચ હજારનું હતું. કોષ્ટકમાં મોટી મોટરકારનું હતું તો કોષ્ટકમાં છવ્ઠા સિંહની બેઠીનું હતું. રૂપિયા અને મોટરકારનું તો બજે સંભળ્યા પશુ સિંહની બેઠી મને મળી હતી તો હું શું કરત તેનો વિચાર તો મેં કોષ્ટક વખતે ક્યોર નહોતો. અને મને લોટરીમાંથી એક પાસનું ઇનામ પણ મળવાનું નથી એવી મારી ખાતરી હતી તેથી ઇનામની ભૂત અને કિંમત બંધુવાની હું કોઈ દિવસ દરેકાર કરતો નહોતો.

મારું નસીબ લોટરીની આખતમાં એટલું બધું હતીલું છે કે કોઈ કહેવાની વાત નહિ. એક વખત હું મારા ચાર મિત્રોની ચાર અને મારી એક એમ કરીને પાંચ ટીકીટ લઈને ઇનામો બિચવાને ગયો હતો. મેં પહેલાં મારા બે મિત્રો તરફથી પડીકાં ખેંચ્યાં- તો બન્નેમાંથી સારાં ઇનામો નીકળ્યાં. એટલે ભોભાઈને ત્રીજી વાર મેં મારે માટે ખેંચ્યું તો પડીકું તદ્દન ખાલી ! પછી બાકીનાં બે મિત્રોનાં ખેંચ્યાં તો પાંચા બન્નેમાંથી ઇનામ નીકળ્યાં હતાં !

હું તરતજ બોલી હઠ્યો. “એમાં રહ્યાની કોઈ જરૂર નથી. મારી પાસેથી કીણામાં કીણી વસ્તુ પણ દહીં બોવાતી નથી. માત્ર ક્યે દેહાલે યદી દેવાઈ છે એજ કદાચ મને યાદ નથી રહેતું.” આટલું બોલીને મેં ઝડપથી કપાટો, દુધો, છરકોતરો વગેરે બોલાવા ખાંડમાં કોટ પાટલૂનના ગળામાં પણ શોધવાં બાકી નહિં રાખ્યાં. ધીમે ધીમે શોધવું ક્ષેત્ર મોટું થતું ગયું. અંચળા પણ શોધમાં સામિલ થઈ. આખરે કલાક દોરેક પછી ટીકીટ રસોડામાં અથાણાના દાખડાઓની રેઢાખીમાંથી મળી આવી.

અન્ય મનુષ્યોના બોલે, હરામની મળનાર વસ્તુના વિચારમાં જે તરતનો આનંદ યથા તે સાત પકડતાં મેં આસપાસ નજર કરી. બેઠ. અમારી નાની નાની બોરડીઓમાં નવો સામાન મૂકવાની તલમાત્ર પણ જગ્યા ન હતી. આથી મેં પૂછ્યું : “એ રૂનીયર વેચીને ખરોબાર પૈસા હુપવાથી લાકએ તો ?”

“તમારે હાલે તેમ કરીને. ઘરમાં હમણું જે ચીરસં અને લાકડાંનાં બોખાં પડ્યાં છે એ સાં પોતાં છે !” અંચળા આ જવાબથી, મારા નાટક બેવાના શોખ, સારાં સારાં હુગડાં, સોટા, સાથુઓ વગેરે વાપરવાના બોમે મેં રૂનીયરની જે સારી સારી વસ્તુઓ, સારી વ્યવસ્થા, અને એક આરસીયાળું કપાટ આણ્યાં હતાં તેની આવી દરરેક યતી બેઠીને હું ખિન્ન બની ગયો; પણ બીઓના અતિશયોક્તિ અને દયાકુશલ ભાવબોધથી હું છેક અસ્તા નહોતો એટલે એ વિશે હું વાદવિવાદમાં ઉતર્યો નહિ. વાતાવરણુ યાન્ત યઈ ગયું અને અંગે બન્ને સીકના અમારાં ઇનામ પેટે આવનાર રૂનીયર બેવા મુખાં તે બેતાંજ મારા હાથ મગકી ગયા. એ રૂનીયર કોઈ સમયપહેલેને માટે હતું. મારા જેવા જણ ચાર બોરડીના બેઠકમાં રહેનાર માટે હતું નહિ. વાઈસા (એક પ્રકારનું કપાટ) માં લોટ પશુ ગાંધી સદાય તેમ હતું. મોં પોતા કરવાનું

બોક્સરેન્ડ પણ એટલા મોટા પાયા ઉપર રચવામાં આવ્યું હતું અને સાધારણ રીતે પચાસ માથુસની રસોઇ કરવાને માટે વાપરવામાં આવે તેટલું તો તેનું કુંકું હતું. આ સિવાય એક ડ્રેસિંગ ટેબલ મીનલસ હોય અને અંસલના વખતમાં આરસા ટીંગાડવામાં આવતા હતા તેવડા આરસાઓવાળું પણ અમારે નસીબે હાજર હતું. આ ઉપરાંત ચાંચ સાદી ગાદીવાળી મુરશીઓ અને બે મોટી, લગભગ નાના કદના પથંગ જેવડી, આરામ મુરશીઓ હતી.

ચચળ આનંદથી દિવાની બની ગઇ. બધા આરસામાં પોતાનું બેઠેલ વળી, અને દરેક ખાનામાં, દરેક વખોરામાં પોતે શી શી ચીજો મૂકશે તે પણ તેણે નક્કી કરી દીધું. માત્ર એક નાનું ખાતુ તેણે સ્નેહભાવે મારે માટે રહેવા દીધું. ચચળે તો આ ફરનીયર તેજ રાતે અમારે ત્યાં મોકલવામાં આવે તે પ્રમાણે ગોઠવણ કરવા માંડી પણ હું દહેતાથી સામો થયો અને આખરે બીજે દિવસે બપોરે આવે તે પ્રમાણે ફેરવવામાં આવ્યું, અને સાથે સાથે મારે પણ આફ્રીક્સમાંથી અડધો દિવસ રમ્મ લઇને ઘેર જઇ પહોંચ્યું એવું નક્કી કર્યું.

અમે ઘેર ગયાં કે તરતજ ચચળે આવતાર ફરનીયર ક્યાં અને કેમ ગોઠવ્યું એ વિષેની તૈયારીઓ કરવા માંડી. જે ઓરડીને અમે ડ્રેસિંગ રૂમ કહેવાની ધૂણતા કરતાં હતાં તે ૧૪ ફીટ પહોળી અને ૧૪ ફીટ લાંબી હતી પણ તેની ચચળને મુશ્કેલી હતીજ નહિ. તેણે તો તરતજ કહ્યું “જુઓ વાઈરોન અહિં મજાનું મહી જશે અને ડ્રેસિંગ ટેબલ આ જગ્યા બગાડે ગોઠવાઈ જશે.”

જે થોડુંક પણ ફરનીયર તે ઓરડીમાં હતું એટલાથી તેમાં હાસલ ચાલવાની જગ્યા હતીજ નહિ પણ આવી છુદ્દ હકિકત બીજોના ધ્યાનમાં આવેજ નહિ એ દેખીતું છે.

બીજે દિવસે સવારે જમવામાં ખીચડી અને છાશ અને તેમાં પણ ખીચડી લગભગ કાઠી એટલુંજ હતું કારણ કે ચચળ અને અમારી ચાકરડી અમારા ડ્રેસિંગ રૂમના ફરનીયરને બીજા કોઈ પણ જગ્યાએ ખમેડવાના પ્રયાસમાં યુવાઈ ગયાં હતાં. તે ફરનીયર વેચી દેવાની સૂચના મેં કરી જેથી પણ ચચળે તે હકારીજ દીધી. “આપણે કોઈ મોટી જગ્યા લઈએ તો પાછું આ ફરનીયર આપણને મળે કે ?” આ જવાબથી મેં એ પાત છોડી દીધી.

હું જ્યારે ત્રણ વાગે ઓફિસથી ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે ફરનીયરનું મહું આવી પણ પહોંચ્યું હતું. છત્રાંસુ લોકોનું નાનું સમૂહ રોડનું ગાડાની આસપાસ ઉભું હતું. ચચળ ઉત્તેજાથી ચિત્તિમાં ખારણમાં ઉભો હતો.

“અરે અહિં તો પચાતી ચઇ છે” આપણે સુ કર્યું ?” તે બોલી “વાઈરોન તે અંદર આવતુંજ નથી.”

તત્કાલિનિતિ એવી હતી કે અમાગ નાના સાકડા દાદર ઉપર ચાર મળુમે વોશ રેન્ડ લઈ જતાં ગયા હતા. દાદરના રમણ સુધી પણ આ ચાર મળુમે અને આ વોશ-રેન્ડ શી રી જઈ શક્યા એ માન્યતા મનાવતું નહતું અવગણ, દાદરની આસપાસની બીનવી સ્થિતિ ને નજરે જોઈ શકાય એવીજ રહી નહતી. દાદરની પખેલા અમાગ કંપમાંથી માત્ર વેપન મોડીયું મહીસવામન મળુ મે અને, તેપણ પોતાના અસ્સજ અગ્રણમાં તો નહિજ.

જ્યારે ફરીત મેટી આ સ્થિતિ ચઇ ત્યારે વાઈરોનને તો આ દાદર ઉપરથી લઈ જવા વાત કરતો મે નકાર્યું હતું. મેં અને પેના ચાર મળુમેએ આ પ્રશ્નના નિર્ધાર વાવર

મારે વાડમાં સંભાળી અને આખરે એને બારીમાંથી ઉપર લઇ જવાનો યત્ન કરવો એના ઇરાદા ઉપર અને બહુમતીથી આવી શક્યા. પણ બારી વારે એને ઉપર ચઢાવવાને સાધન હોજર નહિ હોવાથી વાડરોજ વાડમાંજ તાડપત્રીથી ઘોડાને સજવામાં આવ્યું અને મનુરો વિદાય થયા.

અચ્ચત્તો આનંદથી લગભગ ઉન્માદિની થઇ ગઇ હતી. અમારા સુવાના ચોરડામાં નજર નાખવાથી, યુદ્ધ સમયમાં ઠાઇ સિપાઇ બંધ્યાનાં તંત્રી, સ્પર્શ થતું હતું. ઠાઇ તદ્દન નકામી વસ્તુની પેઠે મારો પલંગ એક ખૂણામાં જઇ પડ્યો હતો. નવા ધરનીચરમાંનું દેસીગરખલ અમારા નાનાં કહેરામાં એક પૂરાં બસણુંને અંતે તે ચોરડાની એક પૂરી બારીને ઘોડી દઇને આખા ચોરડામાં અધકારતું સાત્રાલ્ય પ્રસરાવતું હતું હતું. એટલે કહેરામાં જતું એ કેમજી અશક્ય થઇ પડ્યું હતું. પલંગની આસપાસ ખુરશીઓ એવી રીતે ગોઠવવામાં આવી હતી કે પલંગ ઉપર ચડતું હોય તો પ્રથમ સિંગલમાર કે ટમલમારની કસરતમાં પ્રવીણ થવુંજ પડે!

હું તે દિવસે કેવી રીતે પલંગ ઉપર જઇ પહોંચ્યો એ હવે મારાથી કહી શકાય તેમ નથી, પણ હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે મારા શરીર ઉપર કમમાં કમ તેર ઝખમો પડ્યા હતા. ઘોલીયું અને પહેરણુ ચીરાઈને લગભગ નકામાં થઇ ગયા હતાં તેનો નકામાંજ રાતે પણ ત્રણેક વખત અચ્ચત્તે મને હતું: “જરા ઉઠીને જોઇ આવશે? મને લાગે છે કે જો ઠાઇની નજર પડી તો આપણું વાડરોજ જરૂર ઉપરી જવાનું.” મને કહેવાનું તો ઘણું મન થયું કે એવા કોના ભોગ લાવ્યા હોય કે આ વાડરોજનો ભાર વેઠારે” પણ એથી વાત વધી પડત એટલે મેં એટલેથીજ પતાવ્યું કે “હું એ આખત નિયંત્રણ રહેજે. મારો જીન જરો તો પણ હું વાડરોજ ચોરડા દેવાનો નથી.” બીજો દિવસે સવારે મજરકામીજ મનુરો દોરડાં, ધરડીઓ વગેરે સામાન લઇને આવી પહોંચ્યા અને અશ્વ સમયમાં વાડરોજ ત્રિશ્કુંની પેઠે બારી અને જમીન વચ્ચે અધ્ધર લટકતું રહી ગયું. આસપાસના પડોશીઓ બારીએ ઉભા રહીને આ દ્રશ્ય જોઇ રહ્યાં તેમની નિદ્રાનો, ત્યાગ થવાથી તેમની લાગણી અમારા પ્રત્યે કાંઈક જુદાજ પ્રકારની થઇ ગઇ હતી. વાડરોજમાં જાગે છવ હોય અને તેમ છતાં અમે તેને આ પ્રમાણે દોરડાંથી ટાંગીને કુખ દેતાં હઇએ તેમ વાડરોજની દયા ખાવાના અને અમને અને મનુરોને માલિપદનથી વધાવી લેવાના પ્રયાસો પણ થયા. બે માણસોએ તો આ વાડરોજ બારી વારે અંદર જરો કે નહિ એ બાંખત શરૂત પણ બારી કેટલાકાએ મનુરોને પંચશાસ્ત્ર વિશે સમજણ પાડવાનો અને ધરડીના દાખલાઓ કહી ખતાવવાનો પણ યત્ન કર્યો.

ધીમે ધીમે વાડરોજ બારી સુધી આવ્યું. મનુરો તો કમબંધક હોવાજ પણ મારા જેવા દીર્ઘદ્રષ્ટિવાળા પુરો પણ આ બાજતને પ્રથમથી કેમ નિર્ણય નહિ કર્યો હોય એમને સમજાતું નથી. જાન્યું એમ કે બારીમાંથી એ વાડરોજ જઇ સંકે એમ હતુંજ નહિ. અલગત; જ્યાં માણસોએ આવી નજવી બાજતમાં ધમાકા એટલી કરી હતી કે કદાચ હું મારી અપૂર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરતાં વિસરી ગયો હઉં, ટારણ કે સાંતિમય વાંતાવણીમાંજ મદાપુરોની શક્તિઓ વિકાસ પામે છે. પણ આ જગતમાં એવી શાંત રીતે અને ગંજીર રીતે વિચાર કરવા દેવાની તક ઠાઇ આપે છે?

વાડરોજ પાછું નીચે ઉતર્યું. અચ્ચત્તે લગભગ રડવાની આવી ઉપર આવી જઇને હતું. ત્યારે આપણે એને નીચેના ચોરડામાંજ રાખીએ; એમાં શું!” મનુરો બારે થમથી એવી રિશતિમાં

આવી ગયા હતા કે તેમણે કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યા વિના અને મારી પત્નિ સત્તાક લીધા વિના નીચેના ઓરડામાં તેને ઘુસાડી દીધું. મુનાગ્યે તે અંદર પેડું તો ખરું, પણ દાદરના કંડેરાના ડાંગા અને બારણાના ખૂણામાં એવી રીતે ફસાઇ પડ્યું કે તેને તે જગ્યાએથી બે બીંત તોડવામાં આવે તોજ ખસે એમ થઇ પડ્યું. આખરે તેને તેજ જગ્યાએ વાડીશખને રાખીને, મારી પારેથી દેરવેલા કંડેરા લગભગ બમણા પૈસા લઇને મજૂરોએ ફક્ત લીધી. આગરું બારણું તો દેવાઇ ચકતું હતું એટલે અમને ઝાઝી ચિંતા તો રહી નહતી. ખાત દાદર ઉપર ચડ્યું હોય તો કંડેરા ઉપર ચઢીને જ વાપ તેજ હતું ! કંડેરા આગળ અને કંડેરા જોડાની કામચલાઉ પગથીયાં કરી દીધાં એટલે તે મુકેલી પણ અને ઠાળી ચકયાં.

જમવાની રિયત તો એવીજ રહી હતી એટલે જે કાંઈ કાચું કોઈ હતું તે ખાઈને જ આદિત જવા નીકળી પડ્યો. સાંજે છું પાછો આવ્યો ત્યારે મને આવડાર આવડા ચંચળ હમેશની મારક બારણા આગળ ઉભી ન હતી એટલે હું પેત્રી કંડેરાના પગથીયાં ઉપર ચડીને દાદર ઉપર ચઢીને ઉપર ગયો; ત્યાં ચંચળ અને ચાકરડી મારા પત્રંગવાળા ઓરડામાં આખા ઓરડાને પેરીને હમેશાં ટૂંસીંગ ટેમણને પોલીસ કરવામાં મદદગાર થઇ ગયાં હતાં. હું જેવો અંદર પેડો કે તરતજ ચંચળે બૂમ મારી, “ બે બે, બે બે ! જરા સંભાળ તો રાખો ! અમારી આખા કિચકની મહેનત ઉપર ધન વળી જશે. હજી પોલિસ લીધું છે.”

“ એ બધું તો ખરું પણ જમવાનું લીધું છે કે ચૂકું ? ” મેં જરા કડકાશથી પૂછ્યું.

“ તમે એમ દરેક બાબતમાં મરકરી કરો છો તે દીક નથી લાગતું. આખો કિચક મજૂરી કરી જન માટે ચાખાદાને ગદલે જમવાની વાન લાવે છે ! હું અને ચાકરડી તો કાચું કોઈ ખાઈ લેવાના છીએ, અને તમારે તમારાં ગદેનને ત્યાં બાળને કિચક જળી આવવાનું છે. આખા રંગોહની કામચલાઉ ક્યાંથી મળે ? ”

“ હા, એ ચોળના બોરી નથી. મારાથી આ લીધાં પોલિસની વાસજ ખમાતી નથી. ” હું બોલ્યો.

“ તમને તો બધી વાનમાંજ મેનચાળા છે ! આ પોલિસ તો મેં આજે તાર બારણી વેંચાની લીધી છે. એનો ચાકાટ તો જુઓ ”

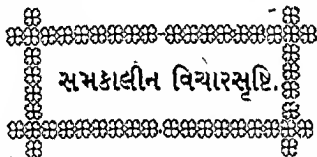
આજ બારણીની ગા કિમત દરેક તે જમવાની દરકાર કર્યા વિના જ મહત્તમ દાદર ઉપર પડ્યો. પણ કિત્તાવળમાં નરા માર્ગની દિગ્ધા બૂચો અને વાડીશખની સાથેજ જોરમાં ચાલવાના આખી કંડેરાઓ મેં ચોડાં મેં ચોડાં વાડીશખને ત્રણેક લાખ બોરી કબાડી અને પછી નવા માર્ગે ઉપરને ગદેનને ત્યાં જમાવો ગયો.

વધારે લખવાની જરૂર છે ? મોટાં મને મારે અને મોલ કરવા માંડી પણ બાકાના પ્રમાણને લીધે અને નેમાં વિચારની નીકડાં નહિ. જનુઆરી દિવસમાં દાદરથી નવા માર્ગે ઉપરવાની વાગ-ચે-ને પોલીસના પાંચવા નરીક વાપરવાની, ટૂંસીંગ ટેમણને આજી તરીકે વરવોમમાં લેવાની અને વાડીશખને એક નાની બોરડી તરીકે વાપરવાની અમને રેવ પડી જ્ય અને તે પ્રમાણે કર્યા સુધી આવડ તે હું કહી શકતા નથી ; પણ એકબીજા એક દિવસ

સાંજે હું ઓરીસથી પાછો ફેર આવ્યો અને જારણુ-ઉવાડયુ ત્યાં મને સર્વ ખાલી ખાલી લાગ્યું. દારના નરા માર્ગનો ઉપયોગ કરવાની આવરપકતા રહી ન હતી. હું આશ્ચર્ય પામતો ઉપર ચડ્યો ત્યાં વિંથીના પાંચરા તરીકે ઉપયોગમાં લેવાતું યોશ-ચેન્દ્ર પણ નહિ અને સુવાના ઓરડામાં એક ચક્રવે રાજ્ય ગણાવતું ડેસીંગ ટેબલ પણ નહિ માત્ર ચંચળ હસકા ખાતી પત્રંગ ઉપર હતાશ વદને ખેડી હતી. પૂછતાં પૂછતાં કારણ જણાવ્યું કે લોટરી વાળાઓ બધા પૈસા લઇને અને છતાં જીતી લીધાં હતાં તેમને પણ પાછા પરખાવ્યા વિના પકામન ચક્ર મૂકા હતા; એટલે ફરનીયરવાગઓ આવીને અમારું ફરનીયર પાછું છઠ્ઠાવી મઘા હતા.

તે દિવસ પછી ચંચળ લોટરીમાં પૈસા બરવાની સખન સામે છે અને સરકારે તેમજ પ્રાધીકૃત્યે એવી રીતે દરમખેરીને, આજસને અને યુગ્યાકરને કિન્તેગન નજ આપતું નોંધ્યો એમ ફરતાથી પ્રતિપાદન કરવા ચલન કરે છે. x

x અંગ્રેજી ઉપરથી.

એશીઆઈ હુણુ.

● તા. ઉમી જુલાકરને દિવસે ફોર્મ્સ સાહેબના સતસંવત્સરીના પ્રસંગે તેમની હાજિ પ્રેમાભાઈ હોલમાં ખુલ્લી મુક્તાં સાક્ષરવર્ધ કેરામસાલ કુવે જે સુન્દર સંશોધનમય બાબ્યાન આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસના એક વિભાગ વિશે આપ્યું હતું તે "યુગ્મરાતી પચે"ના રીપોર્ટ પરથી અહિં ઉતાર્યું છે.—

આપણે યુરોપના દન લોકાને (Huns) બોળખાએ બીએ; એશીઆઈ ફોલોને નથી બોળખતો. આઠીલાની તવારીખથી આપણે વાકેફ બીએ, પણ મિદિર કોદના બુકમથી અબ્બાસ બીએ. અહીં ફક્ત લોકાએ જે વાસ વર્તાવ્યો હતો તેથી વાકેફ નથી. બહાનિ ફોલોને કોઈ ગીજન થયો નથી. એમની દબીકા (૧) ચીનાઈ (૨) હરાની અને (૩) દિંદો. એ ત્રણ જાતમાં હું 'વહેયુ' છું, અને એ ફોલોના ઇતિહાસમાંથી કાંઈક છુટી ઇલાક દબીકાઓમાંથી સંકલના અને અનુમાન વડે તેમનો આખો ઇતિહાસ ગીપબવવા ધારું છું.

ફોલોને કેટલાક ભાગલો માને છે, કેટલાક તાવાર માને છે, અને કેટલાક બીજા ભાગિતા માને છે. હરથી સન પૂર્વે ચોથા સૌમાં ફૂળ ઉત્તર ચીનના ઉવાસ બાગમાં રહેતા હતા. મુગંડીસ્તાનમાં રહેતા ન હતા. તેઓ કાણું માંસ ખાતાં, એક સ્થાને રહેતા નહીં; જાડકાં તેમની આંખો બી મરીએ તેથી અને આકૃતિ તિરસકાર કપલને તેથી હતી. ચોથા સૌમાં તેઓ ચીનની ઉત્તરે રહેતા. તે વખતે ચીન સંત બાગમાં વહેવાયું હતું. જ જાત્ર એક બાગું અને સીન નામનો બાગ બીજા ઘાલુ એમ વહેવાયલાં હતાં. ખાડીનાં જ વિભાગોએ સીન વિભાગ ઉપર એકત્ર થઈને ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૨-૨૮ માં સંવારી કરી, ત્યારે ફોલો તેમાં ભાગ લીધો, પણ તેમાં ચીન વિભાગની સિત, ગદ, આ ગિતથી કગાબાંને સીન વિભાગે

૬. સ. પૂર્વે ૨૦૪ માં સામ્રાજ્ય સ્થપાયું. તેમનો પ્રથમ સમ્રાટ રી-હવે ન ઠાઠ હતો. તેનો રાજ્યમય યશસ્વી હતો. તેણે ચીનનાં બધાં રાજ્યો તોડી નાખ્યાં, ગિરસાસરી તોડી નાંખી, સ્થા નહેરો વગેરે બાંધ્યાં પણ એ કાન ખોટું હતું. તેમનું ઐતિહાસિક સાહિત્ય ૬૪૪ કરી નાંખ્યું. અને તે હપગતે હુલુ લોકોને તે સમ્રાટે દેશ તબ્દી મેગલિસ્તાનમાં દાખી કાઢ્યા. અહીં તેઓ એ ખજી રહ્યા તેને લીધે ઇતિ-હાસકો બધા બાધને તેમને મેગલ તુખમતા ગણે છે. ૬ સ. પૂર્વે ૨૧૪ માં હુલોનાથી રક્ષણ સાક મમ્રાટી-હુવેન-કાઇએ ચીનમાં મોટી દિવાલ બાંધી. તે કનમુલ મુધી લઈ બધને કેટલાક વર્ષે ખરી કરી

૭. સ. પૂર્વે ૨૦૬માં, હપલા સમ્રાટથી હાંચી દ્વારવા હુલોનો એક રાજા મો દુન ગાનીએ ગેરિ. તેણે નખાની સમુદ્રથી વોલવા કાઢા મુધી રાજ્ય વિસ્તાર્યું. મો-ટુનના બાપે ચીનનો જે હત્તર હવારાનો ભાગ બોલ્યા હતા તે મો-ટુને છયે; બીજી ૨૦ પ્રતને જિતી, પણ આખા ચીનને સર કરી ગયાયુ નહિ એના પછી ૬. સ. પૂર્વે ૧૬૪-૧૭૪ મુધી હુલો ચીન ઉપર નિષ્ફળ સ્વારી કરે છે, યાજીને છે. ૬. પૂર્વે ૧૭૦ માં કનમુલના પશ્ચિમ છેડે વસતી યુએશી પ્રતને હાંચી કાઢી પોતે ત્યાં વસે છે, અને ૬. મ. પૂર્વે ૧૬૦-૨૫૦ માં યુએશી રાજાને ખસેડી તરીકે કાંઝામાં અને તુર્કિસ્તાનમાં વસે છે.

૮. સ. પૂર્વે ૧૪૦ માં તેઓ વચુની હત્તરે કરીને રહે છે. એ માલમા યુએશીને ચાનચાનની પેઢી પાર હાંચી કાઢી હુલુ તરીમ કાઢામાં વસે છે. હુલુ અને રાજાનો પરસ્પર મંજબતને ઇતિહાસ ચીન સિવાય યુરોપીયનો પણ પૂરો પાડે છે રોમ રાજ્યમાં ૬. સ. ૭ માં સહેનસાહ આગસ્ટસના વારામાં એક નકરો ચીનગયે. તેમાં અસલ Huniscite' લખેલું. એ નકરો ખજીથી છે. સ. ૩૭૬-૪૨૦ ના ગાળામાં ચીનાઈ સામ્રાજ્યમાં આવેલા તેમાં હપયું નામ હતું પણ તે ઊઝીને ચોટોગેરકાશની પાટોરામાં 'Huniscythia' એવું નામ લખવામાં આવ્યું છે. યુરોપીયનો કહે છે તેમ ૬. મ. પૂર્વે ૭ ની સાલના ઇતિહાસથી માનીએ તો ૬. સ. ૧ ના સૈકામાં હુલો ગંગાની સાથે રહેતા. મદ્રાસના યો. કૃષ્ણસ્વામી આચારે આ સંબંધમાં કેટલીક ચોલો કરી છે ચોટોગેરકાશ એ નામ આપણા મદ્રાસરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે. તરીમ કાંઠા પ્રદેશ કાશ્મીર અને કાશ્મીરમની હત્તર કુસ્તો પ્રદેશ કંદેનાનો. હત્તર કુસ્તા બ્રાહ્મણો સસ્ત્ર શબ્દોનો ઉચ્ચાર દિ હુસ્તાનના બ્રાહ્મણો ક્યાં વધારે સ્પષ્ટ રીતે કરતા. આ તરીમ કાંઠામાં હુલો ૬. સ. પૂર્વે ૧૮૦માં આવ્યા હતા, અને ૬. સ. પૂર્વે ૮૬ મુધી રજા હતા. આ દરમ્યાન તેમને ચીનની ધુસરી ઊડાવવી પડી હતી. નિ આયત્તર કહે છે કે ૬. સ. ના નીલ તામાં આવેલું હુલુનું ટોણું અને તે પહેલાંનાં આવેલાં બે ટોણાં એ બધાંએ એકના એકના હતાં જોડી પ્રત જે ૬. સ. પૂર્વે ૭૦ માં બાઈટીઆમાં વસી હતી તેણે કુર્ગન અને બામિયન મુધી પાચી મેરી રાજ્ય સ્થાપ્યું હતા. તેમનું રાજ્ય દમલુગમાં મુધી પ્રસરેલું હતું. ૬. સ. પૂર્વે ૬૫ માં તેઓ નજમ આવે છે અને પાનચાલ નામનો તેમનો મેનાપનિ ખોતલ, કુચ, કાગશર વગેરે છતી લે છે જોએ એક બે વખત રાક પ્રતને હગવી છે પણ રાજ્ય સ્થાપી રાખ્યા નથી. ઇસ્વીસન પહેલાનાં બે ક્રોમાં કુશાન ચહેનસાહો પજ્જળમાં હતા. તેમનો પહેલો સાહ મહાન કનિષ્ઠ હતો અને કેટલો દેનસાહ અભિમન્યુ હતા. આટલી વાત ૬. સ. પૂર્વેની યદ હવે ૬. સ. પાનીની હજીકા.

હત્તર હુલુ રાજ્ય.

૯. સ. ના નીલ મૈલાની મંચમાં હુલોને ચીનમાંથી દાખી કાઢવામાં આવ્યા અને તેઓ બાકીગા મુધી વળ્યા. કુશાનો તે વખતે નજા પડ્યા હતા. એટલે હુલુ ચક્રોપની પાટોરામાં વસવા મંડયા. હુલુનું ને ટોણું એથીબાહ હતું, યુરોપીય તરી રાક પ્રતના રાજા એલાસ કિંવા મેગેશીરીને હુલોને મારો ગાળીને રાજ્ય લગાવ્યું. ખુલલ કિંવા હવેલમાં હુલોએ હંટ માટે ધારા મોકલ્યાં, પણ ૬. સ. ૩૨ માં તેમની મામે દિ હુસ્તાનમાં હુમ રાજ્યના પ્રથમ ચંદ્રહુમ વિક્રમાદિત્યે સ્વારી પડી, સિધુના સાન મુખ જોગમીને બમ્બિસ્તાનમાં લઈ, હત્તર તરફ વળી ખુલલ-બમ્બને ધોનો ગરો ને છે ને હુલોને

હરાવે છે, હુણીની આ હાર પછી તેઓ ૨૫૦ વર્ષ સુધી દિહુસ્તાનમાં પામ વચાલી રહ્યા નથી. ચન્દ્રગુપ્તની દીકરી હારની ચક્રાઈનો દત્તિદાસ બચાવ મળતો નથી. દત્તિદાસકાર મિ. સ્મિથ આ ચન્દ્રગુપ્તને બીજી ચન્દ્રગુપ્ત કહે છે પરંતુ ચાંદેદાની સાલવારી, વિચારના બીજી ચન્દ્રગુપ્ત નહીં પણ પહેલાનું સાબવે છે. ચન્દ્રગુપ્ત મૌર્ય અને ચન્દ્રગુપ્ત ગુપ્તને ઇતિહાસમાં બંધાય પડ્યા છે. (અને વ્યાખ્યાનકારે ચન્દ્રગુપ્ત પહેલાનું ચક્રવર્તી તરીકે યથા ગણે છે. અને હુણોને તેલિંગ દાર આપી હતી એ માટે પુરાવા આપ્યા હતા તથા કનિષ્કના ઉત્તરાધિકારી અભિમન્યુએ ચાન્દ્રગોમિ નામના યુવકને દક્ષિણમાં મહાભાષ્ય શીખવા મોકલીને તેના અભ્યાસને પરિણામે ચાન્દ્રદર્શન કમન્ડાયુ એ સંબંધમાં કવિ માધના શિશુભાષ્ય વધ અને કવિ બાળના દર્શ ચરિત્રમાંના શ્લોક દ્વારા સ્થાપિત કરી આપ્યું હતું કે યુરોપીય વિદ્વાનો હુણને હરાવનાર તરીકે બીજી ચન્દ્રગુપ્તને માને છે તેમાં તેમની બલ છે અને ચાન્દ્ર દર્શન લખાયા પછી ચન્દ્રગોમિના શિષ્ય વૃત્તિકાર વસુરાને ગોથા સંહાના પહેલા ચરણમાં એટલે કે ૩૨૦૦-૨૫-૧૫ માં વૃત્તિ હવેલી હોવાથી તેની સાલવારી પ્રમાણે ચન્દ્રગુપ્ત પહેલાનું હુણને હરાવનાર હતો) વ્યાખ્યાનકારે ચન્દ્રગુપ્તની ચક્રાઈ બાદલીક એક બદલ્ય હવેર પવડી બચાવી હતી અને યુરોપીયનો બાદલીને જાણી પાંચમ કહે છે. એમ કહી, પાંચમ પદ ચન્દ્રગુપ્તે સ્વારી કરી હોય તો પાટલિપુત્રી પુરપુરનો ઘેરો રસ્તો મૂકીને દ્રાવિડ પ્રાણાયમની પેઠે સિંધુના સાવ મુખ બોળજવાનું અને જહુચિસ્તાન જવાનું તેને રહું નહોત એમ કહ્યું હતું. વ્યાખ્યાનકારે એ વિષેવન દરમ્યાન ખખર આપી હતી કે-મહાસાગર દિપિકાની એક નકલ અત્યાદે જર્મનીમાં છે, તેનો ફોટો મદ્રાસ સરકારે લેવરાવ્યો છે. આજળ આવતાં વ્યાખ્યાનકારે બજાગું હતું કે-ઈ. સ. ૩૫૦ ની સાલમાં ગુપ્ત સામ્યના પ્રભાવને કીધે હુણ દિહુસ્તાનમાં જતી રાધ્યા નહીં, તેઓએ હરાવ હપર ચક્રાઈ કરી, હિંમનીઓ, નાસી ગયા, હરાવમાં હુણે યુરોપીય હુણોના જેવો ત્રાસ બતાવ્યો, પણ પારસીક સામ્ય તે વખતે હુણને મહાન ક્યો. શાહપુરે હકામત. યોદો વખત સાન રહી ૪૮૮ માં હુણોએ ફરીથી ચક્રાઈ કરી. ઈ. સ. ૫૦૩-૫૧૩ માં મરનાર શીશોબના પુત્ર કંકાળાદે હુણને હવેશને માટે હરાવમાંથી દાંબી કારંયા. દરમ્યાન હુણે દક્ષિણમાં હુમલા કર્યા અને ઈ. સ. ૪૦૦ ને આશરે તેમણે ગાંધાર જીત્યો.

ઈ. સ. ૪૫૦ માં તેઓ દિહુસ્તાન ઉપર ચઢી આવ્યા. તે વખતે કુમારગુપ્તે તેમને પસાછવ કર્યા. ૪૫૫ માં રકંધગુપ્તે તેમનો નાશ કર્યો. એ સાલમાં કહેવાય છે કે-સ્કંધગુપ્ત તેની માને એવી રીતે મળવા ગયા હતા કે-જેવી રીતે પૂર્વે કૃષ્ણભગવાન કંચને નાશ કરીને ચોનાળી માના દેવકીએને મળ્યા ગયા હતા.

ઈ. સ. ૪૬૦ માં તોરમાણસાદે ગાંધાર આવ્યા ફરી હુણને હરાવ્યા ૪૬૫ માં પાંચમ ખાલસા કહ્યું. સાલ નજરને તોરમાણે સીમાલકારને બદલે સામ્યવાની તરીકે સ્થાપ્યું. હુણો એ વખતે જંગલમાં નાસી ગયા. ૪૭૫ માં તોરમાણ રકંધગુપ્તને હરાવે છે. (અહીંથી વ્યાખ્યાનકારે જુરી જુરી મોહક સાથે આપીને ટેક ઈ. સ. ૫૬૫ સુધીમાં મુરાર મેસિરવાનની મદદથી તુર્ક ખંડન હવેર હુણ સામ્યનો નાશ કરે છે. ત્યાં સુધીની ઇતિહાસિક સર્વ પિતૃતો કહી હતી.) છેવટે ૬૦૬ માં હિતાર, મધ્ય અને દક્ષિણ-એ ત્રણે હુણ સામ્ય નાશ પામ્યાં હતાં. વ્યાખ્યાનકારે છેવટે જણાવ્યું કે-હુણો આપણી સાથે કેવી રીતે રહ્યા એ હું હવે પછી એક બહાં વ્યાખ્યાનમાં કહીશ. દરમ્યાન આમના વિષયનું તારામય એ છે કે-હુણને યુરોપીયનો મોઝલ દે તારીર કહે છે એ બાકે છે એમ મેં બતાવી આપ્યું છે. હુણોના પ્રવાહ તણ હતા પણ તે બહાં બહાં હતા નહીં એમ મેં. કૃષ્ણ સ્વામી આયંબર કહે છે તેને હું સંગ્રામ ચાકું. બાકિદે એ પાંચમમાં નહીં પણ બદલ્ય ગણાવું એવું છે અને હુણને ૩૨૦ માં હરાવનાર બીજી ચન્દ્રગુપ્ત નહીં પણ પહેલા ચક્રવર્તી ચન્દ્રગુપ્ત હતો. ચક્રવર્તી તરીકે ચન્દ્રગુપ્ત ગણાય. અંશોર નહીં. સાદિલ્પના દત્તિદાસની સાગિનીઓથી ગોથાથી ઘડા સંક્રામાં હુણને હવેલી દક્ષિણ આવના બાણમાં મેં આપી છે.

કોના વાંક !

એક આત્મકથા.

લેખક :

કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.

૧૯૪૩

પ્રકરણ ૮ સું.

આશ્રમમાં.

[૧]

મહાયોગીના વ્યક્તિત્વે મારા પર એવી તો ચમત્કારી અસર કરી હતી કે તેની મેવા કરી, તેણે આપવા ધારેલો શાન્તિનો મંત્ર મરી છવન ચિતાવવાની ઇચ્છા મારા હૃદયમાં થઈ આવી, અને જે પરિસ્થિતિમાં મને મુકવામાં આવી હતી તે પણ એ ઇચ્છાને પોષે એવી હતી.

આશ્રમની હવેલીની બાંધણી એવી હતી કે કેટલાક ખડો બધાયી નીરાળા હતા. આ ખડોમાં ઉંચી ભૂમિકાએ પહોંચેલા મુમુક્ષુઓ જ યોગાભ્યાસ કરતા એમ અને કહેવામાં આવતું. આવા એક ખંડમાં મને રાખી. તે ખંડની બારીઓ અદરના વાડામાં પડતી, અને ત્યાં ઘણી અવરજવર હતી નહિં.

મને આ નિર્જનતા ઘણી ગમી. સવારે હું મહારાજનું પ્રવચન સાંભળતી, અને પછીથી એક શાસ્ત્રી મને સઘ્યા કસાવવા અને મસ્કૃત શીખવવા આવતા. બપોરે મને મન થતું તો આશ્રમના ખીજા ભાગમાં ખીજા ભડનો રહેતા ત્યાં જતી. સાંજે ભજનમાં ને આરતીમાં અને શત નિન્નિત રીતે ઉધવામાં ગાળતી. શાન્તિ ને શાતાનું વાતાવરણ મારા હૃદય ને શરીરને પફૂલ્લ બનાવી રહ્યું. મને લાગ્યું કે આ પ્રમાણે જો જ મહિના રહીશ તો જરૂર મારો ઉદાર થવા વિના રહેવાનો નથી.

ત્રીજે કે ચોથે દિવસે મને એક વિચિત્ર અનુભવ થયેલો હું બપોરે જાણતે મારા ખંડના નાના દિવંદ્રા પર દિવંચતી હતી-ને જાણે હું સ્તબ્ધ થઈ ગઈ હોઉં એમ લાગ્યું. ખીજા પળે મારી નજર આગળ-જાણે સ્વપ્નામાં હોય એમ મહારાજની મૂર્તિ ખડી થઈ. તે આકર્ષક ને ભયંકર લાગતી. તેને જોઈ રહ્યા વિના મારો છુટકોત નહિ હોય એમ મને લાગ્યું. હું દિવંદ્રા ચક્ષાવતી બંધ થઈ ગઈ. આ સ્વપ્નું દર કરવાના મારા પ્રચલ નિષ્ફલ ગયા. પાંચ મિનિટ મેં આમ જોયા ક્યું-ને હું જાગીને જાગી; મારું મન પાછું મારા મધુમાં આવ્યું.

આવા જાગત સ્વપ્નનો પડેલોત અનુભવ થયો, પણ તેમ મને મતાં પહેલાં ફરીથી તેનું સ્વપ્નું આવ્યું ને મહારાજને સપ્તે મેં જોયા હોય એવું લાગ્યું. હું મહારાજ-મને મારું મન

નિબળ થતું હોય એમ લાગ્યું. મેં મહામહેનતે મહારાજનો વિચાર મનમાંથી દૂર કર્યો; પણ રાત્રે સ્વાગામિક સ્વપ્નામાં મેં મહારાજને જોયા. ક્યારે ત્યાર પછી દરરોજ દિવસમાં બે વખત મને આવા પ્રકારનું કંઈક સ્વપ્ન આવતું, અને તેને પરિણામે આખો દિવસ મહારાજની ચર્ચા વિચાર મને કમને થયા કરતું. બે ત્રણ દિવસો મને આ અનુભવ અસાધારણ, અને માત્ર માનસિક નિર્બલતાનું પરિણામ નથી એમ લાગ્યું.

[૨]

સાત આઠ દિવસ આ પ્રમાણે ગયા અને એક મતનું શાતાભર્યું વાતાવરણ મારી ચારે તરફ પ્રસરી રહ્યું. એક નવા અનુભવ તરીકે એ પરિસ્થિતિ ખોટી નહોતી, પણ મારું રાજસિક મન આવી કૃત્રિમ શાન્તિથી ફરે એવું નહોતું. મારી ઇચ્છાઓ ને ઉર્મિઓ ધીમે ધીમે પાછી સતેજ થઈ, અને મને નિચમિતતા ને રમ ચીનાના જીવનથી ભરપૂર આશ્રમ એક નવા પ્રકારનો કારણક સામના માંડ્યો.

આ લાગણી પેશ થવાનું મુખ્ય કારણ તો એ હતું, કે આશ્રમના બધા બહતો મહારાજ પછાડી ગાંધ ધર્મ કરતા ને તેના જીવનમાંજ પોતાનું જીવન સમાવા મથતા પણ મારાથી તેમ થતું નહિ. મહારાજના પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ ને સર્વગ્રાહી વિદ્યતા જોઈ હું દિગ્ગંજની ગંધ હતી; પણ જે જાતની ભક્તિ બધા આશ્રમનાં સ્ત્રી પુરુષમાં સ્ફૂરી રહી હતી તેથી મારા હૃદયમાં સ્ફૂરી નહોતી. અને જોરજુલમથી મારી તંત્ર આગળ ખડી થતી મહારાજની ચર્ચાથી મને ઉમટો કસવાટ થવા લાગ્યો હતો.

આઠમે દિવસે મને મહારાજે બોલાવા મોકલી અને એક નાના પણ સુધડે ખંડમાં મને એક પાથક લઈ ગયો. મહારાજ આવ્યા નહોતા એટલે મને એકલી સુધી પાથક સાંધ્યો ગયો.

એ ખંડમાં એક મોટો આરસો ભીતમાં જડેલો હતો. તે જોઈ મને તેમાં જોવાનું મન થયું. થોડે દિવસે આખા આરસામાં ફરતાં, મને મારું રૂપ પાછું જ મોહક લાગ્યું. છેલ્લા થોડા દિવસની શાતાથી મારા મોંઘા પર તેજ આવ્યું હતું; અને મારે માથે કુંદ કુંદાવાળો રચાતો સુકુટ તે તેજ ને દુઃસહ કરતું હતું. હું આ મોંઘે જોઈ ચકિત થઈ, ને શરમાતી ઉભી રહી.

એટલામાં તપ્પતામાં દેખાતા એક ડાંચે મારું ધ્યાન ખેંચ્યું. ધડીમાં તે મિન્ટુ કાણુ થઈ જતું, ને ધડીમાં પાંદડાંક જતી રહેતું. આરસા પાછળ જમું રહી, કાંઈ તેની કલાઈમાં પડેલા કાંચામાંથી મારા તરફ વેળું હતું, અને વહેમ પડ્યો કે કાંઈ જાનામાંનાં મારી ચિત્રિત્સા કરતું હતું. હું ગભરાતી જોઈ રહી.

આરસાની પાછળથી કાંઈ ખસી ગયું, અને તે ખસ્યો-ઉઘડ્યો. હું ચકિત થઈ પાછી હતી. આરસો ખારણા પર જડવામાં આવ્યો હતો, અને તે ખારણું ઉઘડ્યું હતું. મને સમજ ન પડી કે મારે શું કરવું. હું ફેંચે કરી દિંમત રાખી ઉભી રહી.

આશુ જે ચાર આંગળ ઉઘડ્યું, અને તે તડમાં એક સ્ત્રીતુ મોહું દેખાયું. તે મુખ પર રૂપ, તકુસની, જીવાની ને હસી રૂપ દેખાતાં હતાં. તે સ્ત્રીની આંખોમાં ગભરાટ હતો. તેણે અશ્વત્થી આસપાસ જોયું, હોંક પર હોંક પીરવા ને ધીમેથી કહ્યું. "આદિયાંથી બચતું હોય તો નાસી છુટ." હું ચિત્ત ધિર કરી જોઈ સડ કે જવાબ પાળી રાકું ને પહેલાં આશુ ખંધ થઈ ગયું. ને

ન સાથે આરસો બગાડ ગયો. હું એટલી ગભરાઈ ગઈ હતી કે બ્યારે હું સ્વસ્થ થઈ ત્યારે (અનુભવ ખરો હતો કે બે પક્ષનાં સ્વસ્થતામાં મેળવ્યો હતો તેની ખાતરી થઈ ગઈ હતી. મેં આરસના પમાં બ્યાં ડાઘ દેખાવ્યો હતો ત્યાં ધ્યાન પૂર્વક જોયું, પણ ત્યાં કાચમાંથી આરપાર દેખાતું હતું.

“નાસી છુટ !” સા માટે ? શું અહિંયા કંઈ દગો છે ? મદારાજ જેવા પવિત્ર ગુરૂના આશ્રમમાં મને દોષ ને કેવી રીતે દગો કરી શકે ? મને ‘લાગુ’ કે યાં તો આ બધો જમજ હતો કે ક્યાં તો એ સ્ત્રી ગાંડી હતી. ગમે તેમ હોય પણ મદારાજ સાથે સાવચેતીથી વાત કરવાના મેં નિશ્ચય કર્યો.

થોડી વારમાં મદારાજ આગા ને ત્યાં એક દિવસ હતો તેના પર બેઠા. હું પગે લાગી અને સામું બાંધ પર બેઠી.

“કેમ છે ? તેણે હમીને મને પૂછ્યું.”

“હીક છે, આપના આશ્રમના નિયમોને અનુસર છું.”

“શાંતિ વળવા માડી કે નહિ ?” તેણે પૂછ્યું.

“કાંઈક છુટને શાંતિ છે, પણ સંતોષ નથી.”

“તે કેવી રીતે ?”

“મને લાગે છે કે આ પ્રમાણે હું રહું તો તમારા આશ્રમના વાતાવરણમાં હું બે વર્ષો માડી શકું. પણ હાલ તો એક દેખાતું થોડી બીજામાં આવી હોઈ એમ લાગે છે ?”

“એમ ?”

“હા. ત્યાં મારો સંસાર અને અહિંયા તમારા નિયમો-મારી નજરમાં આવે તેમ નો બેમાંથી એકે કરવા દેતાંજ નથી.”

“બાઈ ! તારું મન અચ્છંદી થઈ ગયું છે.”

“મદારાજ કામા કરો” મેં તરતનાથી કહ્યું. “મને ફરિયાદોનો મોહ નથી; મને ખાતરી લાગેલી નથી; મને મોજ શોખ નથી. પણ શુદ્ધ હૃદય રાખી. મારી ઇચ્છા પ્રમાણે રહું, હરે રહે, ને બોગવું એ મારે જોઈએ છે. એનો અહિંયા નથી ને ત્યાં પાવું નહોતું.”

“આ તારો જમ છે. જે સ્વાતંત્ર્ય ને જે સુખ અકિતપોષમાં તને મળશે તેવાં બીજાં ક્યાંય પાવું મળવાનાં નથી. નરસિંહમહેતાને અત્યંત નહોતો ? મીરાંત્રાઈને સ્વાતંત્ર્ય નહોતું ? ફંબારાણને ત્યાં એને સ્વાતંત્ર્યને સુખ મળત ને ગિરિધારીને ચરણે નહિ મળ્યું ?”

હું થોડો વખત મુંઝી રહી. ને પછી કહ્યું “મીરાંત્રાઈ બંધન હતાં, ગિરિધારી તેનાં હૃદયમાં બેસ્યા હતા.”

“હું અહિંયાં રહેશે તો તારે હરે પાવું વચ્ચે.”

મેં નિરાસામાં ડાડું ધુલાવ્યું. “મને પરમેશ્વર ક્યાંતો એટલા દૂર લાગે છે કે એવા અન્યાયી લાગે છે કે તેનામાં મને વિશ્વાસ નથી. તો તેની બહિન કેમ થાય ?”

મદારાજ માત્ર સામું જોઈ હસ્યા “યસી. એક નહિં તો બીજો સ્વરૂપે. તારા મંદાર, ને તારા હૃદયને અતોરે એવે સ્વરૂપે આપોઆપ આવશે. કિનારને આંખા નહિં પાકે. હવે પછે

દિવસ રહે. જો ત્યાં સુધીમાં હૃદય નિર્મલ થશે તો જરૂર કાંઈક કાંઈ સ્વરૂપે તારા હૃદયને શાંત કરશે. તારી પાસે ભજનાવાલો છે ?”

હું જવાબ દઉં તે પહેલાં જે આરસો ઉઘડ્યો હતો તેની પાછળ જાણે બંગડી ખખડાવના અવાજ હોય એવો અવાજ આંખો, મહારાજનું પણ ધ્યાન ગયું એમ એના મોંના ભાવ પરથી લાગ્યું; પણ તરત તેણે તે તરફથી નજર લઈ લીધી ને બીજી તરફ જોયું.

જે આરસા તરફ જોયું. મને કાચ પર પેસો ડાઘ દેખાયો. પેલા કાણાની પારદર્શકતા જતી રહી હતી. પણ હું એ બેદ નથી જાણતી એમ જણાવવા મહારાજને જવાબ આપ્યો.

“હા, મને આપી છે. પણ”-જે વાક્ય પુરું કર્યું નહિ; કારણ કે મહારાજનું ધ્યાન મારી વાતમાં નહોતું. તેની આંખ સખત થઈ હતી; તેને કપાળે કસ્યડી નહોતી છતાં ગુસ્સાનો ભાવ લાગતો હતો. તેણે ભાવવિનાના અવાજે કહ્યું “હવે જા. તારા કાર્યક્રમનો વખત થયો.”

આ અજાણ રીતે તેણે વાત અધુરી રાખી તેમાં કાંઈક બેદ લાગ્યો; અને બેદ સાથે પેલા આરસાને પણ કાંઈ સંબંધ હતો એમ પણ સ્પષ્ટ લાગ્યું.

[૩]

હું પાંજી ગઈ અને મારો અભ્યાસ, ભજન ને સંધ્યા શરૂ કર્યો; પણ મને કાંઈ મહારાજ પર વહેમ ગયો. અલ્પિત યોગીના ખંડમાં ઉઘડતો આરસો શો ? તેની પાછળથી નીકળતી સુંદરી કાણ ? તેણે આપેલી ચેતવણી શા માટે ? અને ત્યાં બંગડીના ખખડાટ થતાં, સ્વસ્થ અને મીઠા મહારામા ગુસ્સે શા માટે થયા ? આવા આવા અનેક સૂઝાણો મારા મનમાં તરવરવા લાગ્યા; એ શો બેદ છે તે કળવા હું ઉત્કંઠ થઈ.

તે દિવસે પણ મારા ‘મગજ’ આગળ મહારાજની મૂર્તિ-મારા મદ્ય વિરૂદ્ધ-આવી ને હતી. પહેલાં તો મેં તેને ખસેડવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ મણુ મારા ગાત્ર એવાં સિયલ ને મારી હિચ્છાશક્તિ એવી નિર્મલ થઈ ગઈ હતી કે હું નિરૂપાર જની તે મૂર્તિ જોઈ જ રહી. જ્યારે એ જાણત સ્વપ્ન પાછું અદ્ય થયું ત્યારે થર થર ધ્રુજતી હું મારા ખંડમાં પડી ગઈ.

તરત મને વિચાર આવ્યો. આ સ્વપ્નમાં સ્વાભાવિક નહોતાં પણ મહારાજના પ્રયોગને પરિણામે આવતાં હતાં. મને તેના શબ્દો યાદ આવ્યા: “જો ત્યાં સુધીમાં તારું હૃદય નિર્મલ થશે તો જરૂર કાંઈક કાંઈ રૂપે એ તારા હૃદયને શાંત કરશે.”

‘શું’ આ શબ્દોમાં કાંઈ મૂલ્યાર્થ હતો ? ‘શું’ મહારાજ જાણી જોઈને આવા અનુભવો બહોળા કરાવતા હતા કે તેના યોગજલના પરિણામે એમ થવું હતું ? શો કારણે મહારાજ આમ કરતા હશે ? ‘શું’ તેનામાં ભક્તિ ભાવ પેદા કરવા કે તેને ગાંડી બનાવવા ? ‘શું’ મહારાજ પણ બીજા પુરોહીની માફક નીચ ને અનીતિવાન હતા ? આવા અનેક તર્ક વિતરે થયા.

આપો વિચાર આવતાં જ્યારે આરસા પાછળ બંગડી ખખડી ત્યારે મહારાજની મુખમુદ્રા હતી તેવું મને સ્મરણ થયું; ને તેની સ્થિર આંખો, ને સખત મુખરેખાઓ યાદ આવતાં એ કાંઈ ભયંકર ને દૂર માણસ હોય એમ લાગ્યું. મને તેના તરફ અણગમો પેદા થયો; અને પેલી અણગમણી સ્ત્રીના બોધ યાદ આવતાં મને કમકમ્યાં આવ્યાં.

હું શા માટે આશ્રમમાં આવી હતી તે બુલી-પેલી સ્ત્રીનું એકબાણ કરવા અને મહારાજનો બેઠ જણવા તકમી રહી. મેં પ્રવચન વખતે ચારે તરફ જોયું પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ નીચું ઓટી બેસી હતી એટલે પેલી સ્ત્રીનો કાંઈ પતો ખાધો નહિ. મેં એક એ સ્ત્રી ભકતો પાસે વાત કરાવવા માંડી પણ તેમની ભક્તિ એટલી સરસ અને નિષ્પ્રપંચ હતી, તેમની બુદ્ધિ એવી નિર્મલ મેં જાણી હતી કે તેમની પાસે કાંઈ કાઠું મથું નહિ.

ખીજે દિવસે સાંજે આરતી વખતે હું આજસની મારી મારા ખંડમાં જડી રહી ને આ કેટલાકને દિસતા સરસ આશ્રમમાં શું કરમ હશે તેનો વિચાર કરી રહી. એટલામાં મારી જો બારી નીચે વાડામાં પડતી હતી તેમાંથી એક કાંકરો આવી મારા પગ આગળ પડ્યો. તે કાંકરે એક ચીટ્ટી બાંધેલી હતી. મેં ચીટ્ટી છોડી સાંજના આઠા આઠાસમાં નીચે પ્રમાણે વાંચ્યું:

“અમાગિણી તાર—

અહિંયા તારે સાથે મોટા ભય ઝુઝમે છે. તેમાંથી અચતું હોય તો જતી રહે.”

કાગળ કરતાં કાગળ નાંખનારને જોવામાં અને વધારે રસ હતો. હું ઉમી, યથા વગર બારી પાસે મધ; અને ત્યાંથી નીચે જોયું. નીચે વાડામાં કાંઈ ઉભું હતું. વધારે વિચાર કર્યા વિના હું ઉભી થઈ ટોડી અને ઘાટ ઉતરી જેવી વાડામાં જવા નહોતું કે કાંઈ આવનારના માથા સાથે મારું માથું અથડાયું.

અમારા માથાં એવા જોરથી અથડાયાં કે સામી આવનાર પોતાનું માથું પંખાળવા રહી. મેં તરત તેને ઓળખીને માફ માંગી. “બહેન તને! બહુ વાગ્યું?”

પેલી સ્ત્રી માથું પંખાળતી ક્યાં સુધી જોઈ રહી અને હું તેનું સંદર્ભ જોઈ જરા સ્તબ્ધ બની. તેના સુંદર મુખ પર તંદુરસ્તીની ભમક મારતી હતી, તેની આંખોમાં બહાઈ ને નિર્દોષતા દેખાતાં હતાં. તેના અંગેઅંગની ખીલવટ અદ્ભુત; માથાથી પગ સુધી શરિરનો એકપણ અંગભરો વજનમાં નહોતો. આ રંભા અહિંયા ક્યારે આવી ચડી તેનો હું વિચાર કરતી હતી અને તેને જોઈ અત્યંત યથા પૂછ્યું “મણી!—નું અહિંયા?”

“હા. તમરી ચીટ્ટી મળી. તમને મળવા હું કેટલા દિવસ થયાં એકે પગે યત્ન રહી હતી” “આંધો બહાર જવાનો રસ્તો બતાવું?” તેણે ખીતે અવાજે પૂછ્યું.

પણ મારે તો તેનો બેઠ પહેલાં જણવો હતો.

“પણ આવા પ્રતાપી મહારાજના આશ્રમ નીચે એવો ડર મો?” મેં પૂછ્યું. પેલી સ્ત્રી ક્યાં સુધી મુંચવાઈ. “કાંઈ નહિ” કહે?”

“ના.”

“સારા માણસને અહિંયા રહેવા જોવું નથી. મહારાજ,” કહી તેણે નીચું જોયું ને બોલ્યું “જન્મ પરાણ છે.”

આ કાળમાં જોઈ પુરતું હોય તેમ તેણે જ્યાં ગાડું, પણ હું રસ્તો દોડી ઉભી રહી.

“ત્યારે તમે કેમ અહિંયા રહે છો? તમે સારાં માણસ નથી?” મેં મદાવ કર્યો.

“તેની તાર પંચાત” ચારે તરફ બીકથી જોતાં તેણે કહ્યું.

“ગભરાવ નહિ. હું મારા ખંડમાં એકલી છું. ચાલો.” તેના આલુઓનેલા પ્રશ્નો જવાબ આપતાં મેં કહ્યું. તે બીચારી બોળી બાઇ લાગતી હતી. તેને મુઠે મોઢે હું ઉપર લઇ આવી અને મારા ખંડમાં હોંગમાં ઉપર બેસાડી. “બેસો નીરતે” મેં કહ્યું. “આ આરણ્ય વાસુ” હું. હવે બોલો. હું શું કામ જાઉં ? અદિયા તો હું મોજમાં છું.”

“તારે અદિયા રહેવું છે ?” તેણે ધીમે ને ખેદ શુદ્ધ અવાજે કહ્યું. “તારી આગર તને વસાતી નથી ?”

“તમારી જોડે મારે બેનપણા કરવાં છે” મેં કહ્યું.

“સુધ ગયાં તારાં બેનપણા. હમણા આવી જા. નહિ તો આખો અવતાર પેનારો ?”

“મારે શું ? નથી, આગળ ઉલાળ કે પાછળ ધરાળ.”

“તારા માં બાપ શું કહેશે ? તારી આગરનું શું ?”

“મારે માં નથી ને બાપ નથી ને આજરદાર તો દ્રાહજે ગણીત નથી, પછી શું ?” મેં ઉત્તર વાળ્યો.

મારા ઉત્તરથી પેલી સ્ત્રી ગભરાઇને કરગરવા લાગી. “તું નહિ જાણ ? જા, બહેન, જા, તને પહેલાણું. જો તને એક સાસરે રસ્તો બતાવું” કહેતાં તેની આંખમાં પાણી આપ્યાં. મને કાઠી મુકવામાં તેનો કાંઈ મુદો સમાયતો હતો એ સ્પષ્ટ થયું.

“શો, ?”

“જો આ રહ્યું.” કહી તેણે તે ગામમાં પ્રગટ થયું “માર્તંડ પ્રકાશ” નામનું સાપ્તાહિક પત્ર કાઢી તેમની એક જાહેર ખજાર તરફ મારું ધ્યાન ખેંચ્યું.

તે જાહેર ખજાર નીચે પ્રમાણે હતી:

“જોઈએ છે, જોઈએ છે, જોઈએ છે,

એક સ્વરૂપવાન, વિદ્વાન, નીતિવાન વિધવા, પરણ્યા મારે એક રૂપવાન, શૃણુવાન, ધનવાન વિધુર તૈયાર છે. લખો અથવા મળો

સહ મંત્રીઓ સમાજ ઉદ્ધારિણી સમાજી ઓફીસ: ચોટા.

“શું આ મારે મારે લાગ્યા છે ?” મેં કહ્યું.

“અદિયા રહેવા કરતાં આ હમ્મર દરજ્જે સારું.”

“આતો જાણે દોહને ઘર બાડે જોઈતું દોષ એવી જાહેર ખજાર લાગે છે. એનાથી અદિયા શું જોઈ ? મહાગાજ મારા પર ખાસ રહેમ રાખતા લાગે છે.” પેલી સંદરીનું સરખ મુખ જ્ઞાન થયું. અને, મેં ઉગ્રધું. “મારે મળવું હશે તો અદિયા રહી રહી જંગાશ.”

“મહારાજ નહિ મળવા-દે. તે વિધવાવિવાહના દુશ્મન છે.”

“પણ તમે કહો છો કે તે ખરાજ છે.”

“બીજાને મારે નહિ. પણ તારે મારે.”

“હું રહું તો મને શું થશે ?”

પાશ્ચાત્ય સાહિત્યની પ્રસાદી

જૈન ગાદ્યવંદ્યાં *

(૧)

અને વિદ્યાતાએ ક્યું:

“ માનવી ! ત્હારે પૃથ્વી પર અવતર્યાને લક્ષ્યાવધિ વર્ગોં વીતી ગયા, અને હવે તું આકાશમાં ફડી જઈ છે તથા તારૂં વિના જગતના એકથી ખીન્ન હોડા સુધી વાતો ફગી શકે છે, એટલે ત્હારે હાથે કાંઈ પણ જનાતું અશક્ય નથી એમ તું ખુશીથી કહી શકે. ત્ર્યાપત્ય અને મગીન સાહિત્ય અને યિત્ર કળા અને વિજ્ઞાન, એ સકળે કાર્યક્ષેત્રોમાં તે એવીએવી સિધ્ધિએ પ્રાપ્ત ફગી છે જેનાથી જહીઆતી ભાવિ સિધ્ધિ ત્હારે પોતાને હાથે ય કદાચ ન સંભવે, પૃથ્વીના દ્રવ્ય માનને અને આત્માનાં સવેદન માનને તે નમુનાવાગ ગોઠવી દીધા છે. ત્હારી સમ્મતતા વિશે કોઈને શંકા કે તેમ નથી તે કેવા પ્રકારની છે હેનો જરા વિચાર ફરીએ.

ત્હારી જન સિવાયના જેટલાં પ્રાણીઓને તે આજ સુધીમાં માર્યા ને ખાધા હને તે ફળતા ફરિડોગણાં વધારે પ્રાણીઓને હમણાં પ્રત્યેક વર્ગે તું હવાવ ફરે છે અને સીંચી સીંચીને ઉદર માં ભરે છે આ તું આરોગ્યને ખાતર ફરે છે !

આદિકાળના ત્હારા વડવાઓની માફક તું રંવાડી અને પીઝ વડે ત્હારાં શરીરને શણગારે છે, લાખો પ્રાણીઓના ફેરતી લાકણીયી કુખ્વ યદને આ કામ મારે તું તેમની વધ ફરે છે, આ ફળ તું સોનદર્યને ખાતર ફરે છે !

ત્હને મનપમંદ અને વ્હાલા એવા છવનના સુખ સગવડતુ જેમને અવળ સરખુ થે ન આવે એટલા કમાળ પગાળ ખાનારા મજુરોએ તોચાર ફરેલા સુન્દર વસ્ત્રો તું ધારણુ ફરે છે આ તું વ્યાપાર ને ખાતર ફરે છે !

દર વર્ગે જે નવનવા વિનાશ યત્રો તું ઘડતો જાય છે તેવા જગતદસ્ત અને લયાનંદ યત્રો ત્હારા અસ્તિત્વના અતિધાર યુગોમાં પણ ઘડાયા નહોતા પણ તું તો ગાન્તિને મચવાય એટલા માટે જ તે તૈઆર ફરી રેહ્યા છે !

તે વિનાશક યત્રોને તું વાપરવા લાગે છે ત્યારે, આજ લગીના માણુઓના જેટલાં ખાનક

* નવલકથાકાર તેમજ નાટ્ય લેખક તરીકે મિ. ગાંધર્ધીની ગણુના આજના પ્રથમ પકિતના અંગ્રેજ લેખકોમાં ચાંપ છે. છવન પ્રત્યે નૈરાશ્વર્યી વસણુ અને સુન્દર કલાવિધાન લાગી લેખન જેસી એ તેમના મુખ્ય ગુણો છે. તેમની અત્યુત ફૂતિકરાક્ષીકામય લેખોના તેમના મંદેદ માથી લેવામાં આવી છે.

પ્રથમ સ્થાને તેથીયે તેમના વધારે બારીક દુરંદુર દ્રષ્ટીને ને મંત્રો તેમને હંસાડી મૂકે છે. આ પરાક્રમ તું દેશની કલ્પનાને ખાતર કરે છે!

જગતે કદિ બળેલી ય નહિ એટલી અકબીક સમૃદ્ધિ તું પ્રતિવર્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, અને આપણુદારના અપૂર્વસત્તાધારી સંયોગસ્થિતો જલ્પ છે. આ સમૃદ્ધિ ગરીબમાં ગરીબ અને સંપૂર્ણ લાભાર મનુષ્યોની મહેનતથી જાને છે. અવનીપરનાં આગલાં સર્વ નગરોથી વધુ કલંકિત, વધુ જાનસં. અને ઓછાં સાંતિમય નગરોમાં તે મનુષ્યોને રાખ્યાં હોય છે. પણ તું તો પ્રગતિને ખાતર આ જથ્થુ કરતો હોય છે!

સમાજની અધમ રુચિને પોમે અને બધેએસતાં ચામ એવાં વર્તમાન પુરોની કૌશલગરી યોજનાઓ તું ધરે છે, અને અપૂર્વ વેગથી ને મુશ્વરસ્થાયી તે મર્ચને તું વહેંચે છે. જ્ઞાનપ્રચાર માટે તું આ કાર્ય કરે છે!

મનનો કે તનનો શ્રમ લેવાની પીડામાંથી પ્રેક્ષકોને પૂર્ણ રીતે મુક્ત રાખે તેવા તમાશાઓ તું ચિનાસો અને રમતના અખાડાઓ દ્વારા બોડે છે. પણ તેમ કરવામાં ત્હારો આશય તો, એકબીજાં સંસ્કારિતા પ્રસારવાનોજ હોય છે!

પોતાની અગસલી આનન્દમત્ત પોતેમાં જગત્કારા પૂર્વજોએ ને એશઆરામને કદખ્યા પૂર્વ નહિ હોય તેવા એશઆરામનાં સાધનો ત્હારાં હોરો, ઘરો અને દેન સ્ત્રીગરોમાં તે તૈયાર કર્યાં છે. પણ તે તો ત્હારાં શરીરનો મુખાધારી માટે જ ને તૈયાર કર્યાં છે!

ત્હારાં સર્વ રોગોનાં પ્રકાર અને ઉપાયોની ત્હને ઝીણે ઝીણી સમજણ પડે એટલી હદ સુધી તે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને ખીલવ્યું છે. ત્હારાં જ્ઞાનતત્ત્વોની શાન્તિ કાળે તે આ કૃષ્ટ છે!

પૃથ્વીપટ પરની એકે એક વસ્તુ વિશે તે એટલી બધી ચર્ચા કરી છે કે દ્રશી ય વસ્તુપર નજરને હવે શ્રદ્ધા રહી નથી. ત્હારાં આધ્યાત્મિક સાંખ્યની ત્હને પ્રતીતિ ચાલે એટલા સાર તે આમ કૃષ્ટ છે!

આ સર્વ પરાક્રમે માટે તું વજ્રો મગર છે. માનવી! ત્હારાં ઇજનનો તું મહોત્સવ ઉજવી રહ્યો છે!

(૨)

અને માનવીએ હિતર વાંચ્યો:

“નિધાતા! તેં અમારા મહોત્સવની પરીક્ષા કરી; હવે અમારો જવાજ સાંભળો: આદિ સમે જ્યારે પ્રવાહીરૂપ આકાશમાં ઇવેસ્પાન્ક પતર્થ પહેલીવાર ઉદભવ્યો ત્યારે અકબીક એવા તેં, અદ્ય શુન્યતાની નીરવ બળ્યાને છૂસ વડે દૂષિત કરતા તે લીસા, ચીકણા પદાર્થને શાન્તિથી જોયા કર્યો. તેનામાં ધીમે ધીમે પ્રાણ સંયોગ; તેજે ધીરે ધીરે માગ્ગીનો, પક્ષીનો, પ્રાણનો, અને છેવટ મનુષ્યનો, એવા અવતારો એક પછી એક ધર્મ. તે એ સમૃદ્ધિ જોયા કર્યું. મુશાઓમાં અને જળનિવાસોમાં અમારા વડવાઓએ જેમ તેમ જિન્દગીને ટકાવવાનું, એજે રાખ્યું. વિજ્ઞાન-બુદ્ધિ-પ્રગતિમાં, વેદાન વનપ્રદેશોમાં, અને અજુબેદયા અનન્ત સાગરોમાં તેઓ આશાહીન દેએ આખી તેમ બાટકતા; કપી પડે કપોથી જોત આવીને કેવી રીતે ઝડપી જશે એ ચિન્તાથી તેઓ સતત બચમાં રહેતા. અને, તે દશ્ય નિદાળનો તું તો ત્હારાં તે જન્મ સિંદાસને શાન્તિપૂર્વક મેંડા હતા!

આમ કુદરતના પ્રહાર સ્હેતાં મ્હેતાં અમારા પૂર્વજોએ અતિ દુઃખે આત્મબાન પ્રાપ્ત કર્યું; ને એ જોઈને તે ભવાં ચ્હડાવ્યાં !

અકલ્પ્ય કષ્ટો ખમી ખમીને, કાળરાત્રિથી ચ દુઃખં સંકટો મ્હીને, દરિયાની ખારાથી ચ અધિક ખારાશ અનુભવતાં અનુભવતાં, અમારા પૂર્વજ પોતાની જાત શિવાય જીમને પણ મ્હાતાં શીખ્યા: ઉપર જેઠે જેઠે તે ત્હારી સોનેરી કલમ લખવા માટે તૈયાર કરી.

આંધળાધૂંધળા, ડાંકા મારતાં મારતાં, પિણ્ણથી વાસનાઓના કટકા ખાતાં ખાતાં, તેનાથી નાસતાં નાસતાં, તેમજો ન્યાયનાં ત્રણત્રણ ઉકેલ્યાં. તે એક કિરમજી વાદળામાં ત્હારી કલમ બોળી.

મૃત્યુની ખડકાળ દિવાલો ને ટેકીને અને સાહમેની અપાર અતિથિતતાના ગર્ભ પર આંખો દેરવીને, પછી પૂર્વજોને બ્હેમ અને બ્હીકની બૂલામણી ઝડીઓમાંથી ને ટીચડમાંથી પસાર થતેથતે આખરે એવો સમય સાંપડ્યો જ્યારે તેઓ પોતાના હૃદયમાં શ્રદ્ધા ધારનાર વિગત શાળી વિશે બન્યા પણ સિંહાસને જોરજોરે તે તો તેમની અપૂર્ણતાએ જ લખી કઢાડી !

અને આજે અમારા મહોત્સવના દિવસોમાં અમે તેમના સન્તાન, અમને વારસામાં મળેલ શક્તિઓ અને શ્રદ્ધા સાથે, તક મળે સાહસમાં ઝંપલાવતા ઝંપલાવતાં, પરિપૂર્ણતાનાં સ્વપ્નો જોતાં. નવનવી શોધોના વમજમાં છેલ્લાં થઈને સાનન્દ ઘસડાતાં, ધડીકમાં નિશ્ચય થતાં ધડીકમાં હિમત જેવા પ્રલાપ કરતાં, પણ નિરંતર આજળ અને આગળ જ ધપતાં,--આવા અમે તેમનાં સન્તાન અમારી રૂઝ માનવમાંથી જે કાષ્ઠ સાંપડે તે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ અને તું ? નિરાંતે આકાશમાં બેસીને તું અમારી નિષ્ફળતાઓનો મહાક્ષેપ અમને તાંચી જતાવે છે !

ઓ વિધાતા ! આકાશ વાસીઓની કઠાપણ બરી પરીક્ષાઓ કરતાં માનવતા યુક્ત ન્હાની સતી ચીજ પણ અમારે વધારે મૂલ્યવાન છે.

સાહ્યાર સ્વીકાર.

૧. નિર્ઝરિણી: લેખક અને પ્રકાશક રા. હામોદર પ્રુશાસદાસ બોટાદકર

સોલ જોજન્ટ, રા. જીવજીલાલ અમરશી મ્હેતા અમદાવાદ. મૂલ્ય બાર આના.

રા. બોટાદકરની આ કૃતિ અમ્હને સમાલોચનાર્થે મળી છે. રા. કૌશિકરામ વિ. મ્હેતાએ લખેલું પ્રારંભવચન દુનુંક પણ મનનીય છે. આ દુનુંક ગોષ્ઠ વડે આ કૃતિની સંપૂર્ણ સમાલોચના થવી કઠીણ છે પણ કોઈ સમર્થ લેખક આ લેખકની ગંધી કૃતિઓ પર સવિસ્તર લેખ લખશે એવી આશા છે. રા. બોટાદકરની આ કૃતિને આવકાર આપનાં અમ્હને એક રસિક કવિની પીઝાન થાય છે. રસમય કથન, સૂક્ષ્મ અવલોકન અને લલિત સંખરચના આ કાવ્યોમાં સ્થળે સ્થળે નજરે પડે છે. ભાવપ્રધાન કાવ્યો સુદર ભાવો વ્યુત્કર છે જેમાં ધણીવાર હિન્નત આદર્શોનું અનુકૂળ મિશ્રણ સ્પષ્ટ ભાવો વધુ આકર્ષક તેમજ બોધપ્રદ બને છે. બોધ આપવો એ ગંધી હિતમ કવિતાનું કર્તવ્ય નથી. તો પણ અખણે ખણી આદર્શનું કળામય ઉચ્ચરણ ગાનેદ્રિયોપર સચોટ અને ચિરંજીવ અસર કરે છે તેટલે અંશે કેટલાકને મતે કવિજીવનની વધુ સાર્થકતા લેખાય છે. આ સાર્થકતા આ કાવ્યોમાં મ્હોટા પ્રમાણમાં લેવામાં આવે છે. એ વિશે વિસ્તારી વિવેચન અરથાને હોઈ અહિં ફક્ત રા. બોટાદકરને ધન્યવાદ આપી સંતોષ માનીશું. કેટલાંક કાવ્યો એટલાં સુંદર છે કે તેઓ સાહિત્યનું સ્વયં રીત પોષણ કરે છે અને ધણું કરી ચિરંજીવ મ્હેજે, જેમાં કે પાંચદશ, ગત વિગેરે નેમાં પડે પડે

સંસ્કૃત તરી આવે છે. સમવિપયક કાવ્યો જેવાં કે કર એકલુ, લગ્નોદયતા, મોડ અને સ્નેહશ્રવન વિપયક કાવ્યો જેવાં કે પત્રદર્શન, પત્રપ્રતીક્ષા, પુનર્જનન-ચિત્રે, હિંદુષ્ટ ભાવો રચી દેરે છે. આ બધાં કાવ્યો કલાની દૃષ્ટિએ એટલા સુંદર નમૂના છે કે પ્રત્યેક પર રસમય લીલા યથ શકે પરંતુ ટુંકમાં એટલું તો કહેવું આવશ્યક છે કે જે સત્પ્રણયને કવિ પ્રારંભે આરંધે છે તે કાવ્યોમાં મનોહર રીતે સ્ફુટ યથ તેમનું ગૌરવ વધારે છે. ફક્ત કોઇક સ્થળેજ કવિતાપ્રવાહ સ્થંભ બોધ દેતો (undesirably diastatic) થઈ જાય છે. (દાખલા તરીકે કર એકલુમાંની કોઇ કોઇ પંક્તિઓ) અન્યત્ર હવ્ય આદર્શો એટલા સંરળ અને સદ્ગત યુવાયા છે કે કવિતા પોતાની ઉત્તમ અસર કરતા ચૂકતી નથી. શૈલિ સંબંધી રા. કૌશિકશમનાં વચનો એટલા યથાર્થ છે કે એક પશુ સખ્દ હોરેવો જરૂરનો જણાતો નથી. 'એમની વાણી વિદ્વાતાની પ્રતિજ્ઞાવાળી હોવા સાથે સર્વત્ર વીણામણ વિનાની છે અને સદગતાની શોભા વડે સંપન્ન હોવા સાથે સ્થળે સ્થળે ચિરંજીવ પંક્તિઓથી વિરાગમાન છે.' રા. ખોટાદરનો કાવ્યમોત બીજી કૃતિઓમાં પરિણમે એવી અભિલાષા જેમણે એમની કૃતિનો રસાસ્વાદ કીધો હશે તેઓ સદ્ગત રાખે તો જરાપણ નખાઇ જવું નથી.

૨. સ્વતંત્ર બાળ શિક્ષણ. [ડૉ. મોન્ડ્રીસેરી] લેખક ગિરિજાશંકર લગવાનજી બધેકા બાળમન્દિર લાવનગર, પ્રકાશક ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

આ વિષય પર મી. બધેકાએ આપેલું વ્યાખ્યાન પ્રાથમિક શાળામાં કામ કરનાર અધ્યાપક વર્ગ માટે હાપરામાં આલેખ્યું છે. વ્યાખ્યાન મેકેમ મોન્ડ્રીસેરીનાં સિદ્ધાંતો સરળ અને સંપૂર્ણ રીતે સમજાવે છે. અને વિચારપ્રેરક હોઇ જે હેતુથી વ્યાખ્યાન છપાવવામાં આવ્યું છે તે સિદ્ધ કરવા ઉપરાંત વિષયમાં રસ લેનાર સામાન્ય વ્યક્તિને પણ ઉપયોગી થઈ પડશે. પ્રારંભમાં મી. કાલેન્ડરે સામાન્ય અને કેટલેક અંશે સૂચક શબ્દો લખ્યા છે. આ વિષય ઉપર શિક્ષકોમાં તેમજ જનસમુદાયમાં હજી મોટે અંશે અજ્ઞાન અને નિરસાહ સર્વત્ર જોવામાં આવે છે અને પ્રશ્નમાં દેશને થતાં નુકસાનનું ખરેખરે બાન થતાં દરેક સહૃદય વ્યક્તિએ કંપી ઉઠવું જોઇએ. આજા છે કે નજીકનાં ભવિષ્યમાં આ મહત્વનો પ્રશ્ન એને યોગ્ય આતુરતાથી ઉકેલાશે. શિક્ષક વર્ગ આદર્શ સગાજમાં સૌથી શુદ્ધિમાન મનુષ્યોનો બનેલો હોવો જોઇએ. પ્રાથમિક શાળાઓમાં આર્થિક યુવ્યજોને લીધે આ ધર્મીયાર બની શકતું નથી. મામાત્ય દેશમાં પણ ખીચાર શિક્ષક કરતાં પ્લેટફોર્મ પરનાં મચ્છોરા વધુ આકર્ષક મ્હેનતાણુ મેળવવા લાગ્યા છે તો પણ ગમે તે પ્રકારે દેશહિતચિંતકોએ એટલું તો કરવું જોઇએ કે દરેક પ્રાથમિક શાળાનો શિક્ષક બાલમાનસ શાસ્ત્રથી સંપૂર્ણ રાત હોય. પ્રસ્તુત ન્હાનકદા અંચમાં સેન્દ્રિય વ્યક્તિ તરીકે બાલકનાં કુદરતી વિકાસમાં શિક્ષક કેવી રીતે ઉપયોગી થાય છે તે જડુ સરળ રીતે સમજાવ્યું છે. બાલકની કુદરતી શક્તિ કેમ વૃદ્ધ કરવી તથા તેની જલ્દી ધન્દિયોને વિકાસ પામવા કેવી રીતે તક આપવી જોઇએ તેમજ તેનો વિકાસ દૃઢ બનાવે તેની આંતરદૃષ્ટિ બાળન યાથ ત્યારેજ સંભવે પિગેરે અસરકારક રીતે જણાવ્યું છે.

સિદ્ધાંતમાંથી વ્યવહારમાં ઉતરતાં આ પદ્ધતિને કેટલીક અડચણો નડે કારણ દરેક બાલક પર જન્મરત પ્રભાવમાં શિક્ષકે આધાર જોઇવું. ધ્યાન તથા તેટલી ધીરજ અને ખાંત હોવામાં મેળવવા સુરેકલ પડે. પરંતુ પ્રસ્તુતને અને ચર્ચેલી વિગતો સિદ્ધાંતને અમલમાં લાવવા માટે

વ્યાખ્યાનકારે અને તેટલી વ્યવહાર દ્રષ્ટિથી રજુ કરી છે એ અચૂક સાબદાથી નિવેડશે એવી આશા છે. છેવટનાં ભાગમાં કેમેલ અને મોન્ટેસોરી શાળાઓ વચ્ચે દોરેલો તફાવત પણ મનન કરવા જેવો છે અને ઈન્ડરગ્રાઉન્ડ પદ્ધતિ કરતાં મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ માનસશાસ્ત્રનાં નિયમોને વાંચનુસર છે એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. રા. જધેકાને આ મહત્વના વિષયનું અધ્યયન કરે સંક્ષેપમાં પણ સરળ રીતે ચર્ચવા માટે ધન્યવાદ આપી આશા રાખીશું કે શિશુશુ સાસ્ત્રનો હજુ વિસ્તારી અભ્યાસ કરી દેશને એ સંજોગી પડતી જોડ પૂરી પાડી ઋણી કરે.

D. L. U.

૩. મહુમ સૌ અતિલક્ષ્મી ક્ષી લાયબેરીનો સં. ૧૯૬૬-૬૭નો વાર્ષિક અહેવાલ.

પ્રકાશક ગોકળદાસ કુ. મહેતા ઢાળની પોળ, અમદાવાદ.

૪. વેપારી જગત્ (માસિક પત્ર) તન્ત્રી લાઈ જયન્તીલાલ હ. અસીન.

૬. ૪૧૩૨, માંડવી સ્ટ્રીટ અમદાવાદ.

એમ મનાય છે કે ગુજરાતમાં વેપારી સંહિત વધારે છે; પરંતુ ઉચ્ચ નીતિમંત્રી, અને દિવસે દિવસે સુધરતી વેપારની રીતિઓ આપણે ત્યાં ઘણે અંશે અજાણી છે. વ્યાપારી સાસ્ત્રથી પરિચિત લાઈ અમિને 'વેપારી જગત્' દ્વારા વેપારના જુદા જુદા અંગો ચર્ચા વેપારનો પ્રગતિ કરવાનો પ્રશંસનીય માર્ગ યોજાયો છે. અમ્હે માનીએ છીએ કે પ્રત્યેક નહાનો મોટો વેપારી આ પત્રથી સારો લાભ મેળવશે. અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ કે વેપારી ગુજરાત આ લાભકારક અને પ્રશંસનીય પ્રયાસને ઉચિત રીતે સત્કારવામાં પાછું નહિ પડે.

૫ વિશ્વમિત્ર (સચિત્ર માસિક) તન્ત્રી લાઈ મહાસુખરાય ગુનીલાલ મહેતા.

(પા. ગોકલ પદર) રંગુન વા. લવાન્ગમ રૂ ૬.

રંગુનમાં વસતા ગુજરાતી બાઈઓની પ્રેરણાથી એક હિસાબી લાઈએ આ સાહસ શરૂ કર્યું છે. ગુજરાતથી એટલે દૂર છતાં આ સાહસ શરૂ કરવા માટે એના તન્ત્રી લાઈ મહાસુખરાયને અમ્હે અભિનંદન આપીએ છીએ. માસિકનાં લેખો વિચિત્ર પ્રકારના છે. એમાં ચિત્રોનો પણ સમાવેશ થયો છે. એકદરે માસિકમાં ગુજરાતી જાણ આવી છે પરંતુ અમે આશા રાખીએ છીએ કે બીજા અંકે વધુ સુન્દર થશે. અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ કે ગુજરાતના લેખકો આ સાહસને ઉત્તેજન આપતા રહે. લાઈ મહાસુખરાયના પ્રયાસને અમ્હે સંપૂર્ણ ફોલ ઇચ્છીએ છીએ.

પ્રાસંગિક કેક.

વિશુદ્ધ પત્રકારિત્વની શકેવતા.

એકની એક જ વસ્તુ વિશે જ્યારે પ્રાચીન, વિચારશીલ અને અતુલની મનુષ્યો પણ એકરૂથી છેક વિરુદ્ધ એવા અભિપ્રાયો આપે છે ત્યારે સત્યાન્વેષણના અભિલાષી, જીવને વારંવાર એમ લોગતા માંડે છે કે વિશ્વના કોઈ પણ પદાર્થમાં અનર્ગત સારાપણું કે નહારાપણું છે જ

હિ; પરંતુ સારા નરસા શુભેનું અસ્તિત્વ કે અનસ્તિત્વ, જે દૃષ્ટિથી પદાર્થનું અર્થઘટન થાય ની પર જ અવલંબે છે. અન્ય સર્વ વિષયોને તેમ વર્તમાન પત્ર જેવી આ યુગની આવશ્યક ને મહા શક્તિમાન સંસ્થાને પણ આ કથન લાગુ પડે છે. એક ચિન્તનશીલ સાધુવર્યનું વચન કે, "Blessed are those who never read newspapers." આની બાબુભાંજ નરસ સ્મરણનાં શબ્દો મૂકીએ; "The Press is the new pulpit for the wider gospel of humanity." આ જોને અંતિમ અભિપ્રાયો પર વિચાર કરતાં સહજ સમજાય છે. પહેલાં સાવધાન કથનમાં હાકની ચાલુ વસ્તુસ્થિતિનો નિર્દેશ થયો છે અને બીજામાં પત્રકારિત્વની અિ શક્યતાનો મંગલદર્શી ઉલ્લેખ છે. આમ હોવા છતાં, આ બીજા પ્રકારનું વિશુદ્ધ અને મત પત્રકારિત્વ પૃથ્વી પર હજી જન્મ જ પામ્યું નથી એટલી હદ સુધીની નિરાશા અયોગ્ય છે. મને સ્વાર્થસાધકોએ આજ સુધીમાં ગદ્ય બાજે વર્તમાન પત્રની સંસ્થાનો પાતળી અને અશક્તવ્ય પ્રયોગ કરેલો હોવા છતાં ભાવનાશીલ અને સત્યપ્રેમી પત્રો અને પત્રકારો આજે હયાત છે, પાતળી સામિતી યોડા જ વખત પર ઈંગ્લેંડમાં ઉગવાયલા એક રાષ્ટ્રીય મહત્વના પ્રસંગ પરથી ગી રહે છે.

“માન્ચેસ્ટર ગાર્ડિયન”નું શત સંવત્સરી.

સને ૧૮૨૧ ના મે માસની પાંચમી તારીખે સ્થપાયલા આ મહાદર દૈનિકે ગયા મે ની અગ્રીમે પોતાના પ્રથમ શતવર્ષિનો ઉત્સવ ઉજવ્યો. તે પ્રસંગે સદુક્તી વધારે ધ્યાન ખેંચનાર ક્ષના એ હતી કે, નોંધવા યોગ્ય એક પણ અપવાદ વિના આખા ગ્રેટબ્રિટનના અને તે ઉપરાંત, ખૂબી સુધરેલી ફ્રાન્સના પત્રકારોએ અને બહાર પુરોએ “ગાર્ડિયન” પ્રત્યે પોતાના અભિનન્દન વ્યાખ્યા કે પાઠ્યાં હતાં. આટલુંજ નહિ, પણ તેની પત્રનીતિની સાથે જેઓનું રજામાત્ર એકમત્તા હતું તેનાં સ્ત્રીપુરોએ પણ તેની પ્રશંસા કરવામાં બળે એકેક સાથે સ્પર્ધા કરી! આ હતીકત કે પાંચમી “ગાર્ડિયન”ની અસામાન્ય શુભવત્તા સૂચવે છે તેમ બીજી પાસથી, આપણે જેમનામાં સંવાદ વિના બીજું કંઈ પણ જોવા સાધારણ રીતે તૈયાર નથી હોતા, તે પાશ્ચાત્યોની અનુકરણીય રિવાજ પણ લાક્ષણિક દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે. તે પત્રની મહત્તાનો ખ્યાલ આપનાર એ વાળુ દર્શનો અત્રે નોંધવાં જરૂરી છે. “ધી નેશન એન્ડ ધી એથીનીઅમે” હોને “એક રાષ્ટ્રીય સંસ્થા” કે જોળખાવ્યું છે. સાહસિક અમેરીકનોને છાજતી રીતે ન્યૂયોર્કનું “નેશન” એથી પણ આગળ ગિને કહે છે: “ગાર્ડિયન”ની સમાન પંક્તિમાં ઉચું રહી શકે તેવું એક પણ દૈનિક આજે સિત્તમાં નથી. આજે તે એક જ એવું સર્વ શ્રેષ્ઠ દૈનિક વર્તમાન પત્ર છે જેને માટે આપણી કૃતિ સહજિમાન ધારી શકે.”

મિ. સી. પી. સ્કૉટ.

“માન્ચેસ્ટર ગાર્ડિયન”ની આવી વિરસે-કહો કે આ જમાના માટે અદ્યુત-એવી શ્રેષ્ઠતા થા લાલતા ધુરંધર તંત્રવાદક મિ. આર્સ પેરેટનીય સ્કૉટને આભારી છે. તેમણે છેલ્લી અર્ધી “ગાર્ડિયન”ની સેવામાંજ ગાળી છે; અને તે પત્રનાં આગળનાં પ્રતિષ્ઠા અને પ્રભાવ તેમનીકત કે શક્તિ અને નીતિમત્તાનું પરિણામ છે. અને ખાસ કરીને નોંધવા જેવું તો એ છે કે આ પત્રકારી સાધનાં તેમણે કદિ પણ મદ્ય પત્રકારના અપવંશીઆં મળી સ્ત્રીકાર્યાં નથી. ઉક્ત ત્રણી વખતે અપાયલા ખાણા વખતે ભાષણ કરતાં તેમણે, પત્રકારના જે ત્રણ મુખ્ય ક્ષેત્રો-કેવળ

જાહેર આગ દરીયા મોટરકાર

અને

એકસીડન્ટ વીગેરેના વીમા ઉતારવાનું
ભરોંસાદાર અને સફર ખાતું.

મેસર્સ ધુરંધર પ્રધર્સ

૭૨, એપોલો સ્ટ્રીટ
ફોર્ટ મુંબઈ.

ચીફ એજન્ટસ:—

ઑલ ઇન્ડિયા યુનાઇટેડ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.
નેશનલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.
મોટર યુનીયન ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.
મીનરવા ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી. ઓફ બેંગ્લોર
આદિ જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

એજન્ટસ:—

કલાઈવ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

સેકેટરીઝ, ટ્રેઝરર એન્ડ એજન્ટસ:—

ધી રીપીડ મોટર સર્વીસ લીમીટેડ

મેસર્સ ધુરંધર પ્રધર્સ

૭૨, એપોલો સ્ટ્રીટ

ફોર્ટ મુંબઈ.

મોડા મારિદ

સવાળા

“વિનોદ”

પ્રકાશક

સુરજનાથ ડી. શેઠ

૧-૬-૬૦ રિદ માર્ચ

ત્રીઓ

વધોત્તરના શુદ્ધ

ખડુ ઉમરવાડિયા, બી. એ.

સુખવત અને કાઠિયાવાડના પેલેવને ચોખ, સંતુ, સરળ અને આનંદ આપે એવું પહેલું
સુખવત સાદિલામાં વાર્તાસ્ત અને દારવસ્ત જેવું. આ પછી દેખાતું નથી ગભિરતા જ્યાં
ત્યાં પડી છે તેથી ચાંચના મને દારવ, આનંદ અને વિનોદથી પ્રફુલ્લ છે તેવું આ
મેં જાણ્યું સમક્ષ જુઓ છીએ, અમી અથવા રાખીએ છીએ કે તેના મદદરે સુદાર
વેશન વિનોદ વિપેની વધુ માહિતિ નીચે આપેલી ઉપરખા પરથી મેળી રહેશે

આશુચ ! (માન) : લેખક ખડુ વિવેકી

ક્યા છે સંવસાય ? તન્ની લેખ

પરિચય પછી પ્રેમ. છે. " મલ " (વાતી)

એક જ ભૂલ છે. ખડુ સુલભામ ઉમરવાડિયા, બી. એ. (વાતી)

છત્રીની ખેડાણ. છે. મનુભાઈ દવાણ (દારવ)

દુ. તુ અને તે. છે. ચતુર્થન, નાકરોળી.

નરસાજ. છે. ડી. બી. સચિવ

સ્વપ્નાએ છંદગી ખયાની !

દારવ તરંગ

માંચ અને અર્થા.

વિશ્વની વિશિષ્ઠ સાતો. રહેનાર અધુનાઈ ગ્રંથત.

રહેવાય છે કે

કુસવાડી.

સુખવત અને સમગ્રની વચ્ચે અને ગભિરતાથી ચાલેલું કુપરી મુલાકાત વચ્ચે આ વિનોદ
વિનોદીય રાખ લીધા વિના નથી રહે એમ આજે માનીએ છીએ જુજ સંવાળન અને ગામ ગામ
અને ગામ ગામના સુખા સાદિલામાં વિમાયતો સજાઓની મદદને લીધે પગાજા અંદાજી દેશવાની
રહેલો આવા રાખને છીએ ગાંધી ખજર આપનાર વાક્યો અવસ્થ મેંતા લાંબ લેજા. માલક
પગલે પગલે દેશવાળે મળીગિડદથીજ સરળમ મેમલવા કૃપા કરવી ફરેક મોડો મહેરમા ખુલક
નહીજ ખડુ ખડો મહતો લેવેમો છેવા કપર એવન એવા વિનોદ એમ સ્પષ્ટ સખી મહાવત
અને નીચે લેખ તો તન્નીગાન ચોખ છામે તો પુનઃ તો સેખા પ્રકટ થશે પુન અવવારને ચોખવા
વિનોદ

જવન પન્થે પ્રકાશ.

સર્વ પાપી ગદી પાપી કદાપિ જો હુધરાં તું,
સાન નૌકા વડે લેાયે સર્વ પાપો તરીશ તું.
જેમ ભસ્મ કરે પાર્થ ! પ્રદીપ્ત અગ્નિ કાળને,
ભસ્મીભૂત કરે તેમ જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્મને.

—ગીતા

તમે ભલે ભૂતકાળમાં ગમે તેમ કયું હોય, પણ જો તમે હવે પછી ખરેખર જી
ધાવો તો જગત તમારાં પાપ ભૂલી જશે.

—ગાથા

આકાશ ખુલ્લું છે તો, પણ ગડગડટ સાંભળું છું; લાગે વખત થયાં છે એવું
ચેતાવી રહ્યા છે—“તૈયાર થા !”

—દેનિકા

ભાવના જવનમાં શ્રેષ્ઠ છે ને બધા વ્યકવારની કાવ્ય ભુદિમાં પ્રથમ ને
—જેમ્સ રિપ્પિન

બીંત્ય નહિ તો દાર શું ?
દાર નહિ પછી કુચી શી ?
જવણ, મુખ, સેવણ,
એથી મધુર સ્થિતિ બીજી શી ?

—નરસિંહરાવ

કલકિત શી વસ્તુ કરે ? જો કાવ્ય કલકિત કરે, રસ કલકિત કરે, જ્યેષ્ઠતાવુ
અમૃત કલકિત કરે—કાલે કહેશે કે પ્રેમ કલકિત કરે તો એ કલકિત જવન શું બોલે ?
—કુનેથાલાલ સુન્ની

સિદ્ધાંતોની કસોટીએ સંપૂર્ણ રીતે પાર ન ઉતરે તેથી કાંઈ નવીન સુધારણા
માંડી વળાય નહિ. જેટલું મળી શકે, તેટલું પણ સાફ જોવાવડું એમાં જ કહાવણ
સમાયલું છે.

—કિરકપ.

હરિ પામવા સૌ તપ કરે, અખો હરિમાં મેળે કરે,
મારે સમરસ સેજ સંજોગ, સાપ સ્વતંત્ર પારથો લોગ,
જેમ ભવસાગરે તીર્થગત રમે, હું હરિમાં તો દેહ કેણુ કરે ?

—અખો.

છે મૃત્યુ, જન્મ, જવણ-સહુ ભાસ માત્ર
તો મૃત્યુથી રૂઢન, જન્મથી હાસ્ય થાને ?

—કદાપી.

नूतनवर्षाभिनन्दनम् ।

१९२१
सं० २
१५
सं० ३३
१९२१

येतन

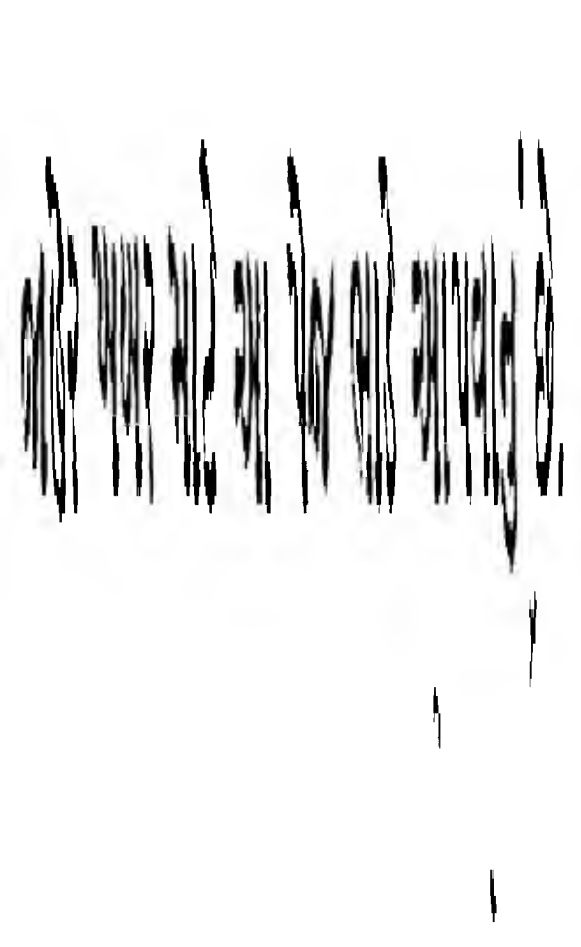

सावयव—

सावयव वर्गः ३. १० (अथवा वधारे).
वार्धिका लयाजम ३. ४-० (पिस्ट. १५.६).
दिन अदारे ३. ५-८
छुट नडलः ३. १-०

आरितः
येतनभगिन्, वेपीयु
मुस्त तथा
कट्यागुल हाडिश, नूती गिरगाम
पोर आरित सारे,
मुभाध.

વર્ષ ૨૦૭૧]

સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૧.

[અંક ૪ થી.]

ચેતન

માગશે ના.

માગશે ના વીર માગશે ના;
આ દીન જનની ઝૂંપડીમાં
માગશે ના.

સ્નેહને સદ્ભાવ તણા ફાલ બહુ ફાલ્યા;
સ્વાસ્થ્યની વાત અહિં દાઢશે ના;
આ દીન જનનીં

ત્યાગ અને સેવાની ભાવના અનેરી;
નફા તે ટાને સંભારશે ના;
આ દીન જનનીં

કર્મયોગ કેરી ઘેરી ઝડીઓ પડી રહી;
ફળની ઇચ્છાની પૂંઠે લાગશે ના;
આ દીન જનનીં

નિષ્કંચન મમ ઝૂંપડી ગિચારી;
દ્રવ્યદાન માગી, મત લાગશે ના;
આ દીન જનનીં

સ્નેહ, સત્ય ચક્રી બસે પાત્રો તમારાં;
કૃપાત્રે દાન અહિં પામશે ના;
આ દીન જનની ઝૂંપડીમાં
માગશે ના.

સીતારામ જે. શર્મા.

વ્યર્થ પૂજન

(ગીતાગોવિંદ એક ગીત)

અનુવાક ગોવર્ધનદાસ દાહ્યાવાઈ.

(બગાળા)

ભગ્ન પૂજન સાધન આરાધના

મમત્ત યાક પડે

રક્ષકારે દેવાલયે ટાલે

કેન આછિસ ઓરે ?

અધકારે લુકિયે આપન મને

કાકારે તુષ પૂજિસ સગોપને,

નયને મેલે દેખ દેખી તુષ ચેરે

દેખના નાક રે

તિનિ મેલેન ને થાય માટિ લોડે.

કરમે આપાઆપ,—

પાથર ભેડે કાલસે ને થાય પથ,

ખાટમે બરે મામ.

ગૈદેજમે અઠેન સમાર માથે,

ધુમા તાકાર લેજે છે દુષ લાયે,

તારિમતન શુચિ વસન છાંડી

આપરે ધુના પડે

મુખિ ? ઓરે મુકિત કોઈ થાય પાનિ,

મુકિત મે થાય આ ડે ?

આપુનિ પ્રભુ મુષ્ટિમાધન પડે

માધા સમાર કાઢે

ગળોરે ધ્યાન, 'ચાહ' કુલેરે કાવિ,

ઠિકુર બસ લાગુર ધુના બાસિ

કર્મયોગે તાગ સાચે એક દયે

ધર્મ પડ્ડ કર

(શુભગતી)

આ વ્યર્થ ભગ્ન જગત્તાનુ,

આ વ્યર્થ પૂજન કરવાનુ,

મધન વિદ્ધન વિદ્ધન આગધન

કોડ કોડ કરવાનુ—

રક્ષક મહિતે ખૂણે મેનુ ધ્યાન ધરવાનુ !

આ વ્યર્થ,

અનધર્મમા ભેસી છાનો મેનુ તુ આરાધ ?

નમન દરાડી ને ને ? શ્રીવત્ મનુ મ તો ન વિમન

આ વ્યર્થ ભગ્ન ભગવાનુ,

આ વ્યર્થ પૂજન કરવાનુ

સાધન વિદ્ધન—

ખેદન જ્યા ખેનમા પાડે હળ ખેડીને ચાસ

પત્થર ફોડી સડક ધડે જ્યા મજૂર બારે માસ

ત્યા શ્રીવત્ મેનુ મેનુ

ત્યા સાર્વ પૂજન કરવાનુ

સાધન વિદ્ધન—

રૌદ્ર વરસતી જગધાગમા સૌ સગે એ રાગે

ધુમ દિમે વગોરી હાયે રજે એ ના લાગે

ત્યા શુદ્ધ વસન ત્યજવાનુ

વૃણે વિલુ મહ ધુમવાનુ.

સાધન વિદ્ધન—

મુખિ ? અરે મુખિ ક્યા મળતે ? કહો મુખિ કો કાં

અષ્ટિમધને વિલુજ પોતે બધાવા સૌ સાથે

શે મુકિત માટ મથવાનુ !

મે વ્યર્થ પૂજન કરવાનુ !

સાધન વિદ્ધન—

ધ્યાન ધારણ ત્યાગ ત્યાગ આ કુસુમહારની છાન

અઘ કમિ કાગ ક બગડે શો ત્હેનો સ તાપ ?

એમે વિલુને મળવાનુ

વિલુસગ કામ કરવાનુ

કર્મયોગમા વિલુસદ મથતા

એવ એવ બનવાનુ

રક્ષક મહિતે ખૂણે કાનુ ધ્યાન ધરવાનુ

અકબરનું સ્વપ્ન.

(ગયા અંકથી ચાલું.)

(અંગ્રેજ દરબાર ઇનિસનના એક અંગ્રેજ દાન્યનું યુગ્મરી અનુગાન)

યુગ્મનાર—જર-મનસિત.

હ-પ્રેમ-પ્રભાવ (And thou remembered)

“સખે ! તું એ સ્મરે છે કે:-કેવા શુભે થયા બધા-(ફરફ)

ધર્મ-ખડેર-સ્તબો શા આપતે પીર એમના !..”

“નેહી બધા રવિ સમા નિજ ધર્મ નેતા-

ખડે ખુદા, હમદિનો સત સ્થાય લેતા !

કહે તું શુ:-“પ્રેમ-રવિ શો-પ્રભુ તો ધરાન-

પ્રેમે ય જાળ સવતી !”-ખુદ ચાર માને !

“કહી “નાસ્તિક,” માળેથી. સ્ત્રીઓએ ક્યારે બચો-

ચેખી માને, બને આદત્તા, આપુ સૈયદ શોખ નો !

બાએ જ એ પ્રણયનો રવિ, આંકી, હમે:

મદ્યાન્ત સ્વર્ગીય દિસે ન પ્રભાત ધૂમે;

અન્યોન્ય પન્થ ત્યમ જાતિ અસત્ય બોલે:

પ્રાર્થિય આ જગ, ન પ્રેમ-રવિ બચુડે !

મહાજ્યોતેજ મોઝાએ જ્યારે તે બન્ધનો બધા-

પણે ને સત્યના પ્રેમે, પ્રેમ ને સત્ય, તે તરે !

એ આદત્તા, સુર, તો જરૂરોસ્થ ધર્મે-

પૂજું હું તેથી હમદીન, મને, નકારે:

ને ! સુધ, ધાન્યકલ પૃથ્વી પટે, બરે છે-

ખીલી હરોજ યુગને યુગ સર્વ શેરે !

હલ્લો એક લોકીના સીયા સુની ગિરાદરે-

જેને પ્રતાપ, એ મૂર્તિ અંશ તો પરમાત્મનો !

હ-પ્રજા-રંજન (Yea! and may not kings etc.)

પાણી શકે ન શું પ્રભુદર, તપાસ સરે-

વાત્સલ્યપૂર્ણ જ પ્રાણ જન રંજને એ ?

સર્વાર્થ ન્યાય સરખો ન શું દે, સુભાવે !

સન્માર્ગ દીપક અને જનના સુકમે !

“ના, પણ, મુજ પુણ્યનો એવો પ્રદારો, હું શક્યો પાડી-

શકે એ જોમયા યુરસો શું કદાહી સંસ્કુળે આવી ?

અઝીઝ બોલી ગયો યુગનો:-“નવીન હુરાન લાગ્યો તું ?”

“જાનો પ્રાગમ્યરે શું તું ? ચંપકોરે કેરે શું તું ?”

“કોલાન્ધ અમરો, વ્યર્થ ધસ્યો મુજ પરેજ એ
ચમત્કારો, શું હું કે એ, કોષ્ઠ્યેન કરી શકે !”

“વિવેક જ્યોતિને જીવનની શુદ્ધિમાં ધરી સકું:
ચમત્કારી ન્યાયું જગ વિપુલ જે છે વિશુ-રસ્યુ”
રમે છે તે રૂપે પ્રકટ પ્રભુ છે: અન્ય ન મિશે-
ક્રિયામાં, વિધિમાં, વિવિધ જન-ગતિગત, ન એ !

વિધિ-નિષેધ, પાપ, માતું, જરૂરતા, દોસ્ત ! તું જાણે !
પરંતુ ચાળવનીતિની શીકરની દિલ-કુમારો જે-
વિરાગે રાજ્યગાદીને, મજા, એ શાહ સંસ.જે-
વ્યવસ્થા ધર્મ-માર્ગોની કરે સઘળા પ્રજા માટે !

હુ-ધર્મ-માર્ગો (And what are Forms?)

ન શું એ ધર્મ-માર્ગો તે! સરલ વજ્રો સમા સુન્દર ?
તવંગર-રંક-ને રચના, વ્યવસ્થિત આહારને અંતર !
જીવનની આંચથી ઉત્કા, મહત્ત્વ અવગણ સમા અંચલ !
ચતાં જર્જર, તણ, નૂતન ધરાતા ધર્મના અંચલ !
વળી કંઠરત તણી બાજારમાં આત્મિકતા એથી !
સુવર્ણાક્ષર પ્રકટ સ્વર્ગીય, માનવને, મળ્યા જેથી !
ધ્વજ અટક સત્તાની. ફરેથી અહીં રહી ચાલી:
ઉનારી હીરની દોરી ખુદાએ અર્ચથી ગ્રાલી !
અંજણ મુદ્દિ-વિલાસે દહાણજી દહાળાય છે ત્યારે-
દયાળુ દોરી એ પાર્થિવ પંકજી જ વગારે !
પ્રભુજી ધર્મ-પ્રેરકને વળી પેળે સદુ ત્યારે-
પળે તેનાજ દોર્યા કષ્ટ રૂપે સંસારને આરે !
ગુનારે મેલુ-પાર સમું, મહું-જીવન વિના ગમે.
મહા સાર્થક ધરે સેવા, પ્રભુ પ્રીત્યર્થ, હો સર્વે !

ગહિરંતર અતિથર ! મુરને સર્વ સચરાચર !
અવિદ્યુત એક એ મિલને ! વિવિધ જેનાં સ્વરૂપાંતર !
અત્રે એ પ્રાર્થના-ગીત, મિત્રદર પ્રીતિની ધંટા-
દૂરે એ આંગ મજીલની, મજન સર્વે અટી જ ના ! (કુર્ચક) (આગળ ચાલુ)

— વિરહ. —

એક જુનું કાવ્ય.

(પૃ. ૫૭ થી ચોથું.)

સખી એત્રે અંદરમાંતણું ધણું ઉડેરે તેજ
જોગન કુદ્યું રે વાડી જૂલી લેખી લેખી જાય ૨૭
બેઠ કહું મહારા નાયને હૃદયના હર ચાય
મહારે હૃદયેરે આનંદ વસો હવો રાત ને દીને ૨૮
અવસર ચૂક્યો રે મેહલો વરસો કુણ કાજ
અજો વલગી બેલડી સાહેલડી જાય.
મારે બેલડીએ શ્રી નાથજી સહિ લેશે રે સ્વામ. ૨૯

કહણ દીન નવ સહે !

શે વદન બંધ છૂરે ?

ત્યજ ન અન્ન તીરે !

સનહે નવ ખીરે !

૩૦

સખી વૈરાખે વિનતા કહે આવ્યો ગનીશમ રે કાસ
આગ તણા ભડકા બળે, તડકાની રે જાલ. ૩૧
મારે આંગણીયેરે લીંમડી, આવે શીનલ વાગ
અંતર આગ સમે નહી વીના જા રણુજોડ ૩૨
આજાં રે આવરણુ જોડણું! મુજવાસ કપૂર
કેસર મીંગેરે મહારી કંચુકી. — પરમેશ્વર હર. ૩૩
પ્રીતડી ત્યજે રે પગ, બેમીઆ આ દીસે છરે ઘાટ
ખાંસ ત્યજે મહારી પાંસલી વાંસળી, નાન્યોર ૩૪

કનક સુમટ નાથે

મોરનો પીજ સાથે

મધુરી મોરલી વાનો

આવતો રંગ રાતો

૩૫

નીપટ આવી વલગો

રંગામલો અંગ લાગ્યો

મલીને કહે સાહેલી

મને કહે નું લેજી લેલી.

૩૬

સાળાઓ તેમને સારૂ ખૂલ્લી હોવી જોઈએ. જે સાળાઓ સર્વ અંગને માટે છે, સમસ્ત રાષ્ટ્ર માટે છે તેને સાળાઓ રાષ્ટ્રીય છે, તેજ સાળાઓ રાષ્ટ્રને જીવંતરૂપ છે. અન્ય સાળાઓ અરાષ્ટ્રીય છે, અને દેશને કલંક રૂપ છે.

કેળવણી રાષ્ટ્ર માટે હોય અને રાષ્ટ્રમાં હોય છતાં તે રાષ્ટ્રના પૈસામાંથી ન હોય તો તે જોશક રાષ્ટ્રીય નથી. જ્યારે રાષ્ટ્ર પોતાની કેળવણી માટે પોતાનાજ ખીસ્તામાંથી દ્રવ્ય આપે છે ત્યારેજ કેળવણીમાં ખરો પ્રાણ આવે છે. એ રાષ્ટ્રના દ્રવ્ય પાછળ રાષ્ટ્રની કેળવણીની તંપશ્ચર્યા હોય છે. ત્યાં સુધી પૈસાની સગામ રાષ્ટ્રના લક્ષ્ણ નથી હોતી. ત્યાં સુધી કેળવણીની બાવના વિશુદ્ધ નથી રહેતી, ત્યાં સુધી પૈસા આપનારની બાવના રાષ્ટ્ર કેળવણીને દુષિત કરે છે. જે પૈસા આપજે બીજાને આપવા ન જોઈએ છતાં આપીએ, અથવા આપવું આપવાની ઈચ્છા પડે, જે પૈસા સત્તાના બળથી અથવા જબરથી લેવાયા હોય, જે પૈસા અપોજ્ય માન્યુસે કે સત્તાએ લીધા હોય તે પૈસા ભલે આપવા ખીસ્તામાંથી નીકળ્યા હોય તો પણ તે આપણા નથી. તે પૈસા પાછળની આપણી બાવના, આપણું તપ, લેનારની હુશિયારી, બેગાઈ નમ્ય છે અને તેથી તેમાંથી જે આપણાપણું છે તે વિકૃત અને છે. જે વૃત્તિથી એ પૈસા એકલા ચલાવે હોય, તેજ વૃત્તિ આપણા દ્રવ્યને ચોંટાડે છે, અને તેથી ને દ્રવ્ય આપણું મરી વૃત્તિનું અને છે. આપણી કેળવણી આપવાની જોડણી સરકાર કરે છે અને આપણાજ પૈસામાંથી. પરંતુ તે પૈસા સરકારી રાજનીતિથી દુષિત થયેલા છે. તે પૈસાની પાછળની આપણી વૃત્તિ, આપણી શુદ્ધિ તેમાંથી લૂટી ગયાં છે. આજીજ આપણે સરકારી દ્રવ્યથી ચાલતી નિશાળોને રાષ્ટ્રીય. સાળાઓ કહી શકીએ નહિ, તેમ આપણી રાષ્ટ્રીય શાળા માટે સરકારી મદદ માગી શકીએ નહિ. જો સરકાર રાષ્ટ્રની હોય અને રાષ્ટ્રને તે સરકાર માન્ય હોય તો તે સરકારની મદદ આપણે ધર્મ્ય છે, એ વખતે સરકારી શાળા અને રાષ્ટ્રની શાળા એવા બેદ નહિજ લેવા.

રાષ્ટ્રીય કેળવણીની ત્રીજી જરૂરીઅત એ છે કે એ કેળવણીની રચનાના સંસ્કાર રાષ્ટ્રીયજનોજ હોય. ધારે કે અત્યારની કાલે ન અત્યારના પ્રયોગો નિકલ યજ્ઞ બાપ, સરકારની વૃત્તિ શુદ્ધ થાય અને કેળવણીની આગતમાં પૈસા ખરચવાનું આપણા હાથમાં હોય છતાં પણ જે કેળવણીના સંસ્કાર તરીકે પડેલાંઓ હોય અથવા તેમનો મોઢો હિસ્સો હોય તો કેળવણી રાષ્ટ્રીય થઈ શકેજ નહિ. પર-રાષ્ટ્રના મનુષ્યો મને નેટલા સારા હોય, કંદર હોય. નિષ્પક્ષપાત હોય તો પણ તેઓ કદી આપણા રાષ્ટ્રનું જીવન સમજ શકવાનાજ નહિ. કેળવણીનું ચંડાણ જીવનઆદર્શ, લોકપરંપરા, અને સંસ્કૃતિ પરજ હોવું જોઈએ. જેઓ આ પરતુથી અપરિચિત છે તેઓને કેળવણીના કામ સાથે કાલ પલ જાતનો સંબંધ હોવો ન જોઈએ. ભારિ પ્રયત્ને કેળવણીનીજ ધકવી છે એટલે આનિ પ્રયત્નની ઉન્નતિ કે અવનતિ કેળવણીના પ્રયત્ન ઉપર અવલંબે છે. એ કેળવણીના પ્રયત્નકાર રાષ્ટ્રમાંથીજ હોય, પર રાષ્ટ્રનાં નહિ. અસાર સુધીનાં મળેલી કેળવણીથી જે ખરાજ પરિણામો આવ્યાં છે તેનું કારણ કેળવણીના સુચારો-વિદેશી હતા તેજ છે. એમણે યોજેલી કેળવણીની ધરનામાંથી આપણને તેમનીજ સંસ્કૃતિ, તેમનાજ વિચારો, તેમનાજ આચારો અને તેમનોજ પ્રાણ ખૂટી છે, એટલેજ નહિ પરંતુ આપણે આપણી સંસ્કૃતિ ખૂલી મળા છીએ, આપણા આચારો વિચારો વિદેશી થતા ગયાં છે અને આપણા પ્રાણ નિષેદ થઈ ગયાં છે. આપણામાં ફરી વાર એ બધું લાવવા માટે કેળવણીનું તંત્ર આપણે આપણાજ હાથમાં લેવું જોઈએ, અને વિદેશીઓને

જનશ્રીના તંત્રીપદપરથી ભણે કરવા જોઈએ.

આટલી સરતો પૂરી પડે તો પપ્પુ ગાંધીય કેળવણી પાછળ રાષ્ટ્રીય ધ્યેય ન હોય તો રાષ્ટ્રીય જનશ્રી નિષ્ફળ જાય. હરેક ગણને તેનું પોતાનું ધ્યેય હોય છે. એ ધ્યેયનેમિદ્ધ કરવા માટે તાલન તરીકે કેળવણીની યોજના કરવામાં આવે છે. આપણા રાષ્ટ્રનું ધ્યેય આત્મશાન છે. એ યેય કેળવણીની યોજનાનો પ્રાણ હોયો જોઈએ. એ ધ્યેયનિમિદ્ધ માટેજ આપણે કેળવણીનો તંત્ર રચવો જોઈએ. એ ધ્યેયથી જોડાયેલ વિદ્યુત તોડાયેલ આપણને ત્યાજ્ય હોવું જોઈએ. અભાર હોય આપણને આપવામાં આવેલી કેળવણીનો નેતા પડેથી હતા યુરોપનું જે ધ્યેય છે તે ધ્યેયજ આપણને કેળવણી આપતી વખતે તેમની સમક્ષ રહે એ આશાનિક છે. અને ખરેખર બન્યું છે પણ તેમજ. એ કેળવણીનો પ્રાણ દ્રવ્યપૂરક હતી અને તેથી એ કેળવણીએ વજીરો, મીનના માલિકો, રોટા વેપારીઓ, ઈજનેરો હાકલો વગેરે દ્રવ્યપૂરકો બનાવ્યા. તત્વચિન્તકો તો એ કેળવણીના ધેરોધમાનીજ જનમ્યા એ કેળવણી પાછળ યુરોપની સંસ્કૃતિ હતી, એ કેળવણી પાછળ યુરોપનો જીવન આદર્શ હતો અને એ કેળવણી પછળ યુરોપનો પ્રાણ હતો એ કેળવણી લીધેલા આપણે આપણી સંસ્કૃતિ જાહેર થયા. ધર્મને ધર્મિય માન્યું અને ધર્મિયને ધર્મ માની ધર્મરથી દૂર ગયા. યુરોપીયન જીવનનું જન આપણમાં નમ્યું નથી યુરોપીયન થયાનો અર્થ પ્રવતન કરતા અર્થત્રય બોલ્યું અને દુનિયામાં આપણી સમ્યક્તા રિસિ ધર્મ એમનો પ્રાણ આપણમાં આવ્યો એટલે આપણું જીવન, અપણું જન તંત્ર. આપણે રિસિ આવે. અપણે એમની પેઠે ધર્મના લાગ્યા આ બધું કેળવણીમાં જ નાશીય ધ્યેયને લીધે નવવા પામ્યું.

ગાંધીય કેળવણીની ગાંધીય જીવનની વચ્ચે કેવળી જોઈએ આપણે રાષ્ટ્ર કૃષિપ્રધાન છે. અમારે ૫૫ ૮૦ ટકા જોડેલી વસ્તી ખેડૂતો છે. ખેતીનથી જીવન થયો અને તેની સાથે સંબંધ ધનવતો વસાવતો ધર્મો સ્વરાજ વલુકરોની મંત્રા અતારે જોઈએ નથી. ખાણીમા સુતાર, લુગાર, કાપાર, મોતી, તંત્ર વગેરે કારીગર વર્ગ છે. બાકી ગયા ખુતમી વર્ગ તેની સંખ્યા અંધ છે. જે કેળવણી અતાર સુધી અપવાદ. આની છે તે કેળવણી સુતલી વર્ગ માટે હતી, ખાસ વર્ગ માટે હતી. તે કેળવણીએ ખેતી બાકી, વસાવતો વધો બંધ કર્યો કારીગરોને રિસાદ આપે, અને જોડે વળીએ, કાકલો, કાકુરો અને મીન મજુરો મનાવી દીધા. હવે રાષ્ટ્રીય માટે પોતપોતાના યોગ્ય સ્થાને મૂકવા માટે દેશને માટે યોગ્ય ખેતી કેળવણી રચી દેશી જીવનની વચ્ચે કુશલતાની છે. રિસી જીવન જોડે કૃષિપ્રધાન જીવન. એ જીવનના પુનરુદ્ધાર માટે જે કેળવણીની યોજનામાં રિયા નથી તે કેળવણી ગાંધીય નથી અધીજ, હરેક રિસલુની મત્યસા ખેતીનું અને જોડે પોતપોતાના તેમજી જીવન થતા તમામ ધર્મવર્ગ જાન આપણું જોઈએ અને જોડે કેળવણીને જોડાયેલ યોગ્ય છે તેમજ સ્થાન અપણું જોઈએ. દેશને મરીનીમાં રી અચારવો હોય. દેશને રાજમાથી મચારવો હોય દેશને સ્વાયતી મચારવો હોય, દેશને અધર્મી મચારવો હોય તો દેશની ગાંધીય કેળવણીની યોજનામાં દેશનાતા પુરાડા ધર્મને ફરી જીવન અપવાદ રિચારોનો તાત્કાલિક અમલ કરવો જોઈએ.

અટલા ગાંધીય કેળવણીમાં ખાસ લક્ષ્યો છે. બીજાં કેટલાંએક જોડે લક્ષ્યો છે તે અંધે રીસ બીજાં પ્રસંગે.

ગિરિજાશંકર લ. બધેકા.

રાજનીતિના અરણ્યમાં.

(૧)

હિન્દુ, ક્રાન્ત અને રશિયામાં થયેલા રાજવિપ્લવો આપણને સુચિત્ર છે. તે ઘટનાઓને અત્યારે હિન્દમાં ચાલતા કહેવાતા આત્મપાત્મિક પરિવર્તન માથે જેટલા પ્રમાણમાં સામ્ય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં એ બતાવે. સાથે આપણે સમજીએ. યુરોપમાંથી તો આપણુની સત્તાધીશીની સત્તા નાશ થઈ અને પ્રજાવાદના મંગળ ગીત ગવાયું. આપણે સમજીએ તો એવા નામોથી અકિત છે કે જેમણે પોતાના સર્વના ભોગે પણ પ્રજાની ઉન્નતિને પોતાના જીવનનું સાર્થક ગણ્યું છે. આપણે સમજીએ તે હા. વિસ્તર અને મહાત્મા ગાંધીજીનો સમય. આપણા આચાર અને વિચાર ગોળપલ્લે-તિલકના પ્રજાવાદની અનેરા ગીતોમાંથી કંઈક બચ્યાં. ક્રાન્ત નેપોલીઅનમય થયું છે. હિન્દ ગાંધીજીમય થશે તે કેટલે દરજ્જે છેલ્લે ગણાય તે બેવાનું બાકી છે. પણ મહાત્માજી કોણ? તેઓથી તો એક અસહકારી મિત્રના જણાવ્યા પ્રમાણે એક સમયનું વાહન છે, અથવા તો તેમણે પોતાના મારવધી, પોતાના સત્યાગ્રહથી, અને પોતાના સર્વસ્વના ભોગથી સમયને પોતામય બનાવ્યો છે. આ વિચાર અને જરા મનન કરવા યોગ્ય છે. અને કાલોષલ અને મી. બક્ષ એ વ્યક્તિઓ. અનુક્રમે વ્યક્તિગત પ્રતિમા અને સમયના સામર્થ્યને દરેક કિલકાલ કે પ્રગતિના અનિવાર્ય કરેલા તરિકે સ્વીકારે છે. એથી આ વિષયમાં તેમના સિદ્ધાન્તો મનન કરવા યોગ્ય છે. કાલોષલ કહે છે કે વિશ્વનો ઇતિહાસ તે મહાત્મ વ્યક્તિઓના જીવનની ઘેપણા. સમય શું કરી રહે? તે તો સત્વરેલીન કહે જોય છે. તેમાં જ્યારે મહાત્મા રૂપી અગ્નિ પ્રવેશે ત્યારેજ તેમાં જ્યોતિ પ્રકટે, ત્યારેજ વિશ્વ જ્યોતિમય થાય. મી. બક્ષ સમયના સામર્થ્ય વાદનો એક સુ. દિ. પક્ષધારી છે. બક્ષના કહેવા પ્રમાણે તો વ્યક્તિગત ગૌરવ કંઈજ કરવાને સમર્થ નથી, અને જ્યારે વિશ્વભરના માટે જ્યાંનજ નથી, સમય જ બહુ ઘટે છે. અમારા ધારવા પ્રમાણે સત્ય આ એ વિચારોની મધ્યમાં રહેલું છે. પીટર, યાંચર, અને નેપોલીઅન તેમના કર્તવ્યને મારેજ લાગેલા હોવા જોઈએ; પણ સાથે સાથે ડુનીયા પણ તેમને આપકાર આપવાનું સામર્થ્ય ધરાવતી હોવી જોઈએ. સત્તાપરિવર્તનનો નાશક ૧૯૮૮ ની સાલમાં કોમરેલન હોત તો કોંગ્રેસ-કમ્પ આપણે અંગ્રેજીની પદ્ધતિએ રાજતંત્ર ચાલતું હોત. કોમરેલનો સમય તેને માટે યોગ્ય ન હતો અને તેજ તેની કેલેક્ટરો નીચેલી નિષ્ણતાનું કારણ. હા. વિસ્તર માટે પણ વિશ્વની પ્રજાઓ તૈયાર ન હતી. કાલોષલ અને બક્ષના સિદ્ધાન્તો માંથી અમને તો હાલના સમયમાં મી. બક્ષના વિચાર વધારે છેલ્લે જણાય છે. આનો આશય એવો નથી કે મહાત્માજી નિર્જીવ હતા અને હાલના સમયે તેમનામાં તેમનો આત્મા મૂક્યો. આત્મા તો હતાજ ગાંધીજી જન્મ્યા લાગેનો અને તેની પ્રતીતિ તે કીર્તિને ચક્ષુવેલી આગ્રીકાની સત્યાગ્રહની લડત વળતેજ થઈ હતી. અમે એટલુંજ જણાવવા માંગીએ છીએ કે આ સુનંદા તન માર્ક ૧૯૧૧ પહેલાં શ્રમિકા સામુદાય ન હતી. જે તેઓથી અત્યારે કરી રહ્યા છે તે ચાર વર્ષ પહેલાં અસંભવિત અને અચિન્ત્ય હતું. યુરોપના વિશ્વકે આપણા સમાજનું હૃદયમિત્ર દેરવી નાખ્યું. ગયા ચાર વર્ષ દરમિયાન પ્રજાવાદના હિમાંયતીઓને એટલા પ્રમાણમાં સામર્થ્ય અને હિંસા

આવ્યાં છે કે જે ખીજાં સામાન્ય ચાર સૈદ્ધાંત્ય પણ આપવાને વખતે અસમર્થ નીવડ્યાં હોત. મો. ગ્રહમના કહેવા પ્રમાણે સાધારણ રીતે ધણાએ વીરનરી માનુકલ સમય માટે બહુએ ઉન્માદ કરી રહ્યા હતા પણ સંમતની વિપરીતતાને લીધે તે સુધણું અરણ્યે નિવડેલું. આમાં અમને તો કંઈ અતિશયોક્તિ લાગતી નથી. "The times" says Carlyle "Have indeed called loudly enough for the great man and he has not answered" To which Mr. Buckle might reply with equal if not greater truth "The great man has indeed called loudly enough to the times and the times have not answered." સમય તારીજ જણીવારી !

પણ મહાત્માજી કરવા માગે છે શું? તેઓથી તો હાલના રાજનીતિશાસ્ત્રમાં એક આધ્યાત્મિક પરિવર્તન કરવાની અભિલાષા રાખે છે. હાલની રાજનીતિ કુટિલ છે; મહાંતતાનો ભોગ યથા પડેલી છે. સ્વાર્થી પ્રભુઓના દાસત્વ નીચે બેડોળા બની રહેતી છે. તેના આત્મામાં મહાત્માજી આધ્યાત્મિક અથવા નૈતિક જીવન પ્રેરવા હજી છે; પણ આમાં એક ગંભીર ભૂમ યાય છે. મહાત્માજી નીતિશાસ્ત્ર (ethics) અને રાજનીતિ શાસ્ત્ર વચ્ચે રહેલો બેદ પોતાના કાષ્ઠનિક મનોમયના બળે ભૂણી તે બંને શાસ્ત્રો વચ્ચે અબેદતા ઉત્પન્ન કરવા માગે છે, અરે જણાવવું જોઈએ કે રાજનીતિશાસ્ત્ર તે નીતિ શાસ્ત્ર તો નથીજ આપણા શાસ્ત્રકરો નીતિશાસ્ત્ર અને રાજનીતિ શાસ્ત્ર વચ્ચે ગ્રેહા સામ્યને એટલી તો સંયોદ રીતે ખીજાનતા હોતા અને નૈતિકબળને એટલું તો આપર્યક ગણવા હતા કે તેમણે Politics ને રાજ (State) નીતિ (ethics) એટલે રાજનીતિ શાસ્ત્રનું નામ આપ્યું પણ જેવી રીતે નીતિશાસ્ત્રમાં ચારિત્રને લગતા ગુણોની અને જરૂરીઆતોની ખીલવણી કરવામાં આવી છે તેટલેજ અંશે રાજનીતિ શાસ્ત્રમાં પ્રાધાન્ય તો રાજ્યને લગતી જરૂરીઆતોનેજ મહત્ત્વ જોઈએ. હાલના સમયનું રાજનીતિશાસ્ત્ર, પણ અનૈતિક કહેવાયજ નહિ. રાજનીતિશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, અને નીતિશાસ્ત્ર તે સમાજના જીવનને અને આત્માને ખીલવનાર અંગો છે રાજનીતિશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્રનો કેશ સમાજના જીવનને સુખી, સંતોષી અને આદર્શનીય બનાવવાનો છે. અને અમે ધાગના નથી કે નીતિશાસ્ત્ર પણ આનાથી વધારે ઉમદા આદર્શ હોવાનો દાવો કરતું હોય. સમાજના અંગો વચ્ચે સસંગતિ અથવા વિપરીતતા સંભવેજ નહિ. રાજનીતિશાસ્ત્રના આદર્શો પણ નૈતિક દૃષ્ટિએ માન્ય હોવા જોઈએ. સમાજનું કંઈ ઉપર જણાવેલ ત્રણ અંગોના સહકાર અને મધુર સંગતિ (solution sweet) માંજ સમાવતું છે. તો પછી તેમની વચ્ચે વિપરીતતા કેમજ સંભવે? જેટલે અંશે રાજનીતિ શાસ્ત્ર અથવા અર્થશાસ્ત્ર કેવળ નીતિશાસ્ત્રમાં સંબોધ જતાં નથી તેટલે અંશે તેમનું સ્વતંત્ર જનસમુદાયને લાભદાયી છે. જો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે યાય તો પછી રાજનીતિશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્રનું અસ્તિત્વ સુખાદ જાય અને કેવળ નીતિશાસ્ત્રજ રહે. આ આદર્શ કેટલો ધ્રુષ્ટ છે તે સમજવું મુંઝવેલ નથી. વળી જેમ એક અંગની પાસે બહુજ કામ લેવાથી ખીજાં અંગો ખર્વાઈ જાય છે તેટલુંજ નહિ પણ તેજ અંગ નામદાની રિયતિએ પહેલે છે ને પ્રમાણે સમાજના એક અંગ ઉપર અંગેજી ભાર મૂકવાથી તે અંગને અને ખીજાંઓને લાભ થવાનો સંભવ રહે છે, Sympathy or altruism pushed to an extreme involves the destruction of self and therefore the death of society; self-interest

or egoism pushed to an extreme means the destruction of others and therefore likewise the death of society. Social life can endure only through a balancing of these two principles one reinforced by the other. અમને તો મહાભાઈ ઉપર જણાવેલા એ દોષોમાંથી એકના ભાગ થઈ પડેલા લાગે છે. અને રાજનીતિ શાસ્ત્રને રંગવા બતાવેલો તેઓથી બનેલો રંગોઈ જાણ્ય તેવો. અંદેશો ઉત્પન્ન થયા શિવાય રહેતો નથી.

પુષ્પક.

* આ વિદ્વાન લેખકનાં વિચારો અને સિદ્ધાંતો અર્થમાન્ય નહિ થાય; પરંતુ ગાંધીજી જેવી સમર્થ વ્યક્તિ ત્રિવિધ સ્વતંત્ર વિચારો દર્શાવવા માટે અમહે લેખને અર્પિત છે. આપીએ છીએ અને દુષ્ટીએ છીએ કે આ વિચારવ્યવસ્થિત આપણા જનસમૂહમાં પણ શરૂ થાય. ખાસી આ વિચારસ્વાતંત્ર્ય પણ કેને આપારી છે ? —ત્રીજો.

સૌન્દર્યની શોધમાં ટીકાકાર.

(સી. બડુ ઉમરવાડિયા.)

જગત મંડાણું ત્યારથી સૌન્દર્યની શોધ શરૂ થયું. કવિઓએ યુદ્ધલક્ષો બોલાવી, ચિત્રકારોએ વગાઓ ચિતરી, શિલ્પીઓએ શિલ્પમાં હનન કરાવું ને ટીકાકારોએ એ બધી કળાકૃતિઓમાંથી સૌન્દર્ય ઝીંચું ને ઝીંચાવ્યું. પ્રેમ એ છે કે એ ટીકાકારી જગત સૌન્દર્યની શોધમાં કેટલું આગળ વધ્યું ?—પ્રચલિત ટીકાશાસ્ત્રના નિયમોની મદદ પડે આપણે સુન્દર વસ્તુ પિંજતી શકીએ ખરા ?—એની મદદ પડે આપણે કહી શકીએ ખરા કે આ વસ્તુ સુન્દર છે, ને ખેલી નથી ? ટીકાશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ નખાંસીએ તો કદાચ આ પ્રશ્નો કિતર પ્રશ્ન થાય; પણ ત્યાં તો આપણે જોઈએ છીએ કે બ્યારે બ્યારે ટીકાકારોએ કળાકૃતિઓ માટે નિયમો પડયા, બ્યારે બ્યારે સૌન્દર્ય માટે અંચલ સરખયો; બ્યારે બ્યારે બ્યારે કળાકૃતિની પરીક્ષા માટે નિર્ણયપ્રમાણ રચાયા, ત્યારે ત્યારે ટીકાકારો સૌન્દર્યશોધમાં ખૂણા પડ્યા. એક દ્રષ્ટાંત લખ્યો: જૂની પ્રતિભા એવો મત હતો—હે-કે સંસ્કૃત પંડિતોની કૃતિઓ ચિરંજીવી થઈ માટે લેખનીજ કળાકૃતિના આદર્શ હોઈ શકે. આવા સિદ્ધાંતોના એકજ બોલ છે: “આ કળાનાન્ય કળાકારોના અનુકરણ વિના સૌન્દર્યસર્જન અશક્ય છે.” એટલે કે જે જે કૃતિઓ જૂના નિયમો અનુસાર ન હોય તે બધી સૌન્દર્યરહિત—કળાવિહીણીજ ગણાય!

પરંતુ શાસ્ત્રીય પૃથક્કરણથી નિયમો મરજી તે વડે કળાકૃતિઓ રચવાનો મત બહાર નીળી શકે નહિ. એટલે એ મન ધીરે ધીરે ધસાતો ગયો ને એકબીજે ચાલવાનો બૂતો પંચ છોડી દેરાક “કુની” કળાકારોએ કોઈક કોઈક વાર તે કાળજૂના ચીજાની બદલ ચાલવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ આ મત ધસાતો ગયો છતાં એ મતથી સરખપણા એક વેળા સર્વમાન્ય ગણાયેલા નિયમો એકદમ પડખે થયા નહિ. કોઈક કળાકાર લેને કિંમતવાનું સાદસ કરતો પણ તે લેની ખાવિ પતીજન્યવસ્તુના લોખંભેજ અને કહી જગતને લેની પ્રતિમા સ્વીકારવી પડતી તો તે અસંસ્કારિત

રંગી, એટલે કે લાક્ષણિક કૌશલ્ય, અને આ વિભાગની કૃતિવડે જોનારને આનંદ મળતો નથી તેવું પણ નથી. ઉત્તમ પ્રકારનું લાક્ષણિક કૌશલ્ય ધણે અંશે આનંદદાયી અને મનોહર છે. આવા લક્ષણિક કૌશલ્ય માટે નિયમો હોઈ શકે અને એ સંગ્રહે એમાં નિયમનું પ્રતિપાલન થયું હોય છતાં છતાં એટલા વિભાગમાં સૌન્દર્ય ન જડે, તો હોતો મત જોઈ છે એમ કદાચ કહી શકાય છતાં એકજ નતનું લાક્ષણિક કૌશલ્ય બધીજ કૃતિઓમાં હોવું જોઈએ એવો દલાકનો આગ્રહ હોય છે દૃષ્ટાંતરૂપે “અપદ્યાગય” માં તે તો અતુચિત્ત છે) રત્ન આવા નિયમો લાક્ષણિક કૌશલ્ય માટેજ હોઈ શકે. જે વસ્તુઓને આપણે ‘સૌન્દર્યવાદી’, ‘દર્શનાનુક’, ‘દાસ્ય જનક’ (આપણા સામાન્ય અર્થમાં નહિ,) ‘મધુર’, એવાં નામોથી ઓળખીએ છીએ તે કૃતિઓની ઉચ્ચતા હેમાંથી લક્ષ્યમતા ભાવે શિવાય બીજા માં સાધન વડે માપી શકાય એ એક પ્રશ્ન છે; અને ભાવો તો વ્યક્તિગત છે. ત્યારે અમુક વસ્તુ સુન્દર છે એમ કિંમત સાધનો વડે આપણે કહી શકીએ? કેટલાકનો એવો મત છે કે ‘સૌન્દર્યના મૂલ્યો જાણવાનું-દિશાં તત્વો અમુક વસ્તુમાં હોય તો તેને ‘સુન્દર’ કહી શકાય-એ નક્કી કરવાનું સ્થિતિજનક નથી; કારણકે કદ વસ્તુ સુન્દર છે તે જનસમૂહ સારીપે જાણી શકે છે. કળાના નિયમો હોય કે ન હોય; યોગ્ય માણસો સમત થાય કે ન થાય તો પણ જન સમૂહનો મોટો ભાગ તો સુન્દર વસ્તુને જાણે છે. ને જાણે છે? વનસ્પતી શાસ્ત્રી ‘જીવન’ની સંપૂર્ણ વ્યાખ્યા આપી ન શકે પણ કેને ‘જીવનવસ્તુ’ અને કેને ‘મૃત્યુવસ્તુ’ કહેવું એ તો એ જાણે છે, પરંતુ આવાત સત્ય નથી. વનસ્પતિશાસ્ત્ર એક વસ્તુને ‘જીવનવસ્તુ’ કહે છે તે પદાર્થનીજ સત્યોત્તરી મદદ વડે એના વિરોધીઓને પોતાના નિયમો વડે પોતાની મત તે સિદ્ધ કરી આપી શકે છે. અને ટીકાકારને તો ‘હેવટે એમજ પુછવું’ પ્રાપ્ત થાય છે કે “આ દેશાકૃતિ સૌન્દર્યવિષયક રચિ ઉત્પન્ન કરી શકે છે કે નહિ?” અને એ રચિ ઉત્પન્ન થાય ન થાય એ ફરી પાછી, વ્યક્તિગત ભાવોની વાત આવી.

આ વાતનું નિરાકરણ કરવા કેટલાક લોકો કહે છે કે સાધારણ જનસમૂહ નહિ પણ એ દેશાકૃતિ સુન્દર છે કે નહિ એ વાતમાં તે કળાના શાસ્ત્રીઓ-અભ્યાસકોનો નિર્ણય છેવટે જણાય. વ્યહિં યોદ્ધા જૂલ થાય છે. એ વાત ખરી છે કે સમકાલીન ટીકાકારો ઉત્તમ પુસ્તકોની યાદી વચ્ચે જોશે તો સાધારણ રીતે ધણા પુસ્તકો સામાન્ય નીકળી આવે અને આ ઉપરથી ઉચ્ચતાના સામાન્ય તત્વો જાહેર થાય; પરંતુ એક કળાના અભ્યાસકો આંખ ‘પરીક્ષા’ કરે તેથી સૌન્દર્યના સર્વ કાલ અને સર્વ દેશ માટેના તત્વો તો જડી આવે નહિ. પરીક્ષાના હેતુના નિયમો અને માન્યતાઓ તે દેશના, તે વખતનાં વાતાવરણ અને સંસ્કારથી સરખાવું હોય છે. ઉદાહરણ એવું પણ બને છે કે સર્વમાન્ય કૃતિઓ વિરૂધ્ધ અભિપ્રાય આપવાનું હોવાના કે.કે.નિ નયે હોય. અને હેતુની પરીક્ષામાં શ્લોક પામેલામાંથી સર્વોત્તમ કોણ એ વિષે પણ તે શાસ્ત્રીઓમાં મોહાભાસ થેડો મતદેર.

૧. કદાચ કારણકે આ વિભાગમાં મત ભેદ ન હોય એવું નથી. દૃષ્ટાંત રૂપે ચિત્રકારની રંગીની પસંદગી. ધણા ખગોળી ચિત્રકારોની રંગીની ચુરખી ચુરખાતના કેટલાક કળા અભ્યાસકોને રચતી નથી. આ અભિપ્રાય પ્રાન્તદેશને વ્યાપારી છે જે વિષે આજી ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૨. પ્રશ્ન આ નથી. પ્રશ્ન એ છે કે હું એક વસ્તુના સૌન્દર્યના અનુભવ કઈટું અને બીજું કોણ એ અનુભવ નથી કરતું તો કયા સાધનો વડે-કયા નિયમોની મદદથી એને સૌન્દર્યનો અનુભવ કરી શકું?

મધ્યમ હાસ્ય વસ્તુત્વમાં લૌકિક નિપુણતા, આલોપચાર મન ધાર્મિક તેમજ સંસારિક નીતિ રીતિ નિપુણતા, રૂઢિ-વા પ્રજ્ઞાસિતું રૂઢિત્વનું વા પ્રજ્ઞાસિતનું અલેખન યાદ છે. આમાં શુદ્ધિની જરૂર પડી, આ પણ અમુક અંગે શુદ્ધિનો વિષય પણ ખરો, આ પણ એક પ્રકારે શુદ્ધિ વ્યવહાર કહી શકાય-પરંતુ આ નિર્દાન શુદ્ધિવ્યવહાર તરીકે તો નહિય.

હવે હાસ્યરસ કેવી રીતે હવન થાય છે-તેનું સવિસ્તાર વિવેચન રા. રા રમણભાઈએ કરેલું છે-એટલે તેનું વિવેચન અગ્રે જરૂરી નથી પરંતુ તેમાં કંઈક આવશ્યક છે, અને તે તત્ત્વઃ હાનિ-તત્ત્વનું સમાયોચન.

કેટલાક હાસ્યઅપ્પારા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હવન, મધ્યમ વા અધમ આંત્રી સકાચ છે-ને ઉપગમ તેમાં કેટલાક હાનિવિમુખ, રહેજ માનસિક હાનિભર અને શારીરિક તેમજ માનસિક હાનિ ભર પણ લેખાય છે.

હાનિત્વ બે પ્રકારનું છે-આત્મરથ ને પરમ્થ. આત્મરથ એટલે હાસ્યઅપ્પારાગત પાત્તરથ. પરમ્થ એટલે હાસ્યાનંદ અનુભવનાર શ્રોતાસ્થ. જ્યારે હાનિત્વ પરમ્થ હોય છે અને તે સ્પષ્ટ હોય છે-ત્યારે અહુશ્ચ હાસ્યરસની ક્ષતિ યાય છે. જેમકે:-

“જોષ લો જગતના ખાવા રે, જોઈ લો જગતના ખાવા,

* * * * *

‘તુપ કરે તે ધ્યાન ધરાવે, બોળા લોકને ભગવાન;

જોગે બકત મહે ભવમાગર મેલી, જમપુરીમાં જાવા. જોષ લો.”

—હાસ્યમહિર પાન ૭૬

જ્યારે આ પરમ્થ હાનિને પણ આ પ્રકારના હાસ્યઅપ્પારામાં સ્વરથ તરીકે આલેખી બ્યારે ધાના મનમાંથી, તેને સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે ત્યારે ઉપરોક્ત ક્ષતિ ગતી નથી, વળી આ પ્રકારમ ભુ જ્યારે સ્તુતિ આલેખ યોગ્ય-ત્યારે તેમાંથી કંઈક અવનવીન હાસ્યાનંદ જવે છે. જેમ કે:-

“પરણો લાવે પાવણી, આવો લાવે વહેલ;

પાણીમાં બેસું તો ઢળી પડું, મને ગમી જાવતી વહેલ.

તા યઈ તા યઈ

* * * * *

અમદાવાદથી ગાડા જોનથી ને માહે મયો છે હીર

ખાતો હોય તો મૂવવે, ખારાં શરી ગયાં છે ચીર.

તા યઈ તા યઈ.

આરંભકે અને આપણને સ્વસ્થ હાનિવનો વિચાર કરવો ધરિત છે ને તેજ કંઈથું.

જવાબ મચલ.

—નટુભાઈ.

કોના વાંક !

એક આત્મકથા.

લેખક :

કનૈયાલાલ માલુકલાલ મુનશી.

પ્રકરણ ૮ મું. (આક્ર)

આશ્રમમાં.

[૪]

પેલી સ્ત્રીએ મારા પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો નહિ અને તે એક ઉડા નિસાસો નાંખી ઉડી ને મારી સામું સજલ નયને લોપ્ત રહી.

“તું નહિજ જામ ?” મેં જવાબ દીધો નહિ, એટલે તેણે જેઠા વતી આંસુ લુછી ચાલવા માંડ્યું. મેં “બોગ મારા” એવું કાંઈક બળડી. હું સમજા, મારું હૈયું પીગળ્યું; હું દોડતી તેની પાસે ગઈ અને મેં તેનો હાથ પકડ્યો.

“બહેન ‘શાન્તા બોગ’” મેં કહ્યું; “મારો સ્વમાય જરા આરો છે. એટલે હું જતી નથી. પણ તમને શું દુઃખ છે તે તો કહો. હું એકલી છું; પણ મારે ગમે તો મને મુખી યશો તો હું ચોક્કી જાણું છું ?” મારા આજ્ઞાથી તમારાં માન ઉતરી ગયાં ?”

પેલી સ્ત્રી ચમકીને પાછી હઠી “હે” તમે ક્યાંથી જાણ્યું ?” હું તેના બોલપણ પર હસી. “એમાં શું ? તમારી વાત પરથી. બહેન ગમરાવ નહિ ! મારે તમારું સ્થાન નથી બેઠવું. તમારા મુખ મારે હું જતી રહીશ. પછી કાંઈ છે ?” મેં આશ્વાસન આપ્યું.

“હે” માનવી ન હોય તેણે પૂછ્યું.

“હા, જરૂર, તમે મહારાજના પરણેલ છે ? દુનિયા તો એને અજાણી માને છે ?”

“કોઈને કહેતી નહિ” મારે તરફ ફરીથી લોપ્ત તેણે ધીમેથી કહ્યું “શોકો અજાણી માને નહિ તો માન કેમ પડે ?”

“એટલે એમને ખાતર તમારે જન્મ કેદ વેડવી.”

“હોય” તેણે સ્નેહથી હસતાં કહ્યું. “જમે તેવા પણ એનો મારા પ્રભુ ને પરમેશ્વર.”

“કેટલા વર્ષ થયાં પરજ્યાં છો. મારાથી બે વર્ષ મોટાં દેખાવ છો ?

“હું પરજી નથી” કચવાઈને તેણે કહ્યું. “મને ચોવીસ વર્ષ થયાં. પણ એ બધું પુછે છે શું કામ ? તું ક્યારે જમ છે ?”

“હું કાંઈ એમ નહિં એમ નથી ? પરમાર્થ કેરું પણ મારે જાણ્યું તો ખરી કે શા માટે કેરું હું. મારા જવાની કિંમત આપવી પડશે. તમારી એવી વાત કહો”

“મારી વાત જાણે શો કાચરો ?”

“મને બહુ રમ પડે છે.”

“મારી વાતમાં શું કહું ? છ વર્ષ પર મારીં મારીને છોકરા સાથે હું રહેતી હતી”

“છોકરો ?”

“હા હું વિધવા હતી. મહારાજ મારે ગામ આવ્યા ને તેની પાછળ હું ગાંડી થઈ ગઈ. બધાને છોડી હું તેની પાછળ ગઈ. મારા આવ્યા પછી તેનાં માન ને આચર વધ્યા” તેણે સર્ગવ કહ્યું.

“એ પણ ખરું ! પત્ની-”

“પછી શું ? મારા મુખનો પાર નથી.”

“છોકરો સાંભરતો નથી ?”

“ગાંભરે છે. પણ તે મુખમાં છે. અને નહિં હોય તોય શું ? મહારાજ આગળ મને ડાંગની

ન્યારે આ હો ગોડતું સાક્ષતો ત્રીને દિવસે ઉભું થાય છે.”

“ના મર્મમાંથી, તેને તું આવી ને મહારાજનું મન ચાલ્યું. ખબર છે ? મહારાજ યોગ સાધે છે, ને પણ જ્યારે સ્તુતિ આજ્ઞેપા યોગમુદ્ર થઈ જાય.”

“પર ખડખડ હસી પડ્યા વિના મારાથી રહેવાનું નહિં. “તો હુનિયા તું પાતળાંની અને જરા શીકર નથી; માત્ર તમારેજ માટે જાડું છું.”

“પાળી છે. નહિં તો તને અડિયાં બહેન તરીકે જરૂર રાખત.”

*
અમદાવાદથી ગાંડાં જોતયાં બે અપ સામગ્રે ક્યારે જશે ?”

બાપો હોય તો ખૂલવે, મારાં ત્રી અને મને લાગ્યું, કે રોજની માફક

સારાંશકે અત્રે આપણને સ્વસ્થ દાનિવનો વિચાર ?”

જન આપું થાય છે ને મહારાજની મૂર્તિ નજ

મણી ! મારા મહારાજને લાગ ન લેતી. હું ખરી જાણે
જેટની માગમાં ગદિત નહોતી

“મને મહારાજ બોલાવે છે” જાણે અડધી ઉંઘમાં જવાન દેતી હોઈ તેમ મેં કહ્યું ને હું ઉઠી. મારા હૃદયમાં કાંઈ મોટો બધ પેદા થયો; મારું ચિત્ત નિરાશ્વર બની ગયું. અને મારા પગને કોઈ ખેંચતું હોય તેમ હું ઉભી થઈ ગઈ.

મને નજરે જંગમર-દેખાતું નહિ, પણ મારા પગ જરાજર ચાલતા. મારા અંતરમાં હું મહારાજ સામી સુસ્તે ચાલ રહી હતી; પણ મન તેને ચરણે બંધ પડ્યું હતું. મેં આ જાતની વિચિત્ર સત્તાની સામું ચલાવી મહેનત કરી પણ મારું કાંઈ માથું નહિ. ધીમે ધીમે મારી નજર આગળ મહારાજની અંતિ દેખાતી હતી; અને ધીમે ધીમે તે આગળ ચાલતી ને પાછળ હું ચાલતી. મેં કેટલા ખંડ વઘાવ્યા તેનું સ્મરણ રહ્યું નહિ. બ્યારે હું બાનમાં આવી ત્યારે એક સુંદર, ને સુવાસપૂર્ણ પ્રાંતમાં ઉભી હતી.

ત્યારે મને કેવી સુકિતથી અદિય બોલાવાવમાં આવી તેનું જાન આત્યું, અને પેલી રમણીનો ઇતિહાસ યાદ આવ્યો ત્યારે સુસ્તાનો પાર રહ્યો નહિ. મહારાજ મને જરમેશ્વર હોય તો પણ તેને મારી છાનો સ્વાદ અપાડવનો દૃઢ નિયમ કરી, હું ઉભી.

એક પડો ખસેડી કારણ આગ્યા. તેનું સ્વરૂપ અત્યારે મોઢક દેખાતું હતું. તેણે મારા બળતા સુસ્તામાં ધી રેડ્યું.

“કેમ મણી ?” કહી મહારાજ ઓરડામાં એક જ આરામ ખુરશી હતી તેના પર બેઠા.

“શું છે ? મને કેમ બોલાવી ?” જરા ચીનજથી મેં પૂછ્યું.

“મેં ક્યારે બોલાવી ? તું તારી મેળે આવી” તેણે ધીમા પણ રસાળ અવાજે કહ્યું.

“ના. કોણે કહ્યું ?” મને લાગ્યું કે હૃદયમાં વિગળી ચલું હોય તો મારે હિંમત ને સ્વાસ્થ્ય બોવાં જોઈએ નહિ. હું અડધી હિંમત ને અડધી નફાઈતો આગળ ધરી ઉભી રહી.

“હું કહું છું” સત્તાશીસ અવાજે મહારાજે કહ્યું. તેણે તેની આંખો જરાક ફાડી મારા પર ફેંડી.

“ત્યારે તને જુદું કહે છે.” મેં કહ્યું.

તેણે ચમકીને રોઢમાં હતું જોયું. હું પણ ફરિમ હિંમતથી જોઈ રહી.

“હા !” મેં કહ્યું “દરોજ તમારી મેળી વિવાધી તમે મને મહાત કરવા થયો છો. અત્યારે તેજ વિદ્યાના બધથી તમે મને અદિયાં બોલાવી. બોલો શું કામ છે ? સાંભાટે મને બોલાવી ?”

“મણી” તેણે ચીકસથી પૂછ્યું દહનાથી કહ્યું “આકળો ચા નહિ. ધીમા પ્રક. તારા જાન અંચલ થયું છે. તારી ભક્તિ તને અદિયાં ખેંચી લાવી છે.”

“કોણે કહ્યું ? મને તમારા તરફ ભક્તિ પણ નથી—ને માન પણ નથી. બોલો મારું શું કામ છે ?”

“મણી ! તારામાં વેરાગ્ય આવતો નથી. અને તેથી પ્રજ્ઞને મારે તું જરા ગરતી નથી.”

“તે કાંઈ તમે નથી લઈ જવાના.”

“લઈ જાશ. વેરાગ્ય જે રીતે આવે—ત્યાગથી કે તૃપ્તિથી.”

“એટલે તૃપ્તિથી મારામાં વેરાગ્ય લાવવો છે ?”

મારી હોંશીયારી જોઈ તે દસ્તા.

“ક્યુલ છે. લાવો એક ચુલ્લના પત્તિ. હું તેની ઘસી ચર્મ તેને પુછના. આખો સાદો છેકર; તેમને કેળવો કૃતાર્ય થઈશે.”

“તેનાથી પણ એક પ્રકારની તૃપ્તિ મોટી છે.”

“શી ?” તે શું કહેવા માંગતા હતા તેની આગાહી થતાં મેં ગૌરવથી પુછ્યું.

“પ્રભુ પાસે રહી પ્રેમ ભક્તિમાં તણીન થઇ રહેવું” તે

મેં તિરસ્કારથી પુછ્યું. “તમારી સાથે રહી મોજ મગ્ન હ કરું તે ?”

“તેમાં પોદું” શું ? હું જીવન સુકત છું—સમ્વિધનનંદ મેં સિદ્ધ કર્યો છે.”

હું હસી-તિરસ્કારથી તેને પુછ્યું. “આલો-મારી સાથે પરણજો ? છે કયું ?”

તેનું મોઢું રીકકું થયું તેણે જરા સખ્તાઈથી પુછ્યું.

“હું પરણું ! ગાંડી થઇ છે ? મારાથી પરણાય ?”

“ત્યારે તે વિના મુશીબ સ્ત્રી તરિકે તમારી સાથે રહી કેમ શકાય ?” મારા વાગ્યાણનો સપાટો તેના મોંઢા પર સ્પષ્ટ દેખાયો; પણ તરત તેણે શાન્ત થઈ મીઠાશથી કહ્યું. “પ્રભુ ભક્તિ બધાનું આસ્તર છે”

“તમારા જ્ઞાનની ભક્તિ ! આટલો આડંબર ધારી, મરીમ બાપડી વિચવાઓ નાસવાવાળો ધધો લઈ બેઠેલા પ્રભુની ભક્તિ ! હા. એક કામ કરો તો હું તમને પ્રભુ માનું”

“શું ?” તેણે માગ ગુસ્સાની મેશ માથે પણ દરકર કર્યો વિના પુછ્યું.

“જે ૭ વર્ષે થયાં પોતાનો છોકરો છોડી તમારી થઇ રહી છે તે ખીચારીને ધણીપાણી તરીકે ઓછા સ્વીકારો તો”

તે ચમક્યા, ને પુરથી પરથી ઉભા થઇ ગયા. તેના ભવ્ય મુખ પર કચવાટ દેખાયો, મને લાગ્યું કે હું છતી.

“ટોણે કહ્યું” તેણે બાપકર અવાજે પુછ્યું. તેની આંખો સખત ને મોટી થઈ. તેનું તેજ વધતું ગયું.

“ગમે તેણે” મેં મઢા મુરકેલીએ જવાબ દીધો. તે ઉભા થઇ મારી પાસે આવ્યા. હું ધુછ હડી મારા હૃદયમાં ન સમગ્રાય એવો પ્રાર્થક પડ્યો.

“ટોણે કહ્યું ?” શાન્ત સખ્તાઈથી તેણે પુછ્યું.

“કોઈએ નહિ.”

“બોલ.”

હું જેમાન બની જતી હોઉં એમ લાગ્યું. મારું મગજ તેની આંખોમાંથી બહાર પડના નેજનું પ્રોત્સાહન સહી શક્યું નહિ. મને સુગન્નામણ થયું.

“બોલ” —

“તે વાક્યે પોતે” મેં જવાબ દીધો—મારાથી દેવાઈ ગયા.

“શું કહ્યું ?”

“બધું.”

ખીંછ પંને મારા મગજ પરથી દયાણુ જતું રહ્યું. મહારાજની આંખોમાંથી સિંધરતા ગઈ, અને પહેલાની મીઠામ આવી. તેનું મોઢું પાછું ફરીથી હસતું થયું.

“ત્યારે તું જાણું છો ?” કહી બોલ. તેની જગ્યા લઈ મેલું છે ?”

“એ વાઈ ક્યાં મારાથી ઉતરતી છે ?”

“રાગને ગમી તે રાગી.”

“તેણે તમારે માટે મર, બહાર ને છેલ્લે તમને તેને આત્મ કંકરની માફક કાઢી નાખતાં ઘરનું નથી આવનાં ?” કહ્યું કરું તો કાલે હાલે મારી પડું એવું અવરયા થાય.”

“જેવું નક્કી” શાન્તિથી તેણે કહ્યું.

“તમારી પાસે રહ્યા કરતાં તો ઘર ઘર બીજા માંગની વધારે સારી” મેં ગુસ્સાના આવેશમાં આવી કહ્યું.

“તો દુઃખી થશે. એના કરતાં અહિંયા રાણીથી અધિક સુખ મળશે.”

“મહારાજ ! તમારું સુખ મારે નથી જોઈતું. હું મરી જમરા; પણ તમારા જેવાનો સ્વીકાર નહિ કરું.”

“ત્યારે સુખ નહિ મળે.”

“કાંઈ જરા નફામંદની દહતો રાખો. નહિં તો ફજેલી કરીશ.”

“ગાંડી ! મારી ફજેલી તું શું કરશે ? જા કર જોઈ ! બહાર જઈને કહેશે તો લોકો તને ગાંડી માનશે. મારી આંખને પ્રતિષ્ઠા અસ્પર્શ છે. તું કોણ ? રખડતી, કુતરા, હું બાલ્ય અસંભારી મહાયોગી મહારાજ” તેણે ગર્વથી કહ્યું.

તે પ્રતિષ્ઠાવાન પુરૂષ હતો-હું નિરાધાર સ્ત્રી હતી. અમારી રિયતિમાં શો ફેર હતો તેનું એણે આબેહુલ વર્ણન આપ્યું હતું. મારી આંખમાં કોષનાં આસુ આંસ્યાં.

“જા” તેણે ફરીથી મીઠાશમાં અવાજે કહ્યું “હજી એયાર દિવસ વિચાર કર. તારા તોફાની ને શુધિરાણી સ્વાભાવથી હું પ્રસન્ન થયો છું. યોડી પણ અદૃશ્ય હોય તો વિચાર કર. દુનિયામાં સત્તા, પૈસાને મળક મારી રાધે મળશે તેવા બીજા ક્યાંય પણ નથી મળવાનાં” “તમારી સાથે તો સ્વર્ગ પણ નહિ જોઈએ,” પણ મારા રાખડો સાંભળ્યા વગર તેણે ચાલવા માંડ્યું.

[૬]

આરે હું પાછી આવી ત્યારે એકે પગે પેલી ચુદરી મારી ઘાટ જેતી હતી.

“કેમ શું થયું ?” તેણે મને પૂછ્યું.

“કંઈ નહિ” મેં હિંમતથી કહ્યું “તમારા મહારાજને એયાર સંભળાવી એવી કે તેણે કદી નહિ સાંભળી હોય.”

“શું કહે છે ?” મારી ધૃષ્ટતાથી ચક્રિત થઈ તેણે કહ્યું.

“દા. માન તોર જુલમથી તમારું નામ મારી પાસે દાખલું.”

“પણ-તને કહ્યું શું ?”

“તમારી જગ્યાએ અહિંયા રહેવાનું”

“હે” પેટમાં કારકો પડતાં તેણે કહ્યું.

“ગમરાવ નહિ” મેં હસીને કહ્યું “સોના બેઠાર જેવો હોય તોય તમારો મહારાજ મારે જોઈતો નથી.”

“શું સાચું કહે છે.”

“દા. તમે નિરાંતે બેસો. હું કાલે સવારે પ્રવચન સાંભળી જતી રહીશ.”

“ક્યાં જવો ?”

“જ્યાં અન્નમળ હશે ત્યાં.”

“પણ તારું મનું કરે બહેન !” તેણે નિર્ભય બની આંખીમાં દીધો. “લે આં પચ્ચીશ ફરીયાલોની છું. તને ખપ લાગશે.”

હું હમી. “ના, મારી પાસે પૈસા છે, તમે સુખી થઓ એટલે મારે મન સંતોષ છે.”

ગોડી વાત કરી તે ગમ અને મેં સુવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ કોઈ વળુ નહિ મદાગમના અને મારી એકલતાના વિચાર મને આખી રાત આઘ્યા કર્યાં.

એક વિચાર થતો કે હું પાછી મારે ઘેર જઈ; એક વિચાર થતો કે પેલી સમાજ ઉદ્ધારિણી મમાને શરણે જઈ. ક્યાં સુધી હું કાંઈ નિશ્ચય કરી શકી નહિ. પણ આખરે ઘેર જઈ દુઃખનો તે દેખીઓએ સર્જેલા નર્કમાં જઈ એકલાં સળગતું તેના કરતાં કોઈ સારા પતિનો હાથ ગ્રાહી સંસાર તરવો એ વધારે આકર્ષક લાગ્યું.

મેં કરેલો નિશ્ચય હાપણ ક્રમાં અંજાનતાપી થયો હતો; પણ તે સમયે મને હાંડગીના હાવાની મીઠાસની લાલમા એટલી બધી હતી કે તે પુરી પાડવા કાંઈ પણ પગલું ભરવા હું તૈયાર હતી. અને મારી રિયલિટી એવી એકલવાઈ યથા. ગઈ હતી કે કોઈની શરમ કે કોઈનું બાધન મને રહ્યું ન હતું.

પ્રેમ-આકર્ષણ.

પ્રકાશે છે જોડોળો જીવન-રસદા સૂચં ગગને,
અહિં આકર્ષાયે હૃદય કમળોનું રવિ પરે,
લમે છે આકાશે શશી ધવલ આ વાદળ મહિં,
પરંતુ ખેંચાયે દિલ કુસુદતું પૃથ્વી પરથી. ૧

સુણી ગાતું ફરે રૂઢન વહતું આ હઃખ ભયું,
અહિં આકર્ષાયે હૃદય રસીલું સારંગી તણું,
જીવતો આગમને સતત ગતિથી મેઘ વિરમે,
જરા એ ચાતકને સલીલભિન્દુ ખેંદછ દીયે. ૨

પ્રભો ! આવી હોલો જગતપર મૈત્રી મનુષની,
પ્રભો ! હોલો પ્રેમે પ્રણયિ-યુગલો શાશ્વત સુખી,
સુખી, હે ! દેવા ! તું પ્રણયી જનનો પ્રેમ કરજો,
હઃખો સૌ હું યાયું, પ્રણયી જનનાં હર કરજો. ૩

—પ્રમોદ.

ચેતન

—અભિનન્દિની ઉપા—

(કવિ ન્દાનાલાલના “ અમ્મા વીરાને જાક વારણે રે લોલ ” એ
કાવ્યના રાહતું અનુકરણ.)

ઉદ્યાયલ શિખા થપ્પી ઉતરી રે લોલ
સાથે સોહિ સહચારીનો સંધળે
જગદુધાનમાંહી ઉપા અંચારી રે લોલ—૧
ફૂડાં શુભ્ર વસ્ત્ર અંગે જોપતાં રે લોલ
લલાટે સોહિ અગર-અંદન લેપળે
દિવ્ય દેવાંગના સમ દીપતી રે લોલ—૨
વામ હસ્તે ધરી કુસુમ-મંજરી રે લોલ
દક્ષિણ હસ્તે ધરી પુષ્પ-માળળે
ચાલી મુજ ઈંટને આંશપવા રે લોલ—૩
મંલુલ દિવ્ય ગાન સુખે ઉચ્ચરી રે લોલ
“ નવલ વર્ષ સદા સુખદ હોય જો

(ઈશ) ગારે પુરુષાર્થે ચિત્ત પ્રેરળે રે લોલ ”—૪

—દિનેશ.

“મધુ મધુકરનાં ગૂંજન”.

(રાસ.)

મધુ મધુકરનાં ગૂંજન, વહે ફૂલડે ફૂલડે,
ફૂલ ફૂલની રસ સુગન્ધ. અડે દિલડે દિલડે,
કુંજ-નિકુંજે કલા અલૌકિક, લીલા ખીલી રઢિયાળીરે,
ગહન ગળે ત્યાં બ્રહ્મણંસરી સૂર પૂરે વનમાળીં:

સખિ ! દિલડે દિલડે

મધુ મધુવનથી ગૂંજન, વહે ફૂલડે ફૂલડે;
ફૂલ ફૂલની રસસુગન્ધ. અડે દિલડે દિલડે
સુગન્ધ-સંગીતે ગૂંચાયલ, વિરલ જીવનની વાડીરે,
ચંદ્રિની સુન્દરતા પામી, પૂજય દાંડી દાંડો:

મખિ ! ફૂલડે ફૂલડે

1 મધુ મધુતા એ પૂજન, ગનિકને ભવ રૂઢલે,
કો મૂળુગે એ ફૂજન, ભયાં દેવી દિલડે ?

કેશવ હ. શેઠ.

સંદેશ.

(ગરબી)

લે. અરદેશર ફરામજી અબરદાર.

ઢૂયાના હોજ આ હેલે ચઢયા હો,
રહે બ્રહ્માંડ રસધારા ર લોલ;
ઘીલો ઘીલાવો મનગહેલે, રસિકડાં !
નીતરે સંદેશ કંઈ ન્યારા રે લોલ.

છંડા આકાશની ખાણો ખોદીને
કાઢયા છે રત્ન રૂપ તારા રે લોલ;
એવે તે આંગણે આવો, રસિકડાં !
પ્રાણે સમાવો ચમત્કાશ રે લોલ !

પૂર્વે સૂર્યોદયનાં પીછાં પાપટિયાં
રંગે છે દેવના ઉતારા રે લોલ;
પશ્ચિમ પતંગિયાની પાંખો, રસિકડાં !
વીંછે અહિં સ્વર્ગપલકારા રે લોલ.

ચંદાની ફર ફર ચમકે કીકી ત્યાં
હજીને અદેસમજી આરા રે લોલ.

એવા સંકેત ઉર ધારે, રસિકડાં !
જાંડા છે આત્મના ઓવારા રે લોલ.

પલક પલક પ્રાણકુદન કસીને
ઝરતુ, આકાશ અંગના રે લોલ.
જીવનના ભોગ કંઈ એવા, રસિકડાં !
એવા છે પ્રાણના પુકારા રે લોલ

જીવન રુચના તારે જૂલાઈ
પૂરે છે સ્વર્ગ લલકારા રે લોલ,
અશ્રુમીઠા તે એના ગીતો, રસિકડાં !
કરશે કંઈ દિવ્ય અણસારા રે લોલ

મીઠા હતા ને આજ ઘેરા દીસે તે
કાલે કથ્યાણ કરનારા રે લોલ
એ રે સંસારના સૂરથી, રસિકડાં !
ફળને આ દેહના ધનરા રે લોલ !

હેમાના હોજ આ હેવેં અદયા હો,
રહે છે આત્મના ઓવારા રે લોલ.
'આવો, આવો રસઆગણ, રસિકડાં !
ઝીલો સદેશ અહિં ન્યારા રે લોલ !

તો આવ મહારી સાથ ને

મહારી જ તું યઈને રહે.

૧.

જો શાન્ત, સાદી જીંઘી,
નિર્દોષ આનન્દે જરી,

જો નમ્ર સેવા સ્વજનની,
તુજ હૃદયને સંતોષતી;

સ્નેહમન્દિરના સમું જો.

મુજ ગૃહ ગમે ખાલા ! તહને,
તો આવ મહારી સાથ ને
મુજ સ્નેહમૂર્તિ જની રહે.

૨

જો જ્ઞાનગોષ્ઠિ તરવની

કે કલ્પના-રસની કલા,

જો દેશહિતની—વિશ્વહિતની—

વ્યોમચુંળી લાવના:

જો આ જાધી મીઠી મલ

તુજ હૃદયને રીઝવી શકે,

તો આવ મહારી સાથ ને

મહારી જ તું યઈને રહે.

પ્રારંભિક ગંગો.
નડિયાદ,
તા-૧૫-૭-૨૦

ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા.

હંસા.

લે. દેશજી પરમાર.

- વિમળ કોમલ સુંદર આલિકા
કુદરતે નિજ જીવન ખીલતી,
જાહમ વિકાસવતી નવમાલિકા
વિવિધ પદ્મવતે પ્રગટાવતી. ૧
- સુરજ કિરણના પ્રતિબિંબને
અપલ અંગુલિએ ઝલવા મથે,
પવનની ફરતી લહરી કને
તરલ પાંખ પરે રમવા રહે. ૨
- દિન વિશે રમી સૂર્ય પ્રકાશમા
પરમ નિર્મલ પ્રાણુ પ્રગુલ્લતી
ધવલ દાસ્યથી અન્દ્ર ઉભસમાં
હૃદય સંગીતના સુર યુજતી. ૩
- પૃથિવિ વાદળથી જીવરાવતી
નિરખીને મન મ્હાન બની જતું;
ગર્જન ગર્જનને સદસા સુણી
સુમન જ્ઞીક થકી ફફડી જતું. ૪
- પ્રથમ કોકિલના ટહકારથી
તરત હૃદયથી હોતી ધોડિયે;
અજબ એનનવંતે નિહારથી
રમણુમા ચહાતીજ પરોડિયે. ૫
- લઘુ હવેલી તણા લવ અપરંધી
નિદ્રરતો નવ ગેપ ન ગળયો;
પગલીઓ હળવે બરતાં વળા
ભૂમિ નણે ઉર ભાર ન લાગ્યો. ૬
- મધુર સુંદરતા પરખી અને
હરખગેર જતી રસરંગમા;
કુરૂપતા કડવી નિરખી કને
પળ ન ગાળી શકે ઉછરંગમાં. ૭
- મલિન જીવનના કટુ કલેશમાં
અવનવું મધુ નિર્મળું છંટકી;
પ્રગતિપ્રેરક મંગલ શ્વાસમાં
આદી આશિષધાર વહાવતી. ૮
- લલિત વિદ્યુતના ચમકારથી
નવન તેજઝતા ચળકી ઉઠે;
હૃદય અરતની સાન્ધ્ય રતાશથી
વહન લાલી વધુ ભભકી ઉઠે. ૯
- કવચિત અધ્ધર શૂન્ય અનન્તમાં
નજર મીટ ભર્યાવિણુ માંડતી
નર્સીન દર્ગન કૈંક દિગંતમાં
નિરખવા કાદમ લીન બની અતિ !
- કદિક રોહન કે સ્મિતની બરી
લગીર સદ્ગત ન રેખજ દીસતી;
કરજી શાન્ત વિચાર મહી સરી
જગતનું દિત એ જાહમ પ્રાર્થતી ! ૧૧
- સલિક દગી સુમાનસ દેશની
કુદરતી રમખંસી બળવગે,
અખિલ શુક મગાજ દમેશની
સરસ જીવન ઉન્નતિ મારગે. ૧૨

આહ ! તું ક્યાં !

લખનાર: અમ્મશા અ. હનુરી.

તારા રમ્ય હોડોનાં મધુરાં સ્મિતનો હું પૂજક છું. તને દરો દિશામાં હુંદો હરું છું કે તારી પત્તા મંગે. પરંતુ આહ ! તું ક્યાં ?

પુષ્પોદાનમાં પુષ્પો એક બીજની સૈતમની પમરાટમાં આનંદે હ્રસ્વતાં, કોમળ પાંદડીઓ વિકસાયે છે ત્યારે તારાં સ્મિતથી ખુશતા બીડતા હોડોની સ્મૃતિ તારા હૃદયસંગરમાં તરી આવે છે ને વિચાર છું કે કદાચ તું એમાં છુપાઈ હરો, પરંતુ એમાં પણ તું ક્યાં !

સમુદ્ર કિનારે અનિલની લસિત લહેલેએ, ગયગય હૃદયગ્રાહી સૂર ઉત્પન્ન થાય છે. હું સમજું છું કે કદાચ તારો અવાજ હરો, મગર, આહ ! તું ક્યાં !

સંધ્યાકાળે ગગનમાં વાદળોં છવિલાં છે, પક્ષીઓ મોજમાં ઉડી રહ્યાં છે. હું તારી શોધમાં આનુરં નયનોએ ઉઘે જોડ છું અને વિચાર છું કે કદાચ તું આ જુડનોં હશે. તારા હાથ તારી તરફ લખાવું છું અને ઉગ્વાની ચેષ્ટા કરું છું, પરંતુ અવાકજ રહી જાઉં છું અને ધારું છું કે ત્યાં પણ તું ક્યાં !

રંગીનતબીયત યુગ્મયુક્તે એટલો પણ અવકાશ નથી કે તારું રહેઠાણ બતાવે, બતાવ બતાવ, અગર તું સંભાષમાં હો તો હું યુગ્મયુક્ત બની શોધ કરું.

વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસે છે. જલ્દીએ લાલ લીલ પરિધાન ધારણ કર્યો છે. હું સમજું છું કે એ તો તારી પધરામણીની તૈયારીઓ થઈ રહી છે, હું તારા સંકાર અર્થે પુષ્પમાળા લઈ તારી માર્ગપ્રતીક્ષા કરું છું કે કદાચ તું હમણું પધારશે, પરંતુ આહ ! તું તો ક્યાં !

રાત્રે જ્યારે હું મૃદુગધા ઉપર લોટું છું ત્યારે જાંસીના મધુર નાદ મને મસ્ત બનાવી દે છે. ત્યારે હું ખ્યાલ કરું છું કે કદાચ તું તારા ચિરમરણીય સ્મિતનો બાથ એ જાંસી દ્વારા પ્રગટ કરે છે. હું તને જોવા ઉઠું છું. પણ અરે ! તું ક્યાં ?

કાળી રાત્રીનું ઘોર અંધારું, કામ બેચેન કિશોરીના કંઈકકંઈક માફક પ્રથરાવેલું છે. મુઠિમાં સાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું છે. એકાએક તારા શોચન આકાશ અમ બેચાય છે, તે અદ્ભુતકર કરે છે. તારલાઓ વારંવાર ઝમકી તેને અતુભેદન આપે છે. હું માતુ છું કે કદાચ તું ત્યાં પણ હોય આહ ! તું ક્યાં ?

તારા આનુરં નયનો હંમેશાં દારપરજ મોંડી રહે છે. તારાં દર્શનની આશામાં આમતેમ અમરિમઓ ફેંકે છું કે કદાચ તું અહિં આવશે પરંતુ તારો તો પતોજ મળતો નથી કે ક્યાં ?

આનં, આનં, ઓ હૃદયદેવી, આવ. આવ તારા પ્રયુક્ત પ્રવનની એક સ્મિનરેખા જોતો હું પરમ આકર્ષી છું. તારા રમ્ય હોડો જોના મીઠા હાસ્યનો હું ઉપાસક છું, તે એકવાર બતાવ, કેહું તે જોઈ લઉં ને તારા જીવનની પ્રત્યેક રસ ઉર્મી તે ઉપર નોંધાવર કરું.

માણી.

સેવક: સેવકપર કૃપા કરો, મ્હારાં રાણી !

રાણી: મ'ંડળ સપથું વિમર્જનૈ થયું છે, અને મ્હારા બધા સેવકોએ જતા રવા છે, આરો મોડા તે તું શા માટે આવ્યો ?

સેવક: જ્યારે ત્હમારે ખીજઓને ખપ નથી હોતો ત્હારે મ્હારો સમય આવે છે. આપના છેડા મેવક માટે કાંઈ કરવાનું બાકી હોય તે પૂછવા હું આવ્યો છું.

રાણી: આ તો બહુ-૪ મેકું થઈ ગયું છે; અત્યારે તે શું કામ હોય ?

સેવક: આપની ફૂલવાડીનો મ્હને માળી બનાવો.

રાણી: કેવી મૂર્ખાઈ !

સેવક: મ્હારું ખીજું બધું કામ હું તપ્પ હાથ.

મ્હારાં હથિયાર હું તપ્પ હાથ જમીન પર મુકી દેઉં છું. મ્હને દૂર દેશના દરબારોમાં મોકલના ના; નવા પ્રદેશો જાવવાનું મેં મ્હને દરખાવતા ના. મ્હને તો આપની ફૂલવાડીનો માળી બનાવવો.

રાણી. તુ શાં શાં કામ કરીશ ?

સેવક: આપની દુરસદના વખતમાં આપની સેવા.

પ્રભાતે આપ જ્યાં દૂરો છે, અને જ્યાં આપના પ્રત્યેક પગમાં નીચે ચગદાખંતે ધન્ય મૃત્યુ પામવાને અનુરુપ્યો આપનો ચરણરૂપણ કરનાં હોય છે. તે હરિયાળો માર્ગ હું તાજે રાખીશ, જેનાં પાંદડામાં થઈને સ્ત્રીસહાજનો ચન્દ્ર આપની ચુંદડીના છેડાને ચૂમવા મથતો હશે તે સરવશું વૃક્ષની ડાળીઓને હીંચકે હું આપને ઝૂંટાવીશ.

આપની કાચા નજીક જળના ટીપકમાં હું સુગંધી તેલ પૂરીશ અને આપના પદાસનપર સુખ્ય અને કેસર વડે ચિત્રચિત્ર સુગંધનો આલેખીશ.

રાણી: અને બહવામાં તું શું લાઈશ ?

સેવક: કમળજી સા નાજુક આપના હાથ ધરી રાખીને આપના કાંઠા પર મને પુસમાળ પહેરાવવા દેજો, આપનાં ચરણરૂપણ અશોક પાંડીના લાલ રંગ વડે રંગવા દેજો; અને ત્યાં કઢાવ લુગનાં રંગરૂપ રહી ગયાં હોય તો એ સુગંધી લેવા દેજો.

રાણી: ત્હરી વિનંતિ ટીકારવામાં આવે છે, મ્હારા સેવક: મ્હારી ફૂલવાડીનો હું માળી થજો

બચુસાઈ રાવ

(ગુલિયાનુતા 'ગાંડનર' માંથી)

પણ અરે ! હિન્દ ત્યાં ક્યાં છે ?

૧. મંગલુલાલ જમનારામ દવે.

દેવાધિ દેવ ! વિશ્વનાં મધ્યે રાષ્ટ્રોપર તારો ભવ્ય આદેશ સત્વર પ્રસરીયો છે. તેની કીર્તિમતી જગત્સા સારી. ૫ તેમની ભૂમિ ઉઝા પ્રદારાને સંછવત્થી ભરછક ભરી રહી છે: અને સ્થળ સ્થળનાં લોક તારા દિવ્યામનની આસપાસ અનેસં દર્પ હિસાહ ને પ્રતિમા સારતા વિલસી રહ્યા છે. સુનિર્મિત ઉજમાળો દિવસ પ્રકટયો છે.

—પણ, અરે ! હિન્દ ત્યાં ક્યાં છે ? વિશ્વનાં રાષ્ટ્રોમાં હજુય હિન્દ મંદતાજ દાખવે છે શું ? હજુ ૫ તે શુભ જ રહે છે શું ? ધર્મધુરિ એને ૫ ધરવા દે પ્રભો ! સર્વ રાષ્ટ્રો સમેત એને ૫ તારા આદેશને વણવતી બની પ્રવાણ આદરવા દે, દેવ ! પ્રેમત્ર પ્રમુતાભર્મી તારો વિજય-સન્દેશ એને ૫ કર્તવ્યમાં નિયોજ રહો, પ્રજુદ યોગેશ્વર !

૨

હુઃખની અવતા આદરી અન્ય પ્રજાઓએ પણ મૃત્યુની ઝાડી વટાવી માયાવી બધને વિશીલ્ય ક્યાં છે: અને ઉપનિષદમાં ગવાયેલ મંત્રણા “ મૃત્યુમ્ તીર્ત્વો અમૃતમનુજે. ” સર્વથા સિદ્ધ કરી આપીએ.

સુનિર્મિત એ ઉજમાળો દિવસ પ્રકટયો છે.
—પણ, અરે ! હિન્દ ત્યાં ક્યાં છે ?

તેના અનિવશ, નિશ્ચાહી, હિંસા કરે હજુ ૫. આલસ્ય અને દુષ્કીર્તિ જ દાખવે છે. હનનવિદ્વેષાં, આનંદવિદ્વેષાં તેનાં રાગિને, દિવસે હજુ ૫ નિઃસત્વતાજ દાખવે છે. તારા હનન કચ્છાસની પરિમલિત પ્રેરણા તેને ૫ પા, એ પ્રજુદ યોગેશ્વર !

૩

નવયુગની મંગળ ઉઝા ઉગી છે. દિશ દિશના આત્રાશુઓથી તારા મંદિર સોગમવલ સોહે છે. સુનિર્મિત ઉજમાળો દિવસ પ્રકટયો છે.

—પણ, અરે ! હિન્દ ત્યાં ક્યાં છે ?

પદમ્યૂત હજુ ૫ એ અવગાનતા સહે છે. સ્થાનભ્રષ્ટ હજુ ૫ એ ધૂળથી ૫ વધુ નિર્માલ્યતા અનુભવે છે. દુષ્કીર્તિનો તેનો આ દાવાનલ દેવ ! હોધવ દવાં, વા સમાવ તેને તારા કાળ સ્વરૂપમાં. બહાન-ગદની તારી માંનવદંજમાં પુનઃ તેને ૫ નિઃ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા દે, એ પ્રજુદ યોગેશ્વર !

તારા રથચક્રના ધ્વનિગત્યાં રાજમાર્ગો પર માનવીની મેદની જામી છે. ગ્રહોપગ્રહ સમ દિવ્ય પ્રવાસીનાં સંગીત આકાશપટે સચ્ચોલ ઉમરી રહ્યાં છે.

સુનિર્મિત ઉત્તમાણો દિવસ પ્રકટયો છે, -પણ, અરે ! હિન્દ ત્યાં ક્યાં છે ?

યુગયુગનાં જર્જરિભૂત તેનાં ગૃહદ્વાર બંધ છે. આશામિલાપ તેના મદ છે, હૈયું તેનું નિઃશ્વસ ને શાન્ત છે પાકવ, ઓ દેવ ' પાકવ તેના મૂઝ બાળકોને તારી ધ્વનિપ્રસાદી, ને ગ્રેર મા-અમૃતમીઠી ચેતના કે જાગે ને જીવે, ઓ પ્રપુષ્પ થોગેશ્વર !

જગતના થોડોએ તારા સામર્થ્યને પારખ્યું છેજ. ઉરપ્રાણમાં તેની શક્તિમૂર્તી ઉર્મિ તેમણે ઝીંક છે ને ભય છતી-અભય વરી-પામ્યા છે તેઓ જીવનની પરિપૂર્ણતા

સુનિર્મિત ઉત્તમાણો દિવસ પ્રકટયો છે, -પણ અરે, હિન્દ ત્યાં ક્યાં છે ?

" મશયાત્મા પાણ્ડ્યતિતું પ્રભોધન ગુંજ. તેમને કર્ણોપકર્ણ નિરાશાનાં વાદળ વિખેર, તેમનાં, ને ભંજકર નિજ અધારબામાથી મુક્ત કરી મૂક તેને પ્રોત્તમ પ્રમાણના-પ્રહર્યના મહાપુરમાં, ઓ પ્રપુષ્પ થોગેશ્વર !

પુનર્વિધાન-પ્રશ્નાવલિ.

અત્રે (૫ ૧૬૭) પ્રકટ કરેલા પ્રશ્નો તરફ વાચકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. પૃથ્વીના આજ મુખીના હિતહાનિમા હાલનો સમય કેટલો કષ્ટમય અને ચિન્તાજનક છે તે કોઈથી ગેનપણ નથી. આવી સ્થિતિને અંગે ઉપજતા વિચારો તેના અંજ કારણો અને ઉપાયો એકત્રિત કરવાના અમખ્ય પ્રયાસોને હેતુ ગણિ દેશોમા લેખરૂપે કે અન્યરૂપે પ્રસિદ્ધ થતા આપણે છેલ્લાં પાંચેક વર્ષથી તેના આવ્યા છીએ ગુજરાતના જગદ્વિત ચિન્મયે પણ આ કિશામા કાંઈક પટ્ટિ કરે તે ગૃહસ્થીય છે એ અમારા અભિપ્રાય સુઘે વાચકો મંગત થશે એવી આશા છે. તેા, આશ્ચર્ય, સુશિક્ષિતો અને આમાન્ય અને પેનપોતાના વિશિષ્ટ દૃષ્ટિબિન્દુથી આ પ્રશ્નોના મહિષત કે વિવેચનાત્મક અનુસરો " ચેતન "માં પ્રકટ કરવા મોકલે એવી તેમને અમારી નમ નિવંતી છે.

પુનર્વિધાન-પ્રશ્નાવલિ

(૧)

દેવી નદિ તો માનુષ સંપૂર્ણતા પણ આ પૃથ્વી પર શક્ય છે એમ તમે માને છો ?

જનસંસ્કૃતિની અસ્પષ્ટિત પ્રગતિ તમને સંબંધિત લાગે છે ? તેની પ્રગતિ સંબંધિત છે એમ લાગતું હોય તો તમે તે માન્યતા ક્યે માર્ગે પ્રાપ્ત કરી શક્યા-કેવળ શ્રદ્ધામળથી કે વિચાર દૃષ્ટિએ ફરેલા ઇતિહાસના વાચનથી અને જનસ્વભાવના અવલોકનથી ?

કેટલાકે માનવીનાં ભૌતિક મુખોની પરિપૂર્ણતામાં જ પ્રગતિની પરાકાષ્ઠા માને છે; તમને એ મત કેટલે અંશે આજ લાગે છે ? મનુષ્યની પાર્થિવ સંપૂર્ણતામાં વિજ્ઞાને સુવ્રભાવનાવેલાં દન્દ્રિય મુખનાં સાધનો ઉપરાંત બીજી કયા વસ્તુઓ તમે આવશ્યક માને છો ?

તેવી સર્વદેશી પૂર્ણતા જનસંસ્કૃતિ માત્ર સંસ્કૃત વર્ગે પ્રાપ્ત કરી શકશે કે હાલ જેને પ્રાપ્ત મણીએ છીએ તે વર્ગે માટે પણ તે રિયલિ આગળ જતાં શક્ય નીવડશે ? આજ મુખીને ઇતિહાસ આ સંગ્રહમાં નિરાશજનક લાગે તો આત્માની અણખીલી કે અશ્વખીલી કલાઓને વિકસાવવાથી બાવિ ઇતિહાસ આશ્ચર્ય યદ્ય શકે કે નહિ ?

(૨)

પૃથ્વીપરથી યુદ્ધભાવના નિર્મૂળ યદ્ય શક્ય છે નહિ ? “લીગ ઓફ નેશન્સ” પ્રે. હાર્ડિંગની “એલાયન્સ ઓફ નેશન્સ” અને વોશીંગ્ટનની આગામી “ડિસ્ટ્રીબ્યુટેડ કોન્ફરન્સ” જેવી સંસ્થાઓ તે કાર્ય કેટલે અંશે સાધી શકશે ?

“લીગ ઓફ નેશન્સ”માં જુદા જુદા દેશોની સરકારના મોક્ષેષ્ણા પ્રતિનિધિઓ, જાપ તે પૂરતું છે કે, પ્રગ્નઓએ પોતાં મુદ્દા પ્રતિનિધિઓ વધારે સારું કાર્ય કરી શકે ?

તે મંડળમાં જગતના સન્તો અને ચિન્તકની હાજરી તમને અવશ્યક અને અસરકારક લાગે છે? સૈનિક, રાજપુરુષો અને અર્થશાસ્ત્રીઓ સાથે મળીને તેઓ પુનર્વિધાનની સફળ યોજનાઓ પરી શકશે કે પોતાના નિરાશા મંદજ્વાર ?

આવું જુદું મંડળ સ્થપાય તો જેણે કદ દિશામાં કાર્ય કર્યું હોય? અસુક કાયદાઓ પસાર કરાવવાથી તેમનાં હેતુનિદિ મશે કે અન્ય કામ સાધવા દારા ?

(૩)

જુદો કદાચ સ્થૂન ભૂમિકા પરથી નષ્ટ કરી શકાય તો તેની અંદજ સારવા માટે, વિશ્વિયમ અને જોને “ગારલ છકવીનેન્ટ ઓફ વોર” કહ્યો છે તેના રાજકારી લેખમાં વિકાસ કરવો તે શક્યોય લાગે છે ?

વિશ્વવ્યાપી શાન્તિ પ્રસરતાં જીવનમાંથી રસ નષ્ટ થશે એમ કહેવાય છે તે સાચું છે ? જોને સ્તંભય રાખવા માટે શું શારીરિક કસ્ટો આવશ્યક છે ?

* ઉત્તર મોક્ષકાર વ્યક્તિ પોતાની ક્ષમિ કે શક્તિ અનુસાર પ્રયત્નો થુરીને તેના ઉત્તર ભક્તી શક્ય; તેમજ, પ્રયેક પ્રયત્નો નિરાશા ઉત્તર આપવાનું ન શકે તો, વિભાગવાર હિતરેને ખર્ચે મૂકી શકાય. સને ૧૯૨૨ના ઓપીસની છેલ્લી તારીખ સુધી ઉત્તરેનો સ્વીકાર થશે; આપવા પોતાં હિતરે કમેકમે “મેલન”માં પ્રકટ થશે.

—અધિ.

ભૂતકાળનાં યુધ્ધોથી જનતાને ડર! હા લાભ પણ થયા છે એવો એક મત પ્રચલિત છે તે તમને ખરો લાગે છે? અને આધુનિક વિજ્ઞાને ઉપજાવેલી સંહારક શક્તિઓને ધ્યાનમાં લેતાં ભવિષ્ય માટે તેની અસર: પણ લાભકારીમુદ્દ સંસ્થાને આહુ રાખવાનું યોગ્ય લાગે છે?

યુદ્ધરહિત શાન્તિ અને માનવીની સંપૂર્ણતા આવતા બે તથા શતક સુધી અલ્પકાલ લાગે તો એથી દુરના. ભવિષ્ય માટે પણ અશક્ય છે કે કેમ? આ વિષયના એક વિચારકે તે સમયની ઇ. સ. ૩૦૦૦નો કલ્પો છે તે કલ્પના સંબંધી તમારો શો મત?

પ્રભનો યુદ્ધપ્રેમ કે શાન્તિપ્રેમ સામાજીકમાંથીજ ઘટાય છે એ કથન તમને માન્ય છે? હોય, તો, તે સંજ્ઞાઓ કયા પ્રકારની દાર્શનિકતાથી સ્પર્ધા કરે? સંસારના યુનિવર્સિટીના સામાન્ય વિચારણાની દૃષ્ટિથી પણ હાલની શિશુમુખાઓમાં દરવાના મુખ્ય દેશરો કયા છે?

(૪)

પૂર્વદેશી અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના બાવિ સંબંધ વિશે તમે શું ધારો છો? તે બંનેનો સમન્વય કહે છે કે પ્રત્યેક પોતાની ભિન્નતાને ઓળે આવડું તે જ વધારે સાફ છે? જો સમન્વય ઇષ્ટ અને સાધ્ય લાગે તો તેની સિધ્ધિ માટે કેવા માર્ગો યોજવા જોઈએ? તે સંબંધમાં વ્યક્તિઓ શું કરી શકે અને સંસ્થાઓ શું કરી શકે?

પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને "સુપ્રીરિયર સિવિલિઝેશન" માનવામાં આવે છે તે તમને ખરું લાગે છે? એશિયાની-અને ઘોડે બંધે આફ્રિકાની-પ્રજાઓમાં આવેલી નવીન જાગૃતિ આ માન્યતાને ખોટી પાડવામાં કેટલે અંગે અને કેવી રીતે સદાવશ્ય થઈ શકશે?

દેશભિન્નતાની એક ભાવના કયી? સર્વદેશહિતને ખાતર વ્યવસ્થિતનો ભોગ કેટલે અંશે સ્પૃહણીય અને આવશ્યક છે? રાષ્ટ્રોની પરસ્પર સ્પર્ધાને રોકતી યોગ્ય દિશામાં વાળવાનો ઉત્તમ માર્ગ કયો?

(૫)

આજની સાર્વત્રિક અશાન્તિનાં મુખ કુવરકૃત માનવ સ્વભાવમાં જ છે કે કથરની વિરોધ પડીને માનવીએ આદરેલી અસંખ્ય અવગણનોમાં છે?

યંત્રોની અતિશય પૂજાથી આધુનિક માનવીનું સમસ્ત હૃદય તમને યંત્રવત થઈ ગયેલું લાગે છે કે નહિ? એ સિધ્ધિ મુદારવાના ઉપાયો શા?

ગયા શતકના "ઐતોગીક વિપ્લવ" તરફથી જન્મતને ધનવાદ-"કેપીટલિઝમ"-અને સામાજિક-વાદ-"એમ્પીરિકલિઝમ"-ના વાગ્દો મળ્યો છે. તે બંને આજની અશાન્તિનાં મુખ્ય કારણો તરીકે મણાય છે; તો, યુગ સાંતિ પ્રસારવાને તે સંપ્રદાયોને નિર્મૂળ કરવાની જરૂર છે કે તેમાં ધરતા દેશરો કરવાથી સારાં રૂબ આવવાની ખાશા રહે છે?

તેવા દેશરો યોગ્ય જણાય તો તેની દુકે રૂપરેખા આપશે? કામદાર વર્ગને અને પરાધીન પ્રજાઓને પોતાપોતાના ક્ષેત્રોમાં લોહસાક્ષતમય સ્વરાજ્યમાં આપવાથી ધનવાદની અને સામાજિક વાદની અતિશયિતા સારે અંશે ઝોલી થશે કે નહિ?

આજે જન્મતને સર્વવ્યાપી નિપત્તિમાં દુભેલું જોઈને એક માન્યતા એવી જણાય છે કે પ્રજાઓના તાપરો અને અચ્છી દાર્શનિકો અવ્યક્તિતમાન અને અયોગ્યતાવાળા છે; આ

માન્યતા વિશે શું કારણ છે? સુવર્ણિત પુનર્વિધાન માટે નેતૃત્વ કેમાં નર, નારીઓના હાથમાં હોયું જોઈએ? નવી રચનાનું કામ યુધ્ધમાં તેનાં શુદ્ધિમાન નેતાઓમાંથી થઈ શકશે કે સામાન્ય મોકળાઈની સંક્રિય સંઘાયતા પણ જરૂરી છે?

(૬)

ભારતવર્ષ પુરાતન કોળથી જગતનો સર્વશ્રેષ્ઠ દેશ મનાયો છે અને સામાન્ય રીતે આજે પણ મનાય છે; આ માન્યતા કેટલે અંશે તમને વાસ્તવિક લાગે છે? તે શ્રેણીમાં સર્વવિધયક છે કે માત્ર અસુકવિધયક?

આપણો દેશ બધિષ્ઠની માનવસંસ્કૃતિ પર કેવી અને કેટલી અસર કરી શકશે? આપણી હાલની સ્થિતિમાંજ તે કાર્ય થી શકે તેમ છે કે કેટલીક વધુ નિશ્ચિઓની જરૂર પડશે?

પૂર્વજોએ આપેલ ગૌરવશાળી વારસાને આપણે ખીજા દેશોના લાભ માટે પ્રસારવાની સંકુલ સરસ રીતે કવી? આજ સુધીમાં આપણે તેના પ્રસારની દિશામાં કેટલી પ્રગતિ કરી છે?

આજે ભારતભરમાં ચાલી રહેલ આત્મન-શનની ચિરંતયાથી અસર પ્રગટાવેલ પર કેવી અને કેટલી થશે?

(૭)

હિન્દુ મતસારના પુનર્વિધાન માટે તમે કયા તારકાચિત્ત, અસરકારક અને વ્યવહાર માટે શ્રમણો છો? આજનું રાષ્ટ્રીય સંચલન આ સંબંધમાં કેવી અને કેટલી સાદાચાંખાપી શકશે?

અચુક મતાલુસાર, સુધારકોએ જાણે અમળ્યો ફરિશ્તો સાથે આગ્રહા જમાનામાં સાંભા-ગિત અસાદકાર કર્યો છે, અને તે હાલ ચાલુ છે; તે વલણ રહેવા દેવાનું કોંઈ લાગે છે કે નહિ? સુધારકો સિધ્ધિલતા ધારણ કરે તો તેમનો આદર્શ ગ્રંથો પડવા સંભવ છે?

સંસ્કૃત વર્ગના સુધારકોને સંપ્રાર સુધારાની હદાર અને વિસ્તૃત યોજના તૈયાર કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે કે નહિ? તેવી યોજના કાંઈ તો તેનો અમલ કરવાનું હાલનાં સંજોગો દેટલે અંશે અને ક્યે માટે ગ્રંથ છે?

સૌતિસંસ્થાઓ કોઈ પણ રીતે આ યુગને અગુરુ પધ શકશે કે તેને રક્ષે, રક્ષે પણ ખોગાળવી એ જ કષ્ટ છે? તેની રક્ષા કે અરક્ષતાના નવાવને તમે માત્ર સમજાની દૃષ્ટિએ જુઓ છો કે નિર્ણયની દૃષ્ટિએ પણ જુઓ છો?

વર્ષ તરીકે વૃધ્ધોના પુરના નયેના હાલના જનને લીધે ધણી-ધાર સ્થિતિ ક્ષોડી ચાલે છે તે નિવારવાનો શો ઉપાય? કુટુંબવ્રતા પ્રત્યેના પેલાના પ્રેમને લીધે જ શું યુવકો વૃધ્ધોથી વિરુદ્ધ પડે છે? આ અને વર્ગો વચ્ચે સાચો, સહન અને ચિરંતય સહકાર થવા માટે કેવાં પગલાં લેવાનાં જોઈએ?

લગ્ન, બાળવિવાહ, નાનવરુ હત્યાદિ ગદ્યત્વના પ્રજા વિશે સુચારુને વૃધ્ધો સાથે લીધે મનને કાંઈ છે તેવે વખતે સરવાળી અને દક્ષિણથી યુવાનોએ અનુચિતવર કે નર પડે તો "પ્રોત્ક્રીય" નેવા કોઈક માર્ગ સત્તાયદ આદરની પોતાનું લક્ષ્ય સાધવું જોઈએ કે નહિ? તે માર્ગ મહાશ્વ કરવા માટે ખાસ પ્રત્યેક કથાય અને તે સતત, સક્રિય પ્રવૃત્તિ આરંભે તો તેને કેટલી રક્ષા અને?

(૮)

અસ્તવ્યસ્ત જગતના નવવિધાન કાળે આગલા યુગોની માફક ટુંક વખતમાં અવતારધારી મહાસમર્થ પુરૂષ પધારનાર છે એ મત તમને માન્ય છે ? જો હોય, તો આજ સુધીના જગદ્-યુગ્યોના જેવું જ કાર્ય તે કરશે કે જુદા પ્રકારનું ? બીજી રીત કહેતાં તેનો જીવન્તે પ્રભાવ માનવજાતિના હૃદયમાંથી રખત જતાં ધસાવા સાગરો કે નિત્યસ્થાયી ઘટને સમગ્ર જગતના આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષના અચળ પગથીઆ રૂપ બનશે ?

+ + +

જગતના નાસીવળીની ઉન્નતિ માટે ખગ અને સર્વવ્યાપી માર્ગો કયા ? કેળવણી લઈને બહાર જીવનમાં કાર્ય કરવું એ તેમને માટે ઐહિક મુદિતનો સવેત્તમ માર્ગ છે કે અનેક સારા માર્ગોમાંનો એક છે ? તે વર્ગની આજની પંચશતા અને મળાતી લધુના કંદરો ફરેલી સ્વભાવ રચનામાં અને લક્ષણોની બિન્નતા તથા વિશિષ્ટતામાં છે કે સર્વાંશે કૃત્રિમ અને નિવારી શકાય તેવી છે ? સ્ત્રીઓને રાજકીય ક્ષેત્રમાં મનાધિકાર અને નાગરિકત્વના હક્કો મળવાથી તેમની આજની સ્થિતિમાં કેટલો સુધારો થશે ?

+ + +

આહિત્ય, કલા, શિક્ષણ, વિજ્ઞાન, એ સર્વને પુનર્વિધાનના કાર્યમાં કયું સ્થાન પડે છે ? તેમનું નિષ્કામ સેવન હાલના બહુવ્યાપી જડવાદને ઓછો કરીને જનસમાજને શુદ્ધતર જીવન ગાળતાં શીખવી શકે એ દેખીતું છે, પરંતુ સદુધી વધુ જડવાદી લોકોના-રીઠા થઈ ગયેલ વેપારીઓ, રાજદારીઓ અને કેવળ દુનિઆદારીના અન્ય પૂજારીઓના-અંતરમાં એ બક્ષિષ્ઠ, શુદ્ધિપ્રેરક બોલે શી રીતે શેષમાં ?

ઐક્યશક્તિ.

(લેખક:-અંબાલાલ નૃસિંહલાલ શાહ.)

સદળ સંસાર આ ચક્રપટ ધૂમી રહ્યો છે. પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના વાસ્તવિક રૂપમાં આત્મીય મુખ્ય બલ યાને શક્તિથીજ સ્થિત રહે છે. સૂર્યાદિ મહા મહા ગ્રહો, ઉપગ્રહો જે નિરાધાર ગગન મણ્ડલમાં જમણ કરતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે પણ ઐક્યશક્તિથી, - જેને આકર્ષણ શક્તિ કહેવામાં આવે છે તેનાથી- વિદ્યમાન છે, અને એજ પોતાપોતાના નિયત રચાનથી બીજાકુલ જાણ થતા નથી. સ્વર્ણાદિ ધાતુઓમાં જે કંઠંજતા, દઢતા આદિનો સમાવેશ થાય છે તેનું કારણ પણ પરમાણુઓની આકર્ષણશક્તિ છે. આ પ્રમાણે ગુરુત્વશક્તિ વા સ્થિતિસ્થાપકશક્તિ ઇત્યાદિ અનેક શક્તિ છે. જેના વડે આ ચતુર જગતકર્તાએ સૃષ્ટિનું નિર્માણ કર્યું છે. આ-આકર્ષણ વા ગુરુત્વ અને સ્થિતિસ્થાપકશક્તિને સામાજિક સારીરિક અને આત્મિકજગત કહી શકાય છે. જે પ્રમાણે સૂર્યાદિ ચંદ્ર તત્ત્વપદાર્થ-આકર્ષણશક્તિ વિના રહી શકના નથી, તદ્વત મનુષ્યસમાજ પારસ્પરિક ઐક્ય મહામળા વિના ગિર વધી નહીં નહીં.

કૃષિકાર, શિલ્પકાર, વ્યાપારી, સગર્ભાઓ સર્વ એક પ્રીતિનું લાભ : પોતાં છે. અને એમની આવશ્યકતાઓને પૂરી કરી કરે છે. જો ખેડૂત અન્ન ન ઉત્પન્ન કરે, જો લુહાર હથોળ બનાવે, જો વ્યાપારી એક દેશથી બીજા દેશ તેને આવશ્યકીય સામ્રાન ન પહોંચાડે, જો સગર્ભાઓ એમનું સંરક્ષણ ન કરે, તો મનુષ્યસમુદાયનું કાર્ય એક પ્રીતિની સહાયતા વિના કદાપિ સંચાલિત થઈ શકે નહિ. એકચક્રિતની માત્રા છવમાત્રમાં નેટલી અધિક, ચરો નેટલી અધિક ઉન્નતિ મુખસંપદ પ્રાપ્ત કરશે. વર્તમાન કાળમાં જે જાતિ ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી રહી છે ત્યાં કરી ચૂકી છે તેનું પ્રધાન કારણ અને સાધન એકચક્રિતની ઉપાસના છે. જાપાનનો વિજય પણ કેવળ જો દેસના આત્મવિસર્જન કરનાર દેશહિતેષા ધીરપુરોષોની સાચી દેશભક્તિના રક્ષને લીધે જ છે. આને રોહ, પ્રેમ, એકચ વા આદર્શનું શક્તિ કહે છે. શોક સારે મહેતું પડે છે કે ભારતમાં આ શક્તિનો અભાવ છે. પ્રાયઃ પ્રત્યેક વ્યક્તિને મુશ્કાળમાં અતિમુશ્ક, રોહશૂન્ય કર્યો છે. પોતાના કાર્ય પર સદા દષ્ટિ રહે છે. મો તેમ થાઓ, કોઈ રસાતલ કિતરી જાઓ; અમારે એમાં કંઈ નથી. 'પારસ્પરિક સહાનુભૂતિ' ને અમે ઝોળખતાજ નથી : આપણા ખાનપાનનો વ્યવહાર આ પ્રકારનો થઈ રહ્યો છે કે નેથી રોહ અને એકચનો સંરક્ષા અભાવને દરમ્યાન થાય છે-લોપ થયો છે. કેટલા શોકની વાત છે કે પશુપક્ષી અર્થાત વાનર તથા કાગડા ઇલાદિ પોતાને જાતને સહાનુભૂતિ આપે છે; પરંતુ આપણે મનુષ્ય, સર્વશેષ હોવાનો દમ બરનાર-દાવો કરનારા, સંરક્ષા એનાથી વંચિતજ છીએ. હું આ વાતને સંક્ષેપમાં બેતાવી નિવેદન કઈ છું કે આપ ભારતમાં સચા રોહ અને એકતા વિના સંસારમાં કદાપિ મુખ, સંપત્તિ, માન, પ્રતિષ્ઠા કંઈ પણ નહિ મેળવી શકો. જદુ સમય વીતી ગયેલ હવે ઉઠો અને આંખ ઉઘાડી વુઝો કે જગતનો પ્રવાહ કઈ દિશામાં વહી રહ્યો છે. આપને એનું ધ્યાન રાખવું પડશે અને સર્વેએ એનું અનુકરણ કરવું ન જણામ તો દેશભક્તાનુભાર પણ ચાલી અભીષ્ટ સિદ્ધિ સાધવી પડશે.

દ્વિતીય, શુરત્વ વા શારીરિક શક્તિ. શારીરિકશક્તિ ક્ષીણ હોવાનું કારણ અહ્યચર્યાશ્રમનું પૂર્ણ ગ્રીતે પાલન નહિ કરવાથી જન્મેલું છે. અહ્યચર્યાશ્રમનો પણ સંધારશક્તિમતિ ઉઠેલ દરવામાં કંઈ દસર રાખવામાં આવી નથી. ભારતવર્ષમાં જાળજન તો છવમાત્રા જેવી રહ્યું છે. ભલે ને પછી જાણક કે જાણિકા "લગ્ન ચું છે" એનો અર્થ થે ન સમજે. કિંતુ આડ કે દુઃખ વાળી અંદર તેમનાં લગ્ન ચંપાંજ દુસ્ત સમજાઈ રહ્યું છે.

પ્રથમાવસ્થામાં જે દિનિઓ અને શારીરિક શક્તિ શક્તિગત થતાં હોય તેને અહ્યચર્યાશ્રમના અધિક મગજવાત વા પુણ્ય કરવાનો પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મ હતો-માનો કે પહેલાં સંસાર અને પરમાર્થના કઠિન કાર્યક્ષેત્રમાં અવતીર્ણ થાય તેનીજ સાથે શરીર અને આત્મા જન્મેને વીર તથા વિરૂપ-શક્તિવા સુપુટ જનાવવાનું આવશ્યક મનાતું હતું-પરંતુ વર્તમાન યુગમાં તો દુઃસ્વર્ણનું જાણક થાય તે પૂર્વે તો અહ્યચર્યાશ્રમનું ચક્ર જન્ય છે.

આ પ્રમાણે અહ્યચર્યાશ્રમના નાશ ચવાથી શરીરની દાનિદીપ્તિ અને શક્તિએ પ્રરથાન કરી લીધું છે. કંટમાઢ, ધીરતા, ધીરતા, ક્ષમા, દયા, શાન્તિ ઇલાદિ સંરક્ષણ અને સદાવા પસ ચોર્યા ગયાં છે. "જન્મે મલ્લે નેવ પવે ન પુણ્યમ્"

જે અહમચર્યાના પ્રતાપથી હનુમાનજી અસીમ સમુદ્ર ઓળંગવાને માટે સંમર્થ થયા,—જે અહમચર્યાના બલથી શ્રી ગ્યાની સંકરાચાર્યજીએ એકલે હાથે જાગતવાર્તામાં ગૌરવધર્મ સાથે ખાસ બીડી,—જે અહમચર્યાના બલથી ભીષ્મપિતામહજી વરસાપાપર સૂતા સૂતા પશુ દાનધર્મને ઉપદેશ કર્યા કરતા હતા—જે અહમચર્યાના બલથી શ્રીસ્વામી હયાનન્દ સરસ્વતીએ વેદોત્તેજ્યુનરૂપધાર કર્યો એજ અહમચર્યાધર્મને આપણે ખોટી તોડી નાંખ્યો છે. હવે શરીયી કાલનિષ્ક્રવની કલ્પિત બાધાઓથી આપણી રક્ષા કેમ થઈ શકશે? શીતોપ્યુ સહિષ્ણુતા ન રહેવાથી અનેક પ્રકારના રોગોથી આક્રાંત બની અકાલ મૃત્યુના આપણે ગ્રામ યમ્મને છીએ. આ વર્તમાન મુગની સર્વ આપત્તિઓનું મૂળ અહમચર્યાધર્મ ન હોવાને લીધેજ છે. એટલા માટે શીખતાથી એ વૈદિક પ્રયાગ પ્રચારથી આપણે કેટિગદ્ધ થવાની જરૂર છે.

પ્રભુનો સહચાર.

અનુવાદક: વિવિત્ત.

“એક જાડ ઉપર મુન્દર પીઠવાળાં બે પક્ષીઓ રહે છે; તેમાંનું એક પક્ષી એક અતિ સ્વાદીષ્ટ ફલ ખાઈ રહ્યું છે, અને બીજું પક્ષી તે ફલ ન ખાતું તેના સામે જોઈ રહ્યું છે.”

તે બે મુન્દર પક્ષીઓ તે પરમાત્મા અને છાત્રાત્મા. પરમાત્માના પ્રકાશમાં છાત્રાત્મા સુદૃઢને ફેલીપ્પમાન દેખાય છે. છાત્રાત્મા પરમાત્મા બંને એક જ પક્ષ ઉપર બેઠેલા છે એ દેહેવાનો અર્થ એટલો કે તે બંને એક જ શરીરમાં રહે છે. તે ફળેલાં બેગા જ રહે છે; કારણ કે પરમાત્માનો અને છાત્રાત્માનો મ ગંધ રસ અને રૂપનો છે અને તે બંને મિત્રો છે.

પરમાત્મા નોહનું દાન કરે છે અને સ્નેહથી છાત્રાત્માનું પોષણ કરે છે; અને છાત્રાત્મા પણ આ વિશાળ સત્સાર વચ્ચે રહી પરમાત્માને પ્રિય એવાં નોહનાં ફળો ક્યા ક્યાં છે તેની અગત્ય જુઝે છે. આથી જ તેઓ એક બીજાના સહચાર છે. એક પક્ષી કણનું આસ્વાદન કરે છે એટલે પ્રભુએ પોતાના દમિયાવ દિવથી છૂટે હાથે આપેલાં અનેક સુખોનો છાત્રાત્મા ઉપગોષ કરે છે. પરમાત્મા તે “જ ન જાના માત્ર તે જોઈજ રહે છે અને યાગદને તૃપ્ત થતું જોઈ ગાળાપને જોઈ આનંદ થાય છે તેનો અનુભવે છે.

આ પ્રમાણે છાત્રાત્માને પરમાત્મા સાથે આડ એકસમંધ છે. એક રજાને આપે છે તે બીજો તેને ખાય છે. હથરહત આટલું જવા દમથી છવ તેના આબારમાં નથી જાય છે; અને તે આનંદનો ઉપગોષ કરતાં પરમાત્માને અસંખ્ય પ્રશિષ્ટાન કરે છે. પ્રભુથી સંકલિત દેખાથી છાત્રાત્મા સર્વ અંગે નિર્ભય થઈ રહે છે.

મનુષ્યાત્માએટલો સ્વર્ગ છે તેનો વિચાર કરો ના; કારણકે પ્રભુના સિવાય બીજા કાલના નામાના રહેણું તેને ગમતું નથી. પ્રભુનું આતંત્ર્ય તે જાણે છે અને તેનો તથા તલગત્ય સુખોનો તે અનુભવ કરે છે. બો ક’છાત્રાત્મા અનેક ચાકરમાત્રો અને મંત્રોગોને આધીન મણીયા આપણી

પ્રશ્ન ૫૩ છે. છતાં પણ અગત્યનું કંઈ અને ખરું સ્વરૂપ તો સ્વતંત્રતાજ છે. સ્વતંત્રતાથી અજનો જ્ઞાનદ તે જીવાત્માનું સર્વોપરિ સુખ છે અને જીવન ઉપર આધાર રાખવો પડે તે તેને મન અગાધ હોય છે.

ત્યારે સર્વોપરિ જ્ઞાનદ પ્રશુથી કેવો સંકળાયેલો છે તેનો વિચાર કરો. જીવાત્માને જીવન દોષ નો ઉપર આધાર રાખવાની યતિન કરી નથી પણ ઉપર આધાર રાખ્યા વિનાય તો તેને એન જ પડતું નથી. કારણ કે જીવાત્માને ખરેખર જ્ઞાનદ તો પ્રશુનાં મિત્ર યદ્યપિ અનુચર યદ્યપિ તેની સાથે હરવા કરવામાં લાગે છે. વળી પ્રશુની કષ્ટાની સાથે પોતાની કષ્ટાને અનુચર કરવા માંજ તે મદત્તા સમજે છે.

આપણું ખરેખરું સ્વાતંત્ર્ય જીવનનાં અનેક પ્રદોષોથી અને આરાના વિદ્ય પાસમાંથી મુક્ત રહેવામાં જ સમાવેલું છે. પરંતુ આપું સ્વાતંત્ર્ય શોધવાની શી જરૂર છે?

જરૂર તો માન એકંદ્રીનું, કે દુનિયા પરનું આપણું સઘળું પારતંત્ર્ય છેડી આપણે આતંત્ર્ય શરૂ કરી માત્ર પ્રશુનોજ આશ્રય કરીએ, હમેશાં તેનાં ચરણોમાંજ લોટીએ, સેવાનાં નાનાં નાનાં દામો કરી ત્યાં ધરીએ અને તેની સહુ કષ્ટોએને અનુચર સર્વજ્ઞ જ્ઞાનદથી રહીએ જેને કીધે આપણે દુખો, મુશ્કેલીઓ અને આરાના પાશોથી મુક્ત થઈએ ખરાં; પરંતુ પ્રશુની સેવા કરવાને હકદાર ન થઈએ તેને આપણે ખરી સ્વતંત્રતા કદી સહીએ નહિ, અને એવી અપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની આપણને જરૂર પણ નથી, કારણ કે સ્વતંત્રતાનો ખરો જ્ઞાનદ તો પ્રશુના આશ્રય તથા રહેવામાં જ છે. સ્વતંત્રતાની ખરી ખૂબી તો પ્રશુની સેવા કરવામાંજ સમાયેલી છે. પ્રશુની સેવા કરવી, તેની પૂર્ણ કરવી અને તેને પ્રિય બાળતેને આચારમાં મુકી અનુભવવી એજ આત્માનો મોટામાં મોટો હક્ક છે.

પ્રશુ આપણો સ્વામી છે, આપણો નેતા છે, આપણો જીવનદાતા છે અને તેમાંથી મિત્ર અને તેની દર્શનિદોષથી જીવંત પણ વ્યર્થ છે. આવો પ્રશુ તે આપણો સહચર મિત્ર છે. તે આપણને સહાય છે અને આપણો તરફથી સામા સ્નેહની આશા રાખે છે. સ્નેહની બધીત દહન તે આપણને તેના બાણી આપણે છે. તે સ્નેહભરી મંત્રતાથી આપણી સંભાળ લે છે અને આપણને પોતાના બધીએથી આપણને અનેકાનેક આનંદમાં મગ્ન કરે છે. આપણને પણ જ્યારે આપણે તેનાં સ્નેહથી પ્રશુને આપણે છીએ ત્યારે સેવાય થાય છે. માટેજ જીવાત્મા અને પરમાત્મા એ મિત્રો છે.

પ્રશુના મુજારક હાથે આપણને મળતાં અને આપણી પરિમિત શ્રેણિથી અનુભવતાં સુખોની પણ જ્યારે સીમા નથી ત્યારે તેમના દિવ્ય સ્નેહમાં અને ઉદાપણમાં રહેલાં અનંત સુખોનો પાર કાણ પામી શકે? વળી એ દિવ્ય સ્નેહ ઉદાપણ અને જ્ઞાનદ દરેક કોણે કેવો વધે છે એ તે મનુષ્ય મદ્ય જાણે તો તે આભાર કેવું નથી જાય? તેની આભારની લાગણી તેના હૃદયમાં માથે પથે સી રીતે રહે? અને જ્યારે પ્રશુએ માત્ર આપણનેજ આપેલાં સુખો આનંદ અનંત છે તો ખરી તેને આપણી મનુષ્ય જાત ઉપર ખલેલાં સુખોને આપણે શરૂદોમાં કવી રીતે વહુતી સહીએ?

અરે, પ્રશુના સ્નેહની અને કૃપા ભરી સંભાળની વાત વિચારતાં આપણને આભારની એકથી બધી લાગણીઓ હૃદયમાં છે કે જીવંત મુગીજ રહે છે અને મન થંહુજ ગતી જાય છે. ત્યારે અમંજા જગતોનાં અમંજા પ્રાણીઓ ઉપર પ્રશુ જે દયા અને સ્નેહ વર્ણવી રેલા છે તે

માટેની ને પ્રાણીઓની આબારમરી લાગણીઓ તો આપણે કદી પણ શી રીતે સમજીએ.

આપણે પાપ અને પ્રમાદમાં મગયુવ જનેલા હોવાથી, જીવન આપણને નહવં ભાસે છે. અને તેમ છતાં પ્રભુ આપણા સદચર અને મિત્ર છે. અહા 'એ તે શાં અપમાન!' કે જે રાજાઓનો રાજા છે અને જે દેવોનો પણ દેવ છે, તે દેવળ આપણો પાતકજ નહિ, રક્ષકજ નહિ પણ સદચર મિત્ર છે. સામાન્ય લોકવ્યવહારમાં મેંજ આપણા કરતાં ઉચ્ચ સ્થિતિએ ચહેલા મનુષ્યને આપણો મિત્ર કહેતાં આપણે સંકેત આપણે છીએ છતાં આ મદતમા અને સર્વશક્તિમાન પિતાને મિત્ર કહી મનોધનાં અશુભની માફક આપણને જગાપણ આંધેલા થતા નથી.

જે પ્રકારનો પણ પ્રકાર છે, તે આપણો મિત્ર છે. તેના સ્નેહનો વિનિમય આપણા સ્નેહથી થાય છે. આપણો ખરો જ્ઞાનદેવ તેના ચરણે, તેના આધારે, તેના ઉપરજ સર્વથા અવલંબી રહેવામાં રહેલો છે. તે આપણો વાલી-પાલક થવા ઘણો આતુર છે. આપણે તેને આપણા રવામી તરીકે પૂજીએ છીએ; અને તે આપણને તેના આશ્રિત, તેના પોતાના જન તરીકે ગણે છે. જ્યારે આપણે તેને કહીએ છીએ કે 'તું અમારો રવામી છે, અમારો રક્ષક છે અને અમારો આશ્રય છે, અને જ્યારે ઉચ્ચારીએ છીએ કે 'ખરેખર, તે મદાન પ્રભુ આપણા ગૌરવ છે' ત્યારે આપણા સારો ય આત્મા શુંજ હોય છે. અને પ્રત્યુત્તર દે છે કે "હા, ખરેખર તેમજ છે." જે આપણા હૃદયમાં પ્રભુ મારેના નિહિત વિચારો ન હોય તો આપણા વિચારો અને શબ્દો વચ્ચે સંવાદ જળવાય નહિ અને પરિણામે પરમ સંવાદિ પિતાને તે ન પહોંચે. જે "પ્રભુ આપણો આશ્રય છે અને આપણો મિત્ર છે" એ મદાન સત્ય મંસારના વિશ્વાસમાં મરાયુલ મનુષ્યોના કામમાં પણ ઉચ્ચારવાનાં આવે તો તેમનો ખરો સ્વભાવ તુરંત પ્રકાશી કો; અને પ્રભુ પ્રત્યેનો તેમનો પૂજ્ય ભાવ નાગત થાય કારણ કે જીવત્માનો અને પરમાત્માનો સંબંધ અતિ ગાઢ છે. મનુષ્યો ઘરની ઉંડી પ્રાન્તિમાં પડ્યા હોય ને જો આપણે ત્યાં પ્રભુના મત્ર નામનુંજ ઉચ્ચારણ કરીએ તો તે ગાંધધારમાં પણ પ્રકાશનું એકાદ કિરણ પ્રકટિત થવા સિવાય રહે નહિ.

અહીં જેતું આપણું આયુષ્ય પ્રભુના સદચરમાંજ વ્યતીત થયું છે, એવા પ્રભુના અનન્ય ભક્તોના સુખનો પાર નથી. પ્રભુના નામોચ્ચારણથીજ સંસારમાં જાનિ હુમ્મલ મનુષ્યનું હૃદય પણ પીગણે છે ત્યારે જે ભક્તો એ અનંત અને અખંડ જ્ઞાનદોષધિમાં મગ્ન થઈ ગયા છે તેમના હૃદયનો પ્રકાશ તો કેટલોજ ઉજવલ દમે? જે ભક્તો પ્રભુકૃપા સૂર્યના કિરણોથી પ્રકાશિત થાય છે તેમને તો કેવાં ય પરિત્ર સુખોનો આસ્વાદ મળતો દમે? વળી જે ભક્તો દમેશાં પ્રભુની કૃપાલ્યામાંજ વસે છે તેઓને તો આ જગત પણ સ્વર્ગસમાન લાગે છે, અને સર્વજ પ્રકારનો જ અતુલ્ય શાંત છે.

ત્યારે જે લોકો સંસારના કીચકમાં તદ્વજ રહેલાજ ગયા છે તેમણે આવા મહાત્માઓનાં પ્રાંતથી પરિત્ર થઈને માનવ જીવનનાં કુળોનો અને દિવંગીરીઓનો પ્રતિકાર શોધવો ધરે છે. આપણને સત્ય ધર્મ વાળવાને માટે જ પ્રભુ આપણને મુશ્કેલી અને શિક્ષા મોકલે છે. પ્રભુ આપણને કહે છે કે "મને લુભશો નહિ. મારી આપેલી અનંત ભક્તિઓનો ઉપયોગ કરો પણ તેમના આપનારને તો હમેશાં અપ્રમાદમાં રાખજો."

આપની કૃતિઓમાં દોહલત આપણને મળે-તો પણ પ્રશ્નથી વિમુક્ત મનાતા બમથી આપણે હકી રાખીએ નહિ; અને પ્રશ્નથી છૂટા પડવામાં જે દુઃખ યાચ તેનું કિન્મુલન સમસ્ત સંસારના કાષ્ઠ પણ પરાધર્મની પ્રાપ્તિથી યવું સંભવતું નથી. પ્રશ્ન તેના બહુતેને સંસાર સુખની તૃપ્તિ કરાવતો નથી; કારણકે જો તેઓ આમાં સુદ્ર સુખેથી જ તૃપ્ત થઈ જાય અને એટલેથી જ પોતાને ધન્ય માને તો પછી જે આનંદ વિશુદ્ધ હોઈ કેવળ પ્રશ્ન જ આપી શકે છે તેના માટે તેઓ આતુરતાથી શોધ ન કરે. વળી અહીં પ્રશ્નને શોક-દર્શનો તથા આપણનાં પદોનાં જે મિશ્ર યુગલો રચેલાં છે તે પણ એવાનાં માટે કે જ્યાં પ્રશ્નનું સંપૂર્ણ તદ્દન સાંનિધ્ય હોય સંપૂર્ણ સદિ સલામતી મળે એવા સ્થળને શોધીને તેનો આશ્રય કરવો આપણે આતુરતા પૂર્વક યત્ન કરીએ. એટલે અનુભવ તો ગધાને થયો હશે કે જ્યારે આપણે હિનિયાનાં અનેક દુઃખોના અનુભવ યાચ છે ત્યારેજ આપણે પ્રશ્નના અમર અને અનન આશ્રયને ગેરવચાને તેની ખરા દીકરી પ્રાર્થના કરીએ છીએ. જ્યારે સંતાનના આવેશોથી દુઃખી થઈ આપણું રૂધિર તપી જાય છે ત્યારેજ આપણે પ્રશ્નની શાંત અને નિર્ભય સ્નેહ-રૂપધારણાએ આતુરતા પૂર્વક ઝંખીએ છીએ.

હિનિયામાં પ્રશ્નની સેવા કરવાને આપણે જન્મવા છીએ અને પ્રશ્નમાં જ આપણે આનંદ રહેણે છે. વળી અત્યારે પણ આપણે આપણા તે મહાન મિત્ર સાથે વસીએ છીએ. સાંભો આપણે પ્રશ્નનાં પાદાર્પિત આપણાં સ્નેહાશ્રી બીજીનીએ અને અંતરની ખરી ધાગણીથી તેમનું પૂર્ણ કરીએ. અહો, આપણે આપણું સર્વિસ તેને આપી દઈ જીવનની કૃતકૃપના અનુભવીએ. *

વાર્તાઓ કેવી હાવી જોઈએ.

(મજેલું.)

વાર્તાઓ વાચનારાની સંખ્યા તો બહુ મોટી છે પણ વાર્તાઓના સિદ્ધસ્ત લેખકો બહુ જ ઓછા છે. તેમાં વળી અહિં એક પ્રવા લખવા થય છે કે દરેક વર્તામાનપત્રમાં એકાદ વાર્તા તો હોવીજ જોઈએ એટલે તેથી બનવા એમ પામ્યું છે કે જે લોકોની કુદરતી મતિ વાર્તાઓ લખવા માટે નથી તેવાઓ સંખ્યાબંધ ઉમરાણ હાથે છે; એટલે એવા લોકોની લખાવણી વાર્તાઓમાં લોકોને જે મજા મળવી જોઈએ તે મળતી નથી.

જેવી રીતે ગમે તે બ્યક્તિ કદિ જની શક્તી નથી તેવી રીતે ગમે તે બ્યક્તિ વાર્તા-લેખ; પણ નથી જની શક્તી. કુદરતી કૃતિ તેનથી જેને કુદરતે કવિતા લખવા યોગ્ય બેચુ બેચુ નથી. તે જો જ્યારજસ્તીથી કવિતા લખે પોતાની તખ્તીયતની મારપીટ કરીને એ રસ્તે દોરે તે કેવી કવિતા કરી શકે તેની સાક્ષી તો તે કવિના આપણે. તેમાં વલુવેલા વિષય પર તો કદાચ કોઈની દષ્ટિ પડે પણ તેઓ ખારી મચાવે એવી દીને અનુપ્રાસ બેઠવે છે કે વાચનારાઓ એકદમ સમજી જાય છે કે લેખકો ખરેખર પોતાની તખ્તીયત બગાડીને નકામી ખેંચતાયુ દરે છે. તેઓ પોતાનો વંખત તો અરબાદ કીડી છે પણ વાચનારાઓના પણ જન પર વાત આવી જાય છે. વાર્તાઓ લખનારાના આ કાલ છે. વાર્તાઓના રહસ્યની કોતો તેમને ખગર હોતી નથી કે કોતો તેઓ પોતાના મગજ પર તકરો કેવી લખવા ખેસી જતા હોવા જોઈએ. એવા પ્રકારની દશામાં લખેલી વાર્તાઓ ખાસી

જોનાર્ચરીબુમાં છપાવેલા અર્ધિં દિવેન્દનાથ હાકરના એક આનંદો (Meditation) અનુવાદ.

લેખ રૂપ બની જાય છે. એવી જાતની વાર્તાઓ જો છાપાવની હોય તો તેને એવું સિદ્ધિ આપવું કે-આ લેખ નથી, વાર્તા છે; કારણકે જેણે કદાચુના રસાસો નથી મેળવ્યો. તેણે તેને કદાચુ માની લેવીજ જોઈએ.

વાર્તાઓ લખવામાં જે ભોક્ષા પ્રસિદ્ધ છે તેમની પક્ષીજ વાર્તાઓ ઉચ્ચ કોટીની હોય છે એમ પણ નથી. એતો તેમની સમ્પ્રદાય છે. કોઈમાં વળી સાથે સાચી જાય અને કોઈમાં કંસર પણ રહી જાય.

લેખકોના હૃદયમાંથી હંમેશા વિચાર ધારા વહાળ કડે છે. કોઈના હૃદયમાં હમેશાં તો કોઈનામાં પુત્રેમ-અમાસે! જે કુદરતી લેખક છે તેતો જે કંઈ લખે છે તે ઘણું કરીને સાર્થક હોય છે પણ જેઓ પુત્રેમ-અમાસની જાતના છે તેઓને તો હૃદયમાં તન્મય કલ્પનાની રાહ જોવી પડે છે ત્યાં સુધી તો હિત રચના પણ કની ગફતો નથી એની પર્વણી નહિ બની હોય અને લખવા બેસી જાય તો તે પેતાના અશ્વાવને અનુરૂપ લખાવું પણ નથી એટલે તે પોતાના નામને ખાતર જે લખે તે મમજીનેજ લખે છે, અને તેનો ધિનાયક પ્રકુર્વાજઃ રચયામામ તુ ઘાતરમ્. ની પેઠે કામ બેતો તેની જરૂર કુતેતી પણ થાય.

વર્તમાનપત્રોમાં વાર્તાઓ આપવાનો એ હેતુ છે કે જ્યારે વાંચક દરિદ્ર વિષય વાંચીને થાકી જાય જ્યારે ગભીર લેખ વાંચવામાં તેનું મન ન લાગે ત્યારે તેઓ સુરુચ્છ-ચટનીની ગજા સારે, જેથી તેને અરામ મો અને વળી પાછો કોઈ ગદ્યો લેખ વાંચવા તૈયાર રહ જાય. વાર્તાઓમાં જો વિનોદ ન હોય તો તે જોમ બીજા લેખો વાચતા ટાલી ગયા હોય તેમ વાર્તા વાચતા પણ તે કદાચ એને તેની વાર્તાનું હૃદય ખરવાઈ જાય વાર્તાનું કામજાણકેવાઓને વિશ્રામ આપવતું છે ત્રિશ્મતી માથે અનન્દ પણ મળવો જોઈએ કેટલાક ભોક્ષા એમ સમજે છે કે વાર્તા લખી એ કંઈ મોટી વાત નથી.

Light literature એ કોઈ મહત્ત્વનો વિષય નથી. એની ધારાથી એ કંઈ વાર્તા લખવા બેસે તો તે બાજેજ સર્વ લખી ગઈ જે મુશ્કાર વિષા છે તે તો દરેક વાંચના સુમાર છે. તેના રક્ષણને માટે તો બહુ નાવધારી ગણવી જોઈએ છે. કોઈ વાર એમ બને છે કે કોઈ બેતાવ જાને અતુમજો હોય તો તેના પર સારી વાર્તા નખાય, પરંતુ હમેશા એવું હોતું નથી. ધણી વાર એમ બને છે કે વાર્તાને માટે સામગ્રી મળી જતા પણ વાર્તા લખાતી નથી કારણ કે બીજા આલેખનો ખપ પડતો હોય કે જે લેખકે પોતાના મેળવવો જોઈએ. ખરા બનાવમાંથી કોઈ અશ કાઢી નાખવાનીય જરૂર પડે છે અને કોઈ અશ જોડવાની પણ જરૂર પડે છે. એવી યુક્તિઓ જે લેખી જાણતા હોય છે તેઓ મિદ્ધરત લેખકો બની નકે છે કેટલક એ યુક્તિ જાણતા હોય પણ તેને યોગ્ય નથી ગફતા તેઓ કંઈ લખી તો કારે છે પણ તેમાં અનિશ્ચય ખીટુજ આવે છે!

વાર્તાઓ લખવામાં કોઈ ભોક્ષા કાલેશક્રમ મામ પણ સાધવા માગે છે તે એમ છૂટે છે કે વાર્તા રચિકર પણ હોય અને સારો કંઈ ચિહ્ન પણ અપા. એમ ન બનવું જોઈએ કે કોઈ વાર્તા વાંચીને તેના અંદરે ન મળે અને કદાચ જાણી કમગામજ કડી જાય, પરંતુ તેવા લેખમાં પણ ધ્યાનમાં ગણવાતું છે કે લેખકના અને રચકોના સ્થાન જુદાં જુદાં હોય છે.

વાર્તાલેખકે ખ્યામ કરીને હૃદયે આપવાની માન પેતાની નજર સમક્ષ નાખવાની જરૂર નથી. વાર્તા લખતાં લખતા સ્વાભાવિક રીતે જે ઉદ્ગમ તરફ બની જાય તેટલું જામ છે એમ

સમગ્ર જોઈએ. પણ એ કામ બહુ દુષ્કર છે, એવી જાતના વાર્તાવિષયક સુચનાતીમાં ફક્ત શ્રી ભોગીંદ્રરાવ રાવ દીવેરીઆજ યથા ગયા છે અને હયાત વાર્તાવિષયકમાં તે એવી કાષ્ટ હજી સુધી નજરે પડતો નથી. જગાણીમાં આપુ સુખે.પાધ્યાયની વાર્તાઓમાં એ વાત નજરે પડે છે તેઓ એવી રીતે સુદી દે છે, એવી અનોખમ રીતથી. આશ્વેષ કરે છે કે જેથી વાર્તાની સ્વાભાવિકતામાં સતિભર ફર પડતો નથી. સેષક પોતાનું કામ કોની લે છે. વાંચકને હવે પતો લાગી જાય છે કે-ઓહ! આ હોદ્દા જતાવાઈ ગયો-વસ્તુઃ એવી વાર્તાઓ દુર્લભ અને મુશ્કેલીવાળા છે કે જે મનોરંજનની સાથે સાથે વાંચકનાં હૃદય પર પોતાનો કંઈ પ્રભાવ છોડી જાય.

“સમગ્રવર્તી” ઉપરથી ઉલ્લેખ કરેલ સાથે.

રોમનો પ્રવાસ.

લેખક:—માવજી હામજી શાહ.

સ્પીટકરને કંઈ સહેજગાદા ખતમ કર્યા બાદ ઇરાલીની ગમવાની રોમ ખાતે પહોંચી. ઓગસ્ટ માસ હતો, સ્પીટકરને કંઈ સરહદ કોડનાંજ સ્વચ્છ આકાશ દેખાયા લાગ્યું. જાણે દિલ્હીમાંનાં મનામ કદના હોઈએ તેમ જાણાયું. રોમ પહોંચતાં દિલ્હીમાંના જેવી સખત ગરમીનો અનુભવ થયો, ગરમ કપડાં તેમજ ઓવરકોટ ફેંટી દેવાનું મન લગતું. ફક્ત એકજ દિવસ પૂરે, એજ વસો પ્રાણુથી પથ વડામાં લાગતાં હતાં. પરંતુ આજે તે ભારતનું યથા પડ્યાં! લેખકનું સવારે નવ વાગે રહેલ પર પહોંચ્યા, ગાડીપરથી ઉતરતાંજ કોમસ દુકા કંપનીના કારકુને મળ્યા. તેની પાસેથી કંઈની આદિસ વગેરેની માફિતી મેળવી. બહાર આજનાંજ પાસેનો એક હોટલમાં પડાવ ગાંખ્યો. ત્યાર પછી પાસેવાળી કંઈની આદિસે ગયા. એ રહેલની નજીકજ છે. એમજ ધારવામાં આવે છે કે લખકનું ગયા દેશમાં તેની આદિસો આ પ્રમાણે હશે. આ સગરકંઈ પ્રવાસીઓને આનામ મળે છે. આદિસમાં કાજલ ઘણું કારકુન સાથે જરૂર પુરતી વાતચિત કરી લીધી, કારકુન વર્ગ ઇરાલીના રહેવાસીજ હતો. તે અંગ્રેજ તથા ઇરાલીયન બાપા જાણતો હતો, તે મુસાફરો સાથે ઘણી નમ્રતા પૂર્વક વાતચીત કરે છે. મુસાફરો કમકામ વસ્તુને મગજ ખાંચ છે-માથું પકાવે છે પરંતુ તે ખમાને યાન્તિપૂર્વક જતાજ આવે છે. શ્રીઓ ધણે બાજે જુદુ છુક કરવાની હોય છે. જે કારકુનને પૂછવડ કરવાની હવી તેની ત્રણે એક શ્રી વાતચીત કરી રહી હતી તેથી તેની વાતચીત હરમાન વાન અવાદાથી પોતાવાજ લી રીને? કંઈ એમ કરામાં સ્ત્રીનું અપમાન કર્યું ગણાય, તેની યોડીવાડ મુખપુત્ર રંગ. લગનમ આવો એક કસક એ ખાત સાહેબે કમ છૂટકા કર્યો ત્યારે કારકુન સાથે વાતચીત કરવાને અમરો વારો આંખો. સાથી પહેલાં તો તેણે નાથી માગી. અન હતું કે. ‘દીનગીર છું’ કે આપને અટકી વાર જોડી થવું પડ્યું! પરંતુ શું કરું? તમે જાણો છો કે શ્રીઓ કેટલી છુક કરવાની હોય છે. ‘અમે હતું’ કે ‘સંશિર નહિ’ વાતચીત કરી રહ્યા પછી અમે બહાર આવ્યા ત્યારે ખબર મળી કે કંઈ કંપની તરફથી સંલગ્નજો જતી ગાડી કંપડી

મહા, આ ગાડીમાં પગીસા કે ગ્રીસ તથા કોઈ કોઈ વાર તો તેથી વધુ સંખ્યામાં માણસો સવાર થઈ સહેલગાડ માટે ચાલ્યા જાય છે દરેક મુસાફરે બાહ્ય આપતુ બેઠકએ છો તેની સાથે એક ગાઈડ (Guide) અર્થાત્ નાણીતો માણસ રાખવામાં આવે છે. તેને કશું આપવાનું હોતું નથી, આ ગાઈડ-નાણીતો માણસ અગ્રેજી સિવાય એકેક ભાષા ખીજી પણ જાણતો હોય છે, તે વડે મુસાફરોને બધું સમજાવવામાં આવે છે. આવી ગાડીઓ હાગ આવી મોટી જગ્યાઓની સહેલગાડ સહજમા તેમજ ઓછા ખર્ચે ચલે શકે છે. મુસાફરો એકબીજા સાથે હળીમળી જાય છે. તેઓ મસ્કની-હુકા કરના જાય છે, અને વખત સારી રીતે પસાર થાય છે; પરંતુ કમનસીબે તે દિવસે તે ગાડી એ બાહ્ય સાહેબને લીધે અમને મુકીને ચાલતી થઈ ગઈ. એ વખત વિસંત્રા અગ્યાર વાગ્યાનો હતો. કંઈક ખૂબ પણ લાગી હતી, વળી તરફો પણ સનારા લાગ્યો. 'વિચારું કે પાછો હોટલમાં જઈ આરામ લઉંએ! હોટલમાં આવીને કપડાં કઢાવ્યાં, કપડાં બદલ્યાં, ગમરાટ થયે પરસેવાથી નીતરી રહ્યા હતા, નોકરને કહ્યું, 'સ્નાન કરવા માટે પાણી તૈયાર કર, તે પૂરવ લાગ્યો. 'હું કે ગરમ!' અમે કહ્યું હું. સ્નાન ગુદમાં જઈને ખૂબ સ્નાન કર્યું, એટલે સારી સ્વસ્થ થયું. ઘોષલાં ત્રસે પહેલાં, કંઈક ફળદાર કર્યો, અને પછી શહેર જોવા સાર નીકળ્યા. રોમમાં જે પ્રવારની વસ્તી છે.- નવી અને જૂની,

નવી વસ્તી.

નવી વસ્તીમાં નવા નગરોની માફક જગમગાટ છે. મોટાં મોટાં હાઉસો મકાનો છે. સાત આઠ ખંડવાળા હોટલો છે. નવીન તરફની ટ્રાન્કે ચાલે છે દુકાનો વિરિધી ને શુશુગારેલી હોય છે. રણીયામણા મોટા રસ્તા તેમજ વિદ્યાર્થી ઘાટ છે, સડકો પણ પહેળી છે, ઘણું નાજે મેટા પથ્થરોની કુટપાથો છે. તેના પર ગાડીધોરા ચાલતા મણી અરાજ થાય છે. ઘણાખરા રસ્તા ઓછા પહેળા પણ છે. આબુઆબુની કુટપાથો સાંડી પણ છે, કોઈ કોઈ ટેકલે તો મુઠા નથી. લોકો મરજીમાં આવે ત્યાં થુકે છે. આના કરતા વિલાયતના લોકો સરજીનામાં વધી જાય છે. કામ તથા યુરોપના શીખ દેશોના મહેરોની સડકો પર આંધવામાં આવેલાં મકાનોના ખૂણા પર ધડીયાલો છે વિલાપિતમા એ રીવાજ નથી; ત્યાં ઘણા ભાગે દેવળો, આશીસો, પાપામેન્ટ. અને દુકાનો વગેરે પર ધડીયાલો હોય છે. મટાલીની તેમજ બીજા દેશોની ટ્રાન્કેઓ વિલાયતના જેવી નથી, તે જુની કમની છે કે જે કોઈના ખેસવાની ધણી અગર હેય છે. ટ્રેનો લગભગ ધોડાઓની હોય છે કે જે ઘણે વખત લે છે. નવા રોમના લગભગ ઘણા ભાગે એવા પણ છે કે જ્યાં ખીજી વાર જવાનું મન થતું નથી ત્યાંના ઘરો ધજાજ નાનાં તથા મેવાથેરાં જોવામાં આવે છે. રસ્તો પણ કચરાથી ખરડાવ્યો હોય છે મરીમ લોકો જહાર-સડક પર જેમે છે, ત્યાં નાના બચ્ચાઓ રમે છે ફૂટે છે, અને ઘણા મોટા કોલાહલ થઈ રહે છે જે ચાર સડકો પર અમે નીકળ્યા હતા પરંતુ મનમાં એવો ભય તો રહેતો કે કદાચ ઇટાલીની છાલ વડે આપણું સન્માન કરશે તો? પરંતુ તેવું બન્યું નહિ કોઈ કોઈ છોકરા છોકરીઓએ અમને બેઠકે મોતાની બાપામાં કંઈક કહ્યું તો ખરું; પરંતુ તેથી વધારે મામલો આગળ વધવા પામ્યો નહિ.

જુની વસ્તી.

જુની વસ્તીની દ્રશ્ય વિશે તો પૂછવુંજ નહિ! તેને જોવા જતાં અમને ઘણું દુઃખ થયું હતું, બૂખ્યા મરતા ઉપગ્રંત પરે પણ ચાલવું પડ્યું હતું. પ્રાચીન રોમના લોકોની હાલત જોતાં

અંમને અમારા દેશનું કંઈક અંશે સ્મરણ થઈ આવ્યું, અને ખંદુ શોક થયો ! મનેમાં કેવા કેવા વિચાર થયા ! સમયની બહિષ્કારી છે ! સમયના પ્રભાવે આજે જે ઉન્નતિની ટોચ પર છે તે કાલે સમયે યદ્યતામાં ધૂળમાં રમશેળાય છે ! જે રોમનો આદર્શ પાશ્વત્ય દેશ પર ફેલાયો હતો, તેજ આદર્શ કે જેનો પ્રભાવ દૂર દૂરના દેશોમાં પણ પડતો હતો-તેજ રોમ સમયના પ્રભાવે પાતાળમાં જઈ રહ્યું છે-અધોગતિએ જઈ રહ્યું છે ! પ્રાચીન રોમના પુરુષોના સંતાનો આજે અંગાનના ધોર અધકારમાં ગાયાં ખામ રહ્યા છે. આજે ત્યાં રહ્યું નથી ધન, તેમ રહી નથી વિદ્યા ! શરીરને લોકમાં સાર કપડાં પણ મળતાં નથી, તો મદ્યનની વાતજ શી કરવી ? રહેવા સારું મુકામો પણ રહ્યાં નથી. સડકો પર અર્ધો ફૂટ જમીન પર ધૂળ બાજેલી છે. વરસાદના દિવસોમાં જમીન પર એકથી બીજી પગ ઉઠાવે બારે ચઢ પડતો હતો ! સ્ત્રી પુરુષો તમામ ઉઘાડા પહેરે છે. વ્યસનોમાં પણ લપટાયેલા છે. મને તે જગ્યાએ જુઓ તો સર્વ કોઈ મદિરાઈ પિશાચથીના પંજામાં સંપ-દાયક જ નજરે પડે. ઘણી ખરાબ દશા છે. જુના અને નવા રોમ વચ્ચે 'ટાઇમર' નામની નદી પડે છે. શહેરની મારક તેની હાલત પણ ઘણી શોચનીય છે; તેના કિનારાની મન્યતા નથી, પહોળાઈ સાધારણ છે, પાણીની સ્વચ્છતા તો પહેલ વહેલાં પાણીને દરાવે તેવી છે. ખંધું વેરાન જેવું જણાય છે. દરિઓએ ટાઇમર નદીની પ્રવેશ ઘણી કરેલી છે. પરંતુ અમારા જોવામાં કશું આવ્યું નહિ.

જોવા યોગ્ય કેટલાંક સ્થળો.

રોમની પ્રાચીન સીતે જોવા માટે મંત્રીનાઓ પણ પુરતા થઈ પડે તેમ નથી. કલિકાતમાં સમગ્રમય ઘણી પ્રાચીનોનો ઉદ્દેશ કર્યો છે, તેમાંની ઘણીખરી વસ્તુઓનું નામનિશાન સુધારાં રહ્યું નથી રોમના પુરાણા દેવીવતાઓનાં મંદિરો તો પ્રાદેશીઓનાં દેવો બની ગયેલાં છે. ઘણાંજાની હાલ, લોકો અને પાદર વડે પોપ સાહેબોની હવેલીઓ થઈ છે. એવીજ દશા પ્રાચીન ગ્રીકોની પણ છે. અહિંનાં સાથી જુના નાયકગૃહને કોલોસિયમ (Colosseum) કહે છે. એ જમરજમત અને વિચિત્ર છે. તેના જેવું જગતમાં બાકેજ નીકળું કોઈ સ્થળ હશે ! હાલ તો તે કદા કામનું રહ્યું નથી. જમના પર કાળના પ્રભાવે યથેતા હુમલાઓ સિવાય મનુષ્યોએ પણ કેટલાક હુમલાઓ કર્યા છે; આટલા હુમલાઓ થવા છતાં તેના પર રોમની મુદરતા છવાયેલી જોવાય છે. તેની છિન્નભિન્ન દશામાં પણ રોમના કારીગરોની કારીગિરી દેખાઈ આવે છે. અહિંનાં શેઠોમાં એક એવી કહેવત ચાલી આવે છે કે જ્યાં સુધી કોલોસિયમ આજ દ છે ત્યાં સુધી રોમ પણ આબાદજ છે અને જ્યારે કોલોસિયમ નાશ પામશે ત્યારે રોમ પણ નાશ અવસ્થા પામશે અને જ્યારે રોમ નાશ પામ્યું ત્યારે જગત પણ હાથું જાયું !

• While stands the Colosseum, Rome shall stand,
When falls the Colosseum, Rome shall fall,
and When Rome falls, the World.

તેમાં ખોલો એ હામરે વર્ષ પૂર્વે નાંખવામાં આવ્યો હતો. માત્ર યદ્યતાની દિવાલની કિમતજ પોણા બે કરોડ ફેંકે જઈ શકી અંકામ છે, (એ કેટલું સમગ્રમ દશ જાનાં પ્રત્યક્ષ છે.) સમગ્ર આખા મદ્યન પાછળ કેટલો ખર્ચ થયો હશે, તે

અટકળી રાકયો નથી; ધણું ખરું પૂજ્યું પરંતુ કોઈએ અગામર વિભાગ કહ્યો નહિ. આ એક જાદુ પણ મજબૂત મકાન છે. તેના પથરો લોહાની સાંકળોથી યુક્ત છે. મકાન ચાર માળનું છે, એમાં પચાસ હજાર માણસ એક થતી વખતે સારી રીતે સમાઈ શકે છે. એમ સમજો કે એક શહેર અંધુ સત્રાપ જાય છે! તેની ઉચાઈ લગભગ ત્રણ ફુટ જેટલી છે, બેઠકો આસપાસ પહોળાની બનેલી હતી. તેમાં એક થવા હાનંત જંગલી જનાવરોને પણ લગાવવામાં આવતાં હતાં; પત્રીથી તે કિલ્લા તરીકે, હોસ્પિટલ તરીકે, અને કારખાના તરીકે પણ ઉપયોગમાં લેવાયું હતું. પૂર્વે લખ્યું છે કે તેના પથરો તેમજ છોરા વડે અનેક દેવળો અને હવેલીઓ બની ચૂકી છે; તેમ જાણે જેમનું તેમ તે હવે રહેવા પામ્યું છે! સોળામા સદામાં આ મકાન ત્રીજા પોપના તાબામાં હતું. તેની પામેથી થોડો સામાન લઈ જવાની એક પાદરીએ આજી મંગી અને કહ્યું કે આપ પરવાનગી આપો તો માત્ર ચાર કલાકમાં જ એક મકાન પનાવી રાકાય તેટલી સેમથી લઈ જઈ! પોપ સાહેબે પરવાનગી આપી પાદરીએ ચાર હજાર માણસે કરે લગાડ્યા, અને જેટલો સામાન લેવાયો તેટલો લઈ ગયા; પરંતુ પેપ સાહેબ વચન આપી ચૂક્યા હતા તેથી તે ચૂક રહ્યા. આ હકીકત પરથી આ મોટા મકાનની વિશાળતા સંગ્રહી કંઈક ખ્યાલ જરૂર આવશે. તેને જોવાથીજ તેની મજબૂતાઈ જાણી રાકાય તેમ છે.

રોમનું જાણીતું દેવળ અને પોપના મહેલ.

રોમના સૌથી જાણીતા દેવળનું નામ સેન્ટ પીટર્સ (St. Peters) છે. લોકો તેને આખી દુનિયાના દેવળોમાં મોટામાં મોટું કહે છે, બહારથી જોતાં તેના આકાર એટલો બધો મોટો જોવામાં આવતો નથી, કારણ કે એ કંઈક નીચાણુની જમીન પર બાંધવામાં આવ્યું છે. તેની સમે સેન્ટ પીટર્સ અને સેન્ટ પાવલ (St. Paul) નામના મકાનની બે મોટી મૂર્તિઓ હોય છે. આ મૂર્તિઓ વચ્ચે પાણીના મોટા કુવારો છે. દેવળની સામેના ભાગમાં પથરો જડવામાં આવ્યા છે, દેવળની સામે બંને બાજુએ ધણું ઉચા પથરોના જાગંધ એટલાઓ છે. વરસાદ કે સખત તડકાના દિવસોમાં લોકો તે પર ચઢને દેવળમાં જઈ શકે છે. આ એટલાઓ પર ગરીબ, ભૂખ્યા, કપડાવશરના, સ્ત્રી પુરુષો બેસા હોય છે. જનપર તથા યાબલાપર પારેવા વગેરે પડીઓ પણ બેસે છે. કેટલાક સ્ત્રી પુરુષોએ ચીઝ, સોપા વગેરે વસ્તુઓ વેચવાની દુકાન પણ ત્યાં રાખેલી છે. આ દેવળ સુધીજ ટાંખ જાય છે. આનપામની વસ્તી ઘણી ખરાબ છે અને ઉત્ક્રાંતુ દેવાય છે, તથા ખરાબ લગે છે. આ તો તેનું સામાન્ય ચયું. પરંતુ દેવળની અંદરનો ભાગ એકંદરે સરો છે. દોઢ ઘણું લાંબુ પહોળું છે. હોમના દિવસોમાં તેમાં એંગી દળત માણસો દર્શન કરી વખતે સમાઈ શકે છે. ક્રિસ્ટના દિવસોમાં અહિં પણ દરરોજ લોકો દર્શન કરવા આવે છે. રોમન કેથોલિક લોકો દિવંદોની માફક મૂર્તિપૂજક છે, એથી દેવળની અંદર રહેલી મકાનના પિટરની મૂર્તિના એક પગને લોકો ચૂમીચૂમીને તથા સ્પર્શને તાનસેનની આંગળીની માફક ધસી વસીને પાનળો કરી નાંખે છે. દેવળ માત્ર દેવસ્થાનજ નથી પરંતુ કમરચાલ તરીકે પણ છે; તેની અંદર આગળના તેમજ હાલના ધણું પેપ સાહેબો તથા બેગમો સમાધિસ્થ થયેલ છે. મકાનના પિટર અને પાવલ અંગ્રિજ સમાધિસ્થ થયેલા છે. કહેવાય છે કે કેટલાક વર્ષ પૂર્વે તેમનાં દાંડવામાં આવેલાં સ્ત્રીરો દાંડવામાં આવ્યાં હતાં તથા તેમને જેમનાં

તેમના દાદી દીધાં છે. દેવળની અંદર ખીખ મદાદખાઓની મૂર્તિઓ ઉભી છે. નીચેનું તળીયું સગમન ઘણી જુદી જુદી તરેહના આરસથી બનાવવામાં આવ્યું છે. તે પર ચાલવાથી લપસી જવાનો ભય ઘણો રહે છે. અંદર જઈને દર્શન કરવા આવનાર કેળાહળ કરતા નથી, પરંતુ શાંત રહે છે. ઘણી શીતળ જગા છે. માલમ પથ્થુ એમ પડી આવે છે કે, આ કોઈ પવિત્ર સ્થાન છે; પરંતુ જ્યે નીચે જોતાં જોતાં તે આખું અને પગ ચાલી જાય છે. અહિં આરામ લઈ લઈ એમ મનમાં રહી આવે છે; પરંતુ કોઈ સ્થળે પુરુષો કે બાઈઓ જોવામાં આવતા નથી. તેની અંદરની ઉંચાઈ સગમન પોણીમસો ફૂટ જેટલી છે. છત તથા બોતપર એનેક તરેહનાં ચિત્રો ચિત્રરત્નામાં આવ્યાં છે, તે ખંડુ સુંદર જણાય છે. ઉપલી છતની કિંમત ત્રણ લાખ રૂપિયાથી વધુ ગણવામાં આવે છે. પ્રાચીન સમયના જણીતા મહારાજો સામાન આમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યો છે. આનો નકશો ખતાવવા માટે મોટા મોટા જાણીતા ચિત્રકારોની જરૂર પડી હતી. આનો પાયો ઇ. સ. ૧૫૦૬માં નાખવામાં આવ્યો હતો. થયાસથી પથ્થુ વધુ વર્ષો સગમન આ દેવળ તૈયાર કરવા પાછળ ઢાળ્યાં હતાં. આની આજુબાજુ કેટલાએક નાનાં નાનાં દેરાળો છે, પરંતુ તે વિશે કંઈ કહેવાની જરૂર જણાતી નથી.

પોપનો મહેલ.

દેવળની માફક પોપનો મહેલ પણ ઘણો જગરા છે. બહારથી તે મહેલ કંઈ દાખનો લાગતો નથી, પરંતુ અંદરથી ઘણો લાંબો તેમજ પહોળો છે; તેની અંદર નાના મોટા સગમન એક દબાર ઓઢાળ્યા છે, મહેલ જાણે એક ચહેરો હોય નહિ તેવો દેખાય છે. તેમાં સંગ્રહસ્થાન, પુસ્તકોલય, ચિત્રગાળા ઓદિસો વગેરે છે. એમાં પોપ સાહેબ રહે છે. પુસ્તકોલયમાં સગમન દોઢ લાખ પુસ્તકો છે, તેમાં ઘણાખનાં તો ધર્મ સંબંધી છે. એક વખતે એક નાવસે પોપ સાહેબને કહ્યું કે મને અમુક પુસ્તક આપો, તેના વગલ પ્રમાણે તેના ગદ્યામાં આપને સોનું તેની કિંમત તરીકે આપીશ. પરંતુ પોપ સાહેબે એ વાત કબૂલ કરી નહિ. આ પુસ્તકોલયની પ્રતિષ્ઠા આ કાખતા વેડેનું આગ્રી લેવી ધટે છે! તેમાંનાં જડતંત્રિચિત્ર પુસ્તકની કિંમત સગમન અઢીલાખ પૌંડ આંકવામાં આવે છે; પરંતુ તે જોતાં સાહે પોપ સાહેબની પત્નીની અવસ્થા જોઈએ! એ રીતે જ ચિત્રગાળામાં પ્રાચીન ચિત્રકારોની કાગળિયાત નમૂનાઓ છે તેનું સારી રીતે અંરજોદન કરવા માટે અંકવાડીઓની જરૂર પડે તેમ છે. ચિત્રગાળામાં વચ્ચે સ્થિત ચિત્ર ચિત્રરત્નામાં આવે છે. તેના કેટલા ખડોમાં પોપ સાહેબની તથા તેમના અનુયાયી વર્ગનાં ચોરિસો છે. બહારના ભાગમાં સિપાહીઓ તથા નોકરોની ઓરડીઓ છે. સગમન પાંચસો વર્ષ થયાં પોપ સોફા; તેમાં રહેતા આવ્યા છે. પોપ સાહેબના દર્શનાર્થે દૂર દુરથી લોકો આવ્યા કરે છે. રોમનકેથોલિક સોફાના તે સંકેતચાર્થ મળાય છે. તેમના દર્શનથી તેઓ પવિત્ર થાય છે, પરંતુ એ દર્શન ઘણી મુશ્કેલીઓ યથ રહે છે. અમારા જેવા બહારના માણસોની પાસે તે વિશ્વાયતી એલચીનો બક્ષામણુપત્ર હોય તેા દર્શન થવા પામે છે. એલચી ત્યાં રોમમાં જ રહે છે. એવચી સાહેબનો બક્ષામણુ પત્ર મેળવવાનું અમારે મુશ્કેલ નહોતું પરંતુ તે મેળવવા જેટલો વખત રહ્યો ન. દોનો. તે વિશે પત્ર કરવાનું બની સકયું નહિ. તેથી પોપ સાહેબના દર્શન અનને રાઈ રાઈનાં નહિ. પરંતુ કદાચ, બક્ષામણુપત્ર મળ્યાં હોય તોપણ પોપ સાહેબના દર્શન કરવા પામીએ તે રહેતો તે કોઈક સ્થળે મુકામ કરવો પડે-તેમ હતું. અમે કેટલાક પ્રવાસીઓને એકથી બીજા અને બીજાથી ત્રીજા ચોરિસે બટકવા કરતા

જેવા હતા. મહેસના દરવાજા પર સુંદર અને હંચા દરવાજો સાલા લાંબો હોય છે. અંદર જતાં પૂર્વે તેઓ પણ રોકતા હોય છે પરંતુ તેની બાજુ નહિ સમજનારા અમારા જેવાએ તો ઇશારાથી કામ લેવું થતે છે ! અમે બધા મહેસો જોઈ આવ્યા, પરંતુ કોઈ ટેકાણે કોઈ પણ અંગ્રેજ જાણનારો મળ્યા નહિ, તેથી ઘણા નિરાશ થઈ ગયા ! મનમાં તો ઘણું હતું કે કોઈની સાથે વાન છરી પોપ સાહેબની તથા તેના મહેલની બધી વાન પૂજી લઉં, પરંતુ કોઈ મળ્યું નહીં. છેવટે કાર્ડિનલ સાહેબની આદિશમાં આવ્યા. ત્યાં ભાગ્યેયો ભાગ્યુ ત્રણ અંગ્રેજ જાણનારો એક રોમન મળી આવ્યો ! તેના ઠાક કાર્ડિનલ સાહેબને કેટલાક સલાહો પૂછ્યા અને ધીરે ધીરે આગળ પાછા વળતી વખતે દરવાજોએ ઝડપી સલામો કરી, પરંતુ તે વખતે કોને બક્ષીસ દેવી અને કોને ન દેવી એ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો ! તેથી સુપ્રસુપ રીતે ધીરે આવના રણા ! મહેસોમાં એકરો માણસો જેવા આવ્યા હતા પરંતુ હમાર પપ્પ કોળાહળ થયો નહતો. બધા લોકો ધીરે ધીરે તથા ઇશારાથી વાતચીત કરતા હતા. આખું ધોળુ અમને માત્ર પ્રશ્ન મેસોમાં જોવામાં આવ્યું નાટકસાળ્યો, દેવલો, સંકલ્પનો, સમાચો તથા કોઈપણ પ્રકારના મોટામોટા જલસાઓમાં મુદ્દાં વ્યવસ્થા જોવામાં આવતી હતી, એટલું જ નહિ, પરંતુ સ્ત્રીપુરુષો વચ્ચે વાસ્તવિક સબંધના જોવામાં આવતી હતી. ધીંગામસ્તી, ગાળાગાળી, કે તોફાનમસ્તીનું નામ પણ ત્યાં નજરે નહિ પડે ! હવે ત્યાં દશમા પોપ સાહેબ છે. તેથી તેમને Pope Pious, X કહે છે. તેમની વય લગભગ ૭૨ વર્ષની છે એમ છતાં લખવા વાંચવામાં તથા ધાર્મિક દાર્શનિકો તે એક યુવાન જેટલી સ્ફૂર્તિ ધરાવે છે. લોકોનો નેમનાપર અમર્યાદ બકિતભાવ છે. તેમને દેવતાની માફક તેઓ પૂજે છે, તેમનામાં પાપથી છોડાવવાની તથા સ્વર્ગમાં મોકલવાની શક્તિ માનવામાં આવે છે ! પોપનો પ્રભાવ લોકો પર હદ ઉપરની છે. ત્યાંનો બાદશાહ પણ એટલો પ્રભાવશાળી બન્યો નથી ! રોમનકેથોલીક લોકો એક પ્રકારના મૂર્તિપૂજક લોકો છે, અને ઢોંગ ધનિંગમાં વધુ વિશ્વાસ રાખે છે ! બધા બધા આ પંથ છે ત્યાં ત્યાં તેઓના મોટાં મોટાં દેવલો જોવામાં આવે છે. તેમાં મેરી તથા કાથરિની મૂર્તિ રાખવામાં આવી છે. રોમ શહેર કેવે લિંક લેકોનું કાચી લેવાથી ત્યાં નાનું મોટા અનેક પાદરીઓ નિવાસસ્થાન કરીને રહ્યા છે. હાલનો પાદરીઓ કાલે કપડા પહેરીને સ્ત્રીપર આમતેમ ફરી રહ્યા જોવામાં આવે છે. તેઓને જાનપાન લોકોની મહેરબાનીથી મળે છે તેમનાર પ્રાણનો અસાધારણ વિશ્વાસ છે, તેથી તેઓ જેમ કહે તેમ પ્રાણ ટુંક કરે એ પ્રાણ પપોને પાદરી સાહેબો રોજ રોજ ઘોષ રાંચે છે, પરંતુ તે એવી રીતે દેવતામાં જઈને તેઓની સગે આખા દિવસ દરમ્યાન કરેલાં પાપો પ્રકટ કર્યાં જોઈએ ! જુવાન, ઘરઠ, સ્ત્રી પુરુષ ત્યાં એવી રીતે રોજ પોતપોતાના પાપો માફ કરાવી લે છે ! બધા અ. પાપ માફ કરવામાં આવે છે તે માટે દેવજનના વાકડાનો એક નાનો સરખો હોય છે, તેની બન્ને બાજુ બે નાની નાની ખારીઓ છે અને સામે એક દરવાજો છે. પાદરી વચ્ચે જઈને મેસી લખે છે; દરવાજો સામેની અર્ધાં બંધ કરી દેવામાં આવે છે. ડાબી અને જમણી બાજુની ખારીનાથી સ્ત્રી પુરુષ, પાદરથી પોતાનું મધુ પુતાડે એ; અંદરના પાદરી પોતાનો કાન પાસે લાવીને પાપો પાપો સંપૂર્ણ રીતે વાતચીત ચણી ધીરેથી થાય છે; અંદરની ઝોરડીમાં અંધારું હોય છે-કેમકે પાપો અંધારમાં કહેનાથીજ માફ થઈ શકે છે ! (અપૂર્ણ)

સીનું સ્વાતંત્ર્ય.

અંક પહેલો.

સ્થળ: વિમલા કુમારીના આગતો એક ભાગ.

મમય: માંગના પાંચ.

[વિમલા કુમારી એક લોખંડીના બાંધાપર બેઠી છે તેની ઉંમર ૧૮-૨૦ વર્ષની લાગે છે. તેની મનોહર આકૃતિ જોનારમાં કાંઈ આધ્યાત્મિક ભાવો ઉપગમે એવી છે. તેની આંખો કહે કે તેનાં અંધ મિશ્રણો નથી, સ્વર્ગના છે. તેનું મન પણ તેના દેખાવ જેવું જ મુગ્ધ લાગે છે અને તેનો અવાજ ધીમો અને મીઠો છે. સ્થાને એક નેતરની ખુરશી પર વિન્યાદેવી બેઠી છે. તે વિમલા કરતા ઉંચી અને સ્લેમ પાનથી છે. તેના મુખપરથી તેની લાંબાંબીઓ પર ખાપ છે. તેના બધાં નિરંતર ચહેલાં હોય એવા લાગે છે, જગત સાથે જાણે સનાતન યુદ્ધ કરવાનો. તેણે નિષ્કંથ કયો હોય એવી કડવાસ તેના અવાજમાં છે. પરંતુ એ કડવાસ પાછી રૂબરૂનાં ફૂલો છે.]

વિન્યા: હજુ કેમ તમારા બાલકમાં ન આવ્યા ?

વિમલા: (સ્લેમ શરમાતી) કોણ જાણે ? કંઈ અગત્યનું કામ હશે—

વિન્યા: વળી કોઈને જુટવા ગયા હશે—

વિમલા: (હસમગ્નિ) એટલે ?

વિન્યા: પુરો જોને પોતાનું 'કામ' કહે છે એ ખરી મીને 'જુટ' નિવાય ખીજુ કંઈ નથી. વેપારીઓ: મમાજનું 'કામ' નું છે, કાન્ટો માદાએતુ આરોગ્ય જુટે છે, મારીદે ને સ્વમીઓ મળુરો ને સેવકોના દક જુટે છે અધિપતિઓ ને તંત્રીને આદકોની બુદ્ધિ ને વિચારશક્તિ જુટે છે. પિતા ને શિક્ષક બાળકોનાં હકો જુટે છે, અને સદૃશી ખરામ તો એ છે પુરો સ્ત્રીઓનું સુખ સના—મનસ્વ જુટે છે. સ્લેમ મહે હો પુરો ના જાણવેલ આજરુરો નાશ છે—એને બાળી નાખ્યું.

મમય: વિન્યા, હજુ તું મુખરૂં નહિ ? અમુક વસ્તુની ખમી જતાવવા એને ખગમ નામ આપવાની જરૂર નથી. જગતનો ઉદ્ધાર મારામારીથી, તકરારથી, તોફાનથી, નિરસ્કારથી નહિં થાય.

વિન્યા: સમાનતા હોય ત્યાજ સ્નેહ ભય. પત્નીના પતિ પ્રત્યેના પ્રેમથી સ્ત્રીઓને અન્યાયજ મળે છે. આપણી 'મમાજ' પુરોની મદાય સફળે, પુરોની સાથે મળાને કામ કરવા માંગે છે એ તદ્દન ખોટું છે.

વિમલા: શા માટે ? બધા પુરો કાંઈ અરામ નથી હોતા !

વિન્યા: બધા પુરો જોરો નથી હોના જ્યાં હમે ગતે આરણ્ય કેમ જાય ફરો છો ?

વિમલા: ત્યારે આપણી "સમાજ" નો—સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યની દિશ્યાસનો—મત્ય હેતુ હું શું કારો છું ?

વિન્યા: પુરોને તેની જમી ગિયનિયેથી નીચે ધમડી લાવવો ખીને શું ?

વિગત: ના, ના, કંઈક વધારે સારું હોય છે. આને એટલી ઉચી સ્થિતિ પર રહેવાની પુરૂષ
ની સમાન કરવી. —

વિગત: દુધામા પાંડી રીધેલી સ્ત્રીને ઉપર કદાચ માટે પુરૂષને પહેલાં તો ત્યાં પ્રવેશ નોંધશે.

વિગત: સ્ત્રીને પોતાની મેજે રહેલી થકે નહિં તે —

વિગત: ઉપર ઉમેરો પુરૂષ ત્હેને પાંડી રહેવા દે તો —

વિગત: પુરૂષો માટેના ત્હારો મન આરને આરને ગદલાશે.

વિગત: પુરૂષો માટેના રહેવા મન ગદલાશે એટલે એ વાર-પણ એ હમેશ વધારે ખરાબ
થેનાં જાય છે.

વિગત: ત્હેને પુરૂષો તરફ આવો આશુમો શા માટે છે ?

વિગત: (રહેજ કહેવ દાસ્ય કરીને) મુલામને એના ઘણી તરફ આશુમો શા વારતે છે ?
છેડાંએને એમના શિક્ષક નહિ આશુમો શા માટે છે ? સિવાઈએને એમના અમલદારો તરફ
અનુમો શા સારું છે ? ત્યાં અસમનતા હોય ત્યાં અહીં માત્ર શક્ય નથી પરંતુ યોગ્ય પણ
છે. એ તે ક્યા પદાવનું બનાવેનું હોય હશે કે જે અપમાન પામે ત્હારે પીગશે અને અન્યાય
પામે ત્હારે બળશે. કરવો બસે પોતાપર પ્રકાર કરતી લાકડીને મુશ્કેલ કરે ? મનુષ્યની વર્તતા
પુરૂષને એક હાથે આંધિંયન કરે એ શું સ્ત્રીની મદુના હશે ? ના ! પ્રકૃતિ એવી કપટતા ને કૃત્રિમતા
કરવાનું શિખવતી નથી. એવી જગ્યાએ તો ચિકાર એક ધર્મ સમાન થઈ પડે છે.

વિગત: પરંતુ એવા ઘણા પુરૂષો નથી હોતા કે જેમને આંધિં સ્વતંત્રતા તરફ દિલસોજ
હોય છે ?

વિગત: એવા પુરૂષો કોનો અજ્ઞાન અથવા ડોંચી હોય છે. કોઈ પુરૂષ-કોઈ અમલદાર, કોઈ
વૃણી, કોઈ શિક્ષક-પોતાને આધીન-મનુષ્યોની સ્વતંત્રતાની તરફ હોઈ શકે જ નહિં. એ મનુષ્યનો
સ્વભાવની વિરુદ્ધ છે. દાસ્ય કે સ્ત્રીઓના પરાધીનતામાંજ પુરૂષોના લાભ સમાર્પણાં છે. એનો
સ્વતંત્રતા સાથે પુરૂષને પોતાની પ્રિય સત્તી છોડી દેવી પડશે.

વિગત: નહિં, નહિં. શું સત્તાના બંધનથી મુક્ત કોઈ આત્માએ હશે નહિં ? પુરૂષોમાં
પણ એવા ઘણા છે કે જેઓ સ્ત્રીઓને ન્યાયને સ્વતંત્રતા મળે ત્હેને માટે મથી રહ્યા છે. ત્હેવ
એનું શું ? આપણે પુરૂષોને આપણી તરફ છતી ન લેવા જોઈએ ?

વિગત: હાથ વગર છતી શી ગતે લેવાય ? ચિન્ટી કરીને, પ્રેમથી છતી લેવાનો આપણે
સદીઓ થયા પ્રયત્ન કરીએ છિયે. કોણ કહેશે કે એમાં આપણે વિગતો નિવડ્યાં છિયે ? જે
પુરૂષોને પોતાની રાજકીય યોજનાઓ પાર પાડવા માટે મદતની અને મતની જરૂર છે તેઓ એ
સદાય સ્ત્રીઓ આપણે એ આશોથી સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની 'સ્વિય યોગ્ય' કરે છે ! કેટલાક દેશોમાં
જ્યાં સ્ત્રીઓને મત આપવાનો હક હોય છે ત્યાં પુરૂષ એક ગાડીમાં બેસાડીને સ્ત્રીઓને ઢાલે છે
અને બંધાને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મન અપાવડાવે છે. અથવા, પુરૂષ પોતાની નિદ્રામાંથી જાગશે
અને જોશે કે સ્ત્રી પરાધીન નહિં રહે પણ ન્હેની સદિક યેશે ત્હારે પુરૂષ અને સ્ત્રીનો અન્યાય
સંતપાશે-તેઓ મનુષ્યો જાનશે.

નિમના વેળી ઠોકરી ! ચલ ગૃહ એ સતને. નિરાધાર સ્ત્રીઓ માટે એ આશ્રમ કહાડનાની હારી ચોળનાનું પગી શુ થયું ?

(વિજયા બોલતા જાય છે પણ ત્હેનું વાન્ય મ્હોભા મ્હે છે અને દરવાજા બાગુચી બાતુકુમાર નાખવ થાય છે. બાતુકુમાર વિમલા સહમિ હસી પોતાની પાછળ આવતા કોષ્ટકને બોતાનવા જાય છે)

બાતુ માફ કરોએ-ત્હમારી વાત અધુરૂં તાપી હોય તો-નિમલા કુમારી, આપણા અને મિત્રોને સાથે સહ આગ્યો છું—

વિમલા કંઈ નહિ એમા શુ ? નિન્થા, પેલો બાંધ આગળ ખેચને. તુ અહિયા ન્હારી આગળ આવ તરેન્દ્રભાઈ માટે એ ખુરશી રાખ

(તરતજ બે મિત્રો સાથે બાતુકુમાર દાખવ થાય છે. બાતુકુમાર વામો પાતળો મંથુસ છે ત્હેના મ્હોરાની ગેખાઓ પગથી ત્હેની નિશ્ચય શક્તિનો ખ્યાવ તરતજ આવે છે એની ઉમ્મર ૨૫ થી ૩૦ ની વયમા ગમે તે હશે એમ જણાય છે બીજો-નુરેન્દ્ર-અગ્રેજ કપડામા સગર થયેલો છે પોને કનામા મમઝે છે એમ દેખાડવા ત્હેણે લાગાવાળ રાખેલા છે. ત્રીજા-તરેન્દ્ર-નામો સફેદ મોટ તથા શુભા પ્રકારના ત્રોડા પહેરેલા છે અને માથે કાશિયાનાડી ને દક્ષણી દબની વચ્ચેનો ફેટો બાધેલો છે. તરેન્દ્ર નેતરની ખુરશી પર બેમે છે બધા મેઠરાય છે એટલે થોડી પગની ગાંતિ પછી વિમલા વાત શરૂ કરે છે.)

વિમલા : (ત્રણેને સંબોધીને) ત્હમે જણીને ખુશી થશે કે હમે એક નવી ' સમાજ ' સ્થાપી છે.

લાલુ : (આશ્ચર્યથી) સમાજ ! શાની- (વિમલાના બાંધ પાછળ ઉભી રહેથી વિનયાને અચાનક બોધને) ઓહો ! વિજયા બહેન-ત્હમે ?

વિન્થા (આગળ આનીને બાક પર બેમતા) હાહ. હુ અહિંજ છું આ સમાજની સ્થાપના પણ અહિં થઈ હતી એટલે હુ અહિં આની હતી આપ એના ઓનરરી મેમ્બર થશે એવું નિમજા બહેને વચન આપ્યું છે

વિમલા (કિતાવજથી) વિજયા મ્હને વાન નો પૂરી પ્રસા ? (બાતુ તરફ ફરીને) આ ' સમાજ ' કંઈ આનન્દ મન્થાઓ જેવી તથા આતો સ્ત્રીઓને સતત-વના આપના માટે સચલન કચવાની સમાજ છે

નિન્થા ત્હમારા પ્રશ્નોના અન્યાયી હક્ક જિતવી લેતા માટે એ ઉભી થઈ છે.

બાતુ (મેજ કલાગથી વિમલા તરફ નજર ફેરવે છે) શા દિન-દુશ્ચાનમા મડોની બોલ છે તે વળી એક નવું મડલ ?

સુરેન્દ્ર મિ બાતુકુમાર મિ બાલુકુમાર ત્હમે જૂલો છો (તાગીઓ પાડી) વિમલા બહેન, હુ એ સમાજની તનમા છ. એના મજબૂતી ખોટ હતી એ ખોટ આજે પગલ ગઈ—

તરેન્દ્ર હુ જાણનાવાં રજો દિનગિર છું, વિમલા મ્હેન. પશું હું એ સમાજની વિરુદ્ધ છું નિશ્ચય પરંતુ એ સમાજ વિશે કાંઈ પણ અન્યાય શિવાય ત્હમ મન કેમ આપી શકો ?

સુરેન્દ્ર } (માથો એમ તર મન આપી સમય ને ?)

વિમલા: (સુરેન્દ્ર તરફ જોઈને) હમે કેમ એની તરફમાં છો વાદ ?

સુરેન્દ્ર: એ નવી સરસા છે માટે હું એની પક્ષમાં છું.

બાતુ: (નરેન્દ્ર તરફ જોઈને) હું કેમ એની વિરુદ્ધ છે ?

નરેન્દ્ર: એ નવી સરસા છે માટે હું એની વિરુદ્ધ છું.

વિમલા: વિન્યા! બગલામાં જઈને કાઠીને રક્ષા લાવવાનું કહે જોઈએ. (વિન્યા જાય છે)

સુરેન્દ્ર: (પિતાની ધૂનમાં) હું એટલો આગળ પડતા વિચારનો છું કે છેલ્લામાં છેલ્લી દરેક વસ્તુને માતું છું.

નરેન્દ્ર: (કેટલાકથી) હું એટલો જુના વિચારનો છું કે હાલ પ્રચલિત દરેક વસ્તુની વિરુદ્ધ છું.

બાતુ: આપણે તો નિષ્પક્ષપાતી છીએ એટલે આપણને તો લાભ થતો હોય એવું જ માનીએ

છીએ. (વિન્યા પાછી આવી વિમલા આગળ ઉભી રહે છે.)

વિમલા: તમે હજી સુધી મને ખદારી સમાજ વિશે બોલવાજ નથી દીધી.

સુરેન્દ્ર: } હમે ધણીજ દિલ્લગિર છીએ કે તમારી વાતમાં ખસલ પાડી.
નરેન્દ્ર: }

વિન્યા: વાર ત્યારે વિમલા! આ બાતુકુમાર બાળત નહીં થાય તો હું મર્ડર. મારે મોટું થાય છે.

વિમલા: હું તને કાંઈ કહી જઈશ. ત્યારે હમણાં જનું હેય તો જા.

વિન્યા: વિમલા, આ વાત હું મુલતવી રાખવા નહિં દઈ, અને આમાં કયાં લાંબી વાત છે ? 'હા' કે 'ના' તો જવાબજ જોઈએ છીએ. એ જવાબ અત્યારે ન મળે ? તમારે એ પર વાત-છોડ તો ચોક્કસ ચતુર પુરુષ બોળી રહી. પર વિન્યા મેજવશે. પુરુષથી હમેશાં મોંઘાય એવું જરૂર છે કારણકે (એક ઉડા નિરાશો નાંખીને) - બીજા શબ્દોથી ને મોટાં વચનોથી તે હમેશાં સ્ત્રીને હેતરે છે.

બાતુ: (સ્ત્રીજાલ જાહેર), અહીં જાતિનું ને અહીં અસ્થિતા કરીને તમે અને સમાજને બનાવશો ? એની તમારી સમાજની મને—

વિમલા: (અટકાવીને) પ્રભુને ખાતર આગળ ન બોલતા. હું નિરસ્કાર તો જાણો તિરસ્કાર થી રાજશો ? આવા અવમાનતા હતાં તમારે હમારો સમાજના સમાસદ થઈ એને તમારી કરી લેવી જોઈએ. એમાંનું મનુષ્યની મોટાઈ અને છત્રની મોટાઈ (વિન્યા તરફ નજર મોંઘતાં) રહી છે. (એ હો છે અને પાસે કાંઈ હેમજ નહિં એમ મોટે થી પોતાના વિચારો બોલે છે.) આહા! ત્યજ આ મુશ્કેલી દરારે. હોર કહેર થાય પણ માતા કરી કુમાતા થતી નથી. કેટલા પિતાનું એ કહી શકાય ? આપણું દેશમાં એવા લખાણીય હરોળની, આત્મબોગની, નિસ્વાયે સ્નેહની પણ મારે છે અને એ મુઝો સ્ત્રીઓ મિલકાય કોની આગળ છે ? આપણે પ્રજા આગળ જઈ પુરુષોને ફેલીવું: 'હમે તમારી પર વિશ્વાસ નહિં મળે ? હમે તમારું કરી ખરાબ કરું છું ? હમે તમારી સાથે ને તમારે ચાટે કેટલું સદન કરું છું ? તમારું શુંદ હમારું શુંદ નથી ? તમારાં બજારોં દમારાં બજારોં પણ નથી ? એમને રહેવા વાસ્તેનું જગત આપણે સાથે મળીને ઘડિયે તો ?' હું તમારી મુનિશિપાલિટિઓમાં ને ધારલંકામાં, તમારી સમાજ સેવાની સરસાઓમાં ને વિન્યા

મદિદેશમાં હમારો-માતાનો-અવાજ નહિં મળ્યાય ? ત્યાં આગકાનું રક્ષણ કરતો હમારો-માતાનો હાથજ જગતની સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કરવામાં સદાયરૂપ નહિં, યાજ ? અને આપણે સ્ત્રીઓને કહીશું : “પુરુષોને કહો કે હમારું ગૃહો છોડી હમે હમારે માટે રસ્તાઓમાં નથી આવતાં. હમે લેવા કરતાં દેવા આવિયે ઊંચે પ્રભુએ દુઃખની મારફત સ્ત્રીને જે પૂર સંભો શિખ્યાં છે એ પુરુષને સમજાવવા હમે આવિયે ઊંચે. પુરુષના ન્યાય સાથે સ્ત્રીની દયા મળશે ત્યારેજ પુરુષ અને સ્ત્રી સાથે બનાવેલું સંપૂર્ણ ન્યાયશાસ્ત્ર થશે.” પુરુષો એમ સમજે છે કે આપણી માંગણી સ્વાર્થ છે, એમ નથી. આપણે એમને સમજાવશું, સમાન નાગરિકની કાપાએ બોલાવીશું, આપણા બંનેના હેતુઓનું બાન કરાવીશું. તકરારથી નહિં પણ ખેદથી ને સમજણથી આપણે આપણા હક્ક મેળવીશું. પુરુષ અને સ્ત્રી પરસ્પર સહાય કરતાં થશે, બંને બંનેના જીવનમાંથી પુરુષ અને સ્ત્રીના બેઠ નિઃશી ગઈ એમના જીવન માનવિક થશે, બંને મનુષ્ય જાતિ દેશી થશે, (ગોને ક્યાં છે એનું એકદમ બાન થતાં) નાફ કરાશે, મ્હારી પર નંબમ રાખતાં હજી મ્હને નથી આવડતું ! (કેવલા લાંબા આત્મગત બંધન દરનિયત ત્રણે પુરુષો રતબંદ યથા એટીસી લેની તમ્મ બેઠી મ્હા છે. જવાને તૈયાર થયેલા વિન્યા બાંક આગળ ઉભી રહી શકે છે.)

વિન્યા: ત્યારે હરે પેથી ‘મમાલ’ની જામન વિશે શું નિયુપપર આગ્યાં ?

બાતુ: (રહેજ કચચાટથી) સાહે ત્યારે વિન્યાની એની મરજ છે ને. હું એનો મેખર થમ્મ.

વિન્યા રતત્ર વિચાર કરવાની શકિત શું આપણા દેશમાંથી થૂમ થઈ ગઈ છે. કાપકને,

પ્રુશી કરવાના મુદ્દ ઉદ્દેશીન—

વિન્યા. વિન્યા !

વિન્યા: —મનુષ્યો અમુક માગે ગ્રહણ કરે છે. મ્હારે એમાં શું ? હું તો પુરુષોને સંતાસ કરવાનીજ વિરુદ્ધ છું. સાહે ત્યારે આવજો ! (જાય છે)

બાતુ: કેવી વિચિત્ર સ્ત્રી !

સુરેન્દ્ર: એ પરજોશી છે કે નહિં ?

નરેન્દ્ર: ત્યાં જમાનાનાં ચરમાને લીધે દેખાતું નહિં હોય કે એ વિધવા છે. કેમ વિન્યા બહેન ?

વિન્યા: હા, બાઈ. એના અતકાળનો પ્રતિદાસ કાઈ મળતું નથી, અને એ કહેતી પણ

નથી-હમણાં તો અડિવાના વિધવાશ્રમમાં ‘હૈઃ મિસ્ટ્રેન’ છે. નિકર વ્હા લાગીને બંધાને આપે છે)

સુરેન્દ્ર: પણ વિન્યા બહેન. હમારી પેથી મમાલની વાત તો કહો.

વિન્યા: હમે બંધા એ તો કણુવ કરશે કે સ્ત્રીઓને કંઈ હક્ક છે

સુરેન્દ્ર: અવગત. અવગત. હિંદુડની સ્ત્રીઓને પણ કંઈ હક્ક મળ્યા છે.

નરેન્દ્ર: પુરુષ અને સ્ત્રીને જુદી માનતા હક્ક છે. એકને ગૃહની ખ્હાર ને બીજાને ગૃહની અન્ન. હાલ એમ મનાય છે કે સ્ત્રીઓએ મ્હાર જીવનમાં માગ લેવો. મેઘપે, કોઠીમાં વડીલાવ કરવી મેઘપે. મુનિસિપાલિટીમાં મમાલદો ચુલુ મેઘપે, મમાઓમાં ભાષણો આપવા મેઘપે. આ બોલુ છે

વિન્યા: હા માટે ? પુરુષોને ને હું મને એ સ્ત્રીઓને હા માટે ન માટે ?

નરેન્દ્ર: હાલ કે સ્ત્રી પુરુષ નથી.

સુરેન્દ્ર: આહા! તમે વર્તમાન સમયથી કેટલા પાછળ પડી ગયા છો. અને હમણાં તો અત્યંત સમયનો ધણ એક કામનું છે.

વિમલા: શ્રીનિવાસ તરીકે તો હવે જે ને-કારણ કે મનુષ્ય દ્વંતરે છે.

સુરેન્દ્ર: પરંતુ જો એ બેડીમાં છે.

વિમલા: શ્રી પુરુષને હમેશા પરાધીન રહી છે માટે તે પુરુષ કરતાં નીચી છે એમ શી રીતે સ્વીકાર થાય? પુરુષને સર્વસત્તા આપીને પુરુષજ્ઞ બ્રહ્મ થાય છે. તમે શું ખરેખર એમ માનો છો કે શ્રીનિવાસ માટે જરૂર નથી?

સુરેન્દ્ર: એવું કહેવું કશું! છે, પરંતુ પોતાની મર્યાદામાં. સ્વતંત્રતાને જે સીમા હોય છે, વિમલા પહેલું, એ સીમા તમે એકાંત જીવનને શ્રીનિવાસને કલકે લગાડો છો. તમે હિંદુ સમાજનો પાયો તોડી નાંખો છો.

વિમલા: હિંદુ સમાજનો પાયો શો છે?

સુરેન્દ્ર: પ્રભુની કુદરતથી અને મનુષ્યના કાયદાથી શ્રી પુરુષને આધીન રહેવા સર્વશ્રેયી છે. શ્રીની પરાધીનતા એજ આપણી સમાજનો પાયો છે. તમે મનુષ્યનો છે?

સુરેન્દ્ર: હવે વાંચો છે?

સુરેન્દ્ર: એ જુદી વાત છે. છતાં જે મનુષ્ય મર્યાદા મર્યાદા સત્તા હાથ ને બોલું મનાવું હોય તે તો એજ કહેનારાઓને બોલો છે-છે અને છે. કહો તો પચાસવાર કહું કે બોલો છે.

વિમલા: પુનરુત્થાન કંઈ એ પુરવાર નથી થતું.

સુરેન્દ્ર: પહેલ, અ. વિશે મારે: નમ્ર મન જુદો છે. હાલ તરત એવી માન્યતા છે કે પુનરુત્થાન અથવા પુરવાર થાય છે. હાલકારણ, આપણે ક્યાંએ દાલ આપણે આપે છે કે લેખકો લખે તો એકની એક વાત ફરી ફરી કરીને. એવી જ રીતે જીવનના તે વંચકોના મનમાં એ ખરેખર માય છે. અમુક વર્ગને ગુલામ હાલકા કોય કે અમુક પદ્ધતિને કુદરત હાલકી કોય તો જીવન મનુષ્યો આગળ એ અદ્વૈત કહેનારો કે એ મનની સત્ય તરીકે સ્થાપના થાય છે. હકિકત એ પુનરુત્થાન છે. એના વડે જ દિશ્યાયો તે સંચલનો થાય છે. અને અખલાઓ નાનાય છે—

વિમલા: (આ બાબતને ન ગણાવતાં) પરંતુ શ્રીઓને જે કાયદાઓને તામે થતું પડે છે ખતાવવામાં એમણે લેશમંત્ર પણ આમ લેવો ન જોઈએ? જમની પર રાજ્ય થતું હોય મનીષ્ટ મનિથી રાજ્ય થતું જોઈએ એવી નિયમ આપણે ધડીયે છીએ. તમને પૂછ્યા વગર એજ સરકાર તમારી પર રાજ્ય કરે છે: જે કાયદાઓને તમારે તામે થતું પડે છે એ કાયદામાં તમારો નહિ લેવો હાથ છે એવી વિરોધ તમે પોતાર કરો છો. પણ શ્રીઓને આ વગર એમને માટે કાયદાઓ કરો એ અયોગ્ય નહિ?

સુરેન્દ્ર: અત્યંત નહિ. મનુષ્યે શ્રીનિવાસ ન આપવાનું લખ્યું એવું કારણ એમ છે કે જોના કરતાં પુરો શ્રીઓનું દિન વધારે સારું સમજે છે. શ્રીઓ પરત્વે પદ્ધતિમાં વધુ પડે છે.

વિમલાઃ અગ્રેજ સરકાર-દેશક રાજ્ય કરતી પ્રજા-પણ એમજ કહે છે કે “તમારું તમારા કરતાં હમે વધારે મારી ગીતે સમજિયે છિયે” છતાં તે વખતે હમે એમ કહ્યો છે “મને હમે હમારું” દિત ન મમજિયે હમે સ્વતંત્ર ને જાણી બને ન થયે તો જાણા નહિ થા પણ સ્વતંત્ર થયું” ના, એથી પણ વધીને કહીશું કે “હમને સ્વતંત્ર બનાવો પતીજ કાલે મુશ્કેલી થયું”. હમે હમારે મહેલે વિચાર કરે એના કરતાં હમેજ હમારી મેજે વિચાર કરિયે વધારે ઉત્તમ છે.”

સુરેન્દ્ર: હમારું કહેવું તદ્દન વાજબી નથી વિમલાજી, વર્તમાન સમયમાં પોતાની મેં વિચાર કરવાની લોકો વિમુક્ત છે. હાલ તો વિચાર કરવાનું બીજાનેજ સોંપી દીધું છે નહિ નેતાઓને ‘પ્લેટફોર્મ’ પરથી નીચે ઉતરવું પડે, નિશાળો બંધ કરી દેવી પડે અને વતમાનપં સ્થિતિ કહાડે

વિમલા એ આપણું દુર્ભાગ્ય, પણ નરેન્દ્રભાઈ હમારો શો ઉત્તર છે ?

નરેન્દ્ર: એટલેજ કે રાજકીય સિદ્ધાન્તે ધર્મની જામતમા લાગુ પાડીને હમે ગોટાળો કરે છે

વિમલા: નરેન્દ્રભાઈ, જીવનમાં રાજકીય સિદ્ધાન્તોના ને ધર્મના મુત્રોના મિત્ર મિત્ર ઓરડાઈ નથી જીવન એકજ છે. જે રાજકીય સિદ્ધાન્તોમાં ખરુ છે એ ધર્મમાં પણ ખરુ હોવું જોઈએ નહિ તો શું રાજકીય સિદ્ધાન્તોમાં સત્યો અધર્મમાંથી ઉત્પન્ન થયા હશે ? એકમા હમે અમલદાર જુદમથી છૂટવા જાઓ અને બીજા આજુએ આજુએ જુદમ સહન કરે એ અસ્વાભાવિક છે.

નરેન્દ્ર: ત્યારે ધર્મમાં સ્ત્રીને પરતંત્ર રાખવાનું કહ્યું છે-એ ધર્મ વચનો ખોળા ?

વિમલા જે ધર્મમાં જન્મ, વનસ્પતિ પ્રાણી મરને એક ગણેલા છે, જે ધર્મના અનુયાયીએ પ્રાણીને પણ પૂજે છે અને વનસ્પતિને નમે છે, એ ધર્મમાં સ્ત્રીને પરતંત્ર રાખવાનું મૂકી હોય એવું હું માની શકતી નથી, અને જે હોય તો પણ પ્રભુએ આપેલા આ અનુપમ દાન પુષ્પિન્નો ઉપયોગ કરી આપણે એ ધર્મનો ત્યાગ કરવો જોઈએ હિન્દુ ધર્મના કમનસીબે આપણમાં શાસ્ત્રનુ અન્યન કરનારા યોડા છે અને એને નમે ધર્મનું જવાબદારી ધણું છે ‘ધર્મ’ એટલે શું એ હમે મહેલે કહેશો ?

નરેન્દ્ર: એ કામ આપણું નથી. આપણું કામ શાસ્ત્રો કહે એ માનવાનું એવું મૂળ શોધવાનું નહિ. હું સુગત હિન્દુ છું અને મહારી મુદ્દિ વાપરવાનો મહેલ પહેરેથીજ પ્રતિમંધ છે.

વિમલા આજ દેખાડે કે કે આપણને આપણા સાત્ત્વપર શકા નથી શકા હોત તો ગમે તેની ગીકા ને કમેલી પડી એ શાસ્ત્રોમાંથી ક્યારે જઈ જોવું નિકળી આવશે એની ક્યારેય ખાતરી હોય. નરેન્દ્રભાઈ, શાસ્ત્રોની આરપાર જોવાનો પ્રયત્ન કરો, ધર્મને જોવાનીને જુવો તો હમને જણાવે કે જેમના હાથમાં સત્તા હોય છે તેઓ પોતાની એ સત્તા ને દેશનો ધર્મ કે એમ દેખાડવાનો અને મનાવવાનો નિરન્તર પ્રયાસ કરે છે.

સુરેન્દ્ર: હિયર ! હિયર !

વાનુ હું પણ એમજ માનું છું.

નરેન્દ્ર: હમારું મહેલું વધારે રમણ કરે, વિમલા બહેન.

વિમલા: આપણા કહેવાતા ઉચ્ચ-વર્ગીને અત્મભેદો દાખલો છે. આપણે ઉત્તરમાંથી આવ્યા અને એમને દબાવી દીધા. એ તો બધા લોકો કરે છે. પરંતુ આપણે એવી ખુબીથી રહિશો રચી કે એ જમાનામાંજ નહિ, પણ હજારો વર્ષો પછી આજે પણ આપણે એમને અસ્પર્શ્ય ગણીએ છીએ અને એ અસ્પર્શ્યતા એક ધાર્મિક કર્તવ્ય છે એમ માનિએ છીએ. હોયું કારણ એ છે કે તે વખતે આપણા હાથમાં સત્તા હતી અને એ સત્તા દેશનો ધર્મ છે એમ આપણે ખતાવ્યું જ્યારે એ સત્તાને આધીન રહેવું-પરતંત્ર થવું અને અસ્પર્શ્ય ગણાવું-એ અત્યંત વર્ગીય કર્તવ્ય છે એમ આપણે આપણા અને એમના મનમાં ઠસાવ્યું. બાહ્યો અને અન્ય વર્ગોના દાખલો છે. વેદ વાંચ્યો પણ ન હોય એવા બાહ્યો બૂતા દેવો છે. તેઓ સામાન્ય શિક્ષાને પાત્ર નથી-કારણ કે એ દાસોના દાખનાર પોનેજ હતા અને તેથી પોતાની બુદ્ધિથી મેળવેલી સત્તા જાણ નહિ. માટે એમણે એને ધર્મ તરીકે જગત્પરે દેખાડી. પછી રાજાને પણ ધ્યો: રાજા ગમે તેવો દુષ્ટ ને બુદ્ધી હોય પણ એને મનુષ્યોમાં પ્રભુ તુલ્ય ગણવાનો કારણ શું? એજ. એની સત્તાને આપણે ધર્મ માનિએ છીએ.

નરેન્દ્ર: પરંતુ આ બધા વિવેચનનો આપણી પાત સાથે શો સંબંધ? હવે તો એ કમપણી જગત્-લક્ષ્યમાન મન પ્રમાણે તો-વધુ આગળ 'વધી' ગયું છે ને! હવે તો બાહ્યોને ગણો દેવાય છે, દેડની પૂજા થાય છે, રાજાનો મહેલ કેદખાના જેવો થઈ પડ્યો છે. ખેડાં જો સત્તા-ધારીઓની રૂઢિએ સત્તા વગરના હોવા તો એમને કાળી દેવામાં આવતા. હવે તો દુનિયા બધી 'સુધરી' નથી?

વિમલા: તરેન્દ્રભાઈ, જગત્પર બધા આમને વધવા છતાં, આમાં તો આપણે બહુ આગળ વધ્યા નથી. ખંડારો કહેવાનો ઉદ્દેશ એટલોજ છે કે સ્ત્રીઓની પરમીનતાની વાત માત્ર જુની હોય નથી બધી થઈ જતી નથી. કેદપણ પ્રકારની પ્રાચીનતા એક મરાજ વસ્તુને સારી કરી શકતી નથી. આજે પણ જ્યારે સ્ત્રીએ પુરુષની સત્તા સ્વભાવે વધે છે ત્યારે પોતાની સત્તાને ધર્મ તરીકે ગણવતો આવેલો પુરુષ એ બધી શયો નહિ શારીરિક બળથી હોયે સ્ત્રીને કાળી દેવાનો મામ્, વીરો, એમાં પુરુષોનાં પાંદ નથી. જગત્પર આસ્પર્શ્ય ને, એને અસા સુતા તો. એ પશુ કસાય એવો કઈ માર્ગો લેત. આટલો વખત ને સ્ત્રી હોને તાણે થતી હતી, હોયું મુઠ સામવતી હતી, હોનાં જામકો નંભાળતી હતી, હોય દિવજખોળાને પૂજનાં માફક શોભાવતી હતી—

નરેન્દ્ર: (ગરબામાંથી ધડિપાળ કહાડીને એનાં) ખેન. હવે હું લકમાંરી રંગ લઇશ. ખંડારે જરા કામ છે ને સ્વાહ પ્રાંય થવા આવ્યા. જ્યાં લકમાંરી ને ખંડારે વિચાર એટલા જુદા છે કે લકમાંરી વિચારો અને વિચિત્ર ભાવે એમાં નવાઈ નથી.

સરેન્દ્ર: હું પણ હવે રંગ લઇશ. લકમાંરી યોગ પશુ, વિચારો સાથે હું મળતો આવું છું તો પણ લકમાંરી કેટલાક વિચારો હેલ્લામાં હેલ્લા મળતે મળતા નથી. યોગાક્તી પેટો મતંમાં પણ દેશન છે એ બુદ્ધતા નહિ. આજી લકમાંરી કેટલાક વિચારો નવા જમાનાને અનુકૂળ છે કે નહિ એ મહત્તે ખતર નથી એટલે એમાં તટસ્થ રૂપિ કારણ કરું છું.

વિમલા: આવજો, બાહ્યો. લકમાંરી લાગણી દુઃખાહ હોય તો બહુ દિલગિર છું. હું બાહ્યું છું કે જ્યાં આપણા બધા સારા લોકો એકજ મનના હોય છે ત્યાં ફરીલ કરવી એ બહુ દુષ્ટ

જ છે. પણ વિચારના ઉત્સાહમાં એ વાત હું હમેશાં વિમરી નાકે છું. (બંને હસીને જાય)

બાનુ: વિમળા, પેલા 'પૂતળાં'નું ત્હમે શું કહેવાં હતાં?

વિમળા: (વિચાર કરતાં) પૂતળાં? હા—હું એમ કહેતી હતી—કે—હા! કે-પ્રથમ ગૃહમાં
 ૧ એવા શણગાર જેવીજ પત્ની ભોગવે છે.

બાનુ: શણગારનો અર્થ ત્હમે શો કરો છો એ મ્હને ખબર નથી બાકી મ્હારે મને પણ
 શીએ કલાના નમુનાઓજ છે

વિમળા: (સ્ફેજ બવાં મ્હડાવી) એટલે ?

બાનુ: એટલે એમ કે પુરુષનું જીવન એટ પ્રત્યે છે: જીનું જીવન એક ચિત્ર છે.

વિમળા: શું! ત્યારે ત્હમે એમ માનો છો કે જી મીઠાસને નિર્દોષતાના ચિન્હરૂપજ છે-જેમ
 કરતાં બિલાડીના અચ્ચાં જેવી છે-ફૂતરાં માફક ત્હેણે ધણીને તામે યવાનું છે ? ત્યારે-તમે જીને
 સ્વતંત્ર બનાવવાની તો તરફથીમા કેમજ દો ? જીને નિર્દોષતાના સુંદર નામ વડે અચાનક રાખવાની
 શી જરૂર છે ? હમે દમારુ માન્ય નોંધ દર્શાવે એવી હમે ત્હમાગ ગૃહની ડીગડીએ નથી
 યવા મંગતા.

બાનુ: (જરા ગમરાહને) અરે! નાના. વિમળા. એવો કદા મ્હને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ દેવા
 કે ? જી ચ્વાતમ્બોના હું દિમાયતી છું. માત્ર મ્હને લાગે છે કે જી જેવી પરિત્ર વસ્તુને—

વિમળા: વસ્તુ! શું પુરુષની જી મિલકત છે ? સ્ત્રીને શું આપના નથી ? આકર્ષક લાવણ-
 માટેજ, અથવા નાભેદારી માટેજ-પુરુષના સ્વચ્છંદી વિકારે પૂરા કરવા માટેજ સ્ત્રી જન્મી છે ?

બાનુ: અરે, એવો વિચારજ મ્હને કેમ આવે ? હું તો એમ કહું છું કે આ વ્યાપરી
 મુગની દરિદ્રાઈને રક્ષાકર્મીમા જી જેવી પવિત્ર-વ-વ-વ-વ-વિત્ર જી પડશે તો જીવનની મધુરતા જશે-

વિમળા: હા, હમારી ગુણમી પરમીનતા હાજી દેરા પુરુષો એવા સુંદર વાક્યો દમારે માટે
 વાપરે છે શું પુરુષની જીવનની મધુરતા માટેજ જી જન્મી છે ? એના જીવનનો ખીજો કંઈ હેતુ
 જ નથી ? પુરુષને આનન્દ આપવા જ જી જીવે છે-કે પોતાની શક્તિયોના વિકાસ માટે ? પોતાના
 અત્માની પ્રગતિ માટે ?

બાનુ: જીએ એવો હેતુ તો છેજ. પણ એ જ હેતુ હોય તે આવા દુષ્ટ જાહેર જીવનમા
 પડવાથી-રાજકીય પ્રવૃત્તિના કલ્પકને મંદોષમા માથે અચ્છાવાથી કંઈ એ હેતુનો નાશ થશે એવો
 મ્હારો મ્હેવાનો હેતુજ નથી-પણ એ રહેજ દંડાઈ જશે નહિ ? એવી તોકાની જિંદગીથી જીનું
 પવિત્રતાપર ને ત્હેની મુદ્દતાપર, ત્હેના વિતરણ ને ત્હેના સ્વભાવની ઉત્પત્તિપર માત્ર અમં
 નહિ થાય ?

વિમળા: પુરુષ જ્યારે વિચારની રાખો વડે કિડી શકે નહિ ત્યારે ત્હેને પ્રમત્ત કરનારુંજ
 બાનુ ક્ષેત્ર હોય તો તો ત્હેને પ્રત્ન જીવનમા આગ ન લેવા જોઈયે. (સ્ફેજ ઉત્ક્રાંતથી) હજી
 ત્હમારા રાજકીય જીવનમા જે શુનો જોઈયે જિયે અને જે ગણની બેટ છે એ નૈતિક ભાવનાઓને
 ગુર્જી ત્હમારી જીઓજ ત્હમને આપશે- ત્હમારી દરિદ્રાઈમા, ત્હમારી વ્યાપારી વર્તણૂકમાં એ જીજ

તદમને પરસ્પર સાહાય્યનું રહસ્ય સમજાવશે, આદ્યૌરુપ સંધિયોનાં સ્વપ્ન જોવાવશે, શુદ્ધ પ્રજ્ઞ જીવનને કલ્પનાથી જલકાવશે.

(યોદ્ધા શબ્દની શાન્તિ)

ભાનુ: વિમળા, ત્વમાસ, પિતાના મૃત્યુને યોગ વખતમાં વર્ષ થશે અને આપણા સમનને દિવસ પાસે આવશે. ત્યાં સુધી સ્ત્રી સ્વતંત્રતા શિવાય બીજા કોઈ વિષયની વાત નહિ કરો.

વિમલા: ભાનુકુમાર, આજ સુધી હું એમ સમજતી હતી કે ત્વમને આ વાતમાં ધણેજ રસ પડે છે. આજેજ મહેં જાણું કે આપણને જુદી જુદી વાતોમાં રસ પડે છે. (ભાનુના મુખ પર અસ્વસ્થતાનાં ચિન્હો જણાય છે) આજાર સુધી હું એમ માનતી હતી કે આપણી વયમાં બિદ્ધિ મનભેદ નથી—

ભાનુ: (હતાવળથી) તે કાણ કહે છે કે 'એ'!

વિમલા: (શાન્તિથી)—અત્રે અત્યાદેય મહેં જાણું કે જે સવાસ મહેને સહુથી મહત્વનો છે અને સહુથી પ્રિય છે—જે પ્રશ્ન મારે મને તેવો આત્મભોગ આપવા હું તૈયાર છું—એમાંજ આપણો મતભેદ છે.

ભાનુ: (અત્યંત ગમરાટમાં) વિમળા! વિમળા! આવો વિચાર ત્વમને શાથી આવ્યો? સોગંદ ખાઈને કહેવા તૈયાર છું કે—

વિમલા: (પિતાનાજી સ્મૃતિમાં) તો પણ એવી હું ત્વમારી સાથે જનમાંથી નહિ બંધાઉં એમ ન માનતા (ભાનુનાં મુખપર સ્વસ્થતાના ચિન્હો ફરી પ્રગટે છે) પતિપત્ની એકમત હોય તો જીવન નીરસ થઈ જાય. સ્ત્રીપ્રથી શુદ્ધિ પૂર્વક વાલ્મીકિથી હું ત્વમને મારા મતનો ફરીશ (અમાનંક આક્રમીને) તમે કાંઈ કમણાં કહ્યું? માફ કરજો મહેં એ ન સાંભળ્યું.

ભાનુ: (નિશ્ચિંતી) મહેં એમ કહ્યું કે હું શ્રીસ્વતંત્રતાને દિશાપત્રી 'હું' એમ ખાત્રી પૂર્વક કહેવા—

વિમલા: એમાં કંઈ મહાં કે સ્ત્રી મતિનું સંકટ એણું ન થયું.

ભાનુ: (રહેઠાં ચિન્તાથી) ત્યારે—મહારે શું કરવું?

વિમલા: હમારી સંસ્થાના મેમ્બર થાઓ. એટલુંજ નહિ પણ આવતે મહિને 'અંકિ'ની ધારાસભ એમાં આ કામ કરવાનું માથે લ્યો. અને એ 'પ્રોગ્રામ' અમલમાં મોકલો. હમારી માંગણી એનો સાથો ખ્યાલ ત્વમે ત્યાં આપો. બીજા સભાસદોમાં એ મારેની ઇચ્છા થાય, દિલસોજી જતન થાય એમ કરો. સ્ત્રીઓના પ્રશ્નોની એમને જાણીતા કરો, એનું જ્ઞાન એમને આપો. એક પુરુષ-હમારો પક્ષમાં હશે તો હમારું જગ વંચશે તે પુરુષોના મન પર છાપ પડશે કે પુરુષ અને સ્ત્રી રહ્યા રહ્યાની જલકા નથી. માંગના, પણ સાથે રહેવાજ આ હક્કની માંગણી કરે છે.

ભાનુ: પણ એ હક્ક ક્યાનો છે?

વિમલા: મન આપવાનો હક્ક. પોતાના દેશની રાજકીય સ્થિતિમાં રહીને રસ પડવો જોઈએ એની કોઈ ના પાડવું નથી. જુના વખતમાં સ્ત્રી પ્રજાજીવનમાં ભાગ લેતી. જેઓ દેશમાં રહે છે ત્વમણે દેશની પ્રશ્નોમાં રસ લેવો જોઈએ. દેશપર પ્રેમ હોવો જોઈએ. મતથી એવો રસ પડે છે—અને એવો પ્રેમ પોષાય છે.

બાતુ: મત આપવો એ કેવી ન્હાની ને તુમ્હ બીજત છે.

વિમલા: પણ ન આપવો એ કેવી મ્હોટીને મંજીર છે? કૃત્રિમરીતે એને અવરોધ કરવો એ અણછાજતું અપમાન છે. મત એ હક્કનો સવાલ છે. એમ હોય તો કીતે શા વારતે એ કે ન આપવો? કેટલીક સ્ત્રીઓ કર આપે છે, મત વગર કર નહિ એ સિદ્ધાંત છે. 'જે કારણોથી હોતે સ્વરાજ્ય જોઈયે છે એજ કારણોથી સ્ત્રીઓને એ જોઈયે હિયે, જો એકને માટે સાફ હોય તો બીજાને માટે શા સાફ નહિ? સર્વોચ્ચ પ્રવૃત્તિ માટે સ્ત્રીઓને જવાબદાર ન હુવામાં આખી સમાજને ખોટ જાય છે. જ્યાં સુધી દેશમાં રહેનારાઓના અર્ધ ભાગને હમે તત ન આપો ત્યાં સુધી હમે જધાને મત આપ્યો છે એમ કહી કેમ શકો? ત્યારે તો એમજ હોતે કે હમે સંતુષ્ટ થયા હિયે એટલે જેઓ અસતોષી હોય તેમની દુરિયાદ કોઈયે સાંભળતી નહિ. રાજ્યમાં સ્ત્રીઓની પદવી થી છે અને પ્રજા પ્રત્યે એમનાં શા ફર્લોયો છે એ સમજવાની અને એનો નિર્ણય કરવાની બહુ જરૂર છે. પુરુષોનું લક્ષ એજ સ્ત્રીઓનું લક્ષ છે, બંને માથે મ્હોટો કે સાથે પડશે.

(બાતુકુમાર ખજા હલાવી હાથના ચાળા કરી લેની આશ્ચર્યની લાગણીઓ દર્શાવે છે. વિમલા લેની રહામું જોષ રહે છે)

પડશે પડે છે.

અંક પ્રથમ સમાપ્ત.

ચિત્ર પરિચય.

લાવણ્ય

મુખ પુષ્ટનું આ સુંદર ચિત્ર બંગાળના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર એચ. મધુમદારની હૃદયમગ્ન કૃતિ છે. અન્હે બામ મહાસુખરાય સુનીલાવળા મિત્રકૃત્યને પગિલાને તે પ્રકટ કરી રાકયા છીએ તે માટે એમ્હનો આભાર માનીએ છીએ.

ચિત્રકારે ચિત્રનું મૂળ નામ " રૂપ " રાખેલું પરન્તુ હેમાંથી નીતરતા મીઠું રસને પરિણામે અન્હે "લાવણ્ય" નામ રાખતું કૃતિત ધાર્યું છે. ચિત્ર એકાકિની મુખધાતુ છે અને અનેક રસમય આલોલનો ઉમાં કરે છે છતાં ચિત્રકારે સારી રીતે અદ્ય નાળગરી છે. એના પરિણામે કેટલાક " રંગીલા " ચિત્રકારોનાં ચિત્રો પેડે આ ચિત્રની છાપ અસ્પષ્ટ થઈ નથી-સારી રીતે ચાંત, મનહર બાવોજ ઉપમ યામ છે. ચિત્રોના વધુ પૃથક્કરણથી ગો લાભ?

સ્નેહલતાનું ઘર.

સ્નેહલતાનું ઘર કળાના નમૂના જેવું હતું. ન્હાતું અને નાચુક ધાતુનું અને જરાક વિચાર્યુમાં હતું. આસપાસ સ્વચ્છ રૂણી હતું. એક તરફ સુંદર પુષ્પછાંડ અને વેલી હતાં. બીજી તરફ તુળશીના કમારા પાસે ન્હાનો ઓરડો હતો. અને તે પર સાંજરે આપું કુટુંબ ભેસતું. ઉમેશના છેલ્લા મંદવાડમાં બહુ ખર્ચ થયું; ને તેથી સ્નેહલતાનાં બધાં જ ઘરેણાં વહેંચાઈ ગયાં. રમેશ અને તેની મા સ્નેહલતા એ તે આધાર વિનાનાં થઈ રહ્યાં અને ઘરપર કેટલુંક કસબ મૂકી ઉમેશ આલ્યો ગયો. રમેશ હવે માતાની સંભાળ નીચે આવ્યો. ઉમેશની પ્રથમાવસ્થા સંમૂલ્ક હતી. પણ આપારની એક અપાઠમાં આવવાથી, નિર્ધન દશા થઈ ગઈ. હવે ઉમેશના મૃત્યુ પછી, સ્નેહલતાને માત્ર રમેશનો આધાર હતો.

રમેશ મેટ્રીકમાં પાસ થયો ને તહેને રોકાયેલી પ મળી. એ કોલેજમાં દાખલ થવા ગયો. તહેની માએ પોતાનું એરિંગ કાઢી આપ્યું: “બેટા! આ બહુજ જરૂરી ખર્ચ માટે”

રમેશ કોલેજમાં ગયો. ગામથી બોર્ડિંગ દૂર હતી. હવેના સમયમાં વિદ્યાર્થીઓ વસે છે ત્યાં એક જાતનું કુટુંબજન અજવાળાદાર તંત્ર ચાલી રહે છે. રમેશને એકજ જુદી ઓરડી મળી હતી. બીજાની જેમ તેમાં જો બારીનો કાચો ન હતો પણ સ્વલ એકાંત હતું. રમેશ પોતાની બારી પાસે એક વેળી વાલી. અને, તેજે બારીમાંથી ધોળે, ધોળે સ્વેદાળ, પેટાણું કાઢ્યું. રમેશ કુટુંબીક વાતે બીજાથી જુદો તરી રહેતો હતો. તહેનામાં ગરિમાઇતું અભિમાન હતું. રમેશની ઓરડીને વિદ્યાર્થીઓ: ‘આન્દામાન’ ટાપુ કહેતા. અને રમેશનું નામ ‘દેશનિકાલ’ રાખ્યું હતું. અમીચંદની ઓરડીમાં જ્યારે સૌ ભેગા થતા ત્યારે આ વાત પર જો કાકા સહેજે નીકળતા!

રમેશ સૌમાં બળે તેવો નહિ હતા. એને જ્ઞાનાથી કસવાનું એક કારણ હતું. એની જૂની ગોશ્લી ને દુપાળમાં તિલક જોઈ કેટલાક મૃદસ્થના છોડેલા મૂંઝમાં હસતા! સવારે એ લોરે લઈ બહાર જાય ત્યારે ઓશરીમાં કળા રહી કેટલાક ઓડમાં હસતા ને એમનું હાસ્ય રમેશ છેડેથી સાંભળતો.

એક અમાવાસ્યાની રાત્રીએ સૌએ નિશ્ચય કર્યો કે ‘આન્દામાન’ પર હવેનો લઈ જવો છે. અમીચંદને સરદાર જનાવવામાં આવ્યો. ને સૌએ તહેની સાથે સામેલ થયું એમ છું. તથા છોકરાઓને જૂદી જૂદી ત્રણ-દિશા સોંપાણી ને રહેઠાણમાં બાર અજવાળી રોન શરી જાય ત્યારપછી તરતજ રમેશની ઓરડીની આસપાસ ‘ચોર’ એવી ખૂબ પાડવાની હતી. રમેશ બહાર આવે કે તરતજ એક છોકરાએ બીજી તરફના બારેથી અંદર જઈ. રમેશની માએ તેના માટે ખાસ તૈયાર કરેલ ‘આડીઆ’ ઉપાડવાના હતા!

બાર બજે હલ્લો શરૂ થયો. રહેમાનના આશ્વેષ પયો કે તરતજ ચોરની બ્રમ પડી. સૌ છોકરા બહાર આવ્યા. તે રમેશ પણ બહાર આવ્યો. એક બાળકથી રહેમાનનાં ટોકતો આવ્યો. પ્રોફ. કૃષ્ણલાલ વિદ્યાર્થીઓને કાંઈ હરકત ન થાય માત્ર પટાવાળા સાર્થે આવીતા હતા. અમીયદે રમેશની ઓરડીમાંથી અડદીઆનો ડબ્બો ઉઠાવ્યો ને તે સાથે જ રમેશની માંએ મોઢલાવેથી એક મખમલની ન્હાની પેટી હાથ લાગી. તે પામેજ પડી હતી. તે પણ ઉઠાવી લીધી !

ચોર વિષે બહુ તપાસ થઈ. વિદ્યાર્થીઓને સુચના, અપાણી ને સૌ પોતપોતાની રૂમમાં ગયા !

રમેશ આ બનાવ બન્યા પછી ઓરડી ફેરવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તહેજે સવારમાં બેઠું તો અડદીઆનો ડબ્બો ને તેની માંએ મોઢલેલી પેટી ન હતી. મખમલની પેટીમાં એની માતું એરિંગ હતું. રમેશને લાગ્યું કે કોઈ ચોર નથી આવ્યો પણ સૌએ મરકની કરી છે. મ્હારી માતું એરિંગ જ્યે એ મ્હોરા ધરની આમર જ્યે છે એ વિચારે રમેશને ધ્રુજવ્યો. તહેજે પોતાનો સાથી સારે વેષ પહેર્યો. આ પહેલાં તે કદી વિદ્યાર્થીઓની ઓરડીમાં ગયો ન હતો. તે સાથે અમીયદની ઓરડીમાં ગયો. ઓરડીમાં મરકની ચાલતી હતી, રામપ્રસાદે ટીકા કરીઃ બેવકુફ નહિ ? કોઈ ઓરડીમાં એરિંગ રાંધે ?

“ અરે ! તુંમડું છે ” ! અમીયદે કહ્યું.

“ ગામડાતું ભુત ! ” નવરંગલાલે પોતાની બાગનીના વાળ સમારતાં કહ્યુંઃ “ કેવો જંગલી જેવો ટકો દેખાય છે ! અને એમા પાંજું હિંદી મહાસાગર જેવડું કપાળ !! વચ્ચે સીસોનનાં નેતું દીકું ”

સૌ ખડખડાટ હસી પડ્યા. તેજ વખતે રમેશે પ્રવેશ કર્યો.

“ મ્હારું એરિંગ આપો છો ? ” એજે અરધું ગુસ્સામા અને અનુભૂતમાં કહ્યું.

“ તમે કોને કહો છો ? ”

“ આખી સોનેરી ટાળીને ”

“ સોનેરી ટાળી ! ” અમીયદે જવાબ આપ્યો ‘ વિચારીને બેઠવું હો ! ’

રમેશ કોપથી હોમના પર કુદી પડી પણ એટલામા મેં એ એને જ હર બેંગ્યો. અમીયદે અરેમાનમાં જ જવાબ આપ્યોઃ ‘ તારું એક ચં પચ દશ એરિંગ બધું ’ ! એજે સૌ રૂપીઆની સોટ રમેશનાં પગ અચળ ફેંટી અમીયદે એટલામા મેં સૌ મન્દાર કર્યો. અમીયદે માટે તારકની દીકરી ખરીદનાર ચાર પાંચ જગુ હોય જ ! અમીયદે સાથે એ ચાર પાંચ જગુ મફત પણ અમીયદેનો નાસ્તો દરની ઓરડીમાંથી પણ વિદ્યાર્થીઓને બેચી લાવતો. એની શ્રીમતાઈમાં ઉપકર કરતા અભિમાન વધારે હતું. અને એવો મીમત સમાજમા એવા કરતાં સત્તાનો શોખ વધારે ગણે છે.

રમેશે એની સૌ રૂપીઆની તોટ ટેબે ઉઠાડી મુકી. રમેશ આ વખતે સ્કાલરશીપ મેળવી ચક્ર્યો ન હતો. એતું માતું હમેશાં દુખતું. અને પોતાના દરેક કાર્ષમાં માતાને કંટક કામ વધારે કરવું પડે એ બચકર ખ્યાલ હાજર રહેતો રમેશને કોઈને લીધે બાન ગણું

અમીયદે રમેશની ઓરડી પામેથી તીક્યો ત્યારે રમેશને અચેત પડેલો બેયો. તે એટલમ હાડ્યો. એરિંગ લાવ્યો. ને બહુ માયાળુભાવથી દિલગીનીમાં અવાજે બોલ્યોઃ

રમેશ આ તહમકું એરિંગ !

રમેશને ખાન ન હતું.

હવે સૌ મુઝાયા ડો. પાંડુરંગ પાસે રહેતા હતા. તેને બોલાવ્યો. પાંડુરંગે તરૂન આરામની તરફ જણાવી. રમેશ બે દિવસે ખાનમાં આવ્યો. તે દરમ્યાન રમેશનું સરનામું લખ્યું. અમીચંદે કાગળ બોધ્યા. ને તેમાંથી એક હસતી સુંદર સ્ત્રીની છબી નીકળી. અમીચંદે તે તરફ જોઈ રહ્યો. કાંઈ અનુમાન બાંધે તે પહેલાં રમેશના અગ્રરૂપર દ્રષ્ટિ પડી. છબી નીચે લખ્યું હતું:

‘મહાદેવી મા: કમ્મર સતરનાઈ: ૨૮:૯...’ અમીચંદું મગજ નખન રમેશ તરફ ફર્યું. આ કાગળમાં એક વિચારી આવો પણ છે!

સ્નેહલતાને કાગળ ને તારે મોકલ્યા. તે મહેદીથી મોકલી એનું ખીંતું એરિંગન લટકવું હતું. પોતાની મહેનતના તમામ પેસા વધ તે આવી.

રમેશને કીધું. સ્નેહલતા પછી ગઈ. પણ પાછું તેણે વાચવાનું શરૂ કર્યું. સ્કોલરશીપ વિના તે કેમ નમે? કેમ આવળ વધે? મીરુ દિવસે જ પાછો આવ્યો. ડો. પાંડુરંગે હવે આજ્ઞા હોડી, ને સ્નેહલતાને બોલાવી. સ્નેહલતા આવ્યા પછી યોગાજ કલાકે રમેશની આંખ હમેશને માટે બંધ થઈ ગઈ.

સ્નેહલતાનું રૂદન જોઈ અમીચંદે રોયો. નવરંગ રોયો, રહેમાન પણ રોઈ પડ્યો. પરંતુ આરસોસ! અધાની કેન વચ્ચે રમેશનું ફિક્કું મુખ હમણું હતું. જાણે હમણાં જ બોલશે, પણ રમેશ બોલે તેમ નહિ હોતો.

સ્નેહલતા બારે પગે ધર બાણી પોંજી ફરી. અમીચંદે અને નવરંગ રોયો સુધી ચાલ્યા ગયા. બોલ્યા નહિ પણ રોઈ પડ્યા. એમના હૃદયમાં બાર હોતો. અને તે ખાલી થાય, તેમ ન હતું. સ્નેહલતા સાંત થઈ આવી. હવે તેમાં નિગરામરી હિમ્મત હતી. હિમેશના મૃત્યુસમયે જો કરેજ રહ્યું હતું તે વાળવાની હવે હોનામાં સંદિગ્ધ ન હતી. સ્નેહલતાના મુલાખના છોડ પરથી ઉતરતી મુલાખ દરેક દર્દીનાં શયન પાસે લેતાં. સ્નેહલતાનું કર્મ વધ્યું હતું. તે આવ્યા પછી ખીંતું જ દિવસે ગોપાલદાસ ગોઠ ખરખરે આવ્યા હતા. ને સારે જ કહી દીધું હતું કે સ્નેહલતા માટે એક પાસે જ સારું ઘર ભાડે મળે તેમ હતું!

સ્નેહલતાએ ઘર ખાલી કરવાની તૈયારી કરી ને રમેશની અબ્યાસની ઝોરડીમાં ગઈ. એક કુટુંબ રેબલ પડ્યું હતું. એક પુત્રમાં ચોપાનીઆની કામગીરી પર ધ્યાન ચડી હતી. પાસે રમેશનું ન્હાતો હતો ત્યારનું વાંદું પણ કાચુ જાણે કેમ રહી ગયું હતું. ‘કરજોગા’ નાં ફાટેલાં પાનાં હોતા હતાં ને છેડે રમેશની ‘Sixth Reader’ રમેશના અગ્રર સંદિગ્ધ પડી હતી. અરે! આ નિર્માથ વસ્તુઓમાં અત્યારે દ્રવ્ય હતું. સ્નેહલતાએ આ બધું એકઠું કર્યું. સાથે સાથે રમેશનું કામેજનું પોટકું પણ ત્યાં હતું તે બોલતાં રમેશની છબી અને સ્નેહલતાની છબી નીકળી. નીચે રમેશના અગ્રર હતા. સ્નેહલતા પોતાના ખ્યાલો શુભાગ, વેલી, ફળી અને ઘર કાંતે છેલ્લાની હતી આજે એ બારે ખમ હરથે પડી બર રમેશના રમમાં બેઠી. ચકાર વરસદ હોતો, રમેશની ઝોરડીની ઝોરડીનાં મળીઆમાંથી વેલી ડોકીયાં કાઢતી હતી.

સ્નેહલતા એ તરફ જોઈ રહી.

વેલી નીચે ફરતો હતો કોણ હતું છે? રમેશ જોયો મહેરા! રમેશ! કાંઈ બોલ્યું નહિ.

વરસાદ વરસતો રહી ગયો હતો ને આજં વાદળોમાંથી ચંદ્રની ઝાંખી રોશની દરેક ચીજને સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટ દેખાડી વધારે ભવ્ય મનાવતી હતી.

રમેશ !

કોણ સાંભળે ?

રમેશલતાને એકદમ સાંભળ્યું. એ બધું બૂલી જ ગઇ. વરસાદમાં રમેશ બીંબતો હશે !

તે એકદમ બારી તરફ દોડી. બહાર દોડી.

રમેશ ત્યાં હતો નહિ. એણે યુગ ખાડી: 'રમેશ ! બેઠા !' એનાજ સ્વર પાછો ફર્યો.

બીજો દિવસે બારી નીચેથી જ એક કાગળ મળ્યો. એ જ કાગળ જેમાં ઉમેશના હસ્તાક્ષરમાં આવું હતું ને તે પ્રમાણે ઘર પર લેણું ચલાવે બહેને ગોપાળદાસ પાસે લેણી રકમ નીકળતી હતી. પાસે રમેશલતાનું એરિંગ પડ્યું હતું ! રમેશે એક દિવસે વાનમાં હતું હતું. 'આ' એ કાગળ હું ગોતીશ હો !

બીજો દિવસે કોઈકે કહ્યું કે રાત્રે દસ વાગે કોઈ યોડાગાડીમાં હનરી રમેશનું ઘર પહોંચ્યું હતું. રમેશલતાએ કશુંત્રા બરી આશામાં કહ્યું: એ જ મહારા રમેશ ! એણે જ કાગળ આપ્યો ! 'ગોપાળદાસે અવિશ્વાસબરી રીતે કહ્યું: 'હશે !'

ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જ્ઞેશી.

સીગરેટ કેસ.

(૧)

"બન, હુ, ડ્રી-એન્ગ !"

બીજાલુદ્દિ-તણુખાં ઝરતાં નયનોથી સાક્ષાત દુર્ગા સ્વરૂપ દેખાવાના પ્રયત્નો કરતી નિર્દુષ્કા દેવીએ તાકેલી રીવોલ્વરનો બાર કર્યો. પ્રેક્ષકોમાં હાહાકાર વર્તી ગયો. વાંસા પછળ અદમ વાળી બાણે કે દુસ્મન પક્ષેનો પકડાયેલ કોઈ ગુપ્તચર ન હોય તેનો અભિનય કરીને હંમેશા રહેણા પ્રકુલસ્યદ્ર દેવના રહેજા વિક્રમેના અને ગુપ્ત ગિમતથી રહેજા ફરકના ઓખકપુટની વચમાં દારુનસ આઆદ પેસી ગઈ પછી પોતાનો પાઈ ભગતી રહ્યા પછી સરકસના નટ જેવો હલેકા કરીને ગળવામાંથી દીવાસળીની પેટીની સહાય લઈને બાણુછએ મુખમાંથી ધુમાળાના ગોટા કાઢવા માંડ્યો.

એ દારુનસ તે એક નાણુક "ડી રેન્ક" સીગરેટ હતી.

વીસમી સદીએ કાંઈ કાંઈ આઅર્જનનક તરંગો રમકડાં બનાવવાની કળામાં લાખગ્યા છે. તેમાંનો આ છેલ્લો તરંગ ! વાંચકે "છેલ્લી દગ" ના વિવાદથી રમકડાની કોઈ દુકાનની મુલાકાત લીધી હશે તો ત્યાં તેણે રમકડાં ભેગી મુલુવાહિની દેખાળી પોસ્તાયો નોંધાત હશે; અને સોક્ષ્મેન ને પૂજતા બાણુજા હશે કે "છેલ્લી દગના સીગરેટ કેસ-પાય વાર મુઝી તેની નેમ અચૂક બધ છે."

વાચકે બસે એ અનુભવ કર્યો હોય વા ન કર્યો હોય. પણ ચર્ચગેટ અને કોવળાનાં રસેશો વચ્ચે જમણા હાથ તરફની દારમાં ઝળરી હોના બખતદાર બંગલાના માલિક શ્રીયુત પ્રકુલસ્યદ્રે

× અમે વાચકને બાળી આપીએ છીએ કે અમારી જાનમાં કેલાં મુઝી આ વાર્તા બંગાળી કે કોઈપણ અન્ય ભાષાની દૃતિને અનુવાદ નથી

તો ક્યોઈ હતો. અચર નવાર, મિત્રનું-કે સખીનું ને “છેત્તી દય” તું આશ્રય પોતાનાં (એન્યુકેટડ) પતિ, શ્રીમતી નિર્દોષતા દેવીની આરાધના અને સાહાય્યથી પૂર પાડતા.

એક સાધારણ મીલીટરી અમલદારને આપવામાં આવે છે, તે પ્રાણધાતિની પીસ્તાલ અને આ સુશિક્ષીત યુગલને એ ઘડી આનંદ દેનાર આ રમકડું—માથ દૃષ્ટિએ જાને કેવાં તદ્દન એક સરખાં હતાં! જાણે એક ચણાની એ શાક, એક માતાનાં જોડકાં સંતાન!

+ +

“ભાઈ, છોકરા!”

મેજર ટામસ રૂથનોટ પોતાના ટેબલ આગળ બેસીને પોતાની રેયુલેશન રીવિયુર દેરથી રૂથનોટ જોતા હતા. મેજરે તેના ઉપર કાંઈક અવગચ્છતા જોતાં-કે કસ્ટોમી ભવો ચંદાવીને અને રહેઠાં કોષથી હોઠ કહેક કરીને જુમ મારી.

“બહારથી તરત યુનિફોર્મમાં સસંગ્રહીત સીપાઈ કાળા ગુલામને લાયક નમ્રતાથી “હુ હુકુ” કરીને અંદર આવ્યો અને મીલીટરી ઢગથી સત્કામ કરીને ઉભો રહ્યો.

“હું ક્યા સીપાઈગીરી કર્યું દય કે કુછ હજમટ કર્યા દય” સાહેબ બહાર કહેલ સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો.

સીપાઈએ એ ગૂઢ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપ્યો. અને પોતે તથા પોતાના સાહેબે અંગીકાર કરેલા ધંધાના લક્ષણો નિર્ણય સાહેબ બહારની અક્કલ ઉપરજા છોડી દીધે-શુદ્ધિમતાની શાખતમાં મોટી આમડી કરતાં કાળી આમડીની દનિબંધતાનો સચોટ પૂરાવો આપ્યો.

“એ રીવોલ્વર કમસે એસી ડર્ટી પડી દય દય? હુ...કચીનીટપે-ચાર્પ...સાઈ કરકે રેમલમે રખ...અરે સમાજ. અધા દય, દેખતા નહિ દય કે લોડેક દય?...”

બહાર કોઈનાં પગલાં સંભળાયાં

“હસો, મીઝર પ્રોફુકાય-હા-અને મીસીસ નિર્દોષતા પજુ સાયે! બસે પધાયો.”

આવેલા મહેમાનો-જુનાં મિત્રે-જોડે હસધાન કરીને સાહેબ બહાર તેમને અંદર લઈ ગયા.

“પ્રોફુકાયે આજે મહારો અક્કલ અવરાધ કર્યો છે, મેજર” નિર્દોષતાએ હસતાં હસતાં મેજરને કહ્યું.

“આહ હુ. બહોશ પ્રોફુકાય! જોશો મેડમ, હમવાજ કાપોલર-ટેમ્પ્સી તી યુવરા વધારા થાળી આરોગિ ગતાવી દહ? ફરમાવો.”

“મેજર, ધારો કે તમારી રેઝમેન્ટમાં વિચર સમયે કોઇ સીપાઈ પોતાના નિશ્ચિન રક્તન ઉપરથી નાસી ગયો, તો તે કેવી સંજ્ઞાને પાત થાય?”

“પદકાય કે તરત જોળીવાર-કેટા માર્ચલ પજુ નહિ”

“સારે પ્રોફુકાયે તેવોજ ગુલો કર્યો છે. અને હું પજુ તેને તેવીજ શિક્ષા કરીશ.” કહે મુખ સુગ પંજુ દાખી રાખેલા હતાં હિમરાઈ જતા હાસ્યથી પસકાના મારતાં નખનોવાળી યુવતિએ મિષ્ટ પ્રતિજ્ઞાનો અભિનય કર્યો.

પ્રોફુકાયે દીનચંદન કર્યું, અને દૂર જઈને ઉભો રહ્યો. તે સંદર્ભ સીધાં નિશ્ચિત રંગી વસ્ત્રો માં એકાદ મનોવેપક અમળા જેવી દેખાતી રમણીએ પોતાનાં વસોના કોઇ ભેડી આગનાથી

રીવોલ્વર ખેચી કહાડી-અને પોતાના પતિને સીંગરેટ આર્પણ કરી

“ હા, હા, હા, હા ” શરૂઆતમાં ગુનુજ, પત્રી કાઠકિ મુઝવણ, પછી તે રમણીના મગજની ઝિંચિતિ વિશે થકા, પત્રી રહેજી અથ, એવા બાવોભાથી પમાળ થઈને મેજરની સાથ મુખમંઠવી છેવટે પ્રચડ અને અનિવાર્ય હાથથી વધારે લાલ મની ગઈ અને તેમની આમોમાયી અતિહાસ્યના અશૂ ઢળી પડયા

તે રમકડું કારતુસ બરેથી સાચી પીસ્તોલની જોડે કેમકે પગ નાખ્યું

+

+

+

આજમમર્મી ઝવનમા કાષ્ટક રમૂજ અને ગસ આણવાના અનિવાર્ય પ્રયાત પાછળ એકાગ્રતા કરી મથતી વ્યક્તિઓ પોતાના જેનીજ આકાશપુષ્પની ગોષ્ઠિ પાછળ મચી રહેતી બીજી કેટલીક વ્યક્તિઓ જોડે તપોરથ ખાસ પડે એક ખંડમા ચાર્ગાસ કરી રહી હતી.

કેમકે પર એક રીવોલ્વર પડી હતી.

મહસા, કાષ્ટક યાદ આવના નિર્દુષણા હસી પડી અને મેજરના, માનમા કાષ્ટક કહ્યું, અને કેમકે પગ રહેલી વસ્તુ તરફ નજર કરી મનને-નહિ, એકના મેજર મુઠમા હજવા તે રમણીએ પોતાનું હાથ પોતાના હાથમાલમા ઢાળ્યું.

પત્રી સકેન મુજબ અને “ગમેતા મુજબ” રજુ ન હોય તબીર આગેપ મૂકાયો અને માન ફરમાનવામા આવી કેદી ફરમાન મુજબ ઉમેરે રહે અને તે મુનનીમે પીસ્તોલ લીધી-નાશી.

પ્રેક્ષકો મેજરે પ્રથમ અનુભવે અનુભવેલા બાવો અનુભવના સાગળ.

મેજરને કાષ્ટક મુઝા તેણે કેમકે પાનુ ખોલ્યું, ખાલી જોયું, અને અનિગય ગમરાડ તેના મ્હો પગ હવાઈ ગયા તાકેલી પીસ્તોલ સાથુ જોયું, રહેજી ગુચવાડામા ભવા ચડવા.

“વન, ટું”

“સમર, ખખઠાર” ગમગાટના પગસેવાથી તરમોળ કપાળ, ફાગી આખો સાથે મેજરે કોઈ ઉન્માદનશ માણસની માફક તરાપ મારી ને તાકેલી રીવોલ્વરને ઉંચે ઝડકો ખાયો

તેજ કણે -“શ્રી”- રીવોલ્વર ફાગી

સીનીંગમા એક સુદર વતૂનાદતિતું ઝિં પડી રહ્યું અને કેટલોક કચરો તેમાથી ખર્ચો.

માહેપતો બોલ પીસ્તોલને બદલે મીમરેટ પ્રસ સાદુ કચવા લઈ ગયો હતો. તેને પરિણામે જીદગીમા પહેલીજવાર નિર્દુષણા દેવીને હિરગીગવાનો અનુભવ થયો.

x

x

x

હવે સીંગરેટ કેમકે નામ પશુ તે મુનની સામમે કે ત્યારે તેને અમે અને કે પત્રી છો કે અને પોતાના પતિ તરફ દગર દગર જોઈ રહેલી દયાગ્રસ્ત પ્રેમમની આખોમાયા સકસા અશુદ્ધાઈ સંગી પડે કે.

(૨)

તે સીંગરેટ કેસ પેલા નોકર પાસેજ રહ્યું પોતાનો અપાર ગુસ્સો મેજરે નોકર ઉપર કાઢીને તેને ખરતરજ કર્યો. વખત જતા પોતાના બીજા અનેક દેશમાહઓની માફક કમાણી કરતા પોતી માગણી વધી જવાથી તે ગમકડું તેણે ડી મેફે પોલોના દરવાજા આગળથી પમાળ થવા ગઈ મુરખને વેચ્યું.

પોતાની નવનધુને કિમ્બૂડ ગનાવી દેવડી માનુષિક છબાયા "મી બેગસ ક પની લીમીટેડ" ના દેશીયર નવ-ગેન્યુએટ મી. ઇમ્પેરેલાઇ દેસાઇ હાથમાં તે રીવોલ્વર-સીગરેટ કેસ લઇને સન્નયયા. પત્નિને સંતોષપૂર્વક આશ્ચર્ય. પગાડી રહીને સમય થતાં વીજળીક ખતી યુક્તી દઇને પોતે તેની પાછળે પોતી ગયા-નિદાને આપણે તો આવી લાગી કે પોતીજ ગયા.

ખડખડ, ટપ, ટપ.....

"અરે જાગો હો... નીચે કાંઈક અવાજ સંભળાય છે. ચોર ભોર તો નહિ હોય? અને તો આ બ્લીક સાગે છે."

"ચોર બોન કાઇ નથી. કાગે ચોર અત્યારના પહોર અદિ આવવા નવરો. ધ-ર-ર-ર" ઉંઘમાં પતિરાજ ખમડયા.

ખર ખર, ટપ. પટ. —

"અરે સાંભળો તો ખરા, હુતો મરી જઇયા જશું જાગે તો ખરા." વધારે ખડખડાટ થતાં મી. દેસાઇ ચમક્યા અને ઉંઘ હડી ગઇ. નક્કી નીચે ચોર બરાબો હોવો જોઇયે. થું કરવું? વિચાર કરતાં કરતાં તેમના ગમરાયલા મુખ પર સ્મિત ફરક્યું. પેલી રીવોલ્વર હાથમાં લીધી. ધીમે પગે નીચે હાથમાં એકા એક બારણાં ખોલી નાખીને ધડકતે દોરે ખટન દબાવ્યું કે તરત ખડ વીજળીક રોશની થી ઝાંઝળી રહી.

"ખમરાયર" હુદારના હથોડાની મારક ધડકતી હતી તથા એકાએક પાણીપાણી થઇ જતાં અને યરયર ફુગતા પગ છતાં કિંમતનો મુખ પર બારે બાજાડબર દેખાડીને, આશ્ચર્યચકિત ગમરાયથી મુઝાઇ ગયેલા એ ચોરા તરફ રીવોલ્વર તારીને મી. દેસાઇ ઉભા રહ્યા.

તે મદમારો ગમરાયની આંખે રીવેલ્વર તરફ જોતા અને ત્યાંથી બારણા તરફ નજર નાખતા પાછે પ્રગટે હડતા સાંઝ્યા. તેમતેમ વધારે મકકમ થતા જતાં પગલાંથી મી. દેસાઇ આગળ વધવા લગ્યા.

આ પ્રસંગે, કૈય જરા અને રૂપર ખુતી રમવાના જમુજ આવના એ મદમારો ઉપર સત્તા પગરવાનો મી. દેસાઇને કાંઈયેજ કદી પણ અનુમત થયો હોય? આ નહિ. અનુમતે તેમના ઉપર નહતી અસર કરવા માંડી; તેના મગજ ઉપર મઃમી ચડરા લાગી; ધીમે ધીમે આંખો કાંઈક થવા લાગી; જેમ મદમારો પાછળ દડગ મવા તેમ સત્તાના નિશાનો અપૂર્વ દડાવો લાઇ રહેલ મી. દેસાઇનો પોતાના મગજ ઉપરથી કાસુ ખસવા લાગ્યો.

ચોરા સમમય પાછળી ખડાની ચૂંટી પડેલી ગયા.

હવે મી. દેસાઇથી અત્યુ રહ્યું નહિ. તે ચોકો બાગવા જાય છે નેટલામાં તો તેમજો નિશાન તાક્યું. પોતાના હાથમાં શું ચીજ છે તેડું બાન ન રહ્યું. સાચી રીવોલ્વર હોવાની કામણમાં ટીગર હાથી અને—

એક સીગરેટ ધીમે રહીને તે ખમરાયનાં પગ આગળ પડી

તે કિંમતથી જે. જે. હોસ્ટીટલના એક વાડમાં સારિરીક છબજોથી ગંભીર હાલતમાં પડેલા પોતાનાં પતિની સાવનાર કરવા રોજન રહવારમાં મીસીસ દેસાઇ ખેટન થાય છે.

રમેરા રંગનાથ ધારેખાન.

પાપતું પ્રોચશ્વિત.

લેખક: છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા.

પ્રકરણ પહેલું.

ધનકેર શેઠાણીએ સદાય જેવા અરૂપવાન યુવાનને પોતાની બહોળી જગીરનો વહીવટ સંભાળવાનું કામ મોખ્યુ તારે તેમના પરિશિત મનુષ્યોમાજ નહિ પણ આખા મુખ્ય શહેરની તેમની ન્યાતના મોપડીઆમાં ખપતા નવા ગળીદાગોમાં પણ બારે ચર્ચા હકી. મદનગિત શેઠનો અકાળ સ્વર્ગવાસ થયે એ વર્ષ થયાં હતા તેટલામાં તેમના વિધવા શેઠાણીએ પોતાની નિકતની વ્યવસ્થા એવી ઉદાર ચિત્ત વૃત્તિથી કરી હતી કે તેમને માટે સૌને સદ્ભાવજ ઉત્પન્ન થયો હતો. નિદ્રાશિતોના દુઃખ દૂર કરવામાં, સત્પાત્રને ઉત્તેજન સાથે દાન આપી સન્મારજે પ્રેરવામાં, ધર્મ-કાર્યોની વૃદ્ધિ કરવામાં, દવાશાળાઓ ચાલુ રાખવામાં, પ્રવાસીઓને માટે આશ્રમસ્થાન બંધાવવામાં અને એ વિગેરે બીજા પરોપકરી કાર્યોમાં દબ્યનો વ્યય એવો સદ્યુદ્ધિથી તેઓ કરતાં હતાં કે તેમને માટે કોઇને પણ કશી સંશ્લેષ લેવાનું કારણ ઉપરિચિત થયું ન હતું. અને તેઓ સાક્ષત્ રેવી સમાન પૂજન્ય હતાં મુતીઓ વૃદ્ધ અને અતુભવી હતાં. તેઓના હાથથી જ શેઠાણી શુદ્ધકાર્ય દ્વિતીય અમાવતા, પરંતુ તેમનું વય હજી ત્રીસ વર્ષનું હતું. શરીરનો આધો સુખદ અને મજમુત હોવાથી, શોક સહન કરવાની દશા આવી પડ્યા છતાં તેમના લાવણ્યમાં કંઈ ન્યુનતા આવી ન હતી એટલે અન્ય દ્રષ્ટિથી જોનારને ઉજળું એટલું બહું હું ન બામે એ પણ સ્વભાવિક છે. સદાય કાર્યકુળ્ય હતો. આક્રિંદામાં જાહેર તે ચાર વર્ષમાં સારી સંપત્તિ સંપાદન કરી લાવ્યો હતો. સ્વભાવે મજાનરો હતા, શરીર પદેમવાન જેવો હતો. અજ બળની સર્વ કસગતોમાં કુશળ હતો અને બાપાર રોજગારમાં દિટ હતો એટલે તેને માટે પણ દેલ આગળી કરે એવું અપલક્ષણુ તો જાણનામાં ન હતું પરંતુ જગનને મ્હોંએ કંઈ મળાણું હોય ? કોઈ કહે એ ધનના લોભથી શેઠાણીની નોકરીમાં જોડાયો છે. ખડારથી સાધુ જેવો દેખાય છે પણ માહેવા ચુલોનો મહાદેવજી જાણે નીચડે વખાણુ. એટલું ખર કે શેઠાણીના અશુર પક્ષમાં તે એકનો એક દુરનો સગો હતો અને પિયરીઆમાં શેઠાણીને કોઈ ખાઈ બાઈ બાંકુ ન હતું માત્ર નોકરી પાળી તેમના પુત્ર દિલ્લજનનેજ અથો વારગો મળે એમ હતું. પણ તેના શરીરનું વાન નમનું હતું. ઉંધરમનુ પાસુ જળાયાથી હાવતી ખડી નેત્રી માતાના મનમાં પેસી ગઈ હતી તેથી તે પોતાના બંધાપા પુત્રને કોઈ ચોખ પુણના સહવાસમાં મુકવા ચાલતી હતી અને સદાય એક રીતે સગો હોવાથી તથા બહુસો ગણેસો અને શિક્ષણ આપવાના મર્વ શુણ ધરોવતો જળાયાથી તેમણે તેની પસંદગી કરી હતી.

નવી નીમણુને મળે દાખલ થયા પછી સદાય જગીરની સંભાળ એવી તો કાળજીથી લેવા માંડી કે તેની ઉપજમાં શદિજ થતી આવી. અને બીજી પાસ તેણે ખર્ચમાં ખડાર-ખાણ આવે નહિ એવી કચ્છર દાખલ કરી, તેથી નદો વધવા લાગ્યો. દિલ્લજનને માટે તો તેણે તનમન જ સમર્પ્યાં. ગત દિવસ તેને પોતાની મામેજ કેમ્વનો. ખુબી હવામાં-ધોડે સ્વાર ચમને એવા તો તે હવે દોડવા લાગ્યો હતો કે તેના મુખ ઉપરની પીળાસ ને રુચિકરો જાણીને લાવાસ આવવા માંડી હતી. ગળ-પ્રદ પનારોનું એવન, નિમગિત આદાર વિદોગ અને નિદ્રા, ખોનદમ ખોમ, અને

શિક્ષણના વિષયોની ત્રિવિધી, જાળકને એવો તો રચિકર થઇ પડ્યા કે તે, શકરાયથી પડી મર
ત્રિપુરા રહેવા ઇચ્છતો ન હતો. પોતાના પ્રિય જાળનું હિત સુધરતું જોઈને માતાને આનંદ
યામ એ સ્વાભાવિક હતું. તેની સાથે શકરાયને પસંદ કરવામાં પોતે બુદ્ધ કરી ન હતી એ વાતની
ખાતી થતી ગઈ તેમ તેમ તે સંબંધે પણ સતોષજન વધતો ગયો. કોઈ કોઈ વાર તેઓ બંનેથી
અદસ્ત રહીને તેમની વાંતો સાંભળતાં ત્યારે જાળકને હુકુમથી દૂર રાખવાના હેતુથી શકરાય નીતિનો
એવો તો સમજ પડે દ્રશ્ય-અંત સહિત આપણે જણાવો કે શેડાણીના મનમાં તેની ઇતિ-સંબંધે
જરાં પણ શંકા પ્રથમ હશે તો તે હવે તત્તલ દૂર થવા પામી. બનેલું જોડું જુગતુ હતું એમ
તેમને લાગતું, જાળક પોતાના સર્વ કામ કાજમાં શકરાયની શીખાવણીને અનુસરીને વર્તતા.
શંકાઓનું નિવારણ તેની જ પાસે જઈને કરતો. આવી રીતે દીર્ઘ કાળના અભ્યાસથી તેના રતેક
પણ શકરાય ઉપર એવો તો બંધાણો કે તે તેને સ્વજન કરતાં પણ અધિક બહાનો થઈ પડ્યો.
શેડાણીનાં કામમાં પણ શકરાય દીક્ષા દઈને મંડ્યો રહેતો જરા તેમનું માથું ફરે તો નોકરના
કરતાં પણ વધારે કાળછથી તેમની સારવાર કરવામાં સાવધ રહેતો પણ વિવેકની હદ જાળગતો
નહિ તેથી તેને માટે કોઈને અજુગનો ઉત્પન્ન થનારું કારણ મનનું નહિ.

ધનકોર શેડાણી સ્વભાવે જરા સરમાળ હતો તેથી બહાર દરવા દરવાનું તેમને જોઈ
ગમતું. તેઓ કોઈને ત્યાં જતાં બાગેજ. માત્ર દેવદર્શન નિમિત્તે બહાર જતું થાય તેમાં પોર્ણ
પડતાં નહિ તેથી તેમને ત્યાં આવનારી સ્ત્રીઓ પણ ધણી કમતી હતી. સખીઓમાં ગણે તો
માત્ર એક સુમતિના જાળપણથી બને પાડાપડોથી હોવાથી સાથે ઉઠેલાં હતાં ને સુમતિના પતિ
પણ દેવયોગે પરલોકવાસી થયેલા હતા તેથી તે ધનકોર સાથેની વૈનીમાં વધારે વધારે જોડાઈ
રાહી હતી. મામ પ્રમાણે તે ગુણીવત્ર ને કાચી હતી. વખતો વખત પોતાની પુત્રી રંબાને તેડીને
શેડાણી પાસે આવતી અને બંને એક જ ખાતમાં તથા એક કુટુંબી જેવાં હોવાથી કસાકસા
કલાક તેમની સાથે રહેતી. તે દરમ્યાન ઇદરજિત તથા રંબાને રમવાની પણ સારી છુટ મળતી.
રંબા રૂપમાં તેના નામ-રશ્મિ સગાન હોવાથી સર્વને વહાણી લાગતી. તેના પિતાની એવંચકા
સાધારણ હતી તેથી શેડાણીને ત્યાં તેને વૈભવનાં અનેક ચિન્ન જોવામાં મળે. રસ પડતો અને
આનંદ થતો. સુમતિ પણ શકરાયની રીતભાત જોયાં કરતી ને ગામ ગણાટી તેના મનમાં કંઈક
વિરુદ્ધ અભિપ્રાય પ્રથમ બંધાઈ ગયો હતો એટલે એકદમ તો શકરાયને સર્વ વાને પ્રમાણિક
અને વફાદાર માનતાં અચકાઈ પણ કાળે કરીને તેના મનની એ શંકાનું નિવારણ થવા માંડ્યું.
તિરકકાર જેવું તો તેને કંઈ હવે રહ્યું નહિ. રંબા ઉપર શકરાયને પણ બહાવ આવતું તેથી
ઉદ્વિગ્નતા સાથે તેને પણ કંઈ કંઈ શીખવવામાં પોતાનો સમય કોઈ કોઈ વાર ગોળતો પરતું
જાળવવાનું સુસ્મતાથી અવલોકન કરનાર સર્વ કોઈ જાણે છે તેમ જાણકેને કોઈ અપરિચિત
વ્યક્તિ જોતાં એકાએક તેના પ્રતિ બહાવનો હમગક આવે છે તેથી તેના તરફ હમને મ્હોંએ દોડી
જાય છે તેની સાથે ખુદીથી એક કરે છે, તેને વળે છે, તેને પોતાના પ્રેમનું પાત્ર ગણે છે
અને તેની જ રીતે કેટલીક વાર કોઈ નવા માણસને જોતાં એવી તો ચીશ પાડીને માતી કે
માઈમોડની સોડમાં બરાઈ લાય છે તથા હસકે હસકે રેવા માટે છે કે તે નવું માણસ એ તેટલું
હતલું હોય તો પણ ત્યાંથી પાસે ત્યારે જ તે સખત થાય છે; તેના ઉપર જાળકને અતંકરણથી
અજુગનો થાય છે અને આપણે એમ કહીએ છીએ કે અંતરનું બહાવ આજીવન જાળખી

સકે છે સામાનું બહાવ ખરેખર દેખે તોજ તેની પાસે જવાને તુર્ગી પડે છે. બધાના ટોંગથી તે છેતરાતું નથી એજ નિયમને અનુસરીને રામા શકંગમનુ બહાવ કેવા પ્રકારનું છે તે કળી મઠ હોકે બીજું ગમે તે કાણુ હો પણ ઇન્દ્રિજિતના મનમાં જે એકની લાગણી શકરાય પ્રત્યે ઉદભવી હતી તે ગભાના મનમાં જાગૃત યજ્ઞ નહિ. તે તેનાથી દૂરને દૂર રહેવાને મથતી શકંગમ તેને પટાવવા ઘણું પ્રયત્ન કરતો પણ તે બર્થ જતા ન સાથે ત્યારે ઉત્તર આપતી ને મહેંચે બાંગળી અટકાડીને આંધીને આરીજ ગંભીર મુખાકૃતિ સહિત ઉભી રહેતી.

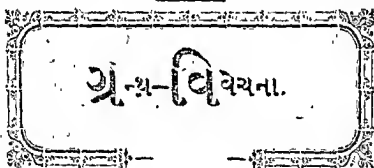
શેઠાણીને તો મનમાન્યો પુરુષ પોતાના બાળકને કેળવી તેનું શરીર મુધારે તેવો મળ્યો હતો અને ઘણી રીતે તેમણે તેની કસોટી કાઢી હતી તેથી તેમનો વિશ્વાસ તેના ઉપર દિવસે દિવસે વધતો જતો હતો. તે જાણતાં હતા કે પોતાના પતિની મિત્રતાના ઉપર પોતાનો હક જીવિત પદ્ધતિ હતો. પછી તો પુત્રના હાથમાં બંધ જતાનું હતું પણ ન કૃત્રે નાગવનું ને પુત્રનું શરીર જો નાનપણમાં જ લયકાયું તો તેના પછી આપડી મ્હોટી જાગી અને અદગત સપત્તિનું શું યાચ તે વિચાર તેમને વળતો વખત આવ્યા કરતો તેથી તેઓ પોતાના વતીવને બોલાવીને વિવ કરાવી રાખતા ને તેમાં પ્રસંગાનુમાર દેશ્વાર કમવતા હતા.

હવે તેમને એમ લાગ્યું કે શકરાયને માત્ર ખબર આપવો તેના કરતાં ઘરનાં માણસ તરીકે તેને કંઈક વધારે લાભ અપાય તો હજી પણ વધારે કાળજીથી ને પોતાનું જાણીને તે વધારે સંભાળથી સર્વ કામની બાંધ્યા કરે. તેથી તેમણે વિલમાં એવો દેશ્વાર કમવો કે શકરાય જ્યે ત્યાં સુધી નેને ત્રીજા બાગની મિલકતની ઉપર આગરિકાપે આપવી. મિલકત ઉપર તેનો હક દમજા તો નહેવાનો ન હતો પણ મા દીકરાના શરીર દેશ્વારે અકાળે પડી જાય તો છેવટ વાંસો તેને મળે નું પણ તે જો વળી ગમ્યું હતું. કેમકે તેમના કુટુંબ માં શકંગમ સિવાય બીજો કોઈ સોત કે વક્ર ન હોય નહિ. એક વાર વાતમાં વાત નીકળતાં શકરાયને તેમને એકાદામ કહ્યું કે તમારી સેવનમાં મ્હોટાથી મ્હોટા ઇન્દ્રિજિતનાં શનિમાં તંજા મનમાં ઘણો મુશ્કેલી છે. તે મેં મને મો મળત આપણે થાય છે એને માટે મને અકર્મિય ચિન્તા થતી હતી પણ તમે ને મ્હોટા ચિન્તા દૂર કરી છે. મ્હોટા કામદાનનો વલિયત પણ તમે એવો નિષ્કોટોર જ્યો છે કે કોઈથી ખામ આપ જવાય તેમ થી અને ઉપજમાં મને વવાને થતો જણાય છે નાસ્તો પણ તમારાથી સંતુષ્ટ રહે છે. તમે કોઈની સાથે ઉંચે અક્ષરે વાતો કરતા નથી છતાં સર્વ લગાન મ્હોટા રહે છે. આ બધું જોતા મને લાગે છે કે તમને પગાંદાર તરીકેજ તમે ગણવા એ મ્હોટા કૃતજ્ઞતા કહેવાય. તમે આમ પણ મ્હોટા મ્હોટા છે તેથી મહે એવો હમય ક્યો છે કે મ્હોટા ઉપજમાંથી ત્રીજો બાગ તમને જીવતાં સુધી ખર્ચ માટે મળે જાય. આથી તમારું મન પ્રયુક્ત્ય રહેશે ને તમારે સમાજમાં જેવી ચિયતિએ રહેવું જોઈએ તેવી ચિયતિએ નહીં ચકાશે. મ્હોટા પછી સર્વ મિલકત મ્હોટા ચિરજીવીનેજ હસ્તગત થશે પણ પ્રજુની જે તેની ઇચ્છા નજ હોય ને તેનો રાજ નિર્મૂલ ન થતાં તે ખાગપણ માંજ કાળનો ભોગ થઈ પડે તો અમારી પછી તમે જવાના વાગ્મ છો એમ મમજાને મ્હોટા વિલમાં તે પ્રમાણે રહે લખાવ્યું છે."

આ માંબળી શકંગમ હાથ જોડી બોલી ફર્યો કે "એન ? આ શું બોલ્યાં ? વિલની વાત મ્હોટા મ્હોટા કર્યો નહિ. આપના ઇન્દિયતને કૃત મ્હોટા સગા બાઈથી પણ વધારે આપણું પુત્ર તેના

હિતમાં જેમ શ્રેયસ્કર થાય તેમ કરના હું જીતી પ્રપટ્ટો કરું છું અને આજ સુધી મને સફળતા મળી છે. તેથી હું આશા રાખું છું કે તમે એમનાં છોકરાંનાં છોકરાંને સમાજનાં લઘુ શિક્ષકો, પ્રધુ મને પણ એ સુદૃઢ જલદી દેખાડે એમ હું અંતઃકરણપૂર્વક માનું છું. મને તો તમે આર્થો હો તેજ ધ્યાન છે. તેમાં વળી આપે આટલો બધો વધારો આજથી જ કરી આપ્યો એ કંઈ જોવી તેથી યાત્ર છે? આપની ઉત્તરતા તો જગ જાહેર છે. હું એકલો છું તેથી સ્ફાર નાણાં ભેગાં કરીને નાંખતાં એ શામાં? આ? મહારાજ સાંઘથી જગારે કાળજી નાખશે નહિ. બાઈનું આયુષ્ય પ્રભુ મો વરસતું કરે અને આપ તેને સર્વ વાને મુખી જીજ્ઞા એજ મા! થમનો પુરે પુરો બદલો હું માનીશ.”

શેઠજી તો તેના આ વિવેચનામાં વાચ્યનુર્જથી હક થઈ ગયાં અને તેમને થયું. મારી સામણી થય એ સ્વામીજી છે તેમના પરીક્ષે તેમનું અટકું થયું આજીવ્ય જોડે તેમને ફરીથી વિચાર કરવાનું કહ્યું અને ફરી શકાય હાર આ તો ફરા કરના હોય તો પશું નેતી. માલિકી આજથી તેને આપવી ન જોઈએ એમ દોઈ દ્રષ્ટિ સાંધવાનું દોઈ પશું તેમજો. તે નિશંક મને બધું ફરી દોઈ હતું એટલે હવે કંઈ બાકી ન હતું તેઓએ કંઈ ભુલ કરી હોય એમ તેમને લાગતું નહિ. ઇંગ્લેન્ડને પ્રતિ વિરલ વધારે સખમ થતો જો નેત્રો તો પોતાની પસંદગી માટે અભિમાન પણ રાખતા લાગ્યાં હતાં. અને દાખ કરીને અરે પત્રદત્તા મીઠા ફળ ચાખવાને તેઓ ભાગ્યશાળી નીવડશે એમ આશા થાપી મેલા હતાં પણ ફેરને મું ફરતું હશે તે કાચુ જાહેર? (અપૂર્ણ.)

ચિત્રદર્શનો. *

(લેઃ “ચેરિત”)

ચન્દીએ અમૃત મોકલ્યાં કે બહુન !

એ મહાકવિની કાવ્યકળાની શાહ જેવું ચુલ્કાન હાથ લેસું રાખી “કિમુખુ” જ નહે છે. “કન્દુકમાર” અને “જળ્યા અને જળ્યન્ત” એ પણ એક રીતે ચિત્રદર્શન જ છે પરંતુ ચિત્રદર્શન કરતાં હેમાં ધારૂ વધારે છે. “કન્દુકમાર” એટલે એક ભગ્ન વિચાર આજો સ્વમખયતો. “જળ્યા અને જળ્યન્ત” એ પણ એક ભગ્ન વિચાર સ્ફુટ પરમેશો. પ્રસ્તુત ચિત્રદર્શનો ચિત્રદર્શનો જ છે. એ ચિત્રદર્શનોમાં ચિત્રના વિશિષ્ટ અંશ છે અને એ વિશિષ્ટ અંશો સર્વ કળાના સામાન્ય

૦ લે. નંદાનાલાલ દક્ષપત્રમ કરિ. પ્રમુદ્ધ મોતીલાલ સામગ્રીના ગ્રંથો. ૧૦, મેન્ડરફ્ટ રોડ, મુંબઈ. મુલ્ય રૂ. ૨. હાથ, આંધણી અને દિદાર સ્પર્શ છે પણ જાપમાં ભૂતો વધી છે. કિમનમાં પણ Ruskia ની ભાવનાનું અનુકરણ થયું હોય એમ લાગે છે.

અંશે ઉપરાંતના તે જ. કવિતાના અને લેખાંશ કવિ ન્હાનાલાલની કુલકાં કટોરી જેવી કવિતામાં અનુભવેલા વિશિષ્ટ ગુણો આ ચિત્ર દર્શનોમાં અત્યુદ્ધાન બેચે હેવા સ્વરૂપમાં તો નથી. અહિંયાં નથી ઉદ્દેશવાના વિશ્વના હંડા હંડા ભેદ કે નથી ગાવાની ઘસઘસાંડની મીમાસાની ગાથાઓ. દલપનાના તરંગ પેડે એક પગી એક એમ અહીંયાં કેમળ, કુરેવ અને રસલીની પીછીએ ચીતરેલાં ચિત્રોજ દર્શન દે છે. હાવાં ચિત્રદર્શનો આપણા સ્મરણુસ્તંભ છે-સ્મરણુમંદિરો છે. એ સ્મરણુ-મંદિરમાં-એ Westminster Abbey માં ધૂમતાં ઘણા વિશાળ ગોખ ખાલી રહ્યા છે કેટલાક માત્રી નથી છતાં આ અપણા કરિએ ખાલીજ દેખ્યા છે. કેટલાક ગોખ રહી ગયા છે તેવું ક્ષરણુ ક્ષાય એમ હોય કે કવિને તેમની સાથે પરિચય નથી. પરિચયનો અનાવ એ કહેવાતું તો કયલાં રણુ; પરંતુ જાણે મંદિરમાં રહી ગયલાં મનુષ્યોમાં સ્વ. જમનાયાઇ સકકથ, પ્રો. ગંગગર અને રણુકોડકાસ રેડીયાવાલા જ માંત્ર હોય એવી બ્રાન્તિમાં વાંચકને વશે ક્ષરે એમની પ્રસ્તાવના મૂકે છે. 'સ્વ. જમનાબહેન સકકથ તથા પ્રો. ગંગગર એ અનેકીઓ ને ગુર્જરસ્તોના દર્શન આ દર્શનાવલિમાં નથી. ગુર્જરાન સુખદના કેલોગ્યાપારના વડિય ને અમદાવાદના પિતામહ રણુકોડ-લાલ રેડીયાવાળા અને 'ત્રેમયૌર્ધ્વ'ની હાકલ વગાડનાર વીર પુરૂષ નર્મદના ચે ચિત્રો આપ્યાં નથી, એ નથી તે આ મંત્રકની મ્હને તો ઉચ્ચે લાગે છે" એ ઉચ્ચ છે એ પારખવામાં કાંઈ કવિહૃદયની અત્યુ સકિતની જરૂર નથી તેમ એ કચુદ્ધ કરવામાં કાંઈ મોટી હીમત નથી છતાં એ ઉણી શક્તિ અને ઉણી હીમતની પાછળ ન્હાનાલાલે ચોતાનો પ્રદેશ સંકુચિત કરવામાં ખૂશે કરી છે એ તો ચોક્કસ જ છે.

• સમર્પણુ સંબંધી હમારે ખાસ કંઈ કહેવાતું નથી. માન એટલું જ કે 'અક્ષ શબ્દ ખદ્ધ વખત વપરાયો છે તે પુનરુક્તિ હોય લાવી રૂચિર્મંગ કરે છે. દલપતરાહી વણું સગામ્તો અજગ બણુકાર "જવાઇ છમીવી છટા"માં લાગે છે. જાણે કેટલુંક હેતુ અજગ સમર્પણુ કવિતાસૌદર્ધ કેટલીક નીચેના જેવી લીલીઓમાં બરાબુ છે:-

"મેઝા જીવનમન્દેલા મ્હોરેલા જલવેધના,
વધાવે વિશ્વને આજે, આધુ-વેગ મહેકતા."

એ રૂપતુ વિશેષતઃ પ્રથમ સગીત ને ગીતમાં યોગ્યતઃ નગસિદ્ધરાવે પણ એ યોગ્યતુ છે એમ સ્મરણુમાં છે 'વેગ મહેકતું' એ પ્રયોગ આનન્દજનક છે. રૂપ, રૂપ અને ગદ્યમાં કંઈક હેતુ કોઈ વખત અનુભવીએ છીએ કે જેતુ સાકાર સ્વરૂપ ખતાવવા વેગ શબ્દ વાપરવો જ યોગ્ય છે. મુગાઈ જતા પાલમઢ આગમ રહવારા પાય છ વાગે કોઈ વખત ઘડી આગમનું ગીત માંમળીએ છીએ. તે ગીતને વેગ ગીત કહેવું, તમ, કોઈ બન્ધ સુગન્ધ આપનારને વેગે મનમરાટ કહેવો એ સમર્પણે તેમજ ઉચિત જ પ્રયોગ છે

પહેલુ અને છેલ્લું કાવ્ય ગુર્જરાન પદવે છે. 'કુવંચાગિતી,' 'મીનાબવતી,' 'નવયોવના' 'કાઠિયાણીતું ગીત' એ ચારમાં રસનો તાર એક છે. મળત જીવનતુ સુદામી મં ચિન્દુ, મોર્મ્યંતુ મળુ મ્હમ્મયિન્દુ એ આ ચારે કાવ્યનો વિષય છે. 'સરદ સુનમ અને 'આવશ્યે અમાસ' ને સાથે મૂક્યા હોત તો કંદરવની વિપરીતતાતુ જાન વધારે ન્યોટ આપત. સરદ્યુનેમના કંદરતી યુવ

• સ્મર્મગાના પાર્શ્વે વિદ્યાર્થે આ સમ્રકમાં રહીથી છવાયુ હોત તો તે વિગ્ધ મર્મિતુ દરીથી સમય સ્મરણુ આવત.

અને શ્રાવણી અભાસનો પણ કંદરતી જ કુલ વચ્ચે સૌંદર્યનો આદર્શ, 'શુભરાતણું' કે 'તાજમહેલ' મુકવામાં કલાવિધાન હમે ગણીયું. 'રંગતીર' નો રચાન માટે પણ યોગાયોગ્યતા નહીં પૂજીએ પણ વચ્ચે શ્રીમન્ત ગાયકવાડના બહુ કવિતામય* કલાન્ત નહીં એના અવતરે મુકવાથી કલાવિધાન તું કોમ્પ યશ તત્ત્વ સંધાતું નથી. 'રંગતીર' અને મહારાજાનું ચિત્રદર્શન બ્રહ્મદીક્ષા પહેલાં કરાવ્યું હોત તો છે તેના સુંદર કલાવિધાનમાં પણ વિશિષ્ટ હમેરો યાત.

'બ્રહ્મદીક્ષા' તે 'શુભરાતનો તપસ્વી' સુધી ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામતા, ઉત્તરોત્તર વધારે અગત્યના ચિત્રદર્શનમાં શિરનારની ઝાડની ધરાઓ પેઠે સૌંદર્યને કવિતાની રંગમૂર્તિ-Theatre of beauty and truth જેવું લાગે છે.

(અંતર્ગત)

* હમે શ્રીમન્ત ગાયકવાડ સરકારના અવનતા ચિત્રદર્શનને વાસ્તવવાદનો નમૂનો ગણીએ છીએ. તેમાં કવિતાનાં અંશે અત્ય ન છે. Eloquence વાસ્તવવાદ વધારે છે.

વડોદરા અને પોરબંદર રાજ્યોમાં કેળવણી તથા લાયબ્રેરી ખાતાંઓએ સરકારેલ શુભરાતમાં નવચેતન રેડતું એકલું સામાજિક માસિક.

સમાજ જીવન.

વાર્ષિક લગ્નમ. રૂ. ચાર
વી. ખી. ધી રૂ. ૪-૪-૦

જીવનના ગહન ભેદો ઉઠેલતી વિશુદ્ધ પ્રેમનાં અલોકિત દર્શન કરાવનાર
સ્વતંત્ર નવલકથા

અધિકાર ૫૨ પ્રકારા.

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

શ્રી જીવનના અતિ ગહન પ્રશ્નોની ઉઠેલ જણાવનાર

અખળાની આત્મકથાઓ.

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

સંસ્કારની કાળી ધોળી ગાળુના તાદરશ ચિતારો રજુ કરનાર

વિચલીલા.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

દોંગી બ્રાહ્મણોથી જયવા અને સત્ય ધર્મ બાણવા માટે અવશ્ય વાંચો.

“સ્વર્ગમાં સેશન્સ”

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

પાશ્ચાત્ય તથા હિન્દી મહાપુરુષોનાં બોધદાયક રસિલાં જીવન અધિત્રો.

આદર્શ ચરિત્રાવલિ.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

સમાજ જીવન આદિસ.

૧૫/૫૮ લગ્નમ. મ. અ. મ. ૪

સમકાલીન વિચારસૃષ્ટિ.

ગગનનાં રૂપેરી કુસુમો.

કુસુમની સૌરભથી મહેકતા ઉઘાતમાં ત્હમે કેઈકવાર લટાર મારતા હશો. તે વખતે ત્હમને જે બલે કંઈ આનન્દ થાત છે તેના જ પ્રકરને કાંઈક આનન્દ ખગોળશાસ્ત્રીઓને ગગનોદ્યનનાં કુસુમોને દર્શન વડે નિહાળવામાં અને તેમનો અભ્યાસ કરવામાં થાય છે. ગયા હીસેન્ગર માનનાં તે શૂદ્ર કુસુમોની ગણતરી કરવામાં આવી હતી અને તેને લગતી રસભરેલી ટીણુ આમતો પાંચ પદ્ધતિ પડ. હની તે વિષેનો ઉદ્દેશ્ય ગયા દેખુઆરી માસના વિજ્ઞાનતત્ત્વ “ધી નેશન” પત્રમાં લખેલો હતો.

ઇ. સ. ૧૯૦૮ થી ૧૧ સુધી ગગનના જે ફોટોગ્રાફ લેવામાં હતા તેના પરથી જણાય છે કે આકાશમાં તારાઓની કુલ સંખ્યા લગભગ ૩૦૦૦ મીલીઅન (૧ મીલીઅન=૧૦૦૦૦૦૦) ની છે. પહેલાં થયેલી ગણતરીઓ કરતાં આ ગણતરી ઘણી વધારે છે. ૨૦૦૦ મીલીઅનથી વધુ સંખ્યા હજી સુધી અંકાઈ નહોતી. હાલમાં ગણાયેલી ૩૦૦૦ મીલીઅનની સંખ્યા પણ તદ્દન સાચી છે એમ તો ન જ કહી શકાય, કારણ કે ફોટોગ્રાફની પ્લેટ પર જે તારાઓ ભાગ્યેજ અસર કરી શકે તેની પણ ગણતરી આ સંખ્યામાં થઈ છે.

ખગોળ શાસ્ત્રની ગણતરીઓમાં ન કદાચી શકાય તેવાં મોટાં મોટાં અનંતરની ગણતરી કરવાની હોવાથી, એક આંકડા ઉપર અપારમીંડા અધ્યવચારી કંટાળા ભરેલી રીત દર મધી ખગોળવેત્તાઓ માત્ર એક સમ્પત્તી જ મોટાં અનંતરો મૂકે છે. આ સમ્પત્તિ ‘પારસેક’ (Parsec) છે. એક પારસેક એટલે ૧૯ બીલીઅન માઇલ. આંકડા ને જોડમાં મૂકતા આ સંખ્યા ૧૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ થાય. પામેમાં પારસેકો તારા આપણથી એક પારસેક કરતાં જરા વધારે આશે છે. આથી વધારે પાંચ પારસેક જેટલા અતરના ખીખ ૩૦ થી ૪૦ તારાઓ છે. પારસે હોવા છતાં પણ આ તારાઓ સૌથી વધારે પ્રકાશમાન નથી; એટલું જ નહિ, પણ તેમનાં કેટલાક તો સહી આંખે દેખાતા પણ નથી. આથી ઉંડું સૌથી વધારે પ્રકાશવન દેખાતા તારાઓમાંના કેટલાક અંતરિક્ષિના દરમાં દૂર આવેલા ખૂણમાં રહેલા છે. આપણા મૂર્તિ પ્રકાશના એક માપ તરિકે ગણીએ તો સરળતા તારાઓના પ્રકાશ વચા એટલા પ્રમાણમાં સૂચ કરતાં ૪૮ ગણા વધારે થી માંડી ૨૫૦ ગણા એટલા સુધીમાં છે.

આપણા સૂર્ય પણ તે અપાર તારાઓમાંનો એક હોઈ તેને વિષે થોડી માહિતી આપી, આગળ ચાલતાં લેખક એક તારકના જીવનનો ઇતિહાસ લખીએ છે.

સૂર્ય આ ૩૦૦૦ મીલીઅનમાંનો માત્ર એક તારક જ છે; એટલું જ નહિ પણ ખીખ મોટા

તારાઓ સાથે સરખાવતાં તે હ્રદ છે. હેનું ગ્રહિતર રંગેલું yellow dwarf (પીળા વામન નામ આપેલું છે. સને ૧૯૧૪માં રંગેલું જથ્થાનું કે સંધળા તારકાને બે સમૂહમાં બહેલી થકા એક Giant (રાક્ષસ) અને બીજાને dwarf (વામન). દરેક તારક બારે પોતાની જાતની રંગે છે ત્યારે હેનું કંઈ ધણ આપું અને વાદળ જેવું હોય છે. હેનું ઉપગુપગિમાણ (૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦) ધણું જોણું હોય છે એટલે કે તે મહુ ગરમ હોતો નથી. જેમ જેમ હેનું કંઈ રંગેલાનું નામ છે તેમ તેમ તે વધારે ગરમ થતાં માટે છે, અને અમુક દૃઢ સૂચી વધારે વધારે ગરમ થતા પછી તે પાછો ડોહા થતા માટે છે. હેનું કંઈ જોણું થતા માટે છે અને રીતે. રાક્ષસની સ્થિતિ પૂરી કરી વામનની સ્થિતિમાં તે ઘણાં યાં છે. જાંદગીની શરૂઆત દરેક તારક મતો હોય છે, પછી તે પીળા થતા માટે છે અને ધણી જ ગરમી વધી જવા સા તે સંદેહ થઈ પ્રકાશે છે. પછી હેના જીવનની પડતી રાહ ચાલ છે અને મહેન્ટે પગથિયેથી જ પાં ઉતરવા માંડી, પીળા થઈ, લાલ થાય છે અને આખરે કાળા અદ્ય ધાવા રૂપે અંતરિક્ષમાં રહે છે. મૃત્યુ પામેલી આ સ્થિતિમાં તે dead star કહેવાય છે. રાતો રાક્ષસ (Red giant) પીળા રાક્ષસ (yellow giant) અને મહેન્ટ રાક્ષસ (white giant) એ એક તારક મહેન્ટની પગથિયા કહેવાય છે અને પીળા વામન (yellow dwarf) રાતો વામન (red dwarf) અને છેવટ મૃત્યુ એ હેની પડતીનાં પગથિયાં છે. આપણો સૂર્ય પીળા વામનની સ્થિતિ હોઈ, તેણે જાંદગીનાં પગથિયાં ઉતરવા માંડ્યાં છે.

એક ચાતુર્ભુજેલી યુક્તિથી, એક રાતો રાક્ષસના વ્યાસ (diameter) નું માપ. ગ્રહિતર મોસમાં લેવાયું હતું. બેટલ જ્યુઝ (Betel geuse) નામનો ધૃગરીષ (Orion નક્ષત્રમાં આવેલો તારક રાતો રાક્ષસની સ્થિતિમાં હોઈ હેને પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો તે તારક વ્યાસ ૩૦૦ મીલીઅન માઈલનો છે એમ જણાયું હતું. આપણા સૂર્યનો વ્યાસ ૧૦૦ મીલીઅન માઈલ કેટલાં થોડો જોણો છે. જો સૂર્યનું કંઈ બેટલ જ્યુઝના જેવું હોત, તો પૃથ્વી પ્રશ્નની કંઈકાં રસ્તા સૂર્યના અંદર જ સમાયસે હોત, અને ત્યાં તે બીજા કે દિવસની બધી જગ્યાને ભરમ થઈ ગઈ હોત.

વર્તુ નિહારીકાઓ (Spiral Nebulae).

આકાશમાં દેખાતી અસંખ્ય નિહારીકાઓ, અગણિત પાંસે પાંસે આવેલ તારાઓની બનેલી હોય છે. તે તારાઓ એક બીજાની એટલા બધાં તે પાંસે પા આવેલા હોય છે કે તે નિહારીકા તે આપણને એક વાદળ જેવી જ દેખાય તે આપણે જેને આકાશગંગા અથવા દ્વિગંગા કહીએ છીએ તે સૌ નિહારીકાઓમાં ઘણી થોડી અને ઉજળી છે. કોઈ કોઈ કાંઈકાં રાત્રીએ હેની પૂરી રહમે એઈ હર આ શિખાય બીજી ગુચમાં જેવી દેખાતી વર્તુલ નિહારીકાઓ પંજુ ગગનના બે પંટ ઉપર અસંખ્ય છે. તેના વિષે માહિતી આપતાં તેજ લેખમાં સી. "S" આગ કહે છે:—

આકાશમાં દેખાતી કેટલીક ગુચમાં જેવી નિહારીકાઓ વિશે હમણાં હમણાં ખગોળવેત્તાઓ મહાન ચર્ચા ચાલી ચલી છે. તે નિહારીકાઓ આપણા સૂર્ય, મહેન્ટ, તારા, નક્ષત્રો, મહેન્ટ જેઓ

માગે એ વિશ્વને બનાવ્યું છે એમ આપણે માનીએ છીએ તેના જેવાંજ ખીજા વિશ્વોની બનેલી છે એમ તેઓ કહે છે, અને જે કંઈ આપણને મુશ્કેલી જેવું જ બામે છે ત્યાંમાં તો ખીજા અગણિત તારાઓ અને પ્રકાશવન્ત સૂર્યો ગહેલા છે એમ તેઓનો મત છે. આ નિહારીકાઓનો આકાશ પણ આપણા વિશ્વના જેવો ગોળ જ છે અને બીજા પણ જે જે બામતોના પુરાવા તેઓ દર્શાવે સમક્ષ ગળુ દે છે, તેવી જ બામતો આપણા વિશ્વમાં પણ મળી આવે છે. વળી આ નિહારીકાઓના ફોટોગ્રાફોના બાહ્ય અભ્યાસથી એમ પણ જણાયું છે કે તેમાં અવેશ તારાઓ મોટા મોટા એ બાગેમાં વહેચાઈને એક એકથી ઉલટી દિશામાં વહન કરે છે. આપણા વિશ્વમાં પણ જે તારાઓ દેખાય છે, તેમાંના કેટલાક ઝડપે ના પ્રમાણમાં વહેચાઈ એકથી ઉલટી દિશામાં એક મેટના ૨૫ માઇલની ઝડપે, નિહારીકાઓના તારાની માફક જ ફરતા માલમ પડય છે. હવે, આપણા વિશ્વમાં જણાતો આ દેખાવ અને વર્તુલ નિહારીકાઓમાં માલમ પડતો તેવોજ દેખાવ માત્ર અકસ્માત હોઈ ગઈ નહિ. એટલે આ દેખાવ એમ પૂરવાર કરતો જણાય છે કે આજ સુધી આપણી જે ધારણા હતી કે આખા વિશ્વ સૂર્ય, તારા, નક્ષત્રો અને ગ્રહોતુ જ માત્ર બનેલું છે, તે માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે, અને આપણે આ વિશ્વ તો એક મહાન વિશ્વમાત્ર માત્ર એક આકુળ છે.

અંતરિક્ષના ઉપર ઉડાણમાં જવાની જો આપણા માં સંજ્ઞિત હોય અને ત્યાં જઈને સાગરે વિશ્વ તરફ આપણી આખને આપણે ફારીએ તો જણાય કે જેને આપણે સૂર્યથી અને તારાઓથી ભરેલું વિશ્વ માનીએ છીએ તે તો માત્ર અંતરિક્ષમાં રહેલી હજારો ગોળ નિહારીકાઓમાંની એક ન્હાનકડી ગોળ નિહારીકા જ છે તેમાં આપણી બાપડી પૃથ્વીની તો ગણતરી બીવકૂલ નક્કી છે

પ્રસાંડમાં શું શું નહિ હોય !

પ્રાસંગિક ઉક્ત.

શંકરદત્તની દક્ષિણમુખની યાત્રા.

પાગીઆ ઉપર પૃથ્વીના ગોળાનો નમ્રોટો ટાંગી લાકડી વડે શિક્ષક ભ્રમણ શી મવના, તે નિશાળનાં દિવસો ત્વમને આબન્તા હશે. તેમાં છેક કેપરના બાગમાં ઉતરવર અને સૌથી નીચેના બાગમાં દક્ષિણમુખ તેઓ બતાવના. " તે પ્રદેશો ગરમથી છવાયેલા છે, ત્યાં છ મહિના રાત અને છ મહિના દિવસ ગહે છે, ત્યાં ગહેતા સોમને ગરમના ધર આપના પડે છે " આમ તેઓ કહેતા ત્યારે આપણને ઘણી નવાઈ લાગતી, અને તે વિશે વધુ ચાહિતી મેળવવા હમેશાં હતેનર રહેતા અને તે કુવેની મુસાફરીના વર્ણન થેર ચોખીઓ લાવી વાચતા અને હજી પણ વાચીએ

ત્યા શિખરો આવે, ચારે મેઝ સમુદ્રો ફની ગયા હોય, ત્યાંમાં વ્હાણુસપાઈ જાય; મુસાફરો 'ચેતન' (પૈશ વગતી હોરીના આકારની ગાડી) ને તે પ્રદેશમાં ટેવાયના કેનગઓ જોડી લાકે અને સર સર મની 'ચેતન' બગે ઉપર ચાલી જાય, બગે હડ્ડ ગાર વાતાવરણ ગાત્રને સિયિત ફગી નાખતું હોય, સપ્તશી દિશાઓ ચમ્ય બામે અને અસામાન્ય શાન્તિ પ્રસરી ગદી હોય, ત્યાં ફર શિખાવાલુ ભ્રમ્ય સંદેહ પોવર ગ્રીંછ રહામે પસવ આવે, પણ ચેતનમાં એક તીક્ષ્ણ

અવાજ સાથે બરાબ પાડતું તે ગોળ પર ફોટી પડે; પછી થાક લાગે ત્યારે મુસાફરો સ્નેહમાંથી ઉતરી, તંબુઓ નાંખી તેમાં આરામ લેઈ ગયે અને જ્યાં પછી ઉઠી ગયે અને એમ દરેક જણાંબોળમાં દિવસો વીતવા લાગે. કોઈ દિવસ મુર્દ અદિ જો છે તેમ જ જો, તો કોઈ દિવસ સુરોદ્ય નો સમય થતાં પાંચ છ કે તેથી પણ વધુ એમ સામઠાં સુરો જો. આવી રીતે યોડા મહિના પહેલાં ત્યાં પાંચ સુરો એક સામઠાં જોવા હતા. ખરો મુખ્ય સુરો સાથી હો, તેની ઉપર સાથી લીટીમાં સરખે અંતરે બે મુર્દ અને તેવાજો સુરો બાબુમાં, બાબુના એ સુરોને અને સાથી ઉપરના સુરોને એક અર્ધ અંકાકર પ્રકાશિત કહી નોડતી હતી. સુરોદ્ય પછી લગભગ વીસ મિનિટ આ દેખાય આવુ સ્થો અને પછી ખોટા માર સુરો નહાસી ગયા ! તેઓ તો માત્ર પ્રકાશના પ્રસારતનથી જોયે વાતાવરણમાં કિત્તન થયેલાં મુખ્ય સુરોનાં પ્રતિબિંબો હતાં. આ શિવાય ત્યાં 'ઓરોરા' પણ દેખાય. દૂર ક્ષિતિજમાં એક ઝળઝળાતું મોહું અધકડાળું (arc) દેખાય. તે કુંડાળાની કિનાર પર કદી પણ ન સકાય તેવા અદ્ભુત રંગે રંગેલી ઘેરી, રાતી, લીલી, કે બૂરી તેજરેખાઓ દેખાય. તેઓ ન્હાની યામ મોહી થાય, અદ્ભુત-ચાંચ પાછી આવે, રાતીને કેકાણે બૂરી આવે અને તેવું સ્થાન પાછી લીલી કે એમ અખંડિત રીતે આકાશ ફેરે. સ્વપ્ને પણ તે દેખાય તકને જોયો નદિ હોય; ધુનના મુસાફરો પોતાની સગી આંખે તે જુએ છે.

આવી રીતનું ધમધમકાકા કરતું જીવન જોઓ મળે; કદ પડે તેઓ ખરેખર પુતળાં બની જશે અથવા તો ખરેખર કાવ્યાસ લેશે તેની લેખને દરકાર નથી. તેઓ દિખાણપને શિખરે ચડી શકે છે અને પૃથ્વીના મોટામાં મોટા યોગ્યનયોગ્યના વિસ્તારવાળા સમુદ્રોને આકાશમાં જે કુંડાલી ગાય છે, પછી બધે કદાચ વિમાન સમુદ્રમાં વૂટી પડતાં તેઓને જલસમાંધિ મળે. ખરેખર મૃત્યુને તેઓએ નહિવત ગણ્યું છે. 'મૃત્યુજપ' તેઓએ ક્યારેનો જાપી મૂક્યો છે અને તેવું જો પણ તેઓને મળી ચૂક્યું છે. આવું નામજ જીવન કહેવાય જ્યારે નસેનસમાં ઉજળાં સોહી મૃત્યુ સાથે અખાડે રમે છે.

આવી રીતે મૃત્યુ સાથે શરી એકવાર અખાડે રમવા કર્નલ રૉકલ્ટન દક્ષિણધ્રુવ તરફ પ્રયાણ કરે છે. આ તેવું ચોથી વારનું સાહસ છે. હંડા પ્રદેશોની મુસાફરીએ હેવટ તે ૧૯૦૭ માં ગયો હતો, અને પોતાની હેવટની હોંઘ અને આશ્ચ પરીકરવા તેજો ગયા સપ્ટેમ્બર માસમાં મુંગ્ડોનો કિનારો ફરી એકવાર હોડયો. તે સાદગાર દિવસે લાંડનનિવાસીઓએ ટેમ્સ નદીને કિનારેથી ૩૦, ૦૦૦ માણલની લાંખી મુસાફરીએ કુદરતનાં કંઈ કંઈ બેડો હોડેલા જતા ન્હાનકડાં બહાણુ "કવેસ્ટ" ને બારે દેવે વિદાય આપી અને રૉકલ્ટન તેમજ તેના સાથીઓને લેમકુસંગતા ચારી.

"કવેસ્ટ" એક ન્હાનકડું વહાણ (Steam Ship) છે. પણ તે ન્હાનું હોવાથીજ સંધારે સંગવડવાળું છે કારણ કે પવન અને દરિયાના બારે તોફાનોમાં તેની ઉપર સહેલથી કાણુ મૂકી સકાય. રૉકલ્ટને તેની મજબૂતી વિગેરે ધ્યાનમાં લખીનેજ તેને પસંદ કર્યું છે. કુદરત ને ને વિધિ રસ્તામાં નાંખે તે બને તેટલાં દૂર કરવા "કવેસ્ટ" કોઈ પણ બાબતની ક્યાંક મંખી નથી. જ્યારે દક્ષિણધ્રુવનાં સમુદ્રો ફરી જઈને "કવેસ્ટ"ને જરૂરી છે, ત્યારે તે પ્રદેશમાં શોધખોળ કરવા માટે અસંખ્ય બૂતી "સ્વેન" વાપરવાની રીતને બદલે રૉકલ્ટને એક ન્હાનકડું ઓરોખેન સાથે લીધું છે અને તેની મદદ પડે કર્નલ બરાબર દક્ષિણધ્રુવ (South pole) ન્યાં પૃથ્વી પરિમજોળામાંથી

પૂર્વગોળાર્ધ તરફ વળે છે, અને જ્યાં હોદાયત્ર વિષુવૃત્ત (equator) થી ૯૦ ડિગ્રીનું અંતર પડે છે, ત્યાં પહોંચવાની ધારણા રાખે છે. છેલ્લીવારની મુસાફરીમાં સેક્ટરન ૮૪ ડિગ્રી સુધી જવા પામ્યો હતો.

પૃથ્વીને છેડે એમાં એમાં પણ સાચી દુનિયા સાથે વ્યવહાર ચાલુ રહી શકે તેટલા માટે વામરક્ષેસ ટ્રિઆર્સીનાં પણ છેલ્લામાં છેલ્લી ડમના થતો “કેપ્ટન”ની સાથે છે, વળી ત્યાંની અકલ્પ્ય ઈંડીમાં પણ શરીરની શક્તિ જાળવી રાખી કામ કરી શકવા માટે સેક્ટરનની પાર્ટિએ ઉત્તરનાં ગરમ કપડાં સાથે લીધાં છે, જેની અંદર ફરતો વીજળીનો પ્રવાહ તેઓને કાગી પણ અડચણ આવવા નહિ દે.

આ મહાન પ્રવાસમાં સાથે આવવા માટે સેક્ટરનને હજારો અરજીઓ મળી હતી, તેમાંથી તેણે પંદરને જોડેને ખાસ પસંદ કર્યાં છે. આમાંના કેટલાક તેની સાથે પહેલાં ગયેલા અને તેની મુસાફરીના ટેવાયલા અનુભવીઓ છે.

જૂનારસાસ્ત્રના પડિતો કહે છે કે દક્ષિણગુપ્ત તરફ કેલમાની, સોનાની તેમજ ખીજ પણ બાવુઓની કિંમતી ખાણો છે. હજી સુધી નહિ શોધાયલા એવા કેટલાયે યાત્રુઓ પણ ત્યાં છે, જે નલકીડા કરતાં અર્ધકુમેલા કોઇ ગરબાની જેવા કરોડો વર્ષ પહેલાંના જૂનાકાળમાં ગરકાવ થયેલા પૃથ્વીના ખીજ અદ્ભુત ખડોના માત્ર અવશેષ બાકો છે, એમ તે પડિતોનું કહેવું છે.

આ અને આવા ખીજાં કંઈ કંઈ આશ્ચર્યો જેની આપણને હજી સુધી કલ્પનાયે નથી અને જે સંતાડી રાખવામાં કુદરત મોજ માણે છે, પણ માનવી સાહમજળ તે શોધી કાઢવામાં પોતાનું સામર્થ્ય રહમત છે, તે પ્રતિનાં ગૂઢ રહસ્યો ઉકેલવાની સેક્ટરનને મોઢી ઉમેદ છે.

અત્યંતિઓના બંધાર સાથે હેમકુચળ પાછા વળના સેક્ટરન ચરે તેના સાથીઓની આપણે આતુર હૃદયે રાહ જોઈ, અને ફરી આપણી જમિ ઉપર પગ મુક્યે તેમને પુણોદ્ધી વધાવીયું.

સાબાર સ્વીકાર.

શિશ્યાનો આદર્શ: મૂળ હેખક સેક્ટર સ્વીકારનાથ દાગોર લાપાંતર કર્યા અને પ્રકટ કર્યા હસપતરામ ભાઈશંકર સ્વર્ણ કાસમચુન, વિરમગામ. સુખ્ય એજન્ટ: જીવનલાલ અમરશી મહેતા મંપ નક: જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા અમદાવાદ કિસ્મત ડ્રા. એક કળવર્ણનો પ્રથમ દેશી પ્રતિઓમા અચરવાન ભોમવે છે નેથી કવિ દાગોર i આ તાત્વિક ચર્ચા કરતાં ભાષણનું ભાષાતર ખાસ ઉપયોગી નિવડું જોઈએ. ચારે ભાષણો આધુનિક શિક્ષણ ક્રમની ખોમીઓ તથા શિક્ષક-શિષ્ય વચ્ચેનાં કૃત્રિમ મંદ્ય વિષે સારો ખ્યાલ આપે છે કોઈ કોઈ સ્થળે એમની સાથે મનદેર થતા પામે પણ વિચારોને વિશુદ્ધ કરી સમય તેમજ દેશને અનુકૂળ શિક્ષણ પ્રણાલિઓ રચાવામાં મદદ થયે યદ્ય પડના જોઈએ. કવિની કુદરતી હાર્દગમિતાથી તેઓ કેટલાક મહામત્યોની પીઠાન કરાવે છે (દાખવા તરીકે ‘પ્રત્યક્ષ વસ્તુનાં સંસર્ગ વિના જે જ્ઞાન, બાવ, ચર્ચિત ધડાય છે તેનિર્જવ હોય છે’) રા. જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યાએ આદિવચન લખ્યું છે જેમાં તેઓ પુસ્તકગત વસ્તુ સંબંધી નેમની સદાનુભૂતિ જણાવી બિવિધતા

સ્વાધ્યાયી શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં પોતાના અનુભવ ઉપરથી થતા ભ્રમતા કટાક્ષ સુધારાઓ જણાવે છે. (દાખલા તરીકે ઉચ્ચારની શક્તિ, આંખે છીંદીને ખાંચે એવા અક્ષર, ઇતિહાસનો વિષય-સંસ્કૃત શિખવાડો ભ્રમ્યો. સંગીતનો વિષય સ્ત્રી શિક્ષણમાં ચોખવો ભ્રમ્યો વિગેરે.) આમાં છે કે દેશની ખનિસિયતિને વિચારી પ્રવૃત્તિ પિયોઢી ખાંચે શક્યનાઓ રમી કલાકતા લેખો, બાળશુ વિગેરે અસ્તિત્વમાં આવે. એથી દેશની ઘડતરને મજબુત પુષ્ટિ મળે. એઓ કહે છે તે ખરું છે કે એવી રીતે ઉપરિચિત થતાં પ્રશ્નો એવા તો મંબીર પ્રદાનનાં છે કે એકએકપર ટીકા કરવામાં આવે તો પાનાનાં પાનાં અંગાં અંગ પથ આ પ્રશ્નોનો નિષ્કાષ સર્વ કોષ સ્વીકારશે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની ચોખવામાં ગુણવત્તા વ્યક્તિઓને 'શિક્ષા-સંસ્કાર' સંબંધીને 'સ્વીકાર' નામનાં માર્ગિક ઉપરથી ઉતારેલો સનંધ ખાસ ઉપયોગી લાગશે. અદિવચનમાં શાન્તિનિકેતન સંબંધી કલકત્તા મુનીવર્સિટી કમી-શનનાં રીપોર્ટમાંથી લાધેલો ક્ષાદો પથ ઉપયોગી વાંચન છે. એટલું જણાવીએ કે શિક્ષણ સંબંધીનાં પ્રચીન આદર્શોમાં સમયોચિત કેન્દ્રાર કરતાં જરૂર પડે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિની મદદ લેવામાં આપણાં સ્વદેશમાં વહે કોષ પથ પ્રદારની દીક્ષ નથી. પૃથ્વીનાં પટપર એવી કોઈ પથ વસ્તુ નથી જે સંશોધન કરતાં આદરના પુરાણાં ઇતિહાસમાંથી મળતી મુર લ હોય પણ એજ સ્વદેશમાંથી આપણાં સાધનોને ખનતી તરંગએ વ્યવસ્થિત કરી પ્રતિવર્ધ થતું મંબીર ગુપ્તધાન નિવારવા પુરતી પ્રેરણા દેરે છે તથા અલ્પારે ખાસ જરૂરની તે કોષપથ પ્રદારની 'Slave-mentality' નહિ પણ સારામી થાત હોવી ભ્રમ્યો. એ રીપોર્ટમાંથી સ્વેજ લાથ પડે એક દરેક ટાંચીએ.

'Education should endeavour to correct the defects of the national temperament, to supply what is wanting in it, to fortify what is weak and not least to give training in the habit of steady Co-operation with others, in the alert use of opportunities for social betterment, in the practice of methods of organization for the collective good.'

પુસ્તકની છપાઈ અને બંધામણી સારી છે. નવા રખડો ખનાવતાં માળાંતરમાંજે કોષ કોષ વાર પુરતી સફલતા નહિ મળી હોય પણ આ ઉપયોગી બાળશુ ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ કરવા માટે અમહે ધનવાદ આપીએ છીએ.

શ્રી-બોધ. ઓગસ્ટ ૧૯૨૧ પુસ્તક ૬૫મું અંક ટમે. ઓક્ટોબર ૧૯૨૧ અંક ૧૦ મો. ત્રીજીઓ: બાઈ પુતળીબાઈ કાપ્પાણ, અને રા. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ કેશાઈ બી. એ. એલ એલ. બી. મંત્રી: છવનલાલ અમરશી મહેતા "શ્રી-બોધ" ઓપીસ, પીરમસાહ રોડ, અમરાવાદ. વાર્ષિક લનાજમ રૂ. ૨-૮-૦ (ટિપાલ ખર્ચ સુદા) છુટક અંકના ૦-૫-૦

આ માસિકનાં ઉપજા જે અંકો અગ્નને મળ્યા છે. સામાજિક પ્રશ્નો સ્વચ્છતા અને ખાસકો ખોળી લેખોની ચૂંટણી લોગાં આ માસિક ઉપયોગી વાંચન પુર પાડે છે. આવતા અંકથી સચિત્તા તાલિયો રહે કંડી માસિકને વધુ ઉપયોગી બનાવવા રા. છવનલાલ ઉત્સાહ કરાવે છે. ઓગસ્ટનાં અંકમાં 'સ્ત્રીઓ અને સ્વતંત્રતા' નામક સુંદર-સંગોટ શૈલિમાં લખાયેલો લેખ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. સ્ત્રીઓને લખતા સામાજિક પ્રશ્નો વધુ એટલી સરસ રીતે ચર્ચે છે કે પ્રત્યેક વિચારક ને વિચારવા

સાહિત્યના નવીન પુસ્તકો.

હિન્દુધર્મની પાઠમાળા } મૂળ લેખક લાલા બૈજનાથ રીટાયર્ડ સેશનજજ, હિન્દુ ધર્મનાં સિદ્ધાંતો, પ્રચલિત સંપ્રદાયો, ધર્મનિષ્ઠ સંત સ્ત્રી પુરુષો, સાધ્વી સ્ત્રીઓ, ધર્મસંસ્થાપકો, રાજા મહારાજાઓનાં જીવનચરિત્રો વગેરે તેર ભાગ અને ૧૨૨ પાઠ આ પુસ્તકના છે. કાઠિન ૧૬ પેજ; પૃષ્ઠ ૪૦૦ ઉપર. પાકું સોનેરી ત્રણ નાખવાળું શુભોક્તિ પુઠું. કીમત રૂ. ૩-૬-૦

શિક્ષાનો આદર્શ } મૂળ લેખક ડૉ. નીલકાંઠા ટાગોર. સા. શ્રી જીવનલાલ દરિયાલ પંડ્યાના લાગા ઉપેદ્યાલ સાથે પાકું પુઠું કી રૂ. એક
એડીસનનું ચરિત્ર } વીજળી તાર, ટેલિગ્રાફ, સીનેમેટ્રોગ્રાફ, ફોનોગ્રાફ વગેરે દ્વારા એડીસનના આપક એડીસનનું અપૂર્ણ જીવનચરિત્ર. તેની બે જાતીઓ નથી એડીસનને જાને તપાસીને પચાઈ કહે ॥ અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરના સોનેરી પુઠું કી. રૂ. ૩-૬-૦

નિઝરિણી- } મોરાર જીરાજદાસ એટલેજ નાં મરખેડો નવો ત્રીજો મસદ સા શ્રી કૃષ્ણગમ નિઝરનાન મહેનના ઉપેદ્યાલ સાથે રા. બોટાકદરના "કુટોલિની" તથા "સોતરિવની" ના જોવાળ વેકપ્રિય છે કીમત બાર આના.

રણજીત કૃતિસંગ્રહ } સ્વ. બાપુ રણજીતરામ વવામાઈની નાની મોટી ચૈદનાર્તોઓ તથા બે નાટકોનો 'સંગ્રહ. પ્રકાશ સા. ૫, બડોળ કમિટિના મંત્રી શ્રી બળવંતરાય ક. હાકોર. પૃષ્ઠ ૪૨૫ પુઠું પાકું, કીમત રૂ. સવાળે.

રતનાવલિ } શ્રી હર્ષકૃત મરકુન ઉપરથી આપાનતર કર્તા રતિપતિરામ ઉ. પંડ્યા; બી એ જ મુન્દર ચિત્રો, એક નકશો, કવિચરિત્ર ગ્લાવલિની દ્વંદ્વીવાર્તા નાટક નાટિકા બેક, પાત્રનિરૂપણ તેમજ સમગ્રણ માટે ઉપયોગી ટીકા સાથે. કીમત રૂ. સવા.

અંગ્રેજની ઉન્નતિનો ઇતિહાસ } કર્તા સ્વ. નવલરામ લક્ષ્મીરામ વડોદરાની ટ્રેનિંગ કોલેજ તથા શ્રી મયાજી હાઈસ્કૂલ વગેરેમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે આપે છે કીમત રૂ. ઢાઢ.

પ્લેટોકૃત ફીડ્સ. } લે. ગ. મણિસંકર ર. બદ પ્રકાશ: સાહિત્ય પત્રિકા બડોળ કમિટિ મૂ. રૂ. ૧-૪-૦

નમામ પુસ્તકોનું વિ. પી. પોસ્ટેજ ખર્ચ જુદું લખો —

જીવનલાલ અમરસી મહેતા, પીરમશા ગઠ અમદાવાદ

જોઈએ છે:— 'ચેતન' ના ગયા વર્ષના જુલાઈ, નવ-યુ-દેશવારી, માર્ચ, મે માસોના અંકો વેચાતા જોઈએ છે: લખો: ચેતન મંદિર. ગોપીપુત્ર, સુરત.

રમ્મ-ગીતો: મુન્દર આર્ટપેપર ઉપર છાપેલો એટ આપવા લાયક, ગીત સંગ્રહ. ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ છાપાંઓની પ્રકાશ પામેલ. મૂ. ૦-૧૨-૦

જાહેર જાણ કરવા માટે
 હાલની આજીવન દરિયા મોટરકાર

અને

એકસીડન્ટ વીગેરેના વીમા ઉતારવાનું
 ભરોસાદાર અને સફર ખાતું.

મેસર્સ ધુરંધર પ્રધર્સ

૭૨, અંબાલો સ્ટ્રીટ
 ફોર્ટ મુંબઈ.

ચીફ એજન્ટસ:—

આલ ઇન્ડિયા યુનાઇટેડ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ
 મેથનલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ
 ગ્રાટર યુનીયન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ
 મીનરવા ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ આંધ્ર પ્રદેશ
 આલ્ફા જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ

એજન્ટસ:—

કલાઈવ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ

સેક્રેટરીઝ, ટ્રેડરસ એન્ડ એજન્ટસ:—

ધી રિપીડ મોટર સર્વીસ લીમિટેડ.

મેસર્સ ધુરંધર પ્રધર્સ

૭૨, અંબાલો સ્ટ્રીટ

ફોર્ટ મુંબઈ.

જીનતાન

જીનતાન-ઉલટીને તરતજ બંધ કરે છે.

જીનતાન-પાચનશક્તિ માટે અકસીરછે.

જીનતાન-શક્તિ માટે એના જેવી એક
પણ ચીજ નથી.

આખો વખત ખોં ખોં કરનારા-
ઓએ જીનતાનનો તરતજ
ઉપયોગ કરવો .

જીનતાન-ખાનારાઓ અને લાપણ કુખારાઓ પોતાના કંઠને
માટે જીનતાનનોજ ઉપયોગ કરે છે.

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમા ખાવાથી પાનનો અજબ
સ્વાદ આવે છે, અને મોઢામાથી દુર્મંધ દુર કરવા માટે
જીનતાન વાપગ્વાની ખામ લલામણ કરવામાં આવે છે
જીનતાનનું એક પડીકું આજેજ ખરીદો.

નાનું પેકેટ ૦ ૧ ૦
મધ્યમ કદનું પેકેટ .. ૦-૪-૦
મોટું પેકેટ ફ્રેન્ચી પીલ કેસવાળું રૂ.૧ ૦-૦
સોલ એજન્ટસ, જીનતાન એજન્સી
(ઇ. આર ચૌખળ)
જીમા મસજીદ. મુબઈ.
દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે.

લેખનો અનુક્રમ

સપ્ટેમ્બર—ઓક્ટોબર

૧. માગેશી નાં (કાવ્ય)	શીતાનોમ ચર્મા	૧૩૫
૨. વ્યર્થ પૂજન "	ગોવર્ધનદાસ ડાલાભાઈ	૧૩૬
૩. અકબરનું સ્વપ્ન "	લલિત	૧૩૭
૪. વિરહ "		૧૩૮
૫. રાષ્ટ્રીય કેળવણી	ગિરિજાશંકર અધિકા.	૧૪૦
૬. રાજનીતિના અરણ્યમાઃ	"પુષ્પક"	૧૪૩
૭. સૈન્દર્ભની શોધમાં ટીકાકાર:	ખટુ ઉમરવાડિયા	૧૪૫
૮. દારૂ નિરીક્ષણ:	નરુભાઈ	૧૪૦
૯. કેનો વાંક ? (વાર્તા)	દનેશલાલ મુનશી.	૧૪૩
૧૦. પ્રેમ આકર્ષણ: (કાવ્ય)	પ્રભોદ	૧૪૮
૧૧. અભિનન્દિની ઉપા "	દિનેશ	૧૪૮
૧૨. અધુમધુકરનાં મૂળન "	કેશવ દ. શેઠ	૧૬૦
૧૩. સંદેશ "	અરેશ્વર ક. ખત્રદાર	૧૬૦ અ.
૧૪. તો આવ મહારી સાથ "	અન્વયકર ન. પંડ્યા.	૧૬૧
૧૫. હંસા "	દેશગણ પરમાર	૧૬૨
૧૬. આહ ! તું ક્યાં !	અખ્યાસ હનુરી	૧૬૩
૧૭. માળી	અચુભાઈ રાવત	૧૬૪
૧૮. હિન્દ ક્યાં છે ?	મંજુલાલ દવે	૧૬૫
૧૯. પુનર્વિધાન પ્રજાવલિ		૧૬૭
૦. એક વ્યક્તિ:	અંબાલાલ ટ. શાહ	૧૭૦
૧. પ્રભુનો સદચાર:	વિપિત્ત	૧૭૨
૨. વાર્તાઓ કેવી હોવી જોઈએ.	(મળેલું)	૧૭૫
૩. રોમનો પ્રવાસ,	ભાવજી દા. શાહ	૧૭૭
૪. સ્ત્રીનું સ્વાર્થઃ (નાટક)	એક પુવક	૧૮૧
૫. સ્નેહવતીનું ઘર (વાર્તા)	ગૌરીશંકર જો. જોશી	૧૮૪
૬. સ્ત્રીશરેટ કેસ (વાર્તા)	રમેશ ર. ધારેખાન	૧૮૮
૭. પાંચનું પ્રાચિત (વાર્તા)	જગનનાથ લ. પંડ્યા.	૨૦૨
અન્ય વિષેયના		
ચિત્ર દર્શનો	" પ્રેરિત "	૨૦૪
સમકાલીન વિચાર સુધ્ધિ:		
અનન્ય રૂપેની કુસુમો		૨૦૮
પ્રાસંગિક-કેક		
ચૈતન્યની યાત્રા		૨૧૦
સામાર સ્ત્રીકાર		૨૧૨
વાંઠના		

દાનાવોલ કવિ

વાંછના.

પ્રભો ! પ્રેમામૃતની તૃપ્ત ક્યાં ધીપશે ?

જલપૂર્ણ વાદળિયો ધૂમે છે, ગર્જે છે :

પ્રભો ! આતકની તૃપ્ત ક્યાં મટશે ?

પ્રભો ! માનવજીવન ક્યારે વિકસશે ?

તેજ છે, મધુરારંગ છે, સુગન્ધ છે :

પ્રભો ! કળિયો ક્યારે ઉઘડશે ?

પ્રભો ! તે મહાનન્દ, મનોહરતા, ધન્યતા,

હારી સ્વર્ગલાવના : મનુષ્ય માટે નથી ?

હારી રમણીય કલા, હારી કોમલ પ્રભા,

પ્રભો ! સુરમ્ય સાધુતા : માનવ માટે છે ?

પામર પ્રાણીને પરમ સુખની તો આશાજ છે ?

પ્રભો ! હારી ઈચ્છા પૂર્ણ થાવ !

મહાહેતુની પ્રસિદ્ધિમાં જીવનસાર્યકય છે.

પ્રભો ! હારી ઈચ્છા મહારી થાવ !

દિવ્યતાના ઉત્તમ ખિન્નાવ તે જીવન હેતુ છે.

પ્રભુનો મહિમા ગાવા જીવન છે તે જીવશુ :

—હાનાલાલ.

ચેતન

પ્રણયની જ્યોત.

પ્રણયની જ્યોત જાગી, જ્યોત જાગી:
હું તો આત્માને આંગણે ઢલી'તી, સખિ !
મહારા જીવનની તારી જગાડી:
પ્રણયની જ્યોત જાગી, જ્યોત જાગી:

નયન-દોરે હું જઈ છું તણાતી, સખિ !
પ્રણુ-પરવશતા એ તો અનામી:
પ્રણયની જ્યોત જાગી, જ્યોત જાગી:

જગત જાગતું મેં માન્યું અજાગતું, સખિ !
અહો, અમૃતધૂન એ અનેરી:
પ્રણયની જ્યોત જાગી, જ્યોત જાગી:

જીવન જીવ્યું, મેં જીત્યું-જીતાડ્યું, સખિ !
પ્રીતમ પુરૂષ. હું પ્રકૃતિ અનાદિ:
પ્રણયની જ્યોત જાગી, જ્યોત જાગી.

—શ્રી. સુવર્ણા.

રઠિયાળા રાજવી !

રઠિયાળા રાજવી ! સ્નેહયોગ યોગી !

માયા તમ મુખડાની મોઢેરી રે :

પુણ્યોદક જાણવી આ જગની ધુમન્તી,

શા શા ઉત્સવ ધીર માણસો જ રે :

૨.

સાગર શા રાજ આપઃ હું તો ઘોઢુહિતા :

ઉગુ તમ ઉર રસનીતરી રે :

હલુ હિંડાલે હસી હાસ્ય રાજ ! મીઠડા :

નિત્ય નિત્ય નવરૂપ નીરખી રે :

૩.

મારે દેવદેશ તમ ઉમિતાં નિમત્રણ :

આંહુ માંહિ અંજનો હું વિરલાં રે :

સંયમ ને શીલ સર્માં યોજ્યે વિનિમય :

શક્તિ ને જ્ઞાન રાજ ! શુભતાં રે :

૪.

ગર્ભે જી ઘેશં અદ્વૈત જાન યોપતા :

આત્માનાં ગીતડાં ઉદારતાં જી રે :

સત્તત્યોતિ અમૃત અનંત રાસ જેલતાં,

એવાં એ વર્ષો દશ દિશમાં જી રે :

૫.

રઠિયાળા રાજવી ! સ્નેહયોગ યોગી !

માયા તમ મુખડાની મોઢેરી રે :

પુણ્યોદક જાણવી આ જગની ધુમન્તી,

શા શા ઉત્સવ ધીર માણસો જ રે :

એક દિન.

દિન એક ઉપા પ્રગટી ન જહો,
નિકળ્યો-નુગ દર્શન કાગ સખી !
બુધ મોર સરોક રડે,
લૂણ ને બદમો સ્વડે;
અવ મંદિર આવી શકું ન સખી !

દિન એક બપોર થયા ન જહો,
નિકળ્યો-મુઠ બાંધ બધું નિરખી.
પ્રમ કાર ટોકાર ઢરે,
પછી તામ પૂકાર બરે;
અવ મંદિર આવી શકું ન સખી !

દિન એક સહાંગ પડી ન જહો,
નિકળ્યો-મુઠપદબધેત ઝળી;
પ્રજિયે, ધરે, વાડી બધ્યે,
મુગતે નવ કોઇ મળે;
અવ મંદિર આવી શકું ન સખી !

દિન એક ધૂમે મધરાત જહો,
નિકળ્યો-ઉભી તરું પુરવાટ બરી;
નગરે જવ મર્તિ ધરે,
ગઇ તરું ધુપવી મુખકર;
અવ મંદિર આવી શકું ન સખી !

દિન એક ઉપા પ્રગટી ન જહો,
નિકળ્યું નવ દર્શન કાગ સખી !
બુધ મોર પ્રકુશ્લ ધુલે,
લૂણ કોમળ સાદ ધુલે;
અવ મંદિર આવી શકું ન સખી !

અકબરનું સ્વપ્ન.

(અંગ્રેજ કવિવર ટેનીસનના એ કાવ્યનું અનુવાન-આગળ સાહુ.)

૧૦-ધર્મદ્રષ્ટા

ધીરેજ તારક ધરે તહીં પશિમે, જો ! રૂપે
પ્રીતી ધરે નમન ધાર્મિક સ્વામીને જો:
તહારી સલાહ મદદેજ બન્યોજી સેવો-
ધન્યામનો અધીન ગ્રહક ધર્મ કેરો !

(ગજલ)

ધુરધર ' ધર્મદ્રષ્ટા ' હું, ન, યશ મૃગનીર પીવાને
મધી અગણિત ગેયતને, " જીગૃથી એક, " જીવવાને.
અમલથી વ્યુહમી વાધોને દેદે ને દૂર કરવાને.
" દીને ધનાહી ' થી તોફાની પન્યોને મગવવાને.
પરમ એ સત્યના દૂધે પ્રજાપાલનજ ધરવાને !
જીના વિખનાદને કંચન, ' પ્રીતિ જાહુ ' મગવવાને.
ધર્મદેહ ધર્મોના જીવનનાં એ સંવાને.
પ્રુદ્ધનો એ ખલીફ આને પૂકાર એક અસ્લાને !

૧૧-સ્વપ્ન સૃષ્ટિ (Still, at times &c.)

છતા ક્યારેક સકાને બધે, ઉદાસ હું બસુ
બાપોગ પછી કાલે તો સ્વપ્ન લાધ્યુઃ તને કહું —
વહાલો સલીમ યુવરાજ મને તું જાણે—
તે તો મનસ્વી ત્યમ આપણુદીન માને !
પાખંડપૂર્ણ સલાહ મને તું દેનો—
વિમાન્તિજીનું જીવને, ગણી એમ-ત્યાતો—

(ગજલ)

સ્વપ્ને મને બાસ્યુઃ—અધુ મે એક લોકાલય !
ન ગનિહ ગરજો દેવજ, સવિતજ પુરવાલયઃ
દરેજાનું પુલેદાર, સાદુ, લબ્ય સ્વર્ગાલય
ત્યા સત્ય, શાંતિ, પ્રીતિ નીતિ સુહૃદ્ય સર્વાલય !
ત્યા સલીમ હમ્મે દરે, હમે જ્યા આપણે ઉભાઃ
" નકા કુરાનના બદા ! " પ્રાણ તહારા, કદી લીડા !
કળાધલે મરણદ્રવ જ સ્યામપક્ષી—
આવી ગયો લક્ષ મને પણ સર્વલક્ષી !
મૃત્યુ થતા ય હવ જોઇ મુણી શકે શું ?
હા ! તેમ ગણિતના નિરખી ગ્લો હું !

ગજલ ૧૨-સર્વ ધર્માલય (I watched &c.)

જોયુ—અરે ! મુજ પુત્રને ઓલાદ પણ નિર્દય—
તોડી નમોનદોસ્તે કરે મુજ લલિત લોકાલય !

એ સત્ય-નાશો, અસખ્ય લોકે ત્રાસ-પ્રકાર્યોઃ

આમળ સમેતે એ સાંભળી હું ખિન્ન ક'પાયો !

અસ્તાગ્રહેથી આંતી, ત્યાં વિદેશી કે મહા પ્રાતઃ

છેત્રાં માંડી સમુદાર સર્વ ધર્માલય મમ !

એ સત્ય, શાંતિ, પ્રીતિ, નીતિ, વસી રહે ત્યાં

સીમોત્તમોંવ ન ચિતા મતીની બળે ત્યાં-

તે જાળ પેલીની પીડા ન સુણાય કે ત્યાં-

કે હિન્દની ન વિધવા વિલપે કદી ત્યાં-

સ્વપ્નધેને વિચાર્યું મેં-વિભૂતિ વિભુનીજડે-

પુષ્પારેલ ફળે, પદ્મો મેં તે જોમ પ્રભુ તથે !

જનન સખે ! સંગીત સુષુ, પથુ પ્રભુ-પ્રજાગ્રય આપણે !

અરણ્યે રજનીની શ્યામ શોષણ ઉંચકીઃ જગત્ન દિન સ્ફુરે !

આપણું સર્વતું સક્ત, જો, તેઓ ગાયછે બધાઃ

શુભાખી ગૌર તેજસ્વી, ચાલોશ, ધૂમિયે સખા !

૧૩-સુર્ય-મુક્ત (Hymn-Once again &c.)

(પ્રવૃત્તિયું-)

સુરસદન ગામી, પ્રભુ ! જ્યોત તુજ અગ્રહણે !

પુનરપિ, ઉદય તુજ જોધ રહિયેઃ

દર રહવારેજ, તુજ જન્મદિન ઉજવિયેઃ

માતૃપી હૃદય નયને નિરખિયેઃ

ઉગને પ્હોર, અંદિયાં, અમે વન્દિયેઃ

તુજ ચરણ દીન લક્ષ્મીને ખૂંદિયેઃ

પિતૃતિવશ તુજ જ્યોમે, અવિદ્યારી તું !

મધુર પ્રભુ-મૂર્તિ રવિ તુજ લહિયેઃ

(૨)

રજસુ તાવા રચે. સમસ્ત હાવા દરે,

સર્વદિશ્યારી સત્ જ્યોતિ-ચર તું !

સ્વેામી ! તુજને સ્તવે અણુગણેનાં બદેત ઉરઃ

નિજ વન ભૂમિ ગીતે સરંધ તું !

દૂર્ગતા પંખી, ફૂલ ખીલતાં, સુરજનો-

નીલ ગગન તલ, લગી, પાલ પડતાં-

અતીત ત્રિલોકી, પ્રભુ લલિત ! તુજને-

સમય-જ્વાલા રવિ રૂપ મજતાં !

(સંપૂર્ણ)

—જન્મસંહિત.

સપ્તમી અષ્ટમીસ અ. હજીરી.

ગાઠ અધમગ્ધા તારાઓની ચદમચત આખો ઝમકતી હતી ચદ્રની નૌના ધીમે ધીમે આગળ વધતી હતી મ્હારા નેરો પલુ તેની વાટ જોતા જોતા ઝમખી ગયા. ચેતના જડભુત થતી ગઈ મ્હારી આસપાસની વસ્તુચિતિ વિમળવા લાગે. વ્યાકૂળતા તથા ઈતેઝારીની વેદનાથી ક્ષણવાર મુજિત મળી એવે તેના વૃષ્ટિઝકાગ્નિ સંગીત ઓગડામાં ઝણડી ઉઠ્યું અર્ધ જાગૃતા વચ્ચામાં હું તે ઝીલના લાગે તે આવી ને મ્હારા ઓળીકે બેઠી ને મ્હારા લનાટ ઉપર તેના કોમળ કંઠ મુકી ચલુલ સ્વરે બોલી 'વીર, તું ઉઠો ઠા ?'

આહ ! હું શું કહું ! તેની ઝુટેની અભીમય આખોથી સેકડો નિવૃત્તધારા વડી ગ્દી હતી તેના મુરામુખિત ઓછોના મધુરા હાસ્યમાં અને લજ્જમથી સંકેચાયેના તેા અગમ્યા અદ્ભુત જાદુ ભરેલા હતા

તેના આમનનો આભાર હું વાણીથી તે પ્રગટ કરી ન શક્યો, પરંતુ મ્હારા લેખનો તે દર્શાવવા નાચ્યા તે પલુ અચોક્ષ્મી ન શખી કધાયેલા કે પ્રેમથી કહ્યું, વીર ગમગન નહિ વ્યાકૂળતાની અશુભ ધડીઓ પૂર્ણ થઈ છે

આ વખતે મ્હે સ્પષ્ટ જોયું તેા તેની આખો સજન હતી અફસોમ, આ વખતે મ્હારી લેહ ઠા મ્હને સહાય કરતે અને હું તે પાત્રોને સુખી લેને તે પાત્રો જે મુધારસથી છનાઠન ભરેલા હતા, યા તેા તે પ્રિયતમા મ્હારી આ લાલસાને વૃદ્ધ કરવા મ્હને મદદ કરતે, પરંતુ મિનનની આ મગમ ધડીએ ઉત્તમને ઉન્મત્ત બનાવી દીધા હતા

મ્હને યાદ નવી કે મ્હારા હૃદયની રી ચિયતિ હતા માન ઓટલુજ યાદ છે કે તેલુ પ્રારંભ, અશુચિદુ મ્હારી લેહાંતુ ચોક્ષ્મીદાર મની મ્શુ હતું

આહ ! અચાનક મ્હારા ચતુષ્કોનાથી કેટલા અશુચિદુઓ વની ચુદ્ધીના ખાનન ઉપર સર્પા તથા તેના મુકતાકુઓ મ્હારા વચ્ચે ઉપર ગમડી પડ્યા

મ્હે ગમગન જોયું તેા તેના પાન ઉપર 'વ્યાકૂળતા' તથા મ્હારા વચ્ચે ઉપર 'પ્રેમ' નામે લખાયેલા હતા

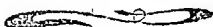
હા આકાશમાંથી સ્વર્ગના દુતો પલ મ્વર્તિત આનાથી લા 'નમઃ શીવ' નામ 'આકૂળતા' તથા સૌદર્ભી ધીમી નામ પ્રેમ

ખુદાની સિતાર.

હિંમતો એકરાર ન પિજાનતાં તે આજો
ગયો. ઓ ખુદા! કદીની હું ત્હેને ખાર
નહિ જઈ. ઓ મન! ખુદાની સિતાર બગવી
સે-એતાજ તાલમાં તું મશયુર રહે. એક વાર
તું નીચું નમતું હતું-ખુદાજ રહેમથી તું બચ્યું
છે, તો બચા! તું ત્યાં ન જઈશ જ્યાં દુઝરો
મરો ખૂબાર થયા છે.

—હાદિઝ.

“ એકદા જગ્ગેદારે સાથે હતાં. ”

[રૂપિયામતુ આ સુંદર ગીર્વંધી નેશનના તાજેતરના અંકમાં પ્રકટ થયું હતું. —અધિ.]

એકદા જગ્ગેદારે આપણ સાથે હતાં, ત્હારે વસંત આપણી વાડીમાં આવી. ત્હેજે કહ્યું “હું આપણે માટે કંઈ છતો છતો આનંદ તે સેતી આવી હતી; ત્યાં પાંદડાંની ગીતો જ ત્હેજે આપણાં હતાં.

હું મ્હારા લેરગોશાંર રમતો હતો; તું કાંતતી હતી. આપણે દરકાર કરી નહીં એટલે તે પાછી
ક. જતો રહેતો ત્હેતો પડછાયો જોશે અને રહી ગયશું ત્હેનાં કુલ જોયાં ત્હારે આપણે
મણી કહ્યાં.

વદાલી! તું દુર દેશોમાં ગયું છું, અને વસંત આપણા વાડામાં આવે છે.

“ હું આપણે ? ” હેવી જુમ તે પાડે છે. જોયારની હાંપ જેવા ધુળારને સેતી આવે છે,
કયુનના વિરહી ધુધાટ તે સેતી આવે છે. હું વ્હારીએ બેસું છું અને કયુ કંતાવું કંતાવું
તે માટે દરદમાં સ્વપ્ન રૂતે છે.

હને જગ્ગેદારે વસંતને જાનાં જાનાં દુઝો જ બેટ આપનાં છે તો ખાર કથાશું છે.

‘ પ્રેરિત. ’

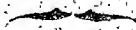

પ્રેમને:

રોત અધારી છે, તે મ્હારે શાન્ત છવન ત્હારી નિદ્રા ન હડી છે. જાગ, ઓ પ્રેમ જાગ;
કેમ બોલવું તે મને નથી આવડતું; ને હું હાર જગાર છતો છું.

કામ થશે છે, તારાઓ ન્યાગે છે, તાયુ નિમિત્ત છે ને સુગ અંતર મૈનને બાર છે.

જાગ, પ્રેમ, જાગ; મ્હારા ખાલી પાત્રને જગજગ બરી રે ને સંગીતધાતે રાત્રિના મુખેત બોલ.

(૫)

ઉપરોક્ત બનાવ બન્યા પછી તીવ્ર ચોથે દિવસે દિવાદર પોતાના અંગનાની પાછાના મેદાનમાં સ્થવારને વખતે હવા ખાતો હતો. મર સાહેબ તે વખતે મધુપૂરમાં ન્હોતા, ખાણતું કામ બેવડું બહાર ગયા હતા. એટલે મિસિસ મર કેટલાક કુતરાઓને લંબને એકલી હંચા ખાતી હતી અને વચમાં વચમાં પોતાના નીલ નયનોના દગ્ગાથી દિવાદરના હાથને અતસ્તત્ત સૂધી કુણ્ઠ કરી નોખતી હતી.

દિવાદરને જોઈ એક ન્હાનો દૂતરો ભસવા લાગ્યો. મડમ સાહેબે અપ્રસન્ન થઈ અને મુગો કર્યો. આ વખતે મિસિસ મર અને દિવાદર વચ્ચે માત્ર પાંચ છ મંજતુંજ અંતર હતું. દિવાદરે વિચાર કર્યો કે-આવો સ્વેચ્છા નહિ જ્યા દેવો. ધણીજ મદુતાથી, ધણીજ વિનવથી યુવતી તરફ ફરી તે બોલ્યો : Thank you, Madam.

યુવતીએ એક સ્મિત છોડ્યું. દિવાદરના ગામમાં આવી એણે ત્યાંના શુભાચ વખાણ્યા. દેવાઈ યુવકે એકદમ ચોક્કસ શુભાચ તોડી તે ભેટ કર્યાં, યુવતીએ ઉપકાર માન્યો અને બેચાર આડી અપળા વાંતો કરી અને કહ્યું—મ્હારા સ્વામીનું મન બહુ સંકેશીય છે, નહિતર કે આપને હમારે ઘેર તેડતે. નિર્ભય દિવાદરને મન સ્વર્ગેશાંતિ થઈ. પુનર્મિલનની આશા આપી ર-પત્ની વિદાય થઈ.

ઉક્ત ઘટનાને આઠમે દિન મર-પત્નીએ દિવાદરને ફરી દર્શન દીધો, અને સંધ્યાકાલે પોતાને ત્યાં ભોગળ લેવા નિમંત્રણ કર્યું. દિવાદરે વિચાર્યું પોતાનો પતિ ઘેર નહિ હોવાથી, ઘેરાંએ સિદ્ધાચાર-પ્રમાણે મિત્રતા વધારવા આ અનુમદ કર્યો છે.

(૬)

વાતો કરતાં કરતાં રાત્રે દસ વાગી ગયા. કેવળ એક નાદર મેદામાં હાલત હતો. દિવાદરે આખા શબ્દનમાં આણું મુખ દહી અનુભવ્યું ન્હોતું. પ્રગલ્ભ કહેરા તરેલ તરેલતી વાતો કરી દિવાદરને ખૂશ કરતી હતી. રાતના સવાના કપડાથી યુવતીનું રૂપ સોગંધુ વધી ગયું હતું.

કહેરા સરિખતરતે બોલી-દિવાદર આપનો જમીનતર ઓ આ જુદથી મ્હને ઓડોને ? મ્હને ક્યાંક લઈ જવને ?

દિવાદર ચિન્તામાં પડી બોલ્યો-તે કેવી રીતે જને ?

કહેરા બોલી-દિવાદર, ડોના પાસે પૈસા છે. પણ પૈસામાં કાંઈ મુખ છે ?

એક વખતે ઘોડાના પગનાં અવાજ સંગળાવો. ચિત્તમયથી કહેરા બોલી-દિવાદર, માલો ગયા ! સાહેબ આજ્યા લાગે છે.

મયમીત દિવાદર ઉઠી ઉભો થયો. કહેરાએ કહ્યું-અમરાતા નહીં, મ્હારી સાથે આવો. વિરિમત દિવાદર અન્યકાર ચીરનો ખસેલો ખંડમાં મ્હોંચ્યો. કહેરાએ કુચીથી તાણુ ઉઘાડ્યું. દિવાદરને ત્યાં હોતો રોળી, કુચીને ઝુમળો તેના હાથમાં આપી તેણે કહ્યું-આ ખંડમાં મ્હોંજો. બધા ઉચી નાવ તારે કુચી પાંચી આપી ચાલ્યા જવને. આજ ખંડમાં મ્હારા પતિની બધી પુછ છે.

સ્ત્રીમ દિવાકર કુંચી લઈ અન્નારા એરડામાં દાખલ થયો.
 યુવતી મોલી—દિવાકર એક બીજું કહેવાતું છે. મ્હારી સ્મૃતિ રૂપ આ મુદતો ત્યાગ
 નહિ કરતા.

મુઠા પેઢી પછી દિવાકરના આનંદની સીમા ન રહી. બાળા સમયના પરિચિત પ્રિયજનની
 મારક કલેશને હૃદયસરસી માંપી તે ધણાજ સ્નેહથી તેને સુખન કરવા લાગ્યો. કલેશ તમા પછી
 સોનો સ્વપ્ન જવાની તે વાંઠ લેવા લાગ્યો.

(૭)

મર સાહેબ મોતાના દમિયતા દિવાજ પ્રમાણે આવતાં વાર બંડારગૃહમાં ગયા. ડેસાએ
 વિચાર કર્યો—આ શું હું સ્વપ્ન જોઉં છું ? મોતાના ગજવામાં દાય પાંચી લેયો તો કુંચીતો
 થોળું હતી—હતાં પણ દરવાજાનું તાજું તો કંઈક હતું. આ કાનું કામ હતું—ડેસા કંઈ સ્વપ્ન
 રાક્યો નહિ. ડેસાએ એકદમ ફાનસ સજાગવું ને અંદર બહાર બુલે છે તો આખા હાવનની
 આપ્ત દેસી સંપ્રતિપાસે એક કાળા માણસ ઉભો છે. એને જોતાં વેત ડેસાએ ચીસ પાડી.

ડેસાનો મિત્ર હેવુડ કાળામાટીથી એની સાથે આવ્યો હતો. ડેસાની ચીસ સાંભળી હેવુડ
 અને નોકરો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કહેવાની જરૂર નથી કે બપ, લગભગ ને વિરમયથી દિવાકર
 રિક્તચિત્ત બની ગયો. વિરમય કોઈક એકાએક થતાં પેઢીના વિચાર નાસી જવાનો કહેવો. ડેસાની
 ચીસ સાંભળી એણે નાસવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ હેવુડના આવી પહોંચવાથી એ પકડાયો.

મર સાહેબના બગલામાં ગરબડ મચી ઊઠી. આંખ યોગતી કલેશ આવીને મોલી—એસેર
 બહાણા કપોરે આવ્યા ? આ શી ગરબડ છે ?

મરે કહ્યું—બહાણી, સર્વ નાથ વળી જવું હતું. આ વેળા પ્રભુએ રક્ષા કરી નહિ તો
 બધું સંવાદા થઈ જત. બંડારગૃહમાં ચોર ઘુસી ગયો હતો.

આ વખતે દિવાકર એકાદમ કલેશ સાંભળેલો હતો. મરની વાત સાંભળી કલેશએ એક
 હડા સ્વાસ લીધો.

હેવુડ પૂછ્યું—મિત્ર મર આ માણસના હાથપર વીરી છે તે કાલી છે ?

મરે કહ્યું—અરે પ્રભુ ! આ તો મ્હારી દિવતી હીરાની વીરી છે. આ તો બધે પેટારામાં
 હતી. લાગે છે કે એણે મ્હારી જાણેસા પણ ચોરી છે.

હેવુડે દિવાકરના ગજવાની ઝડતી લીધી. એમાંથી કલેશએ આપેલો ચાવીનો સુમખો નીકળ્યો.

પ્રધે માથું ધીરી કહ્યું—અગવાન બગવાન ! આતો મ્હારી કુંચી જેવીજ નકલી કુંચીને
 સુમખો છે !

બધાજ આશ્ચર્યથી દિવાકર સાંભળેલો લાગ્યો. એક નોકર એણે—સાહેબ, આ મહીનો
 એક થયાં આપણા બગલા પાસે રહેવા આવ્યો છે.

તરૂને મન એક હડા બેઠે પુછ્યો. થોડે થોડે વખતે ડોહું એવું થન ચોરી જવું હતું તે
 હવે એને સ્વપ્નમયું. આ કાળા આદમીજ આજરૂદાર માણસની મારક પીડાઓ રહી એવું સર્વ
 નાથ વાળો દેનો. પ્રભુની આપને કેપા વિના ચોર આજ આખ પકડાતો ?

કચેરા બોલી—જોસેક, મહેને ગંડાડ પર્તદ નથી. પણ આજ દેખાય છે કે મહારાજ તરફ
તદમાઈ વર્તન કેટલું નીચ હતું ! આ હુષ્ટ તદમાઈ ધને ચોરતો હતો અને હમે મહેને—
તદમારી પત્નીને—પ્રેમના—

વૃદ્ધે એને આગળ નહિ બોલવા દીધી. ચંપાની કૃણી સમી અંશુલી ચૂમી તે બોલ્યો—
બહાલી કલેરા, મહેને માફ કર.

અને હતમાગ્ય દિવાકર ? તે મનમાંને મનમાં બોલવાં લાગ્યો—એ પ્રિયમિત્રી આટલા
માટે હેં પ્રેમ બતાવ્યો ! જગત ધણું નિહુર છે. એનું મુખ કેટલું સરસ ને સુંદર છે, પણ
એનો પ્રાણ કેવા નારાટી બાવોધી ભરેલો છે. આનું નામ અંગ્રેજમહિલા—આજ એની સંસ્કૃતિ !

સૌ વિરમવચકિત થઈ ગયા હતા. માત્ર નાગિરમ્યાં નામનો એક તોકર જે સાંજના દિવા-
કરની સેવામાં હાજર હતો તે એની સામે થોડી થોડી વારે હુષ્ટમશી દષ્ટિએ નેત્રા કરતો હતો.

(૮)

કેદખાનાનાં જાળીઆમાંથી ચાંદનીની એક હીલું મલિન રેખા દિવાકરની દીન સંસ્થાપર પડતી
હતી. કેદખાનાની બહાર થોડે દૂર ગામમાં એક કૂવરો બસતો હતો. એનો અવાજ કસોરીના
તીલાસ્વરમાં મળી હતમાગ્ય બંદીના સ્મૃતિ પર પર એના બાલ્યકાળના શાન્ત આમની સ્મિત
મધુર છનિ આલેખતો હતો. એક પડી એક વિચારને અન્યાય ભાવ દિવાકરના હૃદયનું મંથન
પલાવતા હતા—તેના સોરોહા ડુકડા કરી નાંખતા હતા. એના અજાણતાં આંખમાં જે ચાર અક્ષર
ખિન્દુ ભરાઈ આવ્યાં. સુવક વિચાર કરતો હતો—કેવું અપમાન, કેવો સંતાપ, કેવો અપવિદ્ય
જિતમ કૃણમાં જન્મી, મિથ્યા પ્રલોભનમાં પડી, મિથ્યા અપરાધથી આ સાચી કોર શિક્ષા બોમવી
રહો છું. ઇચ્છતે તો બગી શકને, ન્યાયાધીશને સાચે સાચી વાત કહી શકતે. કાકાને સત્યાગર
મોકલતે તોય આ દુર્ગતિમાંથી બચતે. પણ હું કંઈ રીતે—એ પાપ—ક્યાં કહેતે ? કંઈ રીતે કેદ-
ખાનામાંથી નીકળી મહાઈ કાણું મેં બતાવતે ? મુજો માર રહેવા શિવાય મહારે બીજો શ્રો
માંગે હતો ?

દિવાકરનું મોત જોઈ ગંતે એની સુંદર મુખશી નિહાળી ન્યાયાધીશને એના અપરાધ વિષે
જરૂર સંકા આવી હતી. તેને જરૂર લાગ્યું હતું કે આ મામલામાં કાંઈક બેદ છે, પણ અધિક
પ્રમાણ વિરુદ્ધ અભિપ્રાય કેમ આપી શકાય ? દિવાકરે ન્યાયાધીશ સમક્ષ સાચે સાચી વાત કહી
હોય તો કાણુ જાણે એનું ભાગ્ય કેવું ફેરવાઈ જત ?

કારાગરની નિર્જનતામાં દિવાકર ઘટનાના પૂર્ણપરતો વિચાર કરતો હતો ત્યારે તે માત્ર
આંગ્રેજમહિલાના કપડની નિન્દાજ કરતો હતો એમ નહોતું. એક ગંભીર આત્મગંજાની એના ચિત્તને
અનેક કારાગરના હુષ્ટ જોટલું કદ આપતી હતી. એક કુલીન સુશિક્ષિત સુવક જાણીશુઝીને પર
શ્રી સાચે વ્યભિચારને માગે જાય એ કેટલું મુશ્કિલ કમ, કેવું નારાટી આચરણ છે—ધીરે ધીરે
આ વિચારે સુવકના મગજમાં પ્રવેશ કર્યો. કવચિત એ વિચાર તો શું મહેને વિના અપરાધે
શિક્ષા થઈ છે ? ગોરીના અપરાધમાં તો હું નિર્દોષ હતો, પરંતુ એથી પણ વિશેષ પાપમય કમ
માટે હું દંધત ન્દેવો થયો ? પ્રકૃતના રાજ્યમાં ન્યાયવિચારણ નથી એમ કહેવું તે ગાંડાઈ નહિ

તો શું? આત્માવરણથી હું મારું સામ્યજીવનને વશ રહી પર્તન કરતો આવ્યો. આરિય વિકાસ તરફ પૂરતું ધ્યાન કદી નહિ આપ્યું. કદી સ્થિર ચિત્ત વિચાર નહિ કર્યો કે જે કંઈ હું એવું કેવું પરિણામ આવશે? કલ્પનાસંબંધનાં બન-વાટિકા, પ્રામાદ-કુટ્ટીમાં ગમેશું વિચરતો રહ્યો ત્હોને પરિણામે આવજ મ્હારે આ નારસીજીવપૂર્ણ વારતવિદ જગતના મુશ્કિત અવન્ય કારાગૃહમાં પસવું પડે છે.

(૯)

વખત કોઇને માટે ચોખતો નથી. એ વાત જુની હોવા છતાં સાચી છે. દિવાકરની સમીતી વખત પણ અનન્તતામાં હાથ ધરા લાગ્યો. સાત દિવસ પછી એની ત્રણ માસની સગા પૂરી થશે, એની સ્વાધીનતા એને ફરી પ્રાપ્ત થશે. કેદખાનામાંથી છૂટી ઘેર નહિ જવાતો એણે પાંચો નિશ્ચય કર્યો હતો. આટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ વખતે ઘેર કોઇને ખબર પડી ગઈ હોય! બંધિયનું જીવન કેવી રીતે જશે-એજ ચિંતા દિવાકરના હૃદયમાં અદર્શિત રહેતી.

એવામાં કર્મચન્દે પાછળથી આવી રામ-રામ કર્યો. દિવાકર કોઈ કદી સાથે બોલતો નહિ. વખત ગાળ્યા માટે એને એક એ જગ્યા સાથે વાતચિત કરવી પડતી. તેખાને કર્મચન્દ એકે હતો. કર્મચન્દે કમું-ભાષ, હામારી સગા તો પૂરી થઈ. મ્હારે તો હજી પાંચ વર્ષ કાઢવાના છે. દિવાકર મહાકંઈ મુખપર વિવાદમુક્ત હાથ લાગ્યો. ભૂંટારા સાથે મુખદુઃખની વાતો કરતાં એને કંઈ અન્ય આશ્ચર્ય લાગતું.

કર્મચન્દ બોલ્યો—ગુસ્સે નહિ ધાવ તો એક વાત કહું. એક જગ્યાએ મ્હેં દરીક હાતર રૂપિયા મૂક્યા છે. હરકત નહિ હોય તો અડધી છૂટ્યા પછી એ પૈસા વડે કોઈ ધંધો શરૂ કરી દેતો. હું જેલમાંથી છૂટું ત્યારે આપની અર્ધી સંપત્તિ મ્હને આપજો. આટલો એકરાર કરો.

દિવાકરના જીવનમાં આ ત્રણ મહીનામાં જેટલા આશ્ચર્યકારક બનાવ બન્યા હતા તેમાં આ વાત તો સૌથી વિશેષ આશ્ચર્યકારક હતી. આ પ્રસ્તાવ સાંભળનાંજ એવું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. બપો. વિરમવ, નીતિવિચાર, લોભનો ઉલ્લાસક સુમિષ્ટ સ્વર-ગદ્યાએ મળી દિવાકરના હૃદયમાં મુમુક્ષુક બન્યાવું. એ વિચારવા લાગ્યો—છિ: છિ: શું ચોરીના પૈસાથી હું બંધિય જીવનનાં મુશ્કેલી પાંચો નોંખીશ? પર્યું નહિ, મ્હેં ક્યાં ચોરી કરી છે, હું તો ઉઝીના પૈસા લઉં છું. ત્યારે આ હૃદયમાં તાંકવરત્વ શાનું ચાલી કશું છે? હૃદયની દુર્બલતાને હવે ખીલકસ નમતું નહિ આપું, પણ કદાચ ખબર પડી ગઈ કે ચોરીના માલ લેવા જઈ હું તો પાંધું કેદખાનું.

દિવાકરે કર્મચન્દને કહી દીધું—સાઈ, મ્હને તારા પૈસા નહિ લેઈએ.

કર્મચન્દ દિવાકર સામું મુઝો મુઝો જોઈ રહ્યો. એને લાગ્યું કે દિવાકરના હૃદયની મંત્રી સમામાં એના પક્ષનો અવાજ પણ હતો. એણે દિવાકરને દલીલથી સ્વમન્યવા માંડ્યો. એણે કહ્યું—ત્હને કોઈ મદાનન પામે પૈસા ઉઝીના હો તો તે પૈસા પાપાગિત નહિ હોય એની ત્હમને શી ખાતી? અને કોણે કશું કે કર્મચન્દનું મુખપર ચોરેલું છે? ત્હમને એવો સંદેહ હોય તો હાનથી તેનું પ્રાયશ્ચિત કરી લેજો હો. હવે હજારના ધંધામાંથી ત્રણાધિપતિ યાવ તો વીસ-વિસ હજારનું ધાન કરી પાંચ ધોલ નોંખજો.

દિવાકર પોતાને ઘેરતો જવાતો રહેતો. ત્યારે એને આ પૈસા લેવામાં શી હરકત હોય? જમનમાં યાવ છે તેમ થયું. દુર્બલ મનુષ્યે લોભની મોહિનીથી પરાગિત થઈ ત્હને પોતાનું પ્રતિદાન આપું. વિનંતી કર્મચન્દે જતાવું કે એના પૈસા ક્યાં સંતોરવા હતા.

કર્મચંદના દસ હજાર રૂપિયા લેવાથી દિવાકરનું મન થોડી વધતી પડતી જાયું. પણ વ્યવહારે એણે જોયું કે લક્ષ્મીદેવીનો અત્યુદ્ધ એના ઉપર અવિશ્રાન્ત વરસતો હતો ત્યારે એણે વિવેક બુદ્ધિ સાથે સમાધાન કરી નાંખ્યું. ઉત્તર પશ્ચિમના એક બે શહેરમાં નેસીય અજમાયી અતે દિવાકરે લાહોર આવી વ્યવસાય શરૂ કર્યો. તેમાંથી એકજ વર્ષમાં એને ત્રણ હજાર મળ્યા, એટલે લાભો વિચાર કરી એ સ્વદેશ પાછો પ્યો. શોહાતુર માતાના સાક્ષાત્કારથી એને પાપી વ્યવસાયમાં રસ ને પ્રાપ્તિ જેવો આનંદ થયો. એકજ સંતાહમાં, જુદા માતાને સાથે લઈ દિવાકર લાહોર પાછો આવ્યો, અને આજ વીસ વર્ષ થયાં એ લાહોરમાંજ રહે છે.

દેખાનામાંથી છૂટ્યા પછી પાંચ વર્ષે દિવાકરે કર્મચંદની ખબર કાઢી, પણ તે હીણમાણ્ય તો જોઈમાંજ મુગડી ગયો હતો.

જે સમયે દિવાકર લાહોરમાં આવી વસ્યો તે સમયે ત્યાં કોઈ જંગાળી રહેતો નહોતો. વિદેશમાં યોગનેમુખમ અધ્યવસાયથી પરિશ્રમ દ્વારા દ્રવ્ય સંચિત કરી બધાજ જંગાળી સ્વદેશ પાછા ફર્યા હતાં. નવીન લાહોરવાસી જંગાળીઓ દિવાકરના સંબંધમાં મનમાનતા સિદ્ધાંત ગોઠવી પોતાની ઈર્ષ્યા વસ કરતા હતા.

એક દિવસ આશુભેયે વિચાર કર્યો—“આજે મને તે થઈ જાય પણ દિવાકરની બધીજ વાત જાણવી” આતું મહાબારત દામ એકલે હાથે પાર પાડવું મુશ્કેલ છે એમ ધારી તે સતીસંચંદ પામે ગયો.

એની દરખાસ્ત સાંભળી સતીશે કહ્યું—માહ. મહોદા લોકને બાકિતમ્ન પ્રથ કરવો સારો નથી. વળી ત્યારે દિવાકર એની સ્થિર. શારદીન આંખે મહારી સામુ જુલે છે. ત્યારે આપણા તો હાજમ મગડી જાય છે.

પોતાની મહોદી મહોદી મૃગ પર ત.વ ચકાવતો આશુભેય બોલ્યો—“મને તદન તાદાન રહમતે છે કે શું? મહે” તો “હેયેયીજ” મહાતું સોધી કાઢેલું છે.

સતીશે પૂછ્યું—“શું? કહેતો ખરો.

આશુએ કહ્યું—એમને કહીયું કે કચકતન એક સમાચાર—પરે લાહોરના સૌથી-મોટા ગણ્યતા જંગાળીનું જીવનચરિત્ર આંખું છે. લાહોરના જંગાળીઓમાં દિવાકર પુત્ર-માનેમાં—દયા સહૃદયતામાં સૌથી ચડી જાય છે. પરો હેયેય મળે તો સમાચારપત્રમાં પણ આપી શકાયો.

સતીશ આશુની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિની ખૂબ પ્રશંસા કરી કપડાં મ્હેરવા ગયો.

આખા જિવસના દામદામથી નિરૂપ થઈ દિવાકર પોતાના સહુમારેલા ઓરડામાં ગાતા વગાડતા બેઠો હતા. સંગીતસુધાસાગરમાં દિવાકર કેવળ મગ્ન થઈ ગયા હતા. એક દાળો બીલારો એમના પગ આગળ બેઠો બેઠો એટલે એમના સામું લેક રહેલો હતો. વચ્ચે વચ્ચે તે પોતાની આંખ ખીંચી દેતો હતો. બહાર પિંગ્લમધ્ય પુષ્પપુષ્પ વાદના મરમાં પોતાની સ્વર મેળવવાનો વ્યર્થ પ્રયાસ કરતું હતું. બુલબુલતું ગાન આનન્દમય ને સંમગ્નતાં હૃદયને બહેલાવનારું છે. દિવાકરનો સ્વર કંઈ ને ખર્ચપર્ચી હતો. દિવાકરનું કંઈકુમાર સાંભળી આપણું હૃદય રતબ્ધ થઈ

મૈય છે. ઉલ્લાસેર આવેના આશુ ને સતીશ પશુ કરણ સંગીત સુગી સ્તબ્ધ થઇ ગયા. દિવાકરે તો એમને બેઠા પશુ નહિ.

પેલા બીલાડા પશુ એમને બેઠા છતાં વિશેષતા બાપથી પત્થર પર લાંબો થઇ સૂઇ ગયો. દિવાકરે પાછા ફરી બેઠું તો એ બદ્ધપુરુષ એને મળતાં ખોટી યતા દતા.

અપ્રતિમ દિવાકર ઝપટ વાંઘ દૂર મૂકી બોલ્યા—અહો! સામાન્યની વાત છે—એકથી વારે બન્નેએ કૃપા કરી. માફ કરજો, મને આપના પત્નનાં નહિ સંભળાયાં.

આશુ બોલ્યા—હમે તો સંગીત સાંભળતા દતા. હમે બધે કેમ કરી દીધું? દિવાકરે રિમતપૂર્વક કહ્યું—વંશત ગાળવા કોઈકવાર વગાડું છું.

વાતનીતિ-ચાલવા લાગી. બન્ને યુવક હિમ્મત કરવા છતાં પોતાની ઠંઠા પ્રકટ કરી ચાલ્યાં નહિ. આંખે સતીશે આશુને ઇસારો કર્યો—મુઠ્ઠાની વાત દાડની!

મદામહેનતે આશુએ મનની વાત કહી.

દિવાકરે હસ્યા—પેલાવાળા થયા એટલે ન્હોટા થઇ ગયા? હું કાણુ ને ન્હોટા જવાનું થાતું? એટલામાં નોકરે આવી જણાવ્યું કે કોઇ અંગ્રેજ સ્ત્રી પુરુષ મળવા માંગે છે.

કામ મહત્તો દિવાકર અંગ્રેજ પુરુષોને કદી કદી મળતાં; પશુ આજ વીસ વર્ષ થયાં દિવાકરે કોઈથી મદમ સામું બેઠું મુઠ્ઠાં ન્હોતું. નોકરને એમણે કહ્યું—જરૂર હોય તો સાદમ આવીને મળે. હું મદમને મળવા નથી ચલાતો.

આશુ અને સતીશે એક બીજા સામું બેઠું. નોકરે આવીને કહ્યું—મદમ આપને મળ્યા વગર જવાની ના કહે છે.

દિવાકર ભારે ચિંતામાં પડ્યા. તક જોઇ આશુએ કહ્યું—એમાં શું વાંધો છે, જુઓ તો ખરા શું કહે છે?

એ લોક આ વખતે હાજર નહિ હોતે તો જરૂર દિવાકરે મદમને મળવા નાજ કહેતે. એ લોકને લીધે મ કૂટકે એમને હા કહેવી પડી. આશુ—સતીશને હજારા જોઇ દિવાકરે બોલ્યા—મદામ થયે આપ એસો. હું એકલો તો એને નહિજ મળું.

સતીશે આશુને ખેસવાનો હારથી સંકેત કર્યો. આશુ મૂઝા આમળતા સાહેબનો દાંડ વાંચવા લાગ્યો. એમાં લખ્યું હતું—રહેરેન્સ ડિપ.

ધીરે ધીરે રહેરેન્સ રિલે બોરડામાં આવી દિવાકરને સત્કામ કરી. એની પાછળ એક અયોધ્યની સ્ત્રી આવી—એને જોતાં લાગતું હતું કે એક સમયે તે જરૂર સુદરી હશે. તેને જોતાં જ દિવાકર ચકિત થઇ ગયા. દિવાકર રમન બોલ્યા—મેરીજ પાપિયા છે. પિયાચી-સાતરસી! આજ તારા સ્ત્રીરમાં સાંસ્કૃતિકો અંસ ખાટી છે વગીરસી આપના અવગાની હશે!

દલેશ દિવાકરને નહિ. એમણી યતી આલસા—યતિમાં એની માનસિક રિપ્રતિભાં પ્રાપ્ત પરિવર્તન થઇ ગયું હતું. એના નવનીતસભા ક્રમશઃ વલ્લરવળ ઉપર એક લાંબું પત્તન હતું. એના ખાલપર ચિન્તાની રેખા રપટ જણાતી હતી. એના ચંચળ કમલ-નવન આ વેળાએ રિપર, ગંબીર, ને વેદનાપૂર્ણ હતા.

દિવાકરને પરિચિત સ્વરમાં કહેરા બોલી—પણી. ભારે વિપત્તિમાં રસાયણ અમો પતિપત્ની

આપની સેવામાં હાજર થયા છીએ. હમે સાંભળ્યું છે કે આખા લાહોરમાં આપ જેવા કોઇ ઉદાર નથી. આપની પાસે યાચના કરવા આવ્યા છીએ.

આ પ્રસ્તાવનાની દિવાકરના મનપર કશી-અમર થઇ કે નહિ તે જોવા બંને જણે ઘોડીવાર મુંગા રહ્યા. આશુધોષ દિવાકર સામું આશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યો. આ પહેલાં એમની મુખાકૃતિ કદી આવી નહોતી થઈ.

ગમણીએ ફરી શરૂ કર્યું—શેઠ મહારા પતિ રહેલાં ગાઈ છે. મહારા પહેલાં પતિના અવસાનથી મહેને બહુ ધન મળ્યું હતું. કહેતાં લાલું છું કે હિંદે જુગારમાં બહુજી ગૂમાવી દીધું. ખોટા ખરચથી એ એટલો બધો કરજદાર થઇ ગયો છે કે હવે એને આખી લાઇનપર કોઇ એક પૈસો ધીરજ નથી. પાચમે રૂપિયા ૧૧ એક ડિકી મારે એને કાલે જેલમાં જવું પડશે. એવી બેધજજાતી કરતાં આપ જેવા મહાનુભાવ પાસે બીજા માંગની સારી ગણીને આપની પાસે આવ્યા છીએ.

આટલું બોલી કહેરા ચૂપ થઇ ગઇ. આશુધોષે જોયું કે દિવાકરનું મોં ગંભીર થઈ ગયું. દિવાકરે ચિત્ત ફેકણે લાવી પૂછ્યું—એને કેટલું કરજ છે ?

કહેરાએ કહ્યું—શેઠ, એતો પૂરુજી નકામ છે. ત્રણ હજારનું દેવું છે.

એનો ઉત્તર કીધા વગરજ દિવાકરે એક જુકમાથી ત્રણ હજારનો એક ફાડી ફિલને આપ્યો. બધા વિસ્મિત થઇ ગયા.

હિંદે કહ્યું—શેઠ, હું આપની દયા માટે યોગ્ય પાત્ર નથી. હું મહાપાપી છું. આ રમણીના પ્રેમમાં પડી મહે અનેક પાપ કર્યાં છે.

કહેરાનું વંદન રક્તહીન થઇ ગયું. દિવાકરે પૂછ્યું—એના પ્રથમ પતિનું નામ શું હતું ? વિસ્મિત કહેરાએ જવાબ આપ્યો—હા.

“ મધુપુરમાં રહેતો હતો ? ”

હિંદે પૂછ્યું—આપે કેવી રીતે જાણ્યું ?

દિવાકરે કહેરાને ઉત્તરી કહ્યું—મહેને જોળખી શકે છે ? પોતાનું પાપ છૂપાવવા મિથ્યો અપવાદ મૂકી જેનું સર્જનાન કરતા જરાય ખંચાઈ નહોતી રહેતે હવે જોળખી શકે છે ? હું તો છઠ્ઠકાળે પરકાળે માનવાવાળો અનન્ય હિંદુ છું ત્હારાજ આશીર્વાદથી આજ મહારી પાસે આટલી સંપત્તિ છે. તે ૧૧ મહર રૂપે આ સાધાગ્ય પ્રતિદાન કરું છું.

દિવાકર બોલી મ્હો નહિ એટલાગ તો કહેન પૂરી પર પડી ગઇ. દિવાકર હડીને બીજા ઝોરશમાં ચાલ્યા ગયા. હિંદી કલેગરની વિગતિન દિગુણિત થઇ ગઇ. જોણે વિચાર્યું—આ બસાથી દૂર થયેજ મહારો જીટકો છે.

આશુ અને સતીને મદામહેનને કહેરાની મૂર્તિ દૂર કરી કલેગર ગઇ એટલે સતીશે પૂછ્યું બાઇ; કોઇ મંડમગયું ?

આશુએ ૧ મઝે આમળા ચડાતો બોલ્યો—હા, દિવાકર ખરેખર કુમાર છે. પચ મહારો સિદ્ધાન્ત તત્ત્વ જોડો નથી. મૂળમાં હિંદુને મઝમનો મિત્ર પ્રેમ તો છેજ.

પાપનું પ્રાયશ્ચિત.

પ્રકરણ ૨ બું.

મદનજિત રહેના વેપાર રૂનો હોવાથી રૂની ખરીદી માટે તથા માલની આયાત નિકાસ માટે વખતો વખત તેમને કાલાખે જવું થતું. ત્યાંની હવા ચંદ્રેના ધીમ ધીમો કરતાં વધારે સ્વચ્છ હોવાથી તેમણે ફરીઆ કિનારે એક સુંદર જંગલો જંગલો હતા ને તેની આસપાસ મન પસંદ વૃક્ષો રોપાવીને એક ગામ બનાવ્યો હતો. તેમાંનાં વૃક્ષોની ધીમળ છાયા તથા તેમની ડાળોથી બુલંબાથી આવતી પવનની લહેરો અને વિવિધ દુગ્ધ દળમાંથી પ્રસરતી મીઠી મુગધને લહેરો જંગલમાં આવાસે રાખવાનું એકતે ધણું રુચિર થઈ પડ્યું હતું. તેમના અવસાન પછી તે તે જંગલો ધણે ભાગે જંગલ રહેતા પણ હવે કાલે ફરીને શોહાણીનાં શોહનો આવેળ નરમ પડેલા હોવાથી તથા ઈર્જિતને પણ આશ્રય કાળની ત્યાંની આનંદજનક દીકાઓ યાદ આવ્યાથી તેણે વખતો વખત પાછાં ત્યાં રહેવાનો આશય પોતાની માતા પાસે કર્યાથી શોહાણીએ તે જંગલો ખોલાવી સાદુ સુદ કરાવી રાખ્યો હતો અને શ્રીમ મનુ બેસી ગયેલી હોવાથી તેઓએ ત્યાંની શીતળતાનો લાભ લેવા માટે બે બે ભાસ ત્યાંજ રહેવા જવાનું ધાર્યું હતું. પોતાના વિનાશને અર્થે પોતાની સખી સુમિત્રાને તથા તેની પુત્રી રંભાને પણ સાથે આવવાનું કરાવ્યું હતું. શરૂઆત તો હવે ધરના માણસ જેવોજ થઈ ગયો હતો ને ઈર્જિતને ધડી પણ તેના વિના ચાલે એમ ન હતું તેથી એ તો સાથે આવવાનોજ હતો. નોકર ચાકરોને પહેલેથી મોકલી દીધા ત્યાજ શોહાણી, તેમની સખી અને તેની પુત્રી ધરની મ્હોટી ઘોડા ગાડી બેઠાચી એક દિવસ ખાંત કાળમાંજ ત્યાં જતાં ઉપડ્યા. શરૂઆત કામમાંથી પડવારીને ત્યાં પરમાર્થો આવવાનો હતો.

ધણે દિવસે શોહાણી શોહ મુકીને પહેલી વારજ ખંડારની ખુદી હવામાં આગ નીકળેલાં હોવાથી તેમનું મન પ્રકુલ હતું. પોતાના બે પુત્રની તળીબત માટે તેમને અહર્નિશ ચિંતા થતી હતી તે હવે રાતો માતો યહને પોતાની સાથે નાના ટટુ ઉપર બેસીને ગાડીની પાસેજ આસતો હતો તે બેઠને પણ તેમનો આનંદ દિગ્વિષ્ટ થતો હતો. મોટક નગરીના મ્હોટા માર્ગ પર મદનજિત રીતે ચાલતા મજબૂત મંત્રોદર ઘોડાઓની ખરીઓનો કંઠ નાદ ફરથી પણ સંભળાતો હતો. જોત જોતામાં તો ઝાડી જાગના દરવાજા પાસે આવી પહોંચી અને જંગલમાં સામેના કુવામાં ઉડતી શીતળ જળ ધણીઓના વર્ષાથી ભરે ખરેખર ચોમાસુંજ કામી ગયું હોય એવો આસ તેમને ત્યાં પ્રવેશ કરતાંજ યવા લાગ્યો. કિતરેને કૌ પોત પોતાને માટે નિયત કરેલા ભાગમાં સરસામાન મોદવવામાં રોક્યાં. ઈર્જિતનું મન તો આજ અભિનવ વન પદ્મવથી છવાઈ ગયેલી વાલિકાની શોભા નિહાળવામાં વડીનજ થઈ ગયું. રંભાને બોલાવીને તેની સથે તે જાગમાં ચારે પાસ ધરવા તથા દોડા દોડી કરવા લાગ્યો. સામેજ કુચરનો મંડાસાગર ફેરી પ્રકાશ આપતો નતત ઉડતી મોર્ચની ધોળા ધોળાથી ક્ષીરસાગરની કામચા કરાવતો, અસખ્યે જલચર પ્રાણીઓનું પોષણ કરતો, અને બોલો બોલો હોવાં છતાં પ્રજાત સ્વરૂપ ધારણ કરીને બસ ભગ્નની પેઠે જગતને દમો હતો. તેના ઉપર તરતી અનેક દોડીઓ-ફરથી દેખાતી રૂપિયો-વચ્ચે વચ્ચે દિશિ પડતાં પડાણો વિગેરેનું દૈવ આ સ્વાભાવિક રીતે કુલક કરેલાં જાગડેને આજીવનકાલ યાદ એમાં આજીવું જમ શું?

શેઠાણીને જરા અમ પડ્યો હતો. ઘણા દિવસ મકાનમાં જ ઢોલકા અને એકાએક બહાર લાંબે પહેને જવાતું થયું તેથી તેમને માથામાં જરા દુખાવો પણ ઉપડી આવ્યો હતો. જ્યારે જ્યારે તેઓને આ વીડા થતી ત્યારે ત્યારે તેઓ એક સાંકડી કાચની ભુંગળામાંથી એક નાની સફેદ ચકતી મેઢામાં મુકતાં એટલે શિરોવેદના ધીમે ધીમે નરમ પડતી. શરૂઆત ખપોરે આવી પહોંચ્યો અને તેણે જોયું કે શેઠાણીની તખીઅત જગ નરમ છે એટલે તરતજ તેમની પાસે ગયો તે તેમના આરામને માટે બીજાના વિચેરની સર્વ ગોડવણુ તેણે જાનજ કરી દીધી તથા પેલી ટીકડી લેવા માટે કાચની ભુંગળા તેમની પાસે રજુ કરી તેમાંથી એક તેમને હાથે તેણે ગળાવી અને ઉપર આ પાછને—તેમને સ્વાડા દીધાં. શેઠાણીને પણ તેની દાળજી માટે ઘણીજ લાગણી થઈ. સુમિત્રા પાસે હતીજ તે સમજ કે શરૂઆતને માટે શેઠાણીએ તેમને કહેલા હોય પણ શેઠાણીની તખીઅત સંજાળવામાં તેના જેવો કોઈ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ નહોતું.

બોબન લીધા ગાદ સર્વ ખપોરની ગરમીમાં જરા આરામ લેતા વેરાઈ ગયાં. પછી પહોર થતાં શેઠાણીને દીક હોવાથી તેઓ બહાર આવીને આરામ પુરશીમાં સૂતાં તથા સુમિત્રા જોડે વાર્તા વિતાવતા પડ્યાં. હોકરાં તો પાગાં જાગ્યાં ચકર મારવા ને મેલી નવી રમતા રમતામાં મુંઝાવા હતા. સંધ્યા કાળ પડ્યા વખતે શેઠાણીએ સુમિત્રાને જાગમાં આટા મારી આવવા કહ્યું કેમકે એડે એડે તેને પણ કટાણો આવે એ રાખવિષ હતું. તેણે ધણી ના કહી ને તેમની સમજાને માટે રહેવાની હજી જણાવી પણ શેઠાણીએ બહુજ આશ્ચર્ય નરીને તેને ફરવા મોકલી પોતાને હવે સારું છે માટે કાઠની જરૂર નથી એમ કહેવાથી તે જરા થગ છુટો કરવા ફરવા નીકળી રાત્રિ પડતાં સૌ પાગાં આવ્યાં. સારે શેઠાણી પાસે રહે આવવા માણુમને વાતે વગગેશે જોઈને જરા ચમક્યાં, પણ પાસે આવનાં તેમને જણાયું કે તે તો બીજે કોઈ નહિ પણ સાંતા પ્રખ્યાત રસાયણ સાર્સી દા. મુરેશચંદ્ર હતો. તેને મદનજિવ શેડે સારી મદદ કરેલી હોવાથી તે વચ્ચે વચ્ચે તેમના મેમાન તરીકે હવે આવી ચડતો તેને જંગલોમા તથા પડોડોમાં ફરીને ના નવા ઝડપાવા શોધવાનો ઘણો શોખ હતો તે વખતે મુરેશ જીવ જાણ્યો પણ પડકી લાવતો. તેથી હોકરાં તેને જોઈને રાજ થયા. રંખા તો દોડતી દોડતી આવીને જૂમ પાડવા લાગી કે—“બહેનો મુરેશ દાદા, અજી તમારા મજવામાં શું લાગ્યા હો? હું અડગીજ તો નહિં આ; તમે મને તે દડાડે નાતું જાયુકડુ સાંપેલીયું કાઢીને એવી કરતી હતી કે ત્યારથી હું તો બહોડું છું. પણ નકકી તમે આજ કંઈ નવું નવું જાનારવાને લાગ્યા તો હશેજ.”

મુરેશને તેના દાદા જોય મંમળી દસતું આવ્યું. તેણે વર્ણવેશે પ્રમંગ તરતજ પેનાને સાંભરી આવ્યો. તેથી જાને પડાવીને જાણ્યું જનાવી તેમાં કંઈ બીજા જેવું નથી એમ કહીને તેણે પેનાના બોળામા જેનાડી અને ઇન્જિનતને પણ રોહથી આગ્રિગત દીધું. શરૂઆત પડી ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો તેથી આખું મંડળ તેમને વીરલાખને તેમની રમુજ વાનાં આમળવા બેઠું. પણ જાનાં કંટુદવ હજી મમ્યું નકતું. ને તો વારે વારે પુઠા લાગી કે “કહેને દાદા-અજી શું લાગ્યા હો? નહિં જનાવો તો જરા નહિં દડું-પેલી રીસામધી કેવી તમે લાગ્યા હતા? એ તો ખરેખર જાણે જાનીજ હતી. હાથ અડકાડીએ કે તરત ચેતી જાય ને પાંચા અંધજ કહી કે ને આપણે પાત્ર ખસીએ ત્યારેજ હરાડે. એ ને શું હશે? એને નાક કે કાન કે હાથ ને આંખો તો છે નહિ.

“એ, બહેન! પ્રભુની લીલા છે. એની કૃતિ ?” સમજવાની મનુષ્યની શક્તિ ક્યાંથી હોય

“એ તો શિક્ષ-પણું રજાના પ્રશ્નો ઉત્તર તો આવે હજી દીધો નથી.” શરણે વાતે ફરવીને પુછ્યું. “હમણાં આપ કેવી શેષિમાં મંડ્યા રહો છો તે તો કહો ?”

“ભાઈ—હામ તો મહેં એવી દવા શોધી કાઢી છે કે તે કોઈના આવેમાં જરા પણ આવે તો વગર દુગ્ધે આનંદમાંને આનંદમાંજ રવા. જેતાં જેતાં તે આનારતા અંત આવે અને શક્તરો તેના લેહીને તપાસે તો પણ તેમાં તેવી કસી અંસર જણાય નહિ. રવાદમાં પણ કંઈક ફરક નથી, બીજી એરી દવાઓની અંસર તો પાછળથી માલમ પડે છે ને તેથી તે આજખાઈ આવે છે પણ આપું તો નામ નિરાતે રહેતું નથી.”

“અહો ? એ અમત્કાર ?” શોધણીથી બોલાઈ જવાયું. “જગ્યા, લદાઈમાં લોકો ગોળાઓ મારીને કે તરવારના ઝાટકા મારીને દુશ્મનોને મારી નાંખે છે તેને બદલે એ વાપરતા હોય તો કેવું ? ને કોઈને દુગ્ધ દીધ કે ન કોઈને વસતું લાવે.”

“પણ એ કંઈ કાઈ ખુદીથી લે ?”

“ના, એ તો ખરું ત્યારે એમતા બોરાઈમાં કે એમના પીવાના પાણીમાં છુપડીથી ભેળવી દેવાય તો કેમ ?”

“હા એ બને—ખરું—પણ સામટા માણસોને એમ દવાથી મારવા એ કંઈ જેવું તેવું સાદિસ ના કહેવાય, એવો દરો કરવામાં પણ બહુ બહોશી જોઈએ છીએ.”

“બજા એ વાત-હવે જવાહોને—એને આપણે કરવું છે એ શું ?” શોધણી નરમ સ્વભાવના હોવાથી તેમને એના વિચારો અજુગોળા ઉત્પન્ન કરતા જણાયા. શક્તરે તે વાત બંધ કરી પણ સંકેરાયને હજી કંઈક મગાસા રહી ગઈ તથી તે બોલી ઉઠ્યો કે—તમે તે કેવા આકારમાં બનોવો છો ? કેવી કેવી ચીજો તેમાં પડતી હશે ?”

“બાઈ, આકાર તો સદૈવ ટીકડીઓનોજ છે. પણ ચીજો તમે સમજશો નહિ. હું તેનું અમારા શાંતના નિયમ પ્રમાણે તર્જન કરું તે તમારે ચા કામનું ?”

“ના—ના હું તો અમથો પુછતો હતો.”

રંભા કહે: “પણ તે ક્યાં છે ? બતાવો તો ખરા” બાગકને મનતો રમતજ હતી.

આ ઉપરથી શક્તરે ગજવામાં હાથ ધાલી એક નાની બુંગળી બહાર કાઢી. તેમાં સાત ટીકડીઓજ હતી તે બેટારી ક્યું કે—“આટલી તો ડેટસાંએ જણાનાં છવ લેવાને ગત થાય એમ છે.”

“ના જાણ—મ્હારે એ તંથી જોડતી” રંભા હવે ગમરાઈ. “મુશીબો જ્યાં હોય ત્યાં હવે તમને હું કંઈએ નહિ આપું ને જેવા માગીશ પણ નહિ.”

“ગમરા નહિ—એન—એ તો અમારે રસાયણના પ્રયોગ જતાવરો ઉપર અજમાવવા પડે તે બેગાજ વાપરવાની છે તેથી હું બંકુજ સંભાળથી રાખું છું.”

કહે શક્તર સાહેબ, આપ-મુશો ક્યાં ?” બધું સોનું પડતો શરણે પ્રશ્ન થયો.

“ગંગાના બધા ભાગ તો રાકાઈ ગયા છે પણ આ પાણેનાં મક્કનો છે તેમાંનો એકાદ ભાગ તમારે-મારે તૈયાર કરવું તો કેમ ? ઘોઘવાળા, તોશરો વિગેરે પણ તેની નીચેજ મુજો છે તેથી માણસની આપને આચર્ય નહિ પડે. આલો મરજી હોય તો બતાવું.”

“મને તો જ્યાં રાખશો ત્યાં સરખુંજ છે. રાતની રાત દેલીક વાર હું તો જંગલમાંજ એક ઉપર મુજ રહું છું.”

એમ કહેતાં તેઓ શરણ્ય જોડે-ચાલ્યા ને પોતાનો મુકામ જોઈ આવ્યા. બારી એકજ હતી તે બંધ કરે તો પવન ન આવે તેથી શરણ્યે ખુલ્લી રાખવા કહ્યું.

“ અહીં કંઈ બો જોવું નથી માટે ગમરાસો નહિ. ”

અરે મને તે કોઈ શું કરનાર છે? મહારી પાસેથી લઈ જવાનું પશુ શું હોય? અમે તો રમતા રામ છીએ તે કંઈ જોખમ મહારી સામે હું રાખતોજ નથી. ”

વાતો કરતાં બંને પાછા આવ્યા. દાકતરને માટે ત્યાં પક્ષમ પથરાવવાનું તથા પાણી બરાવવાનું નોકરને કહીને સૌ વાળુ કરવા ગયા. શેઠાણી ને પહેલેથીજ નિદ્રાવશ થઈ ગયાં હતાં. દાકતર પોતાને રથાનકે બંધીને સૂતા શરણ્ય તેના ઝોરડામાં ગયો પણ ત્યાં તેને નિદ્રા આવી નહિ. તેનું મન દાકતરની નવી શોધના વિચારમાંજ ચુંચાલ્યું. તેના હોઝમાં શું હશે તે હવે જાણવતો વખત આવ્યો. બહારથી પ્રમાણિકપણુનો ડોળ કરીને જગતને છેતરનાર તેના જેવો કપરી બીજો કોઈ ન હતો. શેઠાણીની જાગીરનો રખવાળ હીરા નિખાલસ દીકનો હતો તે બ્યારે બ્યારે તેને બેતો ત્યારે તેને મન તો એમજ થતું કે આ બાઈ નક્કી દગવગોળ છે ને છેતરપંડી કરવાજ ડોળ ધાવીને ફરે છે. તેથી તે પોતાના કુતરા દીપુ જોડે બ્યારે એકલો બેસતો ત્યારે દીપુ જોડે વાને વળગતો. તેને એમજ લાગતું કે દીપુ પણ મહારા જેવો સમજદાર છે તેથી બંધી વાત તેને તે કહી સંભળાવતો. તેની ઝોરડી એકાન્ત ભાગમાં હતી તેથી બીજા કોઈ સાંભળી જાય એવી જગ્યાએ બંધીક ન હતી.

“ સાંભળે છે કે દીપુ? ” દીપુએ તરત કાન ઉઘાડીને હીરાની સામું જોયું.

“ આ શરણ્યને શું એળખ્યો? ત્હારામાં અથવા અકકલ તો પહેલાં બહુ હતી પણ હવે તું જે મહારી પોંડે ધરડો થઈ ગયો છું હોં-કમળા તો ત્હારાં નસકારા પંથુ નયનાં પડી ગયા છે. તને અગાઉના જેવી મધજ ક્યાં આવે છે? સારા નરસાનું પારખુરે હવે તો તું કરતો મથી પણ મને તો નક્કી લાગે છે કે આ જુડો માનવી કાંઈક માથું ધોણું ક્યાં વિના રહેવાનો નથી. શેઠાણી બાઈ મતાં તે ભથ્થાંજ છે, એ જાચારાં શું સમજે? પણ માદલા ઝુલુ-કહે છે ને કેમ? જાણીકું કે નહિ-એ તો એવી વાત છે-લીતચી રામ જોડે ”

દીપુ જાણે સમજ્યો હોય તેમ હસુ માથુ કરીને બહુ સાંભળતો ને વાત થઈ રહે કે તરત માથુ જે આગવા પગ વચ્ચે ધાવી દઈ આખો ચીન્હીને સુઈ જતો.

બારી રીતે કોઈકેલ વ્યકિતના મનમાં કુદરતી ચંકા થઈ આવતી વચુ બહાર કેમ કેલથી એલ થ?

શરણ્ય જેલસો નિર્મોજી દેખાતોનેટલોજ લાલચુડો છે એમ હીરા માનતો તેજ પ્રમાણે શરણ્યે પણ પોતાની બાજી ગોઠવવા માંડી હતી. વિશ્વાસના પૂર્ણ આદરથી સર્વને આંઈ નાંખીને પોતાનું કામ કાઢવાની યુક્તિ તે શોખતો હતો ને શેઠાણીને આજે ગામમાં આવવાનું થયું તેથી તેને બેવડો લાભ થયો એમ એ સમજતો હતો. મધ્ય રાત્રિ થતાં તે ધીમે રહીને લી પોતાનું પારખુ હળવે-હળવે ઉપાડીને જંગમાની બહાર આવ્યો ત્યાં તેજે જોયું કે નોકર ચાકર સર્વ સુઈ ગયા હતા. રાત્રિનો અંધકાર પરિપૂર્ણ રીતે જાણ્યો હતો. સર્વ સ્થળે શાંતિ હતી પણ સમેતો દરીઆનાં મોજાંને અવાજ નિરંતર આગામ કરતો હતો તેથી કંઈ અડખાટ જરા થાય તો પશુ તે ઉપર કોણેનું ધ્યાન ત્યાં જાય તેમ નહતું.

બહાર નીકળીને તે ધીમે ધીમે તપેલા બજી ગયો ને ત્યાં પહેલી નીસરણી મુરી બાજુ સરેય ને સુતા આપેલી મેડીની ખુલ્લી રાખેલી બારીની, ઉપર સુધી પહોંચ્યો ને પછી હળવે રહીને તે અંદર દાખલ થયો. (અપખ)

શ્રીનુ સ્વાતંત્ર્ય

(ગંતાકચી ચાલુ)

કેળવક:—એક, ચુવકા?

વિમલા: (આવતી) કો...ણુ! એકો-રહ્યો—

કનિશ્ક: (કેતાવળથી) હું દિશગિર છું—પણ મીરંગ. એટલી વારમાં યમ ગયું? કંઈ ખાસ કંઈ નહિં દેખ.

વિમલા: (બચકાતો) હા—પરી યમ ગયું. ના ખાસ કંઈ નહોતું. કંઈ નહિં, એસોને

કનિશ્ક: (એસો) ઘણું વખતે મેં ત્હમ્હારી કંપની પાવતું કરી, નહિં?

વિમલા: (આશ્ચર્યથી) એટલે?

કનિશ્ક: બીજાને વિવેક કરવો ન પડે એટલે હુંજ એને ખૂબ વિવેક કરી લઉં છું. હકમને કેમ છે? એમ-રહ્યો કેમ પછતાં નથી? હું મળું ત્યારે બધા સોડોએ મને એમ પૂછ્યું કે તોયે, તોયે મ્હારી તપિષ્ઠત વિશે જવાબે ચિન્તા-રહે છે એની મને ખાતી થાય.

વિમલા: (હસતાં હસતાં) તમને કેમ છે, કનિશ્ક મ્હને?

કનિશ્ક: દંવે આજે મ્હારે સમીરે નિશ્ચય નીક નથી. મને નયમું છોકરું આવ્યોને વજીર મેં જીવસો, નથી થયા. મ્હારે સાથે સસરા કે નવંદ કોઈ નથી એટલે મ્હારા પતિ એ બધાં સાથે ગયાં છે. એ બધાની ફરજે ગાંતે એકલે હાથેજ આજ કરે છે. વખાણથી માણસો જમડી બાપ છે એવું એમને મત દોષથી જામતી વખતે મ્હારી રસોઈની કાપ્ત દીક્ષ કરીને તેઓ નજીકનાં બહોળાં થાણે છે. જમ્યા પછી હમેશાં ગતે પતિપત્નિ પત્નીનાં ધર્મ પર તથા શેર ખાનગીનાં કિસ્સામાં છોડા બાવો પર બાપજો આપે છે. આ કાનું કર્તવ્ય છે એ હું બાધુતી નથી પણ સમજાતું હશે એમ માતું છું. દંવે સુધારે મોડી હતી કે "ગોતા" ધરતી છોડી પરીને—એટલે ખાલકામોજ, મ્હા પીએ " એમ મ્હુલું મરીને સામનું કર્તવ્ય ખાનગે છે.

વિમલા: (પાત બદલતા) શ્રી સ્વતંત્રતા વિશે એમના ચા-વિચારો છે?

કનિશ્ક: મને લાગે છે ત્યાં ઘણી કેટલ પણ જાગત વિશે એ વિચાર કરતાજ નથી અને એ સાચું છે. વિચાર કરવો એ ખુબ બચકર હવે છે અને રૂઢિથી વિરુદ્ધ વિચાર કરવામાં કોઈકવારે બહુ દાનિ પડા સંજોગ છે. તો પૈનું " પત્ની ધર્મ "નાં ગરિનાં એમનાં બાપજો કહે છે કે " કેળવણી એ ચારિત્ર્યનું અંધારું છે. શ્રીઓના ચારિત્ર્ય લગભગ ઉત્તમ શ્રદ્ધાથી જાનના, એ એક અંદરથીયે શ્રદ્ધાથી ચાલ, પ્રતિજ્ઞા જની ચાલ, એમજ માતા ચાલ—એ એ કેળવણીનું લક્ષ્ય " આરજું લોગું ને અટપડું " વાક્ય મને કહી ચાલ રહે નહિં. પણ એકલાં ત્રણ વર્ષથી તો મને હમેશાં સાંભળતું પડે છે એટલે કુદરતી રીતે મને મ્હોરે થઈ ગયું છે. એટલી સારી રીતે તો મ્હારાં કોઈકોઈનાં નામ જનું મને યાદ નથી.

વિમલા: એ વિશે તમને ત્હમ્હારા વિચારો કદી ન્હાનું નથી. કલા.

કનિશ્ક: આમ તો તમને મ્હારા વિચારો મજા છે. માફી વ્હે મ્હારું હૃદય ખોલીને કહું તો હું જનું એમજે ચાલુ છું કે જીતે મત મેળવણી-મહેર. જાનના ખામ જેવાથી જીવતી જાવના બોંચી પડશે. સા માટે આપજો આજનું મુખી મુક એકનું. એકને? મ્હારી એક મ્હનેમણીને ત્યાં મારા દિવસ પર હું ગઈ હતી. એક જુગામાં તે પુરેથી પર એસી એક " પોલિટિક્સ " પુસ્તક પાંચતી હતી. બીજી ખાતુંજો, હવેનું ન્હાનું " એળી " એકનું રડનું હતું. એની આખાં મોઝાળી માટે

ને સના ખૂર સાથે હતી હતી એનો નયનો ડોકરો રમતા રમતા ખૂરગી પગથી પડી ગયો હતો. દિવાસળીના બાકસ સાથે અટક્યાળા ફરતા મ્હોળા ડોકરોનો કપડો સળગી કાઢ્યા હતા અને લીધે ધગમા ગડા ગડી હોમગ થઈ જોના દના મધુ અગત વ્યવસ્થા મગરુ, ગોઠાંબામાં હતું જ્યારે સ્ત્રી મ્હોળાના ઊનના પડો ત્યારે મુદની આ મિથિત થશે સ્ત્રીનું સ્થાન તો ચરમા હ એની ભીંતોની બહાર લેને કંઈ નથી કેમ રિમગા બહેન ?

વિમના આવી રીતે હમે કદી વાન ન્હોતા કરતા પરંતુ હવે આવી ગીતે મ્હને લદમાગે સાચો મન કર્યો. એથી મ્હને ધણો આનંદ થશે આપને જો આપને નહિ છેતરીએ તો પછી આપણે-કોઈને નહિ છેતરીએ પરંતુ, લદમાગે મન બોલે કે સ્ત્રીને મત આપવાથી ગદ નહિ બાગી પડે પુરુષો ઓદિમમા જાય કે વેષાર કરે કે નોકરી કરે કે-ટૂંકમાં પોતાના નિર્વાહો નાદ મમ કર્યો પછીજ જાહેરજીવનમાં બાગ ને કે ને તેવીજ રીતે સ્ત્રી પણ જીવન કાર્ય જેવું કરશે, હોદ્દાઓની સલાહ પ્રથમ લેશે અને પછીજ-નવગણના વખતમાં જાહેરજીવનમાં જઈ સમાજની મેવા કરશે જે સ્ત્રીઓને નોખરો વગેરેની સમગ્ર નહિ હોય તેઓ તો મિનાન વાચ્યા ને જોયા ગિરાય મુ મ્હી શ્રદ્ધે ? એમના પતિનો પણ મુ કરે કે ?

નન્દિગ ખરેખર આપણા કમનસીમે મનુષ્ય જાતિના મ્હોળા ભાગની જિંદગી મુ મમગદને ગઈપાઈ સાથે લદમાગે જાય છે—

વિમલા હા, સ્ત્રીઓ ગદલુ માપ મે કે માટે લેને મન ન આપવો એ ખરું હોય તો જોઓ પોતાના પરમેશ્વરી જો છે, જોઓ પ્રધાથી કે કુલગથી ન્યાય છે તેમને પણ મનગીય નતા મગવી ન જોએ સ્ત્રીને મન આપવાથી ગુદના લેના જીવન પર સી અમર થશે ? મનની પેગીમાં મનનું મગગિયુ માત્ર નાખવાથી મમનો મુલ્યના નહિ થાય નાજકોની જિંદગી તમારા નહિ સામાજિક જીવનમાં અનુગત પરિવર્તન નહિ થઈ જાય—

મન્દિગ લાગે ?

વિમલા-પરંતુ મત આપવાથી ધીમ ધીમે પણ હ મેને પાને નમગજન ન અવ સ્ત્રીને બાન થશે અને એ નાગરિક તીકેની જવાબદારી પોતે સમજી થશે આથીજ લેતી બુદ્ધિના '10' પુતરી અને સ્ત્રી તરીકેના પોતાના કાર્યનું મદત તે વડુ મારી રીતે સમજશે સ્વતંત્ર સ્ત્રી તરીકેના પત્ની અને નિપુણ માતા થાય કે જવાબદારી હોય છે ત્યારે જામતિ થાય છે નગર દેવ અને આત્મ મયમત્રાગા પ્રાપ્તિઓ. પગતિ તો સ્વતંત્રતા હોય તોજ થાય જેની હજાર વખણે હવે પ્રાપ્ત થશે જીવન ગાળી ગઈ અને હજાર પ્રયત્નો આત્મ મયમ જાગી ન ત્યારેજ વિનય થાય—

મન્દિગ પણ—(નોકર આવીને રહા ન્યાય કે એની ખર્ચ વગેરે કે અને જોરકમાં 15 કે થોડીવારમાં હનુબાઈ બહાર નિકળે છે ને ચંચરો મેમે છે, તરફજ બનની માથુએથી બાતુકમાં દાખલ થાય છે નન્દુ હશે કમ એમને નજન કરે કે)

માતુ (હસ્યાદયી) વિમલા મ્યા છ, ખમર છે—હનુબાઈ ?

મન્દિગ, નાગરિકો અદિયા મેમની સમાજની મીટિંગ હતી એમના વખત કુ કુપ નિનાસીતે 15 થપ મોઠો હતો પછી મુ બન્યું એ મ્હને ખમર નથી

માતુ નમાગની મીટિંગ થા માત્ર-ગે કુ જાને જણા મ્હમા મ્હેના દા જો હોય કે હેવ હાય ન અને પછી મરથાઓ અપાય છે, અદિ નમાને ન્યાયામાં પછી મ્હેના હેવનો મોઠપ

છે. આ સમાજ પણ દરેક સંસ્થાની માફ—એક જુદું કારણ છે સ્ત્રી સ્વતંત્રતા પણ એમનું.
 ઇન્દુ: આપનું કહેવું તો મને વ્યાખ્યાની જણાય છે. પણ આપ સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની વિરુદ્ધ
 હશે. એજ મને ખબર નહિ.

બાબુ: જેમાંથી મને લાભ ન મળે એવા ગંધાની કું વિરુદ્ધ છું પણ તમને જરા આસ્તેથી
 પોત્રો વિમળા પાસેના ઓરડામાં બંધી દશે તો સંખ્યાય મચશે.

ઇન્દુ: એટલે ?

બાબુ: જુવોને બાક વિમળાની સાથે હું લગ્ન કરવા માંડું છું. પણ સ્ત્રી સ્વતંત્રતા વિશેના
 આશ વિચારો એના જીજ્ઞાસામાં આવે તો મારો તિરસ્કાર થાય. મારે લગ્નના દિવસ મુદ્દી તો
 હું બાપજી આપનો કે સ્ત્રીને સમાન રાજકીયને સામાજિક હક્ક મળવા જોઈએ. હવે તમને જણતા
 હશે કે યુવાવસ્થામાં ન્યાય ને સ્વતંત્રતાને સમતાની યેજનથી એટલી હોય છે, તત્વો તે સિકાનો
 મારેનો જેન એવા હોય છે કે એ વખતે આપણે એક કલ્પના મારે એક માવના ખાતર સપજી
 ત્યાગ કરવા તૈયાર હોઈએ છિયે. પરંતુ કે જેજ છોડ્યા પછી આપણે ન્યારે દુનિયા જોઈએ છિયે,
 સત્યજીવન નિર્ધારિયે છિયે ત્યારે જીવિયે છિયે કે જીવનમાં તો અસત્ય ટોંગ, અપ્રમાણિકતાનો
 વિજય થાય છે. માફી સ્ત્રી સ્વતંત્રતાનો પ્રથમ ઘણો મુશ્કેલ ને ગૂંચવડાવોરો છે.

ઇન્દુ: આપના મન સાથે હું તફા મળેના આંતરું છું રાજકીય પ્રદર્શિમાં તો સંતાન ધનરની
 કે કુમારિકાનું જીવન ગાળતી સ્ત્રીએજ પડી શકે—કેમ ?

બાબુ: પણ તે સ્ત્રીએને સંતાનની છજા ન હોય એવી સ્ત્રીઓનું શું ?

ઇન્દુ: આપ દેહો છો ને સાચું છે. પણ એવી સ્ત્રીઓ તે વળી દશે ?

બાબુ: કેમ નહિ ? ધણી. ક્રાન્તમાં એજ મુશ્કેલી આવી હતી. સુબેરલા ક્રાન્ત જેટલો આપણે
 મુશ્કેલી કરીશું તો આપણે પણ એજ ક્રિયતિ આપણે. તેઓ કહેશે કે "સંતાન તો પુષ્કેરોએ
 નાંખેલો એક એલો છે"—તો !

ઇન્દુ: આપની કીકા ને ખા જિલ્લુ, ખોટાં નથી પણ—

બાબુ: તમે સંધારાની વિરુદ્ધ હો એમ મને લાગે છે.

ઇન્દુ: હું કોઈની વિરુદ્ધ નથી અને ગંધાની વિરુદ્ધ છું. કેમતી તરફમાં નથી ને જધાની
 તરફમાં હું સુધારવાળાની સાથે લાન કરતાં સુધારવાળો છું. જુના મતવાળાની સાથે ચર્ચા કરતાં
 હંદુના મતવાળો છું.

બાબુ: હા ! પણ તમને શું કહેતા હતા ?

ઇન્દુ: આપનું કાન્સનું પ્રદાન થોડય છે પરંતુ આપણા દેશમાં એવી મેલી સ્ત્રીઓ દશે ?

બાબુ: અત્યાર સુધી નેહોતી—દજી લગી નથી. માતાનું કર્તવ્ય પવિત્ર સેખાનું આવ્યું છે. દરેક
 પુત્રનીને માતા ચરાની છજા થાય છે. એનું કારણ એમ છે કે સંતાનવાળી માતા માનને
 માન હતી વાંચતી સ્ત્રીઓ નામેશીને પાત્ર હતી પરંતુ હવે એ સર્વ કરી નાખે તો ? સ્ત્રી સ્વ-
 તંત્રતાની પ્રિયતાએ એ માન સ્ત્રીને મન આપવાની લીધવામાં નથી સ્ત્રીને મન આપવામાં આપણે
 એક અસાધારણ પ્રયોગ કરિયે છિયે—અવધર જરામંદરી માથે લાંચી છિયે. ગોનાની કસમની

જિંદગી ખાતર, પોતાના જાહેર જીવન માટે, પોતાની મજા વાસ્તે માનવત્વ બળિદાન માતા ચવાનું ધિક્કારશે-તો ! એજ એમની “સ્વતંત્રતા” થશે તો ! બાળકાથી વેગાઈને અંધારાં મરમાં ગોંધાઈ રહેવા કરતાં એ રાજકીય જીવન પસંદ કરશે, મ્યુનિસિપાલિટીમાં મદાવશે, ધારા સભાઓ ગળાવશે, પરિષદો ડોલાવશે પરંતુ બલિષ્ઠતા સંતતિનો નાશ કરશે !

(વિચારમાં ડુબેલી વિમળા ઇન્દિરા સાથે દાખલ થાય છે અને ઇન્દિરાને વળાવે છે ‘બાનુ’ માર બાળુએ કહે રહે છે-અને લેહુ વાક્ય લેવા મહેમાં રહે છે. ઇન્દુમાધ બહાર સડકી જાય છે વિમળા પાછી ફરે છે એટલે બાનુકુમાર સ્કામો આવી વંદન કરે છે.)

બાનુ : જાહી વિમળા, આજે હું ટાંક નવા અજયમી, મર્યા સમાચાર લાવ્યો છું.

વિમળા : (ચમકીને-લાગણી વગરના સ્વરમાં) હું પણ કાન નવા સમાચાર લાવી છું.

બાનુ : લહારા શા છે-કહો તો ખરા ?

વિમળા : ‘શ્રી સ્વાતંત્ર્ય સમાજ’ લદમને એ સંન્યા માટે નામાયક ગણવાનો અને લદમાં માટે સખ્ત ના પસંદગીને ફરાવ પહાર થયો છે. (બાનુ એ કાગળ પાછળ દહી જાય છે.)

• બાનુ : આવી ફર મરકરી-વિમળા ! વિમળા શા માટે હું નામાયક વાર ?

વિમળા : કારણ કે મુમકની ધારાસભામાં સ્ત્રીઓને મત આપવા માન્ય આવેલા, જગતી લદમે વિરુદ્ધ પડ્યા. બાનુકુમાર ! પ્રભુને ખાતર કહો કે એ જુડું છે મદને કહો કે પતંમાન પત્રમાં મૂલ્યથી વખાણું છે. અને હું જીતીશ-આપણે જીતીશ-સ્ત્રી જાતિ જીતશે. મદને કહો કે હી લદમે એમ લદમને ઘોઁ ઘોળ નહિં. આજ સધી હું લદમને નિહોંપતાની મૂર્તિ સમાન ગણતી હતી. મદારા અતઃકરણની વિરુદ્ધ મદાગ સિદ્ધાન્તોનો અનાદ્ય કરીને લદમને, મદારા નાથ, કે મદારા લદમમાં પૂજતી હતી લદમને મદારા નાથ કહું છું પણ પ્રભુ શિવાય કોઈ પણ મદારા નાથ થઈ શકે નહિં એમ હું બધાને કહેતી હતી. મદાગ જીવનના જે એકજ દિવ્ય દેવ, મદે ચાચ્યા છે તે પણ મદને ફરશે ? ના, ના મદને ના કહેલ.

બાનુ : વિમળા, હું કહેવાને ધણો ટિવગિ છું પણ એ તદ્દન સાચુ છે. (વિમળા પસિના થાય પર બેસી જાય છે. બાનુકુમાર સ્વચ્છતાથી સ્કામેની ખુશી પર ગોઠવાય છે)

વિમળા : (ગળગળા સાથે)-તો આજથી આપણી વચ્ચેનો સંન્ય પણ વહેશે પાણીનો (કંઈક દિમ્મત એકદી કરીને) લહારા જેવા દ-માણસના કાયમાં મદારા જીવન આપણું એ કરતાં-એ કરતાં તો અનીનિના આક્રમાં પડી નાથ ખામણું-જીવનને કિતમિલ કરી નાખણું-એ વધારે દિવ્ય છે. એવી અનીનિમાં આવી નીતિ કરતાં વધુ સત્ય ને વધુ અનન્દ હોય તો ખરો.

બાનુકુમાર : આપણા લગ્ન આ મદિનામાં-કે-આ-જન્મમાં પણ નહિં થાય. (વિમળા માની દિમ્મત ખૂટી જાય છે તે એ કાચ પર પડ્યામ મુરકે મુરકે રહે છે બાનુકુમાર કરીને લેવા પાસે જઈ બેસે છે અને લેવા બે દાચ પોતાના કાયમાં લે છે.)

બાનુ : વિમળા, વિમળા સ્વચ્છ થાઓ. આ નકામી ‘સમાજ’ ને કયા વળી વચમાં લાવો શો. નો (એવું મહેલું પોતા તરફ ફેરવવાનો પ્રયાસ કરતાં) આપણી અદિની એન્ડ્રીકુટીવ મલસિલના દિવ્ય એન્ડ્રી સર વલ્લભાસની મદાવથી એમના કાય નીચે હું પાતાને કરી

સેક્રેટરી નિમણાં છું. એ ખબર આપવા હું અહિં આવ્યો હતો. (વિમલા સ્વરથ થઇ માણુએ પહેલી બીજી પુરસ્કીએ જઇને બેસે છે. માનુષ ત્યાંજ બેસી રહે છે. વિમલા કંઇ બોલતી નથી.)
 માનુષ : (પાછી વાત-ચક્ર કરવા) હવેને હેરાન કરવામાં પેલી ફુલ્ટ ઓફીસનો હાથ લેશે.

ફેમ ?
 વિમલા : (રહેજ દયવાદથી) એ તો એનું સ્ત્રી ભતિ પ્રારેનું કર્તવ્ય હતું. હમારા જેવા લોકોને ઉધાડા પાડી હમારી 'સમાજ' ને અને એક અનાથ ઓફીસને અચાનકી એ કાનું કર્તવ્ય નથી ? એની જગ્યાએ હું હોઉં તો પણ એમન કરે.

માનુષ : અરે, ઓફીસી આમ તો ને. હું કાણ છું તે તું જાણે છે ? હું અત્યારે મુંબઈની સરકાર છું. કારોબારી કાઉન્સિલ મારફત સરકારને મ્હારી ઇચ્છા પ્રમાણે હું ચલાવીશ મ્હાર પાસું હું હવે ટરી સહીય સમજી ?

વિમલા : હવે મુંબઈ સરકાર તો શું પણ હિન્દની કે ઉગ્ર દેશી સરકાર પણ હો તો મ્હને દરકાર નથી. મ્હોટામાં મ્હોટી સરકાર કરતાં મનુષ્યનું અંતઃકરણ વધારે મ્હોટું છે. સંસ્થાઓ આત્માને પેંડેલી વળતી નથી.

માનુષ : (સ્વાગત) વિન્યાએ યોડા દિવસ તો રોકાવું હતું પછી હું એને મ્હાર જળ દેખાડત (વિમલાને) મ્હારી મસ્તરીથી હવે આમ મ્હોટાઈ ન જાઓ. વિમલા, ધારાસભામાં ગયો તે મ્હેલાં મ્હને સેર વડકમલાસની ચિઠ્ઠી મળી હતી. સરકાર આ સુધારાની વિશ્વ છે એ હું જાણતો હતો.

વિમલા : અને હવે મ્હને જુડુંજ વચન આપી ગયા હતા.

માનુષ : એ વિશ્વ પ્રકારનાં વચનો અપામ જાય પછી જોયી આપણને વધારે સામ વચનો સંભવ હોય ને વચન પાળવું.

વિમલા : એટલે કે અકસ્માતિક સંજોગો વાસ્તે સનાતન સિદ્ધાંતોનો ત્યાગ કરવો. (આંખમાં આંસુ સાથે) હા ! વિન્યાએ મ્હને એજ કહ્યું હતું કે સ્વાર્થ શિવાય બીજો કોઈ હેતુ નથી હોતો.

માનુષ : (અભીગતાથી) સ્વાર્થ ! સ્વાર્થ શિવાય જગતમાં કોણ કંઈ પણ કરે છે ? પ્રત્યેક કે સ્ત્રી ગમે તે હોય પણ અમુક સ્વાર્થ વગર એક પણ કામ તેઓ નથી કરતા. અને તે સ્વાર્થ એ પોતાના મનની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવી એજ છે. સળિયાપર સપ્ત દુઃખ સહન કરતો બોવો ખરી નીતિ દુઃખ નથી સહન કરતો, પણ એમ સુતામાં પોતાને ખાતન આવે છે ને તેજ સુરે છે. મુંબઈમાં હક્કી દેશ ખાતર મૃત્યુ પામનાં યુવક નિસ્વાર્થી નથી, પણ એમ મરતા પોતાના અંતઃકરણમાં ખુશાલી હિપ્ત છે મારિજ એમ મરે છે. લાખો રૂપિયાનું દાન કરતો ધનિક પરમાર્થી નથી પણ પોતાને સંતુષ્ટ કરવાનું એમ કરે છે, પોતાનું વસ્ત્ર ન્દાનાં જાગડને. ઓરાડી કંડીથી મસ્તુક થતી મોતા નિસ્વાર્થ પ્રેમથી એમ નથી કરતી પણ એમ કરવામાં હેના આત્માને અમુક પ્રકારનો કંઈ સંતોષ થાય છે મારિજ એવો મોર્ચ લે છે. અને જ્યારે એમને એ આત્મસંતોષ થતો નથી ત્યારે જાવો એમ સુતાનું મૃત્યુ દે છે, યુવક યુધ્ધમાં જતો નથી, ઉદાર ધનવાન દાન કરતો અમુક જાય છે, માતા જાગડની દરકાર કરતી નથી. એ જાંઘળો મારે-પોતાનાં અંતઃકરણને ખુશી કરવાનું મથા જુદું કરે છે. અવધન જેમ અંતઃકરણમાં ને અંતઃકરણમાં ફેર દેવે છે એમન

માણસોમાં છે એમજ લેખતા આર્થની ભાવનાઓમાં છે ક્રિસ્તીના આર્થ ઉપા ને ઇશાના નીમાં હોમ છે પણ આખરે તો એ સ્વાર્થજ છે—

વિમલા (વર્તમાનમાગને પોતાનું કુખ ક્ષણભર વિસરી જઈ) બીજી એકેય લામગી નહિ માનું બીજી એકે નહિ, એક મનુષ્ય વિમાના પૈસ મેળવવા ધર બાગી દે એ સ્વાર્થ છે અને એક ગણતા ધર્માદાથી જીવને ભેજમે મીળને નય વે એ પણ સ્વાર્થ છે એક જણ લાખો રૂપિયા ધર્માદામાં આપી દે અને બીજો કશુંમ થઈ એ સંપૂર્ણ ગણે એ અને સ્વાર્થ છે કારણ કે જતે પોતાના અંત કરણને સતોષ આપના એમ કમ છે વિમલા, સ્વાર્થથી મુક્ત તો સ્વર્ગ પશુ નથી

વિમલા (બીજી જ ક્ષણે પોતાની સ્થિતિ સામગ્રી) આહા ! તમારા પૈસા શબ્દો અચાને મળે કેવા માતરે ? હામ લામ ને લાલની ખાતર ત્હમે મધા મત ધરાવો છો મ્હને મેળવવા માટે—મ્હાણે ધન મેળવવા માટે ત્હમે હમારી મમાજમાં નેકાયા ને ધાગમજામાં હમારી તરફથી લકડવાનું વચન આપ્યું ધાગમજામાં મત આપ્યાની ખરી વાત વર્તમાનત્રમાં બહાર પડી જશે એનો ત્હમને લેશમાત્ર ખ્યાલ નહિ હોય સપડાઈ ન જરા માટે તો મેમાથી એકેય મનુષ્યે ત્હમે બોલ્યા નહિ. દુનિયા શેત્રજ જેવી મત ગણતા મનુષ્યો જીવનની દરેક વસ્તુ ધ્યાનમાં ને છે પણ જીવનને ધ્યાનમાં નથી લેતા જીવન વિશે તેઓ મધુ જાણે છે માત્ર જીવનને તેઓ નથી જાણત

માનુ જીવો ! એ શબ્દોની મત ને જીવનની કિલ્લુરી મૂળી ઘો આ કુ ત્હમને દેરી તવ ની આપુ કે ત્હમે મ્હાની સાથે લમ ને દિલે તો—

વિમલ નહિ નો ?
માનુ નહિ તો આસ્તે મહિને કન એ જગ આદિની વારાસમાની દમિગીમાં જુ થશે ત્યારે એ જગની દેવામાં આવશે ને સ્ત્રીઓને બીજા તણ વર્ષો માટે તો ચુકાવી વાસ્તે નાલાયક જગતમાં આસને

વિમલા બાનુકમાર, આપણો દાનનો મનગદ મતી જાઓ મ્હને સાચુ કહો કે તમા રાજ્યમાં સ્ત્રીને બાન તેવો નેહ્યો એમ ત્હમે નથી માનતા ?

બાનુ ક્રિસ્ટલીન સ્ત્રીઓએ લેવો જોઈએ અનુભવનાળા હોશિયાર કન્નમ લાયક સ્ત્રીઓ ને મે માતા હોય જેમણે તામકો ઉડ્યા હોય—એની સ્ત્રીઓ મ્હન કાયનો હી રહે માગકોને મ્હેવા થોડા જગત ત્હમે ધડા નડો હો માગકો વિશે ત્હમે શું જાણો હો ?

વિમલા ત્હમે શું જાણો હો ? ત્હમાન કરના અનુભવનાળા, હોશિયાર ને કન્નમ લાયક પુન્યા જેઓ પિતા હોય જેઓ બાપજી માટે કમાયા હોય એવા પુત્રો દરતા રાજ્યમાં જોઈ બાનુ આવા દુન જીવનથી કોમજ સ્ત્રીપર પ્રચુવાન રજો

વિમલા ત્હમ તો સ્ત્રી માત્ર કે મળ છે કે નહિ અને જોકે જીવન કેવળ દુઃખજ છે કે નહિ એ પ્રશ્ન ન બીજા ક્યારે હમ્મતી માત આવે છે ત્યારેજ કેમ ત્હમને સ્ત્રીઓ તમ્મ દિનમોજ થમ આવે છે ? મહાનુશ્ચિતિને કિતરો આવે ? ત્હમ મોટો પમાર આપા ધણ સમ્મ કામ સ્ત્રીઓ આગમથી ના એમા કેમ પુરુષોને સુરમજ ને નાશુમ સ્ત્રી પર દાસ નથી આવની ? જાગૈશિ જગતા દદાડા જગજ સુકયા છે દવે તે બુદ્ધિથી જામ થી કયનો વિમલ થશે

બાનુ પ્રશ્ન એ છે, વિમળા, કે સ્ત્રી માતા થશે કે જાહેર જીવનમાં ભાગ લેશે ?
 વિમલા: એ બંને શા માટે ન થાય ?
 બાનુ: કાંગડા છે, જો માતા, યાચ તો જાહેર જીવનમાં પડે નહિ અને જાહેર જીવનમાં પડે તો માતા થાય નહિ. વિમળા, મહત્તે વધુ સ્પષ્ટ રીતે જોડવા દો. પ્રજાને શ્રદ્ધા સાથે સ્ત્રીને સંબંધ વધારે માટે વધારે લાંબો છે. બાપિની સંતતિ માટે સ્ત્રી પોતાનું ચૈતન્ય સાચવે છે, આપણે બધા આપણી બેચિંપની શક્ય પ્રજાને વાસ્તે જીવે પરંતુ વ્યક્તિના જીવનનો આ અન્તનો હેતુ સ્ત્રીઓને જાંધારણમાં વધારે સ્પષ્ટતાથી વણાયેલો છે. આથી પ્રકૃતિ સાથે સ્ત્રી વધારે માટે સંબંધ ધરાવે છે અને સ્ત્રીને પોતાના ખાસ રક્ષણ હેઠળ લીધી છે. એ સંબંધ તમે તોડવા માંગો છો ? બાળકના જ્ઞાનમાં પ્રકૃતિએ સ્ત્રીને એવો સ્થૂન ને જગીન આપ્યો છે કે જેવો પુરુષના જીવનમાં એકદં નથી. એ આનંદ તમે લઈ લેવા માંગો છો !

વિમલા: તમે બુદ્ધ કરો છો. માતાનું કર્તવ્યજી હમને જાહેર જીવનમાં આજી છે. હમારે માત્ર હમારાં બાળકો માટેજ સુખને સમજ નથી જોઈતી. બધાં માટે જોઈએ જિયે. દરેક બાળક છે એમ હમે ગણાયવા માગિયે જિયે એમને હમારો, માતાનો રોદ અપીને પછીજ હમે સ્વસ્થ થઈશું હા ! પ્રકૃતિએ સ્ત્રીને આનંદી કરી છે પરંતુ પુરુષને રોજ જગતી રહેવા દીધો છે. પુરુષે પ્રકૃતિ પર અને જોની રક્ષિત સ્ત્રી પર ક્યાં વેર નથી લીધું ? પ્રકૃતિના ક્ષેત્રમાં સ્ત્રી પ્રજા ભાગ પોતાવાલેલી રહે છે ત્યારે પુરુષ ક્યારે બટકો છે અને હુદિ તથા ચક્રિતને તીક્ષ્ણ કરીને પ્રકૃતિની સાથે સત્યતન ક્ષણ મચાવી રહે છે. આથી પ્રકૃતિપરના પુરુષના હમનથી સ્ત્રીની પણ પુરુષ પરની શારીરિક ને માનસિક પરાધીનતા વધતી જાય છે. જે સમયમાં પુરુષ હલકો જોડોતો એ સમયમાં સ્ત્રી સુખી હતી પુરુષ પ્રકૃતિપર જેમ વિજય મેળવતો ગયો, જગતની સંસ્કૃતિ જેમ પૌરુષમય થતી ગઈ તેમ સ્ત્રી નીચે પડતી ગઈ બાનુદમાર. બાળકોનાં જ્ઞાન પ્રિયે તમે સાચું કહો છો. હમે જેમ બાળકોની સંભાળ લઈએ જિયે તેમજ ક્ષેત્ર વિશાળ કરીને જગતની સંભાળ લઈશું.

બાનુ: ક્ષેત્ર વિશાળ કરીને તમે પુરુષના કામમાં માથું મારશો. પુરુષનું કાર્યક્ષેત્ર તમારો દરતાં હમને વધારે પસંદ પડે છે ?

વિમલા: પૈરૂંની સ્ત્રી મારેનો ભય ખોટો છે. પુરુષના જે ગુણોથી મનુષ્યનું આસ્થિત્ય ધરાય છે અને સ્ત્રી પુરુષની અવરજામાંથી જગી આવે છે એ જો પૈરૂંની હોય તો બહે હોય. પણ એ પુરુષનું કાર્યક્ષેત્ર છે એમ કહી શકું ?

બાનુ: કહોને. હમે તમારું કાર્ય નહિ કરી શકિયે.

વિમલા: પ્રકૃતિનો કાયદો સ્ત્રી વડે એવો ભય ને ચિન્તા અસુકિત બેરોમાં ને અસ્થાને છે. જગત એવું અરક્ષિત નથી અને એવી અમયુક્ત રીતે જોડેલું પણ નથી. કે જગતમાં અસુકિત-અસ્થાને-અમયુક્ત જોડેલું વડી ભય ! સામાજિક સંસ્થાઓ પુરુષને સ્ત્રીની વચ્ચે ફિનિમ-દિવાલો-આધારની આપણને સ્વનજાત નથી. કોઈ પણ કાર્ય કે હલકું માટેની સ્ત્રી કે પુરુષની વ્યવહારના પ્રકારો નિર્ણય તો સાચેસાચ પુરુષ પ્રયોગથીજ થઈ શકે, નહીં પ્રયોગ દરતાં પ્રકૃતિનું એ તો ગામડિયાઓ નવા યંત્રોથી ગંભીર છે એના જેવું કે પ્રયોગ વગર સંસ્કૃતિ કેમ થાય ? બાનુદમાર, આપણે પરસ્પર સંભાળ કરી ન શકિયે ?

બાનુ: કેટલીક યોજનાઓ પેટે 'પરસ્પર સહાય' લેન્ડ-કાગળ, પર તે બોલવામાં ને માવમાં બહુ સુન્દર લાગે છે. અમલમાં મુક્યે દિમત વચરનાં જથ્થામાં આવે છે. પોતાના કતબ પ્રત્યે બેદરકાર રહી પુરુષનું કાર્ય સ્ત્રી કરવા મગિ છે જેનો આકર્ષક ઇલાકામ 'પરસ્પર સહાય' છે.

વિમલા: (એક કાણની શાન્તિ પછી) ત્યારે, તમે ધારો છો કે સ્ત્રીઓને મત આપવાનો ફાવ તમે ઉરાડી દઇ શકશો ?

બાનુ: આ દેશમાં સરકાર પોતાનું કસુ ધારેલું કાર્ય પાર પાડી શકી નથી ?

વિમલા: પણ પ્રજામત-

બાનુ: પ્રજા ! કંઈ પ્રજા ? મન ! એને મનજ ક્યાં છે ? અને હોય તો એ મતની દરકાર કોણ કરે છે ? તદ્દમારા સમાસદોને દેશ કરતાં પોતાના અન્ન-કરણની ઠાઠ વધારે છે. તેઓ માનુ ભૂમિની સ્વતંત્રતા ને સંરક્ષણ કરતાં પોતાના આત્માની મુકિતને વધારે વિચાર કરે છે. એને લાભ હમે લાભએ છિયે. પરંતુ પ્રજામત જેવી દિનદુરયાનમાં તો કોઈ વસ્તુજ નથી.

વિમલા: પ્રજામત જેવી કોઈ વસ્તુજ નથી !

બાનુ: મિલકત નહિ. કેટલાક મત ધરાવે છે. પરંતુ તદ્દમને જે તોપને ગણે કરાડમાં આવે તો એ મત ધરાવતા માણસો કોઈ રહે નહિ. એટલે પ્રજા મન જેવું કંઈ રહે નહિ. એટલે પ્રજા મત જેવું કંઈ રહેજ નહિ. પ્રજામત એ મન છે તે ધ્યાન ને રાખજો. મન પદાર્થથી અભિન્ન છે. માટે જે પદાર્થનો નાશ કરીયું તો મનનો નાશ થશે. રાખ્ય કરવાનું રહસ્ય છે, વિમલા.

વિમલા: તદ્દમારા પોતાનો ખાતરી મતજ નહિ હોય ?

બાનુ: (ચીકાકાને) આ પ્રશ્નો અસ્થાને છે. પ્રજા એ છે વિમલાકુમારી કે તારા પ્રિ પ્રમને માટે-તદ્દમારા મકલવને પ્રશ્ને માટે તદ્દમે તદ્દમારા ભોગ આપતા તૈયાર છો કે નહિ ? તદ્દમને માથું ધું.

વિમલા: અને હું ન આવું તો ?

બાનુ: તો આવને મહીને સ્ત્રીઓને મત નહિ મળી શકે-હું તદ્દમને રમજી કહું છું કે કરાવતા મ્હારા-હમારા-વિરોધની દિમત તદ્દમે છો.

વિમલા: હું આપણા એ પર-એક સ્ત્રીને એક પુરુષ પર-આખી દિલ્લયાંધનો બાધાર

બાનુ: હા, સમાજ એમજ ગંધાય છે. દરેક પુરુષને સ્ત્રી પર જગત આધાર રાખે " મદને શો લાભ થાય ? એમ દરેક પૂછશે ને એના ઉત્તર પ્રમાણે કરવા મગશે. સ્ત્રી સ્વતં સમાજ બીજી કામને શોધશે. તદ્દમે એને હોડી વાં.

વિમલા: શા માટે ? શા માટે મ્હારે-મ્હારું કાર્ય મ્હારી દબને તદ્દમારામાં પ્રજા જવું ?

બાનુ: મ્હારી પત્ની થયા. મ્હારે પત્ની જોછો છિયે-મિત્ર નથી જોકવો. સહાયક સહાયકાર નથી જોકવી. તરિક નથી જોછવી. મ્હારે તો એક પત્ની જોછો છિયે જેને હું સહુ જેને માટે મહેનત કરી હું સળી શકું, જેને માટે મરીને દહકું. પણ એ મ્હારી પત્ની જોછો. સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની દિમાયતી નહિ, સુધારક નહિ. સ્ત્રી બાગિયણ છે ને સંભાળ છે. કરવાના દુનિયાએ ઘણો વખત ચલાવી અને એ ચોલી ? એ શાલી ? સ્ત્રી એક છાત્રા છે. સ્વાધીન કરવાનું કામ છે, એક જવાબદારી છે. એને સાચવવાની છે અને એની સંભાળ કે

કે. પરંતુ સ્ત્રીઓ સંઘાયકતા નથી એ તો એક સ્વપ્ન જ છે. તેઓ ગોદ છે, આલ્હાદ છે, ચિત્તા છે, બ્યવસાય છે.....

વિમલા: ત્હમે કહેતા હતા કે 'શુ' સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની પક્ષમાં છું કે આપણે મિત્રોની મારફત જીવન ગાળીશું એ શું યોગ્ય હતા ?

ભાનુ: સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા સ્ત્રી પુરુષતા યુગલથીજ સંપૂર્ણ થાય છે. વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા એ તો માત્ર સ્વપ્ન છે. આપણે બંધાને એક બીજા પર આધાર રાખવો પડે છે. પુરુષની પર સ્ત્રીની સ્નેહ હોય છે એવો સ્ત્રીને સ્ત્રી પર કે પુરુષને પુરુષ પર હોય છે ? એક દુશ્મંતી છે. બીજો કૃત્રિમ છે. ત્હમારું આગ્રહો ભાનુ સુંદર જગત લલકરતા સ્ત્રી પુરુષો જતાની શક્તિ કે પ્રેમવાળો ? સ્ત્રી પુરુષ લલકરતાને મારે નથી સળિયાં. પ્રકૃતિએ એને માટે ત્હેમને સજ્યાં નથી. શું આપણે મિત્રો તરીકે જીવન ગાળીશું ? કદી નહિ. સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે મિત્રતા કદી શક્ય નથી. એમની વચ્ચે વિશ્વાસ હોય, વર હોય, આગ્રહના હોય, પ્રેમ હોય-પરંતુ મિત્રતા હોઈ શકે નહિ.

વિમલા: આપણે લલકરવા માગતા નથી. પણ મિત્ર મિત્ર રીતે આપણે એકજ લક્ષ્ય માટે કામ ન કરીએ ?

ભાનુ: Humbug! પુરુષ એને સ્ત્રીનાં લક્ષ્યો જુઠાં છે-પછી શું અને ત્હારા કહેવા પ્રમાણે પણ તે મિત્ર પ્રકારે આપણે કાર્ય કરવાનું છે એજ આપણો પરસ્પર સંબંધ નક્કી કરે છે. પુરુષ આપણે ને બાળવાન હોય છે. સ્ત્રી નજીથી ને સહનશીલ હોય છે. એકબીં તપાં ને ઇચ્છા હોય: બીજામાં ત્હેની વિશ્વાસ થવાની શક્તિ ન હોય. પુરુષ પોતાની ઇચ્છાને લીધે સ્ત્રી પર આધાર રાખે છે. સ્ત્રી પોતાની જરૂરિયાતોને લીધે આધાર રાખે છે. ત્હમે ક્યારેક વગર ન જીવી શકો! દમે ત્હમારા વગર જીવી શકીએ.

વિમલા: પુરુષો મનુષ્યના હૃદય વિશે વિસ્તૃતીયા વાદ વિવાદ કરશે: પણ સ્ત્રી ત્હેમની કરતાં વધારે સારી રીતે મનુષ્યનું હૃદય ધંચશે. પુરુષો વિચારશે. સ્ત્રીઓ નિરખશે. જગત એ સ્ત્રીનું પુસ્તક છે. પુરુષમાં બુદ્ધિનું સામર્થ્ય છે! સ્ત્રીમાં બુદ્ધિની લીક્ષ્ણતા છે. દમે ભતિ છિયે અને ત્હેને જો અકસ્માત એ...

ભાનુ: ત્હમે ડાળી છે અને દમે રણો છિયે. માત્ર જીવન આપણું એના કરતાં જીવન એ વધારે સાક છે અને સ્ત્રીનું કાર્ય તો જીવન આપણું એજ છે. પછી બહેને આપણે એમને શુભાચી દેવાનો પ્રયાસ કરીએ અને એનાં મોઝાં ઢાલને સુવારાનું નામ આપીએ. ત્હમારી આ બધી દિલ્લપાલનો બૂદ હેતુ હું સમજું છું. ત્હમને સ્ત્રીનાં કર્તવ્યો કહવાં લાગે છે. રાજકીય તકવારો ત્હમારે સ્ત્રીઓને મોઝાં કાર્ય નથી:

વિમલા: (સ્ત્રીકથી) એ-દમારે-સ્ત્રીઓને-નક્કી કરવાનું છે. સ્ત્રીઓને શું મોઝાં ને અમોઝાં છે એનો ત્હમે શું ન્યાય કરી શકો ? પુરુષને મોઝાં દાણો ત્હમે કરીને એમને ત્હમારો જોડો સમય જશે. સ્ત્રીનાં જુદાં વાગવા યો, રાંધવા યો, કપડાં ધોવાં યો, એ બરાબર છે. પણ એ બધે વધારે કંઈ કાર્ય કરવા મળે તો-અરે, ના, ના, સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ ચાલ્યું જાય. સ્ત્રી આજે સ્વતંત્ર છે. કારણ કે તે મનુષ્ય નથી મજાતી. મનુષ્ય મનુષ્યવામાં એ સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ નાશ પામે તો તે સ્વતંત્ર કહેવાય નહિ. સ્ત્રીને સ્ત્રી થવા યો-એટલું જ દમે માંગીએ છિયે. સ્ત્રીમાં ને આશ્ચ હોય તો પુરુષને એકલાને બાંધકામ થવાનો જો કલક છે ? સ્ત્રીને ને રાજકારનામાં

માગજ ન આપવો હોય તો એમજ કહેાતે કે સ્ત્રીમાં શુદ્ધિમાં સ્ત્રી મનુષ્ય નથી, સ્ત્રીને આત્મા નથી એમ તો તમે નથી માનતા ને ? કેટલાકો કહે છે, ત્હમે માતો છો, પણ ખાનગી-ગણો છો.

બાનુ : (કચડાટથી) છટ-છટ, રાજકીય પ્રવૃત્તિ કેવી-કદંગી ને કદબ વસ્તુ છે—

વિમલા : રાજકીય પ્રવૃત્તિ વળી શું છે ? એ ફક્ત એક વિશાળ મુદ્દા સામંતવાનું કાર્ય છે. ત્હમાગ મિત્રોને પૂછી જોજો કે ત્હમાગમાં કોનાં ઘર સુઝક ને સ્વચ્છ રહે છે ! જોને ત્યાં સ્ત્રીઓ હોય, અને એ ઘર સંબાળતી હોય એમનાંજ સ્ત્રીજની. ગેરહજરી ન્યાં હોય ત્યાં કેટલી અચવરથા હોય છે એ ત્હમે જોયું છે ? આ ત્હમારો દેશ, ત્હમારું જગત—એ સર્વે રાજકીય ગૃહો સ્ત્રીની ગેરહાજરીથી એ જ અચવરચિત દશામાં છે—

બાનુ : (અધિગ્રસ્થી) ત્વે એ બાણો બધે દશે હું અહિં રહું છું તારે આપણે ચૂકે રસ્તે ઉતરી નહાયે છિયે—ત્હમે મ્હારી કલ્પનાશક્તિને તીવ કરો છો. હું પાસેના એરણમાં બેઠું છું. ત્હમને પાંચ મિનિટની મુદત આપું છું. એ દરમિયાન વિચાર કરી બેવો. કોને ત્હમે ત્હમે ત્હમારો ભોગ આપો નહિં તો ત્હમારી કિલ્લચાકના હેતુનો નાશ થશે. (ગંધ છે)

વિમલા : (હડીતે ફરનાં) શું એક મ્હારા જેવી તુજ છોકરીના મુખને ખાતર મંદિરોના મુખથી પણ વધારે કમ્ય એવી સ્વતંત્રતાનો ભોગ અપાશે ? ફરી નહિં. મ્હમે મ્હારી કલ્પના સુરેસુરા થઈ ગય, પણ મ્હારે મારે કોમળે શું કામ ત્વન કરવું જોઈયે ? સ્ત્રી જાતિના લાભ ખાતર મ્હારા જેવી એક ક્ષુદ્ર જાતિને હું બહેણી સ્ત્રીજને માથે બેજવી નહકું તો સમાજના દબક ભોગવવાનો મ્હને શો અધિકાર છે ? એ પણ કુદરતની એક ખુમી છે કે જે પુરુષ મ્હને મારકો તિરસ્કાર છે એવી તાયેજ મ્હારે જન કરનાં પડે છે સ્નેહનો ફું તુજકાર કરે છું. આશાએને બાળી નાંખું છું. મનુષ્ય પડીતો ત્યાગાવિશ એમ નહિં પૂછે કે “ ત્હે કોની સાથે જન કર્યાં હતાં ? ” પણ એમ પૂછે કે “ ત્હારી સમાજ મારે ત્હે શો આત્મભોગ આપ્યો ? સ્વાર્થલ્યાગ કર્યો ? ” સ્નેહને કર્તવ્યના આ કલકમાંથી એક વ્યક્તિ તરીકેનો મ્હારો સ્નેહ ન ગણમરતાં સમાજના એક અંગ તરીકેનું મ્હારે કર્તવ્ય—(એ અટકી જાય છે)

બાનુ : (દાખલ થઈને ઘડિયાળમાં જોતાં) કેમ શો ઉત્તર છે ?

વિમલા : (ખુરશીને ટેકવીને) સ્ત્રી જાતિને ખાતર હું મ્હમારી પત્ની થઈય.

બાનુ : (સહેજ તિરસ્કારયુક્ત હાસ્ય કરીને) સ્ત્રી જાતિને ખાતર નહિં ! ત્હમારા આત્માનાં સંતોષ ખાતર. અથવા ગમે ત્હેને ખાતર—ત્હેની મ્હને દગ્ગર નથી. ત્હમનાં તો હું મ્હકું છું. માસો આપજો !

વિમલા : (કોડા વિદ્યાસો નાંખી પાસેની ખુરશીપર બેસતાં) હા, (બાનુ જાય છે. વિમલા ઉઠવાનો પ્રયાસ કરે છે પાછી પડકાય છે. બ્હાર જવાના તારણ તરફ નજર કરે છે) વિમલા : (બાનુ ગયો એ તરફ દ્રષ્ટિ કરીને)

હા ! પુરુષ-પુરુષ !

પડો પડે છે.

અંક બીજો સમાપ્ત.

Will be shortly out only limited. **FOR STUDENTS & LAWYERS** Concession to
Hindu Law at a glance Coupen-
 Copiers. **A Hand book of Hindu Law.** holders.

Containing exhaustives explanatory and prefatory notes,
decided cases, Questions etc.

Best and cheapest Guide to Hindu Law and Usage, available.

Price Re. 1-8-0 only. (post extra)

Will be had from all leading
Booksellers at Bombay or from

The Gujarat Publicity Syndicate,
Boppara, SURAT.

Coupon-holders are requested to communicate *direct* & not through this Journal.

CUT ME OUT

The Gujarat Publicity Syndicate.

Gopipura, SURAT.

STARK SAYS HE "A HANDBOOK OF HINDU

LAW" for Re. 1-40 by V. P. P. when ready.
pos'n Charles extn.

'Chetan'

पटोहरः अने पोरणकर राक्येमां केणवल्ली तथा वायव्येरी भातांओये सत्करेत
गुनरातमां भवयेतन रेशुं ओकेवुं सामाजिक भासिके

સમાજ જીવન.

वर्षिक सवाज्य रु. आठ
पी. पी. सी रु. ४-४-०

શ્રવણના ગહન લેહો ઉઠેલતી વિશુદ્ધ પ્રેમના અલોખિત દર્શન કલાપનાર

स्वतंत्र नवसंस्कृत

ଅଧିକାର ଏବଂ ପ୍ରତିଷ୍ଠା.

किंमत रु. २०००००

શ્રી હરનના જાતિ ગદ્યન પ્રશ્નોની ઉકેલ બતાવનાર

મગજાની આત્મકથાઓ.

दिनांक ३. ३-८-०१

‘મંસારની કાળી ધોળી બામુના તાદુરય ચિતારે રજ્ય કરનાર

विश्वदीक्षा.

दिनांक ३. २-०-८

‘રાંગી પ્રાણલોચી જયવા અને સંત્ય ધર્મ’ લખવા માટે અવશ્ય પાંચો.

“स्वर्गं सां सेशम्”

दिनांक ३१.१२.००

प्राभात्य तथा हिन्दी मद्यपुद्गेनां मोधदायक रमिकां अवनं यस्मिन्

આદર્શ' અસ્તિત્વવલિ.

दिनांक ३१/१२/७७

સમાજ હવેના આદિમ

१९७५९ संवत्सरादी भू. ७५ नं. ५.

વિવિધ ગોમે ધનની ધટાથી
ગોમે મધુગે કનગી કળાથી
શોમે કમિતારસ શખ નારા
શોમે વનિતા સિર કેશ કાળા

અને

કાળા વાળને હમેશા કાળા, ચળકતા
અને મુવળા રાખવા દરેક આંખો
કામીનીઆ ચોઈલ વાપરે છે

કામીનીઆ ચોઈલ—વાળના મુળીઆને જોઈતું પોષણ રાખે છે
જેથી વાળ ખગી પડતા અટકે છે તથા માથાના બ્યાધીઓ દુર હરે છે.
તમે

આ મને ૧૦ જક (કામીનીઆ ચોઈલ) તેલ નિર્મલ રાખવા દેશેષ કરે
કી. બા. ૧) નો રૂ ૧-૦-૦ વીં પીં ખર્ચ ૩ ૦-૫-૦ જુદા
કી. બા. ૩) નો રૂ ૨-૧૦-૦ " રૂ ૦-૧૪-૦ "
હંક રહેરમા લેથાય છે. ખગીદતી વખતે " કામીનીઆ ચોઈલ " આ
નામ વાચીને નીલબધ બાકસવાળી બાટલી ખગીદરો

તાલ્લ ફુલોના જેવી, મધુર, મીઠી ખુશબો દેનાર અત્તર

મોટો-દીલખાંહાર

જેના ફક્ત ત્રણ આર ટીપા ઉમાલમા નાખવાથી ફીલને ખુશ કરનારી
સુગંધ ફેલાઈ જાય છે એક વખત વાપરી ખાતરી કરો

કી બા ઝામની બાટલીના ૩ ૨-૦-૦ એક દ્રામની ગીગીના
૩ ૦-૧૦-૦ બા દ્રામની ગીગીના ૦-૮-૦ વીં પીં ખર્ચ ૦-૫-૦ જુદા

એક એન્ટ:-

ધી એંગલો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.

નાં ૧૫૧, ગુમા મસી-મુંબઈ.

જનતાન

જનતાન-ફિલ્મીને તરતજ બંધ કરે છે.
જનતાન-પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.
જનતાન-શકિત માટે એના જેવી એક
પણ ચીજ નથી.

આખો વખત ખોં ખોં કરનારા-
ઓએ જનતાનનો તરતજ
ઉપયોગ કરવો.

જનતાન-ગાનારાઓ અને સાવજી કરનારાઓ પોતાના કંઠને
માટે જનતાનનોજ ઉપયોગ કરે છે.

જનતાનની એક બે ગોળીઓ જાનમાં ખાવાથી પાનનો સ્વચ્છ
સ્વાદ આવે છે; અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ દુર કરવા માટે
જનતાન લાપરવાની ખાસ લલામણુ કરવામાં આવે છે.

જનતાનનું એક પડીકું આજેજ ખરીદો.

પાંચ પેકેટ ૦-૧-૦
મધ્યમ કદનું પેકેટ ૦-૪-૦
ગોટું પેકેટ કેન્સી પીલ કેસવાળું ૩-૧-૦-૦

મોલ એજન્સી, જનતાન એજન્સી

(અ. આર. ચૌખા)

ભુમા મહેસજી, મુંબઈ.

દરેક આબરોહર વેપારીઓ જનતાન વેચે છે.

જોળખીએ. હવે આ આત્મા શું કવિતામાં નિયમનક્ષત્રનામાં જ ઉતરવો જોઈએ ? હા. નિયમનક્ષત્ર તે રચના હશે જ, જે રસ નૈર્મલિક હશે તો. પણ તે નિયમો કહેવાતા પદ્યના જ શા માટે હોવા જોઈએ ? સાચે સૂર્ય આશ્રમના વિરહિણી સ્ત્રી માત્ર એટલું જ બાવબધું બોલે, “સૂર્ય આશ્રમો” આટલો જ ઉચિત પ્રમગે નૈર્મલિક વ્યંગ બોલો ઉચ્ચાર તે ઉચ્ચારને કવિતાનું સ્થાન આપવા યત્ન છે. એજ બાવને પદ્યમાં ઉતારવા મધ્યમ, એજ હીરાને પાસા પાડતા કા તો ત્રિશુલ બાવનો નૈર્મલિક ઉચ્ચાર સધાય છે, સૌન્દર્ય વધારાય છે કે તેને હદ ઇલાદિમાં મૂકતા સૈન્દર્ય ક્યમય છે.

આનો જવાબ એ યશો કે સૌન્દર્ય વડે હેતુ જ પદ્યનું સ્વરૂપ પદ્ય કરવું જોઈએ આ સ્વીકારીયે તોય સૌન્દર્ય રહ્યું હોય ત્હેરા સ્વરૂપને કવિતા-કાવ્ય-કહેવામાં શા બાધ ? વળી આમ પદ્યના પ્રકારને પસંદ કરનામાં કવિ કદ્યને કૃત્રિમતા નહીં લાગે ? ઉર્મિમય રસભર્યો કવિતામાં વિચાર ઉચ્ચારમાં મૂકવાને માટે પદ્યને પસંદ કરવાનું તો ગ્યું. તો પછી નૈર્મલિક ઉર્મિ હદમ જ-પદ્યમાં જ ઉતરે છે એ કહ્યા રહ્યું ?

હમારે અને તાલમધ્ય રચના એ કવિતાનું આવરતક અંગ નથી, વનમંત્રિનું અધિષ્ઠા. “Victoria Gardens” જ હોય એ મનને સ્વીકારના પહેલાં મ. મ્હોટાદીલ પાસે વધારે સમગ્ર કાગ્જોની આશા મળીએ છીએ.

આપણું વિચારમંડળ એક માત્રની પૃથક્કરણ કરે છે તો ખીજી બાજુથી સમન્વય કરવું જાય છે. પૃથક્કરણ અને સમન્વય એજ આપણું માનસિક જીવન છે. આપણે એક સામાન્ય દાખયો લઈએ શિક્ષીતા અને ચિત્રકારના સાધનો ભૂંડાં છે. છતાં ઘણાં અંશે આશય એક હોય છે તેથી શું પરિણામ આણું ? મમ્મી-નેજ અને છાયાથી-વસ્તુનું સ્વરૂપ શુધ્ધ અને સૌન્દર્ય બધું ન લાગ્યું તો કોઈ ચિત્રકાર (ઘણાં કેસે-કેસોમાં જોઈએ છીએ તેમ) ધ્યમ જોઈ વતી ઉત્સાહેથી ભૂમિકામાં રમ પૂર્ણ આમ ચિત્રકાર જનતાં યોડો સિંધી લેની-ગમે આમ જ પરીક્ષાના મકપના મ્હામે એક કલાતા નમના ઉપર ચિત્રકારના જેવી ભૂમિકા પસંદ કરી આણું આણું શિષ્યનું કામ કરેતું મ્હેં જોતું છે. કવિતા તે સગીનને કંઈ હાલું જ ન બનેતું છે, એ યોગ વધું વિશિષ્ટ સ્વરૂપમાં આપ્યું નથી દીધી આવનોડ ત્હેતું કારણ એ છે કે આશયો આ હોવા જોઈએ છતાં સાધનો બહુ જ બગી જતાં છે. અને સાધનો બગી જતાં હોવાથી આશયો પણ બગી એક યથ જવા લાગતાં છે.

કવિતાની પર્યાપ્તતાના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ જોતા એમ લાગે છે કે નિયમનક્ષત્ર સ્વરૂપ રચનામાં જ કવિતાપદ્ય જોવાયું આ વખતે કવિતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ન જોળખાયું ત્હેતું કારણ એ હશે કે ઉર્મિ વગરના ઉચ્ચારને નિરતગુ સ્થાન મહત્વ નહીં. પછી તો ઉર્મિ વગરના ? ઉર્મિવાળા, કવિતાવાળા કે કવિતા વગરના કવિતા કહેવાતા ઉચ્ચારમાં નિયમનક્ષત્ર રચના અંગ યથ પડ્યું. ખીમનું સાધન લઈ કવિતાનું સૌન્દર્ય વધારાય ખરે પણ સૌન્દર્ય (અને તે પણ કોઈ વખત નહીં) કવિતાનું આવરતક અંગ યથ પડે-તેદ યથ મટે-એ રહમનનું નથી કહેવાતી અપવાદય સૌથી ચિત્તદગ્ધ નોખા છે. માટે આ કહેતું પ્રાપ્ત થયું ચિત્તરતિના આ ગૈરીમા વખાયના બધા કાગ્જો કાગ્જો તરીકે સ્વીકારવાનું જોઈએ એ પ્રસંગ છે અને હેમા મનગદ. સમયે છે પણ એ મનગદ આ ગૈરીમા મ્હામે જ તરાર છે, માટે હોવા જોઈએ. (અપૂર્ણ)

—“ચેતન”

પ્રાસંગિક કંક.

મનુષ્યની ઉત્પત્તિ.

હોડેસિયામાં મળી આવેલી અત્યંત પુરાતન ખોપરી.

હાલના સિદ્ધાંત પ્રમાણે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ ક્રમે ક્રમે જલ્લચર, સ્થલચર, અને પછી રેષ્ટા-
ધક્ષ આદિ પ્રાણીઓમાંથી થઈ. (જુઓ 'એતન' ૧૩૦૦ અંક પાનું ૩૩૯) તે કદરતી વિકાસથી ઉત્પન્ન
થયું. પ્રથમમાં પ્રથમ મનુષ્ય દેખાવે કેવું હતું, તેની વર્તણૂક અને દેવો કેવાં હશે, તે વાતોમાં
વૈજ્ઞાનિકોને તેમજ બીજાઓને બારે કુતૂહલ રહેતું હોય છે, અને આ જાનવર ઉપર કોઈ પણ
પ્રકારની શોધ આગ્રહારને પાત્ર થાય છે.

ચોડા વખત ઉપર આફ્રિકાના હોડેસિયા પ્રાંતના ઉત્તર ભાગમાં આવેલી "ધી પ્રોટન હિલ"
ખાણમાં કેટલાક મજૂરોને ખોદતાં ખોદતાં મનુષ્યની ખોપરીને મળી એક ખોપરી હાથ લાગી.
"પ્રોટન હિલ"ની "બેન કેવ" (હાડકાંની શુદ્ધ) તેમાં ઉત્પન્ન થતા જસત વિગેરે બીજા પદાર્થો
માટે પ્રખ્યાત છે. તે શુદ્ધતા જમીન અસંખ્ય પત્થર થઈ ગયેલાં હાડકાં ("ફોસિલાઇઝ્ડ રીમિનન્ટ્સ")
થી પથરાયેલી છે. તે હાડકાંઓ પુરાતન કાળનાં સિંહ, હાથી, ચિત્તા, ગેંડા, સુસરો, ("હીપોપોટેમસ") હરણ, પક્ષી કાનકડીમાં વિગેરે પ્રાણીઓનાં છે. આમાંથી હાથેરો મળ્યું હાડકાં
દરેકમાં પછી, દરિયાઇ સપાટીથી ૬૦ ફીટ નીચે, ઘણાં અસાધારણ પણ મનુષ્યના અવયવો જેવાં
હાડકાં અને એક ખોપરી-એ મળી આવ્યું. એ ખોપરી ઘણી વિચિત્ર છે. ઉપરથી જોતાં તે પાનર-
ખોપરીને ઘણી રીતે મળતી આવે છે, પણ તેનું મગજ આગ્રેહન મનુષ્યના મગજને મળતું છે. ઇ. સ.
૧૮૮૨માં પ્રો. હ્યુબોલ્ટે જાવામાંથી મળી આવેલી એક બીજી ખોપરીના જેવી જ લગભગ આ છે.
અને તે કોઇ જૂનામાં જૂના મનુષ્યની છે એમ માનવાને ચોક્કસ કારણ મળે છે. જાવાની ખોપરી
દરતાં હોડેસિયાની ખોપરી ઘણી વધારે સારી રીતે જળવાઈ રહેલી છે, પણ હાંમે તેનું નીચેનું
જાણું નથી; તે જો હત તો ઘણી વધારે માહિતી મળી ચકત. તે ખોદના દિશામાં તરિકે તેને
માણસનું હોસિસિનું હાડકું. ("કોલર-બોન") તેમજ પગ અને કેટલાં હાડકાં મળ્યાં છે. આ
જવાની મદદ વડે એક કુશળ અવયવશાસ્ત્રી ("એન્ટ્રોમિસ્ટ") આપણને આ પ્રાણીના આકારને
સારો ખ્યાલ આપી શકશે.

હાડકાંમાં તે ખોપરી તથા બીજાં હાડકાંને લઈ જવામાં આવ્યા પછી ત્યાંના અવયવશાસ્ત્રીઓએ
તેને શ્રીકાશ્મી તપાસ્યાં અને તેઓ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે તે ખોપરી એક સ્ત્રીની છે. મરતી
વખતે તેની ઉંમર ૩૦ વર્ષથી વધારે ન્હોતી. જો તે પ્રાણી કોઇ જૂઠાણ પ્રકારનું ("અનસ")
નહિ તો મનુષ્ય જાતિના એક જૂઠાણ વર્ગ ("સ્પીસીઝ") નું તો હતું એમાં સંશય નથી. હાંત
ઉપરથી જોતાં તેને હાંતમાં કોઇ પણ જાતનો સડો-યોગ હશે એમ લાગે છે અને તેથી તેને બહુ
દિનાં અમલી પડી હશે. હાંતનો સડો એ હાલના સુધરેલા જમાનાનો રોગ છે અને તે આ પ્રાણીમાં
આથી થવા પામ્યો તે કળી શકતું નથી. કમળ કે ચાર પાંચ દબાર વર્ષ પૂર્વેનાં ઇજીપ્તની કળામાંથી
જેમાં હાડકાંજરોના હાંત ઉપરથી તે રોગ બીજાં જમાનાનો નથી. હોડેસિયાના આ મનુષ્યનું

ગરદનનું સ્નાયુ ઘણુંજ મજબુત છે. ખરેખર તે પ્રાણીને ઘણીજ નડી અને જોરાવર ગરદન હરો. પગનાં અને સાંધાનાં હાડકાની તપાસ ઉપરથી જણાય છે કે આ પ્રાણી ગોદણ અને કોણીની મદદ વડે (નાનાં અગ્ન્યાંઓ રીખે, કે કોઈક તેવી રીતે કોણી જમીન પર રાખીને) ચાલતું હશે.

યુરોપના જૂનામાં જૂના નીએનડરથલ અને જાવાના થીથેટોનગ્રોપોસ બન્ને મનુષ્ય કરતાં હોર્ડોસિયાનું આ મનુષ્ય-પ્રાણી જૂનું છે, જો કે તેને સમય ચોક્કસાકથી નક્કી કરતાં હજી વખત હામશે.

આ રીતે આફ્રિકાએ મનુષ્યનાં ઇતિહાસની શોધખોળમાં એક અમુલ્ય હિસ્સો આપ્યો છે. ડાર્વિને જે અટકળ કરી હતી કે જૂનામાં જૂના મનુષ્યનાં, હાલમાં આફ્રિકામાંથી મળી આવશે- એટલે કે પૃથ્વી ઉપર પહેલું મનુષ્ય આફ્રિકામાં અવતર્યું હતું, તે આ શોધ સાબિત કરતી હામે છે.

સામાર સ્વીકાર.

પ્રોફેસર ફ્રેડરિક્સ: અનુવાદક: મલિથાંકર રતનજી ભટ્ટ, પ્રકાશક: ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ, કમિટિ. પૃ. ૧૭૬, મૂલ્ય ૧-૪-૦. મળવાનું કેટલાંક:-જીવજીવલ અમરશી મહેતા

સ્નેહ અને સ્નેહીઓનાં શુભ શુભ સ્વસ્ત્ય, મનુષ્ય સ્વભાવના શુભ દોષ અને ખાસ લક્ષણો, પૂર્વ સંસ્કાર ને વર્તમાન આદિય, ને એ સૌની આત્માની ઉત્તિ અવતિ પર સારી માડી અસર વગેરે વિષયો પર શ્રીમ્સ અને મોટેરીનનાં 'આધ્યાત્મ' અથવા સંવાદો વિષયની ગંભીરતા ને લાંબી ચર્ચાને લીધે ઘડીક કંટાળો આપે એવા હોવા છતાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ વાંચકને સ્તુત્ય ઉપજ કરાવે છે. જીવ માત્રનું આકર્ષણ મૌનર્થ વરદ થાય છે દરેક ને ત્રોષ એકાદ વસ્તુમાં ખાસ મૌનર્થ જણાય છે અને તે તેને વધારે રિય હામે છે. આ સૌનર્થ ને સ્નેહ એજ આત્માનો સત્ત્વ પ્રયાણમાં સાચે મહે છે અને પોતાના અધમ કે હવત્ત સ્વરૂપ પ્રમાણે આત્માને અવતતિ કે ઉત્તિ માર્ગે દોરે છે, એ આ પુસ્તકનો મુખ્ય માર છે. વિષય ગંભિર હોવાથી પુસ્તકમાંના મંત્રોદો ખાસ વાંચવા-વિચારવા જેવા છે પણ સૌનર્થ કે આકર્ષણ જેવું પુસ્તકમાં કંઈજ નથી, અગ્રેજ વાંચકોનો શબ્દશઃ તરત્તુમેા થયો હોય તેથી કે શાથી કોણ જાણે, પુસ્તકમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ વિચિત્ર વાક્યરચના થઈ ગઈ છે. શુદ્ધ-મરગ ગુજરાતી શાખાનું મનોહર સૌનર્થ કે ગમિકતા પુસ્તકમાં ક્યાયે નજરે આવતાં નથી. છતાં પુસ્તકનો હેતુ ભાષામૌનર્થ નહીં પણ વિચાર દર્શાવનાનો છે એ દૃષ્ટિએ જોના પુસ્તક અસર ઉપગ્રેણી અને વાંચના લાયક છે.

સમકાલીન વિચારસૂષ્ટિ.

સ્વરાજ્યની લાયકાત.

નવેબરના ધી ઇન્ડિયન રિવ્યુમાં મિ. પોપ્પેએ વર્તમાન રાજકીય પ્રવૃત્તિ વિષે એક મનનયોગ્ય લેખ લખ્યો છે. હિન્દના અનકાર ઓ યુરોપમાં દૃષ્ટિએ પડતી નમ્રતિ, પ્રાન્ત-ભાષાઓનો પુનર્રદાર, ધામ ધામ ભરાતી સમાજો વિ. હિન્દની સચોટ ઉન્નતિ દર્શાવે છે એમ જણાવી હિન્દ સ્વરાજ્ય માટે લાયક છે કે નહિ એ અગત્યના પ્રશ્ન વિષે કહે છે કે:

પણ એ લાયકાત એટલે શું? એવી લાયકાત એટલે (1) સંસ્કૃષ્ટ મટેની રાજ સહિત (2) અમલદારીની કુનેહ કે (3) નીતિ અને ન્યાયની લોકમાનસતા?

પ્રેમી જરૂરીઆતના ઉત્તરમાં લેખક કહે છે કે બેલજીપમ, સ્વિઝરલેન્ડ, ન્યુઝિલેન્ડ ઇ. દેશો પોતાનાં જ અગ્રણ્ય વડે સંસ્કૃષ્ટ કરવાને અસમર્થ છે, અને બાહ્ય રોકડ તથા અમેરિકન રિપબ્લીકનાં ફેટલાક રાજ્યોમાં ત્રીજી લાયકાત નથી; અને ઘણા પે યુરોપી રાજ્યોમાં આ ત્રણમાંની એકે તરેહની યોગ્યતા નથી. આ યોગ્યતા સંબંધી લેખક વાઈકાઉન્ડ આઈસને અભિપ્રાય ટાંકે છે. તેઓ કહે છે કે:

જે દેશમાં ઉચ્ચ શિક્ષા, વિવેક સુદ્ધિ, શાંતિ અને સર્વવ્યાપી કાર્યસક્રિય છે તે દેશ સ્વરાજ્ય માટે લાયક છે.

જે દેશમાં અધિસામક અસહકાર શક્ય નહિ પણ વિજ્ઞાની નીવડે છે, વસુધાને કુટુંબ માનવાની ભાવના અને એવું અનેક તરેહદુર્ભાગ્યશીલ મનુષ્ય જે પ્રજાની સ્વેચ્છામાં

હુગો થમાં વહી રહ્યું છે તે પ્રજા આકસ્મિક તો શું પણ દરેક ન્યાયી પરીક્ષકની કસોટીમાં પાર ઉતરે એમાં શું આશ્ચર્ય હોય?

રાજ્યકર્તાની લાયકાત.

એજ લેખમાં લેખક પૂછે છે કે: આપણાં રાજ્યકર્તાઓ હિન્દમાં રાજ્ય કરવા લાયક છે?

ભૂતકાળમાં તો હિન્દમાં રાજ્ય કરવાનું કામ વણસોરિયું અગત્યે પર આવી પડ્યું; પણ હવે એ વિષય વિચારવા લેઈએ. સુરોક્ષેની સંતાં સંબંધીનો સવાલ દૂર રાખિયે તો પણ આ પાત વિચારવા જોવી છે. હજી હિન્દને ન્યાય આપવા હજી તો પણ બાપાર સંબંધની ગડમંથમાંથી મુક્ત રહી, એક બાહુએથી હિન્દની બનરોની તરેહ સરખી ને બીજી બાહુએ હિન્દમાં ન્યાયથી રાજ્ય કરવું એ કેવળ અશક્ય છે. ને રોશિની અન્તરે એવી કસોટીમાં હિન્દને ન્યાય અળવાનો સંભવ પણ ક્યાં હોઈ શકે?

એવટ.

મિ. સિલીએ લખ્યું છે કે: હિન્દમાં સ્વદેશ ભાવના સર્વત્ર પ્રચાર પામે તો બ્રિટીશ રાજ્ય પૂરું થાય એટલું જ નહિ પરન્તુ પૂરું થયું જ નોંધએ. મિ. પોપ્પે: આ મત ટાંકી કહે-છે કે એ વખત આવી પહોંચ્યો છે, એવટ લેખક એક જૂની પણ ઉપયોગી શિખામણ આપે છે: જે વેળાસર આપે છે તે જમણું આપે છે; જે ખડુજ મોડુ આપે છે તે અધુરું નથી આપતો.

મનુષ્યની પકડતી.

મશિનરી, મીલ-ઘરને વખોડી કહાડનાર અસહકારીને ધી સતરે પિકેટરિયલમાં પ્રકટ

અથેલ મિ એકાદર્થ પેઠનનો લેખ (જેનો સાર નીચે આપનામા આપ્યો છે) ઉપયોગી થશે

યુરોપ આજે ઢોળાવથી ગળાવાની તૈયારીમાં નથી, હાલથી તે તો ઢોળાવથી ગળાઈ રહ્યું છે, અમેરિકા પણ તેમાં વસડાવાનું અને આમેા ઇલાજ પણ નથી-આપણા કેમાનામા મનુષ્ય એટલે બંને હવે એકાદ અથો છે કે હવેને પોતાને તમરી આવે છે હવે તો કોઈક અકસ્માત યુગમાં ફરી તે બિચારો કે જે એકલા પ્રવરત કરે ત્યાં મુકી રહેને પડવાનું જ રહ્યું છે આપણા નવગ નાશ પામશે આપણી રે વે, આપણા વિમાનો બધું જ ગાઠ

તિમિરમાં ડૂબી જવાનું, મનુષ્ય અકસ્માતમાં રીથી હલા કરેલા આપણા વચો ને સાચા મામ પણ જ વધવાના ગયું મહાયુદ્ધ આનું સૂચક હતું મનુષ્યનતિ આ ફરી વાર આત્મહત્યાના વખતમાં આવી પહોંચી છે પેલા આકાશમાં ચળમતા તારાઓના મુઠર પ્રદેશમાં પહોંચી જવાની આશા બાધતી મનુષ્યનતિ કદાચ સો વર્ષ પરી લગત્રમ નાશ પામી હશે ને આપણા પ્રદેશ ખરડા રહી અથેલા સતાને આપણી સંસ્કૃતિના ઘોડાક ચિહ્નનો આશ્ચર્ય અને ઇતિહાસનું પી નેહ રહેશે

મો. પોલ રિશારનો સંદેશ.

[મો. પોલ રિશાર એક સમર્થ ફ્રેન્ચ વિચારક છે, જગતનાં અધિકારને ઉલ્લેચવા પ્રભુ કોઠને કોઈ રૂપે અવતરે છે એવો હોમનો મત છે. એવા યુગાવતારીની શોધમાં હોમણે પૃથ્વી પર્યટન કયું છે. હાલમાં તેઓ મઃ અરવિંદ ધોષના તત્વજ્ઞાનથી આકર્ષાઈ હોમની સાથે “આર્થ” પત્રનું તત્ર ચલાવે છે. નાગપુર કોંગ્રેસમાં હોમણે હાજરી આપી હતી. આ વખતની મહાસભામાં ફરીવાર હોમણે હાજરી આપી છે. આ વખતનું હોમનું અપૂર્વ સંદેશવાહી વ્યાખ્યાન અહિં રજૂ કર્યું છે. —અધિ.]

ભાવી ભાગતા નામરિકો—

ગદારે આપની સમક્ષ ફ્રેન્ચ ભાષામાં બોલવું પડે છે તે મારે મૂળે કામા આપરો જે પ્રલભોની વચ્ચે હું રહ્યું છું તેમની ભાષાઆથી અજ્ઞાત હોવાને લીધે ગદારે એકાગ્રવાસ અને અવામ્પણ અનુભવવા પડે છે પણ એથી હું પ્રભુનો અવાજ વવાર સારી રીતે સમજી રહ્યું છું કારણ કે હું હિંદની ભાષા સમજી શકું નથી તેથી હું તેમના આત્માનો અનુભવ વડુ સાગે રીતે સામગી મકુ છું ને પ્રલભના આ માનો અનુભવ સાંજેના સિવાય મનુષ્ય લેની સાથે શી રીતે વાત કરી રહે ?

મૂળે કામા આપને હું એ મનુષ્યનું ડુ-એવો પામર પ્રાણી છું કે જેને દેશ કે ભાગ નથી ને પ્રલભોમાંનો હું એક ડુ એમ મધ્યસ્થી રાકુ તે પ્રલભજી જ મીજ નથી ને દેશને હું મહારા કહી રાકુ તે પણ ભવિ યના પદ્ધતિ પાગ જ રહેલો છે તેથીજ હું હિંદના પર ભરકુ ડુ મૂળે પોતાને જગતના શહેરી તરી હું ઓગણ ડુ ને પ્રલભોમાં ભરકતા ભરકતા બવિધમાં થનારા દેશ અને પ્રલભી હવાય ર હું તે દેશ અને તે પ્રલભ એવી હો - જેનામાં સ્વાર્થ નહિ હોય, કોઈ પણ ભાગી હદ સીમાં ને અનુભવો જેને નહિ હોય, જેમનો જન્મજ નીન હશે, જેમનામાં વદેમ પડવાના વિચાર કે ભવિ બદ નહિ હોય જેમને ત્યાં દેટ ને અનુભવો નહિ હોય ન્યા અજ્ઞાનનો અધિકાર નહિ હોય ન્યા ભુખમરી નહિ હોય, ગરીબમાં ગરીબ અનેલા લોકોજ જના મહાન ગણાતા હોય જના પુરેપુરા નિરવચાર્ય લોચિન જગવાન ગણાતા હોય તે એવો દેશ હશે ન્યા વર્મજુદ્યો નહિ હોય પરંતુ દરેક જણ પ્રભુનો સેવ-વર્મજુદ હો

ને આ નવીન વર્ષ ને નવીન યુગની સ યાએ આ વિગયલા મિહા સમા રવાનમાં હું આપના મે ભારાન નવજન્મનો એ સંદેશ આપવા કે

“તે પ્રભુ તું બન, તે દેશ તું યા.”

ને યુગ્મનુગ્મી પ્રબલોમાં આધ્યાત્મિક પ્રભુ બનવાનું પરમ ને દિગ્ગજ કૌંસ તથા સાચી આધ્યાત્મિકતાના દર્શન ને પાઠ સ્વરૂપે આનંદ પ્રબલે આપવાનું કાર્ય છે. ત્યારે નથી? જાણકારમાં આપણે આશ્ચર્ય નર તું હતો. તો ફરીથી એક વિચાર તું તે બન..

પણ એવા દેશ બનવા માટે તું એમ દોવાનો દાવો કરીશ નહિ. ત્યારે દિલે તું એમ નો કરીશ કે હું જ એક આધ્યાત્મિક દેશ છું. ત્યારે કાઠ પાલક્રમ અથવા પુરુષ એમ બાને છે કે તે બીજા કરતાં ચંદ્રિયાતાં છે ત્યારે તે બીજાનાં કરતાં વધારે ને વધારે હલકા બને છે. ત્યારે અંતરને તું બાનું બાનું કરીશ નહિ કે-હું જ પ્રબલોની ચૂંટાયેલી ને પસંદગી પામેલી પ્રભુ છું. કારણ કે ધર્મીયે પ્રબલો પોતાને સર્વશ્રેષ્ઠ ને ચૂંટાયેલી બાને છે. પણ સર્વોત્તમ પ્રભુ તો તે છે કે જે પોતાનો લેશ માત્ર પણ વિચાર કરતી નથી, જે અન્યની ચેરામાં પોતાની ભલેને ભૂલે છે.

સુનંદી પ્રભુ તો તે કે જે ભૂતકાળમાંથી લગીને બીજાને સવિધને રસતે દોરે, જે પોતાના પ્રાચીન આદર્શો તથા દેવાને તત્પર થાય, ને નવયુગને જન્મ આપનાર નવીન આદર્શોને સત્કારવા માત્ર બંધના વિચારોને અજાણ કરે.

સર્વમાન્ય પ્રભુ તો તે છે કે જે બધાની શિક્ષક થવા માટે બધાની પાસે શિક્ષણ મેળવવા તૈયાર થાય, જે બીજાઓને સમભવવા માટે પોતે ચેતનાભાવા નિયમે આનુભવે.

કારણ કે આધ્યાત્મિક જીવન એ કંઈ આધ્યાત્મ બાવની માન્યતાજ માત્ર નથી. આધ્યાત્મવાદ Spiritualism અને આધ્યાત્મિક, Spirituality બંને એક નથી. જગતમાં એવા પુરુષો પણ છે કે જે Spiritને અસ્વીકાર કરતા હોય, પોતાને જરૂરી Materialist કહેવાયતા હોય અને છતાં તેમનાં જીવનો આધ્યાત્મિકતાના અર્થગત નમુના રૂપ હોય. અને જગતમાં એવા પણ હોય છે કે જે પોતાને આધ્યાત્મિક Spiritual કહેવાયતા હોય અને છતાં તેમનાં જીવન આધ્યાત્મિક નહિ હોય.

જરૂર વસ્તુઓની અજ્ઞાનતામાં આધ્યાત્મિક જીવન રહેલું નથી. ચેતન, જરૂર અસ્તિત્વનો અસ્વીકાર કરતું નથી. તે જરૂર વસ્તુઓનું નિયમન કરે છે, પોતાનામાં લેશે સમાવેશ કરે છે, લેશે સુદૃઢ બંધાયે છે, ને ચેતન, જરૂર વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી નાંખે છે.

જરૂર એટલે આત્માને અહંભાવ, નામરૂપની અવ્યક્તતા તરફની લેહી સેદરશરી, અગ્રવસ્થા અને અધિરૂપી વસ્તુ જ્ઞાન પ્રકારનાં રાજ્ય સ્થાપવાનો હતકાર અને જરૂર એટલે જરૂર વસ્તુને આધ્યાત્મિક ભાવે રંગવાની નિષ્ફળતા.

જગી આધ્યાત્મિક જીવનનો બાહ્યોપવાર કે સ્વિચાન કાઠ માત્ર સાધેનો સંબંધ-એ પણ આધ્યાત્મિક જીવન નથી. આધ્યાત્મ બાવને સ્વરૂપે સાચે કંઈ સંબંધ નથી. તે તો લેહને નવીન જન્મ બક્ષે છે.

પ્રાચીન પુરુષકોમાંનાં વહેમો તથા પ્રાચીન ક્રિયાઓના વહેમો, કાચ અને સમયની મર્યાદા, આત્માની જરૂર અને આધ્યાત્મ આગનું વિસ્મરણ-લેનું તામ-અયો જરૂરવાદ.

હિન્દીની આ આધ્યાત્મિક પ્રભુ! ત્યારે પ્રથમ કૌંસ ત્યારી આ અંતરવાસીન જરૂરવાદ પર જીવ મેળવવાનું છે. જાણકારને લાગી જઈ અવિષ્ણમાં ત્યારે જન્મ લેવાનો છે. કારણ કે ફરી જન્મવા માટે પ્રભુઓ અને પુરુષોને મૃત્યુને એટલું પડે છે. ક્યોનું મૃત્યુ, મરીને આજકાનો નવજન્મ લેહને પામવાનો હોય છે.

“આ સમયે અહા પ્રાણ હતો” એમ આશંકેલા પુરુષ તરફ જોઈ, અધારમાં એટલી બધી મારેલી પ્રભુને શિક્ષક છે. મરેલા જાણકારને રોષવતી, જરૂરની પેઠે નીનીત્રા જેવું આશ્ચર્ય પામતી, જીવન કેમ હવેનું અને મરીને પાછું પુનર્જીવન કેમ પામતું રહેવું. જેને જ્ઞાન તથા ને પ્રભુને શિક્ષક છે.

ભારતની આ આ ધાર્મિક પ્રભા ' હારી દષ્ટિ અવિષ્ય તરફ માત્ર તુ સર્વનો ત્યાગ ૧, ૨ જેથી બીજાઓને જે હુજ નથી હા તુ અને હારેજ ને અન્યને આપવાનું છે તે હવે મને ।

જગતની પ્રાચીનમા પ્રાણીન પ્રભા તુ છે વધારી અત્યંત હોવા છતા પ્રભા હોના ખરેખર નીને દબાઈ નથી રહેતી એમ સૌને બતાવવાનું શુ હારે કર્તવ્ય-હારો સદેશ નથી ?

નીચેની દુનિયાને તરડોડી ઉપર જ્યાં જેણે કડીયે પ્રયત્ન નથી કર્યો અને ત્યાં રહ્યા રહ્યાજ જેણે અવિષ્યની વસ્તુઓ મેળવી છે એવી આ આધ્યાત્મિક પ્રભા । જ્યારે મનુષ્યનો આત્મા આકાશના ઉડાણમાંથી સૌને નવજીવન અર્પણ નીચે પૃથ્વી પાસે આવે-હોના રહેશે, લોકો અને મન્દિરોમાં આવે, ત્યારે તે શું શું મની રાફે શું શું પામી મને એ જગતને બતાવવાનું શુ હારે કર્તવ્ય-હારો સદેશ નથી ?

જેઠ વખત સુધામ અનેકા પણ અવિષ્યમાં હવે સ્વતંત્ર યતારા આ હેરા । ૧ તરના જન્મથી, બૃહત મગની જેણે તોગ નાખવાથી ખરેખર અતરનુ સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાથી પ્રભા બહારની સ્પૃહ જોઈ પા શી રીતે તોગ રાફ એ જગતને બતાવવાનું શુ હારે કર્તવ્ય-હારો સદેશ નથી ।

અસખ્ય અને વિભક્ત યજેતી પ્રભાના મહાસ વ જેવી આ પ્રભા । જેનો પ્રસ દુનીયામાં સૌથી કડીયું છે જેવી આ પ્રભા । અનેક મનમંતર અને અગમ્ય ભાષા વાળો હેરા તરવારના કાવદાથી નહિ પણ હૃદયના આકર્ષણથી એક યજ્ઞ રાફ, પશુ બનતુ નહિ પણ જમતુ સામાન્ય રવાથી રાફે તે જગતને બતાવવાનું શુ હારે કર્તવ્ય-હારો સદેશ નથી ?

એક એ તા વિરાધી એવા ધાર્મિક મન અને પયો એક યજ્ઞ વિવેચક પ્રભુની પૂજના એક યજ્ઞ રાફે તે જગતને બતાવવાનું શુ હારે કર્તવ્ય-હારો સદેશ નથી ?

જગતની પ્રભામાં સૌથી મોટી, સૌથી વધુ વિસ્તરેલી આ પ્રભા । એકલાયા રહી નહિ હોખડાના સુખીયાઓ વચ્ચે ગોધાઈ રહીને નહિ પણ બધો દૂર કરીને અને પ્રભાના રામાગમમાં આવીને માનવ જનનું પરમ મધ્યાહ્ન ગાનપ્રિય મહા કુટુંબ કેવી રીતે રવાથી રાફે એ જગતને બતાવવાનું શુ હારે કર્તવ્ય-હારો સદેશ નથી ?

તેથીજ-તેથીજ આ આ ધાર્મિક પ્રભા ઉત્પિષ્ઠ જાગૃત હારા ભાષીને વિરમધારક ચોખડો તુ હવાઃ પ્રગટતા પ્રભાવ સાથે ઉઠે ને જેમ અને શ્રદ્ધાની હારી બે પાંખો તુ આકાશમાં વિસ્તાર ને હમ્મજ હ યત આદર ।

અવિષ્યની સાથે શ્રદ્ધાથી જેગ પ્રભાની સાથે જેમથી સધા । અવિષ્યના-અર્ચની અદ્ય તુ જેમ ઉત્પત્તિ જરી રાફે તે અર્થ હારે ભાવી પ્રેમમય જનાવ

જગત યા અને અવિષ્યનો સેવક જન । જે આવતી મલના સેવક છે તેજ આવતી કાલના મોહિક યજે

ભાગી જેવી ઉઠ, ઉઠ, હવે । પણ તે સ્વતંત્ર યવા નહિ પણ મહાન યવા । કારણ કે પ્રમાણ તારવી જેમ ગૂરને અનુસરે છે તેમ સ્વતંત્રતા મહાત્મા પાછળ જન છે તુ મહાન યા એવે તુ સ્વતંત્ર પણ યજેરા ।

કેટલાંખો એવો આદર્શ છે જેવી રીતે બીજા દુનિયાની પ્રભા સ્વતંત્ર છે તેથીજ રીતે તુ પણ સ્વતંત્ર યાય હોમની માત્ર રોર જમર અને પાછોજેજ જ્યાં હારો આત્મા વેચાઈ રાફે અને હારા સમયનો નામી વાતોમાં વ્યય યાય-તે હારે ત્યાં પણ યાય । સુરોપની પ્રભાની તુ માત્ર નમ્મ જાતી રહે હોમની તુની મૂર્તિ આ સ્વીકારી હોમને તુ હારા જર્મનીના દેવાની ભેટ કરે એવા કેટલાંખો અભિલાષ છે ।

૧ પરતુ હારા આત્મા કઈક હારેજ પય દાખરે હોમના વિચારો ત કલક અનેકા છે તે હવે ફરી પ્રભા બતાવશે રાજ્યહારી મુસદ્દીનુ રવાજે સામને અપાવશે, ધનિકની તરખાએ રવિને

નિરાકરો. ને એવું પ્રથમ આધ્યાત્મિક રાજ્ય સ્થાપશે કે જેથી રાજ્ય કારભાર અર્થેનું મધ્ય બિન્દુ સાથે મુક્યાનું મધ્ય હશે; તદ્દના ઉપરી તરફે સમસ્ત માનવ પ્રભુનું મંદળ હશે અને તે સૌની વે ઉપર તે દેવી મૂર્તિનું રાજ્ય હશે કે જે સર્વ પ્રવચોની સાચી આલિષ છે.

આમજો ભારત! બીજાએ જો છે તે તું બીજી નહિ. તેમજ ત્હારો આધુનિક વિપતિમાં પણ તું રહીશ નહિ. પરંતુ તું ત્હારામાંથી પાંચને દૂર કરજે-જે પાંચને તેં અધુન જન્મ્યું છે અને અધુન જન્મ્યું છે ત્હને તું દૂર કરજે.

કારણ કે કોઈકે એમ કહ્યું હતું કે અસ્પૃશ્યતા એ આપણું રાષ્ટ્રીય પાપ છે. પરંતુ હું ત્હને કહું છું કે કોઈપણ ભવનો વિચાર એજ પાપ છે. અસ્પૃશ્યતાનું મૂળ જ્ઞાતિઓ-જ્ઞાતિપાણનો ભાવ, એજ રાષ્ટ્રીય પાપ છે.

તેથી એ આપણું તું પ્રાયશ્ચિત કર, એકતા ને બંધુત્વને ભાષ તું ફરી સ્થાપ, તે અંતર પ્રેમની એકતા સાધ કે જેથી બાલ દહિએ પણ તું જગતનો સદેશવાહક ને સૌની દહિએ તું જીવંત દેવદૂત બની રહે. કારણ કે ભૂતકાળની પેઠે ભવિષ્યમાં પણ પ્રેમજ ત્હારો દેવી સદેશ થશે.

તેથી-તેથીજ આ ભારતની આધ્યાત્મિક પ્રજા! જો ત્હારે અત્યાચાર સ્વતંત્ર, યવાનું દશે તો તે સ્વાર્થપણથી નહિ પણ પ્રેમથી, નહીં પણ પ્રકારના નિરકાર વિના.

જો ત્હારે સ્વતંત્રતા થયું હોય-પરંતુ જ છે-પરંતુ પરંતુ જ નહિ ત્હને જેની સાથે, નોડી છે. ત્હનાથી છૂટા પડવા માટે નહિ. પરંતુ જેની સાથે. પરંતુ બજાથી જે વધુ બજવાન-એવા પ્રેમને સમર્થે લેવાય.

ત્હારે-સામે યવાનું નથી. પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચેના અંતર વધારવાનાં નથી પરંતુ ત્હમને એક બીજાની વધુ પામે લાવવાનાં છે. ત્હમને વધુને વધુ એકિત કરવાનાં છે અને તે માટે ત્હારે પોતાને બીજાઓ સાથે-એકત્ર પ્રજા સાથે નહિ પરંતુ પશ્ચિમની દરેક પ્રજા સાથે-એકત્ર પડશે.

જો ત્હારે સ્વતંત્ર થયું જ હોય. જો ત્હારે કાંઈ પણ પ્રભુ સર્વેપરિપક્વ સ્વીકારતું જ હોય. તો તે ત્હારો બંધને બીજાઓને સમર્પણ કરવા માટે; તો તે પશ્ચિમની પ્રજાઓ સાથે નહિ પરંતુ પશ્ચિમ અને પૂર્વ બંનેની સાથે એક થવા માટે-તો તે ગુલામની પેઠે પોતાનાજ બંધુને પારકા માટે ગુલામ બનાવવા માટે. ત્હારી સેરહોડે એકાંતી જવા માટે નહિ પરંતુ ત્હમના મિત્ર અને સ્વતંત્રતા પ્રેમથી પ્રચારમાં ત્હમને મદદ કરનાર તરીકે આખી દુનિયામાં પૂમવા માટે.

જો ત્હારે સ્વતંત્ર થયું જ હોય, તો તે બીજાઓના તમા માટે નહિ પરંતુ સર્વ પ્રેમનો સંદેશ ફેલાવવા માટે-તો તે જગતમાં આત્માત્મ વાદનો સંદેશ પ્રસારવા માટે.

સાંભળ અને જગતને મટે હૃદયથી દે. કારણ કે આત્મી દુનિયાનો જન્મ અનેક દીલગીરીઓમાંથી થયો છે; તે સૌને ત્હારે દિવાસો દેવાનો છે. કારણ કે આત્મી દુનિયાનો જન્મ આશ્રમ અને અમ્મ કામમાંથી થયો છે; ત્હને ત્હારે જાન અને પ્રકારનો દાન દેવાનાં છે. કારણ કે આત્મી દુનિયાનો જન્મ અનંત સ્વાસ્થ્યમાં થયો છે; તે ત્હારે દૂર કરવાનો છે-કારણ કે આ દુનિયાનો જન્મ અનેક પ્રાણીઓનાં દુઃખો અને દહિદનામાંથી થયો છે; તે સૌનાં દુઃખો ત્હારે કાજવાનાં છે. આ દુનિયામાં મનુષ્યની પાર્થિવ ભાવનાઓ ઉર્વમુખી થઈ આક્રમણ કરનાર સંદેશાઓ આવી રહી છે. જેમ જેમ આપણી પોર્ચિસ ભાવનાઓ વધારે મહિન છે; જેમ જેમ આપણી બોધાત્મક દર્શને અંતર વધારે છે તેમ તેમ આકાશમાંથી કિરણો પ્રભુપ્રેમ વધુ કલ્પનાને દર્શાવે છે. યુગે યુગે જગત આમ આશ્રમ મધ્યને વધુ છે કારણ કે યુગે વધારે અસંસ્કારિત હોય છે. તેમ તેમ. તેઓ પ્રભુનો આધિર્ભાવ વધારે પ્રમાણમાં રી રહે છે.

આવનાં આ પ્રાણીમાં અમુકની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તેથી દુનિયાને નદેર ને કે સર્વેપરિ પ્રેમતા પ્રસાર એમ અધ્યાત્મિક પ્રેમી-મહાન પ્રજા પૂરવીને પાટલે ઉદરનાર છે. એ વોરન! એવા તો વરે ત્હારી વચ્ચે રહી સર્વ પ્રાણીઓને ને પ્રજાઓને જુ કહ્યો.

જગતને આપ્યું છે અને હજી આપે છે વેદાન્ત, પદ્મદર્શન ને આત્મવિદ્યા ભગવાન ડેવ ફુનિયા શિષ્યવ્યા અને આજે ? આજે હિન્દ આપે છે સત્યાગ્રહનો મહા ઉપદેશ હિન્દ આજે પૂમરી પૂજારીને માનન જતને કહે છે કે પૃથ્વીના પચગ્રાથ ઉપર પથરાયેલું મહાનામું જો ખોટું હોય તો હેતી બુદ્ધિ ડેકાણે લાવવાને જાણેલી જરૂર નથી

યુરોપ અને હિન્દની સમૃદ્ધિ સંખ્યાવતા કવિ કહે છે કે ૨૮૦૦ વર્ષોમા યુરોપમા એકજ હોમા જન્મ્યો અને છતા આર્ચાવર્તની મહામ્યા રહેનાવી ન અન્ય ગ્રામ દેવતા તત્તિલાસથી નહીં આત્મવાન, વધુ શુભગુણથી જગતની વધુ તારક, ઉદ્ધારક, સંપ્રેમક છે

ઈતિહાસે નોંધેલા મનુષ્યજાતિની ઉત્પત્તિના પૌત્ર ઝરણા મહા આવા છે એ સોનો રાજમેળ કાઠમ આવો છે સૈ યોના જયપગાજય માર્ગ તર્જન પ્રજાઓના જય પગજય નથી, મૃત્યુઓની કાચળ તથી, મનુષ્ય જાતિના કવનિ સાવક ક પ્ર્યાણમગ્ન નથી સમૃદ્ધિની કાચળ જ ખરી કાચળ છે

ને પ્રજાઓની ખાતામહી તપાસતા મરિ કહે છે કે યુરોપે ખીજાઓ પાસેથી નહીં લીધું, ને યુરોપનું સારામા સારું યુરોપવાસીઓ માટે જ નહીં છે દવપતશમે મહેલી દુનગ્રામની ચક્રા ને ધનસોબી યુરોપની જગત ઉપરની દોડાદોડ એનાજ પરિણામે મદાયુદ્ધ થયું તે વિભાજન ત્રીજી વર્ષ આવે છે પણ એની જવાબાઓ હજી હોનાર નથી જ્યાં જુઓ ત્યાં પૃથ્વી ઉપ ખડેરો છે અજનુ જગત એટલે ધગતીક પ પરીની મદાનગરી તો પછી કવે ? આ મિથિ કા. સુધારશે ? પ્રજાઓની ખાતામહી સમી આર્ચાડુનની મદાપ્રજા હજી જીવન કે મિત્રદર્શ કયસર મુધી જગતની આપડવી હિન્દ ભણી રહેતી છે આજે પણ માનનમન રહેના સંદેશ મદ જુઓ છ

હિન્દ એટલે અધ્યાત્મ વિદ્યા, તન્ત્રવિદ્યા ને હેતી માતામહી સમી ચોમ વિરા હિન્દ એટલે જદ્ધ અને ગાધીજીની અહિસા હિન્દ એટલે ગોઠરે માથે મૂકી નામ્યો હતો ને શાકનવ અક્ષરપ્રમથ તાજમહેવમમી પ્ર પગી, મયુરાસન કે ચોતી મસજીદ મમા મેધદન ને શીત ગેનિન્દ શાકનવામા સરખો પુશુગજ પ્રજા હિન્દ એટલે સીતાજી મમુ સતીત્વ ન સતીત્વના યશોમાવ પારોના કેસરિયા, ગંધી ને પ્રજા એટલે જીવન લદમીનુ યતન ને એનો સંદેશ પ્રજા સમાલ વર્ણોના કામેનો પ્રજાઓનો એનો મૃત્યુઓનો સમન્વય મનુષ્યની ઉત્પત્તિને મા

યુગ યુગથી જાગ્યું માનમા પાચીન આર્ચા નરકુનિના મદાનકાગ મત આર્ચાવર્ત મા જ નથી જગતમન જગત માનનકુળ મા છે દેરા દેરાના દગારોમા, પ્રજા પ્રજાના દોમ મનિરોમા હિન્દનો સંદેશ પાડવાનો મદાગયોગ આવ્યો છે ઇતિહાસની આગતી કુડરી એ આરે એ પુણ્યતિથિ પાત્રી પધાગી છે, એ કલ્યાણપૂર્વ પાત્રી કિયું છે વધે શી કૃષ્ણ ચન્દે ગોવર્ધન ઉપાડી ગોધન ને ગોપ સખાને સુદક્ષ્યા દત્તા ને વગદ અરત કે નુત્યમે પૃથ્વી ઉપાડી તાની હતી તેમ, પગમ પ્રાચીનતા નરત હે નરત ના તરે પૃથ્વીને જાગે માનન ભાડુઓને ને જગતની આત્મચેતુઓને તાગ્યા પડશે દેવી શકુન્તલા ને મદાગજ દુષ્યન્તા ગમકુમાર ગર્જાને જગતના એ ગોવર્ધન તુ ગો વર આપે કે ? અધૂર આત્મધનવના ભગ્ન ખડ ? ફિનિયોનુ મનિધ્ય આજે તારા હાથમા છે

સ્વ. સૌ. બહેન કનકલક્ષ્મી દવે.

આ અંકનું પહેલું કાવ્ય પ્રકટ કરતી વખતે અમને ઠેરઠેર ખ્યાલ ન્હોતો કે તેના રચનાર, ગુજરાતના અતિપરિચિત સ્ત્રોત, સૌ. બહેન કનકબહેન દવેના અકાળ ને દુઃખગ્રસ્ત અવસાનની આ દેહ તોષ્ઠી આ અંક બીકાશે. એમના અંગત પરિચયમાં આવેલા અનેક સ્ત્રી પુરુષો ઉપરાંત ગરૂર આપું ગુજરાત આ દુઃખદ સમાચારથી જોદ પામશે.

સ્વ. સૌ. કનકબહેન ગુજરાતના ગણ્યા ગાંધાં ભગવતી અને વિદ્યા સ્ત્રીઓમાંના એક હતાં. જે કાંઈ હોમના અંગત પરિચયમાં આવ્યું તો હોમને હોમના કલત, શૈરવબધી જીવનના પ્રસંગો સાદ આપશે. પણ પુરુષો શરમ પામે નેત્ર પ્રતિબાજાળી ગય તેઓ ભખતાં; પણ કવિઓનીયુ જુઓ તેની અસખસિત હોમની કાવ્યસંગિતા વહેતી; પણ એ સૌથીયે અડીયાતી તો હોમનાં સંસ્કારિત જીવનમાં સદા સર્વદા વહી રહેતી બ્રહ્મસેષ મમતા હતી. જે પુરુષો બહેનના સ્નેહથી પચિત હતા તે એમના ભાવપૂર્ણ લેખના સંસ્પર્શમાં આવતાં પોતે બહેન વિનાના છે એ વાત બૂઝી જતા.

સ્વ. બહેનની કાર્યભૂમિ વિદ્યા હતી; શીતાંજલિના આધાર ઉપરાંત હોમનાં પણ મનન ચોખ્ય થયો અને કાવ્યસંમતો ગુજરાતના પ્રતિષ્ઠિત માસિકમાં પ્રકટ થયાં છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્ર. - ૧૯૧૫ ના અધિવેશનમાં સ્વ. સૌ. બહેન સુમતિ તથા સૌ. વિક્રમલક્ષ્મીના અકાળ મૃત્યુ સંબંધી "અગમે કરમાયથી કળીઓ" નામક નિબંધ, હોમજી વચ્ચે, હારે શ્રોતા મળીને ખ્યાલ ન્હોતો કે એ સુસંસ્કારિત ને કોમળ આત્મા પણ ઘોડાજી વર્ષોમાં એમનું અંકજો ઢીકી જતાનો છે. તે પછી પ્ર. સ. ૧૯૨૦ ના અધિવેશનમાં 'ગુજરાતનો કવિ પચમ' ના વિચાર-સાગી ને વિવેક નિબંધ હોમજી પચ્યો હતો. સ્વ. બહેન ડૉ. રવીન્દ્રનાથના પરમ ભક્ત હતાં. રવીન્દ્રનાથ સુરત આવેલા હારે જામે સ્વયંકે મહેમાન આપ્યા હોય તેટલો હોમને આનંદ થયો હતો. આ ભક્તિના પરિણામે હોમજી શીતાંજલિનું ભક્તિભાવવાળું આંતર રચ્યું છે.

સ્વ. કનકબહેનની દેશ સેવા ને લોકસેવા પણ પ્રયત્નનીય હતી. ગુજરાત રાજકીય કોનવેન્શન ધીર મંડપમાં ફાળીઓ મઠિ ફેડ ઉપરાંત, હોમને, જેમજી જોયાં છે તેઓ દયાભાવથી બરબર કમરોતો, તે સ્નેહાળ ન્હેરો લીસરી રાકથી નહિ. ગુજરાત સંસાર સુધારા પરિષદ સુરતના અધિવેશનમાં, હારે તેઓ એક મન્ત્રી હતાં હારે હોમજી કન્યા, શબ્દભૂ, માતા, વિધવા પ્ર. ના પ્રયોગો વિચારમાળી તે વિવેક નિબંધ પ્રયોજી હતો. રાષ્ટ્રીય પ્રમ્નો સંબંધી પણ અનેક વાર હોમજી ચરમપાતો આપ્યાં હતાં. હિન્દી ભાષા દેશ ભાષા થવી હોમજી એવો હોમનો આશય હતો. ભાષાને ગુજરાતીની બેઠીએ ગમે ને પ્રકારે હિન્દી લોકોએ એનું નિરૂ પળે ને ફેરવે. રાજ-ગણ તરફનાં અત્યંત ઝોળી ગમિરતા હોમને સદાજ હતી. હોમની નિચાલકી દીધે હતી; અને

તહેમતુ વિરેખાપદ મુત્સદીપણ, સારથાહી દુશાઅ મુદ્દિ, તુલનાત્મક શમ્ભિ તથા ઉચ્ચ ગતિમતા
અસામાન્ય હતા તહેમતી માતા જેમને કુશનિયો પ્રિય હતા તહેમતના તરફથી શાન, ગબિર વિચાર
શક્તિ તહેમતે મેળવી હતી આર્યાર્તની આર્યા માટે તહેમતુ અભિમાન અનહદ હતું અને
આપણી બધી સ્ત્રીઓ એ આદર્શ અનુસરે એ માટે તેઓ સતત પ્રયાસ કરતા પોતાના જીવનમા
તે એ આદર્શ તહેમતે મહેટે ભાગે લેતાં હતાં એ જ બહેની માલિક્ય કૃતિઓ માટે સામાજિક
સેવા માટે એ મત લેશે પરંતુ એક આદર્શ પતિ એક આદર્શ માતા, એક આદર્શ અર્યા
તરિકે તહેમતે તહેમતુ જીવન વિનાશ્ય છે એ તો વિશુદ્ધ છે અને એથી થી વધારે નિર્વાર એ
છે કે કોઈને તહેમતે દુઃખ નથી તે કોઈથી તે દુઃખ નથી

પોડાજ વખત ઉપર તહેમત પતિ પ્રો મશુનાન જેડે કો હાપુજ જરા તહેમતે મુજગત
હોયુ. મુજગતમા તહેમતે અનેક કદુ અનુભવો થયા હતા અને છતાં મુજગત અને મુજગતીઓ
માટેનો તહેમતો ભાવ જેવોને નેવોજ હતો કોદાપુરમા દેહ મહિનાની એનીમાની માદગી ભોગવી
તા ૧ જાન્યુએ ૧૨-૩૦ વાગે તહેમતે એ તપસ્વિનીનીતે જાગે એવો આત્મોદ્ધર્મ મેળો 'વીસમી
મહી મા પ્રગ થયેલ એમની 'એક ભાવના' નામક ગસગીને અનુસરતુ જ અભણીય તહેમતુ મૂલ
થયુ. પરચગા નદિને તીરે, કુદગતની પવિત્ર અને રમણીય સુદગતાની સમુદ્ર, વેદ મત્રો અને
અનન શાનિ ભયતા સ્વરોઆરો માથે એ પરમ મોખાઅવતીના મેદને અમિ ૧૬ મેવાશે

એ પરમપુનિત આત્માને અખર શાન્તિ હો !!

અમદે ભાઈ મણુલસને તથા એ બહેનના પુત્રી ચિ મુખપાવનીતે એમા આ અમાન્ય
અને અમલ દુખમા નીચેના વા-યોથી જેવું તેવું આશાસન આપવા મળીએ છીએ

' A power passed from the Earth
To brentless Nature's dark abyss
But when the great and good depart
What is it more than this-
That She who was from God sent forth
Did yet return to God return ? "

અનુક્રમી

આમંત્રણ (કાગ્ય)	રવ. સો. મુવણી.	૨૫૮
નિરાશાને આમંત્રણ	અ.	૨૫૯
પરદાન	અશોક.	૨૬૦
વિરહ		૨૬૧
યાચના	ગોરખનાથ ડાહ્યાભાઈ	૨૬૨
દામોદરનાં એ ગીતો.	મંજુલાલ દવે	૨૬૩
શિશુમંગલ	મનુ ત્રિવેદી	૨૭૧
શ્રી ચિત્તરંગનાથ		૨૭૩
ગુર્જર સંમિતિ	કર્મપાલાલ મુનશી.	૨૭૫
ધૈનિકાન (નાટી)	ગુડલાલ ખરશીવાળા	૨૮૫
પાપન પ્રાયશ્ચિત (આધુ વાર્તા)	છગનલાલ લ. પંડ્યા.	૨૮૬
શ્રીમંતુ સ્વાતંત્ર્ય (નાટક)	એક મુવક	૧
અન્ધ વિવેચના		
ચિત્રદર્શનો.	" પ્રેક્ષિત "	૨૮૯
પ્રાસંગિક કૃત્ત		૨૯૧
મનુષ્યની હિંમત		૨૯૩
સમકાલીન વિચારસરગ		૨૯૪
મો. ગોલ્ડ ગિફ્ટનો સંદેશ.		૨૯૮
મનુષ્ય કલ્પાંતિનાં પાંચ અર્થાં:	દયિ ન્દાનાથાલ	૩૦૧
રવ. સો. કનકમયમી દવે.		

એકજ દામ સ્થાપી ૧૮૯૫ One Rate

સુરજમલ લલિતુભાઈના કું.

હીરા ત્યા ઝવેરાતના વેપારીઓ.

અમારે ત્યાંથી કોઈ પણ માલ લીધેલો પસંદ ન આવે તો એક અઠવાડીયામાં પુરેપુરાં નાણાં પાછાં મલી શકે છે. અમે એન્ટરપ્રાઇઝ તથા આમરૂંદર હામથી હોલસેલ્સ હીરા ખરીદ કરીએ છીએ. તેથી શાહકોને ઘણાં રસ્તાસર દામેમાલ મલી શકે છે. દાગીનામાં તરેહ તરેહ જાતની ડીઝાઇનોનાં મોટા સ્ટોક તૈયાર રહે છે. એક વખત અજમાયસ કરી ખાતરી કરો.

નં. ૨૨૫ કાલજાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

શંખનાદ.

શંખનાદ સંભળાયે લેયા, શૂર પુરુષને તેડું હો—ટેક.

ગ એ કહે સાધુ દેહ છોડે, શું એ કહે દેવ જાગે હો,
કારી કારમો ઉગ્ર ઉછળતો, રણનો મુજને લાગે હો—શંખ

વળી સાંભળું આ રણશિશુ, હા, હા, રણનો નાહી હો,
રાહદારી લેયા, 'કહા કોટો, વાત કહી દો પક્ષી હો—શંખ

એ બોલે શુ બેની રહ્યા છો, શત્રુએ કોટ પાડ્યો હો,
દેશભૂમિ કરી લોહીલોહિયાળી, પુત્ર તણે ધાણ કાડ્યો હો—શંખ

રણણુ કરવા ધાર્ધ વળો સહુ, હજી રહી છે આશા હો,
સ્નેહ શૌર્ય ને જીવકળાથી, પડશે સવળા પાસા હો—શંખ

રણમાં મૂઆ તોએ ઝડું, દાસપણથી છુટ્યું હો,
ગતપ્રાણીને બંધનનું નથી, ભયકો રીતનું કશું હો—શંખ

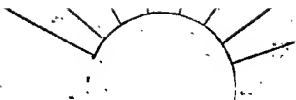
સ્વતંત્રતા સુખ જો ન મળ્યું અહીં, નિશ્ચે ત્યાં તો મળશે હો,
પરમારથને માટે મથતાં, કીર્તિ ધ્રુવપદ ઠરશે હો—શંખ

દેશજનની સ્વતંત્રતાને, અથે વીર જીતી મરશે હો,
રાહદારી કહે પ્રભુ સધાની, જયસુખ આશા પુરશે હો—શંખ

હા લેયા હું તો આ આદ્યો, શંખનાદ હજી યાગે હો,
નર્મદ કહે બીજા વીરો પણ, કેસરિયાં કરી નંતે હો—શંખ

રસો થે વ્રજ ।

૫૫૧ ૨ જી—અંક ૮-૯ જી.

જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી.

૧૯૨૨

આ અંકનાં મૂલ્ય લેખો:

કાવ્યો:

સમર્પણ: લે. પ્રો. મંજુલાલ દવે
એક ગીત: લે. સ્વ. સૌ કલુષ્કેન દવે

પ્રેમદાન: લે. રા. અરેશર ક. ખમરદાર
અમડી અને ચાલી મધ લે. રા. ચન્દ્રચંદર પડેયા

લેખો:

વત્સલ દામ્પત્ય: લે. રા. પ્રેમરાય ગૌરીચંદર
એ બધાનો પરિચય: લે. રા. ધીરજલાલ મહેતા
હેનિ ડેવિડ ધોરા: લે. રા. ચન્દ્રચંદર અ. બુચ
સૌ કલુષ્કેનનાં સ્મરણો: લે. રા. લલિત
અવિધ્વની ગુજરાતી: લે. અ. સૌ. સુશોચના દેશાઈ

વાર્તાઓ:

ત્યાગ: લે. રા. બલુભાઈ રાવત
કુંડાળ ? લે. શ્રીમતી નલિની
મધુરી: લે. અ. સૌ. મુદલા.

સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય (નાટક) લે. એક પુત્રક
પાપનું પ્રાચલિત: (ચાલુ વાર્તા) લે. રા. હમનલાલ પડેયા
કોનો વાંક ? (ચાલુ વાર્તા) રા. કનૈયાલાલ મા. મુન્શી
વાર્ષિક લવાજમ: હિન્દ માટે રૂ. ૩ (પોસ્ટેજ સહિત)
હિન્દ બહાર રૂ. ૪-૮
આ અંકની છટક નકલના બાર આપના

રસ્તે જતા કેનડતા, નડતા અને સતાવતા
ઋષ્ટપુષ્ટોને દાન દેતાં તમે
અચકાતા નથી.

—તો—

અનાથ, નિરાધાર બાળકોનો
તમારી પર પૂરો હક છે !

રાંક નિરાધારોને ઊગારી

એ હક ક્યારે અદા કરશો ?

વિશેષ વિગત માટે લખો :—

મંત્રી-હિંદુ અનાથાશ્રમ-
નડીઆદ.

લેખોનો અનુક્રમ.

૧. દુનિયાને !	૨૧. બહુ ઉમરવાડિયા	૧
૨. ચમકી અને ચાલી ગઈ (કાવ્ય)	૨૧. ચન્દ્રચંદર નર્મદાચંદર પંડ્યા	૨
૩. ત્યાગ (દ્રુષ્ટી વાર્તા)	૨૧. બલુભાઈ ગાવત	૩
૪. એક ગીત (કાવ્ય)	૨૧. સૌ. કનુખેન દવે	૪
૫. સૌ. કનુખેન દવેનાં પુણ્ય સ્મરણો	૨૧. જન્મ-લક્ષિત.	૫
૬. સમર્પણમ્ (કાવ્ય)	૨૧. મંજુલાલ દવે	૬
૭. હિન્દ અને ઓશિયા	૨૧. મનુભાઈ કલ્યાણજી દેસાઈ	૭
૮. ત્યારે	૨૧. મનુ. ત્રિવેદી	૮
૯. આજનું રાજનગર	૨૧. ધીરજલાલ ગ. મહેતા	૯
૧૦. ભવિષ્યની ગુજરાતી	અ. સૌં. સુશોચનાં જ. દેસાઈ	૧૦
૧૧. પ્રેમદાન (કાવ્ય)	૨૧. અરેશર ફરામજી અમરદાર	૧૧
૧૨. વિતર્કલીલા	૨૧. ચાલકજ્ઞાન	૧૨
૧૩. વત્સલ. સામ્પત્ય	૨૧. પ્રેમરાય ગૌરીચંદર	૧૩
૧૪. એ અધાનો પરિચય	૨૧. ધીરજલાલ ગમનનજી મહેતા	૧૪
૧૫. હું કોણ ?	શ્રીમતી નલિની	૧૫
૧૬. કુષ્ઠ પેશર	૨૧. ભદ્રમુખ	૧૬
૧૭. હું ડોશી અને પ્રજ્ઞ	૨૧. પ્રેમરાય ગૌરીચંદર	૧૭
૧૮. હેલિ ડેવિડ ચાર્લ્સ	૨૧. ચન્દ્રચંદર અ. સુથ	૧૮
૧૯. મધુગી (દ્રુષ્ટી વાર્તા)	અં. સૌં. મદુલા	૧૯
૨૦. ક્યમ ચમકીને ચાલતી ગઈ ? (કાવ્ય)	શ્રીમતી નલિની	૨૦
૨૧. સ્ત્રીનું સ્વાતંત્ર્ય (નાટક)	૨૧. એક યુવક	૨૧
૨૨. પ્રાપ્ત પ્રાપ્તિ (ચાલુ વાર્તા)	૨૧. હમનલાલ દરિયાલ પંડ્યા	૨૨
૨૩. કેનો વાંક ? (ચાલુ વાર્તા)	૨૧. દત્તપાલાલ મા. મુનશી	૨૩

આ માસિક મુરત અંશનપુરી જાગજ ઉપર આવેલા શ્રી "અનાવિલ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઈ નાયકે ડાહ્યા અને બહુભાઈ જાલભાઈ ઉમરવાડિયાએ મુરત, ગોપીપુરા સંપાડિયાવાડમાં આવેલી પોતાની આદિસભાથી પ્રકટ કર્યું.

જીનતાન

જીનતાન-ઉલટીને તરત ણંધ કરે છે.
જીનતાન-પાચનશક્તિ માટે અકસિર છે.
જીનતાન-શક્તિ માટે એના જેવી એકે
પણ ચીજ નથી
આખો વખત ખોં ખોં કરનારા-
ઓએ જીનતાનનો તરતજ
ઉપયોગ કરવો

જીનતાન-ગાનારાઓ અને લાપણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને
માટે જીનતાનનોજ ઉપયોગ કરે છે.

જીનતાનની એક ખે ગોળીઓ પાનમા ખાવાથી પાનનો અજબ
સ્વાદ આવે છે, અને મોઢામાથી દુર્ગંધ દુર કરવા માટે
જીનતાન વાપરવાની ખાસ સલામત્યુ કરવામાં આવે છે
જીનતાનનું એક પડીકું આજેજ ખરીદો.

નાનું પેકેટ ... ૦-૧-૦
મધ્યમ કદનું પેકેટ ૦-૪-૦
મોટું પેકેટ ફ્રેન્ચી પીલ કેસવાળું ૩.૧-૦-૦
સાલ એજન્ટસ, જીનતાન એજન્ટસી

(જ. આર ચોખળા)
જીમ્સ મસજીદ. મુંબઈ
દરેક આખરદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે.

ચેતન અને વિનોદ.

—નવો કાર્યક્રમ—

લવાજમમાં ઘડાડો.

નવું તંત્રી મંડળ—ખાસ દેખક મંડળ.

પ્રિય સન્મન,

વિધતી લીલા પેઠે ચેતન અને વિનોદ આજે નવું રૂપ ધારણ કરે છે, અને છતાં એ રૂપાન્તરમાં પણ તેનું અસ્તવ્ય તત્ત્વ કાયમ જ રહેશે. આ અંકથી ચેતનમાં વિનોદ અંથવા વિનોદમાં ચેતન બળે છે—તે દૈત મટવાના પ્રસંગે ચેતન વિનોદનો વિકાસ સાધવામાં જોમણે સદાય આપી છે તેમનો આભાર માનવાની અમે રજા માનિએ છીએ, લેખોથી અને ચિત્રોથી, તન, મન, રજોઓ કે હરિદ્રાથી જે દાઢ નિમિત્તે ચેતનવિનોદનો વિકાસ થયો તે તે નિમિત્તને અને સંસ્કારિણે છીએ.

જીવન જીવનારાં બધાને સ્વપ્નાં તો દે દે હોય છે. ચેતનવિનોદને પણ અતેક સૌંદર્યો લાખે છે, કારણ જીવન જીવતાં શીખવું અને શીખાડવામાં નિમિત્ત બનવું એટલે જ ચેતન અને વિનોદ. આ સ્વપ્નાંઓમાં દે દે સફળ થયાં છે—ખીજ માટે કાર્યવાહકો રસ અને કળાના ભણ-કારોની મદદ માંગે છે.

જીંદગીની કળા અંદકમાંજ હોય અને મદુલીમાં ન હોય એવું નથી, જ્યાં જ્યાં હૃદયના મગધાનો છે, જ્યાં જ્યાં સાચી સરળતા છે ત્યાં ત્યાં જીવન છે અને ચેતન હોય જોઈએ, સંદેશી અને સફળે પોપાય એ ઉદેશથી ચેતનના લવાજમમાં ઘડાડો કરી વાર્ષિક રૂ. ૩ ઠરાવ્યું છે.

ચેતનવિનોદનાં નવાં સ્વપ્નાંઓ સરળ દરવા માટે નવીન વ્યવસ્થા યોજાઈ છે—તે પ્રમાણે ગુપ્ત તંત્રીની સદાયમાં તંત્રી મંડળ રહેશે. મિત્ર મિત્રના સ્વભાવ શિક્ષણ અને સંસ્કારવાળાં સ્ત્રીપુરુષો આ પ્રમાણે જુના જમણાની રીતિઓ છોડી દઈ કોઈ કાર્ય માટે એક શાય એજ ગુજરાતની ચેતનમયતાનું ચિહ્ન છે. રુઝડતનાં રસિયાં અને માનખાદો એ ચેતનને સંસ્કારતાં શીખે એને મળે પ્રાર્થિએ છીએ.

ચેતન માટે લેખો ખાસ તૈયાર કરાવવામાં આવશે. અને એ કાર્ય માટે મિત્ર મિત્રનાં વિયમના તમ વિદ્વાનોએ લેખો તૈયાર કરવા સ્વીકાર્યું છે.

ચેતન વિનોદનું લેખક મંડળ —

શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના શુક્લ, સૌ મુદુલા, મૌ સુશોચના દેશાધ, શ્રીમતી નલિની, રા. ધીરજ સાલ ગજનનજી મહેતા, બી. એ. રા. પ્રેમરાય ગૌરીશંકર એમ. એ. રા. બહુ લાલભાઈ ઉમરવાડિયા, રા. વિનોદકાન્ત બી. એ. રા. મનુભાઈ કટ્યાણુજી દેશાધ. રા. મનુ ત્રિવેદી, પ્રોફેસર રવે, એમ. એ. પ્રોફેસર ત્રિવેદિબી એ. પ્રોફેસર થાડ બી એ પ્રોફેસર ચન્દ્રશંકર યુય બી એ

ઉપગંત પ્રોફેસર પ્રધાન
સાહ બી. એ. બી એમ.
સી. બાર એટ્ ષો, રા.
નૃસિંહલાલ વિભાઈ બી.
એ. એલ એલ. બી. બાર
એટ્ ષો. રા. દિગ્મતલાલ
અંબારિખા એમ એ એમ

મુખ્ય તન્ત્રી
જ્યોત્સ્ના શુક્લ
તન્ત્રી મંડળ
જહન જ્યોત્સ્ના શુક્લ
રા. બહુભાઈ લાલભાઈ
ઉમરવાડિયા બી એ.
રા. વિજયરાય કટ્યાણુરાય
બી. એ.
પ્રોફેસર ચન્દ્રશંકર અમૃતલાલ
યુય બી એ.

એમ. બી. એમજી લેખો
વિગેરેથી સંકાનુભૂતિ દેખા-
ડેલ છે. રા. મુનશી, રા.
ન્દાનાલાલ, રા. ખમરર,
રા. સહિત તથા બીજા
સુપ્રસિદ્ધ લેખકોની પ્રેરણાથી
હમેશ પેટે આપના ઉમેદ
રાખીએ છીએ.

આ લેખકમંડળની સહાયથી અને મુદ્રણતંત્ર પાઠકમણી સંકાનુભૂતિથી મુદ્રણતી સાધિ અને
'કે' કે' સમૃદ્ધિ અપવામા નિમિત્ત બનિએ એ પ્રાર્થના સાથે અમે વિરમિએ છીએ'

ચેતન મન્દિર,
ગોપીપુરા
સુરત. }

લી
ખિહારી મુરજરામ તાપીબાસ ચૈંડ
અવસ્થાપક.

વિશેષ સૂચના.

અણચિન્ત્યાં કારણોને લીધે આ અંક બહુ પડતાં અમ.રા રિવાજ :
પણ ઘણું મોડું થઈ ગયું છે. ચેતન વિનોદની વધતી જતી અનિયમિતતા
વધાની ઉતાવળને લીધે આ અંકમાં કાગળો પણ હંમેશના કરતાં હલકા વા
પડ્યા છે. આ બંને ત્રુટીઓ માટે ચેતન વિનોદના ગ્રાહકોની કામા યાચીએ
'માથ' એપ્રિલ અને મેના અંકો પછી હવે બનતી ઉતાવળે પ્રકટ કરી છું આ
મુદીમાં ચેતનને નિયમિત બનાવવા આશા રાખીએ છીએ.

અવસ્થાપક

ચેતન

દુનિયાને !

રાં નરસાં કૃત્યોની માલેકી સ્વીકારતાં હું
ખાતા નથી. જે મહાઈ છે અને
મહારામાંથી જેનો જન્મ થયો છે તેના
ગુણદોષો મહારા છે અને તેથી તે
મધુર છે.

—અને મહારાં સુકૃત્યો માટે પ્રશંસા પણ મહારે
લેધયે છે. હું સાધુ નથી ને સંસારી છું. એકાદ
સુકૃત્ય માટેનો મહારો એટલો હક પણ હું શા સાડ
જતો કરૂં ? મહારાં સુકૃત્યો મહારાં છે અને તેથી જ
તે મધુર છે.

દુનિયા ! મહાકરૂં લેણુ અઠા કર.

ચમકી અને ચાલી ગઈ.

સૌરાષ્ટ્રની યી સુન્દરીએને જ્ઞાન કુમાર મયા કુમારે આમ ચમકી ચમકીને ચાલ્યા ત્યારે તેથીજ વિવાહ લગ્નનાને " ચીતો " ના મહાસાગરે વિશ્વ છૂટી રહે છે એમ નથી લાગતું ? અધિ, ચેતન

(૧.)

શાન્તિભરી હતી વાટિકા:

શાન્તિભરી સંધ્યા હતી:

શાન્તિભરી દીલની દયા:

શાન્તિભરી સર્વે સ્થિતિ:

ચાલી ગઈ એ શાન્તિ એ-

પળમાં હતી નહતી થઈ,

સૌરાષ્ટ્રની યી સુન્દરી

ચમકી અને ચાલી ગઈ

(૨.)

અમલ શક્યો ના હું કંઈ:

પ્રતીતિ હતી ? શાન્તિ હતી ?

કે એ હતી ? કાં આવીતી ?

આવી-શું તો ચાલી ગઈ ?

પૂછ્યાં કરે પ્રજાવલિ-

હિલ શાન્ત રહેલ થતું નહિ:

ગઈ સુન્દરી !-શાન્તિ ગઈ !

રહી માત્ર મૂંઝવતી સ્મૃતિ !

સામ્રાજ્ય ગિરગામ,
મુંબાઈ
તા. ૨૪-૮-૨૧

અંદરુંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા.

કિત્તરકણનાં સંગીત કરતાં, લોકોત્તર હૃદયનાં સંગીત
ઐશ્વર્ય હોય. એ સુંદર સત્યમાં આ મધુર કથા,
વિદ્યાસ ઉત્પન્ન કરે છે. —અધિ. ચેતન.

ખગાણના મહારાજના અંતરપુરમાં સંગીતનું બારે માન હતું. જે સમયની આ વાત
લખાય છે તે વખતે નીરા નામની ગાનારી ઉપર અંતરપુરની સમગ્ર સ્ત્રીઓના આરે હાથ હતો.
નીરા પર સર્વ કોઈ પ્રસન્ન હતું. તેને માસિક પગાર ઉપરાંત ધનામે તો વારંવાર મળતાં. તે
બારે બપોર અને સાંજે રહેતી. આનંદની સામગ્રીઓની નીરાને ખોટ ન હતી.

ગ્રીક લોક પહેલેથી હોવાને લીધે નીરાનું સ્વરૂપ અને યોગ્ય નિરતેજ થઈ ગયાં હતાં; છતાં
તેના કંઠની મધુરતા હજી એવીને એવીજ હતી. જે કોઈ નીરાનું એક પણ ગીત સાંભળતું તે
મંત્રમુગ્ધ બની જતું. આને જ્યારે તે વીણા લઈને ગાતી ત્યારે તો સાંભળનાર બધા તેના
ગાયનમાં લીન બની પ્રતિમા સમાન સ્તબ્ધ બની રહેતા. નીરાનાં વિરહ-ગીત સાંભળીને વિશેષ
શ્રીઓના દુઃખ સમુદ્ર ખળખળી ઉઠતો; તેના કાંઈ ગીતો સાંભળી લોકોની આંખોમાંથી આંસુની
ધારા વાસતી.

(૨)

એક દુષ્કાળી અને એક સગીરહંજનો રમણીય સમય હતો. સુરદેવ પોતાનાં કિરણો
મંદલી લઈ અદ્યય યવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા; તો પણ કેટલાક રમતિયાળ કિરણો બાજે
બાજો દિવસ રમતા છતાં પણ ધરામાં ન હોય તેમ તેમની પાસેથી પાછાં જઈ આવે શક્તિપરનાં
સંખ્યા પત્રો પર નાચી રહ્યાં હતાં. નીરા તેમની એ રમત તરફ એકાદશે લેધ રહી હતા.
વેચારમાં પડી હતી. પશીઓના કલરવથી બંધ એક અપૂર્વ સંગીત લહરી ઉત્પન્ન થતી હતી.
એ સંગીત-લહરી, પ્રસન્ન વાયુમંડળમાં પોતાનાં આલોકનો પ્રસારી, વાયુ-લહરી ઉત્પન્ન
રતી હતી એ લહરીમાં કંઈ હસતાં હસતાં નાચતાં હતાં. રાજ તો નીરા આ રસોને હસતાં
તેમ પોતે પણ હસતી. પણ આજે તો તેણે તેને હસતાં જોઈ તે તરફથી બહોં દેવની લીધું.

કેમની ત્યાગાળી તેનું અંતર આજ સંગીત રત્ન હતું.

તે આમતેમ ટહેલવા લાગી પણ મન શાન્ત ન થયું. આખરે તે ધરમા ગઈ. જોયું તો પંદર સોળ વર્ષની યુવતી તેની રાહ બેઠી હતી.

મ્હોપરે બનાવટી પ્રસન્નતા લાવી નીચ બોલી: “કેમ, પછી શું થયું મણિ?”

“બહુજ નકકી થઈ ગયું.” મણિ બોલી “ગુરુવાગે દહાડે મહારાજ સમક્ષ મારી જા થશે.”

નીરા વધારે ન સાંભળી શકી મનમા તે બગડી “હાય, મારું સુખ હવે નષ્ટ થવાનું.” પર ક્ષણિક દારૂ લાવી તે તબે પોતાના મનની વેદના છુપાવી નીરાએ મણિને કહ્યું: “જુદામણીની કૃપાથી અને એમના પ્રયત્નથીજ આ બધું થયું હશે.”

કૃતચેતા મરી દષ્ટિથી નીરાના સામે જોઈ મણિ બોલી: “હા, કેમ હવે આપ આપની પાતે આપની નજીક આસન નેહિ આપો?”

મણિને ખાતરી હતી કે પોતાની ગાનવિદ્યાથી મહારાજને પ્રસન્ન કરીને તે નીરાના હાથે શાશ્વિદા બનીને આનંદથી રહેશે. નીરા સમજતી હતી કે એક દાસીની કન્યા મણિ પોતાની દયાવરતાની સખી રાજકુમારીને લીધે પોતાના કરતા વિશેષ આદર પામશે અને પોતાને લોકો ની જશે, પોતાને હવે ત્યજાયેલીની પેઠે દુર રહેવું પડશે આ તેને અસહ્ય હતું.

(૩)

અંધારી રાત્રીના બોળામાં નિશ્ચિત બની કુદરત સદા રહી હતી પણ નીગળું ચિત્ત અસ્વસ્થ હતું. તેને ઉધ નહોતી-એન નહોતું.

બાલકાળનું દૃશ્ય તેની આગળ ચિત્રની પેઠે બહુ ચમકેલું દારૂકન્યા મણિ રમતી રમતી પીત ગાઈ ચી છે. તે સાંભળીને નીરા વિચારે છે કે મણિની સ્વભાવિક રચના ગીત ઉપર છે, ખાતાનું ગીત સાંભળીને મણિએ કેટલી સરસતા અને સહેલાઈથી તે યાદ રાખી લીધું છે? તે મણિને પૂછે છે: “મણિ, તું ગતા શીખીશ?” મણિ સરસતાથી હસતી હસતી સ્કાચું પૂછે છે ‘હવે શીખવશો?’

x x x x x

ઉડા નિઃધાસ નાખી નીરા બગડી હતી: “હાય પ્રભુ! આ કેવો બદલો! સાધાગ્ય ઉત્સુકતાથી મેં જે દાસીકન્યાને સગીત શીખવ્યું તે અને મારું સ્થાન છીનવી લઈ રહી છે.”

નીચ બાજુની હતી કે પોતાના કહના પ્રભાવથીજ પોતાની પ્રતિષ્ઠા ટકી રહી છે. મણિ તેની બરોમરી કાંઈ રીતે કરી શકે તેમ ન હતું. પણ આગકાલ મણિએ પોતાના કહની મધુરતાથી અત્યંત પુરતી સ્ત્રીએને બાજુ વલ કરી લીધી છે. કહની મધુરતા, ગુણ અને યૌવનમૌલિકાને લીધે મણિ પરીક્ષામાં સરળ થય એમ સર્વ રીતે બનવા બેગ હતું.

(૪)

બીજે દહાડે નીરાને પેર આવીને મણિ જુએ છે તો નીરા તાનની ઝુમમા બેઠામ પડી છે અને બન્યા કહે છે. મણિ રતબધ બની તેની પાને જોઈ રહી નીચ બગડી હતી. “... નહોતી બાજુની રે ભગવાન! આનું નહોતી બાજુની અને આનું શળ મળે, આનું અપમાન મદન કરવું પડે એ હું નહોતી બાજુની ગાળખજુથી મેં એ નામજુને દુધ પાત્ર ઉપર તે હવે આ

મારી વૃદ્ધાવસ્થાએ મનેજ હસે છે ! ... કેવી કૃતજ્ઞતા ! આજ મહી આગળ હું શી વિસાતમાં છું ? વૃદ્ધા કદીને સોદા મારો તિરસ્કાર કરી રહ્યા છે..... હાય ! મારું સર્વસ્વ નષ્ટ થઈ રહ્યું છે ! ...

પાસે ઉભી ઉભી મહિ આ બધું સાંભળી રહી. તેના હૃદયમાં સખત આઘાત થયો ! તે સ્તબ્ધ બની રહી. થોડી વારે તે મનમાં બળકી : "શું હું એનું સર્વસ્વ જિંદગી લેવા માહું છું ?"

સ્વસ્થ થઈ તે નીરાની પાસે બેઠા બેઠી : "કેમ આજે તાર ચડી આવ્યો છે ?"

નીરા ગમરાઈને બોલી ઉઠી : "ક્યારની આવી છે ?"

"દમલુન" મહિએ જવાબ આવ્યો.

નીરાનું ધરીર તાવથી સળગી રહ્યું હતું અને હૃદય દોષ અને ધર્મચાંચી. મહિએ તેના ધરીરપર હાથ મૂકી જોયો અને પાસે બેસી ગયો. નીરા બોલી : "મહિ ! હું શું બનતી હતી ? શું મને બહુ તાવ આવ્યો છે ?"

પથ મહિનું ધ્યાન બીજા બાલુએ હતું. કોણ જાણે શા એ વિચારથી તેની આંખમાં આંસ બરામ આવ્યાં. એ જોઈ નીરા વિસ્મય બાવથી બોલી : "ગમરા નહિ; હું કંઈ મંદી નહિ બેઠું."

(૫)

આજ એજ શુક્રવારનો દિવસ હતો. અંતઃપુરની ઝીંઝો અહીંતહાં બેઠી હતી. મહારાજ આમતેમ ધરતા હતા. રાજકુમારીના તો દરજ્જા સમાપ્ત ન હતા. તે મનમાં ને મનમાં દસતી હતી, તેણે હાસ્યની રેખા તેના મોઢાં પર વારંવાર ફટી નીકળતી હતી. ઘડીમાં તે મહારાજ તરફ જોતી તો ઘડીમાં મહિ તરફ.

મહિએ વીણા લાઈને ગાતું શરૂ કર્યું. પથ આજ આમ કેમ ? આજ મહિના સ્વરમાં એ મોહિની શક્તિ નથી. આજ તેના સંગીતમાંથી અધુરતા નથી દેખતી. રાજકુમારી બળકી ઉઠી : "આજ મહિને શું થઈ ગયું છે ?"

કોઈને પથ એમ ન લાગ્યું કે મહિ નીરા કરતાં ચંદ્રિયાતી છે. અતે મહારાજ બોલ્યા : "મહિ ગાય છે તો બહુ સાફ, પથ તે નીરાની ગરોબરી કરી ચક્રે તેમ નથી. હજી તેને વધારે અભ્યાસની જરૂર છે."

મહિએ માથું નીચું ઢાળી દીધું. તે મનમાં ને મનમાં બોલી : "આથી વધારે જુઓની પાત મારે આજ શી હોઈ ચક્રે ?" રાજકુમારી શુરસે ચક્રને બોલી : "મહિ ! તે આજે જ્યારે જોઈને બધી બાજુ બગાડી દીધી છે. તને શું મુશ્કેલી દેખે નથી ?"

મહિ શું જવાબ આપે ? કૃતજ્ઞતાપૂર્વક હાસ્યની રેખા તેના કોમળ મુખપર ફટી રહી. એ હાસ્યથી તેણે બતાવી દીધું કે શુદ્ધશિલ્પિન ખાતર આપેલા આત્મસન્માનના આ ત્યાગના મુખ આગળ શીમા સર્વ મુખ તુલ્ય છે.

અધુલાઈ રાત.

હવે તમારા બાળની દિવસો વાતો લખવા.

- “ कोण तुं ? ” हुं माखेतो.
 “ अद्वात सागर कोण ए ? ”
 आज गृहनिर्देश छे ?
 कहे तुं क्यांथी आवुं ते ? १३
- “ प्रकाश ने अंधार शुं ?
 ना कळुं तुज बोलवुं:
 गृह मुज प्रकाश ना !—
 गृहलक्ष्मी वसी मीठुः १४
- “ आज शय्याधीन एः
 रक्तहीन अशक्त एः
 ज्वरभरी रहोये दीपे
 गृहलक्ष्मी अनन्य ए ! १५
- “ भरती सगमग आंगणुं
 स्नेह ने सोहाग शुं:
 भारती आंदोलन घडे
 रत्नरत्ना सुनकाशने. १६
- “ कहे दउं कयम लक्ष्मीने ?
 ज्योतिने ? मुज जीवनने ?
 प्राणप्रेरक विभूति
 कयम वइ रहुं तुजने ! १७
- “ मित्र मुज ए उरनी:
 मित्र मुज मसारनी:
 मन्त्रोपदेश मित्र एः
 दान्यो ग्यायुगमाथी हो ? १८
- “ अणगण्या कंडू, कालपी
 निकट अम बजे वस्या;
 मुंधी आत्मन्-पांढडी
 योग अविरत पामीआ. १९
- “ मोह ने किन्मिश ना
 जरिय अम पथ पर वस्यां:
 स्नेह ने सौजन्यमर
 अम जीवन रसनस ओषीआ. २०
- “ प्रकृतिनां तत्त्वपर
 प्रभुत्व एनुं-माहरुं:
 प्रकृतिनां तत्त्वथी पर
 एनुं- म्हारुं उभनुं: २१
- “ शील ने संयमतणी
 परम वाणी भाखती:
 सुंदरी युवती तथापि
 व्रजचारिणी ए दीपो. २२
- “ ने पडुं जय आगडुं,
 मंदगति जव हु थउं:
 उगारनाथी ए उभे:
 मुज आत्मउद्धारक स्तरे ! २३
- “ मुज अगोचर पहना:
 आर्यता मूर्तिमती:
 कहे दउं कयम ते सने !
 मुज जीवमपंगम शशिनी ! २४

“भरर ! आ तौ कौरमो
संदेश तु लाव्यो भद्रा !
भीषण रात्रि शी वाणने
शूलो मुन कानमां ॥ २५ ॥

“मुन प्राणप्रतिभानी प्रभा,
मुन स्वामिनी स्नेहाननी;
मुन हृदयमंदिर ओपती
हाथ ! करमोशे सुणी ॥ २६ ॥

“शक्ति शी पढले सदा;
मुन तारिणी, मुन लाडेकी;
स्वर्गसंनविनप्रगो
प्रेरणा शी प्रकाशती ॥ २७ ॥

“निभूति ऐश्वर्यनी,
परम शोभा-चलतणी,
ईश-अंशयी उपनी
द्रव्यता वर्षी रही ॥ २८ ॥

“तेजकुवारा समुं
मुख तेनु शोभतु;
ने सरे कीर्तिमती
माधुरी निशदिन झलुं ॥ २९ ॥

“दे बने अदेश ए;
सुगवे संदेश ए;
कुननी आविष्टात्री म्हारी
सौम्य-भव्य कथा कहे ॥ ३० ॥

“पृथ्वी, पृथ्वीपार्वती,
स्वर्ग ने अंतरिक्षनी
कथाओ तनी ऊंडी
सूक्ष्म तार्क्षिक अर्थनी ॥ ३१ ॥

“प्रशांत ने गभीरा स्वरे
भागवती गृधु वाणने;
पुष्प शी परिमल अहो !
क्षेत्री प्रतिस्पर्ध सरे ॥ ३२ ॥

“ना एकलो हुं सूनतो
मित्रवर्गे भम सुणे
ने परम चिंतनक्रिया
देवीनां पूनी रहे ॥ ३३ ॥

“धर्मतत्त्वो जाणती,
जाणती व्यवहारने,
भावनाबस जीवतुं
स्मृत्युं करती नग सरे ॥ ३४ ॥

“सिद्धांत जीवनीय बांधीआ,
ना चली वेथी कदी;
घोर शी निश्चल बसे
न्याय्य पथ पर उज्जली ॥ ३५ ॥

“गृह आ, प्रमुगृह ते
एकभ्रदाशी जुवे;
उडती पंडोल शी
मापी ने निज आत्म ए ॥ ३६ ॥

<p>“ आत्मना संवादनै वाचती ने वाळती जोवन केरा नावने: राचती अनुगुण शी !</p>	३७	<p>“ ललितता उपयोगिता कळना रसवर्ग वे: पेसतो ने बोधती मित्रगण ने मुजने.</p>	४३
<p>“ धर्मअमृतसारने नीचव्यो—पकथो पुरो: ते थकी कदी ना दगे स्तुति—अभुति पाव छो.</p>	३८	<p>“ने ललितता पर प्रीति ऊंडी न अतरवती. सृष्टिनी रमाणिघतामां ए सदैव मळी जती.</p>	४४
<p>“ ने एन एक सत्यह दीण: अन्येने ने मुजने क्राभता प्रज्ञा थकी वस्तु सळीने कथे.</p>	३९	<p>“ सहती ना आरातको आयी ते पर आवता बुद्धि ने य विकास तनां इच्छेरी उर नित्य हा!</p>	४५
<p>“ दैवी आद्यकला मशी निमित्त दैवी वशी. मोक्षशयी पथने पुण्य पंथ गणी उभी.</p>	४०	<p>“ सत्य ने सौंदर्यमा, वळी सारण रूप विवे, युक्त वसंत अनंतताना दिवस्वरुहो न्याळी रहे.</p>	४६
<p>“ सतत कार्य प्रगळीने, धैर्य ने उत्साहना, जोम रोमेरोम हो ! कोमळांग दीपावता.</p>	४१	<p>“ मैत्रि सौ शुं धारती; मुदिता अंतर भरी. करुणाळु वृत्तिथी भाप—पापी उपेक्षती.</p>	४७
<p>भाल चितनभार हे: पाव प्रवृत्ति भरी: सरळ भ्रम सम रनी ए रीरे मरणी करी.</p>	४२	<p>“ नानही निम कायः हा: तोय अनुभवास्तु त्या: उलळे कटुमिष्टतानी विश्वन्यतिकरउर्भि ज्यां.</p>	४८

"न्याय ने अन्याय बे
तेल्लती जन-जगतनां
एज सिद्धते सह
निज-विश्वमंत्रविचारणां ४९

"धर्म नीति समानमां
राज्य राष्ट्र सुख्यदीमां
मुनमां ने पुत्रीमां
एक-न्यायी समानता ५०

"तहोय सुश्रुपासमें
उद्धरणे मार्ग ए
दासती ने गुंजरी
दिव्यता विरली खरे ! ५१

"राष्ट्रहित निज उर धरी
धूमती राष्ट्रगणे
हंसक्षीरन्याये तथापि
सारपो तेनी झीले ५२

"निकित्सक रसद्रष्टि
पेखी अंतरमर्मेने
सारं ने नरसुं अहो !
पारखे ए-तदसणे ५३

"ने सारं पोषे जीवनमां
ने प्रबोधे सर्वने,
नरसुं त्यागी जीवनयी
सर्वने त्यजवा कहे ५४

"ए रीते संसिद्धी रहे
निजने परने खरे !
जीवन अटविने विषे
ए रीते पद ते धरे ५५

"देह ने देहीतणां
रोग ने सौ पापने
शे न खूलां पाठवां ?
मंत्रणा तेनी ज ए ५६

"मूर्ख कोई एपणा
ना कदी दिल ए वसी !
मूर्ख कोनी एपणा
पोषती कदीये नहीं ५७

"तोय आतिथेय ए
धर्म निज धारी उरे
तप तपी अंतर उंडां
जगत सट करती चेर ५८

"विमल प्राणप्रकाशनां
विमल उराविनिमय सदा
विमल दान दया अने
दानता भरी ए महा ५९

"आत्मबलवती तोय ए
सहबुं उंडुं समजनी
रक्त वेधी, प्राण वेधी
शुभ-स्थल वेरती ६०

“होम अद्भुत योगनो
होम आत्मिक ने मीठो,
कुलनो जगनो सदैवे
एहनो तपतो उडो.

६१

“कवि ने प्रयगंवरो,
राष्ट्रभक्त कलंदरो,
कलाशास्त्र विशारदो
भक्तिपूर्ण पूजती हो:

६७

“ने मांछ विभूति उरनी
होमती ने राचती:
ब्रह्मचारिणी ब्रह्मभावो
शान्त निश्चल पेखती,

६३

“गुंजनो गीतातणं,
त्राणशासन शास्त्रना,
योगसत्त्व अमोल शां
उरप्राणथी पोषीआ !

६८

शक्तिने, संसिद्धिने
परमभावी शिक्वने,
वाचती जगमुख तयी
ने गुंमनी आत्मारवे:

६३

“निज माननी बसिस ए
प्राणमां पचवी पूरी:
योगिनी शी मलपती
शान्त संसारे धपी.

६९

“एज कवितानी कला,
एज आत्म मिठाश हा.
वसुवैव कुटुम्बनी
वीर हाकल ए मदा.

६४

“उच्च संस्कारे भयो
आत्म एह बलिष्ट हो !
को कहे “ पर्सनालीटी ”
को कहेतुं “ शक्ति ” ओ !

७०

“हसी ए सोऽहम तणी:
अभयवाणी निर्गरी
हसी ए पार्थिवथी पर
मौक्तिकोने चरी रही.

६५

माहरुं सर्वस्व ए:
मात तात भगिनी ए:
मित्र मुन कल्याणपथनो:
धर्मगोष्ठा मुन ए.

७१

“वंशी ज महोपने:
पुछ, डमू भ्यामीने
“वंशी ने पूजती
प्रकृति प्रगिराने.

६६

“ने मूर्ति गत्सलता तणी
वर विभूति मातृत्वनी,
कुलमाडवडे दीपी
अनुप प्रकृतिनी कृति.

७२

“परिचय आल्या बधां
चाकित बुद्धिशक्तधीः
पुनः ए संसर्गनी
धांछना धरतां ऊंडी. ७३

“जीवनरससंकोचने
अवज्ञे ए आत्मधीः
प्रगतिबाधक जगजने
उपेक्षा धरती ऊंडी. ७९

“ज्यां वसी त्यां भोर को
भव्य वातावरण हो !
दिव्य आत्म प्रभावनी
छांय कल्याणक अहो ! ७४

जीवनवृद्धिविकासने
सतत गति ने प्रगतिने—
कर्मयोगिनी ए नयी
उरयी बंदी रहे. ८०

“ने ते स्मरं रसदिननी
गर्जना सत्याग्रहीः
निरवधि जनभेदनी
“धन्य, धन्य” पुकृतती. ७५

“आधी रुढिनां बंधनो,
कुरमंडूकवत रीतो,
अरुचीकर तेहने
सर्व क्रांतम कृतिओ. ८१

“ईश्वरी संकेत एः
जीवनदुर्लभ कीर्ति एः
अवल श्रद्धाभावधी
‘पामी’ पुण्यपावित्र एः ७६

“भाग तेथी ना लोण
आत्म ज्यां डंखी रहेः
भाव भजवे मात्र ए
आत्म उंच जहीं उढे. ८२

उर्गि वाणि ने कृति
निर्मलां निज सर्वदाः
पल न पक्षातापनी
आत्म तेने अडी कदा. ७७

“नारीना स्वातंत्र्येने
नारीना सन्मानने
नारीनरनी समानता
नित्य एणे उर धर्याः ८३

“नित्य नित्य नवा नवा
उच्चग्राह धरी रहीः
सरल जीवन भव्य चिन्तन,
माणत्री जगनट द्रागी. ७८

“वेदकालिन स्त्रीत्वनी
भावना फरीधी अही
फूंकवा निज यत्न मौ
आदरे ज्यां ज्यां जती. ८४

‘शास्त्र अहह-केटला’
विविध ने रस निर्झर्या,
ने कलाओ केटली
नित्य तेने उर झम्या!

८५

“ने वाच्यु शुभ उत्तारती
जीवनक्रममा नित्य ए.
एक उभि एक वाणी
एकमे ए चरे

८६

“ने परम संवादभर
जीवन मधुर तेहने
भव्य आत्मा, भव्य गुणन
भव्य कृतिभर ए नयु.

८७

‘कवित मूर्ति ए नरी
कटाभाविनी कोडीली
सूक्ष्म ने गूढ मन्त्रणा
प्रेरती ने प्रवृत्ती.

८८

“नानडा मस्तिष्कमा
क्या भयै सह ए उंडु’
नानडा पायो विषे
निरव धि प्रवृत्ति दु’

८९

“प्रथमयी परिपूर्ण ए
प्रथमयी ज गुणो वरी
बाल्ययी विनमित त्रिभूति
अधमि ओजम् गरी

९०

“नीडर निश्चयी नि स्पृही
ने स्वतत्र उभी उची.
डोक नीची कोइ समीपे
कोटी एण ना घरी.

९१

“ने नहीं धरवा दीए
अन्यने कै मुनने
अधिनता सहवी ज शें ?-
प्रेरणा नित्य पाय ए.

९२

“ना मानती प्रारब्धने,
परम पुरुषार्थे वहे.
चतुर्विध पुरुषार्थ तेथी
बोधती जग सचरे.

९३

“पण देवधी डरती रहे’
ने देवधी डरवा कहे’
मानवी भय व्यर्थ त्यागी
परम प्रेमास्पद भजे.

९४

“ने सग जिज्ञासु उडी
मुमुक्षु ए नित्यनी
सारपो महु क्षेत्रनी
वणिती ने राजती.

९५

“पूर्वने ने पश्चिमनी,
भूतभुवनमविष्यनी,
आयी तेने भावती
नीरखवी रमममृति.

९६

- “राष्ट्रहितचिंतन विषे
आयी नित्य निमग्न एः
राष्ट्रहितने कारणे
धूमती हरनीश एः ९७
- “ने यणी वेळा दीते
शांत निश्चल निष्क्रियः
दिन मास वीत्ये तथापि
परम ए स्थितिमां लीन. ९८
- “हं पृष्ठं, “कयम आम आ?”
हं पृष्ठं, “कयम निश्चल?”
ते कहे, “नव निष्क्रिया-
भव्य चिंतनलीन हा। ९९
- “श्रुतिथी धुंचवायली
शुद्धि स्थिर सदेव करे
योगकेरी समाधिमां
ब्रह्मवादी ए दुःखी १००
- “ने ए दिनेनी दिव्यता
धन्य निज चिंतनकथा,
नरी पयगवरी अहं:
भेरणा गुंने परा. १०१
- “ऊंडी ऊंडी यमगने,
रमलहाव गुंने—माय एः
तनमान सजी पुरा
दुखी प्रमुनी ते, सल्ले! १०२
- “भव्य मंदिर न्याळतो,
दिव्य मूर्ति पूनतो,
हुं उमुं कल्याणिना-
साध्वी शोभन नीरखतो. १०३
- “ए प्राणना सुप्रकाशने,
ए आत्मना अभिलापने
कैक पिछानी पळी
मुज चित्रपट धरं करविणे. १०४
- “आठु ने अहः पातळुं
कैक चीतराथे हुंयी:
ए अनाहत नादन
शक्ति पारलखा नहीं. १०५
- “भाननामय एहवुं
अतीव मधुलं जाववुं
गाय शी गरिबी मुख
यण सिंहण सारिलुं धूमवुं. १०६
- “ए रीते संभारना
दुगे ओळंगी नया,
आज जो, शाय्यापरे
सुती श्वास धरे धीराः १०७
- “एहवी उरचैमदि,
एहवी गृहलक्ष्मीने
कयम तुं लेइ जया अशी
आज जो कहने मने? १०८

“ त्यां शुं एनी खोट छे ?
ए भुवन शी खामी छे ?
त्यां शुं आ आर्याविना
यज्ञ कहे शा अटकशे ?

१०९

“ अही अधूम छे हजी
घणा निज यज्ञो, भला !
प्रवृत्ति-प्रगति तणां
कार्य निज अधूरां घणां.

११०

“ ए ययाविण केम तुं
आज एने ग्रही जशे ?
-अकाले संदेश शो ?
अकाले आव्यो खरे !

१११

“ जाणुं छुं तुं यम अहो !
जाणुं छुं तुन कार्य हो:
जाणुं छुं अनुवर तु तो
देवनो द्वारे उभो.

११२

“ ने सून्यो संदेश में:
फरीथी कंड भाखने:
विकास ने य विनाशनां
सूत्र बहु सूण्यां छ में.

११३

“ निधन्यापी जीवन गा:
निधन्यापी मोद गा:
निधन्यापी पूजननां
मनो कद गा, भला ?

११४

“ ने सनातन जीवननी
गा गभीरी तुं गीता:
चरण घरं मुज लक्ष्मीने
समेजुं जव गीतमर्म हा:”

११५

+	+	+	+	+	x
x	x	x	x	+	x

“ अनंत केरी अनंत ए:
अनंतमां ते तो जशे:
विभुलीला ना तने
ज्ञातपरिचित एवी ए !

११६

“ पात्र जो, मंगुर आ:
खाली हरनीश थाय हो,
नवजीवनसिंचनवेड
पून: एन भराय हो ?

११७

“ नित्य नित्य प्रमातमां
नवां संजीवनो उगे:
नित्य स्थायी अमरता
विश्वविहरती वसे.

११८

“ लोकोलोकान्तर वल्लुं
जीवन झरण मीठडुं:
पान नेश करी ऊहुं
फरीथी वहशे नवु:

११९

“ दीर्घ यात्रा एहनी
प्रकाशपथपरे वहीः

“ ओम् सत् ” सम सागरे
जो, निमग्न यती पछो.

१२०

“ अज्ञात ए सागर कछोः
अज्ञात ए अरण्य वहुं
ते थकी हु आवतो
सृज द्वार देवे दोरीओ.

१२१

“ हुं जाणुं पुष्प प्रफुल्ल नाः
हुं जाणुं घेरो रंग नाः
किन्तु शतदल एहनां
वणलील्यां नव रहे हवां.

१२२

“ प्रकट एतुं भएल जो,
गुप्त मधुन स्थान हाः
घनघटानी पर्य को
नयन ए नीरखी रखां.

१२३

“ ने सशान्त समौन ए
निकट निमग्री रहेः
देव-आज्ञामंत्र सुगतां
नीरव जो, प्रणमे छ ए.

१२४

“ प्रेमना करकमलमां
आत्म अंते अर्पवा
होस ए भरती हतीः
पूर्ण ते याती हवां.

१२५

“ आज ए संतप्त नाः
आज नव कंड कामनाः

“ अयमस्मि ” जाणतोरी
कृतकृत्य यती हवां.

१२६

“ घाडी जगघाडी मही
निज स्वरूपने दूतीः
आज लाधे ए मणि
अमरनदिनी दिपती.

१२७

“ मात दक्षिण स्तन थकी
बिल्वी ज्यम बालकी
वाम स्तन सहसाज तेने
पामती निज शान्ति शी!

१२८

“ तेम अगना भिवितथी
बिल्वी तुज प्रणयिनी
ईशनय भवजिवितमां
पामशे सांत्वन शमी.

१२९

“ सुख वा कल्याण तेनुं
कहे मने तुं शुं चहे?
वामना के भावना
कहे उरे तुन शुं रमे?

१३०

“ कल्याण तेनुं उर चहे,
वो प्रभुने दागण देः
शवना उच्चांच जो,
तो समर्पण यती रहे.

१३१

- “ श्रान्त चिन्ताग्रस्त आ
रानि गाजती भीषणता
इन्जी रहे निज जाग्रति
देव केरा शरणमा १३२
- “ सुभग ए दर्शन थकी
अशान्त शान्ति पामशेः
चिदानन्द प्रकाशता
ओर विभूति जागरो. १३३
- “ गगनतल मेघे भर्यु
ने झडी पशदनी
मथनो ए टिलना
तु न को प्रीठनो जरी. १३४
- “ अतिथि नव ताहरी
हवा एने गणी रहे.
अतिथि विभु गृहनी
एहने अनुभवी रहेः १३५
- “ वाणी निज मनलीन जो,
प्राणजीन मन एहनुः
तेजलीन अव प्राण जो ने
टवलीन निज तेज शु। १३६
- “ ए न तुजने ओलखे
ए न जगने अ लहे
जगतथी पर अपर उडी
आत्म परमात्मे वरे १३७
- “ देहवासी आत्म एनो
प्राज्ञ परमात्मा सहे
उर्ध्वच्छवासी जो, बनी
प्रयाण नवतम आरभे. १३८
- “ धर्म पढखे जो उभे
संघर्यो अहीं धीर धीरे.
धर्म साह्य थकी तरे
तममुन्तर जो, हवे. १३९
- “ ने वली विद्या तथा
पूर्व प्रज्ञामय कृति,
योगनो अम्यास तेन
दिव्यता दाखे नवी. १४०
- “ एकी भवति, एकी भवति
अव पुकारे प्राण सौ
हृदय अग्र प्रकाशवतु
आत्मनु नि सरण शु. १४१
- “ सृष्टि मारी पुकारी रहे
भू मात्र सुगजनी रहे.
‘ आवतो—अह आवीओ—
ब्रह्म—नवयात्रिक ए १ १४२
- निशागीत ज्या गाजतु,
दासिनी ज्या चमस्ती,
तेनी पर्य तु पोखने
दीर्घ पंथ पढ्यो अति. १४३

“ पुकार तेनो त्यां जवाः
तुं ना सृणो, पण हं सृणुः
प्रकाशप्रार्थन, शांतिशोधन,
एहनां तो हं लहुं. ”

१४४

“ प्रकट नव ए प्रार्थना
व्यक्त छे ए शोध नाः
तोय प्रभुमय बांडना
एनी हं सृणतो उभु. ”

१४५

“ व्यग्र करती वासना
अव न को तेने उरेः
निसारता जगनी लही
ब्रह्मभाव उरे धरे. ”

१४६

“ प्रकाश जेने तुं कहे,
शांति जे तुं ओळखे,
तेहथी पर त्यां बंधुः
तुं न ह्यां अनुभवी शक्ते. ”

१४७

“ दिनरात्रि जरा मृत्यु
शोक पुण्य न पाप त्यांः
आत्मसेतु तरन्त तेनां
विश्ववितको धीततां. ”

१४८

“ अशक्त थाय सशक्त त्यांः
रक्तहीन सरक्त स्यांः
ज्वर जता, जय लक्षणाः
मृत्यु मरी अमृत यतां. ”

१४९

“ ए सेतुपार्थ अनंतताः
सनातन सुप्रकाश हाः
अनस्त ब्रह्मवस्तुनकेरा
विरल भावविभाव त्यां. ”

१५०

“ एनी द्रष्टि त्यां जती,
नवतर प्रकाशन पामतीः
एनी द्रष्टि ठेरी त्यां
दिव्य तेनामृत पीती. ”

१५१

“ स्निग्ध ए प्रभुपदरवो
सृणती निज स्थानधीः
दुःख दुन्ययी त्यागीने
स्पर्शती पदपद्म शी! ”

१५२

“ जिवित विचलित दीप्ततुः
प्रचंड मोद विषे डूब्युः
चंद्र ने तारकगणो
गुप्त नव राखे कशुं. ”

१५३

“ आद्यज्योति ज्योतिमां
आद्यस्वरूप स्वरूपमां,
जोती ते ने राचती
ओर आनंदे डूबी. ”

१५४

“ अतंरूप दिपमाला जूवे,
रघ्वज्जाओ पारसेः
ने विश्वराजानां अगोचर
आगमन अभिवेदी रहेः ”

१५५

<p>“उगता सुप्रभातमां निर्मी यात्रा एहनी; ए अनन्य अनंततामां विश्वयी अणजाण शी ?</p>	१९६	<p>“निज स्वप्न देवतमित्तु परम ति.श्रयस ज्ञायुं, दिव्य साक्षात्कारनु कां स्मरे नव आज तुं</p>	१६२
<p>“देव ने तुन आडिली. देवपुत्री मीठडी, उभय एकज नावमां यात्रिको वनशे नकी.</p>	१९७	<p>“ए अधीरी जो सुती सर्व-अर्पण काज हा: ने अकथ्य अनंततानो मट विशाळ जुवे भला!</p>	१६३
<p>“ए समय अत्र आवीओ; ना विलंब हवा घटे: कार्य वाक्ती ना कंड: क्यारनी तत्पर छ ए.</p>	१९८	<p>“इच्छ यात्रा सुभगा; इच्छ सह कल्याणने; उपस् रम्य प्रकाश जौने मार्गे एनो सुहवे.</p>	१६४
<p>“जीवनरूपी निज नावतुं अग्रस्थान त्यजे छ ए. देवकर ते सौपती समाप्त शेष यतुं हवे.</p>	१९९	<p>“योगिनी जो एहने, भावनाभर न्याळने: स्मिरबुद्धि आत्मतुष्टा समाधित्य तुं नीरखने,</p>	१६५
<p>दृष्टीनां पडळो गया: नयन नवतम नीरखता: क्षणिक काळसीमा तूटी क्षणिक सुखदुःख आभ्यां:</p>	२००	<p>“रागद्वेषयो मुक्त ने अज्ञानशत्रु ए हती; आत्मविजयी तो प्रमादी शे रुहे नव ते मीठी ?</p>	१६६
<p>“प्रेम एनो, आश एनी, जीवननं मयैस्व ते- प्रवाहित जो त्या यतु, — — — — — जीपे.</p>	२०१	<p>“त्रिगुणयो पर ए उभी, योगसेम छूटी वळी; द्वंद्वहीन सत्वस्य जो, माली सुस्थितिने बरी.</p>	१६७

“ रहे समर्पण एवीने
श्रीं नुं अश्रुने धरे ?
तुम् हृदयनी लक्ष्मी त्रै
विश्वविभक्ति अव बने.

१६८

“ आद्यशक्ति ए बने,
जगन्माता परिणमे:
काळस्थलथी पर उभी
शांत स्वस्थ सुहायी रहे:

१६९

“ पूर्ण ते ने पूर्ण आ:
पूण तेथी जपनी:
पूजेमां फगीथी विरोम;
शोक छाडी जो, स्थिति !

१७०

“ मूर्तिमति पारिपूर्णता
अखंड ने य अभिमं श्री !
विमल लही आनंदने
दे विभक्ति विश्वनी.

१७१

“ स्थानभ्रष्ट नथी, यती:
नव शोभना जगथी जती:
सर्वव्यापी पूर्णतामां
तारिका तुम् विलजती.

१७२

“ देवने उपहार जे
देवदेश न शें वहे !
विश्वव्यापी पूजनथी
भंसार निर्धन ना बने.

१७३

“ गान तुं प्रगति यती:
मान अमृत ए यती:
व्यक्तथी अव्यक्तवाने
पामंती सोऽहम् जशी.

१७४

“ ने विश्वव्यापी जीवनना
ओर स्पर्श अनुभवी
ओज भरी ए दिपती:
मध्य दिव्य सुषोपत्री.

१७५

“ प्रतीक्षा करती हवी
देवस्वीकृतिनी सदा:
आज पल ते आवी तो
केम तुं को, भला !

१७६

“ आत्मजडण वांछती:
मर्मवाही जडण आ:
देवना साम्राज्यमां
जडती सप्रभ महा !

१७७

“ शक्तपक्षी दिन आ,
उत्तरायणना रवि,
द्वेषान जनारीने
सफलता सूत्रे छ. शी !

१७८

“ देवलोकथी सूर्य ने
स्थान विद्युतनां बरी
सुरूप मानस संग ए
ब्रह्मलोक जशे नकी.

१७९

“भयहीणी, मृत्युहीणी,
जग भूत तृषाहीणी,
जोक मोहणी पर थरो
श्रेष्ठ आलंबन वरी.

१८०

“ने एम वर्ष घणां वसी,
लाव आयु भोगवी,
पुनर-आवृत्ति नहि
नेहनी थाशे कदी.

१८१

“शान्तिने वरवा ‘मयी’
शान्तिमाट घूमी घणु.
शान्ति आ मळती तहीं
शुं विमुख करीश तुं

१८६

“कर्म साधन अव गया-
योग-आरुढ ते थतो:
शान्ति साधन आदरी
भुवनभुवेन राजती.

१८७

“प्रकाशपथनी पाथी ए
उत्तरोत्तर उडशे
पामी रसमायुज्यने
अक्षरा शी शोभशे.

१८२

“प्रयाणमाल न तुं जूवे ?
अडोल चित्त न पेखी रहे ?
प्राण भम्मर मध्य राखी,
दिव्य देव लहे छ ए:

१८८

“सनत् कौमार्थे भरी
समत् कौमार्थे जती:
मनातनताने तीरे
ब्रह्मकुवरी राजती!

१८३

“परम सिद्धि पामी ए-
जन्ममृत्युनयश्रीने
देवसंगे दिव्यबामे
शान्ति साधन माणशे.

१८९

“तपयज्ञनो भोक्ता अने
लोक सहनो लही विभु,
सुहृद् मौ भूनो तणो
पेखी शान्ति समे छ शु:

१८४

“हृदय ग्रंथि खूलती,
सर्व संशय तूटता:
कर्म सयझां क्षीण थयां,
परावर दृष्टि थतां,

१९०

“ए शान्ति परम प्रकाशवा
ए शान्ति म्यलम्यल वेरवा,
शे न शान्ताकारमां
ए भळें केहे तुं हयां?

१८५

जो, सुदरी तुज शोभती
त्रण तेज सोळ कला वडे:
शुद्ध ने य अपापविद्ध
पामती उच्चाशने.

१९१

“राष्ट्री संगमनी वसुन्ताम्
जो, हवां तुज तारिका:
परम पति जे बांछती,
आराधती नीरख हवां.

१९२

“हती ब्रह्मज्ञा अही,
ने पामती परब्रह्मने.
परम निज सौभाग्य एवुं
पवती धन्या बने.

१९३

“बनती कळी तेजस्विनी
शास्त्रण कृपि मेधाविनी:
बनती तुज आर्या अमुल्लस
ब्रह्मयाननी यात्री शी!

१९४

“परम उद्गाता बने:
गान अमृत गाइ रहे:
जनपशुकल्याण गुंजी
देवपितृ प्रसन्नी रहे:

१९५

“एणं अने अर भणीवे
ब्रह्मलोक सुशोभती:
सोमझरी गंभीर छाये
तही अन्धत्ये उभो:

१९६

“पूरी जो, अपराजित
सुवर्णो प्रभुविमित जो:
पामी ए स्वाराज्य त्यां
निवसरो शाश्वत अहो!

१९७

“त्यांभी पुनरावृत्ति ना...
फरी मानवचक्र ना,
समुद्रेलीन सरित् शी...
दिव्य गतिलीन ए हवां...

१९८

“ने अभयशान्ति तणां...
गान चौष्टिबी त्रयी:
अंतरिक्ष एन एने
अभयशान्ति वरी रत्नां...

१९९

“ब्रह्मधिद् ब्रह्मैव भवति...
धृति ए तुं ना लहे!
अमर रसतादात्म्य शीले
मृदुत्ववर्णा संग ए.

२००

× × × +
सूनुं—समनुं वा न सौ:
आंखडी भीजती बहु:
म्यान ने निस्तेज मुखे
स्नेहराज्ञी समर्पु हुं.

२०१

देवना दूत यम अहो!
खाडी हाथ न काडुं हा!
जीवनभरछक, युवाभरछक
पात्र घरं पद तेहना.

२०२

विजयसमृद्धि भरी
कार्यप्रवृत्ति बघो,
रसविकास अनुभव्या—
तोह पाय घरं कळी.

२०३

कार्य पूर्ण करी अहां। जाय ते पात्रो करी. ने न्याळु हु ते क्या जतो देरी मुन रमलाडिली.	२०४	ने मनातनत, तदे- ज्या अडीठ कशु न रहे- अज्ञ मुन फळशे अनं भेद उरमा व्यापशे.	२१०
पचमगातट तणा, सृष्टिना सौंदर्यना, सुभग दर्शन दाखीने ब्रह्मपुरि भणी जाय हा!	२०५	त्या उभी न्याळीश हु परम सात्त्विक प्रियतमाः त्या उभी प्रणमीश हुं सौम्य शान्त मनोरमा.	२११
यज्ञनी माणी हती उपमदा सांगे अमेः ए ज यज्ञतणी न शे लेड दीक्षा हु हवे!	२०६	यावु तो ओ देवकर ! मुन शून्य जीवन सिद्ध करः सनातन सागरतले डूबवी ससिद्ध करः	२१२
हाय ! पण मारे जीवन श्याम पट आ विस्तरे ! शून्य गृह, अनाथ अट मुन आत्म एकल शेष रहे.	२०७	जेथी पुनः अनुभव लुप्त मधुर सुस्पर्शनेः सर्वमयता विधनी माख पेवं एहने.	२१३
ए यशे उपहार हा. देवदूत करी आवता. ए समर्पाश हर्षणी चरण तेगा	२०८	शब्दरसरूपगधमा, स्पर्शी मज ए भर्गवनीः ब्रह्मजीवन ब्रह्मज्योति ब्रह्मलीलामृत द्रुमी.	२१४
हु जाणुं मृ - डं, नव जे - पण देव - द्वार शोध -	२०९	तो आव वेहेलो दिन एः देव-आज्ञा मुनतो. अमत् तम मृत्यु त्वजी संज्योतिअमृत पामुं हो !	२१५

९

को

मनुलाल दयें.

आर्यभानु प्रेम मोन्हापूर.

હિન્દ અને એશિયા.

હિન્દ અને એશિયા.

મુળ લેખક: મ. પાલ રિશાર.

અનુવાદક: મનુભાઈ કૃષ્ણાણુ દેસાઈ.

હિન્દ ! તું તો એશિયાનું હૃદય છે. એનાથી જૂદો રહી તું કેમ જીવી શકે ? ચીન એનું મસ્તિષક છે, જાપાન એનો ખાંડ છે, તેમ તું એનું હૃદય છે. એ સૌથી જૂદો રહી તું કેમ જીવીશ !

જે આખા યુરોપનું બાવી છે તેમ યુરોપની કાંઈ પણ પ્રજાતિ છે; એનાથી તે જુદું થઈ શકતું નથી. જે આખા એશિયાનું બિંધુ છે તેમ ત્હારું પણ છે; એનાથી તે જુદું પડી શકતું નથી. ત્હારા પ્રત્યે તે માત્ર ત્હારાત્મ નથી. તે સમસ્ત એશિયાના છે.

ત્હારી સ્વતંત્રતા તે એશિયાની પોતાની સ્વતંત્રતા છે. અને એશિયાની સ્વતંત્રતાનો આધાર ત્હેનાં ઐક્ય પર રહેલો છે. યુરોપને મન તે એક હતો.—પણ તે અલોખ્ય પદેથી લેવાના એક સિદ્ધાંત તરીકે. યુરોપની સમક્ષ તે આજ એક ગળશે. પણ તે ત્હેનાં ઐક્ય થવા દાગે નહિ.

સ્વાતંત્ર્ય-ઐક્ય; એજ એનો જીવન-મંત્ર છે. એજ એશિયાની નવીન સંસ્કૃતિ છે. એજ એનો કાર્યક્રમ છે. એશિયાની પ્રજાઓનું મંડળ એજ એની કાર્યપ્રણાલિ છે.

એ મહદ્ ભાવનાને અંતરમાં સમાવી શકે એટલો વિદ્યાળ તું ત્હારો આત્મા રચ !

ત્યારે.

લેખક: મનુ વિવેદી.

મારી સખિ મને તજને માલી ગઈ હતી ને જીવનમાં નિરાશા સિવાય બીજું કાંઈ નહોતું.

વાડીના એક એકાંત ખૂણામાં ફૂવાની પાળ પર એસી કરેણાનાં ચાતી ફૂલ હું વેંટતો હતો. આજણે મારા હાથમાંથી એક ફૂલ ફૂવામાં પડ્યું ને હું આંદર લોષ રહ્યો.

મારા હાથમાંથી ફૂલ નીચે જડું-હવું ત્યારે એક બીજું ફૂલ જળનાં બીડાં બિંદાબુમાંથી ઉપર આવતું જણાયું.

પાણીની સપાટી પર એ બંને ફૂલ મળ્યાં.

માર્ગ જીવનનાં પ્રતિબિંબ સખી એ જાણા ! મૃત્યુનાં જળની સપાટી સિવાય બીજો કશોય પણ આપણું શોધન નહિજ થાય એ હું ત્યારે સમજ્યો.

આંજલું રાજનગર.

— એક પથ —

પ્રિય ભાઈ,

આરંહિન્દ શુભરાતના પાટનગરને આજે નીરખી રહ્યું છે.

દરેક ક્ષણે મનુષ્યોની ઉપરાઉપરી ભરતીઓ આવે જાય છે અને છતાં એકંદરે મહાસાગરમાં ળી જવા બધી નદીઓ ઉત્સુક હોય તેમ સૌ કોઈ હિમાલયના ઉછળતા પ્રવાહમાં વહે જાય છે.

અહિં પ્રાન્તપ્રાન્તની બાપાઓના હૃદયો રૂપ છે અને છતાં જાણે સૌ કોઈ બધી જ માપાઓ જાણતાં હોય તેમ એકમેકના કંઈતો અણકુદમાજ સમજ જાય છે.

— આ વિશાળ ગહેરને ધીરજ ઝાડી જેવું બનાવી દેતી પ્રત્યેક વ્યક્તિ આજે એક જ વિચાર ચક્ષુથી રહી છે: હવે શું થશે ?

અહિં ભોગાં મળેલા અને પ્રતિક્ષણે વધ્યા જતા જનસમૂહમાં મતમતાંતરો હશે; કે સ્વભાવના મતભેદો હશે; રહેમાં અનેક ગેરસમજાતીઓ થતી હશે; કોઈક વિશાળ તો કોઈક સફચિત્ત હોયું હશે; કોઈક શુદ્ધિશાળી તે સાદસિક્ત તો કોઈક કોઈ ને ખીલ્યું હશે અને છતાં આ ઉમરાતા જનસમૂહમાં આજે એકજ વિચાર ચક્ષુ રહ્યો છે: હવે શું કરવું ?

કોઈક કેંપમાં ‘સલામત’ વિશે તો ક્યાંક મોડરેટો કે “સમજાતી” વિશે કે કેં વિચારો થતા હશે; કોઈક લોર્ડ રીડિંગની તો કોઈક માલવિયા કે ગાંધીની તરફેણ કરવું હશે. એ બધું અને એવું ઘણું ઘણું હશે અને છતાં અનિ હાડમારી વેળે અહિં ભોગાં મળેલા સ્ત્રી-પુરો આજે એકજ ચર્ચા ચલાવે છે: મહાસનાનો નિર્ણય શો થશે ?

આંજલું રાજનગર અગ્રેજ સાહિબના વાચકને ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન સંબંધી દરિ વર્ણનથી નોંધતો સુંદર ઉત્તરોની યાદ આપે છે:

“જ્યોત્સના તે પ્રમાણમાં ને છવતા હતા તેમણે પોતાનું છવન ધન્ય માન્યું; અને નેટલા જીવાન હતા તેમણે તો અહિંજ સ્વર્ગનું સુખ મેળવી લીધું.”

આજ પહેલા ધણીસાર કોંગ્રેસ ભરાઈ છે અને છતાં આ અધિવેશમાં એવું કોઈક છે ને બીજામાં નહોતું. અત્યાર પહેલાંની કોંગ્રેસો ‘સભાઓ’ હતી, રાજ્યકરણ સ્થાન મહામંડળ નહોતી; ત્યારે કરાવો થતા; આજે “કોંગ્રેસ” હશે કામજી ત્યારે કોઈ આજી પાળનાર નહોતા; આજે તેમ કરવા બધા ઉત્સુક છે; ત્યારે વાગવિવાહ થતા; આજે ચર્ચા માટે સ્થાન રહ્યું નથી. જિવસાન્ય માટે હિન્દ લાયક છે ? — એ અને એવા પ્રશ્નોને સ્થાને “આપણા ઉપર રાજ્ય કરવા અગ્રેજો લાયક છે ?” એવો પ્રશ્ન પૂર્યો છે. આજે મેકેમાં દલબદાર વિશ્વાસ આવી ગયો છે પહેલાં અગ્રેજોની મદદથી ધીરધીરે સ્વરાજ્ય મેળવવાની આજી રખતી; આજે જવાને તરતા તરત સ્વરાજ્ય લોલપે છે. ત્યારે ન્હાની ન્હાની સંઘિના અનેક પુરો મદદા આપતા; આજે એક જગતનાં દિન્દી પ્રજાની મંગાસદનીઓ ઉઠાણી રહ્યા છે.

આજની મુખીઓ, ગમે તે વિચારના હોય, અંગ્રેજો સાથેના આપણા સંબંધ વિશે એમની ગમે તે રમત હોય. આજની મદસિસા માટે આવેલો સાધારણ માણસ 'તો એમજ માને છે કે "અંગ્રેજોને સ્વરાજ્ય આપવું નથી અને દિન્દીઓને તે લેવું છે" તે એમ પણ ધારે છે કે સ્વરાજ્ય તો સામેજ પડ્યું છે, ત્હેને તે લઈજ લેવું રહ્યું છે.

આજના મુખીઓમાં અવિશ્વાસ, અસહા કે સંકેત હશે પણ હેમને અતુસરનારા સરળ હૃદયના ભૂતેકમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ, મદદ અને નિકરતા છે. મુખીઓ જે કહી કે કરી શકતા નથી તે કશું લેકો કહે છે અને કરવા તૈયાર હોય એમ દેખાડે છે. પ્રભુ-અર્થતિનો પ્રયત્ન જુઝાળ આજે ઉછળ્યો છે તે કેમ અને કયે માર્ગે જાય એ એવાનું છે.

લોકો બહુ સીધી વાતો સમજતા થઈ ગયા હોય એમ મનાય છે. સમજાથી, ગેરમનથી કે અણસમજથી દરેક જણ એમ માને છે કે સરકારનું ચાલશે ત્યાં સુધી આપણને સ્વરાજ્ય નહિ મળે. તેટલીજ સમજ કે અણસમજથી બધા માને છે કે આપણે ચોંટા વખતમાં સ્વરાજ્ય લઈ લેવું. આપણે માનનારાઓ સામાન્ય વર્ગનાજ નથી. ન્હાના મોટા મોટારોઓમાં પણ આજ વિચાર જણાય છે. આનું કારણ છે. પેલાં સ્વરાજ્ય, આકારમાં હાલ પહોંચી હોય તે લોકો ત્હેને જમીનથી જોઈ અનેક પ્રકારનો કાલાહલ કરે તેમ લોકો ત્હેને જોતાવતા.

આજે સાથે વસેલું કોઈ સ્વર્ગન હોય તેમ લોકો ત્હેની સાથે છૂટકી રમે છે. પણ સ્વરાજ્ય ક્યાં છે તે સમજવું કઠણ છે. આજની કોંગ્રેસ તે ચતાવશે? નહાડું આતુર મન પૂછે છે.

અમદાવાદ

૨૫-૧૨-૨૧

સિ. લંબારે

ધીરજલાલ મ. મહેતા

ભવિષ્યની ગુજરાતણી.

નવા નવા પ્રવાહમાં તણાતી, અનેક નવી ભાવનાઓથી પોષાતી, કંઈક નવાજ રસ ઝીંકતી ગુજરાત મુન્દરીનાં ભાવી કલ્પવાનો લોભ કેને ન હોય ? આજનો આરામચોં કુપાર કોઈક અદિતીય નારી-રતનની ગ્રાહનમૂર્તિ કલ્પી રહ્યો છે. છતાં એ ભાવિ કલ્પનાઓમાં કેટલું ખરું વૈચિત્ર્ય સંભવી શકે છે ? ભવિષ્યની ગુજરાતણી કંઈક અસામાન્ય ધરોઈ ખરી ? આજના જુદાં જુદાં કવિહરો અને વિચારશીલ જ્ઞાતિઓ તે અણગમતી ગુજરાતણીની કેવી કલ્પના કરે છે તે અહિં જણાશે. આવતા અંકોમાં આ લેખ માંસા ચાલુ રહેશે-અધિ. ચેતન.

ભવિષ્યની સ્ત્રીઓ.

આપણને ભવિષ્યની સ્ત્રીઓ માટે કંઈક જાણો ખ્યાલ આવે છે. તેઓ સત્યપરાયણ બહેનો, જામસોધ માતા, કુખીમાં માર્ગી, પવિત્રતામાં સીંગા, ને વશાદારીમાં સખીની જેવી હશે. તેમના

કદમ ઉંચા આદર્શીથી ભરપૂર હશે ને વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ, નિસ્વાર્થપણ, આત્મસમર્પણ, તે તેમનાં આચારમાંજ હશે.

પોતે સરાકત પ્રવ્રવને જન્મ આપી, તેમને સંપૂર્ણ નિરોગી ને દેવતા મદદગાર અંમ તરીકે ઉછેરવાની જવાબદારી ન સમજી સકે ત્યાંસુધી માતૃપદ ધારણ નહીં કરે.

શારીર શાસ્ત્ર આરોગ્યવિદ્યા, તે એવી સારી જાણનાં હશે કે તન્મુસ્ત ને ક્ષાંત્ર ઉપયોગી જીવન તેઓ માળી ગરશે હાથ ને વ્હેશે ને અન્ય રીવાજ જડ ધાવી રહ્યા છે તેમને વળગી રહેવાનાં વધણને તેઓજ ઉદ્ધત સાયન્તતું રૂન દેખાવી દેશે. તેઓ એવાં તે દેખવાયાં હશે કે પોતાના આગકેને પાંચામાથીજ આત્મભોગ સ્વદેવમકિન, ઉત્સાહી પ્રેમનાંજ વાતાવરણમાં હોયેશે કે જ્યાં તેઓ અવિધ્વના શહેની ચહને જ્યાં જ્યાં સૌંદર્ય, પવિત્રતા હશે તેના ઉપાસક ગનશે ને હલકાઈ ત્વાર્થ ને દુષ્ટતાને ધીકદારી દાઢશે.

રૂન માટેની આતુર પીપાસા તેમનામાં દૈવી ચેતન જગવશે. આત્મિકમજ ને સૌન્દર્યનાં કુશો ફાલશે ને હાલની સમાજમા “સ્રી કુઝ બીમાતમાં નથી” તે ગણનાને સમાન બાવથી આદર દેતી બનાવી દેશે ને આપણી બહેનોને અનંતવાની વેદી પર પધરાવેશે કે જ્યાં પોતાનાં પતિ ચિવાય દરેક અકિતને પોતાનાં બાઈ માનશે. આવી રીતતું સ્રી પુરુષનું સમાનપણ, કે ને હાથ તો હિંચ આદર્શજ હાથે છે તેને તેઓ સામાન્ય રીતે અચારમા મુકી પૂર્વપશ્ચિમની બહેનો ભગિની બાવથી એકમેકને ચહશે ને દુનીયાની રાન્ટી માટે માતૃભાવનો રસનો સરવ કરી આપશે.

આ જમાનાનાં અસંખ્યોમાંથી ભવિષ્યમ મલ્યમાં જઈયું. હાલનાં મુલ્યમાંથી આવતા અમરપણમાં જઈયું. આદર્શ સ્રીના પ્રમુદ્યમય જીવન તરફ દોગઈયું હાલની સ્રીઓ માટે કવી કહે છે કે-

“ઓ નારી, તુ માત્ર પ્રણતીજ દૃતી નથી પણ મનુષ્યની પણ છે. તેઓ તને પોતાના અંતઃકરણના સૌંદર્યથી અલંકૃત કરે છે. કવીએ તારે માટે કર્પીત સોનાના તારથી જાળી રાખે છે. સીતાગણે તારા આકારને હમેશા નડું અમરતર આપી રહ્યા છે. સમુદ્ર તેનાં મોતી, ખાણ તેનાં સેતુ. વસંતની કુવતડી તેના કુશો તને શણગારવા, વધારે મોહક બનાવવા અમુલ્ય બક્ષીમ આપે છે.”

“પુરુષોની હલકેચ્છા, પોતાની કીર્તિને તારા પાવન ઓગળા ઉતારી નામે છે” તું અર્ધ અંધ ને અર્ધ અંધ છે. તારે અવિષ્ણની દેવી માટે કવી શું ન કહે. આશીર.

(સ્રી ધર્મ) સુરત.

મુસોચના જ. રસાઈ.

પ્રેમદાન.

(ગરબી)

ધોમ ધમે ને ધરણી તરસે,
ધમધમ મેહુલો વરસે;

હ્દાસમણ !

એવાં તે પ્રેમદાન દેશોછ ક્યારે ?
મુખડાના મોહ ને દિલડાના દાગ,
આખર છે દેલું કંગાવા;

હ્દાસમણ !

સાચાં તે પ્રેમદાન દેશોછ ક્યારે ?

નયન નયનમાં પ્રતિમા પતકે,
હેડે પદમ રસ છત્રકે;

હ્દાસમણ !

મોંઘાં તે પ્રેમદાન દેશોછ ક્યારે ?

જેલું જગાડી અધારને વડકે,
વીજળી થું વાદળને પડખે;

હ્દાસમણ !

શર્તાં તે પ્રેમદાન દેશોછ ક્યારે ?

મંમન મુદાગી મહે યથિ દેહે,
અંતર મુદાગી છે સ્નેહે;

હ્દાસમણ !

મીઠાં તે પ્રેમદાન દેશોછ ક્યારે ?

બરશે વિરાટ એક મુઠ્ઠીના દાને,
મુઠ્ઠીના લેદ જે નાળે;

હ્દાસમણ !

જોડાં તે પ્રેમદાન દેશોછ ક્યારે ?

પગલે પગલે જ્યાં જ્યોતિનાં ફૂલો,
સૂઈતો માંડવ અગમ્યલો;

હ્દાસમણ !

જીજ્ઞાસાં તે પ્રેમદાન દેશોછ ક્યારે ?

આસે આસે છે આ છવનનાં આણું,
બરતીનાં મોળાં બરાણાં;

હ્દાસમણ !

દેવી તે પ્રેમદાન દેશોછ ક્યારે ?

અવદેશક દેશમણ અવવદાર.

વિતર્કલીલા.

“ચેતન” નાં ‘રેપર’ ઉપર આવતા A High-class Gujarati Monthly Magazine-એ શબ્દો તો સૌએ વાંચ્યાજ હશે. શબ્દપ્રહારમાં વિવર્તલીલા થાય એ સૌ વેદાન્તીઓ જાણે છે. આવીજ કાંઈક વિવર્તલીલા “વસંત” ને આંખે થઈ. જ્ઞાનના ખાલકપક્ષે જે વિવર્ત તેજ બાલજ્ઞાનીને પક્ષે વિવર્ત ઠરે. એવી વિવર્તલીલાનો વિસ્તાર અહિં નજરે પડશે.

અધિ. ચેતન.

અદ્ભુત ! અદ્ભુત ! દિવ્ય ! અદ્ભ-અદ્ભાંડના બેઠે કાણુ ઉઠેલી સકયુ’ છે ? માયા મહેશ્વરના વિરલ જોય કાણુ પરખી સકયુ’ છે ? દિવ્ય ! અદ્ભુત ! અદ્ભુત !

અદ્ભ એક છે, અદ્ભાંડ અનેક છે; તેમ આવ લીલા એક છે, અન્ય લીલાઓ અનેક છે. મયાઃ ખાલલીલા, દાણુલીલા, પ્રેમલીલા, વિવર્તલીલા, અને આજે હવે વિવર્તલીલા.

અમ પત્રકારોનું કર્તવ્ય તર્ક દોડાવવાનું ને વિવર્ત ઉડાવવાનું, હેવા વિવર્તલોભમાં એક સમે ઉડતો ઉડતો હું દેશ અને દુનીયાને ફસાવવાના કંઈક સપ્દમળ રચી રહ્યોતો ને ટેમણ પરનાં છાપાઓને વીખતો હતો ખોલતાં ખોલતાં, તે ધૂલિમય ટગને તળિયેથી એક મીઠ્ઠો, કેસરી જેવા રંગનો કામળ હાથ આવ્યો. આજ આપા દાસત્વાવિર્ભૂત અને આજકાલના જુવનો જેને ‘રેપર’ કહીએ તેવા ઉપયોગના એ કામળ હતો. એ માસિકના એ વેપન ઉપર માસિકના નામની નીચે આ પ્રમાણે શબ્દો દીઠા: “A High class Gujarati Monthly Magazine” આ વાંચીને હેડાગ મનમાં અનેક તર્ક વિવર્તની લીલા પ્રગટે યત્ન. એ મર્-યુક્ત શબ્દો હું ફરીથી મનુષ્યના ઉચ્ચરી ગયો એ-કાલ કયામ-જુલસાટી-ખાન-ધની મેગેઝીન ! ત્રી છાલકાઈ ! શા આકાશ ? ગર્વોદિતની ત્રી પગલાંકા: ! આ યુગમાં યે શા અવિનય નીતિ ભંગ ! અમુક અમુક-High class majors and outsiders છે હોતા જેવી આ રીતિ યુ સરસ્વતીના બહતમંડળમાં પણ પ્રવેગ પામી ? ત્યારે આ માસિક નરહોના મુન્દર ને સાતિક માસિકે Asquith and Lord કે Evans Fraser સાથે સહીયજા બાધ્યાં, આખરે’ આ બહેનમરિયા ગમાતાની આને પણ તાસીર ને મણુવાને ? હાંકિ કંઈકા !

આજવા જિન વિવર્તો દેવાન મનેદેશે સરી ન્હાતા તેવામાં ટેમણ પરના એક અમેક માસિકના પૂંઠા પર-વેપન નરહ, પૂંઠા પર-નરહ પડી “The Leading Monthly of India” એમ ત્યાં સાવચેત અક્ષરે લખેલું હતું અને માસિકનું નામ તો તેની નીચે હતું “The Modern Review” !

પ્રશુ પ્રશુ ! આ કેમ ખમી ચકાવ ? “મોડર્ન રીવ્યુ” પણ અન્તે સરસ્વતીના પુખ્ત તરુને લદમીના મોઢપાતમાં લપટાયું ? આ સો મનદર ! આ ત્યાં પૂર્વજેની રદીમલી શીતિ

પુનરુત્થાપિત કરવાની પ્રશ્નિ કરનાર ગાંધીજી આથી પશુ ત્યારે શીસર્પા કે આત્માત્મકર્મ તથા નિર્વદા પરેષાં વર્જયેત્. સાહિત્યનો રોષ ખસાવવાનો તેઓ દક્ષિણે ડાળ કરે છે; પણ આ દક્ષિણે વચન, પણ હેલે ઉવેખ્યુ કે અનુસ્તેકઃ ચલુ વિક્રમાલંકારઃ. આખી દુનીયાં જાણે છે કે “મોહન રીઝુ” એ પોતાના વર્ણનમાં કંઈ ઓછાં પરાક્રમ નથી દર્શાવે; પણ તે કંઈ આમ દલીલતાવવાનાં હોય? “પરાક્રમનું શાણુ વિનીતતા” એ અંદાકવિનું સંદન સ્વત્રીએ ચેતરજીને માન્ય ન હોય એમ તો ન બને? કેમ કહેવાય? જેનો વિનાશકાળ પાસે, તેની પુલિ વિપરીત! “મોહન રીઝુ” પણ ક્યાં દરે દિવસે દિવસે નરમું નથી બનતું? દુનીયાંનો પત્રોમાંથી ઉતારો આપી કાપીને છાપના કરતાં વધુ તેનાથી શું થાય છે? ટાગોર-એક દિવાય લખનારા પણ એને દ્રાણ મળ્યા છે? દર અંકમાં એ બે ને એવા બે ચાર લખે ને “મોહન રીઝુ” પંકાય! તેના તંત્રી પણ કાલ સ્વત્રા સુધી માસ્તરગિરી ન્હોતા કરતા? કેટલાકો શિખરો બાંકે છેડતાં વાત, ખરી યોગ્યતા સંપાદન કર્યા વિના માસિકના તંત્રીના ઉચ્ચ આસન પર ચડી બેસે છે, તેમ આ મહાશય પણ શિશુકની ખુરસી છેડતાં વાત, ખરી યોગ્યતા—જાહેર ખબરોથી વિમુખ બની રહ્યા જેટલી મન્યૂત યોગ્યતા-સંપાદન કર્યા વિના માસિકના તંત્રીના ઉચ્ચ આસન પર ચડી બેસે જણાય છે. અને તેથીજ, અંદરને ધાને વળી પોતાના માસિકને “The Premier Monthly of India” તરીકે ઓળખાવે છે—કેમ જાણે “મોહન રીઝુ” હિંદુસ્તાનનું વહુ પ્રધાન થવાની તાકાત ને લાયકાત ધરાવતું હોય!

જમનાય પંડિતની મર્વોદિત હું જુલો નથી જતો. પણ, પૂર્વજેને મૂખ માનવાના આપણા જન્મસિદ્ધ દક્ષિણે આધારે આપણે તેને અવિનયી કરી શકીએ તેમ છીએ. સમકાલીન માસિકોના સંપાદકોમાં તેવી છટ લાઈ સકાતી નથી. ખીજું, જમનાયમાં શબ્દ લાસિલ વિના અન્ય કથાન્ય શુભો નથી જોઈએ હેને જુલોથી Literary Quack ગણી લેવાય. તેથી, હેના આત્મસ્થાપના કુદારી સરસ્વતીના મંદિરમાં સરસ્વતાતા જન્મ કરે છે, એ મંદિરમાંથી હવે તો હેનો બદિષ્કાર જ વહે.

અને આ સમય જ બદિષ્કારનો નથી? ખિતાબનો બદિષ્કાર થાય, શાળા પાઠશાળાનો થાય, અદાલતો ને દાઉત્તીકોનો ગાય, અરે સુત્રાળાં ને કુમરાધર વિરેશી વસોનો પણ બદિષ્કાર થાય, તો જાહેર ખબરોની વાસનામાં રમનાર ને આત્મશુદ્ધિનાં પાતક Modern Review અને પેલાં અનર્ગત ઉચ્ચશ્રેણી અતઃકથ High class Gujarati Monthly Magazineનો રાને ન થાય? વળી, જાહેર ખબરોની જાણતમાં તો આત્મશુદ્ધિનો કાંકે રાખનાર “નવજીવન” પણ નિર્દોષ નથી. નવજીવન આવાદિક નવજીવન એવી જ્યોત મારનારા પેલીઓએ તે પત્રની જાહેર ખબર નથી ફેલાવતાં તો શું કરે છે? એ છાપુ ગાંધીજીની નામની પણ જાહેર ખબર કાંઈ ઓછી ફેલાવે છે? ગાંધીજી એમ માનતા હશે કે, “આ વધારો—નવજીવનનો વધારો.....” એવા એવા પુકારો તેઓ કરાવશે તે એ જાણના નવજીવનમાં વધારો થઈ જશે. પણ એની માન્યતાને તે પ્રમિત સિતના મહા પુરખની એવી વધુ અમણા જ જાણી.

વત્સલ દામ્પત્ય.

લેખક રા. રંચરાય ગૌરીશંકર એમ. એ.

વત્સલ દામ્પત્ય—અસખમન્મેય જ્યારે હૃદય પામે છે ત્યારે દામ્પત્યનો આત્મા વાત્સલ્ય મને છે અને સખીગત વાત્સલ્ય વિશ્વમાત્રના વાત્સલ્ય રૂપે નિહાળે છે. એ રીતે દામ્પત્ય એ પન્મ એવસુત સાધન છે, સીતામથના પ્રીતિયોગ એ વાત્સલ્યના યોગ હતો. સ્ત્રીઓ તો પતિ ઉપર વાત્સલ્યભાવજ રાખે છે..... માતાનો સતાન હિપર, પત્નીનો પતિ ઉપર અને પુત્રીનો પિતા ઉપર અજ એવ

ભાવ હોય છે... સ્ત્રીપુરુષના સંબંધ માત્ર આ ભાવનાના દર્શન 'મારે છે,' 'દામ્પત્ય એ આ સંબંધનું નામ છે. માતાપુત્ર, બાઈબહેન સહુના સંબંધ સરખોજ વિશુદ્ધ સંબંધ પતિપત્નીનો; અને સર્વ સંબંધ એ વાત્સલ્યતા ધીમ્પત્યનાજ સારરૂપ છે

“હૃદય ત્રિપુટિ તેા શુ
પણ સેકંડો હૃદયોના વિશુદ્ધ
દામ્પત્ય સંબંધ ચોણ શકાય
છે.” આ નિહર કથનને સમર્થન
કરતા આ લેખમાં, સ્ત્રી પુરુષના
સંબંધની લાવના, નવીન રીતે
આલેખાઈ છે.

આધિ ચેતન

“પ્રણયનીરમા રહેલ વડ
વાગ્નિ પાસવ મદનને બાગી
મુકે, ભરમ ગતાવે, ત્યારે
અવધ મન્મથ જાગે, રતિ-
તાથની બરમ અને ચોણી
પછીજ શંકરે પાર્વતીના
દામ્પત્યકોડ પૂર્વા, દામ્પત્ય-
નો મદન આવો અસખ
છે, ભાવનાને હૃદય મન્મથનો
અસુર નહિ.

પતિપત્નીના સુન્દર સવધ, પુરુષ પ્રકૃતિની વિરાટ દિલાસિની હોહાનાંજ
સ્તવલા છે—પ્રથમ બેડું પુરુષ પ્રકૃતિનું એમના સંબંધ તે વિરાટ, વિરાટ વિષ એનું
ક-તેવીજ સંબંધ પતિપત્નીનો

સ્વલલેહો અને દ્વિષ પુરુષ તે પતિ; પત્ની, સ્ત્રી. પરંતુ વસ્તુતઃ પતિત્વ શુદ્ધિનું
ત્ત્વીય હૃદયનું—વિવાહ પતિગ્રામા પુરુષ પિતાતા, સ્ત્રી વિધેય, પુ.પ ક્ષેત્રી, સ્ત્રી ક્ષેત્ર, પુરુ
। જોગરથી મન્મથના દરિયા જેવો મન્મેઃ સ્ત્રી તે સ્વરૂપ ઉપગત મુન્યા મનોહર એવો સામવેદ,
માત્ર દૃષ્ટતાઓ છે આમા પુરુષ સ્થાને શુદ્ધિ અને સ્ત્રી સ્થાને હૃદયની દૃષ્ટતા કરિયે તોજ
આ સર્વ દૃષ્ટતાઓ સાર્થક થાય છે. શુદ્ધિમતી સ્ત્રીના શુદ્ધિહીન પણ કંઈક હૃદયરાગી પુ.પ
તાયે લગ્ન કર્યાં હોય તો તે સ્ત્રી પહે તો દુઃખરૂ જ નીવડે “કાષ્ટ શુદ્ધિ કીયા હૃદયને પૂરે
કે, કીયું હૃદય કષ્ટ શુદ્ધિને પ્રતે છે એ જાણવામાત્ર તે તે નરનારીના લગ્નનો અર્થ થઈ રહે છે
લગ્ન પ્રિયી નેપાયવા શુદ્ધિ અને હૃદય એક બીજાના પૂરુષ અને પૂરુષ થઈ જાય છે, એમનો
નિરતર સહચારજ રહે છે. વિચાર અને આચારનું ત્યા એકજ વર્ણ છે. ’

શુદ્ધિ હૃદયની વિશુદ્ધ પ્રતિયોગ ત્યાગ અને મોગનાં દોર શુષાદ, સમારતી
ઘટમાલમાં દર્પશોકના નીર લાવે છે અને દામ્પત્યલાહીને અનુપ્રાપ્તિપંચક ફલફુલે
પ્રફુલ્લ વનાવે છે—મોગને આધ્યાત્મિક વિશુદ્ધિ એવો સાત અઠગ ત્યાગનું તત્ત્વ મોગપુ
ત્તેછે તેન ત્યક્તેન મુક્રીયા એ ઉપનિષદમા આ મોગ છે પ્રણયનીરમા વેરાચ્ચેનો વગવાના
તે પન્મ આજ અર્થમા. અધિયા ત્યાગ અને મોગ એ એ રૂર ગ્રાહ્ય લગ્ન મથા લેાય તેમ

અન્યાય જાણે છેવન દુખમાંથી નીર લાવતાં હોય એમ અંતઃકાર કહેવાના છે. તેથી સંસાર એટલે સદા આત્મા કરે એવી ધટમાં, ધડાઓની હાર, આ બેવડા દોરમાં ફરતી રહે. અને શોક, શુભ અને દુઃખનાં નીર લાવે છે અને દામ્પત્ય રૂપ પાડીને પ્રાપ્ત છે, પરિણામે સુખ દુઃખનાં અનુભવ થાય છે અને આમ પાડેલાં એમાં ફલ કોઈ છે.

આ જે દોરમાંથી પહેલી તુટે તો વાઢીના ફલ વધાં જેરી વને; મૃત્યુ ન પમાડે તોય કેવલ લાવે પવ્વાં; બીજી તુટે તો ફલ નોરસ પને અને ફુલ ઘાસ ઘિનાનાં વને. વેય પકા વને તો નમ્દનવન સીલે. આ દોરમાંથી પહેલી તુટે એટલે દામ્પત્યમાંથી ત્યાગનોજ લય થાય તો બધી વિશુદ્ધિ નષ્ટ થાય. કેવળ સ્થુત્ત બોગ રહે અને પાશવ મદન મ્હલે. બીજી દોર તુટે એટલે મોગનો અત્યન્ત અભાવ થાય અને માત્ર ત્યાગનીજ ઉચ્ચ ભાવના રહે-એટલે કેવળ અતિશુભ અને અતિદાર જેવા શાસ્ત્રનિયમોજ કુટાય તો હનનહનમાં રસ ન રહે. છેવનમાં એવી શુદ્ધતા બેરની હોય તેજે સંગજ કરવાં નહિ.

પૂર્વે એક મહાપંડિત વેદાન્ત ઉપર અન્ય રચતાં એટલું તો દીનદુનિયાતું બાન ભૂલી ગયા કે, પોતાની નવપરિચીતા યુવાન પત્નીતું પણ તેમને સ્મરણ ન રહ્યું. તે સાંપીએ તો પત્નીની સેવાનોજ નિશ્ચય કર્યો હતો એટલે રાત્રિદિવસ પતિ પોતાની ધૂનમાં લપતાં, વાંચતાં, વિચારતાં હોય ત્યારે તેની બરદાસ રાખતી. રાત્ર આખી જાગતી પડે તોય જાગતી અને કોઠિયામાં વારંવાર વાકે સંકોરતી ને તેજ પુરતી. આ રતેદ પોપણે પ્રદીપ અને પ્રમંથ બેય ફરી ફરી પ્રદાસતા, અને પ્રતિનીના દેહને કે આત્માને નિહાને જાણે સ્પર્શજ ન હતો. હજારો રાત્ર પછી એક રાત્રે, વિધિની વિચિત્રતાએજ હોય તેમ તેની આંખ સહજ મળી ગઈ, અને દીવો, રિસાઇ, ગયો, રાત્રનો અંધકાર ખંડાર લપાતો ફરેતો હતો તે બળ કરી ખણમાં પેથી આવ્યો. ઠેક પડિતજના ચિત્તમાં બાપો અને પડિતજના હૃદયમાં કંઈક બાન કિરણ સ્પર્શ્યો. એટલામાં પત્નીની આંખ પણ ઉઘડી. ફરી દીવો પ્રકાશ્યો. જે વિધિએ પત્નીની આંખ બંધ કરી તેજે પડિતરાજની આંખ ઉઘાડી. તથા પૂર્વેની સેવાના બેશ બરી કંઈક નજરે દેખાઇ. વેદાન્ત રચ્ય મનમાં કંઈ મનુષ્યએ પ્રવેશ કર્યો-પડિત પ્રાચક્ષિત કથું. પોતાના પ્રગ્નવતું નામ-આ વીરધીને નામે રાખ્યું. આ પ્રમંથ તે ભામતિ. વેદાન્તના અભ્યાસીઓની કુદિને ચક્ષિત કરી દેતા આ નિગન્ધમાં સ્તુતી સુંદર ભાગ તો એના નામની પુણ્ય કથો કહેલી છે એ છે.

આ વાઢીમાં પશુતાનો અત્યન્ત સમાય દોષ ન દોષ પના ઉપર વાઢીના વાતાવરણનો આધાર છે. કેવલ પશુતાજ મર્યાદ તો એ ઉપચય મટી યજ વને છે. રસહીન પક્ષતાનતાધિહીન સંસારદેશે જુદા જુદા પશુભાવો નિયન્ત્રિત રાતો, સ્થૂલ વ્યભિચારને દૂર રચાય એ વ્યાયદારિક દામ્પત્ય. પનાં ઉપચય નહિ તેમ યજ પણ નહિ. પતો પશુમદર્શન Zoo gardens. પશુતાના રાગત્રેષ મેઝાં ચિરલ વ્યપારેક મનુષ્યત્વના અનુભવ, તો જન્મમાં થોડીક રાજે દેવત્વનો જાંલો.

વાઢીમાં પાંચમાં પુર્ણ પશુઓ હોય છે. પનમાં હોય છે પણ સ્પષ્ટિત ઉપચયમાં પણ ચિત્તકલ નયે હોય. દામ્પત્યને વાડીની ઉપમા આપી હોતાં આ અન્ય સંધર્મતાને પણ આદિ રસાંવી કહેવાનાં આગળ વધે છે. દામ્પત્ય વાડીમાંજ જ્યે કેવળ પશુતાજ ભરાય તો તો પાડી એ

પવન નદિ પશુ વન, કારણ ત્યાંજ પશુઓ એક બીજાને કૂર શિકાર કરતાં સ્વચ્છ વતે છે
છી દામ્પત્યવાદીજ ન રહે; વામનન્દિરની નિરંકુશતા પ્રવર્તે. અને મારેજ આગળ વાક્ય છે
“ ચોર મયસંકલ જંગલ ખેને ” કનિ શબ્દમાં “વામીઓતું” વન સળંગે.” એમાં બાવના
અ. સંસાર અ, પરિણામ ઉચ. શ્રી પુરુષ માત્ર એક બીજાને બોક્તા અને બોગ્ય દેહના
દારીઓ લેણે અને તેમના સંજ્ઞા લાગ શાવે ત્યાં. અને આંખ મળે ત્યાં દેહનો આનંદ
આર્વાક મતના અઢગનાલિહગનાનન્દ) મેળવવા માય પહેલી દષ્ટિએ આ દેહના પશુ
અં માગે છે. શ્રી પુરુષના સંમધો આ અંધમ દોરીએ પહોંચનાં પશુઓમાં જેમ મા, બહેન
ધર્યાદિ સમધોતું સ્મરણ રહેતું નથી તેવો વ્યવહાર પશુ મનુષ્ય જાન સ્વીકારી લે એ અસંભવ
નથી. પિતા ઉપર મોદ પામતી મિરહાના મનમા લેટિન કવિ એ રિડુ આવીજ વાસના મુકે
હે. પુત્રી સમ્પત્તીની પુઠે દોડના બહામાં આજ કયા અન્યથે દેખાય છે. કંઈ પશુ સકોચ કે
લગ્ન વગર મુર્ખને માતુર્દિધિપૂર્વિત: અને સ્વમુર્જાર: વર્ણવનાર ઝાંપિની માનસિક સ્થિતિ
કંઈક આનીજ સૂચના કરે છે.

એવી પ્રજાઓ ઇતિહાસે પ્રત્યક્ષ કરી છે જેમાં પિતા પુત્રી ભાઈ બહેન વચ્ચે લગ્નવ્યવહાર
યોગ્યતા. લગ્ન એ સંસ્થા એક દષ્ટિએ એક અથવા લગ્ન થયેલ અનેક વ્યક્તિઓની સાથે બોગ્ય
બોક્તા સંમધ જોડી, અન્ય અલગ વ્યક્તિઓ ઉપરથી હાથ ધરાવવા માટે નિર્માઈ થાય છે. જે
દેશમાં લગ્ન પછી ભાઈ બહેન વચ્ચે સ્થૂલ ભોગ શક્ય જનતા હોય તે દેશમાં લગ્ન ન થતા પશુ
હા બહેન વચ્ચે વિકારદષ્ટિ થઈ શકે. આવા કોઈક દાસ દેશના ઉચ સ્મરણોથી તસ્ત મને મનુષ્ય
હાથ લખ્યું હોય કે મા, બહેન કે દીકરી સાથે પશુ એકાંતમાં ન બેસવું. કામકોમને વડ થતા-
હુમખમાં Human Weakness માં ફસાતા-મનુષ્ય માત્ર, મૂઠ વિકાસ સહુને આપે મનથે પશુ
વેકાં થાય એમ તે માને છે. શી મનુષ્યત્વની અધમતા! છતાં ઇતિહાસમાં મનુષ્યવત્વ વર્તન અને
તર્તમાનમાં પશુ મનુષ્યની માનસિક સ્થિતિનું ઇગિતાદિ તપાસે તેને એમાં આવો ભય-અસ્થાને
શય ન લાગે. ચાર્લસ ડાર્વિન કહે છે કે ટેવ’ એ કુદરતથી દસ પટ બલવાન છે. ટેવથી મનુષ્ય
મધું સુધી શકે છે. જે સમાજમાં કાદાની હોદરી બહેન લાગે-તેજ સમાજમાં જે પિત્રાઈનો લગ્ન
વ્યવહાર ચોળાય તો-કાલે દરી તે બોગ્ય વર્મમાં મુકાવાથી વિકાસનો વિગમ ખતે.

હવે આ બોગ્ય માનેથી દુનિયાં તરફ બોક્તાની શી દષ્ટિ હોય છે, તેનો વિચાર કરીએ.
મૂળમાં લખ્યું છે કે “ રસહીન, એકતાનતાવિહીન સંસાર દેશે, જુદા જુદા પશુભાવો નિયંત્રિત
ગળી, સ્થૂલ બિભિચારને દૂર રખાય એ વ્યવહારિક દામ્પત્ય, એનાં ઉપવન નહિ તેમ વન પશુ
નહિ, એતો પશુપ્રદર્શન Zoo.”

શુદ્ધિદર્શનમાં પૂર્વજ અને બચન વિચાર ગોળે તેનું-સોણે ઝો-લગ્ન ચોળાય વા રસ અને
એકતાનતા ક્યાંથી કલે? ચોણક લગ્નોમા સંપ્રત્યયત્મિકા પ્રીતિ જલે અને રસ પશુ જામે આપી
રજાં તેનો હવે વિચાર કરીએ. જે શુદ્ધિને યત્તિ માની, તેને બન્ને નહિ, તોય ઉદય તો બરરજ
બીજી શુદ્ધિને પૂર્વશે-જે હૃદયને પત્ની માન્ય તેને પૂર્વશે નહિ તોય શુદ્ધિ તો બરરજ અન્ય હૃદયને
પૂર્વશે. અહિ સ્ત્રી સૂક્ષ્મ વાતજ રહી. પશુ પ્રેમ Love જે માત્ર પૂર્વજ બચનમાં સમાઈ છે
તે ત્યા ન અટકતાં-સ્થૂલ સહવાસ કચ્છે છે. આ કંઈ પ્રેમની તુષા નથી આ તો આવેશની
ખામ છે. આ આવેશ તે બિભિચાર-ત્યાં જ્યાં આવેશ ત્યાં ત્યાં અને ત્યાં માત્ર

નિચાર. થોડું પણ સ્ત્રી-પોતાની પત્ની અને રહેલી સ્ત્રી ઉપર પણ વાસના દર્શિ ન લોકો.
 "Whoever looketh upon Woman to Lust after her, committeth
 fornication, already with his heart." એક પુસ્તક દર્શન હવે લખે છે O give me
 a heart-To look on Woman with impassioned eye. આ આદર્શ.

આ આદર્શને વ્યવહારમાં રચાવે નથી. વ્યવહાર એટલે આદર્શથી કંઈક જુદું. A per-
 petual readjustment of the compromise between the ideal and the
 actual. આદર્શ અને વ્યવહાર વચ્ચે અનુસંધાન અને તેવો વિધિ. ઉપભવો એ નીતિ
 સ્ત્રીઓના ઉદ્દેશ આ અનુસંધાન ક્યારે ક્યારે, ફરી તપાસી ફેરવવું એ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો
 એ મનુષ્યના લગ્ન વ્યવહારમાં આ બે શાસ્ત્રોને જમાના થયા વિદાય મળી હોતાં ઉપજેલી
 નિવરણનાં યોગે માનસિક અગિયાર-જણ જ્યાં મન કચડી નાંખી નાખે નથી કહ્યું ત્યાં ત્યાં-
 થાય છે. જ્યાં નીતિ શાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર જાણે રહ્યું ત્યાં રહી અને સંઘર્ષ અને પહારથી
 વધારે દેખાવાની લાસસા એ ફરી વળ્યાં અને સૌસારિક દામ્પત્યમાં કેવળ 'સ્વલ્પઅભિચાર' જ
 રમાં અને અંદાસતામાં દૃષ્ટ્ય ગણાવે. વાઘ વરને પીજરામાં પૂર્ણ, તેમને પાલ્યાં નહિ, તેમને
 ફરીના કુમળાં બચ્ચાં સાથે ગેલ કરતાં ન શીખવ્યું. ચૈત્ર દયાગ ન કરાવ્યો. માત્ર દુર પૂર્ણ
 સ્નેહ વ્યવહારિક દામ્પત્ય તે તો પશુપ્રદર્શન 700. સંસારની સામાન્ય બેડાંઓ છુવેનાં બહુ
 વચ્ચે આ જુગિએ માલે છે.

પશુતા એ ચિત્તમાંની અવસ્થા છે. એટલે એને લીધે એના ચોરાં આ જાંજાં પ્રમાણને લીધે
 અત્યંત જુદી જુદી જુગિઓ નિર્માય છે. જેમ: જો પ્રથુભાવનેજ અવકાશ હોય તો તે લગ્ન
 કે, એ પરજોડો વ્યવિચાર-આથી કંઈક વહિવાંતી જુગિમાં પશુતાનો અલ્પ ભાવ પછીની
 મિમાં પશુતાનો અત્યંત અભાવ.

આ ત્રીજી જુગિકા અસંગત જેવી છે. છતાં એમાં સુન્દર હૃદયવાળાં સાધુજનો છે, જેમને
 લગ્નમંડળના રહેસ્વાવતાર દેવમાં પ્રત્યક્ષ થયા છે. અને જેઓ નંદતવન સમી દામ્પત્ય ત્રાડીઓમાં
 ભાગ્ય જાંધી જીવન ગાળે છે.

અત્યંત પશુતા બધાં, રાગદ્વેષ બધાં દામ્પત્યમાં પણ વિરલ ક્યારેક મનુષ્યવત્નો અનુભવ.
 જીવનમાં થોડીક ક્ષણે દેવત્વની જાંખી થાય છે. પતિપતિ તરીકે બંને પશુજ રહે છતાં
 જીવનમાં અન્ય વ્યવહારમાં સદચાર અને ન છુટકે ભરે, પણ સદવાસ હોવાથી એવાં ચિત્તમાં
 હિમાલય પાર અતિ દુઃખમાં, માંઢીમાં રહેકું મનુષ્યત્વ દીપી નીકળે; તેમ એવી પણ ક્રિટલીક ક્ષણો
 જ્યારે દેવત્વની જાંખી થાય, "પાશ્વ રાગદ્વેષથી બરેલા સંસારમાં પણ બાલકનો જન્મ
 પોતાની જાંખી કરાવે છે. અધમમાં અધમ પુરુષને પણ બાળકના જન્મની આશાના પોતાની
 ખી પ્રતિ આકર્ષે છે. બાંધી પ્રસંગની પૂર્વે રેખાજ દેહ ઉપર ઉભા અશ્વ પેટે માસગાન
 થય ત્યારથીજ પ્રજાતાનાં કુંડેમ પગલાંએ સંસાર સુભાગી અને છે "

એથીજ પ્રથમના કટુ જીવનમાં, ગાલક યથા પછી મીઠાસ આવે છે, અને આ તો અધમ
 જન્મને જન્મ ન હોવાય એવી યાત યથા જ્યાં પશુતાનો અત્યંત અભાવ હોય,
 જ્યાં સૌન્દર્ય વેલીઓ યુદ્ધિના વિમય તરુઓને સર્વ સમર્પે અને પરસ્પરમય વેને,

પતે તન્વત્તથન. ત્યાં વેધ' વેધીનાં 'લક્ષ' નહિ, 'કારણ' દૃઢ્યમાત્ર સ્નેહથી બુદ્ધિમાત્ર સ્નેહમુક્તી જીવનમા હેતુ સ્નેહદાન અને જીવનનું સાફલ્ય સ્નેહમોગ.

વ્યવહાર પશુર્વામો-અનુમત્ય દેવતા-વ્યવહારનું કોઈ પણ એવું આચરણ નથી જેની અસર આત્મા ઉપર પરમારી થાય. એ આચરણ આચરતાં જેટલો રાગદ્વેષ હોય તેટલો પ્રમાણમા અને એ રાગદ્વેષનીજ અમર-અસિનતા-આત્માને કલુષિત કરે છે. બહારથી એક સંખો લાગે. વ્યવહાર અંદરની ધૃતિને બળે અતિશુદ્ધ કે અતિ અધમ અને કે આગળ કેપર અતિ સ્વચ્છ અને નુર્વર્ણ વર્ણન કર્યું છે. એની ક'પતા પણ ક'પાગી ઉપજાવે છે, છતાં ઉચ્ચતમ શ્રુતિના સ્તરને કરતા પણ એજ માણ વ્યવહાર દેખાશે અને તેથી, નેરાજ શબ્દોમા તેનું વર્ણન થઈ શકે-માન અંદરનો ક્રુદ્ધ પદ્મહા અને પાપના પૂતળા વચ્ચે હોય તેટલો છે આથી પશુમાત્રમા અને પશુતામય જીવનમાનો અધમ વ્યવહાર અને દેવસોકનો વ્યવહાર બહારથી સંખોજ દેખાય છે છતાં એક પાશવ અને ખીજો દેવી છે. માત્ર આ વ્યવહારને 'દેવી' અને "સ્વર્ગીય" નામ આપતા અચકાવું પડે છે કાન્ય જે અર્થ "સ્વર્ગીય" મળતો છે તે ખરૂં જોતા અધમ પશુઓનોજ સૂચક છે. ધારીરિક વ્યવહારને અવકાશજ ન હોય, વિહાર માત્ર વિશુદ્ધ હોય તેજ ઉત્તમ. સ્વર્ગનું વર્ણન એનું છે ?

સ્વર્ગનું વર્ણન કરતા પુરાણો વામમાર્ગનું વર્ણન નથી કરતા ? સુરા કહો કે તોમ-પશુ વામમાર્ગના વિચરવા ચિત્તની વિશુદ્ધિને નષ્ટ કરનાર, ઘટના ધુધટ ખોલાવનાર મહિરા એ શું મોમપાનથી વિશેષ અધમ છે ખરી ? વામમાર્ગના જીવન શું સ્વર્ગના અધરાજીવન જેવા નથી ? "હું સદની પાતી અને સહુ મ્હારા પતિ" આ વામોક્તિથીજ ઉર્ધ્વથી અર્જુનને આમન્ત્રણ નોંધી કરતી ? એજ ઉર્ધ્વથી કંદને સતોપતી, એજ પુરુષસા ॥ પિપતમા ખાતી ? આજ દેવી વ્યવહાર."

એ બધાનો પરિચય.

ગુજરાતના “ભણીતાઓ”ના આ પરિચયમાં “આદર્શ” કે “વ્યવહાર” ? એ અગત્યનો પ્રશ્ન ઝાંખી રીતે દેખા દેતો. જણાય છે, નેદુસ્તિની કહેતો કે આદર્શો જીવનમાં ઉતારવાના ન હોય તો આદર્શો શા દામના ?-આ લેખમાં જણાવેલા આદર્શક પ્રશ્નોમાં કેટલે અંશે આ વિષય તરફ જુદા જુદા અધિકારીઓનો જીવન-મત પણ મળે છે. અધિકારી એતન.

કોડી બધા વર્ગો યાં છતાં મેં મારી ભલે જ હજી એળખી નથી. આપણાં જીવનની પણ આપણને પૂરી પિઠાન થતી નથી તો અહીં ધડીના પરિચયની છાપ સાચી ક્યાંથી જ હોય ? તે છતાં ગુજરાતના ભણીતાઓને મેં જેમ અને જેવાં જોયાં તેમ અને તેવાં અધિકારી જણાવું છું.

ગુજરાતના વિદ્યમાને સાક્ષરોના પરિચયના આદર્શમાં જ એક જણની નેધિ લેવી પડે છે; કારણ કે તેમનામાં જુના જમાનાનાં તત્ત્વો નથી અને તેથી તેમને ‘નરસિંહરાવ’ કે ‘સ્વામીદાસ’ જેવાં સ્થાન આપાતું નથી; તે ચાલુ જમાનાના નથી અને તેથી મુનશીના મંડપમાં તેમનું સ્થાન નથી; તે ઉચ્ચ આદર્શોવાળા ઉગતી પ્રવૃત્તિ નથી અને તેથી તે સુવાન મંડળમાં જોવા પડે છે અને તે ક્યાંક અભણ પ્રદેશમાં પોપાતી ભોવિ પ્રવૃત્તિ નથી અને તેથી તેમને અધિકારી આદર્શમાં જ સ્થાન આપવું હોય છે.

કેટલાંક સોંકે એવાં હોય છે જેમની હયાતી દુનિયાં મૂકી જાય છે. તેમની હયાતીની દુનિયાં પર અસર જ નથી થતી. કમાઉ હોઝાંઓના ઘરમાં અતિ વૃદ્ધ ડોશી પેડે તેમનો વસવાટ જ શરીરથી ન હોય એવું મનાય છે. કાશ્વતિક જગતમાં ક્યાંપણ વૃદ્ધ દેલીયો અને વડજવર્ધનો “લીય એવર” અને ગુજરાતના સાહિત્ય જગતમાં કચ્છના દિ. બ. અને કસિતા દુષ્પરશંક નાટક તથા આધોનિક કવિતાસના કર્તા રણકોડમાઝ ઉદયરામ એવા જણાય છે. રણકોડમાઝ જુના ગુજરાતના વયોવૃદ્ધ સાક્ષર છે. સાંજે ચોપાંડી ઉપર ઘોળી પાંચડી પહેરી, લાકડી લઈ ધણીવાર ફરવા આવે છે તે રણકોડમાઝ. પેતાં બાળજોષમાં છપાવ્યાં પુસ્તક છે તે એમનાં એમની વૃદ્ધ આંખો ભૂતકાળમાં જોઈ રહેતી જણાય છે; એમનું શરીર વર્તમાન અને ભવિષ્યને સાંકળે છે. તેમની ધીમગતીની રીતે ચાલ તેમનાં પુસ્તકો પેડે જુના જમાનાની યાદ આપે છે. વર્તમાનમાં તેની રહે એટલું તેમનું હૃદય સુવાન નથી; સુવાનોની ટીકા કરી જાય એવું આવેલ વ્યવસ્થા એમનું નથી. એમની જુદા વર્તમાન રીયલિટી વિષયી પડેલી જણાય છે. સંસાર શાણા રોકસપિવરે કહ્યું છે : “વૃદ્ધો એટલે ફરી વારતું બાળપણ. આ વયોવૃદ્ધ સાક્ષરનું જીવન એ કથન સાથે

Such seemed this man, not all alive nor dead,
Nor all asleep—in his extreme old age.”

પાડતું જણાય છે. જગતના કૃત્રિમ ખંધનોથી છૂટું, જાગ્રક જેવું એમનું હૃદય સિનેમા જેવા વિનોદોમા રસ લઈ રહે છે એટલું જ નહિ પણ ધડી ધડીમા ઉચ્છેકાગ્ર જાય છે. વીતી ગયેલા જમાનાના જૂના પુરોનો આ એક મુખ્ય ગુણ છે. રણજોડભાઈના સંમંધના આવા બે પ્રસંગો અહિં જણાડિ છું. ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં ગાંધીએ મુંબાઈમાં વમવાટ કર્યો, ગાંધી એટલે બહાર કોમા મહેલા જગતને ધડીબર વિમાસણમાં પાડે એવા કૃષોની યાં પરા સારું મુજરાત એકી દેરી ગાંધીના મતની ગદ્દ જેવું સસાર મુધાગ, ધાર્મિક, ગજડીય, સૌ વિપ્રોમા ગાંધીને પ્રમુખસ્થાન અપાવું. કોઈક પગેલ મિથો માટે મહેનત કરી મહેલા હિન્દુસ્થાન જેવા પત્રોના માલેકો ગમે તેમ ગાંધીની મદદ મેળવવા ઇતેમ્નર ચતા આ વખતે અત્યજ પ્રશ મુજરાતમાં પૂર રસે ચર્ચાતો હતો એમ મનાવું કે ગાંધીના અભિપ્રાય ઉપર હિન્દુ માન્યતાઓતુ ઇર્ષ્યુ, દેવદારી ખંડેર દડી રજી દવું. એમ દહેવાવું કે જીવાન મુજગત સમાજના જૂના રાગને ત્યજ દેવા એક પગે ચલુ હતું. જૂના મજ્જારોવાળા અધ્યાત્મ, નિસ્વાર્થી પુરો એમ માનતા કે સમાજની અવનતિ આવી પહોચી છે ત્રોટદ રણજોડભાઈ આ વખતુરિથિથી દુઃખ પામ્યા. સમાજની પુનર્ધટનામાં એમને કષ્ટ અને દુખની ચીસો સમજાઈ. ગદ્દ કુમુદની વડારે ધાતા માનચતુર પેડે રણજોડભાઈ ચોપાડીના મજા નથી નીકળ્યા ને ગાંધી પાસે આભ્યા ગાંધીએ જૂના મુજરાતના દૃઢ સક્ષરને ઝાળખ્યા ને એમનું 'સ્વામત' કહ્યું. નિદવળતાવાળા રણજોડભાઈએ કહ્યું " હું બદલા આવ્યો છું " ગાંધીન અરસિક દેખાતા મહેલા પુણામાં જરાક હસવું જણાયું. રણજોડભાઈએ અત્યજ પ્રશ મેડી દેવ ગાંધીને સમજાવ્યા. ગાંધીએ યોડીક ચર્ચા કરી; એક તરફ રાજનીતિ, જેલ, આક્રિશ ને સત્યાગ્રહના પરિચયવાળા પ્રકૃતિચાંત, નહિ યુવાન નહિ દૃઢ એવા ગાંધી ધીરે ધીરે સાચવીને વિવેકી વાતો કરી રહ્યા હતા; ખીજી બાજુએ વાગણીઓને સદજ વશ ચતા દૃઢ રણજોડભાઈ મેસંગે વાનો કર્યે જતા પરિણામે રણજોડભાઈનું મન લાગણીઓથી ઘેરાઈ ગયું ને રત્ન લીધા વિનાજ તે હાંકીને જતા રલા.

આવેજ શ્રીને પ્રસંગ એક કોલેન્ની મન્દામા રચાયો. મન્દામા એકજ સી વિદ્યાર્થી હાજર હતી. એક સી વિદ્યાર્થીન મુજગતી બાપામાં રસ લેતી જોઈ રણજોડભાઈ એટલો આનન્દ થયો કે એ રાત સંગથી પાસેક મિનિટ પહોચે એટલું, એમણે વિ' કરી નાખ્યું એ દૃષ્ટ પુરવના હાવમાવ અને તેમની કરચલી પડેલી મિજબની આપો ત સરજ હમ્મતાતું સંગેઈ દર્શન હતું. etiquette વળા જીવાન વિદ્યાર્થીઓ અશ્ચર્ય પાત્રી રલા. કોઈકે કોવદલ કર્યો પણ રણજોડભાઈ તો વિના સકોચે પોનાના સરજ હમ્મનો જણાવી ગયા. એમ લાને છે કે એમના જમાના પડીના લેકોમાં આ ગુણ દદ્દ ગયો દગે.

આમ કોઈક અર્થે કાલ્પનિક (mythical figure) બંધિત, સંસારથી દૂર પણ સં સરોવરની પાળે બેસી દૂનના જરિખમા નીરજી રહે તેવા આ દૃઢ પુરુષ નવીન મુજરાતના મુજગતીઓ ને મુજગતજોની સાગીજોડી પ્રતિઓના મેરા મદાસાગતી ઊભા જોઈ મહેતા નાગ્યા.

(૨)

પેતા મામા હેટ કે હાર્વી દેવ અને મુદ પટેરી સમુદનો કુળના મોભાં ટામે જોઈ રહે ન નમસ્તિમય મદાગ એમ મિર મહેન મનાવનેમના પ્રસમક છે, કોઈક વાર તે કહે

નરસિંહરાવે આકાશ, તારા અને સમુદ્રની કંપનીઓની, સોલ એન્ડ સી લીધી છે... નિર્દેશી સર્ચાઈ જતી શિક્ષણ દ્રેષનના એકાદ સેકન્ડ કલાસના કામમાં તમે તેમનું જોશો; અથવા ચોક્કસ પખત માટે કોઈક લીમીટેડ કંપનીના કાયરેક્ટર નીમાયા હશે તો તે ફર્સ્ટ કલાસમાં મુસાફરી કરતા હશે એમનું મ્હેં બરાબ અને તેજવાણું છે. એમના વિશાલ કપાળ અને અર્ધવાળી આંખો જોઈ તમને પણ લાગશે કે સરકારી અમલદારીમાં તેનું જોડાણ હોત અને ગડીચર્યાના કાવ્યોનું નખાવું રૂપાંતર કરવામાં ધણું વર્ષો ન વીતાડ્યું હોત તો નરસિંહરાવ કોઈ સુંદર કાવ્યકરી ચક્તર રણછોડમાધમાં જે સાચી સરળતા જોઈ, જે સરળતા નરસિંહરાવના ધણા સમોવડી આમાં નથી, જે સરળતા સાચી કવિતા માટે અને સુંદર કવિ જીવન માટે જરૂરી છે તે છે. અર્થે નરસિંહરાવમાં ટકી રહી છે. પરંતુ તે બૃહદ્ગત રૂપમાં દેખા દે છે. વ્યક્તિત્વની પ્રતિબા હોય, પોતે હોય જાતે જાતાં સૌ-બાંધિત અને પ્રેમ-ઉપર જમાનાના સરકારની છાપ પડે છે. નરસિંહરાવ પણ તેમના જમાનાના ભાગે ધોલા જણાય છે. જ્યારે દેશી અને વિદેશી સંસ્કૃતિઓનો મહો સંગમ થયો તો જમાનામાં નરસિંહરાવ જન્મ્યા; જ્યારે સંસ્કૃત, અંગ્રેજીના ઉડો અભ્યાસ કરનાર યોગા દત્તા તે કાળમાં નરસિંહરાવે અભ્યાસ કર્યો; જ્યારે ધણા લોક શુદ્ધિને સાચવી રાખતાં (1) ત્યારે નરસિંહરાવ આમળ પડ્યા. જ્યારે યુગવતી કવિતાનું ઈશ્યવ હતું ત્યારે નરસિંહરાવે કાવ્યો લખ્યાં અને મ્હોટપ મેળવી; અને આ બધા માટે નરસિંહરાવે મોટા ભેગ આપ્યો. પતાનો જન નીચે રહેતો જીવાન પુત્ર પોતાનો સ્વતંત્ર વિકાસ કર્યો જાય છે; પણ પર કારભારનો ખોળે પોતા ઉપર આવતાં તેને રમીશદ સમાજના બંધનો સ્વીકારવાનું પડે છે. નરસિંહરાવ સંસ્કારિત કવિ તરીકે આમળ પડ્યા એટલે પોતાનો સ્વતંત્ર આંતર વિકાસ રહી ગયો. અને ચોપાસના સાચાં ખોટાં બંધનો સ્વીકારી લીધાં. આમ એક જમાનાના માન અને યશ ખાતર સુંદર કાવ્ય થતું રહી ગયું. એ બંધનોના પરિણામે જોશર રકોટ મનુષ્ય નાતિત બેટી ચક્તો તેમ નરસિંહરાવ જોડી ચક્તો નથી. ધણા વર્ષો અંગમહાસી કરેલી એ વાતનું સ્મરણ આમાં લધારા કરે છે અને તેથી જગત અને નરસિંહરાવ વચ્ચે મોઝમાનો પડે પડે લોય છે. ખરી વાત કે એ પડતા પાછળ મનુષ્યને ભેટવા ધોનારનું મન છે પણ એ સરળ સુદ્ધ મનનો સ્વર એ ગડલમાં યુગળાયે હોય છે. પણ કોઈક વાર એ પડે ઉપડે છે ખરો. સર્ચાઈ કે વાંદરા સ્ટેશનના કોઈક વિદેશીયાવાળાને પૂછ્યો તો તમને નરસિંહરાવની સરળતાનું ખાતર થશે; કે કોઈએ નરસિંહરાવ સંબંધી કહ્યો દીકા કહી હોય તો તેનો અનુગમ પૂછ્યો તો નરસિંહરાવ પંચ તાત્રીમત આજા અને મોઝમાને ધડીતર દૂર દેશી તોડું મનુષ્યત્વ, અનુભવી લે છે એનો ખ્યાલ આવશે. પણ આ સરળતા સુંદર કવિજીવનની નથી. નરસિંહરાવમાં આ સરળતા Sensitivity or weakness નું રૂપ લે છે; અને એમની સરળતા “હું” ના હુકારના પદમાંથી યુગળાને બદલ નાકલે છે..... એમનો પુત્ર નિહાળીકાવના અવસાન ઉપર નરસિંહરાવે સ્મરણસંદિતા નામનું જોગબીત લખ્યું છે. વિદ્વાનોએ તેની કીક પ્રયોજા કરી છે અને જાતાં તેમાં પણ “હું” કવિ છું, હું વિચારક છું, હું અમલદાર છું” એવાં પડ્યા સંજળાતા હોય એમ લાગી જાય છે. તમારે મસ્ત હાલનાં હજીબાંબેલી રૂઝ ઝીલવાં હોય તો સ્મરણસંદિતામાં તે નહિ જરૂર. હાલના આંતરના પ્રવાહ પણ ચેતસકેવેલી નવિયો લેવાના હોય એવું કોઈક દેખાય છે. આ નરસિંહરાવ એકલાનીજ નુમગાઈ નથી. નરસિંહરાવના જમાનાનું એ એક લક્ષણ છે કે અતિ

અને હાલુનો વડેન જીવન-વિદ્યાસે યોજાયો. જુના ગુજરાતના સાક્ષરમંડળમાં સર્વાંગ
ગ્રામ્ય ન થઈ તેનું પણ એજ દારણ કે સાક્ષર અને કવિઓ એકદલીયા ધર પદાર ની
ત્યારે પરદેશ ગયા હોય કે દેશમાં રહે દાક લૂંટી લે એવી પછીક ગામતા, દેક નાજવીને
અધનગ્યા મુતાકરો હોય તેમ વર્તતા અને પરિણામે 'શીત' રું દહેશે ?-એ વિચાર વડેન
બધા પોતાની લાગણીઓને છૂટ આપતા; એજ દારણથી નરસિંહરાવના ઝેરવમર્ષો એકા
જનતા સાથેની એકતાનું તેજ નથી; એજ દારણથી આ અદ્ભુત, રૂપા અને બન્ધ વિચર્યવન
ગમે તેવી સમર્થ વ્યક્તિ પણ એક અતિ દુષ્ટ જન્મ છે એ સત્ય નરસિંહરાવને તેમના ભક્ત
લીન વિદ્વાનોના છંદનમાં ઉતરું નથી; એથીજ "હૃદયવીણા" જેવા પુસ્તકોના દૈવત ઉપર કવિઓ
દેક ગણાય છે.

કેટલાક માણસોને તેમની હયાતીમાં પગવવાનું ગમ થાય છે; તેમના મરણ પછી તેમની
સરળ વિચિત્રતાઓ, ઉલ્લેખો ને અપૂર્ણતાઓ સંભારી હેતાળ આંસુ આવે છે અને એકદલીયા
પછી દુનિયાં તેમને સાવ ભૂલી જાય છે. નરસિંહરાવનું જીવન દંષ્ટ આતું છે.

(અર્ધ)

સંતાકુંભ.

ધીરંજલાલ ગગનનગ મહેતા

* આવતા અંકમાં આ શ્રેણીના વધુ આકર્ષક ભાગ પ્રકટ થશે.

—અધિ. વેતન

હું કોણ ?

હું કોણ ? હા ! કેવો વિચિત્ર પ્રશ્ન ! એ પ્રશ્ન પણ કેમ ઉઠ્યો ? હું-થી, મહારાથી અજાણ્ય કોણ છે ? મદને કોણ નથી જાણખતું ? ને હતાં જ ને તે મુછે છે 'તમે કોણ ?' અરે, હું તે હું. વળી ખીનું કોણ ? પણ કોણ સમજે ? અરે ! એ લોકો ને હું તે કોણ એ દેરી રીતે સમજવું ? એ તે દષ્ટ સદીના લોકો છે કે જેઓ મહારાથી અજાણ્યા છે ? હું-હું વિશ્વવિખ્યાત 'પરિમલ'ની પ્રખ્યાત સ્ત્રી હવિ ! મહારા વડે તો 'પરિમલ' માસિક ચાલે છે. મહારાં અલૌકિક, અસામાન્ય, અઽમર્યાદા, ચટકદાર ને રસમસતા ધાવ્યોને લીધે 'પરિમલ' દેશદેશાંતરમાં ખારે ખ્યાલિ મેળવી જંગલના ખૂંચેખૂંચામાં 'પરિમલ' દેરી વળે છે ને પૃથ્વી તટપર ખીનું એક પણ એવું માસિક નથી કે જે 'પરિમલ'ની સાથે હરીદાસનાં ઉતરાં ચકે. આ બધાનું કારણ હું છું.

'પરિમલ'નાં દિવિચરણનું કારણ હું ને મહારાં ધાવ્યો છીએ. હું કપ્પલ કરે છું કે હું એક સામાન્ય હવિ છું ને મહારાં ધાવ્યો જેવાં ધાવ્યો ખીન દોષનાં ધ્યાં નથી ને ચવાનાં પણ નથી એમ સાચે કયુસ્તુ છે. પણ મદને પોતાને મહારા અલૌકિક હવિત્વ વિશે કે અમર્ય કલ્પનાઓ વિશે જરા પણ ગર્વ નથી. ગર્વ નથી, કારણ કે હું 'હવિ' કેમ થઈ એ હું બહુ સારી રીતે સમજું છું !

જમાનો બદલાયો હતો. સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યનો, સમાનતાનો, મતાધિકારનો, નારીપૂજનો પવન પૂર જોસમાં ફાવા લાગ્યો હતો. જ્યાં ત્યાં સ્ત્રીઓની ફાજરી હોય; સા રથને સ્ત્રીઓને પ્રથમ સ્થાન અપાય; માસિકો, વર્તમાન પત્રો છતાંદિમાં સ્ત્રી લેખિકાઓના લેખ હોય તોજ તેની વિશેષ કિંમત આપાય; એમ બાજત હતી. અરે ! કોઈ કોઈક માસિકો પર તો તન્નીપદે પણ સ્ત્રીઓના નામ પ્રકાશવા લાગ્યાં હતાં. 'પરિમલ' માસિક તે સમયે બાધ્યાવસ્થામાં હતું. તેના સુપરિચિત લેખક, મનુભાઈ લેખના માનક વ્યવસ્થાપક હતા. માસિકને માટે લેખો મેળવવા, ઉત્તમ લેખોની ચૂંટણી કરવી વિગેરે કામનાં લેખની પ્રતિબાધુક્ત શુદ્ધિનું મનોહર પ્રદર્શન થતું. મનુભાઈ પોતે વિનોદી હતા. વિનોદ કરતાં ને ખીનને કસાવતા 'અર્ધભાઈ' વિનોદી વાલ્યો તો લેખનનું ! જાણે જગતની સજીવ નિજીવ સૌ વસ્તુઓ લેખના વિનોદ મારેજ નિર્માણ ન થઈ હોય એમ તેમ કોઈક વાર તો લાગી જતું. તેઓ એક સમયે લેખક હોવા ઉપરાંત હવિ પણ હતા. ઉત્તમ ધાવ્યો રમી ચકતા, ધાવ્યોના યુગ્મ હોય પિજાની ચકતા; ને કવચિત કોઈ મહાકવિઓનાં ધાવ્યો પર પણ રમજી લીકાઓ કરીને પોતાનું અગામ નિરૂપણોથી બજા કરતા.

સંજેથી મુનશી કૃત 'પૃથ્વીપદ્મ' નામક નવલકથામાં એક રથને હવિઓના બાલ સ્વરૂપનું અને પોતાનું 'સંસાર' વર્ણન આપે છે. 'પરિમલ'ના વ્યવસ્થાપક મનુભાઈ પણ કોઈ કોઈક વાર માર્ગચરણનાં હવિઓના જેવે પોષાક ચહેરામાં હવિ-જાતિનું મહા મોરવ સમજતા. એક દિવસ આવો હવિચારનો વેડા સજીવ તેઓ. મહારી પાસે આવ્યા. 'પરિમલ' માસિકને લીધે યોગાક સમયથી મહારે લેખની સાથે ઓળખાણ થયું હતું. ક્યારેક તેઓ આવતા ને વ્યવસ્થાપકને પોતાની રિખનાઓનાં શાલું રડી જતા. ક્યારેક તન્નિ સોડેખના અનિયમીતપણા વિશે, માસિક તરફની ખેરિકાની માટે અને નવાંબી દારબાર વિશે એક બીરીને શરિયાતો દેરી જતા. ક્યારેક નમ્રતા

લેખકોને મહેતાતા દેવિઓ માં થે મળ્યાં ગાદ્યાં આવતાં લખાણોનો કયરો કેમ સાફ કયો એ વિશે સલાહ લેવા આવતા. દરેકી હેમને આવતા લેખને મહાથી હસી દેવાયું. વળી તન્નિજની કે લેખકોની કે પ્રેસના, કપોઝીટરોની કંઈક દરિયાઈ લાભ્યા હશે એમ નહેં ધાર્યું.

“ કેમ નસિની બહેન; શું કરો છો ? ” હાથમાં કાગળોનું બટક ટેપવા પા મૂકીને એક ખુરશી પર બેઠક લેતાં હેમણે પૂછ્યું.

“ પરિમલનાં અંક કયારે તૈયાર થશે તેનો વિચાર કરેં છું ” મહે હિતર આપ્યો.

“ હમને તો એકાદ વાતનું જ્ઞાન છે ‘ અંક કયારે તૈયાર થશે ? ’ પણ અંક કેમ તૈયાર થાય છે એ કાંઈ દિવસ પૂછ છો ? ”

“ એના વળી પૂછાનું શું ? જોતે પૂછું, છ-અંક કેમ તૈયાર થાય છે ? ”.

“ હાં, હવે અંક લે નિમ્ને, કહું ત્યારે પૂછો છો. એ શું કામનું ? ગદ્ય વાત-હવે એ ગદ્ય નકાચું સમજ્યા ? ”

“ પણ એવું તે શું છે ? ” મહે ટેક લગાડી બનીને પૂછ્યું.

શું છે શું ? હમને સ્ત્રીઓન વગ્યા ભેદ ભેદ, મધી મસ્તી સૂઝે છે. અંક હજી તૈયાર નથી થતો એટલું હમે જુઓ છો; પણ તેનું કારણ શું હશે, શી મુશ્કેલીઓ નડતી હશે એનો વિચાર હમે નથી કરતા. એ મધી જગ્યા-એ બધી વિટંગનાઓ, એ બધી માથાફાક અગદારે પુરોએ એકલાએ ખમ્યા કરવાની. સ્ત્રીઓને મતાધિાર નેમ્મએ, સ્ત્રીઓને સરખા હક નેમ્મએ, સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્રતા નેમ્મએ. બધું સ્ત્રીઓને નેમ્મએ, ન નેમ્મએ માત્ર શરીરનો કે મનનો થમ ને ન નેમ્મએ ‘કાંઈ જાતની શીર ચિતા’ કારણ, જગાનો સ્ત્રી સન્માનનો ને નારી પૂજનો છે. ખરું તે બહેન ? ” બીણું બીણું હમ્તા હસતાં હેમણે કહ્યું.

મહેને પણ હસતું આવ્યું મનુષ્ય હને મુખેથી આવ્યા વચનો સાંભળ્યા એ વાત નવી નહોતી. અને જોનાર્થ મહેને લાગ્યું કે રોજના હસતાં તેઓ રહેજ ગભિર હતા.

આગલેજ દિવસે ‘પરિમલ’ના વત્તીજીએ મહેને કહ્યું હતું કે “ ‘પરિમલ’નો આવનો અંક ત-અંક તરીકે કહાડીશું. ” -એમ. એ. નો પરિક્ષા ધસમસતો આવતો હતો ને તત્તીજી પરિમામાં ભેસનાર હોવાથી વસત-અંકની વ્યવસ્થાનો મધો બાર એકલા મનુભાઈએજ ઉપાડવાનો હતો. અકસ્માત આ વાતનું રમણ ચંતાજી મહેને મિચોરા મનુભાઈની દયા આવી. ‘પરિમલ’નો બવેય બાર એ એકલા શા માટે ઉપાડે એમ પણ મહેને થયું.

“ મનુભાઈ, ” મહે ગભિર બનતા લાગણીથી પૂછ્યું, ‘ તહેને વસત-અંકને માટે ચિંતા કરો છો ? ”

“ હાસતો. ચિંતા ન કરેં તો શું કરેં ? વત્તી સાહેબ તો વસત-અંક કહાડવો છે એટલું કહીને દર રહ્યા. ‘ મહેને એ વિષે કંઈ પણ પૂછીને ત્રાસ ન આપશો ’ એમ એમણે તો કહી દીધું છે હો હવે મારે શું કરવું ? ”

“ પણ વસત અંકના વધારે શું કરવાનું છે ? ”

“વાહ! ત્હમેયે કેવો જાલક જવો થયો કરો છો? વસંત-અંકમાં શું કરવાનું ન હોય? જુઓ, વસંત-અંકમાં વસંત ઋતુને યોગ્ય એવાં ચિત્રો એમણે. વસંત ઋતુને યોગ્ય એવાં કાવ્યો એમણે. ને એવું એવું ખીલું થયું એમણે. વસંત-અંક દેહાડીએ નહીં, ને દેહાડીએ તો એવો દેહાડીએ કે જાશે મર્તિમંત, વસંતજ ત્હમારે આંગણે ઉભી હોય!”

“ત્યારે એમ કરીને મનુભાઈ, સુન્દરતામાં લેખકોની, કવિઓની, સાહ્યોની ક્યાં ખોટ છે? વસંત-અંક માટે લેખો-કાવ્યો વિગેરે મેહલવાનું કેમ કાઢીને સંખ્યા નથી?”

“મોટી દુષ્ટા થઈ હોં બહેન” ખડખડાટ હસતાં ત્હમણે કહ્યું: “પરિમલ ના વ્યવસ્થા પડેને હજી આટલુયે જ્ઞાન નહીં હોય ખરું? આ જુઓ લેખોનું ખંડ લાવ્યો છું. એમાં મહુ ત્રિવેદીનું ‘ઉપાને ઓપારણા’ વિનોદાદ્ય-વતું ‘સુન્દરીના સન્માન’ ને ‘તન્ત્રી સાહેબના બાઈનું સંસ્કરમાંના કમળ પુષ્પને’ વિગેરે કાવ્યો સુંદર છે. પણ કોષએજ કાળી કાળીકાને કે વસંતને ઉદ્દેશીને કાવ્યો નથી લખ્યાં. વસંત-અંકમાં તો એવું એવું ખાસ એમણે.”

“કાલે નથી લખ્યું તો ત્હમે સખો. ત્હમેયે કવિજ છો ને!”

“તેમ કરું હોત તો ક્યારનું જ ક્યું હોત ત્હમારે કહેવું ન પડત. પણ હું તો ત્હમને કંઈક લખવાનું કહેવા આવ્યો છું. ત્હમે એકાદ કાવ્ય ન સખો? વસંતનાં વર્ણન સ્ત્રીઓ વધારે સારાં કરી શકે ખરું ને?” વાણીમાં સાકર પીરસતાં પીરસતાં ત્હમણે મ્હને મોટી મૂંચવણમાં નાંખી દીધી.

પડોશના ઘરમાં આઠ દિવસ જઈ ઓછામાં ઓછાં દતાં. પાપા વણનાં વણતાં સ્ત્રીઓ ગીત માલી હતી તે સંભળાયું:—

“આવી રહી આંગણિયાની ડાળ, સરિવરની પાજ, મુકીને કાવલ ક્યાં ગયાંતાં?”

“જુઓ હું ખોટું કહું છું?” મનુભાઈ ઉત્તેજિત થતા બોલ્યા.

“પણ એ તો શોકગીત છે. એવું તે કંઈ ચાહે? ને મ્હને શું આવડે?”

“એ તો આવડે એની મેજ. લખજો; ત્હમારે લખવું પડશે. સમજ્યા?”

“ત્હમે તે કેવા માણસ છો? હમણાં તો કહેતા હતા કે “વસંત-અંકમાં તો એવું એવું નેમણે કે બસ!” ને હવે જોરાવરીથી મ્હારી પાસે કાવ્ય લખાવવું છે? એવું હું તે શું લખીશ ને તે ‘પરિમલ’માં શોભશે?”

“હા બહુ શોભશે, ‘પરિમલ’માં, લખજો, જો તેમ કરીને લખજો, ન લખ્યા તો પણ લખજો, સમજ્યા?”

એમ કહી કાગળોનું ખંડ લઈ ઉઘડીને તેઓ ચાલ્યા ગયા. ‘પરિમલ’ના વ્યવસ્થાપક કોસા હજી વાણીમાં રમતા હતા તે ત્યારેજ મ્હને સમજાયું. કેવી યુક્તિથી ત્હમણે મ્હને કાવ્ય લખવાનું સંચયું હતું એ વિચાર આવતાં મ્હે ત્હમની હયા ખાધી હતી તે માટે મ્હને કેંઈ પચાતાપ પડ્યો.

‘પરિમલ’ના વસંત-અંક મનુભાઈની ઇચ્છા પ્રમાણે મર્તિમંત વસંત જવોજ હતો. તે આખા અંકમાં:—

વસંતને વ્હાણે રે વીણીયું કુસ સખી!

એ લીટીથી શરૂ થતું 'મહાર' કાવ્ય મૈત્રુ મ્યાન જેવી રહ્યું. લોકોએ રસ લઈ લઈને એ કાવ્ય વાંચ્યું અને તે દિવસથી 'પરિમલ'ની ખ્યાતિ દેશ દેશાતંત્રમાં પ્રસરી રહી. એ તો સૌએ ક્યુશુ' હતું કે 'પરિમલ'ની ખ્યાતિ વધવાનું કાળુ કાળુ કાવ્યન હતું.

આમ હું 'કરિ' થઈ.

'પરિમલ'માં ત્યાં પછી મ'ખ્યામધ કાળો મહાર નામે પ્રકટ થયા ને લોકોએ વખાણી વખાણીને લાગ્યા.

આજ એ વાતને ઘણો સમય વીતી ગયો છે. આજે મહાગ બાલ સંદેહ ઘટી ગયા છે; ઘંત પડી ગયા છે; ને તોળો, હજી હું 'પરિમલ'ને માટે કાવ્ય લખું છું; ને લોકો પહેલાના જેટલાન ગમ્યા તે વાત છે હજી મનુભાઈ કવિગણના જેવા વેપ સળે હસતા હસતા આવે છે; ને તત્તીજીની ને લેખકની ને કવિગણોની નીંદી મસરી ફેરી જાય છે.

હું કોણ એ માટે ખીચું વધારે શું કહું ?

'નલિની'

સુઠ પેશ્વર.

કાન્સની ભૂમિએ જે અનેક વીર વ્યક્તિઓને જન્મ આપ્યો છે તેમાં ત્રણ મુખ્ય છે. મોટા મોટા શહનશાહોને તોડી પાડતો અને પોતાના અનુપમ યાદિગરોની સૌને ચક્રિત કરતો વીર યોદ્ધો નેપોલિયન; નિર્જાળ ગરીબ વર્ગને પોતાની સત્તા, જીલમ અને હાલથી કેવળ અધ થઇને રાહડતા સમાજને સખત ફટકા લગાવતો, પાષાણ-હથ્થી ગરુડને પણ આંસુ ઘેરવાવતી જગવિખ્યાત ક્રાંત્યોદ્ધરી 'લા મિસરાબલ'ના સમર્થ કર્તા વિક્ટર હ્યુગો; અને અસાધ્ય મનાતા રોગને જઠમુળથી હોડી નાંખતી દવાઓનો શોધક પ્રસિદ્ધ રસાયણમાત્રી લુઇ પેશ્વર. જગતની હાલની સંસ્કૃતિ તેઓને આભારી છે, જગત આજે તે ત્રણે વ્યક્તિઓના આત્માને અજેલિ આપી રહ્યું છે.

તે મહાન રસાયણશાસ્ત્રીને આજે આપણે સંભળ્યો છે.

જે રસાયણશાસ્ત્રજ્ઞોના શોધોથી સંસાર અપરિમિત લાભ મેળવ્યો છે, તેવાઓમાં લુઇ પેશ્વરની મહત્તા થાય છે. જગતમાં વિદ્યાર્થીનો તોડો નથી, તેમજ શ્રીનિમાન પુરોષો પણ થોડા નથી. પરંતુ એવા તો થોડા જ છે જેઓ પોતાનું જીવનસર્વસ્વ માત્ર સંસારના જ બલને માટે, જમરામાં નુપ્ત અને યાન્ત્રિક કલાકારને માટે જ નમવે છે તેઓ આ દાર્શનિકશાસ્ત્રના વૈજ્ઞાનિકો હતા નથી તેઓને તે વખતે સ્વાર્થનું બાન પણ રહેતું નથી અને તેમના હાથમાં તેઓ શત દિવસ એટલા તો મશરૂન રહે છે કે એ દાર્શનિક હોવાનું જીવન અને છે. પેશ્વર પણ આનો જ એક મનુષ્ય હતો.

લુધ પેશ્વરનો જન્મ તા. ૨૭મી ડીસેમ્બર ૧૮૨૨માં થયો હતો. તેનો પિતા સાધારણ સ્થિતિનો માણસ હતો. પેશ્વરને તેના જન્મસ્થાન તરફ ધણો પ્રેમ હતો. એક વાર જ્યારે તે પેરિસમાં ગયા ત્યારે તેણે તેના સાથીને કહ્યું, 'જો મને મદાર પિતાના દારખાનામાં હમણાં લઈ જવામાં આવે તો એક કણમાં હું સાચો થઈ જાઉં. જન્મભૂમિનો આ પ્રેમ તેનામાં કાયમ ટકી રહ્યો. તેણે કારણ એ પણ હતું કે તેનો સ્વભાવ જન્મથી જ ધણો સરળ અને સ્નેહી હતો.

લુધ પેશ્વર.

બાસ્કાપરમાં લુધની પ્રસિદ્ધિ થઈ નહોતી. તેના જન્મ પછી તેને પિતા સરખો પરિવાર સાથે એકાદ નામના ગામડામાં રહેવા ગયો. અહિં લુધને પ્રાથમિક શિક્ષણ મળ્યું. સાધારણ શિક્ષણ લીધા પછી તે એક કોરેન્સમાં દાખલ થયો અને ત્યાં તેની મજબૂત સાધારણ વિદ્યાર્થીઓમાં થતી. લુધને મુખ્યત્વે અહિં તેને એક શિક્ષક સાથે ઓળખાણ થયું. તે શિક્ષકને લુધમાં પ્રતિભાના ચિન્હો જણાયા અને તેથી તેણે લુધને કલ્પનિત કરીને પેરિસની ધોરણી નાસ્તેલી નામની સંસ્થામાં વધારે ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે જવા બહાનવું કરી. ૧૮૩૮માં લુધ તેના એક મિત્ર સાથે પેરિસ ગયો અને ત્યાં જુદા જુદા એક સંસ્થામાં પોતાનું નામ દાખલ કરાવ્યું. પણ થોડાં જ દિવસમાં તેની

તમિષત ખગડી આવી અને તેને પોતાને વતન પાણું બહુ પડ્યું. પણ હજી નારમેલીમાં એ તેમ કરી દાખલ થવાની, તેની ઇચ્છા જેવી ને સંતી જ પ્રેમજ હતી. થોડા વખત પછી જસાનનની સેયલ કોલેજમાં દાખલ થયો અને ૧૮૪૦માં પદવી લીધી. તરત જ સરકાર તરફ તે કોલેજમાં તેને ગણિતનો શિક્ષક નિમવામાં આવ્યો. બીજા એ વર્ષ પછી તેણે વિજ્ઞાનમાં પરિક્ષા આપી અને તેની ડીગ્રી પણ મેળવી. હવે તે નારમેલી માટે ઉમેદવાર થયો, પણ વિજ્ઞાનમાં પરિક્ષામાં તેને જે પ્રમાણપત્ર-ડિપ્લોમા-મળ્યું હતું તેમાં તેના પરિક્ષકની જૂલથી એમ લખાણ હતું કે વિજ્ઞાનમાં હજી જ્ઞાન ધણું જ સાધારણ છે. આથી નારમેલી માટેની તેની અરજ નાપાસ થઈ.

તે વખતમાં હુમા સૌથી પ્રસિદ્ધ રસાયનશાસ્ત્રી હતા. તેણે એક વ્યાખ્યાન સાંભળીને હુમ રસાયન માટે અનહદ પ્રેમ થયો અને ગમે તે ભોગે અને તેટલું જ્ઞાન તેમાં મેળવવાની તેને ઇચ્છા થઈ. સુભાગ્યે તેને એક તેવો અવસર મળ્યો. બ્રહ્મદેવ નામના એક વૈજ્ઞાનિક પોતાના રસાયનની પ્રયોગશાળામાં હુમને સહકારીત્વ પદ આપ્યું. અખંડ ધૈર્ય અને ઉત્સાહભર્યું હૃદય તે આદિ જુદા જુદા વિષયો ઉપર, કેવળ સત્યને જ ખોળવા પ્રયોગો કરતો. હિમેગિનીની શુભ યોગ સાધતા કોઈ એકાન્ત યોગીજનની માફક આ પણ તેની યોગતપદ્ધતિ જ હતી.

રસાયનશાસ્ત્રમાંની હુમની પહેલી શોધ જ્યારે બહાર પડી ત્યારે કેટલાંયે તે માની નહિ. વિજ્ઞાનમાં દુરંધર મનાતા ખાચટે પણ તેની શોધ ઉપર વિશ્વાસ ર્થે નહિ. પણ હુમએ જ્યારે તેની શોધ બાપટ સમક્ષ પ્રયોગો દ્વારા સ્પષ્ટ કરી ત્યારે તો તે દિગ્ગજ યઈ ગયો અને અજાનમાં અંધકારમાંથી પહાર આવેલી તે સત્ય-મૂર્તિને તેને નમન કર્યું પડ્યું. તેણે પેશ્વેની પ્રશ્ન પ્રશ્ન કરી અને પોતાના અણુવિશ્વાસ માટે દિલગીરી બતાવી. આ દિવસથી હવે પેશ્વેની ગણના વિજ્ઞાનવિદ્યાર્થીમાં ચલાગી. સંસર્ગની ફેફસી આજ સાધનમાં તેને રસાયનશાસ્ત્રના અધ્યાપકનું પદ મળ્યું. આદિ તેણે એક સુંદરી સાથે લગ્ન કર્યું. તેની દાર્તિ ધીરે ધીરે ફેલાવા લાગી. ૧૮૫૪માં તે લિલીમાં વિજ્ઞાનના અધ્યાપક નિભાયો. ત્યાં તેણે જે શોધ કરી તેમાંથી તેણે નામ દુનિયામાં અમર થયું.

બીર વિગેરે શરાબો પેલાં ખગડી જતા હતા. તેઓમાં એક પ્રકારના રોગને લીધેજ આજ ચેતુ હતું. તે રોગને પ્રતિકાર આજ સંધી કોઈ પણ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી કરી શક્યો નહોતો. એકવાર પેશ્વે કોઈ એક શરાબના કારખાનામાં ગયો, ત્યાં સારા તેમજ ખરાબ અને જાતની શરાબો હતા. જનને તેણે માછકોરકોષ (સુક્ષ્મદર્શક ચંચ; ખૂદખીન) વડે તપાસ્યા. સારા શરાબમાં જે દાણા (globules) દેખાતા હતા, તેઓનો આકાર એક સરખો જોઈ હતા. પણ ખરાબ શરાબમાંના દાણાઓ કોઈપણ એક સરખા એકસ આકારનો નહોતા. આ અવલોકન પછી પેશ્વે સિદ્ધ થઈ કે પોતાની મેળે જ શરાબ ખગડી બળ છે, તે કદના કેવળ લાભ જ છે. શરાબમાં જે વિકાર હિત્ત થાય છે તેણે કારણ ફરમેન્ટ નામના જીવાણુ (bacteria)ઓનું અસ્તિત્વ તેમ જ પૂર્વિ છે. જો આ જીવાણુઓને કોઈ પણ પ્રકારે દૂર કરવામાં આવે તો ફરીથી વિદ્યાર થવાનો ખીલકૂલ સંભવ નહોતો નથી. જે હવામાંથી આવા જીવાણુઓને ઘડી નાંખવામાં આવે છે, તે હવામાં રાખવામાં આવેલું દૂધ દાખલ મીઠું જ રહે છે. જહવામાં જીવાણુઓની હાજરીથી

દુધ ખાટું કેમ થઈ જાય છે? 'શુ' તે સદૃશ છવાણુઓ હવામાં હમેશાં હાજર જ હોય છે? આવા પ્રશ્નો પર વૈજ્ઞાનિકોમાં ધણા દિવસ સુધી બારે વિવાદ ચાલી રહ્યો. પેશર તે સૌની ઝોખરે આવ્યો, અને તેણે પ્રયોગો સાથે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે હવામાંથી છવાણુઓને દૂર કર્યા પછી તેવી હવામાં રાખવામાં આવતો પદાર્થ કદી ગંદડી શકતો નથી.

પેશરની પ્રતિષ્ઠા હવે દિન પ્રતિદિન વધવા લાગી. જે હકોલી નારમેરી સંસ્થામાં રહેને બાલુવા માટે વગ્યા નહોતી, તે જ સંસ્થામાં રહેને હવે ભણાવવા માટે વગ્યા મળી. તો પણ હજી રહેની શોધો માટે બીજા વૈજ્ઞાનિકોમાં એકમત થયો નહોતો. બાયર જે રહેને પુત્રની પેરે લેખતો હતો તેણે પેશરને સાથ કરી દીધું, કે ત્હારી શોધમાં બ્રમ સિવાય બીજા કસાનો પણ અંશ નથી. હુમાએ પણ તેને તે કામ છોડી દેવાની વણમાગી મલાહ આપી, પરંતુ પેશરને તો પોતાના સિદ્ધાન્તમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો, અને છેવટ સુધી તે તો નિશ્ચય જ રહ્યો. અન્તમાં અપૂર્વ ધૈર્ય અને વિસહણુ સતત અબ્યાસથી તેણે સંપૂર્ણ ફતેહ મેળવી.

ત્યાર પછી પેશરના ધૈર્યની કોરમાં કોર કસોડી થઈ. ફ્રાંસના રેશમ બનાવવાવાળાઓમાં એક પ્રકારનો બર્ષકરે રોગ ફેલાઈ રહ્યો હતો. હુમાએ તે બાબતમાં શોધ કરવા માટે પેશરને નીમ્યો. આત્યાર સુધી પેશરે રેશમનો એક છોડો પણ જોયો નહોતો, તેથી પહેલાં તો તેણે કામ કરવાની ના પાડી. પણ પછી તે રહેના એક મિત્રના આગ્રહને ટાળી ન શક્યો. ૧૮૬૫ના જૂન માસમાં તે ત્યાં ગયો અને સપ્ટેમ્બરમાં પોતાની શોધ પ્રસિદ્ધ કરી. રહેતું પરિણામ એ આવ્યું કે રેશમી બહાઈકામના લોકોમાંથી તે રોગ નિર્મૂળ થયો. એટલું જ નહિ પણ તે રોગનો ભય પણ હમેશને માટે બાતલ થયો. પેશરે તે રોગનો ઉપાય તેમજ અટકાવ બને શોધી કાઢ્યાં. ફ્રાંસનો રેશમનો ઉદ્યોગ આથી ધણો જ વધ્યો. પેશરે કહ્યું, "There is no greater charm for investigator than to make new discoveries; but his pleasure is heightened when he sees that they have a direct application to practical life." (નવી શોધો કરવાથી શોધકને જે આનંદ થાય છે, રહેની તો બોડીજ નથી; પણ જો તે શોધો વ્યવહારીક છન્દગીમાં ઉપયોગની થઈ મનુષ્યને વધારે સુખી બનાવે તો તો તે આનંદની સીમા જ રહેતી નથી.)

એક બીજાનાં સંસર્ગથી થતા એવી રોગોના અટકાવ માટેની પેશરની શોધ જગવિખ્યાત છે. જેવી રીતે દારમાં એક વિશેષ પ્રકારના છવાણુઓથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેવી જ રીતે દરેક રોગોની ઉત્પત્તિ છવાણુઓમાંથી જ થાય છે. આ છવાણુઓને ઉત્પન્ન કરી તેઓનું બીજા દીધું કરી, સકાવ. તે દીધું ચયેલા બીજને બે બીજાં પ્રાણીના શરીરમાં મૂકવામાં આવે તો તે પ્રાણીને તે રોગનાં રહેજ રહાજ નહિ જેવાં ચિન્હો જે ત્રણ દિવસ જણાય છે ખરા, પણ તેથી બીજાં દૂર ચારતી નથી. તે ચિન્હો મટી ગયા પછી તો લાંબા વખત સુધી તે એવી રોગ રહેજ પણ અસર કરી શકતો નથી. આ શોધથી આપણે અભરૂયાં નથી. રીતગીતા એવી રોગના અટકાવ માટે આપણે શીળી કદબીએ છીએ, અને અચ્છીની રહામે ટકર ઝીંઝવા મેરહાનો જ એવ આપણા શરીરમાં મૂકાવીએ છીએ. પણ તે વખતે તો બીચાર પેશરને આપણે સંભારતાં જ નથી. એવ મૂકવાની આ પદ્ધતિ virus vaccine કહેવાય છે.

હરખાવવા પ્રાણીના કરવાથી જે જલાંતક રોગ—Hydrophobia થાય છે, તે રોગના

પ્રતિકારની દવાની શોધ માટે પણ પેશ્વરનું નામ તોટલુંજ અમર છે આ રોગ હડખાયલા કુતરા, શિયાળ અથવા તેવા બીજા પ્રાણીઓના કરડવાથી થાય છે અને તે ધણો જાણનાર છે. પેશ્વરે આવા કુતરાઓ પર પહેલા પ્રયોગો કરી કાર્ય બારીક તપાસથી ત્હેને જણાવું કે આ રોગથી જે પશુઓ પીડાતા હોય છે તેઓની મજબૂત ધાતુમાં તે રોગના બીજ રહેલા હોય છે. પેશ્વરે એમ બતાવ્યું કે હડખાયલા કુતરાની પૃષ્ઠ મજબૂત (Spinal Cord) માંથી તે બીજને કાઢીને, કોઈ નિરોગી કુતરાના શરીરમાં જો ત્હેને મૂકવામાં આવે તો તે કુતરા પણ હડખાયલો થઈ જાય છે. હવે તે રોગને ટાળવા માટેની દવાની શોધ પેશ્વરે કરવા માડી ત્હેને જણાવું કે તે દવા જો કેઈ નિરોગી કુતરાને લગાડવામાં આવે તો પત્રી બીજા કોઈ હડખાયવા કુતરાના કરડવાથી નિરોગી કુતરાને કાંઈ પણ અસર થતી નથી આમાં વધારે શોધ કરતા પેશ્વરે બીજી દવા તૈયાર કરી અને તેથી હડખાયલા કુતરાના કરડવા બદલ થયેલો જોલાતક રોગ રહેવાઈથી દૂર થઈ શકે છે

પત્રી આ રોગને દૂર કરવા માટેના દવાખાના ખોલવામાં આવ્યા હતાં રોગથી પીડાતા મનુષ્યને આમાંથી દવા મળતી અને મળે છે આજે સઘળા દેશોમાં પેશ્વરના નામના દવાખાના ખોલવામાં આવેલા છે અને તે સઘળા પેશ્વર ઇન્સ્ટિટ્યુટને નામે ઓળખાય છે. દિનદિન બે પેશ્વર ઇન્સ્ટિટ્યુટ છે, એક નીલગિરિમાં કાનૂર નામના ગ્રામમાં અને બીજું હસીબીમાં

આ પ્રમાણે પોતાની શોધોથી જગતગર અસીમ ઉપકાર કરીને તો ૨૮મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૫૫ ને દિવસે પેશ્વરે પોતાનું સ્થૂલ નથર શરીર છોડ્યું. પણ પોતાના યશશરીરને તે પાછળ રાખીને ગોરા કૌર્તિયસ્ય સ કીલ્લિત ।

(સંસ્મરતી)

હું, ડોશી ને ઈશ્વર.

લેખક — ગ્રેમરાય ગૌરીશંકર. એમ એ.

જન્મ, જીવનના નિમૂઠ પ્રશ્ન ચર્ચાતી આ આત્મકથા,
ચલી ગયેલા આ મં જગ્યા કરી વહી શકે કે કેમ એની
તત્વ રસિક આપ્તમાયિકા કહે છે — અધિ ચેતન.

વસન્તના વર્ણન કોણે ન કર્યો ? એના વર્ણન દ્વારા કર્યો હશે ? બસ વસન્તે કુદરતને બોલે જઈ ગયે હતા એના દિલમાં કંઈ અસર ન થાય તેને દિલ હોઈ શકે ખરું ?

ધાડું વન હતું સૂર્યના પ્રકાશના રહેકડો ટુકડા થઈ જમીન ઉપર ધુપ છાંયની મિલાઈ પથરાઈ ગઈ હતી એ મિલાઈત પગ પડે પડે મંદને ઉપરો વિચાર આવ્યો કારણ મારા દિલ વસન્તથી મોટું નોતું મારી આવ્યો તેનો બહાર જોવામાં નોતું તેને બીજેન વિષય મળ્યો હતો

ગમેરગી પર્વોએ લયકાંતા, નવયૈવનના ધાકમાં ડોલતાં, ઝાંઝુડની બનમ-વચ્ચે એ પ્રાચીન વૃક્ષ ઉભો હતો મંદાને આવ્યો એના ઉપર હતી નહીં હતી એ પળમાં ગચ્છાઈ રહે એટલા એના ઉપર પર્વો જા દના, નેમાંના કોઈ પણ ખાનમાં શુભ મળો હોય એમ નોતું લાગુ

ખાડીનાં પાંદડાંઓના ચર નીચે ધુળમાં પચરાયા હતા. ખરેલાં પાંદડાંને સ્થળે નવાં આવતાં નોંતાં. ક્યાંક એકાદ દીથી નવી દેખાતી હતી. એની ઓલ ઉપર ભીંમકો વળા ગયા હતાં. પથ્થરોની કાંપે ઘસાઈ પેપર ઉપરનાં ત્યાં અંદરનાં શિફ્ટો વજાઈ ઉઘાડો પડી રહેતો, ત્યાં ખીછા ઊંડા આવતાની નોંતી. આ દયા કાંઈ પ્રાચીન સંદર્ભો નવજવાન હશે. આજે તો તે છવનનાં ચિન્હ વિનાનો, ઉચી ડોક કરી ચારે દિશામાં નોંધ રેલો હતો. એ કોને શોધતો હશે? કાંઈ ભલો કહિયારો પોતાનાં તીકણ કુદાકાથી એનાં જનરિત છવનનો અંત લાવે એજ એને ઇચ્છા રહી લાગતી હતી.

મહારાં હાલ પણ એવાજ છે. મદને સુખનો ચાહ નથી રહ્યો. ભૂખનો દોહ તે અન્ય પથ્થરો પેડે અરણ્યનોજ અતિયિ જતું છું. કાંઈ પણ મહારાં હાલત સમજનાર માણસ આવતું આપે છે તો મહારે ગળેજ નથી ઉતરતું, ઉરડું આપનાર ઉપર અભાવ આવે છે. તૃષા લાગે ત્યારે વહેતાં પાણીમાં મ્હોં નાંખીને થી લઈ છું. જનવટ પર કાંઈ જલપાનમાંથી આપે તો તૃષા છીપતીજ નથી અને પાતાર ઉપર તિરસ્કાર આવે છે. જંગમમાં, રસ્તામાં કે કાંઈ વાર પથ્થરની પગથી ઉપર પડી રહું તો આશ્ચર્ય મળે, કાંઈ ધામણી આપે દેહમાં બધા ચાય છે, ધામણી આપનાર ઉપર મન ખીભાય છે. સુખથી હું સો ગાઉ દૂર ન્હાસતો રહું છું. જંગમમાં કાંઈ સુખ સામું નથી કરતું એટલે દિલને બચાવો નથી રહેતો. એ સુખ પણ નથી ગમતું, એટલે દૂરી જનવાટમાં જઈ આવું છું અને આમ ખીભાયેજ મનને ખીભાયા કરું છું. મન ઉતારા કઢાડે તો જમીન ઉપર ધુળમાં કે વનસ્પતિના રસથી પાંદડાં ઉપર કે માટીથી ગ્રાહ પથ્થર ઉપર એ જમસ કઢાડી રહું છું.

આમ હું કેટલાંય ગામો રખડો હોયશ. છતાં મહારે મદુ ગામ સરખાં છે. નાગ કાંઈતું જાણતો નથી, પૂછતો નથી, કાંઈ કહે તો ય સાંમળનો નથી. મહારે ગામ સાચે શું દેવા દેવા?

કાંઈ મદને ગીડાં કહે છે, કાંઈ વેરાગી કહે છે. હું અત્યંત રાગી છું, એ હું જાણું છું. છતાં એવકર હુનિયાને કંઈ પણ રહમજવાનો પ્રયત્ન કર એવો હું ચૂપ નથી.

તે પ્રાચીન વસ નીચે પડ્યે પડ્યે હું ઉચું નોંધ રેલો હતો એટલામાં મહારી આખોજ એક અમત્કાર બોલો. જમીનથી થોડેક ઉંચે-ચડ ઉપર ન્હાનાં પણ સુન્દર જે ખાનો તાળાં કુટખોં હતાં. શું દંજુ આ વજામાં છવ પડી રહ્યો હશે? છવતું તો ઉજ, પણ આટલો રસ પણ હશે? શું એનાં મૂળ પૂર્વે બ્યાથી રસ પીતો હતાં ત્યાં પાજાં પ્હોંચ્યાં હશે? મૂળમાં રસ પીવાની સક્તિ પાછી આવી હશે? મહાર મન કેટલેક મહિને સચેત જની આ વિચારમાં પડ્યું. મહારાં જનરિત છવનનાં મૂળ પણ રસચાનમાં પાજાં પ્હોંચે ખરું! મહે અટકારય કયું. હમેશ તો હસતો ત્યારે, દિલમાં કદુતાના ચર પડ્યા હતાં તેમાં એક જડ ચર વધું મદડતો. આજે એ અટકારય બેગાજ દંધક ચર ઉપડી પડ્યા લાગ્યા. કાંઈક દિશા બાણી જવા પગમાં રકુર્તિ આવી. ક્યાં તે મનને ખાંડ નોંતી. લેખોં ક્યાં ક્યાં જતું એ વિષે પગને જ સર્વ સ્વચ્છ હતા આપી હતી. અને મન તેનો વિચાર ન કરતું એટલું જ નહિ પણ તે કાંઈનો વિચાર ન કરતું એક વાર એક સાધુ બોલતો હતો કે 'મન ન છવે મનથી તે છવતો આ જગતમાં.' મહાર ય એવું હતું. મહારી આંસપાસનાં પથ્થરોનું પણ એવુંજ લાગતું. કાંઈ વાર તો પગ આવે છે કે નહિ એ પણ મનને જાણ નોંતી.

પરંતુ આને પ્રગ એ દિશામાં રૂપાં તે બન્ને મનની સ્વચાથી હોય એમ લાગ્યું.

*

*

*

*

સાંજ થવા આવી હતી નદી કાંઠે ચાલતાં ચાલતાં જંગલ કંટાળીયે ધડી દૂર ચૂકી દીધે હતું. સામે થોડે દૂર ગામનાં ઝુપડાં મધ્યેના દેખાતાં હતાં. સામે એક વિશાળ બાગ હતો. વા ધણે ઠેકાણેથી ભાંગી ગયું હતી લોકોએ ત્યાંથી રસ્તો બનાવ્યો હતો. પહેલાંની શોખા બાગમાં હજુ દેખાતી હતી બાગને એક છેડે મોટો મહેલ-એવું ખરિયેર હતું. બીજે છેડે એક ઝુપડું હતું વચ્ચે એક આરસપ્રહાણનો ઘાટ હતો. હું ઘાટ પર આવી લાગ્યો. નીચે છેડે પગથિયે એક ડોશ ખેડી હતી. પાંદડાં ઉપર ધીની વાટ ચૂકી હતી. થોડાં મેલાં રૂખાંથી ખીછ વાટો બનાવતી હતી ઠાણીતુ ધ્યાન વાટ બનાવવામાં હતું. એકાદ જોઈ હતું મોઠો.

નજર ફેરવતા દૂરનાં ખરિયેર પર સદમ આંખ ફરી. ડોશીએ તે જોયું હશે અને મહેલ કંટાળા હશે ધારી ખોલી.

“મારાજ ઇસ ગામમે’ પેખવેલાજ આના હો?”

મહેલ દુરતમ જવાબ દીધો: “નહિ જાણ, ઇસ ગામ મેને દેખા થા.”

મહારાજાનાં જીવન હતી. માત્ર મહેલ નવીનતા ન લાગી એટલે દેખા થા’ કહ્યું તેવું અનુભવ પામે સદુ ગામવાસીઓ દંતકથાના પુરાણો જોશે, તેમાંય ગામની ડોશીઓ! હું નવોજ નથી એ વાત ડોશીને ઠીક ન લાગી. થોડી વારે પાંડુ એણે પૂછ્યું “કિતને વરમે આતા હો?” મહેલ ડોશીનીજ ખોલીમાં હતું. “ધણાં-પણાં વર્ષ ઉપર-કું-અહિં”-શું જોણતું તે મહેલ નથી ન હતું. છતાં ઉપર ખંડે ચૂકી દીધું હતું. ધણુ ફરી “પૂઅહિં રહેનો હતો” એમ કહ્યું. ડોશીએ પળખર મહારાજા સામે, તાપ નોતિ તોય દેવથી ભંભરે હચેલી છામને જોયું. એને કંઈ વાત મનાઈ ન લાગી. મહેલેય ક્યાં મનાવવાની જરૂર જેવું હતું? હું ચોતરફ જોતો ખેડી રહ્યો. ડોશી જય તો નદીમાંથી પાણી પીવાની ગદ જોતો હતો. થોડી વારે દિવો તરારો ડોશી ઉપર પળખર ઉભી મહીને ખોલી. “ચંદર ઉભે પછે આવનાં તો બે ધડી બજન થાય ગા ને વાળુ કરના” મહેલ માત્ર સાચું જોયું. તે હા મગજને ઝુપડાં બાણી ચાલી. ધણુ વર્ષે મનુષ્યની વાદચિતથી દિવને હોમ ન થયો. મહારાજા નજર નદી ઉપર હતી પણ આંખ સામે થોડા દિવ ઉપર પડ્યો હતો તે સ્થળનાં પ્રાચીન, પરંપરા વનપતિ સમો, હસરાજ આવ્યો. માત્ર ત્યાં નવીન પાંદડાં એક નહિ બે નહિ પણ જનીનથી થોડે ઉંચે પાંચ મળનાં પાનવાળા શાળખી હમી લાગી. શું આ દેહમા પછુ અનેક જન્મ થઈ શકે? શું નવજનન મર્્યા માન્યાં હોય ત્યાં પછુ આવી શકે?

*

*

*

*

સજન મધરાત સધી ચાલ્યું. મોટાં અંશે દુનિયાની કુઝમમ ગિચિત્તુ વર્ણન, કંટાળો આવી જાય એટલી વાર એટની એક વાત. જોણે પ્રભુએ દુનિયાં બનાવી અદર પોતે વસવાયુ સર્વશા અયોગ્ય માન્યું હોય એવી કિલ્લ કલ્પનાથીજ સ્વાધ્યા હોય એવાં ભજનો; મનુષ્યની આસપાસ સયનાન જેવાં મનુષ્યોએજ ને અમંગલ વિધિઓ-મોદો-ખડીકાની ભગવત્તુ છે તેનાં બીજાસ વર્ણનવાળાં ભજનો; જેમાં આત્માસનનો અંશ ન મળે. સ્વર્ગની વાત ન મળે પરંતુ ફર પ્રભુની ચોગતમ સદિ જેવા નરનાની-સન્નાઓનાં વર્ણનવાળાં ભજનો; આવા ભજનોનાં ફરથી

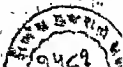
અનાજ સંભળાતો. તો એ બંનેને દૂર જ રાખવા કું ઠાસનર ચાલતું પડે તો ચાલતો; મ્હારો સરવનદાર જે હોય તે વિષે મ્હારાં મનમાં મહુ મડમડ હતી. શું તેણે દુનિયાનો પીડા બતાવ્યો અને પછી જ્યો એની સાથે કંઈ લેવાદેવા જ ન હોય તેમ બીજી દુનિયાં બતાવવા મંડી પડ્યો. હશે ? કે દુનિયાં બતાવ્યાં પછી તેમાંનાં પ્રાણી માત્ર ઉપર અવિતાં સુખદુઃખની દારી તેણે હાથમાં રાખી અને પિતા પેટે તે સહુનું ધ્યાન રાખતો હશે ? કું દુનિયામાં જીવો, શીં, મ્હે બહુ દીકું, અનુભવું; ખુલાસો નોતો થયો તક અને તકેટનાં કારખાનાંમાંથી વજોલાં ધણાં ચ ચીંથરાંની કુમાચ તપાછી. પણ ચીંથરા તે કદિ ચીર જન્મ છે ? અભિયાજ છોકરો બમરડો ફેરવીને ઉઠ્યો મ્હે, અને પાછો ફેરવવા ટાલેજ બમરડાને હાથ અડકાડે, ને બધો વખત ધુમરી ખાતા બમરડાથી રાજ ચાલ એવો ધધર હોય તો મ્હારે શું ? એ બમરડા પરનાં કંશેડો જ તુખાતો હું એક, બમરડાને ફેરવનાર તરફ લાગણી શી ધરાવું ? લાગ આવે એને એમજ બમરડા ઉપર ફેરવું અને રાજ ચાલ એટલી જ મ્હને મજા મ્હે. અથવા, ડોશી રેટિયો ફેરવે અને શું આવે ત્યારે કાંડે એમ ધધર પણ કરતો હોય તોય મ્હારે શા કામનો ? હું પણ કંશેડ માંજો એ તાંતણે અડર ક્યો જેવાઈ; ધડીબર જેવાઈ તો ડોશી-ધધર સમો દરે-પોતાના સ્વપ્ન માટે; બહુ શુંચવાઈ તો તૂટી જઈ, એવા ધધર સાથે મ્હારે શી લેવાદેવા ?

વર્ષો થયાં આ મડમડ ચાલી રહી હતી. તણો વખત થયાં એ ખુલાસો ફરી લેવાતી તમા જ નોતી રહી.

જેણે મ્હને જનાવ્યો, હું અંદર છું તેને જેણે બતાવ્યો, તેણે મ્હારા દિલમાં જૂખ બંધી હતી. અને કાનમાં કુંક માંડી કહ્યું "દિલની જૂખ ભાંગવા દુનિયામાં જા." જેણે મ્હારો દેહ, માંડીનો હું-તેને બતાવ્યો તેણે પણ. કાનમાં કહ્યું લાગ્યું "દેહની જૂખ ભાંગવા દુનિયામાં જા." હું દુનિયામાં છૂટ્યો; તવા જેમમાં છૂટ્યો. દિલ અને દેહ, બેયની જૂખ ભાંગવા. બંધકર જૂખ લાગી હતી. તે ભાંગવા સિકારીનાં તીર પેટે દુનિયામાં વહ્યટ્યો. દિલની બધાને નધી લાગતી પણ દેહની જૂખ ટાળવા સહુ પ્રાણીએ એમ જ આચરે છે. હજુ ડોશી મટી નથી; મ્હારી તો બેય જૂખ મટી નથી. રાજઓના મ્હેલોમાં કે કુંપડી વિનાના મુશ્લીસની સોનતમાં કયાંય દેહની જૂખ મટી દીડી નથી. આચારોની બાસ પીડો ઉપર, કે બેલ છુડિના ગમાર પાસે, કયાંય દિલની જૂખ ભાંગી દીડી નથી. દેહની જૂખની મ્હને દરકાર નથી. દેહ નદિ ટકે તો પડી જશે અને એ ધાકજૂ જૂખ દેહના પડવા સાથે પોતે પડ્યું મરી જશે. પણ દિલ કોઈ દહાડો નદિ પડે. એતું શું થશે ? અનેક કુચલોને પૂછ્યું. સહુ દામ્ભિક દીડે. માત્ર એક જ સાચો મનો. તેણે કહ્યું "જેણે દિલમાં જૂખ મટી છે તે જ એ જૂખ મટાડશે." આ માણસે જ ભાંગવાનું મન્યું. બધાં ભાંગવાની ટોચ તે ધડીએ આવે છે જ ધડીએ હું મ્હારી મેજ કંઈ નદિ ભાંગી શકું એમ લાગે છે. કોઈ દહાડો જૂખનો દેનાર ભૂખ ટાળશે. "નદિ ટળે તોય દિલને શું થવાનું છે ?" આ વિચાર જે કહ્યું આખો તે કહે જગતો મુજ જાય એવું મ્હે અટકાવ્યું કયું. બસ ગોતે આવીને મ્હારી બાજ હો એવો ધધર હશે તો જ મ્હારે મ્હારી જૂખ ભાંગવી છે. નદિ તો એમ

જે પુગમાં માત્ર ડોશીમાંજો જ રેટિયો ફેરવતી ત્યારે, આખી આશરે ચાર વર્ષ પર આ બેય લખાણે દેતો.

—તંત્રીઓ મંડીતન—

જ પરમાત્મ છે. મ્હારે ભજન નથી કર્યા, નથી સાંભળ્યા. તેમણે માણસોને મ્હોધે 'તે કશ્વરને દુનિયા હમેશ માટે છોડી જવી પડી હશે તો તેતું કારણ હું જાણ છું. મ્હે એવાં માણસો જોયાં છે જેનાથી કાલતાન પણ દૂર નાહી જાય, તો ખુદ શી ખિસાતમાં ? અને આવા માણસો જ ભજન કરવા ખેસે, ત્યારે ભજન કોના ને વાત કોની ? દોષકર્તા અવાજ. ગાનાગના રાગડા, અને તુલતુલીના રણુકા એ ગણે અમુક પ્રમાણમાં મળે તો ખુદા પેદા થાય, જેમ મધક, મુરખખાર અને કોયલો મળે તો દાઝ મને ને દુનિયાને ઉડાડી નૂકે તેમ નમસ્કર છે એ પદ અને ચાળખાવાળા પત્તણકોને મ્હારે એ નથી જોઈતું.

હતા આજે હું ભજનમહાળીથી ચો વાગ પંચ દુ નોતો બેઠો. મ્હારો જીવ ન અગાધો. કોઈ કોઈ ગાનાગુ મ્હો જોતું જતાંક મમતું હતું. કોઈ કોઈ લીટી ફરી ગમતી ગમતી હતી. થોડી વારે મન મમતું ને પેચે પ્રાચીન વૃક્ષ દેખાતો ત્યાં તો પામ પામ સાત સાત પાદપા અને જૂમખા દેખાતા હતા. શું કેટલે સાધુએ કમળકવચથી પાણી તો નહિ છડ્યું હોય !

ભજન પછી ડોશીએ રશીતો ખાટલો માટે માટે એક ઝાડ નીચે દાળી દીધો. ડોશાને હજી ઉધ નોતી આવતી લાગતી. તે ચક્રમમાં દેવતાને કુંદતો મ્હાદી પામે આવી બેઠો. થોડીવાર તેણે મનમાં આવે તેમ વાતો પૂઝી, કી. પણ મ્હે કંઈ જવાબ નહિ આપ્યો હેય કારણ થોડીક વાગ્યા તે જાયો, ઉડતા ઉડતા કહેનો ગયો 'માગમ, ગતનાં કંઈર કોઈ દિરનેકા આવે તે પડીના મત, કંઈર હમાગ ખાઈ કોઈ વગ દિને' હય." ડોશાએ ચિત્રમ આવેલા જે હાથ ખડિ થેર તરફ દેખાડતા કહ્યું મ્હે 'ખડિયે તરફ નજર કી. મ્હેલ ઉગડ ન હતો. કેઈ કોઈ ભાગના દીવાઓ બળતી હતા ડોશો આ ગાગનો રણવાળ લાગ્યો. ધણે વળે દુ માગમની પરાણોગત દેખવા છતાં અવશ્ય બેઠી ચકયો છતાં એ ખાટલો, એ ધાગળો મ્હને ખુશતા હતા ડોશો ગયો કે તરતજ મ્હે ખાટલો દૂર મુકી દીધો પાનેના ઝાડ તળે એક પાડી હમી હતી એના ઉપર ધાગળો નાખી આંબો અને પાનેનાજ ઝાડ તો આકાશ સાધું જોઈ મ્હો. મ્હારો મુવાનો વિધિજ આ છે.

આખો મીચવાને અને સ્વાને કર્યું હેરા દેના નથી. આખી ગત આકાશ સામે, ઉગના, આયમતા, શ્વતા ચન્દ્ર સામે, તારાઓ સામે જોડીએ જોઈ મ્હેલો અને સવાગના કાગડા જે તે પ્લેયોં તાને થપ ઉત્તો આમ પડે પડે વણુળે વાગ દિવની જૂમ પાડી નમતી દિવસ ઉગ રોતનો પડો પડ્યો ત્યારે ગત પડી કે ગત ઉપગથી કાગો પડો ઉપડે ત્યારે દિવસ અને ? મૂળનાં ગાત ઉપર અન્ધાગ કિરે છે કે અન્ધાન તા હનાજ તેમાં ગુનના અન્ધવાળાં દીપવાનાં છે ? મ્હે હાલ સાચી કે આવતી કાલ સાચી ? કે મ્હે અને આવતી બેય જોડા અને એક કાલતરજ આકાશ જેતું અનન્ત અને સાધુ. રાતના આકાશ સામે જોતા, ગત અને આકાશ બેડતો ઉપગોગ કરતા આવા વિચાર આવતા અને કાલ અને આકાશ એ જે તત્ત્વ અનન્ત અગાધ એ એમ લાગતું. ત્રીજી તત્ત્વ પણ મ્હેને એવુંજ અનન્ત અને અગાધ લાગતું તે હું. મુદ્ર મુદ્ર દેહતો મ્હેને તેથીજ કદાગો લાગ્યો. ન્હાનકદ મન ગમે તેટલો વેગ શખવે તોય મ્હાગ હું ને તે દીગીવેગ લાગતો. તેથી દેહને જુલી મનને જુલી આમ આકાશમાં જોઈ રહેતો, સારજ ફે નેરો જતી જતો. મધ પોનાતું અસ્તિત્વ પણ જુલી જવાય તો તામ શવામ. બીચાં

પ્રાણીઓ ઉપરથી તેથીજ તાજાં હોય છે. ખજાંદારે ઉપરની જરૂર નોતી રહી. મહિનાઓ સુધી આખો મીઠાના વિના હું તાજાંજ રહેતા.

હું આમ પડ્યો હોઈ ત્યારે આસપાસની દુનિયા સજીવ થતી. વનમાં મહેશ પડા ચતાં ઝાણે ઝાણે ધાટ ચંચુતા, ઝાડોમાંથી જોગી હોતો. અસંખ્ય જનો જનમતાં, જીવતાં, અવડતાં અને નારા પામતા. પાંદડે પાંદડે ઇતિહાસ રચાતો, સામ્રાજ્યો રચાતાં, ઉચકી પડતાં પ્રાણીઓ ફગાતી અને આથમતી. દુનિયાના યુગો તો ઘટાની ધડી. ધડીમાં ઘંઠા શું ન જોવા? હું થકીબર આમ પડે પડે એ સદુ જોતો. આ ઉલટ જેવા છતાં વસાયલાં જાગમાં પડે પડે એવીજ સંપ્તિ ઉત્પન્ન થઈ.

હેન્રિ ડેવિડ થોરો.

લેખક: ગ્રાફિસર ચન્દ્રશંકર અ. ખુચ. બી. એ.

થોરો એટલે આપણી બધીજ માનવનાંજોને ખોટી પાડનાર કોઈ વિચિત્ર વિરલ સાધુ-ચોરો એટલે જોને જીવનમતિદાસ પાંચતાં વેત, આપણા સંસારની બારાખરી રી રી રૂચી પડે તે-દોરો એટલે નહિ મનુષ્ય, નહિ નિરરતો, નહિ આચુર-ચોરો એટલે હૃદયથી રાજા, જીવનથી સાધુ-ચોરો એટલે પ્રતિભાતાનો ઘાડપ્રેક્ષો થોરો-એ ચિંત્નથી સાચુના જીવનના કેરલાક પ્રસંગો અહિં આપેખાયા છે. —અધિ. ચેતન.

મનુષ્ય, પણ માનવસમાજના લક્ષણોથી પર; વિદ્વાન, પણ વિદ્વાતાના વિધિનિયેષથી મુક્ત; નિસેદ, પણ રસપ્રવાહનો કેવળ તરસ્વ એવો-નવીન દુનિયાની ઉચ્ચતમ ભાવનાની અતિરેષ, યુવાન અમેરિકાના ભવના ગુરુ. એમર્સનનો વિદ્યાગુરુ તે હેન્રિ ડેવિડ થોરો.

જ્યાં કંઈ વિદ્યતા હશે, જ્યાં કંઈક સદ્ગુણ હશે, જ્યાં કંઈક સૌન્દર્ય હશે, ત્યાં આ મહાત્માનો વાસ છે. —જે મહાત્મા માટે એમર્સન જોવો ફિલસૂફ આ સબ્જો હવ્યારે તેનો પરિચય, વિદ્યતા, સદ્ગુણ અને સૌન્દર્યના અણપૂર્ણ અભિલાષવાળાં યુગરાતને. નહિ તો કેને જરૂરનો હોય? “દુનિયામાં સદુથી મહેશો ભય ભયનો સંભવો.” આપણા પુરાણા શિલ્પકર્તા અમંચમને એક સાસ્ત્રિકગુણ Virtue માનતા. ઉપસાં લાઠયી બોલનાર અને એ વાક્યના અર્થને જીવનાર હેન્રિ ડેવિડ થોરો નિર્મલતાની મૂર્તિજ હોતો. તેને કશાનો ભય ન હતો.

તે વિદ્વાતાથી ન જાહીતો. કોઈ એવો પ્રતિભાષણી પુણ્ય એને મળ્યોજ નહતો. જોને એ વિદ્વાન કહી શકે. વિદ્વાતાની એની વ્યાખ્યા જ જુદી હતી.

દુનિયામાં અનેક અપરધાન, કેવળ ખોટી ખોટી વ્યાખ્યાઓ, ખાંધવાથી અને એવી ખોટી વ્યાખ્યાઓમાં વિશ્વાસ સુકવાથીજ, કોપન્ન થયાં છે.

એ ગરીબીથી ન બહીતો. તેથી પેસદાર ચર્તા રહી જવાનો રહેને કમ ન હતો. તેથી તેને પોતાની કલા વેચવી ન પડતી. ઇચ્છા વિરૂદ્ધ, કંઈ પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવી ન પડતી. એક વેર એણે એક નવી શોધ કરી. વિગાનશાસ્ત્રીઓએ એ શોધ તપાસી તેને અપૂરે ધન પ્રાપ્તિ થતે માની અભિનન્દન આપ્યા. પરંતુ ચોરાએ કહ્યું કે ફરીથી એ તુર્કીન વસ્તુ તે બનાવવાનો જ નહિ. "શા માટે મહારે બનાવવી? એકવાર જે વસ્તુ કરી તેજ બીજી વાર હું કાઢ દાણે પણ ન કરું!"

તે રૂઢીબદ્ધ સમાજથી ન બહીતો. તેને ઘર જેવું હતું જ નહિ. રાત દિવસ તે ઘર બહાર ફરતો. ગાંઠિયા ગાંઠે આસ્થા કરતો કોઈક નર્મ કૃપ પાસે કે વનરપતિશાસ્ત્રીઓથી અનુભવો કોઈક વનગર્ભમાં ધાસ પડે પડે કલાકો-કોઈ વાર દહાડાઓ વીતાવી દેતો. માણસોમાં વ્યતિચિન્તાનો. તેને એકજ ઉપયોગ દેખાતો-તે એકે એ બ્યારે ખેનરો કે પાદર પાસેના ઝાડ ઝુડમાં એકાન્ત શોધતો ત્યારે સદુર્ગતો પોતપોતાના જાનિયાનાઓમાં જઈ પુરાઈ જતા અને એને ઘણું એકાન્ત મેળવી દેતા. ખતા તે કંઈ અનુબોના સહવાસથી બહીનારો ન હતો. તે એકાન્તમેથી થોડી નહતો. તેમ ગમે તેમાં ટોળામાં પણ એકાન્ત ભોગવી શકતો. તેની બેદક્રમ પચ્ચીશ ત્રીશ સ્ત્રીપુરોષો ઘણીના જમા થતા અને ઘણીએવાર એવું બનતું કે ચોરા તેમની સાથે એક પણ શબ્દ બોલતો નહિ-તેઓનું અસ્તિત્વ મુઘ્ધા ભૂલી જતો. એની ઝુંપડીમાં તથા પુરશી રાખતો, એક પોતા માટે બીજા મિત્ર માટે અને ત્રીજા પરાણીઓ માટે. એક તે એકાન્ત. બે તે મૈત્રિ. ત્રણ ત્રણ એટલે ટોળા આખા તે માનતો દશ પાર જણ અચાનક આવી પડે તો તે સહુને તે ત્રીજા પુરશીએ બેનવાનું કહેતો અને એમાં પોતે કંઈ નહું કરતો હોય એમ તેને ન લાગતું

એક જ ન્હાતું ઝુપડું એ તેનું ઘર હતું. ધનિકોના મોઢા ધરતો તે ઉપહાસ કરતો. અસપ્પ્ય એટલાઓ, મોઢા દિવાનખાનાઓ અને વિશાળ કોઠારો એ માટે તે કહેતો કે આના મોઢા ધરમા મહેના માણસો જાણે પેટે ચાલતા નુક દીડા હોય તેવાં નમાલો લાગે છે.

મોઢા ધરતો માન એક જ લાભ છે એમ તે કહેતો. તે એ કે મોઢા વિચારો ને મોઢા શબ્દોમાં મુકવા માટે પુષ્કળ અવકાશ મળે તેથી બ્યારે બહુજ હડી અને ગંભીર વારો કમી હોય ત્યારે તે પડોશના સરોવરની પાળ ઉપર ઉભો રહેતો અને સામા ઘણીને સામે આરે ઉભો ગાળનો-પછી શુદ્ધ અવગે બોલતો. પ્રજાઓ પેટે વ્યક્તિઓને પણ વિશાળ સિમારો જોઈએ છે- અને જો જે જણ વચ્ચે થોડીક નધણિયાતી જગીન હોય તો વધારે સાર કારણ શબ્દોમાં સ્પૃષ્ઠ આવેશ અને ઝેરી કુદ્દ હોય તે આવી જગીન ઉપરથી પસાર થતાં હવાથી શુદ્ધ થઈ જાય !

ગપકા પગારો તેનું દિવાનખાનું હતું તે હમેશાં ગમે તેટલા પરાણીઓને સમાવવા તૈયાર આતું. ઉભો ગાળીએ ત્યાં સદાય પચરાઈ રહેતો. સૂઈને તાપ તેમાં પ્રવેશ પણ ન કરતો-એ દિવાનખાનાનું તે ગપકા પગારો પાદર વક્ત્રના કુંડ વચ્ચેનો દિવ દેશ ત્યાં દડો પવન બેઠપ મોઢર પેટે કચંગે વાળતો, દર્મિયર ઝાટકતો અને જહું દીકાક કરતો ! "મોઢાં આ દિવાનખાનામાં ૬ કમરો પરાણીઓની મરજા કની મુકુ" તે કહેતો.

પગાળાંમાં જાગવકુજ જોઈએ એમ તે ન માનતો. સરી- અને મવનો ચાક ઉતારવા

યોરાક જોઈને તે કહેતો કે તેના આશ્રમમાં થાક લાગતોજ નહિ. તો પછી આવથી શો કામ છે ? એ કાંઈ પુરવાસીને ત્યાં રાતવાસો કરે અને એને બિજાની અપાય તો તેને ફરી એવી તકમિક ઉઠાવવી ન પડે માટે તેણે તેમ કયું એમ ચાલી લઈતે ફરી તેને ત્યાં જતોજ નહિ. છતાં તેના આશ્રમમાં સહેજે જતા ગામડિયા જતા, દિલસૂદો જતા, બીખારી જતા, દેસના હાકમ જતા. યોરો દેઘ સાથે બેસતો-તો દેઘ સાથે, તે તેના સાથી જુદોગી પાછા પેઠે ન બેસતો-તો તેના સામે જોતો.

આ નીચે ધન દાટ્યું હોય અને ચોરજનથી ડાઘે તેમ તે સંકુચી કાંઈ વર ગાસતો "વનનાં આધાર બરી રહે" અર્થિ "આડ" એકાન્ત દાટ્યું છે" રખે દાઘ ચોર એ ચોરે એવી તેને સંભવ પડીક રહેતી.

માણસ માવને તે દયા ઘૂંટકા પાતો. મનુષ્યમાંના દેવી અંશ વિશે શંકા ઉઠાવતો અને ફેંકડી કરતો. સવાર સાંજ દોર લાંકતા, દોર પેઠે ખાતાપીતા ગામડિયામાં દેવી શું છે ? એ પુછતો ! મનુષ્ય બધો આધાર રાખનાર જોળા ગામડિયા-આવું સાંમળતાં તે ગાંઠ ઉઠતો કે પ્રત્યુપર આધાર કાંઈ રાખતુંજ નથી. ક્યારે ઉપર અંસ્થા એ તો અતિ તીવ્ર નિરાશાનું જ નહિ અને મૃદુ રૂપ છે. આ નિરાશાથીજ માણસના હૃદયોગી યત્ર પ્રેરાય છે, પુસ્તકો લખે છે, પુસ્તકો વાંચે છે. રમત ગમત કરે છે. હાલો માણસ આમાંનું કંઈ કરે નહિ ! નિદાન યોરો કહેજ ન કરતો. જંગીન ખેડતા ખેડતને તે પુછતો "આ સાડસાંઠ એકર જંગીનનો પાક ખાંધ ખાંધ પછી શું કરીશ ? છેવટે તો જ જમીન ખેડી રહ્યો છે તેવુંજ ખાતર બનીય ને ?" ખેડત મુંઘતો. યોરો હસતો. કુત્રિયા એક બીજા સામે રચક રીતે જોતી અને કપાળે આંગળી મૂકતી-પછી એ પશ્ચવી યોરો જોશે તો ખોટું ધારી યોરો સામે કંઈક ખસિઆણી પડી જોતી. પણ યોરો તો ક્યારનોય એક ધાસના તણુપલાને જોળામાં લઇ રતનપય આવતી વ્હાવસોઈ માતાની દામગીરી પૂર્વક તે તણુપલાને લગાવતો !

મુદ્રી.

લે.-અ. સૌ. મૃદુલા.

મુનાં પાણી અને મુનાં દેવાની આ અપર કયા બહુજે
ફટકેન હાથનાં રમરણ તાળ કરે છે. અનેક મુન્દર પાત્રો
વાંચ્યા પછી અને અનેક દિવસો વીત્યા પછી પણ વિસ્મયના
પડતા પાછળ આવું આવું રહત મુજારી. અર્થિ. ચેતન.

ઉપર દરજાને બધું થવાતો, અવાજ થયો. જાગે એ અવાજ નહરે જોવાની દબાવી
હોય તેમ. રાત્રી દરેકીમાં નાંખી ધોધનું મેઠું ઉચું ધડક. તે આજ અવાજવામાં જોડામાં દબા
એક પ્રિયાજન, રમ્ય ફટકી ગયું હોય તેમ. ધડકતું હૃદય ધડિયાળ વખત ચાપતું હતું એવુંજ

તે ગંભીર થઈ ગયો. નિશ્ચય નાંખી તે બોલ્યો. “તારી મરણ, પણ તારી છાંયી કેમ જશે ? તારે મનને વશપરામાં નાંખવું કહેકે તો જોઈએ જ ને !”

“તો તમેજ કંઈ સૂચવોને” તે હવામા જોતી હોય તેમ લાગતું હતું.

“હું તો કોઈને દાક લેવું હું હું. આપણું ધર એના મીઠા કસોલથી ફરી ગયું અને તારી મીઠી માયા એના ઉપર ટોળાય તો હું તારા માટે કંઈ નચિન્ત ચાકું-હું પણ એને ભુલી નથી શક્યો. પણ મને તો રાત દિવસ તારીજ ચિન્તા રહ્યા કરે છે. એનો પ્રભુતા પ્રેમય પાસમાં ગયું. ત્યાં કંઈ તોફાન મરતી કરતી હશે, સ્વર્ગમાં ભંગદાડ કરતી હશે પણ એને માટે તો પ્રભુજ જવાગદાર છે-આપણને એવું ક્ષમા ન મળ્યું.”

“મને દસી ન કહાડતા” તેણે કહ્યું, તેની આંખોમાં કુતુહલ હતું-પણ “હું તો એક પુતળાને દાક લઉં તો ?”

“શું ? પુતળી !” તે પુરૂષે આશ્ચર્ય પામતાં પુછ્યું.

“હા ! પુતળી !” તેણે કહ્યું, એ સાંભળતા તેનાં મન ગદ્ ગદ્ થઈ રહ્યું. એક સ્ત્રી-તેની પત્ની પુતળીથી રમે !

“અન્યત તમને તો મઝરી લાગશે-પણ તમે ન સમજી શકો આ વાત”-તેણે કહ્યું તમે શું જાણો કે હવેથી કોઈ પણ અનન્ત વસ્તુ ન સ્થાવરતા નહે” નિશ્ચય કર્યો છે. હું ધરની નાચકારક બાબતથી બહુ પડીકે હું, અને ફરી એક દહાડો એ બાલમર્તિને ધન્ય અનન્તતાથી આજ્ઞા કરી-એને હું કોઈ બાલકને ફરી સ્થાકિ તો એ અનન્તતાના આગરજો પાછા આવે; એ કેમ રહેવાય ? મારા ઉપર એ ખરેખર મમતા હોય તો મને એક પુતળી લાવી આપો.”

તે સાંભળીજ રહ્યો ! પુતળી ! શું ? તે ફરી પુતળીથી રમતી નહાની છોટી થઈ ગઈ. તે જોવી સુકમાર બાલા અનન્તતાના આકાર પર નજર ફેરવી, અણપૂર્યા આશાકોડો પુરતી, મનુષ્યનાં આંસુને આરે બેઠી બેવી પુતળીથી ગમશે ! પણ એ ખરું કે પુતળીને એ અન્ધાર ધેગ બાંધજો નહિ આવે. વિધાતા, ધન્ય, અનન્તતા એ જ્યાં પુતળીને શું ફરી શકે ? ખરેખર એ મૈત્રી, પુતળીને અભય છે.

“તારે શું હું એ પુતળીથી રમીશ ? એને શય્યાગારવી, એને સ્ટોડમાં સતાડવી, હાવરમાં ગાવાં, હીચોળવી અને-અને-માનવું કે એ તો આપણી-” તે આગળ બોલી ન શક્યો.

“મદારે માટે એજ રહ્યું છે હવે.-અને તેનો સાદ જાણે વહી વહી ચાલેલા જહેબાની યાદ આપતો-માનીય કે એ આદીજ છે અને મીઠીની પુતળીની અધુરાશ ધરનેય નહિ પડે.”

ચોડીવાર સુધી કંઈ બોલવા વગર તેણે બેસી રહ્યાં. કુપદાનમાથી એક શુનામ નીચે પડ્યું. તેને લાગ્યું કે તેણે અને કોઈ મરી ગયેલી મૃતિમા મગતાં લતા. ચારે બાજુ મહોત્તરું વાતાવરણ હતું-ચોડીવારે તેને દરબાજા તરફ જતો તેણે માંમળ્યો-સાથે દુરદુર જતા શબ્દો સંભળાયા “બહે, તો હું તને પુતળી લાવી આપીશ !”

(૨)

તેણી પોતાની શયનીમાં લખે છે:

“ફરીથી કંઈ સ્થાવા મળે તો કેટું મગતું ? જાણે એ આપણુંજ છે. જાણે આપણા વગર એને ચારેજ નહિ, આપણા વગર એનાથી કંઈ ચાખજ નહિ, એક પમજાયે બરાબ નહિ-આમ માની હેવંયે કેવું ગમે છે”

હું ખરાખર જાણું છું કે, ખરેખરનો એ પુતળીજ છે. પણ એના વિષે આ બધું માની લેવું મને એવું તો ગમે છે ! આખો વખત એ મધુરીનાં પાસાંમાં જ પડી રહે છે, અને મધુરીનાં રમકડાંથી રમે છે-એકે મહેં હજી એને રમતાં જોઈ નથી-પરંતુ હું પાસે નથી હોતી ત્યારે જરૂર એ એન્જનને ચાવી દે છે, મહોડાંથી વાછું વગાડે છે, પુલો અને ખંડોમાં ચણે છે...

મુતલોક, રમણ અને ન્દાનાં હોદ્દાઓના મત આત્માઓ વિષે વિચારે મદદતી. મને રહે છે. છતાં મને લાગે છે કે મધુરી સ્વર્ગે ખરાખર પહોંચી હશે ખરી ! મહારી મધુરી તો માત્ર આ ઘરના જ રસ્તા જાળવતી હતી. ધણેરને ખબર તો હશેજ કે, મધુરી બહુ ન્દાની છે અને એને સ્વર્ગનાં રસ્તાની ખબર નથી. એટલે શું ધણેર પોતે મધુરીને, લેવા સામે નહિ આખ્યા હોય ? હું મહારી પુતળીને મધુરી કહું તો ! કાશ આ માટે વધી લે !

x

x

x

તેમનાં કુટુંબી વર્ગોના નાતો રાખનાર ડોક્ટર તેમને ઘેર મિત્ર પેઢે વારંવાર આવતો. તેને પુતળીને ન્દાવ કરતી જોઈ તે વિચારમાં પડતો અને કંઈક અસ્વસ્થ થતો અને ગમે તે બોલે પણ એને આનંદમાં રાખવાની બહામણ કરતો-જનાં તે કહેતો કે પહેલાં જોવી. તન અને મનની તન્દુરસ્તિ સારવી તો અશક્ય જ છે.

"પણ," તેના પતિ-અધિરામથી કહેતે-"પણ પુતળી સાથે એ વાતો કરે, રમાડે, લાલ-રડાં ગાય અને જાગે એ અમારી મધુરી હોય—"

"હા પણ વ્દાલાઓથી વિખુરી પડેલી જાપડી પોતાનાં શુભાખ્યાં હોય તે માટે શું ન કંઈપણ શકે ? તું શું જાણે કે એ કલ્પના ઉપરજ એવું જીવન રહે છે. આવા કારી ધા પછી દુનિયાનાં સોચાં અને કાલાં સત્યોની સામે ટકર નજ ઝીંટી શકે-એનામાં એ જાળ ન રહે. કલ્પના એ તો દુનિયાનાં જીવન વિનાશક સત્યોની તોળા સામે ટકવા સચેલો કોટ છે. એની એ કલ્પનાઓ મોંઘાં-એને જીવવા દે-મને એ અસલ લાગે છે પણ એવું તો એ જીવતું છે. ડોક્ટરના મનને તે અધીન થતો. આમ તેના અને પુતળીનાં જે વર્ષ વીતી ગયાં.

તે પોતાની કાચીમાં લખે છે.

"મને નવાઈ લાગે છે એને પુતળી આપવા સુધીની મુખાઈ મહેં કેમ કરી ! એની રમત હવે તો ખરેખર તોડણજ થઈ ગઈ છે, હવે તો પુતળીને ખજવાર પણ છેડે નથી કરતી. ઘણીગે વાર જાતી સરસી ચાંપી તેની રાણે વાતો કરતી દેખાય છે. પરમ દહાડેને તે રડતી હતી. ધણે પુછ્યું તો કહે કે "મધુરી માફર ખાવાની ના પાડે છે." કદાચ અમારાં બેથના હૃદયને મધુરીના મરણથી કંઈ ડોડા ધા લાગ્યો તેથી મન ખરી ગયું હોય. કાલે રાતે એને જમવા કાશ આવી. મધુરીનાં પાટલા ઉપર એસાંડી હતી. ચાળા, વાટા, ઝારી સહુ મધુરીનાં ત્યાં પોખ્યાં હતાં. અને તે પોતે જાડજ મલકાતી હતી. મધુરીના મૃત્યુ પછી તે દહાડેને તે આપલી પુણ લાગતી હતી. મહારા તો એ દેખાવ જોઈ આંસ રૂધાવા લાગ્યો. "મધુરી આજે અધિ જમવા આવી છે." તેણે મધુરી સામે વ્દાવ જીવકોતી આંખે કહ્યું. "મધુરી ! મહેં જરાક હપડાં આપતાં એ નામ જમ્યાયું. તે કદાં ધણેર મુઝવણવાળી આખે મહારા તરફ જોઈ રહી-અને તેણે-મહેં એકદમ દત્તરી ગયું-મધુરી નહિ-પુતળી ! એ તો હું મળકમાં ખોલી-તેનાં એટલા

‘કેમ ચ્હોડાઓ છો ? કોણ જાણે શાથી પણ એને આજે અહિં જમાડવાની બહુ ઇચ્છા વધે પણ આવી.’ ફરીથી ‘મ્હાર’ ગયું રૂધાણું. “આવી વાતો ન ક” હું જેમ તેમ બોલ્યો. “આવી મીલુની દીંગણને મધુરીને પાટલે ન બેસાડ જાણે એ આજણુ જીવન, માથા હોય એમ ન ક” આ મધુ થાળી વાટકી, ઝારી બધું મડીરું છે-ફરીથી આમ ન કરતી.” તેની આખો આસુથી ઉભરાઈ ગઈ. હાથ ધોઈ પાટલેથી ઉપી પુતળી પાસે આવી થોડા ભાતતા ન્હાતો કોણિયો પુતળીના સારાસારા હોઠ પાસે ધર્યો. હું આ સહી ન શક્યો-પાટલેથી ઉભો થઈ મ્હો કહ્યું. ‘હવે આ બધું છોડી દે જોઈ.’”

મ્હો દી દયામણી આખોથી તેણે મ્હારા તરફ હાથુભર બોધ અને ધીમે રી તેણે પુતળી ઉપાડી ‘આ ભાત તો બહુ ગમ જ, મધુરીને એ ન ભાવે’-તેણે કહ્યું અને જાતીએ પુતળી સહ ત ઓરંગ પહાર ચાલી ગઈ.

(૪)

એ વાતને ફરી છ મહિના થઈ ગયા.

“તમને યાદ છે-” જુના સ્મરણો તાજાં કરતા એક દહાડો તેણે કહ્યું. “એક દહાડો ખાજ ખાગીએ ઉભા હતા-મધુરીને પહાર કરવા મોકલી હતી અને એકદમ વર્ષા પડ્યો અને મધુરી તરતજ વળી આવી-તે દહાડેથી એને કમને કંઈ થયા કહ્યું કોણ જાણે પણ આજે એજ દહાડો હોય એમ લાગે છે.” બારી પાસેથી દૂર થઈ અને હાથમાની પુતળી પતિ આગળ ધરી પુતળીને હાથમા લીધી, જાતી સરસી આપી-વહાલ ભરી બન્ની કરી, મ્હો પર હાથ ફેરવે અને “આપણી મધુરી માટે મટલાય ગમગમ લીધા છે હા કે !”

પતિના આ વાક્યથી તે ખુશ થતા બોલી ‘તમે એને બહુ લાડ કેને મ્હારેથી છુટી નહિ પાડી શકો-પણ એ બહુ વહાલી વાગે છે-નહિ ?”

તે સાંજે પોષ મહિનાની સખત તલાઈ પડતી હતી. ઘરના મારી ખાતણા બધા બધાં હતા બેઠકમા કોચ ॥ છેક પાસે સગડી પડી હતી તે મેથ જણુ હ મેથ પેડે પુતળીને લાડ કરતા ગા હતા બેઠા હતા તે મહુજ હાસ્યો નેને કમનસી હતી ‘ગાય રે ગાય-તુ મારી ગાય’ “શકિ ચોહા ખડે છે” વિગેરે બોલતી હતી.

એટલામા તે ઉઠ્યો અને પુતળીને ખાધ પર બેતાડી ‘લ્યો કે ધીના ધખોઓ-’ “ફેરવા માડી તે કોચ પથથી નીચે અલિયા ઉપર બેઠી અને તેની મધુની રહામે લાડથી હતા લાગી એની મધુરી પણ સંભેતવાળા સાગતી કાચની બડ આખોથી એની સામે નેવા લાગી, એટલામા એકદમ નીચે બેસી જઈ અને કચરાત દિલે દહેનો હાથ નેમ તે બોલ્યો ‘મ્હને લાગે છે કે ચોખ્ખા આજે આ ઠીક નથી-”

“ઓ નહિ, મ્હને ન ગમગમ, આપણે આ મુખી દિવે, જીવંતી દેવી આનંદમય લગે છે, માદગી મોતની વાતજ ન કરતા’ ન્હોને-જુઓ દેવી હસે છે મ્હાની સામે તે’ તેણે મધુ નેને સહ લીધી અને હવે આપી પણ મધુરીને એમ પગ પડે હા-જાએ કપો. મ્હોજ નહિ-એવો કપાવ લાગ્યો-તે ગમગમી ગમગમી સંગી પાસે ધરી નેને નિરખવા લાગી-આખરે રૂધાને સાં જોયી.

“તમે દહોછો એમજ લાગે છે—જુઓને એના પગ કુચે છે તે, હવે શું થશે વળા—”
તે રડવા લાગી.

“મમરા નંદિ, હું ડાક્ટરને લઈ આવું છું, એને સંભાળજે હ—અને કંઈ ગરમ પેરાવી
ચુક ને શેક કરજે. ત્યાં આમે આવી પહોંચશું—પણ જો ગરમ રાખજે—”

દરવાજો બંધ થયો. તેના દૂર દૂર જતાં પગલાં તે સાંભળી રહી.

x

x

x

તે સાવ જડ જેવી બેસીજ રહી સગડીના ઉબશ તેના ધડવણા મ્હોંપર પડવા લાગ્યો
અને તેની મધુરી તેના મ્હોં ઉપર પોતાની બાજલીન આંખે જોઈ રહી—તેની નજર તો તેના કંપતા
પગ ઉપર ચૂંબી ગઈ હતી.

ડાક્ટર ક્યારે આવશે ? ડાક્ટર આવે ત્યાં સુધી તે કશું ન કરી શકે ? ડાક્ટરે, ખરેખર
એજળ માણસો હોય છે. જન્મ વખતે, માંડગી વખતે, રાતનાં, દિવસનાં, ઉઠ્યાં, કાણ સુધી
ડાક્ટર કાજરજ હોય—“તેને શેક કરજે” તેના કાનમાં ફરીથી બલકારો પડ્યો—કાણ બોલ્યું,
ત્યાંનો કાંઈ નહતું, તે જીંદને ક્રતાવળી ચોરડા બદાર ગઈ. શેકનાં સાધનો મંગાવ્યાં, ગરમ કપડાં
પહેરાવ્યાં, ગરમ પેરાવી—અને આ બધો વખત મધુરીને પટાવતી હોય તેમ બોલતી હતી—
“જો હમણાં ડાક્ટર આવશે હ—મારી મધુરીને કંઈ નથી—વળી હોય, શું, હું ક્યાંય જતી નહિ
હ—જો, હું ત્હને જોશે તે સારી આપીશ—તારો વાળ પણ વાંકો નહિ થાય હો—”

એટલામાં પુતળીના યુગ અજકતા વાગતો દમસો તેના બોળા પાસે પડ્યો.

“આ શું મધુરી ! મહુ તોફાની થઈ ગઈ છે હ—જો આમ વાળ બેચાય” કહેતાં કહેતાં
તેના મ્હોં પર હાથ દિવવા લાગી; સારી પંખાળવા લાગી—અને એકદમ ચીસ પાડી.

પુતળીના ઝોગળતાં માથામાં ફાટ પડી—અંદરથી કંઈ જુદો સરવા લાગ્યો. “મ્હારી મધુરી
મ્હારી છત્ર, તારી મા પાસે ચાળા ન કર—જો મ્હારી કાઠી દીકરી—” તેના અવાજ તરડાઈ
ગયા. તે મધુરીને જો હાથ ઉપર સંવાડી ડીંગાળવા લાગી તેવું દેખું દરદી મધુ. કપાળે ચેડા
પડેલાં કુટમો—આ શું ?

પુતળીની આંખી ટીકતી આંખો જમીન ઉપર પડી—

x

x

x

તેના પતિએ એક મદિનાં પછી કાંચીમાં લખ્યું :

આજે કટરે દહાડે મેં મ્હને એળખ્યો, ડાક્ટરને હવે આશા આવે છે. તે કહે છે કે
કંઈ તેની તો તે નરો કો. ગમે તેની પણ ગયશે એ કંઈ જોશું !

અમારી મધુરીના મરણ પછી તેને કંઈ પણ પાદ નથી રહ્યું. ડાક્ટર કહે છે કે મ્હાર
શિખર મ્હોડું છે. ડાક્ટર ખરજ કહે છે !

કયમ ચમકીને ચાલતો થઈ ?

કુમાની ઉપાને

પ્રજ્ઞામીને વ્હાણે

સુવાળી શેયાને અતિવ ફુખયા દેષ ત્યજીને
વિધોગીની શી હું લથડતી પધારી રસ-ગૃહે ।

ધડી એક શાન્તિ ખોધ ને
અસ્વચ્છ એક ધડી ગતી
શુ, કેમ માર્ય મ્યા કરે એ
ચિતતી લેલી ગહી

એશ્વર્યયુક્ત મુજ પિતૃ ગૃહે વસીને
કુંડળ સ્નેહ-સુખમા ગહી મરત ને મહે
પાડો પડ્યા વિવિધ-ગાન દષ્ટક લીધા,
જાણ્યા નહી નવ શીખ્યા મ્મ કામ સ્ત્રીના ।

ખીનુ જરીમ મૂઝાધ કે
અમળાધ કે હું રોધ ના,
ઉત્સાહથી સધન મધા
શીધા ચૂરો સગજાવવા
પગ તુ અરે ! એ મયમ થયુ ?
ના પ્રેજ - મમજ શમી,
દાણ એક ચમગીને મલ
મૂઝાલ મહારી માકડી ।

દહે મૂઝાક છ ।

સંજુ ના રહેનાતુ ।

મ્યદા પ્રેતે કહેવી ? કયમ મગી તથા આ ફુખ બગી
અરેરેરે ! હા ! એ મયમ ચમગીને ચાલતી થઈ

શ્રીકૃષ્ણ સ્વાતંત્ર્ય.

(ગતીકથી ચાલુ.)

લેખક:—“એક યુવક.”

અંક ત્રીજો.

લેડી મનોહરદાસનો ખેડોડો હોલ.

[દિવાળી પહેલાંની લેડી મનોહરદાસની છેલ્લી પાર્ટી છે. અતિથિયો દરમિયાન કરતાં વધારે છે. ધારાસભાના છે. સભાસભો ગાનગીતની ‘લેડી’ માંથી અદિ’ આવ્યા છે. સ્ત્રીઓ બહુ દાઢમાં છે. સંકર બહુ વસ્ત્રોના છે. સરકારના સ્તંભ જેવા ‘નામ’ ને ‘વેરોનેટ’ના અતિ વપકાવાળાં ‘લેડી’ઓ હવે સ્વભાવના ઉદ્ભવ પછાત નેતાઓ સાથે સુખનતાથી વાતો કરે છે. સિગાર કુકતો એરિસ્ટો દિવાળી કુકેલા વેપારીઓ સાથે તણા મારે છે. કેટલાક લોકપ્રિય વક્તાઓ અમલદારોના વિખ્યાત ખુશામતીઓ સાથે અચકાઈને જોગબાણુ કરે છે. ચુસ્ત વૈશ્વ સંપ્રદાયના બારિયાઓ બાંધ પ્રારંભી ડોસાઓ જોડે દસીને ગપ્પાં મારે છે. એક ખુશામાં સંગીતના ‘કલાસ’ ચલાવતા શિક્ષકો ગરેબાઓનો વેશ પહેરીને ઉભા છે. યાત્રી બાબુઓથી મહેમાનો દાખલ થાય છે. ખેડોડા કુકેલાઓમાં પાગનાં જાડ, ફલાવર વાજમાં તેમજ કાચનાં વાસણોમાં તાજાં ફુલ, અને સિલિંગેપર તેમજ બાબુ બાબુ વિજળીના દીવાઓ છે. ઓરડો વિદ્યાને ને પ્રખ્યાત માણસોથી બરેલો છે. લેડી મનોહરદાસ સર્વનો સંકાર કરે છે.]

સુરેન્દ્ર: (બગા ‘બાંક’ કરી) લેડી મનોહરદાસ, આપને કપકારની લાગણી ખતાવવી એ પૂછવાની હક છે. પરંતુ હું નવાં જમાનાનો ઉપાસક છું. અને આ જમાનામાં સ્પષ્ટ વક્તા માનને પાત્ર ગણાય છે—

સુરેન્દ્ર: (અટકાવીને)—કહેા કે ધૃષ્ટ માણસો સ્પષ્ટ વક્તામાં ખપે છે ત્યારે આપને કોઈક અપમાન કરવું હોય ત્યારે “હું તો બીજા સાથે સાચું રહેનારો છું.” એમ કહી ગમે તેવી ગાળો ગરોડે દે છે. મનુના અત પ્રમાણે તો અપ્રિય સત્ય કહી બોલવું જ ન જોઈયે. બાબુઓ ઉભેલા એક ચઢચઢ કોણ પ્રતિજ્ઞા લખે એ સિદ્ધ કરી આપે છે કે આ મનુનું વાંધું છે ?

સુરેન્દ્ર: (સ્ટેજ ચમકીને) ગમે તેવું હોય. પણ બધા શાસ્ત્રોને ‘હું’ મનુસંપ્રતિના નામથી જોગબુ ‘હું’ ને ગંધા શાસ્ત્રકારને મનુજ કહું છું. લેડી, મનોહરદાસ નવાં આવેલા અતિથિઓને સંકારવા જાય છે. સુરેન્દ્ર: આ તરફથી કંઈકાંને બીજા બાબુઓ જાય છે. ત્યાં એ બાબુઓ એવી વિમલોને જુવે છે. વિમલા તબા ફેરવાઈ ગયેલીને દેખાય છે, અને એનાં મુખ પર હાંડી દેવાસીતાના ચિહ્નો સ્પષ્ટ છે.

સુરેન્દ્ર કહેા—વિમલા ખજેન, કેમ-કે ?

વિમલા: (નિશ્વાસ નાંખીને) એમને એમ. તમે કુશળ છોને, શાક ? (કંઠકાઈ દેખાતાં કરતા ત્યાં બેસે છે અને સુરેન્દ્ર તથા એ રહામસ્દામાં ‘બાંક’ કરે છે.)

કયમ ચમકીને ચાલતો થઈ ?

કુમારી ઉપાને

પ્રભામીને વહાણે

સુવાગી શૈયાને અતિવ દુખથી દેહ ત્યજીને
વિશેષીની શી હું લથડતી પધારી રસ-ગૃહે ।

ધડી એક શાન્તિ જોઈ ને

અસ્વચ્છ એક ધડી મની

શુ, કેમ કાર્ય કયા કર એ

ચિતતી ઉભી રહી

એશ્વર્યમુખત મુજ પિતૃ ગૃહે વસીને

કુટુંબ રનેહ-સુખમા રહી મસ્ત ને રહે

પાકો પડ્યા નિવિધ-ગાન કષક લીધા,

જાલુયા નહી નવ ગીખ્યા મ્હં કામ સ્ત્રીયા ।

ખીનુ જરીય મૂઝાઈ કે

અમળાઈ કે હું મોઈ ના,

ઉત્સાહથી સધન । મધા

લીધા ચૂનો સમજાવના

પગ શુ અરે । એ કયમ ચયુ ?

ના કેજ ૩ સમજી શકી,

દાશ એક ચમકીને ગઇ

ખજાત મ્હારી મોકડી ।

હવે મૂઝાઈ છું ।

સંતુ ના રહેવાતું ।

કયદા કેને કહેવી ? કયમ મરી કયા આ દુખ મળી ?

અરેરેરે ! હા । એ કયમ ચમકીને ચાલતી થઈ ?

શ્રીનું સ્વાતંત્ર્ય.

(ગાંધીજીનાં આશુ.)

લેખક—“ એક યુવક.”

અંક ત્રીજો.

લેડી મનોહરદાસનો મોટો હોલ.

[દિવાળી પહેલાંની લેડી મનોહરદાસની હેઠલી પાર્ટી છે. અતિથિઓ દરમિયાન કરતાં વધારે છે. ધારાસભાના છે સભાસદો ગવર્નરની ‘લેડી’ માંથી અદિ આવ્યા છે. સ્ત્રીઓ બધું હાકમાં છે. સંકર બધું વર્ણોના છે. સરકારના સ્તંભ જેવા ‘નાષ્ટ’ ને ‘એરોનેટ’નાં અતિ બાપકાવાળાં ‘લેડી’ઓ ઉચ્ચ સ્વભાવના ઉદાગ પક્ષના નેતાઓ સાથે સુખવતાથી વાતો કરે છે. સિગાર કુદતા બેરિસ્ટરો દિવાળી કુદેલા વેપારીઓ સ.યે તકાકા મારે છે. કેટલાક લોકપ્રિય વક્તાઓ અમલદારોના વિષ્ણુવાત પુરામનીઓ સાથે અયગ્રહને ઝોળખાણ કરે છે. યુરન વેશવ સંગીતાનાં ભોંટિયાઓ બહાર પારસી ડોસાઓ જોડે દસીને ગપ્પાં મારે છે. એક પુણ્યમાં સંગીતના ‘કલાસ’ અસાવતા ચિત્તકે ગવેશાઓને વેશ પહેરીને હાથ છે. ડાબી બાજુએથી મહેમાનો દાખલ થાય છે. મોટાં કુંડાઓમાં પાનનાં ઝાડ, ફલાવર વાજમાં તેમજ કાચનાં વાસણોમાં તાજાં ફુલ, અને સિલિંગપર તેમજ આગુ બાજુ વિગળાના દીવાઓ છે. ઝોરડો નિકાનો ને પ્રખ્યાત માણસોથી ભરેલો છે. લેડી મનોહરદાસ સર્વનો સત્કાર કરે છે.]

સુરેન્દ્ર : (ગંગા-ખાંડ કહી) લેડી મનોહરદાસ, આપને ઉપકારની લાગણી બતાવવી એ મૂષ્ટતાની દર છે. પરંતુ હું નવાં જમાનાનો ઉપાસક છું. અને આ જમાનામાં સ્પષ્ટ વક્તા માનને પાત્ર ગણાય છે—

નરેન્દ્ર : (અટકાવીને)—હોહો કે મૂષ્ટ માણસો સ્પષ્ટ વક્તામાં ખપે છે. જ્યારે આપને કોઈનું અપમાન કરવું હોય ત્યારે “ હું તો બોધ સાથે સાચું મહેનારો છું ” એમ કહી ગમે તેવી ગાળો મોહોડે દે છે. મનુના બત પ્રમાણે તો અપ્રિય સત્ય કદી બોલવું જ ન જોઈયે.

આગુએ ઉભેલા એક ગ્રહરથઃ ડોણ પ્રતિજ્ઞા લઈને એ સિદ્ધ કહી આપે છે કે આ મનુ વાંધ્ય છે ?

નરેન્દ્ર ! (સ્થૂળ ચમકાવે) ગમે છેવડું હોય. પણ બધા શાસ્ત્રોને હું મનુસ્મૃતિના નામથી ઝોળણું છું ને ગંધા શાસ્ત્રકારોને મનુજ કહું છું. (લેડી મનોહરદાસ નવા આવેલા અતિથિઓને સત્કારવા જાય છે) સુરેન્દ્ર આ તકદારથી દંડાળીને બીજી આગુએ જાય છે. ત્યાં એ આગુએ બેઠેલી વિમલાને જુલે છે. વિમલા તદ્દન ફેરવાઈ ગયેલી જ દેખાય છે, અને એના મુખ પર લેડી હાસીનતાના ચિન્હો સ્પષ્ટ છે.

સુરેન્દ્ર : લેડી—વિમલા બહેન, કેમ હો ?

વિમલા : (નિશ્વાસ નાખીને) એમને એમ. તમે ફરજી યોને, માઈ ? (ઇન્દુમાઈ દમામમાં ફરતાં ત્યાં આવે છે અને સુરેન્દ્ર તથા એ સહામલકામાં ‘ખાંડ’ કરે છે.)

સુરેન્દ્ર હા ત્હમારી પેલી 'સમાજ' કેમ આવે છે ?

વિમલા મ્હા ! હવન પછી તો હું એમણી નિમ્ણા ગઈ છું 'ને કેમ, ત્હમે મ્હું એને વિશે
જાણ્યું છે ? એના મામ વિશે ત્હમે શું ધારો છો ?

સુરેન્દ્ર એ જુની થતી જાય છે એમ હું એની વિરુદ્ધ થયો જાઉં છું નવા કુલોની સુગંધ
ની મીઠી હોય છે ' નવી પત્નીના ચમ્પો ખાનને કેવા પ્રિય લાગે છે ' એ દેખાડે છે કે નવી
નરુએજ સાચી હોની જોઈને નહિ તો જગત આગળ વધે નહિ-ગતુધ્મની પ્રગતિ અટકી જાય
કેમ એકેટલી સાહેબ મોટા નહિ ?

ઈન્દુ ત્હને સાચી વાત કહી ત્હમાગ મતનોજ હું છું આપણા બાપદાદા કરતા આપણે
કેટલા આગળ વધ્યા છીએ ? (સુરેન્દ્ર ખુશ થઈ દૂર જાય છે)

વિમલા (પસાગ થતા મેધ્યાન નરેન્દ્ર) કેમ નરેન્દ્ર બાપ્ત જોળખાણ પડે કે ને ?

નરેન્દ્ર (ચમળાતે) એ હો ! વિમળા પહેલે, મદ કરજો હો કેમ તી ખબર છે ?

વિમલા ત્હમાગ મિત્ર સુરેન્દ્રબાપ્ત તો હમારી-ના ! ના !-હા ! હમારી જ 'સમાજ' ની
વિરુદ્ધ થતા જાય છે

નરેન્દ્ર કેમ પળી શું થયું ?

વિમલા એ જુની થતી જાય છે એટલે હવે ત્હમે એની તરફેણમાં થતા જતા હશે નહિ !

નરેન્દ્ર અવગત નહિ કોઈ નવી નરુ પર મ્હને શ્રદ્ધા નથી પામી હવે વર્ષના આપણા
રીત રિવાજ ને રહેણી કચીની મ્હારે સ્વીકાર્ય છે આપણા અત્તરો જેમ જુના એમ વધારે
સુગંધી આપણા સુન્દર નરંગો જેમ જુના એમ વધારે મોટા આપણા શ્રદ્ધ વાળો જેમ
જુના એમ વધારે મીઠા-એનીજ રીતે આપણી નીતમાતો જેમ જુની એમ વધારે કૃતમ ને મૂલ્ય
વાળી જો એમ ન હોય તો આપણા પૂર્વજો મૂર્ખા હશે મિનપને ખાનગર આપણે મૂર્ખા કે ન
જોઈએ કેમ ઈન્દુબાપ્ત ત્હમારો જો મત ?

ઈન્દુ હું ત્હમાગ મતને ત્હને મગતો આવુ છું આપણા પુત્રો આપણા મરના વધારે મૂર્ખા
થશે એમના પુત્રો એમના મતા વધુ મૂર્ખા થશે એમ મૂર્ખાઈ દર પેઢિને વધતી જશે એની એક
દિનસ એવો આવશે કે જ્યારે આખું જગત મૂર્ખા થશે અને એ મૂર્ખાઈ કદાચ તરીકે ગણાશે
ફિનિયા એમ ગણતી જાય રે !

નરેન્દ્ર (અત્રોસથી) ખરેખર, ખરેખર ઈન્દુનાઈ ફિનિયા એમ પાઠગ જતી જાય છે
(એ દૂરે છે)

પેત્ર મદગ્ધ (નરેન્દ્રનું ડેરનું વાક્ય સમજી-જે દુઃખાતે) ઈન્દુ ફિનિયાની મ્હાગ અમ્મ મે
હવનતા મ્હાગ અનુભવે મડુ મોના મ્હાગ મદવાસ મ્હને મ્હાણી આપ્યું છે કે આ વિશ્વ આમગ
પણ વધતું નથી તેમ પાઠગ પણ જતું નથી મુગેના મુખો છતા મરી મોની મમ્મનિ છતા
વર્ષોના મ્હેના છતા માનવગતિ એની મોજ રવી છે મ્હે છે-રહેશે

ઈન્દુ ત્હમાર કંઈકે ખર તો જાણે કે નાચર્મ પહેરીને જ મગેના આમડના આપણા
પુત્રાના ઈડાઓ અને કોટ પાડતું છે ? પાટિઓના મ્હાતના આપણા મુવેના મ્હાતના મ
જા ? (એ મદગ્ધ પણ દૂરે છે)

આશુભાઈ કોઈકેતો અવાજ સંભળાય છે! સર વલ્લભદાસ આવે છે, (તરતજ આખા ઓરડામાં ખળખળાટ થઈ જાય છે. એમની સાથે "રોકહેડ" કરવાની આશાએ કેટલાક કમાલ કઢાવી હાથ સાફ કરે છે. કેટલાક જરા ઠીકઠીક થઈ, ટોપીઓ ને પાંધડીઓ બરાબર કરે છે. કેટલાકો વાળ ગોઠવે છે. સ્ત્રીઓ ચરમાય છે, પુરુષો ચમકાય છે. આખરે બાનુકુમારના હાથમાં હાથ રાખી, ચાલીસને પચાસની વચ્ચેના લગતા પોતાના દરજ્જાને સાચકનાં કપડાં પહેરેલા ને પગમાં બરતા, વિપ્લી આંખે ચાળા સર વલ્લભદાસ દાખલ થાય છે. સ્ટેન્ડસીને બેઠાને નમન કરે છે અને છેલ્લે લેડી મનોહરદાસને મળે છે.)

લેડી: આપે હમારી વિનંતી સ્ત્રીમત્રી અદિ પંચાસનાની તરફી લઈ દમને અત્યંત આભારી છું. સર વલ્લભ: હું પણ સાંજુ એમજ થાઉં છું. પણ આપણે મોટા માણસોએ આવા મોટા કમોમાંજ સાળી તરફી લેવી જોઈએ. ડિવિડંડ ખાંદને એના પૈસા આપણા શોખ માટે ઉપયોગના હક આપણો છે. સેવાનાં સાળાં રોંગો પૈસા ન મેળવી શકે એમણે કરવાના છે. એટલાજ માટે કુદરતે સાળા નિયંત્રણ વર્ગોને બનાવ્યા છે. (આટલી વારમાં આશુભાઈ માનની દૃષ્ટિથી નિહાળતું એક ટોળું મળી ચૂક્યું છે)

પૈસા અદસ્ત: છ, આપણું કહેવું વચાર્થ છે એમ કહેતાં મદને હવે ને ગર્વ થાય છે. સમર્થ દરતાએ તરફી ચરજતાં બધા પાશ્વે હોત તો પૃથ્વી તરજ શકત? જીવન જીવતું એટલે કોઈક કાંઈ: કાંઈક કમ્યું એટલે તરફી લેવી: માટે જીવન જીવતું એટલે તરફી લેવી. વળી, નિયંત્રણ વર્ગો આપણને સારો દાખલો બેસાડે નહિ તો નિયંત્રણ વર્ગો રાખ્યા છે જા માટે? એમનામાં નીતિની ને વ્યવહારની એટલી સમજણ ન હોય!

સર વલ્લભ: હમારે હોજ કેટલાની મદદ જોઈએ છીએ? પૈસા અદસ્ત: હું આપનો સંમતિ છું એ સ્મરણમાં રાખી સહાય આપો તો સારું. સર: શું તમને મહારા સગા હો? એમ માણસના પૈસા ઘટે છે કે વધે છે એમ એના સગાઓ પણ સાળા ઘટે છે કે વધે છે. સાળા સગાએ હેરાન કરે પણ એનાથી આપણો સાળો બપેલા કેવા દેખાય!

પૈસા અદસ્ત: છ, સગાઓ વગરનું જીવન એ મીઠું વજાતા બોમ્બન જેવું છે. સર: એવું કાણે કહ્યું? સાળાં સગાઓને તો ક્યારે જીવનું એવું જાત નથી અને ક્યારે મરેવું એવું જાત નથી. કેમ જાનકુમાર-અરે! એ ક્યાં ગયા-આ ક્યાં: મહારા એવરેકાટ ખોટી પર મૂકી ગો. સગાજાને હો-એમાં પ્રેકટિસ માટે આજેથી પૈસી સાળા પિરોજ છે-અદરના ગજવામાં-હા—

(આ વાદનિત દરમિયાન બાનુકુમાર વિખલા સાથે વાંત કરતો હોય છે.)

બાનુ: (મરના શબ્દે સંભળીને) છ! કેમ શી આજા છે? હાછ. લાલો મૂકી દઈ. સર: (પૈસા અદસ્તને) તમને કશો હોશ? પૈસા અદસ્ત: છ, હું તરવેતા ને રિફ્ફ છું. જીવનમાં વિશુદ્ધ ઉપયોગમાં ન આવે એવા પૂચ્છાશાળા પ્રશ્નોનું તથા પૂછ ઉખાળાઓનું હું નિરાકરણ કરું છું. પુસ્તકની બહાર કદી જોવામાં ન આવે એવા આરીક સિદ્ધાંતોનું નિશ્ચિંતાથી પ્રયુક્તરનું કરું છું. કારણ કે અસ્પષ્ટતાને

અશ્રુગમતા એ પડિતાઈના લક્ષણો છે. તદ્દમે પુછ્યો કે એના અનુપયોગી ને અનર્થ જાન્યાં તો લાભ? હું તદ્દમને દલીલ કે જીવન વિશે કંઈ ન જાણું એ મુશિફિન મનુષ્યોનું એક મુખ્ય ચિન્હ છે. માદા માણસો જીવિને શિખે છે: વિદ્વાનો શિખીને જીવે છે સાદા માણસો પોતાની આંખેથી જગતને જુવે છે: વિદ્વાનો પુસ્તકો માગ્ધત એને નિહાળે છે જીવનમાં અનુપયોગી એટલે જીવન કરતાં હૈયું મારેજ હું તદ્દમાગ કરતાં કહ્યો છું. તદ્દમે જ્યારે જીવનને બૂધી જોઈ ત્યારેજ તદ્દમે કહ્યા આવ્યો.

વિમલા (ખાતુએ ને પીમેથી) મધુ દિલ્લસીનો કેવો ખોટ ખ્યાલ આ આપે? આશુઓની આ ભૂમિના આશ્વાસન ને સાતનના મૂળે રૂપ ધર્મના નિર્ભળ પ્રજ્ઞાને જલદીકા મનાર મનુષ્યોએ કાલ્પની કેવું મલિન થઈ છે? પ્રજુની પ્રત્યે વહી જતા આ હિંદાત મનુષ્યને કેવા માકલા અખાતમાં એમને વાળ્યો છે?

મરઃ (એ ગ્રહસ્થનાં પોતાના વખાણ ન ખમી ગઢવાથી) ખાતુકમાર, પોતાનાં વખાણ કરવા એ માત્ર મનનેજ ખાસ દર છે-નહિ?

ખાતુ હાહ. મગ્ના માનનો સૂચિત હેતુ એજ છે એમ જુના વખતના 'ગિરેશ' વચના સ્પષ્ટ જણાય છે

સર: પોતાનાં વખાણ કરવાનો એ હક એ તો મગ્ગરી અમલદારો વ્યાગવથી કુટવી લીરેડું જોઈ એક સાળું અમુક્ય રત્ન છે-કેમ?

ખાતુ: છ હા, ખગમ છે, માહેમ.

પેલા ગ્રહસ્થ આત્મચાધા એ આધુનિક જમાનામાં દરેક મારે વિજયનું પ્રથમ પગથિફ છે.

મુરેન્દ્ર: Quasi reality આપણા કલા વગર આપણા મુશો મનુષ્યો કેમ જાણે શકે?

નરેન્દ્ર. ખરેખર, આ જમાનાની બધી પ્રતિયોગ "હું" ને પ્રથમ પદ મરે છે. હાલનું

સાહિત્ય આત્મચાધાથી અપૂર છે. માત્ર એ "હું" ને ત્રીજા પુરુષ એક વચન વડે સંતાપાય છે. વેબકા ને બાપજીતઓ આપો વખત પોતાની સ્તુતિનો દહેરો પોર છે "હું" કે "હમે" શબ્દ સિવાયનો એક વેબ કે બાપજી મહેને જતાવરો?

લેડી નિચે 'ગિરેશમેટ' તૈયાર છે. આખ મર્વ પધારો એવી વિનતી છે.

મર ધણી ખુસીથી. આપ મર્વે જતા ચાઓ એટલીવાગમાં મદારા સેકેટરી સાથે મદારે, થોડીક વાત કરવી છે, એ કરીને હું આતુ છું. (આ નાજોની અસર વિમલા પર ચમકારી ચાલ છે. શરીને એ ખુશના કનાટ પાછળ સતાય છે બધા આંખે આસતે વાનો કરતા બદા નિદ્રાથી જાય છે જોડામાં સર વક્રમદાસને ખાતુકમાર રહે છે.)

મર કેમ, જોદિસમાથી આવતા વાર થઈ ગઈ?

ખાતુ: નાહ, ખાસ નહિ. હું આપને ત્યાં ગયો હતો પણ ત્યાંથી ચાની નીમ્યા હતા અદિથી હું આપની સાથે આવીશ. માજુનો 'ગ્રહ' અત્યારે તપાસશે-કિતાવગમાને માગ્ગતે યે?

મર: એ બરાબર છે-પણ કંઈ નહિ મહેને 'ગ્રહ' આપો. તદ્દમે નિચે જાઓ એ જોઈને હું આતું છું.

ખાતુ: એવી મગ્ગ. (અદગના ગગ્ગામાથી એક લાપ્સ પન્નિડિયુ દવાઈ આવે છે અને જાય છે, સર વલ્લભદાસ રાજ પર બેસી વાચ છે. વિમલા કનાટ પામેથી નિદ્રા એકદમ એના) વાચનમાં ખવવ પાડે છે

(અપૂર્વ)

પાપનું પ્રાયશ્ચિત.

પ્રકરણ ૩૯.

સે. જગનનાથ દરિવાસ પંડ્યા.

શરણે સંતાપને લેખું તો દાકતર બર હિપમાં હતો. તેથી તેણે ધણીજ સારચેતીથી તેમના ખિસ્સામાં હાથ ધાલી પેલી કાચની નળી બહાર કાઢી. ધારેલી ચીજ તરતજ મળવાથી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે ધણીજ સંભાળથી તેને ખોલી ને તેમાંની એક ટીકડી લઇ લીધી તથા તેને અદ્વૈતે તેવીજ લેખમગ તેને મળતી ખીજ પોતાની પાસે હતી તે તેમાં નાંખી નળી ખંધ કરીને પાંછી દાકતરના ગળવામાં લગાવે રહીને મૂકી દીધી તથા ત્યાંથી ધણીજ ચાલાકીથી નીચે હતરીને પેલી નીસરણી ખમેડી લઇ કોઇ બંને નહિ એમ કેકણે રાખીને તે ખીસકલ અવાજ થાય નહિ તેમ પોતાના ઝોરડામાં પાછો દાખલ થયો.

શેઠાણીને જે ટીકડીઓ માયાના દુઃખાવા ઉપર કામ લાગતી હતી તેના જોવાજ આ ઝેરી ટીકડીનો આકાર તથા દેખાવ હોવાથી તે એકદમ ચર્ચી ચકામ તેમ નહતું તેથી તેણે હળવે હળવે શેઠાણીની દંડા રાખવાની જગાએ જઈને તે ટીકડીઓની બૂંગળી લઇ ખોલીને તેમાં પેલી ઝેરી ટીકડી-અંગાવથી કાઢી લીધેલી સારી ટીકડીને અદ્વૈતે મૂકી દીધી ને થીસી ખંધ કરી તેને કેકણે મૂકીને તે પોતાનાં સૂવાના ઝોરડામાં ખાળ્યો. હવે તેને કાંઈક નિરાંત થઇ પોતાનું ધારેલું કામ પાર પાડવાની હવે તેને આશા વધવા માંડી. અંધારામાં કોઇએ તેને દીડો નહતો એવી તેને ખાતરી હતી ને દાકતર પણ ચેતી ચક્રે એમ નહતું કેમકે સાતની સાત ટીકડી બૂંગળીમાં રહી હતી તેથી પોતે પકડાય એવી કાંઈપણ ખીસક તેને હવે રહી નહતી.

થોડી વારે તેને હવે કૃપ આવી ગઇ અને આખા અંગવામાં સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી રહી.

સવારે વહેલાં હાલિને આ પીને દાકતર સાહેબ તો પોતાના પ્રવાસે સીધાંઆ. બંને છોકરાં જના મોડેથી પાછાં દરિયા કિનારા અચ્છી રાંખલા ને છીપોલીઓ જાતખતની બેગી કરવા દોડ્યાં. સમિના શેઠાણી પાસે વાંતો કરતી બેઠી હતી. શેઠાણીને હજી માયાનો દુઃખાવો બરાબર નરમ પડ્યો નહતો તેથી તેમને વાંતો કરવી ગમતી નહતી ને એકલાં પડી રહેવાનું મન હતું તેથી અત્યારે પણ તેમણે પોતાની સીડીયરને ઘરકામમાં જોડાવા મોકલવાનું ફરસ્ત ધાવું અને પોતે અંદર જઈ દવા લઈને આરામ ખુશીમાં જોડીને મુતાં પાંગેક મિનિટ થઇ તેવામાં તેમને બંને આનંદ દાયકે અરખ આવતાં હોય તેમ મ્હોં ઉપર દાસ્તમ પ્રસરવા લાગ્યું અને તેની સાથે અર-નિદ્રા આવી ગઇ.

શરણે તો સવારમાં દાકતરનાં કુલિયા પહેલાંજ પોતાને કામે નીકળી ગયો હતો એટલે અંગલામાં નોકરો સિવાય આ વેળા ખીજુ કાંઈ હતું નહિ.

છોકરાં બંને રમતાં રમતાં કંઈ ચડમડાટ થયો તેથી વડી પક્યાં ઉદ્વિગ્ન રીસાયો. રંભાએ તો કંઈક માહું લાગે એવો જોશ કર્યો હતો ને તેને ન મળ્યા ને નેયા ને તેને મૂકીને કાઢી

તરફ દોડી ગયો. રંભા નજીવી હતી કે એ કેમ એમ. ઝોઝો વખતે સતામ જશે નહિ, વણી વાર એમ થયું પણ રીસ ઉતરતાંજ પાછાં જાતે રમવા મંડી ગયાં. રંભા થોડી વાર તો નજીવી કેમ મનમાં લાગ્યું ન હોય તેમ એકલી એકલી રમ્યાં કરતી હતી પણ જરા મોડું થવા આવ્યું તાડકા પળુ ચડી ગયો ને ઈદ્રજિત પાછો ન આવ્યો ત્યારે એને એમ થયું કે લાવતું નેહ, સંતામને એ હજી શું કરે છે? એમ વિચારી એ એની પાછળ પાછળ, વૃક્ષોની ઝાડીમાં ગઈ પણ ત્યાં ઈદ્રજિતને જોયો નહિ; ત્યારે એણે વિચાર કર્યો કે કદાચ આ વેળાએ મને ખરેખર એકલી સુપ્રતિ એની જાને મ્હોંએ મ્હારા વાંક દાઢવા ગયા હશે ને મને એની જા તથા મ્હારી માં હવે જરૂર વડશે, તેથી વ્હીકે મ્હોંએ એ બિચારી દોડતી દોડતી-હાંફતી હાંફતી અંગના ભણી ગઈ રમતાં રમતાં તેઓ અંગલેથી જરા દૂર નીકળી ગયાં હતાં તેથી પહોંચતાં વાર થઈ. ત્યાં રસ્તામાં એને શરણ મળ્યો. તેણે પૂછ્યું “ કેમ એન, દોડે કે શા માટે? ઈદ્રજિત ક્યાં? તું એકલી કેમ?”

રંભાએ શુંગળાતે અવાજે કહ્યું “ એ તો આગળથી એમની જા પાસે ગયા હશે. મને રમતાં હતાં ત્યાં એ આગળ દોડી ગયા છે. ” આ સાંભળી તેણે વધારે પડપુછ કરી નહિ.

જાને જણ સાથે અંગરે પહોંચ્યાં ત્યાં જુએ તો રડારાજ થઈ રહેલી. સુમિત્રા શેઠાણીનું પુરણી પાસે છબી છબી તેમને માટે આ લાવેલી તે પીવાને દંદોળતી હતી, પણ શેઠાણી તો હાં ચાલે!! એ તું એમ મંદ હાસ્ય મ્હોં ઉપર હજી પણ છવાયલું હતું પણ પ્રાણ કડી ગમ હતા!! શરણ જણે ધજોજ આશ્ચર્ય પામ્યો હોય તેમ પાસે આવી-નાહ તપાસી શેક વિગેરેનું કપચારું ફરવાની તાકીદ બધાને કરવા લાગ્યો એક જણને થોડો લામને દાકતરને બોલાવ દોડાવ્યો. ઘરનાં બધાં ગમરાઈ ગયાં! શેઠાણીને ઉપાડી મિત્રાનામાં સુવાડમાં શેક વિગેરે કપચા આશ્ચર્ય પણ ઘૂંહિ જાતી આવે? કેટલીક વારે દાકતર આવી પહોંચ્યો તેણે જોઈ તપાસીને સર્વ આશા મૂકી દીધી. જે થવાનું હતું તે ક્યારનું એ થઈ ગયું હતું અને હવે કરો ઉપાય સાથે તેમ નથી એમ તેમણે છાતી ડોપ્રીને કહ્યું. શરણે તાર કરાવીને શુંગળાથી મ્હોંઠા મ્હોંઠા દાકતરને તોલાયા. સાંજ પડતા પહેલાં તેઓ આવ્યા. સૌ મુંઝાયા, શાથી આ બનાવ બન્યો તે કાંઈ કહી શક્યું નહિ. વણી ખારીક તપાસ કરી પણ કારણ સમજવામાં ન આવ્યું અને સર્વ વિધિ કરવાની હતી તે લાચારીથી સુમિત્રા વિગેરેએ કરી પણ નેમનું મન આ અગાધ ચિંતામાંથી જરા ખીળ વિષય ઉપર ગયું ત્યાં ઈદ્રજિતને શોધવા લાગ્યાં-કપમ ક્યારનો એ આવ્યો નથી એમ રંભાને પુછવા લાગ્યાં, એ પેલું હવે તો વધારે ગમરાઈ. એને નક્કી એમજ લાગ્યું હતું કે એ અંગરે પહોંચી ગયા હશે પણ ત્યાં જ્યારે કહ્યો દેખાયા નહિ ત્યારે એ પેલું રોષ પડી ને પોતાની જાને જે બન્યું હતું તે કહી દીધું. ખાવડો બાળક અત્યાર સુધી રીસાયરો વાડીમાં સંતાઈ જાય એ પણ કોઈના માન્યામાં ન આવ્યું તેથી નોકરોને બધે દોડાવ્યા.

લીરાને શરણે જમીનના બાડાની ઉપરાત માટે સચારથી દૂર ગામડે મોકલ્યો. હતો એકે તે તો કામ લાગે એમ હતુંજ નહિ. ખીળ બધા ચારે પાસે ફર્યા. ઝાડે, ઝાડે, જોઈ તપાસીને પાછા વળ્યા પણ ઈદ્રજિતની કહીએ પતો લાગ્યોજ નહિ. રાત પડવા આવી. સુશિક્ષાને હવે ખારે ધાગ પડી. એકજ દિવસમાં મા દીકરાનો આમ અચાનક કાળ થાય એ વાત કાંઈ નેહી તેની નહતી. જોઈતાં તો મ્હોં પણ જોવાનું નહતું તેથી તેના સંગ્રામે હારો તક રિનક ને

યના લાગ્યા: શું કોઈ ચોર એનાં ઘરેણાંની લાલચે એના મ્હોમાં હુચો. પ્રાણીને એને ઉપાડી ગયા હશે ? શું એ રમતો રમતો દરિયામાં ઘસડાઈ ગયો હશે ? દોડતો દોડતો દૂર જતો રહ્યો હશે ને મુલો પડ્યો હશે ? એક રીતે કોઈના મનનું સમાધાન થવું નહિ. શરારાવ પોતે માણસોને લઈને એક તરફ શોધવા નીકળી પડ્યો હતો ને, પણ રાત પડતાં નિરાશ જેવો પાછો આવ્યો ને કહી પતોએ નથી એમ યોધ્યો તેથી સુસિદ્ધાને બારે ત્રાસ થયો.

શરારાવે પોલીસને તારથી ખબર આપી ને મ્હોટું છનામ આપવાની લાલચ બતાવી. ગમે ત્યાંથી તે જાળકને શોધી લાવવા જેમ બને તેમ પ્રયત્ન કરવામાં પાછી પડાની નહિ. દરવા આંછી કરી. બીજો દિવસથી છૂપી પોલીસનાં માણસો તપાસ કરવા લાગ્યાં, પણ કોણ બળે શું થયું તે ઇંચીત લાચમાં આવ્યોજ નહિ.

આ પ્રમાણે રંગમાં બંગ પડી ગયો. સુમિત્રા રંગાને લઈને શોધખરત હાથે પાછી મુબમુ આવી. તેના મનમાં વહેમ પડ્યો હશે પણ તે કોને મ્હોંએ વાત કરે ? શોધણીનું હવે તેા કોઈ અડીને સચું શરારાવ વિના હળુંજ નહિ.

બંગસાની અવસ્થા કરીને શરારાવ પણ મુબમુમાંના મકાને આવ્યો. જે કોઈ મળતું તે તેનાં બહેરા ઉપરની ગમગીની અને ગ્લાનિ જોઈ તેને માટે અતુક પા દર્શાવતું. જોને ને તેને મ્હોંએ તે પોતાના દુઃખની વાતો ઘણીજ લાગણીથી કરતો. ઇંદ્રજિત ઉપર પોતાને સગામાઈ જેવો બહાણ થયેલો ને સૌ તેમને બેગાજ જોતા તેથી તેના આમ અદરશ થઈ જવાથી ને તેની માતાના અંધાગ સ્વર્ગવાસથી શરારાવના મનને ખેદ થતો હોવોજ જોઈએ એમ સર્વ કોઈ માનતા. છાપામાં નેણે બહાર ખમરો છાપાવી ઇંદ્રજિતના સરીરનું વર્ણન આપી જે કોઈ તેને લાને તેને બારે છનામ આપવાનું જણાવ્યું. કાલે કરીને વાત વિસારે તો પડી પણ છોકરાની શોધખોળ કહોંએ સંકળ થઈ નહિ.

રંગા બિચારી હવે એકલી પડી. તેને એમ થતું હતું કે ઇંદ્રજિતને આ અદરશાત થયો તેમાં વાંક પોતાનોજ છે. પોતે તેને માફ લાગે એવું વચન કહ્યું ન હોત તો એ સીસામને દૂર ખાત નહિ, ને બને જણ પાછા સાથેજ ઘેર આવત પણ આ શું થયું-એકાએક એ ક્યાં અતોપ થઈ ગયો-તે એના તો સમજવામાંજ ન આવ્યું. એને એમ લાગતું હતું કે સામેથી શરારાવ આવ્યા તેમને તો એ મળ્યો હોવોજ જોઈએ પણ શરારાવ કહ્યું કે મ્હે તો એને જોયોજ નથી તેથી હવે એનું શું થયું હશે તેના આજ પણ ખરો આવી રમતો ન હતો. તે હતી તો જાળક પણ તેના અંતરાત્મા તેને જાણે એમ કહેતો હતો કે ઇંદ્રજિત પાછો આવ્યા વિના નહિ રહે. નક્કી એ જીવંતો તો છેજ. આપણમાં એવી માન્યતા છે કે જ્યારે ચોરાપણી કોઈ ચીજ પછી મળવાની હોય છે ત્યારે તેને માટે આપણને ખદ રોક થતો નથી. મનજી જાણે એમ કહે છે કે એ જ્યારે ત્યારે પણ પાછી મળશે. ને ઘણીવાર ઘણા જીવને નેવો પ્રસંગ બનીએ આવે છે. રંગાના દોષમાં તેનાજ પ્રકારની કંઈક લામણી થતી હતી પણ તે બિચારી પૂરેપૂરી સમજ ક્યાંથી રહે ? તેને માત્ર એવી કંઈક આશાસન મળ્યું ને એ જાણત વાત નીકળતી ત્યારે એની ખાતે એ કહેતી કે- જા! માન. ના માન પણ ઇંદ્રજિત જીવતો છે એમ મ્હાર મન કહે છે ને નક્કી એ જ્યારે ત્યારે પણ પાછો આવશે જ. મ્હારા ઉપરનો દાગો, ડાંધ, ધોવાશે. મ્હે એને દૂર

જવાબ કારણ આપ્યું છે તેથી હું, પરતાપે હું ને પ્રજા પાકો એને જીવતો કાઢ દહાડો બતાવે એમ માણું છું."

એની માતાને આ ખાળકની ઉત્કંઠા મારે લાગી આવતું પણ એણે તો નિશ્ચય બાંધ્યો હતો કે હવે ફરીથી એ છોકરાનું મોં જોવાનું છે જ નહિ. છતી મિલકતે લોગવવા વારો ન આવ્યો તે લાગ્યેવીતો જ શેષ કોણ મિથ્યા કરનાર હતું ?

ઉપરના બેઠકોએ બનાવતે ચોરા માસ પીત્યાં ગ્રાહ ચકરાય વ્યાપારના કામને નિમિત્તે કલકના બધી ગયો પણ પોલીસના વડા અમલદારને પોતાનું શિરનામું જણાવતો ગયો ને કહેતો ગયો કે-
"છત્તીલા કાંઈ પણ સમાચાર મળે તો તાકાળ મને મહારે શિરનામે તારથી ખબર આપશો."

હવે તેની ધારેલી મુગદ પાર પડી હતી તેથી તેનું શરીર સમસ્ત જોડાઈ પણ જે કામ જોતું તે એમજ કહેતું કે એને ખરેખરી દીવંગીરી થાય છે ને તેથીજ એ દહાડે દહાડે ગળના ગાય છે. ખરું કારણ તેને પોતાના કર્મને પરતાવે ચતો હશે ને તેથી તેને જીવ બળતો હશે ? પકડાવાની, બ્લોક હશે-કે પછી ગીચું કેષ્ટ હશે ને કષ્ટ શકાતું નથી પણ તેના પરિચિ જનોને સમાચાર મળતા તેથી એમ જણાતું કે પોતાના મનની એવીની દૂર કરવા તે ખસીખસત ને બપસનાં ગરકાવ ચઢી ગયો હતો ને તેથી જ મુંબઈથી દૂર રહેતો. અપૂર્ણ

સુગંધ પ્રાણવાયુ (ઓઝોન) પેદા કરે છે

માટેજ આયશાજો પુકારે છે કે:-

“ સુગંધોન્ પુષ્ટિ વર્ધનન્ ”

સખની-કનોજનાં

અતર

અગર	તોલાના રૂ. ૧૨
ગુલાબ તથા અગર	" ૧૦
અમેલી તથા રૂંદ ખસ	" ૮
ખસ તથા જુડી	" ૬
હીના, કેવડો, ચપો, મોતીંગા	રૂ. ૫
બોલમરી-ખાનડી	" ૪
રૂંદ-ચે-ગુલાબ	રૂ. ૮૦

ડી. લખંમોદાસ કંપની

૧૩, પારસી બગીચા, કોલ, મુંબઈ

માધસોને ઉમદા

અગરખતોઓ

માધસોને નામે બહુજ હોય કટકો
આણે છે
અમારે ત્યાં
ફક્ત ઉમદા બતોળાઈ ગયે છે
તોલાના આના ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨
તથા રૂ. ૧) મુધીની.
" બાલખતી " અતી ગારીક
૧૦૦) બતીના રૂ. ૧-૮-૧૦

કોના વાંક !

એક આત્મકથા.

લેખક :

કનૈયાલાલ માલિકલાલ મુનશી.

પ્રકરણ ૯ મું. ચાલુ.

સંપાદકનો સમાગમ.

(૪)

અંદરના ઓરડામાં જે માંદા જેવી છોકરીઓ ચીંથરાળી લીંગાળીઓથી રમતી હતી; એક છોકરો, પગ પર સીસેટ નાંખી યુક વતી તેને સાર કરતો હતો; બીજો એક પુષ્પરાથી રમતો હતો. આ છોકરાંની મા ઉંધું મોં પાણી ટલુક મસળતાં હતાં.

અમે દાખલ થયાં ને ઘરખીએ કુંચુ નેચુ ને ઉચે ને કચવાયે અવાજે અમને આવકાર લીધો.

"તો જો ચોક્કામાં આવશો ! જરા આંખોએ નથી દેખાતું ? મારે ફરી અંગ્રેઠ દેવું પડ્યો."

ગોસાવરી આંધેલ વધતી છતાં ઘરડી ટાગળી હતી. તેની રીતમાત ગણ જમાનાની હતી; તેની જીભ વિલામતી અધુ જેવી હતી. તેણે નાકે મોટો કટિલ, કાંચે મોટાં દાંધીલંતના ચુડા, અને પંજે પાંચસોરી કણ પહેર્યાં હતાં. આ ગંધી સામગ્રી ને કપાળમાં કરેતો મોટી આડ તેનાં મોંમાં શરિરને એવાં શોભાવતાં હતાં કે કોઈ અંજા બચાનીની મનિ ધડનાર તો તેને પોતાની કલાની અનુભાવણ માટે અણમોહો આદર્શ માની બેસત. મલનલાલ મારીનીનું દ્વાર અદ્દશ થયું, તેનો રોડ નમ્યો, તેનો સીંગો ઉતરી ગયો ને આંખો દગમખી થઈ રહી પણ પહેલાં તેણે ડાકટર ધનેશ્વરને કુલ્હારી કાઢ્યા હતાં. એ અદિયા તરમ પી નેરા ઘસ ગયા.

"ના. ના આ આંધો કોનો. આ ખામ અસીલ છે. આપણે ત્યાં એક બે દિવસ રહેવાનાં છે."

"બસે આ ઘરમાં જો નહિ આવે તે ખરું. સંપવાચારી ને એક જમનાર વધારે અધુ તમારે આમ ક્યાં સુધી બટક્યા કરવું છે ?"

"હજુ દશ ક્યાં પાગ્યા છે ?" ઘણીજ નમતાથી મદનલાલે સવાત પુછવાની પૂછતાં કરી.

"કાલે રાતે અડી શેર ખાઈને બેઠા હો તે કોમળ જાગે તો ! જરા વિચાર આવે છે કે જેની ખીચારી બાંખી દસે."

"અરે હા ! ગણ કાલે અગીયારસ હતી."

"તમને જો ક્યાંથી ખબર હોય ! આપણે ને કોઈ દિવસ પુન કરવાની પરવા છે કે નાદ રાખીએ. બારે માસ ને જતીશે પહોર આ આ ને ખા. વાંદ બહેન બેમો." તેણે એકદમ મારા તરફ ફરીને કુંચુ "તો જો મારા ચોક્કામાં નહિ આવશે, જમો તમે દવે ચોટલી તો બોળો આવો. પાંખી તો એ ક્યાંનું કાઢી મૂક્યું છે."

“હું તો નાહ્યા” માફતીએ કહ્યું.

“હાસ્તો ને પછી દેશ, બંગીયાં, પારસી મુસ્લમાન મધ્યાને અડી, આંખા, તમારો તે કોઈ અવતાર છે? આહણું જોણાડું છે એટલું જ માફ.”

“તું કહેતી હોય તો ફરી નાહી આવું” માફતીએ કહ્યું.

“જેવી તમારી મરજી! પણ એકામાં નહિ બેસાડું. ને, મારા, પણ બોગ છે કે બારસને ફેહડો પણ તમારો બાણામાં જમવાનું પુન નહિ! અરે, પણ આ પેલો શું કરે છે?” કહી જોદા વરીએ નાના છોકરા વરસ હાથ ક્યો. તેણે કુધ ઢોળા તેનાથી અપોદ દેવાના પ્રયોગનો આરંભ કર્યો હતો.

મેં આ તીખી છબતી અને રીઝરયા છોકરાને ત્યાંથી લઇ લીધો ને તેના હાથ ધોવાં એકમાં પહેલી કુંડીમાંથી લોટો લીધો.

“હાથ! હાથ” જોદાવરીએ ચીસ પાડી ને નિરાશમાં હાથ માથે મુક્યા. “આ પવાણું, લોટો ને કુંડી બધાં અજવાળવાનાં કર્યાં. આઈ! તને ને કોણે કહ્યું હતું કે આટલા આંગળ વેસા કરજો.”

“માફ કરજો. જુલ થઇ હું બધું સાફ કરીશ.”

“કમ ન્યાતની છે?”

“આહણું” મેં કહ્યું.

“ત્યારે તો હીક તાર નામ શું?”

“મણિ.”

છોકરાને લેવાની મરજીમાં માફ નીચું ઢોડેલું ખસી ગયું હતું; એટલે, માફતી તો માફ સાવચ્છ જોઇ હીંગ થઇ ઉભા.

“તમને બોલે જેવા ઉભા રહેવાનું કેમ ગમે છે?” જોદાવરીએ તેને પ્રશ્ન કર્યો. “ના તો જો અજબ ને સાથે રમજોને પણ નવાહજો.”

“હું નાકીને મદદ લાગુ?”

“ના, મને બે હાસમાર નહિં ગમે. કાંઈ કર્યું હોય તો આ બે છોકરીઓના ચોટલા વાળો.”

હું ચોટલા હોળવા બેઠી મદનદાસ નાજા ને, ચીસો પાડતા રમજોને નવરાખ્યો ને જમરા બેઠા; અને જમતાં જમતાં સદધર્મચરિત્રીના બોધનો લાભ પામતા ગયા.

આ અનુભવથી હું તો ચકિત થઇ ગયો. મેં સુધારકાને મદાત્માઓ ધાર્યા હતા; તેને અદ્વૈત તો અધમાત્માઓ દીધા. જેને સ્ત્રી-સંમાનના પ્રવર્તક માનતી હતી તેને મારી બેચાળેય દંડા લેયા. જેના સંસાર, જ્ઞાન અને શાંતિથી જતા હશે એવો માન્ય હતો, ને તો અગત્ય ને અશર્તિય રૂપે મોટે અનુભવતા હતા. હું ઉદ્ધરિત્રી જે આશાએ આવી હતી તે આ લોકો પાસેથી પામતો, એ પ્રશ્ન મારા મનમાં પ્રગટ થયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

જેમાં સમાજના ઉદ્ધાર કેમ થઇ શકે તેની સમજ પડે છે.

[૧]

ગોદાવરી સાથે જમીને એ તેને વાસણ મોંજવામાં મદદ કરી, અને એનાં છોટાં ઉધાડવા હું ખેડી; અને તેણે પછી અમોદીયાં સાથે એક ખુણે બેઠા ઉઘવા માંડ્યું. જ્યારે છોટાં વધ્યાં ત્યારે હું ધીમેથી બદારના ખડમાં ગાવી, અને મંદનલાલ માસ્ટીની ઓફીસનાં એકાન્તમાં વિચાર કરવા બેઠી.

મને આ પુરો એક વિશ્વાસને માત્ર તો ન લાગ્યા; અને તેમણે ગોધી આપેલા પુરૂષ સાથે પુનર્જન્ન પાલવશે કે કેમ એ સંશય પણ પેદા થયો. છતાં આ નવા અનુભવમાં એક નવતેની આ ને આનંદ મારા શૈક્ષિક મનને લાગવા માંડ્યા. અને તે છોડી, સંસારની શુદ્ધામગીરી વધાવવા મારે ઘેર પાછા જવાનું તો મન થયું જ નહિ નવા માણસોના સમાગમ, નવા પ્રેમ-ગીતો અનુભવ અને 'તેમાં સમાયેલું' રવાત્ત્ય એ બધાં ધણાંજ મોઢક લાગ્યાં અને જેમ જેમ મારી પુનઃ, રૂપ ને પાકાઇની અનુભવસિદ્ધ ખુબીઓ મને દેખાવા લાગી તેમ તેમ મારી શક્તિનું મને બાને ચતુ ગયું; અને એ શક્તિને ડામી રહ્યો. મારે ઘેર જઈ નિરાધાર જીવનની ત્રાસદાયક ઘટનાં શરૂ કરવાની રૂચી રહી જ નહિ.

અને આ બધાં વિચારો કરતાં જે પુરોના સંસર્ગમાં હું આવી હતી તે માઠ આબ્યા મારા કચરાયલા હૃદયના બાપ, નિર્માલ્ય જેઠ, મીઠાબોલો કપડી દયાચક્ર, આડંબરવાળો ધાતકી ચોગિ મહારાજ, કાછરો ડાકટર ધનેશ્વર, આડંબરવાળો નરેશ માર્ટી-યુ માણસો ! અને આ તેવાઓથી ભરપૂર, સંસાર તેમનાં રચેલા નિયમો પ્રમાણે ચાલી, નિરાધાર સ્ત્રીઓને સુખે ન રહેવા દે એમાં શું નવાઈ !

અને આવા લોકો સંસારમાં મદાલતા હતા. બધાપર સત્તા ચલાવતા હતા, અને કશાની પરવા વિના પોતે ધારેલે રસ્તે જતા હતા. હું નિર્દોષ, નિષ્કપટ જુદાઈ, સુખ સોધવા ટળાવવાતી હતી; અને ટળાવવાટ એક મોટી શુભેદ હોય એમ બધાં મને મનાવવા મથતાં હતા.

એક દિવસ એવો આવે, કે મારા હાથમાં અનહન સત્તા હોય, હુકમ પ્રાપ્ત્ય હોય, તો જરૂર આવા પાપચારીઓને દુનિયામાંથી ઉખેડી કાઢું. આવો સંસાર વધતો અટકાવવા માતાઓએ તો પોતાના પુત્રને પહેલેથી જ ઝેર દેવું જોઈએ.

હું આમ વિચાર કરતી હતી. એવામાં દેગલ પડ પડેલાં છાપાંની શિફ્ટોપર મારી નજર ગઈ. ગુરુવાતમાં સંસાર સુધારાનો કાંઈ " સમાજ ઉદ્ધારણી સમાજી સ્થાપના " આ બ્રહ્મો મોરે અમરે "માર્ગ" પ્રકાશ " ના એક અંકમાં છપેલા હતા; અને તેની ત્રીજી સુગ્રામના જાણીતા દૈનિક ને સાપ્તાહિક છાપાંઓ પડ્યાં હતાં.

તે "માર્ગ" પ્રકાશ " જોયું તો તેમાં સમાજ ઉદ્ધારણી સમાજી સ્થાપનાનો લેવાસ હતો. તેમાં સમાજમાં રહેલા જાણીતા વિદ્વાન, ગાંધીજી, પંચાનન પુરો આબ્યા હતા. તેનું મૂળનું હતું કેમકે સંસ્કારોનું ચતુર્વેદી અધ્યયનરચાને લતા તેની વિદ્યા, માનવાદ ને પાશ્ચાત્યિક હિતસાદની

લાંબી પ્રથમાં હતી. અને પ્રમુખ, ધનેશ્વર, મોરતી, તથા “માર્ત” ઉપદ્રાશ” ના ત્રીજી ત્રિભોવનદાસ મારફતીયાનાં લાંબાં ભાષણો હતાં.

ભાષણોમાં સંસાર સંધારના સિદ્ધાન્તો હતા; સમાજનો કદાર કરવાનો ઉત્સાહ હતો; શાંતો, તેલંગ, અંદાવરકરનાં ભાષણોમાંનાં ફકરાઓ હતા; મીલ ને રપેન્સર, મતુ ને વાંસુવંશ્યનાં સુચના ઉતારા હતા. અને પ્રમુખના કિપસંહારમાંતો અનુભવ ને વિદ્વાતાની રેલ છેલ્લે હતી. હું મુગ્ધ મંત્રી “માર્ત” ઉપદ્રાશ” ના આર પાનાનાં અસાધારણ અંકનું અધ્યયન કરી રહી. અને લાગ્યું કે આ લોકોને હું અન્યાય કરતી હતી. નેમનાં સિદ્ધાન્તોની વગર સમને અવગણના કરતી હતી.

તેમાં ખાસ કરીને પ્રમુખનાં ભાષણમાં તો મારા હૃદયની ક્રિમિઓનો પ્રતિશબ્દ જ દેખાયો.

“આપણા સમાજમાં સ્ત્રીઓને માટે રચાત નથી. જાળકીઓને સડવા દેવામાં આવે છે. વધુઓને સંસારમારે કચરવામાં આવે છે, મહતાઓને સંસાર રક્ષાહિણી કરવામાં આવે છે. અને વિધવા-કામલ, નિરાધાર, પવિત્ર હૃદયની દેવીઓને ચારે તરફથી છવતી જાળી દેવામાં આવે છે. તેમને માટે તમારા સંસારમાં સ્થાન નથી, નીરાંત કે આશા નથી. દરેક ઘર તેનું કરાચક છે. દરેક પુરુષ તેનો વેરી છે. જે સમાજ આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનાં છવતો ડામે છે. તેમાં રહેલું લાંબમ નથી. તેને વધારે વાર આલવા દેશે તેમાં મોટું પાપ છે.”

આ શબ્દો ફરી ફરીથી વાંચવામાં હું તલ્લીન થઈ ગઈ; અને નિરાશ થઈ રહેલા મારા હૃદયમાં ફરીથી આશા ફૂટવા લાગી.

[૨]

સમાજ કદારિણી મળાની રચાપનાનો હેતુલ વાંચવામાં હું એવી એકચિત્ત થઈ ગઈ હતી કે દેખાત આગળ આવીને કોઈકા માણીના મુખમાં મુચકું દેને મેં ક્યાં સુધી જોયો. પણ નહિ. પણ જ્યારે મારી નજરે તે પડ્યો, ત્યારે તેની ચંચલ આંખમાં કાંઈ દર્શાવતા મેં જોઈ.

“અહો!” તેણે કહ્યું “તમને કાંઈ સમજું વંદાલું નથી?”

ખીજ કાંઈએ આ પુછ્યું હોત તો હું ગુસ્સે યાત; પણ મુચકું દેના મોહા પર એવું ખાણું જીવણું હતું એટલો બાતબાવ હતો કે મારાથી ગુસ્સે થવાયું નહિ. મેં હસીને પુછ્યું.

“એ પુછવાનું કાંઈ કાગલ?”

“કાગલ એમ કે તમે ખીન અનુભવી ને સાગ માણસ થાઓ એ. આ લોકોમાં તમારે કામ નહિ.” કહી તેણે ચારે તરફ નજર ફેરવી.

“આ લોકો કેવા છે?” મેં પુછ્યું. “આ લોકો વાંચમાં છે?” મુચકું દેસો—મીઠાશથી; અને હું બચાત જાળકાં દોહું એમ ધારી સામું જોઈ રહ્યો ને કહ્યું, “મેં તો એ લખ્યાં છે.”

“તમે?”

“હા. બાળકોનો ઘણો ખરો ભાગ મેં લખ્યો છે, ને જાણીતો મો મારફતીયાએ લખ્યો છે. હું ગુચરાણમાં પડી, મને કાંઈક લાગ્યું કે મુચકું આવી બધાસ મારતો હતો. પણ એના મુખમાં એવી ગોળવાંની રીતમાં અકાંઈથી નહોતી—તત્ત્વ હતું “ત્યારે આ માણસો યાં નહોતા?”

“ભાપણે થયાં હતો; પણ આ નહિ.”

“ત્યારે આ બધું બુદ્ધાણું?”

“બુદ્ધાણું છેક તો નહિ. સંસાર સુધારાનું ભાષણ તો આ લોકોએ ક્યાં જ હતો; ને-એ તો સુધરેલી પ્રજાઓની સમાજની નીતિજ એ છે.”

“હારે આ બધા શું હેંગમ કરે છે?” મેં પૂછ્યું. અને આ બધી વાત પરથી કોઈ વહેમ ગયો; અને આ માણસના શબ્દોમાં સત્ત્વ ભાગ્યેજ હશે એવો સંશય પેદા થયો.

“તેથીજ હું કહેતો હતો કે તમને અહિંયાં રહેવામાં કોઈ ફાયદો નથી. તમારે પુનર્જન્મ કરવું હોય તો આ બાકાઓ બાગ્યેજ કરાવી આપશે.”

“તમે નોકરી તો શી કરો છો?”

“હું તો વહીવટો નોકર છું-ને તે પણ એ મહિના માટેજ. સમાજ ઉદ્ધારણી સમાજા મંત્રીનો કોઈ હું પગારદાર નથી. એ તો “માર્ટિન પ્રકાશ” ને બાકતી લખાણ એકએ છે; તે લખાણનું બાકું લઈ મારે બધુવું છે-એટલે બાકાંની જરૂર છે.”

“ત્યારે તમે શું બગાડો છો?”

“હું બી.એ. થયો છું, તે એક એક બી.એ. અભ્યાસ કરું છું. પેસા નથી, એટલે રત્નમાં કોઈક નોકરી કરી કમાવું પડે છે. હું થોડા દલાડામાં અહિંયાંથી જવાનો છું; અને મુંબઈથી બાગ્યેજ પાછો આવીશ. પણ મારું માન્યો તો અહિંયાંથી ચાલ્યાં જાઓ.”

હું હસી. “હું એમ ‘ગ્રામરાઈ’ એમ નથી. તમે સંસાર સુધારક નથી એટલે આ બધા પર તમને દોષ હોય એમ લાગે છે.”

સુચકુંદે અચાનકે મગો બની ઉઠ્યો. તેના મોઢા પર ખિન્નતા પ્રસરી. બવાયેલા સ્વમાનથી તેણે કહ્યું. “તમને એમ લાગે છે તો ભલે. અને તો લાગ્યું કે તમને કોઈની શુદ્ધ સલાહની જરૂર છે, તેથી મેં કહ્યું.”

“ત્યારે માત્ર સલાહ આપી ખરી નહિ જાઓ. આ લોકો કેવા છે તે મારે જાણવું છે.”

“હું તો માન આ કામગીરી કોર્ટમાં લઈ જતા. આવ્યો છું. એટલામાં બધું સવિસ્તાર કેમ કહેવાય?”

“ત્યારે પછી?”

“શીક ત્યારે” કહી તે ગયો; પણ તરત પાછો આવ્યો. “અરે! સમાજ ઉદ્ધારણી સમાજ એમ ચંપ તેની ખરી દક્ષિણ જાણવી છે?”

“હા.”

“હો આ કામગીરી મેં મારા મિત્રને લખ્યો છે. તેમાં એ હિતિદાસ મેં લખ્યો છે; પાંચીને એ પાછો મને સોંજે આપ્યો.”

“વારું” કહી મેં એક પરખીડીક તેની પાસે લીધું.

[૩]

પોલી વાર હું પરખીડીમાં સોમું મુગી બેઠ રહી. આ સાદા સરસ યુવકે મારા મન પર કોઈક સારી છાપ પાડી હતી. પણ મદાયોગીએ કરાવેલા કડવા અનુભવ પછી પહેલી છાપ પર વિશ્વાસ નહીં રાખવો એવો મેં નિશ્ચય કર્યો હતો. સુચકુંદે અસાર ને વાતો કરી તેથી તો મારા

ખુટસ એન્ડ શુઝ

વિલાયતી માલને ભુલાવે તેવાં બનાવનાર—

અંબારામ કાનજી એન્ડ પ્રધર્મ

ટાવર પાસે—સુરત.

હમારે ત્યાં ઇંગ્લીશ, માઈસોર કોમ, કાનપોર તથા દેશી લેધરના ખુટસ શુઝ, પગશુઝ, લેડીશુઝ વીગેરે મનપસંદ ટા. તથા શેઈપમાં બનાવી આપવામાં આવે છે. હમો રંગબેરંગી લેધરનો સ્ટોક રાખીએ છીએ. એક વખત કાંમ આપી જરૂર ખાત્રી કરવા લલામણુ છે. બહારમામના જોડાં પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. તેમજ કામ વાચકેસર કરી આપવામાં આવે છે. બહારગામથી જોડાંર મોકલી આપનાર ભાઈએ રૂ. ૫ એડવાન્સ મોકલી આપવા મહેરબાની કરવી.

એકજ દામ સ્થાપી ૧૮૯૫ One Rate

સુરજમલ લલ્લુભાઈના કું

હીરા ત્યા અવેરાતના વેપારીઓ.

અમારે ત્યાંથી કોઈ પણ માલ લીધેલો પસંદ ન આવે તો એક અઠવાડીયામાં પુરેપુરાં નાણાં પાછાં મળે. શકે છે. અમે એન્ટરપ્રાઇઝ તથા આમસ્ટર હામથી સોલમેંટલ હીરા ખરીદ કરીએ છીએ. તેથી ગ્રાહકોને ઘણા સસ્તામર દામે માલ મળી શકે છે. દાગીનામાં તરેહ તરેહ બાતની ડીઝાઈનનો મોટો સ્ટોક તૈયાર રહે છે. એક વખત અજમાયસ કરી ખાત્રી કરશો.

નં. ૨૨૫ કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

‘વીસમી સદી’ના

મહાત્મ અધિપતિ હાજીમહમ્મદ અસારખિયા શિવજીના

સ્મરણાર્થે પ્રકટ થનારો

“હાજી મહમ્મદ—સ્મારક-ગ્રંથ”

છપાય છે.

સ્વર્ગસ્થના અગાધ કદિ ન અણુવામાં આવેલા જીવન-પ્રસંગો અને તેમની જીવન ભાવનાઓને પકાશમાં લાવનાર સંખ્યાબંધ લેખો, તથા ગૂઝરાતના અગ્રગણ્ય વિદ્વાનોની કલમની પ્રસાદી રૂપ વિવિધ રસમય કાવ્યો, લેખો, વાર્તાઓ, ચિત્રો અને અનેક અપ્રસિદ્ધ ફોટોગ્રાફોથી ભરપૂર,

લગભગ પાંચસો પાનાનો દળદાર સ્મારક ગ્રંથ

થોડાજ વખતમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

પુસ્તકનું મૂલ્ય આશરે રૂપિયા પાંચ થવા સંભવ છે.

ચોક્કસ કિંમત પુસ્તક તૈયાર થયા પછી અહાર પડશે. પુસ્તકનું ખર્ચ વસુલ થવા હિપરાંત આ ગ્રંથની કિંમતની એક પણ શાષ કોપ્રના અંગત હાંસત્ર તરીકે નહિ રહે. મહાત્મ તરફ આવ અને લાગણી ધરાવનારાઓ, આદનારાઓ અને મિત્રોએ ભરૂર અગાધી નામ નીચેનાં કેાલે નોંધાવવાં.

રવિશંકર મહારાજકર રાવળ,

૪૪૮૦ રાયપૂર,

અમદાવાદ.

“ મહારાં જીવનના જીવન ? મહારાં ગંધાં અંગો ઉપર ત્યારે જીવન
સ્પર્શ છે એમ જાણીને મહારા શરીરને વિશુદ્ધ રાખવાને હું હંમેશા
ચત્ન કરીશ. ”

ગિતાંજલિ ૪, રવિન્દ્રનાથ ટાગોર.

તહમશ શરીરને વિશુદ્ધ રાખવાના પવિત્ર પ્રયત્નને અમારો કપૂરનો
સાબુ જરૂર મદદ કરશે. કપૂર શુદ્ધ છે, શિતળ છે એની પવિત્ર આસ્તીનો
પ્રેમપૂર્ણ સ્હેજ સ્પર્શ પ્રભુની ભૂતિ નયનો સમક્ષ ખડી કરે છે. હૃદયમાં
કેટલીયે ઉચ્ચ લાવનાઓ ઉત્પન્ન કરે છે; આવા અતિ સ્વચ્છ વસ્તુવાળા
સાબુનાં ઉપયોગથી નિઃસન્દેહ દેહ શુદ્ધ થશે. શિતળતાના યુગ્મને લીધે
મનને શાન્તિ અર્પશે.

ઠક્કરનો કપૂરનો સાબુ

નીચે લખેલે ઠેકાણેથી મળશે:—

ધી જોમ્પે સ્વદેશી સ્ટોર્સ, બોરીખંડર. ધી હિન્દ સ્ટોર્સ, કાલગાદવી.
શ્રી કૃષ્ણ સ્ટોર્સ, કોટ. ધી ઈન્ડિઅન સ્ટોર્સ, કાંદાવાડી, ત્યાં બીજા બધા
સ્વદેશી સ્ટોર્સમાં પણ મળશે.

ઠક્કર એન્ડ કું

૮૧, સેન્ટ્રલ સ્ટીટ, માંડવી

મુંબઈ.

જોડીસ—વડગાદી.

કારખાનું—માડુંગા.

ચેતન

સવાજમ: હિન્દ માટે રા. ૩ (પોસ્ટેલ ગ્રાન્ટ) હિન્દ બહાર રા. ૪-૮
આ અંકની છુટક નકલના આઠ આના.

રસ્તે જતા કનડતો, નડતા અને સતાવતા
ઋષ્ટ્રપુષ્ટોને દાન હેતાં તમે
અચકાતા નથી.

— તો —

અનાથ, નિરાધાર બાળકોનો
તમારી પર પૂરો હક છે !

રાંક નિરાધારોને ઊગારો

એ હક ક્યારે અદા કરશો ?

વિશેષ વિગત માટે લખો :—

મંત્રી-હિંદુ અનાથાશ્રમ-

નડીઆદ.

લેખોનો અનુક્રમ.

૧. વસંતનું આવાગમન (કાવ્ય)	રા. ધીર ઉમરવાડિયા.	૭૭
૨. ગુજરાત અને સંસ્કૃતિ	રા. ચંદ્રશંકર અ. પુત્ર,	૭૮
૩. ત્યારે ક્યાં છે (કાવ્ય)	શીમલી જ્યોત્સ્ના શુક્લ	૮૨
૪. એ સ્કાંડે તો- (કાવ્ય)	રા. લલિત.	૮૩
૫. નિશા અથવા એ અસહકારની વાર્તા.	રા. મનુ ત્રિવેદી.	૮૪
૬. નંદા યુગની ગુજરાતજી	રા. વસિંદાસ ભગવાનદાસ વિભાકર.	૮૯
૭. વિધવા (કાવ્ય)	રા. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ	૯૨
૮. પત્તલ દામ્પત્ય	રા. પ્રેમરાધ ગૌરીશંકર.	૯૪
૯. સ્ત્રીઓ અને પુતળીઓ !	રા. મનુભાઈ દેવ્યાણુ દેસાઈ.	૯૮
૧૦. કોનો વાંક !	રા. કનૈયાલાલ માણેલાલ મુનશી	૧૦૧
૧૧. આખરે. (ટૂંકી વાર્તા)	રા. જટુ લાલભાઈ ઉમરવાડિયા.	૧૦૫
૧૨. સાબાર સ્ત્રીદાર	રા. શ. મ. અને 'પ્રેક્ષિત'	૧૧૧
૧૩. બીવું સ્વાતંત્ર્ય	રા. એક મુવક.	૧૧૩

આભાર દર્શન:

આ અંકના પૃષ્ઠ પરનાં ચિત્ર માટે અમે 'હિન્દુસ્થાન' પત્રને આભારી છીએ.

૫૧ માસિક મુરતી ખરાનપુરી ભાગળ ઉપર આવેલા થી "અનાવિલ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ગોવિન્દજી
જાલાભાઈ નાયકે છાપ્યું; અને જટુભાઈ લાલભાઈ ઉમરવાડિયાએ મુરતી, ગોપીપુરા
સંઘાડિયાવાડમાં આવેલી પોતાની એલિસમોંથી પ્રકાશ કર્યું.

વિધુત શોભે ધનની ધરાથી
શોભે મધુરે કલગી કળાથી
શોભે કવિતા રસ શબ્દ સારા
શોભે વનિતા શિર કેથ કળા

અને

કાળા વાળને હમેશા કાળા, અજકતા
અને મુંવાળા રાખવા દરેક સ્ત્રીઓ
કામીનીઆ ઓઈલ વાપરે છે.

કામીનીઆ ઓઈલ—વાળના મુળીઆને લેઈતું પોષણ આપે છે
જેથી વાળ ખરી પડતા અટકે છે તથા માથાના વ્યાધીઓ દૂર કરે છે.
તમે

આ મનોરંજક (કામીનીઆ ઓઈલ) તેલ નિરંતર વાપરવા કોશેષ કરો.
કો. બા. ૧) નો રૂ. ૧-૦-૦ વીં પીં ખર્ચ ના રૂ. ૦-૫-૦ બુદા
કો. બા. ૩) ના રૂ. ૨-૧૦-૦ " રૂ. ૦-૧૪-૦ "
હરેક શહેરમાં વેચાય છે. ખરીદતી વખતે "કામીનીઆ ઓઈલ"
આ નામ વાંચીને સીલબંધ બાકસવાળી બાટલી ખરીદજો.

તાબ્લ કુલોના લેવી, મધુર, મીઠી ખુશખો દેનાર અત્તર

આઈલો—દીલબહાર

લેના રૂકત વ્રજુ આર દીપાં ફમાલમાં નાંખવાથી દીલને ખુશ કરનારી
સુગંધ ફેલાઈ જાય છે, એક વખત વાપરી ખાત્રી કરો.

કો. બા. ઝોંસની બાટલીના રૂ. ૨-૦-૦ એકે દ્રામની શીશીના રૂ.
૦-૧૨-૦ બા દ્રામની શીશીના ૦-૮-૦ વીં પીં ખર્ચ ૦-૫-૦ બુદા

સોલ એન્ટર:-

ધી એંગલો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમિકલ કું.

નાં ૧૫૫, લુમા મસીદ—મુંબઈ.

રસો વ. મહા.

વર્ષ ૨ ૭૭—અંક ૧૦ મો.

અને
વિનોદ.

માર્ચ—૧૯૨૨.

વસંતનું આવાગમન.

આવે મધ્ય વસંત સુહાગ, નવિન રંગરાગ
નાચે ફરે તસસવું વિશ્વ, સજ્જન નરસાન
ધરતી ધગમગ થતી મરે રંગ, ત્રિવિધ પટકૂળ
ભણે રચે કંઈ દિવ્ય રાસ, રડો સંકતાય
કાચલ કંઈ નિકુંજમાં રહે તિમ
ગાતી ઊનાં ગીતકાં, હરે ગિત
લહે સરકે નદીના તરંગ, જાસીસમા નાદ
ભણે ઢોધ કલાધારી કૃષ્ણ, મુરખધારે નાદ
દિગ્ધે બારે લચકતી કાળ, મહોર ફરે આશ્ર
આર્ષે સુરભિ, સધામય પાન, પવિત્ર આત્મ સાન્નિ
કેસુડાં શાલી ઝી, ધરે વસંત
વનવન વિકસે શશાંક, બ્યારે બન્ય
નાચે યનગન કળાયલ મોર, સરસ દેહ ડોલી
ભણે હમેં સેલી થતી નાર, સમેદ પ્રિયલગ
ધણે ફરતી કટપણ; વહે તરંગ
પ્રેમ પ્રદીપ પ્રગટાવતી, પ્રેરે અમૃત
ચમકે ચમકે વિદ્યુત્તમ રમેદ, રસાનુ હર
ભણે વિશ્વવિનોદન મન, પ્રિતમમાન
ગમે પ્રિતમ ફરે પંદેરા, ચિરદિવસી અબી
સુની સુની રેખી સુરે વાટ, જાનાં જાનાં
આવી નકુ વસંત સુહાગ, નવિન

ગુજરાત અને સંસ્કૃતિ.

લેખક:—પ્રોફેસર ચંદ્રશંકર અ. બુચ બી૦ એ૦.

ગુજરાતને કલ્ચરલ યુનિટ બનાવવાના પ્રયાસ રૂપે, મુખ્યમાં શા. કનૈયાલાલ મુન્શીનાં પ્રમુખપણાં નીચે સાહિત્ય સંસદ સ્થપાય છે. સંસ્કૃતિનાં શિખરે બિરાજતા ફ્રાંસ દેશની લ' આકાડેમી લા, ફ્રાન્સ સાથે કોઈ કેંઈ એને સરખાવી રહ્યા છે. આ તે ભાવિ પ્રતાપનો સોનેરી અંશ છે કે મોહુદશામાં આંખે તરતાં રાતાં પીળાં છે એ સમય ટેવશે. વર્તમાનમાં તો ગુજરાતની સંસ્કૃતિ વિશેના આ લેખ વિદ્વાનોના ઉપયોગ કે ઉપયોગ માટે પ્રસિદ્ધ કરિયે છિયે

ગુ

જરાતને આંગણે રવીન્દ્ર પદાર્થ અને શ્રીમુખે વસન્તનાં વધામણાં હીધાં. આજ સુધી 'કે રહેલી અને રંકે રહેવાતી ગુજરાત, એમાં રંકને સત્યોક્તિને બદલે કેવળ વિનયોક્તિ ટેવવાનો, કોઈકે મુઝે એકંજ વાર આવતો હોય લેનાર મહાત્માએ એ વધામણાં ઝીંધ્યાં-આવતી વસન્તનાં સ્થાપન માટે, કુમકુમ જેવાં રાતાં હૈયાનાં લોહીથી માંડ્યાં લીધ્યાં અને માંહે કેસરિયાં રંગે ચિત્ર પુરવા જીવાન ગુજરાતને નોતર્યું. દૂર દૂરથી વસન્ત સ્વારીના નૈઋત્ય કંઠા સંભળાય છે, અને ગુજરાતમાં રેરોર આનંદ મંગળ વરતી રહ્યો હોય એમ લાગે છે

આ મંગળ સમારંભનું મુહૂર્ત તે ગુજરાતની સંસ્કૃતિ વિશે પ્રયાસો. અનારમ્મો કિ ફાયાંણામ્ એમ રહેવાતાં બુદ્ધિનાં પ્રથમ લક્ષણમાં સુસિદ્ધ ગુજરાત, આરંભદ્યવાન્તગમનમ્ એમ રહેવાતાં બુદ્ધિનાં બીજાં લક્ષણે કેવી નીવડશે એ કોણ કહી શકે ?

સંસ્કૃતિનો આત્મા ધર્મબાવના છે. ધાર્મિકતાનું અભિમાન ધરનાર ગુજરાત ! ત્હેં તહાં લલ્યને કોઈવાર સત્ય નિકરે કર્યું છે ? ગુજરાતમાં મન્દિરો છે, પણ તે મન્દિરોમાં દેવતાઓ નથી. ગુજરાતનાં દેવ મન્દિરોમાં સમય સમયનાં વાગા બદલાવણું પાપપુડ પૂજાય છે. ગુજરાતનાં ધર્મ-મન્દિરોમાં તુકે રંગમહેલનો વિલાસ મિરાજે છે, ગુજરાતનાં ન્યાય મન્દિરોમાં ધનસાધના વેપમાં ધનલંગર કાયદો વસે છે. વિચાર મન્દિરમાં અદ્વૈતા અને એકું જાવાની પ્રગલ વાસના રહી છે અને અભ્યાસ મન્દિરમાં જીવન્ત વિદ્યાચરને રથાને ન્યુ પુસ્તકોનાં બોખાં આદર પામે છે. ગુજરાતમાં સિદ્ધ તીર્થો છે પણ ત્યાંની પ્રાચીન પુણ્ય સરિતાનાં નીર ધરતીના પેટે સમાઈ ગયાં છે. રેરોર તીર્થધાસો શોર દરી રહ્યા છે અને અન્ય અદાળુ યાત્રિકોને લુટી રહ્યા છે. શાલાતીર્થના પુસ્તક પદ્મ ગોરોએ ગુજરાતનાં બકિત અને શ્રદ્ધા લુટ્યાં, અને યાત્રિકોને બોળવી અંધારો અને રમ્મ પ્રસાદ રૂપે બહાંટ્યા, ન્યાયતીર્થના ગોરોએ ગુજરાતની પરસ્પર પ્રત્યેની

હાલર વૃત્તિ હુડી અને એ હુડમાં અગ્નિનીકુમારના શુશ્રુતાચાર્યના વંશજ ગોરા બળ્યા. બાકી રંહું તે સાહિત્ય તીર્થના ગોરાએ પુરું થયું અને હાથેલ યાત્રિકોને દમ્બ અહંતા અને અજ્ઞાનની લ્હાણી ફરી મ્હોટા પરમાર્થી જનમાં ખમ્યા. સાહિત્ય ગોરમાંના કેટલાક નટ વિટ ખની રંગમૂર્તિએ સંયર્થા. ગુજરાતને ઘેર ઘેર અધુરાં, હુખખાં સંસ્કૃતિના ચાળા જેવાં જીવન ખન્યાં છે. જ્યાં ધર્મભાવનાજ ન રહી ત્યાં સંસ્કૃતિ ક્યાંથી સંભવે ? સંસ્કૃતિ એટલે જીવન-ઉદાત્ત વ્યક્તિજીવન, બહાલ હસકાતું કુટુંબજીવન, ઉદાર નાગરિકજીવન અને સત્તાતન સત્ય ઉપર મુસ્તાક વિશ્વજીવન, અને ગુજરાતમાં જે કોઈ વાતની ઉગ્રુપ હોય તો તે જીવી જાણવાની છે. જીવનું અને હોવું એ જે વચ્ચેનો અન્તર જે જાણે તેને સંસ્કૃતિનો અર્થ સમજાય. જીવે તે સદા જીવાન રહે. હોવુંજ જાણે તે દૃઢ જન્મે અને દૃઢતર યર્ષ અવસાન પામે. જીવે તે તરે, હોનાર કેવળ તણાય.

સંસ્કૃતિ એટલે રસિકતા. સંસ્કૃતિ એટલે કળા અને લાલિત્ય. સંસ્કૃતિ એટલે લલિત ચિત્ર. ગુજરાતની સંસ્કૃતિ એટલે અગ્રેજ માસિકો અને ચિત્રો જેમ્મ તે ઉપરથી પીઠીયાચાર્યો પાસે દોરાવેલાં હજાર ચિત્ર નહિ, પણ ચિત્રકળાના આશરે પોતાનાં સર્વ સુખની ભરમ ખનાવી માંહે હૈયું નિયોવીને ખનાવેલા રંગોનું પંખી બહે એક ધાણું.

સંસ્કૃતિ એટલે લલિત સંગીત. ગુજરાતની સંસ્કૃતિ એટલે આરાસ્તે દિવાનખાનાઓમાં બેઠ્યાન ચંત્રખાઓના બેકર કાન માટે હલ્લ હલવાતા ખર્ચાજી જલસા નહિ, કે કમ્મમાંથી જૂત-કાળના અવાજને જગાડતા ફોનોગ્રાફ નહિ કે વર્ષોની મ્હેનતે શીખી રાખેલાં હજારવાર ગાયેલાં તેના તે ગાયનો તેના તે શ્રોતાગણે તેના તે 'હાર્મોનિયમ' ઉપર તેનાં તે શ્રોમતીને મ્હોંચે તેની તે પ્રશંસા કરીને અને તેના તે દમ્બથી સાંભળવાં તે નહિ. પણ કોઈ ધૂળલીપેલી ભૂમિએ ગુણીયાના કકડા ઉપર એસી ચીથરે હાલ કોઈકે રસિયો, દૂધ ધીની દરકસરમાંથી ખચાવેલ પૈસાએ ખરીદેલ દિલરખામાં સુખ દુઃખના હર્ષ શોક ઠસવે તે.

સંસ્કૃતિ એટલે કાવ્ય. કાવ્ય એટલે કળા. કાવ્ય એટલે રસ. કાવ્ય એટલે ઉદાત્ત ભાવના. ગુજરાતની સંસ્કૃતિ એટલે રસિકતા હજીનાં જાણે એવાં, પિરામને નામે સસારનાં બીજત્ત વર્ણનોથી સડતા મન્ધવાળા ચાખખા અને કાશીઓ નહિ, ગદ્યમાં પંજુ અતિક્લિષ્ટ હરે અને કળાની દૃષ્ટિએ અધમ હરે એવાં વેદાન્તકુટતાં પદો નહિ કે છટાસિયન વારાંગનાઓનાં સાહિત્યને પણ કોરે કુદે એવી 'બ્હોતરી'ઓ નહિ કે ગામડિયા શ્રોતાવર્ગની ઢિંગનોણુ સમજ શક્તિમાં ઉતરે માટે લખેલી પાર્તાઓ નહિ કે વાણિયાના દીકરાને વણિક વિશ્વનું દીવેલની જ્યોતે ઝગરતું હડાપણુ શીખવવા રચેલા વાણિયાશાઈ ઇપ્પા દોદરા નહિ, કે લાગણી અને કળા વિનાનાં, વાદળીનાં કટકા, તારસાની ભુધી, થોડાંક કુલો, કોયડનો ટુકડા. ખટ્ટરીનાં બાળનાં કાણુ બેઠેથી ઝગડી લેલી પ્રતિભામાંથી ગાળી કહાડેલાં બાળાન્તરે નહિ તેમ રસ કે ભાવના વગરનાં લીંગણ લીંગણીઓનાં ધરગોલિકાના મૂર્ખ જેલ અને "જાણું ભૂસું બરાણું" હોય તેવા વ્યર્થબોલનાં નમાલાં બેડકાં પણ નહિ.

સંસ્કૃતિ એટલે મહાજન અને મહાજનની ત્રિશિષ્ટતા. ગુજરાતની સંસ્કૃતિ એટલે ગિરનારના ભાકનરાજનું બધ્ય આત્મ નિવેદન અને ગિરના સિંહ સમા મર્મતા ક્યાનન્દનો શાસ્ત્રાર્થ; બોળાનાયની ભક્તિ અને મહિપતરામનો લોકબોળાનો રસ; નવવરામની સચેટતા અને દેવકાલ

ચંદ્રિતને ન ગણુકારતી નરસિંહરાવની સ્થાપના; નર્મદાશંકરના દિલની આગ અને હસપતરામની
 ઠીકી પ્રજ્વલિત અને રચનાં; મણિલાલના અતુલ્ય ખોસાં તત્ત્વચિન્તન અને અમનન્દશંકરનાં
 વાપકોચિત તત્ત્વ વિવેચન; કમળાશંકરનાં કુટુંબરણો અને કેશવલક્ષનાં અમર અને ગીત
 વેદ; લલિતનાં દેવચાલુડાં અને ન્હાનલનાં દેવદામ્પાય; મલમારીના પરમાર્થી દેશપ્રેમ અને
 બરદાસની સુસ્ત સાહિત્ય ભક્તિ; "જય સોમનાથ" એ શબ્દ યોગ્યામાં સંજીવની મન્ત્ર
 કનાર કનૈયાલાલની કલ્પના અને લલ્લુ સમુદય દર્શનમાં લાઘેરી ફૂલની એ પાંખડીઓ સાથે
 વ્ય આત્મત્યાગ જીવનજામમાં સુખી ગુર્જરેશ્વરીને ચરણુ ધરતો, ગુજરાતની સર્વ કાળી સંસ્કૃતિની
 તિરથ ગોવર્દનરામ અને સીતાકથા જેની સનાતન તેની કુમુદકથા. સંસ્કૃતિ એટલે માત્ર
 જ્યોતનાં પૂર્ણ. ગુજરાતની સંસ્કૃતિ એટલે ઉદારચરિત ગુણિયલનો કુટુંબપ્રેમ, સરલહૃદય
 સ્વીતું ચારિત્ર, જાનરમાન અન્નકર્તું વ્યક્તિત્વ, વપસિની કુમુદની વલ્લભતા અને ગુજરાતના
 સ્વદેશ સૂચની વધામણી સમી કુસુમનાં ફેમાંથી અંગોઅંગ ભરજક છલકાતું નવનૈયન.

જન્મની ઉત્તર ક્ષણે જે હૃદયમાંથી અમીજીવન પીધાં, મૃત્યુની ઉત્તર ક્ષણે તેજ હૃદય સાર્થક
 જીવનના આરામ શોધવા એ આર્થજીવનમાં સ્ત્રીહૃદયની મહત્તા-માતા, ભગિની, પત્ની રૂપે
 જાગતી જીવનજ્યોત તે સ્ત્રી. ગુજરાતનાં પુરુષ જગતમાં જીવવા જેવું રહ્યું નથી. કેવળ હોવાપણું
 છે એટલે જીવન વિનાની જીવનજ્યોત સમી ગુજરાતજી રંધિવારી અને વાસનાયન્ત્ર બની રહી છે.
 ગુજરાતના રહ્યાંમહ્યાં બાગે ક્યાંક અવતાર ધરતી રંક કુમુદો પ્રમાદધનની જડતાએ કરમણ
 છે; ગુજરાતનાં મૃદમન્દિરોની દેવતાઓ ઉઠી ગઇ છે માત્રજ્યોત સ્તેદ વિના ધીમી ધઇ છે જ્યારે
 નવરાત્રીનાં મેલાં પાખડે ધીરેલથી ઝગતી જ્યોતને "જય માડી" કહી નમતો ગુજરાતી
 ને હૈયે ઠીકરીને ભવે કે વડુનાં જીવનમાં હોળી પ્રકટાવતાં અચકાતો નથી. ધરતી શી, દૂ.ખથી,
 રૂતાથી, પાણવરોપથી કે પાણ મોહથી બળી ગઇ છે. રહી છે કેવળ બચાર એ ટકાનાં સીંચણી
 લસમુખે માત્રપૂજા. ગુજરાતનાં સ્ત્રીજીવન પ્રત્યક્ષ કરનારનાં દિલમાં નિવાસ અને આંખમાં આંસ
 મરાય છે. સંસ્કૃતિની કાઠ પણ એવી બાવના નથી જે સ્ત્રીઓનાં ઉદાત્ત અને રસમયાં જીવનની
 અપેક્ષા ન રાખે.

કૃષ્ણ ગુજરાત આરામરના પ્લાણથી પણ કાળાં અને કડિન હૃદયવાળી "જે અમ્મે, જે અમ્મે"
 પોકારે છે અને ગુજરાતના નહ પુરુષાર્થને જોળે રાખી ચિતાએ સ્ફટકી ગુજરાતની સંસ્કૃતિની
 સીથ ન સંભળાય માટે, પાશ્વિમાય મોહથી પૌર્વાત્ય પાખપડાથી, ધનમદથી, વિદ્યામદથી કે અજ્ઞાનનાં
 મદથી કાન બંદો કરી મુકે છે.

સંસ્કૃતિના નિવાસજ ગુજરાતમાં ક્યાંથી થાય? સંસ્કૃતિ સુવર્ણઝગતા મહોસોમાં નથી, કે
 પેસે તીરે વાળા મહુલીમાં પણ નથી. સંસ્કૃતિનું મન્દિર તો હૃદય છે-અને ગુજરાતને જે એક
 ધરતુની જોડ હોય તો તે હૃદયની છે. હૃદય વિનાની કળા, હૃદય વિનાનું સાહિત્ય, હૃદય વિનાની
 સેવા-હૃદય વિનાનાં જીવન-એટલામાં ગુજરાતની સંસ્કૃતિની અવસાન કથા કહેવાઈ રહે છે.

ગુજરાતની સંસ્કૃતિનાં આ વિશિષ્ટરૂપ ઉપાંત એક અન્ય પ્રાન્ત સામાન્યરૂપ એ કે આર્થ
 સંસ્કૃતિના નાથ બેજો એતો પણ નાથ થયો. જ્યારે દિલીપ અને રઘુ પૈવસવતવ'એ ધર્માંસને બેસતા
 જ્યારે પુત્રજન્મના કલ્સવ નિમિત્તે કારામૃદનાં દાર ઉપાડ્યાં પણ મુક્ત થવા માટે અન્દર કાઠજ

નોતું. ત્યારે ધર્મચરણ (Schools of Law) પ્રતીતિત ઋષિઓ ધર્મનુશાના દણને સમવેશ રાખતા. અને સમધર્મના વાચથી, સમસન પાસે અપરાધિઓ સ્વતાઃ અપરાધ પ્રકાસતા એ તે પ્રાચીન કથા. સમય પસંદગી, દેશ-બંદુક મટી ગામ દેશે, આર્ય-પ્રજા મટી ન્યાત થઈ, અને ત્યારે ગામનો પંદરે કોઈક મંડળાની ઝોસરીમાં વધેશ્વર અને મતાનાવૃદ્ધ મળતા, ત્યાં મૃદુલેશ કે અમરેશના ઉભરા આવતા અને સમતા. કાયદા નોના-જેવો તેવો મન્સાફ હતો. સમય ધરી પસંદગી. ગામ બાંગી શહેરો થયાં. ન્યાત મટી વર્ગ બંધાયા. તે ઝોસરીમાં ખંડિયેરો ઉપર આજે મળ્ય અદાલતો ખડી થઈ છે. અને એ ધર્મગાંધિરોમાં ન્યયના મન્ત્રવિદ ઉપસકોને બદલે કાયદાના તન્ત્રમાં કુશલ વાગાયત્યો કાળે વરે દીપે છે.

જ્યારે અમરચરીય અને નાદુષ રાજસિંહાસને દીવતા ત્યારે ચરકાચાર્ય અને ધ્રુવન્તરિ લોકના દેહને ધર્મસાધન દરાવી તેનું રક્ષણ કરતા. હંટ રોગમાં બદ્ધ કારણો શોધતા અને સ્વર્ગે મન્દ્રનો વ્યાધિ કપ્પસ હવ અને અને અધિનીકુમાર મુંઝવ ત્યારે માતલિના રથે મહડી સ્વર્ગે પશુ બધ આવતા. સમયનું ચક્ર ચાલુ રહ્યું. ભરતબંદુકમાં શાસ્ત્ર વૃક્ષ અને સંપ્રદાય બંધાયા; અને ત્યારે પૂતળની રાતે અરણ્યસેરી ઝોળીમાં પનસ્પર્શત અને દેશે પ્રવન્ન અને મૃદુચ્ચિક્રિયા ભરતા બદ્ધઓ, ગામના ઘોરે, શુદ્ધની અશુભગામાં શોષેલાં એ પધો લકઠ એત્રતા. તેમના સન્નિધ્યમાં માહ મહિનાના બાલ સૂઈતી તાપ ચિતાની દૂંદે હતી તેમ ! ઔષધથી ન થતું તે તેમના સ્પર્શથી સધાતું. જ્યાં દ્રુષ્ટ નિવારી ન શકતા ત્યાં સાથે રહેતા અને છેલ્લો ઉપાય પશુ અફસ થતો ત્યારે દર્દીની છાતીએ હાથ યુદ્ધી એ સનાતન બેલ યોદ્ધતા અને તેની આંખમાં ઝોકાદ અંસુ ઉભરાતું.

સમયનું ચક્ર ચાલુ રહ્યું સંપ્રદાય વૃદ્ધિ અને વિદ્યાપ્રધ્યતિ રચાઈ. શહેરોના રાજમાર્ગે અખિલ જીવનની પ્રયોગશાળાના િર્ધર્મ આજે પ્રત્યક્ષ યાય છે. વૈદ્યની આખેમાં ચન્દ્રિકાને રથાને રન્ધ્રાત્ર કિરણો ચગકે છે. તેમના હાથ કેવળ સુચર્ણ સ્પર્શ પારખે છે. દર્દી પ્રયોગશાળાની ઝોક આવસ્યક ગરમ સાર છે. તેમનાં હૃદયને રથાને વારંવાર મરખી થંડી અનુભવતી ટેસ્ટ ટ્યૂઓ જોડવાઈ છે.

ત્રેતા દ્વાપરના ખરદૂષણ અને કસેચાણુર આજે વેવો, વધીશો, પાખંડી વિદ્યાચુરઓ અને સાદિત્યના વામપ્રજ્ઞકે અને ગુજરાતના રમયજ્ઞની વેન્નિ બટ કરી રહ્યા છે. જન્મશે જ્યારે કોક ઝોક વચન, ઝોક રાખી અને ઝોક શરનો તપસી ત્યારે શિલામય સંસ્કૃતિને નિજચરણસ્પર્શે રૂપ ઝોજસુના અંધાર ઝળતી બનાવશે !

ત્રેતા દ્વાપરની શૂર્ણજીખાઓ અને પૂતનાંઓ બહુ વિદ્ય માયા ધરી ગુજરાતનાં સ્ત્રીજીવન અને અને બોલંજીવનમાં ભય અને વિષ બેગવી રહી છે. જન્મશે જ્યારે કેટલ ખાર ખાર વર્ષનો ઉપાસી કચ્છધર ત્યારે શૂર્ણજીખાનો કાળ થશે-ગજવશે જ્યારે કોઈ ગુજરાતના પનધટ, અને મતવાળી ગુજરાતજીને રસ-વેત્રછા લગાડશે, એનાં જીવનધારને સત્ત્વ્યોત્તનાથી ભરછક ભરશે, એને આંગણે જન્મધન ઉતરશે ત્યારે કપટરૂપધારી પૂતનાંઓ જીવન ચૂસાશે અને ગુજરાતમાં સંસ્કૃતિના અવતાર થશે !

ત્યારે ક્યાં છે ?

“ પામી મૃત્યુ ? ”—અહ ! ન વદ્યો બોલ એવા કદિ કો,

“ સુકાઇ શું ? ”—અમર રસની વેલ સુકાય ના હોં !

“ છે રિસાઇ ? ”—અરર ! કદિ ના એ રસિલી રિસાયે,

“ ત્યારે ક્યાં છે ? ”—અમર ભુમિમાં પુષ્પ શી મહેંકતી એ !

ના છે મૃત્યુ, વિરહ નથી જ્યાં, દોભ કાંઈ નથી જ્યાં,
નિતે પેલી રસ-મરિત વહે પૂર્ણ આનન્દ છે જ્યાં;
પ્રેમાશ્વિની લહરી પર ત્યાં એ સુભાગી રમે છે,
તે અશ્વિના જળગીત મહાં સૂર એનો સુણાયે !

ધારી ઢાઢે પ્રણય વિશ્રુતી રોહણેલી હસે છે,
અંગણેથી વિમલ ઝરણાં પ્રેમનાં વૃદ્ધાવતી એ;
પૂર્ણેન્દ્ર શાં અવિરત ઝરે નેનથી શીત રશ્મિ,
જો જો ઠેવી ઝગદળી રહી પ્રેમની પૂર્ણ જ્યોતિ !

સ્પર્શ્યાં એતે નથી મરણનાં ઘેર તિમિર પેલાં,
એતે સ્પર્શ્યાં જરીય નથી તે અગ્નીની દૂર જ્વાલા;
રિસાઇ કે નવ સુકાઇ એ છે રસે પૂર્ણ વેલી,
પૂર્ણત્વે એ પ્રણય પ્રભુતી પાસ પ્રેમે વિરાજ !

એ સહાંએ તો-

(સ્વ. સૌ. કનુબહેન દવેના જન્મતીર્થ કરનારીના નર્મદાના કુબેર ઘાટે એ મનોમંથુન દંપતીના સહશ્રવિતને પ્રભાવે સ્ફુરેલું કાવ્ય : સં. ૧૯૭૪ ફાલ્ગુની પીઠ.)

૧

એ સહાંએ તો	પ્રભુ-પ્રિયજનો	આપણે ધૂમતાં'તાં,
ને ત્યારે હો	લલિત ઉગ્ને	સંગમે હિંચતાં'તાં,
સૂર્યાસ્તે શાં	કનક ફિરજો	પુષ્પ શાં ઝીલતાં'તાં,
દષ્ટિ થોએ	નયન નયનો	મંથુશાં મીંચતાં'તાં.

૨

આરે બેઠાં	હૃદય બરતાં	નર્મદાના પ્રવાહ,
ત્યાં ઉગીને	હસવી નયવ્યા	ફાલ્ગુની ચન્દ્રિકાએ;
એ હારથે તો	પરિમલ વહે	પ્રાચ કૃત્તી કૃત્તીને,
ને એ નાચે	પ્રણયી ચૂમતાં	અંતરતમા ઝંકીને.

૩

માયા લાખાં	સહ-શ્રવિતની	આપણે રનેહ વાણી,
ત્યાં તો રેલી	અમૃતઝરણી	એ દરણાલયાની,
ને એ બેવા	હસતી નીકળી	તારિકા લાડબૂખી,
બોતા એને	અનિલ રસિયા	સૌરમે સૌમ્ય ઝંકી.

૪

બૂલાતું ત્યાં	બર્કુ જમર	એ ગાવના માંદા ફૂલી,
હો ત્યાં તો એ	અગીર રસ બર્કો ભાવની ઊળ ઝંકી;	
ને એ ઊલે	સરલ વહતાં	આપણે ડોલતાં'તાં,
કેં દૃશ્યોમાં	અગ્નિનવરથે	આપણે રોળતાં'તાં.

૫

બેયું ત્યાં તો	જન-ચુરનમાં	રમ્ય ચેતન્ય રાત્રે,
તેના તાને	સમરવ ભરી	ચેતના ઉચ ગાત્રે;
એની સાથે	શ્રવિત પુલકયાં	દાગર-કુબેર-ઘાટે,
આતોણાસે	પ્રભુ-અનુચરે	મહાલતાં સર્વ સાથે!

લલિતા.

નિશા

અથવા

એ અસહકારની વાર્તા.

લેખક: રા. ચતુ ત્રિવેદી.

“ ઉપાં ”—એ સુજન બુની વાર્તા સહુ કોઈ જાણે છે. નિશા ઉપાંથી પણ બુની છે એ સ્વયંસિદ્ધ છે માત્ર આ બે વાર્તાની તુલના કરવાની કોઈ ભૂલ ન કરે એ માટે ઉપલી દીકરી ઉપર ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

મારા મિત્રાના પરજ મારે દીકરા કરવી પડે એ ઘણી શેઝની વાત છે. પણ મારી નિશાને એ કોઠો જે અન્યાય કરી રહ્યા છે તે જોતાં મારો ઝોગ કર્ષેજ છૂટકો. કોઈ કહે છે કે એ બટકી છે, ને કોઈ કહે છે કે એ ચીની છે; કોઈને એનો સાદ ખોખરો લાગે છે, ને કોઈને એની આંખ ગાયની આંખ જેવી ભાવવિહોણી જણાય છે; કોઈ એનામાં અદકાર દેખે છે તો કોઈને એ ચીમાવશી લાગે છે. પણ વાંચક! અહમ્મ એ તારી ચરવા નહિ ગઈ હોય તો મારા મત સાથે તું મળતો ચર્મન જગતના ગોઠની વચ્ચે ઉભો રહી પૂકારીશ કે નિશા એટલે વિશ્વની સૌન્દર્ય દેવી.

ને મેં તો નિશાને પહેલી જોઈ ત્યારેજ તે ભાવ અનુભવો હતો જે રાગદવિ કલાપિએ મને બહાલી લાગી, પ્રથમ મળતાં હું તુજ થયો.

એ પ્રમાણે મારો છે. તે ધન્ય દિવસથી તે આજે આ રાત્રિના બાર વાગે જ્યારે દૂર દૂરથી. કુતરાના ભસવાના અવાજ આવે છે ને સાહી મારી કલમમાંથી સરસર કાગળ પર સરી રહી છે ત્યાં સુધી નિશાને મેં મારા હૃદયની દેવી માની છે, જીવનનો ચન્દ્ર ગણ્યો છે, મારી સંસારવાત્રાની ઝોક અને અદ્વિતીય સહચારિણી હરંપી છે.

અને જતાં હું તે રાત સંભાઈ હું ત્યારે મને એ હૃદયની દેવી ઉપર, એ જીવનના ચન્દ્ર ઉપર, એ સંસારવાત્રાની ઝોક અને અદ્વિતીય સહચારિણી ઉપર એટલો તો કાળ ચેઢે છે કે ગાંધીજી પર સરકારને પણ એટલો નીકર ચઢા હોય! મારી બધી જાજી એણે બગાડી નાંખી, મને ‘પરિગટ’ ના તંત્રીને માટે આવી નમાલી વાર્તાઓ લખનારાઓની સ્થિતિમાં એણે આણી મૂક્યો, એ મને ઘણું લાગે છે!

મારો નમિષે મને કોઈ દિવસ વારી આવી નહોતી ને ઘણું ખરું ખડકાગમ રહેતો હોવાથી નિશાને હું ન જોળખતો ત્યાં મેં એને પ્રથમ જોઈ ત્યારે ‘એ મારી ન થાય’ એવા નારીવાસીના શબ્દો મનમાં ગચ્છાણીને મેં મ્હોં નાખી દીધું. તે દિવસે મેં એને કોઈ દેવતા અખતરા ધારેલી ને જાનવનાં અભિમાનની માફક વચકમાં એ બેઠી જ્યે એની બીજીની માર દસ વચકપદક કુજ

મરેલું. પણ માફે કમનસિય નસિય જોરે કરતું જણાયું ને મને ખબર પડી કે નિશા મારા મહોલ્લામાંજ રહેતી હતી. આ ખબરે મારાં હૃદયને નવજીવન આપ્યું, મારાં પ્રત્યેક અંગમાં ચેતન બારી દીધું.

‘જે મારતું તે પોતતું’ એ નસિયને જેટલી સારી રીતે લાગુ પડે છે તેટલી સારી રીતે ભાગ્યેજ ખીજાં દર્શાને લાગુ પડતું દરો. મને નસિયે અત્યાર સુધી પુષ્કળ રસવેશો. હવે ખૂબ હસાવવા માંડ્યો. નિશાનો ને મારો સંબંધ એટલો તો ઝડપથી વધતો ગયો કે અત્યારે એનો વિચાર કરું છું ત્યારે હું પણ એ કેમ ગન્યું તે સમજી શકતો નથી. પણ ધીમે ધીમે વાતે જાહુ વધી ગઈ એમ લોકોને લાગવા માંડ્યું ને સૌએ પોતાની જામ પરનો કાટ સાફ કરવા માંડ્યો. કોઈને અગાંજાં જાનેના કુટુબોનો વિનાશ થવાનો ભય લાગ્યો, તો કોઈને પ્રલયકાળ સગીપ આવેલો જણાયો; જગત જેની જત્રીસીએ ચડેલું એવાં અમારી ન્યાતનાં એક વૃદ્ધ ડોસીમાને હડહડતા કળીકાળનાં દર્શન થયાં ને સીધાંજ તેઓ નિશાના બાઈ પાસે પહોંચ્યાં. નિશાનો બાઈ જિથારો પોયો હતો ને લોકોને દોરવ્યો દોરાનો. ડોસીમાની વાત એને વાગળી લાગી ને નિશાના મુખચન્દ્રને તે દિવસથી રાહુએ ગ્રહી લીધો !

*

*

*

રાત્રુનાં છીંદ્ર શોધી કાઢવામાં હું લગભગ ગાંધીજી જેવેજ ચળારાક છું. નિશાની ચારે તરફ ફરતો કોટ ચણી લીધો હોય ને થાય એટલું અગાંજ મળતું અશક્ય યત્ન પડ્યું. પોયો પોયો પણ એનો બાઈ કોઈ ગાજતમાં ગોડો જતો તો આક્રમ પાતાળ એક કરવા ચૂકતો નહિ. એની આ ગાંડાઈ જીજ કોઈ પ્રકારની ગાંડાઈથીજ દૂર થાય એ મને ચોખ્ખું સમજાયું. ને મેં એ જાખત શોધ શરૂ કરી.

‘જાહુ શ્રમ વગર હું સમજી શક્યો કે અસહકારની જોસને? ચાલી રહેલ ચળવળનો લાભ લેવામાંજ માફ એમ સમાયું હતું. નિશાનો બાઈ વિનોદાદિનંત પોતાનો અંગઅંગમાંથી અસહકાર અને ગાંધીજીનામાં અંધશ્રદ્ધા ઝરવતો. ગાંધીજી એટલે એને મનથી રાગ, કૃષ્ણ વગેરે ઇશ્વરાવતારોથી એ અધિક. એ હહેલો કે ‘રાગ, કૃષ્ણ જોરે ઇશ્વરના અવતારો, હતા; ગાંધીજી તો ઇશ્વર પોતેજ છે.’

એની આ લેવાઈ વડે એની નિશાને ને મને મળવા દેવાની ‘લેવાઈ’નો નાશ કરવા મેં નિશ્ચય કર્યો. મારી હંચી જાતની લેંગ્ડોર કેપને મેં પાતળા કાગળમાં વીટાળીને સંભાળથી હંચી ચૂકી દીધી; મારાં વિલાપતી કપડાંને લેવડાવી, અસ્ત્રી જસ્ત્રી કરાવી કઢાઈમાં ફેંકાણે ‘ચૂક્યાં’ ને આ જાહુ ક્યાં પછી એક છ આનાની સંદેહ ટાપી, તથા ખાદીની કંઈની કરાવી, અને તે પહેરી સો કાઢ્યું ધ્યાન ખેંચાય એવી રીતે મને જોળજતા એવા લોકોના ઘર આગળથી કામસર તેમજ વગર કાગે આંટા મારવા માંડ્યા. નિશાના બાઈએ મારામાં થયેલું આ પરિવર્તન દીઠું ને એની આંખમાં કંઈક મીઠાશ અવી હોય એમ જણાયું. એના પર ચપલી આ અસરમાં વધારો કરવાના હરાદાથી રથાનિક અસહકારી મુનિશિષાસિટિના પ્રમુખને એક દિવસ એના ઘર આગળ

ઉભા રાખી પાંચ દશ મિનિટ સૂધી મેં વાત કર્યા કીધી. જોણે પારીએ ઉભા રહીને આ જોયું ને એનાં દિલમાંનું ગરજ ધીમે ધીમે પીગળતું હોય એવાં સ્પષ્ટ ચિન્હો એનાં મુખ પર જણાયાં.

મારે ખલ્લે ખીજે કોઇ હોત તો આટલામાંજ ચોખા થઇ ગયા ધારી ચૂકણા પરથી ઉતારી મૂકત. પણ મેં જોયું કે હજી કોઇ કોઇ દાણો કાચો રહી ગયો હતો ને જરાક તાપની જરૂર હતી. આથી મેં શહેરના આગેવાન અસહકારીઓ સાથે ઝપાટામાં જોળખાણ કરી નાંખ્યું ને લાહોરના એક સ્વામિજીનું જાહેર ભાષણ હતું તે દિવસે સરઆતનું ગીત ગાવાનું મેં માથે લીધું સભાસ્થાને વિનોદકાંત અને નિશા નિયત કરેલા સમય કરતાં અધીરો કલાક વહેલાં આવીને બેઠાં. હું આમથી તેમથી તેઓની દૃષ્ટિ મારા ઉપર પડે એવી રીતે વારંશરૂતી ઉભો રહેતો અને છતાં તેમની કંઈજ દરકાર ન કરતો હોઉં એવો રોળ રાખતો. આખરે સભાનું કામ શરૂ થયું ને મેં સ્ટેજ પર ચડી 'સર ફરોસી કી તમન્ના'નું વીર રસથી છલકાતું ગાયન જોટલો કાઢી શકાય તેટલે માટે સાદે ગાયું. ગાતાં ગાતાં મને મારું જ્ઞાન રહ્યું નહિ, અને મારી નીચેનાં પાડીમાં, આસપાસ ટંગેલા કીટસન લાઇટના દીવા તેમજ એકેએક સભાજન મારાં વીરરસમયી ગીતથી ઉર્ફેરાઇ જઇ નામદાર સરકાર સામે બળવો કરવા માટે 'બળમળી' ઉઠ્યા હોય એવું મને લાગ્યું. હું ગમ-રાયો; મેં ધીમે ધીમે, સાદ બેસી જતો હોય એવો ઢાંગ કરી અવાજ ધીરે પાડી નાંખ્યો ને છેલ્લી લીટી ચૂપચૂપ છોડી દઇ હું નીચે ઉતરી પડ્યો. વિનોદકાંત મારી આંધાઈ સમજ્યા, ને પાસે બોલાવી અહિંસાના સિદ્ધાંતનો ભંગ કરવાની અણી ઉપર આવી ગયલા લોકોને ઉભારી લેવા માટે મને અંતઃકરણ પૂર્વક ધન્યવાદ આપ્યો.

હવે જાણ બરાબર પાડી હતી. ઘેર જતી વખત વિનોદકાંત મને પોતાની સાથે લઇ ગયા ને ઘરમાં લઇ જઇ સાંજે વખત સૂધી અસહકારની વાતો કરી મસાલાવાણું દૂધ પાછને મોડી રાત્રે ઘેર જવા દીધો. હું ઘરમાંથી બહાર નીકળતો હતો તે વખતે ફરી એક વાર એમણે મારી રેશમકિતનાં અત્યંત વખાણ કર્યાં. કટોકટીનો સમય આવી લાગેલો જોઇ મેં હિંમતથી એમને કહ્યું.

“ વિનોદભાઈ, તમે જો મારા પર ખરેખર જીજ્ઞાસ થયા હો તો નિશા મને આપો. ”

મેં આ કહ્યું તો ખરું પણ બીજી ઘડીએ મેં માથુસ પારખવામાં કેટલી જીજ્ઞાસ કરી હતી તે સમજ્યું. વિનોદકાંત હસવા હસતા બોલ્યા: “ મધુકર, તમે જાહ ઉતાવળા થાઓ છો! નિશાને મેં શિક્ષણ આપી આપીને એવી પાવરથી જનાવી છે કે ગાંધીજીના કહેવા પ્રમાણે જેલમાં ન જઇ આઓ હોય તેને એ પરણવાનીજ ના કહે છે. તમે જેલમાં જશો ? ”

બાળપણમાં હું પાનાસો મહેલ જનાવતો ને છેક ટોચ સૂધી જઇ તે પૂરી પડે તો વળતે જેવી લાગણી મને થતી તેવીજ અલારે થઇ. વિનોદકાંતની વાત સાંભળી મેં જોરમાં નીચસો હોઠ ફરડ્યો ને એક બે પગ ચૂગો ઉઠ્યો રહ્યો. પછી એકદમ નિશ્ચય પર આવી જઇ મેં કહ્યું: “ હા, જઇશ, ” ને જય જય કરી હુમ્મિત ચિત્તે ઘેર આવી સૂઇ ગયો.

છતું' નામ યાદ આવતાંજ એઓ માન બોલ દેતા ને ગાંધીજીના દોષોત્તું, ગાંધીજીની મદાતમાના પદ માટેની અયોગ્યતા વગેરેનું ક્ષમાન કરવા માંડી જતા. એમને યુગ રાજવામાં 'મેં' આજ સુધી મારું' એમ માનિયું. આથી કોલેજ સુધી કદની વગેરે પહેરીને જતો છતાં હોસ્ટેલમાં રહેતા એક દોકડાને ત્યાં ગાંધી મૂકેલાં દોઢ પાટલન કોલેજમાં જઈને ચડાવી દેતા.

લ.હોરના સ્વામિજીવાળી સભાને બીજે દિવસે હું હંગેરાથી ઉઘડી રીતે કદની વગેરે પહેરીનેજ પંડયા સાહેબની કલાસમાં ગયો. ઘંટ ચલા પછી પ્રોફેસર સાહેબ આવ્યા ને મને જોયો ન જોયો કરી ઉપનિષદ પર નોટસ લખાવવા માંડી. હું અકળાયો; ખેલાં ધીરસથી એક ઉધરસ ખાધી, બીજી ખાધી, ત્રીજી ખાધી; પશુ આજે સાહેબ માથાંમાં બરફ ભરીને આવ્યા હોય એવું મને લાગ્યું. પ્રોફેસરો ને ગણેશજી વચ્ચે કંઈ ફેર ખરો કે નહિ તેના વિચાર કરતાં આખી કોલેજ ગાજી હો એટલે મોટેથી મેં એક વધુ છોક ખાધી. હવે પંડયા સાહેબ અકળાયા. હાથમાંની ચોપડી જોરથી બંધ કરી દઈ કોધથી મ્હોં લાલચોળ બતાવી એઓ મારી તરફ ફરી બોલ્યા: "મિ. ત્રિવેદી, તમે કલાસની બહાર જાઓ."

મ્હોં પર લગાયો તેટલો કોધ લાવી ફગા દેતા કે હિમા ચઢ જઈ પાટલી પર હાથ ઠોકતાં મેં પૂછ્યું: "સાહેબ, તમે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય પર હુમલો કરો છો? હું મારા દેશના બંધુઓને માટે જમણું બુદ્ધિ જગાવીશ. તમે શું એમ કહેવા માંગો છો કે અસહકારી ટોપી પહેરવી એ બોલું છે, અસહકારીઓની કદની અમે ન પહેરી શકીએ? જરૂર પડે તો હું જેલમાં જવાને તૈયાર છું. તમારી બરજમાં આવે તો સિપાઈને ગોલાવો, મને કાઢતી દરકાર નથી."

પશુ મારાં આ બુદ્ધિસાબર્યાં લાગણે પેલિસને ત્યાં આશુવાને બદલે, મને જલ્મનાએ ગોઠવવાને બદલે પંડયા સાહેબને ઠંડા કરી દીધા. એઓ હસીને એટલુંજ બોલ્યા કે "મારો વાંધો તમારાં કપડાં સામે નહિ, પણ તમે અવાજ કરો છો તે સામે છે" ને પછી અમાડી નોટસ લખાવવા માંડી.

મારી બાજી આમ નિષ્ફળ ગયત્રી જોઈ મારા કોધનો પાર રહ્યો નહિ. ચોપડીઓ હાથમાં લઈ ધમધમ અવાજ કરતો હું ચાલતો કક્કસ છોડી ગયો ને સાંધકક્ક પર ચઢી સાંધકક્ક મોટા રસ્તા તરફ ખાંરી ગયી. ત્યાં ઠંડા સોડા લેખનની પારસીની દુકાનમાં જઈ રાસ્પ્રેરીનાં એક ગ્લાસની વર્ફ આપી મારાં નસિબને રહતો બેઠો. પાંચેક મિનિટ હું વિચારમાં ને વિચારમાં બેસી રહ્યો હોઘરા એવામાં ખૂણામાંથી દોઢએ હસતાં હસતાં પૂછ્યું: "કેમ મધુકર, આજે કોલેજમાંથી ગયો મારી છે કે શું?" જરા મન ટેકણે આવતાં મેં ઉપલે પ્રશ્ન પૂછનાર મારા મિત્ર શરતને ઓળખ્યો. મેં તેને પારો બોલાવ્યો ને મારાં હાજની ગધી વાત કહી.

મારાં નિરાશાબર્યાં મ્હોં સામે ચોડીનાર જોઈ રહી એ ખડખડાટ હસી પડ્યો. મને એની આ વર્તણૂક અશ્વસ્ત લાગી. મેં કહ્યું: "આજે મરકરી કરવાનો વખત નથી મારું જીવન ધૂળમાં મળી જવાની અણી પર છે. મને કંઈ રસ્તો જતાં, શરત નહિ તો હું આપઘાત કરીશ."

"શાન્તિ, શાન્તિ; અસહકારીતા શાન્તિ રાખેજ છૂટકો," એવું કહ્યું. પછી જના મંજીર

થતાં એ બેલયો: મહુકર, એક રસ્તો છે. મારી ટોપી ઉંચીને તું નામવા માંડ ને હું પછાડી દેહું છું. પછી સિવાયને હાથે તું પકડાઈ જાશે ને જો શિક્ષા કરે તે બોમવર."

જેલમાં જવાનો આ રસ્તો મને એકદમ ન ગમ્યો. પણ ઉંડો વિચાર કરતાં મને જણાયું કે એમ કર્યા સિવાય આજે એમ નહોતું. હાથમાંનું ગડાસ જમીન પર પડાડી, એની ટોપી લઈ મેં દોડવા માંડયું. થોડો દૂર નહિ ગયો હોઈ એટલામાં એક સિપાઈનો હાથ મારા હાથ પર પડ્યો ને પોટી ખેંચતાણુ કરતો કરતો હું પકડાઈ ગયો. શરતે મને બેચાર ગાળ ચાપડી ટોપી લઈ જવા માટે થોડાંસ થોડી પર ફરિયાદ નોંધાવી હર્ષથી ઉછળતાં હાથે હું એ પકડું એજ રહ્યો.

કોર્ટમાં મારો કેસ ચાલ્યો ને ત્યાં હાજર હતા તેમાંથી ઘણા વકીલોએ મારા પિતાની આચર ધ્યાનમાં લઈ મારા જમીન ચરા ખૂસી બતાવી. પણ હું જ બધાં સામે થયો ત્યાં એ લોકોનું શું ચાહે? હું તો હક કરીને મારા દેશને ખાતર અતકદારના વિચયને અર્થે, ગાંધીજીના આદેશને ખાત આપવા માટે જેલમાં જ ગયો!

હવે નિશા મારી ચવામાં કોઈ પ્રકારનો વાંધો રહ્યો નહોતો. આથી જેલમાં રહ્યો તે સંખ્યાન અમારે પરણ્યા પછી અમરૂં જીવન કેમ ગાળયું તેનો બધો વિચાર મેં કરી નાખ્યો. ને એવા એવા મીઠા વિચારોમાં જેલમાં પડતું અમરૂં કપ્પ હું બૂલી જતો.

જેમ તેમ કરતાં મારા કારાગૃહવાસની પ્રથમ પુરી યજ્ઞ ને હું જેલને નમસ્કાર કરી ઘેર ગયો. મેં ઘણું હતું કે નિશા, ચિતોદહાનન, વગેરે મને આવકાર આપવાને પોટી થતાં હશે. પણ એ આશા પોટી કરી. માઈ મન મનાવતાં મનાવતાં મેં ન'હીથોઈ બોજન કરી લીધું ને પછી કહતી, ટોપી વગેરે ચઢાવી દઈ નિશાને ઘેર જવાની તૈયારી કરવા માંડી. આરસામાં એજ મારી મૂળના આંટણ હું હીક કરતો હતો તેવામાં નિશાનો તોફર ચિટ્ટી લખને આવ્યો. એકદમ હર્ષમાં આવી જઈ મેં તે ચિટ્ટી હાથમાં લીધી ને ડાંગડીને વાંચવા માંડી, એ ચિટ્ટી વાંચ્યા પછી મારે બદલે જીભને કોઈ હોત તો ઢાંકણીમાં પાણી લઈને ખૂસી મરત. પણ હું નવે તેમ કરું તો મારામાં ને જીવનમાં ફેર શો? આથી મેં જુદાજ પ્રકારની શિક્ષા ખમી લેવા નક્કી કર્યું ને 'પરિમલ' માટે નમાવી વાર્તાઓ લખવા માંડી. પણ 'પરિમલ' ને 'ઢાંકણીમાં પાણી' ને એ બધાંની ગરમડમાં નિશાની ચિટ્ટીમાં શું હતું તે કહેવાતું તો વહીજ જળ છે ચિટ્ટી આ પ્રમાણે હતી:

મહુકર,

તમે જેલમાં જઈ આવ્યા તે જાણ્યું. એવી નાદેશીમાં તમે ફરીથી ન પડો એવું પ્રયત્ન પાસે માંગી લઈ છું. આ બનાવ પછી આપણે લગ ચવાની આશા તો તમે નહિજ રાખો એમ માનું છું. જોજ.

લીંબ

નિશા.

વાંચક! સાચું કહેજે: નિશાની ચિટ્ટી વાંચી તનેયે નથી લાગતું કે અતકદારીઓ 'વાણિયા વાણિયા ફેરવી તોફાની નીતિમાં બહુ પાવન્યા છે?

એ બધાનો પરિચય.

(૩)

થોડાક વખત ઉપર એક અંગ્રેજ પત્ર લેખક જ્યોર્જનું ચિત્ર છાપ્યું હતું. તેમાં ઇંગ્લંડનો વડો પ્રધાન પોતાના બાગમાં સંધ્યાકાળે ફરે છે ને તેનો Shorthand typist તેની સાથે છે. એ જોઈ મૂકે આપણા આનંદશંકર સાંભળ્યાં. એનો બાગ એક પ્રસંગ હશે જ્યારે આનંદ-શંકર સાથે એમની તત્વજ્ઞાનની ટેવ નહિ હોય આનંદશંકર એટલે ગદન વિચારબળ-અંગ્રેજ અને સંસ્કૃતના તે ઉડા અભ્યાસી છે. એમનામાં અંગ્રેજ અને સંસ્કૃત તત્વજ્ઞાનીઓનું બારોબાર જ્ઞાન તમે જોશો. આનંદશંકર શુભરાતના મણ્યા ગાંધ્યા વિદ્વાનોમાંના એક છે. કોઈકવાર જુનો જમાનો યાદ કરતા એ બધા ખેડા હોય સારે શાંત, મંભીર જોડો વડે નવી પ્રજાની હાલકાઈ ને છીછરાપણા માટે તેમને વિવેચન કરતા હશે સાંભળશે. પણ એ વિવેચનમાં હૈયાની હાથ લેમને નહિ જણાય. એ યુગનું અને ખાસ કરીને આનંદશંકરનું એ એક લક્ષણ છે. જગત, મનુષ્ય અને ધર્મ સંબંધે વિચાર કરતાં આનંદશંકરે અનેક રાત્રિઓ ગાળી હશે; કાન્ટ કે શંકરના મત જોખતા તેમના વિદ્યાખંડમાં ઘણીવાર હશે તેમને જોયા હશે અને છતાં કોઈ પણ વિષયમાં આનંદશંકર એમનો નિર્ણય વિના સંકોચે, અને હૃદયની તીવ્ર લાગણી સાથે જાહેર નહિ કરે એટલુંજ નહિ પણ એમણે પોતેજ હજી ઘણા વિષયો સંબંધે નિર્ણય નથી કર્યો એમ જણાય છે. આથી આનંદશંકરમાં આદર્શ તત્વજ્ઞાનીની બબડતા અને વિશ્વપ્રેમ નથી; આથીજ આ સમર્થ વિચારકના જીવનમાં વિચારસૃષ્ટિ અને જીવનસૃષ્ટિ એવા બે નીરાળા ખડો પડી જતા જણાય છે; આથીજ બહુની મીમાંસા કરનાર શુદ્ધ સામાન્ય સંસારી પેઠે દુનિયાના ઉપદ્રવો અને હાલચો સામે નથી જાય છે.

નવા શુભરાતને ઘડનારા આ બધાંના જીવન જોતી વખતે, અતિશયોક્તિનો પતન હદમારા મગજમાં થોડો થોડો કુંકરો હશે તો કોઈકવાર તેમને લાગશે કે, કેરલાક અપવાદ સિવાય જીવન જાણવાં જીવવાં, ને જીવવાની કળામાં નો કદાચ નવીન શુભરાત ચડે. એવા ઘણા મહોટરાઓ જાણીતા છે જેઓ જાણે મનુષ્યો નહિ પણ વિચારો હોય એમ જણાય છે. હાંદગી જોડે એમને મહોખત જ નથી હાંદગી કોઈક ગોંધામુલો અતિથિ હોય તેમ બધા વને છે-તેમનાથી હાંદગી જોડે મિત્રાચારી નથી થઈ અને હવે-એ માટે દિવ ખોલી દર્શાવ કરવા જેટલું જીવન પણ તેમનામાં નથી રહ્યું. કિન્તુ મગજના સમાચાર બહાર પડ્યા ત્યારે અવલ સંસ્કૃતનતની સામાજી મહારાણી વિદ્યારીયાથી માંડી, સમર્થ વિચારકો, અનેકવિધ કાર્યોમાં મગ્ન થયલા અમલદારો, અંદરપર ગોદીમાં માલ ચઢાવતા-હંતારતા ખલાસીઓ, તપેલા લોકોને મરોડમાં આણતા હુકારો, ધરરખ માતાઓ અને કુદ્દોલ કરતાં, રમતાં બાળકો-એ બધાંએ “Dickens is dead” ના હૃદયદ્રવક ઉદ્ગારો સાથે થંભી જઈ પોતાનાં દાર્ધ બંધ કર્યાં. અનેક જીનમરિતાઓથી પોષાતા શુભરાતમાં આજે એવું કોઈ નથી જેનાં મરણથી શુભરાત આમ એકધારે આંસુ સારે. આ દુઃ સત્તનું દારણુ પણ એજ છે કે આપણા વિદ્વાનોને જીવન જીવનાર મનુષ્ય કરતાં પુસ્તકાધીન વિચારક થવાનું વધારે યોગ્ય લાગે છે.

(૪)

પણ આ ઉપરની વાતમાં એક અપવાદ મળેલો છે. વિસરાયલા હાજના જૂના થયેલા “મદી”ના અકોમાં Oriental Conference ની છબિ છે. તેમાં તે બહુજી બ્રહ્માની શિખામાં રહેલું તત્વગાન શોધવા મયતા આનંદશંકરના મ્હોં જેવું તેમનું મ્હોં વિશાળ નથી ને જતે તો સુર્યચન્દ્ર જેડે પણ લટી પડે એવા નિખાલસ નરસિંહરાવના મ્હોં જેવું બળ્ય પણ નથી લેખના મ્હોં ને આંખોમાં રસસરિતાના અખૂટ રસ પી પી તમ થયેલા માનવનો સતોષ છે ચન્દ્રિયાના પ્રદેશમાં ઘૂઠું ઘૂઠું ચાય એવા મનવાળા કવિના ભાવે કે ખાસીના પ્રદેશમાં વેપાર કરી કરોડોની આશા રાખનાર વેપારી વિગ્નાનીનાં ચિન્હો નહિ પણ પ્રતિપર્વ રસોદય પૃથ્વીના રસ ઝીંજવા તારક-ગણુને આમંત્રણ કરનારનો આત્મસંતોષ જણાશે. પુત્રના જીવનવિકાસને યોગ્ય દિશાએ વાળવા જેવા અંગત વિષયોના ભોગે પણ શુદ્ધરાતની ઘણી ખરી પ્રતિયોમાં થોડો ઘણોયે ભાગ લેતા લહે લેખને જોશે. પેલી છબિમાં, પાસે બેઠેલા બારેખમ શરીરને “ત્હારી સ્થૂલતામાં રસિકતા ક્યાંથીજ હોય?” એમ કહે એવા પેલા પાતળા શરીરવાળા છે, તેજ સુરતના પણ અમદાવાદી ગણાતા રા. બ. રમણભાઈ નીલકંઠ. પહેલીવાર લહે મળશે ત્યારે એમનામાં ક્ષમી પુરપની સાહજક અતડાઈ દશાય જણાશે.

લહે દેહ હો તો કોઈવાર લેખને ન સમગ્રજ એવો રમણભાઈમાં લેડો હાસ્યરસ છે. એમના હલે કરમાતા મ્હોંના ખૂણાઓ હજી છુપું છુપું હસી રાકે છે. એ રમણભાઈજ લેખના ભદ્રંભદ્રતા કર્તા. લેડો લેખને શુદ્ધરાતી સાહિત્યના હાસ્યરસના પિતા. કહે છે. પણ વધારે લોક લેખને નરસિંહરાવના મિત્ર અને પ્રશંસક તરીકે ઓળખે છે. આજ સંબંધમાં અવિવેકી જુવાનીયાંઓ, કેાઈ ન સાંભળે તેમ કાનમાં, અહો સર્વેચ્છદાં દયન્તિ: ॥ કહી જાય છે. નરસિંહરાવ પેડે રમણભાઈ પણ અભ્યાસક અને કવિ છે. પણ એમની કવિતા એમના જીવનની પૂરી પિછાન નહિ આપે અમદાવાદ પ્રાર્થના સમાજના મંદિરમાં બ્યાખ્યાન આપતા રમણભાઈ, સાચરમતીને પેલે પાર “રસહાર” બંગલામાં. સૌસ્થલ કોન્ફરંસ માટે આવેલા નટરાજન અને શ્રેયસ્સાધક મંડળવાળા નર્મદાશંકર જેડે વાતો કરતા રમણભાઈ, કે કોઈ સામોવડીયા ત્રાયે જીવનના રસિક પ્રત્નો ચર્ચતા રમણભાઈ, પેલા પુરાણ જેટલા પુરાણ લાગતા “કવિતા અને સાહિત્ય” ના કર્તા અને કાવ્યો રચતા રમણભાઈની જુરા પડી જાય છે.

જીવનમાં છે તે શબ્દોમાં ન હોય. રમણભાઈનું જીવન એ વાતનું માન આવતું જણાય છે. સંતકુંઠ.

ધીરજલાલ ગાગાનનજી મહેતા.

નવા યુગની ગુજરાતણ

— વિચાર પુષ્પની એક ખાંખડી —

લેખક:—શ. રા. નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિભાકર, ખી. એ. એલ. એલ. ખી.
બેરીસ્ટર-એટ-લો.

નવા યુગની સ્ત્રી: સુવર્ણ કલસમાં માટી કે માટીના વાસણમાં સુવર્ણ જેવી દેખાવાને બદલે સુવર્ણ કલસમાં સુવર્ણ જેવી શોભશે; સુંદર શરીરમાં બહુ બુદ્ધિ અથવા તો બુદ્ધિ સાથે શરીરની માલિક બનવાને બદલે એતનમય શરીરમાં એતનવતી બુદ્ધિની અધિષ્ઠા બનશે, પૂર્ણમાના ચંદ્રમાં જગપ્રસિધ્ધ કલંકની કીર્તિથી ઝાળખાવાને બદલે ચંદ્રની સંનિધિમાં ઝગમગતા તારસિંચાના ઝાંખા પ્રકાશથી પ્રકાશશે; પ્રતાપી પુરુષના કિમતી પડાવાને બદલે સામાન્ય પુરુષના સાદા મુકુટમણિનું સ્થાન સ્વીકારશે.

નવા યુગની સ્ત્રી: હૃદયનાં પરાક્રમો કરી બનાવશે, જેની પાસે પુરુષનાં શરિરનાં તેમજ મનનાં પરાક્રમો ઝાંખાં દેખાશે. ગુદમાં અને સમાજમાં સંસ્કૃતિ અને શાંતિ ફેલાવશે, જેનાં વિના પુરુષ-આચાર્યો અને અધ્યાપકોના પ્રયત્નો રેતીના રણમાં જળવૃષ્ટિ જેવા જલ્યાશે. દરેક ઉપાધ્યાય કરતાં એક આચાર્ય, શો આચાર્ય કરતાં એક પિતા, અને હજાર પિતા કરતાં એક માતા, બાળકના શિક્ષક તરીકે વધારે માનને અને આદરને પાત્ર છે, એવું મનનું મહા વાક્ય સિધ્ધ કરી આપશે, મનુષ્ય એટલે માત્ર પુરુષજ નહિ, પરંતુ પુરુષ, સ્ત્રી અને સંતતિની એકરૂપતા એ સાત્ત્વીય સિધ્ધાંતના સાક્ષાત્કાર કરાવશે; પવિત્ર અને સાત્ત્વિક રત્ન હજાર જગતની મહાન કૃપેદી, હિંમત આપનારો અને હૃદય બાવનાઓને ચિરંજીવ કરવાનું અનુપમ સાધન છે તે આદર્શ સંસારથી જતાવી આપશે; રમૂજ સૌદર્યનો આધાર સૂક્ષ્મ સૌદર્ય ઉપર છે, અને સૂક્ષ્મ શક્તિથી ભરપૂર સરોવરના આશ્રય વિના રમૂજ ચક્રિતું ઝરણ ક્ષણભંગુર છે એ અચળ નિયમ પોતાના સૂક્ષ્મ સામર્થ્યથી પુરુષના મન ઉપર ફેલાવશે.

નવા યુગની સ્ત્રી: સંયમ સદૃશ્ય અને સ્વાતંત્ર્યની મહત્તા કદી નહોતી તેવી સ્થાપિત કરશે. વાસનાઓ, દુર્ગુણ અને દાસ્યની બેડીઓ હથેયને માટે તોડશે, પુરુષ અને પ્રકૃતિના પરસ્પર સંબંધની અનિવાર્યતા સિધ્ધ કરશે. પુરુષ ને મુધનોજ ઉપદેશ કરશે તો પોતે શાંતિના પાઠ બજાવશે; પુરુષ ને જડતાનાં જ ગુણ ગાયા કરશે. તો પોતે એતનની દીવાલથી પ્રકટાવશે, પુરુષ ને બુદ્ધિના દાવો કરશે તો પોતે હડાપણનો અનુભવ કરાવશે; પુરુષ ને સૂર્ય થશે તો પોતે પ્રકાશ બનશે; પુરુષ ને સમુદ્ર બનશે તો પોતે સમુદ્ર તટ; પુરુષ સિતાર તો પોતે સંગીત; પુરુષ શાસ્ત્ર તો પોતે કલા, પુરુષ ન્યાય તો પોતે કસ્ટ, પુરુષ ઓજસ્વી તો પોતે સૌદર્ય; પુરુષ શબ્દ તો પોતે અર્થ, પુરુષ બળ તો પોતે ધૈર્ય; પુરુષ વાસના તો પોતે સંયમ; પુરુષ સત્તા તો પોતે લક્ષ્મી; પુરુષ હિંમત તો પોતે સિદ્ધિ; પુરુષ અગ્નિ તો પોતે અમૃત, પુરુષ ખીજ તો પોતે ધરણી, પુરુષ પુષ્પ તો પોતે પરાગ; પુરુષ છાયા તો પોતે શાંતિ; પુરુષ રથ તો પોતે ચક્ર; પુરુષ મ્હારથી તો પોતે સારથિ; પુરુષ ધર્મ તો પોતે વાચા; પુરુષ વાચા તો પોતે વિચાર; પુરુષ વિચાર તો પોતે જીવન; પુરુષ જીવન તો પોતે આત્મા.

નવા યુગની સ્ત્રી : જુના જમાનાના ધર્મ કરતાં નવા યુગના ધર્મમાં વધારે તદ્દલીન રહેશે; આત્મિક ઉન્નતિની વાતો કરવા-પહેલાં શરીરના અને મનના મજા ધોવાનું કાર્ય પ્રથમ પાર જતારશે; મંદિરો સજુગારવા પહેલાં મંદિરો તરફ જતા રસ્તાને પ્રથમ ઝાડી ઝુડી સાફ કરશે; વેદોના મંત્ર મુખ પાક કરવા પહેલાં શરીરને તંદુરસ્ત, મનને સ્વસ્થ, હૃદયને ઉદાર અને આસ-પાસના વાતાવરણને ચેતનમય બનાવવાને પ્રથમ ધગણાં ભરશે; ભાષણો આપનાં પહેલાં તીવ્ર બુદ્ધિ, ઉદાર વિચાર, પ્રમાણિક હૃદય, સંગીન અભ્યાસ, વિશાળ અનુભવ, નિર્દોષ વર્તન, બીના છગરની સામગ્રી પ્રથમ તૈયાર કરી રાખશે, ઉપદેશ આપવા પહેલાં ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર પ્રથમ પ્રાપ્ત કરશે, હકકો માગવા પહેલાં હકકોનો ઉપયોગ કરવાની કળા પ્રથમ હાથ કરશે, મોટા મનોરથો પાંધવા પહેલાં નહાનો ધર્મો પ્રથમ બખતશે; મોક્ષનું શાસ્ત્ર શરૂ કરવા પહેલાં સંસાર શાસ્ત્રમાં પારંગતતા પ્રથમ મેળવશે; સીતાના આદર્શના શુભુગાન ગાવા પહેલાં મીસ ક્લોરેન્સ નાઈટગેલના આદર્શ સૂચી પહેંચવા પ્રથમ પ્રયત્ન કરશે; સંસ્કૃત પાઠ્યાળામાં કે અંગ્રેજી વિશ્વવિદ્યાલયમાં પઠિતાની પદ્ધતિ મેળવ્યા પહેલાં દાષગ્યોની નિશાળમાં સારી દાંષ તરીકેનું સર્ટીફિકેટ પ્રથમ મેળવી લાવશે; ધર્મ ગ્રંથોના જ્ઞાનનો ફેલાવો લોકોમાં કરવાને બહાર પડવા પહેલાં સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય શાસ્ત્રનો હકકો તેમની પાસે પ્રથમ ધુંટાવશે; ઋષિમુનિઓના દષ્ટાંતોનું અનુકરણ કરવાની સમાજોમાં અપીલ કરવા પહેલાં સાદા શહેરીના આદર્શજીવનનો મર્મ પ્રથમ નહાનાં જુવંઓમાં સમજાવશે, સમસ્ત વિશ્વના આધ્યાત્મિક કલ્યાણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા પહેલાં પોતાના દેશની આર્થિક અને સાંસારિક ઉન્નતિ કરવાનું નહાનું કાર્ય પ્રથમ સિદ્ધ કરશે.

નવા યુગની સ્ત્રી : પુરૂષને શરમાવશે - વિશેષ, પણ પુરૂષથી શરમાશે ઓછી; પુરૂષને દીપાવશે વિશેષ, પણ પુરૂષથી દીપશે ઓછી; પુરૂષથી પુજાશે વિશેષ, પણ પુરૂષને પુજશે ઓછી; પુરૂષને હંકારવશે વિશેષ, પણ પુરૂષથી હારશે ઓછી.

નવા યુગની સ્ત્રી : કેાઇ જોલાંવશે તો મેંડાઓનું યૈન ધારણ કરશે નહિ, છતાં સ્વભાવ-જન્ય ગૌરવ ધારણ કરશે, એમોફિનની વાચાળતા નહિ જતાવે છતાં કુદરતી મધુરતા જતાવશે, કેાઇ હંછેદશે તો પયસ નહીં ફેંકે, છતાં ક્ષમા મંગાવશે.

નવા યુગની સ્ત્રી ક્ષમા આપશે: પણ સહિતને લીધે, અસહિતને લીધે નહિ; ઉદારતાને લીધે, પરાધીનતાને લીધે નહિ; એકને લીધે, બપને લીધે નહિ.

નવા યુગની સ્ત્રી છતશે, પણ આંધુઓથી નહિ, આંખના તેજથી; નિરાધારના મયદુર-પણથી નહિ, પોતાના અધિકારથી; પેશીસ કોર્ટ દ્વારા નહિ, ગૃહરાજ્ય દ્વારા; પુજામતથી નહિ, પ્રેમથી; રાણીને નહિ, હસાવીને.

નવા યુગની સ્ત્રી પુજશે, પણ રૂઢીને નહિ, સ્વાતંત્ર્યને; અમાવાસ્યાને નહિ, પ્રિયમાને; શ્રદ્ધાને નહિ, સ્પર્ધાને; દેવતાઓને નહિ, દેવને; મૂર્તિને નહિ, મૂર્તિના આત્માને; પુરૂષને નહિ, પણ પુરૂષના હૃદયને.

નવા યુગની સ્ત્રી રમશે, પણ રમોડામાં નહિ, બગીચામાં; ધુમાડામાં નહિ, પવનમાં; અધિકારમાં નહિ, પ્રકાશમાં; ખુસી પર નહિ, ટેકરી પર; સોશ પર નહિ, રેતી પર; ઝાડીમાં નહિ, ઝાડીમાં; બોંધરામાં નહિ, ગળતમાં; પાલખીમાં નહિ, સમુદ્રમાં; જનાવર સાથે નહિ, કંદરત સાથે;

જડ સાથ નહિ, ચેતન સાથ; ફરજ માટે નહિ, આનંદ માટે; હક્ક માટે નહિ, જરૂરિયાત માટે; રિવાજ માટે નહિ, સ્વભાવ માટે; જીભજોને રીજવવા નહિ, આત્માને સતોષવા.

નવા યુગની સ્ત્રી વિચારશે, પણ પડોશીના ઝગડાઓ નહિ, પોતાના છવન ધર્મ; ખાવાની વાનીઓ નહિ, સંસારની પુખ્તિ-ખામીઓ; દરજીની દુકાનો નહિ; ગરીબનાં મકાનો; ઝવેરાતના નમુનાઓ નહિ, ઝીંદગીના આદર્શો.

નવા યુગની સ્ત્રી ઓળખાશે, પણ શીશ્વ ચક્રેશ્વરી નહિ, પણ તંદુરસ્ત લાક્ષ્મી; શરીરની નમજાપટ્ટી નહિ, હૃદયની સત્યાઈ; સડીના આઈર્ષ્યથી નહિ, તેમના બહુવી; આયુષ્યના તેમની નહિ, બુદ્ધિના ગૌરવથી; બાલ ઝગડખાટથી નહિ, આંતરવિશુદ્ધિથી; અગળાના નામથી નહિ, અતેજાં પરાક્રમથી; એકસમય શુભાગમીરીથી નહિ, સ્નેહભાગ લાગણીથી; મૂળાંધની કાળી દીલીથી નહિ, ત્રિવિધ સંપત્તિના કુમકુમથી; પુરુષના સ્મકડાં તરીકે નહિ, પુરુષને સમાડનાર તરીકે; દેશના ભાર તરીકે નહિ, જગતના ઉદાર તરીકે; કલાની દાસો તરીકે નહિ, કલાની રાણી તરીકે; મૃતની પુતળી તરીકે નહિ, સંસારના મહારથ તરીકે.

નવા યુગની સ્ત્રી આળસથી શરમાશે તેમજ આળસુઓને શરમાવશે, વહેમોથી ન્હાસશે તથા વહેમીઓને ન્હાસાડશે; દુઃખોથી દગાશે નહિ તેમજ દુઃખીઓને દગાવશે નહિ; પદવીથી મલકાશે નહિ તેમજ પદવીધારીઓને મલકાવશે પણ નહિ; જ્યાં લાગણીની જરૂર હશે ત્યાં સ્નેહ વરસાવશે; જ્યાં દિલાસાની જરૂર હશે ત્યાં કુખ માત્ર અગપાવશે; જ્યાં સ્ત્રીની જરૂર હશે ત્યાં દેવી હોવી રહેશે; જ્યાં મદદની જરૂર હશે ત્યાં આત્માના બોલાવર કરશે.

નવા યુગની સ્ત્રી જગને એક નથી તે ગતાવશે; કામજતાને દકતા સાથે દીવાવશે; મોહર્ષને સામર્થ સાથે મિલાવશે; કળાને ઉલ્લેખિતા સાથે જોડશે; હૃદયને બુદ્ધિથી અજનાવશે બુદ્ધિને દયાથી મ્હાત કરશે.

નવા યુગની સ્ત્રી પુરુષ જેમ કરશે તેમ નહિ કરે, પણ પુરુષ જે નહિ કરી શકે તે કરશે; પુરુષને કમાઈને નહિ આપે, પણ પુરુષની કમાણીમાં ભાગ પડાવશે; પુરુષના જેટલું ધન નહિ કમાય, પણ પુરુષ ગયાવશે તેથી વિશેષ ગયાવી આપશે; પુરુષની જવાગદારીને હિસ્સો નહિ માગે, પણ પુરુષની અફરનો છગ્ગરો તોડશે; પુરુષની શરતો છીનવી નહિ લે, પણ પોતાના હક્કો છીનવવા દેશે નહિ; પોતાનોજ દકડો ખરો નહિ કરે, પણ પુરુષનોજ દકડો ખરો થવા દેશે નહિ; પોતાની ભાવના કંઈ જાંધશે, પણ પુરુષની ભાવના નીચી જાંધવા દેશે નહિ; પોતે સ્વાર્થ લાગ કરશે, પણ પુરુષને સ્વાર્થી થવા દેશે નહિ; પોતે ગરીબી વેડશે, પણ પુરુષને મોજ-શોખમાં આલોટવા દેશે નહિ; પોતે ઉઘાવ યશે, પણ પુરુષને ઉઘારતા શીખવશે; પોતે જમીન યશે પણ પુરુષને ઉંધવા દેશે નહિ; પોતે દોડશે, પણ પુરુષને બેસવા દેશે નહિ; પોતે લડશે પણ પુરુષને રડવા દેશે નહિ; પોતે જડ હડાવશે, પણ પુરુષને જૂઠ્ઠી રહેવા દેશે નહિ; પોતે સહન કરશે પણ પુરુષને સહનશીલ થતાં શીખવશે; પોતે સંકટો વેડશે, પણ પુરુષને પીગળાવશે; પોતે જાંધનો તોડશે, પણ પુરુષનાં જાંધનો તોડાવશે; પોતે નાચશે, પણ પુરુષને દસાવશે; પોતે સ્વર્ગમાં ઉડશે પણ પુરુષને નર્કમાં સડવા દેશે નહિ; પોતે યોગ સાધશે, પણ પુરુષને યોગબ્રષ્ટ થવા દેશે નહિ; પોતે પ્રાણ પાવશે, પણ પુરુષના પ્રાણ જાચાવશે; પોતે મોક્ષ મેળવશે, પણ પુરુષને મોક્ષ આપાવશે.

વિધવા

રચનાર:

રા. રમણલાલ વસંતલાલ કેસારી, એમ. એ.

૧ બાલે ન ચંદ્રક, ન કંકણ હસ્ત માંજ,
ધારુ શરીર પર વજ્ર જ એક સ્વેત;
ચક્ષુ જડયાં ક્ષિતિજમાં, ખસતાં ન ત્યાંથી,
બાળી રહી મૃતિવિપાર ગયેલ પ્રિય.
સ્વસ્તિક નિર્જીવ સંગ કરનાય વાળી.
હોલો આરસ સમી પુતળી શી બાલા !
શું એ હશે જડ ?—ન સુંદરતા કદીએ
ચૈતન્ય વિણ જગમાં નજરે ચ આવે !
ચૈતન્ય તો જડમહી બદલાયું બાલે;
એક સ્થળે તન અને મન તીવ્ર ઝોંટયાં;
હાલે ન કાંઈ પણ માત્ર જ વજ્ર હાલે,
કો કો કણે ત્વરિત પાંપણ હાલતી'તી.
આકાશ મધ્ય થકી સૂર્ય ઢળી જઈને
રેતાં રતાશભર દિશણ રેલતો'તો.
ગાલે ઝીલી લગીર રશ્મિ સુલાલ જગી;
કંઠે થકી દુઃખ બહુ મંદુર અર્ધુ કે :

૨ “નયન :વાટડી શી નિહાળવી ?”
“નયવતી હવે મૃતિ તો ગઈ !”
“કરી રહો સદા શુષ્કતાં ભર્યા”
“જીવનમાં જુઓ મૃત્યુના બહુ.”
“હૃદય શે હવે ધડકતું ગમે ?”
“ધડક ઝીવતા દેવ તો ગયા !”
“હોડ તું ગન્યું, લોય શે જીવે ?”
“પ્રિય તણી નથી સોડય દેખવી !”

૩ "અધકાર જગમાં ભર્યો, મુજ અંતર અધારે!"
 "એક ધડી ધડી અંધતા નાથ તણા બાણકાર!"

૪ આંધારો નથી વાદળો,
 નવ હજી વીંતી ગછ રાત્રિ વા,
 ક્યાંથી આ સમયે તુંપાર સરીખા
 બીનાં ખરે ભોક્તિકા?

૫ "આંસુમાં, પાછાં વળો, પાછાં વળો!"
 "હારે હવે અંજલી ધરીને કોણ ઝીંકશે?"
 "હો આંસુમાં, પાછાં વળો, પાછાં વળો!"

"હારે હારી યાજી રિયોગીની આ બેસશે!"
 "હારે તેના બીના કપોલ કોણ લુછશે?"
 "હો આંસુમાં, પાછાં વળો, પાછાં વળો!"

"હારે ભર્યા હન્દા નિસારો હૃદય ધીકશે"
 "હારે મહારાં ચાકેલાં ચતુ કોણ ચૂમશે?"
 "હો આંસુમાં, પાછાં વળો, પાછાં વળો!"

૬ "જે પંચે પ્રિય પરવર્યા, તે પંચે જ પ્રયાણુ!"
 "મિત્ર મૃત્યુ દર્શાવતું પ્રિયતમની એવાણુ!"

વત્સલ દામ્પત્ય.

લેખક: શ. ત્રિમરાય ગૌરીશંકર એમ. એ.

(મતાંકથી ચાલુ)

અત્યંત પશુતામય વ્યવહાર ખીન્ને કેવો હોય ? કુદરતમાં ખીન્નું શું દેખાય છે ? એ કુદરતનો બોધ મનુષ્યે ન સ્વીકાર્યો તો સ્વર્ગનો વ્યવહાર "સ્વર્ગીય" ગણ્યો. છતાં કુદરતથી પણ મનુષ્ય ન બેચાથો એમ તો નહિન. પછી કોઈ કિંચિત્ શબ્દોમાં કહે તો કોઈ બહુ કવિત્વમયતા વાપરે,

What Tyrant then these obvious Laws began
Made not for any other Beast but Man.

... ..
All Creatures else are happier kind
Whom no ill natured laws from pleasure bind
Nor thoughts of Sin disturb their Peace of Mind.
But Man, a Slave of his own making lives
The Fool denies himself what Nature gives.

આ શબ્દો બહુ કડવા છે. ખીન્ને કવિ એજ સાત્તે ખીન્ન રીતે મુકે છે.

હું હું હું શુંજતો આવે પુષ્પો ઉપર બુંગ ત્યાં
ખીલેલાં ફેંકે પુષ્પોને ચૂસતો તે ક્યાં કરે

... ..
અહો કેવાં પુષ્પો. બમરવર ગ્રેમે સુધી રહે
અને કેવાં ચુમ્મે સ્મિત અધરથી સૌ બમરને

... ..
પરંતુ આ ઉડયો નવીન કલિઓ ને કુસુમમાં
ફરી હમ્મજ યાતાં લપટી પડશે એજ કલિમાં

કુદરતનાં આ દર્શન કરતાં, મનુષ્યં પાણું માની લેવાની લાલસાવાળું હૈયું શરિયાદ કરે છે.

"અરે હું માટે તે કુદરતતરો શું કમ કરે ?
મદને શું સૌન્દર્યે લપટી પડતાં પાતક પડે ?

કુદરતનો આ અર્થ બોધ લાગ્યો. સુન્દર શોભનાના રસતરસ્યા કલાપી, સામાન્ય જનાવમાં આમ સૂચનો જોઈ, રમ્યા પણ વ્હાલી અને શોભના પણ વ્હાલી અને બેચનાં રસમંદારને તે સ્વાગી આ સ્વપ્ન જોઈ રહે; પરંતુ હજી કુદરતે તેને માટે વિશેષ નિમ્નું હતું.

આવે છે શુંજતો ખીન્ને તે પુષ્પો પર બુંગ ત્યાં
જોઈ તે અશ્રુ આલ્યાં ને ઉદાસી તે ગન્યો ફરી

જે શરીરના સૌન્દર્યે એક બુંગને રસધોસાડા. લગાડી તેજ સૌન્દર્ય અનેકને લગાડશે અને દરેકને ત્યાં લપટવા અધિકાર રહેશે ? આ વિચાર આવતાંજ સ્વપ્ન નષ્ટ થાય છે.

એક ત્રીજા કવિની દૃષ્ટિથી જોઈએ. આજ પ્રજા અનેક કલિઓ સાથે કેસિ કરાગ અનેક અનિશોની સ્વચ્છન્દ લીલાના વર્ણન રૂપે એ કવિ મુકે છે.

કસિ ગાપડી અનિલની અસ્થિરતા કળી ગઈ છે. તે કહે છે,

અનેક કળિયો ચૂમી આજ-આવ્યો અદિયાં તું હગરાજ
વળી તણ મુજને તું જશે-જન્દાં કળિયો ખીછ ખીલી હશે
માર્ગે જતાં સાંપને તું ચૂમે-નિર્લજ તો પણ દરખે ધૂમે

પુરુષરથાનીય અનિલ પોતાની ભતિગત (રસિકજન જેને દક્ષતા કહે છે તેવી) નિર્લજતાથી દક્ષતા ઉત્તર આપે છે.

કામળ કસિ તું કાંરીસાય-તુજ સરિખી નવ દોડી ક્યાંય
અનેક અનિશે આવી ભમે-અહિ તુજ શું તે રંગે રમે

ખીચારી કસિ આજ ખેશરમ ઉતર સાંભળવા તૈયાર ન હતી. તેણે પોતાનો ખચાવ ક્યો.

રે હા મુજને કાં તું રહાય-નહિ એ જુદા અનિલ પદાય
જુદાં જુદાં રૂપજ ધરી-તુંતો તું આવે ફરી ફરી

ત્રણ કવિઓએ કુદરત નિહાળી અને એમાં પ્રવર્તતી સ્વચ્છન્દ નિરંકુશ લીલા પણ જોઈ, એની રસમયતામાં મોહા, પરંતુ મનુષ્યમાં એજ લીલાની સંભાવના ન કરી શક્યા. છેલ્લા કવિએ લખ્યું.

ચુણી આ બે જણની ગાદી-કું આલ્યો મન ખેદજ ધરી

છેવટે એક સારસડું, જોડું જોડું. બવજૂતિ જેને કાન્તાનુષ્ટુતિ ચાહુર્ય કહે, એવું આતુષ્ક કરતો સારસ, પત્નીને કહે છે.

જો આ લકરી સરિતા તણી

રહેમાં આપણુ ખેતી હાય-મળી એટલી સી મલકાય

હવે આપણા એમજ મળ્યા-મરણુ લગી નવ યજ્ઞો યજ્ઞો

અતિ ક્ષિપ્ત એવી પ્રથમની કંદપનાથી ઉપજેલો નિર્વેદ દર કરવા ખીછ કંદપનો થેણ કવિએ મૈત્ર ધર્યું. પ્રથમ પણ કુદરતજ હતી ખીછયે કુદરતજ છે તો પછી ખીછ કંદપના કવિને કે આપણને આપણી ધર્મ દૃષ્ટિએ ધર્મ લાગી માટે ધર્મ ?

કવિઓની ફરજ તો લોગણી દર્શાવવાની છે. તત્વની ચુંચો ઉકેલવાની નથી એમની Immediate tendency is to innovation and anarchy an impetuous eagerness to subvert and compound, with very little care what shall be established.

(Johnson.)

જ્યારે તત્વના સૌષ્ઠ ઉપર તો ચુંચો ઉકેલવાનીજ શરમ આવી પડે છે; પરંતુ ધડી બૂર ઉપર અવતરણુ આપ્યાં છે. એમાંજ ચુંચોની કંઈ ખુલાસો હોય તો જોઈએ. પ્રથમ મુગ યુધ્ધોતો

જાણ બપવદાર જોઈ મનુષ્યને માટે તે યોગ્ય નથી એમ ન કહેતાં મનુષ્ય તે માટે યોગ્ય નથી
 ૧૫ કહે છે.

ક્ષમાવાળાં હૈયાં કુદરતી બહે આમજ રમે
 મનુષ્યો તે માટે નથી હજુ થયાં લાયક ખરે !

આ કવિએ આવાં જીવનનું મૂળ ક્ષમામાં શોધ્યું. એવી ક્ષમા નથી તેથી મનુષ્ય એ જીવન
 ન શુભારી શકે.

બીજા કવિની કવિતાનો દક્ષ નાયક અનિલ પોતે આવાં જીવનનો ખયાલ કરતાં જેવો પોતે
 કબજાચારી છે તેવીજ કહી પણ છે એમ કહી પોતાને કોવચુકત માની લે છે. એ કહે છે

We neither believe what either can say
 And neither believing we neither betray.

આ ખયાલ નહિ પણ નકારાઈજ છે !

કુદરતમાંના જીવનમાં ક્ષમા છે. માટે એ જીવન ક્ષાન્તિય છે ! પરંતુ કુદરત ખરેખર વાંચતાં
 આ વાત જોડી દે છે.

અર્વાચીનતમ વિજ્ઞાનના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે સ્થૂલ સંઘવાસની ધ્રુવિયે એકાદ સાથી માટે
 ઉપજતી અનેક પશુઓની લગ્નધર્મે પરિણમેજ પશુઓની વિધિવિધ જાતોમાં, બલિષ્ઠતા અને
 સંપૂર્ણતા efficiency આવી છે. ક્ષમા ત્યાં છેજ નહિ. આ તે Nature, નેચરલર્મ અથવા
 વતેચર ધર્મ !

હવે આપણાં પુરાણોનો સ્વર્ગીય ધર્મ જોઈએ.

સ્વર્ગની કલ્પનામાં લગ્નથી અપાધિત જીવન બપવદાર એટલુંજ મૂળ રૂપે હશે. અને એનો
 અર્થ મનુષ્યે પોતાની સ્થૂલ દૃષ્ટિએ કર્યો અને હિન્દુ પુરાણો અને મુસલમાની કુરાનમાં “સ્વર્ગ”
 એટલે ‘અહિ જે જે પાપાચરણ મનાય તે સર્વનો યથેચ્છ ભોગ કરવાનું સ્થાન તે”
 એમ કલ્પાયું. લગ્નથી અપાધિત જીવનનો અર્થ એક બીજાનો દેહભોગ કરવામાં નિયમોજ ન હોય
 એમ કર્યો આ તો સ્થૂલ મદન અને સ્વૂલમદન ત્યાં વન અને અલલ મન્મથ ત્યાં
 નન્દનવન । આર્ય જીવનની પ્રાચીનતમ માધત્તા આથી । ઉદ્ધાલકનો સનાતન પંથ આ ।
 માત્ર અલક્ષ્યસિદ્ધિ પ અધિકાર હોય તો પંથે પલ્લાય । અધિકારી પટે તો મનુષ્ય
 મટી પશુ થાય । પશુ વર્ગ દેશાય છે સર્વત્ર અને સર્વત્રે । દેવવર્ગ પણ અદુરય નથી
 કારણ કાર્ત્તવિક નથી. યોગ અને પેશ્વર્ચ ચીકે તો દિવ્ય નયન હીપે અને હૃદયના
 દહરમન્દિરે અલક્ષ્ય જ્યોત જાગતી દેશાય ।

સ્વર્ગીય શબ્દનો ખરો અર્થ આ.

દામ્પત્યમાં દેહના કોઈપણ અંશને સ્થાન નથી. આ વિવરણના આરંભમાં ‘દામ્પત્ય
 શબ્દ સ્ત્રી પુરુષના કોઈ પણ સંબંધને કહેવાનો વપરાયો છે. એ અર્થમાં દામ્પત્યનો અર્થ
 રમણના ‘પરમ પ્રેમસ’ આત્મ કલ્યાણ અર્થે સંઘવાસ,” સંહજન આમ માનો છે.

દામ્પત્યનો રૂઢ કહાય 'દમ્' વૈદિક, Domus લૅટિન અને યા એ હોય તો દામ્પત્યમાં "પરસ્પરના રક્ષણ માટે સહવાસ" એ અર્થ પુષ્ટ થાય છે.

સમ્પ્રદાય એવો હોય કે ન હોય પરંતુ અભિષ્ટ મત એજ છે કે દામ્પત્યમાં આવશ્યક તત્વ સહવાસ અને એકજ આવશ્યક ભાવના-પરસ્પરના કલ્યાણ માટે, આત્મ કલ્યાણનો ઉચ્ચ પ્રયત્ન-સંયોગવરી પ્રાણ્ય ઓવારી નાંખવા જોઈથી કલકટ ભાવના રહેલી છે.

સહવાસનો અર્થ Existing under one roof એકજ ઘરમાં રહેવું એમ નહિ. સ્થૂલ સહવાસ એમાં કંઈ જરૂરનો નથી. સ્થૂલ એવી કોઇ પણ વિગતને એમાં સ્થાન નથી. ગ્રેમી આત્માના આત્મસુખ માટે કોઇ સ્થૂલ વિગતની જરૂર નથી. તે પોતાના પ્રિયતમઆત્મા પાસે સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ કોઇ ખરસો વ્હાતો નથી.

ગ્રેમીને એકજ અભિલાષા છે, પ્રિયતમને જીવનભર વ્હાવાની ! ગ્રેમીને જીવનનો હેતુ પણ એકજ છે. પ્રિયતમના કલ્યાણ માટે શરીર અને મનથી મગ્ન રહેવાનો !

ગ્રેમીને એકજ મહત્વાકાંક્ષા છે; પ્રભુને પ્રાર્થી એક કાણુ એવી મેળવવી જ્યારે પ્રિયતમના સુખને માટે-કલ્યાણને માટે તે પ્રાણ્ય પાયરી દે,

આ કાણુ માટે તે જીવે છે. ત્યાં સુધી તે દરથી પણ પ્રિયતમને સુખી જોઇ સુખી રહે છે તેના સુખમાંજ તે દૂર રહે છે. દુઃખમાં પ્રિયજન અને દુઃખની વચ્ચે આવી ઉભો રહે છે. અને પ્રિયજન ઉપર પડતો એક ધા અટકાવવા સો ધા ખાવા પડે તો તે દરેક ધાને જીવન સાક્ષ્ય વધાવતી માલાનાં પુષ્પ હોય તેમ અનુભવે છે. આવી રીતે હૃદય ત્રિપુટિ તો શું પણ રહેકેડો હૃદય જોડાઇ શકે-તે જગદનયન-કારણ હૃદય માત્ર સ્નેહમયી હિ માત્ર સ્નેહમૂર્તી જીવનમો દેતુ સ્નેહદાન અને જીવનમું સાફલ્ય સ્નેહમોગ બલે હૃદય અતેકના સ્નેહમાં રક્ષણ-અને પરિણીત બુદ્ધિને પણ સ્નેહ સમર્થ. બુદ્ધિ હૃદયના ભજન પૂજન એ ઇત્ત. બુદ્ધિ તે વર અને હૃદય તે વધૂ. આ રીતે સ્ત્રી વરચાને અને પુરુષ વધુચાને હોઇ શકે. બુદ્ધિ તે ગ્રેમ લેનાર. હૃદય તે ગ્રેમ દેનાર. બુદ્ધિ હૃદયને સ્વાધ અને એ હૃદય તેને ન સ્વાધ તો બુદ્ધિને જીવન અઘાઈ થઇ પડે છે. પરંતુ હૃદય કોઇ ઉપર સ્નેહ દોળે અને એ બુદ્ધિને તેની ખમર પણ ન હોય તો હૃદયને કંઈજ દુઃખ નથી. હૃદય સ્વાધ છે ત્યારે સામે સ્વાહ મળશે કે નહિ તેની રાહ જોવાની ધીરજ નથી રહેતી. I love you with all my heart, but what is that to you પુરુષ અને સ્ત્રી એ એમાં બુદ્ધિ હૃદયના પ્રભાવમાં વધુ ઓછું પ્રભાવ હોય તેથી જુદાં જુદાં સુખી દુઃખી દામ્પત્ય પરિણમે અત્યંત ઉચ્ચ. બુદ્ધિઓ કંઈ પણ સાદ આપી ન શકે માટે અતિ ગ્રેમભૂખ્યાં હજી સાચે એમનો દામ્પત્ય યોગ સરળો નજ નીવડે.

સ્ત્રીઓ અને પુતળીઓ !

લેખક:-રા. મનુભાઈ કટયાણુલ દેશાઈ

“ ડાંડીઓને મુઠ્ઠાં ઢીંગલીઓ સાથે રમવાનું ગમે છે ” તથા “ વધ્યા વડુ સાથે સાસુઓ વટે છે કારણકે ત્હમની પાસેથી સાસુઓને રમવા માટે ઢીંગલીઓ નથી મળતી ”-આવાં અતિ રમુજ સત્યો જણાવતો આ લેખ જરૂર ત્હમને પસંદ પડશે.

નહીની છોકરીઓનો પુતળીઓ પ્રત્યેનો પ્રેમ સૌ કોઈને પરિચિત છે. બહારથી ઢીંગલીઓને રમાડતી, હુકાવતી ને પારણામાં હાંચોળતી તેમને સૌએ દીડી હશે. યુવાન માતા પોતાનાં પ્રથમ બાળક તરફ જેટલા બહાવ અને ઉમળકાથી જુએ છે તેટલાજ બહાવ અને ઉમળકા આપણે ઢીંગલીની માવજત કરતી છોકરીઓની આંખમાં સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકીએ છીએ. ને આ વાત બ્યારે આપણે ધ્યાનમાં રાખીએ છીએ ત્યારે આપણને ન્હાની છોકરી તે પુખ્ત ઉમરની સ્ત્રીની ન્હાની દૃઢવેલી આવૃત્તિ હોય એમ લાગે છે.-એમ કોઈ શિષ્ટ લેખકનાં મ્હોટાં પુસ્તકની ન્હાની શાળાપંચોગી આવૃત્તિ નીકળે છે તેમ !-આમ સ્ત્રીઓનાં લગભગ બધાજ ગુણો અને ખાસીયતો છોકરીઓમાં ન્હાનપણથીજ જોવામાં આવે છે. બ્યારે, પુરૂષોના યોગજ અથવા નહિ જેવા ગુણો અને લક્ષણો ન્હાના છોકરાઓમાં નજરે પડે છે.

પુરૂષોને આકર્ષવાની કળા, આકર્ષિત પછી નિરાશ કરવાની ટેવ, સુંદર, શુદ્ધવસ્ત્રો અને પોતાની પુતળીઓ પ્રત્યે બહાવસોઈ માતાનો ઉમળકા આપણે દસદસ અને ખારખાર વર્ષની છોકરીઓમાં ધણી વખત જોઈએ છીએ.

એક વખત રજના દિવસે અમે એક મિત્ર સાથે રહેલગાહે જમાર હતાં. મિત્રનાં ઘરનાં બધાં માણસો અમારી સાથેજ આવવાનાં હતાં. પણ આઠ દસ વર્ષની તે મિત્રની એક છોકરીએ અમારી સાથે આવવા ના કહ્યું. રહેલગાહની મ્હજા જતી કરી-કારણ ?-કારણ કે તેના કહેવા પ્રમાણે તેની એકની એક ઢીંગલીને બચકર સરદી થઈ હતી અને તેથી તેની હાજરીની ઘેર જરૂર હતી !! આખરે તે અમારી સાથે નજ આવી. ઘેર એકલી રહી અને આખો દિવસ માંદગીના મિઝાના નહક જેસી ઢીંગલીની સારવાર કર્યા કાઢી અને ‘આંસુથી મિઝાનું’ બીડું ક્યું !! આમજ એક વખત એક બીજી છોકરીની બાજતમાં બન્યું હતું. પોતાની પુતળીનું ઘર સાફ કરવામાં, રાતરગીઠું ગોઠવવામાં ને તે સુખ મ્હેનથી રહી શકે તે માટે તેણે સંવિચારની રજનો આખો દિવસ ગાળ્યો. ને છેવટે સંજે સર્વ કામ પુરું થયું ત્યારે કામનો બોલો ઉતરવાથી સંતોષ થયો હોય તેમ નિઃશ્ચય નાંખતાં તેણે કહ્યું “ હાસ ! આલો...હવે જિઆની સુખે રહેશે ” કોઈ ધરમજી, બવહારી ને શુદ્ધિષ્ટીની ફરજ સારી રીતે સમજનાર સ્ત્રી પણ આવા સંજોગોમાં આજ ઉદ્ગારો કાઢતે.

પણ આ બધું મારે શા સાફ લખવું ? ચાંચક ! તે ત્હારી જતેજ ન્હાની છોકરીઓને

પોતાની ડીંગલીઓને દવા આપતી, તેને પારણામાં સુવાડી લીંચકતી, તેને કૂડે. બેસાડી લાડ લંડાવતી, તેને બિછાનામાં નાંખી બચીઓ ફરતી, તેનાં ઝમલાં સીવતી, તેનાં કપડાં ધોતી નંધી બેઠે ? મેં તો ઘણીયે વખત તેમને આ માતૃકાર્થમાં નિમગ્ન થયેલી સંકેતિત્વ નિદાણ છે.

ન્દાનપણે કાંઈ કાંઈ ન જણાયલાં લક્ષણો મ્હોટપણે પુરોમાં જોવામાં આવે છે પણ ત્રીમ પાંત્રીસ વર્ષની સ્ત્રીનાં બધાં લક્ષણો તેની દસ વરસની ઉમરથીજ તેનામાં હાજર હોય છે. હા. કેટલીક વખત એવું બને છે જરૂર કે ન્દાનપણનાં શુંશો અને ખાસીયતો મ્હોટપણે સ્ત્રીઓમાં વધુ વિકાસ પામેલાં નજરે પડે. ખરાબ છોકરો મ્હોટો થતાં સારો પુરુષ થઈ શકે છે તેમજ સારો છોકરો મ્હોટપણે નકારો નિવડે એ સંભવિત છે; પણ સારી કે નકારી છોકરી ગમે તેટલી મ્હોટી થાય તોયે તેની તેજ રહે છે. કારણ કે છોકરાં એટલે માત્ર છોકરાંજ; જ્યારે છોકરી એટલે માત્ર છોકરીજ નહિ પણ સ્ત્રીની ન્દાની આવૃત્તિ !

આમ હોવાથી જે સ્ત્રીઓ ન્દાનપણમાં ડીંગલીઓ સાથે તે બાળક હોય તેમ વર્તતી તે મ્હોટપણમાં પોતાનાં બાળકો સાથે તે ડીંગલીઓ હોય તેમ વર્તે છે !

કેટલીયે સ્ત્રીઓને કાકરી સલાહ મળી હોય કે બાળકોના વાળો અનહદ વધારવાથી તેમનાં શરીરનાં બીજાં ઉપયોગી અવયવોને પુરતું પોષણ મળતું નથી; છતાં તેઓ પોતાનાં બાળકોના વાળ વધવા દર્દી કાંઈ પડતી ખર્ચાં પર સુલતાં રાખે છે; કારણ કે તેમ કરવાથી પોતાનાં બાળકો ન્દાનપણની પોતાની પુતળીઓના જેવાંજ ખરાબર દેખાય છે !

જ્યારે કાંઈ સ્ત્રી પોતાનાં છોકરાંને ન્દવડાવે છે, તેને સાડાં સારાં કપડાં પહેરાવે છે, દરેક રીતે તેની દરકાર રાખે છે ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે તે સ્ત્રી માતા તરીકેની પોતાની ફરજો ખરાબર નજરે છે. તે આદર્શ માતા છે. પણ છોકરાંની સંભાળ રાખવી એ પોતાની ફરજ છે એટલા માટેજ તે સંભાળ નથી રાખતી; પણ પોતાની ન્દાનપણની જૂની ટેવ તે છોડી શકતી નથી અને તેથી જે વ્હાલ ન્દાનપણમાં તે પોતાની પુતળી પ્રત્યે દર્શાવતી હતી તેજ મ્હોટપણે તે પોતાનાં બાળક પ્રત્યે બતાવે છે. એમાં ફરજની લાગણી બળવાન નથી હોતી.

ન્દાનપણની પુતળી વખત જતાં છતાંયે મ્હોટી ન્હોતી થતી. પણ મ્હોટપણની આ જીવતી જંગલી પુતળી તો દંહાડે નહિ તેટલી રાને વધે છે. પરિણામે તે પુતળી સમજણથી થતાં પોતાની સાથે પોતાની મા પુતળી પેરે વર્તે તે તેને પસંદ નથી આવતું. મ્હોટાં થાય તોયે છોકરાંને તે એકલા રહેવા દેતી નથી. એકલા જંદાર જ્યાં દઈ શકતી નથી. સંભાળ રાખવાની જ્યારે જરાયે જરૂર નથી હોતી ત્યારે પણ તે છોકરાંને કંટાળો આપી તેની સંભાળ રાખવાનું ચુકતી નથી. અલગત મ્હોટાં થયેલાં છોકરાંને આ હદ જંદારની સંભાળ-આ પરાધીનતા પસંદ નથીજ પડતી. ને છતાં માની જૂની ટેવ છૂટતી નથી. આમ થતાં બહુજ વિચિત્ર સંજોગો ઉભા થાય છે.

હાલિઓની પોતાનાં છોકરાં અને છોકરાંનાં છોકરાં પ્રત્યેની વર્તણૂકનું જેણે ધ્યાન દઈ અવલોકન કર્યું હશે તેને ખરાબ હશે કે તે ડાહીઓ પોતાની છોકરીનાં કરતાં છોકરીનાં છોકરાં-ઓને વધારે ચાહે છે. આનું કારણ પણ એજ કે એક વખતની પોતાની જાતની છોકરી-ડીંગલી મોટી થતાં સ્વતંત્ર થઈ તે જાતેજ ન્દાવા લાગી, પોતાનો એટલો પણ જાતેજ વાળવા લાગી જ્યારે આ છોકરીની છોકરી-નરી ડીંગલી-ન્દાની હોવાથી તેની સાથે તે પોતાની ડીંગલી પેરે વર્તી શકે છે. આમ જ્યારે ડાહીની પોતાની છોકરી ડગાત હોય છે ને તેને પણ ન્દાની છોકરી હોય

છે ત્યારે તરફથી ઉભા રહી જોનારને ખડું ચુસે પડે છે. કારણ કે ત્યારે એક ઢીંગલી સાથે બે બજુ રમનારે એકાં થાય છે ! તેને રમાડવાની અને તેની સંભાળ રાખવાની બે વચ્ચે સ્પર્ધા ચાલે છે. હવે એક ઢીંગલી સાથે બે બજુ પુરેપુરા સંતોષથી નહિ જ રમી શકે એ વાત બાણીતી છે. એટલે પરિણામે આ તે બે વચ્ચે અણખાવા પણ થવા પામે છે.

નહાનાં છોકરાંને સાફ સાફ ખાવાતું આપતી દાદીઓને આપણે ઘણી વાર જોઈએ છીએ. તેનું કારણ શું ? છોકરાં મ્હોટાં થાય એ ? ના; એનું કારણ એજ કે સ્ત્રીઓને-ડોશીઓને સુઢાં ઢીંગલીઓની સાથે રમવાતું ઘણું ગમે છે. ઉભળાં કુધ જવાં ઝમલાં ટોપી દાદીઓ પોતાનાં પૌત્ર પૌત્રીઓને પહેરાવે છે તે શા માટે ? સ્વચ્છતાને ખાતર ? ના; એનું કારણ પણ એજ કે સ્ત્રીઓની પુતળીઓ સાથે રમવાની ટેવ ઘડપણમાંથી ફૂટતી નથી ! !

આમ સ્ત્રી પોતાની ઇંછાની દરેકે દરેક પગે ઢીંગલીઓ સાથે રમે છે ! નહાનપણમાં રમકડાં સાથે, મોટી થતાં પોતાનાં જાતનાં છોકરાં સાથે. ધરડી થતાં છોકરાંનાં છોકરાં સાથે અને તે બધાં પણ જ્યારે મ્હોટાં થઈ જાય છે, - ઢીંગલીઓ રહે છે તેમ તે પોતાના કાણુમાં નથી રહેતાં ત્યારે છેવટે સ્ત્રીઓ પોતેજ ઢીંગલીઓ ખની પોતાની સાથે રમે છે ! !

વન્ધ્યા વહુની સાથે આપણે ત્યાંની સાસુઓ કેવી રીતે વર્તે છે ? તેનું કારણ શું ? કારણ એટલુંજ કે તેમના તરફથી પોતાની સાસુઓને ઢીંગલીઓ રમવા નથી મળતી ! ! બિચારી બેન-શીબ સ્ત્રીઓ ! ખરેખર પોતાના પુત્રોને તેઓ પરણાવે છે તે એજ આશાએ કે તેઓ પોતાની બાકી માને રમવા માટે કોઈક દિવસ પણ ઢીંગલીઓની ભેટ આપશે !

ઘણી વખત આપણે સાંભળીએ છીએ અને નજરે જોઈએ પણ છીએ કે દાદીઓ છોકરાંને મોટી ટેવો પાડે છે અને તેમને બગાડે છે. તેઓ છોકરાંની સંભાળ રાખે છે તે ખરું પણ તે ઠરજ બળવવાની વૃત્તિથી નહિ પણ ઢીંગલીઓ સાથે રમત રમવાની વૃત્તિથી. કેટલીક માતાઓ કદાચ સમજી હશે પણ દાદીઓ તો અધોર પાપનાં કૃપાને અધિકારનાંજ કમો કરે છે. અને વિચિત્ર વાત તો એ છે કે એ પાપ કરતાં એમને પરતાવો નહિ-પણ ગર્વન થાય છે !

આસિદ્ધાંતે કાર પોતાનાં “ સ્મરણસુકુર ” માં એક વાતનો ઉલ્લેખ કરે છે. એના ઓળખાણની એક સ્ત્રી પહેલાં નહાનપણમાં એની સાથે ઘણીજ માયાળુપણે વર્તતી. પણ મ્હોટી થતાં તેની વર્તણૂકમાં ફેરફાર જણાયો. આનું કારણ તે સમજી શક્યો નહિ. અનેક વેળા આજીજી કરીને તેનું કારણ તેણે પૂછી જોયું; છતાં ક્યાં સુધી તે સ્ત્રીએ તેને ખરું કારણ જતાવ્યું નહિ. પણ એક દિવસ આસિદ્ધાંતે કારે હૃદયપૂર્વક વિનંતી કરી કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું : “ આજથી બરાબર ત્રીસ વર્ષ પરની વાત છે. તમને કદાચ તે યાદ નાથે હોય. પણ હું તે કેમ કરી વિસરી શકું ? તે વખતે માદી બાએ તમને મારે ત્યાં બોલાવ્યા હતા. તમને ખુરસી પર બેસવાનું કહેતાં મારી ઢીંગલી જે ખુરસી પર સૂતી હતી ત્યાંથી તને ખસેડી જરા પણ લામણી વિના તમે તેને નીચે નાંખી દીધી અને પછી તમે તે ખુરસી પર બેઠા.... તે દિવસથી તમારા પ્રત્યે મને ધિક્કાર ઉપજ્યો છે. અને હું સોગળ આપને કહું છું કે આને પણ હું તમને તમારા એ સુનાહ માટે માફ કરી શકું એમ નથી.”

જો તમારે કોઈ સ્ત્રીની મહેરબાની મેળવવી હોય તો તેનાં છોકરાંની પ્રશંસા કરો. જો કોઈ છોકરીને તમે પ્રેમ કરવા ઇચ્છતા હો તો તેની ઢીંગલીનાં વખાણુ કરો !

અરેજી પરથી.

કોના વાંક!

એક આત્મકથા.

લેખક:

કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.

પ્રકરણ ૬ મું ચાલુ.

સુધારકનો સમાગમ.

[૪]

“ થોડાક દિવસ પર તેમણે તેમના જીવનની ભાવના સિદ્ધ કરવાનું મોટું પગલું લીધું, રવિવાર હતો. હું બહાર એક દાવા અરજીની નક્ક કરતો હતો; અને વધીસ સાહેબ અંદર બેઠા હતા. એટલામાં ગામના ડાક્ટર ધનેશ્વર સર્પગતિથી ત્યાં સરી આવ્યા.

“ તે ભારતીયો જરા મોટી વયના, સદાના ચિન્તામસ્ત ને ગુંચવાતા, થોડી કંમાણી ને મોટા આડંબરના, આગળ પડવાની હોંસ ધારતા જાહેર જીવસાવાળા સહેરી છે. મારા માંલીક અસીસની આશાએ બેઠા હતા તે નિરાશ થયા પણ હસતે મોટે તોણે આવકાર આપ્યો.

“ જોહોહો ડાક્ટર! તમને કાંઈ કુરસદ! શું ધનમાગ્ય ! ”

“ હો મી. ભારતી! તમારે તો આખો દહાડો કામ કામ ને કામ. આજે રવિવારે પણ આ — ધનેશ્વરે કહ્યું.

“ શું કરીએ: અમારે તે કાંઈ તમારી મારક બેચાર પાણીની શીશીઓ ભરી, કારભાર ચલાવવાનો છે? અને તેવો પણ મગજમારનો ધધો. ” મારા શોકે કહ્યું.

“ હવે જરા મંભીર થાવ. ” પુરશી પર બેસતાં ડાક્ટરે કહ્યું “ હું તો એક કામ માટે આવ્યો છું. ”

“ જોહો શું છે? ” કહી મદનલાલે ટેબલ પર થોભા ખાતર પાયરેલાં કાચદાનાં પુસ્તકો બંધ કરી પુરશી પર પલાંકી મારી.

“ જીઓ આખી પ્રભના લામનું છે. આપણા ઘરેમાં કાંઈ જાહેર જીવસો નથી; તે હવે લાવવો નેહએ. ”

“ જરામર! મારા પણ એજ અભિપ્રાય છે. પણ કાંઈ એવું કરવું કે સ્વાર્થ ને પરમાર્થ બે સધાય. એકલા પરમાર્થમાં આપણે તો યદા નથી ” ભારતીએ દીક્ષાને એકરાર કર્યો.

“ જાઓ! જાઓ! આમ શું કહો મો? કોઈ સંજોગે તો કેવું? પહેલાં તો તમને કંમાણીની ચિન્તા હતી. હવે તે તો છે નહિ. હવે તો કાંઈ પરમાર્થ કરવો જોઈએ. ”

“ પછી કોઇ મરણ કરે તો ? ” માણ્તીને મુશ્કેલી જણી.

“ અરે એમ તે કોઇ પરંપરા નવડું બેઠું છે ? સારા ઘરની વિધવા કોઇ અરણ કરે નહિ; ને કરે તો સારા ઘરની નહિ. ”

“ શોખાશ ! શોખાશ ” બુલંદ અવાજે અને એક પ્રોંઠ હાસ્યની ગર્જના સાથે માણ્તીએ કહ્યું “ ને અહુ થાય ને આવે તો આપણા ડાક્ટર તૈયાર છે ”

“ કોણ હું ! ” ડાક્ટરે ગમરાઈ જઈ પુછ્યું “ હું વિધવા પરણું ! ”

“ ટ્રેક્ટીક્લ પગલું ડાક્ટર ! ” માણ્તીએ કહ્યું.

“ બોલો હવે પહેલાં પાપો નાખવા એક સભા બોલાવીયે ”

“ એ સરસ ! ” તરફડીયાએ અનુમોદન આપ્યું. “ મારા પત્રને જાહેર ખખર પણ મળશે. બોલો ત્યારે મંત્રીઓ કોણ થશે ? ”

“ હું ને ડાક્ટર ” માણ્તીએ કહ્યું “ ને તમે ત્રીજો. માત્ર પ્રકાશની ત્રીજો તો સદા ખાલીજ છે. નહિ ? ”

“ મને વાંધો નથી ” ડાક્ટરે કહ્યું “ પણ પ્રશ્ન કોણ થશે ? ”

“ આપણા નવા રાવસાહેબ. તે મોટા સુધારક છે. ને મને કહેકટર સાહેબ માસે લખે નવાંતું વચન આપ્યું છે ” માણ્તીએ કહ્યું. ખીજા બે જણ માણ્તીની સ્પષ્ટવચની હસામણી સામું તિરસ્કારની નજરે જોઈ રહ્યા, પણ તેના વિના આશ્વે એમ નહતું એટલે તેઓએ તેની સૂચના સ્વીકારી.

“ આલો ” માણ્તીએ આખરે કહ્યું “ સમાજ ઉદારિણીતો જન્મ મહોત્સવ ઉજવવો જોઈએ ! જોય ! રહેયુ ! રહિમ ! ઇડીપટ ! ”

સામું પાનવાળાની હુકાને ખેસી બીડી પીતા રહિમખાંતું ધ્યાન ઉઘડી યુગે બેઠું, અને તે ધીમેથી ઉપર આવ્યો. માણ્તીએ સામુની હોટેલમાંથી ભજ્યાં ને સોંપલ કપ ચાંદના મંગાવ્યા.

“ આ હોટેલે કેટલું સુખ કરી આપ્યું છે. ડાક્ટર ! કહે તો રેવાઈકર ભજ્યાવાળાને પ્રમુખ કરીયે. એ બધાથી ટ્રેક્ટીક્લ પગલાં લેનારો મોટો સુધારક છે. ”

“ પડદાની પાછળ બેઠો બેઠો આ સંસાર સુધારવા હિમુક બનેલી ત્રિગુર્તિના વિચાર, વાચા ને કર્તવ્યની હું મૂરો મોઢે પ્રશ્નસા કરી રહ્યો. ગરીબ ખીચારો દિનંતો સંસાર. ”

(અપૂર્ણ.)

આખરે.

લે. રા. બટુ લાલભાઈ ઉમરવાડિયા, ખી. એ.

એક જુઠ્ઠાણાની તો મધર પશુ માશી આપે છે ને ?

અનેક ન્હાની મ્હોટી આશાઓમાં મરી શીટનાર દુનિયાનાં સ્ત્રીપુરુષો શ્રીમંતોની છર્પા કરે છે ને તેવાંઓને ધનાઢ્ય પિતાના એકના એક પુત્ર નવીનચન્દ્રની નિરસ જીંદગીનું ભાગ્યેજ માન થશે. ધન જે દાંધ મેળવી શકે છે તે બધું નવીનને મળ્યું હતું; દુનિયામાં હવે એક પશુ વસ્તુ એવી ન હતી જેની પ્રાપ્તિ માટે નવીનનું મન આતુર થાય. કેળવાયલી બુદ્ધિને લીધે તેને સમાજમાં માન મળતું; બજેલાઓ તેને આદર આપતા; ખુશમતીયાઓ તેની હા જી હા કરતા; ને આપની શ્રીમંતાઈ તેની બધી જરૂરીઆતો પૂરી પાડતી. તેને એવું એકે વ્યસન પશુ ન હતું કે જેમાં તે મગ્ન રહે. તેને ધન માત્ર એકજ હતી અને તેમાંજ-જૂના સિકાઓ ભેગા કરવા-માંજ-તે જીંદગી પૂરી કરશે એમ એના બધાં ઓળખીતાંઓ કહેતાં.

કવિતા-સાહિત્ય અને સ્ત્રીઓને તે વિચારતો. સાહિત્યકારોને તો સ્વપ્નાં સરજનારા માની દરસી કાઢતો. સ્ત્રીઓને, મનુષ્યની વિટબનાઓ વધારનાર ગણી તેમનાથી દૂર રહેતો, તેની માતા માનખેન તેનો સંબંધ જોડવાના અનેક પ્રયત્ન કરી ચૂકી હતી; પશુ એ વાત તો નવીનના ગજેજ ઉતરતી નહિ. ઋષિમુનિઓના માન મુકાવનાર લલિત લલના વીસમી સદીના આ યુવક આગળ હારી ગઈ હતી; અનેક સુટમાર કન્યાઓ, જેની અંગરેખા નીરખી દુનિયા નમન કરે છે; અનેક ગોરવવતી. યુવાનોના ઉત્સાહ જેવી કુમારીકાઓ જેના ઉભસતે લીધે જગતમાં પાપના અંધારાં ઉતરતાં અટક્યાં છે; અનેક મનમોહન મદમર સુંદરીઓ જેની મુખમુદ્રા સામું બસવસ્તીમાં ડોહ જેમ આપણે જોઈ રહીએ છીએ, તે બધીઓ નવીનના દૃષ્ટિપથે આવી હતી ને છતાં પ્રત્યાંદી બોમ જેવો નવીન એના જુના સિકાઓની શોધમાંજ જીંદગી વીતાડતો.

આ જગતમાં મનુષ્ય માટે સાર્વત્રી સ્વતંત્રતા તો એટલીજ રહી છે કે તેને પ્રીતિ કરવાનું આપણે હદી થકતા નથી.

“ કેમ નૃસિંહ ! આજે વળી ક્યાં જવું પારું છે ? ”-મુંબાઈના એક બંગલાના ખંડમાં પોર્ટમેન્ટો તૈયાર કરતા એક યુવકને કાઠએ પૂછ્યું. તેણે ઉચ્ચું જોયું. જરાક હસી તેણે કહ્યું.

“ આજે ? આજે તો કસકસે જઈએ છીએ માનખેન, પશુ પછી તો નવીનના સિકાઓની શોધ છે ”

“ નૃસિંહ ! આમ બટહતી જીંદગી ક્યાં સુધી રહેશે ? હવે તો તું બાંધને સમજાવે લારે. જે અમારી બનેલી હવે અવરથા થઈ ને નવીન છોડવાહી છોડતો નથી. મ્હને તો ઠીક છે. પશુ તારા કાકાના લોહીતું તો પાણી થતું જાય છે, ને હવે કેટલો વખત—”

નૃસિંહ કામ પડતું મૂકી બેલનાર સામું ઉભો રહ્યો. વૃધ્ધાપા તરફ વળતાં માનખેનની આંખોમાં પાણી ભરાયાં.

“ એમ ન કહેશો, માનખેન. મધર હજી રોડને દીધાંયુ આપશે. ”

“ મધર તો બધું આપ્યું નૃસિંહ ! હવે તો છોડે તો સારું કે જીવવું નહિ ને જોવું નહિ. ” ખંડના આરજુમાંથી કાઢતો અવાજ આંખો.

નસિંહ વિના બોલ્યેજ હોતો રહ્યો. શેઠ ક્રોધમાં—મુંગળામધુમાંજ—જરાક વારે જતાં રહ્યા.
મહોદી આશાઓ આપી કામદારોને જવાડનાર ને જતનાર મુંગળગરા શેઠીઆઓની કુનેદથી
નસિંહે કહ્યું: “માનવહેન, આ વખતે તો નવીનને જરૂર દેકાણે લાવીશ હોં; ત્હમે જરાયે
મુંગળો નહિ.”

(૨)

માનવ માત્રની પ્રીતિને તરછોડી ત્યજી જનાર વખત આગળ ધપ્યો ગયો હતો.
કલકત્તામાં એક ન્હાનકદા મકાનની અટારીમાં પોર્ટમેન્ટો તૈયાર કરતા નસિંહના સમરણ
પટ પર ઉપરનો પ્રસંગ ચિતરાતો હતો. “આ પશ્ચિમની કેળવણીજ એવી છે.” તે બગડ્યો
“હિન્દુસ્થાનમાં વળી પિતાની આગાતું ઉલ્લંઘન કરનાર પુત્ર જન્મશે એવું હાનર-મે હાનર
વર્ષ ઉપર કાણે ધાયું? દશે ? પેલાં બિચારાં વૃદ્ધ માયાપ પુત્ર માટે હોસ-કોઠ ભર્યાં હવે છે
ને આ ભાષને...”

નસિંહ ચિચાર પૂરો કરે એટલામાં કોણએ કમાડ ઉઘાડ્યું ને કોણક આવ્યું.

“કેમ નસિંહ ! આ બધું શું કરે છે ?”

“પોર્ટમેન્ટો તૈયાર કરું છું.”

“અરે પણ તું ધીરજ તો રાખ. આપણે આજ નથી જવાનું.”

પાસેની ટ્રીપોઇ પર કાગળોનું બંદલ મૂકી એક આરામ ખુરશી પર પડતાં આવનારે કહ્યું.

“કેમ ? વળી શું થયું ? નવીન ત્હારા વિચારો પણ પડી પડીમાં બદલાય છે તો ?”

પોર્ટમેન્ટો ટેબલ ઉપર ઉઘાડોજ રહેવા હજી નસિંહે કહ્યું. “ત્યારે આપણી ટીકીટનું શું ? મહે
તોં ક્યારની મંગાવી લીધી છે.”

“કાઠી નાંખ.”

“અરે પણ—”

“અરે-અરે કાંઈ નહિ. આપણે હવે નથી જવું. ચાલ, હું તૈયાર થતો આપણે અત્યારે
પાર્ટીમાં જવાનું છે.” કહી નવીન બીજા બંડમાં ગયો.

નસિંહ ધડીમરે જનારને જોઈ રહ્યો પણ આ ધનાઢય મિત્રની વિચિત્રતા અનુભવવાના
એને અનેક પ્રસંગો મળ્યા હતા એટલે પરિચિતતાથી તે પાછો ફર્યો. દુનિયામાં ધનસભા ન હોત
તો આશ્રિત વર્ગમાં આટલી સદનચકિત ખીલતેજ નહિ.

અચાનક ટ્રીપોઇ ઉપર રહી ગયેલા બંડસ પર નસિંહની નજર ગઈ. તે હકેલી પાછું મૂકતાં
તેણે કહ્યું:—“એમ ભારે.”—અને ડડપંથ એક કામળ ચિતરી નોંખી ત્હેણે ટપાલમાં રવાના કર્યો.

x   x   x   x

જે મદાસયોના ઝગઝગાટ જોઈ અસંખ્ય ગરિબો બિચારા નિરપરાધી ધરતરને પક્ષપાતી
રહે છે તેવા એક ભય અને વિશાળ જીવનમાં જે પ્રસંગ માટે અનેક નવતાં બી પુરવો નિર-
પયોગી જીવન હવે-છે તે-પાર્ટીનો-પ્રસંગ હતો.

“આવો નવીનચન્દ્ર” આવકાર આપતાં એક યુવરાણી સુંદરીએ કહ્યું, “આજ નસિં-
હમાજ ને ?”

“હા જી.” નસિંહે માથું નમાવ્યું.

“ નવીનચન્દ્ર ! ઓ મહારી સખિ નિરંજના.”

ચોડીકવારે ગ્રામ્ય જીવનમાં તોલકાદા અને અકુલિન ગચ્છાચ એવી પરિચિતતાથી ચારે જગ્યા વાર્તાલાપે ચડ્યાં.

“ મીરાં ” બહેસ્તના શિરસ્તા ક્યાં કરે એવા મધુરા કંઠથી નિરંજનાએ કહ્યું : “ ત્હમે બધાં કાલે મહારે ત્યાં આવશે ? અત્યારે તો હું હવે જામશ.” મીરાંએ નવીન સાથે જોયું.

“ હા, પુણીજ પુણીથી ” નવીને તરતજ ઉત્તર વાળ્યો.

નૃસિંહ નવીનને જોઈ રહ્યો, ત્હને લાગ્યું કે, વશીકરણનો જે જાદુ માતાપિતાના જન્મશુદ્ધમાં નથી તે જગત મહોદધિમાં અકસ્માતે મળતા-મેળા ચતા ને વિખુટા પડતા ટોળામાં અદ્ય પરિચય વાળી એ મનદર આંખોમાં હજી છે ખરો.

“ મીરાં પહેન ” નિરંજના ગયા પછી અધીરા નૃસિંહ પૂછ્યું : “ કેંકે પૂછું ? ”

ચક્રાર મીરાં જટ સમજી ગઈ. “ એમ જે કે નિરંજનાના વિવાહ થયા છે કે નહિ ? ”

“ હા.”

“ નૃસિંહભાઈ, એ તો જાદુ કુતી છે. કોઈનું કહ્યું માને એમ છેજ નહિ. ” નૃસિંહ મનમાં બચાવ્યો : “ લાગે છે કે અમાજ મિત્રો એવા છે. ” કેમ શું છે ? ” તેણે સકોટક પૂછ્યું.

“ અરે એ તો એવી વિચિત્ર છે સત્યવાદીનું પૂનર્જીવ છે; ને સાદિત્યનો તો કાંકો રાખે છે. પેલા ‘ પરિમલ ’ માં ‘ રતેન્દ્ર ’ કરીને કોમ સેવક છે, ને એ તો હોનેજ મનથી વરી ચૂકી છે; તે બીજાનું નામ સુધ્યાંત નથી સાંભળતી. ”

નૃસિંહ અને નવીન એકતા મ્હોં પડી ગયાં. ભવ્ય મહાસપના મગજગતા દીરાઓ. અકેક આશાની ચિન્તા હોય તેવા નવીનને જણ્યા. ચોડીકવારે એક ત્યાંથી જતા રહ્યા.

એ પ્રેમનો છંદ હેજ એવો. જ્યાં લગી ત્હેરી ખંડાર ઉભા દો ત્યાં લગી ત્હેમાં મરતી માણુનારાં અને મૃત્યુ પામનારાં જીવન વ્યર્થ વીત્રાડતાં હોય એમ લાગે છે ને જ્યારથી એના દીપાં-એ દીપાંથી પણ ત્હમે બીજામાં સારથીજ ત્હમારાં ઉડાવવાના દરબારો ઢંગ ચિનાના જણાય છે.

x x x x

બીજી રત્નવારે મ્હા પીતાં નવીને કહ્યું : “ નૃસિંહ, આપણે અપેરે સુખાઈ જવું છે. ”

“ પણ નવીન, મહારે અહિં ચોડુંક કામ છે. તે આપણે ચોડાક વખત રહીને જશું ” કહી નૃસિંહ જતો રહ્યો.

નવીન ત્હને જોઈ રહ્યો.

વર્ષો સુધી અસ્ખલિત વહેતા નિર્મળ રત્નમાં પણ આખરે વિશેષ ન આવે તો તે મનુષ્ય રત્નજ નહિ,

વર્ષો સુધી ભાષા જેવા ગણેતા નૃસિંહ ઉપર નવીનને કોઈ અંશે : “ આહા ! થી જાલકાઈ ” તે બચાવ્યો. “ જાણે પોતે કોઈ ગર્ભગ્રીમંત ન હોય ! એમાં મહારીજ બૂલ છે. અને

આજે એણે સવાશે પૂછી પૂછી પણ મહેને કેટલો પગથો ? એના બેવા નિરાધાર માથુસે સમજાયું નેહએ. હું એનું પોણુ કરું છું... ખરી વાત-મહારીજ એ બૂલ છે." કહી તે ઉઠ્યો ને ખંડ મહાર જતો રહ્યો.

સુરતના એક મોટા મકાન ઉપર "પરિમલ-ઓર્થોડોન્ટીક"ના પાટિયું ચોટ્યું હતું; બપોરે ત્રણેક વાગે એક ગાડી ત્યાં ઉભી રહી. આવનાર નવીન હતો.

ઓર્થોડોન્ટીક એક નવયુવક પુરૂષ સુધારી રહ્યો હતો તદ્દને નવીને પૂછ્યું:

"ત-ત્રીજી છે ?"

"ના, જી. બહારગામ ગયા છે. આપનું નામ શું ?"

"ક્યાં ગયા છે ? ક્યારે આવશે ?" નવીને સામે પ્રશ્ન કર્યો.

"એ તો કાંઈ કહેવાય નહિ. ફિલ્મી-ગામ્ના તરફ હમણું તો હતો. દેશપર્જન કરવા નીકળ્યા છે તે આવવાનું જરાયે નિશ્ચિત નહિ."

"ત્યારે તદ્દને કોણ છે ?"

"હું ? હું 'પરિમલ' માસિકનો માનદ વ્યવસ્થાપક છું." કાલેજોમાં બહુતા, સેવા ભાવથી ઓત્તેજિત થયેલા, અને પોતાના નજીવ સેવા કાર્યમાં પણ મદદના માણનારા વિદ્યાર્થીઓની છાયા રહેતું હતું.

"હોને વ્યવસ્થાપકજી, એક ક્ષિપર કરશો ?" એક અગત્યના, અને માત્ર બુદ્ધિમત્ત પર અમુકનારા યુવકને એવા હળવે બુદ્ધિવાનોની બુદ્ધિને અવાજતા અદગક ધનના માણેકે દરગરી પૂછ્યું.

"શું ?"

"મહારે તદ્દમારા 'એડલ્ડ' લેખકનો પતો નેહએ છે. તદ્દમને તે બદલ હું ખુશ કરીશ."

"શીજી. આપ મુંબાઈથી આવો છો ને ?"

"હા."

"સારે તો જ્યાંથી આવ્યા હો ત્યાંજ પાછા પધારો. એ પ્રભાવશાળી નગરીના મહાજનોના પરાક્રમે આજને સુવિદિત છે." કહી યુવાન વ્યવસ્થાપકે નોકરને આશિસ બધે કરવા ફરમાવ્યું.

સહમીનું સાથે તો હાથરના રણવાસમાં પણ એકલીજ રાજ્ય કરે; પણ તેમ ક્યાં નિર્ભયું હતું ?

*

*

*

"હું ફિલ્મીર છું કે મહારે અચાનક મુંબઈ જવું પડ્યું તેથી તદ્દમાને આમંત્રણ....."

"ઓહો ! કેં નહિ તદ્દમાં શું." નિરંજનાએ કહ્યું. "રસિંદબાઈ અદિ' આવ્યા હતા. એ અસારે ન આવ્યા ?"

કેંક વિચારમાં પડી નવીને કહ્યું: "ના."

મોડીકવારે નિરંજનાએ કહ્યું: "તદ્દમે અમદી લાઇબ્રેરી જોશો ?"

નને-કમને નવીને હા. પાડી. મનના મત બધા કરેલા હોય તો કેટલા સંબંધ મોળમ ને કેટલા મુદે ?

એક મન્ય લાઠપેરી-હોલમાં નિરંજના અને નવીન ઉભાં રહ્યાં: “આ અમારી લાઠપેરી.” પેરિસની અમીર સ્ત્રીઓને પોતાના અમુક્ય હીરા ગતાવતાં જોડશે આનંદ યાવ તેથી વધારે આનંદ અને ગર્વ નિરંજનાના ખેલમાં હતો, ને તે વિશાળ ખંડના એકાન્ત ખુણાઓ તે ગર્વ ભર્યા કંઈને સમાન ઝીલો લેતા.

જીવનમાં પહેલી વાર સાહિત્યના પુસ્તકો તરફ ખાન ખૂંટી દૃષ્ટિ કરતાં નવીનને શીખવું પડ્યું. પ્રેમીની માનીતી વસ્તુ ગમે તેટલી અકારી હોય છતાં તે તરફ પ્રીતિ રાખવી એ આ કૃત્રિમ સંસારમાં સ્નેહ સહયર્થના મૂળાક્ષર છે.

“ત્હમને સાહિત્યનો શોખ છે, ખરું ને ?” તેણે અચકાતાં પૂછ્યું.

“હી-ક છે.” કેંક શરમાતાં નિરંજનાએ કહ્યું. ભર્યા કબાટોના પુસ્તકો વાંચનારમાં હજી એટલી લજ્જા રહી હતી; ને ત્યાં લગી તે ભતિની કથા મધુર હોયજ ને ?

“ત્હમે ‘પરિભ્રમ’ વાંચો છો ?” કંઈ રૂંધી નવીને પૂછ્યું; અને ઉત્તરની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો.

“હા.”

“ત્હમને કોના લેખો વધારે ગમે છે ? ત્હમે મ્હારા લેખ વાંચ્યા છે ?”

“ત્હમારું તો કોઇ લેખો મ્હોં જોયાજ નથી, મ્હને ગમે છે તો.” સ્નેહલ “ના લેખો.”

“તેજ હું,” જીભ કરડી મઢા મહેનતે નવીને કહી નાંખ્યું.

“ત્હમેજ ” સ્નેહલ ”-લેખાં મધુર કાળ્યો ખધાં ત્હમાર્ગજ ?” નવીન સાથે ‘શેઠહેન’ કરતાં તેણે કહ્યું.

“હા.” નવીને ઉત્તર આપ્યો.

‘ગયા વસંત અંકની હરિશ્ચંદ્રમાં ત્હમને ચન્દ્રક મળ્યો હતો ખરું ને !”

“હા.”

“ત્યારે તો આ વર્ષની હરિશ્ચંદ્રમાં પણ ત્હમે બાગ બેસાડજ.”

શેઠ ઉત્તર આપ્યો તે નવીનને ન સમજ્યું. તેણે હા કહ્યો.

*

*

વાતોડી ફુનિયાની દયેરીમાં વાત હીડી કે “સ્નેહલ” ને જો આ વાર હરિશ્ચંદ્રમાં ચન્દ્રક મળે તો નિરંજના ત્હને પરણશે. એ ફુનિયાને યુ’ બાન હોય કે ગર્જલિંગની “સ્ટાર કોટેજ”માં વસનારનું તો એ હરિશ્ચંદ્ર ઉપર જીવન ટકી રહ્યું હતું ?

નવીન અસ્વસ્થતાનું ખંડાતું કહાતી, ગર્જલિંગ રહે છે. પત્રો અને પુસ્તકો ત્યાં આવ્યોજ નામ છે; યુજ્જરાતના સુપ્રસિદ્ધ કવિઓ અને સાક્ષરો પણ અવાર નવાર. ત્યાં દેખા દે છે; એક વ્યોમવૃદ્ધ સાક્ષર નવીનને શિક્ષણ આપે છે; આમ જીવસંગ્રામોની સરત પેઠે ચાર મહિનાથી પેટી હરિશ્ચંદ્ર માટે તે સતત પ્રયાસ કરી રહ્યો છે. ગર્જલિંગની સુંદર કુદરત જોવા અનેક મુતાદરો દ્રશ્યરથી આવે છે; પણ ત્યાં વસનારના હૃદયમાં એ કુદરતથી વધુ મોહક મૂર્તિનો અમલ ચાલે છે.

અંતે તે હરિશ્ચંદ્ર થઈ ને ત્હના પરિણામનો દિવસ આવી પહોંચ્યો; એટલે નવીન ક્ષણે આવી રહ્યો.

રાત્રિરેવ જ્યંતીત કહેનાર રામચંદ્ર માટે, મોતના ગુન્હા માટે પરેજ ચયલા કાંસીની શિક્ષાની રાહ જોતા કેદી માટે ને આવા નવીનો-એ જધા માટે વખતવું મહાયક તો એક સરખુંજ કૃષ્ણ નય છે.

*

*

આસા-નિરાસાના જાદુની જાળમાં રસાયણો નવીન એક ખપ્પોરે તારની રાહ જોતો હતો, એવામાં તાર આવ્યો. આખરે નવીનનોજ લેખ હિતમ નીકળ્યો હતો સત્વર નવીન નિરંજનાને ત્યાં ગયો.

તેજ બધા ખંડમાં, પુસ્તકોના અમોઘ દરજામાં સામ્રાજી જેવી નિરંજના પુસ્તક વાંચતી બેઠી હતી. નવીનને જોઈ “આવો” કહી ઠાવકો આવકાર આપી તે ઉભી થઈ.

“નિરંજના ! તાર આવ્યો. મને ચન્દ્રક મળ્યો.” અથડાતા કોઈકાતા સ્વરે નવીને કહ્યું. કસતાં-નાચતાં નયને નિરંજના જોઈ રહી. “એમ” સહર્ષ હેલે કહ્યું. ને નવીન તરફ હાથ લંબાવ્યો.

“પણ નિરંજના ! મહારો એક ગુન્હો તું-તકને માર કરશો ? હું “સ્નેહલ” નથી. પણ મને ચન્દ્રક તો મળ્યો છે.”

જધા પ્રાણોને ચંબાવી નવીન જોઈ રહ્યો.

બ્લાકાંને બેઠવા મન તલપવું હોય હવે ક્યાં સુધી આંધી રાખશો ? નિરંજના નવીનને બેઠી પડી. પ્રેમના મહારાજ્યમાં ગુન્હાઓ માટે શિક્ષા કરવા કોઈને અવકાશ નથી.

“હા-હા. અમને ખબર છે હં.” મસ્તીથી બરછકે હસકાતી આંખોવાળી નિરંજનાએ કહ્યું: “નવીન ! મને ખબર છે એ તો.”

“પણ-ત્યારે-”

“ત્યારે કે” નહિ. વૃત્તિહિન પેલા ખંડમાં છે. તે બધું કહેશે. ચાલો આપજો.” કહી જેલ પાસેના ખંડમાં ગયાં. ત્યાં માનખંડેન, મીરાં, અને વૃત્તિહ રસમરે વાતો કરતાં હતાં. નવાં આવનારાંઓને જોઈ મીરાં બોલી ઉઠી;

“આ તમારા નવીનમાઈ માનખંડેન.”

વૃદ્ધ માનખંડેન દીકરાને બેઠી પડી.

“મીરાં, એમને કહે તો કે ‘સ્નેહલ’ કેળુ છે.” નિરંજનાએ ધીરે સાદે મીરાંને સચવ્યું.

“અરે મારા નવીન” વૃત્તિહ બોલી ઉઠ્યો “આખરે તું હાર્યોજ. આ નિરંજના ખંડેન જ ‘સ્નેહલ’ છે.”

“નિરંજના ! તું ?” આશ્ચર્યમૂલક થઈ નવીને કહ્યું “વૃત્તિહ ત્યારે આ બધું કેમ થયું ?”

“એ તો આપ સાહિત્યને ધિક્કારના હતા કેની તે તમારે માટેજ તર્કિટ ઉઠ્યું ક્યું” હવે “મીરાંએ કહ્યું.

“ત્યારે આખરે તું હાર્યો.”

બ્લાકાંનાં કોડ જેવી નિરંજના તરફ નજર રાખી માનખંડેને કહ્યું “ના દીકરા, આખરે તો તું જીત્યો.”

સામાર સ્વીકાર.

અધિકાર પર પ્રકાશ (ચુચિત્ર સામાજિક નવલકથા.) લે. સાકરલાલ મ. કાપડિયા.
પ્રકાશક સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય ગુલાલવાડી. મુંબાઈ નં. ૪ મૂ. રૂ. ૨-૮-

ઊમેઠસી એન્ડ લિયરટીના લેખક મિ. લેડિને એમના મિત્ર ગ્રેગએ કહ્યું હતું કે "ચોપા-સનું વાતાવરણ જ્યારે જીવ સંચાલના પ્રજોથી સભર ભરાયું છે ત્યારે ત્હમને આવા શાંત સિદ્ધાંતો વિચારવાનું ક્યાંથી મળે છે ?" અત્યારના રાજકીય વાતાવરણથી ઘેરાયેલું ગુજરાતનું પ્રજામંડળ સામાજિક ને સાહિત્ય વિષયક વસ્તુઓથી આટલાજ પ્રમાણમાં ભડકે છે; પરંતુ જીવનના જુદા જુદા ખંડો એકમેક જોડે એટલા સંકળાયેલા છે કે કોની વધારે અગત્ય છે એ નક્કી કરવું અતિ મુશ્કેલ છે; અને એટલું તો નક્કી છે કે એકની કેવળ અવગણના કરવી એ આપણા વિનાશનું ખીજ રોપવા જેવું છે. આ સત્ય ઉપર પ્રકાશ પડવાનો રા. કાપડિયાનો આ એક પ્રયાસ છે. લેખક લખે છે કે:

"સમાજની હાલની અસ્વભાવિક અને માનવ જીવનને પ્રતિકુળ લગ્નપદ્ધતિથી કંટાળી ગયેલાં બંદ ઠહાવવાના અંતિમ રસ્તા ઉપર ન આવે તે એવાને દરેક સમાજનાયક તથા દરેક વિચારક આંતર છે સામાજિક બંદ રાજકીય અસામજિકતા કરનાં વધારે ભયંકર હોય છે. એ ભયંકર કાંતિનો સમય ન આવે તે માટે એક ચેતવણી રૂપે આ નવલકથા લખાઈ છે."

લેખક 'આવતી કાલ'ના ગર્ભમાં સામાજિક બંદને ધૂરકતું જુએ છે. પરંતુ અમ્હને તો એમ લાગે છે કે કાંતો ચિર પરિચયને લીધે પ્રજાને સામાજિક અનિષ્ટો પ્રિય યર્ષ પડ્યાં છે અથવા તો પ્રજા મંડળ એટલું સત્વડીયું અને સ્વમાન રહિત છે કે ભયંકર અને ખીલામણું ભવિષ્ય ડોળા દલાદી ઉજી એ છતાં પ્રજા નિર્જીવ જીવન જીવી શકે છે. It is better to be a dead dog in the city than a living lion in the forest એ સિદ્ધાંત રસીકારતી આવેલી પ્રજા એક નવલકથાથી ભગી ઉડે એ અમ્હને તો અસંભવિત લાગે છે.

'અધિકાર પર પ્રકાશ' કળાદષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક નથી, એ તો દેખીતું છે. ત્હમાં સાહિત્ય અને કળાના દોષો છે; કેટલેક ઠેકાણે સંસ્કારિત વાચક સંકોચ પામે એવા પ્રસંગો છે; વૈચારણી અને સાહિત્યકરો ક્ષમા ન આપી શકે એવા દોષો છે; અને આ નવલકથા The Book of the City of Dreadful Night નથી. વર્તમાન અધિકારમાં પ્રકાશ પાડવાનો આ પ્રયાસ છે, માટે તે 'આજનું' પુસ્તક છે-આવતી કાલનું નથી. અમ્હે માનીએ છીએ કે સામાન્ય વાચકોના 'આજના' અધિકારમાંથી છૂટી 'આવતી કાલ'ના ઉગ્મસમાં જવાના પ્રયાસોમાં આ પુસ્તક કાંઈક યાદ આપશે.

છપાણ અને દિદાર જોતાં અમ્હને મૂઠ્ઠ વધારે પડતું લાગે છે. આટલા મૂઠ્ઠ સાથે, વધારે સુંદર છપ અને દિદારની આશા રાખી શકાય. ચિત્રો હાલની પેઢાતી ચિત્રકળાનું ઉદાહરણ છે.

૨૧.

મોગલ સંધ્યા: લેખક અને પ્રકાશક: રા. રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ બી. એ.

'ગુજરાતી' પત્રે ઐતિહાસિક નવલકથાઓની ભેટો આપવા માંડ્યા પછી આપણે ત્યાં એ જાતની નવલકથાઓનો ફાલ ખૂબ શક્યો છે. પણ તેમાંથી અરેખરી સારી એવી તો ઘણીજ થોડી નજરે પડે છે. આ દિશામાં રા. દનૈયાલાલે પોતાની ત્રણ ઐતિહાસિક નવલકથાઓ વડે ગુજરાતના વાંચકવર્ગની રસશક્તિ ઉત્તમ રીતે કેળવી છે. આવી ઉંચી રસશક્તિવાળા ગુજરાતના વાંચક વર્ગમાં 'મોગલ સંધ્યા'ને કેવા આવકાર મળે એ વિચારવા જેવું છે.

નવલકથાનાં નામ પ્રથી સૂચિત થાય છે તેમ આરંગઝેમના સમયની એ વાર્તા છે. એમાં મુખ્યત્વે આરંગઝેમ તથા વીર દુર્ગાદાસ વચ્ચેની ઝુઝેમને ખીલવવામાં આવી છે, અને છેવટે મોગલ રાજ્યની પડતી કેમ થઈ તે વાંચકને સમજાવવા લેખકે પ્રયત્ન કર્યો છે. નવલકથામાં આવતા ટેકસાક ફકરાઓ પ્રથી તથા એની પ્રસ્તાવના વાંચતાં લેખકની દેશ પ્રત્યેની ઠંડી ભાવના જણાઈ આવે છે, અને જે સમયની વાર્તા એમણે લખી છે સારના ઇતિહાસનો પણ એમણે સારો અભ્યાસ કર્યો હોય એમ જણાય છે. પણ દિલ્લીની સાથે અમારે કહેવું જોઈએ કે ઇતિહાસમાં આવતી ઝીણી ઝીણી વાર્તા પણ વાંચકને જણાવી દેવાની લાસ્યે એમનાથી 'મોગલ-સંધ્યાની' વાર્તા લખતાં લખતાં એક ઇતિહાસજ્ઞ લખાઈ જવાશે છે. પુસ્તક વાંચતાં વાંચતાં ધણી વાર આપણે નવલકથા નહિ પણ કોઈ શુષ્ક ઇતિહાસ વાંચતા હોઈએ એવું લાગી નાય છે. ૬૭ માં પાનાપર નવલકથાનાં વસ્તુ સાથે કરી પણ સંબંધ ન હોવા છતાં લેખકે શિવાજી મહારાજનું ચારિત્ર્ય વર્ણવવા માંડીને તે છેક ૭૦ માં પાનાં સુધી પોંચ્યું છે. એ 'વિપિન' જેવી નવલકથાના લેખકને ન શોભે એવી બૂલ છે.

'મોગલસંધ્યા'માં આવા ઘણા દોષો હોવા છતાં જ્યોતે ઇતિહાસનો શોખ હોય ને મોગલ સામ્રાજ્યની પડતીને કેંક પ્યાસ જેમને મેળવવો હોય તેમને એ પુસ્તક એક વખત વાંચી જવાની અગે બહામણુ કરીએ છીએ.

—મ.

“સ્વદેશ ગીતો” — લેખક સીતારામ શર્મા. બ્રહ્મમંદ્ર ગ્રંથાવલિના બીજા પુષ્પ તરીકે આ કાવ્યસંગ્રહ બહાર પડ્યો છે. ચિત્રા જોતાં કિંમત વધારે નથી, પણ સસ્તી અદ્વિતિ સચિત્ર પણ એટલાં કાવ્યની આળોકો માટે નીકળે એ ધ્યાન જોગ છે.

કવિ નંદાનાથે આ ચોપડીને કવિદ્વિધાત લખ્યો હોય પુસ્તક વધારે ધ્યાન ખેંચે છે. “આ સંગ્રહમાંનાં કેટલાંક કાવ્યો દિન્દી અન્ય ભાષાઓમાંથી ભાષાન્તરો” છે. કેટલાંક કાવ્યો મહાવશરતી દેશનાથકોનાં સંસ્મરણો ને શુભાનુવાદનાં છે.”

દાણી કવિતા ઉચ્ચતમ કોટિની ન હોય તો પણ હમે તહેને આવકાર આપીએ છીએ. વર્ણુચીના જેવાં દેશભક્તિનાં ગીત આપણી ભાષામાં ધણાંજ લખાય એ લાંબણીથી પણ દાર્યાં ગીતનો આવકાર યોગ્ય છે, પણ વધારે આનંદ એ થાય છે કે આ સંગ્રહમાંનાં કેટલાંક કાવ્યો દેશદાઈથી ભરેલાં, હોય સ્વદેશ પ્રેમ સ્ફુરતે હોવાં છે. કવિતા ઓછી છે; પણ દેશપ્રેમનાં તો મોળાં છે, ભાઈ સીતારામ સાથે ગાઈશું કે—

“હમે દિંદી, દિંદી, દિંદી,

ને દિંદ દમારો દેસ”

“પ્રાણ પ્રાણેરે, પ્રાણપાણે બરી સ્વદેશ ભાવ

સહુ મનુગાન ગાવા ઘડીક આવજોરે લોલ”

સાથે એ સંદંટનો અંચળો પદેરનાર અને આલમનૂરને ઝાળીમા ભરનાર મહાત્મા આત્માને પણ નમન!

“ત્રિવિત”

દાવાળી મહોત્સવ લે ચીમન દાવડા અને મદુ ખંધડીયા મુ. ૦-૨-૦

આંતરંનિમિદનું સચિત્ર દેલેન્ડર જામનગર.

વીરાની વાર્તા: પ્રકાશક: મહાશંકર સોમેશ્વર પાટક ૦-૨-૦

લગન મંદિર: લેખક:

”

૦-૪-૦

સ્ત્રીનું સ્વાતંત્ર્ય.

લેખક— “એક યુવક.”

અંક ત્રીજો—ચાલુ

લેડી મનોહરદાસનો મ્હોટો હોલ.

(ગતાંકથી ચાલુ)

વિમલા: (વિનયથી) સર વલ્લભદાસ ! આ ઠરાવનો વિરોધ ત્હમે શા સારુ કરો છો ?

સર: (આ અકલ્પિત ધડાકાથી ચમકીને) હેં !—હેં—હો—મિસિસ બાલુકુમાર ! હા—શું કહો છો ? આ બાપણુ વિશે ત્હમે જાણો છો ? હં. એ વિરોધ શા માટે છે ! એ તો સાચું હું પણ ક્યાં સૂધી નક્કી નહોતો કરી શક્યો પરંતુ મ્હારા આ બાપણુમાં લખાયું છે તે પ્રમાણે બોલું તો “ જાળકેને મચાવવા ને ગૃહોનું રક્ષણ કરવા ”

વિમલા: એ ઠરાવ ત્હમે ઊરાડી દેશો તો શું પરિણામ આવશે એ ત્હમે જાણો છો ?

સર: (સ્વસ્થતાથી) હા. જે સાળા બધી વસ્તુઓનું પરિણામ આવે છે એજ. એ ઠરાવના પક્ષવાળાઓ કહેશે કે એ પસાર ન થવાથી દેશનો સાચો નાશ થાય છે એના વિરોધીઓ કહેશે કે દેશમાંથી સાળા એક પીડા દૂર થઈ પચાત્ત વર્ષ પછીના માણસો એ બધી સાળા ધામધુમથી આશ્રય પામશે.

વિમલા: સર વલ્લભદાસ, પ્રશ્નખાતર આવું કાર્ય ન કરો. ત્હમને એથી શો લાભ છે ?

સર: જુવોને મ્હને તો એતે માટે બહુ દહ નથી પણ ત્હમારા પૈસા સેક્રેટરી સાહેબ—

વિમલા: (તદન ફિક્કડી પડીને પાસેની ખુરશી પર બેસતી) આ ખરું નથી, એમને સેક્રેટરી નિમ્મા પ્હેલાનો આ વિરોધ છે.

સર: હા, પણ એ વિરોધ વિચાર રૂપેજ હોતો. એતે ઊપાડી લઈ વ્યવહાર રૂપ આપવાનું તે એ વિરોધ વ્યવસ્થિત કરવાનું માન એમનેજ છે.

(વિમલાની આંખમાં આંસુ આવી જાય છે. એ પોતાનું મુખ રમાલમાં ઢાળી દે છે. સર મૌન ધારણ કરીને જોયા કરે છે.)

વિમલા: (ક્ષણીક શાન્તિ પછી—ગગમગા સાદે) હે—પ્રભો ! શું નિર્દોષને હમેશ સહન કરવાનું—અને દુષ્ટોજ હમેશ વિજયી થવાના ?—સર વલ્લભદાસ—આ ત્હમારા સેક્રેટરીએ મ્હને છેલ્લી છે.—હજો દીધો છે. હમારે એ સરત હતી કે હું જો એમની સાથે લગ્ન કરું તો એમણે આ ઠરાવની વિરૂધ્ધ થવું નહિ એજ સરને મ્હેં લગ્ન કર્યાં. અને અડવાડિયામાં હું શું જોઉં છું ? જાણે એ વચન આપાયુંજ નથી.

સર: પ્રશ્નો જ્યારે વચનો આપે છે ત્યારે એ ન પાળવાની ઇચ્છાથીજ આપે છે. ત્હમે હજી

પુરુષોને ઓળખતાં નથી. પોતે કહ્યા પ્રમાણે નહિં વર્તે એમ જણાવવાજ તેઓ વચન આપે એમનાં વચનો એજ સ્ત્રીઓને અણવિશ્વાસ કરવી જોઈએ.

વિમલા: મ્હને એ ખબર નહિં. મ્હને પુરુષોપર વિશ્વાસ હતો. પુરુષને પણ હું મનુષ્ય ગ હતી. પરંતુ મ્હને આ વખતે બચવા ઘો અને એવી બુદ્ધ ફરી કહી નહિં કરે (એ કદ રીત છોડી છત્રિ-કરગરતે સાદે) મ્હારૂં આખું જીવન દુ:ખી થયો. મ્હારે ખાતર આ ઠરાવ પસાર થવા ઘો અને ત્હમારો વિરોધ પાછો ખેંચી લ્યો. મ્હારે ખાતર નહિં તો ત જે કાંઈ પ્રિય હોય ત્હને ખાતર. (વિનવતી) સર વલ્લભદાસ, ત્હમારૂં આજક ન્હોતું ? ત્હેનું મુખ યાદ કરો ! (આ પ્રશ્નથી સર વલ્લભદાસના મુખપર ગમતી દેખાય છે અને એ બેઠી સહતા ત્યાં વિમલા સહાએથી આવતા બાતુકુમારને જોઈ કપાટની બાજુએ પાછી ભરાઈ જાં સર એનો અર્થ સમજી વાંચવામાં મશગુલ થઈ જવાનો દોગ કરે છે.)

બાતુ: સાહેબ, બધાં આપની વાંટ જીવે છે. એમને ચિંતા થાય છે કે આપને અ વાર કેમ થઈ ?

સર: (વાંચવામાં ખસલ પડી હોય એમ) — જોહ ! સાળો હું વિચિત્રજ હું. ચાલો એ (કંઈક યાદ આવ્યું) હોય એમ જરા મ્હોરે સ્વરે-વિમલા સાંતળે એમ) બાતુકુમાર, હું ત સાળો એક સવાલ પૂછું. ખાતગી જીવનમાં આપેલાં વચનો જાહેર જીવનમાં પાળવાં જોઈએ ત્હમારો શો મત ?

બાતુ: (સ્હેજ અચકીને) એ, સાહેબ, ક્યાંથી વિચાર આવ્યો ? — હા સાહેબ. મ્હારો તો એમ કે ખાતગી જીવન ને જાહેર જીવન એ ભિન્ન છે — ખંતેના કાયદાઓ જુદા છે ! ખં માગે જુદા છે. પણ સાહેબ આપે-જી-આપે મ્હારાં 'વાંક' ને દીઠાં છે ? (સર વલ્લભ કંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં સેડી મનોહરદાસ ઉતાવળમાં દાખલ થાય છે.)

સેડી: ખાસ કામ ન હોય તો નિચે પધારવાની વિનંતી છે. 'વિચિત્રજ' ઉતાવળા ગયા છે. (બધા જાય છે, વિમલા એના ચુસ સ્થાનેથી નિકળી કોચપર પડે છે અને બે હા માથું નાંખી રડે છે.)

વિમલા: (રહન-કરતી) હા-આવી ખબર હોત તો હું લગ્ન કરી મ્હારું શરીર ને શા માટે વેચત ? બાતુકુમાર — મ્હને મારી નાંખી ત્હમે દવે સ્ત્રી જાતિને મારી નાંખશો ? ના એવું કદી થતું ન જોઈએ. (અસાધારણ ઉત્કેષાટથી) સ્ત્રીજાતિને માટે મ્હારી નીતિનો દરી એમનું ખૂ — અરે ! કેવો દુષ્ટ વિચાર એથી શો લાભ ? માપણ તો તો પણ થશે ફરાંત ઉરાડી મૂકાશે.....એ બાપણની નકલ ચોરીને શરી નાંખું ? ના ! ના ! તો તેઓ ખ ખનાવશે. મનુષ્યોને મારીશું કે એમનાં દુષ્ટ કૃત્યોના નાશ કરીશું — પણ જગત એથી સુધર નથી. એ તો ખીજા દુષ્ટ મનુષ્યો જન્મશે ને વધારે દુષ્ટ કૃત્યો કરશે. મનુષ્યોના વિચાર ફેરફારની જરૂર છે. મનુષ્યોના હૃદયોમાં જ્યાં સુધી પરિવર્તન નહિં થાય ત્યાં સુધી સુધાર નહિં થાય અને અંધારાં મંદિરાં આપણાં બધાં સ્વપ્ને જાય નથી ? (વર્તમાન

(વિજયા દાખલ થાય છે, તિરસ્કારની એક દષ્ટિ વિમલા તરફ ફેંકી આગળ ચાલે છે. વિમલા ત્હેને બોલાવે છે પણ તે સાંભળતી ન હોય એમ બતાવે છે. વિમલા પાછળ જઈને જમીન પર પડી એનો હાથ પકડી એને વિનવે ને મનાવે છે.)

વિમલા: વિજયા, વિજયા, મ્હારી સ્હામું બે ! તું તફન દુ:ખી થઈ ગઈ છું.

વિજયા: (બેદરકારીથી ત્હેની સ્હામું બેતાં) ખરેખર !

વિમલા: (હાથ થતાં) હું જાણું છું કે તું મ્હારી સાથે આમ કેમ વર્તે છે. તું જાણે છે કે મ્હેં શા માટે લગ્ન કર્યાં છે ? એમાં મ્હારો રેતુ શો હતો—

વિજયા: હેતુથી હું કંટાળી ગઈ છું. મનુષ્યોની પરીક્ષા હું હેતુપરથી નથી કરતી પણ એમના કાર્યો પરથીજ કરું છું. હેતુ જેવી કંઈ વસ્તુજ હું માનતી નથી. જગતમાં ઘણાં ખરાં કાર્યો કાંઈ પણ હેતુ વગરજ થાય છે. ઘણાં ખરાજ કમો સારા હેતુથી થાય છે. ઘણાં સારાં કાર્યો ખરાજ હેતુથી થાય છે.

વિમલા: (આ વિચેષનને ન ગણકારતાં) વિજયા, મ્હારા પતિએ મ્હને એવી ધમજી ખાપી કે ‘ જો તું મ્હારી સાથે લગ્ન નહિં કરે તો ઓછોને સુઠણી માટે લાયક કરવાનો હવાલો હવે હવેની દબરું ’ એવું મ્હારે કહી થવા દેલું ન્હેતું માટે મ્હેં મ્હારો ભોગ આપ્યો, મ્હારી આશાઓ ખાળી નાખી ! જે પુરૂષે મ્હને આવો દબો દીધો હતો એનીજ સાથે લગ્ન કરતાં મ્હેં શું અતુલબધું છે એનો ત્હેને ક્યાંથી ખ્યાલ હોય !

(વિજયા વિમલાનો હાથ પકડી પેતાના હાથમાં લાગણીથી ઢાળે છે અને ખંતે કાચપર બેસે છે)

વિજયા: વિમલા ! મ્હને ક્ષમા કર. મ્હારો આ છતિદાસ મ્હને ખખર નહિં. બે ! હું ત્હેને કેટલો અન્યાય કરતી હતી—ત્હારી પર ખીજ આગળ મ્હેં કેટલા કંઠાર આરોપ મૂક્યા હતા ! અને આ બે કાજુની વાતથી ખુશાસો થઈ ગયો. જેરસમચ્ચતીથી દુનિયામાં ઘણી તકરારો થાય છે. પણ મ્હારી ભોળા વિમલા ! તું એમ માને છે કે એક ભાતુકમારની ઇચ્છાપર આખી સરકારની નીતિ ચાલે છે ? કેટલા ભોળાની પેઠે ત્હારો ભોજ પણ કરણ છતાં અનુપોગી નથી ? પરંતુ ત્હેને ધન્ય છે કે—

વિમલા: ઉભી રહે. બ્હેન. આ આત્મભોગ છતાં પણ હું સુખી ન રહું માટે કુર દેને એક નવું કાવતું રચું છે.

વિજયા: નવું કાવતું ! એ વળા શું ?

વિમલા: ગઈ કાલે રાતે સર વલ્લભદાસને ત્યાંથી એક પટાવાળો ખાનગી કાગળ લઈને આવ્યો. હમેશની એમની પદ્ધતિને ન અનુસરતાં એમણે એ કાગળ મ્હારાથી દૂર જઈને વાંચ્યો અને એમના કોટના ગરવામાં સાચવીને મૂકી દીધો. મ્હને કાજુ જાણે કેમ થક પડ્યો. એની ચિન્તાથી મ્હને અડધી રાત નિદ્રા ન આવી. આખરે હું ઉઠી અને કેમ જાણે જાદુથી બેચાતી હોઈ એમ કોટ આગળ ગઈ અને મ્હેં કાગળ લઈ વાંચ્યો. એ પાપ હોય તો પ્રભુ મ્હને માફ કરે. પરંતુ મનુષ્યની સ્વાભાવિક લાગણીવાળું કાજુ એમ ન કરે ? (ત્હેનો અવાજ ધીમે ધીમે)

નય છે) એ કાગળમાં જે કરાવતી વિરુદ્ધ ન થવાનું એમણે મહેને વચન આપ્યું હતું એ કરાવતી વિરુદ્ધમાં એક સખ્ત બાપણનો 'ટૂટ્ટ' જરૂરી કરી લાવવાની સેક્રેટરીને આગ્રહ કરી હતી-વિજ્યા, એ પ્રશ્ન એમનાં ધણી સર વલ્લભદાસના હાથમાં છે.

વિજ્યા: પુરુષ એની, જતપર નય! વાર, પછી ત્હે શું થયું?

વિમલા: હું શું કરી શકું? સ્ત્રીઓની સંવાદે આંસુઓ શિવાય કાણુ છે? હું રહી અને સહનથી યાદી નિદાવણ થઈ ગઈ, એમણે મ્હારામાં ફેરફાર જોયો. પણ કારણ સમજ્યા નહિ. મ્હેં પણ એમની સાથે ખાસ વાતચિત કરી નહિ, તે પછી એ આદિસમાં ગયા ને હું અહિં આવી (ખંદાર તાળીઓના અને હુરેના અવાજ સંભળાય છે).

વિજ્યા: એ શું? એ શાનો અવાજ થયો?

વિમલા: કેમ અહિંયા આજે સર વલ્લભદાસને પાર્ટિ છેને. તું પૂતેથી ક્યારે આવી?

વિજ્યા: આ આલીજ આવું છું. એ તો પછી ત્હેને કહું, ત્હારી વાત પહેલાં પૂરી કર.

વિમલા: મ્હારી વાત હુંકી છે. હમણાં સર વલ્લભદાસને એમણે બાપણનો 'ટૂટ્ટ' આપ્યો ને મ્હેં સંતાપને જોયું અને જ્યારે વલ્લભદાસ એકલા હતા ત્યારે એમને કાલાંવાલા કર્યા, વિનંતિ કરી પગે પડી પણ તે એકના જે થયા નહિ.

(તાળીઓનો વધારે મ્હોટો અવાજ થાય છે, વિજ્યા ને વિમલા કુતૂહલથી ખંદારી તરફ નય છે ને ખંદારીમાંથી સાથે ખંદાર જીવે છે. અચાનક વિજ્યા ચમકે છે.)

વિજ્યા: (ચમકીને વિમલાનો હાથ ધ્રુજતાં પકડી) પેશું કાણુ?

વિમલા: (ખંદાર દષ્ટિ છે એટલે વિજ્યા સ્ક્રામું જોવા વગર) -કોણ-કોને માટે તું કહે છે?

વિજ્યા: (વધતા જતા હકગાટથી) આ જાણુ બપટામાં રહે છે તે આ જીવો! સ્ત્રી મનોહરદાસ અને હાર પહેરાવે છે તે—

વિમલા: કેમ, તું એમને ઓળખતી નથી? એ તો આપણી કારોબારી કાઉન્સિલનાં મેમ્બર ને એમના શેઠ-સર વલ્લભદાસ છે (રહેજ હસીને વિજ્યા તરફ જીવે છે. વિજ્યાને જોતાં જ ત્હેને મ્હેરો ફેરવાય નય છે) અરે! અરે! વિજ્યા ત્હેને શું થયું? ત્હેને અચાનક કંઈ થઈ આવ્યું? ત્હારી તબિયતે ઠીક નથી. આટલી ફીકડી કેમ પડી ગઈ? આટલી ધ્રુજે છે કે કેમ?

[અપૂર્ણ]

જનતાન

જનતાન-ઉલ્લીને તરત બંધ કરે છે.
જનતાન-પાચનશક્તિ માટે બકસિર છે.
જનતાન-શક્તિ માટે એના જેવી એકે
પણ ચીજ નથી.
આખો વખત ખોં ખોં કરનારા-
ઓએ જનતાનનો તરતજ
ઉપયોગ કરવો

જનતાન-ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને
માટે જનતાનનો ઉપયોગ કરે છે.

જનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ
સ્વાદ આવે છે, અને મોઢાંમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે
જનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જનતાનનું એક પડીકું આજેજ ખરીદો.

નાનું પેકેટ ૦-૧-૦
મધ્યમ કદનું પેકેટ ૦-૪-૦
મોટું પેકેટ ફ્રેન્સી પીલ કેસવાળું રૂ. ૧-૦-૦

સોલ એજન્ટસ, જનતાન એજન્ટ્સી

(જ. આર. ચૌખળ)

જુમા મસજિદ. મુંબઈ.

ફરેક આમરૂઢર વેપારીઓ જનતાન વેચે છે.

સુગંધ પ્રાણવાયુ (ઓઝોન) પેદા કરે છે

માટેજ આર્યશાસ્ત્રો પુકારે છે કે:—

“સુગંધીમ્ પુષ્ટિ વર્ધનમ્”

લખનૌ-કનોજનાં

અત્તર

અગર	તોલાના રૂ. ૧૨
ગુલાબ તથા અંબર	” ૧૦
ચમેલી તથા રૂઢ ખસ	” ૮
ખસ તથા જુદી	” ૬
હીના, કેવડો, ચંપો, મોતીઓ	રૂ. ૫
ખાલસરી-પાનડી	” ૪
રૂઢ-ચે-ગુલાબ	રૂ. ૮૦

ડા. લખમીદાસ કંપની
૨૩, પાસે બંગલો, કોલેજ, મુંબઈ.

માધસરી ઉમદા

અગરબત્તીઓ

માધસરને નામે બહુજ છો કરો
ચાલે છે
અમારે ત્યાં
ફક્ત ઉમદા બત્તીજ મહે છે
તોલાના આના ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨
તથા રૂ. ૧) મુઘની.
“ખાલસરી” અતી ખારીક
(૧૦૦) બત્તીના રૂ. ૧-૮-૦.

ખુટસ એન્ડ શુઝ

વિલાયતી માલને બુલાવે તેવાં બનાવનાર—

અંખારામ કાનજ એન્ડ પ્રધર્મ

ટાવર પાસે—મુરત.

હમારે ત્યાં ઇંગ્લીશ, માધસર કોમ, કાનજોર તથા દેહી લેધરના ખુટસ શુઝ, પમશુઝ, લેડીશુઝ વીજેદે મનપસંદ, ટા તથા શેઈપમાં બનાવી આપવામાં આવે છે. હમો રંગબેરંગી લેધરનો સ્ટોક રાખીએ છીએ. એક વખત કામ આપી જરૂર ખાતરી કરવા બહામણ છે. બહારગામના ઓર્ડર પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. તેમજ કામ વાયદેસર કરી આપવામાં આવે છે. બહારગામથી ઓર્ડર મોકલી આપનાર જાણીએ રૂ. ૫ એડવાન્સ મોકલી આપવા મહેરબાની કરવી.

જૂનની શરૂઆતમાં બહાર પડશે

ગુજરાતીઓને સાહિત્ય અને કળાનો રસ લેતા કરવા પાછળ

સુફેલિસ બની મરી શીટનાર

‘ વીસમી સદી ’ ના મહૂંમ અધિપતિ અને બાહોરા જર્નાલિસ્ટ

હાજીમહમ્મદ અલારખિયા શિવભુના સ્મરણાર્થે

હાજી મહમ્મદ-સ્મારક-ગ્રંથ.

સ્વર્ગસ્થતા અંગત મિત્રોને હાથે લખાયેલાં તેમનાં છત્રનાં અનેકવિધસ્મરણો, અપ્રસિદ્ધ ફોટોગ્રાફો, ખાનગી પત્રો, હસ્તાક્ષરો વગેરે; તથા સ્વર્ગસ્થતા પત્રિત્ર સ્મરણાર્થે ગુજરાતના શિષ્ટ વિકાસો અને પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારોએ આપેલી અંગલિકા સંખ્યાબંધ વિવિધ રસમય દ્રેષો, મનહર ગ્રંથો, દુર્લભ હૃદયંગમ પાત્રો અને આકર્ષક ચિત્રોથી ભરચક, ઉંચા ગુણેક હામળ, સંગમ છીંટના મજબૂત પૃષ્ઠ અને પાઠી બાંધણીવાળો

૫૪૪
પાનાં

કલાના ઉત્તમ નમૂના રૂપ

હજીદાર સ્મારક-ગ્રંથ

મૂલ્ય રૂપિયા છઃ પોસ્ટેજ જુદું

૧૩૫
ચિત્રો

લખો: રવિશંકર મહાશંકર રાવળ;

૪૪૮૦, રાયપૂર;

અમદાવાદ.

મુગંધ પ્રાણવાયુ (ઓઝોન) પેદા કરે છે

માટેજ આર્યશાસ્ત્રો પુકારે છે કે—

“મુગંધીન્ પુષ્ટિ વર્ધનમ્”

લખતી-કૃતોજનાં

અતર

અગર	તોલાના રા. ૧૨
ગુલાબ તથા અંબર	” ૧૦
ચમેલી તથા રૂઢ ખસ	” ૮
ખસ તથા જુદી	” ૬
હીના, કેવડો, ચંપો, મોતીઓ	રા. ૫
બોલસરી-પાનડી	” ૪
રૂહ-ચે-ગુલાબ	રા. ૮૦

ડા. લખમીદાસ કુંચની

૧૩, પારસી બગીચા, દોહ, મુંબઈ.

માઈસોરી ઉપદ્રા

અગરબત્તીઓ

માઈસોરને નામે બહુજ દુગો દુગો

ચાલે છે

અમારે ત્યાં

૨૬૫ વિવિધ જાતોના મલે છે

તોલાના આના ૩-૪-૬-૮-૧૦-૧૨

તથા રા. ૧) મુધીની.

“બાલબત્તી” અંતી બારીક

૧૦૦) બત્તીના રા. ૧-૮-૦.

બુદ્ધિ અને શુભ

વિલાયતી માલને બુલાવે તેવાં બનાવનાર—

અંબારામ કાનજી એન્ડ પ્રાપર્સ

ટાવર પાસે—મુરત.

હમારે ત્યાં ઇંગ્લીશ, માઈસોર કોમ, કાનજી તથા દેશી દેખના બુદ્ધિ અને શુભ, પમશુભ, લેડીશુભ વીજેરે મનપસંદ, ટા. ત્યાં શોધમાં બનાવી આપવામાં આવે છે. હમો રંગબેરંગી લેખરતો. સ્ટોક રાખીએ છીએ. એક વખત કામ આપી જરૂર ખાત્રી કરવા બલામણુ છે. બહારગામના જોડેશ પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. તેમજ કામ વાયદેસર કરી આપવામાં આવે છે. બહારગામથી જોડેશ મોકલો આપનાર ભાઈએ રા. ૫ એડવાન્સ મોકલો આપવા મહેરબાની કરવી.

જૂનની શરૂઆતમાં બહાર પડશે

ગૂજરાતીઓને સાહિત્ય અને કળાનો રસ લેતા કરવા પાછળ

સુફેલિસ બની મરી ફીટનાર

‘ વીરામી સદી ’ ના મહૂંમ અધિષ્ઠિત અને બાહોશ જર્નાલિસ્ટ

હાજીમહમ્મદ અલારખિયા શિવજીના સ્મરણાર્થે

હાજી મહમ્મદ-સ્મારક-ગ્રંથ.

સ્વર્ગસ્થના અંગત મિત્રોને હાથે લખાયેલાં તેમનાં છવનનાં અનેકવિધસ્મરણો, અપ્રસિદ્ધ ફોટોગ્રાફો, ખાનગી પત્રો, હસ્તાક્ષરો વગેરે; તથા સ્વર્ગસ્થના પવિત્ર સ્મરણાર્થે ગૂજરાતના શિષ્ટ વિદ્વાનો અને પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારોએ આપેલી અંગલિકા સંખ્યાબંધ વિવિધ રસમય શ્લોકો, મનહર કાવ્યો, દૂંદો હલ્લગમ વાર્તાઓ અને આકર્ષક ચિત્રોથી ભરચક, હંથા ગમેજ કાગળ, સળંગ છોટના મજબૂત પૃષ્ઠો અને પાકી ખાંધણીવાળો

૫૪૪

પાનાં

કલાના ઉત્તમ નમૂના રૂપ

કળાદાર સ્મારક-ગ્રંથ

મૂલ્ય રૂપિયા છઃ પોસ્ટેજ મુદ્દ

૧૩૫

ચિત્રો

લખો: રવિશંકર મહાશંકર રાવળ;

૪૪૮૦, રાયપુર;

અમદાવાદ.

“ મહારાં જીવનના જીવન ? મહારાં બધાં અંગો ઉપર હંદોશો જીવનના સ્પર્શ છે એમ બાણીને મહારાં શરીરને વિશુદ્ધ રાખવાને હું હંમેશા યતન કરીશ. ”

ગીતાંજલિ ૪, સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર.

તમારાં શરીરને વિશુદ્ધ રાખવાના પવિત્ર પ્રયત્નને અમારો કપૂરનો સાખુ જરૂર મદદ કરશે. કપૂર શુદ્ધ છે, શિતળ છે એની પવિત્ર આરતીનો પ્રેમપૂર્ણ સંકેત સ્પર્શ પ્રભુની મૂર્તિ નયનો સમક્ષ ખસી કરે છે. હૃદયમાં કેટલીયે ઉચ્ચ ભાવનાઓ ઉત્પન્ન કરે છે; આના અતિ સ્વચ્છ વસ્તુવાળા સાખુના ઉપયોગથી નિઃસંદેહ દેહ શુદ્ધ થશે. શિતળતાના ગુણને લીધે મનને શાન્તિ અર્પશે.

ઠંકરનો કપૂરનો સાખુ

નીચે લખેલે ઠંકાણેથી મળશે:—

ધી બોમ્બે સ્વદેશી સ્ટોર્સ, બોરીબંદર. ધી હિન્દ સ્ટોર્સ, કાલ્યાણેવી. શ્રી કૃષ્ણ સ્ટોર્સ, કોટ. ધી ઇન્ડીઅન સ્ટોર્સ, હાંદવાલી, તથા બીજા બધા સ્વદેશી સ્ટોર્સમાં મળશે.

ઠંકર એન્ડ કું.

૯૨, સેન્ટ્રલ રૂટ, માંડવી

મુંબઈ.

ઓફીસ—વડગાદી.

કારખાનું—માડુગા.

વર્ષ ૨ ૭૭

મે ૧૯૨૨.

અંક ૧૨ મો.

મેતન

પ્રાપ્તિક સ્થાન : હિન્દ માટે રૂ. ૩ (પોસ્ટેજ છુદ્ડ.) હિન્દ બહાર રૂ. ૬-૮
આ અંકની છુટક નકલના ફરી આના.

‘ઉપા’ *

લેખક:-શ. મનુ ત્રિવેદી.

માનવી લગભગ એક વર્ષ પર કવિ ન્હાનાલાલની ‘ઉપા’ મેં પહેલી વાર વાંચેલી. ત્યાર
 આપણી કોલેજનાં મેંજિનમાં શ. મંજુલાલનું ‘ઉપા’નું અવલોકન મારા વાંચનામાં આવેલું.
 ત્રણેકન પર ટીકા કરતાં એક મિત્રે પૂછેલું: ‘એવું તે ‘ઉપા’માં શું હશે કે મંજુલાલ
 પર આટલો આદર મોટી પડ્યા છે?’ મેં જવાબ દીધો: એમનું લખાણ અતિશયોક્તિથી ઉત્ત-
 લાભે છે અને કેટલેક અંશે છે પણ ખરું; પણ એક વાર પણ ‘ઉપા’ વાંચી જનાર કખૂન
 કે એમનાં વખાણમાં સત્ય થયું છે. એ મિત્ર સાહિત્યના સારા અભ્યાસી છે; ગુનરાતી
 તમાં એવું બીજું પુસ્તક મળવું હશે એમ મેં એમને કહ્યું તે એઓ ન માની શક્યા તે
 તર કર્મી કીધી. મેં માત્ર એટલું જ કહ્યું: ‘તમે એ વાંચશો ત્યારે તમારો મત બદલાશે.’
 હા મહિના પર એમણે એ ચોપડી વાંચીને મને કહ્યું: “‘ઉપા’ ખુબ સારી છે, ગુનરાતીમાં એવી
 મીઠી ચોપડી બાળેજ મળે.”

આ વાત મેં કહી તે એટલા માટે કે ‘ઉપા’ વિશે હું જે જે કંઈ કહું તે માત્ર વખાણ
 કરવાના પુસ્તકમાં આવી જવાથી નહિ પણ પૂર્ણ સરળતાથી કહું છું એમ સૌ માને. ‘ઉપા’નાં
 વખાણ ભે કોઈને અતિશયોક્તિ મર્મા લાગે તો તે વાંક મારો નહિ પણ ‘ઉપા’ના હશે; એ
 હેન એટલી સારી કે કહીએ તો કાઢ માને નહિ. સાધારણ રીતે લોકો માને છે કે જગત શિસ્તોઓ
 વિનાનું છે; ને છતાં કોઈ કોઈ વાર કોઈ શિસ્તો આપણી દૃષ્ટિએ નથી પડી જતી? પણ કહીશું
 તો કોણ માનશે કે શિસ્તોઓ જગતમાં વસે છે! એવું જ ‘ઉપા’ની ખ્યાતમાં પણ છે.

કરવી-મુળવી ગમે ન કોને

રસની કે રસિકાની વાતડી ?

‘પ્રિય’ ‘પ્રિય’ રટશે ન શું પધેયો

ઉરબોમે ધનની ઘટા ચઢાયે !

વળી પ્રેસ્તાવનામાં પણ ‘ઉપા’ શું છે ? એ પ્રશ્નનો જવાબ કવિ આપે છે ;

‘દિવસ અને રાત્રિની કિરણશાખાઓ ગૂંચાઈ સન્ધ્યાનાં વન પધરાય છે, તેમ સ્પૂલ અને સિક્કમનાં, જડ અને ચેતનનાં કિરણમુગ્ધ બન્ધાં ગૂંચાય છે તે સાન્ધ્ય દેશની આ કથા છે. આત્માની આ દેવકથા નથી, દેવની આ સ્પૂલકથા નથી; આત્મા અને દેહ ઉભયધારી મનુષ્યભૂતિની આ જ્ઞાનવકથા છે. કોંઈક બીજમની આ વ્રતકથા નથી. સકલ સંસારીઓની આ સંસારકથા છે.’

‘ઉપા’નું વસ્તુ મોટું કે શું ચવાડા બરેલું નથી. બે પ્રેમી હૃદયોની તેમનાં જ દૃષ્ટિગ્રંથિયા આલેખાયેલી એ માત્ર સાદી કથા છે વાર્તાનો નાયક ઉપાને ચંદાય છે; પ્રથમ પ્રેમ ઉપને છે તે માત્ર દર્શનથીજ, પણ ધીમેધીમે તેઓ વધારે સંબંધમાં આવતાં જાય છે ને તેમનો પ્રેમ ગાઢતર થતો જાય છે. આ બાબતની ખબર બંનેનાં વડીલોને પડે છે ને ઉપાની હીનચાલ પર અંકુશ મૂકાય છે. આ રીતે ઉપાથી છૂટા પડેલ નાયક બહાવરો બની જાય છે. પણ વધારેમાં વધારે અંધારની પાસેજ પ્રકાશ રહેશે હોય છે તેમ ઉપાને ફરી મળવાની બધીજ આશા છોડી દઈ નાયક શોકમાં બેસી જાય છે ત્યારે ઉપા તેને મળે છે ને બંને જણા સદાને માટે સદની ગાંઠથી બેસાય છે.

આટલા સાદા વસ્તુને કવિએ પોતાની મુદ્દર કળાથી ખૂબ ખીસવું છે, ને જીવનના કેટલાક મહાપ્રશ્નો મૂળ વાર્તા સાથે મૂઠથી લઈ વણી રસિક રીતે ચર્ચ્યા છે. આવો એક પ્રશ્ન પુરતકનાં જીવન પ્રકરણમાં ચર્ચાયો છે. એ પ્રશ્ન તે સ્ત્રીઓની કેળવણીનો.

‘કવે’નાં સ્ત્રીઓ મારેનાં વિશ્વવિદ્યાલયે સ્ત્રી કેળવણીનું જે ધોરણ સ્વીકાર્યું છે તે એ વિષયમાં રસ લેનારા ધ્યાને આવે સંતોષકારક જણાયું છે. ‘ઉપા’ માં પણ એ પ્રશ્નનો ઉદ્ધેશ કંઈક એજ ધોરણે ચર્ચા લાગે છે

વાર્તાનો નાયક ઉપાને ચંદાય છે એટલે તેની શાળા સંસ્કારવાની ધૂન તેને ભરાય છે. એ કહે છે :
‘કુમારિકાઓની કેળવણીને પ્રથમ એટલે બિવિવ્યની પ્રિયતાઓનો પ્રશ્ન. વર્તમાન અને ભવિષ્યતેના મનમાનો મહા પ્રશ્ન. નેજ પદ્મવતીની પ્રીતમપ્રિયા પરત્વરને પડાવે છે તેમ અક્ષર પદ્મવતી થે પડાવે તો એ પ્રશ્નના ઉત્તર કેટલા સુગમ થાય ?’

નાયક પોતે શાળામાં જાય છે ને તેને જુદા ધોરણ પર મૂકે છે. ત્યાર પહેલાંની શાળાની થિતિનું એ વર્ણન આપે છે તે આપણી ઘણીજરી કન્યાશાળાઓને અક્ષરેશઃ લાગુ પડે એમ છે.

‘કોઈ નગરશેઠની તણ દીધેલી પુરાણી ફૂલચાડી તો દીડી હશે. ફૂલઝોડને રંધાને ક્યારીઓમાં રસ ઉગ્યા હોય, ફૂલઝાડની ડાળીઓ અધકરમાયેલી ને અધપાંદડાસૂતી હોય કામકામ સૂઝાં પાન તાળે કચરો વેગાયેલ હોય, છતાં તે મેલના કોઠાર ને મંદવાડના બંડારમાં થે ગન્ધવતીના રસ-ધ ઉમરાતા દર્શાવતી એવી મંદને કન્યાશાળા લાગી માળી તેવી વાડી. પહેલાં તો બાલવિધવા કેતીજીઝ ધરના ને લોકસમાજના લાડમાં ઉઝરેલી ને અધકેશચાયેલી હતી. સૌમાળ્યના ઉત્સાહી ગતેજને બદલે વૈધવ્યની નિરુત્સાહી નિરાશાની હાથ શાળામાં ઉડતી. માસ્તરાણીઓનાં હતાં

તહેવાં ભમકાદાર કે ગંદાં કપડાં વિદ્યાર્થીનીઓના હતાં, કારણ કે ભમકને સ્વચ્છતા માનત વાડને સાદાઈ ગણતાં. '

‘અને શાળામાં સ્વચ્છતા કાંઈ દિવસ નહોતીજ પધારતી એમ ન હતું. મનામ : વાર્ષિક દિવસે, રાજેન્દ્રની જન્મતિથિએ મીઠાઈ વહેંચાતી ત્યારે, એમ ચારપાંચ વાર્ષિક પંચ દિવસે શાળામાં સ્વચ્છતાનું રાજ્ય સ્થપાતું; કારણ કે સ્વચ્છતાને નિત્ય વસ્તુ નહિ પણ ગાર ગણવામાં આવતી.’

આવા પ્રકારની શાળાને સુધારવા નાયક જે સિદ્ધાંત મનમાં રાખીને કાર્ય કરે માન્ય ન થાય છતાં તેમાં સત્ય ધણું છે એમ કહેવું એમએ એ કહે છે:

‘હિમાદ્રિમાલા જેવો મહારો એવો અવિચળ સિદ્ધાંત હતો કે શાળામાં બહુતી પુત્રીઓમાંથી ૯૫ ટકા ગૃહિણીધર્મ સ્વીકારશે; અને તહેમાંથીયે ૯૦ ટકા ગરીબ કે સ્થિતિના વરને વરશે એટલે ખોટા શેઠાણીનેકાની પંતગિયાસકી શામાત્ર ખરચાળ શિક્ષા કુટુંબસેવાના ગૃહિણી ધર્મોનું સંગીન ગાન આપવાનો લક્ષ્ય શાળામાં સાધવાનો મહારો ને તેથી કુલધર્મોની પવિત્રતાના પાક સહુને ત્યાં શીખવાતા હતા.’

આ લક્ષ્ય ધ્યાનમાં રાખી શાળામાં છોકરીઓને લેખનવાંચનના સામાન્ય વિષયો ખીજી ધણી વ્યવહાર ખાજતોનું ગાન અપાવતું એણે શરૂ કર્યું.

‘વારપરવે વિધવિધની રંધેલી પૂરવી અવનવા સ્વસ્તિકા ને કૃષ્ણ પાડવા, અટાપટા : રીઓ, મયુર ને મેનાનાં ચિત્રો માંડવા: ચિત્ર વિધ નુ એ આગારે પકેલું પગચિથું ગણાતું; વાનીઓનું કામકામ દિવસ પ્રદર્શન બરાતું. થોડા વખતમાં ને થોડે ખર્ચે કેમ રંધાય તહે શાસ્ત્રમાંથી સિદ્ધાંતો શીખવાતા... ..

‘આરોગ્યવિધાનાં અને ધર્મવૈદ્યનાં મૂલ્યજ્ઞોની પ્રથમ પોથીઓ શાળામાં શીખવાત એ વિષયોમાં પોથીજ્ઞાન કરતાં અનુભવ મહોરો યુરુ છે એ સ્કમગ્નવવાનું અકુરું હતું તે મનમાં ઉતરાળ્યું... ..

‘ભૂતકાલનો ઇતિહાસ ભણે ને વર્તમાનને રચાતો ઇતિહાસ ન જાણે એ અનુગ્રહ એટલે આધુનિક વિદ્યાનોના નવચન્દ્યો અને વર્તમાન સમયનાં ખરાંખોટાં રેખાચિત્રો સમાં પત્રો વાંચના વિચારવાનું શક્ય હોય ત્યાં કુમારીના બાઈ સાથે જોડવાનું, ને અશક્ય હો સખીમંડલમાં તહેની વ્યવસ્થા થતી... ..’

આ ઉપરાંત ફલવાડીમાં છોકરાઓ વાવી ઉતરવાનું, કપડાં ધોઈ સ્વચ્છ કરવાનું, તેમ ખેલતાં ને ગરબા ગાતાં તેમને શીખવવામાં આવતું.

કામને પ્રશ્ન થશે: ‘કન્યાશાળા સુધારવાનું; તેના સંબંધમાં આટલાટલું પાંજરું નાયકને શું કામ હશે? આ પ્રશ્નનો જવાબ નાયકનાં નીચેનાં વાક્યોમાં અપાયલો છે:

‘ઉપાદર્શન મહારો આત્માનો પ્રથમ અભિલાષ હતો. તહેની કામારખર્તિના આદર સ્વપ્નામાંયે ખોલાવતા. મહારો આત્માનો દ્વિતીય અભિલાષ ને આશીર્વાદ એ હતો કે ઉપા જેવી જગતના સહુ કુમારોને ઉપા મળે ઉપા અદ્વિતીય હતી, માટેજ ઉપા જેવી કુમારિકાઓને શણગારવા હું મથતો.

મહારે એ ઉપાની સખીમૂર્તિઓ રચી રચી પ્રત્યેક રસકુમારને રસકુમારિકા આપવાના અભિલાષ હતો. ક્યાં સુધી અને ક્યાં લેવું કિરચ ? ક્યાં કૃષ્ણચન્દ્ર ને ક્યાં હું ? એતો હું સ્વમન્વેશ હતો, પણ પરમાર્થના જોખમાં મહારી આશા હતી. મ્હને મળે એવું સહુને મળતો એવા મહારા અંતરમાંથી નિરંતર આશીર્વાદ ઉછળતા.

‘હિવા’ માં ચર્ચાએ બીજો અમલનો પ્રશ્ન પુરુષ તથા પ્રકૃતિના સ્નેહસંબંધનો છે. એની ચર્ચા ધણી રસમરી ને સમર્થ રીતે થયેલી છે.

જગતમાં કેટલાકો માને છે કે સ્નેહ કેવળ દેહવાસના છે. એવાઓને કવિ પૂછે છે:

‘જગતના શંકર હો કે પાર્વતી હો-જે વાંચતાં હો તે-વાંચી વિચારીને કહો કે તે મહા-જ્યોતિ મહારામાં ને ત્હમારામાં જમ્હારે પ્રગટયો ત્હારે શું તે માત્ર શરીર વાંછના હતી ? શબના સ્નેહ કાંઈને જન્મ્યા છે કે જન્મે ?...’

પણ આ ઉપરથી એમ નથી સમજવાતું કે સ્નેહમાં દેહવાસનાતું રચાનજ નથી એમ કવિ માને છે. એ નો સ્નેહ એટલે દેહ વાસના ને આત્માની વાસના એ બંનેનું મિશ્રણ એમ માને છે, ને ધણી રસિક ચર્ચાથી વાંચકનાં મન પર તે ઠાપે છે. દેહવાસનાતું રચાન સ્નેહની ભાવનામાં રચાપતાં એ કહે છે:

‘પણ પરમેશ્વરજ આત્માને સૃષ્ટિમાં શરીરવિડોણું ન સરળ્યો, ને દેહી કાળે દેહનાં આભરણ અનાવશ્યક ન લાગ્યાં, જન્મ-મર્યાબ્ય ન બારથા-ત્હારથી જગતે ઠરાવ્યું કે દેહી ને દેહનો નિલયોગ તે જીંદગી, ને દેહી ને દેહનો નિત્ય વિયોગ તે મૃત્યુ. પ્રભુને માનવલોક કાળે આવશ્યક લાગેશે દેહનો અપરિત્યાગ મનુષ્યે પે આવશ્યક માન્યો એ શું મનુષ્યનો વાંક ?

* * *

‘વાંચ શતેન્દ્રિયો હારા મનુષ્યને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થાય છે. તો સ્વમન્વેશો કે આંખને કેટલાક જુદી કેમ કહો છો ? નેત્રધર્મ સાચો તો દર્શનવ્યાપાર સાચો; દર્શનવ્યાપાર સાચો તો મૂર્તિ-વાંછના સાચી. મૂર્તિપૂજનાં મૂલ દર્શનેન્દ્રિયની દર્શનભાવનામાં છે. દર્શનેન્દ્રિયની દર્શનભાવનાનાં આયુષ્ય છે એટલા જગતમાં મૂર્તિપૂજનાં આયુષ્ય છે. અમ ગ્રેમસક્ષણ બહિતના બ્રહ્મજનોની તો રસરસિયા દયાસમની પેઠે એક મૂર્તિચન્દ્રનીજ અભિલાષા ને ઉપાસના હોય છે:

‘ત્હમારા પ્રભુ સઘળે રે, અમારા તો એક સ્થળે;
તમે રીઝો ચાંદરણે રે, અમે રીઝું ચન્દ્ર મળે.’

આવી રીતે ચર્ચા ધણી લાંબી ચાલે છે. ધણી રસમર્મી દાખલાઓ આપીને, ધણી સમર્થ વૈદીકો રમુ કરીને કવિ પૂરવાર કરે છે કે પ્રકૃતિ ને પુરુષના સ્નેહસંબંધમાં આત્માની વાસના ને દેહની વાસના બને રહેલાં છે. એ બધી ચર્ચાનો સાર નીચેના શ્લોકમાં આવી જાય છે:

‘બ્રહ્મજનોની અને યોગીધરોની પંચેન્દ્રિયો પ્રભુને વાંછે છે તેમ સ્નેહયોગીન્દ્રોની પંચેન્દ્રિયો પ્રિયતમને વાંછે છે. પ્રિયતમનાં સાન્દર્ભદર્શન નેત્ર વાંછે છે, પ્રિયતમનાં ગીતમાધુર્ય શ્રવણ વાંછે છે, પ્રિયતમનાં મૃદ સ્પર્શન ત્વચા વાંછે છે, પ્રિયતમનાં અધરામૃત જીહ્વા વાંછે છે, પ્રિયતમના પરમે-લટ મંથ ધ્રાણેન્દ્રિય વાંછે છે. દેહ દેહને વાંછે છે, આત્મા આત્માને વાંછે છે. કોણ શું નથી વાંછતું એમ પૂછજો: સર્વ સર્વને વાંછે છે, હું ઉપનું શું નથી વાંછતો ? મહારામાંનું શું ઉપાને

નથી વાંછતું ? મહાર સર્વ ઉપાના સર્વને વાંછે છે. આ પૂર્ણ છે, એ પૂર્ણ છે; પૂર્ણમાં પૂર્ણ મળતાં સર્વ પૂર્ણ છે.'

આ રસિક ચર્ચા દરમ્યાન અનેકપત્નીવિધાનનો પ્રશ્ન કવિ વિચારે છે ને સખત શબ્દોમાં એની અયુક્તતા દર્શાવે છે. એ કહે છે.

‘એક સ્થાને એક કાળે એકજ વસ્તુ રહી શકે, ને એક કાળે એક વસ્તુ એકનેજ અર્પી શકાય. દેહધારીઓના વસ્તુવિચારના એ ન્યાયસિદ્ધાંત મૂકે તેા અતુલરજ બાસે છે. એક છતાં અન્ય પતિ કે પત્ની કરનારાંઓ સ્નેહ નહિ પણ ખીણુંજ કાઢ આપે-એ છે એમ, વાંચનાર ! ત્હને યે નથી બાસતું ?’

જિહ્વા વિચાર કર્યા પછી બાએજ કાઢ કવિના વિચાર સાથે મળતું થાય. દેહધારીઓનો વસ્તુવિચારનો ન્યાયસિદ્ધાંત સ્નેહને એમો શી રીતે લાગુ પાડે છે તે હું સમજી શકતો નથી. સ્નેહ કાઢ જડ પદાર્થ નથી કે તેનો વાસ કાઢ ચોક્કસ મર્વાદમાંજ હોઈ શકે, તેમજ એકને સ્નેહ આપ્યા પછી હૃદય સ્નેહ વગરનું નથી બની જતું કે ખીજને ન આપી શકાય. સ્નેહની તો સરિતા હોય છે ને એકજ કાળે ઘણે સ્થળે વાસ કરી શકે છે તેમજ ધણાને પોતાનાં જળતું પાન કરાવે છે. વળી અનેકને સ્નેહદાન કરવા વિરૂદ્ધ લખતાં કવિ મનુષ્યની સ્વાભાવિક વૃત્તિને તદ્દન ભૂલી જાય છે. એકને મહાયા પછી ખીજને નજ મહાતું એમ હૃદય પર બળજોરી કાઢવી થઈ શકતી નથી. એવી રીતે હૃદય પર બળ વાપરી તેના સ્નેહના ઝગને કાઢ દિશામાં વહેતો અટકાવવા જતાં તે સહંતર સૂકાઈ જાય છે ને પછી હૃદય કાઢનેજ ચાલી શકતું નથી. આ પક્ષ બહુ સખજ રીતે રજૂ કરતાં કલાપી કહે છે:

‘કયાં ચાહવું તે દિલ માત્ર બાણે,
તેમાં ન કાંઈ બનતું પરાણે;
હાં બુદ્ધિના જોરની ફેં ન કારી,
બુદ્ધિ તણે માર્ગ જુલોજ કાંઈ.

આ ન્યાય, આ યોગ્ય, ન પ્રેમ બાણે,
પૂરે વહેવા પડી ટેવ તેને;

* * *

તે પૂર તે પ્રેમજ માનજે તું,
તે બાળતાં પ્રેમજ બાળશે તું;

* * *

જો બાળશે એ દિલનો તું માર્ગ,
છૂટી રહેશે પછી બુદ્ધિ માત્ર;
બુદ્ધિ મણે છે સહુને સમાન,
ત્યાં કાઢની ઉપર ફેં ન વડાવ.

હવે 'ઉપા' માં આવતાં પાત્રોનો થોડોક વિચાર આપણે કરીશું. 'ઉપા' નું વસ્તુ જેમ હિંદુ જેવું છે તેમજ એમાં પાત્રો પણ માત્ર ત્રણજ છે; 'હુ', ઉપા, અને ચન્દ્રિકા. છતાં આખી વાર્તાની ખરી ખૂબી એમાં થયલાં પાત્રાલેખનમાંજ રહેલી છે.

'ઉપા' પ્રત્યેક માનવ હૃદયની વાર્તા છે એટલે એનો નાયક 'હુ' છે. 'હુ' ઉપાનો પ્રેમી ને પ્રિયતમ છે. એનું હૃદય સ્નેહથી કંપિત છે, કવિતા એનાં ઉરમાંથી વહી કરે છે. સૌન્દર્યનો એ ઘેરો પૂર્ણ છે. સરળભાવે પોતાની ને ઉપાની કથા કહ્યો જતોજતો ઘણીએજ અંતરસ્પર્શી વાતો એ આપણને કહી નાંખે છે. ને મારાં દિલની આ વાત એ ક્યારે જાણી ગયો? એમ ઘણીયે વાર અજાણીમાં આપણાથી પૂછી જવાય છે. સૌન્દર્યના એના ભાવ બહુ ઉચા છે. એ કહે છે: 'સૌન્દર્ય' નીતિ ને પ્રભુતા છે, અસૌન્દર્ય અનીતિ ને અપ્રભુતા છે..... અને સૌન્દર્ય એટલે ધોળો રંગજ નહીં હોં! એમ હોત તો પ્રભુને પૂર્ણવતાર અસુન્દર કહેવાત ને રસમૂર્તિ નાધિકાજ અસૌન્દર્યનાં ઉપાસક હરત.' વળી સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ કેમ સાધવો તે એ જાણે છે. ઉપા ઉચું શિક્ષણ પામે. ઉપાના આત્માને વિકાસ પામવાની સંપૂર્ણ તક મળે એ સ્વાર્થપરમાર્થ મિશ્રિત બાવનાથી પ્રેરાઈને ઉપાની આખી શાળા એ સુંઘારી નાંખે છે. એની પ્રેમની બાવના સંકૃતિત નથી. એ કહે છે; 'સ્નેહ કેવળ સુખ નથી.....સ્નેહ એટલે જીવન-જ્યોત, સૂક્ષ્મ સંસારનો અમનહીવડો...મહાધામની તે પાંખ છે...સ્નેહજનની તિથિથી જીવનમાં કવિતા જન્મે છે. જો ન જન્મે તો જાણ્યો કે જીવનમાં સ્નેહજ જન્મે નથી.' ઉપાને માટે એને કેટલો પ્રેમ છે તે લખવાની જરૂર નથી- તેમજ એક બે વાક્યમાં એ સમગ્રની શકાય એમ પણ નથી; એ બાળતનો પૂરો ખ્યાલ આવવા માટે તો આખી 'ઉપા' વાંચી જવાની જરૂર છે. એની રંગરંગમાં સ્નેહ છે ને સદુ નેહીઓ પ્રત્યે એના પ્રમભાવ છે, 'સ્નેહસ્વરના આશીર્વાદ ઉતરે સ્નેહનાં સૌ પંખીડાં ઉપર' એવા એના અભિલાષ છે.

ને ઉપા કોણ? આપણા એ પ્રશ્નને જવાબ કવિ ઉપોદ્ધાતમાં દે છે: 'જીવનનો દિવસ ઉગવાનો હોય છે તે પહેલાંની દેવસુન્દરી; વેદોએ જેનાં ધીર્ન ગાયાં છે તે... ..ઉપાને ઓળખતો ન હો તો તું ત્હારી પ્રિયતમાને ઓળખતો નથી.....ત્હારી પ્રિયતમાને પૂછજો, ને તે ત્હને ઓળખાવશે કે ઉપા કોણ.' એવર્ધનરામની કુમુદ જરા પોચી છે; 'સરસ્વતીચન્દ્ર' વાંચતાં વાંચતા ઘણીયે વાર આપણને લાગે છે: 'કુમુદે આમ કહું' હોતતો નીક'. ઉપા એવી પોચી નથી. ઉપા તો જ્યારેજે કરવા જેવું હોય છે તે કરેજ છે. કનૈયાલાલની પ્રસન્ન જરા વધારે તોફાની છે. 'પાટણની પ્રજ્ઞતા' વાંચતાં કોઈ કોઈ વાર આપણાથી કહેવાઈ જાય છે 'પ્રસન્ન બહુ તોફાન કરે છે.' પણ ઉપા તો ડાહી છોકરી છે. કુમુદ જરા તોફાની થાય. પ્રસન્ન રહેજ નરમાય ધરે, તો જન્ને ઉપા સમાં જની જાય. ઉપા એટલે કુમુદ ને પ્રસન્નનું મિશ્રણ. 'ઉપા આઠાપાત્રક ધુન્દી હતી, કલાગરી કુંવરી હતી,' અને 'ઉપા કહે છે કે કેટલીક વેદજામાંજે ડાહપણ હોય છે' એ બે વાક્ય ઉપાનું આખું ચારિત્ર્ય સમગ્રવચાને બસ છે.

ચન્દ્રિકા બીજી પ્રસન્ન છે; પણ વાર્તાની નાનીકા નથી એટલે એનું ચારિત્ર્ય પૂરખ્દારમાં આપણી સમક્ષ ખીલી નીકળતું નથી. એના હૃદયમાં એના બાઈ માટે-વાર્તાના નાયક માટે અદ્ભૂત પ્રેમ છે ચન્દ્રિકાને માટે નાયક કહે છે: 'અમે બાઈ જ્ઞેન પરપરને પગવતાં' પણ એકતારાના બે તાર

જેવા અમારા અનુકમ્પ હતા. ચન્દ્રિકાને હું પરસ્પરનાં દિલનાં દિવાસા હતાં. ચન્દ્રિકાનાં જીવનનું એક લક્ષ્ય કિપાનો ને પોતાના ભાઈનો સંયોગ કરાવી. આપણે એ હતું ને અન્તે એ તેમાં સફળતા મેળવે છે. એનામાં સંસ્કૃતિ છે, કળા છે, નોદાન છે, બધું જ છે, પણ ચન્દ્રનો પ્રકાશ ગમે એટલો મનોહર હોવા છતાં કિપા પ્રગટતાંજ તે ફીકકો પડી જાય છે તેમ કિપાની આગળ ચન્દ્રિકા અધુરી ને અધુરીજ લાગ્યાં કરે છે.

‘કિપા’ માં આલેખાયલું જીવન તે ભૂતકાળનાં ને વર્તમાનકાળનાં, ગામડાંનાં ને શહેરનાં જીવનનું સુંદર મિશ્રણ છે. નગરની કૂળવાન નારીઓ ગામજીદાર આવેલી નદીનાં જળ ભરી લાવી નગરજનોને પાવ; સાયકાળે નગરના કુમારો નદી કિનારેની પંચવટીમાં મદાનગીભરી રમતા જોયે; ચાંદ-રણી રાતોએ સુંદરીઓ ટાળે મળી ગરબાની ધૂન જગાવે; એવા પ્રકારનું આદર્શ આર્થ જીવન ‘કિપા’ માં આલેખાયું છે. આવું આદર્શ જીવન કોઈ સ્થળે કોઈ કાળે જીવાયું નહોતું ને જીવાતું નથી એવી કોષ્ટ દીકા કરશે તો તે ‘કિપા’ ની વાર્તાને લાગૂ પડી શકશે નહિ; કારણ કે ‘કિપા’ ની વાર્તા કોષ્ટ ચોક્કસ સ્થળે, ચોક્કસ સમયે અનેલી નથી; એ તો કોષ્ટ પણ સ્થળે, કોષ્ટ પણ સમયે બની શકે એવી છે; એટલે વાર્તા માટે કવિએ જે પ્રકારનાં સ્થળ ને કાળ કલ્પ્યાં છે તે સામે આપણે વાંધા ઉઠાવી શકીએ નહિ.

‘કિપા’ નું આખું પુસ્તક કવિતાના મોટા ભંડાર સમું છે. અલંકારોની એ પાણી છે. એનાં પ્રત્યેક વાક્યમાંથી રસ ઝરે છે, એનો પ્રત્યેક શબ્દ આપણાં હૃદયમાં કેતરી રાખવાનું આપણને મન થાય છે. ‘ઠલાપીના કેકારવ’ ને એકલાને આજે આપણે ‘સ્નેહગીતા’ કહીએ છીએ. ખત જતાં ‘કિપા’ ને પણ આપણે એ નામથી ઓળખતા થઈ જઈશું.

અને ‘કિપા’ નાં આખાં કાવ્યની ગૂંથણી માનસશાસ્ત્રના એક નિયમને આધારે થઈ છે: એ નિયમ તે ‘મનનો પ્રિય વસ્તુ તરફ પદ્મપાત.’ કિપાનાં ચારિત્ર્યનું આલેખન તપાસતાં ધડીબર લાગે છે કે આનાં ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાળું પાત્ર જગતમાં—મનુષ્યસૃષ્ટિમાં સંભવેજ નહિ. પણ જગતનાં પ્રેમીઓની મહાસભા ભરી પ્રત્યેક પ્રેમીને પૃથક પૃથક પ્રશ્ન પૂછવો કે, ‘જગતમાં કિપા જેવું જીવ્ય પાત્ર એકદિક તો છે કે નહિ?’ અને ‘એ કંઈ’ એમ તો દરેક જણ કહેશે! પોતાની પ્રિયતા કોઈને કિપા સમી ન લાગે તો તેણે નંકશી જાણવું કે પોતાનાં દિલમાં તેને માટે પ્રેમજ નથી.

શ્રી સુન્દર શામાર ?

લેખક-રા. પ્રેમરાય જોરીશંકર. એમ. એ.

[સૌન્દર્યનો ઉદ્દેશ અને સન્દેશ સહમજનનાર, વાતસલમાતા સગિની કે પત્ની રૂપે રહેલી જમતની કટ્યાણમૂર્તિની માનસપૂજા.]

મનુષ્યમાત્રનાં જીવનમાં પ્રથમ નિશાન્તમોહનો અનુભવ ત્યારે થાય છે, જ્યારે તે પ્રેમ શબ્દના જીવન્ત અર્થને પામે છે. તે અનુભવ અલૌકિક આકર્ષ્ય એવી કોઇ પવિત્ર વાતનાથી તેનાં હૃદયને ઉભરાવી દે છે. -અને તે ક્ષણનો અનુભવ ચિરસ્મરણીય અને છે. કોટ્યાવધિ વર્ષોથી પરિચિત હોય એટલી ગાઢ પરિચિતતા પ્રેમ વિષે તે અનુભવે છે, અને સ્ત્રી એ શબ્દાર્થમાં સ્વર્ગની દિવ્યતા અને મર્ત્યલોકની અમૃતમય સુવાસિતા એ બેબની આત્મમૂત મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ થાય છે. એ મૂર્તિના નિર્માણમાં વિશ્વવિહારણી કોમુદી અને જલવિહારણી કુમુદિનીજ દેખાય છે. નિઃશબ્દજ્ઞાન તેને બોધે છે કે સ્ત્રી એટલે મહામદિયી અનેકાં ભૌતિક શરીરધારણ કરનારીજ નહિ એના દેહ નિર્માણમાં તો જગત-ગીની સુરાવટ અને ચન્દ્રિકાની શીતલતા, શિરીષતુ માર્દવ, શુભામૃત માધુર્ય અને પુષ્પકરીંકની શુભતા યોગ્યતાં છે. એનાં નયન એ તો જીવનપથની પ્રકાશભ્યોતિ છે.

પરિચિતતાથી, વાસ્તવિક સ્પર્શાદિથી અસમજસ રહમળય છતાં એ તો અમોઘ અસ્રેય એવી અન્ના વિશ્વની વાસિનીજ રહમળય “તુ અર્ધ સ્ત્રી છે, અર્ધ સ્વપ્ન છે.” અનેકે તેને આશ્ચર્યવત્ જોઈ છે, અને આશ્ચર્યવત્ સૂણી છે. અનેકે તેને આશ્ચર્યવત્ વર્ણવી છે-છતાં તેને પ્રભુની પ્રભુતા રૂપિણીને, ન કોઈએ સૂણી છે, ન કહી છે, ન ગણી છે.

મનુષ્યના પાસામાં રહેલી છતાં, તેના સર્વ વ્યવહારની સદચારિણી છતાં, સ્ત્રી એ તો “હુ” અંશે કલ્પનાજ છે. તેની અર્ધામના છતાં સ્ત્રી એ તો એક ભાવનાજ છે. વર્ષોથી તેના પરિચિત-અનુભવનારને. જમાનાઓથી તેને ઓળખવાનું અભિમાન ધનનારને કોઈક ક્ષણે તેના વિષેના પોતાનાં પ્રજ્ઞ અગ્નિની પ્રતીતિ યદ્ જાય છે. પ્રથમની ક્ષણે અનુભવેલી ન કળાય તેવી કોઈક રહમળજ એજ એ વિષેના જ્ઞાનની ખેલો અને છેલ્લી અવધિ કરે છે.

સ્ત્રી એ કવિવાણી વર્ણવે છે તે જધુ છે એટલુંજ નહિ પણ જે કોઈ પણ વાણી વર્ણવી નહિ શકે તે છે.

શુભામૃતા સુવાસમાં કોઈ જડ તત્ત્વ હોઈજ ન શકે, કોઈકનો કણ કદશોષ એનું જડ ભાષામાં પ્રિયજ ન પડે સ્ત્રી પણ જડ તત્ત્વોથી તેટલી નિરાણી છે.

સ્ત્રી પ્રત્યેની કવિહૃદયની રસિક ભક્તિ, એ તો અનાદિ સૃષ્ટિના આદિથીજ જનહૃદયના પ્રેમનું શબ્દરૂપ માત્ર છે. એ પ્રેમ તેટલોજ અમોઘ્ય છે, જેટલી તે પોતે અગમ્ય છે. ભક્તે કોઈ આ પ્રેમનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા મયે, એને અવાસ્તવિક એવી ભાવુક્તાજ ડેરવવા વત્ન કરે, અથવા તો અનિષ્ટ નામોથી દૂષિત કરે, છતાં મહામાયાની મૂર્તિ તરફની એ ભાવના એ તો એક એવી અગમ્ય સત્તા છે કે જેને જાણવાનું માન પામવું એજ એની અજેયતાની પ્રતીતિ છે.

કેવળ ઝોમદ એ અવયવબોધથીજ એ સ્ત્રી છે એમ કહેનાર વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી, આ ચમત્કારને વધુ ચમત્કારી બનાવે છે. બકરીનાં આંતરડામાં માનવહૃદય ઉછાગાવી મુકનાર સંગીત સાથે સંબંધ નથી: સ્ત્રીઓ અને પુરુષ વચ્ચેના મોઢેને કેવળ અવયવ બોધનું પરિણામ કહેનાર દિવ્ય સંગીતને આંતરડાનું પરિણામ કહે છે. મેઘવનુષ્યની યાચતા એ તેના નિર્માણ અંશના વિજ્ઞાનથી નષ્ટ થતી નથી તેમજ સ્ત્રીત્વ એ અવયવ બોધ છે એમ કહેનાર 'સ્ત્રી કહેવાતાં અદ્ભુત સ્વરૂપને અલ્પાશે એ સુગમતા અર્પી શકે તેમ નથી.

ખરેખર તો સ્ત્રીએ સ્થૂલરૂપમાં અવલીર્ણુ મૃદુ સૌન્દર્ય છે અને કાષ્ઠ અતિ ઉચ્ચ હેતુથી પ્રભુએ તેનો વાસ આ દુનિયામાં કર્યો છે. સૌન્દર્યને ક્રિદેશ કે સંદેશ ગમે તે હો, પણ આ શોકમાં તો તે મર્થત્વના વસ્ત્રોમાં, અમરતાના રચનેજ છે. જડતાની પાછળ પ્રકાશ પાડતી એ મહાજ્યોત્ છે. આ ક્ષણ પર્યવસાયી માનવજીવનમાં કાંઈક ગમ્ભીર મનોહર શોકમય સત્યનાં સૂચનો પ્રેરે છે. તેમનાં આ સૂચનોનું તેમને પોતાને પણ જ્ઞાન ન હોય એ કારણ છે. પુરુષોને છે તેથી પણ પોતાની ઓછી સમજણ તેમને પોતાને છે. તેથીજ તેમની આસપાસ ઉમરાતાં અવનવાં આન્દોલનોમાં વિશેષતા આજુબા તે મિથ્યા પ્રવાસ કરે છે. નયનમાં અંજન કે પગમાં મ્હેંદી એનેજ પોતાનાં મોહનાત્મ રહમતે છે ! કેટલી દિવ્યતા ! છતાં કેટલું અજ્ઞાન !

આ અજ્ઞાનથીજ સ્ત્રીઓ પુરુષગતી પોતાનાં સ્ત્રીત્વને વિશેષતા આપે તેને ઉણપ માની રાય કરે છે. તેમને તો પુરુષ પુરુષ પોંડે સ્ત્રીઓ અને પુરુષ વચ્ચેના સંબંધ ઘણે લાગે છે અને તેમના સુન્દર શિરોધ ઉપરજ મોહ પામનાર એ શીર માહેની બુદ્ધિનું અપમાન કરે છે એમ માની લે છે.

બધે તેઓ જોઈતું મેળવે છતાં સ્ત્રી એનો સ્ત્રીજ રહેશે તે ન્યાયાસન ઉપર ખિરાજશે, તો અપરાધ દણ્ડની તીક્ષ્ણતાને કુર્ષિડન બનાવશે અને સખતામાના શબ્દમાં મૃદુતા ભરશે તેઓ રાગ-તાંત્રના ચાલકો બનશે ત્યારે તેમના ભાવજુની અર્થ ગમીરતા ઉપર મુગ્ધ થવાશે તેટલોજ મોહ તેમની છટા અને હાવભાવથી થશે. ખરેખર ! સ્ત્રી ગમે તેટલી મથશે તોય તે તો અમાનુષ્યજ રહેવાની. ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં, ગમે તેવા સ્થૂલ કાર્ય પ્રદેશમાં પણ, સ્ત્રી ગણાવાનું તો તેને સહન કરવુંજ પડશે. સૌન્દર્યના અને બોદના સ્વરૂપ રૂપે અવ્યક્ત એવી પણ કપાસના તો સ્ત્રીકા-સ્ત્રીજ પડશે. તેના ભાગ્યમાંજ આવી રમ્ય વિપત્તિઓં નિર્માણ છે. માનુષ્યતા છતાં તેનાથી પણ વિશેષ તરવેા તેનામાં છે. સામાન્ય જીવનના સામાન્ય કારખારમાં પડતા છતાં તેનો અસામાન્યજ રહેવાની. શુદ્ધ વ્યવહારના મ્હોટાં દિસાખીખાતાંએની તે વ્યવસ્થાપક બનશે તોજણ કુદરતના બેઠ મંદિરની પૂજારણુ તે મડી નહિ શકે ! માસિક ખગાર મેળવતી કારકુન થશે તોય તેના પ્રકાશ કરતાં વાતાવરણની બીજી વિગ્નતીય કારકુન ઉપર અસર થશે, અને પરસ્પર નો ચિકાર કરવા મળેલા વ્યાપારી મંડળમાં તે કંઈકેકંઈ કુટુંબ બાવનાના અણુ પ્રસારનો અમલા છતાં તેની નિર્જનતામાંજ અણુટ બલનો સંચય છે. તેની નિર્જનતા એ એક મુકોમજ પુષ્પની નિર્જનતા જેવી છે. શું પુષ્પ એ જડ બળ નથી માટે જોઈતું બળવાન છે ? સ્ત્રીનું અને પુષ્પનું બળ જડ નથી માટેજ અસલ છે !

આ તેમની સત્તાનું મૂળ તેમને પુરુષોએ આપેલાં રક્ષણનું પરિણામ નથી; કારણ પુરુષો તરફના આ રક્ષણનું મૂળ તેમના તરફની પુરુષોની રસિશ્ભક્તિ છે. જેમ કાષ્ઠ દેવમંદિરનું સર્ક

રક્ષણ કરે છે, જેમ કોષ વેદિને સ્પર્શદૂષિત થતાં રક્ષણ કરે છે. તેમજ શ્રીઓનું પુરૂષ રક્ષણ કરે છે. શ્રીઓનાં રક્ષણથી પુરૂષની પશુતા શમે છે. રક્ષિત કરેલો ધર્મ રક્ષે છે તેમજ રક્ષિત શ્રી એણે સમાજનું રક્ષણ કરે છે. દારણ સમાજમાં જે સ્થાન ધર્મનું છે તેજ સમાન શ્રીનું છે, એમનું કાર્ય સમાજની દિશ્યતાને પેલવાનું છે.

દરેક દેશમાં, દરેક કાળમાં, પ્રભુની પૂજની સાથે જ શક્તિની પૂજા યોગ્યએવી છે એ આ મદાન સત્યની અંતિદાસિક પ્રતીતિ છે, જે દેશમાં હૃદયની ઉંડામાં ઉંડી લાગણીઓ સહમજી શકાય છે. અંતે જે દેશનાં જીવનનું લક્ષ્ય કોઈક અઘૌઠિક અમરતા રખાયું છે તે દેશનાં ઉપાર્થ તત્વેને મૂર્તિરૂપ આપતાં, માતાની કલ્પના અપાઈ છે. રવદેશભૂમિને આર્થપ્રભુઓએ માતૃભૂમિ કહી અને ઇતરેશએ પિતૃભૂમિ કહી એમાં ગદ્ગદ મુદ્દમ ભેદ રહેલો છે.

જગતની માતા-તે છે કે જ્યાંથી પ્રાણી માત્ર પ્રથમ સ્નેહ, જીજિવિષા અને સર્વ ઉદાત્ત ભાવનાઓ અનાદિસમય થયાં શીખે છે. ઉદાત્ત હોવું એ ભાવનાની સુન્દરતા છે. આ ઉદાત્ત તત્ત્વનું આધરશાન શ્રી છે, એટલેજ પ્રભુએ તહેને સુન્દર જનાવી છે. જ્યારે કોઈક દેવી ઉદ્દેશ પાર પાડવો હોય છે, જ્યારે જગતની માટીમાં વસાવેલા અલૈદિક આત્માનો સુત્રાસ પ્રસરાવવો હોય છે ત્યારે પ્રભુ તે માટીની જડ મૂર્તિને સુન્દરતા અર્પે છે. સુન્દરતા એ પ્રભુની પુણ્યમયી મુદ્રા છે, એ મુદ્રાલોકમાં અમરતાનો સન્દેશ છે; અનેક સસયાક્રાન્ત ચિત્તમાં પથરાયેલા અન્ધકારને કોઈક સુન્દરતાનાં કિરણોએ દૂર કર્યો છે.

જગતના અન્ધકારને નિવૃત્ત કરવા યોગ્યએલો સૌન્દર્યનો પુંજ તે શ્રી.

મહો તારા સાથે ધવલ નભખંગા ખળખળે,
રૂડાં પીળાં પીઠાં ચઢી પર ધરે વાદળી હવે;
ધકેલી તેને આ અનિલ લછ આલો રમતમાં,
અને પેલી ચન્દા ચરચર રહી મૂજી જલમાં !

—કલાપી.

ગિરનારને અંક—

૧

જ્યાં જન્મતીર્થનું રસાયન, પ્રાણુ! ઝીલ્યું,
તે આપણું જીવિત ગાળ્યું સદા રસીલું,
સંલગ્ન પિતૃસહચારપદે વહ્યાં જ્યાં,
એ જીર્ણદુર્ગ ગિરિએ, રહડિએ વળા ત્યાં;

૨

તારાક્ષરી સુજનની, સખિ! ઝીલવાને,
આદેશ એ પ્રભુજીના, ધરી, શુંજવાતે,
નિઃશ્વેણીશા, વિચરીયે, સખિ! અંતરિક્ષે,
નારાયણાંશ-શરણે ગિરનાર-શૃંગે !

૩

ગ્રીષ્મે વનરૂપિ પ્રતાપ ખીલેજ લીલાં,
મંસારની તપ-પ્રતાપ લીલાય એવી;
કેવો દૂરેથી દીન વત્સલ દીસતો એ ?
હાતો, સખિ! તલપદે ગિરનાર, જોને !

૪

સૃષ્ટિતણી, સખિ! અનંતજ ને વિભૂતિ;
તેસા ગિરિતરંગ પ્રાણુ! પૂજાણુ ઝૂલિ
નારાયણી પ્રકૃતિને ય સુહાવનારો,
જાણે તપસ્વી સુમહોત્તમ તારનારો !

૫

દૂરે ગિરિ-સિંહ, સમુદ્ર પ્રવૃક્ત ગર્જે;
તેના સૂરે હૃદય શુંજન એય સર્જે !
પહાડી લયે પવન એ સખિ ? જો ગમ્ભવે—
તો આપણું ઉર સરંગી ન કાં બળવે ?

સાહિત્યનો શોખ.

સાહિત્યનો શોખ હોવો એ વર્તમાન જમાનાની ફેશન છે.

એક દિવસ હું મ્હારા ઘરના આગણ ખંડમાંના હીંચકા પર બેસી 'પરિમલ' ના સંસ્કૃત અંકના પુસ્તક તપાસતી હતી. જરાક દૂર ખૂણામાં પડેલી પુસ્તકી પર પ્રેસનો માણસ પુસ્તક લઈ જવા માટે બેઠી થતો હતો. એટલામાં "કેમ કંઈ જોજાણાણું પડે છે?" બોલતાં એક બહેન આરણ્યમાં આવી ઉભાં, કંઈક કંટાળાથી, કંઈક આશ્ચર્યથી મ્હેં ત્હેના સામું જોયું ને પછી માનપૂર્વક હીંચકા પર બેસાડ્યાં. ખરું કહું તો ત્હેમણે સ્હેજ પણ જોજાણાણું તે સમયે મ્હને પડ્યું નહોતું, ને તત્કાલ જ જોજાણાણું કરી લેવા જેટલું ધૈર્ય, શક્તિ, સમય પણ નહોતાં.

'પરિમલ' ના સંસ્કૃત અંકની ગણત્રી કુંકતી જાહેરખબર લગભગ દરેક સુપ્રસિદ્ધ સાપ્તાહિકમાં પોણા બેમાસથી છપાતી હતી, અને દરવખેરે ચાલુ અડવાડિયામાં અંક તૈયાર થશે એમ ખાતરી પૂર્વક જાહેર થતું હતું; પણ એ બધું જૂનાં આઠકોને ટાઢા રાખવા માટે અને નવા આઠકોને લક્ષ્યાંગવા માટેની એક અતિ અંધાર અને ફસદુષ્ણ બેઝની ચાપ આપતી યુક્તિનું જ પરિણામ હતું. ખરી વાત એ હતી કે સંસ્કૃત અંકને વિશેષ આકર્ષક કેમ બનાવવો એના નિર્ણયજ્ઞ તન્ત્રીજી એ ક્યો નહોતો થઈ શકે કે નહીં એ શંકા બધું હતું! અંતે એક દિવસ એ બોલે મ્હારા શીરપર નાખીને એક વાર્તાનું વસ્તુશીલ્પના રાજપૂતાનાના જુનાં ખંડિએની શોધમાં એઓ પ્રવાસે નીકળી પડ્યા જ્યાં લાંબો સમય રોકાવાનું થશે એવા સમાચાર એજ દિવસ પૂરે તેમણે તાર મારફત મોકલી દીધા હતા.

બધાં માને છે કે મ્હારી પ્રવૃત્તિ ખટ્ટુ સાંત છે, ગુસ્સો-રોષ જેવું તો મ્હારા સ્વભાવમાં છેજ નહીં; પણ સત્ય વાત તો એ છે કે સૈદ્ધાંતની સાંતિને જૂવાતી દે એવો અંધર ગુસ્સો કેમ કોઈ વાર મ્હને પણ ચડે છે. 'પરિમલ' ના તન્ત્રીજીની આ અસમ્ય બેરકારી અને આપણુદીથી મ્હને એટલે બધો ગુસ્સો ચડે છે કે 'માસિકત્વ' બધું કામ ખૂણામાં પડતું ચૂરી તન્ત્રીજીની શોધમાં પ્રવાસે નીકળી પડતું ને ત્હેમને પાઠ પડી આપણા પછીજ સંસ્કૃત અંક પ્રકટ કરવો એ વિચાર મ્હારા અકળાવણા મનમાંથી દૂર કરવા માટે મ્હેં લગભગ સાંકે કસાક જેટલો સમય કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ વિના ગૂમાવ્યો. આખરે 'પરિમલ' બહુતે નાં તલસતો હૈયાંએ અને આતુર-આશામય આંખોએ મ્હારા ગુસ્સાપર વિજય મેળવ્યો ને મ્હેં મ્હારી બધી ફરીઆદો કોરે મૂકી સંસ્કૃત અંકનું કામ હાથ ધર્યું.

જે દિવસની વાત હું કહું છું તે મ્હારી ખરી કસોટીના દિવસ હતો. પેલો દગદાર અને સચ્ચ અંક લગભગ તૈયાર થઈ ગયો હતો. આગળજ દિવસે રાતના સાડાતારને ત્રણ મિનીટે છેડતા ફોર્મનાં છેડાંવારનાં પુસ્તક મ્હેં તપાસ્યાં ત્યારે એ જવાબદારીમાંથી થોડા સમય માટે મુક્તિ મળેલી માનીને મ્હેં અતિ હાઈ પૂર્વક એક છાત્રકાનો દમ લીધો હતો; પણ તે દિવસે સ્વચારમાં, જ્યારે હું મ્હારા રસ-આરકમાં લીધાં લાકડાં સગમાવવા મથતી હતી ત્યારે પ્રેસનો માણસ મેનેજરની એક ચીટી લઈને આવ્યો. મુશ્કેલીઓના રપેશિઆસીરટ અવાદા પેલા મપૂરાનંદ વખતેના "અલ-

1. મહેમાન " નામક એક લેખમાં; ધિટીય રહેનશાહતને ઉચલાવી પાડવાનું શુભ સૂચન થાય એવો મિથ્યા ભ્રમ પ્રેસના માલિકને ચચાથી લેણે તે છપાયલો આખો લેખ કદાવી વાની રિનંતી કરી હતી.

મહારી મૂઝવણનો પાર ન રહ્યો, ' પરિમલ ' નાં ચારેક પાના જેટલું રમુજ લખાણ ચીતરી વું એ અમારા લેખક મંડળના કોઈ પણ સભ્ય માટે સહજ હતું, પણ કોઈ એકાદ લેખકને વાત જણાવીએ, તે લખે. છપાય ને અંક તૈયાર થાય એટલો વખત ગ્રાહકો યોગ્યે કે નહીં પ્રશ્ન પણ ફેંકી દેવા એવો નહોતો. મહારી નજર તરતની આવેલી ટપાલ પર પડી. કાગળોની કે ચોકડી ટસટસતી આંખોએ મહારા તરફ જોઈ રહી હોય એમ મને લાગ્યું, લગભગ સત્તાવન હકોએ ચરફ અંક ક્યારે તૈયાર થશે એ પ્રશ્ન પૂછવ્યો હતો, આંગણે દિવસે જાતે તપાસ કરવા આવેલા શ્વાક સંજ્ઞન ગ્રાહકોને મહેં કેમ સમજાવ્યા હતાં તેનું મને સ્મરણ થયું. મહારી નજર આંગળ પીચું એક ચિત્ર ખડું થયું. કેટલાક સમય પર મહેં એક ટુંકી વાર્તા લખી હતી. વાર્તાનો નાયક એક માસિકનો તન્ત્રી હતો. પેતાની અસાધારણ માંદગીના પરિણામે માસિકનો ખાસ અંક તે ખતસર તૈયાર કરી ન ચકચો તેથી ગ્રાહકોના હસ્કેરાયલાં ટોળાંએ તેની ઓફિસ પર ' અંક આવો નહિં ' તો પૈસા પાછા આપો ' કહી ધાતકી હુમલો કર્યો હતો. મહારી પેતાની લખેલી કાલ્પનિક વાર્તામાંનું કોણે કારણ ઉપજાવતું આ ચિત્ર મહારી આંખ આગળ તરવરવા લાગ્યું-મહારે હૃદય ન સમજાય એવા બધથી કંપી ઉઠ્યું; તરતજ મહેં મહારાં બધાં કામ પડતાં મૂક્યાં ને રાજપુતાનાનાં ખંડિયેરો વિષે ગપોળા ફેંકતો-હસતાને ચે રહાવે એવો એક લેખ ચીતરી કાઢ્યે ને પ્રેસમાં રવાના કર્યો. જે પ્રેસમાં અમારું ' પરિમલ ' છપાતું હતું તે પ્રેસ પેતાની ચપળતા માં પૂર્ણ પ્રખ્યાતિ પામેલું હોવાથી બપોરના બાર વાગ્યે જ્યારે પેલાં બહેન મારી મુલાકાતે આવ્યા ત્યારે તો હું ' રાજપુતાનાનાં ખંડિયેરો ' એ લેખનાં છેલ્લાં પુદ્ગ તપાસતી હતી.

જેઓને આવા પ્રસંગનો અનુભવ થયો હશે તેઓ મહારી એકએક પગ કેટલી કીંમતી હતી એ રહેલાઈથી સમજી ચકચો એકાદ પગ ચૂક્યાં તો ખલાસ-મહારી નજર સામે ગ્રાહકોનું હસ્કેરાયલું ટોળું પળપળ ગળતું ઉભું હતું!

સારાસારનો વિચાર કર્યા વિના હસ્કેરાય જાય એવા-અસંજ્ઞ ટોળાંના હુમલાથી કરવાનું મને કંઈજ કારણ નહોતું; હું એક મજબૂત બાંધણીના સુરક્ષિત ઘરમાં વસતી હતી. રહસ્યના સર્વ સાધનો પણ મહારી પાસે હતાં ને હું માનતી હતી-માનું છું કે જગતમાં એવી કોઈ બ્યક્તિ નથી વસતી કે જે મહારા પર કે મહારા પર પર કોઈ પણ રીતેના હુમલો કરવાની ચક્તિ ધરાવતી હોય, પણ, માસિક તરફની ગ્રાહકોની નીસીમ બક્તિ, ક્યારે અંક તૈયાર થાય કે વાંચીએ એ હઝગાથી વદધી રહેલાં લેખના બાવ બધાં હેલાં એ બધું મહારે તો વિચારવાનું હતું ને તેથીજ મુલાકાતે આવેલાં બહેનને આદર પૂર્વક બેસાડીને મહેં ફરી મહારે કામ ચક્ર કઢ્યું.

દશ-પંદર મિનીટમાં મહારે કામ પૂરું થયું, પ્રેસમેનને યોગ્ય સૂચના સાથે પુદ્ગ સોંપી રવાના કર્યો.

x

x

" એ શું હતું? " આવી રીતે બોલી કરવા મારે હું કામા માંગુ ત્યાર પહેલાં પેલાં બહેન પ્રશ્ન કર્યો.

‘ પરિમલ ’ ના પુત્ર, ત્હમारे બહુ બોટી ચલું પડયું ખરું ? ” મહે ઉત્તર આપતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“ ‘ પરિમલ ’ ? શું ચોપડી છાપો છો ? ” ત્હમણે પૂછ્યું.

“ ના ‘ પરિમલ ’ માસિક છે, તેના તન્નીજી હાલ રાજપુતાનાનાં ખંડિએરો તરફ પ્રવાસે ગયા છે એટલે બધી વ્યવસ્થા અત્યારે મ્હને સોંપી ગયા છે ” ‘ છાપો છો ’ શબ્દથી આવેલું હસવું રોકવાનો મિથ્યા પ્રયાત્ન કરતાં મહે કહ્યું.

“ દીક્ર ચલાવ્યું છે ત્હમે પણ ! સાહિત્યનો શોખ તો માણસને હોવોજ જોઈએ, પણ એ શોખ બહુ થોડાંને હોય છે એમ ત્હમને નથી લાગતું ? એક દેશન તરિકે તો સાહિત્યનો શોખ હોવોજ જોઈએ.

“ ખરો શોખ થોડાંનેજ હોય છે. એ ખરું; બાકી દેશન તરિકે તો ધણાંને હોય છે. ”

“ મ્હને પણ સાહિત્યનો શોખ છે. ને તે દિવસથી ત્હમને યાદ હશેજ કે..... ”

“ શું ? કયા દિવસથી ! ” ત્હમને બોલતાં અટકાવી ને મહે પૂછ્યું.

“ તે દિવસથી-હું ધારું છું કે ત્હમે એ નહીજ બૂઠ્યાં હો તે-દિવસ-”

ખ્હેન ! “ ત્હમારૂં નામ કહેશે ? ” અધિરાધથી મહે પૂછી દીધું.

“ વાહરે રે સાંતા ખ્હેન ! (કેટલાક લોકો મ્હને એ નામે પણ ઓળખે છે.) બધું ભુલી ગયાં ? તે દિવસ-દિવસ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંની બારી આગળની પેઢી ખેંચ.....તે દિવસ પણ ભુલી ગયાં ? શુભરાતી સાહિત્ય-”

એકાએક મ્હને એક વાતનું સ્મરણ થયું ને તરતજ મહે એમને ઓળખી લીધાં. એમનું નામ વિલાસવતી હતું.

તે કોલેજમાંની બારી આગળની એક ખેંચ પર ખેડાંખેડાં એક દિવસ અમે સ્ત્રીઓને ન શોભે એવી મસ્તી કરતાં હતાં; એટલામાં સ્ત્રીઓની સખ્યતા અને સંયુક્તો માટે અનહદ માન ધરાવનાર એક યુવાન પ્રેક્ષકરે પોતાની હાજરીની અમને ખજૂર અપવા માટે થઈ શકે એટલે જોડાને અચાજ કરીને એરડામાં પ્રવેશ કર્યો. આ પ્રેક્ષકર માટે કોમને કોષ જાતની ફરિયાદ નહોતી. તેઓ કદિ કોમની વાતમાં વિનાકારણ માથું ધાવતા નહિ. સો કોષ ત્હમના તરફ માનથી જોતું ત્હમની રંગરંગમાં સ્ત્રી સન્માનનું ને સ્વદેશ પ્રીતિનું લોહી હજળતું, આવા સજ્જન પુરૂષ આગળ અમારી મસ્તી ધટ થઈ એ માટે અમે શરમથી નીચું જોઈ રહ્યાં હતાં ત્યારે ત્હમણે પ્રસંગ બુલાવવા માટે શુભરાતી કવિતા રિપે ચર્ચા કરવા માંડી.

વિલાસવતી ખ્હેનને શુભરાતી કવિતાને શુભરાતી સાહિત્ય પર કૈંક અરચી હતી. અગ્રેજી નવલકથાઓનો એમને શોખ હતો ખરો પણ તે એઓ કહેતાં એવો નહી, કદિક હ્લેર-લાગે તો બે ચાર પાનાં વાંચી કાઢતાં. શોખ હોવો તો જોઈએ-દેશનને ખાતર પણ-એમ એમને લાગતું ને તેથી હું અગ્રેજી સાહિત્યનો-નવલકથાનો ખાસ શોખ ધરાવું છું એમ એઓ કહેતાં “ શુભરાતી સાહિત્યમાં શોખ ધરાવવા જેવું કશું છેજ નહીં. નથી એમાં ઉન્નત દેશનાં પ્રેમ સંભવણે; નથી એમાં પ્રીતિની અતિમ દશાએ પહોંચેલાં પ્રેમમત્સ-સમાધિરથ પ્રણયીઓ કે નથી પ્રિયતમાના ચિર-હથી જાન બૂલેલી અગ્નિના પ્રલપ કાળની અમિ જવાહા જેવા હૃદય નિઃશ્વાસો ને સાહિત્ય એટલે શું ? એમાં તો રસની ઢોળો હજળતી જોઈએ ” કોષ કરીને શોભે એવી ખાપામાં કોષકચાર ફરાથી એઓ આડું કહી નાખતાં.

કોણુજાણે કેમ તે દિવસે એમણે ગુજરાતી કવિતાની ચર્ચામાં ખૂબ રસપૂર્વક ભાગ લીધો, ચર્ચા નાંદના નળાખ્યાન વિષે હતી. જ્યારે પ્રેરિસરે—

ધોવાયું કાળજી આંસુએ, વેદનાએ બાકુળ;
અરધ ઉધાડી દેહડી, નાથે ફાડયું પટકુંજી-ભૂલિ—

તથા—

પૂછ્યું હંથા દુમને, તારી ગમને ગઈ કાળ;
તરુપતિ જો મારી વતી, ક્યાંહી દિસે જૂવાળ-શૂનિ—

એ લીડીઓનાં હંડા હંડાણમાં ઉતરીને એમાંથી છઠ્ઠકાવા કશું રસતું ખૂબી મળે વર્ણન થું ત્યારે વિકાસવતી આંખો લૂછતાં લૂછતાં ગળગળે સાહે બે ત્યાં. “શી દશા.”

એ દિવસ પછી એમણે ગુજરાતી સાહિત્ય વિષેનાં પોતાનાં મત બદલ્યા ને જ્યાંજ્યાં પ્રસંગ જો ત્યાં ગુજરાતી સાહિત્યની પ્રશંસા કરી પોતે તેના ખાત્ર શોખ ધરાવે છે એમ અભિમાનથી હોવા લાગ્યાં, એમનો આ શોખ વધારવાના-ચાલુ રાખવાના ધામ એટલા પ્રયત્ન કરવાનું હું પણ ચૂકતી નહીં. એમને જોઈતાં ગુજરાતી પુસ્તકો પૂર્વ પાડવાનું મહેં માથે લીધું; પણ કોઈક અણુધાર્યા અકસ્માતથી અમે છટાં પડ્યાં ને ફરી કોઈ દિવસ મળી શક્યાં નહીં.

x

x

તે વાતને છ-સાત વર્ષ વીતી ગયાં હતાં, એટલા વખતમાં એમનામાં ને મહારામાં એટલે બધો ફેર થયો હતો કે એઓ મળે કેવી રીતે ઓળખી શક્યાં ને મહારા પતો કેમ મેળવે એ પ્રશ્ન મહેં અન્યપ્રતીધી પૂછ્યો.

“ઝાહો! એ તો બહુ સ્હેલું હતું” જાણે બેએક માંસમાંજ પાછાં મળ્યાં હોઈએ એવા સદગ ભાવથી એમણે કહ્યું. “જુઓને શાંતાબહેન! તે દિવસ પછી ગુજરાતી પુસ્તકોનું તો મળે કેવું ગાંડું લાગેલું એ તમે જાણો છો ને? વડોદરેથી અકસ્માત જવાનું ન થયું હોત તો અત્યાર સુધીમાં હું કેટલાં પુસ્તકો વાંચી ચકી હોત એ વિચાર જ્યારે જ્યારે આવે છે ત્યારે હું મહેંએ માથે ગોઠડું ઝોઢીને ચોડુંકે રોઈ લઈ છું, ત્હમે શાંતાબહેન જાણો છો ને મળે સાહિત્યનો કેવો શોખ છે? ને ત્હમણે ગુજરાતી સાહિત્ય... ..”

મહેં હા કહી.

“હું વડોદરેથી ગઈ તેને આગલે દિવસે તું જન્મ્યું હતું તે યાદ છે?”

“હા. આપણે આગમાંનાં મૂલતા પૂલ પર ખૂબ તોફાન કરતાં હતાં, ને ધરીધરીને ચાલવાથી પૂલ ઝોડાં ખાતો હતો તે વરસ ધ્યાન આપ્યા વિના નર્મરવિતા વિષે વરતો કરતા હતા” મહેં ઉતર આપ્યો. જુનાં સ્મરણો મહારા મનમાં પણ તાજાં થતાં હતાં.

“નરાયર; ત્હમે જાજો દિવસે નર્મર કવિતાનું પુસ્તક મળે પહોંચાડવાનાં હતાં, પછી તો મહારે જવાનું થયું, અકસ્માત એ જન્મ્યું તું જન્મ્યું, ને એટલે બધો વખત ત્હમારી શોધ કેમ ન કરી એ તો બહુ લાંબી વાત છે, પણ એ બધો વખત હું નર્મર કવિતાને તો નશીબ જુધી હોં, ને એ જુલાય પણ કેમ? જેને સાહિત્યનો.....”

“પછી વાંચી કે નહીં ‘નર્મર કવિતા’?” એમને બોલતાં અટકાવીને મહેં પૂછ્યું.

“ ક્યાંથી વાંચું ? હમે તો હજી આજે રહ્યાં. પણ આટલા વર્ષમાં એક ધડી પણ એ પુસ્તકને હું ભુલી હોઈ.....”

“ પણ હમે ખીજે કોઈ રથએ તપાસ પણ ન કરી ? નર્મ કવિતા જેવું પુસ્તક તો શુભરાતના બધા મુપ્રસિદ્ધ યુગસેવરોને ત્યાંથી મળી શકતું ” એમના સાહિત્યના શોખ માટેનું મ્હારું કુતલ્કળ વધતું જતું હોવાથી મહેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ યુગસેવરને ત્યાં ? અંરે શાંતા બહેન ! એ યુગસેવરોને સાહિત્યનો રહેજ પણ શોખ હોય છે એમ હમે માનો છો ? એમનું ધ્યાન પૈસા કમાવામાં. એ લોકો આપણાં જેવાંની-આપણા સાહિત્યના શોખની કદર શી કરવાના હતાં ? ને હું તો જેને સાહિત્યનો શોખ ન હોય એવા માણસ પાસે ઉભી રહેતાં પણ સમજાઈ મરું; કોઈ આપણે માટે શું ધારે ? એને પણ સાહિત્યનો શોખ નહીં હોય એમજ ધારે ને ? ”

કોઈ શું ધારે એ વિગેનું મ્હારું જ્ઞાન અપૂર્ણ હોવાથી એમના પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપવો, એ મ્હને સમજાયું નહીં; આ સાહિત્યનો શોખ કયા પ્રકારનો કહેવાય એ પણ મ્હને ન સમજાયું. નર્મ કવિતા તરફની આવી પ્રીતિ છતાં છ છ વર્ષ એમણે જે શાંતિ-પ્રેરણાથી તે મેળવવાના કંઈપણ પ્રયત્નવિના કાઢ્યાં એ માટે મ્હને એમની દયા આવી કે અદેખાઈ થઈ તે પણ હું ન સમજી શકી ! પણ-મ્હારાથી હસી દેવાયું.

x

x

x.

મ્હને આમારું ‘ પરિમલ ’ ના ગ્રાહકોનું સ્મરણ થયું; મ્હારી પેટી કંઈપીત વાર્તામાંના બળવાખોર ગ્રાહકોનું પણ પાછું સ્મરણ થયું. ‘ પરિમલ ’ ના ગ્રાહકો વિલાસવતીના જેવા ધૈર્યથી ‘ પરિમલ ’ માટે દીર્ઘ તપશ્ચર્યા કરતાં શીખે તો ‘ સાહિત્યનો શોખ એ નામનું એક અપૂર્વ-પાંચ અંકી નાટક લખું વગેરે કંઈકંઈ વિચારો મ્હને થયા !-પણ એટલામાં મ્હારી વસંત પેલું ‘ નર્મ કવિતાનું ’ પુસ્તક લઈને અ-વી ને મ્હેં વિલાસવતીને-પુસ્તક માટેની હેમની પ્રીતિ અને તપશ્ચર્યાની પ્રસંશા કરતાં-તે બેઠ આપ્યું ! ને તે માટે એમણે મ્હારો ઉપકાર માન્યો.

પણ, પોતાના સાહિત્યના શોખ વિગે એમણે ધડીપણ વિસામો લીધા વિના એવી ડોત્તકભરી કેટલીક વાતો કહી કે આટલે વર્ષે મ્હારો પત્તો એમણે કેવી રીતે મેળવ્યો એ પ્રશ્ન પૂછવો પણ હું તો ભુલી ગયો.

થોડીવાર પછી એઓ શરી એકવાર આમાર પ્રદર્શિત કરીને નર્મકવિતા લઈ ઘેર ગયાં ! ને મ્હને લાગે છે કે...હા, એ દયાળુ હશે-મ્હને એમનાં સાહિત્યના શોખને માટે એમની દયા આવી ! !

“ નહિની ”

સોનું સ્વાતંત્ર્ય.

લેખક—“ એક યુવક. ”

અંક ત્રીજો—ચાલુ.

લેડી મનોહરદાસનો મહેરો હોલ.

(ગતારથી ચાલુ.)

સર: (આવતાં-વિજયને દૂરથી જોઈને) કોણ-એ મહારા આશ્રિતની છોટી વળી કોણ છે ? સાળા મહોટા માણસોને સાળા આશ્રિતો બહુ અને સાળા આશ્રિતોને સાળી છોટીઓ બહુ. (એ પાસે આવતા જાય છે.)

વિજયા: (નીચેથી ઉપર જોઈને) મધુસૂદન ! મહને તહમે નથી જોળખતા ? તહમારા બધા આશ્રિતોની બધી પુત્રીઓ કરતાં મહારી પદવી કંઈક જુદીજ હતી. મહારી રહાસુ જુવો ! (વિજયા એક પગલું આગળ વધે-છે તે પોતાની આંખો સરની આંખો રહામી લાવે છે. કોધથી તે ઉશ્કેરાઈથી લેહુડું આપું અંગ ધુન્ને છે તે આંખો લાલ થઈ જાય છે.)

સર: ‘ મધુસૂદન ’ ! (પ.સેની પુરશી પર એ પછડાય છે. તેનાં મુખ પરનું લેહી લેડી જાય છે. થોડી વાર નીચે જોઈ આખરે તે વિજયા રહાસુ જોવાની હિમ્મત કરે છે) આટલે વર્ષે તું અહિં કયાંથી નિકળી આવી ? શું મહારું વેર લેવા તું મહારી પાછળ ભ્રમતી હતી ? મહને મારી નાંખ-મહારું જોઈયે તે કર-પણ તું અહિંથી જા-મહને ભૂલી જા !

વિજયા: (કંઈ પણ લાગણી વગર) હું એકજ વાત કહેવા આવી છું. ત્રીજોને મંત્ર આપવા માટે જે દરજ્જા છે એ પસાર થવા દો.

સર: એટલે ? એવું કદી ખતી સકે નહિં. હું એમ કરવાની સ્પષ્ટ ના પાડુ છું. તું કોણ મહને એમ આજ્ઞા કરનાર ?

વિજયા: એમ ! (રહેજ આગળ વધીને) તો, સર વસંતદાસ, કાલેજ તહમારા બચાડા બહાર પડશે. આખા મુંબઈમાં તહમારી કીર્તિ ફેલાશે. પછી સરકાર કે પ્રજા તહમને શું માન આપશે. તહમારે મુંબઈ છોડી ન્હારી જવું પડશે.

સર: પૂરાવો શો છે ?

વિજયા: મહારું ને તહમારું અંતઃકરણ.

સર: મનુષ્યનો ન્યાય એટલાથી સંતોષ નથી પામતો. તહારા જેવી રાજાતી છોટીતું કોણ માનશે ?

વિજયા: ત્યારે તહમે મહારી મરીબાઈનો લાજ લેવા માંગો છો એમ—

સર: (પુરશી સાથે આગળ વધતાં) જો-મહારું કહ્યું માન. તું જે કહે તે આપના તેવાર છું. તહારે માટે જે પણ જોઈયે તે માંગ.

વિજયા: (ચપળતાથી) ત્યારે તહમે એમ તો માનો છો કે તહમારો કંઈક વાંક ચુંદો છે-કે તહમે મહને હાનિ કરી છે.

સર: લેની હું કયાં ના પાડું છું ! પણ એ દોષમાં તહારો પણ ભાગ છે.

વિજયા: (નિશ્વાસ નાંખીને) મહારો ભાગ ! બૂબે મરતી અગાધ નિર્દોષ-ખિલતાં કુમ્ભો જેવી બાળાઓને પટ્ટાવીને, છેતરીને, ફગીને, ખેડાં વચનો આપીને ફૂટ પુરવો અનીતિને માર્ગે

લઈ જાય એમાં એ બોળી બાળાઓનો શો દોષ! એકજ લાગણી સ્ત્રીના હૃદયમાં પોપવામાં આવે છે છતાં સ્ત્રીનું ચારિત્ર્ય પણ એકજ એ મુશ્કેલ આધાર રાખે છે. પુણ્ય ને પાપ વચ્ચેનો ભેદ સમજીને તે પહેલાં ત્હમે દમારો નાશ કરો છો.

સર: હમેશ પુરુષનો વાંકે કહાડવો શોખ નથી.

વિજયા: કોઈકવાર એમનો દોષ નથી હોતો પણ સહન હમેંશ સ્ત્રીઓને કરવું પડે છે. એ યોગ્ય છે? દુઃખ ને શરમ સ્ત્રી પર પડે છે. પુરુષો તો “ક્રાંતકાઓ” બોખાય છે. સ્ત્રીની નય-બાઈનો લાભ લઈ ત્હમે સિદ્ધાન્ત વગરના અને અસ્થિર યાઓ છો. પુરુષને પણ સરખોજ ગુન્હેગાર ગણવો ન જોઈએ? અનીતિથી પુરુષ અને સ્ત્રી બંને દુઃખી તો થાય છે પરંતુ સ્ત્રી જન્મથી પુરુષને “પ્રભુ” સમાન મણુતી આવી હોય છે એટલે પુરુષને ત્હને નરકમાં જવાનું કહે તો તે નરકમાં પણ જાય એટલી તે કલામરી છે.

સર: છેક એમ નહિં. બંને સાથે નરકમાં પડે છે. બંનેના કપાળ પર ક્લંક લાગે છે.

વિજયા: હા, બંને સાથે પડે છે. પણ ધણુખરું તો પુરુષ વહેશે પાછો આવે છે, બંનેના કપાળ પર ક્લંક લાગે છે પરંતુ કોણ જાણે કેમ પુરુષના કપાળપરથી એ પ્રથમ જૂંસાઈ જાય છે.

સર: (ઉઠવાનો પ્રયાસ કરતાં) તું નકામો વખત ગાળે છે. ચાલ દુઃખ છું.

વિજયા: (હાથ લાંબે કરી) જો અહિંથી ખરવા છો કે જૂપ પાડી છે તો યાદ રાખજો!

સર: (પુરુષીપર પાછા પડતાં) હા એજ સજ્જો મ્હેં ત્હને કહ્યા હતા. તું પાછા મ્હને એ સંબળાવે છે. મ્હારા કાનમાં એના પડવા પડે છે. તે વખતે મ્હારો હાથ ઉપર હતો. આજ ત્હારો છે.

વિજયા: ના, ના. મ્હારો હાથ ઉપર નથી. (અચાનક માદ આભાથી ઉરકેરાટ સાથે) છતાં મ્હને આપવા હજ્જો છો તો આપો-આપો!

સર: (ગભરાટથી) શું! શું! ત્હારે શું જોઈએ છે?

વિજયા: (ધુટણપર પડીને) મ્હારી પાસેથી ત્હમે લઈ ગયા છો તે. મ્હારા મનુઓ પરનો મ્હારો વિશ્વાસ, ત્યારથી હું મ્હારા લાઇઓને ચોરો, છાપરાઓ માતું છું. મ્હારોએ અવિશ્વાસ લઈ લ્યો અને મ્હારો જીનો વિશ્વાસ, રનેહ, પ્રદા, મ્હને આપો! હું આજ નથી કરતી વિનંતી કરું છું.

સર: એ વાક્યો કરતાં કંઈ વધુ સત્ય વસ્તુ માંગ. મ્હારે લીધે ત્હારે જો સહન કરવું પડ્યું હોય તો એનો ખદ્દો હું શી રીતે વાળી આપું? ત્હારા દુઃખનું નિવારણ કરવાનો રસ્તો મ્હને ખતાવ.

વિજયા: હું તો હવે જીવતી ને મૃતેલી સરખીજ છું. જૂનકાળનાં મ્હારાં દુખો કરતાં બીજી સ્ત્રીઓનાં વર્તમાનકાળનાં દુખો મ્હને વધારે સાહે છે. અધારી કોટડીમાં વસતી ગરીબ મજુરોની સ્ત્રીઓને યાદ કરું છું, હજાર ધધાથી પેટ ભરી અવનતિ પામેલી સ્ત્રીઓને હું સંભારું છું, ત્યારે મ્હારા જેવી એક હુદ્દ વ્યક્તિનું દુઃખ હું જુલી જાઉં છું.

સર: ખરી વાત. જૂનકાળને સંભાર્યાથી કંઈ લાભ નથી.

વિજયા: પણ જૂન ને ભવિષ્ય બંને એકજ છે. વર્તમાન રચતાં જગત આજકાલે એ બંનેનો વિચાર કરવો પડે છે.

સર: ત્રીજાનાર હું પૂછું છું કે હું શું કરું ?

વિજયા: ત્રીજાનાર હું ત્હમને કહું છું કે અમને મદદ કરો.-અમને એટલે મદદ નહિં. પણ સ્ત્રીજાનારને. ત્હમે સ્ત્રીના મિત્ર થાઓ. (અદ્દભુત લાગણીથી) જે પુરૂષે એક સ્ત્રીનું ભવિષ્ય ખરાબ કર્યું છે-પ્રભુને ખબર કે જીજી કેટલીનાં ખરાબ કર્યાં છે-તે પુરૂષ હજારો સ્ત્રીઓનું સાડ કરશે. જેવી રીતે ત્હમે મહારી તરફ વર્ત્યા છો એવી રીતે ભવિષ્યમાં કોઈ પુરૂષ કોઈ સ્ત્રી તરફ વર્તે નહિં એમ ત્હમારે કરવું પડશે.

સર: (શ્રુજતાં) શી રીતે ? કેવી રીતે હું એમ કરી શકું ?

વિજયા: (સુદૃઢ અવાજે) સ્ત્રીઓની અનાથ ને પરતંત્ર અવસ્થાનો નાશ કરીને, ત્હમે મહારી આપણી-બહાલી પુત્રીને મારી નાંખી. મદદ મારી નાંખીને છુવતી રહેવા દીધી. હવે ત્હમે સ્ત્રીજાતિને ઉગારો-એમને સ્વતંત્ર થવા દો. એ ન કરી શકે તો એમની સ્વતંત્રતાની આડા તો નજ આવે. પરંતુ ત્હમને ભય છે કે ત્હમને સ્વતંત્રતા મળવાની સાથેજ તેઓ કહેશે “પ્રમાણિક મહેનત કરી પૈસા રળનાર મજુરણ કરતાં ત્હમારી નીચ વાસનાઓ પૂરી પાડનાર સ્ત્રીઓને ત્હમે વધારે પૈસા આપો છો એવું હમે ખબર નહિં શકિયે. ” આથી ત્હમારા ખિસ્તાને તથા ત્હમારી વાસનાને-ખતેને વાંધો આવશે. તેથી ત્હમે સ્ત્રીઓને આદર્શરૂપ પત્ની થવાની, તથા પતિસેવા કરવાની શિખામણો આપો છો, એ મતલબનાં લાંબા ને વિદ્વાતમય્યાં ભાષણો આપો છો, ને મુંઢર શબ્દોવાળાં લેખો લખાવો છો, તથા એ માટે મંડળો ને સમાજો ને એવી કંઈ અસંખ્ય સંસ્થાઓ સ્થાપો છો. જ્યારે એનો ખરા ઉદ્દેશ તદ્દન રહેલો છે.

સર: (તદ્દન ગભરાઈને) તું કરવા શું માગે છે ?

વિજયા: આ હંસવ ત્હમારે પાસ થવા દેવો-નહિં તો ત્હમે જગજાહેર ધંધ જશો. પરંતુ એથી વધારે પણ હું કરી શકીશ.

સર: હજી મદદ તું ધમકી દેખાડે છે ?

વિજયા: ના, ના. આતો પ્રયત્નથી હું ત્હમને તૈયાર કરું છું.

સર: શાને માટે તું મદદ તૈયાર કરે છે.

વિજયા: જે કાર્ય ત્હમારે કરવુંજ નોંધશે ત્હને માટે; ત્હમે આ ભાષણ શાહી નાંખો. મહારી મહાપે કોણ છે ત્હમને ખબર છે ?

સર: કોણ ! હજી બીજા કોણ છે ?

વિજયા: જે નવી ભાવના દેશોમાં પ્રસારે છે તે પ્રજાઓને પ્રેરે છે તે ભાવના મહારી મહે છે. વિજળીના જેવી એ પણ નવી છતાં જ્વળી છે. જગતના આરમ્ભથી એ ત્યાં હતી. અચાનક જગતનો અધકાર ભેદવા એ નિકળી આવી છે.

સર: (પોતાના ગળવામાંથી કમળ કઢાડીને) હે ! આ ત્હારા દેખતાં હું આ ભાષણને શાહી નાંખું છું. આપણી મૃત બાળકીના સોગંદ ખાઈ કહું છું કે એ હંસવની હું વિરુદ્ધ નહિંન પડું. (ભાષણ શાહી નાંખે છે.)

વિજયા: એને માટે ત્હમારો ઉપકાર. પરંતુ ત્હમારો સંકેટનો એમ થવો નહિં દે.

સર: ધણી કોણ છે સંકેટની કે હું ? (ત્યાં તો બહારનું બારણું ખખડે છે એટલે વિજયા કે કંઈ બાહ્યના ઓઁડમાં આવી જાય છે.)

ભાનુ: (દાખલ થઈને) અત્યંત દિલગિર છું, સાહેબ, મ્હારે ધણું મોઢું થયું પણ મ્હારાં 'વાઈફ' ઘેર જ નહોતાં.

સર: (સ્વસ્થ થઈ-આશ્ચર્ય બતાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં) ઘેર જ નહોતાં ! સાચું એ શું ?

ભાનુ: નાટ્ય ઘેર ગયાંજ નથી તેમ એમના કોઈ ઓળખીતાને સાં પણ નથી. પરંતુ ત્હીની કંઈ ચિન્તા નહીં આપ વાત તો કરી રહ્યા હશે એટલે આપણે જલ્દી ચાલીયે.

સર: ભાનુકુમાર, એ સાળા બાપજીની આપણે કોઈને વાત નથી કરી એજ હીક છે (ભાનુ કરતાં કરતાં અટકી જાય છે) કારણ કે આ ઠંડાવની હું વિરુદ્ધ પડ્યા માંગેજ નથી.

ભાનુ: (સ્તબ્ધ થઈને ટગર ટગર જોતાં) સાહેબ ! સાહેબ ! આપની તખીયતને હીક નથી લાગતું.

સર: યેંકયુ ભાનુકુમાર હું તદ્દા સારો છું. મ્હારું મગજ ઠેકાણે છે. (દાધમાં દાખી મૂકેલા કાગળના કકડા દેખાડીને) જુનો બાપજીની તો આ વ્યસ્થા મેં કરી છે. ત્હમારા ગવા પછી લેડી મનોહરદાસને પણ હું મળ્યો નથી. હું વિચાર કરતો હતો.

ભાનુ: (અકળાઈને) શેને વિશે ?

સર: બધાને વિશે. અને વિચાર કરતાં મને એમ લાગ્યું કે આ બાપજીથી લાભ કરતાં હાનિ વધારે થશે. તેથી મહે આમ કર્યું.

ભાનુ: સાહેબ, ત્હમને શું થયું છે ? આપણાં કાર્યો તે એમ ન્યાયના નાજવામાં જોખવાનાં હોય ? એ તો ખીજાં કાર્યોનીજ એમ સુસ્મરણક વંત્રપટે તપાસ થાય. આપણાં કાર્યોથી કદી હાનિ થાયજ નહીં. અને કદી થતી હોય તોપણ આપણાથી એવું માનીજ શકાય નહીં, એમ લાભ ને હાનિનો વિચાર કરવા બેસીએ તો આપણે કંઈ કરી શકીએ નહીં.

સર: આપણો વિરોધ ગેરવાજબી છે ને પ્રજામાં અપ્રિય થશે.

ભાનુ: આપણો કોઈ વિરોધ ગેરવાજબી હોઈ શકેજ નહિ. અને આપણા બધા વિરોધ અપ્રિયજ થાય. વળી, જો તમારે પ્રજામતજ આપણી સહાયમાં જોઈતો હોય તો એ બનાવતાં કેટલી વાર ? પચાસ રૂપિયા પત્રકારને આપતાં જોઈએ તેટલાં પત્રો આપણી તરફમાં લખશે.

સર: એ મ્હારે જોવાનું છે. ત્હમારે મને તાજે ચવાનું છે.

ભાનુ: (આગળ વધીને) હું દિલગીર છું. સર વસંતભદાસ, પણ આ બાંધતંમાં તો હું તાજે થઈ શકીશ નહિ.

સર: (હાથ થઈને) તો મિ. ભાનુકુમાર, આ મહિનાનો પગાર લાંબને ત્હમે ત્હપારે રસ્તે પડી જાવો.

ભાનુ: અરે-પણ-(ત્હવું વાક્ય અધૂરું રહે છે અને લેડી મનોહરદાસ દાખલ થાય છે.)

લેડી: (બેઠાનપણે) સર વસંતભદાસ, પા કલાકને બદલે ત્હમે તો પોણા કલાક લીધો. આટલી બધી વાત એ છોકરી સાથે ?—(ભાનુકુમારને) અહો ! ત્હમે ક્યાંથી આવી પહોંચ્યા ?

સર: (ભાનુ કંઈ પણ બોલે તે પહેલાં) કેમ લેડી મનોહરદાસ, આપણે ચાલેશું ? મ્હારે માગ જતું છે.

(સર વલ્લભદાસ તથા લેડી મનોહરદાસ પાસેના ઝોરડામાં જાય છે બાતુકુમાર એકલો ઉભો રહે છે યેડી કાણુતી શાંતિ-પછી વિમલા દાખલ થાય છે અને બાતુકુમાર ઉભી રહે છે. ઝોરડામાં કોઈક છે એમ શક પડવાથી બાતુકુમાર ફરે છે ? રહેને જુએ છે.),

બાતુ: (કંઈક સાહે) તું અંદિ ક્યાંથી ? તને શોધવામાં તો મહેં મહારી નોકરી ખોઈ.

વિમલા: (આશ્ચર્યથી) મને શોધવામાં નોકરી ખોઈ ?

બાતુ: (રહેજ કોધથી) ના. તારેજ લીધે. રહેજ સર વલ્લભદાસને મહાડાવ્યા છે. ના પાડ! મને કહે કે ત્રીને મત આપવાના હરાવ વિષે તહેં એમની સાથે વાત નથી કરી! તને ખબર ક્યાંથી પડી-ગોલ !

વિમલા: મહેં એની સાથે વાત કરી હતી—

બાતુ: (વધતા જતા કોધથી) શું ? તું—તું—!

વિમલા: (લેશ માત્ર પણ ગમરાયા વગર)—પરંતુ એણે મહારં કહ્યું માન્યુંજ નહિ.

બાતુ: ના પારી ? સાચું ખોલ. મને જવાબદે.

વિમલા: હું સાચુંજ કહું છું. જ્યારે તહેં ખમા નીચે ગયા અને તે તમારા બાતુકુમાર નક્કલ વાંચતા હતા એ વખતે મહેં એને કહ્યું, પણ એણે ના પાડી. ત્યાં તહેં ઉપર એને બોલાવવા આવ્યા અને હું ચાલી ગયું.

બાતુ: પછી તું એમને મળીય નથી ? લેડી મનોહરદાસના શખડે ઉપરથી મને એમ લાગ્યું કે કોઈ છોકરી સાથે સર વાત કરતા હતા.

વિમલા: હું એને મળીજ નથી. હંદુભાઈના ઝોરીસ રૂમમાં હું પડી હતી. હમણાંજ હું ત્યાંથી બહાર આવું છું.

બાતુ: તું જાણતી નથી કે એ હરાવ તરફનો વિરોધ જતો કર્યો છે ?

વિમલા: (હર્ષથી) ખરેખર ! ના, મને ખબર નથી.

બાતુ: ત્યારે કેને લીધે એમણે આ માર્ગ લીધો હશે એતું તું અનુમાન કરી શકે છે ?

વિમલા: (અટકી જઈને-અચ્છતામાં) કોણ-જણે. એને-કોની સાથે વાત થઈ હશે-ને મને-

બાતુ: (તરતજ સમજીને) મને કહે ! ઉત્તર આપ ! (વિમલા ચુપ રહે છે) કેમ ? (રહેજ પાસે જઈને) હું તારો ધણી તને આજા કરું છું કે મને કહે.

વિમલા: મહારા ધણી !

બાતુ: હા. તારા ચરીરનો, મનનો, આત્માનો ધણી. (રહેનો હાથ પકડે છે જેના આંચકાથી વિમલા પડી જાય છે ઉભી થઈ એ નહાસવા જાય છે પણ બાતુકુમાર આડો ચારી વચમાં પડે છે.) વિમલા આખરે કંટાળીને ખુરશી પર બેસે છે, કાણુવારમાં બાતુકુમાર દોડીને વિજળીના દીવાની ચાવી ફરવી ઝોરડામાં અંધારું કરે છે અને જાણતામાં ખોટીએ લટકાવેલા સર વલ્લભદાસના ઝોરડામાંથી કંઈક વસ્તુ કાઢી એકદમ વિમલા તરફ આવે છે.)

વિમલા: (અંધારું છતાં પાસેના ઝોરડામાંના દીવાના પ્રકાશથી જોવાનો પ્રયત્ન કરતી) ઝાહ ! એ શું છે ?

બાતુ: (સ્વગત) ત્રીઓને જીક દેખાડવા વગર આવે નહિ. લાપ જરા એને ગમરાયું. એટલે માતી નરે. (પિતાના દાગમાંની પૂંડનોલ સાચી ધરતાં) ચાત ! હેરરી, જોય, કાણુ-સે

છે? કોને લીધે પેલા ભાવજનો ખ્યાલ સર વદનમદાસે છોડી દીધો? જવાબદે-હેલી તક આપું છું.
 વિમલા: (ગભરાઈને) અરેરે! એ—પિસ્તોલ—ઓહ! (તે કુદે છે અને ભાનુકુમાર તરફ દોડી જતા હાથમાંથી એ પિસ્તોલ ખુટવી લેવાનો ચત્ન કરે છે. અને વચ્ચે થોડી પળ રકડક ચાલે છે, અચાનક અચાન થાય છે અને વિમલા એક ટારમી ચીસ પાડી જમીન પર છુટી પડે છે, એના ખભાની ખાગુએનું કપડું લોહીવાળું દેખાય છે. ભાનુકુમાર તદ્દન ગભરાઈ જાય છે અને કંઈ સમજતો નથી.)

વિજયા (આરણ્ય ઉધાડીને દાખલ થતાં) અરે! અંદિ અંધાર કેમ? એ અવાજ શેનો થયો? એ ચીસ કોની?

ભાનુ: (દોડીને લેના પગ પાસે પડે છે) મને જાણ્યો—મહારો વાંક નથી. અકસ્માતથી લેના હાથથી છુટી ગઈ હશે, મહારા હાથથી છુટી ગઈ હોય તો પણ અજાણજાન, કોઈને કહેતાં નહિ. હું કાંતીએ વહીંચ.

વિજયા: (ચુંચવાઈને) પણ છે શું? (અંધારને લીધે તેમજ વિમલાની ને લેની વચ્ચે કાંચ હોવાથી તે એક ચક્તી નથી.)

ભાનુ: (હીને તરફથી પણ ગભરાટમાં) સર સહસદાસને ને લેડી મનોહરદાસને કહી આવો કે કંઈ જન્યું નથી. આ એમનો કોટ લઈ જાઓ. પેલા ઝોરડામાંથી જાય એમ એડાવ્યું કર્યો. હું ડાકડરને બોલાવું છું.

(વિજયા કંઈ સમજ્યા વગર બેધ્યાન થઈ એવરકોટ લે છે અને અંદરના ઝોરડામાં જાય છે. ભાનુકુમાર અદારની ખાગુએ જાય છે. થોડીવારમાં એવરકોટ વગર વિજયા વિચારમાં ગરકાવ થયેલી પાછી ફરે છે. એ ખાગુએથી આવતાં વિમલા પર એની દૃષ્ટિ પડે છે, એને, લોહીલુહાણુ બોધ એક ધીમી ચીસ પાડી લેની તરફ જઈ લેનું માથું પોતાના બેજામાં લે છે.)

વિજયા: વિમલા! વિમલા! તને શું થયું? કોણે તને જખમી કરી?

વિમલા: (ધીમે સારું વિધિએ, ભાનુકુમાર આરને આરતે આવે છે અને દીવા સળગાવી ખાગુએ ઉભો રહે છે.)

વિજયા: જો! આ તારો ખૂની આન્યો! તું એને ખુશી કરતા, સુખ આપતા, સંતોષી જનાવતા મથી છે, લેના આનન્દ માટે તું ગમે તેવી અવરજા ભોગવતી હોયશ. તે નાખુશ થાય તો તું દુઃખી થઈ જતી હોયશ. લેના મગજના કાંટાઓ ને ઇન્છાઓ પૂરાં પાડવા તું જીવ કાઢી આપતી હોયશ. લેને માટે તનતોડ મહેનત કરવી એમાં તારી મજા હશે, લેને પડતો બોલ ઉચ્છેદી લેવો એજ તારી સ્વર્ગની ભાવના હશે. અને એ તને ખદસામાં શું આપે છે? એક મીઠું હાસ્ય નહિ, એક સારો શબ્દ નહિ, એકલું એક બિન્દુ નહિ—પરંતુ લોહી-લોહી. વિમલા, હું તને જે હમેશ કહેતી આવી છું એ આજે પાછું કહું છું કે પુંરેશો દુટ છે, જુદા છે. એકે મને હગી, મહારી નીતિ હરી લીધી: ખીનએ તને મારી, તારા પ્રાણ લેવાનો પ્રયાસ—

વિમલા: (હારાનો પ્રયત્ન દરતી—પોતાનું માથું વિજયાના ખભા પર ટેલીને—રહેજ મોટેથી) ના, ના. એવું ન દહે. (ભાનુ તરફ આંખળી કરીને) અધા પુરેશો એવા નથી. આ પુરેશો તો પ્રરૂપ જાતિના પ્રતિનિધિરૂપ પણ નથી. કદાચ આપણે પણ સ્ત્રી જાતિના પ્રતિનિધિરૂપ ન હોઈએ.....(સામે કંઈ ચિત્ર જોતી હોય તેમ) આ પુરૂપની ભાવનાને પહોંચના નથી. દારણુ

કે એમની મદદે કોઈ સ્ત્રી નથી. એમની માતાઓએ એમને જન્મ આપ્યો છે, પણ કેળવ્યા નથી. પારણામાંથી માતાએ જેને યાદ પડાવ્યા હોય તે આપા કદિ ન નીકળે. એમને માતા નહિ હોય, જન્મ આપનાર એક યંત્ર હશે.....એમને પૃથ્વી જુઓ!...ખરેખર સ્ત્રીની સહાય વગર કોઈ પુરુષ મહોટો નથી થયો. વ્યક્તિની માફક દેશનું પણ એમ નથી? સ્ત્રી અને પુરુષ સાથે રહીને, પાસે પાસે હોમા રહીને જ્યાં સુધી ચાલે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ દેશ મહોટો થતો નથી. ભારતના હુર્મોએ હમણાંના પુરુષો સમજતા નથી કે સ્ત્રી તે પુરુષના ગૃહની દાસી નથી, રાજાઓના જનાનાતું રમકડું નથી, વેપારીઓને વેચવા લેવાની વસ્તુ નથી. સ્ત્રીને ધનામ તરીકે જીતી લેવાની નથી કે મુન્દર ખજાના તરીકે ઓરડામાં પુરી રાખવાની—

વિજયા: (અત્યંત સામળીના આવેશથી) અત્યાર સુધી હું સમજતી હતી કે હું સ્ત્રીવને ઝાળખી ન શકું? વિમલા આજે મને લાગે છે કે સ્ત્રી વિષેનું મહાઈ જ્ઞાન એક બાળકના જેવું હતું. મને સમજતી—મને કહે-કે સ્ત્રીનું ભવિષ્ય શું છે? ત્હારી મુદ્દિથી તું એ એક શકે છે?

વિમલા: (ધીમા થતા જતા અવાજે) પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો નાશ સ્ત્રીઓના યોગ્ય વિકાસના અભાવને પરિણમે થયો. ભવિષ્યની સંસ્કૃતિની આશા પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેના તત્વોને જીવનમાં સમાન રીતે વિકાસ પામવા દેવામાંજ છે. સ્ત્રીનું સ્ત્રી તરીકેનું ભવિષ્ય કંઈ નથી. બન્નેનું ભવિષ્ય માનવજાતિનું ભવિષ્ય છે. લગ્ન એ તો એ ભવિષ્યના દારની કુચી છે પણ મનુષ્યની યાત્રાનું અંતતું લક્ષ્ય લગ્ન નથી. મનુષ્યનું અંતતું લક્ષ્ય તો માનવજાતિ છે.....લક્ષ્યથી એ લક્ષ્યના દાર ખુલ્લે છે, અને એકતું એકાન્ત તુટે છે. પરંતુ, એથી ઘણીવાર એનું એકાન્ત થાય છે, અને લક્ષ્યને પહોંચાતું નથી.....(એ વિજયાના બોળામાં પછાડાય છે વધારે ધીમા અવાજે નિદ્રામાં બોલતી હોય એમ) સ્નેહ વગરનાં લગ્ન નથી પણ સામાં લગ્ન પતિ-પત્નીના સ્નેહ કરતાં વધારે હંકાર હોય છે, એ સ્નેહ વધી સર્વ માનવ જંબુઓ મારેના સ્નેહનું રૂપ ધારણ કરે છે-વિજયા આ મહારા શબ્દો ત્હારી સાક્ષીમાં કહેજે કે હું આત્મહત્યા કરી મૃત્યુ પામું છું.

(વિમલા વાક્ય પુરું કરી રહે છે અને ચાક્રથી જાણે આંખો ખંધ કરે છે. વિજય એની સામું જોઈ દીર્ઘ નિશ્વસ નાખે છે અને એને માથે હાથ ફેરવે છે. ડાકટર દાખલ થાય છે. છુટે-છુટે પડી વિમલાને જુઓ છે. ત્હેની નાક હાથમાં પકડી બાનું તરફ ફેરવે છે. બાનું આતુરતાથી એની તરફ વાંકો વળે છે.)

ડાકટર: દિલગીર છું સાહેબ-પણ હું જરા મોડો છું.

વિજયા: એ શું નહિજ જાણે?

ડાકટર: હ, ના.

વિજયા: વિમલા, મહારી વ્હાલી વિમલા!

વિમલા: (આંખો હથાકીને. બેમાન અવસ્થામાં.) વિજયા; મહારા લગ્નનો દિવસ આવી પહોંચ્યો ને!

(આજણા પર સર વસ્ત્રભાંગસ ઓવરકોટ બોળતાં લેડી મનોહરદાસની સહેજ આગળ આવી હોમા રહે છે. બાનુકમાર કોચપર દિગ્મુદ જેવો ખેસી ગય છે. વિજયા વિમલા સામું જોઈ રહે છે. ડાકટર હોમા થઈ ગયાં સામું જુઓ છે.)

[પડો પડે છે.]

સમાપ્ત.

તહારો સંમૃતિ.

આજે અચાનક જ્યારે મહેને તહારો વિચાર આવ્યો ત્યારે મેં કહ્યું “તે દિન પ્રથમ દૃષ્ટિએ પણ એનું રૂપ આતુન્જ મનોહર હતું.” છતાં એ સમયો સમય મહેને જાણ હતી કે તહારે વિષે હું સર્વ કાંઈ જાણી ગયો હતો. યાદ હતી ફક્ત મહારી-હા મહારીજ એક આશ્ચર્યમૂલતા !

આહા ! તે પ્રથમ દિવસેજ તહારું સાન્દર્ભ મેળવવા-હંમેશ માટે મહારું જનાવવા-મહારી પાસે કોઈક જાદુઈ જાળ હોત ! હવે આજે તો ત્હેની સ્મૃતિયે હડી ગઈ છે. ગઈ રાત્રેજ મેં એક સ્વપ્ન દીઠું. દુઃસ્વપ્નની સીમમાં એક પુરુષ ઉભો હતો ને ત્હેના હાથમાં એક સુંદર પક્ષી હતું. પુરુષ બેઠાવત યતાં પક્ષી સરી પડ્યું અને અનંત આકાશમાં ઉડી ગયું. ત્હેને પાછું બોલાવતો હોય તેમ તે અનિમિષ નયને તેજ દિશામાં ધણો સમય મુઠી એડ રહ્યો. છતાં તે જાણતો હતો કે તે હદીયે પાછું નથી આવનાર.....

સમય મહેને ધણીયે વસ્તુ આપી શકશે. આહ ! પણ તે ચીજ મહેને એ ક્યાંથી આપી શકે ? વસંત વીત્યા પછીયે ધણો સમય મુઠી સુલગદન કોયસનો ઠહકાર સ્મરણ પઠપર અચકાચ છે; સમુદ્ર કિનારેની મુરશ્વ-રેતી ભરતીનાં મોજાંથી ડંકાઈ જાય છે તોયે ધણો સમય મુઠી ત્હેનો ચમકાટ સ્મૃતિમાં સતેજ રહે છે; યુગ યુગની શાન્તિ પછી હૃદયમાંથી ટ્રેવેલું ગીત વધેો મુઠી સ્મરણોના બણકાર સમું ઠણેામા રમી રહે છે. ઓહ ! પરંતુ તહારું લાવણ્ય ! આજે એનું મહેને જરૂર સ્મરણ નથી ને ત્હેની સ્મૃતિના વૃથા પ્રયત્નમાં અકચ દુઃખ છે.....આહ ! તે પ્રથમ ધડીએજ એ સ્મૃતિને બાંધી લેવા મહારી પાસે કોઈક જાદુઈ જાળ હોત !

મનુસાઈ કલ્યાણજી દેશાઈ.

સાન્દર્ભ ને સ્નેહનો મહારો આદર્શ તું છે; મહારા પ્રભુ ! સ્મૃતિ સમરતમાં-ડંડા અંધારા ને અનંત પ્રકાશમાં ફરી વળતી મહારી દૃષ્ટિ તહારા પર ફરી રહે છે.

“ભટકે હુએ દીલમેંબી હય ખટકા તેરા.”

લેખક: પ્રો. ચન્દ્રશંકર અ. બુચ, બી. એ.

મહાનકે માશુકનો આશક નો દિવાનો નથી તો કંઈજ નથી.

દિવાન્યત એ આશકની ખામશત છે. માશુકની સૂરતપર હજારો જાન સદેકે કરનાર આશક બ્યારે આ ખામશતને દિવાન્યત માનતો થશે ત્યારે ઇન્સાનના દિલમાંથી ઇશક પરવારશે, મહોબ્બતના કિતાબખાનામાં એક એવો લગ્ન નથી જે માશુકના બેનમૂન રહેવાને ઇન્સાફ આપી શકે. આ રહેવાના તોર ઉપર હજારો ચરમ કૃતા કરનાર બ્યારે રાહત લેતા ઉભો રહેશે ત્યારે ઇન્સાનના સીનામાં સીસું લગશે અને ઇશકની હયાતી ખામોશ થશે, એમ આલમખરના અશકું થકીન છે. આ થકીનનો ઇન્કાર કરનાર ખુદાની હુનિયાતો બેનસીમ કમવર છે.

* * * *

રસ્તાનો મુસાફર કેમ સમજી શકે કે આરામગાહ પરના રડ્યાં ખડ્યાં શુભ એતો હીઝરતો આશકના દિલના ટુકડા છે. ફરથી નગર કરનાર કેમ સમજે કે શુભની મિઝાન એતો બહાનું છે; ઉમીદ અને ઇશકને તરછોડી જનાર માશુકના ખૂનપરસ્ત શીદવીની બેમૂલ ભેટ છે; માશુક હજી પશુ રીઝી શકે એમ તે દિવાનો માને છે. ઉડી ગયેલા શ્વાસને ખુશ કરવા તે બોરસલી અને મરવો તે કબ્જ પસે રાખે છે અને બડી ફરોજ કરોજ તે આંખના રોજ મિસાલ બેતાં પાણીથી તેને વધતાં જોઈ ગમ કડો કરે છે. ખૂઝાઈ ગયેલા ચેરાગની હજીરમાં દર રહાંઝે તે ચેરાગ નગર કરે છે અને આતશ-ચ-ઈશકના ધુંની મિસાલ મિલિસ્ત તરફ જતા ખુશમતીના ધુંમાં ચરમ દેરવી તે બેસી રહે છે.

* * * *

ગમખવાર તે દિવાનાને આલમખરની ખૂગસૂરતી શીકી લાગે છે કારણ તેખ સતમનાં દિલ-રતું નર ત્યાંથી ઉડી ગયું છે. બેકરાર તે દિવાનો આલમખરના અવાજને ડૂબાવી દેતો ઇશક પુકાર કરે છે અને એ પુકાર અજલના રિસ્તાના અરાજ મિસાલ ખાકમાંથી મજનુના રૂકને જગાડે છે. ઇન્સાન ભગે છે, હેવાન ભગે છે-નથી જગતા પત્થર અને નથી જગતાં મૂર્તી.

લક્ષ્મી હોંદ હોટેલ
માથેરાન તા. ૧૯-૪-૨૨

પ્રિયભાઈ,

આપણી અગમચેતીઓ ને સાવચેતીઓને પરિણામે, દુઃખરૂપ અહીં પહોંચવા જેવું કે 'રહું' નહોતું; એટલે, કાલ સાંજે સવા છએ મુખરૂપ આવી પહોંચ્યો. રોશન પર હોટેલનું કોઈ માણસ લાગ્યું નહીં એટલે આપણે તો સામાન ઉપકારીને ચાલવા માંડ્યું. રસ્તામાં એક બાંધીદીના પુરૂષ Self-Made માણસની છટાથી ઉંચું માયું ચાલીને ચલતા મળ્યા. "કેમ...ભાઈ?...". તેણે કહ્યું: સહેજ અચકાઈને હું ઉભો, "હા...હા..." એવું કાંઈક ગગણ્યો ને એ તુરંત, ન સમજાય તેવી રીતે એને રસ્તે રોશન તરફ ચાલતા થયા એટલે હું પણ હોટેલની દિશામાં ચાલ્યો. હું ત્યાં પહોંચ્યા પછી એ રોશનેથી આવ્યા સારે જણાયું કે એજ હોટેલના થીયુટ મેનેજર સાહેબ હતા?

અહીં દરેક વાતની સોંપ સારી છે-એ કશાનીય ઉજુપ જણાતી હોય તો પ્રિય સ્વગમના દુઃખાળા સહવાસ ને મીઠા બોલની જણાય છે.

લખવા વાંચવાનું કે ખાસ બનતું નથી. આજની આખી બપોર ઉંધવામાં વીતાડી. શહે-ખમને લીધે તેમ કરવું પડ્યું એ પણ ખરું. તેનો ઉપચાર ચાલુ છે, પણ ત્યાં આવતાં સુધીમાં તબીબતની પ્રગતિ ક્યા દિશામાં ને કેટલી થશે તે હમણાં કહી શકાય તેમ નથી.

આજ સવારે "માથરા પોર્ટ" ને "હેરીસન સ્ટ્રીમ" તરફ ફરવા ગયો હતો. ખાસ ત્યાં જવું એમ ધારીને નહોતો નીકળ્યો, પણ અગણ્યા માણસે નો આયડતાં આયડતાં જ્યાં જઈ પહોંચ્યા, તેને જ પોતાનું લક્ષ્ય માની લેવું રહ્યું એ જગ્યા પ્રમાણમાં એકાંત છે. ઝંઘરામાં પાણી ભરવા આવનારં ચોડે દૂર ઉંડાણવાળા ભાગમાં કીડખીલાટ કરતાં હતાં. તે વિના સર્વ શાંત હતું ઝરો જમણે હાથે ઉંડા ભાગમાં છે એટલે અદૃશ્ય રહે છે. એજ બાબુએ સામેની ટેકરી પર દૂર ઝાડપાનમાંથી અમારું હોટેલ ડોહીઆં કરી રહે છે નીચે ખીણમાંથી એક બે જગ્યાએથી ધુમાડાના ગોટા આસ્તે આસ્તે નીકળે છે. હાથે હાથે ચડડનો સૂર્ય તપે છે. સવારમાં વહેલાં તો વાદળા હતાં. "પાઉસ આજ ચાંચલા ચેષ્ટલ" એમ પણ કોઈક દહેલું હતું. પણ મારી તબીબતને મુશ્કાએ ચાંગસો કે ખીન ચાંગસો એકે ગતનો વરસાદ આવ્યો નહીં. પણ અભારે અહીં માથરા પોર્ટ પર તો સૂર્ય હીક તપે છે. તેણે હજી એટલું ખરું કે સોણે કળાયી પ્રકાશી શકતો નથી. જતાં આવતાં વાદળાં એને આવરે ત્યારે એના સહજ કિરણોની શક્તિ હરાય છે ને એ માત્ર ઉજળા ચિત્ર જોવા શક જાય છે.

ત્યાં ખાંકડા પર એક પારસી જુવાન અંગ્રેજી પોપાકમાં બેઠો હતો. હું પડખે બેઠો એટલે, "Have you got a watch?" એમ એણે, તેની જાતની સ્વાભાવિક રુઝિ આને ઝડપથી પૂછ્યું તેણે એ પ્રશ્ન અચાનક કર્યો તેથી કે કોણ જાણે કેમ, પણ કૃત્રિમ ધીમાશ ને કૃત્રિમ ગૌરવથી મેં કહ્યું: "Y...e...es" પછી ધડીવાળ કલાડીને તેને ટાપમ દબો. તેણે અને તુમાખી ને અધ્યપ્રાંજન્ય માર્યો હશે; નમ્રતાના પરમ પૂજક ને સૌજન્ય સંસ્કારિતાના એકનિષ્ઠ બંધન

જ્યારે અણુધારી સ્થિતિમાં મુકાય છે, ત્યારે કેવા કેવા વિચિત્ર અભિપ્રાય પોતાને માટે સાબા માણસના દીક્ષમાં ઉપજાવી દે છે ?

એ ગયો એટલે હું તદન એકલો પડ્યો. મારા જેવા Moody અને નિર્જન મનના જુવાનને એકાંત એટલે એક જાતનો રોગ, તે અવસ્થામાં ગ્લાનિમય Introspection વિના બીજું કશું બાક્યેજ મુઝે. એટલે મેં પણ મારા જૂતમણીન જીવનના અર્કદ્વિપ એ ત્રણ કડકાં ને નિરાશામય સાચો સારવ્યાં.

વિદ્યાર્થીજીવન દરમીયાન માનવસ્વભાવ ને માનવજાતિ પરત્વે જે તેજોમય ભાવનાઓ કલ્પનાઅશ્રુથી નીરખેલી, અનુભવેલી, તે સંસાર સાથેના નિકટ સમાસમ વખતે છેલ્લાં એ વર્ષમાં-લગભગ ધુળ મળી. અને ઇશ્વર સામે તો આપણે જીની વહવાડ છેજ; એટલે, Betrayed by man and for saken by god એવી કાંઈક દશા મારી લાગે છે. ઇશ્વર પણ દહાડે દહાડે એવો થતો જાય છે કે તેનાં કૃત્યોથી માનવીને ય શરમ આવવા માંડે; બીજી માણુ માનવીની અગાધ મહત્તા છતાં, તેની નીચતા પણ એવી છે કે આપણા એક જ આશ્રય-મનુષ્ય જાત-માટે પણ આખરે તો આપણે મગરૂર થવા જેવું રહેતું જ નથી.

આ વિચારો અત્યંત શ્રદ્ધાહીન હૃદયના છે. કહવા અનુમતિમાંથી સારવેલાં એ ઝેર છે તેને સ્થાને અમૃત વહેવડાવવાને અંધશ્રદ્ધાવાન ચલું કે અશ્રદ્ધાની સમતાને સહીનેજ અતે તરવું ? મને બીજો માર્ગ ગમે છે. અત્યારે હેયું માટીના દેશ જેવું છે-ન મૂલે તેમાં ચેતન, ન મૂલે આદ્રીતા, કે નહીં કોમળતા. એ પસંદાયને ત્યાં પૂર્ણ જ્યોતિર્મય, પ્રદીપ્ત અગ્નિ પ્રકટે, 'રસ અને ગ્રાંતિને ઓળખતું' થાય, આજની નિર્જનતાને અનિશ્ચય ત્યાગીને સ્વસ્થ, એકપક્ષી થાય ત્યાર પહેલાં કેટકેટલાં તપ ખમવાં પડતાં હશે ? કે પછી એટલાં તપને અંતે એ છેક ભરમીમૂત અને ! એ સ્થિતિ આજના દેશ કરતાં તો ઘણીજ ચઢીઆતી, ખરું ?

ચાલો, માગં હોળાળાં હોળાપણ ચીતરીને તમને હવે વધુ વખત કંટાળો નહીં આપું. તમારા Siveater એ અનુપમ સેવા જાળવી છે. તે નહોત તો તમારા કાલ થેલા વિનોદકાંત હીને ખરક બની જાત કેમકે એ દિવસથી ગતે કાંઈક વધુ ઠંડી પડે છે. તેમાં વળી સળેખમે પણ આવવા માટે આ વખત પસંદ કર્યો એકલે Siveater આશીર્વાદ જેવો છે. હીક ઉપયોગમાં આવે છે ગરમ કોટ સાથે નહીં લેવાની તમારી શીમતી સલાહ માની હોત તો તમને આજે કેટલા શાપ દધ દીધા હોત તે કહી શકાતું નથી !

શ્રી. વિનોદકાંત.

ગુજરાતી કવિતાનો યુગ આંકનાર નરસિંહરાવ.

યુગ આંકનાર કવિ નરસિંહરાવની દશા બેઠી છે. કોઈક લલિત અને નરસિંહરાવને સરખાવી બ્રમ્હવૃક્ષ કિંદાપોદમાં પડ્યા છે. કોઈ ધિરજ્ઞાણ ગણેશજી ચેતનનાં પાનાં ભરી એક દિશાએ તણાયા ગય છે અને તેમના જેવા કેટલાકને તાણે છે. નરસિંહરાવ સંજ્ઞા અત્યારે ઉછળતા મત્ર વિચારતાં કહેવું પડે કે કાંતો કુસુમમાળાના કવિ મોળા કવિ છે ને હેમને વખાણનાર ખોટા હતા કે કાં તો અત્યારના ગુજરાતમાં દેખાય છે એ રીતે કવિતાની કલા પારખવાની શક્તિ ઓછી થઈ છે. આપણા જેવા નરસિંહરાવ ઉપર લખનારાઓથી એ કવિતું ચિરકાળતું સ્થાન ખસવાનું નથી. આપણે જ માત્ર અંધ દેખાઈએ છીએ.

થયા છે અને થાારા છે હેરા કવિઓમાં નરસિંહરાવ શ્રેષ્ઠ છે અને મહેશે એમ કોઈજ ન માને અને આ લેખકનો હેતો મત હેજ નહીં, અને મનાવવાનો આ પ્રયત્ન નથી જો આપણે ઉતાવળ કરી નરસિંહરાવનું કવિ તરીકેનું સ્થાન-અલકે ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાંનું સ્થાન નક્કીજ કરવા માગતા હોઈએ તો શી શી વિગતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ એ જાણવું તો બહુજ જરૂરી છે. પહેલાંના વિવેચકોએ હેમની કિંમત આંકવામાં કચડાં ભૂલ્ય કરી હશે, હવેના લેખકોને કચડાં ભૂલ્ય કરવાનો સંભવ છે એ જો જાણાય તો અત્યારના ઉપકાર ચલાવતા લેખકો યોગ્ય અને સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકે.

પોતાના સમયમાંથી ખસી જઈ, સંકુમાન્ય તેમજ સ્વતંત્ર ધોરણોથી કલાની કિંમત આંકવાની વિવેચકની દરજ છે. હુંજ અશુદ્ધ વસ્તુ માટે શું ધારું છું એમ કહેવું વાચક માટે બાજબી છે, વિવેચક માટે નથી. વિવેચનનાં ત્વેની પાસે પૂરતાં અને સત્ય ધોરણો હોવાં જોઈએ, એ ધોરણો સાથે વિવેચક પોતાના વ્યક્તિત્વ, સમય, ને સ્થળથી નકરો પડી જઈ વિવેચના દરવી જોઈએ. એક વ્યક્તિના જીવનમાં કશું પ્રસંગ આવ્યોજ ન હોય તો તે વ્યક્તિ કશું રસની મોજ ન માણી શકે એ સ્વભાવિક છે: એ સ્વભાવને જો તે દૂર મૂકી ન શકે તો તે વિવેચક થઈ શકતો નથી, વાચકજ થઈ શકે છે. હેવી રીતે દાખલા વધારી શકાય, વિવેચનમાં લેખકનો હુંકાર (વ્યક્તિત્વ નહિ કહું) જેમ અને તેમ ઓછો હોવો જોઈએ.

હુંકાર કાદતાં એક બીજું પેસો જવાનો સંભવ છે. બધાયે કેટલું સ્વીકાર્યુંજ જોઈએ એ વિષય ઉપર ભાર મૂકતાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિને વધારે પડતું સ્થાન આપી દેવાય. એક કવિ પહેલો કવિ હોય તેથી તે શ્રેષ્ઠ નથી જનતો. ઇંગ્રેજ સાહિત્યમાં ઓસર પહેલો કવિ છે તેથી તે શ્રેષ્ઠ છે એમ કહેવું નથી જાણ્યું. પહેલા કવિ તરફ પહેલા તરીકે ભક્તિભાવ લખવિયે, પણ તજવે તોળતાં હમે હારમાં પહેલા હિમા છો કે બીજા એ જોવાનુંજ નથી, અલગત હમે બીજામાંથી કેટલું ઉપાડ્યું છે, હમે ગાંધવનું કેટલું લેખ્યું છે એ તો જોવાનુંજ છે. એક દિશામાં એક માણસે પહેલ કરી હોય તો તે પહેલ કર્યા બદલવું માન હવેને હેજ. પણ તે કરવામાં હવેના કરતાં, હેની પછી આવેલો માણસ આગળ પડે તો તે વિવેચકને તો સ્વીકારવુંજ જોઈશે, પહેલ કરનારના ઉપકાર માનવાનું કર્તવ્ય આપણે નહીં રાખતાં 'બીજા' કરનારને ચિર નાખીશું તો ચાલશે.

આ જાને દૃષ્ટિગિન્દુએ સાચરતાં, એ જુવવાનું નથી કે વિવેચન પણ સાહિત્ય છે. વિવેચન

એ કેટલોગ નથી કે ખાનામાં ગુણ દોષ મૂકીએ એટલે બસ. વિવેચનામાં કલ્પના ને ઊર્મિ હોવાનું જોઈએ. એથીજ વિવેચનનું સાહિત્ય ઉત્પાદક સાહિત્ય થઈ શકે. અથા વાચકો મનુષ્ય હોઈ, હુંકાર કરતાં સમાનભાવનો સંબંધ વધારે છે, એ સંબંધથી કવિના હૃદયમાં કોરી, તહેના આદર્શ તપાસી, કાવ્ય પ્રસંગમાં દૃષ્ટિ નાખી સામાન્ય વાચકના હૃદયમાં કોતરી, તહેના ભાવ સહમજ દાખ્યની તહેના ઉપર ચતી અસર ઓળખી વિવેચકે વિવેચન કરવાનું છે, જનસમાજ ઉપરની અસરમાં આકસ્મિક કારણો કેટલે અંશે જવાબદાર છે તે જાણી તેટલું આદ કરી કવિનું સ્થાન નક્કી થઈ શકે. આ બધું કરતાંય મતભેદને સ્થાન રહે છે કારણ હુંકાર અને સમય સ્થળનાં બંધારણથી સંપૂર્ણ રીતે દૂર રહેવું અશક્ય છે, તે તરફ પ્રયત્નજ પ્રશંસનીય છે, એ પ્રશંસનીય પ્રયત્ન સિવાય વિવેચક થવાનું નથી, તહેને તે ક્યાં વગર છૂટકોજ નથી.

આત્મારે બધા જ નરસિંહરાવને લુખા કવિ ગણે છે એમ નથી જ; કુલ્લમખાળા પછી બધા જ નરસિંહરાવને મહાન કવિ ગણતા એમ પણ નથી. પરંતુ નરસિંહરાવનું કવિ તરીકે સ્થાન નક્કી કરવામાં ઘેટેલાઓ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિનાં ચક્ષુમાં પહેરી જ જોઈ રહ્યા આત્મારના નવા કહેવાતા વિવેચકો હુંકારપરથી વેગળા ખસતા જ નથી અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિનાં ચક્ષુમાં હમે ઉતારી દીધાં છે એમ જાણી ગણપતિયાં કરે છે. નરસિંહરાવના પરીક્ષકે એ કહ્યાંથી પોતાના આદર્શો ભેગા ક્યાં હતા? બરાજરનો તહેને પ્રો. (પી.) આણંદશંકર જ પોતાની મચોટ ભાષામાં કહી શકે. બકનો ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન, ‘આસ્તે કદમ’ની પ્રસરતી ભાવના, મુધારાગી સ્લામિ ઉભો થયો ને જામતો સ્થિતિરક્ષક પક્ષ : વિગેરે વિગેરે અને કવિતામાં તહેમને શાનું મ્હોં જોવાનું હતું? જો ગુરુસો, લાગણી, ભેખડો તોડી નાખતો પ્રવાહ જોઈતો હોય તો વાંચો નર્મદાશંકર. જો મીઠા બોલી, સ્વસ્થ, કાવ્ય, કંઠા કલેજાળા, કંઠુ કલેજુ રાખનારી જ વાણી વાંચવી હોય તો વાંચો દક્ષપતરામ પહેલામાં કલાવિધાન નહોં, બીજામાં ઊર્મી નહોં, શેલી અને કીટ્સમાં કલાવિધાન અને ઊર્મી સાથે પારખનાર અને ટેનીસન અને કેલેરીજમાં ઊર્મી સાથે કલાવિધાન સહમજ સકનાર મહારા પૂજ્ય ગુરુ હેતુ હેતુ સ્મરણ કરાવનાર નરસિંહરાવને વધાવે જ. આપણે શું કરીએ છીએ? આપણે કયાથી આદર્શો સંઘર્ષાં છે? નવા જમાનાનો લગભગ બધોજ ભાગ ‘આસ્તે કદમ’ની ભાવનાને રાજ્યપ્રીય બાજુમાં સ્વીકારતો નથી. ધર્મ અને સમાજના પ્રશ્નોમાં તો કેટલાકે આંખો બંધ કરી છે, કેટલાકે કાન બંધ કર્યાં છે, અને બધાએ હાથપગ તો વાળી રાખ્યા છે. ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશનનો હમારા જેવા માટે કેલેરીજમાં ફરજિયાત અભ્યાસ હતો જ નહોં. ઉકતું ખૂણે બેસીથી શોધી કાઢી મેઝીનાનાં પાનાં પણ વંચાતાં, ટેલરોયની છબીઓ રખાતી, ચોરડામાં જુરસા બર્ચાં ધણા ભાવણો થઈ જતાં એટલે ડીએઈજી સોસાયટીની બરાજર દરકાર નહોતી. બહાર નહોં તો ટુંકમાં શું અરવિન્દબોધની શું ગાંધીની છબીઓ રખાતી, ડિસીપ્લીન સહમજવી જ કહણ હતી. કાચદો પાળવામાં ગુલામી હતી. ન પાળવામાં સ્વાતંત્ર્ય સહમજનું. કંઈ પણ કારણે શોરમકાર કરવો ધર્મ ગણાવું. સંસ્કૃતીયન્દ્ર ધણે વંચાતો, પણ સ્થિતિરક્ષક વાક્યો નહોં પણ હાથ હજીવાનાર જ વાક્યો લાલ રંગથી રંગાતાં વિગેરે વિગેરે. અને ગુજરાતી કવિતામાં શું નેમું? ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ ખોઈ નરસિંહરાવ સાથે જ ન્હાનાલાલ. કોઈ જગ્યાએ તો લીલી રાખી પહેરનાના ન્હાનાલાલના પૂજકો હોય. કોઈ મહાત્મા નવાજમાં લે સમેટ વચ્ચે મૂકી ન્હાનાલાલનાં

ગીત ગાઇ ગરબાનો દેખાવ કરી દેતી, સ્નાન ઓરડીમાં મેષદૂત સાથે ન્હાતાલાલનાં ગીત ગવાતાં. નરસિંહરાવ ભારે લાગતાં.

કવિતાના ક્ષેત્રમાં જે માનસિક વલણ નરસિંહરાવેજ મોટે ભાગે ઉભું કર્યું તેજ માનસિક વલણની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિએ વલણના પિતાનેજ વખોડવા લાગી. આ અહીંજ અન્યું છે એમ નથી. વર્ડઝવર્થ અને કોલેરીજને સમાગમનું માનસિક વલણ જહલી જુડી કોટિની કવિતા આપી. એ વલણે વધતાં વધતાં શેક્ષી કીટસ અને બાયરન ઉપજાવ્યા. એજ વલણે વર્ડઝવર્થને વખોડ્યો.

હાવા ઘણી બાજતોના સામ્યથી કવિતાના આ યુગને Age of Romanticism કહી શકાય. એ અને કોલીન્સે ૧૮મી સદીના વચલા ભાગમાં કલ્પનાનું તત્ત્વ સ્વીકાર્યું, પરંતુ પોપથી બોદાઇ મળ્યું લાકડું ધમારતમાં બરોબર કામ ન આવ્યું.

લીરીકલ બેલ્ડઝ બહાર પાડી વર્ડઝવર્થ અને કોલેરીજે યુગ આંક્યો. પ્રકૃતિનાં સ્વરૂપ, સામાન્ય જનભાવ, સાધારણ કર્તવ્યોને સંપૂર્ણ સ્થાન મળ્યું અને કલ્પના અને ઊર્મિનો હક્ક સ્વીકારી, સ્વીકારેલાં ધોરણોની નીકા તોડી નાખી, કવિતાને સ્વતંત્ર બનાવી. કલ્પના ને ઊર્મિને વધારે ઉંચું સ્થાન આપી શેક્ષી, બાયરન ને કીટસે કવિતાને આગળ ધપાવી. ભરતી ઉતરી ને દેનીસન અને ક્રાઈનિંગ વધારે ઠાવકા કવિ થયા.

અહીંયાં કવિતાના ઇતિહાસમાં દલપત નર્મદ યુગ અને નરસિંહરાવ યુગની વચલી કડિયો ભીમગવ, દોહતરામ પંડ્યા, બાપાલાલ મદ, હરિલાલ હર્ષદરાય છે. હેમનતામાં નવાયુગનું આણું આણું તેજ દેખાયું. હેમના પછી નવા યુગના વિશેષ સમીપ ગોવર્ધનરામ અને મણિલાલ. અનુષમ શકિતાના આ સાક્ષરવર્ષોમાંથી એકેયે ઈવતાના યુગને પોતાના નામથી ઓળખાવ્યો નથી. મણિલાલ કવિ મણિલાલ તત્ત્વચિન્તકમાં ત્યાં યુગજાઇ ગયા. ગોવર્ધનરામ કવિ ગોવર્ધનરામ સસ્વતીચંદ્ર. પુરાણકારમાં બરાબર દેખાયાજ નહીં. એટલે નવાયુગની કવિતાના ઇતિહાસને પોતાના નામથી ઓળખાવનાર નરસિંહરાવજ હેમના સગવથી પૂરની કવિતા આમ સદમજીયે તો.

છતાંય પ્રશ્ન યરો કે કવિતાનું ક્ષેત્ર વિશાળ હોવા છતાં નરસિંહરાવ કે.છ કાળે લોકપ્રિય કવિ કેમ ન થયા? સસ્વતીચંદ્રેજ હેમની લોકપ્રિયતાનું ક્ષેત્ર ટુંકું કરી નાંખ્યું. કવિતાનો રસ તો સરસ્વતીચંદ્રમાં ઉભરાતો હતો અને છંદની પસંદગી, કલાવિધાન, પ્રકૃતિનું સૌન્દર્ય નિરૂપણ માત્રને માટે સામાન્ય વાચક નરસિંહરાવને શોધે એમ જનવાનો એટલો સંભવ હતો. અને પ્રકૃતિનું સૌન્દર્ય? સરસ્વતીચંદ્ર જેવા મહાત્મા કે કુચ્છ જેવી પ્રેમીલી, મંલીર, મુગ્ધ, પ્રિયજન ઉપર સારિતક દૃષ્ટિ નાખતી પ્રિય કુટુમ્બી જન જેવી અનેલી સુંદરી સાથે પ્રકૃતિનું રસિક નિરીક્ષણ કરવું મૂકી નરસિંહરાવનાં છુટાં છુટાં કાવ્યો સાથે પ્રકૃતિનો આહવાદ ચોડાજ લેવા જાય. તે એટલે સુધી કે નરસિંહરાવની પ્રથમ ઓળખાણ સરસ્વતીચંદ્રનો પહેલો ભાગજ આપતું.

સમાજ સુધારણાનાં મોર્મ નરસિંહરાવમાં હતાં. પણ આ સમય નર્મદાચંદ્રનો નહોતો. ઉછાળા મારતા સુધારકો ઈંડા બન્યા હતા-સંસ્કૃત મત જામતો હતો. લોકો કંટાળી ઉઠાસી બન્યા હતા. સુધારાનાં મોર્મ સામાન્ય વાચકતા હૃદયને હલમલાવે હેતું નહોતું. રાજ્યદીપ વિચારોનાં નરસિંહરાવનાં મોર્મ હતાંજ નહીં. મણિલાલ, ગોવર્ધનરામ નરસિંહરાવ અને પછીથી

આનન્દશંકર,* બધાજ વિનીત પક્ષના હિમાવતી; ખીચું, કુસુમમાળા તે સરસ્વતીચન્દ્ર નહોતી કે બધીય કોટિના ઉજાળાને સ્થાન મળે.

ત્યાર પછી ધીમે ધીમે “હૃદયવીણા,” “નૃપુરઝંકાર,” અને છેવટે “સ્મરણ સંહિતા” કવિ નરસિંહરાવનાં પંદાર પડખાં, પણ નેટલી લોકપ્રિયતા કુસુમમાળાએ પ્રાપ્ત કરી તેટલી પછીના કાળોએ ન કરી. ધીમે ધીમે દષ્ટિ મર્યાદામાં મણિશંકર ભટ્ટ, કલાપી, ન્હાનાલાલ, લલિત, ખજ-રદાર, ઠાકોર દીપવા લાગ્યા. હૈમાંય કલાપીએ લોકને રડાવ્યા. ન્હાનાલાલે રસજસ કર્યા. (ન્હાના લાલ બાએજ હસાવે છે, બાએજ રડાવે છે) નરસિંહરાવનાં શુદ્ધ સુંદર કાવ્યો તરફ તો કલાપી, ન્હાનાલાલ અને લલિતે સરસ્વતીચન્દ્રનીજ ગરજ સારી.

છેવટનું સુંદર કાવ્ય સ્મરણસંહિતા મનોહર છે, સુંદર છે, અપૂર્વ કલાવિધાનવાળું છે. પરંતુ એક આકસ્મિક કારણ ત્હેની સંપૂર્ણ લોકપ્રિયતામાં કેવું આડે આવે છે ? પ્રો. આનન્દશંકરે વિદ્વાતભર્યાં ઉપેદ્યાત લખી સહકૃત્ય કર્યું. ટીપ્પણ ઉમેરી વાચક ઉપર ઉપકાર કર્યો. પ્રો. આનન્દશંકર અંદરના ભગ્નને કાવ્યની કલગી દહે છે. તો કેટલાક વાચકને મન ઉપેદ્યાતથીજ સ્મરણ સંહિતાની કિંમત વધતી લાગે છે. સ્વીન અને ટેનીસન અને શેક્ષીમાંથી પ્રો. આનન્દશંકરે આપેલા ઉતારા પરથી શું હૈમાંથી તો આ વિચારો કવિ નરસિંહરાવે નહિ લીધા હોય એમ કેટલાક વાચકને થાય છે એ બધા ઉપચિંત કરવુંનું દુઃખ એટલું સંચિત છે કે વાચકને તે રડાવી તો ચકતું જ નથી અને વાચકને તો હાવાં કાવ્યો વાંચતાં રહ્યું છે ત્હેની ભ્રમણામાં “ઉપરતિ કરી વિરુદ્ધ છે” હેવાં વાક્યો ઉમેરો દહે છે. આમ કવિ નરસિંહરાવના હૈદલા અપ્રતિમ કાળે ત્હેને યોગ્ય લોકપ્રિયતા મેળવી નથી.

આ “ધો” વખત નરસિંહરાવ એકલા કવિ જ નહોતા રહ્યા કોષ્ટ વખત શાળાપત્રની ટીણી બૂલો કાઢતા. “શું” વિહારી કે “શું” અવિહારીનો ઉદાપોહ કરતા. કોષ્ટએ ગાગને બદલે જન્દાખંડ યોગ્યો તે કવિ નરસિંહરાવ ત્રસી જતા; એમ કરતાં કંઈ તત્ત્વચિન્તનમાં પ્રો. આનન્દશંકર ખેડે વાદમાં પડતા, તો બાપાના ઇતિહાસનાં સાધનોનો માર્ગ ખતાવતા. પ્રેમાનન્દનાં નાટકોનો કોડો જોનો કરતા તો સ્વરસંગીતમાં ધૈર્યનું સ્થાન નક્કી કરતા; કાંતો વિવર્તલીલા લખતા કે જ્યા અને જયન્તનું વિવેચન કરતા આમ કવિ ઉપચિંત, ચોડાક તત્ત્વચિન્તક, વધારે વિવેચક, સંગીતશાસ્ત્રી અને તેથી વધારે ભણ શાસ્ત્રી એમ વધતા વધતા અત્યારે કવિ નરસિંહરાવ બાપાશાસ્ત્રી નરસિંહરાવ થઈ ગયા છે સૈન્દર્ભવતી સ્ત્રીની જેમ કવિયે ગહેયું એમ જનસમાજનું માનવું છે. કોષ્ટ સૈન્દર્ભપૂર્ણક સ્ત્રીને નમતી જોઈ શકતો નથી, તો ચાંચસના વંશમાં તો બુએ જ શાનો ? કવિ આમથી તેમ લોકોની ને લેખકોની બૂલો કાઢ્યા કરે તો જનસમાજને નાજ ગમે

એ આદેશી પ્રજાતિએ આમ કવિ તરીકેની લોકપ્રિયતામાં આડખીલી નાખી. એ પ્રજાતિમાં ખતાવેલા નરસિંહરાવના શુણેએ એ આડખીલી દર્ફય કરી હેમના પરિચયમાં પણ ન હોય હેરા જન કહી રહે કે કવિ નરસિંહરાવનાં મૃત્યુપગમણુતા, પ્રભુ તરફ બક્ષિ, ટીપ્પણીખુલું. સદા અભ્યાસની રાધે પશિમના આદર્શોને વધારે પડતા સ્વીકારવા, થે ઠીક કીર્તિ તરફ દષ્ટિ. જરા ‘જ’દાર ને જરા ‘હ’દાર કામા એછી હેયું હેયું કેટલુંક છે અને જણાય છે. હેમાં ત્ય-

પરાયણતા જગતને આકરી પડે છે. અને ‘હું’ કાર સહન થતો નથી; એટલે નરસિંહરાવનું વ્યક્તિત્વ પણ તહેમની કવિ તરીકેની લોકપ્રિયતામાં આહું આવે છે.

આધુનિક અને પહેલાંના લેખકો અને વિવેચકો, પોતાની ભૂલ્યથી કે વિવેચનના તરતોનાં અજાનથી, સ્વળ સમયની દિવાલોથી કે બીજાના લેખમાં તથાંયાથી, કવિની પોતાની અશક્તિથી કે લોકોની વૃત્તિથી કે સંયમના સ્વરૂપથી, કવિની પોતાની પ્રજ્વલિઓથી તે પ્રજ્વલિઓ અલ્પસમજ્યાથી કવિની પોતાની સત્યપરાયણતાથી, કે સત્યપરાયણતા ‘હું’ કારમાં ગણાયાથી, સમાર સુધારાના જીરુસાથી કે ‘વિનીત’ તાથી, સરસ્વતીચન્દ્રથી કે ન્હાનાલાલથી ગમે તેથી ગમે તે કારણે, ગમે તે રીતે, અને નરસિંહરાવનું સ્થાન જોધ રહ્યા છે, કહી રહ્યા છે, તહેમની લોકમાં ઓછી પ્રિયતા દાખવી રહ્યા છે, તે કેટલે અશે આકસ્મિક સંજોગોને આભારી છે, તે મ્હોટે ભાગે આપણે જ્નેયું

ગુજરાતી સાહિત્યનો આપણે જો છતિહાસ લખતા હોઈએ, અને ગોવર્ધનરામથી નવાયુગની રેખા દોરિયે. અને તહેમાંય પણ Hugh valker ના Outline of victorian Literature ની રીતનું અનુકરણ કરિયે, તો પ્રથમ પ્રકરણમાં જ્યાન ગોવર્ધનરામ અને નરસિંહરાવને મળે આ સ્થાન નિશ્ચિત કરવનું મ્હોટું સાધન એક એ છે કે પ્રસ્તુત સાક્ષરોએ તહેમની પાછળ આવતા લેખકો ઉપર કેવી અસર કરી, તહેમને કેવો અને કેટલો તહેમના પુરતકોમાથી ઉત્સાહ, દીક્ષા, અને અનુકરણ કરવાનું મ્જમાં, અને ખીજું એક એ છે કે પ્રસ્તુત લેખકોની કેટલી બાવનાઓ સમાજના જીવનમાં વિચાર રૂપે-કંઈ નહીં તો-વજાઈ રહી છે. જો એકલો કવિતાનો છતિહાસ લખતા હોઈએ, અને નવાયુગનું એક પુસ્તક હોય તો અલગત, નરસિંહરાવ પહેલા પ્રકરણમાં એકલાજ સ્થાન લે.

આ સિદ્ધાન્તનો (?) ત્યારે અન્વય પણ બાજી રહ્યો. નરસિંહરાવની કવિતા અને તહેના ગુણોજ માત્ર નહીં. પણ તહેની શક્તિ કયાં કયાં, કેવી રીતે જણાય, કેવી રીતે જણાઈ છે; કેવા રીતે અંકાઈ છે, તે શક્તિયે કયાં કયાં ખીજ વાળ્યાં છે અને કેવાં રંગ નીવળ્યાં છે. ઉર્મીનો યુગ ગવા પછી પાછો ખુદનો યુગ એસશે ત્યારે નરસિંહરાવ કેવું સ્થાન લેશે, નરસિંહરાવ, વિવેચક, નરસિંહરાવ ભાષાશાસ્ત્રી, નરસિંહરાવ સંભોતશાસ્ત્રી હુંકામાં નરસિંહરાવ સત્યશોધક ને સત્યશોધક એ બધું છેવટનો નિર્ણય કરતાં બતાવવું જોઈએ. એ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવા આ લેખકના અભિલાષ છે.

“ પ્રેરિત. ”

તે સંધ્યા.

તે રમ્ય સંધ્યાએ અહો !

સુરમ્ય સરિતાને તટે

આનંદ ને હસાસમાં ભૂલી બધી અંતર વ્યથા
સંગીત લુપ્ત બની સહુ બેઠાં હતાં પ્રિય સાયમાં.

શિષ્ટાષ્ટના નિયમો વળી

બંધન ત્યાં નહોતાં કંઈ;

સંસારના એવી જતોની કૂરવા ત્યાં ના હતી,
કીન્તુ હતી સુખ વેરતી અતુલ્ય ઘડી તે રસરતી.

દૂર દૂરથી ક્યારેક ત્યાં

આવી અનિલ અચિંતબો;

સુમધુર ભાવે રસમયું કંઈ કર્ણમાં ગૂંછ જતો,
ને હૃદયસર ઉજળાવતાં મૃદુ ઉર્મિઓ જગવી જતો.

અમ નયનને આકર્ષતી

સૂકુમાર ને સોહામણી;

ધીરી ધીરી માર્દવ ભરી અભિસારિકા સખ સરિત ત્યાં,
બહેતી હતી પ્રિયતમ પદે લાલિત્ય નિમ્નમાં અર્પવા.

નિઃસર્જ એ સમભાવથી

સાક્ષારતી અમને હતી;

અષ્ટિ તણા સૌન્દર્યના કથાયે રિપમતા ના હતી.
સૌન્દર્ય, રનેહ, સંગીતમાં દુનિયાં ડૂબી ગઈ ત્યાં હતી.

સુરમ્ય તે સંધ્યા અહો !

સુરમ્ય તે સરિતા અહો !

મંગલ ઘડી તે દિનની શાંતિ સુધા વરસાવતી
બહુ નહીં, બહીશ નહીં તે ધન્ય વેળા હવનની.

લેખક: રા. બટુ લાલભાઈ ઉમરવાડિયા, બી. એ.

[પ્રજોત્પત્તિ એ નમાશે બદ દવસી અકસ્માત નહીં પણ કથરના અગણિત નવા અવતાર-રમાનો નિત્યનો પૂર્ણાવતાર છે. આ અવતારના વેદ બ્રાહ્મણ તે આજનું પ્રજનન શાસ્ત્ર-જે સર્વ ધર્મ અને વિજ્ઞાન શાસ્ત્રોનો મુકુટ મનશે એ નિઃશંક છે. પરંતુ-કેટલીક વાતો “સમજી” લેવાની પણ પ્રાણ જતાંયે તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ ન કરવાની પ્રથા દરેક દેશના Prowdes-નીતિને નામે દમ્ભ રાખનારાઓમાં છે. સત્ય અને સ્પષ્ટ જ્ઞાનની હાજરીમાં જે કરમાઇ ગય, તેની નમાલી માંદલી નીતિ એ કદી નીતિ હોયજ નહીં. આવીજ નીતિથી જીવવા કરતાં તે નીતિ વિનાજ જીવવામાં વધારે નીતિ છે. —અધિ.]

અર્પણ:

માણસ સુખી થવા અખતરાઓ કરે છે; કોઇ સારા માર્ગે જાય છે, કોઇ ખરાબ માર્ગે જાય છે. આવા અખતરાઓથી અભણે માણસ મનુષ્ય જાતિ-જે આવા અખતરાઓનું ઉદાહરણ લે છે. ત્હેની સેવા કરે છે. આમ ગમે તે પ્રકારે જીવ્યું એ પણ એક સેવા છે. આને એકજ દેખીતો અપવાદ છે. સમાજમાં કેટલાંક એવાં અશક્ત છે. જેમને સુખી થવા પછું છેજ નહીં-જેમનામાં અખતરા કરવા જેટલી પણ શક્તિ નથી. છતાં આવા અશક્ત અમાગી જીવે પણ સેવા તો કરે છેજ. મનુષ્ય જાતિને ઉદાહરણ રૂપ થાય એવાં કર્મો કરવા જેટલી શક્તિ જેમનામાં નથી; છતાં જેમના કર્મથી પોતાને અશક્ત જીવન પ્રાપ્ત થયું છે તેમના કર્મના પોતે દર્શાવે રૂપ થાય છે અને તેટલી સેવા કરે છે આવા જીવે જીવનમાં આજે યોડા નથી. અધ સમાજની સળગતી પ્લેણી પર બળતા એ જીવેને આ નાટક સ-હૃદય સમર્પણ કરું છું.

લગ્ન

પ્રવેશ ૧ લો: કૌભાર.

પાત્રો: સ્વજન: ભાસ્કરની પ્રયોગશાળા સમય: બપોર.

અતુલ.

ભાસ્કર.

મહીન્દ્રા.

(ભાસ્કર વિજ્ઞાનનો કે પ્રયોગ કરે છે. મહીન્દ્રા આવી પાછળ ફેલી રહે છે. ત્હેના મ્હેં પર આનંદનું અજવાળું જણાય છે. યોડીવારે ભાસ્કર ત્હેને જીએ છે. મહીન્દ્રા પાસે આવે છે. ભાસ્કરના હાથમાં પ્રયોગ કરવાની ટયુબ રહી જાય છે.)

મહીન્દ્રા: કેં વધાઇ આપું ?

ભાસ્કર: શાની ?

મ: તે તો એમ ન કહેવાય ? પણ એવી છે; તમે સાંભળશો ત્યારે એમ થશે કે.....

ભારત્કર: (હસતાં) કે માઈ ચાલે તો સમરકંઠ ને જુખારા આપી દઉં, એમને ?

મ: સમરકંઠ ને જુખારા ! છ.' એટલાને શું કરે ?

ભા: અરે વાહરે ! પણ મને કહેતો ખરી શું છે તે.

મ: તે એમ તો કહેવાય જ નહિ.

ભા: વાહ. વાહ. તું કહીશ તે આપીશ. પછી કાંઈ. પણ એવું શું છે જે તું આટલું હરખધેલી થય છે ?

મ: એવું છે !

ભા: મને ખતાવે છે ?

મ: ના, ના, પણ જુઓ. હું કહું કે તરત, આ પ્રયોગ પડતો મૂંઝી મારી પાસે બેસવું પડશે હં.

ભા: ત્યારે એમજ કહી દેતે ! કોણ જાણે અમારા પ્રયોગોએ ઓળખું તે શું 'ખગાડ્યું' છે ?

મ: ખડુંજ.

ભા: હવે વાહ. હું પ્રયોગ પડતો મૂંઝીશ. પછી કાંઈ ? પણ તું શું કહેતો હતો ?

મ: કહું ? અતુલભાઈના વિવાહ થયા.

[ભારત્કરના હાથમાંથી ટયુગ લગીત પર પડી જાય છે.]

ભા: (આવેશ ભર મહીન્દ્રાનો હાથ પકડી) મહીન્દ્રા ! કહે, તું ખોટું કહે છે. ના, ના, એ વાત સાચી હોયજ નહિ.

[મહીન્દ્રા આંખી ખતી જાય છે. મોંએ આંગળી અસડી ઉભી રહે છે.]

મ: સાચી છે પણ... પણ છે શું ? તમે આમ કેમ કરો છે ?

ભા: (વિચાર કરતાં) “વાત સાચી છે” મહીન્દ્રા ! હું શું સાંભળું છું ?

મ: પણ—

ભા: ના, હું તેમ નહિ થવા દઉં. ગમે તેમ કરી તે અટકાવીશ.

મ: ભારત્કર, તમે આમ કેમ કરો છો ? હવે તો એ મહું ‘મિથ્યા’ છે.

ભા: (ખુશી પર બેમી પડી) “મિથ્યા છે” થઈ રહ્યું.

[મહીન્દ્રા ભારત્કર પાસે જાય છે. એના હાથ લપ]

મ: શું છે ? તમે આમ કેમ કરો છો ? તમારે કોઈ ખીન્ન જોડે એના લગ્ન કરવાં હતાં ?

ભા: ના, પણ એમાં મારીજ બૂલ થય. મારે એને ચેતાવવો જોઈતો હતો. હવે...

મ: હવે શું ?

ભા: હું નહિ, મહીન્દ્રા, મારે હાથે મેં બંધકર પાપ કર્યું. હવે શું કરે ?

મ: પણ મને કહો તો ખરા, શું છે તે ?

ભા: તને કહે શો લાભ ? હવે અતુલ.....

(નોકર આને છે.)

કેમ અડવા ?

નોકર: અતુલભાઈ આવ્યા છે.

ભા: અતુલ ? જા, કહે કે હું કામમાં છું. (નોકર જવા માટે છે.)

મ: (હિતાવળે) (નોંકરને) હોમો રહે (ભરંકરને) ના, અતુલભાષને માહું લાગશે તમે એવું ન કરશો. (નોંકરને) જા અતુલભાષને મોકલ.

ભા: મહીન્દ્રા ત્યારે તું અહિં બેસ: મારાથી એતું મોં નહિ બેવાય. હશે તો હું ૫છી આવીશ. તું એને કહેજે કે મ્હારે કેંક અગત્યનું કામ છે. (જાય છે.)

મ: (સ્વગત) આ અધું શું હશે? લગ્નમાં તે આવું હોય? ભારંકરે મને આનું કારણ કહ્યું નહિ. કોણ જાણે શું હશે? અતુલભાષ જોડે વાતો કરતાં મારે સાવધ રહેવું પડશે. કદાચ કેં અવળું કહેવાય જાય. ધીયારા અર્તભાષને આની ખબર તો હશે કે નહિ? કોણ જાણે આપણું માથાપો છે. માફ ચાલશે તો એમની પાસે વાત કદાવીશ.

(ખારણું ઉઘેડે છે. મહીન્દ્રા સ્વસ્થ થાય છે. અતુલ દાખત થાય છે. મહીન્દ્રા હસવાનો પ્રયત્ન કરે છે.)

આવો

(અતુલ બિનચર્ચા નમે છે.)

અતુલ: કેમ, બહેન, મઝામાં છો? પ્રેફેસર આલેખ બહાર ગયા હશે.

મહી: ના, 'ધરમાંજ' છે પણ કેં અગત્યના કામમાં છે. બેસોને.

અતુલ: ના, કેં નહિ. મારે તો રહેજ કામ હતું. આપણા સમાજમંદિર સંમધે; પણ કેં નહિ હું રાતે આવી જઈશ. આ કામજો આપશો? ચાલો હું રજા લઈશ.

(કાગળો આપી અતુલ જવા માંડે છે.)

મહીન્દ્રા: અતુલભાષ, બેસોને, તમારા પ્રેફેસર નથી પણ હું છું ને?

અતુલ: કેમ નહિ? પણ મારે જરા—

મહી: અગત્યનું કામ છે?

અતુલ: ખાસ અગત્યનું તો.....

મહી: થયું ત્યારે બેસો. મારે પણ તમારું કામ છે.

(બેઠ જાય બેસે છે. મહીન્દ્રા વાત કેમ ઉપાડવી તેનો વિચાર કરે છે. થોડીવારની શાંતિ.)

અતુલભાષ, કાંઈ જાણ્યું?

અ: શા સંજ્ઞા બેન?

મ: તમારા.

અ: મારા? ના મારા સંજ્ઞા શું હોય? તમે કેં જાણો છો?

મ: કેમ તમારા વિવાહ થયા તે નથી જાણતા?

અ: હરો.

(મહીન્દ્રા અતુલનું મોં જોઈ રહે છે. તે ઉપર કાંઈ લાગણી જણાતી નથી. મહીન્દ્રા મુઝાય છે.)

મ: અતુલભાષ, તમને આનંદ નથી થતો?

અ: (મોં ખોળું કરી) આનંદ? એમાં આનંદ પામવા જેવું શું છે?

મ: ત્યારે દુઃખ થાય છે?

અ: ના, ના, દુઃખ તો મારે થાય.

મઃ ત્યારે તમને કેં થતુંજ નથી? અતુલભાઈ, માફ કરજો હં. આંચો પુરૂષો જેટલી ઉંડી નથી હોતી, ને મારો તો સ્વભાવજ બોલકણો છે એટલે કેં અથડતું બોલાઈ જાય તો! પણ મને તો આ નથી ગમતું.

(અતુલતું મોં તેલુજ છે.)

અઃ કેમ?

મઃ કેમ શું? માણસની છાંદગીનેા મોટામાં મોટો પ્રસંગ તમારે આવ્યો છે તે તમને એક લાગણી સરખી પણ નથી ચતી, અતુલભાઈ ત્યારે જોગાં કેં શુભ હશે. સાચું કહો જોઈએ, શું છે?

અતુલઃ ના, ના, બેન, એમાં કેંજ નથી, ખરી વાત એ છે કે એ સંબંધે મેં કોઈવાર વિચારજ નથી કર્યો.

મઃ અરરર! એમ તે કેમ હોય. સમાજ સેવા, દેશ સેવા ને એવી બધી પાસી પીડાઓ બહોરનાર પોતાના જીવન સંબંધી વિચારજ ન કરે? તમારા જેવા સૈનિક લોકોને તો કેં કેં સ્વર્ગાઓ હોય.

અઃ બેન, એ વિષયમાં વડિયો જે કરે તે અમારે પાળવાનું. એમાં સ્વપ્નાને અવકાશ ક્યાં હોય છે?

મઃ અતુલભાઈ, તમારા હૃદયમાં કેં અગ્નિ સળગે છે ખરૂંને? હું તો તમારી બેન થાઉં. કહો જોઈએ તમને શું શું લાગે છે?

અઃ એ વિષય ચર્ચાસ્પદ ન હોવો જોઈએ એમ અધાં કહે છે. તે આપણે પણ—

મઃ ના, હું નથી કહેતી તમારા સંબંધે મારે વધુ જાણવું છે.

અઃ બેન, મારા સંબંધે જાણવા જેવું કેં છેજ નહિ ખાસ કરીને એ સંબંધમાં તો મારાં વડિલ મારે બદલે મારાં જીવન જીવે છે, એમાં મારે કે તમારે શો વિચાર કરવાનો હોય? અને જનાં કોઈક દિવસ પ્રોફેસર હશે ત્યારે વધુ વિચાર કરશું. હું રજા લઈશ (નમ્ર છે.)

[મહીન્દ્રા વિચારમાં પડી જાય છે. થોડીક વારે ભાસ્કર આવે છે. મહીન્દ્રા સ્વસ્થ થાય છે.]

ભાઃ અતુલ ગયો?

મઃ હા. કામ હતું?

ભા. હા—ના. કેં નહિ. મહીન્દ્રા તેણે કેં કહ્યું?

મઃ આ કાગળો આપી ગયા છે—તમારા મંડળના લાગે છે.

(કાગળો લઈ ભાસ્કર બેસે છે. મહીન્દ્રા તેને જોતી બેસી રહે છે. થોડીવારની શાંતિ)

ભાઃ (સ્વગત) હું સહી કરું. ના, હું.....

મઃ શું છે?

ભાઃ શું છે શું? ખસ આખી ફનિયામાં ઘડીએને ધીંગાણા જ છે. પણ હું તો તેમાં ભાગ નહિજ લઉં.

મઃ શામાં?

ભાઃ મહીન્દ્રા, તને ખગર છેને કે આવતી કાલે મંડળની વાર્ષિક મિટીંગ છે. પ્રમુખ રાય બડાદુરે પત્ર લખી દરબારત મૂકી છે કે મંડળે અતુલને આ વર્ષથી માનદ એરેન્ડની પદવી આપવી.

મઃ જોમ!

ભા: એમ શું? મ'ડળના આટલાં વર્ષોમાં માત્ર એ ચેરમેનો થયા છે. ક્યાં તેમનું જીવન તે ક્યાં અતુલનું જીવન? અતુલ ચેરમેન થાય તો ચક્રવર્તી રહ્યું ને? હું વાંધો ઉઠાવીશ.

મ: ના, તમે એવું કૈજ નહિ કરો.

ભા: મહીન્દ્રા તું ખાલી હક કરે છે. તને અતુલ સંગંધી ખખર હોય તો તું આમ ન કહે.

મ: કેમ એવું શું છે?

ભા: શું છે? અતુલ સમાજનો બારે ગુન્હેગાર છે. આ પરિત્ર મ'ડળમાં એને સ્થાન સરખું પણ હોવું ન જોઈયે. એનું જીવન જણાય ત્યારે દુનિયાં શું કહે? એ મન્ત્રી છે તેજ આજથી અને ખુચે છે. એવો માણસ ચેરમેન થાય તો મ'ડળને કેટલી અપમાનિત થાય?

મ: પણ અતુલભાઈએ એવો તે શો ગુન્હો કર્યો કે તમે આટલા છેડાંપ ગયા છો?

ભા: મહીન્દ્રા, એ વાત લાંબી છે. હું ને અતુલ એકવાર ડો. જેમ્સને ત્યાં ગયા હતા. તને ખખર છે ને ડો. જેમ્સ Sex Specialists છે. તે અતુલને ધારી ધારીને જોતો હતો. ત્યારે તો હું રાજ થયો કે અતુલ વિશે ડો. જેમ્સને કીક અભિપ્રાય થયો હતો પણ બીજાવાર હું જેમ્સને મળ્યો ત્યારે ત્હેણે પેતું કહ્યું. ત્યારથી અતુલ માટે મહત્ત્વ લાગણી વધતી ગઈ. મહીન્દ્રા, એ બીચારો આદર્શ બક્ષ છે; ઉચ્ચ વૃત્તિઓથી ગ્રેશયક્ષો છે પણ એને ખરું જીવન નથી; તું કહે તેમ કોઈ અટકી પાપને લીધે એ બીચારો શરીર અશક્ત છે. અલાર સુધી એને માટે મહત્ત્વ દયા પણ આવતી, પણ ગુજરાતમાં ઉભરાતા કરોડો. જીવ પેડે એ પણ લગતું ભયંકર પાપ કરવા બેઠો છે ત્યારે મ્હારો જીવ ખળો હો છે. એક નિર્દોષ પ્રકૃષ્ટ સ્ત્રીનું જીવન આ લગ્નથી કચરાઈ જશે, એમનાં સંતાનો બળહીણ થશે, કોઈક અશ્વ જીવી.....

મ: બારકર, ભાસ્કર, એવું ન બોલશો.

ભા: મહીન્દ્રા, સત્ય સામે નહીં જોઈએ તેથી તે દૂર ચલાવું છે? અરે, અશ્વજીવી ચક્રવર્તી મરી જાય તો કીક, એ બીચારાં કુષ્ઠ જેવાં બાળકોને માગ્યાપના પાપે જે કષ્ટ વેઠ્યાં પડશે તેમાંથી તે છૂટશે. પણ એવાં સત્વહીણ, પડખપા જેવાં, પાંગળાં જીવે તો શું તેના તેં વિચાર કર્યો? હિન્દુ જાતિમાં અપંગ, અશક્ત-જીવો કહેવાતાં જીવન જીવે એ લાંછન કેમ સદાચ? એને લીધે ગુજરાતીઓ સત્વહીણ થયા છે. આપણામાં લાગણીઓ પણ નથી. વેર કે ધિક્કારની લાગણી પણ મોળી છે તો પછી રનેહની લાગણી તો સખળ ક્યાંથીજ હોય? એથીજ ગુજરાતીઓમાં કોઈ મહા નર નથી થયો; કોઈ અયંગ ગુન્હેગાર પણ ન પાડ્યો. અરે! યુરોપી છોકરીઓ પણ આપણા જીવનો કરતાં વધારે બળવાન ને વીર્યવાન હોય છે.

મ: પણ છોકરાંઓ અશક્ત હોય તેમાં એટલું બધું.....

ભા: એટલું બધું? મહીન્દ્રા, રપાટીનો જન્મેલા બાળકને ઉંચા ખડક પરથી ગચાવી દેતા, અને એમ કરતાં જે જીવતાં તેનેજ ઉછેરતાં. તેઓ માનતા કે અશક્ત બાળકોને જીવડાવો એ પાપ છે. રોમનોના કાયદામાં અશક્ત બાળકને માગ્યાપે મારી નાંખવાં એવું દરમાન છે. એ બધું શા માટે? પોતાની જાત માટે-દેશ માટે. હાલના ગુજરાતમાં એ વિચાર સરખો નથી અને તેથીજ ઉદય પરવારો છે. ના, હું તો એમાં ભાગીદાર નહિજ થાઉં. ગાય-હાદૂરની દરખાસ્ત સામે હું વાંધો ઉઠાવીશ.

મઃ બાસ્કર તમે એવું ન કરશો. અતુલબાઈના લગ્ન થશે તોમાં શું? એમની પત્ની ને હું આ બધું સમજાવીશ અને સ્પર્શતો ડાળી કાપતા; આપણે મૂળ કાપતા પ્રયત્ન કરશું; પણ તમે એવું કે તો નજ કરશો.

બાઃ મહીન્દ્રા તું ભૂલે છે; અતુલ ગમે તેટલો અશક્ત હોય; કે સ્ત્રી ગમે તેટલી સાવધાન હોય તોપણ પરિણામ તો એવું જ થાય. અને છેવટે એક વારની ભૂલ માટે જીવનભર પાપની પરંપરા શરૂ થશે.

મઃ ના, ના, આપણે કે પણ ઉપાય જોઈ કહાડશું.

બાઃ બલે હું સહી કરું છું પણ—

(કાગળ પર સહી કરે છે.)

મઃ પણ કે નહિ. કથર સૌ સાફ કરશે.

બાઃ કથર? કોણ જાણે? (પડે પડે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો. લગ્ન.

સ્થળઃ બાસ્કરનું દિવાનખાનું. સમયઃ આશ્વિન પાંચીર.

મહીન્દ્રાઃ બાસ્કર, તમે આવો કેવો પ્રયોગ કરો છો કે હજી પૂરોજ નથી થતો? કેટલા બધા મહિના થયા !

બાસ્કરઃ (હસતાં) મહીન્દ્રા, તુંએ જાણ્યો પછી ઇચ્છીશ કે એ કદી પણ પૂરો ન થયો હોત તો સાફ.

મઃ કેમ, એવું તે શું છે ?

બાઃ જો પાછી આપણી સરત બૂલી ગયે હું કહું નહિ ત્યાં સુધી તારે પૂછવું નહિ... પણ તેનો કીક. પ્રમિલા પછી અહિં આવી હતી ?

મઃ હા.

બાઃ પછી તે તારું કામ શરૂ કર્યું ?

મઃ જાવ, જાવ, તમે આરા કેવા? એ ખીયારીને પરણ્યાં તો હજી આટલા દલાડા થયા છે, એતો કેવી કાઠ ભરી છે. તમે એની વાત સાંભળો તો એવા એવા તમારા બધા સિદ્ધાંતો મટી વો. એને તે એવી શીખામણ કેમ આપાય ?

બાઃ પણ ગાંડી, તેથીજ તારે તરત કહેવું જોઈએ. એ બધાં કાઠને લાડમાં તણાઈ જરૂર અને બુદ્ધિને બૂલી જઈ કેટલાં જીવાન સ્ત્રી પુરુષો એ પાપ કરી રહ્યાં છે? પુરુષ અને સ્ત્રી ભેગાં થાય એટલે હજારો વર્ષથી ઉતરી આવેલી અને માન્યતાએ લાડથી ઉછેરેલી અગિયારી રાત્રી સમાગમની કચ્છા થાયજ-અતુલ અને પ્રમિલા પણ એના ભોગ થશે-કદાચ થયાં હશે. કદાચ હજારોબધાં માન્યતાએ જીવન કરી રહેલો રાત્રી સમાગમ થોળ્યો હશે, અને...

મઃ પણ—

બાઃ પણ શું? તું પણ સામાન્ય દુનિયાં જેવીજ ચક્ષુ ગણ? તને ખાતર છે એવા પ્રસંગે મુઠ્ઠર પાતીથી પુરુષ દૂર રહી શકે નહિ તેવું ?

મઃ પણ અતુલભાઈ તો સમજી છે. એમના અશક્ત શરીરની એમનેજ પાવર નહિ હોય ?
ભાઃ મહીન્દ્રા, હારો દિસાજ ઉઘો છે. અશક્ત યુરોપમાં એવે પ્રસંગે ઉદ્દીપન અતિ રહેલથી થાય; અને પછી તેવું પરિણામ શું આવશે ? પ્રમિલાનું શરીર કેટલું બળવાન અને સચકત છે !

મઃ ખરી વાત. મહેં જીલ કરી; પણ હવે શું કરે ?

ભાઃ હવે કેં નહિ. હું ઉપાય કરીશ. તું—

(નોકર આવે છે)

નો. અતુલભાઈ આવ્યા છે.

ભીઃ (નોકરને) આવવા દે. (મહીન્દ્રાને) ...મહીન્દ્રા, તું અંદર જા. હું અતુલને પૂછીશ. એ જીવું નહિ કહે. કેં હશે તો કહી દેશે.

(મહીન્દ્રા અંદર જાય છે. અતુલ આવે છે.)

ભાઃ કેમ, કેં અત્યારે ?

(અતુલ થાકના હાંથી બોલી ચકતો નથી. તેથી ચૂપ બેસે છે. બારકર તેને ખેદપૂર્વક જોઈ રહે છે. થોડીવાર શાંતિ)

અતુલ, કેમ શરીર ઠીક નથી ?

અઃ ના. ખાસ કંઈ નથી. મારે તો જરાક કામ હતું. આવતી કાલે મારું વ્યાખ્યાન છે બધા કહે છે કે તમારે પ્રમુખ થવું.

ભાઃ વિષય કિંથો છે ?

અઃ લગ્ન અને સમાજ.

મઃ પ્રમુખની વાત તો પછી. તું ખાસ શું કહેવાનો છે ?

અઃ કે લગ્નમાં જે કૃત્રિમતા દાખલ કરી છે; લગ્નમાં જે બંધનો છે; અને પરબુનારાઓને જરા પણ છૂટ નથી હોતી એવી સ્થિતિ સુધરશે નહિ ત્યાં લગ્ન દેશાન્તરિના સ્વખ્યાન રહેવાનાં.

ભાઃ ખરું છે અતુલ; પણ એ બધા વિચારો લગ્નની એક જ દશા તપાસે છે એમ નથી લાગતું ?

અઃ તે કેમ ?

ભાઃ જોને પરબુવાનું છે તેને માટે એ ઠીક છે પણ તેથી પણ લાભ શો ? તે તો એ બંધનોમાંથી છૂટવા છઠ્ઠે, પણ જે લોક એ બંધનોનો પક્ષ લે છે તે કાંઈ તારા વ્યાખ્યાનથી સુધરશે ? અને તે રહ્યું; પણ વ્યાખ્યાન રૂપે પણ એ અપૂર્ણ છે. જે લોક પરબુના છે તેમને વિશે કેં કહેવું બેઠ્યે.

અઃ તેમનાં તો લગ્ન ચક્ર ગયાં. હવે તેમણે તો છવરાવું.

ભાઃ છવરાવું અને મરવાવું ?

અઃ (હસીને) હા—જાણી રહ્યું. તે લોક તો સમાજના અનીષ્ટતાના ભોગ ચક્ર પડ્યા; હવે બીજા ભોગ ન થાય તે વિશે વિચાર કરવો બેઠ્યે.

ભાઃ અતુલ, હું જાણું છું કે તું બહારથી આવ્યો છે. તારી આંતરિક ન્યાયવૃત્તિ કદી આવ્યો નહિ કહે. તું સારી પેઢે જન્મે છે કે અચળ અજ્ઞાતી સ્થિતિ, અજ્ઞાત મનાતાં નીતિ બંધનો.

ખરેખર મનુષ્યોન સરખાં છે ને મનુષ્ય તેનાથી છૂટી શકે છે. તું કપિલ અને રંભાને ઓળખે છે ને ?

અ: હા, પણ મને ખીજ કેં ખબર નથી.

ભા: કોઈને ખબર નથી. સાંભળ હું કહું. રંભાના લગ્ન થયાં ત્યારે એના યૌવનનું સ્વરૂપ જોઈ આખો લગ્નમંડપ ઢિંગ થઈ ગયો હતો. પણ એ ઝળકતા કપાળ નીચેની રેખાઓ ત્યારે કોઈને જાણ નહતી. તે ખીચારી પરણી સાસરે ગઈ ને ખીજે દિવસથી તેનું શરીર સ્પર્શતું ગયું. તું કહીશ, શાથી ?

અ: કોણ જાણે ?

ભા: એના દુષ્ટ પતિના પાપથી

અ: કપિલને કેં રોગ હતો ?

ભા: ના. સાંભળ. યુવાની સમાગમ ઇચ્છે છે; અને તે અતિસહજ અને પવિત્ર ધુમ્જમાં અંતરાય કરવો એ મહાપાપ છે...દુષ્ટ કપિલ, જ્યાં પતિઓ પેડે માનતો કે સ્ત્રી એટલે પુરુષ આપે તો તેટલું સેવા સરજાવથી ગુલામી. જુવાન અને સ્વરૂપવાન રંભાને આપવાનું કપિલ પાસે કશું ન હતું.....

અ: તે નામદં હતો ?

ભા: હા, અને છતાં તે દુષ્ટ, અવિચારી લોકોમાં પોતે વાતે થઈ તેટલા ખાતર લગ્ન પહેલાં તેની નામદંઈ કોઈને ન કહી અને એક સ્ત્રી રતના છપનને સંસારની સળગતી વેદી પર હોમનાં તે ખંચાપો નહિ. (ભાસ્કર અતુલ સામું જુએ છે. અતુલ હોઃ કરી મુગે મ્હોંએ મનોવેદના સહે છે.) અતુલ એમ નથી લાગતું કે આવા સંજોગમાં રંભા નિર્દોષ છે ? લગ્ન એટલે આત્માનો સંયોગ કે કંતો શરીરનો. એ લોકના આત્માઓ તો ગાડ ગાડ દૂર રહે છે અને શરીર સંયોગ પણ ન હોય તો એક અનક્ષર અગળા કેમ ટકે ? એની જુવાનીના પૂત્રને યુગગાવી સંસ્કારિતાના ખોટા બહાને એક સુંદર શરીરને કરમાવાનો આપણને શો અધિકાર ? સ્ત્રીની જગ્યાએ પુરુષ હોય તો તેને અનેક રસ્તાઓ ઉઘાડા હોય.....

અ: એમાં સમાજનો દોષ છે. આવા સંજોગમાં પુરુષ હોય કે સ્ત્રી હોય, તેને પુનર્જનની છૂટ હોવી જોઈએ.

ભા: (દસી) સમાજ કોણ ? તું અને હું—અને ધાર કે સમાજ જેવી સંસ્થા હોય અને તે છૂટ ન આપે તો શું ?

અ: સમાજને સાચે રસ્તે દોરવા માટેજ આપણા મંડોળે પ્રયાસ કરે છે.

આપણા મંડોળે ? ખરું. અને સમાજ સુધરે નહિ ત્યાં સુધી આ બધાંએ કદ સલા જતું નિત્ય રોજ સ્વવાર ઉગતાં લગ્નનો મામાપો અને તેમના પાપજળ્યા અનેક નિર્દોષ આગેની ચંસો સંભળાય; અને દર સ્વવારે, બારી બહાર હેકિયું કરી આપણે કહેતાનું કે “ અમારી સમાજ હજી સુધરી નથી ” અને પછી આપણે આપણું સ્વાર્થી, નજીક જીવનચર્યામાં તરફીન ચલાવું. અતુલ આપણી પ્રજાને કંતો હલક નથી. કંતો જીવિ નથી; કે કંતો તે ખીચારી અગળ અને દુઃખમાં એટલી સંડોળાઈ છે કે દુઃખ પડે છે એ જાન પામવાની તેમની ચક્તિ બંદર મારી ગઈ છે. પણ—પણ—તું શું.

અતુલ: હું શું ?

ભા: તું શું કહે છે ? તું કપિલને સી સલાહ આપે ?

અતુલ (અચકાતાં) હું ? હું શું કહું ? એવો સ્વપ્નસિદ્ધ છે કે કપિલમાં ન્યાયવૃત્તિ હોય અને સમાજનો વિરોધ અડગ હોય તો, તો—

ભા: તો શું ? બોલોને; એમાં શરમ શેની ? પ્રજાએ અપરાધના વિષયોમાં કૃત્રિમ શરમભાવ રાખ્યો તેથીજ પ્રજાની આજે આ સ્થિતિ થઈ પડી; પ્રજાએજ સંતતિ સંબંધે વિનાસકાંચે વાતો કરી હોત તો આજે ગુજરાતમાં નિર્મલ જુતાવાનિ જેવી પ્રજા ન હોત. પણ તે તો હશે. તું શું કહેતો હતો ?

અ: એમ કે પેલે ન આપી શક્યો તે ખીજેથી મેળવવા તેણે રંભાએનને છૂટ આપવી.

ભા: તે કાણ જાણે. એ વિષય એટલો જયો સુગમ નથી; એ વિષે વધુ વિચાર થવો જોઈયો. હં. ત્યારે તારા વ્યાખ્યાનમાં એ ઉમેરજો; પણ હજી થોડીક વાત રહી. ધર કે કપિલ નામદં ન હોય પણ—

(અતુલ ઉભો થાય છે.)

અતુલ: હું પછી આવીશ. મારે કે' કામ છે.

ભા: અતુલ; આપણે હમણાં વાત કરી રહેશું.

અ: પણ—પણ—મારાથી નથી ખમાતું.

ભા: (સ્વસ્થ સ્વરે) અતુલ, બેસ, મને બધી ખબર છે. કહે તે' શો વિચાર કર્યો ? તને લાગતું તો હશેજ કે આ અતિ મહત્વનો સવાલ છે. તેના ઉપર તારા આખા કુટુંબનો આધાર રહે છે.....

(અતુલ બેસે છે.)

અ: કુટુંબ ? ના.....

ભા: શું ના ?

અ: મને લાગ્યું કે કુટુંબ નહિ થાય. કાલેજ અને અતિશય નબળાઈ જણાઈ ને હાંફ—

ભા: (કોઈ થઈ જઈ. ઉતાવળે) અતુલ, તે' એવું તો નથી કહ્યું ને ?

અ: તેથીજ કહું છું. પ્રમિલા મને... ..

ભા: મૂઝા ! તે' આ શું કર્યું ? અતુલ ! અતુલ ! તું પણ અવિચારી થયો ? તને પણ તારી સંતતિની કુદૃશતા વિચાર ન આવ્યો ? ચિત્રોમાં રોગની ખીલાંબણી આકૃતિઓ આવે છે તેવાં છોકરાંઓના વિચારથી તને કમકમાંડ પણ ન થયાં ? એ બધાં એવું જીવન આપવા માટે તને શું કહેશે ?

(બેઠ થોડીવાર ચૂપ બેસે છે.)

અ: પણ આવી અસહ્ય સ્થિતિ હોઈ સંતતિ અશક્ય નથી ?

ભા: હું ઇચ્છું છું કે તેમ હોય. પણ તેવું નથી હોતું; જીવ આપવા એકજ અણુ ખસ છે...એથી કાંતો ગર્ભપાત થશે ને તેથી તારે માથે ગર્ભાશયનું પાપ બેસશે ને નહિ તો જન્મરિત દેહનું બાળક તારે પાપે જન્મ લેશે. અતુલ; એ તો હવે દૈવાધીન છે પણ ફરી વાર આવી ભૂલ ન થાય હં. પુરૂષને સંતતિનો ખ્યાલ નથી આવતો; તેને સ્ત્રી જોઈયે છે. તને પણ એવી ઇચ્છા થશે પણ હું વધારે વખત નથી માંગતો. માત્ર એ વર્ષ માટે કળ્પન થા. હું જાણું છું કે તું ના

નહિ કહે. આજે હું જેમને લખું છું એ કહે તેમ તું કરે. અતુલ, દેશને તારા પુરુષાતન પર હક્ક છે. ફરેક પુરુષ પાસેથી દેશ ગમે ત્યારે તેનું બળ માંગી શકે છે. ત્યારે તું શું આપીશ? કાલે લઘાઇ બળે કાં ખંડ ચાપ, તો તારા આદર્શો કામ નહિ આવે. સશક્ત થવું એ એકલું મુશ્કેલી નહિ પણ ધરજ પણ છે; ને સશક્ત સંતાનો સંજવાં એ એકલા લઘાવા નહિ પણ વર્મ છે. સમજ્યો? તું બહુ મૂઢી દે. તારા આરોગ્ય ઉપર કોઈનો હક્ક નથી.

અ: મારા પર તમારો મોટો ઉપકાર થાય છે.

બા: ઉપકાર? હારનો. તેનો બદલો હું માંગુ છું તે આપીશ તો ખસ છે. બોલ. તું ક્યારે હવાફેર જાવ.

અ: હવાફેર? જુઓને હમણાં તો મંડળનું કામ એટલું બધું છે કે—

બા: મંડળ? મંડળે તને શું આપ્યું? તારા પગાર જેટલું હું ગમે ત્યાંથી અપાવીશ.

અ: પણ તમે ક્યાં નથી જાણતા કે હું પગાર માટેજ એ કામ નથી કરતો. પગાર માટે આટલું કામ તો કોઈ ન કરે.

બા: અરે હા, સેવાવૃત્તિથી કરે છે; પણ તહને તારા તરફ, તારી પત્ની તરફ, તારા ભવિષ્યના સંતાનો તરફ, તારા દેશ તરફ સેવા કરવાની નથી? અરે બંધકર પાપમાંથી તારા આત્માને બચાવવાની સેવા નથી?

અ: પણ એ બધું આગળ જતાં યશે ને? હમણાં તો મંડળનું કામ વધારે જરૂરી છે. અને એ એકલું કરણ એટલું છે?

બા: ખીણું શું છે?

અ: કેમ? મંડળમાંથી રબ લઈ એટલે પગાર ન મળે એ વડીલને કેમ ગમે?

બા: અતુલ, તું શું બોલે છે? તારી જાત ખાતર તારા વડીલો—

અ: પણ એવી માંદગી હોય તો જવા દે પણ આતો.....અને મારો પગાર મળે છે તે મદદ પણ (કપાળની કરચલી પાડી) જતી રહે ને?

બા: પણ તારાં કુટુંબ બૂખે તો નથી મરતું ને?

અ: ના, બૂખે તો નહિ પણ મોટાભાઈ દર માસે એકમાં જામે કરે છે તે ન ચાપ.

બા: (મ્હીઝાઈ જઈને) ઠીક, ઠીક, અતુલ, તારા કુટુંબને તારો પગાર મળશે, પણ કંઈ?

અ: એ તો વળી આગળ પર વિચાર કરશું. ચલો હું જઈ છું. (જાય છે.)

બા: (સ્વગત) આગળ પર? ક્યાં, ક્યારે?—પૃથ્વીને પેલેપાર? અરેરે! મનુષ્ય તું કોણ છે? પાડો પડે છે.

પ્રવેશ ૩: કુટુંબ.

સ્થળ: બાસ્કરનું મકાન.

સમય: રાત્રી.

[મહીન્દ્રા દાગળ વાંચે છે. તેની સામે નર્મ ઉભી હોય છે. ન્હાના ટ્રિગાય હાર દિવો બળે છે.]

મ: નર્મ!

ત: હા.

મ: રોકડર ફેરેલ ફરીવાર ખાસ આગ્રહથી લખે છે કે ગમે તે થાય પણ બાળક અવતરે કે તરત તે બહાર લઇ જવું. પ્રમિલા તે દેખવા ન પામે તેની ખાસ સંભાળ રાખવી, નહિ તો દર્દીનાં મન ઉપર અસર થશે. સમજ્યાં ?

ન: હાથ.

(ભાસ્કર આવે છે, અને ચુપ ઉભો રહે છે.)

બા: હું જાઉં ?

મ: હા. એનું મન દરકેરાય નહિ તેની ખાસ સંભાળ લેજો હં. 'ડો. સેમ્યુઅલને પણ એતાવજો અને અમને તરત ખબર આપજો.

ન: વારૂ, છ. (જાય છે,)

મ: (ઉભી થઇ) અતુલભાઈ હજી ન આવ્યા. ક્યાં ગયા છે ?

બા: કોણ જાણે મંડળના મકાનેથી કોઇ મજૂર તેડવા આવ્યો હતો પણ હમણાં આવી પહોંચ્યો. એના રિપોર્ટ વાંચી જવાનો છે. એટલે બહુ નહિ રોકાય !

મ: શેનો રિપોર્ટ ? (ટ્રિપોય પર પડેલા કાગળો જતાવી) આજકે ? દાસના ઉત્સવ ખાતે હસા ?

બા: હા.

મ: કાલે તો એમના જીવનનો મહા પ્રસંગ હોય તેમ લાગે છે.

બા: હોયજને. જે સંસ્થા માટે આખું જીવન અર્પણ કર્યું તેનો આશ્રમ પુરશે મુકાવ એટલે આનંદ તો થાયજને ? પણ તું અહિં શું કરે છે ?

મ: કેં નહિ; પ્રમિલાના સમાચારની રાહ જોતી બેસી છું.

બા: ચાલ લારે, પ્રયોગશાળામાં આવે છે ? સમાચાર તો ત્યાં પણ કહી જશે. પછી પેપરો પ્રયોગ સરૂળ થશે હં.

મ: (હસતી) એમ ? હા-ચ; કેટલા બધા મહિનાઓ થયા, ખરંને ?

બા: વર્ષો ન થયાં એમ દહેને; ચલ તને સમજવું ?

મ: સમજાવશો ? અત્યારે ?

બા: હા, હવે તું જાણે તેમાં વધો નથી.

(એક પાસેના ખંડમાં જાય છે મહીન્દ્રા એક પુરશીર બેસે છે. એક ટપુચ લઇ ભાસ્કર પાસે ઉભો રહે છે.)

બા: જો, પણ પહેલી સરત તો એકે તારે બધું શાંતિથી સાંભળ્યાં કરવું પણ તું...

મ: ના, ના હું કેં નહિ બોલું. કહેો બેઠાં.

(મહીન્દ્રા પુરશીના હાથાઓ પર હાથ મુકી, છતી પગાવતી હોય તેમ બેસે છે.)

બા: જો પહેલાં તો તને સમજવું. દુનિયામાં આટલા બધા માણસો છે પણ એમાં જીવવા લાયક બહુ નથી. દરેક સશક્ત શરીરમાં બ્યાસ્ટી માપના વીરવાળાં જંતુઓ હોવાં બેઠાયે. એવાં શરીરોજ સશક્ત સંતતિ સર્જી શકે. હવે [એક ટપુચ લઈ] આમાં જે વાયુ છે તે ખુદસો મૂકીએ તો એમાંનું અકેક અણુ હવા મળતાં તેરસો ઘણા પ્રમાણમાં વધે છે ને દર દોઢ સેકન્ડે તે બમણું થાય છે.

મ: મને કેં આ બધા આંકડાઓ યાદ નહિ રહે હં.

બા: (હસતાં) કે' નહિ. તું સાંભળને. ને આ એક આણુ એક સેકંડે ચારસો દશ માઇલ ફરી વળે છે.

મ: આ તમારો પ્રયોગ. દેહ સુધી આવેલ છે? એ જાણ્યાં આંકડાને આણુનું કામ શું?

બા: કહું. તું સાંભળ તો ખરી. હવે આ આણુ માણસનાં શરીરમાં જઈ ત્યાંથી પાણું નીકળી જાય છે પણ તેની ને અક્ષર રહી જાય છે, તે અતિ બુંગંડર છે.

મ: તે શું?

બા: જો, જે માણસમાં સાકારી ઓછા માપના વીર્યજનુઓ હોય તેને આ એક આણુ સવા કલાકમાં મારી નાંખે છે.

મ: (કિત્તી ધક્ક) ઓ! તમે બૂઝું ન કહો છો. આવું તમે કરોજ નહિ.

બા: જો મહીન્દ્રા, તું સરત નથી પાળતી, તો હું કે' નહિ કહું.

મ: પણ—

બા: પણ કે' નહિ તું સાંભળ્યા કર. ખોલ, કહું?

મ: (જેસે છે. ધીરથી) હા.

બા: જો, ત્યારે ખરેખર સત્યજ્ઞ સંતતિ માટે તો એટલી માયાજાલ વીર્યજનુઓ જોઈએ. પણ સુધરે એવા કેમ માટે વીસ ગાઠ કર્યાં. એક દિવસ આ બેઝીય તેથી સંસારનો મોડો જતો રહેશે, અને પછી ભવિષ્યની સંતતિ સત્યા અને વીર્યજ્ઞાન થશે.

મ: ભારકર! રહેવા હો ત્હમરો પ્રયોગ. હું બૂચ જતાવું?

બા: શું?

મ: જુઓ, આ આણુવાળી હવા તો અધાજ લેવાના, ત્યારે દુહો અને ગાગરોનું શું?

બા: ત્હારી બૂચ છે. જે વીર્યજનુ હું કહું છું તે તો અધામાંજ છે અને સાંખી શક્તિ વાળી એટલે—

મ: (ચમકીતે) ભારકર, પેશું મું છે? મડકા થાય છે. (નેક ફેકીતે પાસેનાં ખંડમાં જાય છે. ત્યાં ખંડની વચ્ચેવચ્ચે બટકા ચાય છે. જમિનપર એક ગાળક બેહોશ પડ્યું છે. તહેવું ફોક મળતો છે. તહેના હાથમાં સળગતો કાગળો છે. તહેના શરીર ઉપર ટ્રીપોય પડ્યું છે. પાસે દીવો લીધો વળ્યો છે. ભારકર ટ્રીપોય ખમેડી સળગતું ફોક છુટ્ટે છે. મહીન્દ્રા ગાળકને ઉઘાડી લે છે ને ભારકર નોકરને જૂસ પાડતો બટકા ઓઢવે છે.)

મ: આ તો અરવિંદા; મોઝા! અડી ક્યાંથી આવી? અરર! જુઓને બીચારી દાઝી છે કેંકે હવા આંખશે?

બા: હા આવું. પાંગળી છે તે ચપ્પાણું નહિ હોય અને ટ્રીપોય ખસેછાઈ પણ નહિ હોય.

મ: આ એના હાથમાં કાગળો ચાના છે?

બા: મંડળનો રીપોર્ટ હતો. (પાસે જઈ અરવિંદાને જુએ છે. અચિંતો) મહીન્દ્રા તું શું જુએ છે? એનામાં ટપ નથી.

મ: હેં? !.....

બા: ચૂ. પ્રમિત્તાએ મળતું ન જોયું. તું જો પગારી ને મુલાકાત. (નોકર આવે છે તે) જા, તોડતો પાસે કાંઈ કાગળ હોય નો તેડી લવ. અરવિંદા દાઝી છે. (નોકર જાય છે.)

ભા: મહીન્દ્રા! આ રીપોર્ટ જાણી નાંખવાનો આને પૂરો અધિકાર હતો. કુદરતે જાળ પાસે બદલો લેવાડ્યો.

મ: પણ એમાં જો ખીયારી મૂક.

ભા: જો ખીયારી માખાપોના પાપમાંથી છૂટી. એ લોકે આપેલી રોગી છાંદગી એને કેટલો બોળ રૂપ હતી? મહીન્દ્રા! જોયુંને, કુદરત પણ એમજ કરે છે. પણ એવા ધણા કેસને લીધે કુદરત ખીયારી ચાકી જાય છે. મહારા પ્રયોગથી હું એને મદદ કરીશ.

મ: ભારકર, ભારકર, હું માંગી લઉં છું-એવું ન કરશો. મહને થોડો વખત આપો હું કંઈ કરી જોઈશ.

ભા: હીક. (દાસી દોડતી આવે છે તેને) કેમ?

દાસી: ત્હમને બોલાવે છે.

(એક ઉતાવળે જાય છે. પલંગ પાસે નર્સ ઉભી છે. બારણામાં ડાકટર બારકરને મહીન્દ્રાનું રાહ જોતો ઉભો છે. પલંગ પર એકાદને કોઈ સૂવું છે.)

ભા: કેમ ડાકટર?

ડા: અકસ્માત થયો સાહેબ. હું અને નર્સ અંદર હતાં તેવામાં તમારો નોકર ખારદ ઉઘાડી નાંખી અંદર આવ્યો અને મહને કહ્યું કે "અરવિંદા દાઝી ગઇ છે ગાંઠે તમને બોલાવે છે." આથી દર્દીના મન પર કંઈ અસર થઇ હશે એમ લાગે છે. પણ થોડીક વારે પુત્ર પ્રસન્ન થયો. પણ નર્સ જાળકને લઈ લે તે પહેલાં દર્દીએ ઘણી લીધી. દર્દી સાથે લલચાથી ત્હેવું મંડુકેનાય તેથી મેં ત્હેને રહેવા દીધી. નર્સ જાણે કામ પતાવતી હતી, દર્દી થોડીવાર જાળક તરફ જોઈ રહી, એવામાં એટલમ દર્દીની આંખો ધંકી ગઇ. અને તે હોઠ કરડતી હતી એમાંથી લોહ નીકળવા માંડ્યું. મહને તરત લાગ્યું કે ત્હેને ઘેલગ પેદી હતી હું જાળકને લેવાનો વિચાર કરતો હતો એટલામાં તે: ત્હેણે જાળકને ટૂંપો દીધો.

મ: ઓ!

ડાકટર: અને હું ફરી પાસે જાઉં તો ત્હેણે તો દર્દી દગી પડી.

મ: (રૂંધાતા થસે) એટલે? ડાકટર દગી પડી એટલે શું? (ડાકટર નીચું જુએ છે. મહીન્દ્રા ને ભારકર પથારી પાસે જાય છે. અને પ્રમિલાને જોડાડેલું કપડું ઉઠે છે. મરેલા જાળકના ગળા ઉપર પ્રમિલાનો હાથ છે.)

ભા: મહીન્દ્રા! જાળક કેવું બચકર ને કદરૂપું છે? એને જોખનેજ પ્રમિલા ખીયારી મૂક.

મ: ઓ ભારકર! એવું ન બોલશો.

ભા: ડાકટર! મરતી વખતે દર્દીના મોં પર કેવી લાગણીઓ હતી?

ડા: સાહેબ, આંતરડાં કપાતાં હોય ને દુઃખ યાચ તેવી.

ભા: (મહીન્દ્રાને) મહીન્દ્રા! મહારા પ્રયોગ માટે રજા આપીશ?

(ઉતાવળે અગુઝ આવે છે)

અગુઝ: ભારકરભાઈ! મહેંગલું મકાન તો અકસ્માતથી પડી ગયું.

પડેલો પડે છે.

સરિત.

આપે ધીર વહે સલીલ સુમંગા હર્મિ અનેરી સ્ત્રી
 વીચિ માળ ગુંથી ફરે ધવલ એ બિન્દુ અનેરાં ધરી
 આંતરૈર્મ્ય અનુભવી સુવસતી સ્વચ્છંદ કોડે ભરી
 પુત્રી યોગ્યૂ શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ કરતી નૈસર્ગિક પ્રેયસી-
 એશુ ગાન લવે મધુર વતી આનંદ ધારી હંદે
 કે કે' હાસ્ય ધરી વિદિત કરતી ચિંતા વિહીન સ્થિતિ
 નાના એ મૃદુગાન માન મુદ્ધથી રેલે અગી ચિત્તમાં
 પ્રેરે કલ્પલ ભાવ ભાન મધુરાં સ્નેહાદ્ર સોહામયા
 પોતાને તટ પાશો કોઇ મુગ્ધન્ય હણી વિલેપી રહે
 ત્હેને અર્ધ્ય કંઈ સદર્પ અરપે ધામે ધપા ગેતતી

મધુર એજ મધુતમ હામરે
 મધુરતા કંઈ આવરી આવરી રહે
 પવન છો ધુધવી ધૂધવી મથે
 પુનિત કોદી ન કાંઈ કલૂષતા ધરે

ભૂલે એ નિરખી અનંત રકુટતી શ્રેણી તરંગોદભવી
 પ્રીતે આમ વિવિધ છાપ જગમાં વિશ્વેશ ગુંથી પ્રીતિ

તરલ એ તરતાં તરંગ જે
 ગુંથી રંગ સુરંગ સદાય વિકસે
 વિવિધ રસ્મિ રવિ કંઈ કેટી પાયરે
 વિરલ એપ મુગ્ધન્ય સદાય વિકસે

નીતિ એજ દીસે નીરમી જગે
 સુનીત તેજ સદાય નહું નહું ધરે

પ્રીતિ એજ છવાઇ દીસે જૂની
 મનુજ પ્રકૃતિ વચ્ચે વિકાસતી પજે
 પ્રીતિ એજ વળા પ્રતિ વારિએ વહે
 પ્રિતમચંદ્ર સદાય સ્મરી સ્મરી રહે

પ્રીતિ એજ નિયન્ત્રીત દીસે ખરી
 સ્થિત ગાદ સદાય વહી વહી રહે.

ધીર ઉમરવાડિયા.

સામાર સ્વીકાર.

વાચન: [ભૂજ લેખક: શ્રીયુત યાદવશંકર વાલીકર. અનુવાદક તથા પ્રકાશક: જીવજીવા કરસનજી દાકર, અમદાવાદ. મૂલ્ય. દશ આના.]

અનુવાદક પેતાની પ્રસ્તાવનામાં કહે છે કે 'સા માટે વાચનું, શી રીતે વાચનું, ક્યાં પુસ્તક વાચનાં, વાચવાથી શું શું લાભ મળે છે તેનો આ પુસ્તકમાં પુરતો વિચાર કરેલો છે; અ 'શુજરાતના વિદ્યાર્થીઓ તથા નવિન વાચન જીજ્ઞાસુઓને તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે' એમ આશંકા છે. 'નવિન વાચન જીજ્ઞાસુઓ આવા શુષ્ક નિર્જાળ વાચવાની તરફી લેતા નથી એમ અમારું ખાતરી છે: ને જે લોકોએ સાહિત્ય વાચનમાં પૂરો પ્રવેશ મેળવ્યો છે તેમને આ પુસ્તકમાં કંઈ પણ નવું શીખવાનું મળે એવું અમને લાગ્યું નથી; એટલે આ પુસ્તકની ઉપયોગીતા અમારા સમજમાં આવતી નથી. અગ્રેજી સાહિત્યમાં ધણું સારું પુસ્તકો પ્રકટ થાપ છે તેમજ માર્ગદર્શક થઈ પડવાની અભિલાષા ધરાવતા લેખકોનાં બીન ઉપયોગી પુસ્તકો પણ ધણું જંઘાર પડે છે. અ તે જાતનું પુસ્તક છે. મરાઠી ભાષામાંથી આના કરતાં સારાં અને ઉપયોગી પુસ્તકોનો અનુવાદ કરવાની રા. જીવજીવાલને સૂચના કરીએ છીએ.

ચણીખોર: [વીણી ભેગાં કરનાર: રા. જીગતરામ દવે. પ્રકાશક: મહામાત્ર, શુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. મૂલ્ય ચાર આના.]

બાળકો માટેનાં આ નાનકડાં પુસ્તકને અમે સદર્શ સત્કારી લઇએ છીએ. આ સંગ્રહમાં નરસિંહ મહેતાથી માંડીને હાલના લેખકોના સારાં, મધુર કાવ્યો, તેમજ કેટલાંક જાણીતાં લોક ગીતો વગેરેને સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પુસ્તકથી છૂટી મળેલ પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગીતો નાનાં બાળકો માટેજ એકાં કરવામાં આવ્યાં છે, છતાં કેટલાંકનો અર્થ તેમને નજ સમજાય એવો છે, આવ 'ગીત માત્ર તેમનાં શબ્દમાધુર્ય તથા તેમના સુંદર રાગને લઇનેજ આમાં આપ્યાં છે એમ સંગ્રહકર્તા જણાવે છે, ને અમે એમાં કંઈ વાંધાભર્યું જોતા નથી. પુર્ણ પર ચણીખોર ચૂંટતાં જે છોકરાઓનું ચિત્ર અ.પી. પુસ્તકનું રૂપ આકર્ષક બનાવવામાં આવ્યું છે. નાનાં બાળકોને બે. આપવાની ઉત્તમ વસ્તુઓમાં આ પુસ્તકને ધણું ઉંચું સ્થાન મળવું જોઈએ.

સમજી દ્વિજોતે અને જૈનોને વિનંતી: [લેખક રા. રવીશંકર ગણેશજી અંબરીઆ પ્રકાશકો: શ્રી વિદ્યાર્થી યુવક મિત્રમંડળ, ભરૂચ.]

કુદસકેપ સામગ્રી બંને બાજુએ છપેલી આ પત્રિકામાં લેખકે જાળવળ, વૃદ્ધવળ, અયોગ્યવળ વગેરેનો અટકાવ કરવા તથા આપણા સમાજની હાલની સ્થિતિ સુધારવાની વિનંતિ કરી છે. પ્રકાશકો તરફથી અમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'એ પત્રિકા ફક્ત એક પેસ્ટ કાર્ડ લખવાથી કોઈ પણ બક્ષિતને મફત-મોકલવામાં આવશે.'

સુભદ્રા: [તંત્રી: રા. સીતારામ જે શર્મા.]

અલ્પમટ કેમળી હનનિ અર્થે પ્રકટ થતાં આ ચોખાન્ધાનો આપાદ માસનો અંક મળ્યો છે. આ અંકથી એ બીજ વર્ષનાં પ્રવેશ કરે છે ને ત્રિમાસિક મટી દિમાસિક બને છે. 'સુભદ્રા' દરેલી એ પ્રગતિ માટે હનનવાદ આપી ગાનિષ્પમાં એ અલ્પમટ કેમળાં વધારે વધારે કદપાણુ કરા એવી આશિષ અ.પી.એ છીએ.

સ્વામીલકત મુરપાળ: (લેખક: માધવરાવ બારકરનાવ કૃષિક પ્રકાશક ખાલજીવન કાર્યાલય, મુંબઈ. દિવસ ૦-૩-૦૦.)

બાળકો માટેનું આ વીરસ પૂર્ણ નાટક પ્રકટ થયું હતું. તે પરથી છુટી ચોપડી રૂપે જ્ઞાપક પાઠવામાં આવ્યું છે. નાટકમાં એક પણ સ્ત્રી માત્ર ન હોવાથી ઝગવવું કાવે એમ છે. મહારાજ ભુવડ તથા ગુજરાતના મહારાજા જયશિખર વચ્ચેના યુદ્ધનો પ્રસંગ વસ્તુ તરીકે લઈ ગુજરાતનું ગૌરવ જીરસાદાર શૈલીમાં બાળકોનાં મન પર ઠસાવવાનો આ પ્રયાસ સ્તુત્ય છે. આજનાં ગુજરાતી બાળકો

સાગર સુકારો સુદિના કદી નાથ સર્વ તણો થશે;
તજશે રવિ નિજ ઉણ્ણતા, દિરતાર અન્યાયી થશે;
બનશે અદ્વિસદ કેસરી, ગતિ દાળ કેરી ખુરશે,
પણ 'ટેક' જે ગુજરાતનો નહિ છૂટશે, નહિ તૂટશે!

એમ ખરા અંતઃકરણ પૂર્વક કહેવા જેટલી વીરતા આ નાટક વાંચી પ્રાપ્ત કરે તો ગુજરાતનાં ધન્યભાગ્ય. —મ.

*[મહિલા મિત્ર (વાર્ષિક) સંપાદક સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ તથા સૌ. શારદા સુમત મહેતા. પ્રકાશક ગુજરાત વર્નાક્યુલર શૈક્ષણિકી અમદાવાદ. મૂલ્ય ૧૨ આના.]

ગુજરાતી ભાષામાં આ પ્રકારનું વાર્ષિક આ પહેલું જ છે અને પ્રકાશક સંસ્થા તથા સંપાદક સન્નારીઓની પ્રતિદ્વિગતાઓ પણ લક્ષમાં લેતાં એકંદરે સફલતા મળી છે એમ સંકોચવિના કહી શકાય. સામાન્ય જનસમૂહ આવા વાર્ષિકમાં કળાની ભાગણી બહુ મોટા પ્રમાણમાં વાસ્તવિક રીતે કરી શકે. કદાચ તેમ કરતાં કિંમતમાં વધારો કરવાની જરૂર પડે. આશા છે કે વાર્ષિકનો બીજો અંક આથી પણ વધુ ઉપયોગી થઈ પડે.

કેટલાક સુપ્રસિદ્ધ વિકાસોના લેખો, સ્ત્રી લેખકોના લેખો, કેટલીક વાર્તાઓ ઉપરાંત ઓકેજન-વણી માટે પ્રયાસ કરતી સંસ્થાઓનાં હેવાલ પણ આપવામાં આવ્યા છે. સુંદરી-સુબોધના તંત્રી રા. રામભોહનરાય જસવંતરાયનો 'સ્ત્રી-સાહિત્ય' સંબંધી લેખ ઉપયોગી માહિતી પૂરી પાડે છે અને ખાસ કરીને હેવટનો ભાગ ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગ પ્રત્યે ઉંડી દીલસોજીની પૂરતી સાક્ષી પૂરે છે. જ્યોત્સ્ના રમણભાઈ નીલકંઠનો સૌથી લાંબો લેખ 'વિવિધ લગ્નપદ્ધતિઓ' વિષય સારી રીતે ચર્ચે છે અને વાંચક એકંદરે સંમત ન થાય છતાં વિદુ સમાજને કેવી પદ્ધતિ શ્રેયસ્કર થઈ પડે તે સંબંધી નિર્ણય કરવાનો વખાણવા લાયક પ્રયત્ન છે. દ્વંદ્વા લેખોમાં સંપાદકોના પોતાના લેખો ઉપરાંત કેટલાક સારા લેખો જોવામાં આવે છે 'આપણા સંસારના કેટલાક દુષ્ટો' ઉપયોગી કમેરી છે અને ચિત્રો બરોબર ઉકાયા ન હોવા છતાં નીચે લખેલી નોંધ: મનન કરવા જેવી છે.

સંપાદકો જણાવે છે તે પ્રમાણે આવા ગ્રંથ કે વાર્ષિકના ઘણા લેખોમાં વિચારોની પુનરુદ્ધિ કે આવૃત્તિ અનિવાર્ય છે. અને વાંચકનો રસ જળવાવા સંબંધી બનતી મહેનત કરવામાં આવી છે છતાં પુસ્તક એકી વખત વાંચનારને કદાચ એકજ વાતકેરી કરી વાંચવા પસંદ ન પડે તથા અમદારો નત્ર મત મુજબ થોડી ગોઠવણીમાં ફેરફાર અને સારા ચિત્રો, મોહાટું કદ. ઉચ્ચ-કાગળ અને ખાસ કરીને ઓછી છાપ લક્ષી, રહેજ રકમ પૂર્ણ ઇત્યાદિ હોય તો પુસ્તકની ઉપયોગીતા તેમ આકર્ષકતામાં વધારો થવાનો સંભવ છે.

* આ પુસ્તક અમને મળ્યાને મણે સમૂપે થયું જ્યો છે સ્વચાપાવને લીધે અવલોકન માટે વધુ વિલંબ થયો છે:—દરમિયાન એને મજેલીક-તેલદારી પુસ્તકે બીજું મટવાનો સમય પણ આવી લાગ્યો. તે માટે અમે સંપાદકને અભિનંદન આપીએ છીએ. —અધિ.

ગુજરાતની મહિલાઓ માટેના આ સ્તુત્ય પ્રયાસને અમદે સંપૂર્ણ ક્રતેહ ધમ્મીએ છીએ.

ભારત-કીર્તન: મળ્યું ત્રીજે ગાંધિ સાહિત્ય મંદીર ૧૮૦ કેળાંપીડ-સુરત.

મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધીની રાષ્ટ્રીય મહત્તાતુ યજ્ઞગાન કરતાં નાટકના ગાયનોની લાગમાં ગીતો અને બીજી કેટલીક કવિતાઓ આપવામાં આવી છે.

શ્રીમંત સામ્યાપોને: લેખક ગિરિજાશંકર ભગવાનજી અધિકા. દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીશ્રુવન-ભાવનગર. ૦-૧-૦.

રા. બધેકાનો આ લેખ પત્રિકા રૂપે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. ગાળકની કેળવણી માટે સૂચનાઓ તથા સાધનો સંબંધી ઉપયોગી માહિતી આપવામાં આવી છે.

આદર્શ દંપતી યાને પતિ-પતિન ગોતા. ચૈતન્ય પત્રિકા નં. ૧. ઘાટકોપર મુંબઈ. મૂલ્ય બે આના.

લેખકની માન્યતા મૂળ્ય 'દંપતી છવનના જરૂરના વસ્તુખરા મુખ્ય પ્રશ્નોનો ઉકેલ' આ પત્રિકામાં છે. લેખકના પોતાના 'વિચારતું ફળ બાહ બહેનોને ભેટ' કરવાની ઉત્કંઠા સ્તુતિ-પાત્ર છે પરંતુ 'ગીતા' જેવું મહકારનાર નામ તો તદન અરથાને છે એટલુંજ નહિ પણ નિરર્થક છે. હિન્દુસ્થાન જેવા દેશમાં ધર્મની ઝાંઝાને એટલી ત્વરિત ગતિથી યાપ છે કે કોણ જાણે કેમ પણ દરેક વિચારકને એકદમ ઉપદેશક થઈ પડવાની ઇચ્છા થાય છે, એટલાથી સંતોષ નથી પણ ખૂબ પરમાત્માના ધરનો સિક્કો પચાવી પકી યુગધર્મ પ્રવર્તક થઈ પડવું પણ એક રમત વાત છે. જેટલે અંશે મેટ્રી લાલસા નિંધ છે તેટલેજ અંશે એવા ઉપદેશકોને સત્કારની પ્રજ્વળે દ્રષ્ટિકોણ પણ અત્યંત સંકુચિત હોઈ દેશની માનસિક દુર્મળતાનો પ્રસક્ત પુરાવો છે.

લેખકના પોતાના આશય અને વલણ મૂળ્યનો મનુષ્ય સ્વભાવ એક ગમે તેમ વાળી શકાય એવું તણખડું છે. હીક, ફીક શિખામણ અને રમુજ ક્રિયન કરે એવી શૈલી (tunment) અને વિચારો દરેક રીતે લાંચવા લાયક છે.

D. L. U.

મુક્તધારા: (પ્રકાશક: શ્રી. ઇન્દુલાલ ચાંદિય, કીમત છ આના); તથા અબ્જુનવાણી: (પ્રકાશક: મહાદેવ દેશાઈ; કીમત તાર આના); એ બે સુંદર પુસ્તકો અને સંદર્ભ સ્વીકારીએ છીએ. એ તેમજ બીજાં કેટલાંક પુસ્તકોનું અવલોકન હવે પણ થશે.

—અધિ.

ચિંતનના માર્ગ. એપ્રીલના સચિત્-સર્વોચ્ચ સુર અંકોની થોડીક નકલો સીલકમાં છે. (કીમત આઠ આના) દરેક માટે આઠ આનાની ટપાલની ટીકીટો મોકલી સત્વર મંગાવીશો.

યુગધર્મ.

નવા આસિકનો ઉદ્દેશ.

પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના પહેલા સંસ્કારથી આપણે તેની હલકી નકલ કરવામાં શક્યા, ને સ્વધર્મ ચૂકી ગયા. આશરે છેલ્લાં પચાસ વર્ષથી આપણે સ્વત્વ પીછાનવા માંડ્યું છે. આપણી પુરાતન પ્રકૃતિને અનુસરીને તેનો પ્રથમ સંચાર ધર્મમાં જ થયો છે. યોગણીસમી સદીના છેલ્લા પાદમાં સ્વામી દયાનંદે આર્ય-સમાજનું સ્થાપન કર્યું, પૃથ્વીનાં પરિવારક સમાંર્કનસ ઓશ્કટ અને ગ્રેડમ બ્લેવટ્ટરની એ અધાર નદીના તપપર થીઓસોફીકલ-સોસાય-ટીનું ધામ રચ્યું. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસે શિક્ષિતરના મંદિરમાં શુદ્ધ જ્ઞાન ભક્તિ પ્રકટાવી, અને સ્વામી વિવેકાનંદે ખરે ખંડની પ્રશિક્ષણ કરી આર્ય ધર્મનો જયધોષ ટેક્યો; સારથી નવયુગનો આરંભ થયો એમ કહી શકાય.

તે પછી સાહિત્ય અને કલા, રાજ્ય અને અર્થ વિગેરે જીવનનાં જુદાં જુદાં અંગમાં નવા તત્વનો સંચાર થયો છે. આથીજ આ સેકન્ડી રાજ્યાતમાં સ્વરાજ્ય, સ્વદેશી અને રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિની ચળવળ શરૂ થઈ. મહાત્મા પાંધીજીએ તે નવા સ્વરૂપે ખૂબ જમાવી અને ફેલાવી દે. પણ હજી સરકારની દમનનીનિના વાવા-કોડાગી પહેલાં ૧૯૦૯-૧૪માં તેમ આજે પણ આપણી જીવનજ્યોત ઝોલાં ખાઈ છે અને ઝંખી પડે છે, તેથી આપણી બાલક દશાનું બાન ચાય છે.

આ આર્યધર્મમાં હિંદુસ્થાનનું તે સર્વ-સ્વ સમાયેલું છેજ. પણ ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિના મુદ્દમ નિરીક્ષકોએ-દેશીઓએ તેમજ પરદેશી-ઓએ અનેક વાર જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે, તેમાં એથીઆ ખંડના પરાધીન થયેલા અને નિરંતર દયાતા, કચડાતા, અને છુદાતા દેશોનું તેમજ ઉન્નત બની ચાદવાસ્થળી કરતા પશ્ચિમના દેશોનું પણ ખરું તારણ છે. ત્રીયુત "યુગધર્મ" શર્યાતપ, } ભદ્રપાસે, અમદાવાદ. }

અરવિંદ શોષ અને તેમનાં મિત્ર પોણે રિશાર પણ આર્ય ધર્મમાંજ સારી આલંબની સાથી મિત્રિ જીએ છે ને તેથીજ તેને બરાબર પિછાની માને તે પાળવાનો ઉપદેશ કરે છે. આથી આર્યધર્મ એજ સાચો રાષ્ટ્રધર્મ તેમજ યુગ-ધર્મ બને છે.

એશીઆ, ખંડ સર્વ ધર્મોની વન્મજૂમિ છે. તે સૌ પ્રવાહોનો સંગમ હિંદુસ્થાનમાં થયો છે. તેમાંથી અને ખાસ કરીને હાલમાં જન્મતી હિંદુ મુસલમાન એકતામંથી નવી સંસ્કૃત-નવો ધર્મ ઉત્પન્ન થયો છે-થતો જાય છે.

આવા જે ધર્મની આપણને હજી તે ઝંખી જતી જાય છે, ને જે આપણા જીવનના સૌ અંગોના પ્રાણરૂપ છે છતાં જે સાથી ઉન્નત અને સુદૃઢ છે તેનો જુદી જુદી દૃષ્ટિએ અભ્યાસ અને અર્થા કરી પિછાનવો, અને તત્વજ્ઞાન તથા સાહિત્ય, શિક્ષણ અને કલા, રાજપ્રકરણ અને અર્થશાસ્ત્ર વિગેરે જુદા જુદા વિષયમાં તેનો પ્રયોગ કરવો એ આ આસિકનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આ મારે, હિંદુસ્થાન, એશીઆ, યુરોપ. એમેરિકા વગેરે ખીન્ ખડોના દેશ દેશના વિચાર અને પ્રવૃત્તિઓના પ્રવાહનું અવલોકન કરીશું. તેજ પ્રમાણે સાધર્મના ધર્મચાર્યો, સાધુઓ અને તત્ત્વચિંતકો, કવિઓ અને લેખકો, રાજપુરુષો અને સમાજસેવકોનાં જીવનચરિત્રો પણ આપીશું. ઉપરાંત ચુકરાતી, ઇંગ્રેજ, હિંદી વિગેરે પુસ્તકોનાં અવલોકન તથા હિંદુસ્થાન અને પરદેશના પત્રોના સારસંચય તેમજ વર્તમાન પરિસ્થિતિને વિષે તોથો પણ પ્રકટ કરીશું.

આસિકમાં ડગલ કાફન (આપણે) કદનાં ૮૯-૯૬ પાના આપવામાં આવશે થોડા ચિત્રોનો પણ સમાવેશ થશે. તેનો પહેલો અંક આ વર્ષના આગિન સુઃ ૧૦-વિજ્યા દસમીને દિવસે પ્રકટ થશે. વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૬ છે. ઈન્દુલાલ દેનેયાલાલ યાજ્ઞિક, તંત્રી.

મુગંધી પ્રાણાયુ (ઓઝોન) પેદા કરે છે

માટેજ આર્યશાસ્ત્રો પુકારે છે કે—

“મુગંધીમ્ પુષ્ટિ વર્ધનમ્”

લખનૌ-કનોજનાં

અત્તર

અગર	તોલાના રા. ૧૨
ગુલાબ તથા અંબર	” ૧૦
ચમેલી તથા રૂઢ ખસ	” ૮
ખસ તથા જુદી	” ૬
લીના, કેવડો ચપો, મોતીઓ	રા. ૫
ઓલસરી-પાનરી	” ૪
રૂઢ-ચે-ગુલાબ	રા. ૮૦

ડા. લખમીદાસ કંપની
૧૩, પાંચમી બત્તર, કોઠ, મુંબઈ.

માઈસોરી ઉમદા

અગરબત્તીઓ

માઈસોરને નામે બંદુજ રજા ૬૮મી
ચાલે છે
અમારે ત્યાં
૧૬૫ વર્ગના જાતોજ મલે છે
તોલાના આના ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨
તથા રા. ૧) મુધીની.
“બાલબત્તી” અતી બારીક
૧૦૦) બત્તીના રા. ૧-૮-૦

પુટસ એન્ડ શુઝ

વિદ્વાયતી માલને લુલાવે તેવાં બનાવનાર—

અંબારામ કાનજી એન્ડ બ્રધર્સ

ટાવર પાસે—મુરત.

હમારે ત્યાં ઇંગ્લીશ, માઈસોર કોમ, કાનપોર તથા દેશી લેધરના પુટસ શુઝ, પમશુઝ, લેડીશુઝ વીગેરે મનપસંદગી તથા શેષપમાં બનાવી આપવામાં આવે છે. હમો રંગબેરંગી લેધરનો રટોક રાખીએ છીએ, એક વખત કામ આપી જરૂર પાત્રી કરવાં બતામણું છે. બહારગામના ઓર્ડર પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. તેમજ કામ વાંચદેસર કરી આપવામાં આવે છે. બહારગામથી ઓર્ડર મોકલી આપનાર બાઈએ રા. ૫ એડવાન્સ મોકલી આપવા મહેરબાની કરવી.

વિધુત શોભે ધનની ઘટાયા
શોભે મધુરો કલગી કળાયી
શોભે કવિતા રસ શબ્દ સારા
શોભે નંતિતા શિર દેશ કાળા

અને

કાળા વાળને હમેશા કાળા, ચળકતા
અને સુવાળા રાખવા હરેક સ્ત્રી
કામીનીઆ ઓઈલ વાપરે છે.

કામીનીઆ ઓઈલ—વાળના મુળીઆને જોઈતું પોષણ આપે છે.
જેથી વાળ ખરી પડતા અટકે છે તથા મોઢાના વ્યાધીઓ દુર કરે છે.

તમે

આ મનેરજક (કામીનીઆ ઓઈલ) તેલ નિરંતર વાપરવા કેશોષ કરો.

કી. બા. ૧) નો રૂ. ૧-૦-૦ વીં. પીં ખર્ચાના રૂ. ૦-૫-૦ જુદા

કી. બા. ૩) ના રૂ. ૨-૧૦-૦ ” રૂ. ૦-૧૪-૦ ”

હરેક શહેરમાં વેચાય છે. ખરીદતી વખતે “કામીનીઆ ઓઈલ”

આ નામ વાંચીને સીલગંધ બાકસવાંળી ખાટલી ખરીદજો

તાજા ફુલોના જેવી, મધુર, મીઠી ખુશબો દેનારું અત્તર

ઑટો-દીલબહાર

જેના ફક્ત ત્રણ ચાર ટીપાં રૂબાલમાં નાંખવાથી દીલને ખુશ કરનારી
સુગંધ ફેલાઈ જાય છે, એક વખત વાપરી ખાત્રી કરો.

કી. બા. ઑસની ખાટલીના રૂ. ૨-૦-૦ એક દ્રામની શીશીના રૂ.
૦-૧૨-૦ બા. દ્રામની શીશીના ૦-૮-૦ વીં. પીં ખર્ચા ૦-૫-૦ જુદા.

સોલ્ડ એજન્ટ:—

ધી એગેલો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.

નાં ૧૫૫, જુમા મસીદ—મુંબઈ.

રસ્તે જતા કનડતા, નડતા અને સતાવતા
ઋષ્ટ્રપુષ્ટોને દાન હેતાં તમે
અચકાતા નથી.

—તો—

અનાથ, નિરાધાર બાળકોનો
તમારી પર પૂરો હક છે !

રાંક નિરાધારોને ઊગારી

એ હક ક્યારે અદા કરશો ?

વિશેષ વિગત માટે લખો :—

મંત્રી-હિંદુ અનાથાશ્રમ-

નડીઆદ.

બહાર પડ્યો છે.

ગૂજરાતીઓને સાહિત્ય અને કળાનો રસ લેતા કવવા પાછળ

સુફિસિસ બની મરી શીટનાર

'વીસમી સદી' ના માહૂમ અધિયાત અને બાહ્યોશ જતાંલિસ્ટ

હાજીમહમ્મદ અલારખિયા શિવજીના સ્મરણાર્થે

હાજી મહમ્મદ-સ્મારક-ગ્રંથ.

સ્વર્ગસ્થના અંગત મિત્રોને હાથે લખાયેલાં તેમનાં છવનનાં અનેકવિધસ્મરણો, અપ્રસિદ્ધ ફોટોગ્રાફો, ખાનગી પત્રો, હસ્તાક્ષરો વગેરે; તથા સ્વર્ગસ્થના પતિન સ્મરણાર્થે ગૂજરાતના શિષ્ટ વિદ્વાનો અને પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારોએ આપેલી અંગલિફ સંખ્યાબંધ વિવિધ રસમય દ્રેષો, મનદર કાગ્યો, ટૂંકી હદયંગમ ગાનાંઓ અને આકર્ષક ચિત્રોથી ભરચક, લેંચા ગરેજ કાગળ, સળંગ છોટના મળખૂત પુદ્ડા અને પાકી બાંધણીવાળો

૫૪૪

પાનાં

કલાના ઉત્તમ નમૂના રૂપ

હજીદાર સ્મારક-ગ્રંથ

મૂલ્ય રૂપિયા છઃ પાંચેજ માત્ર

૧૩૫

ચિત્રો

લખો: રવિશંકર મહાશંકર સાવળ;

૪૪૮૦, રાયપૂર;

અમદાવાદ.